400

Apostolic Fathers

NOVUM TESTAMENTUM

EXTRA CANONEM RECEPTUM.

EDIDIT, COMMENTARIUM CRITICUM ET ADNOTATIONES ADDIDIT,
LIBRORUM DEPERDITORUM FRAGMENTA

COLLEGIT ET DISPOSUIT

ADOLPHUS HILGENFELD.

LIPSIAE,
T. O. WEIGEL.

MDCCCLXVI.

CLEMENTIS ROMANI

EPISTULAE.

EDIDIT, COMMENTARIO CRITICO ET ADNOTATIONIBUS INSTRUXIT.

MOSIS ASSUMPTIONIS

QUAE SUPERSUNT

PRIMUM EDITA ET ILLUSTRATA

ADDIDIT

ADOLPHUS HILGENFELD.

LIPSIAE,

T. O. WEIGEL.

MDCCCLXVI.

PROLEGOMENA

AD NOVUM TESTAMENTUM

EXTRA CANONEM RECEPTUM.

Novi Testamenti canonem „per varios casus, per tot discrimina rerum“ tandem ad finem pervenisse constat.[1]) itaque in Novi Testamenti sacrum codicem etiam libri recepti sunt in antiquissima ecclesia valde addubitati et a plerisque reprobati. alii extra hunc canonem relicti sunt, qui primitus in plerisque ecclesiis maxima fruebantur auctoritate. huius rei testes sunt ipsi Bibliorum codices antiquissimi. nam codex Alexandrinus canonicis Novi Testamenti libris addidit Clementis Romani epistulam utramque, codex Sinaiticus Barnabae epistulam integram, Petri apocalypsin, quam sex folia sequentia non conservata continuisse videntur, denique Hermae Pastorem adiecit. hi libri inter Patrum apostolicorum scripta edi solent. qui titulus non tantum propter horum librorum veram originem, sed etiam propter ipsam notionem fluctuantem neque certis terminis circumscriptam displicet. alii libri, qui et ipsi ad christiani canonis historiam per-

[1]) cf. librum meum: Der Kanon und die Kritik des Neuen Testaments in ihrer geschichtlichen Ausbildung und Gestaltung, nebst Herstellung und Beleuchtung des Muratorischen Bruchstücks, Hal. 1863.

tinuerunt, deperditi sunt. fragmenta J. A. Fabricius[1]) et J. E. Grabius[2]) ediderunt, sed haec iam valde aucta et emendata denuo edenda sunt, et in hac collectione plurima comprehenduntur, quae ad ipsam codicis sacri originem non pertinent, plane apocrypha seriorisque aetatis. omnibus igitur omissis, quae in Patrum apostolicorum scriptis et in Novi Testamenti codice apocrypho ad ipsas canonis origines non pertinent, ceteris quae huc pertinent collectis, efficitur *Novum Testamentum extra canonem receptum*, quod edere et colligere ausus sum, in hoc opere eam secutus legem, ut omnia scripta, quaecunque in Novi Testamenti collectionibus antiquioribus locum quemdam habuerunt, sive integra sive ex parte conservata, undique conquirerem.

sacri autem codicis varietas antiquissima revocanda est ad ipsius Christianismi principale discrimen, Judaismum aut defendentis, aut impugnantis. qui ex Hebraeis Christi fidem receperunt, praeter Veteris Testamenti codicem unico utebantur evangelio secundum Matthaeum, et eo primitus hebraico (cf. huius operis fascic. IV). unico huic evangelio neque epistulas Pauli, quem tamquam apostatam legis recusabant,[3]) neque Acta apostolorum canonica addebant, XII apostolorum et Pauli discordiam potius quam concordiam praedicantes. alia quidem Acta apostolorum

[1]) Codex apocryphus Novi Testamenti, collectus, castigatus testimoniisque, censuris et animadversioribus illustratus, Tom. I. II. Hamburgi 1703. editio secunda, emendatior et tertio etiam tomo aucta. Hamburgi 1719.

[2]) Spicilegium ss. Patrum ut et haereticorum, seculi post Christum natum I. II et III. Tom. I. sive seculum I. ed. II. Oxoniae 1700. cf. etiam Credneri librum: Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften. Vol. I: Die Evangelien der Petriner oder Judenchristen. Hal. 1832.

[3]) cf. Irenae. adv. haer. I, 26, 2, Origen. c. Cels. V, 65 (Opp. ed. Ruae. I, 628) *εἰσὶ γάρ τινες αἱρέσεις τὰς Παύλου ἐπιστολὰς μὴ προσιέμεναι, ὥσπερ Ἐβιωναῖοι ἀμφότεροι καὶ οἱ καλούμενοι Ἐγκρατηταί.* Eusebius HE. III, 27, 4: *οὗτοι δὲ* (Ebionaei) *τοῦ μὲν ἀποστόλου πάσας τὰς ἐπιστολὰς ἀρνητέας ἡγοῦντο εἶναι δεῖν, ἀποστάτην ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου.*

recipiebant, quibus Paulus impugnabatur, famososque illos libros Clementi Romano suppositos, qui Petri veri gentilium apostoli et Pauli falsi gentilium apostoli, per Simonem magum repraesentati, certamina enarrant, lectitabant.[1]) etiam alii libri XII apostolorum nominibus ab Ebionaeis supponebantur.[2]) omnino Ebion, *πολύμορφον τεράστιον* ab Epiphanio (Haer. XXX, 1) appellatus, varios libros produxit, Elxaei quoque librum propheticum et Hermae Pastorem (cf. huius operis fascic. III). id solum inter Ebionaeos constabat, ut Matthaei aliquo evangelio usi Pauli epistulas et Acta apostolorum respuerent. sed in ipsum catholicum Novi Testamenti canonem, qui Petri ceterorumque apostolorum et Pauli concordiam supposuit, Jacobi epistula transiit, quae Pauli doctrinam impugnavit. non mirum etiam Hermae Pastorem, quamvis iudaizantem, in antiqua ecclesia valde aestumatum, ne Hebraeorum quidem evangelium contemptum esse.

Judaismi acerrimi adversarii erant Gnostici, quorum turbulentos impetus quodam modo inchoavit Barnabae epistula, et ipsa ab antiquissimis ecclesiae scriptoribus valde aestumata. qui secuti sunt Gnostici proprium sibi

[1]) Epiphanius Haer. XXX, 15 de Ebionaeis: *χρῶνται δὲ καὶ ἄλλαις τισὶ βίβλοις, δῆθεν ταῖς Περιόδοις καλουμέναις Πέτρου, ταῖς διὰ Κλήμεντος γραφείσαις, νοθητεύσαντες μὲν τὰ ἐν αὐταῖς, ὀλίγα δὲ ἀληθινὰ ἐάσαντες.* c. 16: *Πράξεις δὲ ἄλλας καλοῦσιν ἀποστόλων εἶναι, ἐν αἷς πολλὰ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἔμπλεα, ἔνθεν οὐ παρέργως κατὰ τῆς ἀληθείας ἑαυτοὺς ὥπλισαν. ἀναβαθμοὺς δέ τινας καὶ ὑφηγήσεις δῆθεν ἐν τοῖς Ἀναβαθμοῖς Ἰακώβου ὑποτίθενται, ὡς ἐξηγουμένου κατά τε τοῦ ναοῦ καὶ τῶν θυσιῶν, κατά τε τοῦ πυρὸς τοῦ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ ἄλλα πολλὰ κενοφωνίας ἔμπλεα, ὡς καὶ τοῦ Παύλου ἐνταῦθα κατηγοροῦντες οὐκ αἰσχύνονται κτλ.*

[2]) Epiphanius Haer. XXX, 23: *τῶν δὲ ἀποστόλων τὰ ὀνόματα εἰς τὴν τῶν ἠπατημένων ὑπ' αὐτῶν πειθὼ προσποιήτως δέχονται, δῆθεν ἀπὸ προσώπου Ἰακώβου καὶ Ματθαίου καὶ ἄλλων μαθητῶν· ἐν οἷς ὀνόμασι καὶ τὸ ὄνομα Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου ἐγκαταλέγουσιν, ἵνα πανταχόθεν φωρατὴ γένηται ἡ αὐτῶν ἄνοια.*

quisque Novi Testamenti codicem constituerunt, ita tantum consentientes, ut, post Cerinthum quidem, Paulum apostolum eiusque epistulas magni aestumaverint. Marcion eo progressus est, ut solum Paulum verum Christi apostolum agnoverit, XII apostolos tamquam protectores Judaismi a christiano codice arcere voluerit. ita famosus Marcionis codex Novi Testamenti constitutus et castigatus est. etiam novi libri apostolis eorumque discipulis supponebantur a Gnosticis, qui neque statim neque ubique ab antiqua ecclesia reprobati sunt. evangelium secundum Aegyptios, Matthiae traditiones, quibus catholici quoque scriptores usi sunt, propius certe accessisse ad Gnosticorum sententias constat. si ipsum canonis nostri quartum evangelium a Gnosticorum doctrina non procul abest, etiam extra Novi Testamenti canonem receptum cognatos libros antiquissimae ecclesiae hic illic nonnihil placuisse nemo mirabitur.

inter Judaismum et Gnosticismum christianum mediam fere viam catholica ecclesia ingressa est. iam Clementis Romani quae dicitur epistula prior ad Corinthios Petrum et Paulum simul celebravit Paulique doctrinam ita mitigavit, ut iudaizantes Christiani non offenderentur. ad hunc cursum catholica classis eo magis dirigebatur, quo magis procellis Gnosticis iactabantur. itaque ad Petri ceterorumque apostolorum et Pauli gentilium apostoli pacem concordiamque Novi Testamenti canon redigebatur. sed illa classis diu iactata tandem tutum portum assecuta est. neque omnia navigia, quibus veteres Catholici vehebantur, in portum pervenerunt, neque occidentales et orientales naves plane eundem cursum tenuerunt.

in *occidente* Irenaeus adv. haer. IV, 20, 2 Hermae Pastorem tamquam sacram scripturam laudavit, eius coaetaneus, cuius fragmentum L. A. Muratorius primus

edidit, scripturae sacrae canonem a Romana ecclesia receptum decripsit. barbaram latinitatem emendavi et graeco sermoni reddidi l. l. p. 39 sq. ibi praeter Joannis Apocalypsin etiam Petri apocalypsis quamvis a nonnullis iam reprobata et Hermae Pastor, publico quidem usu vetito, recensentur.[1]) id quod non temere factum esse „versus scripturarum sanctarum“ codici Claromontano additi, inde in codicem Sangermanensem transcripti docent, quos Crednerus[2]) Africanae ecclesiae seculi III canonem continere censuit. nam ibi post Barnabae epistulam (i. e. epistulam ad Hebraeos), Johannis revelationem, Actus apostolorum ultimi recensentur:

Pastoris versi	ver. IIII.
Actus Pauli	ver. IIIDLX.
Revelatio Petri	ver. CCLXX.[3])

[1]) l. 71—80 ita graece restitui: *Ἀποκαλύψεις δὲ Ἰωάννου καὶ Πέτρου μόνον ἀποδεχόμεθα, ἥν τινες τῶν ἡμετέρων ἀναγινώσκεσθαι ἐν ἐκκλησίᾳ οὐ θέλουσιν. τὸν Ποιμένα δὲ νεωστὶ τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ἐν τῇ πόλει Ῥώμῃ Ἑρμᾶς συνέγραψεν, καθημένου ἐν τῇ τῆς πόλεως Ῥώμης ἐκκλησίας καθέδρᾳ Πίου ἐπισκόπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. καὶ διὰ τοῦτο ἀναγινώσκεσθαι μὲν δεῖ, δημοσιεύεσθαι δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ τῷ λαῷ οὔτε ἐν προφήταις, πληρωθέντος τοῦ ἀριθμοῦ, οὔτε ἐν ἀποστόλοις εἰς τὸ τέλος τῶν αἰώνων ἔξεστιν.* perperam J. C. M. Laurent (Neutestamentliche Studien, Goth. 1866. p. 198 sq.), quamvis ab Ernesto Renano (Die Apostel, Lips. et Paris. 1866. p. 9) probatus, graecam originem negavit et haec latine ex arbitrio ita restituit: „apocalypsis (cod. apocalapse, i. e. apocalypses) etiam Johannis. et Petri apocalypsin (apocal. deest in codice) tantum recipimus, quam quidam ex nostris legi in ecclesia nolunt. pastorem vero nuperrime temporibus nostris in urbe Roma Hermas conscripsit, sedente cathedra urbis Romae ecclesiae Pio episcopo fratre eius, et ideo legi eum quidem oportet seorsum (seorsum deest in codice!), publicari (cod. se puplicare, i. e. *δημοσιεύεσθαι*) vero in ecclesia populo nequit, neque inter prophetas completos numero, neque inter apostolos in finem temporum potest ferri“ (voc. ferri ipse codex ignorat!). Laurentium in hoc fragmento restituendo operam et oleum perdidisse iam l. 4 docet, ubi „iuris studiosum“ in „fratrem studiosum“ mutavit.

[2]) Geschichte des Neutestamentlichen Kanon, ed. G. Volkmar. Berolin. 1860. p. 175 sq.

[3]) ita Crednerus l. l., contra Tischendorfius in codicis Claromontani editione Lips. 1852. p. 469:

Pastoris versi	IIII.
Actus Pauli ver.	IIIDLX.
Revelatio Petri	CCLXX.

in *oriente* Clemens Alexandrinus Barnabae epistulam et Petri apocalypsin tanti aestumavit, ut in Hypotyposeon libris deperditis, quibus in utrumque Testamentum commentatus est, ne haec quidem scripta praetermiserit (cf. Euseb. HE. VI, 14, 1). magnam omnino auctoritatem tribuit Barnabae „apostoli“ epistulae, Clementis Romani epistulae priori ad Corinthios, Hermae Pastori; etiam evangeliis secundum Hebraeos, secundum Aegyptios, Petri praedicatione, Matthiae traditionibus usus est. Origenes, qui Novi Testamenti *τὰ ὁμολογούμενα* et *τὰ ἀμφιβαλλόμενα* iam accuratius distinguere voluit, praeter quatuor evangelia canonica a tota ecclesia recepta non contempsit evangelium secundum Hebraeos, etiam evangelio secundum Petrum usus, Barnabae epistulam et Clementis Romani priorem magni fecit, Hermae Pastorem scripturam valde utilem et divinitus inspiratam appellavit, quamvis a nonnullis iam contemptam. Petri autem apocalypsin Origenes primus seposuisse videtur. sed de Petri Paulique praedicatione semel quidem certum iudicium pronuntiare ausus non est.

in portum ipsum canonis christiani Eusebius Caesariensis illius classis primam aciem induxit, *τὰ ὁμολογούμενα:* quatuor evangelia, Acta apostolorum, Pauli epistulas XIII, Petri et Joannis epistulas priores.[1]) secundam aciem *τῶν ἀντιλεγομένων* vel *νόθων* melioris notae, ante portum ancoris iactis reliquit: Jacobi et Judae epistulam, Petri alteram, Joannis alteram et tertiam epistulam, etiam epistulam ad Hebraeos et Joannis apocalypsin, tum: Pauli actus, Hermae Pastorem, Petri apocalypsin, Barnabae epistulam, Clementis epistulam priorem. Doctrinas apostolorum, etiam Evangelium se-

[1]) cf. librum meum: Kanon und Kritik des NT. p. 53 sq.

cundum Hebraeos.[1]) reliqua navigia Eusebius iam a portu arcuit, tamquam haeretica fraude constructa et veteribus testimoniis destituta. quo iudicio Petri quidem evangelium et Matthiae traditiones iniuste damnavit.[2]) secundi ordinis pars Eusebio superstite neque plane experte in portum admissa est: quinque illae catholicae epistulae, et epistula ad Hebraeos apud orientales, Joannis apocalypsis apud occidentales ecclesias. utroque libro admisso Athanasius primus eum, qui ad nos pervenit, Novi Testamenti canonem agnovit. sed periculosae navigationis, qua ecclesia christiana sacrae scripturae portum tutiorem tandem assecuta est, memoriam quamdam etiam Athanasius servavit, qui inter canonicos et apocryphos libros *καὶ ἕτερα*

[1]) HE. III, 25, 3—5: *τῶν δ᾽ ἀντιλεγομένων, γνωρίμων δ᾽ οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς ἡ λεγομένη Ἰακώβου φέρεται καὶ ἡ Ἰούδα, ἥ τε Πέτρου δευτέρα ἐπιστολὴ καὶ ἡ ὀνομαζομένη δευτέρα καὶ τρίτη Ἰωάννου, εἴτε τοῦ εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι, εἴτε καὶ ἑτέρου ὁμωνύμου ἐκείνῳ. ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου πράξεων ἡ γραφή, ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ ἀποκάλυψις Πέτρου, καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαί, ἔτι τε, ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου ἀποκάλυψις, ἥν τινες, ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσι τοῖς ὁμολογουμένοις. ἤδη δ᾽ ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ᾽ Ἑβραίους εὐαγγέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσι. ταῦτα μὲν πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἂν εἴη.* VI, 13, 6: *κέχρηται δ᾽ ἐν αὐτοῖς* (Clemens Alexandrinus in Stromatis) *καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος σοφίας καὶ τῆς Ἰησοῦ Σιρὰχ καὶ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα.* VI, 14, 1. 2: *ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσι ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας παρελθών, τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς ἐπιστολάς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν. καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν Παύλου μὲν εἶναί φησι κτλ.*

[2]) HE. III, 25, 6. 7: *καὶ τὰς ὀνόματι τῶν ἀποστόλων πρὸς τῶν αἱρετικῶν προφερομένας* (sc. *γραφάς*), *ἤτοι ὡς Πέτρου καὶ Θωμᾶ καὶ Ματθία ἢ καί τινων παρὰ τούτους ἄλλων εὐαγγέλια περιεχούσας, ἢ ὡς Ἀνδρέου καὶ Ἰωάννου καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων πράξεις, ὧν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐν συγγράμματι τῶν κατὰ τὰς διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν τις ἀνὴρ εἰς μνήμην ἀγαγεῖν ἠξίωσεν. πόρρω δέ που καὶ ὁ τῆς φράσεως παρὰ τὸ ἦθος τὸ ἀποστολικὸν ἐναλλάττει χαρακτήρ, ἥ τε γνώμη καὶ ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς φερομένων προαίρεσις, πλεῖστον ὅσον τῆς ἀληθοῦς ὀρθοδοξίας ἀπᾴδουσα, ὅτι δὴ αἱρετικῶν ἀνδρῶν ἀναπλάσματα τυγχάνει, σαφῶς παρίστησιν· ὅθεν οὐδ᾽ ἐν νόθοις αὐτὰ κατατακτέον, ἀλλ᾽ ὡς ἄτοπα πάντη καὶ δυσσεβῆ παραιτητέον.*

βιβλία τούτων ἔξωθεν, οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον agnovit, Novi quidem Testamenti Doctrinam apostolorum et Hermae Pastorem (Epi. fest. 39: *Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων καὶ ὁ Ποιμήν*). ita fere Rufinus Aquileiensis[1]) inter canonicos et apocryphos libros posuit ecclesiasticos, Novi Testamenti: Pastorem Hermae et librum „qui appellatur Duae viae vel Iudicium Petri." neque portus ipse iam ita clausus erat, quin seculo VI. Clementis Romani utraque epistula ad Corinthios (in codice Alexandrino), etiam Constitutiones apostolicae (in canone apost. 85) in ipsum Novi Testamenti canonem admitterentur. eodem fere seculo codex Sinaiticus Barnabae epistulam, Petri apocalypsin (ut videtur), Hermae Pastorem Novi Testamenti libris canonicis addidit.

omnia igitur illius ecclesiasticae navigationis monumenta mihi colligenda erant. ea navigia, quae fere integra servata sunt, secundum temporis ordinem ita praemisi, ut primo fasciculo Clementis Romani epistulae catholicam totius canonis rationem praeeant, secundo fasciculo Barnabae epistula Paulinismum provectiorem, tertio fasciculo Hermae Pastor Judaismum mitigatum repraesentent. quarto fasciculo deperditorum librorum fragmenta addenda sunt: A. evangeliorum 1) secundum Hebraeos a) Nazaraeorum, b) Ebionaeorum, 2) secundum Petrum, 3) secundum Aegyptios, 4) secundum Matthiam (Matthiae traditiones). B. Actuum apostolorum 5) Petri et Pauli praedicationis, 6) Petri et Pauli actuum. C. Apocalypseos unicae 7) Petri; denique D. Doctrinae apostolorum sive 8) Constitutionum apostolicarum antiquiorum, quibus addam 9) Petri iudicium.

[1]) Expositio in symb. apost. c. 38.

integros libros iam editos licet mihi etiam magis emendare. in *Barnabae epistula*, quam primam emisi, recte quidem illius graeci textus, quem latinus interpres vertit, praestantiam defendisse mihi videor. sed vir doctissimus Franc. Overbeckius fortasse recte monuit, c. II. p. 6, 4 Sinaiticam lectionem *μὴ ὁμοίως* praeferendam esse. latinus interpres etiam p. 4, 27 voc. *μή* praetermisit. e contrario c. III. p. 8, 4 Sinaitica lectio *ἵνα μὴ προσρησσώμεθα ὡς ἐπήλυτοι* (επιλυτοι), defendi vix potest, quippe quae sensu apto careat. ceterum c. V. p. 14, 24 in notis legendum est: „*τὰς δὲ* S. et Volkm.“ rectissime Overbeckius errorem correxit, quem confiteri me non poenitet. nam veteris interpretationis lacunae, quas Gallandius asteriscis designavit, equidem punctis, plerumque ipsius versionis, non codicis defectum significant. itaque in mea editione haec corrigenda sunt: c. V. p. 14, 7 vocc. *εἰς μετάνοιαν* secundum cod. Sin. et vet. interpretem consentientem delenda sunt (cf. Clem. Rom. epi. II, 2 p. 65, 27. 28), etiam c. VI. p. 20, 4 *ἐν μέσῳ*, c. XI. p. 36, 12 *μεγάλα* (cf. LXX). iisdem testibus consentientibus c. XI. p. 36, 21. 22 scribendum est: *καὶ* (non cum vulg.: *εἶτα τί λέγει ἐν τῷ υἱῷ;*) *τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν* (cf. LXX). c. XIV. p. 46, 22 voc. *γάρ* delendum est, a veteri interprete non confirmatum. quibus locis non solius codicis Sinaitici, sed etiam illius graeci codicis, quem latinus interpres valde abbreviatum reddidit, praestantia confirmatur. c. X. p. 32, 1 voc. *ὡς* etiam sine veteris interpretis testimonio retinendum est. c. VI. p. 20, 7 *τὸ* ante *μέλι* cum cod. Sin. legendum videtur, etiam c. X. p. 34, 7 *βρώσεως*, quod vocabulum vetus interpres etiam l. 15 „de escis“ vertit. denique c. XIV. p. 48, 4 aut codices graeci secundum veterem interpretem (servorum suorum) emendandi sunt: *λαοῦ* vel *λαοῦ ἁγίου*, unde *λόγῳ* nasci

potuit, aut vetus interpres secundum graecos codices: „sermonum suorum." tum Christus non tabulis (πλαξὶ), sed verbo testamentum divinum tradidisse videtur.

ad *Hermae Pastorem* haec addenda habeo: Vis. III, 7 p. 21, 21. 22 in notis: iam S.*** correxit ειργασαντο. Vis. IV, 1 p. 30, 3 in textu ἀποκαλύψεις (non ἀποκαλύψες) scribendum est, Sim. VIII, 1 p. 101, 18 αὑταῖς (non αὐταῖς). Sim. VIII, 5 p. 107, 4 vocabulum illud obscurum in codice Lipsiensi (μενείς vel μενεῖς) revocandum videtur ad ἡσθείς, itaque legendum: ἡσθεὶς ὅτι οὕτως εὑρέθησαν. Sim. IX, 31 p. 143, 5 in notis addendum est, vulg. versionem solam voc. *etiam* ante *ei* praebere.

Prolegomenis ad Hermae Pastorem p. 7 addo, ante librum pontificalem vel Romanorum episcoporum catalogum Felicianum (sec. VI) antiquiorem catalogum Liberianum (anni 354) Hermae Pastorem ita memorasse: „Pius ann. XX. m. IIII. d. XXI. fuit temporibus Antonini Pii, a cons. Clari et Severi (146) usque duobus Augustis (161). sub huius episcopatu frater eius Ermes librum scripsit, in quo mandatum continetur, quod ei praecepit angelus, cum veniret ad illum habitu pastoris." haec omnia bene congruunt Visioni V, mandatis praemissae (p. 34 sq.). Felicianus demum catalogus addidit: „ut sanctum Pascha die dominica celebraretur."

faxit Deus OM., ut etiam hoc meo labore regnum illud spiritus et veritatis, quod est Christi, nonnihil promoveatur!

scribebam Jenae d. XXII. m. April,
a. MDCCCLXVI.

PROLEGOMENA

ad Clementis Romani epistulas.

Clementis Romani quae feruntur epistulae unico Bibliorum codice conservatae sunt, cuius librorum sacrorum indici arabice additum est, eum „manu Theclae nobilis feminae Aegyptiae paulo post concilium Nicaenum“ scriptum esse. quae traditio id solum docet, codicem e celebri S. Theclae coenobio Seleucensi, quod iam Gregorii Nazianzeni tempore floruit, prodisse.[1]) hunc codicem anno 1098 cubiculo patriarchali Alexandrino dono datum Cyrillus Lucaris, Patriarcha Alexandrinus, postea Constantinopolitanus, a. 1628 Carolo I. Angliae regi misit, itaque codex Alexandrinus (A) in Museo Britannico conservatur. Tischendorfius eum medio fere seculo V. scriptum esse censuit, sed secundum Montefalconianae Palaeographiae regulas vix ante sec. VI. scriptus esse potest.[2]) utrumque Testamentum fere integrum praebet, Novo autem Testamento Clementis Romani epistulas tamquam ipsius sacri codicis libros ultimos addidit. catalogus codici praemissus in Novo Testamento post Evangelia, Acta apostolorum, catholicas et Paulinas epistulas, Apocalypsin Joannis ita exit:

Κλημεντος [*επιστο*]*λη α'*.
Κλημεντος ε[*πιστο*]*λη β'*.
ομου βιβλια . . . . (numerus evanuit).
ψαλμοι σολομωντος ιη'.

cum Salomonis Psalmis etiam alterius Clementis epistulae omnia, quae post c. 12 p. 74, 2 sequebantur, perierunt. prioris quoque epistulae folium deest (c. 57 p. 60, 24 — p. 62, 2). quanta harum epistularum pars deperdita sit, inde computare possumus, quod Nicephori stichometria[3]) Clementis epistulis eundem versuum numerum (MMDC) tribuit, qui apud Lucae evangelium memo-

[1]) cf. Tischendorfii Prolegomena ad Vetus Test. graece. ed. III. Lips. 1860. p. LXV.

[2]) cf. quae hac de re disserui in commentatione: Noch ein Wort über den codex Sinaiticus, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie. 1864. II. p. 214 sq.

[3]) cf. Credneri libros: Zur Geschichte des Kanons, Hal. 1847. p. 122. Geschichte des NTlichen Kanon, ed. G. Volkmar. Berol. 1860. p. 244.

ratur. ceterum etiam in illis, quae codex etiam nunc praebet, permultae literae et voces deperditae et vetustate exesae sunt. ipsius scripturae mendae non paucae sunt. in edendis igitur his epistulis primum requiritur, ut codex accurate edatur, quod iam factum esse videtur, tum ut textus ipse restituatur, quod etiam nunc reliquum est.

I. DE CLEMENTIS ROMANI EPISTULIS EDITIS ET EDENDIS.

Clementis Romani epistulas primus edidit Patricius Junius,[1]) qui codicem ipsum fidelissime, quantum fieri possit, exprimere, lacunas autem, spatiis et interstitiis accuratissime dimensis, literis minio rubro impressis supplere studuit. editorem principem neque omnia recte edidisse neque recte supplevisse mirum non est. sed haud immerito R. A. Lipsius [2]) singularem Patricii Junii sagacitatem laudavit, a cuius coniecturis sequentes editores non nisi paucissimis locis discesserint. Junii editionem repetiit Joachim Joannes Maderus,[3]) secutus est Joannes Fellius.[4]) editionem principem etiam Philippus Labbeus et Gabriel Cossartius repetierunt.[5]) cum in editione tum in interpretatione rem promovit Joan. Bapt. Cotelerius, qui primus textum in capita divisit. idem doctissimas adnotationes addidit.[6]) accessit Pauli Colomesii editio,[7]) quem secutus est Thomas Ittigius.[8]) Cotelerii autem editionem iteravit Joannes Clericus (Antverpiae 1698. 1724. fol.).

Patricium Junium codicis lectiones non ubique accurate reddidisse iam Millius et Grabius ipsum codicem cum editione principe conferentes animadverterunt. itaque novam, eamque accuratissimam, codicis collationem instituit Henricus Wottonus, cuius editio[9]) summa laude digna est. ipse praefatus est

[1]) Clementis ad Corinthios epistola prior. ex laceris reliquiis vetustissimi exemplaris Bibliothecae Regiae, eruit, lacunas explevit, Latine vertit, et notis brevioribus illustravit Patricius Junius. Oxonii 1633. 4. (additum est Fragmentum epistolae secundae, ex eodem MS., sine versione et notis). iterata est editio a. 1637.

[2]) De Clementis Romani epistola ad Corinthios priore disquisitio. Lips. 1855. p. 2.

[3]) Clementis ad Corinthios epistola prior, hoc primum seculo ex laceris reliis vetustissimi exemplaris Bibliothecae Regiae Anglicanae eruta, notisque illustrata a Patricio Junio, nunc denuo edita et asserta a Joachimo Johanne Madero Hannoverano. Helmestadi 1654. 4. codicis lacunae suppletae minoribus literis notatae sunt.

[4]) Joan. Fell priorem epistulam edidit 1669 (12), utramque accuratius ibid. 1677 (12). lacunae suppletae iam uncinis inclusae, capita Coteleriana recepta sunt.

[5]) in SS. Conciliorum Tomo I. Paris. 1671. fol.

[6]) Patrum, qui temporibus Apostolorum floruerunt, opera. Tom. I. Paris. 1672. fol.

[7]) Londini 1687. 1694. 8 min.

[8]) Bibliotheca patrum graeco-latina. Lips. 1699. 8.

[9]) Sancti Clementis Romani ad Corinthios epistulae duae, expressae ad fidem msti codicis Alexandrini collati cum editione Junii a Millio et Grabio, illustratae notis Junii et Cotelerii, nec non Johannis Boisii olim Canonici Eliensis non antehac editis, cum msto codice accurate de novo contulit, notisque eas illustravit, et textum plurimis in locis illustravit etc. Henricus Wotton. Cantabrigiae 1718. 8.

p. CCVI sq.: „quum primum decrevissem novam editionem Sancti Clementis in me suscipere, Grabii Milliique codd., quorum uterque Junii editionem cum msto cod. quam accurate contulerat, mihi comparavi eorumque collationes et emendationes ad oram libri mei diligenter adnotavi. quod cum egissem, mstum cod. quanta fieri potuit diligentia plus quam semel de novo contuli. quem, quum unicus sit mstus codex, usque ad literam secutus sum, praeterquam in abbreviationibus. [1]) — ubi vero cod. mstus discedit a vulgari scribendi ratione, vel parum recte se habet, veram ac usitatiorem scribendi rationem, ut et lectiones, emendationes et coniecturas Junii, Boisii, Cotelerii, Felli, Colomesii ac Clerici inter variantes lectiones posui. plurimis etiam in locis textum emendavi et integritati suae restitui, ubi parum recte a Junio describebatur. — notas etiam Junii, Cotelerii ac Johannis Boisii non antehac editas ad finem adieci. quod si qua in re Boisii notae minus satisfaciant, id omne debetur apographo non satis emendato nimiaeque temporis augustiae; fere tamen ubique referunt virum magnum ac vere criticum. [2]) quae me ad hanc editionem suscipiendam praecipue impulerunt, haec fuerunt: ne deesset emendatior graeci textus editio; et ut adnotationes Cotelerii, quae inter Patres apostolicos pene latebant, nec quantivis pretii erant emendae, omnibus praesto adessent; neque amplius celarentur viri doctissimi Johannis Boisii adnotationes, cui quam multum Junius acceptum retulit, facile est videre; ne denique prorsus inobservatae praetermitterentur notae, quas in editione sua ubique interspersit Johannes Clericus, quarum author id unum agit, ut epistolae authoritatem, quantum possit, elevet.“

egregia Wottoni editio debitam laudem non statim assecuta est. nam Cotelerii recensionem presse secutus est Petrus Coustantius, [3]) et L. J. Frey non ante Clementis epistulam priorem ex editione Ittigiana (collatis Juniana et aliis) iam typis expressam [4]) Wottoni editionem nactus est, quam in altera epistula adhibuit. talem huius editionis defectum supplere studuit Antonius Birrius in „publico specimine“ Basileae a. 1744 edito, quod specimen coniecturis haud poenitendis ad textum Clementinum editionis Wottonianae ulterius adhuc detergendum refertum appellavit Gallandius. primus Ricardus Russel Wottoni editionem prae ceteris secutus est, [5]) qui etiam Millii adno-

[1]) Wottonus haec enumeravit: ϑ̅ς̅ pro *ϑεός*, κ̅ς̅ pro *κύριος*, ι̅ς̅ pro *Ἰησοῦς*, Χ̅ς̅ pro *Χριστός*, π̅ν̅α̅ et π̅ν̅ς̅ pro *πνεῦμα* et *πνεύματος*, ο̅υ̅ν̅ο̅ς̅ pro *οὐρανός*, α̅ν̅ο̅ς̅ pro *ἄνϑρωπος*, ι̅σ̅λ̅ et ι̅η̅λ̅ pro *Ἰσραήλ*, ι̅λ̅μ̅ pro *Ἱερουσαλήμ*, π̅ρ̅α̅ pro *πατέρα*.

[2]) Joannem Boisium, septuagenario, ut ipse profitetur, iam proximum Jacobsonius (Patr. apost. ed. IV. Tom. I. p. LXVIII. not.) dixit iussu Joannis Williams, episcopi Lincolnensis, notis illustrasse apographum quoddam epistularum Clementinarum vitiis refertum. nam non tantum eas mendas, quae a Junio praeter msti fidem exhibentur, eum conatum esse emendare, sed et multas alias, quae recte se habent in editione Juniana. selectiores Boisii adnotationes a Wottono primum editas Joannes Clericus tacite in suam editionem alteram recepit.

[3]) Epistolae Romanorum Pontificum et quae ad eos scriptae sunt. Tom. I. Paris. 1721. fol. Coustantii librum denuo edidit C. F. G. Schoenemann, Gotting. 1796. 8.

[4]) Epistolae patrum apostolicorum, Clementis, Ignatii et Polycarpi etc. c. varr. annott. et praefatione Joh. Ludov. Frey. Basil. 1742. 8.

[5]) Patrum apostolicorum, Barnabae, Hermae, Clementis, Ignatii opera

tationes a Wottono praetermissas addidit. Wottoni editionem tamquam omnium emendatissimam fere ubique secutus est Andreas Gallandius, [1]) ita tamen, ut nonnulla in notis addiderit, praesertim e Millii apographo, et in medium protulerit aliquot virorum eruditorum coniecturas, in primis Birrianas. itaque Gallandius affirmare ausus est: „Clementis epistulas ad Corinthios nunc demum prodire multo castigatiores, quam hactenus fuere in vulgus emissae.“ [2])

nostro seculo Cl. Fr. Hornemannum „non sine dedecore ipsius et typographi sui“ priorem Clementis epistulam [3]) edidisse Jacobsonius iudicavit. ipse Jacobsonius Patricii, Millii, Wottoni labores continuavit et ad finem quemdam produxit. [4]) huic viro clarissimo codicis Alexandrini collationem accuratissimam, adnotationum amplissimam collectionem debemus. ipse praefatus est: „in Clementem notulas quasdam Sancrofftii, archiepiscopi olim Cantuariensis, inveni e Reverendissimi patris libro in bibliotheca Coll. Emmanuel. Cantab. descriptas in marginem exempli editionis alterius Fellianae nunc in Bibl. Bodleiana adservati (8vo. Rawlinson 441). Millii animadversiones, quarum partem tantum dederat Russelius, integras suppeditavit editionis Junianae exemplar (Auct. §. 2. 12).“ ceterum Jacobsonius, cui plurimum me debere confiteor, [5]) non tantum obsoletas codicis scripturas correxit, sed passim etiam tales, quae ferri possunt, in levissimis quidem rebus, mutavit. [6])

genuina, una cum Ignatii et Polycarpi martyriis — selectisque variorum notis illustrata curavit Rich. Russel. Lond. 1746. Vol. I. II. 8. huius editionis censuram in Act. nov. Erud. Lips. a. 1749. mens. Oct. Jacobsonius notavit.

[1]) Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum. Tom. I. Venet. 1765. fol.

[2]) Jacobsonius in indice editionum hic addidit: „1788. Fuldae. 8. Conradus Eberth priorem epistolam edidit, cuius librum quum ipsi mihi inspicere non licuerit, statim pergo.“ equidem latinam tantum Cotelerii versionem cum Coustantii emendationibus inveni in libro: „Epistola prima S. Clementis episcopi Romani ad Corinthios, una cum disquisitione critico-polemica in eandem, quam publica luce donavit Conradus Eberth.“ Fuldae 1780 (non 1788). 8.

[3]) Scripta genuina graecorum patrum apostolicorum, graece et latine edidit Cl. Fres Hornemann. Hafniae 1828. Vol. I. II. 4. cf. Rettigii censuram, theol. Studien u. Kritiken 1830. p. 920 sq.

[4]) S. Clementis Romani, S. Ignatii, S. Polycarpi, Patrum apostolicorum quae supersunt, accedunt S. Ignatii et S. Polycarpi martyria. ad fidem codicum recensuit, annotationibus variorum et suis illustravit, indicibus instruxit Guil. Jacobson. Tom. I. Oxonii 1838. ed. II. 1840. ed. III. 1847. ed. IV. (qua equidem usus sum) 1863. in hac editione quamvis accuratissima p. 121 (ad epi. I, 33) Joannis Damasceni verba nonnulla omissa sunt, quae iam Wottonus praetermisit et in epi. l, 55 p. 53, 4 mendose *ἐπιτελέσαντο* impressum est.

[5]) in codicis lectionibus Jacobsonium secutus sum quamvis a Wottono discedentem epi. I, 13 p. 15, 15. 16, 1 *οὕτως* (Wotton. *οὕτω*). p. 16, 4 *στηρίξωμεν* (Wotton. *στηρίσωμεν*). epi. II, 1 p. 65, 4 *δώσομεν* (Wotton. *δώσωμεν*). c. 4 p. 67, 2 *ἡμῶν* (Wotton. *ὑμῶν*). Wottonum autem secutus epi. I, 6 p. 9, 12 *ζῆλος* edidi (Jacobs. *ζῆλον*).

[6]) epi. I, 4 p. 7, 17 *εἶπε* (cod. *ειπεν*). p. 8, 4 *ἠνάγκασε* (cod. *ηναγκασεν*). c. 6 p. 9, 12 *ζῆλον* (cod. secundum Wottonum *ζηλος*). c. 12 p. 15, 12 *ἐλάλησε* (cod. *ελαλησεν*). c. 15 p. 18, 3 *μεγαλορρήμονα* (cod. *μεγαλορημονα*). c. 16 p. 18, 15 *ἐπίστευσε* (cod. *επιστευσεν*). c. 18 p. 22, 9 *ἐστί* (cod. *εστιν*). p. 22, 12 *ἐκίσσησεν* (cod. *εκισσησε*). c. 19 p. 23, 20 *ὄμμασι* (cod. *ομμασιν*). c. 21 p. 27, 5 *πᾶσι* (cod. *πασιν*). c. 27 p. 32, 20 *εἰσὶ* (cod. *εισιν*). c. 30 p.

idem vir clarissimus etiam in maioribus rebus codicis perversas lectiones non emendatas reddidit: epi. I, 2 p. 6, 5 ἀναμνησθίκακοι. p. 6, 7 τοῖς πλησίον. c. 4 p. 7, 10 ἔπιδεν. c. 8 p. 11, 9 διελεχθῶμεν. c. 15 p. 18, 2. 3 ipsius codicis lacuna non suppleta est. c. 19 p. 23, 10 τὸ ταπεινόφρονον. c. 20 p. 24, 10 κρίματα. p. 25, 1 ταγαῖς. c. 30 p. 34, 11 ἁγνούς. c. 32, p. 35, 21. 22 ἐξ αὐτῶν. p. 36, 6 τοῦ ἀπ' αἰῶνος. c. 35 p. 39, 11 πίστεως. c. 38 p. 42, 6 τημελείτω. c. 45 p. 48, 10 ἔπαφροι. epi. II, 7 p. 68, 27 αἰών p. 69, 4 θῶμεν. c. 9 p. 71, 9 αἰώνιον. c. 11 p. 73, 9 ἴδεν. itaque etiam Jacobsonius summa in re codicem potius edidit quam librum. praeter eum laudandus est C. J. Hefele, cuius editioni [1]) nonnulla bene emendata debemus. accesserunt e catholicis theologis Fr. X. Reithmayr, [2]) e protestantibus A. R. M. Dresselius. [3])

quid per hos Junii, Cotelerii, Wottoni, Gallandii, Jacobsonii labores omni laude dignos iam effectum, quid etiam nunc reliquum sit, J. C. M. Laurent [4]) ita pronuntiavit: „Durch Junius', Wotton's und Jacobson's treueifrige Bemühungen ist jetzt so viel für den Clemens von Rom geschehen, dass eine den Anforderungen deutscher Kritik entsprechende Ausgabe nunmehr möglich und den dazu Berufenen zur Pflicht geworden ist. Der Text der (bekanntlich einzigen) Handschrift ist festgestellt, und was im Codex steht, weiss man jetzt ziemlich gewiss, was aber der Schriftsteller selbst in jedem Falle geschrieben hat, keineswegs." hunc laborem ipse aggressus sum eademque ratione, qua iam Barnabae epistulam et Hermae Pastorem edidi, veterum scriptorum ecclesiasticorum excerpta undique collecta ipsi textui subieci. omnino summo opere studui, ut ipsius codicis vitia quam plurima emendarem.

quo in labore a Mauricio Schmidt amicissime adiutus non possum non laudare codicis Alexandrini praestantiam, qui etiam in corruptis tantum non ubique sanari possit et genuinae lectionis vestigia fere nunquam prorsus deseruerit. sanari possunt epi. I, 2 p. 5, 5 εστερνιμενοι. p. 5, 6 παθηματα. [5])

34, 4 δίδωσι (cod. διδωσιν). c. 34 p. 37, 6 πᾶσι (cod. πασιν). c. 37 p. 41, 12 ἐπιτελοῦσι (cod. επιτελουσιν). p. 41, 18 πᾶσι (cod. πασιν). c. 46 p. 48, 12 ὑποδείγμασι (cod. υποδειγμασιν).

[1]) Patrum apostolicorum opera. textum ex editionibus praestantissimis repetitum recognovit, annotationibus illustravit, versionem latinam emendatiorem, prolegomena et indices addidit Carolus Josephus Hefele. Tubing. 1839. 8. ed. II. 1842. ed. III. 1847. ed. IV. 1855. in hac editione quamvis accurata epi I, 13 p. 16, 4 mendose impressum est στερίξωμεν, c. 41 p. 44, 27 τοσαύτῳ.

[2]) Patrum apostolicorum epistolae ad optimarum editionum fidem recensuit Fr. X. Reithmayr. Monachii 1844. 12.

[3]) Patrum apostolicorum opera. textum ad fidem codicum et graecorum et latinorum, ineditorum copia insignium, adhibitis praestantissimis editionibus, recensuit atque emendavit, notis illustravit, versione latina passim correcta, prolegomenis, indicibus instruxit Albertus Rud. Max. Dressel etc. Lips. 1857. 8vo. editio altera (Tischendorfii praefatione et codicis Sinaitici in Barnabae et Hermae scriptis collatione parum accurata aucta, ceterum non mutata) 1863.

[4]) Zur Kritik des Clemens von Rom, Zeitschrift für luther. Theologie u. Kirche. 1863. III. p. 416—425.

[5]) ad confirmandam Junii emendationem revoco etiam ad Origenem c. Cels. I, 31 (Opp. I, 349): διδάσκων οὐ μόνον διακεῖσθαι κατὰ τὰ μαθήματα αὐτοῦ (Jesu), ἀλλὰ καὶ ἄλλους διατιθέναι.

p. 6, 3 *συνειδησεως*. c. 8 p. 11, 1 *σακκου*. c. 12 p. 14, 19 *το τοεγοσου*. c. 18 p. 22, 3 *εν ελαιει αιωνιω*. c. 20 p. 23, 23, ubi post *αυτου* excidit *ου*. c. 27 p. 32, 17 *αυτου. ει οι ουρανοι* (sive voc. *ει* mecum per *διττογραφίαν*, sive cum M. Schmidt e l. 16 praecedentibus *αυτου εισιν* ortum esse censeas). c. 30 p. 34, 9 *αγιον* (ου superscr.). c. 32 p. 36, 6 *παντας του απ αιωνος* (a M. Schmidt correctum). c. 33 p. 37, 13. 14 *ιδωμεν οτι το εν εργοις αγαθοις κτλ.* (ab eodem viro clarissimo felicissime emendatum). c. 34 p. 38, 3 *επ αυτω* (ab eodem bene revocatum ad *επ αυτο το*, nam *ΤΟΤΟ* legebatur *ΤΩ*). c. 35 p. 39, 11 *πιστεως*. p. 39, 18 *φιλοξενιαν*. c. 36 p. 40, 12 *ατενισωμεν* (a M. Schmidt emendatum). c. 37 p. 41, 20. 21 *τα τε*. c. 38 p. 42, 6 *μητμμελειτω* (iam a prioribus editoribus emendatum). p. 42, 14 *τη σαρκι . . . . και μη*. c. 43 p. 46, 1. 2 *ωσαυτως και* (a M. Schmidt correctum). c. 44 p. 46, 19 *επινομην*. c. 45 p. 48, 10 *επαφροι* (a Laurentio bene emendatum). c. 51 p. 54, 7 *δια τινος των* (ortum e *ΔΙΑΤΙΝΑΓΜΩΝ*). epi. II, 6 p. 68, 12 *χρασθαι*. c. 10 p. 71, 19 *ανον*. p. 72, 1 *παραγουσι*. codicis defectum epi. I, 7 p. 10, 3. c. 38 p. 42, 13. c. 53 p. 55, 16 rectius mihi supplevisse videor, etiam maiorem illum defectum c. 57 p. 61. 62 ex parte supplere ausus sum.[1]) recta scriptione epi. I, 21 p. 25, 17 sq. omnis difficultas sublata est. quae omnia vel pleraque si doctis iudicibus placebunt, Clementis Romani epistulae nunc multo emendatiores quam antea editae esse videntur.

ceterum etiam illae codicis variantes lectiones, quae ad solam orthographiam spectant, hic addendae sunt, a me in sola prima plagula textui ipsi subiectae: epi I, 5 p. 9, 5 *πισταιως*. c. 16 p. 18, 12 *αλαζονιας* p. 18, 16 *ανηγγιλαμεν*. p. 18, 19 *εκλιπον*. p. 19, 4 *παιδια*. p. 19, 11 *κρισεις*. p. 20, 4 *εκεινησαν*. c. 17 p. 20, 18 *αληθεινος*. c. 18 p. 22, 5 *ελαιος — οικτειρμων*. p. 22, 6 *πλιον*. c. 20 p. 24, 12 *δημιουργειαν*. p. 25, 4 *λειτουργειαν*. p. 25, 11 *οικτειρμοις*. c. 21 p. 26, 6 *αλαζονια*. p. 26, 10 *ναιους — παιδιαν*. p. 27, 1 *αγνιας*. p. 27, 6 *παιδιας*. p. 27, 11 *ενθυμησαιων*. p. 28, 2 *θλιψαιων*. p. 28, 4 *ελαιος*. c. 23 p. 28, 14 *συνβεβηκεν*. p. 28, 18 *πεπιρον*. p. 28, 19 *εξεφνης*. c. 25 p. 30, 3 *ορναιον*. c. 26, p. 31, 18 *πισταιως*. p. 31, 19 *ορναιου — μεγαλιον — επαγγελειας*. c. 27 p. 32, 18 *ποιησειν*. c. 30 p. 34, 12 *μοιχιαν*. c. 30 p. 35, 9 *επεικια*. c. 32 p. 35, 20 *ιλικρινως*. p. 35, 21 *δωραιων*. c. 33 p. 36, 12 *εκτενιας*. p. 37, 5. 6 *ενεκλισεν*. p. 37, 13 *αυξανεσθαι — πληθύνεσθαι*. c. 34 p. 38, 2 *προτρεπετε*. p. 38, 7 *λιτουργουσιν*. c. 35 p. 39, 3. 4 *εγκρατια*. p. 39, 10 *δωραιων*. p. 39, 17. 18 *αλαζονιαν*. p. 39, 23. 24 *παιδιαν*. c. 36 p. 40, 11 *ασθενιας*. c. 37 p. 41, 9 *εκτενιας*. c. 38 p. 42, 9. 10 *ενδικνυσθω*. c. 40 p. 44, 2 *οφιλομεν*. c. 41 p. 44, 20 *πλημμελιας*. p. 44, 24 *λιτουργων*. c. 43 p. 45, 20 *εσημιωσατο*. p. 46, 1 *κλισας*. c. 45 p. 47, 15 *εσται*. p. 47, 19 *ευρησεται*. p. 47, 23 *ευκλαιως*. c. 46 p. 48, 13 *κολλασθαι*. c. 47 p. 50, 16 *εμιωσαν*. c. 48 p. 51, 12 *οφιλει*. c. 52 p. 55, 9 *ναιον*. p. 55, 12 *επικαλεσε*. c. 53 p. 55, 14 *επιστασθαι*. c. 54 p. 57, 9 *κλαιος*. c. 56 p. 58, 18 *επιεικια*. p. 58, 21 sq. *οικτειρμων*. p. 59, 1 *μνια*. ib. *παιδιαν*. p. 59, 2 *νουθετησεις*. p. 59, 28 [*παιδ*]*ιας*. c. 58 p. 62, 9 *αγνιαν*. c. 59 p. 62, 18 *ταχειον*. p. 62, 19 *ευσταθιας*. epi. II, 1 p. 65, 2 c. 4 p. 66, 25 *οφιλομεν*. c. 5 p. 67, 14. 15 *φοβεισθαι*. p. 67, 19 *επαγγελεια*. c. 7 p. 69,

[1]) ceterum p. 61, 2. 3 *καθά φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων* Pseudo-Justini, non Clementis esse videntur.

10 *δοκειται*. c. 9 p. 70, 21 *ελευσεσθαι*. p. 71, 3 *απολημψομαιθα*. p. 71, 7 *ιλικρινους*. c. 10 p. 72, 2 *επαγγελειαν*. p. 72, 3 *ηληκην*. p. 72, 4 *επαγγελεια*. c. 12 p. 73, 12 *επιφανιας*. p. 73, 15. p. 74, 1 *θηλιας*.

Clem. epi. I, 6 p. 9, 12 codicis lectio *πολλαις αικιαις και βασανοις παθοντες* fortasse ita emendanda est, ut pro voc. *παθοντες* scribatur *περιπεσόντες*, cf. c. 51 p. 54, 12 *αἰκίαις περιπίπτειν*.

II. DE CLEMENTIS ROMANI EPISTULARUM USU ET AUCTORITATE.

Clementis Romani epistulas unicus codex ipsius Novi Testamenti libris inseruit. *priorem* epistulam tanti aestimatam esse non mirabimur, si testium longam seriem examinabimus:

I. iam *Barnabae epistula*, quam a. 96 exeunte vel a. 97 ineunte conscriptam esse constat, Clementis epistulam priorem ita tangit, ut eius notitia vix negari possit, et in hac comparatione utriusque epistulae aetas indolesque vere cognoscitur.

Clementis epi. I, 1 p. 3, 7. 8 ita incipit: [*διὰ τὰς*] *αἰφνιδίους καὶ ἐπαλλήλους* [*γενομ*]*ένας ἡμῖν συμφορὰς καὶ* [*περ*]*ιπτώσεις*. Barnabae epistula etiam magis temporum iniquitatem quaeritur, c. 2, p. 4, 9. 10 *ἡμερῶν οὖν οὐσῶν πονηρῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀντενεργοῦντος ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν*. c. 4 p. 8, 13. 14 *τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικεν, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς Ἐνὼχ λέγει*. c. 8 p. 26, 13—15 *ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἡμέραι ἔσονται πονηραὶ καὶ ῥυπαραί, ἐν αἷς ἡμεῖς σωθησόμεθα*.

Clementis epi. I, 2 p. 5, 8. 9 Corinthios ita laudat: *πλήρης πνεύματος ἁγίου ἔκχυσις ἐπὶ πάντας ἐγίνετο*. c. 46 p. 49, 6. 7 *ἓν πνεῦμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ὑμᾶς*. Barnab. epi. c. 1 p. 2, 8. 9 *ὅτι ἀληθῶς βλέπω ἐν ὑμῖν ἐκκεχυμένον ἀπὸ τοῦ πλουσίου τῆς ἀγάπης κυρίου πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς*.

Clementis epi. I, 23 p. 28, 19 sq.: *ἐπ' ἀληθείας ταχὺ καὶ ἐξαίφνης τελειωθήσεται τὸ βούλημα αὐτοῦ, συνεπιμαρτυρούσης καὶ τῆς γραφῆς, ὅτι ταχὺ ἥξει καὶ οὐ χρονιεῖ, καὶ ἐξαίφνης ἥξει ὁ κύριος εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ, καὶ ὁ ἅγιος ὃν ὑμεῖς προσδοκᾶτε*. Barnab. epi. c. 4 p. 8, 14—17: *εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης συντέτμηκεν τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ*.

Clementis epi. I, 29 p. 34, 1 sq. Deum bis sibi populum elegisse dixit, primum e Judaeis (*λαόν*), tum per fidem christianam e gentibus (*ἔθνος*). Barnabas unum solum verum Dei populum (*λαὸν*) christianum agnovit, c. 3 p. 8, 23 *ὁ λαὸς ὃν ἡτοίμασεν τῷ ἠγαπημένῳ αὐτοῦ*. c. 5 p. 12, 33 *τὸν λαὸν τὸν καινόν*. c. 13 p. 46, 2. 3 *τὸν λαὸν τοῦτον εἶναι πρῶτον καὶ τῆς διαθήκης κληρονόμον*.

Clementis epi. I, 30 p. 35, 1 *ἔργοις δικαιούμενοι καὶ μὴ λόγοις*. c. 46 p. 49, 3. 4 *κολληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθώοις καὶ δικαίοις· εἰσὶν δὲ οὗτοι ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ*. c. 48 p. 51, 9—13 *ἤτω τις πιστός, ἤτω δυνατὸς γνῶσιν ἐξειπεῖν, ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις, ἤτω ἁγνός. τοσούτῳ γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι, καὶ ζητεῖν τὸ κοινωφελὲς πᾶσιν καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ*. Clementem secutus Barnabas c. 4 p. 10, 20—22: *μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζετε ὡς*

ἤδη δεδικαιώμενοι, ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχόμενοι συνζητεῖτε περὶ τοῦ κοινῇ συμφέροντος. quae Barnabas scripsit, nisi praeeunte Clemente, vix intelliguntur.

Clementis epi. I, 34 p. 37, 23 sq. *προλέγει γὰρ ἡμῖν Ἰδοὺ ὁ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ πρὸς προσώπου αὐτοῦ* (Ies. XL, 10). Barnab. epi. c. 21 p. 61, 9. 10 *ἐγγὺς ὁ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ.*

Clementis epi. I, 36 p. 40, 16. 17 *διὰ τούτου* (per Christum) *ἠθέλησεν ὁ δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι.* c. 40 p. 44, 1 *ἐγκεκυφότες εἰς τὰ βάθη τῆς θείας γνώσεως.* c. 41 p. 44, 26. 27 *ὁρᾶτε, ἀδελφοί, ὅσῳ πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ μᾶλλον ὑποκείμεθα κινδύνῳ* (cf. c. 1 p. 4, 10). Barnabas fidem et scientiam iam distinxit, c. 1 p. 2, 18. 19 *ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνῶσιν.* c. 2 p. 4, 12. 15. c. 6 p. 18, 2. c. 9 p. 28, 24. 25. c. 10 p. 34, 8.

Clementis epi. I, 40 p. 44, 1 sq. e veteri lege ad Christianos transtulit oblationum et rerum sacrarum certum ordinem in tempore, loco et personis. contra Barnabas c. 4 p. 4, 15—17: *πεφανέρωκεν γὰρ ἡμῖν διὰ πάντων τῶν προφητῶν, ὅτι οὔτε θυσιῶν οὔτε ὁλοκαυτωμάτων οὔτε προσφορῶν χρήζει.*

Clementis epi. I, 41 p. 44, 18 sq. etiam templi Hierosolymitani privilegium in christianam religionem transtulit. contra Barnabas c. 4 p. 10, 23. 24. c. 6 p. 18, 28 sq. c. 16 p. 54, 3 sq. in solis cordibus Christianorum templum Dei agnovit.

Clementis epi. I, 45 p. 47, 14 sq. Corinthios contra magistratus ecclesiasticos certasque sacrificiorum et officiorum leges rebellantes ita compellat: *φιλόνεικ[οί] ἐστε, ἀδελφοί, καὶ ζηλωταὶ περὶ [μὴ] ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν* (cf. c. 35 p. 39, 13. 14 *τὰ ἀνήκοντα τῇ ἀμώμῳ βουλήσει αὐτοῦ*). Barnabas, qui omnia sacrificia externa in Christianismo abrogata esse docuit, magistri autem auctoritatem ipse recusavit (c. 1 p. 4, 7. c. 4 p. 8, 26. 10, 14), primariam expositionis partem ita claudit c. 17 p. 54, 21—23: *ἐλπίζει μου ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ τῇ ἐπιθυμίᾳ μου μὴ παραλελοιπέναι τι τῶν ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν.* ipsam Clementis locutionem secutus Barnabas non de rebus ad salutem non pertinentibus certasse sibi visus est. Clementem praeivisse vix dubitandum est.

Clementis epi. I, 51 p. 54. 7. 8 *ὅσα [οὖ]ν παρέ[βη]μεν διὰ τινα τῶν [τοῦ] ἀντικειμένου, ἀξιώσωμεν [συγγνώμην].* Barnabas c. 2 p. 4, 9, 10 (v. supra p. XIX) p. 6, 9—11 *ἵνα μὴ ὁ πονηρὸς παρείσδυσιν πλάνης ποιήσας ἐν ἡμῖν ἐκσφενδονήσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ζωῆς ἡμῶν.* c. 4 p. 12, 1—4: *ἵνα —καὶ ὁ πονηρὸς ἄρχων λαβὼν τὴν καθ' ἡμῶν ἐξουσίαν ἀπώσηται ἡμᾶς ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ κυρίου.*

Clementis epi. I, 53 p. 55, 17—p. 56, 5: *Μωϋσέως γὰρ ἀναβά[ντος εἰ]ς τὸ ὄρος καὶ ποιήσαν[τος τεσσαρ]άκοντα ἡμέρας καὶ τεσ[σαράκοντ]α νύκτας ἐν νηστείᾳ [καὶ ταπειν]ώσει, εἶπεν πρὸς αὐτὸν [ὁ κύριος Μωϋσ]ῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι [τὸ τάχος] ἐντεῦθεν, ὅτι ἠνόμησεν [ὁ λαός σ]ου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου· παρέβησαν ταχὺ ἐκ [τῆς ὁδο]ῦ ἧς ἐνετείλω αὐτοῖς, [ἐποίησα]ν ἑαυτοῖς χωνεύματα.* bis repetitum nomen Mosis, quod neque Exod. XXXII, 7 neque Deut. IX, 12 legitur, retinuit Barnabas c. 4 p. 10, 1—8: *καὶ ἦν Μωϋσῆς ἐν τῷ ὄρει νηστεύων ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα καὶ ἔλαβεν τὴν διαθήκην ἀπὸ τοῦ κυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς τοῦ κυρίου. ἀλλὰ ἐπιστρα-*

φέντες ἐπὶ τὰ εἴδωλα ἀπώλεσαν αὐτήν. λέγει γὰρ οὕτως κύριος Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου. c. 14 p. 46, 11—19: *καὶ ἦν Μωϋσῆς νηστεύων ἐν ὄρει Σινᾶ, τοῦ λαβεῖν τὴν διαθήκην κυρίου πρὸς τὸν λαόν, ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα. καὶ ἔλαβε παρὰ κυρίου τὰς δύο πλάκας τὰς γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου ἐν πνεύματι. καὶ λαβὼν Μωϋσῆς κατέφερεν πρὸς τὸν λαὸν δοῦναι. καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος· ὅτι ὁ λαός σου ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἠνόμησεν.* Mosem pro Israelitis deprecantem induxit Clemens, Israelitarum delictum, quo testamenti divini iacturam fecerunt, solum retinuit Barnabas.

Clementi iam in *Hermae Pastore* (139—147) id officium tribuitur, ut externis civitatibus libros mittat,[1]) quod eo melius illi tribui poterat, si iam priorem Romanae ecclesiae epistulam ad Corinthios miserat aut misisse credebatur. sed etiam e contrario, illa licentia Clementi tamquam ecclesiae Romanae „membro praecipuo“ concessa, cum Romanae ecclesiae epistulam ad Corinthios misisse, adeo scripsisse sensim tradi potuit.

Polycarpum qui dicitur in sua epistula Clementis epistula priori saepius usum esse Gallandius et Hefelius monuerunt.[2]) mihi quidem iam *Ignatius* ad Polycarp. c. 8. Clementis epi. I, 38 p. 42, 12—14 nosse videtur. priori Clementis epistula *alterius* scriptorem iam usum esse [3]) non mirabimur.

II. inter omnes, qui Clementis epistulam priorem disertis verbis laudaverunt, nemo antiquior est *Dionysio* Corinthio, qui eiusdem epistulae usum ecclesiasticum apud Corinthios testatus est. Dionysii *πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή, ἐπισκόπῳ τῷ τότε Σωτῆρι* (167—175) *προσφωνοῦσα*, teste Eusebio HE. IV, 23, 11, *καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται ἐπιστολῆς*. scripsit enim Dionysius: *τὴν σήμερον οὖν κυριακὴν ἁγίαν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν ᾗ ἀνέγνωμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἕξομεν ἀεί ποτε ἀναγινώσκοντες νουθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν.* eadem fere aetate etiam *Hegesippus* non tantum Clemente vivente (vel episcopo?) Corinthiorum seditionem accidisse retulit (apud Euseb. HE. III, 16), sed etiam *περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς* locutus addidit, Corinthiam ecclesiam hac epistula accepta mansisse *ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ* (apud Euseb. HE. IV, 22, 1. 2, cf. quae ad epi. I, 1 p. 3, 9 sq. notavimus).

post hos antiquissimos testes *Irenaeus* adv. haer. III, 3, 3 (graece apud Euseb. HE. V, 6, 3 et Nicephorum HE. IV, 15) scripsit: *ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτοὺς καὶ ἀνανεοῦσα, καὶ* (vet. int. et annuntians)

[1]) Vis. II, 4 p. 12, 7—9: *γράψεις οὖν δύο βιβλαρίδια καὶ πέμψεις ἓν Κλήμεντι, καὶ ἓν Γραπτῇ. πέμψει οὖν Κλήμης εἰς τὰς ἔξω πόλεις· ἐκείνῳ γὰρ ἐπιτέτραπται.*

[2]) cf. quae notavimus ad Clementis epi. I, 1 p. 4, 15 sq. c. 9 p. 12, 2. c. 13 p. 15, 11 sq. c. 21 p. 26, 1—3. 10. 11. p. 27, 4—6.

[3]) cf. Clem. epi. I, 23 p. 28, 11 sq. II, 11 p. 72, 12 sq., quamvis secundae epistulae scriptor libro apocrypho ipse usus sit.

ἣν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει, annuntiantem unum Deum omnipotentem (cf. epi. I inscript. p. 3, 5. 6. c. 2 p. 5, 11. c. 8 p. 11, 5. c. 32 p. 36, 6), factorem coeli et terrae (cf. c. 19. 20 p. 23, 16 sq. c. 33 p. 36, 15 sq.), plasmatorem hominis (cf. c. 33 p. 37, 6 sq.), qui induxerit cataclysmum (cf. c. 7 p. 10, 11. 12. c. 9 p. 12, 6 sq.) et advocaverit Abraham (cf. c. 10 p. 12, 9 sq. c. 17 p. 20, 14 sq. c. 31 p. 35, 13 sq.), qui eduxerit populum de terra Aegypti et collocutus sit Moysi (cf. c. 17 p. 21, 3 sq. c. 43 p. 45, 18 sq. c. 51 p. 54, 20 sq. c. 53 p. 55, 17 sq.), qui legem disposuerit (cf. c. 40. 41 p. 44, 2 sq. c. 43 p. 45, 8 sq.) et prophetas miserit (cf. c. 17 p. 20, 10 sq. c. 43 p. 45, 21), qui ignem praeparaverit diabolo et angelis eius (cf. c. 57 p. 61, 1 sq.). hunc patrem domini nostri Jesu Christi ab ecclesia annuntiari, ex ipsa scriptura, qui velint, discere possunt et apostolicam ecclesiae traditionem intelligere, quum sit vetustior epistula his, qui nunc falso docent et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium quae sunt commentiuntur." tacite Irenaeus adv. haer. II, 28, 2. V, 1, 1 ad Clementis epi. I, 20 p. 24, 15 sq. c. 49 p. 52, 9—13 respicere videtur.

etiam saepius *Clemens Alexandrinus* Clementis Romani epistula usus est, quam magni aestumavit et tamquam apostoli scripturam laudavit. Strom. I, 7, 38 p. 339: *αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ κατὰ λέξιν φησί, τὰς διαφορὰς ἐκτιθέμενος τῶν κατὰ τὴν ἐκκλησίαν δοκίμων Ἤτω τις πιστὸς κτλ.* (cf. epi. I. 48 p. 50, 27 sq.). ex hac „apostoli" Clementis epistula (cf. epi. I, 1 p. 4, 5 sq. c. 9—12 p. 12, 2 sq. c. 17. 18 p. 20, 10 sq. c. 21. 22 p. 25, 16 sq. c. 30 p. 34, 13. 14.[1]) c. 36 p. 40, 14 sq. c. 38 p. 42, 9 sq. c. 40 p. 43, 27 sq. c. 41 p. 44, 26. 27. c. 48. 49 p. 51, 2 sq. c. 50. 51 p. 52, 1 sq. p. 52, 18 sq. p. 54, 7. 8. c. 52 p. 55, 7 sq. c. 53 p. 56, 5 sq. c. 55 p. 58, 4 sq.) amplissima excerpta dedit Clemens Alex. Strom. IV, 17—19 §. 107—121 p. 610—617: *καὶ μὴν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος Κλήμης καὶ αὐτὸς ἡμῖν τύπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑποφέρων λέγει Τίς γὰρ παρεπιδημήσας κτλ.* — §. 112 p. 613: *ὅτι ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ γέγραπται Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ κτλ.* — c. 18, 113 p. 613: *ἡ σεμνὴ οὖν τῆς φιλανθρωπίας ἡμῶν καὶ ἁγνὴ ἀγωγὴ κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸ κοινωφελὲς ζητεῖ κτλ.* Strom. VI, 8, 64 p. 772 per memoriae lapsum tamquam Barnabae laudantur, quae Clementis sunt (epi. I, 48 p. 51, 9 sq.). sed eadem verba iam §. 65 p. 773 recte Clementi tribuuntur; nam additur: *ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησί.* etiam tacite Clemens Alex. IV, 6, 32. 33 p. 577 sq. c. 22, 137 p. 625. V, 8, 53 p. 677. Clementis Romani epi. I, 14 p. 17, 2 sq. c. 28 p. 33, 3—7. c. 33 p. 37, 22 sq. c. 46 p. 48, 13 sq. usus est, fortasse etiam Strom. III, 18, 107 p. 561 cf. Clem. epi. I, 46 p. 49, 6. 7.

ita tacite *Tertullianus* de resurr. carn. c. 12. 13 Clementis Romani epi. I, 24 p. 29, 7—9. c. 25 p. 30, 1 sq. usus esse videtur.

Origenes et ipse Clementis epistulam priorem valde aestumavit, de princ. II, 3, 6 (Opp. I, 82 sq.): „Meminit sane Clemens apostolorum discipulus etiam eorum, quos *ἀντίχθονας* Graeci nominarunt," cf. epi. I, 20 p. 24, 15 sq. ad

[1]) eodem etiam Strom. III, 6, 49 p. 533 respicere videntur: *λέγει δὲ αὐτοῖς ἡ γραφή Ὑπερηφάνοις ὁ θεὸς ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.*

eundem locum Origenes etiam Select. in Ezech. VIII, 3 (Opp. III, 422) respexit: *φησὶ δὲ καὶ ὁ Κλήμης Ὠκεανὸς ἀπέραντος κτλ.* Clementis epi. I, 55 p. 57, 12 sq. Origenes in Joan. Tom. VI, 36 (Opp. IV, 153) ita laudavit: *οὐκ ἀλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου* (Phil. IV, 3) *μαρτυρούμενος.* etiam tacite Clementis epi. I, 12 p. 15, 2. 3. c. 25 p. 30, 1 sq.) Origenes usus esse videtur, cf. quae ibi notata sunt. — ex Origenis discipulis *Dionysius* Alexandrinus (apud Euseb. HE. VII, 21, 7) Clementis epi. I, 20 p. 24, 15 sq. nosse videtur.

III. *Eusebius* Caesariensis iam duas illas Clementis Romani epistulas, quas codex Alexandrinus continet, memoravit, sed genuinam solam priorem in plerisque ecclesiis publicatam, ubique acceptam, alteram spuriam esse censuit. HE. III, 16: *τούτου δὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν, καὶ ὅτι γε κατὰ τὸν δηλούμενον τὰ τῆς Κορινθίων κεκίνητο στάσεως, ἀξιόχρεως μάρτυς ὁ Ἡγήσιππος.* III, 38: *ὥσπερ οὖν ἀμέλει τοῦ Ἰγνατίου ἐν αἷς κατελέξαμεν ἐπιστολαῖς, καὶ τῇ Κλήμεντος ἐν τῇ ὁμολογουμένῃ παρὰ πᾶσιν, ἣν ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο, ἐν ᾗ τῆς πρὸς Ἑβραίους πολλὰ νοήματα παραθείς, ἤδη δὲ καὶ αὐτολεξεὶ ῥητοῖς τισιν ἐξ αὐτῆς χρησάμενος,* [1]) *σαφέστατα παρίστησιν ὅτι μὴ νέον ὑπάρχει τὸ σύγγραμμα. — — ἰστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολή. οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γνώριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μηδὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν. — — ἡ μὲν οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη γραφὴ πρόδηλος.* priorem Clementis epistulam Eusebius HE. VI, 13, 6, ubi de Clementis Stromatis disseruit, inter *τὰ ἀντιλεγόμενα* Novi Testamenti recensuit: *κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς* (Stromatis) *καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος Σοφίας καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιρὰχ καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα.*

priorem epistulam (c. 25 p. 30, 1 sq.) in phoenice describendo laudavit *Cyrillus* Hierosolymitanus (Cat. XVIII, 4 *ὡς γράφει Κλήμης*), secuti sunt Pseudo-Clemens *Constitutionum apostolicarum* (V, 7 p. 134, 9 sq.) et *Ambrosius* (cf. quae ad h. l. notavimus). etiam *Basilius* M. de spiritu sancto c. 29 (Opp. III, 67 A) Clementis Romani epi. I, 57 p. 62, 1. 2 usus esse videtur.

IV. *Epiphanius* praeter priorem Clementis epistulam, qua usus Haer. XXVII, 6 scripsit: *λέγει γὰρ* (Clemens) *ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ Ἀναχωρῶ, ἄπειμι, εὐσταθείτω ὁ λαὸς τοῦ θεοῦ, τισὶ τοῦτο συμβουλεύων· ηὕρομεν γὰρ ἔν τισιν ὑπομνηματισμοῖς τοῦτο ἐγκείμενον* (cf. epi. I, 54 p. 57, 4 sq.), etiam plures epistulas memoravit. omnino plures Clementis epistulas praeter utramque Corinthiis inscriptam nosse videtur. nam Haer.

[1]) cf. epi. I, 9 p. 12, 5. 6. c. 10 p. 13, 13 sq. c. 12 p. 13, 24 sq. c. 17 p. 20, 10 sq. p. 21, 3 sq. c. 27 p. 32, 8. 9. c. 36 p. 40, 9 sq. c. 43 p. 45, 19. c. 58 p. 62, 11.

XXX, 15 Itinerarium Petri per Clementem scriptum ab Ebionaeis adulteratum esse ita demonstravit: *ὡς αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς κατὰ πάντα ἐλέγχει ἀφ᾽ ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων τῶν ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων. ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτῆρα ἡ αὐτοῦ πίστις καὶ ὁ λόγος παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νενοθευμένα· αὐτὸς γὰρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οὐ δέχονται· αὐτὸς γὰρ ἐγκωμιάζει Ἠλίαν καὶ Δαβὶδ καὶ Σαμψὼν καὶ πάντας τοὺς προφήτας, οὓς οὗτοι βδελύττονται.* duae illae Clementis epistulae Corinthiis inscriptae non sunt *ἐγκύκλιοι.* prior autem epistula Davidem quidem, Eliam et omnes prophetas laudavit (c. 4 p. 8, 9 sq. c. 17 p. 20, 12 sq. c. 18 p. 22, 1 sq. c. 52 p. 55, 7), et Samsonis laudes hic frustra quaesitas fortasse alterius epistulae pars deperdita continuit. sed prior epistula coniugalem potius docuit castitatem (c. 1 p. 4, 15 sq. c. 21 p. 26, 11 sq. c. 58 p. 62, 9), quam virginitatem, et ne illi, qui continentiam exercebant, hac de re superbiant, cohortata est (c. 38 p. 42, 12 sq. c. 48 p. 51, 9 sq.). quamvis virginitas commendata alteri epistulae non integrae servatae plane conveniat — nam continentia ita commendatur (c. 4 p. 66, 24 c. 8 p. 70, 10), ut generis masculini et feminini discrimen omnino tollendum sit (c. 12 p. 73, 14 sq.) —, tamen haec omnia suppeditant illae Clementis de virginitate epistulae duae, quas et ipsas e codice msto Novi Testamenti, syriaci quidem, primum edidit Joan. Jac. Wetstenius (Lugd. Bat. 1752) accuratissime Joannes Theodorus Beelen (Lovanii 1856, 4, cf. eiusdem prolegomena p. XXIII).

etiam *Hieronymo* praeter Clementis epistulam utramque ad Corinthios epistulae de virginitate iam innotuerunt. illas quidem solas Eusebium secutus recensuit de vir illustr. c. 15 (Opp. II, 853): „scripsit (Clemens) ex persona Romanae ecclesiae ad ecclesiam Corinthiorum valde utilem epistolam, quae et in nonnullis locis publice legitur, quae mihi videtur characteri epistulae, quae sub Pauli nomine ad Hebraeos fertur, convenire. sed et multis de eadem epistola non solum sensibus, sed iuxta verborum quoque ordinem abutitur. omnino grandis in utraque similitudo est. fertur et secunda eius nomine epistola, quae a veteribus reprobatur." ita Hieronymus in Jes. LII, 13 (Opp. IV, 612): „Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit ecclesiam, scribit ad Corinthios: „Sceptrum Dei" etc. (cf. epi. I, 16 p. 18, 10 sq.), ad Eph. II, 2 (Opp. VII, 571): „Mundos alios, de quibus et Clemens in epistola sua scribit: Oceanus" etc. (cf. epi. I, 20 p. 24, 15. 16), ad Eph. IV, 1 (Opp. VII, 606): „cuius rei et Clemens ad Corinthios testis est scribens: Vinculum charitatis" etc. (cf. epi. I, 49 p. 51, 15. 16). nihilo minus Hieronymus adv. Jovinian. I, 12 (Opp. II, 257 sq.): „ad hos (eunuchos) et Clemens successor apostoli Petri, cuius Paulus apostolus meminit (Phil. IV, 3), scribit epistolas omnemque paene sermonem suum de virginitatis puritate contexit," id quod solis epistulis syriace conservatis congruit.

eadem fere aetate Pseudo-Justinus in Quaestionibus ad Orthodoxos (Resp. ad quaest. 74) prioris epistulae locum in codice deperditum (c. 57 p. 61, 1—3) nobis conservavit (*καθώς φησιν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ*), quamvis addidisse videatur *καθά φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων.*

V. Clementis altera epistula de Christo ita docuit, ut *Monophysitis* eam valde placuisse mirum esse nequeat. sec. VI. ineunte *Severus* patriarcha Antio-

chenus in libro contra Grammaticum (Joannem Caesariensem) edito Clementis epi. II, 1 p. 64, 2—9 laudavit. *Timotheus* autem, Alexandriae episcopus in libro contra concilium Chalcedonense conscripto et ipse Clementis alteram epistulam (c. 1 p. 64, 2—9. c. 9 p. 70, 21 sq.), sed tamquam tertiam laudavit, fortasse quia etiam epistulas de virginitate bene novit, quarum priorem (c. 5. 6) in eodem libro laudavit.[1]) Clementis epistulae ad Corinthios etiam apud Orthodoxos aestumabantur. seculo fere VI. *canon apostolorum* 85 inter Novi Testamenti libros post epistulas catholicas, ante Constitutiones et Acta apostolorum Clementis utramque epistulam recensuit (*Κλήμεντος ἐπιστολαὶ δύο*). hac fere aetate etiam *codex Alexandrinus* Clementis epistulas ipsius Novi Testamenti libris addidit. eodem seculo catalogus Romanorum episcoporum Felicianus in vita Clementis: „hic fecit duas epistolas."

seculo VI. exeunte vel VII. ineunte *Leontii et Joannis* sacrarum rerum liber II Clementis epi. I, 33 locum reddidit,[2]) etiam nonae Clementis epistulae locum laudavit, fortasse priori vindicandum.[3]) sec. VII. ineunte *Dorotheus* archimandrita (Doctrina 23) epi. II, 7 p. 69, 6. 7 usus est (*ὡς λέγει ὁ ἅγιος Κλήμης*), Antiochus Palaestinensis Hom. XLIII priorem Clementis epi. c. 13 p. 15, 10. 11 nosse videtur. eodem seculo *Maximus* confessor[4]) Eusebium multos antiquorum scriptorum libros praetermisisse monuit: *καὶ μὴν οὔτε Πανταίνου τοὺς πόνους ἀνέγραψεν, οὔτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν*, quibus verbis etiam aliae Clementis epistulae, de virginitate, indigitari videntur.[5]) Maximus sermon. 49 Clementis epi. I, 48 p. 51, 11. 12 excerpsit.

seculo VIII. *Joannes Damascenus* e Clementis epi. I, 33 p. 36, 13 sq. c. 57 p. 61, 4—13), epi. II (cf. Fragmenta p. 74) nonnulla elegit.

seculo demum IX. Nicephorus patriarcha Constantinopolitanus, qui mortuus est a. 828, in Stichometria (v. supra p. XIII not. 3) Clementis utramque epistulam iam inter Novi Testamenti libros apocryphos reiecit *Κλήμεντος α'. β'. στίχοι ͵βχ'*. eodem seculo *Photius* de utraque epistula hoc iudicium tulit:

Bibl. cod. 113. *οὗτός ἐστιν ὁ Κλήμης, περὶ οὗ φησιν ὁ θεσπέσιος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ* (IV, 3) *Μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς. οὗτος καὶ ἐπιστολὴν ἀξιόλογον πρὸς Κορινθίους γράφει, ἥτις παρὰ πολλοῖς ἀποδοχῆς ἠξιώθη, ὡς καὶ δημοσίᾳ ἀναγινώσκεσθαι. ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται.*

Bibl. cod. 126. *ἀνεγνώσθη βιβλαρίδιον, ἐν ᾧ Κλήμεντος ἐπιστολαὶ πρὸς Κορινθίους β' ἐνεφέροντο, ὧν ἡ πρώτη δι' αἰτίας αὐτοὺς ἄγει, στάσεσι καὶ ταραχαῖς καὶ σχίσμασι τὴν πρέπουσαν αὐτοῖς εἰρήνην καὶ*

[1]) cf. Curetonii corpus Ignatianum, Berol. 1849. p. 212. 214.

[2]) cf. A. Mai scriptorum vett. nov. collection. Tom. VII. p. 84.

[3]) cf. Fragmenta p. 75, 9—13: *τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐκ τῆς θ'* (*θείας*?) *ἐπιστολῆς*.

[4]) in prologo in opera Dionysii Areop. Tom. II. p. 12.

[5]) ceterum Maximus serm. 53 de anima p. 656 etiam Clementis Hom. XVII, 10. XI, 11 excerpsit, qua in re egregie falsi sunt Potterus (Clementis Alex. Opp. II, 1020) et H. E. F. Guerikius (de schola quae Alexandriae floruit catechetica, Part. II. Hal. 1825. p. 161), hunc locum inter Clementis Alexandrini fragmenta recensentes.

ὁμονοίαν ἐμπολιτεύεσθαι λύσαντας, καὶ παραινεῖ παύσασθαι τοῦ κακοῦ. ἁπλοῦς δὲ κατὰ τὴν φράσιν καὶ σαφής ἐστι καὶ ἐγγὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἀπεριέργου χαρακτῆρος. αἰτιάσαιτο δ' ἄν τις αὐτὸν ἐν ταύταις, ὅτι τε τοῦ ὠκεανοῦ ἔξω κόσμους τινὰς ὑποτίθεται εἶναι (cf. epi. I, 20 p. 24, 15. 16), *καὶ δεύτερον ἴσως, ὅτι ὡς παναληθεστάτῳ τῷ κατὰ τὸν φοίνικα τὸ ὄρνεον ὑποδείγματι κέχρηται* (cf. epi. I, 25 p. 30, 1 sq.), *καὶ τρίτον ὅτι ἀρχιερέα καὶ προστάτην τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐξονομάζων* (epi. I, 36 p. 40, 9 sq. c. 58 p. 62, 11) *οὐδὲ τὰς θεοπρεπεῖς καὶ ὑψηλοτέρας ἀφῆκε περὶ αὐτοῦ φωνάς*·[1]) *οὐ μὴν οὐδ' ἀπαρακαλύπτως αὐτὸν οὐδαμῇ ἐν τούτοις βλασφημεῖ. ἡ δὲ δευτέρα καὶ αὐτὴ νουθεσίαν καὶ παραίνεσιν κρείττονος εἰσάγει βίου καὶ ἐν ἀρχῇ* (c. 1 p. 64, 3) *θεὸν τὸν Χριστὸν κηρύσσει, πλὴν ὅτι ῥητά τινα ὡς ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς ξενίζοντα παρεισάγει.*[2]) *ὧν οὐδ' ἡ πρώτη ἀπήλλακτο παντελῶς. καὶ ἑρμηνείας δὲ ῥητῶν τινων ἀλλοκότους ἔχει* (cf. c. 12 p. 73, 16 sq.). *ἄλλως τε δὲ καὶ τὰ ἐν αὐταῖς νοήματα ἐρριμμένα πως καὶ οὐ συνεχῆ τὴν ἀκολουθίαν ὑπῆρχε φυλάττοντα.*

post Photium *Nicon* monachus Raithensis circa a. 1060 ex utraque epistula (I, 14 p. 16, 8 sq. c. 46 p. 48, 13 sq. II, 3 p. 66, 9—11), *Antonius Melissa* circa a. 1140 e Clem. epi. I, 48 p. 51, 11. 12 excerpta dederunt.

iam cognovimus, quanta Clementis epistulae prioris in ecclesia antiqua auctoritas fuerit, inter omnes huius generis libros maxima. eam ante Nicephorum Constantinopolitanum nemo reprobavit, tamquam apostoli scripturam laudavit Clemens Alexandrinus, inter Novi Testamenti *τὰ ἀντιλεγόμενα* posuit Eusebius. alteram quidem epistulam Eusebius et Hieronymus nondum agnoverunt, Photius spuriam iudicavit. sed non soli Monophysitae, Severus et Timotheus, eam libenter receperunt, etiam Orthodoxi: Dorotheus archimandrita, Maximus confessor, Joannes Damascenus eam agnoverunt. prioris epistulae usum publicum in ecclesia Corinthia testatus est Dionysius Corinthius, in plerisque ecclesiis Eusebius et Photius, in nonnullis ecclesiis Hieronymus. utramque vero epistulam catholicam appellavit liber pontificalis,[3]) in ipsius Novi Testamenti canonem receperunt canon apost. 85 et codex Alexandrinus. etiam illas Clementis de virginitate epistulas tamquam *ἐπιστολὰς ἐγκυκλίους* in ecclesiis publice legi retulit Epiphanius, cuius testimonium Syri testes confirmaverunt.[4]) Novum Testamentum non graece tantum hic illic Clementis Romani epistulas ad Corinthios, sed etiam syriace utramque epistulam de virginitate continuit.

[1]) cf. quae ad epi. I, 2 p. 5, 6 notata sunt.

[2]) cf. c. 4 p. 67, 3—6. c. 8 p. 70, 12—14. c. 11 p. 72, 12—p. 73, 2. c. 12 p. 73, 12—15.

[3]) liber pontificalis, cuius prior pars prodiit sec. VIII. ineunte, de Clemente haec retulit: „hic fecit duas epistolas, quae catholicae nominantur."

[4]) cf. Joan. Theodori Beelen prolegomena ad S. Clementis Romani epistulas binas de virginitate p. LIV sq.

III. DE CLEMENTIS ROMANI EPISTULARUM ORIGINE ET INDOLE.

I. *Clemens Romanus*, cuius nomine epistulae Corinthiis inscriptae ornatae sunt, et imperatoris Romani cognatus et apostolorum discipulus dicitur. Clementem imperatoris cognatum Romana historia praebuit. nam T. Flavius Sabinus, praefectus urbi, T. Flavii Vespasiani imperatoris frater maior natu erat. Sabinus autem filium reliquit minorem T. Flavium Clementem, cuius uxor Domitilla, Vespasiani filiae Domitillae filia.[1]) hunc Clementem propter fidem christianam a. 96 ineunte a Domitiano interfectum esse constat. Suetonius Domit. v. 15: „denique Flavium Clementem patruelem suum, contemptissimae inertiae [i. e. Christi fidem amplexum] — repente ex tenuissima suspicione tantum non in ipso consulatu (a. 95) interemit. quo maxime facto maturavit sibi exitium.“ Dio Cassius LXVII, 14: *κἀν τῷ αὐτῷ ἔτει* (95 p. Chr.) *ἄλλους τε πολλοὺς καὶ τὸν Φλάβιον Κλήμεντα ὑπατεύοντα, καίπερ ἀνεψιὸν ὄντα καὶ γυναῖκα καὶ αὐτὴν συγγενῆ ἑαυτοῦ Φλαβίαν Δομιτίλλαν ἔχοντα, κατέσφαξεν ὁ Δομιτιανός. ἐπηνέχθη δὲ ἀμφοῖν ἔγκλημα ἀθεότητος, ὑφ' ἧς καὶ ἄλλοι ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἔθη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν, καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον, οἱ δὲ τῶν γοῦν οὐσιῶν ἐστερήθησαν· ἡ δὲ Δομιτίλλα ὑπερωρίσθη μόνον ἐς Πανδατερίαν.* iudaici mores eodem modo christianam religionem significant, quo Christiani intelliguntur, „qui vel improfessi iudaicam viverent vitam.“ [2])

nobilissimi martyris memoriam Christiani pie colebant, sed etiam fabulis excolebant. Clementem iam Tiberii Caesaris cognatum, Petri apostoli comitem et in Romano episcopatu successorem descripserunt Recognitiones et Homiliae illi suppositae (a. 140—160), quibus eiusdem epistula ad Jacobum praemissa est. sed per hunc caesareum Clementem antiquissimorum episcoporum Romanorum ordo turbatus est. eum a Petro ordinatum esse dixit Tertullianus (de praescr. haer. c. 32), eundem plerosque Latinorum „secundum post Petrum apostolum“ Romae episcopum habuisse testatur Hieronymus (de vir. illustr. c. 15). sed praeter Clementem Petri successorem etiam Linus Pauli successor agnoscebatur. [3]) itaque Clemens iam in secundum Petri successorum locum repositus est. antiquissimus Romanorum episcoporum catalogus, Liberianus, [4]) post Petrum (30—55), Linum (56—67) tertio loco retulit: „Clemens ann. IX. m. XI. dies XII. fuit temporibus Galbe et Vespasiani, a cons. Tracali et Italici (68) usque Vespasiano VI. et Tito (76).“

[1]) cf. Alb. Imhof, T. Flavius Domitianus. Hal. 1857. p. 15.

[2]) Sueton. Domit. 1. 12, procul dubio erravit H. Graetz (Geschichte der Juden vom Untergange des jüdischen Staates bis zum Abschluss des Talmud ed. II. Lips. 1866. p. 112. 435 sq.), qui Clementem consularem ipsi Judaismo vindicare voluit.

[3]) Constitutt. apostt. VII, 46 p. 228, 17 sq.: *τῆς δὲ Ῥωμαίων ἐκκλησίας Λίνος μὲν ὁ Κλαυδίας πρῶτος ὑπὸ Παύλου, καὶ Κλήμης δὲ μετὰ τὸν Λίνου θάνατον ὑπ' ἐμοῦ Πέτρου δεύτερος κεχειροτόνηται.*

[4]) cf. Emman. a Schelstrate, Antiquitatis eccles. Tom. I. Rom. 1692. p. 404, Theodori Mommsen commentationem: „Ueber den Chronographen vom J. 354,“ Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der königl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften. Vol. I. Lips. 1850. p. 634 sq.

eundem Clementi locum inter episcopos Romanos tribuerunt Optatus Milevitanus,[1] Augustinus,[2] Severus Antiochenus (cf. quae ad epi. II, 1 p. 64, 2 sq. notata sunt) et Pseudo-Ignatius ad Mariam Cassobolitam c. 4. eosdem Clementis episcopi annos retinuerunt catalogus Felicianus et liber pontificalis,[3]) quamvis Clementem quarto demum loco (post Petrum, Linum, Cletum) recenseant. Irenaeus adv. haer. III, 3, 3 Clementem et ipse quarto loco, sed post Petrum, Linum, Anacletum recensuit. ubi notandum est, Irenaeum, si quidem communem Latinorum traditionem secutus est,[4] Clementis episcopatum eodem anno incepisse, quo eum consulem fuisse constat (95), aut si sequente demum anno (96) Clementem successisse statuerit, eodem anno eum episcopum creatum censuisse, quo martyrio coronatus est. Eusebius vero in Chronicis post Petrum (40—65), Linum (66—78), Anacletum (69—90) successisse Clementem (91—100) retulit, itaque Clementem episcopum et Clementem consulem iam ita distinxit, ut ille huius superstes fuisse videatur. in Hist. eccl. III, 2. 13. 15. 34 Eusebius Clementem post Petrum, Linum, Anacletum (Ἀνέγκλητον) XII. Domitiani anno (92 vel 93) successisse, tertio autem Traiani anno (100 vel 101) Evaristum secutum esse tradidit. sed quamvis etiam hic Clementem episcopum Clementis consularis superstitem tradiderit, tamen Eusebius ipse, ubi extraneos quoque scriptores Christanorum martyria sub Domitiano memorasse dixit, Clementis consularis locum, quasi iam praeoccupatum per Clementem episcopum, vacuum reliquit.[5] invitus igitur etiam Eusebius innuit, in Clemente episcopo Clementem consularem latitare.

Clemens episcopus primus, secundus, tertius Petri successor dicitur, per Neronis, Galbae, Vespasiani, Domitiani, Nervae aetates usque ad Traiani tempora pellitur. divergentes traditiones, primam certe et tertiam, iam Hieronymus ita memoravit de vir. illustr. c. 15: „Clemens — quartus post Petrum

[1]) De schismate Donatistarum II, 2: cathedra una est. sedit prior Petrus, cui successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus.

[2]) Epi. 53 ad Generosum (Opp. II, 120 ed. Benedict.): Petro successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus.

[3]) apud Emman. a Schelstrate l. l.

[4]) catalogus Liberianus post Cletum Clementis successorem quinto loco pergit: „Anaclitus ann. XII. m. X. d. III. fuit temporibus Domitiani, a cons. Domitiano X. et Sabino (84) usque Domitiano XVII. et Clemente (95“). eosdem annos catalogus Felicianus et liber pontificalis retulerunt. Evaristum, quem Clementi successisse Irenaeus dixit, catalogi Romani a cons. Valentis et Veri (96) usque Gallo et Bradua (108), Eusebius inde ab a. 100 episcopum fuisse tradiderunt.

[5]) Eusebii Chron. (in A. Mai scriptorum veterum novae collectionis Tom. VIII. p. 392) ad a. 95: „scribit Bruttius plurimos Christianorum sub Domitiano fecisse martyrium, inter quos et Flaviam Domitillam ***Flavii Clementis consulis ex sorore neptem*** in insulam Pontiam relegatam, quia se christianam esse testata est.“ HE. III, 18, 4: *εἰς τοσοῦτον δὲ ἄρα κατὰ τοὺς δηλουμένους ἡ τῆς ἡμετέρας πίστεως διέλαμπε διδασκαλία, ὡς καὶ τοὺς ἄποθεν τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς λόγου συγγραφεῖς μὴ ἀποκνῆσαι ταῖς αὐτῶν ἱστορίαις τόν τε διωγμὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μαρτύρια παραδοῦναι, οἵ γε καὶ τὸν καιρὸν ἐπ᾽ ἀκριβὲς ἐπεσημήναντο, ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ Δομετιανοῦ* (95 vel 96) *μετὰ πλειόνων ἑτέρων καὶ Φλαουίαν Δομιτίλλαν ἱστορήσαντες, ἐξ ἀδελφῆς* (var. l. *ἐξαδελφὴν*) *γεγονυῖαν Φλαουίου Κλήμεντος, ἑνὸς τῶν τηνικάδε ἐπὶ Ῥώμης ὑπάτων, τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἕνεκεν εἰς νῆσον Ποντίαν κατὰ τιμωρίαν δεδόσθαι.*

Romae episcopus, siquidem secundus Linus fuit, tertius Anacletus, tametsi plerique Latinorum secundum post Petrum apostolum putent fuisse Clementem.[1]) — obiit tertio Traiani anno." perturbatum autem Romanorum episcoporum ordinem Epiphanius ita componere voluit, ut Clemens ab ipso Petro ordinatus episcopatum primo recusasse, tum mortuis Lino et Cleto suscepisse videatur.[2]) Rufinus Aquileiensis Clementis Recognitionibus latine versis haec praefatus est ad Gaudentium: „Quidam enim requirunt, quomodo cum Linus et Cletus in urbe Roma ante Clementem hunc fuerit episcopi, ipse Clemens ad Jacobum scribens sibi dicat a Petro docendi cathedram traditam. cuius rei hanc accepimus rationem, quod Linus et Cletus fuerunt quidem ante Clementem episcopi in urbe Roma, sed superstite Petro, videlicet ut illi episcopatus curam gererent, ipse vero apostolatus impleret negotium, sicut invenitur etiam apud Caesaream fecisse, ubi cum ipse esset praesens, Zachaeum tamen a se ordinatum habebat episcopum, et hoc modo utrumque verum videbitur, ut et illi ante Clementem numerentur episcopi, et Clemens tamen post obitum Petri docendi susceperit sedem." [3])

per Clementem turbatus Romanorum episcoporum antiquissimorum ordo nobis non componendus, sed cognoscendus est. certum autem locum et quietum Clemens nunquam inveniet, nisi reductus ad Clementem consularem a. 96 ineunte interemptum. hunc insignem virum, *ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἔθη ἐξοκέλλοντα*, iudaizantes Christiani Romani tamquam Petri apostoli discipulum, comitem et successorem celebrabant.

iam Hermae Pastor Vis. II, 4 p. 12, 7 sq. Clementem, cui Romanae ecclesiae libros ad extraneas civitates mittere liceat, ante ipsos presbyteros ecclesiae praefectos nominavit. Clementi supposita epistula ad Jacobum ante Recognitiones et Homilias eum tamquam Petri ipsius successorem iam summa episcopi auctoritate presbyteris praeposuit et gentilium per Petrum servatorum optimas primitias appellavit (c. 3). quod Clemens autem etiam Pauli discipulus fertur, ex hac demum epistula, quae Pauli doctrinam quamvis mitigatam profitetur, ortum esse videtur.[4]) ita iam Irenaeus adv. haer. III, 3, 3: *μετὰ*

[1]) ita ipse Hieronymus adv. Jovinian. I, 12 (Opp. II, 257 sq.): Clemens successor apostoli Petri, cuius Paulus apostolus meminit (Phil. IV, 3). Comm. in Jes. LII, 13 (v. supra p. XXIV): Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit ecclesiam.

[2]) Haer. XXVII, 6, ubi Petrus et Paulus XII. anno Neronis (64) martyrio coronati, Linus et Cletus per duodenos annos munere functi dicuntur, Clemens igitur fere a. 88 cathedram Romanam escendisse putatur.

[3]) itaque Rufinus etiam in libro de adulteratione librorum Origenis (post Origenis Operum ed. Ruae. T. IV. p. 50, apud Hieronymum adv. Ruffinum II, 17, Opp. II, 507): „Clemens apostolorum discipulus, qui Romanae ecclesiae post apostolos episcopus et martyr fuit."

[4]) quae hac de re iam disserui (apostol. Väter p. 95 sq.), impugnata quidem sunt a Lipsio l. l. p. 166 sq. et Volkmaro (theol. Jahrb. 1856. p. 297 sq.), sed non refutata, cf. quae respondi (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1858. IV. p. 589 sq.). Petropaulina de Clemente traditio facillime derivatur ex antiquiori Petrina, cui propter ipsam epistulam Clementi adscriptam Pauli schola addebatur. ad hanc opinionem confirmandam Phil. IV, 3 adhibebatur. contra Petrina traditio propriis pedibus stat neque nititur ipsius epistulae fundamento. ceterum minime nego, Clementem consularem etiam a Paulina ecclesia Romana celebratum esse. solus Hefelius utrumque Clementem, Romanum et Philippensem, ita coniungere voluit, ut ille Philippis natus sit.

τοῦτον (Anacletum) δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακὼς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους καὶ συμβεβληκὼς αὐτοῖς καὶ ἔτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων. Origenes (v. supra p. XXII sq.) Clementem non tantum Apostolorum discipulum appellavit, sed etiam Pauli testimonium Philipp. IV, 3 ad eum retulit. quem secuti sunt Eusebius HE. III, 15, Epiphanius Haer. XXVII, 6: εἶτα Κλήμης, σύγχρονος ὢν Πέτρου καὶ Παύλου, οὗ ἐπιμνημονεύει Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ (per memoriae lapsum), Hieronymus de vir. illustr. c. 15: Clemens, de quo apostolus Paulus ad Philippenses scribens ait: „Cum Clemente et caeteris cooperatoribus meis, quorum nomina scripta sunt in libro vitae, quartus post Petrum Romae episcopus," adv. Jovinian. I, 12: „Clemens successor Petri, cuius Paulus apostolus meminit." etiam Petrus Constitutionum apostolicarum VI, 8 p. 164, 22 sq.: Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίου ἐπισκόπου τε καὶ πολίτου, μαθητευθέντος (μαθητεύσαντι Lagard.) δὲ καὶ Παύλῳ τῷ συναποστόλῳ ἡμῶν καὶ συνεργῷ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

II. Clementis quae dicitur *epistula prior ad Corinthios* ipsa nullum praeter Romanam ecclesiam sibi vindicat certum auctorem. sensim autem illa traditio orta est, quae Clementem hanc epistulam scripsisse ferebat.

1. Hermae Pastor Vis. II, 4 p. 12, 7 sq. *Clementi* nondum inter presbyteros vel episcopos, qui ecclesiae praeerant, recepto id solum officium tribuit, ut Romanae ecclesiae libros aliis mitteret. erat enim huius ecclesiae membrum praecipuum. eundem iam scripsisse Romanae ecclesiae epistulam ad Corinthios retulerunt Dionysius Corinthius, Irenaeus, fortasse etiam Hegesippus. sed hanc epistulam inter omnes quos novimus primus Clemens Alexandrinus simpliciter Clementis Romani appellavit. quaeritur, num recte ita appelletur. nam talis traditionis quamvis antiquioris nulla est certitudo, si rei ipsius naturae adversatur. epistulam per Clementem scriptam iam Dionysius Corinthius appellavit, sed idem Dionysius etiam Corinthiam ecclesiam a solo Paulo plantatam (cf. 1 Cor. III, 6) Petri et Pauli communem plantationem appellavit, quos Corinthiam ecclesiam plantasse et simul Romae martyrium passos esse dixit (apud Euseb. HE. II, 25, 8). Hegesippum autem multa fabulosa credidisse et scripsisse constat.

missa igitur traditione epistula ipsa exquirenda est. huius autem scriptorem e gentibus ortum esse iam dies nocti antepositus c. 2 p. 6, 2. c. 24 p. 29, 7 aperte docet, neque audiendus est E. Gundert,[1]) qui eum etiam iudaicae nationi vindicare voluit. novo populo Dei e gentibus collecto (c. 29 p. 34, 5 sq.) et scribentes et legentes adnumerantur (c. 30 p. 34, 9 sq. cf. c. 32 p. 36 1 sq.). Romanum autem civem hanc epistulam scripsisse concludere licet e c. 6 p. 9, 13 (ἐν ἡμῖν) c. 55 p. 57, 18 (ἐν ἡμῖν), cf. c. 37 p. 41, 10. 11 τοῖς ἡγουμένοις ἡ[μῶν]. sed ipsius imperatoris patruelem, quamvis nondum consulem, ita locutum esse de illis, „qui nobis imperant," quasi ipse imperii plane expers esset, valde dubito. ecclesiastici imperii scriptor non erat expers. scripsit enim ex persona ecclesiae, vel potius presbyterii Romani c. 39

[1]) Der erste Brief des Clemens Romanus an die Corinther, Zeitschrift für luther. Theologie 1853. IV, 651. cf. quae ad c. 32 p. 35, 23. 24 adnotavimus p. 86.

p. 43, 5—7. ἄφρονες καὶ ἀσύνετοι καὶ μωροὶ καὶ ἀπαίδευτοι χλευάζουσιν ἡμᾶς (presbyteros vel episcopos) καὶ μυκτηρίζουσιν, ἑαυτοὺς (laicos) βουλόμενοι ἐπαίρεσθαι ταῖς διανοίαις ἡμῶν. etiam c. 56 p. 58, 17 sq.: καὶ ἡμεῖς οὖν ἐντύχωμεν περὶ τῶν ἔν τινι παραπτώματι ὑπαρχόντων, ὅπως δοθῇ αὐτοῖς ἐπιείκεια καὶ ταπεινοφροσύνη, εἰς τὸ εἶξαι αὐτοὺς μὴ ἡμῖν (summo ecclesiae magistratui), ἀλλὰ τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ. itaque scriptorem quidem e gentibus natum, Romanum civem, Romanae ecclesiae presbyterum vel episcopum agnosco, sed T. Flavio Clementi in hac epistula nihil relinquo, nisi quod eam Corinthiis mittere potuit. nam hoc certissime constat, Domitiano, qui paulo post Clementem occisus est, adhuc imperante epistulam conscriptam esse.

2. *Domitiani aetati* iam Patricius Junius et Cotelerius hanc Romanae ecclesiae epistulam recte vindicaverunt. idem post Bleekium, Tholuckium, Neandrum, Schliemannum, Gieselerum, Bunsenium, A. Ritschelium, C. R. Koestlinum, Reussium [1]) et ipse censui (apostol. Väter p. 83 sq.). post me ita iudicaverunt E. Gundert (l. l.), Ecco Ekker, [2]) R. A. Lipsius, [3]) alii. et haec sententia omni ex parte confirmatur. pauci etiam nunc Grotium, Dodwellum, Grabium, Wottonum, Gallandium secuti iam Neronis imperio exeunte (a. 68) hanc epistulam scriptam esse putant, inter catholicos theologos Hefelius, inter protestantes C. Wieselerus. sed horum sententiam ipsa epistula refellit, quippe quae c. 1 p. 3, 7 sq. crebro iteratas Christianorum calamitates, quales Domitiano, non Nerone imperante acciderunt, vix praeterlapsas dicat, c. 44 p. 47, 5. 6 presbyteros ab apostolis aliisque viris insignibus constitutos μεμαρτυρημένους πολλοῖς χρόνοις ὑπὸ πάντων, c. 47 p. 50, 18 Corinthiam ecclesiam a. 53 a Paulo conditam iam ἀρχαίαν appellet. [4]) alii Clementis dictam epistulam secundo demum seculo vindicare voluerunt. Schwegleri [5]) vestigia secutus Volkmarus [6]) non Domitiano, sed Adriano imperante hanc epistulam conscriptam esse constanter asseveravit. quam sententiam a me statim impugnatam [7]) ipsi Baurio [8]) placuisse semper admiratus sum. nam auctoris fiduciae ipsa argumenta parum conveniunt. post Domitiani vexationes, Traiani celeberrimum de Christianis puniendis rescriptum subitae

[1]) quorum scripta laudavi (apostol. Väter p. 84 not. 14).

[2]) Disquisitio critica et historica de Clementis Romani priore ad Corinthios epistola, Traiecti ad Rhen. 1854. p. 93 sq.

[3]) De Clementis Romani epistola ad Corinthios priore disquisitio. Lips. 1855. p. 136 sq.

[4]) praeterea cf. quae hac de re monui in libro meo: apostol. Väter p. 83 sq. et in huius editionis adnotationibus p. 77 sq.

[5]) Nachapostol. Zeitalter, Tubing. 1846. Vol. II. p. 125 sq.

[6]) Ueber Clemens von Rom und die nächste Folgezeit, mit besonderer Beziehung auf den Philipper- und Barnabasbrief, so wie auf das Buch Judith, theol. Jahrb. 1856. p. 287—369. Die Religion Jesu und ihre erste Entwickelung etc. Lips. 1857. p. 391 sq. Der Ursprung unserer Evangelien nach den Urkunden, laut den neuern Entdeckungen, Turici 1866. p. 64.

[7]) Volkmar's chronologische Entdeckungen über die Apokalypsen des Esra und das Buch Judith, die Briefe des römischen Clemens und des Barnabas, Zeitschr. f. wiss. Theologie. 1858. II. p. 282 sq.

[8]) Lehrb. d. christl. Dogmengeschichte, ed. II. Tubing. 1858. p. 82 not., Vorlesungen über Neutestamentl. Theologie, ed. F. F. Baur, Lips. 1864. p. 41 sq.

certe et improvisae calamitates huius generis (c. 1 p. 3, 7 sq.) accidere non poterant. Petrum et Paulum a. 64 martyres Domitiani quidem coaetanei *τους ἔγγιστα γενομένους ἀθλητάς, τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα* (c. 5 p. 8, 15 sq.) appellare poterant, sed Adriani coaetaneos post LX fere annos ita locutos esse valde dubito. et quis tandem Volkmaro credet, presbyteros ecclesiarum ab ipsis apostolis constitutos, si post LXX fere annos superstites erant,[1]) munere ecclesiastico fungi potuisse, Corinthios autem etiam tales seniores munere privasse (c. 44 p. 47, 13. 14)? Judithae vero librum, quo huius epistulae scriptor iam usus est (c. 55 p. 58, 4 sq.), diu ante Adriani imperatoris primum annum (117 vel 118) compositum esse certissimis constat argumentis.[2]) Volkmari sententiam equidem tamquam omni dubitatione vacuam et chronographae artis isigne exemplum admirari non possum.

Domitiani aetati Romanam epistulam vindicantes vix errabimus, si eam post a. 93 scriptam esse censebimus. nam inde ab illo anno, devicta L. Antonii Saturnini rebellione, Domitianus in bonos quosque saevire et tyrannum se aperte ostendere coepit.[3]) idem imperator, qui a. 93 exeunte philosophos persecutus est, neque Christianis tamquam philosophorum similibus pepercisse videtur. itaque Romani Christiani c. 1 p. 3, 7. 8 [*τὰς*] *αἰφνιδίους καὶ ἐπαλλήλους* [*γενομ*]*ένας ἡμῖν συμφορὰς καὶ* [*περ*]*ιπτώσεις* memorare potuerunt.

[1]) Fortunatus quidem Corinthius, quem Paulus 1 Cor. XVI, 17 memoravit, vix ille Romanae ecclesiae legatus quem Clem. epi. I, 59 p. 62, 15 appellavit, habendus est.

[2]) cf. quae Lipsius (das Buch Judith und sein neuester Dollmetscher, Zeitschr. f. wiss. Theologie 1859. I. p. 39—121) et ego ipse exposuimus (Die Bücher Judith, Tobit und Baruch und die neue Ansicht von Hitzig und Volkmar über die Apokryphen des Alten Testaments (ib. 1861. IV. p. 335—385).

[3]) Tacitus in vita Agricolae c. 44 gaudet, socerum suum, qui X. Kal. Sept. a. 93 mortuus est, „evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non iam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo vel velut uno ictu rempublicam exhausit.“ Plinius Panegyr. c. 95: „si cursu quodam provectus ab illo odiosissimo principe antequam profiteretur odium bonorum, postquam professus est, substiti.“ substitit autem Plinius post praeturam a. 93. de hoc tempore Imhofius in libro supra p. XXVII not. 1 laudato p. 112: „Das ist die Zeit, von welcher Tacitus zu Anfang seiner Historien redet, wo in Folge der Untersuchungen vom J. 93 das Meer mit Verbannten angefüllt, die Klippen vom Blute Ermordeter gefärbt waren, und in Rom Schrecken und Entsetzen herrschten. Geburt und Reichthum, das Ablehnen und das Verwalten obrigkeitlicher Aemter, alles ward Grund zur Anklage. Die Delatoren, deren Menge immer noch wuchs, prahlten mit Consulaten, Statthalterschaften und Priesterämtern wie mit der Beute überwundener Feinde, Sclaven wurden gegen ihre Herren gehetzt, Freigelassene gegen ihre Patrone. Hatte jemand seine Feinde, so mussten seine Freunde zu seinem Untergange dienen. Und mitten in diesem Elende sah man erschütternde Beispiele fast vergessener, altrömischer Tugend. Mütter begleiteten ihre Söhne ins Exil, Gattinnen ihre Männer. Manche opferten sich freiwillig für einen theuren Freund oder Verwandten, ja Sclaven ertrugen standhaft die Qualen der Folter, um nicht gegen ihre Herren auszusagen. Der Tod selbst ward mit einem Muth hingenommen, würdig der gepriesensten Muster der alten Zeit.“ cf. Clem. epi. I, c. 55 p. 57, 17 sq.

3. Romana ecclesia per hanc epistulam *Corinthiorum seditionem* componere studuit. de qua seditione hanc fere sententiam proposui (apostol. Väter p. 78 sq.): in seditionis principibus omnia revocari ad superbam aliquam sapientiam. superbiam autem non tantum *ἐν ἀλαζονείᾳ τοῦ λόγου* (c. 21 p. 26, 6), omnino in solis verbis (c. 38 p. 42, 10 cf. c. 30 p. 35, 1 *ἔργοις δικαιούμενοι καὶ μὴ λόγοις*), sed etiam in rebus ipsis conspici. ita moneri c. 38 p. 42, 9—14: *ὁ σοφὸς ἐνδεικνύσθ[ω] τὴν σοφίαν αὐτοῦ μὴ ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς· ὁ ταπεινοφρονῶν μὴ ἑαυτῷ μαρτυρείτ[ω], ἀλλ' ἐάτω ὑφ' ἑτέρου ἑαυτὸν μ[αρ]τυρεῖσθαι· ὁ ἁγνὸς ἐν τῇ σαρκὶ καὶ [αὐτὸς] μὴ ἀλαζονευέσθω, γινώσ[κων ὅτι ἕτ]ερός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν [αὐτῷ] τὴν ἐγκράτειαν.* eodem modo dici c. 48 p. 51, 9 sq.: *ἤτω τις πιστός, ἤτω δυνατὸς γνῶσιν ἐξειπεῖν, ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις, ἤτω ἁγνός·* [1]) *τοσούτῳ γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι, καὶ ζητεῖν τὸ κοινωφελὲς πᾶσιν, καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ.* triplex igitur arrogantia vituperari videbatur: 1) propter scientiae christianae sermones, quos e Pauli epi. I. ad Cor. VIII, 1 sq. XII, 8. XIV, 6 illustravi, 2) propter sermonum diiudicationem, quam ad illas *διακρίσεις πνευμάτων* 1 Corr. XII, 10. XIV, 29 revocavi, 3) propter continentiam vel vitam caelibem, cuius nimiam aestumationem iam Paulus 1 Cor. VII reprimere debebat. eosdem Corinthios, quorum vivida et turbulenta ingenia iam Paulum valde sollicitaverant, etiam ex hac Romanae ecclesiae epistula recognovi. sed haec omnia Ekkero l. l. p. 31 sq. acutius quam verius exposita esse neque epistulae simplicitati convenire videbantur. hypothesi de *γλωσσολαλίᾳ* et *πνευματολογίᾳ* me abusum esse ad omnia fere eo referenda, etiam ea quae non nisi coacta ratione ita explicari possint. verum enim vero Ekkerus ipse sententiam proposuit trivialem neque epistulae gravitati convenientem. ita c. 30 p. 35, 1 *δικαιοῦσθαι* non Paulino sensu sumendum esse, sed significare: „se bonum praebere coram Deo“ opinatus est. et contra scriptorum veterum usum (cf. Ignat. ad Polyc. c. 5) etiam a verbis illis *ἁγνὸς ἐν τῇ σαρκί* ascetismum cum coelibatu coniunctum arcere voluit. epistulam ipsam nihil docere praeter veritatem illam ubivis cognitam: animo elatos et superbos omnes homines duabus rebus gloriari, verbis et factis, neque quidquam inesse, quod ad pneumatologiam et ascetismum spectet. de hac sententia Lipsius suo libro p. VI sq. praefatus est: Ekkerum plebem Corinthiam ad tumultuandum instigatam cum ipsis tumultus auctoribus confudisse et seditionis imaginem adeo diluisse et decolorasse, ut omnia quasi nebulis ac tenebris obscuravisse videatur. ipse Lipsius (l. l. p. 108 sq.) meam sententiam summa in re probavit et ex parte promovit.

aliam viam ingressus E. Gundert [2]) hanc fere proposuit sententiam: seditionis principes, contra quos Romana epistula scripta est, e gentilibus oriundi Pauli doctrinam ita exacuerant, ut Clemens eam mitigatam proponere debuerit. Pauli autem doctrinam adversarii non acuissent, sed prorsus

[1]) tunc codicem (*ἤτω ἁγνὸς ἐν ἔργοις*) nondum e Clemente Alexandrino correxeram.

[2]) Der erste Brief des Clemens Romanus an die Corinther, partic. II. Zeitschrift für lutherische Theologie u. Kirche 1854. I. p. 29 sq.

deseruissent, si eos de ipsa resurrectione futura dubitasse e c. 11 p. 13, 23. 24. c. 23 p. 28, 8 sq. concluderemus. quod autem Gunderto seditionis principes Pauli doctrinam de fide iustificante ita pervertisse videntur, ut operibus omnino opus non esse existimaverint, et ipsum epistulae non congruit. adversarios non tam docendo quam agendo, modestia quidem deserta, bona opera contemsisse monuit Lipsius l. l. p. 114. 124. equidem addo, de tali doctrinae summo discrimine omnino non agi, sed certatum esse *περὶ* [*μὴ*] *ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν* (c. 45 p. 47, 15. 16).

ceterum et ipse aliquod doctrinae discrimen non nego neque priorem meam sententiam sine omni emendatione repeto. Romana ecclesia iam c. 1 p. 4, 1 sq. detestatur impiam illam seditionem a paucis hominibus temerariis et audacibus motam, qua obedientia magistratibus ecclesiasticis praestita (p. 4, 12) omnino sublata est. plebis seditio c. 3 p. 6, 17—20 describitur: *οὕτως ἐπηγέρθησαν οἱ ἄτιμοι ἐπὶ τοὺς ἀτίμους, οἱ ἄδοξοι ἐπὶ τοὺς ἐνδόξους, οἱ ἄφρονες ἐπὶ τοὺς φρονίμους, οἱ νέοι ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους*, quae aperte revocant ad 1 Cor. IV, 10: *ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.* seditionis autem causa primaria declaratur invidia vel obtrectatio (*ζῆλος* c. 3 p. 7, 4 sq.), cuius exempla antiquiora et recentiora recensentur c. 4—6. quamobrem Corinthii commonentur ad poenitentiam c. 7. 8. ante omnia iis proponuntur obedientiae vetera exempla ab Enocho et Abrahamo data et caritatis per hospitalitatem (*φιλοξενίαν*) ab Abrahamo, Loto, Rahaba ostensae (c. 9—12). cum obedientia praestanda coniungitur modestia commendata (c. 13—15), ubi seditionis principes tamquam arrogantes, invidiosi, pacem simulantes carpuntur (c. 14 p. 16, 10. 11. c. 15 p. 17, 7. 8). summum modestiae exemplum additur Christus c. 16 cum veteribus prophetis et Veteris Testamenti viris illustrissimis (c. 17. 18). tum Corinthii revocantur ad illam pacem, quam Deus ipse in mundo creato ordinavit (c. 19. 20). Deo igitur dignam eique acceptam vitam exerceant morem non gerentes *ἀνθρώποις ἄφροσι καὶ ἀνοήτοις καὶ ἐπαιρομένοις καὶ ἐγκαυχωμένοις ἐν ἀλαζονείᾳ τοῦ λόγου αὐτῶν* (p. 26, 5. 6), sed Christi venerationem ostendentes in magistratuum ecclesiasticorum reverentia (p. 26, 7. 8) et bonae conversationis ordine, quae omnia fides christiana confirmavit (c. 21. 22). denique Corinthiis mercedes poenaeque futurae proponuntur, quae a resurrectionis et Christi reversuri spe pendent (c. 23—28).

his praemissis Romana ecclesia Corinthiis iam in mentem revocat populi a Deo electi dignitatem, quae etiam in modestia et concordia exercenda sit (c. 29. 30). quod operibus, non verbis iustificari, propriam laudem vitare iubentur (p. 35, 1. 5 sq.), ad seditionis principes spectat, propter quos viae benedictionis accuratius exponuntur (c. 31—36). fidem quidem iustificantem Romana ecclesia agnoscit (p. 36, 5. 6), sed fidem non destitutam operibus. iam Abrahamus benedictus dicitur *δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστεως ποιήσας* (p. 35, 14. 15). itaque propter fidem iustificantem non negligamus oportet bona opera et caritatem (p. 36, 9 sq.). haec via salutis per Christum aperta est. Christi autem inimici sunt, qui Dei voluntati adversantur (p. 41, 5—7). iam ad ipsam Corinthiorum controversiam accedunt c. 37—39. Dei praecepta eodem certo ordine sequamur oportet, quo Romanorum legiones militantur (c. 37). ita totum corpus christianum per obedientiam contineatur. quam qui dese-

ruerunt et deleverunt seditionis principes ipsi monentur c. 38 p. 42, 9 sq., ut sapientia in bonis operibus, non in verbis ostendatur, modestia vel humilitas (*ταπεινοφροσύνη*) aliorum, non proprio testimonio commendetur, vitae caelibis continentia ad Deum huius doni auctorem referatur. illi sunt insipientes, qui inflato animo etiam Romanae ecclesiae magistratus contemnunt.[1]) hi autem iubent rerum sacrarum certum ordinem a seditionis ducibus perturbatum (c. 40. 41). certis temporibus, ministris locoque res sacrae celebrandae sunt. Christo summo pontifice inter pontifices, qui sunt presbyteri vel episcopi, Levitas, i. e. diaconos, laicos seu plebem christianam singula officia distributa sunt. Corinthii autem docentur, non ubique, sed unico loco sancto sacrificia celebranda esse (c. 41 p. 44, 18 sq.). iidem monentur: *οἱ οὖν παρὰ τὸ καθῆκον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ποιοῦντές τι θάνατον τὸ πρόστιμον ἔχουσιν.* itaque Corinthios contra hanc legem deliquisse, eucharistiam extra locum, quo a presbyteris ordinariis administrabatur, celebrasse constat. bene Lipsius l. l. p. 117: „sicuti Pauli temporibus (1 Cor. XI, 19), ita etiam tum quum Clemens [vel: presbyterium Romanum] epistolam scripsit, magna inter Corinthios de coena Domini dissidia orta sunt. — fuerunt igitur, qui ipsam coenam Domini litibus altercationibusque profanare non erubescerent.“ quam ob rem magistratuum ecclesiasticorum auctoritatem Romani Corinthiis solemniter commendant (c. 42—45). Deus Christum, Christus apostolos misit, qui quos primos ad fidem christianam converterunt, episcopos et diaconos crediturae plebis creaverunt.[2]) apostoli contentionis de episcopatu futurae praescii illis iam constitutis etiam mandatum addiderunt, ut mortuis alii in munere ecclesiastico succederent (c. 44 p. 46, 15 sq.). peccaverunt igitur Corinthii, qui presbyteros vel episcopos nonnullos munere demoverant (p. 47, 12—14), propter res ad salutem non pertinentes contentiosi (c. 45 p. 47, 14—16). ita plebs Corinthia contra patricios rebellaverat, schisma ortum etiam tunc durabat (c. 46 p. 50, 6. 7). renovatae, adeo superatae videbantur factiones illae Corinthiae, quas iam Paulus (1 Cor. I, 11 sq.) vituperavit. turpissima fama ferebatur, Corinthiorum antiquam ecclesiam *δι' ἓν ἢ δύο πρόσωπα στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους* (c. 47 p. 50, 18. 19). qui seditionis auctores quales fuerint, docemur c. 48 p. 51, 9 sq., ubi Corinthii ut se convertant monentur: *ἤτω τις πιστός, ἤτω δυνατὸς γνῶσιν ἐξειπεῖν, ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις, ἤτω ἁγνός· τοσούτῳ γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι, καὶ ζητεῖν τὸ κοινωφελὲς πᾶσιν, καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ.* fidei igitur vi et constantia, scientiae spiritualis luce, litium diiudicandarum sapientia,[3]) agendi alacritate, vitae caelibis

[1]) c. 39 p. 43, 5—7: Corinthiorum presbyterorum et Romanorum res communes sunt. quam ob rem presbyteros quidem Corinthios, non ipsam plebem Romani presbyterii arbitrium provocasse puto.

[2]) c. 42 p. 45, 9 sq. clerus christianus praecedit plebem ipsam.

[3]) hac in re priorem meam sententiam emendavi, nam sapientiam *ἐν διακρίσει λόγων* praestitam nunc ad praesidum ecclesiasticorum potius officia quam ad pneumaticorum hominum eloquia diiudicanda refero. de episcoporum vel presbyterorum foro cf. Clementis epi. ad Jacob. c. 10: *οἱ πράγματα ἔχοντες ἀδελφοὶ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν μὴ κρινέσθωσαν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τῆς ἐκκλησίας πρεσβυτέρων συμβιβαζέσθωσαν παντὶ τρόπῳ, ἑτοίμως αὐτοῖς πειθόμενοι.* Clem. Hom. III, 67: *οἱ λοιποὶ πάντες ἀδελφοὶ τὸ ἀδικεῖσθαι ἀναδεχέσθωσαν· εἰ δὲ κρίνεσθαι θέλουσιν περὶ ὧν ἀδικοῦνται, ἐπὶ*

castitate [1]) ii gloriabantur, qui Corinthios impulerunt, ut nonnullis senioribus, quibus fortasse propter nimiam senectutem illae virtutes deesse videbantur, obedientiam denegarent. recentioribus viribus magistratus ecclesiastici egere videbantur. itaque novis praesidibus eucharistia a maxima plebis parte celebrabatur. his omnibus Corinthiorum dissidium perficiebatur.

in ultima epistulae parte (c. 48—59) Corinthii omnino monentur, ut dissidium ipsi tollant et ad caritatem mutuam redeant. qua in cohortatione Romani presbyteri, qui hanc epistulam scripserunt, seditionis principum virtutes inviti quodam modo agnoverunt. nam eos hortantur, ut *τὸ κοινὸν τῆς ἐλπίδος* ipsi considerent (c. 51 p. 58, 8 sq.), ut propter pacem ecclesiae sponte recedant (c. 54 p. 57, 4 sq.). moderatio et humilitas, quae sola iis deest, a Deo impetranda est (c. 56 p. 58, 17 sq.). Romani presbyteri eosdem seditionis auctores, quos tam vehementer accusaverunt, cohortantur, ut ipsi poenitentes ad presbyterorum obedientiam redeant (c. 57 p. 60, 1 sq.). neque haec cohortatio eventu caruisse videtur. magistratuum auctoritas vere restituta est. nam Hegesippus (apud Euseb. HE. IV, 22, 2) illis, quae de hac epistula tradidit, etiam addidit: *καὶ ἐπέμεινεν ἡ ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ.*

sine ira et studio Corinthiae ecclesiae dissidium considerantes neque magistratuum ecclesiasticorum neque plebis christianae defensores omnino damnabimus. illi merito quidem magistratuum auctoritatem tuebantur, sed etiam ita extollebant, ut plebis christianae iura laesa sint. sola obedientia praestanda praedicabatur. illi non docebant, ubi duo vel tres in Christi nomine congregati snnt, ibi Christum medium adesse (Matth. XVIII, 20), sed unicum sacrificiorum a presbyteris administratorum locum praedicabant (c. 41 p. 44, 18 sq.). illi Paulum, qui ecclesiarum praesides noluit Christianorum fidei dominari, sed eorum gaudii adiutores esse (2 Cor. I, 21), non secuti episcopos et diaconos iam ante plebem christianam constitutos asserebant (c. 42 p. 45, 9 sq.). hi fortasse proprias laudes nimium extollebant, [2]) sed summo iure poscebant, ut plebs christiana virili potius virtute quam senectute iam fessa regatur, vel potius regiminis ecclesiastici non plane expers sit. victoriam in hoc certamine reportavit cleri auctoritas. tota igitur epistula quamvis Clementi caesareo vix tribuenda nobis repraesentat cleri ecclesiastici suprematum nascentem, plebis christianae servitutem incipientem.

4. Corinthiam ecclesiam, cui haec epistula inscripta est, Pauli doctrinam tunc omnino retinuisse nemo negavit. sed etiam *Romana ecclesia* in hac epistula Pauli doctrinam professa est quamvis mitigatam neque XII apostolorum auctoritati adversantem. [3]) summis Pauli laudibus Petri commemoratio anteponitur c. 5 p. 8, 19 sq., omnes apostoli tamquam Christi ipsius legati agnoscuntur c. 42 p. 45, 1 sq. c. 44 p. 46, 15 sq. c. 47 p. 50, 13. fides

τῶν πρεσβυτέρων συμβιβαζέσθωσαν· τὸν δὲ συμβιβασμὸν οἱ πρεσβύτεροι τῷ ἐπισκόπῳ προσαναφερέτωσαν. Constitutt. app. II. 37 p. 64, 10 sq.

[1]) vitae caelibis nimiae aestumationi vitae coniugalis commendatio opponitur c. 1 p. 4, 15 sq. c. 21 p. 26, 11 sq.

[2]) cf. c. 14 p. 16, 10. 11. c. 21 p. 29, 5. 6. c. 30 p. 35, 5 sq. c. 38 p. 42, 9 sq. c. 48 p. 51, 9 sq. c. 57 p. 60, 4 sq.

[3]) cf. quae hac de re iam exposui in libro meo: Die apostol. Väter p. 86 sq. et in ephemeridibus: Zeitschr. für wiss. Theologie 1858. IV. p. 572 sq.

iustificans operum iustitiae opponitur c. 32 p. 36, 1 sq., sed fides operosa, cui neque bona opera neque caritas deesse possunt (c. 33 p. 36, 9 sq.). illud *διὰ πίστεως ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην* (Hebr. XI, 33) Clemens ita secutus est, ut ei Abrahamus benedictus videatur *δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστεως ποιήσας* (c. 31 p. 35, 14. 15). ab eodem iustitia fide parta *ἔργον δικαιοσύνης* appellatur (c. 33 p. 37, 18 cf. c. 30 p. 35, 1 *ἔργοις δικαιούμενοι καὶ μὴ λόγοις*). ita Romani presbyteri, quamvis nondum sublato utriusque partis, Paulinae et iudaizantis, discrimine, iam pacis studium ostenderunt et illa vitaverunt, quibus altera pars offenderetur. vetus Dei populus novo, qui e gentibus collectus est, anteponitur (c. 29 p. 34, 1 sq. cf. c. 50 p. 54, 4 sq.), et quod maximi momenti est, Veteris Testamenti leges ad Christianismum transferuntur (c. 40. 41). etiam Christianis observandae sunt leges illae de rerum sacrarum certis temporibus, ministris locoque sancto. etiam apud Christianos summus pontifex, pontifices, Levitae et laici discernuntur, sacrificia offeruntur (cf. etiam c. 44 p. 47, 8. 9). translate quidem haec omnia dicuntur de Christo summo pontifice, episcopis vel presbyteris pontificibus, diaconis Levitis, eucharistiae sacrificio, et Clemens vice versa Christianorum episcopos et diaconos iam in Veteris Testamenti effata retulit (c. 42 p. 45, 14—16). nihilo minus Veteris Testamenti mandata et instituta apud Clementem conservantur potius quam abrogantur, quae apud Paulum abrogantur potius quam conservantur. qua in re huius Paulinismi ingenium vere Romanum animadvertimus, non tantum utriusque partis christianae concordia quam maxima appetitur, sed etiam omnia reducuntur ad certum ordinem, qualis in ipsa rerum natura conspicitur (c. 20 p. 23, 22 sq.), in Romano imperio observatur (c. 37 p. 41, 10 sq.), Dei populo mandatur (c. 40 p. 44 1 sq.).

omnia cum illo Romanae ecclesiae statu comparantes, quem Pauli epistula ad Romanos repraesentat, iam multo magis ordinata cognoscimus, sed nondum ad perfectam vereque catholicam unitatem perducta. Paulus praeter illam ecclesiam Romanam coetus agentem in aedibus Priscae et Aquilae, quibus omnium ecclesiarum gentilium salutem nuntiavit (Rom. XVI, 3—5), etiam alium coetum christianum, procul dubio iudaizantem, memoravit: *Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμῆν, Πατρόβαν, Ἑρμᾶν καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς* (Rom. XVI, 14). praeterea salutavit *Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ καὶ Ὀλυμπᾶν καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους* (Rom. XVI, 15). utrumque coetum plane diversas consuetudines secutum esse in sabbatis et diebus festis celebrandis aut non celebrandis, in ciborum abstinentia aut licentia Paulina epistula ad Rom. c. XIV aperte docet. Clementis quam dicunt epistulam Romanae ecclesiae presbyterium ita conscripsit, ut Paulinae partis mentem expresserit, alteram vero partem non offenderit. consuetudinis religiosae discrepantia nondum sublata est. ne Sixto quidem, Telesphoro, Hygino, Pio, Aniceto episcopis Romanis per annos fere 117—167 utrumque coetum in perfectam unitatem coaluisse e controversiae paschalis historia cognovimus, quum hos episcopos omnes singularum parochiarum consuetudinem iudaizantem tolerasse dicat Irenaeus.[1]) neque ex eadem Ro-

[1]) apud Euseb. HE. V, 24, 14, cf. librum meum: Der Paschastreit der alten Kirche p. 227 sq. etiam Justinus martyr. Dial. c. Tryph. Jud. c. 47 p. 266 Judaeorum et gentilium fidelium discrimen ita descripsit, ut altera

manae ecclesiae parte, unde Hermae Pastor, Clementis Recognitiones et Homiliae prodierunt, haec Clementis epistula profecta est. sed utriusque partis discrepantia nondum sublata iam valde mitigata est.[1] Paulina pars recepit, translate quidem, Veteris Testamenti leges de solemnitatum sacrarum certis temporibus, quas Pauli aetate nondum agnoverat. et illam quae inde a Sixto episcopo vel ab Adriano imperatore instituta est Romanae ecclesiae celebratio paschalis, ex hac epistula cognoscimus iam praeparatam.

III. Clementis quam dicunt *alteram epistulam ad Corinthios* iam in libro meo de patribus apostolicis conscripto p. 115 sq. M. Aurelii imperatoris aetati (161—180) vindicavi, quum Christiani extrinsecus Romani imperii persecutionibus vexabantur, intrinsecus Gnosticorum variis doctrinis turbabantur. hanc scripturam epistulam esse negavit Grabius,[2] Corinthiis inscriptam Hagemannus.[3] sed vere est epistula Corinthiis inscripta.[4] quo magis augetur huius scripturae obscuritas. nam Romani presbyterii vel episcopi epistula ad Corinthios vix oblivione obliterari poterat. nemo autem ante Eusebium hanc epistulam memorasse videtur. si igitur tam sero innotuit, quomodo tantam auctoritatem nacta est, ut et ipsa publice praelecta, adeo in sacrum codicem recepta sit?

hanc difficultatem Hagemannus l. l. p. 519 sq. ita expedire conatus est: inter encyclicas Clementis epistulas, quas Epiphanius Haer. XXX, 15 (v. s. p. (XXIV) memoravit, etiam haec epistula ferebatur, sed parum aestumata, quia Hermae Pastoris appendix erat. hunc enim librum (cf. Vis. II, 4 p. 12, 7 sq.) comitabatur encyclica Clementis epistula postea separata, quae Christianos ad constantem nominis confessionem in futura persecutione, ad mandata divina observanda, itaque Dei promissa merenda commonuit. ab Hermae Pastore iam separata tamquam Clementis Romani epistula altera Eusebio demum innotuit et codice Alexandrino ex parte conservata est. ita Hagemannus argutius quam verius disseruit. nam Clementis altera epistula ab Hermae Pastore

pars alteri communionem ecclesiasticam denegare possit. taceo de Caio Romano presbytero, quem Victore et Zephyrino episcopis ἐθνῶν ἐπίσκοπον ordinatum esse Photius (Bibl. cod. 48) retulit. sed sententiam meam de Romanae ecclesiae originibus quamvis a Lipsio l. l. p. 178 dubitatam, a Volkmaro (theol. Jahrb. 1856. p. 329) condemnatam constanter repeto.

[1]) G. V. Lechlerus (Das apostolische und das nachapostolische Zeitalter etc. ed. II. Stuttgart. 1857. p. 481) neque antecedenti neque sequenti Romanae ecclesiae historiae satisfecit ex hac epistula ita ratiocinatus: „Eben damit aber ist, da derselbe ein Gemeindeschreiben ist, auch so viel gewiss, dass die römische Gemeinde am Schluss des ersten Jahrhunderts, weit entfernt dem Ebionitismus zu huldigen, im Gegentheil paulinisch gesinnt war. Die Spannung zwischen Heiden- und Judenchristen war vorüber, die judaistischen Bestrebungen waren verschollen, von einem Gegensatz zwischen Paulus und Petrus war keine Rede mehr, beide Apostel kannte man nur als ein harmonisches Paar (c. 5). Noch mehr: es *kann* auch nie früher jene Kluft zwischen Paulus und Petrus, Heiden- und Judenchristen befestigt gewesen sein, welche man voraussetzt."

[2]) Spicileg. Patrum et haereticorum etc. Tom. I. ed. II. Oxoniae 1700. p. 264 sq. (268).

[3]) Ueber den zweiten Brief des Clemens von Rom, theolog. Quartalschrift 1861. IV. p. 509—531.

[4]) cf. quae notavimus ad c. 7 p. 68, 26 sq.

iudaizante procul abest, et ille liber quem Hermas Clementi mittere iubetur extraneis civitatibus communicandum, ab Hermae Pastore non est diversus.

eandem difficultatem equidem sic expedire ausus sim. Romanam ecclesiam episcopo Sotere (167—175) alteram epistulam ad Corinthios scripsisse testatur Dionysius Corinthiorum episcopus, qui vigente Christianorum persecutione Romanis ita respondit: *ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὑμῖν ἔθος ἐστὶ τοῦτο, πάντας μὲν ἀδελφοὺς ποικίλως εὐεργετεῖν, ἐκκλησίαις τε πολλαῖς ταῖς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐφόδια πέμπειν, ὧδε μὲν τὴν τῶν δεομένων πενίαν ἀναψύχοντας, ἐν μετάλλοις δὲ ἀδελφοῖς ὑπάρχουσιν ἐπιχορηγοῦντας δι' ὧν πέμπετε ἀρχῆθεν ἐφοδίων, πατροπαράδοτον ἔθος Ῥωμαίων Ῥωμαῖοι διαφυλάττοντες, ὃ οὐ μόνον διατετήρηκεν ὁ μακάριος ὑμῶν ἐπίσκοπος Σωτήρ,*[1] *ἀλλὰ καὶ ἐπηύξηκεν, ἐπιχορηγῶν μὲν τὴν διαπεμπομένην δαψίλειαν τὴν εἰς τοὺς ἁγίους, λόγοις δὲ μακαρίοις τοὺς ἀνιόντας ἀδελφοὺς ὡς τέκνα πατὴρ φιλόστοργος παρακαλῶν* (apud Euseb. HE. IV, 23, (10). recentem Romanae ecclesiae epistulam iam die dominica publice praelectam Dionysius Corinthius (l. l. §. 11) eodem honore, *ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν*, semper habendam esse dixit. altera igitur Romanorum epistula apud Corinthios priori, quam Clemens scripsisse ferebatur, iam addebatur. num mirum, si paulatim et ipsa Clementi adscripta Eusebio innotuit et in aliis quoque ecclesiis tamquam Clementis altera epistula ad Corinthios publicabatur, ipsius Novi Testamenti libris sacris addebatur? haec statuentes illam difficultatem sustulisse videmur.[2] neque in hac epistula quidquam inest, quod quominus ita statuamus impediat. nam eadem fere aetate qua Romanorum episcopus Soter Corinthiis scripsit, etiam Clementis qui dicitur alteram epistulam conscriptam esse constat. haec autem epistula c. 1 p. 64, 1 sq. c. 4 p. 66, 26 iam Praxeae doctrinam redolet, qui „episcopum Romanum (Eleutherum 175—190) agnoscentem iam prophetias Montani, Priscae, Maximillae — — coëgit et literas pacis revocare iam emissas et a proposito recipiendorum charismatum concessare. ita duo negotia diaboli Praxeas Romae procuravit, prophetam expulit et haeresin intulit, paracletum fugavit et patrem crucifixit" (Tertullian. adv. Prax. c. 1). non mirum, iam huius epistulae scriptorem evangelio secundum Aegyptios, quod Sabellianis placuit (cf. Epiphan. Haer. LXII, 2), saepius usum esse.

nonnulli fortasse obiiciunt illa *ῥητά τινα ὡς ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς ξενίζοντα*, quae Photius (Bibl. cod. 126) praecipue in altera Clementis epistula animadvertit. sed Sotere episcopo Novi Testamenti canon nondum ita absolutus est, ut Romanus episcopus ipse evangelio secundum Aegyptios et huius modi scriptis publice usus esse nequeat. iam Dionysius Corinthius fortasse ad hunc scripturae non canonicae usum respiciens addidit, suas ipsius

[1]) Soter etiam superstes beatus dici poterat, quemadmodum Alexander Hierosolymitanus (apud Euseb. HE. VI, 11, 6) Antiochenis scripsit: *ταῦτα δὲ ὑμῖν, κύριοι μου ἀδελφοί, τὰ γράμματα ἐπέστειλα διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου, ἀνδρὸς ἐναρέτου καὶ δοκίμου, ὃν ἴστε καὶ ὑμεῖς καὶ ἐπιγνώσεσθε.* praeterea cf. Routhii adnotationem (reliquiae sacrae ed. II. p. 185). ceterum parum refert, si modo mortuo Sotere Dionysius Corinthius Romanis rescripsit.

[2]) ceterum iam Irenaeus adv. haer. II, 34, 4 hac epistula c. 8 p. 70, 12—14 quamvis nondum Clementi Romano adscripta usus esse videtur.

epistulas a diaboli apostolis delendo et addendo adulteratas esse, *οὐ θαυμαστὸν ἄρα, εἰ καὶ τῶν κυριακῶν ῥᾳδιουργῆσαί τινες ἐπιβέβληνται γραφῶν, ὁπότε καὶ ταῖς οὐ τοιαύταις ἐπιβεβουλεύκασι* (apud Eub. HE. IV, 23, 12).

ceterum ne priorem quidem Clementis epistulam scripturae non canonicae usu immunem esse idem Photius animadvertit. mihi autem contigit esse tam felici, ut unam certe scripturam apocrypham, qua Romanum presbyterium seculo primo exeunte usum esse videtur, invenerim. quam ob rem huic Clementis Romani epistularum editioni addidi *Mosis Assumptionis* primum editae quae supersunt, et hunc librum memorabilem doctorum virorum iudicio commendatum volo.

CLEMENTIS ROMANI

EPISTULAE.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

[ΠΡΟΣ] ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Α΄.

[Ἡ ἐκκλη]σία τοῦ θεοῦ ἡ παροικοῦσα [Ῥώμην] τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τῇ πα[ροικού]σῃ Κόρινθον, κλητοῖς ἡγι[ασμέν]οις ἐν θελήματι θεοῦ διὰ τοῦ [κυρίου ἡμ]ῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. [χάρις ὑ]μῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ παντο[κρά-τ]ορος θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυνθείη.

I. *[Διὰ τὰς] αἰφνιδίους καὶ ἐπαλλήλους [γενομ]ένας ἡμῖν συμφορὰς καὶ [περ]ιπτώσεις, ἀδελφοί, βράδιον [νομ]ίζομεν ἐπιστροφὴν πεποιη[κέν]αι περὶ τῶν ἐπιζητουμένων [πα]ρ' ὑμῖν πραγμάτων, ἀγαπητοί, τῆς τε*

p. 1, 1. *Κλήμεντος ἐπιστολαί. [πρὸς] Κορινθίους α΄.* catalogus librorum codici Alexandrino praepositus post Joanis Apocalypsin recensuit:

Κλημεντος ε[πιστο]λη α΄.
Κλημεντος ε[πιστο]λη β΄.

ipsius epistulae prioris inscriptio haec est: . . . . *κορινθιους α΄.* 3. *τῇ* ante *πα[ροικού]σῃ* c. cod., om. edd. ante Wottonum.

I. 8. *βράδιον* c. plerisque editoribus, *βράδειον* cod., *βραδεῖαν* Clericus, Birr. 9. *[νομ]ίζομεν* (cf. c. 45 *οὐ δικαίως νομίζομεν*) c. plerisque edd., quam lectionem Jacobsonius confirmavit, codicem adhuc partem dexteram literae *M* exhibere, et lacunam non esse plurium quam trium literarum testatus., *[δυσο]ίζομεν* Jun., *[γνωρ]ίζομεν* Frey., Wetst., Birr., Gall., Schoenem., *[οἰκτ]ίζομεν* J. C. M. Laurent (Zur Kritik des Clemens von Rom, Zeitschr. für luther. Theologie und Kirche 1863. III. p. 418), quasi literae *T* pars in codice conspiceretur. 9—p. 4, 2. *περὶ τῶν ἐπιζητουμένων — στάσεως.* Eusebius HE. III, 16: *τούτου δὴ οὖν Κλήμεντος ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν. καὶ ὅτι γε κατὰ τὸν δηλούμενον τὰ τῆς Κορινθίων κεκίνητο στάσεως, ἀξιόχρεως μάρτυς ὁ Ἡγήσιππος.* IV, 22, 1. 2: *ἀκοῦσαι γέ τοι πάρεστι μετά τινα περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ* (ab Hegesippo) *εἰρημένα ἐπιλέγοντος ταῦτα Καὶ ἐπέμεινεν ἡ ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ.* Georgius Syncellus Chronogr. p. 344 ed. Paris.: *τούτου* (Clementis) *ἐπιστολὴ ἡ μία γνησία Κορινθίοις φέρεται, ὡς ἀπὸ τῆς Ῥω-*

ἀλλοτρίας καὶ ξένης τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ θεοῦ, μιαρᾶς καὶ ἀνοσίου στάσεως, ἣν ὀλίγα πρόσωπα προπετῆ καὶ αὐθάδη ὑπάρχοντα εἰς τοσοῦτον ἀπονοίας ἐξέκαυσαν, ὥστε τὸ σεμνὸν καὶ περιβόητον καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀξιαγάπητον ὄνομα ὑμῶν μεγάλως βλασφημηθῆναι. τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς τὴν πανάρετον καὶ βεβαίαν πίστιν ὑμῶν οὐκ ἐδοκίμασεν, τήν τε σώφρονα καὶ ἐπιεικῆ ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν οὐκ ἐθαύμασεν, καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς φιλοξενίας ὑμῶν ἦθος οὐκ ἐκήρυξεν, καὶ τὴν τελείαν καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν οὐκ ἐμακάρισεν; ἀπροσωπολήπτως γὰρ πάντα ἐποιεῖτε καὶ ἐν τοῖς νομίμοις τοῦ θεοῦ ἐπορεύεσθε, ὑποτασσόμενοι τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ τιμὴν τὴν καθήκουσαν ἀπονέμοντες τοῖς παρ' ὑμῖν πρεσβυτέροις· νέοις τε μέτρια καὶ σεμνὰ νοεῖν ἐπετρέπετε· γυναιξίν τε ἐν ἀμώμῳ καὶ σεμνῇ καὶ ἁγνῇ συνειδήσει πάντα ἐπιτελεῖν παρηγγέλλετε, στεργούσας καθηκόντως τοὺς ἄνδρας ἑαυτῶν ἔν τε τῷ κανόνι τῆς ὑποταγῆς ὑπαρχούσας τὰ κατὰ τὸν οἶκον σεμνῶς

μαίων ἐκκλησίας γραφεῖσα, στάσεως ἐν Κορίνθῳ συμβάσης τότε, ὡς μαρτυρεῖ Ἡγήσιππος, ἥτις καὶ ἐκκλησιάζεται. Photius Bibl. cod. 126 de priori Clementis epistula: ὧν ἡ πρώτη δι' αἰτίας αὐτοὺς (Corinthios) ἄγει, στάσεσι καὶ ταραχαῖς καὶ σχίσμασι τὴν πρέπουσαν αὐτοῖς εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν λύσαντας, καὶ παραινεῖ παύσασθαι τοῦ κακοῦ.

I. 1. ξένης c. Bois., Coteler., Wotton., Jacobs., Dress., ξένοις c. cod. Mill., Gall., Schoenem., Hefel. 5—12. τίς γὰρ—ἐπορεύεσθε. Clemens Alexandrinus Strom. IV, 17, 107 p. 610: καὶ μὴν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος Κλήμης καὶ αὐτὸς ἡμῖν τόπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπογράφων λέγει Τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς τὴν πανάρετον καὶ βεβαίαν πίστιν ὑμῶν οὐκ ἐδοκίμασεν, τήν τε σώφρονα καὶ ἐπιεικῆ ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν οὐκ ἐθαύμασεν, καὶ τὸ μεγαλοπρεπεὶς τῆς φιλοξενίας ὑμῶν ἦθος οὐκ ἐκήρυξεν, καὶ τὴν τελείαν καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν οὐκ ἐμακάρισεν; ἀπροσωπολήπτως γὰρ πάντα ἐποιεῖτε καὶ ἐν τοῖς νομίμοις τοῦ θεοῦ ἐπορεύεσθε καὶ τὰ ἑξῆς. 7. πίστιν ὑμῶν c. Clem. Al., ὑμῶν πίστιν vulg. c. cod. 8. ἐπιεικῆ ἐν Χριστῷ c. Clem. Al. et edd., επεικηηνν$\overline{χω}$ cod. 10. ἀσφαλῆ c. Clem. Al. et edd., ασφαλην cod. 11. ἐποιεῖτε c. edd., εποιειται cod. 11. 12. ἐν τοῖς νομίμοις (cf. c. 3 p. 7, 2. c. 40, Herm. Past. Vis. I, 3 p. 7, 22) c. Colomes., Wotton., Jacobs., τοῖς νόμοις cod. et Lipsius (de Clementis Romani epistola ad Corinthios priore commentatio, Lips. 1855. p. 33). 12. ἐπορεύεσθε c. edd., πορευεσθαι cod. secundum Wotton., nihil notavit Jacobson. 13. καθήκουσαν c. edd., καθικουσαν cod. 14. νέοις, non ναιοις (Wott.) cod. teste Jacobs. 14. 15. ἐπετρέπετε c. cod., προυτρέπετε vel ἐπεστρέφετε, aut potius ἐξετρέφετε coniecit Junius, ἐπεσκήπτετε Bois. verbum ἐπιτρέφειν *iubendi*, *iniungendi* vim habere (cf. Xenoph. Anab., VI, 3, 11), monuit Jacobson. 15—p. 5, 1. γυναιξίν τε—πάνυ σωφρονούσας. Polycarpi epi. ad Philipp. c. 4: ἔπειτα καὶ τὰς γυναῖκας ὑμῶν ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγνείᾳ στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ ἴσου ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ, καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ θεοῦ.

οἰκουρεῖν ἐδιδάσκετε πάνυ σωφρονούσας. II. *πάντες τε ἐταπεινοφρονεῖτε μηδὲν ἀλαζονευόμενοι, ὑποτασσόμενοι μᾶλλον ἢ ὑποτάσσοντες, ἥδιον διδόντες ἢ λαμβάνοντες, τοῖς ἐφοδίοις τοῦ θεοῦ ἀρκούμενοι καὶ προσέχοντες, τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐνεστερνισμένοι ἦτε τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ μαθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν. οὕτως εἰρήνη βαθεῖα καὶ λιπαρὰ ἐδέδοτο πᾶσιν καὶ ἀκόρεστος πόθος εἰς ἀγαθοποιΐαν, καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου ἔκχυσις ἐπὶ πάντας ἐγίνετο. μεστοί τε ὁσίας βουλῆς ἐν ἀγαθῇ προθυμίᾳ μετ' εὐσεβοῦς πεποιθήσεως ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ὑμῶν πρὸς τὸν παντοκράτορα θεόν, ἱκετεύοντες*

I. 1. *οἰκουρεῖν* c. Bois., *οἰκουργεῖν* c. cod. (qui etiam Tit. II, 5 *οἰκουργούς* pro *οἰκουρούς* dedit) Jacobs., Dress. al., *αὐτουργεῖν* (cf. Clem. Al. Paedag. III, 11, 67 p. 292) coniecit Jun., *ὑπουργεῖν* Davis.

II. 3. *ἥδιον* c. cod., Grab., Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *μᾶλλον* c. Junio ceteri — *ἥδιον διδόντες ἢ λαμβάνοντες* cf. Act. XX, 35: *μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν Μακάριόν ἐστιν μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν.* 4. 5. perperam praeeunte Clerico Hef., Jacobs. Dress. post *ἀρκούμενοι* et *ἐπιμελῶς* commata posuerunt. 5. *ἐνεστερνισμένοι.* ita emendandum esse cod. *εστερνισμενοι* docent Clemens Alex. Paedag. I, 43, p. 122 *τὸν σωτῆρα ἐνστερνίσασθαι,* Constitutt. apostoli prooem. p. 1, 9. 10 ed. Lagard. *ἐνεστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ* (Jesu). V, 14 p. 142, 3 *ἐνστερνισάμενος αὐτόν*, Eusebius de martyr. Palaest. 8, 6 *μείζονα τοῦ σώματος τὸν λογισμὸν ἐνεστερνισμένη.* 11, 4 *τοσαύτας γέ τοι μνήμας αὐτῶν ἐνστέρνιστο,* Formula Antioch. *μακρόστιχος* 9: *ὅλον μὲν τοῦ πατρὸς ἐν(ε)στερνισμένον τὸν υἱόν.* quae pleraque iam Wotton. et Jacobson. laudaverunt. ad defendendam codicis lectionem editores temere Suidam et Hesychium laudare solent. 6. *μαθήματα* c. Junio et Fleurio (Hist. eccl. II, 33), *παθήματα* c. cod. plerique edd., sed frustra Jacobs. contulit fragmentum illud apud Euseb. HE. V, 28, 11, ubi de Natalio *confessore* dicitur: *ὁ γὰρ εὔσπλαγχνος θεὸς καὶ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐκ ἐβούλετο ἔξω ἐκκλησίας ἀπολέσθαι μάρτυρα τῶν ἰδίων παθῶν.* sola *μαθήματα* respondent praecedentibus verbis Dei (l. 4. 5 *τοὺς λόγους αὐτοῦ*), etiam *τοῖς ἐφοδίοις τοῦ θεοῦ* l. 3. 4, quae equidem et ipse (apostol. Väter p. 55) cum aliis viris doctis de externae vitae viatico interpretatus sum. sed iam Junius bene contulit Basilii epi. 56 ad Meletium: *ὠφέλιμα διδάγματα ἢ ἐφόδια πρός τε τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα καὶ τὸν μέλλοντα,* Cyrill. Hierosol. Catech. V, 7 *ἔχειν τε ταύτην* (fidem symboli) *ἐφόδιον ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς.* Jacobson. contulit etiam Irenaei adv. haer. Prooem. c. 3 p. 4, qui ad refutandos Gnosticos *ἐφόδια δοῦναι* voluit. epi. ad Diognetum c. 5 christianismum negavit *ἀνθρώπων μαθήμα* esse. si codicis lectio *παθήματα* retinenda esset, Clemens iam cum Ignat. epi. ad Eph. 1, Rom. 6. Dei passionem docuisset, quam eum docuisse ipse (apostol. Väter p. 55 not. 4. p. 87) non dubitaveram. sed tum Photius, qui Bibl. cod. 126 alteram epistulam *ἐν ἀρχῇ* (c. 1) *θεὸν τὸν Χριστὸν κηρύσσειν* retulit, priorem non vituperasset, *ὅτι ἀρχιερέα καὶ προστάτην τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐξονομάζων οὐδὲ τὰς θεοπρεπεῖς καὶ ὑψηλοτέρας ἀφῆκε περὶ αὐτοῦ φωνάς· οὐ μὴν οὐδ' ἀπαρακαλύπτως αὐτὸν οὐδαμοῦ ἐν τούτοις βλασφημεῖ.* 7. *λιπαρὰ* c. edd., *λειπαρα* cod. — *ἐδέδοτο* c. plerisque edd., *εδεδετο* cod. 10. *πεποιθήσεως* c. edd., *πεποιηθησεως* cod.

αὐτὸν ἵλεως γενέσθαι, εἴ τι ἄκοντες ἡμάρτετε. ἀγὼν ἦν ὑμῖν ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ὑπὲρ πάσης τῆς ἀδελφότητος εἰς τὸ σώζεσθαι μετ' ἐλέους καὶ συναινέσεως τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ. εἰλικρινεῖς καὶ ἀκέραιοι ἦτε καὶ ἀμνησίκακοι εἰς ἀλλήλους. πᾶσα στάσις καὶ πᾶν σχίσμα βδελυκτὸν ὑμῖν. ἐπὶ τοῖς παραπτώμασι τῶν πλησίον ἐπενθεῖτε, τὰ ὑστερήματα αὐτῶν ἴδια ἐκρίνετε. ἀμεταμέλητοι ἦτε ἐπὶ πάσῃ ἀγαθοποιΐᾳ, ἕτοιμοι εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. τῇ παναρέτῳ καὶ σεβασμίῳ πολιτείᾳ κεκοσμημένοι πάντα ἐν τῷ φόβῳ τοῦ θεοῦ ἐπετελεῖτε· τὰ προστάγματα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ κυρίου ἐπὶ τὰ πλάτη τῆς καρδίας ὑμῶν ἐγέγραπτο. III. *πᾶσα δόξα καὶ πλατυσμὸς ἐδόθη ὑμῖν, καὶ ἐπετελέσθη τὸ*

Deut. XXXII, 15. *γεγραμμένον Ἔφαγεν καὶ ἔπιεν καὶ ἐπλατύνθη καὶ ἐπαχύνθη καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος. ἐκ τούτου ζῆλος καὶ φθόνος καὶ ἔρις καὶ στάσις, διωγμὸς καὶ ἀκαταστασία, πόλεμος καὶ αἰχμαλωσία. οὕτως ἐπηγέρθησαν οἱ ἄτιμοι ἐπὶ τοὺς ἐντίμους, οἱ ἄδοξοι ἐπὶ τοὺς ἐνδόξους, οἱ ἄφρονες ἐπὶ τοὺς φρονίμους, οἱ νέοι ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους. διὰ τοῦτο πόρρω ἄπεστιν ἡ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη ἐν τῷ ἀπολείπειν ἕκαστον τὸν φόβον*

II. 1. *ἵλεως γίνεσθαι* c. cod., Wott., Gall., Jacobs. al., *ἵλεων γενέσθαι* maluerunt Jun., Fell., Cotel., Colom., Ittig., Const., sed *ἵλεως* adverbialiter dicitur. Dress. contulit 2 Macc. VII, 37. Hebr. VIII, 12. 3. *ἐλέους* c. edd., *ελαιους* cod. — *συναινέσεως* (cf. Plutarch. de mulierum virtutibus 20 p. 258 B *ὡς παρὰ τῇ θεῷ τῆς συναινέσεως καὶ καταπιστώσεως γενησομένης*) legendum erit, *συνειδησεως* cod. ab editoribus infeliciter tentatus. *συνδέσεως* (concordiae) coniecit Junius, *συνειδήσεως ἀγαθῆς* Boisius, *συνευδοκήσεως* Davis., *συναισθήσεως* (commiserationis) vel *συναιτήσεως* (communis orationis) Rhode. codicis lectionem defenderunt Wotton. et Galland., de unanimi consensu (cf. c. 34) interpretati. 4. 5. *ἀκέραιοι* c. edd., *ακερεοι* cod. 5. *ἀμνησίκακοι* (cod. *αναμνησικακοι*) c. Jun., Bois., Ittig., Clerico, Wotton., Dress., *παναμνησίκακοι* maluerunt Birr., Galland., Laurent l. l. talibus compositis (c. 1 p., 1 14 *πανάρετον*, c. 2 p. 1, 40 *παναρέτῳ*, c. 33 *παμμεγεθεστάτῳ*, *παμμεγεθές*, c. 35 *ὁ πανάγιος*, c. 45 *παναρέτῳ*, c. 47 *πανάρετος*) Clementem delectari monuit Gall. 7. *τῶν πλησίον* c. Jun., Fell., Dress., *τοις πλησίον* cod., *τῶν* vel *πλησίων* coniecerunt Cotel. et Colomes., *τοῖς τῶν πλησίον* Bois., Jacobs. 8. *ἕτοιμοι* c. edd., *αιτοιμοι* cod. 10. *κεκοσμημένοι* c. edd., *εκοσμημενοι* cod. — *τοῦ θεοῦ* (cf. p. 5, 4 et c. 3 p. 7, 1. c. 21) legendum erit, *αυτου* cod., *τοῦ κυρίου* (et l. 11 *αὐτοῦ* pro *τοῦ κυρίου*) coniecit Bois. 11. *καὶ τὰ δικαιώματα*, a primis edd. omissa, e codice restituit Wotton. 12. *τὰ πλάτη* (cf. LXX Proverb. VII, 3 et quae Wotton. notavit) c. cod., *τὰς πλάκας* maluerunt Jun., Bois., Fell.

III. 15. *ἐδόθη* c. edd., *δοθη* cod. — *ἀπελάκτισεν* c. edd., *απεγαλακτισεν* cod. 16. *καὶ φθόνος* e cod. primus Wotton. restituit.

τοῦ θεοῦ καὶ ἐν τῇ πίστει αὐτοῦ ἀμβλυωπῆσαι μηδὲ ἐν τοῖς νομίμοις τῶν προσταγμάτων αὐτοῦ πορεύεσθαι μηδὲ πολιτεύεσθαι κατὰ τὸ καθῆκον τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ ἕκαστον βαδίζειν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ τὰς πονηράς, ζῆλον ἄδικον καὶ ἀσεβῆ ἀνειληφότας, δι' οὗ καὶ θάνατος εἰσ- [Sap. II, 24.] ῆλθεν εἰς τὸν κόσμον.

IV. Γέγραπται γὰρ οὕτως Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας [Gen. IV, 3—8.] ἤνεγκεν Κάϊν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ θεῷ, καὶ Ἄβελ ἤνεγκεν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων καὶ ἀπὸ τῶν στεάτων αὐτῶν. καὶ ἐπεῖδεν ὁ θεὸς ἐπὶ Ἄβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ, ἐπὶ δὲ Κάϊν καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν. καὶ ἐλυπήθη Κάϊν λίαν, καὶ συνέπεσεν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ. καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς Κάϊν Ἵνα τί περίλυπος ἐγένου, καὶ ἵνα τί συνέπεσεν τὸ πρόσωπόν σου; οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες; ἡσύχασον· πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ, καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ. καὶ εἶπεν Κάϊν πρὸς Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐν τῷ πεδίῳ ἀνέστη Κάϊν ἐπὶ Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν. ὁρᾶτε, ἀδελφοί, ζῆλος καὶ φθόνος ἀδελφοκτονίαν

III. 1. *πίστει* c. edd., *πιστι* cod. 3. *τῷ Χριστῷ* c. cod., *Χριστιανῷ* maluit Jun., *ἐν Χριστῷ* Dav., sed cf. Jacobson. 2 Cor. I, 21. Ezech. IV, 20 laudantem. 4. *τὰς πονηράς* c. edd., *της πονηρας* cod. 4. 5. *ζῆλον ἄδικον καὶ ἀσεβῆ*. voc. *ζῆλος* masculinum c. 5 p. 8, 19. 9, 2 c. 43. 45, neutrum c. 4 p. 8, 1. 8. 12. c. 6. p. 9, 12. c. 9 p. 12, 3. c. 14 p. 16, 11. Ignat. ad Trall. c. 4. 5. 6. *δι' οὗ καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον*. cf. Sap. Sal. II, 24 *φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον*. Millius ad hunc Clementis locum Gnosticos respexisse opinatus est apud Irenaeum adv. haer. I, 30, 9, ubi de Caino haec praedicantur: „dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum et mortem ostendit.“ etiam Irenaeum ipsum ad l. l. III, 23, 4. IV, 18, 3 secundum Clementem Caini nequitiam *zelum* appellare. Otto in Theophili Antiocheni editione ad Autol. II, 22 (39) p. 40, ubi a Caini invidia mors derivatur (*καὶ οὕτως ἀρχὴ θανάτου ἐγένετο εἰς τόνδε τὸν κόσμον ὁδοιπορεῖν ἕως τοῦ δεῦρο ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων*), hunc Clementis locum bene contulit. sed inde illa hausta esse minime constat. Pseudo-Clemens Romanus Hom. III, 25 de Eva haec tradidit: *διὸ τῷ πρωτοτόκῳ αὐτῆς ἀμφοτερίζον ἐπέθηκεν ὄνομα, καλέσασα Κάϊν, ὁ διχῆ ἔχει τῆς ἑρμηνείας τὴν ἐκδοχήν· ἑρμηνεύεται γὰρ καὶ κτῆσις* (ita Josephus Ant. I, 2, 1) *καὶ ζῆλος, ὡς ζηλοῦν αὐτοῦ μέλλοντος ἐν τοῖς ἐσομένοις ἢ γυναῖκα ἢ κτήματα ἢ τὴν τῶν γονέων πρὸς αὐτὸν στοργήν*. nomen קין a קנה et a קנא derivabatur. Tertullianus de patientia 5: nam statim illa (Eva) semine diaboli concepta malitiae fecunditate *iram* filium procreavit.

IV. 10. *ἐπεῖδεν* c. plerisque edd., *επιδεν* (hic et Gen. IV, 4) cod., ita Jacobs. 13. *λίαν* e cod. restituit Wotton., *ἄγαν* Jun., Fell., Colom., Cotel., Russel. 18. 19. *πεδίον—πεδίῳ* c. edd., *παιδιον—παιδιω* cod.

Gen. XXVII, 41 sq. κατειργάσατο. διὰ ζῆλος ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἰακὼβ ἀπέδρα
ἀπὸ προσώπου Ἠσαῦ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. ζῆλος ἐποίησεν
Gen. XXXVII. Ἰωσὴφ μέχρι θανάτου διωχθῆναι καὶ μέχρι δουλείας
εἰσελθεῖν. ζῆλος φυγεῖν ἠνάγκασεν Μωϋσῆν ἀπὸ προσώπου
Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου ἐν τῷ ἀκοῦσαι αὐτὸν ἀπὸ
Ex. II, 14. τοῦ ὁμοφύλου Τίς σε κατέστησεν κριτὴν ἢ δικαστὴν
ἐφ᾽ ἡμῶν; μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες
Num. XII, 15. ἐχθὲς τὸν Αἰγύπτιον; διὰ ζῆλος Ἀαρὼν καὶ Μαριὰμ
Num. XVI, 31 sq. ἔξω τῆς παρεμβολῆς ηὐλίσθησαν. ζῆλος Δαθὰν καὶ
Ἀβειρὼν ζῶντας κατήγαγεν εἰς ᾅδου διὰ τὸ στασιάσαι
αὐτοὺς πρὸς τὸν θεράποντα τοῦ θεοῦ Μωϋσῆν. διὰ
1 Reg. XIX sq. ζῆλος Δαβὶδ φθόνον ἔσχεν, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἀλλοφύ-
λων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Σαοὺλ βασιλέως Ἰσραὴλ ἐδιώχθη.

V. ἀλλ᾽ ἵνα τῶν ἀρχαίων ὑποδειγμάτων παυσώμεθα, ἔλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα γενομένους ἀθλητάς· λάβωμεν τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα. διὰ ζῆλον καὶ φθόνον [οἱ μέγι]στοι καὶ δικαιότατοι στύλ[οι ἐδιώ]χθησαν καὶ ἕως θανάτο[υ ἦλθον.] λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶ[ν ἡμῶν] τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλου[ς. ὁ Πέτρ]ος διὰ ζῆλον ἄδικον οὐχ [ἕνα οὐ]δὲ δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπή[νεγκεν]

IV. 1. *κατειργάσατο* c. cod., *κατειργάσαντο* Wott. et Gall. 4. *φυγεῖν* c. cod., Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *φεύγειν* ceteri. — *ἠνάγκασεν* c. cod., Wott., *ἠνάγκασε* edi solet. 8. *διὰ ζῆλος* c. plerisque edd., *ζηλος* cod. (cf. l. 9). 9. *ζῆλος* c. plerisqne edd., *δια ζηλος* cod. (cf. l. 8). 10. *Ἀβειρών* c. cod. et LXX, Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *Ἀβειρώμ* ceteri edd. 12. *ἔσχεν* c. cod. et edd., forte *ὑπέσχεν* sine causa Jun.

V. 14. *ὑποδειγμάτων* c. edd., *υποδιγματων* cod. 16. *γενναῖα* c. edd., *γεννεα* cod. 17. [*οἱ μέγι*]*στοι* c. Jacobs., Hefel., Dress., [*ἐκκλησίας πι*]*στοί* Junius, quem ante Hefelium edd. sequebantur, *ἄριστοι* vel *μέγιστοι* aut *κράτιστοι* iam Birr. coniecit. hanc lacunam non maiorem esse quam sequentem, ubi procul dubio sex tantum literae desiderantur, Jacobs. testatur. 18. *ἕως θανάτο*[*υ ἦλθον*] c. Wotton., Gall. (qui c. 4 p. 8, 8 contulit), Jacobs., Dress., *ἕως θανάτο*[*υ δεινοῦ*] Junius et alii. 19. *ἀγαθούς* c. cod., Wott., Jacobs., Dress., al., *ἁγίους* vel *αους*, i. e. *πρώτους* aut *κορυφαίους* Jun., Fell., Colomes., *ἀγαύους* vel *ἀγαστούς* Davis., *θείους* Wetst. — *ἀποστόλου*[*ς. ὁ Πέτρ*]*ος* c. Jacobs., qui sex literarum lacunam testatus est, et aliis, *ἀποστόλου*[*ς. Πέτρ*]*ος* Jun. et alii. 19 — p. 9, 10. *ὁ Πέτρ*]*ος* — *ὑπογραμμός*. Petrus Alexandrinus de poenitentia can. IX (in Routhii reliquiis sacris ed. II. Vol. IV p. 34): *οὕτως ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων Παῦλος πλεονάκις παραδοθεὶς καὶ ἕως θανάτου κινδυνεύσας, πολλά τε ἀθλήσας καὶ καυχησάμενος ἐν πολλοῖς διωγμοῖς καὶ θλίψεσιν, ἐν τῇ αὐτῇ πόλει καὶ αὐτὸς μαχαίρᾳ τὴν κεφαλὴν ἀπεκείρατο.* 20. *ὑπή*[*νεγκεν*] c. cod., ubi Mill. et Wotton *υπη* . . . . . . videre poterant, quamvis hodie nihil nisi *υπ* restitisse testetur Jacobs., *ὑπ*[*ήνεγκεν*] etiam Gall., Jacobs., Dress., *ὑπ*[*έμεινεν*] Jun., quem editores sequebantur, *ὑπή*[*ντλησεν*] Laurent l. l., verbum *ὑπήνεγκεν* non ante p. 9, 3 restituendum esse ratus.

πόνους, καὶ οὕτω μαρτυρ[ήσας] ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλ[όμενον] τόπον τῆς δόξης. διὰ ζῆλον [καὶ ὁ] Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ὑ[πεῖχ]εν, ἑπτάκις δεσμὰ φορέσας, φυ[γα]δευθείς, λιθασθείς. κήρυξ γ[ενό]μενος ἔν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν [τῇ] δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβεν, δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως ἐλθὼν καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸν ἅγιον τόπον ἐπορεύθη, ὑπομονῆς γενόμενος μέγιστος ὑπογραμμός. VI. τούτοις τοῖς ἀνδράσιν ὁσίως πολιτευσαμένοις συνηθροίσθη πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν, οἵτινες πολλὰς αἰκίας καὶ βασάνους διὰ ζῆλος παθόντες ὑπόδειγμα κάλλιστον ἐγένοντο ἐν ἡμῖν. διὰ ζῆλος διωχθεῖσαι γυναῖκες Δαναΐδες καὶ Δίρκαι αἰκίσματα δεινὰ καὶ ἀνόσια παθοῦσαι ἐπὶ τὸν τῆς π[ί]στεως βέβαιον δρόμον κατήντη[σαν] καὶ ἔλαβον γέρας γενναῖον αἱ ἀσθενεῖς τῷ σώματι. ζῆλος ἀπηλλοτρίωσεν γαμετὰς ἀνδρῶν καὶ ἠλλοίωσεν τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀδάμ Τοῦτ[ο] νῦν ὀστοῦν ἐκ (Gen. II, 23.) τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου. ζῆλος καὶ ἔρις πόλεις μεγάλας κατέστρεψεν καὶ ἔθνη μεγάλα ἐξερίζωσεν.

VII. Ταῦτα, ἀγαπητοί, οὐ μόνον ὑμᾶς νουθετοῦντες ἐπιστέλλομεν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς ὑπομνήσκον[τες]· ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ ἐσμὲν σκάμμα[τι], καὶ ὁ αὐτὸς ἡμῖν ἀγὼν

V. 1. 2. *εἰς τὸν ὀφειλ[όμενον] τόπον τῆς δόξης* Polycarp. epi. ad Philipp. c. 9 *ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσί.* 2. *[καὶ ὁ] Παῦλος* c. Jacobs., qui quatuor ad minimum literas periisse testatur, Dress. et al., *[ὁ] Παῦλος* antea edebatur. 3. *βραβεῖον* c. edd., *βραβιον* cod. — *ὑπεῖχεν* c. cod. (*υ . . . εν*, i. e. *υπιχεν*), *ὑπέσχεν* Mill., Wott., Gall., Jacobs., Dress., *ἀπέσχεν* priores edd., *ὑ[πήνεγκεν]* invito codice Laurent l. l. p. 419, qui c. 14 p. 16, 11. 12 *βλάβην ὑποίσομεν* contulit. 4. *φ[υγαδ]ευθείς* c. cod. (ubi Wotton. etiam prioris literae *υ* partem maiorem vidit), Wott., Gall., Jacobs., *παιδευθείς* Jun., Fell., Colomes., *ῥαβδευθείς* (cf. 2 Cor. XI, 25) Cotel. 6. *αὐτοῦ* c. M. Schmidt, *αὑτοῦ* edd. 7. *καὶ ἐπί* non desunt in cod., uti Junius dedit.

VI. 10. *ὁσίως* c. cod., Wott. et seqq., *θείως* Jun. et seqq. 12. *πολλὰς αἰκίας καὶ βασάνους* c. edd., *πολλαις αικιαις και βασανοις* cod. — *ζῆλος* c. cod. (Wott.), *ζῆλον* edd. 14. *Δαναΐδες καὶ Δίρκαι.* haec Jacobsonium secutus Laurent l. l. p. 420 sq. glossema temere iudicavit. 15. *ἐπὶ* Jun. delere aut in *εἰς* mutare voluit, contra quem cf. Wotton. — *τῆς* ante *π[ί]στεως* om. Wott., Gall., sed in cod. exstat. 15. 16. *κατήντη[σαν]*. Junius maluit *κατήνυσαν*. 19. *ἔρις* c. edd., *ερεις* cod. 20. *ἐξερίζωσεν* c. cod. et Wotton., *ἐξερρίζωσεν* ceteri edd.

VII. 22. *ὑπομνήσκον[τες]* c. cod., Jun., Fell., Cotel., Wott., Schoenem., Hefel. (qui contulit Orph. Hymn. LXXVI, 6 p. 345 ed. Herm.), Jacobs., *ὑπομιμνήσκοντες* Colom., Dress. al., *ὑπομνήσοντες* Clericus.

ἐπίκει[ται]. διὸ ἀπολείπωμεν τὰς κενὰς [καὶ] ματαίας φροντίδας καὶ ἔλθω[μεν] ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τ[ῆς ἀθλή]σεως ἡμῶν κανόνα. [βλέπω]μεν τί καλόν, καὶ τί τερπνὸν [καὶ προ]σδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ ποι[ήσαντ]ος ἡμᾶς. [ἀτενίσ]ωμεν εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ [καὶ ἴδ]ωμεν ὡς ἔστιν τίμιον τῷ θεῷ [πατρὶ] αὐτοῦ, ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν [σωτ]ηρίαν ἐκχυθὲν παντὶ τῷ κό[σμ]ῳ μετανοίας χάριν ὑπήνεγκεν. [ἀνέλθ]ωμεν εἰς τὰς γενεὰς πάσας [καὶ κα]ταμάθωμεν ὅτι ἐν γενεᾷ [καὶ] γενεᾷ μετανοίας τόπον ἔδω[κ]εν ὁ δεσπότης τοῖς βουλομένοις ἐπιστραφῆναι ἐπ' αὐτόν. Νῶε ἐκήρυξεν μετάνοιαν, καὶ οἱ ὑπακούσαντες ἐσώθησαν. Ἰωνᾶς Νινευΐταις καταστροφὴν ἐκήρυξεν, οἱ δὲ μετανοήσαντες ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν αὐτῶν ἐξιλάσαντο τὸν θεὸν ἱκετεύσαντες καὶ ἔλαβον σωτηρίαν, καίπερ ἀλλότριοι τοῦ θεοῦ ὄντες. VIII. οἱ λειτουργοὶ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ διὰ πνεύματος ἁγίου περὶ μετανοίας ἐλάλησαν. καὶ αὐτὸς δὲ ὁ δεσπότης τῶν ἁπάντων περὶ
Ezech. XXXIII, 11. μετανοίας ἐλάλησεν μεθ' ὅρκου· Ζῶ γὰρ ἐγώ, λέγει κύριος, οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, προστιθεὶς καὶ γνώμην ἀγαθήν· Μετανοήσατε, οἶκος Ἰσραήλ, ἀπὸ τῆς ἀνομίας ὑμῶν. εἶπον τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ μου, ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἕως τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐὰν ὦσιν πυρρότεραι κόκκου

VII. 2. *εὐκλεῆ* c. edd., *ευκλαιη* cod. 3. *τ[ῆς ἀθλή]σεως* emendavi, cf. c. 5 p. 8, 15 *ἀθλητάς*, Ignat. ad Polyc. c. 1. 2. 3, Martyr. Ignat. c. 5. 6 (*τοῦ στεφανοῦ τῆς ἀθλήσεως*). in codice non nisi sex aut septem literarum lacunam iam Millius testatus est, quam supplere voluit *τε[λειώ]σεως* i. e. baptismi, *τ[ῆς ἁγίας κλή]σεως* c. Junio modo non omnes edd., *τ[ῆς κλή]σεως* Laurent l. l. p. 421. 5. *[ἀντενί]σωμεν* (cf. c. 9 p. 12, 2) c. Junio et omnibus edd., *[ἀφορ]ῶμεν* suspicatus est Gall. 6. *[πατρί]* c. Bleekio apud Jacobs., Dress., *[αἷμα]* vulg. 8. *[ἀνέλθ]ωμεν* c. Wott., Gall., Hef., Jacobs., Dress., *[ἀτενίσ]ωμεν* antea edebatur, *[ἀναβ]ῶμεν* Davis.

VIII. 20. *προστιθεὶς* c. edd., *προστηθεις* cod. 20—p. 11, 3. *Μετανοήσατε—λαοῦ ἁγίου.* haec in scriptura sacra non reperiuntur. contulerunt quidem Ezech. XVIII, 30. LXX secundum cod. Alex.: *διὰ τοῦτο ἕκαστον κατὰ τὴν ὁδὸν ὑμῶν κρινῶ. Ὑμεῖς, οἶκος Ἰσραήλ, λέγει ἀδωναῒ κύριος, ἐπιστράφητε καὶ ἀποστρέψατε ἐκ πασῶν τῶν ἀσεβειῶν ὑμῶν.* Ps. CIII, 10. 11: *οὐ κατὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐποίησεν ἡμῖν, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν· ὅτι κατὰ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκραταίωσεν κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν.* Jes. I, 18: *καὶ ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ, ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ* (v. infra p. 11, 10—12). Jerem. III, 19: *καὶ εἰ πατέρα καλέσετέ με καὶ ἀπ' ἐμοῦ οὐκ ἀποστραφήσεσθε.* 22: *ἐπιστράφητε, υἱοὶ ἐπιστρέφοντες, καὶ ἰάσομαι τὰ συντρίμματα ὑμῶν.* sed haec omnia neque sufficiunt neque prorsus

καὶ μελανώτεραι λάκκου, καὶ ἐπιστραφῆτε πρός με ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ εἴπητε Πάτερ, ἐπακούσομαι ὑμῶν ὡς λαοῦ ἁγίου. καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ λέγει οὕτως Λούσασθε καὶ καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλεσθε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου· παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῷ [κ]αὶ δικαιώσατε χήρᾳ καὶ δεῦτε καὶ [δι]ελεγχθῶμεν, λέγει· καὶ ἐὰν ὦσιν [αἱ] ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, [ὡς] χιόνα λευκανῶ, ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ· καὶ ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε, ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησεν ταῦτα. πάντας οὖν τοὺς ἀγαπητοὺς αὐτοῦ βουλόμενος μετανοίας μετασχεῖν ἐστήριξεν τῷ παντοκρατορικῷ βουλήματι αὐτοῦ.

Jes. I, 16—20.

IX. Διὸ ὑπακούσωμεν τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐνδόξῳ βουλήσει αὐτοῦ καὶ ἱκέται γενόμενοι τοῦ ἐλέους καὶ τῆς

conveniunt. bene igitur Wottonus contulit Clementem Alex. Quis rer. div. haer. §. 39 p. 957: *διὸ καὶ κέκραγεν Ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν· οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν· κἂν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν ἔριον, ὡς χίονα λευκανῶ, κἂν μελάντερον τοῦ σκότους, ὡς ἔριον λευκὸν ἐκνίψας ποιήσω.* Paedag. I, 10, 91 p. 151: *φησὶ γὰρ διὰ Ἰεζεκιὴλ Ἐὰν ἐπιστραφῆτε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ εἴπητε Πάτερ, ἀκούσομαι ὑμῶν ὥσπερ λαοῦ ἁγίου.* inde coniicere licet, haec ex Ezechielis apocrypho aliquo libro hausta esse. hunc autem apocryphum librum invenit Colomesius apud Josephum (Ant. X, 5, 1). Josephus enim Ezechielem prophetam de Hierosolymorum excidio futuro duos libros scripsisse retulit (*ὃς πρῶτος περὶ τούτων δύο βιβλία γράψας κατέλιπεν*), idem etiam revocavit ad Synopsin scr. s. Athanasianam, quae inter Veteris Testamenti apocrypha etiam *Ἐζεχιὴλ ψευδεπίγραφα* memoravit (apud Crednerum, Zur Geschichte des Kanons p. 145). equidem, quum Clemens Romanus illa ex Ezechiele laudaverit (*προστιθεὶς καὶ γνώμην ἀγαθήν*), Clemens autem Alexandrinus haec apud Ezechielem invenerit, nullus dubito, scriptorem nostrum haec aut ex Ezechielis libri additamentis (cf. quae hac de re iam disserui, theol. Jahrb. 1850. p. 388 sq.), aut ex apocrypho Ezechielis libro reddidisse. iam Photius (Bibl. cod. 126) observavit, Clementem nonnulla laudasse, quae in sacra scriptura non reperiuntur.

VIII. 1. *μελανώτεραι* c. cod. et edd., e quibus Jacobs. LXX interpretes et Strabon. XVI, 12 contulit, *μελάντεροι* Clem. Al. — *λάκκου* (cf. c. 45 *λάκκον λεόντων*) emendavi, *σακκου* cod. et edd. 3. *λαοῦ ἁγίου* c. Clem. Al. et edd., *λαω αγιω* cod. 3. 4. *Λούσασθε* c. edd., *λουσασθαι* cod. 4. *γένεσθε, ἀφέλεσθε* c. edd., *γενεσθαι αφελεσθαι* cod. 5. 6. *παύσασθε* c. edd., *παυσασθαι* cod. 7. *ῥύσασθε* c. edd., *ρυσασθαι* cod. 8. *[δι]ελεγχθῶμεν* c. LXX (cod. Al.) et edd., *[δι]ελεχθωμεν* cod. — *λέγει.* Colom. et Frey in contextu, Fell. et Galland. ad oram ex LXX add. *ὁ κύριος.* 10. *δὲ* c. edd. (solus Wotton. *καὶ*) et LXX., *και* cod.? 11. 12. *φάγεσθε — θέλητε* c. edd., *φαγεσθαι — θεληται* cod.

IX. 16. *ὑπακούσωμεν* c. cod. et edd. post Wotton., *ἐπακούσωμεν* Jun. 17. *ἐλέους* c. edd., *ελαιους* cod.

χρηστότητος αὐτοῦ προσπέσωμεν καὶ ἐπιστρέψωμεν ἐπὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ ἀπολιπόντες τὴν ματαιολογίαν, τήν τε ἔριν καὶ τὸ εἰς θάνατον ἄγον ζῆλος. ἀτενίσωμεν εἰς τοὺς τελείως λειτουργήσαντας τῇ μεγαλοπρεπεῖ δόξῃ [Gen. V, 24. Hebr. XI, 5.] αὐτοῦ. λάβωμεν Ἐνώχ, ὃς ἐν ὑπακοῇ δίκαιος εὑρεθεὶς [Gen. VI, 8. VIII, 1.] μετετέθη, καὶ οὐχ εὑρέθη αὐτοῦ θάνατος. Νῶε πιστὸς [Hebr. XI, 7. 2 Petr. II, 5.] εὑρεθεὶς διὰ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ παλιγγενεσίαν κόσμῳ ἐκήρυξεν· καὶ διέσωσεν δι' αὐτοῦ ὁ δεσπότης τὰ εἰσελθόντα ἐν ὁμονοίᾳ ζῶα εἰς τὴν κιβωτόν. X. Ἀβραὰμ ὁ φίλος προσαγορευθεὶς πιστὸς εὑρέθη ἐν τῷ αὐτὸν ὑπήκοον γενέσθαι τοῖς ῥήμασιν τοῦ θεοῦ. οὗτος δι' ὑπακοῆς ἐξῆλθεν, ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς συγγενείας αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅπως γῆν ὀλίγην καὶ συγγένειαν ἀσθενῆ καὶ οἶκον μικρὸν καταλιπὼν κληρονομήσῃ τὰς ἐπαγ- [Gen. XII, 1—3.] γελίας τοῦ θεοῦ. λέγει γὰρ αὐτῷ Ἄπελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου εἰς τὴν γῆν ἣν ἄν σοι δείξω· καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ εὐλογήσω σε καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος· καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε καὶ καταράσομαι τοὺς καταρωμένους σε, καὶ εὐλογηθήσονται

IX. 2. *οἰκτιρμούς* c. edd., *οἰκτειρμους* cod. — *ματαιολογίαν* c. Wotton. secundum Polycarp. epi. ad Philipp. c. 2 (*ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν*), *ματαιοπονιαν* cod. 4. 7. *λειτουργήσαντας* — *λειτουργίας* c. edd., *λιτουργ.* — *λιτουργιας* cod.

IX—XII. 2—p. 15, 3. *ἀτενίσωμεν — τῇ γυναικὶ γέγονεν.* Clemens Alex. Strom. IV, 17, 107 p. 610 hanc epistulam laudans (cf. c. 1 p. 4, 5 sq.). ita pergit: *εἶτ' ἐμφανέστερον Ἀτενίσωμεν οὖν εἰς τοὺς τελείως λειτουργήσαντας αὐτοῦ τῇ μεγαλοπρεπεῖ δόξῃ. λάβωμεν Ἑνώχ, ὃς ἐν ὑπακοῇ δίκαιος εὑρεθεὶς μετετέθη, καὶ Νῶε, ὃς πιστεύσας διεσώθη, καὶ Ἀβραάμ, ὃς διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν φίλος θεοῦ, πατὴρ δὲ τοῦ Ἰσαὰκ προσηγορεύθη. διὰ φιλοξενίαν καὶ εὐσέβειαν Λὼτ ἐσώθη ἐκ Σοδόμων. διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν ἐσώθη Ῥαὰβ ἡ πόρνη.*

X. 9. 10. *ὁ φίλος προσαγορευθείς* (cf. c. 17). Jac. II, 23 de Abraamo: *καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη.* itaque Davis. et Bleekius (apud Jacobs.) etiam apud Clementem *θεοῦ φίλς προσαγ.* legere suaserunt. possis e Clemente Alexandrino coniicere, *ὁ φίλος θεοῦ προσαγ.* legendum esse. sed *amici* cognomen Abraamo datum iam longe antiquius et pervulgatum erat. originem duxit ex Jes. XLI, 8. 2 Paralip. XX, 7. fortasse iam Sap. Sal. VII, 27 (*φίλους θεοῦ καὶ προφήτας κατασκευάζει*), procul dubio Molon laudatus ab Alexandro Polyhistore (apud Euseb. praepar. ev. IX, 19, 2: *Ἀβραὰμ γενέσθαι, ὃν δὴ μεθερμηνεύεσθαι πατρὸς φίλον*, i. e. אב רע) hoc Abraami cognomen novit. Philo (de sobrietate 9. 11 p. 401) Gen. XVIII, 17 (*οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ*) ita laudavit *Μὴ ἀποκαλύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ φίλου μου;* Clem. Recogn. I, 31 de Abraamo: pro amicitiis, quibus erat ei familiaritas cum Deo, cui bene placuerat, universum mundum ne pariter periret eripuit. Hom. XVIII, 13 *Ἀβραὰμ ὁ φίλος.* 10. *πιστὸς* c. edd., *πιστις* cod. 11. *ῥήμασιν* c. cod., *ῥήμασι* edd. plerique. 12. *συγγενείας* c. edd., *συγγενιας* cod. 14. 15. *ἐπαγγελίας* c. edd., *επαγγελειας* cod. 20. *καὶ* ante *εὐλογηθήσονται* male om. Cotel., Clericus et Coustant.

ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. καὶ πάλιν ἐν τῷ δια-
χωρισθῆναι αὐτὸν ἀπὸ Λὼτ εἶπεν αὐτῷ ὁ θεός Ἀνα- Gen. XIII, 14—16.
βλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς σου ἴδε ἀπὸ τοῦ τόπου, οὗ νῦν
σὺ εἶ, πρὸς βορρᾶν καὶ λίβα καὶ ἀνατολὰς καὶ θάλασσαν·
ὅτι πᾶσαν τὴν γῆν ἣν σὺ ὁρᾷς, σοὶ δώσω αὐτὴν καὶ
τῷ σπέρματί σου ἕως αἰῶνος· καὶ ποιήσω τὸ σπέρμα
σου ὡς τὴν ἄμμον τῆς γῆς, εἰ δύναταί τις ἐξαριθμῆσαι
τὴν ἄμμον τῆς γῆς, καὶ τὸ σπέρμα σου ἐξαριθμηθήσεται. καὶ
πάλιν λέγει Ἐξήγαγεν ὁ θεὸς τὸν Ἀβραὰμ καὶ εἶπεν αὐτῷ
Ἀνάβλεψον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἀρίθμησον τοὺς ἀστέρας, Gen. XV, 5. 6.
εἰ δυνήσῃ ἐξαριθμῆσαι αὐτούς, οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.
ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δι- Gen. XV, 6. Rom. IV, 3.
καιοσύνην. διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν ἐδόθη αὐτῷ υἱὸς ἐν Gen. XXI. XXII.
γήρᾳ, καὶ δι' ὑπακοῆς προσήνεγκεν αὐτὸν θυσίαν τῷ θεῷ Hebr. XI, 17.
πρὸς ἓν τῶν ὀρέων ὧν ἔδειξεν αὐτῷ. XI. διὰ φιλοξε-
νίαν καὶ εὐσέβειαν Λὼτ ἐσώθη ἐκ Σοδόμων, τῆς περιχώρου
πάσης κριθείσης διὰ πυρὸς καὶ θείου· πρόδηλον ποιήσας ὁ
δεσπότης ὅτι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν οὐκ ἐγκαταλείπει,
τοὺς δὲ ἑτεροκλινεῖς ὑπάρχοντας εἰς κόλασιν καὶ αἰκισμὸν
τίθησιν. συνεξελθούσης γὰρ αὐτῷ τῆς γυναικὸς ἑτερογνώ-
μονος ὑπαρχούσης καὶ οὐκ ἐν ὁμονοίᾳ, εἰς τοῦτο σημεῖον
ἐτέθη, ὥστε γενέσθαι αὐτὴν στήλην ἁλὸς ἕως τῆς ἡμέρας
ταύτης, εἰς τὸ γνωστὸν εἶναι πᾶσιν, ὅτι οἱ δίψυχοι καὶ
οἱ διστάζοντες περὶ τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως εἰς κρίμα
καὶ εἰς σημείωσιν πάσαις ταῖς γενεαῖς γίνονται. XII. διὰ Jos. II. Hebr. XI, 31. Jac. II, 25.
πίστιν καὶ φιλοξενίαν ἐσώθη Ῥαὰβ ἡ πόρνη. ἐκπεμφθέν-
των γὰρ ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ τοῦ Ναυῆ κατασκόπων εἰς τὴν

X. 2. ἀπό ante Λώτ male om. Clericus. 8. ἐξαριθμηθήσεται. mendose Clerici ed. II. et Russel ἐξαριθμήσεται. 15. ὀρέων c. edd., οραιων cod.

XI. 17. κριθείσης c. melioribus edd., κριθησης cod., καυθείσης maluit Junius, κατακαυθείσης Fell., idem vel potius e Gen. XIX, 25 καταστραφείσης Boisius. — θείου c. edd., θιου cod. — πρόδηλον ποιήσας c. cod., Davis., Gall., Jacobs., καὶ praemittere voluit Bois., πρόδηλον ποιήσαντος τοῦ κυρίου corrigere Wotton. 20. γάρ c. cod., Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Dress., παρ' (in margine ἴσ. γάρ) Junius, quem ceteri edd. secuti sunt. 20. 21. ἑτερογνώμονος c. edd., ετερογνωμος cod. 25. σημείωσιν c. edd., σημιωσιν cod.

XII. 26. 27. ἐκπεμφθέντων c. edd., εκπεφθεντων cod. 27. Ἰησοῦ τοῦ τοῦ Ναυῆ (cf. c. 18 Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί) c. cod., Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress.; quia LXX Jos. VI, 6 secundum cod. Vat. Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, secundum cod. Alex. Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ praebent, Jacobs. coniecit Ἰησοῦ υἱοῦ τοῦ Ναυῆ.

Ἱεριχώ, ἔγνω ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς ὅτι ἥκασι κατασκοπεῦσαι τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ἐξέπεμψεν ἄνδρας τοὺς συλληψομένους αὐτούς, ὅπως συλλημφθέντες θανατωθῶσιν. ἡ οὖν φιλόξενος Ῥαὰβ εἰσδεξαμένη αὐτοὺς ἔκρυψεν εἰς τὸ ὑπερῷον ὑπὸ τὴν λινοκαλάμην. ἐπισταθέντων δὲ τῶν παρὰ τοῦ βασιλέως καὶ λεγόντων
Jos. II, 3. [Ἄνδρες πρός σε ἦλ]θον οἱ κατάσκοποι τῆς [γῆς ἡμῶν], ἐξάγαγε αὐτούς· ὁ γὰρ βα[σιλεὺς οὕ]τως κελεύει, ἥδε ἀπεκρίθη Εἰσῆλθον [οἱ δύο ἄν]δρες οὓς ζητεῖτε πρός με, [ἀλλὰ ταχέ]ως ἀπῆλθον καὶ πορεύο[νται· οὐχ] ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐ[κείνους]. καὶ εἶπεν πρὸς τοὺς ἄνδρας [Γινώ]σκουσα γινώσκω ἐγὼ ὅτι [κύριος ὁ θεὸς] ὑμῶν παραδίδωσιν ὑμῖν [τὴν πό]λιν ταύτην· ὁ γὰρ φόβος καὶ [τρό]μος ὑμῶν ἐπέπεσεν τοῖς κ[ατοι]κοῦσιν αὐτήν· ὡς ἐὰν οὖν γέ[νηται] λαβεῖν αὐτὴν ὑμᾶς, διασώσα[τέ] με καὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρός μο[υ]. καὶ εἶπαν αὐτῇ Ἔσται οὕτως, ὡς ἐλάλησας ἡμῖν· ὡς ἐὰν οὖν γνῷ[ς] παραγινομένους ἡμᾶς, συνάξεις πάντας τοὺς σοὺς ὑπὸ τὸ τέγος, οὗ καὶ διασωθήσονται· ὅσοι γὰρ ἐὰν εὑρεθῶσιν ἔξω τῆς οἰκίας, ἀπολοῦνται. καὶ προσέθεντο αὐτῇ δοῦναι σημεῖον, ὅπως κρεμάσῃ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτῆς κόκκινον, πρόδηλον ποιοῦντες, ὅτι διὰ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου

XII. 2. *αὐτῶν* c. cod. et edd. post Wotton., *αὐτοῦ* Junius (per editionis vitium, quod Colom., Const., Russel. secuti sunt). 3. *συλλημφθέντες* (cf. c. 18) c. cod., *συλληφθέντες* etiam Jacobs., Hef., Dress. 8. *ἥδε* c. Davis., Gall. (in notis), Schoenem. et Hef., *ἡ δὲ* ceteri edd. 10. 11. [*οὐχ*] *ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐ*[*κείνους*] c. Cotel. et plerisque edd., [*ὁδὸν*] *ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐ*[*ναντίαν*] Junius (contra Jos. II, 5). 14. *τοῖς κ*[*ατοι*]*κοῦσιν αὐτήν*. „lectum ergo Clementi comma versiculi 9 [Jos. II, 9] quod a multis editionibus abest, in Complutensi vero ita effertur: *καὶ κατέπτηξαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἀφ' ὑμῶν*, at codice 720 Bibliothecae Regiae hoc modo: *καὶ τετήκασι πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου ὑμῶν*“ Coteler. „Habentur haec ipsa verba a Theodotione. Aquila vero et Symmachus paullo aliter verterunt, verbum verbo reddentes: *ὅτι ἐκτετήκασι πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου ὑμῶν*. quae in LXX desiderantur agnoscit Vulg. et caeterae versiones omnes, si Clemens illa legerit, quod quidem verisimillimum est, procul dubio LXX (nondum enim alia fuit versio) haec ab initio agnovit, nescio quo modo lapsa ex codicibus quibus Origenes est usus in contexendis Hexaplis suis.“ Wotton. 18. 19. *ὑπὸ τὸ τέγος, οὗ*. cod. *υποτοτοεγοσου*, vulg. *ὑπὸ τὸ στέγος σου*, Jacobs. iam coniecit *ὑπὸ τὸ τέγος σου*, Laurent l. l. p. 421 *ὑπὸ τοῦτο τὸ τέγος σου*. 22 — p. 15, 2. *πρόδηλον ποιοῦντες — τὸν θεόν*. Justin. Dial. c. Tryph. Jud. c. 111 p. 338: *καὶ γὰρ τὸ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου οὗ ἔδωκαν οἱ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες*

λύτρωσις ἔσται πᾶσιν τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν θεόν. ὁρᾶτε, ἀγαπητοί· οὐ μόνον πίστις, ἀλλὰ προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν.

XIII. Ταπεινοφρονήσωμ[εν] οὖν, ἀδελφοί, ἀποθέμενοι πᾶσ[αν] ἀλαζονείαν καὶ τῦφος καὶ ἀφρ[ο]σύνην καὶ ὀργὰς καὶ ποιήσωμ[εν] τὸ γεγραμμένον — λέγει γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον Μὴ καυχ[ά]σθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτ[οῦ], μηδὲ ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ· ἀλλ' ἢ ὁ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχάσθω, τοῦ ἐκζητεῖν αὐτὸν καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύν[ην] — μάλιστα μεμνημένοι τῶν λόγων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ οὓς ἐλάλησεν διδάσκω[ν] ἐπιείκειαν καὶ μακροθυμίαν· [οὕ]τως γὰρ εἶπεν Ἐλεεῖτε ἵνα ἐλεη[θῆ]τε· ἀφίετε ἵνα ἀφεθῇ ὑμῖν· ὡ[ς] ποιεῖτε, οὕτω ποιηθήσεται ὑμ[ῖν]· ὡς δίδοτε, οὕτως δοθήσεται [ὑμῖν]·

Jer. IX, 23. 1 Cor. I, 31. 2 Cor. X, 17. Mt. VI, 14. VII, 12. 2. Luc. VI, 31. 37. 38.

κατάσκοποι Ῥαὰβ τῇ πόρνῃ εἰπόντες προσδῆσαι αὐτὸ τῇ θυρίδι, δι' ἧς αὐτοὺς ἐχάλασαν ὅπως λάθωσι τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐδήλου, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβόντες καὶ μηκέτι ἁμαρτάνοντες. Irenaeus adv. haer. IV, 20, 12: Raab fornicaria conservata est cum universa domo sua, fide signi coccini. Origenes Hom. III, 5. VI, 4 in l. Jesu Nave (Opp. II, 404. 411), in Matth. XXVII, 28 (Opp. II, 919). praeterea cf. Coteler. et Jacobs. ad h. l.

XII. 1. πᾶσιν c. cod. (Wott.), πᾶσι edi solet. 2. 3. οὐ μόνον πίστις, ἀλλὰ προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν. Origenes Hom. III, 4 in l. Jesu Nave (Opp. II. 403): sed et ista meretrix, quae eos suscepit, ex meretrice efficitur iam propheta. dicit enim: Scio, quia Dominus Deus vester tradidit vobis teram hanc (cf. p. 14, 12. 13).

XIII. 5. ἀλαζονείαν c. edd., αλαζονιαν cod. — τῦφος c. cod., Jacobs., Hef., Dress., τῦφον priores editores, Jacobson. contulit Ephes. can. VIII (ap. Routh script. eccles. opusc. p. 395): ἐξουσίας τῦφος κοσμικῆς. 9. 10. ἀλλ' ἢ (ἢ a Junio omissum e cod. restituerunt Wotten. et seqq. edd.) ὁ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχάσθω secundum Paulum 1 Cor. I, 31. 2 Cor. X, 17. nam LXX: ἀλλ' ἢ ἐν τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος· συνίειν καὶ γινώσκειν, ὅτι ἐγώ εἰμι κύριος ὁ ποιῶν ἔλεος καὶ κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. 10. 11. τοῦ ἐκζητεῖν αὐτὸν καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην. etiam haec a LXX intt. recedunt. sed Cotelerius et Luciferum (l. II pro S. Athanasio paullo post initium) ἐκζητεῖν legisse, *inquirere* vertisse monuit et contulit Antiochi Palaestin. Hom. XLIII (Bibliothecae vett. Patrum etc. Tom. I. Paris. 1624 f. 1197): μὴ καυχάσθω ὁ φρόνιμος ἐν τῇ φρονήσει αὐτοῦ, καὶ ὁ δυνατὸς ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ, καὶ ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ συνιέναι καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην. 11—p. 16, 3. μάλιστα μεμνημένοι — μετρηθήσεται ὑμῖν. Polycarp. epi. c. 2: μνημονεύετε δὲ ὧν εἶπεν ὁ κύριος διδάσκων Μὴ κρίνετε· ἵνα μὴ κριθῆτε (Matth. VII, 11)· ἀφίετε καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν, ἐλεεῖτε ἵνα ἐλεηθῆτε· ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν κτλ. Constitutt. app. II, 21 p. 40, 20 sq.: Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὃς καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς λέγων Ἄφετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. 12. ἐλάλησεν c. cod., ἐλάλησε Jacobs. 12. 13. ἐπιείκειαν c. edd., επιεικιαν cod. 13. ἐλεεῖτε. Polyc. et edd., ελεατε cod.

ὡς κρίνετε, οὕτως κριθήσε[ται ὑμῖν· ὡς χρη]στεύεσθε, οὕτως χρη[στευθή]σεται ὑμῖν· ᾧ μέτρῳ με[τρεῖτε], ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὑμῖν. [ταύτῃ τ]ῇ ἐντολῇ καὶ τοῖς παραγγέλ[μασι] τούτοις στηρίξωμεν ἑαυ[τοὺς πρὸς] τὸ πορεύεσθαι ὑπηκόους [ἡμ]ᾶς τοῖς ἁγιοπρεπέσι λόγοις αὐ[τοῦ] ταπεινοφρονοῦντες· [φησ]ὶν γὰρ ὁ ἅγιος λόγος·
Jes. LXVI, 2. Ἐπὶ τίνα [ἐπι]βλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πραῢν καὶ [ἡσύ]χιον καὶ τρέμοντά μου τὰ λόγια. XIV. [δί]καιον οὖν καὶ ὅσιον, ἄνδρες ἀδελ[φ]οί, ὑπηκόους ἡμᾶς μᾶλλον γενέ[σ]θαι τῷ θεῷ ἢ τοῖς ἐν ἀλαζονείᾳ καὶ ἀκαταστασίᾳ μυσαροῦ ζήλους ἀρχηγοῖς ἐξακολουθεῖν. βλάβην γὰρ οὐ τὴν τυχοῦσαν, μᾶλλον δὲ κίνδυνον ὑποίσομεν μέγαν, ἐὰν ῥιψοκινδύνως ἐπιδῶμεν ἑαυτοὺς τοῖς θελήμασιν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐξακοντίζουσιν εἰς ἔριν καὶ στάσεις, εἰς τὸ ἀπαλλοτριῶσαι ἡμᾶς τοῦ καλῶς ἔχοντος. χρηστευσώμεθα αὐτοῖς κατὰ τὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ γλυκύτητα τοῦ ποιήσαντος
Prov. II, 21. Ps. XXXVII, 9. ἡμᾶς. γέγραπται γάρ Χρηστοὶ ἔσονται οἰκήτορες γῆς, ἄκακοι δὲ ὑπολειφθήσονται ἐπ' αὐτῆς· οἱ δὲ παρανο-

XIII. 1. κρίνετε — χρηστεύεσθε c. edd., κρνεται — χρηστευεσθαι cod. 3. αὐτῷ c. edd., αυτη cod. 4. τούτοις c. cod., om. edd. ante Wotton. — στηρίξωμεν (cf. c. 18. c. 19) c. cod., Jacobs., Hef., Dress., aliis, στηρίσωμεν Wotton., Gall., Schoenem. — πρὸς c. Jacobs. (cui septem vel octo literae desiderari videntur), Hef., Dress., om. ceteri. 5. [ἡμ]ᾶς τοῖς c. cod., ubi Mill. et Wotton. legere poterant . . αστοις cum spatio duarum vel trium litterarum, quod recte suppleverunt Wotton., Jacobs., Hef., Dress., [σεβ]αστοῖς male Mill., [ὄντ]ας τοῖς Dav., [ἀεὶ] τοῖς edd. ante Wotton. et Russel. 6. ταπεινοφρονοῦντες c. cod. et edd. praeter Jun., Colom., Fell., qui ταπεινοφρονοῦντας coniecerunt. 7. πραῢν. LXX ἐπὶ ταπεινόν, sed praeter illos scriptores, quos Clementinae lectioni faventes recensuerunt Cotel. et Jacobs. (Chrysostom. Hom. IX in Gen. XV. LXVI in Matth., Opp. IV, 70. VII, 186. 652 et saepius), cf. Constitt. app. II, 1 p. 14, 22 ed. Lagard. (πρᾶον).

XIV. 8—15. δίκαιον οὖν καὶ ὅσιον — τοῦ καλῶς ἔχοντες. Nicon Monachus a Cotelerio laudatus in Pandecte λόγῳ ιή (cod. reg. 2418. 2423. 2424) ex Epi. I haec retulit: Κλήμεντος Ῥώμης· Δίκαιον οὖν καὶ ὅσιον . . . . . εἰς αἱρέσεις καὶ στάσεις τοῦ ἀπαλλοτριῶσαι ἡμᾶς τοῦ καλῶς ἔχοντος. 10. ἀλαζονείᾳ c. edd., αλαζονια cod. — μυσαροῦ c. edd., μυσερου cod. 11. ζήλους c. cod. et edd., ζήλου legere voluit Wotton. — τὴν ante τυχοῦσαν e cod. restituit Wotton., ante quem edd. articulum omiserunt. 14. ἐξακοντίζουσιν non mutandum (cf. Barn. epi. II p. 6, 10 ἐκσφενδονᾶν), ἐξακοντίζουσιν λόγους vel ῥήματα legere voluit Bois., ἐξακοντίζουσιν seu potius ἐξακονῶσιν τὰς γλώσσας vel ταῖς γλώσσαις Jun. — στάσεις c. edd., στασις cod. 15. αὐτοῖς (vel ἑαυτοῖς) legendum est, αὐτοῖς vulg., ἀλλήλοις maluerunt Jun., Fell., Colomes. 16. καὶ ante γλυκύτητα in codice testatur Jacobs., om. Wotton. 17—p. 17, 1. Χρηστοὶ — ἀπ' αὐτῆς. Prov. II, 21 sec. cod. Alex.: Χρηστοὶ ἔσονται οἱ οἰκήτορες γῆς, ἄκακοι δὲ ὑπολειφθήσονται ἐν αὐτῇ (haec om. cod. Vat.)· ὅτι εὐθεῖς κατασκηνώσουσι γῆν, καὶ ὅσοι ὑπολειφθήσονται ἐν αὐτῇ. duplex eiusdem commatis versio. priorem Clemens secutus est.

μοῦντες ἐξολεθρευθήσονται ἀπ' αὐτῆς. καὶ πάλιν λέγει Εἶδον ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς Ps. XXXVII, *κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ παρῆλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν,* 35—37. *καὶ ἐξεζήτησα τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ οὐχ εὗρον. φύλασσε ἀκακίαν καὶ ἴδε εὐθύτητα, ὅτι ἐστὶν ἐγκατάλειμμα ἀνθρώπῳ εἰρηνικῷ.* XV. *τοίνυν κολληθῶμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας εἰρηνεύουσιν, καὶ μὴ τοῖς μεθ' ὑποκρίσεως βουλομένοις εἰρήνην. λέγει γάρ που Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς* Jes. XXIX, 13. *χείλεσίν με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἄπεστιν* Mc. VII, 6. *ἀπ' ἐμοῦ. καὶ πάλιν Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλογοῦσαν, τῇ* Ps. LXII, 4. *δὲ καρδίᾳ αὐτῶν [κα]τηρῶντο. [κ]αὶ πάλιν λέγει Ἠγά-* LXXVIII, 36. 37. *πησαν αὐτὸν τῷ στόματι αὐτῶν καὶ τῇ γλώσσῃ αὐ[τ]ῶν ἐψεύσαντο αὐτόν, ἡ δὲ καρδία [α]ὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ,*

XIV. 1. *ἐξολεθρευθήσονται* c. cod., Wotton., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *ἐξολοθρευθήσονται* ceteri edd. post Junium. 2. *Εἶδον ἀσεβῆ* c. Clem. Al., *ιδον ασεβην* cod. — *ἐπαιρόμενον* c. LXX et Clem. Al., *αιπερομενον* cod., *αἰρόμενον* edd. ante Wotton. 2—XVI, p. 18, 10. *Εἶδον ἀσεβῆ—ποίμνιον αὐτοῦ.* Clemens Alex., Clemente Romano non nominato, Strom. IV, 6, 32. 33. p. 577. 578: *Εἶδον γάρ, φησί, τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου καὶ παρῆλθον, λέγει ἡ γραφή, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν, καὶ ἐζήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὑρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ. φύλασσε ἀκακίαν καὶ ἴδε εὐθύτητα, ὅτι ἔστιν ἐγκατάλειμμα ἀνθρώπῳ εἰρηνικῷ. οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἀνυποκρίτως ἐξ ὅλης καρδίας πιστεύων καὶ πάσῃ τῇ ψυχῇ γαληνιῶν· Ὁ γὰρ λαὸς ὁ ἕτερος τοῖς χείλεσι τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτοῦ πόρρω ἄπεστιν ἀπὸ κυρίου. Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλογοῦσι, τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν καταρῶνται. ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτόν· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ ἐπιστώθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. διὰ τοῦτο Ἄλαλα γενηθήτω πάντα τὰ χείλη τὰ δόλια καί· Γλῶσσαν μεγαλορήμονα, τοὺς εἰπόντας Τὴν γλῶσσαν ἡμῶν μεγαλυνοῦμεν, τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστι, τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν; ἀπὸ ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων νῦν ἀποστήσομαι, λέγει κύριος, θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παρρησιάσομαι ἐν αὐτῷ. ταπεινοφρονούντων γάρ ἐστιν ὁ Χριστός, οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ.* 4. *ἐξεζήτησα τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ οὐχ εὗρον* c. cod. et edd., *ἐζήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὑρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ* LXX et Clem. Al., qui modo non verbo tenus Clementem Romanum secutus (cf. l. 11. 12. p. 18, 2. 3.), forsitan genuinam lectionem servavit. 5. *ἐγκατάλειμμα* c. edd., *ενκαταλιμμα* cod.

XV. 6—10. *τοίνυν κολληθῶμεν —ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ.* Nicon (cf. quae ad c. 14 p. 16, 8 sq. notata sunt) pergit: *τοίνυν ἀκολουθήσωμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας . . . . . πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.* 8. *βουλομένοις* c. cod. et edd., *λαλουμένοις* Davis., *βουλευομένοις* Clericus coniecerunt. 8—10. *Οὗτος ὁ λαὸς — ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ,* excepto voc. *ἄπεστιν*, plane conveniunt cum Marc. VII, 2 (*ἀπέχει*). LXX. cod. Al.: *ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος* (Vat. add. *ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν*) *τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.* 10. *εὐλογοῦσαν* (cf. Jacobs. ad h. l. et nostra Prolegomena ad Hermae Past. p. IX. not.) c. cod., *εὐλόγουν* c. LXX edd. ante Gall. et Schoenemannus, *εὐλόγησαν* coniecit Wotton., *εὐλογοῦσι* Clem. Al. — *αὐτῶν* c. cod., om. Jun. 11. 12. *Ἠγάπησαν* c. cod. et Clem. Al., *ἠπάτησαν* LXX.

Ps. XXXI, 18. 19. οὐδὲ ἐπιστώϑησαν ἐν τῇ διαϑήκῃ αὐτοῦ. ἄλαλα γενηϑήτω
XII, 4—6. τὰ χείλη τὰ δόλια, [καὶ ἐξολεϑρεύσει κύριος πάντα τὰ
χείλη τὰ δόλια καὶ] γλῶσσαν μεγαλορήμονα, τοὺς εἰ-
πόντας Τὴν γλῶσσαν ἡμῶν μεγαλυνοῦμεν, τὰ χείλη
ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστι, τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν; ἀπὸ
τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ ἀπὸ τοῦ στεναγμοῦ
τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει κύριος, ϑήσομαι
ἐν σωτηρίῳ, παρρησιάσομαι ἐν αὐτῷ.

XVI. Ταπεινοφρονούντων γάρ ἐστιν ὁ Χριστός,
οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. τὸ σκῆπτρον
τῆς μεγαλωσύνης τοῦ ϑεοῦ, ὁ κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰη-
σοῦς οὐκ ἦλϑεν ἐν κόμπῳ ἀλαζονείας οὐδὲ ὑπερηφανίας,
καίπερ δυνάμενος, ἀλλὰ ταπεινοφρονῶν, καϑὼς τὸ
Jes. LIII. πνεῦμα τὸ ἅγιον περὶ αὐτοῦ ἐλάλησεν· φησὶ γάρ· Κύριε,
τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι
ἀπεκαλύφϑη; ἀνηγγείλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς παιδίον,
ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα,
καὶ εἴδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος,
ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον παρὰ τὸ εἶδος τῶν
ἀνϑρώπων· ἄνϑρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ πόνῳ καὶ εἰδὼς
φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ,
ἠτιμάσϑη καὶ οὐκ ἐλογίσϑη. οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν

XV. Ἄλαλα c. cod., Clem. Al., Wott. et seqq. edd., ἀλλά Jun. et seqq. edd. 2. 3. uncinis inclusa apud utrumque Clementem, Romanum et Alexandrinum, desunt. deerant igitur iam in illo textu, quo Clemens Alexandrinus usus est, sed deerant propter homoeoteleuton. ea apud utrumque Clementem e LXX interpp. inserenda esse post Potterum ad Clem. Al. l. l. censuerunt Wotton., Fell., Colom., Coust., Gall., Hef. et Dress., mihi apud solum Clementem Rom. inserenda esse videntur. 4. μεγαλυνοῦμεν c. LXX, Clem. Al., Davis., μεγαλύνωμεν c. cod. plerique edd. 7. ἀναστήσομαι c. LXX, Clem. Al. et plerisque edd., αναστησομεν cod., ut vidit Mill., et testatus est Jacobs., non αναστησομε, quod in textu dedit Wotton. 8. σωτηρίῳ c. LXX, Clem. Al., σωτηρίᾳ cod. et plerique edd.

XVI. 10—13. τὸ σκῆπτρον — ἀλλὰ ταπεινοφρονῶν. Hieronymus in Jes. LII, 13 (Opp. IV, 612 ed. Vallars.): „Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit ecclesiam, scribit ad Corinthios: Sceptrum Dei, Dominus Jesus Christus, non venit in iactantia superbiae, quum possit omnia, sed in humilitate.“ Hieronymum l. 13. καίπερ δυνάμενος πάντα legisse Guil. Burton censuit, ego dubito. 10. 11. τὸ σκῆπτρον τῆς μεγαλωσύνης τοῦ ϑεοῦ. cf. Ps. XLV, 6. Hebr. I, 8. VIII, 1. 16. ἀνηγγείλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον c. LXX cod. Al., ἀνηγγ. ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ cod. Vat. 17. οὐκ ἔστιν c. cod. et LXX, ὅτι οὐκ ἔστιν edd. ante Jacobs. et Hefel. 18. 19. παρὰ τὸ εἶδος τῶν ἀνϑρώπων. LXX cod. Al. παρὰ πάντας ἀνϑρώπους, cod. Vat. παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνϑρώπων. 20. καὶ πόνῳ non exstant apud LXX, sed cf. p. 19, 2.

φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται. καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν. ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἥκει εἰς θάνατον. καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς— αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον. καὶ κύριος βούλεται ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη. καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκεν καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. καὶ πάλιν

XVI. 7. *ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.* LXX *ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν.* 8. 9. *τὸ στόμα* c. cod. et LXX. cod. Al., *στόμα αὐτοῦ* cod. Vat. 10. *τοῦ κείραντος* c. LXX cod. Vat., *αὐτόν* add. Al. 10. 11. *τὸ στόμα αὐτοῦ* c. LXX. cod. Al., *τὸ στόμα* cod. Vat. 13. *ἥκει.* LXX *ἤχθη.* sed *ἥκει* etiam Justinus Apol. I, 51 p. 86 et Chrysostomus adv. Jud. et gent. quod Chr. sit Deus 4 (Opp. I, 563 ed. Bened.). 16. 17. *οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ* c. LXX. cod. Al., 1 Petr. II, 22. Justin. Apol. I, 51 p. 86, *οὐδὲ δόλον ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ* cod. Vat. 17. *τῆς πληγῆς* c. cod., LXX. cod. Vat., Justin. Dial. c. Tr. c. 13 p. 230, Mill., Wott.. Gall., Jacobs,, Hef., Dress., *ἀπὸ τῆς πληγῆς* c. LXX. cod. Al. ceteri edd. 18. *δῶτε* c. cod. (teste Jacobs.) et LXX, *δῶται* (tamquam e cod.) Wott., Gall. — *ὄψεται* c. LXX., *εψεται* cod. 20. *πλάσαι* c. cod. et LXX. Grabius (de vitiis LLX interpp. p. 39) a Jacobs. et Hefelio laudatus hoc voc. ad *πλῆσαι* revocavit. 24. 25. *ἐν τοῖς* c. LXX bene Laurent l. l. p. 421, *τοις* cod. 25. *ἁμαρτίας* c. cod. et LXX cod. Al., *ἀνομίας* LXX cod. Vat.

Ps. XXII, 7—9. αὐτός φησιν Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος,
ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. πάντες οἱ
θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χεί-
λεσιν, ἐκίνησαν κεφαλήν· ἤλπισεν ἐπὶ κύριον, ῥυ-
σάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. ὁρᾶτε,
ἄνδρες ἀγαπητοί, τίς ὁ ὑπογραμμὸς ὁ δεδομένος ἡμῖν·
εἰ γὰρ ὁ κύριος οὕτως ἐταπεινοφρόνησεν, τί ποιή-
Matth. XI, 29. 30. σωμεν ἡμεῖς οἱ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς χάριτος αὐτοῦ δι'
αὐτοῦ ἐλθόντες;

XVII. Μιμηταὶ γενώμεθα κἀκείνων, οἵτινες ἐν
Hebr. XI, 37. δέρμασιν αἰγείοις καὶ μηλωταῖς περιεπάτησαν, κηρύσ-
σοντες τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ· λέγομεν δὲ Ἠλίαν καὶ
Ἐλισσαῖον, ἔτι δὲ καὶ Ἰεζεκιὴλ τοὺς προφήτας, πρὸς
τούτοις καὶ τοὺς μεμαρτυρημένους. ἐμαρτυρήθη μεγάλως
Gen. XVIII, 17. Ἀβραὰμ καὶ φίλος προσηγορεύθη τοῦ θεοῦ καὶ λέγει
Gen. XVIII, 27. ἀτενίζων εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ ταπεινοφρονῶν Ἐγὼ
Job I, 1. δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός. ἔτι δὲ καὶ περὶ Ἰὼβ οὕτω γέ-
γραπται Ἰὼβ ἦν δίκαιος καὶ ἄμεμπτος, ἀληθινός, θεο-

XVI. 1. 2. *καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων* c. cod. et LXX cod. Vat., *καὶ οὐχὶ ἄνθρ., ὄν. ἀνθρώπου* cod. Al. 7. *τί* c. cod. et edd., *τί οὖν* perperam coniecit Wotton. 7. 8. *ποιήσωμεν* c. cod., *ποιήσομεν* Cotel., Coust., Russel, Jacobs., Hef., Dress. 8. 9. *δι' αὐτοῦ* c. cod., om. edd. ante Wotton. 9. *ἐλθόντες* c. fere omnibus edd., *ελθοντος* cod.

XVII. 10—13. *μιμηταὶ — τοὺς προφήτας.* Clemens Alex. Strom. IV, 17, 107 p. 610 (v. supra ad c. IX p. 12, 2 sq.) ita pergit: *δι' ὑπομονὴν καὶ πίστιν ἐν δέρμασιν αἰγείοις καὶ μηλωταῖς καὶ τριχῶν καμηλείων πλέγμασιν περιεπάτησαν κηρύσσοντες τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ, λέγομεν δὲ Ἠλίαν καὶ Ἐλισσαῖον, Ἰεζεκιήλ τε καὶ Ἰωάννην τοὺς προφήτας.* Epiphanius Haer. XXX, 15: *αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς* (Ebionaeos) *κατὰ πάντα ἐλέγχει ἀφ' ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων τῶν ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων, ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτῆρα ἡ αὐτοῦ πίστις καὶ ὁ λόγος παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νενοθευμένα. — — αὐτὸς γὰρ ἐγκωμιάζει Ἠλίαν καὶ Δαβὶδ* (cf. c. 18 p. 22, 1) *καὶ Σαμψὼν καὶ πάντας τοὺς προφήτας, οὓς οὗτοι βδελύττονται.* 13. *Ἐλισσαῖον* c. Clem. Al. et plerisque edd., *ελισσαιε* cod. — *Ἰεζεκιήλ.* Clemens Al., qui iam l. 11 addiderat *καὶ τριχῶν καμηλείων πλέγμασιν* (cf. Matth. III, 4. Marc. I, 6), hic addit Joannem baptistam. 14—17. *ἐμαρτυρήθη — σποδός.* Clemens Alex. Strom. IV, 17, 108 p. 611 (v. s. ad c. 9 p. 12, 2 sq.) ita pergit: *ὁ γάρ τοι φίλος θεοῦ διὰ πίστιν ἐλευθέραν κληθεὶς Ἀβραὰμ οὐκ ἐπήρθη τῇ δόξῃ, μετριοπαθῶν δὲ ἔλεγεν Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός.* 15. *φίλος προσηγορεύθη τοῦ θεοῦ* cf. quae ad c. 10 p. 12, 9. 10. notavimus. 16. *ταπεινοφρονῶν* (cf. c. 16 p. 18, 9. 20, 7. c. 19 p. 23, 10. c. 38 p. 42, 11) c. Jacobs. et aliis edd., *ταπεινοφρωνων* cod. 17 — p. 21, 3. *ἔτι δὲ καὶ περὶ Ἰὼβ — ἡ ζωὴ αὐτο[ῦ].* Clemens Alex. l. l. pergit: *περί τε τοῦ Ἰὼβ οὕτως γέγραπται Ἰὼβ δὲ ἦν δίκαιος καὶ ἄμεμπτος, ἀληθινὸς καὶ θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς κακοῦ. οὗτος ὁ νικήσας δι' ὑπομονῆς τὸν πειράσαντα καὶ μαρτυρήσας ἅμα καὶ μαρτυρηθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὃς*

σεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς κακοῦ. ἀλλ᾽ αὐτὸς ἑαυτοῦ κατηγ[ορῶν] εἶπεν Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπ[ου, οὐδὲ εἰ] (Job. XIV, 4. 5.) μιᾶς ἡμέρας ἡ ζωὴ αὐτο[ῦ]. Μωϋσῆς πιστὸς ἐν ὅλῳ [τῷ (Num. XII, 7.) οἴκῳ] αὐτοῦ ἐκλήθη, καὶ διὰ τῆς [ὑπηρε]σίας αὐτοῦ (Hebr. III, 2.) ἔκρινεν ὁ θεὸς [Αἴγυπτον] διὰ τῶν μαστίγων καὶ τῶν [αἰκι]σμάτων αὐτῶν· ἀλλὰ κἀκε[ῖνος] δοξασθεὶς μεγάλως οὐκ ἐμ[εγα]λορημόνησεν, ἀλλ᾽ εἶπεν, ἐ[κ τῆς] βάτου χρηματισμοῦ αὐτῷ διδο[μέ]νου, Τίς εἰμι ἐγώ, ὅτι με πέμπ[εις]; (Exod. III, 11. IV, 10.) ἐγὼ δέ εἰμι ἰσχνόφωνος καὶ βρ[α]δύγλωσσος. καὶ πάλιν λέγει Ἐγὼ δέ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ κύθρας. XVIII τί δὲ εἴπωμεν

ταπεινοφροσύνης ἀντέχεται καὶ λέγει Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδ᾽ εἰ μιᾶς ἡμέρας ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

XVII. 2. εἶπεν se in cod. legisse testatus est Wotton., quem secuti Russ., Gall., Jacobs., Hefel., Dress. ediderunt, quamquam voc. nunc iam evanuit, λέγει Jun. et ceteri edd. — ῥύπου] c. Clem. Al., LXX et edd., ρυπους in apographo suo legit Bois. — [οὐδὲ εἰ] c. Clem. Al. Jun., ἐὰν καὶ Wott., Jacobs., Hef., Dress., εἰ καὶ Mill., οὐδὲ εἰ vel οὐδ᾽ ἄν, vel ἐὰν καί, vel denique κἄν legere permisit Cotel. sed ουδε μιας (οὐδ᾽ εἰ μιᾶς?) in apographo suo legit Bois., οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδ᾽ ἂν μία ἡμέρα ἡ ζωὴ αὐτοῦ Constt. app. II, 18 p. 33, 15. 16. LXX autem secundum cod. Al.: τίς γὰρ ἔσται καθαρὸς (Vat. καθαρὸς ἔσται) ἀπὸ ῥύπου; οὐδὲ εἷς (Vat. ουθείς), ἐὰν καὶ μιᾶς ἡμέρας γένηται (Vat. μία ἡμέρα) ὁ βίος αὐτοῦ. Origenem haud semel legisse οὐδὲ εἰ monuit Wotton. 3—9. Μωϋσῆς πιστὸς — ἀπὸ κύθρας. Clemens Al. l. l. pergit: Μωϋσῆς ὁ πιστὸς θεράπων ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ πρὸς τὸν χρηματίζοντα ἐκ τῆς βάτου εἶπεν Τίς εἰμι ἐγώ, ὅτι με πέμπεις; ἐγὼ δέ εἰμι ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος, φωνὴν κυρίου διὰ γλώσσης ἀνθρωπίνης διακονῆσαι. καὶ πάλιν Ἐγὼ δέ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας· θεὸς γὰρ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν (cf. infra c. 30). 4. [ὑπηρε]σίας c. Colom., Frey., Const. (qui ita ad oram dederunt), Wott., Hef., Dress., προστασίας c. Jun. ceteri edd., θεραπευσίας (cf. c. 51. 53, ubi Moses θεράπων θεοῦ dicitur) suasit Laurent l. l. p. 421. 5. [Αἴγυπτον] c. Wott., Hef., Dress., τὸν ισλ (Ἰσραὴλ) λῦσαι (sine sequenti διά) Davis., λῦσαι τὸν ισλ Gall., ῥῦσαι τὸν Ἰσραὴλ (sequente ἀπό) Jun., λαὸν αὐτοῦ Ἰσραὴλ Jacobs., τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ Laurent l. l.; sed nostrae lectioni sequens αὐτῶν minime repugnat. 7. ἐμεγαλορημόνησεν (cf. c. 6 p. 9, 20. c. 15 p. 18, 3.) c. cod., ἐμεγαλορρημόνησεν edd. 8. διδομένου cod. (teste Jacobs.), δεδομένου perperam Wott., Gall. 9. Ἐγὼ δέ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ κύθρας. haec Mosis verba in sacro codice frustra quaeruntur. quae enim Hos. XIII, 3 apud LXX cod. Al. et Theodotionem leguntur: ὡς ἀτμὶς ἐκ καπνοδοχῆς (Vat. καπνοδοχῆς ὡς ἀτμὶς ἀπὸ δακρύων, var. lect. ἀκρίδων), neque Mosis sunt neque ea quae quaeruntur. etiam in libro Jubilaeorum, qui λεπτὴ γένεσις appellatur, neque aethiopico (vernacule edito a Dillmanno in Ewaldi Jahrbb. d. bibl. Wiss. II, 231 sq. III, 1 sq.) neque latino (in Monumentis sacris et profanis ex codicibus praesertim bibliothecae Ambrosianae, Tom. I, fasc. 1. ed. Anton. Maria Ceriani, Mediolani 1861 p. 8—54), neque in veterum scriptorum excerptis (cf. Fabricii cod. pseudepigr. V. T. I, 849 sq. II, 120 sq.) illa reperiuntur. itaque cum Cotelerio et Hefelio et ipse (apost. Väter p. 101) hic animadverti ῥητόν τι ὡς ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς ξενίζον (Phot. Bibl. cod. 126). quum autem Mosis effatum laudetur, e Mosis Assumptione haustum erit, cuius fragmenta nobis conservata huic Clementis Romani editioni adieci. — κύθρας c. cod., Wott., Jacobs., Hef., Dress., χύτρας c. Clem. Al. ceteri edd.

XVIII. 10 — p. 22, 10. τί δὲ εἴπωμεν — ἐποίησα. Clem. Al. l. l. §. 109 pergit: Ναὶ μὴν καὶ Δαβίδ, ἐφ᾽ οὗ μαρτυρῶν ὁ κύριος λέγει Εὗρον ἄνδρα

ἐπὶ τῷ μεμαρτυρημένῳ Δαβίδ, πρὸς ὃν εἶπεν ὁ θεός
Ps. LXXXIX, 21. *Εὗρον ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, Δαβὶδ τὸν τοῦ*
Ἰεσσαί, ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ ἔχρισα αὐτόν; ἀλλὰ καὶ αὐτὸς
Ps. LI, 1–17. *λέγει πρὸς τὸν θεόν Ἐλέησόν με, ὁ θεός, κατὰ τὸ μέγα*
ἔλεός σου, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου. ἐπὶ πλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου, καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με· ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μού ἐστιν διαπαντός. σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήμφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέν με ἡ μήτηρ μου. ἰδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας· τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι. ῥαντιεῖς με ὑσσώπῳ, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυνεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι. ἀκουτιεῖς με ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην, ἀγαλλιάσονται ὀστᾶ τεταπεινωμένα. ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν μου, κα[ὶ] πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψ[ον]. καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμο[ί], ὁ θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. μὴ ἀπο[ρί]ψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, [καὶ τὸ πνεῦ]μα τὸ ἅγιόν σου μὴ ἀντανέ[λῃς ἀπ᾽ ἐ]μοῦ. ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλ[λίασιν τ]οῦ σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι [ἡγεμο]νικῷ στήριξόν με. διδά[ξω ἀνό]μους τὰς ὁδούς

κατὰ τὴν καρδίαν μου, Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ ἔχρισα αὐτόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λέγει πρὸς τὸν θεόν Ἐλέησόν με ὁ θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου· ἐπὶ πλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με· ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διαπαντός. ἔπειτα τὴν οὐχ ὑποπίπτουσαν νόμῳ αἰνιττόμενος ἁμαρτίαν γνωστικῶς μετριοπαθῶν ἐπιφέρει Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον καὶ τὸν (l. *τὸ*) *πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα.* Epiphan. Haer. XXX, 15 (v. supra ad c. 17 p. 20, 10 sq.).

XVIII. 1. *ἐπὶ τῷ μεμαρτυρημένῳ* (cf. c. 36 p. 40, 22) c. cod. et edd., *ἐπὶ τοῦ μεμαρτυρημένου* coniecit Bois. 3. *ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ* c. Clem. Al. et LXX cod. Al., *εν ελαιει αιωνιω* cod., *ἐν ἐλέει ἁγίῳ* c. LXX. cod. Vat. male edd. 11. *νικήσῃς* c. LXX et edd., *νικησεις* cod. 12. *συνελήμφθην* c. cod. et Laurent l. l. p. 422, *συνελήφθην* edd. 15. *πλυνεῖς* c. LXX. et edd., *πλυνιεις* cod. 20. *εὐθές* (cf. 2 Sam. XIX, 18. Sap. Sal. IX, 9) c. cod., LXX, Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *εὐθύ* perperam ceteri edd. — *ἐγκάτοις* c. edd., *ενκατοις* cod. 21. *ἀπο[ρί]ψῃς* c. cod., cuius lacunam duas tantum literas capere testatur Jacobs., *ἀπο[ρρί]ψῃς* edd. — *τοῦ* ante *προσώπου* c. cod., Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress., om. ceteri edd. 24. *στήριξον* (cf. c. 8 p. 11, 15. c. 13 p. 16, 4. c. 33) c. LXX. et plerisque edd., *στήρισον* c. cod. Wott., Jacobs., Gall., Hef., Dress.

σου, καὶ ἀ[σεβεῖ]ς ἐπιστρέψουσιν ἐπί σε. [ῥῦσαί] με ἐξ αἱμάτων, ὁ θεός, ὁ θεὸς τῆς σωτηρίας μου· [ἀγαλλ]ιάσεται ἡ γλῶσσά μου τὴν [δικ]αιοσύνην σου. κύριε, τὸ στόμα μου ἀ[ν]οίξεις, καὶ τὰ χείλη μου ἀναγ[γ]ελεῖ τὴν αἴνεσίν σου. ὅτι εἰ ἠ[θ]έλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν· ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. θυσία τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουθενώσει.

XIX. Τῶν τοσούτων οὖν καὶ τοιούτων οὕτως μεμαρτυρημένων τὸ ταπεινόφρον καὶ τὸ ὑποδεὲς διὰ τῆς ὑπακοῆς οὐ μόνον ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸ ἡμῶν γενεὰς βελτίους ἐποίησεν, τούς γε καταδεξαμένους τὰ λόγια αὐτοῦ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ. πολλῶν οὖν καὶ μεγάλων καὶ ἐνδόξων μετειληφότες πράξεων ἐπαναδράμωμεν ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς παραδεδομένον ἡμῖν τῆς εἰρήνης σκοπὸν καὶ ἀτενίσωμεν εἰς τὸν πατέρα καὶ κτίστην τοῦ σύμπαντος κόσμου καὶ ταῖς μεγαλοπρεπέσι καὶ ὑπερβαλλούσαις αὐτοῦ δωρεαῖς τῆς εἰρήνης εὐεργεσίαις τε κολληθῶμεν. ἴδωμεν αὐτὸν κατὰ διάνοιαν καὶ ἐμβλέψωμεν τοῖς ὄμμασιν τῆς ψυχῆς εἰς τὸ μακρόθυμον αὐτοῦ βούλημα· νοήσωμεν πῶς ἀόργητος ὑπάρχει πρὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ. XX. οἱ οὐρανοὶ τῇ διοικήσει αὐτοῦ οὐ σαλευόμενοι ἐν εἰρήνῃ ὑποτάσσονται αὐτῷ. ἡμέρα τε

XVIII. 3. 4. τὸ στόμα et τὰ χείλη mutato ordine, cf. LXX. tali lectioni Ambrosium (Epi. XLII, 4 ed. Ben.) favere opinatus est Gallandius. 7. 8. ἐξουθενώσει. LXX ἐξουδενώσει.

XIX. 10. ταπεινόφρον c. Junio et plerisque edd., ταπεινόφρονον c. cod. Jacobs. 11. ἀλλὰ c. edd., αλλας cod. 12. τούς γε emendavi, τούς τε c. cod. edd. — καταδεξαμένους c. cod., καταδεξομένους coniecit Davis., quasi post superiores et praesentes etiam posteri memorarentur. sed optime additur, quales tunc et iam antea meliores redditi sint. 14. πράξεων (πραξαιων) c. cod., Davis. et edd., παραδειγμάτων maluerunt Jun., Fell., Colomes., Wotton. — ἐπαναδράμωμεν cf. Herm. Past. Sim. IX, 20 p. 134, 14 νῦν ἀναδράμωσιν ἐν ταῖς ἡμέραις. 20. τοῖς ὄμμασι τῆς ψυχῆς. cf. c. 36 οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας. Jacobs. contulit c. 57 τὰ γόνατα τῆς καρδίας. Origen. c. Cels. III, 14 (Opp. I, 456) τοῖς ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς ψυχῆς ὀξυδερκεστάτους. Euseb. HE. I, 2, 6 καθαροῖς διανοίας ὄμμασι. addo Clem. Hom. III, 13 ἀπείρῳ ψυχῆς ὀφθαλμῷ πάντα κατοπτεύων.

XX. 23. οὐ addidi post αὐτοῦ, in cod. omissum, μὴ iam Junius addidit, collato Chrysostomo (Comm. ad Ps. CXLVIII, §. 2. οὐκ οὐρανὸς παρεσαλεύθη). hanc emendationem a Colomesio probatam Jacobs. vidit confirmari etiam Matth. XXIV, 29 (αἱ δυνάμεις τοῦ οὐρανοῦ σαλευθήσονται, i. e. contra ordinem). Marc. XIII, 25 Luc. XXI, 26. Hebr. XII, 26. 27: οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσεν τότε,

καὶ νὺξ τὸν τεταγμένον ὑπ' αὐτοῦ δρόμον διανύουσιν, μηδὲν ἀλλήλοις ἐμποδί[ζ]οντα. ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέ[ρ]ων τε χοροὶ κατὰ τὴν διαταγὴν [α]ὐτοῦ ἐν ὁμονοίᾳ δίχα πάσης [π]αρεκβάσεως ἐξελίσσουσιν [το]ὺς ἐπιτεταγμένους αὐτοῖς ὁρισμούς. γῆ κυοφοροῦσα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ τοῖς ἰδίοις καιροῖς τὴν πανπληθῆ ἀνθρώποις τε καὶ θηρσὶν καὶ πᾶσιν τοῖς οὖσιν ἐπ' αὐτὴν ζώοις ἀνατέλλει τροφήν, μὴ διχοστατοῦσα μηδὲ ἀλλοιοῦσά τι τῶν δεδογματισμένων ὑπ' αὐτοῦ. ἀβύσσων τε ἀνεξιχνίαστα καὶ νερτέρων ἀνεκδιήγητα κλίματα τοῖς αὐτοῖς συνέχεται προστάγμασιν. τὸ κύτος τῆς ἀπείρου θαλάσσης κατὰ τὴν δημουργίαν αὐτοῦ συσταθὲν εἰς τὰς συναγωγὰς οὐ παρεκβαίνει τὰ περιτεθειμένα αὐτῇ κλεῖθρα, ἀλλὰ καθὼς Job. xxxviii, 11. *διέταξεν αὐτῇ, οὕτως ποιεῖ· εἶπεν γάρ Ἕως ὧδε ἥξεις, καὶ τὰ κύματά σου ἔν σοι συντριβήσεται. ὠκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέραντος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι ταῖς αὐταῖς*

νῦν δὲ ἐπήγγελται λέγων Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείσω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν (Hagg. II, 6). *τὸ δὲ Ἔτι ἅπαξ δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα*, codicis lectionem retinuerunt Mill., Wott., Jacobs., Hef., Dress.

XX. 2. *ἀλλήλοις ἐμποδίζοντα* c. cod. et edd., *ἀλλήλαις ἐμποδίζουσαι* mallent Jun., Fell., Colom. 6. *πανπληθῆ* c. cod., *παμπληθῆ* edd. 7. *ἐπ' αὐτήν* c. cod., Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *ἐν αὐτῇ* Jun. et ceteri edd. 10. *κλίματα* c. Wott. post me (apostol. Väter p. 60 not. 11) etiam Ecco Ekker l. l. p. 8 not. 2, Lipsius l. l. p. 155 not. (qui codicis lectionem e Rom. IX, 23 ortam esse censuit), Dress., *κριματα* cod., *κύματα* Jun., Fell., Colom., *κρύμματα* Birr. — *τοῖς αὐτοῖς* c. cod., *τοῖς αὐτοῦ* sine causa suasit Noltius. 12. *συσταθὲν εἰς τὰς συναγωγάς*, cf. Gen. I, 9 LXX: *καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν.* 15. *κύματα* c. LXX et edd., *κρυματα* cod. 15 — p. 25, 1. *ὠκεανὸς — διευθύνονται.* Clemens Alex. Strom. V, 12, 81 p. 693 sq.: *ἀλλὰ κἂν τῇ πρὸς Κορινθίους Ῥωμαίων ἐπιστολῇ ὠκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις γέγραπται καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι.* Origenes de princ. II, 3, 6 (Opp. I, 82 sq.): Meminit sane Clemens apostolorum discipulus etiam eorum, quos *ἀντίχθονας* Graeci nominarunt, atque alias partes orbis terrae, ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis qui ibi sunt quisquam transire ad nos, quos et ipsos mundos appellavit, quum ait: „Oceanus intransmeabilis est hominibus et hi qui trans ipsum sunt mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus gubernantur.“ — — ex his tamen, quae Clemens visus est indicare quum dicit: „Oceanus intransmeabilis est hominibus et hi mundi, qui post ipsum sunt.“ Selecta in Ezech. VIII, 3 (Opp. III, 422): *φησὶ δὲ καὶ ὁ Κλήμης Ὠκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι τοσαύταις διαταγαῖς τοῦ δεσπότου διοικοῦνται.* Hieronymus ad Eph. II, 2 (Opp. VII, 571): Mundos alios, de quibus et Clemens in epistola sua scribit: „Oceanus et mundi qui trans ipsum sunt.“ Photius Bibl. cod. 126: *αἰτιάσαιτο δ' ἄν τις αὐτὸν* (Clementem) *ἐν ταύταις· ὅτι τε τοῦ ὠκεανοῦ ἔξω κόσμους τινὰς ὑποτίθεται εἶναι.* conferre iuvat etiam alios scriptores ecclesiasticos. Irenaeus adv. haer. II, 28, 2: Quid autem pos-

διαταγαῖς τοῦ δεσπότου διευθύνονται. καιροὶ ἐαρινοὶ καὶ θερινοὶ καὶ μεθοπωρινοὶ καὶ χειμερινοὶ ἐν εἰρήνῃ μεταπαραδιδόασιν ἀλλήλοις. ἀνέμων σταθμοὶ κατὰ τὸν ἴδιον καιρὸν τὴν λειτουργίαν αὐτῶν ἀπροσκόπως ἐπιτελοῦσιν. ἀέναοί τε πηγαί, πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ ὑγείαν δημιουργηθεῖσαι, δίχα ἐλλείψεως παρέχονται τοὺς πρὸς ζωὴν ἀνθρώποις μαζούς. τά τε ἐλάχιστα τῶν ζώων τὰς συνελεύσεις αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ ποιοῦνται. ταῦτα πάντα ὁ μέγας δημιουργὸς καὶ δεσπότης τῶν ἁπάντων ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ προσέταξεν εἶναι, εὐεργετῶν τὰ πάντα, ὑπερεκπερισσῶς δὲ ἡμᾶς τοὺς προσπεφευγότας τοῖς οἰκτιρμοῖς αὐτοῦ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ ἡ μεγαλωσύνη εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

XXI. *Ὁρᾶτε, ἀγαπητοί, μὴ αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ αἱ πολλαὶ γένωνται εἰς κρίμα πᾶσιν ἡμῖν, ἐὰν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ' ὁμονοίας. λέγει γάρ που πνεῦμα* Prov. XX, 27.

sumus exponere de Oceani accessu et recessu, quum constet esse certam causam? quidve de his quae ultra eum sunt enuntiare qualia sint? Dionysius Alex. apud Eusebium HE. VII, 21, 7: *πῶς ἂν ὁ πολὺς καὶ ἀπέραντος ἀνθρώποις ὠκεανὸς ἐπιχυθεὶς τὴν πικρὰν ταύτην ἀποσμήξαι θάλασσαν;* Augustinus de civ. Dei XVI, 9: Nimis absurdum est, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate traiecta, navigare ac pervenire potuisse. — de re ipsa iam disserui (apost. Väter p. 60 not. 12). Lipsius l. l. p. 9. 151 sq. 188. ea addidit, quae Josephus bell. iud. II, 8, 8 de Essaeorum opinionibus tradidit, rumoresque per Phoenices, Carthaginienses, Gaditanos ad Graecos perlatos de terris trans Oceanum sitis, cf. Diodor. V, 16. Pseudo-Aristotel. Mirab. auscult. p. 84. equidem nunc addo Plutarchum (de def. orac. 24 sq.) plures mundos statuentem, cf. Guil. Möller, Geschichte der Kosmologie in der griech. Kirche bis auf Origenes, Hal. 1860. p. 59 sq.

XX. 1. *διαταγαῖς* c. Orig. et Boisio, *ταγαις* cod., *ἐπιταγαῖς* vel *διαταγαῖς* coniecit Jun., *ἐπιταγαῖς* Fell. 2. *μεθοπωρινοὶ* c. cod., *μετοπωρινοί* edd. 3. *ἀνέμων σταθμοί*, cf. Job. XXVIII, 25. LXX. 5. *ἀέναοι* c. cod., Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *ἀένναιοι* plerique edd. — *ὑγείαν* c. cod., *ὑγίειαν* edd. 6. *πρὸς ζωήν* c. edd. ante Wott., *πρὸς ζωῆς* (cf. Act. XXVIII, 34 *τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ἡμητέρας ζωῆς ὑπάρχει*) c. cod. edd. post Wotton. 8. *ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ* c. cod. et plerisque edd., *ἐν ὁμονοίᾳ καὶ εἰρήνῃ* Gall. et Hefel. ed. 1. 2. 11. *προσπεφευγότας* c. cod. et edd. praeter Russel. (*προσπεφυγότας*). 13. *ἡ* ante *μεγαλωσύνη* e cod. restituit Wotton.

XXI. 17—p. 26, 8. *λέγει γάρ που —ἐντραπῶμεν.* Clemens Alex. l. l. pergit: *λέγει γάρ που ἡ γραφή Πνεῦμα κυρίου λύχνος ἐρευνῶν τὰ ταμεῖα τῆς γαστρός. καὶ ὅσῳ τις δικαιοπραγῶν γνωστικώτερος γίνεται, προσεχέστερον τούτῳ τὸ πνεῦμα τὸ φωτεινόν. οὕτως ἐγγίζει τοῖς δικαίοις ὁ κύριος, καὶ οὐδὲν λέληθεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα· τὸν κύριον Ἰησοῦν λέγω τὸν τῷ παντοκρατορικῷ θελήματι ἐπίσκοπον τῆς καρδίας ἡμῶν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἡγιάσθη.* 17—p. 26, 1. *λέγει γάρ που* (cod. *πουν*) *πνεῦμα κυρίου Λύχνος ἐρευνῶν τὰ ταμιεῖα τῆς γαστρός* scri-

κυρίου Λύχνος ἐρευνῶν τὰ ταμιεῖα τῆς γαστρός. ἴδωμεν πῶς ἐγγύς ἐστιν, καὶ ὅτι οὐδὲν λέληθεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα. δίκαιον οὖν ἐστὶν μὴ λιποτακτεῖν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θελήματος αὐτοῦ. μᾶλλον ἀνθρώποις ἄφροσι καὶ ἀνοήτοις καὶ ἐπαιρομένοις καὶ ἐγκαυχωμένοις ἐν ἀλαζονείᾳ τοῦ λόγου αὐτῶν προσκόψωμεν ἢ τῷ θεῷ. τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη, ἐντραπῶμεν, τοὺς προηγουμένους ἡμῶν αἰδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους ἡμῶν τιμήσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ θεοῦ. τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθωσώμεθα·

bendum est. Clemens Alex., qui *πνεῦμα κυρίου* perperam ad s. scripturae locum retulit et *τὸ πνεῦμα τὸ φωτεινὸν* interpretatus est, erroris omnibus editoribus communis auctor fuit. tota re desperata Laurent. l. l. p. 422 sq. e Clemente Alexandrino infeliciter coniectavit, Clementem Romanum, postquam totum c. XXI conscripsit, in margine addidisse: *ἐρευνητὴς γάρ ἐστιν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων. λέγει γάρ που Πνεῦμα κυρίου λύχνος ἐρευνῶν τὰ ταμιεῖα τῆς γαστρός. οὗ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐστίν, καὶ ὅταν θέλῃ ἀνέλει*(!) *αὐτήν*, librarium autem s. scripturae locum falso inseruisse. omnia sana sunt, modo recte interpungas. *λέγει γάρ που πνεῦμα κυρίου* congrua sunt Clementis consuetudini (c. 13 p. 15, 6. 7. c. 16 p. 18, 13. 14. c. 22, p. 27, 14. 15). Prov. XIX, 27 LXX cod. Al.: *φῶς κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων ἢ λύχνος* (*ἢ λύχνος* om. cod. Vat.), *ὃς ἐρευνᾷ ταμιεῖα κοιλίας.*

XXI. 1—3. *ἴδωμεν—ποιούμεθα.* Laurent l. l. Clementem Alexandrinum ita legisse opinatus est: *τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη, ἐντραπῶμεν. ἴδωμεν, πῶς ἐγγύς ἐστιν, καὶ ὅτι οὐδὲν λέληθεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα.* sed Polycarpi epi. c. IV: *καὶ λέληθεν αὐτὸν οὐδέν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, οὔτε τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.* 4. *λιποτακτεῖν* c. cod., *λειποτακτεῖν* edd. 6. *ἐγκαυχωμένοις* c. edd., *εγκαυχωμενοι* cod. — *ἐν* ante *ἀλαζονείᾳ* c. cod., om. Wott., Gall., Schoenem. — *προσκόψωμεν* c. cod., fort. *προσκρούσωμεν* legendum censuit Jun. 8. *ἐδόθη* c. cod., *ἐξεχύθη* mallet Junius. 8—p. 27, 13. *τοὺς προηγουμένους—ἀνελεῖ αὐτήν.* Clemens Al. l. l. §. 110 p. 612 pergit: *ἐντραπῶμεν οὖν τοὺς προηγουμένους ἡμῶν καὶ αἰδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους τιμήσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ θεοῦ. μακάριος γάρ, ὃς ἂν διδάσκῃ καὶ ποιῇ τὰ τοῦ κυρίου κατ᾽ ἀξίαν· μεγαλόφρονος δὲ ἐννοίας ἐστὶν καὶ θεωρητικῆς τῆς ἀληθείας. τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθωσώμεθα, τὸ ἀξιαγάπητον ἦθος τῆς ἁγνείας, φησίν, ἐνδειξάσθωσαν, τὸ ἀκέραιον τῆς πραΰτητος αὐτῶν βούλημα ἀποδειξάτωσαν, τὸ ἐπιεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν διὰ τῆς σιγῆς φανερὸν ποιησάτωσαν, τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς φοβουμένοις τὸν θεὸν ὁσίως ἴσην παρεχέτωσαν. τὰ τέκνα ἡμῶν τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαβέτωσαν, μαθέτωσαν τί ταπεινοφροσύνη παρὰ θεῷ ἰσχύει, τί ἀγάπη ἁγνὴ παρὰ θεῷ δύναται, πῶς ὁ φόβος τοῦ κυρίου καλὸς καὶ μέγας, σώζων πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ὁσίως ἀναστρεφομένους ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ· ἐρευνητὴς γὰρ ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμημάτων, οὗ ἡ πνοὴ ἐν ἡμῖν ἐστί, καὶ ὅταν θέλῃ, ἀνελεῖ αὐτήν.* 10. 11. *τοὺς νέους—τοῦ κυρίου.* Polycarp. epi. ad Philipp. c. IV: *τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ θεοῦ.*

τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἁγνείας ἦθος ἐνδειξάτωσαν, τὸ ἀκέραιον τῆς πραΰτητος αὐτῶν βούλημα ἀποδειξάτωσαν, τὸ ἐπιεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν διὰ τῆς σιγῆς φανερὸν ποιησάτωσαν, τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν θεὸν ὁσίως ἴσην παρεχέτωσαν. τὰ τέκνα ὑμῶν τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαμβανέτωσαν, μαθέτωσαν τί ταπεινοφροσύνη παρὰ θεῷ ἰσχύει, τί ἀγάπη ἁγνὴ παρὰ τῷ θεῷ δύναται, πῶς ὁ φόβος αὐτοῦ καλὸς καὶ μέγας καὶ σώζων πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ὁσίως ἀναστρεφομένους ἐν καθαρᾷ διανοίᾳ. ἐρευνητὴς γάρ ἐστιν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων, οὗ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐστιν, καὶ ὅταν θέλῃ ἀνελεῖ αὐτήν. XXII. *ταῦτα δὲ πάντα βεβαιοῖ ἡ ἐν Χριστῷ πίστις· καὶ γὰρ αὐτὸς διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου οὕτως προσκαλεῖται ἡμᾶς· Δεῦτε τέκνα, ἀκούσατέ μου,* Ps. XXXIV, 12—17. *φόβον κυρίου διδάξω ὑμᾶς. τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωήν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς; παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον· ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην καὶ δίωξον αὐτήν. ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ πρὸς δέησιν αὐτῶν· π[ρόσωπον δὲ] κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακ[ά, τοῦ ἐξολε]θρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ*

XXI. 3. *σιγῆς* c. Clem. Al. (cf. librum meum: apostol. Väter p. 62 not. 13 et Dress.), *φωνῆς* cod. et plerique edd., sed cf. 1 Cor. XIV, 34 sq. 1 Tim. II, 11 sq. *δίχα τῆς φωνῆς* coniecit M. Schmidt. 4—6. *τὴν ἀγάπην — παρεχέτωσαν.* Polycarp. ad Philipp. c. IV: *ἀγαπώσας πάντας ἐξ ἴσου ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ.* 4. *μὴ κατὰ προσκλίσεις.* Cotelerius contulit 1 Tim. V, 21 *μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.* 6. *ὑμῶν* c. cod., Gall., aliis, *ἡμῶν* c. Clem. Al. Potter., Davis. 10. *διανοίᾳ* c. cod., *καρδίᾳ* Clem. Al. 12. *ἀνελεῖ* c. Davis., Hef., Dress., *ἀνέλει*(!) Jacobs., *ἀνέλοι* edd. ante Wotton., sed *ανελει* cod.

XXII. 13—p. 28, 4. *ταῦτα δὲ πάντα — κυκλώσει.* Clem. Al. l. l. §. 111. 112: *ταῦτα δὲ πάντα βεβαιοῖ ἡ ἐν Χριστῷ πίστις· Δεῦτε, τέκνα, ὁ κύριος λέγει, ἀκούσατέ μου· φόβον κυρίου διδάξω ὑμᾶς· τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωήν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς; εἶτα ἑβδομάδος καὶ ὀγδοάδος μυστήριον γνωστικὸν ἐπιφέρει· Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ καὶ χείλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον, ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν, ζήτησον εἰρήνην καὶ δίωξον αὐτήν. γνῶσιν γὰρ αἰνίττεται διὰ τούτων μετά τε ἀποχῆς κακῶν μετά τε ἐνεργείας ἀγαθῶν, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ τελειοῦσθαι διδάσκων· Ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν, πρόσωπον δὲ κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. ἐκέκραξεν δὲ ὁ κύριος καὶ εἰσήκουσε καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων ἐρρύσατο αὐτόν· πολλαὶ μὲν γὰρ μάστιγες τῶν ἁμαρτωλῶν, τοὺς δὲ ἐλπίζοντας ἐπὶ κύριον ἔλεος κυκλώσει.* 18. *χείλη σου* c. LXX, Clem. Al., Gall. (in margine Cotel. et Colom.), *χείλη* cod.

μνημ[όσυνον] αὐτῶν. ἐκέκραξεν ὁ δ[ίκαιος], καὶ ὁ κύριος εἰσήκουσεν αὐτ[οῦ καὶ ἐκ] πασῶν τῶν θλίψεων α[ὐτοῦ ἐρρύ]σατο αὐτόν. πολλαὶ αἱ μάσ[τιγες] τοῦ ἁμαρτωλοῦ, τοὺς δὲ ἐ[λπίζον]τας ἐπὶ κύριον ἔλεος κυκλώσε[ι].

XXIII. Ὁ οἰκτίρμων κατὰ πάντα κ[αὶ εὐερ]γετικὸς πατὴρ ἔχει σπλάγχνα ἐ[πὶ] φοβουμένους αὐτόν, ἠπίως [τε] καὶ προσηνῶς τὰς χάριτας αὐτ[οῦ] ἀποδιδοῖ τοῖς προσερχομένοι[ς] αὐτῷ ἁπλῇ διανοίᾳ. διὸ μὴ διψυχῶμεν, μηδὲ ἰνδαλλέσθω ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς ὑπερβαλλούσαις καὶ ἐνδόξοις δωρεαῖς αὐτοῦ. πόρρω γενέσθω ἀφ' ἡμῶν ἡ γραφὴ αὕτη, ὅπου λέγει, Ταλαίπωροί εἰσιν οἱ δίψυχοι, οἱ διστάζοντες τὴν ψυχήν, οἱ λέγοντες Ταῦτα ἠκούσαμεν καὶ ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ ἰδοὺ γεγηράκαμεν, καὶ οὐδὲν ἡμῖν τούτων συμβέβηκεν. ὦ ἀνόητοι, συμβάλετε ἑαυτοὺς ξύλῳ, λάβετε ἄμπελον· πρῶτον μὲν φυλλοροεῖ, εἶτα βλαστὸς γίνεται, εἶτα φύλλον, εἶτα ἄνθος, καὶ μετὰ ταῦτα ὄμφαξ, εἶτα σταφυλὴ παρεστηκυῖα· ὁρᾶτε ὅτι ἐν καιρῷ ὀλίγῳ εἰς πέπειρον καταντᾷ ὁ καρπὸς τοῦ ξύλου. ἐπ' ἀληθείας ταχὺ καὶ ἐξαίφνης τελειωθήσεται τὸ βούλημα αὐτοῦ, συνεπιμαρτυρούσης καὶ τῆς γραφῆς, ὅτι

Habac. II, 3. Mal. III, 1.

XXII. 1. 2. *ἐκέκραξεν — αὐτ[οῦ].* LXX *ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ κύριος εἰσήκουσεν αὐτῶν.* Clemens Alex. non accurate reddidit. 2. *α[ὐτοῦ]* post *θλίψεων* c. cod., om. Clem. Al. et edd. ante Wotton., *αὐτῶν* LXX. 3. *αἱ* ante *μάστιγες* c. cod., om. Wott., Russ., Gall., Schoenem., *μὲν γάρ* Clem. Al.

XXIII. 9. *ἰνδαλλέσθω* c. cod., *ἐνδοιάσθω* vel potius *ἰλιγγιάσθω* coniecit Jun., *ἐνδοιάσθω* Fell. et Colom. ad oram. sed nihil mutandum. de verbi significatione cf. Hefelium et Jacobs. ad h. l., meum librum: apostol. Väter p. 63 not. 17, Lipsium l. l. p. 123. 10—18. *ἡ γραφὴ αὕτη — τοῦ ξύλου.* haec verba, quae etiam altera epistula c. 11 praebet, Wott. et Ekkerus l. l. p. 60 sq. male e Jacob. I, 8 et 2 Petr. III, 3. 4 petita esse censuerunt. iterum *ῥητόν τι ὡς ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς ξενίζον* (Phot. Bibl. cod. 126). ita Coteler., Grabius (Spicileg. I, 268), equidem (apostol. Väter p. 102 sq.) iudicavimus. etiam hic illius Assumptionis Mosis (cf. quae ad c. 17 p. 21, 9 notata sunt) vestigium invenisse mihi videor. ad rem ipsam Coteler. et Wotton. iam contulerunt Barn. epi. XIX p. 56, 25. Herm. Past. Vis. III, 4 p. 18, 13 sq. 11. *αὕτη* c. Davis., Frey., Schoenem., Hef., Dress., *αὐτή* ceteri edd. 13. *ἐπί* c. cod. et Clementis epi. II, 11, Wott., Gall., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἀπό* ceteri edd., Junium secuti. 14. *συμβάλετε* c. cod., Jacobs., Hef., Dress., *συμβάλλετε* priores edd. 15. *φυλλοροεῖ* c. cod., *φυλλορροεῖ* edd. 19 — p. 29, 2. *ταχὺ ἥξει — προσδοκᾶτε.* Habac. II, 3. *ὅτι ἐρχόμενος ἥξει καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ.* Maleach. III, 1. *καὶ ἐξαίφνης ἥξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ* (Vat. *ἑαυτοῦ*) *κύριος ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης ὃν ὑμεῖς θέλετε, ἰδοὺ ἔρχεται.* Hebr. X, 37. *ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον ὁ ἐρχόμενος ἥξει καὶ οὐ χρονιεῖ.*

ταχὺ ἥξει καὶ οὐ χρονιεῖ, καὶ ἐξαίφνης ἥξει ὁ κύριος εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ καὶ ὁ ἅγιος ὃν ὑμεῖς προσδοκᾶτε. XXIV. κατανοήσωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ δεσπότης ἐπιδείκνυται διηνεκῶς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἔσεσθαι, ἧς τὴν ἀπαρχὴ[ν] ἐποιήσατο τὸν κύριον Ἰησοῦν (1 Cor. XV, 20.) Χριστόν, ἐκ νεκ[ρῶν] ἀναστήσας. ἴδωμεν, ἀγαπητοί, τὴν κατὰ και[ρὸν] γινομένην ἀνάστασιν. ἡμέρ[α καὶ] νὺξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσ[ιν]· κοιμᾶται ἡ νύξ, ἀνίσταται ἡ[μέρα], ἡ ἡμέρα ἄπεισιν, νὺξ ἐπέρ[χεται. βλέπω]μεν τοὺς καρπούς· ὁ σπόρος [κόκκου] τίνα τρόπον γίνεται; (Matth. XIII, 3. Luc. VIII, 5.) ἐξῆλ[θεν ὁ σ]πείρων καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν. [καὶ βληθέ]ντων σπερμάτων, ἅτινα πέ[πτωκεν] εἰς τὴν γῆν, ξηρὰ καὶ γυμνὰ δι[αλύεται]· εἶτ' ἐκ τῆς διαλύσεως ἡ μεγα[λειότ]ης τῆς προνοίας τοῦ δεσπότου [ἀνίσ]τησιν αὐτά, καὶ ἐκ τοῦ

XXIII. 1. *καὶ οὐ χρονιεῖ, καὶ ἐξαίφνης ἥξει*, a Junio omissa, e cod. (ubi *εξαιχνης*) Wotton. restituit. 2. *ὁ ἅγιος* c. cod., Jacobs., Dress., *ὁ ἄγγελος* (LXX) coniecit Coteler. sed Lipsius l. l. p. 101 bene monuit, Clementem noluisse Christum angelum appellare.

XXIV. 7—9. *ἡμέρα—ἐπέρχεται*. Theophilus ad Autol. I. 13 (18) p. 77: *εἰ γὰρ βούλει, κατανόησον τὴν τῶν καιρῶν καὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν τελευτήν, πῶς καὶ αὐτὰ τελευτᾷ καὶ ἀνίσταται* (cf. Otto ad h. l.). Tertullian. de resurr. c. 12: Aspice nunc ad ipsa quoque exempla divinae potestatis. dies moritur in noctem et tenebris usquequaque sepelitur. funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. sordent, silent, stupent cuncta, ubique institium est, quies rerum. ita lux amissa lugetur. et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole eadem et integra et tota universo orbi reviviscit, interficiens mortem, suam noctem, rescindens sepulturam suam, tenebras, haeres sibimet existens, donec et nox reviviscat cum suo et illa suggestu. Minuc. Felix Octavian. c. 34. Epiphanius Ancorat. c. 83: *καὶ ἡ κτίσις πᾶσα διαρρήδην αὐτοὺς ἐλέγχει, ὑποφαίνουσα καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀναστάσεως τὸ εἶδος. δύνει γὰρ ἡ ἡμέρα, καὶ νεκρῶν αἰνιττόμεθα τὸν τρόπον, κοιμισμὸν αἰνιττομένης. ἀνατέλλει ἡ ἡμέρα ἡμᾶς διυπνίζουσα καὶ ἀναστάσεως ὑποδεικνύουσα τὸ σημεῖον.* 9. *[βλέπω]μεν*. Jacobs.: „sic certe legendum cum Gallandio post Millium, non *[ἴδω]μεν*, quod dederat Junius. *ἐπέρ[χεται]* vox ultima est in pagina codicis msti octava; et membrana lacera in superiore parte paginae nonae lacunam certe sex literarum exhibet.“ pro *ἐπέρ[χεται]* Colomesius coniecit *ἔσεισιν*. 10. *ὁ σπόρος [κόκκου]*. Jacobs.: „male a Junio legitur *ὁ σπόρος, [πᾶσι δῆλον] τίνα τρόπον γίνεται*. chasma enim non est nisi sex vel ad plurimum septem literarum. vana est Davisii coniectura reponentis *οἴδαμεν* vel *εὖ ἴσμεν*. Millius vult *ὁ σπόρος γυμνός* vel *νεκρός* et vocem *σπόρος* eodem modo quo *σπέρμα* interpretandum esse putat.“ interrogationis signum post *γίνεται* posui c. Hefelii ed. III et IV. et Dresselio, invito Jacobsonio cf. c. 31 p. 35, 13 sq. 13. *δι[αλύεται]* c. Mill., Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., cf. Theophil. Ant. ad Autol. I, 13 (18) p. 77: *εἰ γὰρ τύχοι εἰπεῖν κόκκους σίτου ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων, ἐπὰν βληθῇ εἰς τὴν γῆν, πρῶτον ἀποθνήσκει καὶ λύεται.* Junius et alii: *δι[αλύει χρόνος]*, sed hiatum non admittere plures quam quinque vel septem literas Jacobs. testatur.

ἑνὸς πλεί[ονα] αὔξει καὶ ἐκφέρει καρπόν. XXV. *[ἴδω]μεν τὸ παράδοξον σημεῖον, τὸ [γι]νόμενον ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς [τό]ποις, τουτέστιν τοῖς περὶ τὴν Ἀραβίαν. ὄρνεον*

XXV. 1—p. 31, 15. *ἴδωμεν τὸ παράδοξον—ἐληλυθέναι.* Tertullianus de resurr. carn. c. 13: illum dico alitem orientis peculiarem, de singularitate famosum, de posteritate monstruosum, qui semet ipsum libenter funerans renovat natali fine decedens atque succedens, iterum phoenix ubi iam nemo, iterum ipse qui non iam, alius idem. Origenes c. Cels. IV, 98 (Opp. I, 576): *ἔτι δὲ ὡς ὑπὲρ εὐσεβείας τῶν ἀλόγων ζώων μαχόμενος ὁ Κέλσος παραλαμβάνει τὸ Ἀράβιον ζῶον, τὸν φοίνικα, διὰ πολλῶν ἐτῶν ἐπιδημοῦν Αἰγύπτῳ καὶ φέρον ἀποθανόντα τὸν πατέρα καὶ ταφέντα ἐν σφαίρᾳ σμύρνης καὶ ἐπιτιθέν, ὅπου τὸ τοῦ ἡλίου τέμενος. καὶ τοῦτο ἱστόρηται μέν, δύναται δέ, ἐάν περ ᾖ ἀληθές, καὶ αὐτὸ φυσικὸν τυγχάνειν, ἐπιδαψιλευσαμένης τῆς θείας προνοίας καὶ ἐν ταῖς διαφοραῖς τῶν ζώων παραστῆσαι τοῖς ἀνθρώποις τὸ ποικίλον τῆς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κατασκευῆς, φθάνον καὶ ἐπὶ τὰ ὄρνεα· καὶ ζῶόν τι μονογενὲς ὑπέστησεν, ἵνα κἂν τούτῳ ποιήσῃ θαυμασθῆναι οὐ τὸ ζῶον, ἀλλὰ τὸν πεποιηκότα αὐτό.* Cyrillus Hierosolym. Catech. XVIII, 4 p. 262 sq. ed. Milles. Oxon. 1703: *τοῦτο (τὸ ὄρνεον), ὡς γράφει Κλήμης, καὶ ἱστοροῦσι πλείονες, μονογενὲς ὑπάρχον κατὰ τὴν Αἰγυπτίων χώραν ἐν περιόδοις πεντακοσίων ἐτῶν ἐρχόμενον δείκνυσι τὴν ἀνάστασιν· οὐκ ἐν ἐρήμοις τόποις, ἵνα μὴ ἀγνοηθῇ τὸ μυστήριον γινόμενον, ἀλλ᾽ ἐν φανερᾷ πόλει παραγενόμενον, ἵνα ψηλαφηθῇ τὸ ἀπιστούμενον. σηκὸν γὰρ ἑαυτῷ ποιῆσαν ἐκ λιβάνου καὶ σμύρνης καὶ λοιπῶν ἀρωμάτων καὶ ἐν τῇ συμπληρώσει τῶν ἐτῶν εἰς τοῦτον εἰσελθὸν τελευτᾷ φανερῶς καὶ σήπεται. εἶτα ἐκ τῆς γενομένης σαρκὸς τοῦ τελευτήσαντος σκώληξ τις γεννᾶται, καὶ οὗτος αὐξηθεὶς εἰς ὄρνεον μορφοῦται. — — εἶτα πτεροφυήσας καὶ ὁ προειρημένος φοίνιξ καὶ τέλειος οἷος ἦν ὁ πρότερος φοίνιξ γενόμενος ἀνίπταται τοιοῦτος εἰς ἀέρα, οἷος καὶ τετελευτήκει, σαφεστάτην νεκρῶν ἀνάστασιν ἀνθρώποις ἐπιδείξας.* Constitutt. app. V, 7 p. 134, 6 sq.: *φασὶ γὰρ ὄρνεόν τι μονογενὲς ὑπάρχειν, πλουσίαν τῆς ἀναστάσεως παρέχον τὴν ἀπόδειξιν, ὅ λέγουσιν ἄζυγον ὑπάρχειν καὶ μόνον ἐν δημιουργίᾳ (φοίνικα δὲ αὐτὸ προσαγορεύουσιν), ὃ καὶ ἱστοροῦσι κατὰ πεντακόσια ἔτη ἔρχεσθαι εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ τὸν λεγόμενον ἡλίου βωμόν, φέροντα πλῆθος κινναμώμου, κασσίας τε καὶ ξυλοβαλσάμου καὶ στὰν κατὰ ἀνατολάς, ὡς αὐτοί φασι, τῷ ἡλίῳ προσευξάμενον αὐτομάτως φλεχθῆναι καὶ γενέσθαι κόνιν, ἐκ δὲ τῆς σποδοῦ σκώληκα ἀναφυῆναι, καὶ τοῦτον θερμανθέντα, μορφωθῆναι εἰς ἀρτιγενῆ φοίνικα καὶ πτηνὸν γενόμενον ἐπ᾽ Ἀραβίαν στέλλεσθαι, ἤπερ ἐστὶ περαιτέρω τοῦ Αἰγυπτιακοῦ νομοῦ.* Epiphanius Ancorat. c. 84: *περὶ δὲ τοῦ φοίνικος τοῦ Ἀραβικοῦ ὀρνέου περισσόν μοι τὸ λέγειν. ἤδη γὰρ εἰς ἀκοὴν ἀφῖκται πολλῶν πιστῶν τε καὶ ἀπίστων. ἡ δὲ κατ᾽ αὐτὸν ὑπόστασις τοιάδε φαίνεται· πεντακοσιοστὸν ἔτος διατελῶν, ἐπὰν γνοίη τὸν καιρὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς ἐνστάντα, σηκὸν μὲν ἐργάζεται ἀρωμάτων καὶ φέρων ἔρχεται εἰς πόλιν τῶν Αἰγυπτίων Ἡλιούπολιν οὕτω καλουμένην, Ὢν δὲ ἑρμηνευομένην ἀπὸ τῆς Αἰγυπτιακῆς διαλέκτου καὶ ἑβραΐδος. καὶ ταρσοῖς ἰδίοις τὰ στήθη τὰ ἑαυτοῦ μαστίξας πολλά, πῦρ ἀπο τοῦ σώματος αὐτοῦ προφερόμενος ἐμπίπρησι τὴν ὑποκειμένην ὕλην τῷ τόπῳ, καὶ οὕτως ἑαυτὸν ὁλοκαυτοῖ καὶ πάσας τὰς σάρκας αὐτοῦ σὺν ὀστέοις. ἐκ θεοῦ δὲ οἰκονομίας νέφος ἀποστέλλεται καὶ ὑετίζει καὶ κατασβεννύει τὴν τὸ σῶμα τοῦ ὀρνέου καταδαπανήσασαν φλόγα, νεκροῦ μὲν ἤδη ὄντος τοῦ ὀρνέου καὶ ὀπτηθέντος ἀκρότατα, σβεσθείσης δὲ τῆς φλογός, λείψανα τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ἔτι ὠμὰ περιλείπεται καὶ πρὸς μίαν ἡμέραν ἀφανισθέντα σκώληκα γεννᾷ· ὁ σκώληξ πτεροφυεῖ νεοττὸς γενόμενος, τῇ δὲ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἁδρύνεται καὶ ἁδρυνθεὶς τοῖς τῷ τόπῳ ἐξυπηρετουμένοις ἑαυτὸν ἐμφανίζει καὶ αὖθις ἀνατρέχει εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα καὶ ἀναπαύεται.* Ambrosius

γάρ ἐστιν. ὃ προσονομάζεται φοίνιξ· τοῦτο μονογενὲς ὑπάρχον ζῇ ἔτη πεντακόσια, γενόμενόν τε ἤδη πρὸς ἀπόλυσιν τοῦ ἀποθανεῖν αὐτὸ σηκὸν ἑαυτῷ ποιεῖ ἐκ λιβάνου καὶ σμύρνης καὶ τῶν λοιπῶν ἀρωμάτων, εἰς ὃν πληρωθέντος τοῦ χρόνου εἰσέρχεται καὶ τελευτᾷ. σηπομένης δὲ τῆς σαρκός, σκώληξ τις γεννᾶται, ὃς ἐκ τῆς ἰκμάδος τοῦ τετελευτηκότος ζώου ἀνατρεφόμενος πτεροφυεῖ· εἶτα γενναῖος γενόμενος αἴρει τὸν σηκὸν ἐκεῖνον, ὅπου τὰ ὀστᾶ τοῦ προγεγονότος ἔστιν, καὶ ταῦτα βαστάζων διανύει ἀπὸ τῆς Ἀραβικῆς χώρας ἕως τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν λεγομένην Ἡλιούπολιν καὶ ἡμέρας, βλεπόντων πάντων, ἐπιπτὰς ἐπὶ τὸν τοῦ ἡλίου βωμὸν τίθησιν αὐτὰ καὶ οὕτως εἰς τοὐπίσω ἀφορμᾷ. οἱ οὖν ἱερεῖς ἐπισκέπτονται τὰς ἀναγραφὰς τῶν χρόνων καὶ εὑρίσκουσιν αὐτὸν πεντακοσιοστοῦ ἔτους πεπληρωμένου ἐληλυθέναι. XXVI. μέγα καὶ θαυμαστὸν οὖν νομίζομεν εἶναι, εἰ ὁ δημουργὸς τῶν ἁπάντων ἀνάστασιν ποιήσεται τῶν ὁσίως αὐτῷ δουλευσάντων ἐν πεποιθήσει πίστεως ἀγαθῆς, ὅπου καὶ δι' ὀρνέου δείκνυσιν ἡμῖν τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ; [λ]έγει γάρ που Καὶ ἐξαναστήσεις με καὶ ἐξομο-

Hexaëm. V, 23 (Opp. ed. Colon. Agripp. 1616, p. 40): Phoenix quoque avis in locis Arabiae perhibetur degere atque ea usque ad annos quingentos longaevitate praecedere. quae cum sibi finem vitae adesse adverterit, facit sibi thecam de thure et myrrha et caeteris odoribus, in quam impleto vitae suae tempore intrat et moritur. de cuius humore carnis vermis exsurgit paulatimque adolescit ac processu statuti temporis induit alarum remigia atque in superioris avis speciem formamque reparatur. doceat igitur nos haec avis vel exemplo sui resurrectionem credere, quae et sine exemplo et sine rationis perceptione ipsa sibi insignia resurrectionis instaurat. Enarratio in Ps. CXVIII David. Octon. XIX p. 494: Phoenix coitus corporeos ignorat, libidinis nescit illecebras, sed de suo surgit rogo sibi avis superstes, ipsa et sui haeres corporis et cineris sui foetus. de fide resurr. c. 59 (Opp. IV, 156). Photium Bibl. cod. 126 in Clementis epistula offendit, ὅτι ὡς παναληθεστάτῳ τῷ κατὰ τὸν φοίνικα τὸ ὄρνεον παραδείγματι κέχρηται.

XXV. 1. μονογενὲς c. edd., μονογενης cod. 2. γενόμενόν τε ἤδη πρὸς ἀπόλυσιν τοῦ ἀποθανεῖν αὐτό. Bois. legere suasit γεν. τε ἤδη πρὸς ἀπόλυσιν καὶ καιρὸν τοῦ ἀποθανεῖν αὐτό, Davis. τοῦ ἀποθανεῖν αὐτό glossema censuit. 7. τετελευτηκότος c. edd., τελευτηκοτος cod. 9. βαστάζων c. edd., βασταζον cod. (Wott.). — διανύει c. Cler., Hef., Dress., διανευει cod. 11. καὶ ἡμέρας c. cod., δι' ἡμέρας coniecit Clericus.

XXVI. 17. ἁπάντων c. cod., πάντων edd. ante Wotton. 20— p. 32, 1. καὶ ἐξαναστήσεις με καὶ ἐξομολογήσομαί σοι. haec Cotelerius frustra repetiit e Ps. XXVIII, 7 LXX (καὶ ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου, καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ), Wotton. rectius e libro apocrypho, cf. c. 17 p. 21, 9. c. 23 p. 28, 10 sq.

Ps. III, 6. XXIII, 4. λογήσομαί σοι, [κ]αὶ Ἐκοιμήϑην καὶ ὕπνωσα, ἐξη[γ]έρϑην, Job. XIX, 26. ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ. [καὶ] πάλιν Ἰὼβ λέγει Καὶ ἀναστήσεις [τὴ]ν σάρκα μου ταύτην, τὴν ἀναντλήσασαν ταῦτα πάντα.

XXVII. Ταύτῃ οὖν τῇ ἐλπίδι προσδεδέσϑωσαν αἱ ψυχαὶ ἡμῶν τῷ πιστῷ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις καὶ τῷ δικαίῳ ἐν τοῖς κρίμασιν. ὁ παραγγείλας μὴ ψεύδεσϑαι Hebr. VI, 18. πολλῷ μᾶλλον αὐτὸς οὐ ψεύσεται· οὐδὲν γὰρ ἀδύνατον παρὰ τῷ ϑεῷ, εἰ μὴ τὸ ψεύσασϑαι. ἀναζωπυρησάτω οὖν ἡ πίστις αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, καὶ νοήσωμεν ὅτι πάντα ἐγγὺς αὐτῷ ἐστιν. ἐν λόγῳ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ συνεστήσατο τὰ πάντα, καὶ ἐν λόγῳ δύναται αὐτὰ κατα-Sap. XII, 12. XI, 22. στρέψαι. τίς ἐρεῖ αὐτῷ Τί ἐποίησας; ἢ τίς ἀντιστήσεται τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ; ὅτε ϑέλει καὶ ὡς ϑέλει, ποιήσει πάντα, καὶ οὐδὲν μὴ παρέλϑῃ τῶν δεδογματισμένων ὑπ' αὐτοῦ. πάντα ἐνώπιον αὐτοῦ εἰσίν, καὶ οὐδὲν Ps. XIX, 1—3. λέληϑεν τὴν βουλὴν αὐτοῦ. οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν ϑεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· ἡ ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγέλλεται γνῶσιν· καὶ οὐκ εἰσὶν λόγοι οὐδὲ λαλιαί, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν.

XXVIII. πάντων οὖν βλεπομένων καὶ ἀκουομένων, φοβηϑῶμεν αὐτὸν καὶ ἀπολείπωμεν φαύλων ἔργων μιαρὰς ἐπιϑυμίας, ἵνα τῷ ἐλέει αὐτοῦ σκεπασϑῶμεν ἀπὸ τῶν μελλόντων κριμάτων.

XXVI. 1. 2. *ἐκοιμήϑην — μετ' ἐμοῦ εἶ.* Ps. III, 6 secundum LXX. cod. Al.: *ἐγὼ δὲ ἐκοιμήϑην καὶ ὕπνωσα, ἐξηγέρϑην ὅτι κύριος ἀντιλήψεταί μου.* XXIII, 4 *ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ.* 2—4. *καὶ ἀναστήσεις — ταῦτα πάντα.* Job. XIX, 26 sec. LXX. cod. Al. *ἀναστήσει δέ μου τὸ σῶμα τὸ ἀναντλοῦν μοι ταῦτα.* 3. *σάρκα* c. edd., *σαρκαν* cod.

XXVII. 13. 14. *τίς ἐρεῖ αὐτῷ — ἰσχύος αὐτοῦ;* Lipsio l. l. p. 103 Clemens confudisse videtur Sap. Sal. XII, 12 *τίς γάρ ἐρεῖ Τί ἐποίησας; ἢ τίς ἀντιστήσεταί τῷ κρίματί σου;* XI, 22 *τὸ γὰρ μεγάλως ἰσχύειν πάρεστί σοι πάντοτε, καὶ κράτει βραχίονός σου τίς ἀντιστήσεται;* 15. *ποιήσει* c. cod. (cf. Mill., Wott.), Gall., Jacobs., Hef., Dress., *ἐποίησεν* Junius et ceteri edd. Wottonus legendum putavit c. edd. *ἐποίησεν* et *παρῆλϑε* pro *παρέλϑῃ*, ni forte *ὥστε* ante *καὶ οὐδὲν* l. 15 inserendum, et *παρελϑεῖν* mutandum sit. sed nihil mutandum est. 17. *οἱ οὐρανοί* c. LXX, *εἰ* praeponunt c. cod. (per *διττογραφίαν*, cf. epi. II, 7 *οι μη* pro *εἰ μή*) et edd. Colom. et Cotel. *εἰ* ante sequens *ἡ ἡμέρα* inserendum putaverunt, *καὶ οἱ οὐρανοί* Davis. maluit. 20. *καὶ οὐκ εἰσὶ λόγοι οὐδὲ λαλιαί* c. cod. et edd., *οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι* LXX.

XXXVIII. 24. *σκεπασϑῶμεν* c. cod., Wott., Russ., Gull., Schoenem., Jacobs., Hef., Dress., *σπεπάσωμεν* male Jun. et ceteri edd., *σκεπάωμεν* mendose Clerici ed. II. Amst. 1724.

ποῖ γάρ τις ἡμῶν δύναται φυγεῖν ἀπὸ τῆς κραταιᾶς χειρὸς αὐτοῦ; ποῖος δὲ κόσμος δέξεταί τινα τῶν αὐτομολούντων ἀπ' αὐτοῦ; λέγει γάρ που τὸ γραφεῖον Ποῦ Ps. CXXXIX, 7—10. *ἀφήξω, καὶ ποῦ κρυβήσομαι ἀπὸ τοῦ προσώπου σου; ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ εἶ ἐκεῖ· ἐὰν ἀπέλθω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, ἐκεῖ ἡ δεξιά σου· ἐὰν καταστρώσω εἰς τὰς ἀβύσσους, ἐκεῖ τὸ πνεῦμά σου. ποῖ οὖν τις ἀπέλθῃ, ἢ ποῖ ἀποδράσῃ ἀπὸ τοῦ τὰ πάντα ἐμπεριέχοντος;*

XXIX. *Προσέλθωμεν οὖν αὐτῷ ἐν ὁσιότητι ψυχῆς, ἁγνὰς καὶ ἀμιάντους χεῖρας αἴροντες πρὸς αὐτόν, ἀγαπῶντες τὸν ἐπιεικῆ καὶ εὔσπλαγχνον πατέρα ἡμῶν, ὃς*

XXXVIII. 1. *ποῖ* (cf. l. 7), quod iam maluerunt Jun., Fell., Colomes., c. M. Schmidt, *ποῦ* c. cod. edd. — *φυγεῖν* c. cod., *φεύγειν* edd. ante Wotton. 3. *τὸ γραφεῖον*, sine causa nonnullis suspectum, aut Psalmos solos (Coteler.), aut libros hagiographos, Veteris Testamenti tertiam partem, significat. Epiphanius Haer. XXIX, 7 de Nazaraeis: *παρ' αὐτοῖς γὰρ πᾶς ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται καὶ τὰ γραφεῖα λεγόμενα, φημὶ δὲ τὰ στιχηρά, καὶ αἱ Βασιλεῖαι καὶ Παραλειπόμενα καὶ Ἐσθὴρ καὶ τἄλλα πάντα ἑβραϊκῶς ἀναγινώσκεται, ὥσπερ ἀμέλει καὶ παρὰ Ἰουδαίοις.* ipse Epiphanius de mensuris et ponderibus c. 4: *οὕτως οὖν σύγκεινται αἱ βίβλοι ἐν πεντατεύχοις τέτταρσι, καὶ μένουσιν ἄλλαι δύο ὑστεροῦσαι, ὡς εἶναι τὰς ἐνδιαθέτους βίβλους οὕτως· πέντε μὲν νομικάς, Γένεσιν, Ἔξοδον, Λευιτικόν, Ἀριθμούς, Δευτερονόμιον· αὕτη ἡ πεντάτευχος καὶ ἡ νομοθεσία· πέντε γὰρ στιχήρεις· ἡ τοῦ Ἰὼβ βίβλος, εἶτα τὸ Ψαλτήριον, Παροιμία Σολομῶντος, Ἐκκλησιαστής, Ἆισμα ᾀσμάτων· εἶτα ἄλλη πεντάτευχος τὰ καλούμενα γραφεῖα, παρά τισι δὲ ἁγιόγραφα λεγόμενα, ἅτινά ἐστιν οὕτως· Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ βίβλος, Κριτῶν μετὰ τῆς Ῥούθ, Παραλειπομένων πρώτη μετὰ τῆς δευτέρας, Βασιλειῶν τρίτη μετὰ τῆς τετάρτης. αὕτη τρίτη πεντάτευχος. ἄλλη πεντάτευχος· τὸ δωδεκαπρόφητον, Ἡσαΐας, Ἱερεμίας, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ. καὶ αὕτη ἡ προφητικὴ πεντάτευχος. ἔμειναν δὲ ἄλλαι δύο, αἵτινές εἰσι τοῦ Ἐσδρᾶ, μία καὶ αὕτη λογιζομένη, καὶ ἄλλη βίβλος ἢ τῆς Ἐσθὴρ καλεῖται.* 3—7. *ποῦ ἀφήξω — ἐκεῖ τὸ πνεῦμά σου.* LXX. cod. Al. *ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ εἶ ἐκεῖ* (Vat. *ἐκεῖ εἶ*)· *ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ᾅδην, πάρει. ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον* (Vat. *ὀρθόν*) *καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιά σου.* cum Clemente Romano potius quam cum LXX intt. convenit Clemens Al. Strom. IV, 22, 137 p. 625: *γέγραπται γάρ Ποῦ φύγω καὶ ποῦ κρυβήσομαι ἀπὸ προσώπου σου; ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ, ἐὰν ἀπέλθω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ἡ δεξιά σου, ἐὰν ἀναβῶ εἰς ἀβύσσους, ἐκεῖ τὸ πνεῦμά σου.* 7. *ποῖ* c. cod., *ποῦ* mendose Clericus in ed. II. (1724). 8. *ποῖ* (cf. l. 7) c. M. Schmidt, *ποῦ* c. cod. edd.

XXIX. 12. *ἐπιεικῆ* c. edd., *επιεικην* cod. 12 — p. 34, 1. *ὃς ἐκλογῆς* c. cod., *ὃς ἡμᾶς ἐκλογῆς* male maluerunt Jun., Fell., Colomes., Cotel., *ὃς ἡμᾶς* (vel *τὰ ἔθνη*) *ἐκλογῆς* Bois., Wotton., *οὓς ἐκλογῆς* coniecerunt Davis., Gall., Schoenem. nihil mutandum. nam veteris testamenti populus divinus intelligendus est. Clemens Romanus accurate distinguit inter (*λαόν*) iudaicum et gentilium fidelium coetum (*ἔθνος*). ita *ὁ λαὸς* et *τὰ ἔθνη* etiam apud LXX (Deut. XXXII,

ἐκλογῆς μέρος ἐποίησεν ἑαυτῷ. οὕτω γὰρ γέγραπται Deut. XXXII, 8. 9. Ὅτε διεμέριζεν ὁ ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ. ἐγενήθη μερὶς κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα Deut. IV, 34. κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ λέγει Num. XVIII, 27. 2 Chron. XXXI, 14. Ἰδοὺ κύριος λαμβάνει ἑαυτῷ ἔθνος ἐκ μέσου ἐθνῶν, ὥσπερ λαμβάνει ἄνθρωπος τὴν ἀπαρχὴν αὐτοῦ τῆς ἅλω· καὶ ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ ἔθνους ἐκείνου ἅγια ἁγίων.

XXX. ἁγίων μερὶς ὑπάρχοντες ποιήσωμεν τὰ τοῦ ἁγιασμοῦ πάντα, φεύγοντες καταλαλίας, μιαράς τε καὶ λάγνους συμπλοκάς, μέθας τε καὶ νεωτερισμοὺς καὶ βδελυκτὰς ἐπιθυμίας, μυσαρὰν μοιχείαν, βδελυκτὴν ὑπερ- Prov. III, 34. Jac. IV, 6. 1 Petr. V, 5. ηφανίαν. Θεὸς γάρ, φησίν, ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσιν χάριν. κολληθῶμεν οὖν ἐκείνοις, οἷς ἡ χάρις ὑπὸ τοῦ θεοῦ δέδοται· ἐνδυσώμεθα τὴν ὁμόνοιαν ταπεινοφρονοῦντες, ἐγκρατευόμενοι, ἀπὸ παντὸς ψιθυρισμοῦ καὶ καταλαλίας πόρρω ἑαυτοὺς ποιοῦντες,

43. cf. Rom. XV, 10). Tob. XIV, 7 (cf. VIII, 14). Sap. Sal. X, 15 (cf. VIII, 14). Act. XV, 24 seiunguntur. cf. quae iam disserui (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1858. p. 585 not.).

XXIX. 2. *διεμέριζεν* c. cod., LXX, Wott., Russ., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Dress., *διεμέρισεν* ceteri edd. — *διέσπειρεν* c. cod. et melioribus edd., *δὲ ἔσπειρεν* Jun. et alii. 3. *κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ.* ita LXX. cod. Al. (secunda manu) et Vat. verterunt לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. hanc versionem testantur Philo de poster. Caini §. 25 p. 241, de plantat. Noë §. 14 p. 338, Clem. Recogn. II, 39. 42, Irenaeus adv. haer. III, 12, 8, Hieronymus in Mich. II, 6 (Opp. VI, 500). eandem contra accuratiorem Judaeorum interpretationem (*κατὰ ἀριθμοὺς υἱῶν Ἰσραήλ*, cf. Clem. Hom. XVIII, 4) defendit Justinus Martyr. Dial. c. Tr. Jud. c. 131. p. 360. cf. quae hac de re iam disserui (apostol. Väter p. 64. not. 19). 6—8. *Ἰδοὺ — ἅγια ἁγίων.* cf. Deut. IV, 34 LXX: *εἰ ἐπείρασεν ὁ θεὸς εἰσελθὼν λαβεῖν ἑαυτῷ ἔθνος ἐκ μέσου ἔθνους ἐν πειρασμῷ καὶ ἐν σημείοις καὶ ἐν τέρασι καὶ ἐν πολέμῳ κτλ.* Num. XVIII, 27 LXX. cod. Al.: *καὶ λογισθήσεται ὑμῖν τὰ ἀφαιρέματα ὑμῶν ὡς σῖτος ἀφ' ἅλωνος* (Vat. *ἀπὸ ἅλω*) *καὶ ὡς* (Vat. om. *ὡς*) *ἀφαίρεμα ἀπὸ ληνοῦ.* II Paralip. XXXI, 14: *δοῦναι τὰς ἀπαρχὰς κυρίου καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων.* etiam Dan. IX, 24. LXX: *εὐφρᾶναι ἅγιον ἁγίων.*

XXX. 9. *ἁγίων.* cod. *αγιον*, super *ιο* a manu recentiori literis *ου* depictis, *ἁγίου οὖν* edd., *ἅγιον μέρος* coniecit M. Schmidt. 11. *λάγνους* (cf. Clem. Al. Paed. II, 10, 85 p. 222) c. Colomes. et Laurent. l. l. p. 423, *αγνους* cod., *ἀνάγνους* Jun. et ceteri edd. 13. 14. *Θεὸς — χάριν.* Prov. III, 34. *κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν* (cf. XXIX, 23). Jac. IV, 6. *διὸ λέγει Ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσιν χάριν.* 1 Petr. V, 5. *ὅτι ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσιν χάριν.* Clemens Alex. Strom. IV, 17, 108. p. 611 (v. supra ad c. 17 p. 21, 3—9) *θεὸς γὰρ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.* 15. *ὑπὸ* c. M. Schmidt, *ἀπὸ* c. cod. edd. 16. *ἐγκρατευόμενοι* c. cod. et edd., *καὶ ἐγκρ.* mallent Jun. et Fell.

ἔργοις δικαιούμενοι καὶ μὴ λόγοις. λέγει γάρ Ὁ τὰ [Job. XI, 2. 3.] πολλὰ λέγων καὶ ἀντακούσεται· ἢ ὁ εὔλαλος οἴεται εἶναι δίκαιος; εὐλογημένος γεννητὸς γυναικὸς ὀλιγόβιος. μὴ πολὺς ἐν ῥήμασιν γίνου. ὁ ἔπαινος ἡμῶν ἔστω ἐν θεῷ, καὶ μὴ ἐξ αὐτῶν· αὐτεπαινέτους γὰρ μισεῖ ὁ θεός. ἡ μαρτυρία τῆς ἀγαθῆς πράξεως ἡμῶν διδόσθω ὑπ' ἄλλων, καθὼς ἐδόθη τοῖς πατράσιν ἡμῶν τοῖς δικαίοις. θράσος καὶ αὐθάδεια καὶ τόλμα τοῖς κατηραμένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ· ἐπιείκεια καὶ ταπεινοφροσύνη καὶ πραΰτης παρὰ τοῖς ηὐλογημένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ.

XXXI. Κολληθῶμεν οὖν τῇ εὐλογίᾳ αὐτοῦ καὶ ἴδωμεν, τίνες αἱ ὁδοὶ τῆς εὐλογίας· ἀνατυλίξωμεν τὰ ἀπ' ἀρχῆς γενόμενα. τίνος χάριν ηὐλογήθη ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ; οὐχὶ δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ [Gen. XXII.] πίστεως ποιήσας; Ἰσαὰκ μετὰ πεποιθήσ[εως γινώ]σκων τὸ μέλλον ἡδέ[ως ἐγένε]το θυσία. Ἰακὼβ μετὰ ταπεινο- [Gen. XXVIII, XXIX.] φρ[οσύνης] ἐξεχώρησεν τῆς γῆς αὐ[τοῦ δι' ἀδελ]φὸν καὶ ἐπορεύθη πρὸς [Λαβὰν] καὶ ἐδούλευσεν· καὶ ἐδόθ[η αὐτῷ] τὸ δωδεκάσκηπτρον τοῦ [Ἰσραήλ].

XXXII. [εἴ] τις καθ' ἓν ἕκαστον εἰλικρι[νῶς] κατανοήσῃ, ἐπιγνώσεται [τὰ με]γαλεῖα τῶν ὑπ' αὐτοῦ δεδομέ[νων] δωρεῶν. ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἱερεῖ[ς] καὶ Λευῖται πάντες οἱ λειτουργ[οῦν]τες τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ θεοῦ· ἐξ αὐτοῦ ὁ κύριος Ἰησοῦς [Rom. IX, 5.] τὸ κατὰ σάρκα· ἐξ αὐτοῦ βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι κατὰ τὸν Ἰούδαν· τὰ δὲ λοιπὰ σκῆπτρα αὐτοῦ οὐκ ἐν μικρᾷ δόξῃ ὑπάρχουσιν, ὡς ἐπαγγειλαμένου τοῦ θεοῦ ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς οἱ ἀστέρες τοῦ οὐ- [Gen. XXII, 17.] ρανοῦ. πάντες οὖν ἐδοξάσθησαν καὶ ἐμεγαλύνθησαν, οὐ δι' αὐτῶν ἢ τῶν ἔργων αὐτῶν ἢ τῆς δικαιοπραγίας ἧς

XXX. 3. *γεννητός* c. cod., LXX. et plerisque edd., *γενητός* Colom., Cotel., Russ. 4. *ἐν θεῷ* c. cod., *ἐκ θεοῦ* (cf. Rom. II, 29) maluerunt Jun., Wott., Gall. 7. *ἐδόθη* c. edd., *εδεηθη* (ex *εδρ̂ηθη* i. e. *ἐδωρήθη* ortum secundum M. Schmidt) cod. 8. *τοῖς κατηραμένοις* c. cod., *παρὰ* praemittere voluerunt Jun. et Boisius. 10. *ηὐλογημένοις* c. cod. (Jacobs. Tab. I), *εὐλογημένοις* edd.

XXXI. 13. *ηὐλογήθη* c. cod., Wott., Schoenem., Jacobs., Hef., Dress., *εὐλογήθη* ceteri edd. 17. *αὐ[τοῦ δι' ἀδελ]φόν* c. Jacobs., Hef., Dress., *αὐ[τοῦ φεύγων ἀδελ]φόν* ceteri edd. „supplementum scilicet tredecim literarum. at lacuna haec minor est quam eà quae proxime antecedit, ubi sex tantum desiderantur.“ Jacobs.

XXXII. 21. 22. *ἐξ αὐτοῦ* (cf. l. 23. 24) c. Wott., Hef., Dress., *ἐξ αὐτῶν* c. cod. ceteri edd.

κατειργάσαντο, ἀλλὰ διὰ τοῦ θελήματος αὐτοῦ. καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ θελήματος αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κληθέντες οὐ δι' ἑαυτῶν δικαιούμεθα, οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας σοφίας ἢ συνέσεως ἢ εὐσεβείας ἢ ἔργων ὧν κατειργασάμεθα ἐν ὁσιότητι καρδίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστ[ε]ως, δι' ἧς πάντας που ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ θεὸς ἐδικαίωσεν· ᾧ ἔστω ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

XXXIII. Τί οὖν ποιήσωμεν, ἀδελφοί; ἀργήσωμεν ἀπὸ τῆς ἀγαθοποιΐα[ς] καὶ ἐγκαταλείπωμεν τὴν ἀγάπη[ν]; μηθαμῶς τοῦτο ἐάσαι ὁ δεσπότ[ης] ἐφ' ἡμῖν γε γενηθῆναι· ἀλλὰ σπεύσωμεν μετὰ ἐκτενεία[ς] καὶ προθυμίας πᾶν ἔργον ἀγαθ[ὸν] ἐπιτελεῖν. αὐτὸς γὰρ ὁ δημιουργὸς καὶ δ[εσπό]της τῶν ἁπάντων ἐπὶ τοῖς ἔρ[γοις] αὐτοῦ ἀγαλλιᾶται. τῷ γὰρ παμμεγεθεστάτῳ αὐτ[οῦ] κράτει οὐρανοὺς ἐστήριξε[ν] καὶ τῇ ἀκαταλήπτῳ αὐτοῦ

XXXII. 3. *ἡμετέρας* c. edd., *ημερας* cod. 6. *που* (cf. c. 21 p. 25, 17. c. 28 p. 33, 3. c. 42 p. 45, 14) c. M. Schmidt, *τοῦ* c. cod. plerique edd., *τοὺς* Jun., Colom., possis etiam *τούτου* coniicere. Laurent l. l. p. 423 Clementem scripsisse censuit *ἀπ' αἰῶνος*, omisso articulo, quem glossator ad oram addiderit, librarius sequens falso loco inseruerit. 7. *ἡ* ante *δόξα* c. cod., Wott., Russ., Gall., Jacobs., Hef., Dress., om. ceteri edd.

XXXIII. 9. *τί οὖν ποιήσωμεν κτλ.* Jacobs.: „In codice quodam bibliothecae Vaticanae, e quo Leontii et Joannis sacrarum rerum librum edidit, Maius huius capitis partem exstare testatur, Scriptt. vett. nov. collect. Tom. VII. p. 84. equidem satis mirari non possum, quid causae fuerit, quare vir ille doctissimus totum non exscripserit nobis locum, praesertim quum lectione a textu Cotelerii nec non a Damasceni parall. variare fassus sit. hunc codicem Dresselius non poterat reperire." — *ἀργήσωμεν* e cod. restituit Wott., *ἀργάσωμεν* ceteri, *ποιήσομεν* vel *ἀργήσομεν* mallent Jun., Fell., Colom., *ἀργήσωμεν* iam coniecit Coteler. 11. *μηθαμῶς* c. cod., *μηδαμῶς* plerique edd. 11. 12. *γε γενηθῆναι* c. Jun., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *γεγενηθῆναι* ceteri edd., *γενηθῆναι* Schoenem. 13 — p. 37, 13. *αὐτὸς — πληθύνεσθε.* Joannes Damasc. sacr. parall. l. I. *α.* §. 8 (Opp. ed. Le Quien, Paris. 1712. II, 310): *Κλήμεντος Ῥώμης· αὐτὸς ὁ δημιουργὸς καὶ δεσπότης τῶν ἁπάντων ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἀγάλλεται· τῷ γὰρ παμμεγεστάτῳ αὐτοῦ κράτει οὐρανοὺς ἐστήριξεν καὶ τῇ ἀκαταλήπτῳ αὐτοῦ συνέσει διεκόσμησεν αὐτούς* (*καὶ τ. ἀκ. α. σ. διεκ. αὐτούς* om. Wotton. et Jacobs.), *γῆν δὲ ἐχώρισεν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν ὕδατος καὶ ἥδρασεν ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ τοῦ ἰδίου θελήματος θεμέλιον. ἐπὶ τούτοις τὸν ἐξοχώτατον καὶ παμμεγεθῆ ἄνθρωπον ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ καὶ ἀμώμοις χερσὶν ἔπλασεν, τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνος χαρακτῆρα. οὕτως γάρ φησιν ὁ θεός Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. ταῦτα οὖν πάντα τελειώσας ἐποίησεν αὐτὰ καὶ ηὐλόγησε καὶ εἶπεν Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε.* 16. *ἐστήριξεν* (cf. c. 13 p. 16, 4. c. 18 p. 22, 24) c. Joan. Dam. et plerisque edd., *ἐστήρισε[ν]* c. cod. Wott., Gall., Jacobs., Hef., Dress.

*συ[νέσει διεκόσ]μησεν αὐτούς· γῆν τε [διεχώ]ρισεν ἀπὸ τοῦ
περιέχον[τος αὐτ]ὴν ὕδατος καὶ ἥδρασεν [ἐπὶ τὸ]ν ἀσφαλῆ
τοῦ ἰδίου βου[λήμα]τος θεμέλιον· τά τε ἐν αὐ[τῇ ζ]ῶα
φοιτῶντα τῇ ἑαυτοῦ [προστά]ξει ἐκέλευσεν εἶναι· θά-
λασ[σάν τε κ]αὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα προδημι[ουργή]σας ἐνέ-
κλεισεν τῇ ἑαυτοῦ [δυ]νάμει. ἐπὶ πᾶσιν τὸ ἐξοχώτατον
[κα]ὶ παμμεγεθὲς κατὰ διάνοιαν, [ἄ]νθρωπον, ταῖς ἱεραῖς
καὶ ἀμώμοις χερσὶν ἔπλασεν, τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνος χαρα-
κτῆρα. οὕτως γάρ φησιν ὁ θεός Ποιήσωμεν ἄνθρωπον* Gen. I, 26.
*κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν· καὶ ἐποίησεν
ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς.
ταῦτα οὖν πάντα τελειώσας ἐπῄνεσεν αὐτὰ καὶ ηὐλό-
γησεν καὶ εἶπεν Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. ἴδωμεν ὅτι* Gen. I, 28.
*τὸ λεγόμενον ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς πάντες ἐκοσμήθησαν οἱ
δίκαιοι· καὶ αὐτὸς οὖν ὁ κύριος ἔργοις ἑαυτὸν κοσμήσας
ἐχάρη. ἔχοντες οὖν τοῦτον τὸν ὑπογραμμὸν ἀόκνως
προσέλθωμεν τῷ θελήματι αὐτοῦ· ἐξ ὅλης ἰσχύος ἡμῶν
ἐργασώμεθα ἔργον δικαιοσύνης.*

XXXIV. *Ὁ ἀγαθὸς ἐργάτης μετὰ παρρησίας λαμ-
βάνει τὸν ἄρτον τοῦ ἔργου αὐτοῦ· ὁ νωθρὸς καὶ παρει-
μένος οὐκ ἀντοφθαλμεῖ τῷ ἐργοπαρέκτῃ αὐτοῦ. δέον οὖν
ἐστιν προθύμους ἡμᾶς εἶναι εἰς ἀγαθοποιΐαν· ἐξ αὐτοῦ γάρ
ἐστιν τὰ πάντα. προλέγει γὰρ ἡμῖν Ἰδοὺ ὁ κύριος καὶ* Jes. XL, 10.

XXXIII. 1. *συ[νέσει διεκόσ]μησεν* c. Joan. Dam., Mill., Wott., Coustant., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *σ[οφίᾳ ἐκόσ]μησεν* c. Jun. ceteri edd. literae *υ* maiorem partem etiam nunc conspicuam testatur Jacobs. — [*διεχώ*]*ρισεν* (cf. Gen. I, 4. 6. 7. 14. 18) c. Wotton. (qui spatium tribus literis maius testatus est), Jacobs., Hef., Dress.. aliis. [*ἐχώ*]*ρισεν* c. Joan. Dam. Coust. 2. *ἥδρασεν* [*ἐπὶ τὸ*]*ν ἀσφαλῆ* c. Joan. Dam., Wotton., Coustant., Gall., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἥδρασεν* [*ὡς πύργο*]*ν ἀσφαλῆ* Jun., sed minor est lacuna. 4. *εἶναι* c. cod. et edd., *ἐνεῖναι* vel *ἰέναι* coniecit M. Schmidt. 7. *ἱεραῖς* c. cod. et edd., *ἰδίαις* Joan. Dam. 9. *οὕτως* c. cod., Joan. Dam., Wott., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *οὕτω* ceteri edd. 12. *ἐπῄνεσεν* c. cod. et edd., *ἐποίησεν* Joan. Dam. 12. 13. *ηὐλόγησεν* (cf. c. 31 p. 35, 13) c. cod. et Joan. Dam., *εὐλόγησεν* Fell. et Colomes. 13. 14. *ἴδωμεν ὅτι τὸ λεγόμενον ἐν κτλ.* c. M. Schmidt, qui voc. *λεγόμενον* in codice omissum esse censuit, quod ad interpretationem pertinere videretur. quod si verum est, omnia sana sunt. codicis scripturam, ubi *λεγόμενον* deest, ita emendare studuerunt viri docti: *εἴδομεν ὅτι τοῖς ἔργοις* maluerunt Jun., Fell., Colomes., *ἴδωμεν τί τὸ δέον. ἔργοις κτλ.* Davis., *εἴδωμεν* (*εἴδομεν*?) *ὅτι τε ἐν ἔργοις οἱ δίκαιοι* Birr., *ἴδωμεν ὅτι τε ἐν ἔργοις* Hef., Dress., Lipsius l. l. p. 60. 17. *ἐξ ὅλης* c. cod. et edd., *καὶ* anteponere voluit Boisius, non improbante Wottono.

XXXIV. 22—p. 38, 2. *Ἰδοὺ — κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ.* Jes. XL, 10. LXX. cod. Al.: *ἰδοὺ κύριος* (Vat. add. *κύριος*) *μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίων αὐτοῦ* (*αὐτοῦ* om.

ὁ μισθὸς αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ
κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ. προτρέπεται οὖν ἡμᾶς ἐξ ὅλης τῆς
καρδίας ἐπ' αὐτὸ τὸ μὴ ἀργοὺς, μήτε παρειμένους εἶναι
ἐπὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν. τὸ καύχημα ἡμῶν καὶ ἡ παρ-
ρησία ἔστω ἐν αὐτῷ· ὑποτασσώμεθα τῷ θελήματι αὐτοῦ·
κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλῆθος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς
τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν παρεστῶτες. λέγει
Dan. VII, 10. γὰρ ἡ γραφή Μυρίαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ,
καὶ χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ καὶ ἐκέκραγον
Jes. VI, 3. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ
κτίσις τῆς δόξης αὐτοῦ. καὶ ἡμεῖς οὖν ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ
τὸ αὐτὸ συναχθέντες τῇ συνειδήσει ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος
βοήσωμεν πρὸς αὐτὸν ἐκτενῶς εἰς τὸ μετόχους ἡμᾶς
γενέσθαι τῶν μεγάλων καὶ ἐνδόξων ἐπαγγελιῶν αὐτοῦ.
1 Cor. II, 9. λέγει γάρ Ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν,
καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἡτοίμασεν
τοῖς ὑπομένουσιν αὐτόν.

Vat.) *μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ.* LXII, 11: *ἰδού σοι* (*σοι* om. Vat.) *ὁ σωτὴρ παραγίνεται* (*παραγέγονεν* Vat.), *ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον* (*αὐτοῦ* add. Vat.) *πρὸ προσώπου αὐτοῦ.* Apocal. Joan. XXII, 12: *ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ, καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ, ὡς τὸ ἔργον ἐστὶν αὐτοῦ.* cf. etiam Barnab. epi. c. XXI. p. 62, 9. 10. et Clementem Alex. Strom. IV, 22, 137 p. 625, qui Clementem Rom. sequitur.

XXXIV. 3. *ἐπ' αὐτὸ τὸ* c. M. Schmidt, *ἐπ' αὐτῷ* c. cod. plerique edd., *ἐπ' αὐτό* Jun., Fell., Colom., *ἐπὶ τὸ* Davis. 8. 9. *Μυρίαι — ἐλειτούργουν* (cod. *λιτουργουν*) *αὐτῷ.* Dan. VII, 10. LXX: *χιλίαι χιλιάδες ἐθεράπευον αὐτόν* (Theodotion *αὐτῷ*), *καὶ μυρίαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ* (Theod. *αὐτῷ*). cum Clemente consentire Irenaeum adv. haer. II, 7, 4, Gregor. Nyss. Hom. VIII. in Ecclesiastem, Cyrillum Alex. in epistula in Symbolum monuit Cotelerius. 10. *ἡ* ante *κτίσις* e cod. restituit Wotton. 11. *κτίσις.* LXX *γῆ.* 12. *τῇ συνειδήσει* c. cod., *καὶ τῇ συνειδήσει* vel potius *συνδήσει* coniecit Jun., *τῇ συνῳδίᾳ* vel potius *συνῳδείᾳ* Sancroft., sed nihil mutandum est, cf. librum meum: Die apostol. Väter p. 67. not. 24. 15—17. *Ὀφθαλμὸς — ὑπομένουσιν αὐτόν* (cf. epi. II. c. 11). iam Paulus 1 Cor. II, 9: *ἀλλὰ καθὼς γέγραπται Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν* haec ex Eliae Apocalypsi desumpta esse retulit Origenes ad Matth. XXVII, 9 (Opp. III, 916), contra Hieronymus (Epi. 57 ad Pammachium, Opp. I, 314, ad Jes. LXIV, 4. 5, Opp. IV, 760 sq.) e Jes. LXIV, 4 desumpta esse putavit. ipsum fontem invenisse mihi videor 4 Esr. X, 35. 36 arab.: „Denn ich habe gesehen, was ich niemals sah ähnlich wie zuvor, und habe gehört, was ich niemals zuvor hörte in meinem Verstande, und meine Seele ist nicht fähig es zu tragen.“ 55. 56: „(Siehe), so viel als dein Auge fähig ist zu sehen, und ebenso, was das Hören betrifft, höre so viel, als das Gehör deiner Ohren fassen kann,“ cf. librum meum: Die Propheten Esra u. Daniel p. 65 sq. Clemens autem Romanus iam e Pauli epistula hausit. 16. *ἡτοίμασεν* c. cod., Paulo, Wotton., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἑτοίμασεν* ceteri edd.

XXXV. Ὡς μακάρια καὶ θαυμαστὰ τὰ δῶρα τοῦ θεοῦ, ἀγαπητοί. ζωὴ ἐν ἀθανασίᾳ, λαμπρότης ἐν δικαιοσύνῃ, ἀλήθεια ἐν παρρησίᾳ, πίστις ἐν πεποιθήσει, ἐγκράτεια ἐν ἁγιασμῷ· καὶ ταῦτα ὑπέπιπτεν πάντα ὑπὸ τὴν διάνοιαν ἡμῶν. τίνα οὖν ἄρα ἐστὶν τὰ ἑτοιμαζόμενα τοῖς ὑπομένουσιν; ὁ δημιουργὸς καὶ πατὴρ τῶν αἰώνων, ὁ πανάγιος, αὐτὸς γινώσκει τὴν ποσότητα καὶ τὴν καλλονὴν αὐτῶν. ἡμεῖς οὖν ἀγωνισώμεθα εὑρεθῆναι ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ὑπομενόντων αὐτόν, ὅπως μεταλάβωμεν τῶν ἐπηγγελμένων δωρεῶν. πῶς δὲ ἔσται τοῦτο; ἀγαπητοί; ἐὰν ἐστηριγμένη ᾖ ἡ διάνοια ἡμῶν πιστῶς πρὸς τὸν θεόν, ἐὰν ἐκζητῶμεν τὰ εὐάρεστα καὶ εὐπρόσδεκτα αὐτῷ, ἐὰν ἐπιτελέσωμεν τὰ ἀνήκοντα τῇ ἀμώμῳ βουλήσει αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήσωμεν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας, ἀπορρίψαντες ἀφ᾽ ἑαυτῶν πᾶσαν ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν, πλεονεξίαν, ἔρεις, κακοηθείας τε καὶ δόλους, ψιθυρισμούς τε καὶ καταλαλίας, θεοστυγίαν, ὑπερηφανίαν τε καὶ ἀλαζονείαν, κενοδοξίαν τε καὶ φιλονεικίαν. ταῦτα γὰρ οἱ [Rom. I, 32.] πράσσοντες στυγητοὶ τῷ θεῷ ὑπάρχουσιν· οὐ μόνον δὲ οἱ πράσσοντες αὐτά, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες αὐτοῖς. λέγει γὰρ ἡ γραφή Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ θεὸς Ἵνα [Ps. L, 16—23.] τί σὺ διηγῇ τὰ δικαιώματά μου καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου ἐπὶ στόματός σου; σὺ δὲ ἐμίσησας παιδείαν καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω· εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ καὶ μετὰ μοίχων τὴν μερίδα σου ἐτίθεις· τὸ στόμα σου ἐπλεόνασεν κακίαν,

XXXV. 11. ἡ ante *διάνοια* e cod. restituit Wotton., om. priores edd., Russel. et Hornem. — *πιστῶς* emendavi, *πίστεως* c. cod. Dress., Lipsius l. l. p. 65, *διὰ πίστεως* suaserunt Fell., Coteler., Colom., Wotton. (vel *πίστει*), Coustant., Schoenem., Hornemann. 13. *ἐπιτελέσωμεν* c. cod., inter *ἐπιτελήσωμεν* et *ἀποτελήσωμεν* libros impr. oscitare dixit Jacobson. 17. *καταλαλίας* c. edd., *καταλιλιας* cod. 18. *κενοδοξίαν* (cf. Philipp. II, 3. Ignat. ad Magnes. 1, ad Philad. 1) c. cod. et plerisque edd., *καινοδοξίαν* temere coniecerunt Birr., Galland. *φιλονεικίαν* (cf. c. 45 p. 47, 14. 15 *φιλόνεικοι*) emendavi, *φιλοξενίαν* cod., *φιλοτιμίαν* mallent Jun. et Fell., *φιλοκενίαν* (Hornem. in textu) vel *ἀφιλοξενίαν* in margine Colomes., Coteler., Coustant., Schoenem., *φιλοδοξίαν* Birr., *ἀφιλοξενίαν* Lipsius l. l. p. 87. 19. *οὐ μόνον* c. edd., *ουμον* cod. 23. *σου* c. LXX. et edd., *μου* cod. 24. *ἐξέβαλες* c. LXX, Junio et plerisque edd., (*ἐξαβαλλες* natum ex *εξεβαλας* secundum M. Schmidt) cod., *ἐξέβαλλες* Wotton., Gall., Reithm. 25. *αὐτῷ* c. cod. et LXX, om. edd. ante Galland. et Hornemannus.

καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκεν δολιότητα· κ[αθ]ήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρός σου ἐτίθεις σκάνδαλον. τα[ῦ]τα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα· ὑπέλαβες, ἄνομε, ὅτι ἔσομαί σοι ὅμοιος. ἐλέγξω σε καὶ παραστήσω σε κατὰ πρόσωπόν σου. σύνετε δὴ ταῦτα οἱ ἐπιλανθανόμενοι τοῦ θεοῦ, μήποτε ἁρπάσῃ ὡς λέων, καὶ μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος. θυσία αἰνέσεως δοξάσει με, καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἣν δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ. XXXVI. αὕτη ἡ ὁδός, ἀγαπητοί, (Hebr. VII, 1—3. IV, 15.) ἐν ᾗ εὕρομεν τὸ σωτήριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἀρχιερέα τῶν προσφορῶν ἡμῶν, τὸν προστάτην καὶ βοηθὸν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. διὰ τούτου ἠτενίσαμεν εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν· διὰ τούτου ἐνοπτριζόμεθα τὴν ἄμωμον καὶ ὑπερτάτην ὄψιν αὐτοῦ· διὰ τούτου ἠνεῴχθησαν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας· διὰ τούτου ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτισμένη διάνοια ἡμῶν ἀναθάλλει εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς· διὰ τούτου ἠθέλησεν ὁ δεσπότης (Hebr. I, 3. 4.) τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι· ὃς ὢν ἀπαύ- (Ps. CIV, 4. Hebr. I, 7.) γασμα τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ, τοσούτῳ μείζων ἐστὶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον ὄνομα κεκληρονόμηκεν. γέγραπται γὰρ οὕτως Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλογά. ἐπὶ δὲ τῷ υἱῷ αὐτοῦ οὕτως εἶπεν ὁ δεσπότης, Υἱός

XXXV. 1. *δολιότητα* c. cod. et LXX, *δολιότητας* edd. ante Wotton. et Hornemannus. 2. *ἀδελφοῦ* c. LXX et edd., *αδελφους* cod. 4. *ἄνομε* c. cod. (*ανομαι*), Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress. (cf. Clem. Al. Strom. IV, 24, 155 p. 634), *ἀνομίαν* c. LXX ceteri edd. (cf. Clem. Al. Strom. VI, 14, 114 p. 798). 5. *σε* post *παραστήσω* c. cod., deest apud LXX. 7. *ὡς λέων* (cf. Ps. VII, 3) c. cod., desunt apud LXX. 8. *ἣν* (etiam in 45 codd. LXX) c. cod. et edd., *ᾗ* LXX.

XXXVI. 10—12. *τὸν ἀρχιερέα— ἀσθενείας ἡμῶν.* Photius Bibl. cod. 126: *αἰτιάσαιτο δ' ἄν τις αὐτὸν* (Clementem) *ἐν ταύταις — — καὶ τρίτον· ὅτι ἀρχιερέα καὶ προστάτην τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐξονομάζων οὐδὲ τὰς θεοπρεπεῖς καὶ ὑψηλοτέρας ἀφῆκε περὶ αὐτοῦ φωνάς.* 12. *ἠτενίσαμεν* c. M. Schmidt (qui et *ἀτενίσαμεν* sufficere censuit), *ἀτενίσωμεν* (cf. c. 7. p. 10, 5. c. 9. p. 12, 3) c. cod. Bois., Cotel., Coustant., Russ., Hornem., *ἀτενίζομεν* Jun. et ceteri edd.; aoristi praecedunt praesentia (l. 11—16). 15—18. *διὰ τούτου ἡ ἀσύνετος—γεύσασθαι.* Clemens Alex. Strom. IV, 17, 112 p. 613: *ὃ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ γέγραπται Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτισμένη διάνοια ἡμῶν ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς. διὰ τούτου ἠθέλησεν ὁ δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι.* 15. *ἐσκοτισμένη* (cf. Rom. I, 21. Eph. IV, 18) c. Clem. Al. et compluribus edd., *ἐσκοτωμένη* c. cod. Wott., Russ., Gall., Jacobs., Hef., Reithm., Dress. 23. *τῷ υἱῷ* (cf. c. 18 p. 22, 1) c. cod. edd., *τοῦ υἱοῦ* Bois.

μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἴτησαι παρ' Ps. II, 7. Hebr. I, 5. *ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου κ[αὶ τὴν κατά]σχεσίν σου τὰ πέρατα τ[ῆς γῆς]. καὶ πάλιν λέγει πρὸς αὐ[τὸν Κάθου] ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν [θῶ τοὺς] ἐχθρούς σου ὑποπόδιο[ν τῶν ποδ]ῶν σου. τίνες οὖν οἱ* Ps. CX, 1. Hebr I, 13. *[ἐχθροί]; οἱ φαῦλοι καὶ ἀντιτασσ[όμενοι] τῷ θελήματι τ[οῦ θεοῦ].*

XXXVII. *Στρατευσώμεθα οὖν, ἄνδρ[ες ἀδε]λφοί, μετὰ πάσης ἐκτενεί[ας ἐν τοῖς] ἀμώμοις προστάγμασιν [αὐτοῦ]· κατανοήσωμεν τοὺς στρατ[ευο]μένους τοῖς ἡγουμένοις ἡ[μῶν], πῶς εὐτάκτως, πῶς εὐείκτω[ς], πῶς ὑποτεταγμένως ἐπιτελ[οῦ]σιν τὰ διατασσόμενα. οὐ πάντ[ες] εἰσὶν ἔπαρχοι, οὐδὲ χιλίαρχοι, οὐδὲ ἑκατόνταρχοι, οὐδὲ πεντηκόνταρχοι, οὐδὲ τὸ καθεξῆς· ἀλλ' ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι τὰ ἐπιτασσόμενα ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἡγουμένων ἐπιτελεῖ. οἱ μεγάλοι δίχα τῶν μικρῶν οὐ δύνανται εἶναι, οὔτε οἱ μικροὶ δίχα τῶν μεγάλων· σύγκρασίς τίς ἐστιν ἐν πᾶσιν, καὶ ἐν τούτοις χρῆσις. λάβωμεν τὸ σῶμα ἡμῶν· ἡ κεφαλὴ δίχα τῶν ποδῶν* 1 Cor. XII, 12—26. *οὐδέν ἐστιν, οὕτως οὐδὲ οἱ πόδες δίχα τῆς κεφαλῆς· τά τε ἐλάχιστα μέλη τοῦ σώματος ἡμῶν ἀναγκαῖα καὶ εὔ-*

XXXVI. 3. *σου* post [*κατά*]*σχεσιν* cod.. LXX et edd. post Wotton., ad oram Coteler. et Coustant. 5. *οὖν* c. cod. et plerisque edd., om. Cotel. et Clericus. 6. [*ἐχθροὶ*] c. Jacobs., qui lacunam sex tantum literarum testatur, *αὐτοῦ* add. Jun. et plerique edd., *κυρίου* (*κ̅υ̅*) Wotton. — *ἀντιτασσ[όμενοι] τῷ θελήματι τ[οῦ] θεοῦ* c. Wotton., Jacobs., Hef., Dress. codicis lectionem ita reddidit Wotton.: *αντιτασσ . . . . . τω θεληματι τω θελημα . . . . . θ̅υ̅.* ultima iam evanuerunt. itaque Jacobsonius haec sola testatus est: *ΑΝΤΙΤΑΣΣ . . . . . ΤΩΘΕΛΗΜΑΤΙΤΩΘΕΛΗΜΑ . . . Ι . . .*, primam lacunam non capere plures quam quinque vel sex literas. Junius, quem edd. ante Wotton., etiam Russel. et Hornem. secuti sunt, dederat: *ἀντιτασσ[όμενοι τοῦ θεοῦ] τῷ θελήματι τὸ θέλημα [ἴδιον]*. Davis. coniecit: *ἀντιτάσσοντες αὐτῶν τὰ θελήματα τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ*, Birrius: *ἀντιτασσόμενοι αὐτῶν τῷ θελήματι τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ.* sed alterum *τῷ θελήματι* redundare videtur.

XXXVII. 9. [*ἐν τοῖς*] c. plerisque edd., [*ὑπὸ τοῖς*] Laurent. l. l. p. 423. 11. *ἡ[μῶν]* c. cod. et edd., *αὐτῶν* mallent Fell. et Colomes., sed Lipsius l. l. p. 155 monuit, epistulae scriptorem tamquam civem Romanum locutum esse. — *εὐείκτως* c. Jacobs., Hef., Reithm., Dress. (ita iam Mill. coniecit, Jun., Fell., Colomes. in margine), *ευεκτω.* (superscript ι) (litera ultima deperdita) cod., *εὐεκτικῶς* Jun. et ceteri 19. *οὔτε* c. cod., Wott., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dresss., *οὐδὲ* ceteri edd. 20. 21. *τά τε* emendavi, cf. c. 20 p. 25, 7. c. 33 p. 37, 10. c. 40 p. 44, 3. c. 51 p. 54, 21. 22, *τὰ δὲ* c. cod. edd.

χρηστά εἰσιν ὅλῳ τῷ σώματι· ἀλλὰ πάντα συνπνεῖ καὶ ὑπο[τα]γῇ μιᾷ χρῆται εἰς τὸ σώζεσθαι ὅλον τὸ σῶμα. XXXVIII. σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλ[ον] τὸ σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ ὑποτασσέσθ[ω] ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ, καθὼ[ς] καὶ ἐτέθη ἐν τῷ χαρίσματι αὐτοῦ. ὁ ἰσχυρὸς μὴ ἀτημελείτω τὸν ἀσθενῆ, ὁ δὲ ἀσθενὴς ἐντρεπέτω τὸν ἰσχυρόν· ὁ πλούσιος ἐπιχορηγείτω τῷ πτωχῷ, ὁ δὲ πτωχὸς εὐχαριστείτω τῷ θεῷ, ὅτι ἔδωκεν αὐτῷ, δι' οὗ ἀναπληρωθῇ αὐτοῦ τὸ ὑστέρημα· ὁ σοφὸς ἐνδεικνύσθ[ω] τὴν σοφίαν αὐτοῦ μὴ ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς· ὁ ταπεινοφρονῶν μὴ ἑαυτῷ μαρτυρείτ[ω], (Prov. XXVII, 2.) ἀλλ' ἐάτω ὑφ' ἑτέρου ἑαυτὸν μ[αρ]τυρεῖσθαι· ὁ ἁγνὸς ἐν τῇ σαρκὶ καὶ [αὐτὸς] μὴ ἀλαζονευέσθω, γινώσ[κων ὅτι ἕτ]ερός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν [αὐτῷ] τὴν ἐγκράτειαν. ἀναλογι[σώμ]εθα οὖν, ἀδελφοί, ἐκ ποίας [ὕλης] ἐγενήθημεν, ποῖοι καὶ τί[νες εἰ]σήλθαμεν εἰς τὸν κόσμον· [ὡς ἐκ τ]οῦ τάφου καὶ σκότους [ὁ ποιή]σας ἡμᾶς καὶ δημιουργήσας [εἰσή]γαγεν εἰς τὸν κόσμον αὐτοῦ, [προ]ετοιμάσας τὰς

XXXVII. 1. ἀλλά, iam emendato praecedenti δέ p. 41, 21, non mutandum est, ἅμα legendum esse censuit Davis., καὶ οὐκ ἔστι σχίσμα· ἀλλὰ Birrius. — συνπνεῖ (cf. c. 20 p. 24, 6) c. cod. (ubi hodie litera ν iam incerta est), Wott., Jacobs., συμπνεῖ ceteri edd. 2. τὸ σῶμα a Junio omissum e cod. restituit Wotton.

XXXVIII. 5. καὶ ἐτέθη c. cod. et edd., καθήκει coniecit Boisius, qui in pravo apographo legebat καθὼς κατετέθη. 6. μὴ ἀτημελείτω c. (Jun., Wott.), Russ., Hornem., Hef., Dress., μητμμελειτω cod., μὴ πλημμελείτω vel μὴ ἀτημελείτω Cotel., Colom., Schoenem., μὴ πλημμελείτω Laurent l. l. p. 423 (cf. c. 41. p. 44, 20), μήτ' ἀμελείτω Mill., Gall., Lipsius l. l. p. 110. 9—14. ὁ σοφὸς—ἐγκράτειαν. Clemens Alex. Strom. IV, 117, 112 p. 613 e Clemente Romano haec reddidit: ὁ σοφὸς τοίνυν ἐνδεικνύσθω τὴν σοφίαν αὐτοῦ μὴ λόγοις μόνον, ἀλλ' ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς· ὁ ταπεινόφρων μαρτυρείτω μὴ ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ (l. ἐάτω) ὑφ' ἑτέρου αὐτὸν μαρτυρεῖσθαι· ὁ ἁγνὸς τῇ σαρκὶ μὴ ἀλαζονευέσθω, γινώσκων ὅτι ἕτερός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν αὐτῷ τὴν ἐγκράτειαν. 12. ἐάτω c. cod. et edd., ἐν τῷ c. Clem. Al. Russel. 12—14. ὁ ἁγνὸς—ἐγκράτειαν. Ignatius ad Polycarp. c. 5: εἴ τις δύναται ἐν ἁγνείᾳ μένειν εἰς τιμὴν τοῦ κυρίου τῆς σαρκός, ἐν ἀκαυχησίᾳ μενέτω· ἐὰν καυχήσηται, ἀπώλετο. 13. καὶ [αὐτὸς] emendavi, cf. c. 8 p. 10, 17. c. 18 p. 22, 3. c. 22 p. 27, 14. c. 33 p. 37, 15. in cod. post τησαρκι trium aut quatuor literarum lacuna, tum καιμη, transposita igitur vocabula videntur. lacunam Noltius supplevit voc. σιγάτω, Laurent l. l. p. 423 sq. voc. ἔστω, etiam sequens καὶ delere voluerunt Jun., Mill., Colom., Wotton., sed Clemens Alex. nonnulla praetermisit. si codicem retinere volumus, etiam αὐτίκα scribere licet. 15. ἐγενήθημεν e cod. restituit Wotton., ἐγεννήθημεν ante eum edebatur. ita fortasse emendare licet, cf. p. 43, 1. 16. [εἰ]σήλθαμεν c. cod. et Laurent l. l. p. 424, εἰσήλθομεν edd. 16. 17. [ὡς ἐκ τ]οῦ τάφου καὶ σκότους vulgo ad praecedentia referuntur, recte interpunxit Potterus ad Clem. Al. p. 613 not. 11.

εὐεργεσίας [αὐτ]οῦ, πρὶν ἡμᾶς γεννηθῆναι. [ταῦ]τα οὖν πάντα ἐξ αὐτοῦ ἔχοντες [ὀ]φείλομεν κατὰ πάντα εὐχαριστεῖν [αὐ]τῷ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

XXXIX. Ἄφρονες καὶ ἀσύνετοι καὶ μωροὶ καὶ ἀπαίδευτοι χλευάζουσιν ἡμᾶς καὶ μυκτηρίζουσιν, ἑαυτοὺς βουλόμενοι ἐπαίρεσθαι ταῖς διανοίαις αὐτῶν· τί γὰρ δύναται θνητός; ἢ τίς ἰσχὺς γηγενοῦς; γέγραπται γάρ Οὐκ ἦν μορφὴ πρὸ ὀφθαλμῶν μου, ἀλλ' ἢ αὔραν καὶ (Job. IV, 16—18.) φωνὴν ἤκουον. τί γάρ; μὴ καθαρὸς ἔσται βροτὸς ἔναντι κυρίου; ἢ ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἄμεμπτος ἀνήρ; εἰ κατὰ παίδων αὐτοῦ οὐ πιστεύει, κατὰ δὲ ἀγγέλων αὐτοῦ σκολιόν τι ἐπενόησεν, οὐρανὸς δὲ οὐ καθαρὸς ἐνώπιον (Job. XV, 15.) αὐτοῦ· ἔα δέ, οἱ κατοικοῦντες οἰκίας πηλίνας, ἐξ ὧν καὶ (Job. IV, 19—V, 5.) αὐτοὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ἐσμέν. ἔπαισεν αὐτοὺς σητὸς τρόπον, καὶ ἀπὸ πρωΐθεν ἕως ἑσπέρας οὐκ ἔτι εἰσίν· παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι αὐτοὺς ἑαυτοῖς βοηθῆσαι ἀπώλοντο· ἐνεφύσησεν αὐτοῖς καὶ ἐτελεύτησαν παρὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς σοφίαν. ἐπικάλεσαι δέ, εἴ τίς σοι ὑπακούσεται, ἢ εἴ τινα ἁγίων ἀγγέλων ὄψῃ· καὶ γὰρ ἄφρονα ἀναιρεῖ ὀργή, πεπλανημένον δὲ θανατοῖ ζῆλος. ἐγὼ δὲ ἑώρακα ἄφρονας ῥίζας βαλόντας, ἀλλ' εὐθέως ἐβρώθη αὐτῶν ἡ δίαιτα. πόρρω γένοιντο οἱ υἱοὶ αὐτῶν ἀπὸ σωτηρίας· κολαβρισθείησαν ἐπὶ θύραις ἡσσόνων, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐξαιρούμενος· ἃ γὰρ ἐκείνοις ἡτοίμασται, δίκαιοι ἔδονται, αὐτοὶ δὲ ἐκ κακῶν οὐκ ἐξαίρετοι ἔσονται.

XL. Προδήλων οὖν ἡμῖν ὄντων τούτων, καὶ

XXXIX. 6. *μυκτηρίζουσιν* c. edd., *μυκτιρηζουσιν* cod. 14. *ἔα δέ* cod. c. LXX. cod. Al., om. cod. Vat. — *ἐξ ὧν* cod. Vat., *ἐξ οὗ* cod. Al. 15. *ἔπαισεν* c. edd., *επεσεν* cod. 16. *ἕως* cod. c. LXX. cod. Al., *μέχρι* cod. Vat. 19. *σοι* cod. c. LXX. cod. Vat., *σου* cod. Al. 20. *ὄψῃ* cod. c. LXX, *ὄψει* edd. ante Wotton. et Hornemannus. 22. *βαλόντας* c. cod., Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *βάλλοντας* c. LXX. ceteri edd. — *ἀλλ' εὐθέως* c. plerisque edd., *ἀλλὰ εὐθέως* Jun., Fell., Colomes. 22. 23. *ἀλλ' εὐθέως ἐβρώθη αὐτῶν ἡ δίαιτα· πόρρω γένοιντο* cod. c. LXX. cod. Vat., *ἀλλ' εὐθέως ἡ δίαιτα αὐτῶν ἐβρώθη· πόρρω ἐγένοντο* cod. Al. 26. *ἐξαίρετοι* c. edd., *εξερετοι* cod.

XL. 27—p. 44, 3. *προδήλων — τεταγμένους*. Clemens Alex. Strom. IV, 17, 112 p. 613: *ῥητότερον καὶ τὸ τῆς γνώσεως ἰδίωμα ἐμφαίνων* (Clemens) *ἐπήγαγεν· Προδήλων οὖν ὄντων ἡμῖν τούτων, καὶ ἐκκεκυφότες εἰς τὰ βάθη τῆς θείας γνώσεως πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν,*

ἐγκεκυφότες εἰς τὰ βάθη τῆς θείας γνώσεως πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ δεσπότης ἐπιτελεῖν ἐ[κέλ]ευ[σε]ν κατὰ καιροὺς τεταγμένους, τάς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι. καὶ οὐκ εἰκῆ ἢ ἀτάκτως ἐκέλευσεν γίνεσθαι, ἀλλ' ὡρισμένοις καιροῖς καὶ ὥραις· ποῦ τε καὶ διὰ τίνων ἐπιτελεῖσθαι θέλει, αὐτὸς ὥρισεν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτοῦ βουλήσει, ἵν' ὁσίως πάντα τὰ γενόμενα ἐν εὐδοκήσει εὐπρόσδεκτα εἴη τῷ θελήματι αὐτοῦ. οἱ οὖν τοῖς προστεταγμένοις καιροῖς ποιοῦντες τὰς προσφορὰς αὐτῶν εὐπρόσδεκτοί τε καὶ μακάριοι· τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ δεσπότου ἀκολουθοῦντες οὐ διαμαρτάνουσιν. τῷ γὰρ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέναι εἰσίν, καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἴδιος ὁ τόπος προστέτακται, καὶ Λευίταις ἴδιαι διακονίαι ἐπίκεινται· ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προστάγμασιν δέδεται. XLI. *ἕκαστος ὑμῶν, ἀδελφοί, ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι εὐχαριστείτω θεῷ, ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει ὑπάρχων, μὴ παρεκβαίνων τὸν ὡρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα, ἐν σεμνότητι. οὐ πανταχοῦ, ἀδελφοί, προσφέρονται θυσίαι ἐνδελεχισμοῦ ἢ εὐχῶν ἢ περὶ ἁμαρτίας καὶ πλημμελείας, ἀλλ' ἢ ἐν Ἱερουσαλὴμ μόνῃ· κἀκεῖ δὲ οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ προσφέρεται, ἀλλ' ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, μωμοσκοπηθὲν τὸ προσφερόμενον διὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν προειρημένων λειτουργῶν. οἱ οὖν παρὰ τὸ καθῆκον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ποιοῦντές τι θάνατον τὸ πρόστιμον ἔχουσιν. ὁρᾶτε, ἀδελφοί, ὅσῳ πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ μᾶλλον ὑποκείμεθα κινδύνῳ.*

ὅσα ὁ δεσπότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν κατὰ καιροὺς τεταγμένους.

XL. 1. *ἐγκεκυφότες* (cf. c. 45 p. 47, 16. 1 Petr. I, 12 *παρακύψαι*) c. cod. et edd., *ἐκκεκυφότες* Clem. Al. 3—5. *τάς τε προσφορὰς—γίνεσθαι.* haec Davis. ita emendare voluit: *τάς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας οὐκ εἰκῆ καὶ ἀτάκτως ἐκέλευσεν ἐπιτελεῖσθαι καὶ γίνεσθαι.* 6. *ὑπερτάτῃ* c. edd., *υπερτατω* cod. (cf. c. 43 p. 45, 25). 7. *τὰ* c cod. restituit Wott., quem secuti sunt Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., om. ceteri edd.

XLI. 16. 17. *συνειδήσει* c. edd., *συνειδησιν* cod. 17. *παρεκβαίνων* c. edd., *παραικβαινων* cod. 20. *πλημμελείας* c. plerisque edd., *πλημμελιας* cod. — *ἀλλ' ἢ* c. cod., Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἀλλ'* ceteri edd. 26. *κατηξιώθημεν* c. Clem. Al. et edd., *καταξιωθημεν* cod. 26. 27. *ὁρᾶτε—κινδύνῳ.* Clemens Alex. Strom. IV, 17, 112 p. 613 e nostra epistula haec reddidit: *ὁρᾶτε, ἀδελφοί, ὅσῳ πλείονες* (l. *πλείονος*) *κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ ὑποκείμεθα μᾶλλον κινδύνῳ.*

XLII. *Οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ θεοῦ. ἐξεπέμφθη ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· ἐγένοντο οὖν ἀμφότερα εὐτάκτως ἐκ θελήματος θεοῦ. παραγγελίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ μετὰ πληροφορίας πνεύματος ἁγίου ἐξῆλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ μέλλειν ἔρχεσθαι. κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες καθίστανον τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν. καὶ τοῦτο οὐ καινῶς· ἐκ γὰρ δὴ πολλῶν χρόνων ἐγέγραπτο περὶ ἐπισκόπων καὶ διακόνων· οὕτως γάρ που λέγει ἡ γραφή, Καταστήσω τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ* Jes. LX, 17. *τοὺς διακόνους αὐτῶν ἐν πίστει.* XLIII. *καὶ τί θαυμαστόν, εἰ οἱ ἐν Χριστῷ πιστευθέντες παρὰ θεοῦ ἔργον τοιοῦτο κατέστησαν τοὺς προειρημένους; ὅπου καὶ ὁ μακάριος πιστὸς θεράπων ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ Μωϋσῆς τὰ* Num. XII, 7. Hebr. III, 5. *διατεταγμένα αὐτῷ πάντα ἐσημειώσατο ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις, ᾧ καὶ ἐπηκολούθησαν οἱ λοιποὶ προφῆται, συνεπιμαρτυροῦντες τοῖς ὑπ' αὐτοῦ νενομοθετημένοις. ἐκεῖνος γάρ, ζήλου ἐμπεσόντος περὶ τῆς ἱερωσύνης, καὶ στασιαζουσῶν τῶν φυλῶν, ὁποία αὐτῶν εἴη τῷ ἐνδόξῳ ὀνόματι κεκοσμημένη, ἐκέλευσεν τοὺς δώδεκα φυλάρχους προσε-* Num. XVII. *νεγκεῖν αὐτῷ ῥάβδους ἐπιγεγραμμένας ἑκάστης φυλῆς κατ' ὄνομα· καὶ λαβὼν αὐτὰς ἔδησεν καὶ ἐσφράγισεν τοῖς δακτυλίοις τῶν φυλάρχων καὶ ἀπέθετο αὐτὰς εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου ἐπὶ τὴν τράπεζαν τοῦ θεοῦ·*

XLII. 1. *εὐηγγελίσθησαν* c. cod., *ευαγγελίσθησαν* perperam Coteler., Coustant., Hornem. 10. *καθίστανον* c. plerisque edd., *καθέστανον* c. cod. Wott., Gall., Schoenem., Jacobs. 15. 16. *Καταστήσω—ἐν πίστει.* Jes. LX, 17. LXX: *καὶ δώσω τοὺς ἄρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ.* ita fere etiam Irenaeus adv. haer. IV, 26, 5.

XLIII. 17. *πιστευθέντες* c. cod. Wott., Russ., Schoenem., Hef., Reithm., Dress., *πιστεύοντες* c. Junio ceteri edd. 19. 20. *τὰ διατεταγμένα.* ante has voces Coteler., Colomes., Coustant. *ὃς* inserere voluerunt. 25. *κεκοσμημένη* c. edd., *κεκοσμημενω* cod. (cf. c. 40 p. 44, 6). 26. *ἐπιγεγραμμένας.* Davis. mallet *ἐπιγεγραμμένης.* 27. *κατ' ὄνομα* c. cod., *τὸ ὄνομα* coniecit Boisius.

καὶ κλείσας τὴν σκηνὴν ἐσφράγισεν τὰς κλεῖδας ὡσαύτως, ὡς καὶ τὰς ῥάβδους. καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Ἄνδρες ἀδελφοί, ἧς ἂν φυλῆς ἡ ῥάβδος βλαστήσῃ, ταύτην ἐκλέλεκται ὁ θεὸς εἰς τὸ ἱερατεύειν καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ. πρωΐας δὲ γενομένης συνεκάλεσεν πάντα τὸν Ἰσραήλ, τὰς ἑξακοσίας χιλιάδας τῶν ἀνδρῶ[ν καὶ ἐπε]δείξατο τοῖς φυλάρχοις [τὰς σφρα]γῖδας καὶ ἤνοιξεν τὴ[ν σκηνὴν] τοῦ μαρτυρίου καὶ προσ[ήνεγκεν] ῥάβδους· καὶ εὑρέθη ἡ [ῥάβδος] Ἀαρὼν οὐ μόνον βεβλα[στηκυῖα], ἀλλὰ καὶ καρπὸν ἔχουσα. τί δοκεῖτε, ἀγαπητοί; οὐ πρ[οέγνω] Μωϋσῆς τοῦτο μέλλειν [ἔσεσθαι]; μάλιστα ᾔδει· ἀλλ' ἵνα μὴ ἀκ[αταστα]σία γένηται ἐν τῷ Ἰσραήλ, οὕτω[ς ἐποί]ησεν, εἰς τὸ δοξασθῆναι τ[ὸ ὄνο]μα τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου [θεοῦ], ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

XLIV. *Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες τελείαν κατέστησαν τοὺς προειρημένους καὶ μεταξὺ ἐπιτροπὴν δεδώκασιν, ὅπως, ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἕτεροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν*

XLIII. 2. *ὡς* addendum, om. cod. et edd. 4—14. *πρωΐας — ἀμήν.* veteris latinae interpretationis fragmentum J. B. Pitra (Spicileg. Solesm. Tom. I. p. 203) edidit, huius versionis auctorem Paulinum Nolanum opinatus (Prolegom. p. LVII): „In epistola sancti Clementis ad Corinthios: Sciebat Moyses, quod virga Aaron floritura esset, sed ideo convocavit populum, ut honorabilis Aaron inveniretur, et Deus glorificetur a populis, ipse autem careret invidia.“ 12. *[ἐποί]ησεν* c. Junio et ceteris edd., *[ἐνό]ησεν* Cotel., Colomes., Coustant. ad marginem. quam coniecturam Pitra fragmento latino confirmari asseruit. sed voc. *sciebat* potius voc. *πρ[οέγνω]* l. 10. respondet, et lacunae magnitudinem lectioni vulgatae favere Jacobsonius testatus est.

XLIV. 15—p. 47, 1. *καὶ οἱ ἀπόστολοι—λειτουργίαν αὐτῶν.* fragmenti latini illius (cf. quae ad c. 43 l. 4—14 notata sunt) altera pars: Hanc formam tenentes apostoli (vel successores eius) quos eligebant cum consensu totius ecclesiae ordinabant propositos. 15. *καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν.* cf. 2 Petr. III, 2 *τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν* (text. rec. *ἡμῶν*) *ἐντολῆς.* voc. *ἡμῶν* vel in *εὖ μέν* mutandum vel prorsus delendum Davis. putavit. *καὶ ὁ ἀπόστολος καὶ ἡμεῖς* (i. e. Petrus eiusque primi successores, Linus, Cletus, Clemens) interpretem latinum legisse Pitra suspicatur. nihil mutandum est. 16. *κυρίου* (*$\overline{κυ}$*) c. edd., *$\overline{Χυ}$* (*Χριστοῦ*) cod. 19. *μεταξύ* (cf. Act. XIII, 42. Barnab. epi. XIII. p. 44, 22) c. edd., *μετοξυ* cod. — *ἐπιτροπὴν* emendavi (cf. c. 1 p. 4, 14. 15 *ἐπετρέπετε*), *ἐπινομὴν* c. cod. edd., *ἀπονομήν* coniecit Junius, *ἐπιλογήν* vel *ἐπιλογὴν ἑτέροις* Boisius, *ἐπιμονήν* Turnerius (apud Usserium de epistolis s. Ignatii §. 18) et Bunsen (Ignatius u. seine Zeit p. 98 sq.), *ἐπιστολήν* A. Ritschelius (altkathol. Kirche ed. I. p. 371, revocatum in ed. II. p. 359 sq.), *ἔτι νόμον* Noltius. — *δεδώκασιν* c. edd., *εδωκασιν* cod., *ἔδωκαν* coniecit Jacobson.

λειτουργίαν αὐτῶν. τοὺς οὖν κατασταθέντας ὑπ' ἐκείνων ἢ μεταξὺ ὑφ' ἑτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν, συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ ταπεινοφροσύνης, ἡσύχως καὶ ἀβαναύσως, μεμαρτυρημένους τε πολλοῖς χρόνοις ὑπὸ πάντων, τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβάλλεσθαι τῆς λειτουργίας. ἁμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσενεγκόντας τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν. μακάριοι οἱ προοδοιπορήσαντες πρεσβύτεροι, οἵτινες ἔγκαρπον καὶ τελείαν ἔσχον τὴν ἀνάλυσιν· οὐ γὰρ εὐλαβοῦνται, μή τις αὐτοὺς μεταστήσῃ ἀπὸ τοῦ ἱδρυμένου αὐτοῖς τόπου. ὁρῶμεν γάρ, ὅτι ἐνίους ὑμεῖς μετηγάγετε καλῶς πολιτευομέν[ους] ἐκ τῆς ἀμέμπτως αὐτοῖς τετιμημένης λειτουργίας. XLV. φιλόνεικ[οί] ἐστε, ἀδελφοί, καὶ ζηλωταὶ περὶ [μὴ] ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν. ἐγ[κύπτετε] εἰς τὰς γραφάς, τὰς ἀληθεῖς [ῥήσεις] πνεύματος τοῦ ἁγίου. ἐπίστασθε [ὅτι οὐδ]ὲν ἄδικον, οὐδὲ παραπε[ποιημ]ένον γέγραπται ἐν αὐταῖς· [οὐ γὰρ ε]ὑρήσετε δικαίους ἀποβε[βλημ]ένους ὑπὸ ὁσίων ἀνδρῶν. [ἐδιώ]χθησαν δίκαιοι, ἀλλ' ὑπὸ ἀνό[μων]· ἐφυλακίσθησαν, ἀλλ' ὑπὸ [ἀνο]σίων· ἐλιθάσθησαν ὑπὸ πα[ραν]όμων· ἀπεκτάνθησαν [ὑπ]ὸ τῶν μιαρῶν καὶ ἄδικον ζῆλον [ἀ]νειληφότων. ταῦτα πάσχοντες εὐκλεῶς ἤνεγκαν.
[τί γ]ὰρ εἴπωμεν, ἀδελφοί; Δανιὴλ ὑπὸ τῶν φοβουμένων Dan. VI, 16.
τὸν θεὸν [ἐ]βλήθη εἰς λάκκον λεόντων; [ἢ] Ἀνανίας καὶ Dan. III, 19. 20.
Ἀζαρίας καὶ Μισαὴλ ὑπὸ τῶν θρησκευόντων τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἔνδοξον θρησκείαν τοῦ ὑψίστου κατείρχθησαν

XLIV. 5. *μεμαρτυρημένους* c. edd., *μεμαρτυρημενοις* cod. 6. 7. *ἀποβάλλεσθαι* emendavi, *ἀποβαλέσθαι* c. cod. edd. 13. *μετηγάγετε* c. edd. praeter Jacobson., *μεταγαγετε* cod.

XLV. 16. *ἐγ[κύπτετε]* (cf. c. 40 p. 44, 1) edidi, *εν . . . . . . (ἐνκύπτετε)* cod. secundum Wotton. et Jacobs., *ἐ[γκύπτετ]ε* Junius et plerique edd. 17. *ἐπίστασθε* c. Russ., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἐπίστασθαι* c. cod. ceteri edd., quamvis ad oram posito *ἐπίστασθε*. 19. *ὑπὸ* emendavi, *ἀπὸ* cod. et edd. 21. *ἐφυλακίσθησαν* c. cod. et Jacobs., *ἐνεφυλακίσθησαν* Wotton. (Frey. ad oram), Russ., Gall., Jacobs., Hef., Dress., *ἐφυλάχθησαν* c. Junio ceteri edd. — *ἐλιθάσθησαν ὑπὸ* c. cod. et edd., *ἐλιθάσθησαν, ἀλλ' ὑπό* coniecerunt Junius et alii. 23. *[ἀ]νειληφότων* (cf. c. 3 p. 4, 5) c. cod. Mill., Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Dress., *[παρ]ειληφότων* Junius et ceteri edd. 24. *εἴπωμεν* c. edd., *ειπομεν* cod. (Wott.). 25. [ἢ] c. Davis., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Dress., [ὁ] Wotton., [*καὶ*]. quod non recipit lacuna, Mill.

εἰς κάμινον πυρός; μηϑαμῶς τοῦτο γένοιτο. τίνες οὖν οἱ ταῦτα δράσαντες; οἱ στυγητοὶ καὶ πάσης κακίας πλήρεις εἰς τοσοῦτο ἐξήρισαν ϑυμοῦ, ὥστε τοὺς ἐν ὁσίᾳ καὶ ἀμώμῳ προϑέσει δουλεύοντας τῷ ϑεῷ εἰς αἰκίαν περιβαλεῖν, μὴ εἰδότες ὅτι ὁ ὕψιστος ὑπέρμαχος καὶ ὑπερασπιστής ἐστιν τῶν ἐν καϑαρᾷ συνειδήσει λατρευόντων τῷ [πα]ναρέτῳ ὀνόματι αὐτοῦ, ᾧ ἡ δόξ[α εἰς] τοὺς αἰῶνας τῶν αἰ[ώνων. ἀ]μήν. [ο]ἱ δὲ ὑπομένοντες ἐν πεποιϑήσει δόξαν καὶ τιμὴν ἐκληρονόμησαν, ἐπήρϑησάν τε καὶ ἔγγραφοι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ϑεοῦ ἐν τῷ μνημοσύνῳ αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

XLVI. *Τοιούτοις οὖν ὑποδείγμασιν κολληϑῆναι καὶ ἡμᾶς δεῖ, ἀδελφοί. γέγραπται γάρ Κολλᾶσϑε τοῖς ἁγίοις, ὅτι οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἁγιασϑήσονται. καὶ πάλιν ἐν*

XLV. *μηϑαμῶς* c. cod. (cf. c. 33 p. 36, 11), Jacobs., Dress., *μηδαμῶς* plerique edd. 2. *στυγητοί* c. edd., *στυητοι* cod. 3. *ἐξήρισαν* c. cod., *ἐξήρϑησαν* (idque mallet Birrius), vel *ἐξηγριώϑησον*, vel *ἐξηρίσϑησαν*, vel *ἐπλήσϑησαν* coniecit Boisius, *ἐξέκαυσαν* (cf. c. 1 p. 4, 3) vel *ἐξέρριψαν*, sc. *ἑαυτούς*, Junius, *ἐξήλασαν* vel *ἐξῄεσαν* Davis., *ἐξήρησαν* Coteler. „huic merae coniiciendi licentiae et temeritati recte obstitit Wottonus. exempla vocis *ἐξερίζειν*, quae desiderabat ille, praebet Thesauri a Stephano constructi editio nova Parisiensis; unum nempe e Plutarch. vit. Pomp. §. 56, alterum ex Appian. bell. civ. II, 151.“ Jacobson. 4. 5. *εἰς αἰκίαν περιβαλεῖν* c. cod., Wott., Jacobs., al., *εἰς κάμινον περιβαλεῖν* maluerunt Jun., Fell., Colomes. et ita interpretati sunt Guil. Burton et Herzog., *εἰς αἰκίαν προβαλεῖν* Davis., *εἰς αἰκίαν πυρὶ περιβαλεῖν* Birr. et Gall., codicis lectionem recte defendisse Wottonum notavit Jacobsonius. 7. [*παν*]*αρέτω* (cf. c. 1 p. 4, 6) c. Wott., Russ., Gall., Hornem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἐναρέτῳ* Jun. et ceteri edd. 10. *ἔγγραφοι* c. Laurent. l. l. p. 424 (cf. Herm. Past. Vis. I, 3 p. 7, 4 sq. Mand. VIII. p. 58, 1. Sim. II. p. 82, 13. Sim. V, 3 p. 86, 26. 88, 6. IX, 24 p. 137, 10), *επαφροι* cod., *ἐλαφροὶ* vel *ἀνέπαφοι* coniecit Boisius, *ἐλαφριζόμενοι* Junius, *ἐλαφροὶ* vel *ἔπαυροι* Coteler., *ἔπαρχοι* (cf. c. 37), vel certe *ἔφοροι* (cf. Dan. III, 30) Birrius, *ἐπαιϑέριοι* Davisius (qui ita restituere voluit: *ἐπήρϑησαν δὲ καὶ ἐπαιϑέριοι ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ ϑεοῦ. ἔστω μνημόσυνον αὐτῶν κτλ.*), *ἐπαφρόδιτοι* Hefelius et Dresselius. — *ὑπὸ* emendavi, *ἀπὸ* c. cod. edd.

XLVI. 13. 14. *γέγραπται γὰρ — ἁγιασϑήσονται.* haec verba in sacra scriptura frustra quaesiverunt vir docti. quae enim contulerunt (Sirac. VII, 35. 36: *πᾶσαν διήγησιν ϑείαν ϑέλει ἀκούειν, καὶ παροιμίαι συνέσεως μὴ ἐκφευγέτωσάν σε. ἐὰν ἴδῃς συνετόν, ὄρϑριζε πρὸς αὐτόν, καὶ βαϑμοὺς ϑυρῶν αὐτοῦ ἐκτριβέτω ὁ πούς σου.* 1 Cor. VII, 14: *ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀδελφῷ· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάϑαρτά ἐστιν, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν*), ab hoc loco procul absunt. conferre iuvat Herm. Past. Vis. III, 6 p. 20, 13 *μηδὲ κολλώμενοι τοῖς ἁγίοις*. Sim. VIII, 8 p. 109, 24. 25. *καὶ μὴ κολλώμενοι τοῖς ἁγίοις*. sed huius effati fons primarius extra canonem sanctae scripturae quaerendus est, cf. quae ad c. 17 p. 21, 9 c. 23. p. 28, 10 sq. c. 26 p. 31, 19 sq. notata sunt. 13—p. 49, 4. *γέγραπται γάρ — τοῦ ϑεοῦ.* haec Clemens Alex. Strom. V, 8, 53 p. 677 illis, quae e Barnabae epi. c. X p. 30, 8 sq. laudavit, tacite addidit: *γέγρα-*

ἑτέρῳ τόπῳ λέγει Μετὰ ἀνδρὸς ἀθῴου ἀθῷος ἔσῃ, καὶ Ps. XVIII, 26. 27. μετ' ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. κολληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθῴοις καὶ δικαίοις· εἰσὶν δὲ οὗτοι ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ. ἵν[α] τί ἔρεις καὶ θυμοὶ καὶ διχοστασίαι καὶ σχίσματα, πόλεμός τε ἐν ὑμῖν; ἢ οὐχὶ ἕνα θεὸν ἔχομεν, καὶ ἕνα Χριστόν; καὶ ἓν πνεῦμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μία κλῆσις ἐν Χριστῷ; ἵνα τί διέλκομεν καὶ διασπῶμεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ καὶ στασιάζομεν πρὸς τὸ σῶμα τὸ ἴδιον καὶ εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἐρχόμεθα, ὥστε ἐπιλαθέσθαι ἡμᾶς ὅτι μέλη ἐσμὲν ἀλλήλων; μνήσθητε τῶν λόγων Ἰησοῦ τοῦ κυρίου Mt. XXVI, 24. XVIII, 6. ἡμῶν. εἶπε γάρ Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· καλὸν ἦν Mc. IX, 42. Luc. XVII, 2. αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκαν-

πται δέ Μετὰ ἀνδρὸς ἀθῴου ἀθῷος ἔσῃ καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσῃ καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. κολλᾶσθαι οὖν τοῖς ἁγίοις προσήκει, ὅτι οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἁγιασθήσονται. Nicon (cf. quae ad c. 14. p. 16, 8 sq. notavimus) ita pergit: κολληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθῴοις καὶ δικαίοις· εἰσὶ δὲ οὗτοι ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ· γέγραπται γάρ· κολλᾶσθαι (l. κολλᾶσθε) τοῖς ἁγίοις, ὅτι οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἁγιασθήσονται.

XLVI. 1. 2. καὶ μετ' ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσῃ. haec a Junio omissa e codice restituit Wotton. 3. 4. κολληθῶμεν—τοῦ θεοῦ. Nicon (cf. quae ad c. 14 p. 16, 8 sq. notavimus) in excerptis suis ita pergit: κολληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθῴοις καὶ δικαίοις 5. ὑμῖν c. cod., Wott., Jacobs., Hef., ἡμῖν Fell., Cotel., Colom., Schoenem., Hornem., Dress. 6. 7. καὶ ἓν— μία κλῆσις c. cod. et edd., μίαν κλῆσιν vel οὐχὶ καὶ ἕν ἐστι πνεῦμα— καὶ μία κλῆσις temere suasit Boisius. 12—p. 50, 1. Οὐαὶ — — σκανδαλίσαι. Matth. XXVI, 24: οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. XVIII, 6: ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. Marc. IX, 42: καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πίστιν ἐχόντων, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται μύλος ὀνικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν. Luc. XVII, 2: λυσιτελεῖ αὐτῷ, εἰ λίθος μυλικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ τῶν μικρῶν τούτων ἕνα. etiam Clemens Alex. Strom. III, 18, 107. p. 561: οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, φησὶν ὁ κύριος, καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ μὴ ἐγεννήθη, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσαι (Mt. XXVI, 24). κρεῖττον ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον καὶ καταποντισθῆναι εἰς θάλασσαν ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι (Mt. XVIII, 6 sq., voc. διαστρέψαι e sqq., p. 50, 3, petito). Clementem Romanum in his laudandis etiam non multum absimilem esse a Tertulliano (adv. Marcion. IV, 35), Origene (Hom. in Num. XXV, 1, Opp. II, 365) et aliis monuit Cotelerius. equidem (apost. Väter p. 106) monui, etiam Marcionem Luc. XVII, 2 ita legisse: λυσιτελεῖ αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ἢ λίθος μυλικὸς περίκειται κτλ. 12. ἐκείνῳ c. cod., Clem. Al. et edd., δι' οὗ τὰ σκάνδαλα ἔρχεται ex ev. Matthaei addere voluerunt Junius, Bois., Fellus. 13. αὐτῷ c. cod., Clem. Al. et edd., μᾶλλον temere addere voluerunt Jun., Fell., Colomes.

δαλίσαι· κρεῖττον ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον καὶ καταποντισθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἕνα τῶν μικρῶν μου σκανδαλίσαι. τὸ σχίσμα ὑμῶν πολλοὺς διέστρεψεν, πολλοὺς εἰς ἀθυμίαν ἔβαλεν, πολλοὺς εἰς δισταγμόν, τοὺς πάντας ὑμᾶς εἰς λύπην· καὶ ἐπίμονος ὑμῶν ἐστιν ἡ στάσις.

XLVII. Ἀναλάβετε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ μακαρίου Παύλου τοῦ ἀποστόλου. τί πρῶτον ὑμῖν ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου ἔγραψεν; ἐπ' ἀληθείας πνευματικῶς ἐπέ-
1 Cor. I, 12. στειλεν ὑμῖν περὶ αὐτοῦ τε καὶ Κηφᾶ τε καὶ Ἀπολλώ, διὰ τὸ καὶ τότε προσκλίσεις ὑμᾶς πεποιῆσθαι. ἀλλ' ἡ πρόσκλισις ἐκείνη ἧττονα ἁμαρτίαν ὑμῖν προσήνεγκεν· προσεκλίθητε γὰρ ἀποστόλοις μεμαρτυρημένοις καὶ ἀνδρὶ δεδοκιμασμένῳ παρ' αὐτοῖς. νυνὶ δὲ κατανοήσατε τίνες ὑμᾶς διέστρεψαν καὶ τὸ σεμνὸν τῆς περιβοήτου φιλαδελφίας ὑμῶν ἐμείωσαν. αἰσχρά, ἀγαπητοί, καὶ λίαν αἰσχρὰ καὶ ἀνάξια τῆς ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς ἀκούεται, τὴν βεβαιοτάτην καὶ ἀρχαίαν Κορινθίων ἐκκλησίαν δι' ἓν ἢ δύο πρόσωπα στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους. καὶ αὕτη ἡ ἀκοὴ οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς ἐχώρησεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροκλινεῖς ὑπάρχοντας ἀφ' ἡμῶν, ὥστε καὶ βλασφημίας ἐπιφέρεσθαι τῷ ὀνόματι κυρίου διὰ τὴν ὑμετέραν ἀφροσύνην, ἑαυτοῖς δὲ κίνδυνον ἐπεξεργάζεσθαι. XLVIII. ἐξάρωμεν οὖν τοῦτο ἐν τάχει καὶ προσπέσωμεν τῷ δεσπότῃ καὶ κλαύσωμεν ἱκετεύοντες αὐτόν, ὅπως ἵλεως γενόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν καὶ ἐπὶ τὴν σεμνὴν τῆς φιλαδελφίας ἡμῶν καὶ ἁγνὴν

XLVII. 10. τε post Κηφᾶ e codice primus restituit Wotton. 11. πρόσκλισις (cf. c. 21 p. 27, 4) c. plerisque edd., προσκλησεις cod., πρόσκλισις ἡ invito codice Wotton., Russ., Gall., Schoenem. 12. ἥττονα c. Davis., Hefel., Dress., probante Jacobsonio, ηττον cod. 17. ἀκούεται c. Jun., Bois., Fell., Colom., etiam Dress., ἀκούεσθαι c. cod. ceteri edd.

XLVIII. 27. ἡμῶν καὶ c. Clem. Al., Wotton., Cotel., Colom., Hef., Dress., ἡμῶν, a Junio omissum, e cod. restituit Wotton., καί om. cod. et ceteri edd., etiam Wotton. 27—p. 51, 13. ἐπὶ τὴν σεμνὴν — καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ. Clemens Alex. Strom. IV, 18, 113 p. 613. ἡ σεμνὴ οὖν τῆς φιλανθρωπίας ἡμῶν καὶ ἁγνὴ ἀγωγὴ κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸ κοινωφελὲς ζητεῖ. I, 7, 38 p. 338. 339. Ἀνοίξατε οὖν, φησὶν ἡ γραφή, πύλας δικαιοσύνης, ἵνα ἐν αὐταῖς εἰσελθὼν ἐξομολογήσωμαι τῷ κυρίῳ. ἀλλ' αἱ μὲν εἰς δικαιοσύνην ὁδοί, πολυτρόπως σώζοντος τοῦ θεοῦ — ἀγαθὸς γάρ

ἀγωγὴν ἀποκαταστήσῃ ἡμᾶς. πύλη γὰρ δικαιοσύνης ἀνεῳγυῖα εἰς ζωὴν αὕτη, καθὼς γέγραπται Ἀνοίξατέ Ps. CXVIII, 19. 20. μοι πύλας δικαιοσύνης, ἵνα εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσωμαι τῷ κυρίῳ. αὕτη ἡ πύλη τοῦ κυρίου· δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. πολλῶν οὖν πυλῶν ἀνεῳγυιῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν Χριστῷ, ἐν ᾗ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες καὶ κατευθύνοντες τὴν πορείαν αὐτῶν ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ, ἀταράχως πάντα ἐπιτελοῦντες. ἤτω τις πιστός, ἤτω δυνατὸς γνῶσιν ἐξειπεῖν, ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις, ἤτω ἁγνός. τοσούτῳ γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι, καὶ ζητεῖν τὸ κοινωφελὲς πᾶσιν, καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ. XLIX. ὁ ἔχων ἀγάπην ἐν Χριστῷ τηρησάτω τὰ τοῦ Χριστοῦ παραγγέλματα. τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ τίς δύναται ἐξηγήσασθαι; τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ

— πολλαί τε καὶ ποικίλαι καὶ φέρουσαι εἰς τὴν κυρίαν ὁδόν τε καὶ πύλην. ἐὰν δὲ τὴν βασιλικήν τε καὶ αὐθεντικὴν εἴσοδον ζητῇς, ἀκούσῃ· Αὕτη ἡ πύλη τοῦ κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. πολλῶν τοίνυν ἀνεῳγμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἦν ἐν Χριστῷ, ᾗ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες καὶ κατευθύνοντες τὴν πορείαν αὐτῶν ἐν ὁσιότητι γνωστικῇ. αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ κατὰ λέξιν φησὶ τὰς διαφορὰς ἐκτιθέμενος τῶν κατὰ τὴν ἐκκλησίαν δοκίμων Ἤτω τις πιστός, ἤτω δυνατός τις γνῶσιν ἐξειπεῖν, ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις. VI, 8, 64 p. 772. ἐξηγούμενος δὲ τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου (Ps. CXVIII, 19. 20) Βαρνάβας (error memoriae) ἐπιφέρει Πολλῶν πυλῶν ἀνεῳγυιῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν Χριστῷ, ἐν ᾗ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες. §. 65. p. 772 sq.: ἔστω τοίνυν πιστὸς ὁ τοιοῦτος, ἔστω δυνατὸς γνῶσιν ἐξειπεῖν, ἤτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις, ἤτω ἁγνός. τοσούτῳ γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι, ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησί. Antonii Melissa Part. II. Serm. 73: Κλήμεντος· . . . τοσοῦτόν τις μᾶλλον ὀφείλει ταπεινοφρονεῖν, ὅσον δοκεῖ μᾶλλον εἶναι. Maximus locorum communium serm. 49: Κλήμεντος· τοσοῦτόν τις μᾶλλον ὀφείλει ταπεινοφρονεῖν, ὅσον δοκεῖ μᾶλλον εἶναι.

XLVIII. 3. ἵνα c. Clem. Al., om. cod. et edd. 3. 4. ἐξομολογήσωμαι c. cod., Clem. Al., Wott., Russ., ἐξομολογήσομαι c. LXX (ubi ἵνα non antecedit) ceteri edd. 8. ἀταράχως c. cod. et edd., καὶ praemittere voluit Boisius. 10. διακρίσει c. Clem. Al. et edd. post Wottonum (antea edebatur δικαίᾳ κρίσει), διακρισιν cod. cf. 1 Cor. XII, 10. XIV. 29. Rom. XIV, 1. 10. 11. ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις, ἤτω ἁγνός c. Clem. Al., Potter. (ad Clem. Al. p. 772) et Grabio (Spicileg. I, 263), ἤτω γοργὸς ἐν ἔργοις iam Jun. et Cotel. coniecerunt, ἤτω ἁγνὸς ἐν ἔργοις c. cod. ceteri edd. 11. γὰρ c. cod., Clem. Al., Wott., Russ., Gall., Hornem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., om. ceteri edd. 12. μείζων c. cod. et Clem. Al., om. Anton. et Maximus.

XLIX. 15. 16. τὸν δεσμὸν—ἐξηγήσασθαι. Hieronymus ad Eph. IV, 1 (Opp. VII, 606): cuius rei et Clemens ad Corinthios testis est scribens: Vinculum charitatis Dei quis poterit enarrare?

τίς ἀρκεῖ, ὡς ἔδει, εἰπεῖν; τὸ ὕψος, εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη, ἀνεκδιήγητόν ἐστιν. ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ θεῷ, ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάναυσον ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ· ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ· δίχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστιν τῷ θεῷ. ἐν ἀγάπῃ προσελάβετο ἡμᾶς ὁ δεσπότης· διὰ τὴν ἀγάπην, ἣν ἔσχεν πρὸς ἡμᾶς, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἔδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ κύριος ἡμῶν ἐν θελήματι θεοῦ καὶ τὴν σάρκα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς ἡμῶν καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. L. ὁρᾶτε, ἀγαπητοί, πῶς μέγα καὶ θαυμαστόν ἐστιν ἡ ἀγάπη, καὶ τῆς τελειότητος αὐτῆς οὐκ ἔστιν ἐξήγησις. τίς ἱκανὸς ἐν αὐτῇ εὑρ[εθῆναι], εἰ μὴ οὓς ἂν καταξιώσῃ [ὁ θεός; εὐχώμε]θα οὖν καὶ αἰτώμεθα ἀπ[ὸ τοῦ ἐλέ]ους αὐτοῦ, ἵνα ἐν ἀγάπῃ [ζῶμεν] δίχα προσκλίσεως ἀνθρω[πίνης], ἄμωμοι. αἱ γενεαὶ πᾶσαι

Jac. V, 20. 1 Petr. IV, 8. 1 Cor. XIII, 7.

XLIX. 1—16. τὸ ὕψος—καταξιώσῃ ὁ θεός. Clemens Alex. Strom. IV, 18, 113. p. 613: αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη· τὸ ἀγαπᾶν τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον, αὕτη εἰς τὸ ἀνεκδιήγητον ὕψος ἀνάγει. ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ, ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ θεῷ, πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ· ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ· δίχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστον τῷ θεῷ· τῆς τελειότητος αὐτῆς οὐκ ἔστιν ἐξήγησις, φησί. τίς ἱκανὸς ἐν αὐτῇ εὑρεθῆναι, εἰ μὴ οὓς ἂν αὐτὸς καταξιώσῃ ὁ θεός; 3. ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. Prov. X, 12. LXX cod. Al.: μῖσος ἐγείρει νῖκος (Vat. νεῖκος), πάντας δὲ τοὺς μὴ φιλονεικοῦντας καλύψει (Vat. καλύπτει) φιλία. Jac. V, 20: γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν. 1 Petr. IV, 8: ὅτι ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. 6. τῇ ante ἀγάπῃ e cod. restituit Wotton., ante quem omittebatur. 1. ἔδει c. cod. et edd., δεῖ M. Schmidt. 3. ἀγάπη (prius) c. cod. (Jacobs.) et plerisque edd., ἡ (tamquam e codice) ante posuerunt Coust., Wott., Gall., fortasse Millii nomine capti. 9—13. διὰ τὴν ἀγάπην—ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Irenaeus adv. haer. V, 1, 1 (graece apud Theodoretum Dial. III. p. 155. II. p. 87): τῷ ἰδίῳ οὖν αἵματι λυτρωσαμένου ἡμᾶς τοῦ κυρίου, καὶ δόντος τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν καὶ τὴν σάρκα τὴν ἑαυτοῦ ἀντὶ τῶν ἡμετέρων σαρκῶν. 10. 11. Ἰησοῦς Χριστὸς e cod. restituit Wotton., ὁ Χριστὸς priores edd. 16. καταξιώσῃ c. Clem. Al. et edd., απαξιωσῃ cod., οὐκ ἀπαξιώσῃ Laurent l. l. p. 424.

L. 16—17. αἰτώμεθα ἀπ[ὸ τοῦ ἐλέ]ους αὐτοῦ c. Mill., Wott. (sine τοῦ), Gall., Jacobs., Hef., Reithm., αἰτώμεθα [εἶναι ἀξί]ους invito codice Junius et alii, αἰτώμεθα ἁγιασμούς Davis. 18—p. 53, 4. αἱ γενεαὶ πᾶσαι—τοῦ Χριστοῦ. Clemens Alex. Strom. IV, 18, 114 p. 614: αἱ γενεαὶ δὲ πᾶσαι ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως τῆσδε τῆς ἡμέρας παρῆλθον· ἀλλ' οἱ ἐν ἀγάπῃ τελειωθέντες κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ χάριν ἔχουσι χώραν εὐσεβῶν, οἳ φανερωθήσονται ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ.

[ἀπὸ Ἀδὰμ] ἕως τῆςδε τῆς ἡμέρας παρῆ[λθον]· ἀλλ' οἱ ἐν
ἀγάπῃ τελειωθέν[τες] κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ χάριν ἔχου[σιν]
χῶρον εὐσεβῶν· οἳ φανερ[ωθήσον]ται ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς
βασιλ[είας] τοῦ Χριστοῦ. γέγραπται γάρ Εἴσελ[θε] εἰς τὰ Jes. XXVI, 20.
ταμεῖα μικρὸν ὅσον ὅσο[ν], ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ ὀργὴ
καὶ θ[υμός] μου· καὶ μνησθήσομαι ἡμέρ[ας] ἀγαθῆς, Ezech. XXXVII, 12. 13.
καὶ ἀναστήσω ὑμᾶς [ἐκ] τῶν θηκῶν ὑμῶν. μακάριοί
ἐσμεν, ἀγαπητοί, εἰ τὰ [προσ]τάγματα τοῦ θεοῦ ἐποιοῦ-
μεν ἐ[ν ὁ]μονοίᾳ ἀγάπης, εἰς τὸ ἀφεθῆ[ναι] ἡμῖν δι'
ἀγάπης τὰς ἁμαρτίας ἡ[μῶν]. γέγραπται γάρ Μακάριοι ὧν Ps. XXXII, 1. 2.

L. 1. [ἀπὸ Ἀδάμ] ita codicis lacunam, a Junio, Gall., Russ., Schoenem. non indicatam c. Clem. Al. suppleverunt Cotel., Coustant., Frey, Jacobs., Hef., Reithm., Dress. — τῆςδε τῆς c. Clem. Al., τῆςδε c. cod. edd. 2. θεοῦ c. cod., Clem. Al., Juuio (in margine), Wottono et sequentibus edd. (excepto Hornem.), Χριστοῦ Junius (in textu) et alii. 3. χῶρον c. cod., Wottono et seqq. edd., χώραν c. Clem. Al. priores edd. cf. Enoch. XX, 1 sq. versionis Dillmann.: „Und er zeigte mir im Westen ein grosses hohes Gebirge, harte Felsen und vier schöne *Plätze*. — — Diese schönen *Plätze* sind dazu bestimmt, dass auf ihnen die Geister, die Seelen der Todten, sich sammeln; für sie sind dieselben geschaffen, um hier alle Seelen der Menschenkinder zu versammeln." Irenae. adv. haer. V, 31, 2 (graece in Joannis Damasc. parallelis): *αἱ ψυχαὶ ἀπέρχονται εἰς . . . τὸν τόπον τὸν ὡρισμένον αὐτοῖς ἀπὸ* (l. *ὑπὸ*) *τοῦ θεοῦ, κἀκεῖ μέχρι τῆς ἀναστάσεως φοιτῶσι περιμένουσαι τὴν ἀνάστασιν· ἔπειτα ἀναλαβοῦσαι τὰ σώματα καὶ ὁλοκλήρως ἀναστᾶσαι, τουτέστι σωματικῶς, καθὼς καὶ ὁ κύριος ἀνέστη, οὕτως ἐλεύσονται εἰς τὴν ὄψιν τοῦ θεοῦ.* — *φανερ[ωθήσον]ται* c. Clem. Al., Jun. et aliis edd., *φανερ . . . ται* cod., itaque *φανερ[οῦν]ται* Wotton., Russ., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress. 4—7, *Εἴσελ[θε]—θηκῶν ὑμῶν.* Jes. XXVI, 19. 20. LXX. cod. Al.: *ἀναστήσονται γὰρ* (*γὰρ* om. Vat.) *οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ εὐφρανθήσονται οἱ ἐν τῇ γῇ* —. *βάδιζε ὁ* (*ὁ* om. Vat.) *λαός μου, εἴσελθε εἰς τὰ ταμιεῖά* (*ταμεῖά* Vat.) *σου, ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου, ἀποκρύβηθι μικρὸν ὅσον ὅσον, ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὀργὴ κυρίου.* Ezech. XXXVII, 12. 13. LXX. cod. Al.: *ἰδοὺ ἐγὼ ἀνοίγω ὑμῶν τὰ μνήματα* (*τὰ μνήματα ὑμῶν* Vat.) *καὶ ἀνάξω ὑμᾶς ἐκ τῶν μνημάτων ὑμῶν καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραήλ, καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι κύριος, ἐν τῷ ἀνοῖξαί με τοὺς τάφους ὑμῶν τοῦ ἀναγαγεῖν με ὑμᾶς* (*ὑμᾶς* om. Vat.) *ἐκ τῶν τάφων ὑμῶν* (*ὑμῶν* om. Vat.) *τὸν λαόν μου.* conferre iuvat, quamvis Clementi nostro nondum notum, 4. librum Esr. II, 16: et resuscitabo mortuos de locis suis et de monumentis educam illos, quoniam cognovi nomen meum in illis (ita cod. Sangerm. et Turic., in Israel vulg.). 5. *ταμεῖα* c. cod. (*ταμια*), LXX. cod. Vat., Jun., Fell., Colomes., Cotel., Frey., Hef., Jacobs., Reithm., Dress., *ταμιεῖα* c. LXX. cod. Al. Wott., Russ., Gall. — *ὅσον ὅσο[ν]* (cf. Hebr. X, 37. Aristoph. Vesp. 213) c. cod., Jun., Cotel., Jacobs., Hef., Dress., *ὅσο[ν]* Wott., Russ., Gall. 7. *θηκῶν* c. cod., Wotton., Russ., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *σηκῶν* ceteri edd. 8. *τὰ* ante *[προσ]τάγματα*, antea omissum, e cod. restituit Wotton. 10. *ἡ[μῶν]* c. edd. ante Wotton., Jacobs. (qui literam *η* in cod. adhuc cerni monuit et lacunam testatus est), Hef., Dress., om. Wotton. et sequentes edd. ante Jacobsonium. — *ὧν* post *μακάριοι* in cod. contra Jun. testatur Jacobs.

[ἀφέ]θησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπε[καλύ]φθησαν αἱ ἁμαρτίαι· μακάριος [ἀνὴρ] οὗ οὐ μὴ λογίσηται κύριος ἁμαρτίαν, οὐδέ ἐστιν ἐν τῷ στόματι αὐτ[οῦ] δόλος. οὗτος ὁ μακαρισμὸς ἐ[γέ]νετο ἐπὶ τοὺς ἐκλελεγμένους ὑπὸ τοῦ θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμ[ῶν], ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶ[ν]ας τῶν αἰ[ώ]νων. ἀμήν.

LI. Ὅσα [οὖ]ν παρέ[βημεν διὰ τιναγμῶν [τοῦ] ἀντικε[ιμέ]νου, ἀξιώσωμεν [συγγνώμην]· καὶ ἐκεῖνοι δὲ οἵτι[νε]ς ἀρχηγ[οὶ τῆς] στάσεως καὶ διχοστασίας ἐγεν[ή]θ]ησαν, ὀφείλουσιν τὸ κοινὸν τῆς ἐλπίδος σκοπεῖν. οἱ γὰρ μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης πολιτευόμενοι ἑαυτοὺς θέλουσιν μᾶλλον αἰκίαις περιπίπτειν ἢ τοὺς πλησίον· μᾶλλον δὲ ἑαυτῶν κατ[ά]γνωσιν φέρουσιν ἢ τῆς παραδεδομένης ἡμῖ[ν] καλῶς καὶ δικαίω[ς] ὁμοφωνίας. καλὸν γ[ὰρ] ἀνθρώπῳ ἐξομολογεῖσθαι περὶ τ[ῶν] παραπτωμ[ά]των ἢ σκληρῦναι τὴν καρδίαν αὐτ[οῦ], καθὼς ἐσκληρύνθη ἡ καρδία τῶν στασιαζόντων πρὸς τὸν
Num. XVI. θεράποντα τοῦ θεοῦ Μωϋσῆν· ὧν τὸ [κρί]μα πρόδηλον ἐγενήθη. κατέβ[η]σαν γὰρ εἰς ᾅδου ζῶ[ν]τες, καὶ θά-
Ex. XIV. [νατος κατέπιεν α]ὐτούς. Φαραὼ καὶ ἡ στρα[τιὰ αὐτ]οῦ καὶ πάντες οἱ ἡγούμε[νοι Αἰγ]ύπτου, τά τε ἅρματα καὶ οἱ [ἀναβά]ται αὐτῶν οὐ δι' ἄλλην τινὰ [αἰτία]ν ἐβυ-

L. 1. ὧν post καί in cod. testatur Jacobs., ω solum legerat Mill. 2. οὗ ante οὐ μή c. cod. et LXX. cod. Al., ᾧ LXX cod. Vat. et Rom. IV, 8.

LI. 7. 8. ὅσα οὖν — [συγνώμην]. Clemens Alex. Strom. IV, 18, 115. p. 614: ἡ ἀγάπη ἁμαρτάνειν οὐκ ἐᾷ, ἣν δὲ καὶ περιπέσῃ ἄκων τοιαύτῃ τινὶ περιστάσει διὰ τὰς παρεμπτώσεις τοῦ ἀντικειμένου, μιμησάμενος τὸν Δαβὶδ ψαλεῖ (Ps. L, 14 sq.). cod.: ὅσα . . ν παρε . . μεν δια τινος των . . . αντικε . . . νου αξιωσωμεν . . . ., quae e Clemente Alex. emendare ita voluerunt Junius, Colom., Constant.: ὅσοι (ita Jun. perperam edidit, correctus a Wottono) οὖν ἄκοντες παρέβημεν διά τινας τῶν τοῦ ἀντικειμένου παρεμπτώσεων ἀξιώσωμεν συγνώμην. voc. παρεμπτώσεων in margine dederunt Coteler. et Schoenem., in contextu Hornem.; post τοῦ ἀντικειμένου Wotton. addere voluit τεχνῶν, δόλων, ἐπιβολῶν, ἐνεδρῶν, πειρασμῶν aut tale aliquid, ὅσα οὖν παρέβημεν διὰ πειρασμῶν vel τεχνασμάτων κτλ. Davisius. simplicissime emendanda sunt. facillime e ΤΙΝΑΓΜΩΝ oriri poterat ΤΙΝΟΣΤΩΝ. ceterum Laurent l. l. p. 424 ultimam lacunam non voc. συγγνώμην, sed voc. γενέσθαι vel alio, quod „veranlassen, herbeiführen" significet, supplere voluit. 12. αἰκίαις c. edd. (aut in margine aut in textu), οικιαις cod. 14. καλῶς καὶ δικαίω[ς] c. cod., Wott., Russ., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., καλῆς καὶ δικαίας ceteri edd. 22. [ἀναβά]ται c. Colom., Wott., Gall., Hornem., Hef., Jacobs., Reithm., Dress., [ἱππό]ται Junius et alii. — οὐ post αὐτῶν c. Jun. et ceteris edd. (aut in margine aut in textu), οι cod.

ϑίσϑησαν εἰς ϑάλασσαν [ἐρυϑρ]ὰν καὶ ἀπώλοντο, ἀλλὰ διὰ [τὸ σκλη]ρυνϑῆναι αὐτῶν τὰς ἀσυ[νέτου]ς καρδίας μετὰ τὸ γενέσϑαι [τὰ σημ]εῖα [καὶ] τὰ τέρατα ἐν γῇ Αἰγύ[πτου] διὰ [τοῦ ϑ]εράποντος τοῦ ϑεοῦ [Μ]ωϋσέως. (Num. XII, 7. Hebr. III, 5.) LII. ἀπροσδεής, ἀδελφοί, [ὁ] δεσπότης ὑπάρχει τῶν ἁπάντων, [οὐ]δὲν οὐδενὸς χρήζει, εἰ μὴ τὸ [ἐξ]ομολογεῖσϑαι αὐτῷ. φησὶ γάρ [ὁ] ἐκλεκτὸς Δαβίδ· Ἐξομολογήσο[μ]αι τῷ κυρίῳ, (Ps. LXIX, 31—33.) καὶ ἀρέσει αὐτῷ ὑπὲρ [μ]όσχον νέον κέρατα ἐκφέροντα καὶ ὁπλάς· ἰδέτωσαν πτωχοὶ καὶ εὐφρανϑήτωσαν. κ[αὶ πά]λιν λέγει Θῦσον τῷ ϑεῷ ϑυσίαν (Ps. L, 14. 15.) αἰ[νέ]σεως καὶ ἀπόδος τῷ ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου· καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ ϑλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με. ϑυσία γὰρ τῷ ϑεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. (Ps. LI, 19.) LIII. ἐπίστασϑε γὰρ καὶ καλῶς ἐπίστασϑ[ε τὰ]ς ἱερὰς γραφάς, ἀγαπητοί, [καὶ ἐγκε]κύφατε εἰς τὰ λόγια τοῦ [ϑεοῦ. εἰς ἀ]νάμνησιν οὖν ταῦτα [εἴρητα]ι. Μωϋσέως γὰρ ἀναβά[ντος εἰ]ς τὸ ὄρος καὶ ποιήσαν[τος τεσσαρ]άκοντα ἡμέρας καὶ τεσ[σαράκοντ]α νύκτας ἐν (Ex. XXXI, 18. XXXIV, 28.)

LI. 3. [τὰ σημ]εῖα [καὶ] τὰ τέρατα (cf. Act. VII, 36) c. Wott. et sequentibus edd. (praeter Russ. et Hornem.), [τηλικαῦ]τα τέρατα Junius et alii.

LII. 5. ὁ ante δεσπότης, a Junio editum, a Wottono omissum ex parte etiam nunc cerni testatur Jacobs. 6. [οὐ]δὲν c. cod., Wott., Gall., Hef., Jacobs., Reithm., Dress., οὐδὲ Jun. et ceteri edd. — τὸ ante [ἐξ]ομολογεῖσϑαι c. cod., Davis. et aliis, τοῦ Jun., Fell., Colom., Schoenem. 7—14. ἐξομολογήσο[μ]αι—πνεῦμα συντετριμμένον. Clemens Al. Strom. IV, 18, 115 p. 614 (cf. p. 54, 7. 8) pergit: ἐξομολογήσομαι τῷ κυρίῳ, καὶ ἀρέσει αὐτῷ ὑπὲρ μόσχον νέον φέροντα κέρατα καὶ ὁπλάς· ἰδέτωσαν πτωχοὶ καὶ εὐφρανϑήτωσαν. λέγει γὰρ Θῦσον τῷ ϑεῷ ϑυσίαν αἰνέσεως καὶ ἀπόδος τῷ κυρίῳ τὰς εὐχάς σου καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ ϑλίψεώς σου· καὶ ἐξελοῦμαί σε καὶ δοξάσεις με. ϑυσία γὰρ τῷ ϑεῷ πνεῦμα συντετριμμένον.

LIII. 16. [εἴρητα]ι dedi. nam ταυτα . . . . . ιμωυσεως cod. teste Jacobsonio, lacunam non maiorem septem literis iam Mill. indicavit et [ἐλάβετα]ι, i. e. ἐλάβετε coniecit. [λάβετα]ι, i. e. λάβετε, Junius, Wotton. et ceteri edd., [εἴληπτα]ι coniecit Laurent l. l. p. 425. 17. ἀναβά[ντος εἰ]ς c. Jacobs. et sequentibus edd., ἀναβαί[νοντος εἰ]ς priores edd., sed literae *N* pars prior *I* esse videbatur, et lacunam non nisi literas admittere asseruit Jacobsonius. 17—p. 56, 12. Μωϋσέως—ἐκ βίβλου ζώντων. Ex. XXXI, 18. LXX. cod. Al.: καὶ ἔδωκε Μωϋσῇ, ἡνίκα κατέπαυσε λαλῶν πρὸς αὐτὸν (αὐτῷ Vat.) ἐν τῷ ὄρει τῷ Σινᾶ, τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυρίου, πλάκας λιϑίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ ϑεοῦ. XXXIV, 28: καὶ ἦν ἐκεῖ Μωϋσῆς ἔναντι (ἐναντίον Vat.) κυρίου τεσσεράκοντα (τεσσαράκοντα Vat.) ἡμέρας καὶ τεσσεράκοντα (τεσσαράκοντα Vat.) νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγε καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιε καὶ ἔγραψεν ἐπὶ τῶν δύο (δύο om. Vat.) πλακῶν τὰ ῥήματα ταῦτα τῆς διαϑήκης τοὺς δέκα λόγους. XXXII, 7. 8: καὶ ἐλάλησε κύριος πρὸς Μωϋσῆν λέγων Βάδιζε κατάβηϑι τὸ τάχος (τὸ τάχος κατάβηϑι Vat.) ἐντεῦϑεν· ἠνόμησε γὰρ ὁ

Deut. IX, 12 sq. Ex. XXXII, 7 sq. νηστείᾳ [καὶ ταπειν]ώσει, εἶπεν πρὸς αὐτὸν [ὁ κύριος Μωϋ]σῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι [τὸ τάχος] ἐντεῦθεν, ὅτι ἠνόμησεν [ὁ λαός σ]ου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς [Αἰγύπτο]υ· παρέβησαν ταχὺ ἐκ [τῆς ὁδο]ῦ ἧς ἐνετείλω αὐτοῖς, [ἐποίησα]ν ἑαυτοῖς χωνεύματα. [καὶ εἶπε]ν κύριος πρὸς αὐτόν Λελάλη[κα πρός] σε ἅπαξ καὶ δίς, λέγων [Ἑώρακα] τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ ἰδοὺ λαὸς [σ]κληροτράχηλος· ἔασόν [με ἐξολ]εθρεῦσαι αὐτούς, καὶ ἐξα[λείψω τὸ] ὄνομα αὐτῶν ὑποκά[τωθεν] τοῦ οὐρανοῦ καὶ ποιήσω [σε εἰς ἔθ]νος μέγα καὶ θαυμαστόν, [καὶ πολ]ὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο.
Ex. XXXII, 32. [εἶπε δὲ Μωϋσῆς Μηθαμῶς, κύριε· [ἄφες τὴν ἁ]μαρτίαν τῷ λαῷ τούτῳ, ἢ κἀμὲ ἐξάλειψον ἐκ βίβλου ζώντων. ὢ μεγάλης ἀγάπης, ὢ τελειότητος ἀνυπερβλήτου. παρρη-

λαός σου, οὓς (ὃν Vat.) ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου. παρέβησαν ταχὺ ἐκ τῆς ὁδοῦ ἧς ἐνετείλω αὐτοῖς· ἐποίησαν ἑαυτοῖς μόσχον καὶ προσκεκυνήκασιν αὐτῷ καὶ εἶπαν. Deut. IX, 12—14: καὶ εἶπε κύριος πρός με Ἀνάστηθι καὶ (καὶ om. Vat.) κατάβηθι ταχὺ ἐκ τῆς ὁδοῦ ἧς ἐνετείλω αὐτοῖς, (καὶ add. Vat.) ἐποίησαν ἑαυτοῖς χωνευτά (χώνευμα Vat.). καὶ εἶπε κύριος πρός με (λέγων add. Vat.) Λελάληκα πρὸς σὲ ἅπαξ καὶ δὶς λέγων Ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ ἰδοὺ λαὸς σκληροτράχηλός ἐστιν. (καὶ νῦν add. Vat.) ἔασόν με ἐξολεθρεῦσαι αὐτούς, καὶ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτῶν ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ καὶ ἰσχυρὸν καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο. Ex. XXXI, 31. 32: ἐπέστρεψεν (ὑπέστρεψε Vat.) δὲ Μωϋσῆς πρὸς κύριον καὶ εἶπε Δέομαι, κύριε· ἡμάρτηκεν ὁ λαὸς οὗτος ἁμαρτίαν μεγάλην καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς θεοὺς χρυσοῦς· καὶ νῦν, εἰ μὲν ἀφεῖς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν (αὐτῶν add. Vat.), ἄφες· εἰ δὲ μή, ἐξάλειψον κἀμὲ (με Vat.) ἐκ τῆς βίβλου σου ἧς ἔγραψας. etiam Barnabae epi. IV, p. 10, 6—8: λέγει γὰρ οὕτως κύριος Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου. XIV, p. 46, 17—19: καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ὁ λαός σου ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἠνόμησεν. Barnabam autem Clemenetm Romanum, qui totum illum ambitum composuit, secutum esse non dubito. etiam Clemens Alex. Strom. IV, 19, 120 p. 617 Clementem Rom. secutus: αὐτίκα οὐχ ὁ Μωϋσῆς μόνος ἀκούσας παρὰ τοῦ θεοῦ Λελάληκα πρός σε ἅπαξ καὶ δὶς λέγων Ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ ἰδού ἐστι σκληροτράχηλος, ἔασόν με ἐξολοθρεῦσαι αὐτοὺς καὶ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτῶν ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο· ἀποκρίνεται δεόμενος μὴ τὸ ἑαυτοῦ σκοπῶν, ἀλλὰ τὴν κοινὴν σωτηρίαν· Μηδαμῶς, κύριε, ἄφες τὴν ἁμαρτίαν τῷ λαῷ τούτῳ, ἢ κἀμὲ ἐξάλειψεν ἐκ βίβλου ζώντων.

LIII. 1. 2. [ὁ κύριος Μωϋ]σῆ c. Jacobs. (qui sex tantum literarum spatium testatus ita supplevit οκσμωυ, i. e. ὁ κύριος Μωϋ), Hef. et Dress., [θεός Ἀνάστηθ]ι invito codice Junius et seqq. edd., [ὁ θεός Μωϋ]σῆ Wott. et Russ., [κύριος Ἀναστή]σῃ Mill. 7. λαός in cod. exstare contra Junium monuit Jacobson. 11. μηθαμῶς c. cod. Wott., Jacobs., Hef., Dress., aliis, μηδαμῶς c. Clem. Al. Junius. 12. κἀμέ (LXX cod. Al.) c. cod., Clem. Al., Wotton., Russ., Gall., Jacobs., Hef., Dress., καί με Jun. et ceteri edd. 13—p. 57, 2. ὢ μεγάλης—ἄξιοι. Clemens Al. l. l. pergit: ὅση τελειότης τοῦ συναποθανεῖν ἐθελήσαντος τῷ λαῷ ἢ σώζεσθαι μόνος.

σιάζεται θεράπων πρὸς κύριον, αἰτεῖται ἄφεσιν τῷ πλήθει ἢ καὶ ἑαυτὸν ἐξαλειφθῆναι μετ' αὐτῶν ἀξιοῖ. LIV. τίς οὖν ἐν ὑμῖν γενναῖος; τίς εὔσπλαγχνος; τίς πεπληροφορημένος ἀγάπης; εἰπάτω Εἰ δι' ἐμὲ στάσις καὶ ἔρις καὶ σχίσματα, ἐκχωρῶ, ἄπειμι, οὗ ἐὰν βούλησθε, καὶ ποιῶ τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ πλήθους· μόνον τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ εἰρηνευέτω μετὰ τῶν καθεσταμένων πρεσβυτέρων. τοῦτο ὁ ποιήσας ἑαυτῷ μέγα κλέος ἐν κυρίῳ περιποιήσεται, καὶ πᾶς τόπος δέξεται αὐτόν· τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. ταῦτα οἱ πολιτευόμενοι τὴν ἀμεταμέλητον πολιτείαν τοῦ θεοῦ ἐποίησαν καὶ ποιήσουσιν. LV. ἵνα δὲ καὶ ὑποδείγματα ἐθνῶν ἐνέγκωμεν, πολλοὶ βασιλεῖς καὶ ἡγούμενοι, λοιμικοῦ τινος ἐνστάντος καιροῦ, χρησμοδοτηθέντες παρέδωκαν ἑαυτοὺς εἰς θάνατον, ἵνα ῥύσωνται διὰ τοῦ ἑαυτῶν αἵματος τοὺς πολίτας· πολλοὶ ἐξεχώρησαν ἰδίων πόλεων, ἵνα μὴ στασιάζωσιν ἐπὶ πλεῖον. ἐπιστάμεθα πολλοὺς ἐν ἡμῖν παραδεδωκότας ἑαυτοὺς εἰς δεσμά,

Ps. XXIV, 1.

LIV. 4. *πεπληροφορημένος* c. cod., Wott., Jacobs., al., *πεπληρωμένους* mallent Jun., Bois., Fell., Colomes. 5—8. *ἐκχωρῶ—πρεσβυτέρων.* Epiphanius Haer. XXVII, 6: *λέγει γὰρ* (Clemens Rom.) *ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ Ἀναχωρῶ, ἄπειμι, εὐσταθείτω ὁ λαὸς τοῦ θεοῦ, τισὶ τοῦτο συμβουλεύων· εὕρομεν γὰρ ἔν τισιν ὑπομνηματισμοῖς τοῦτο ἐγκείμενον.* Chrysostomus Hom. XI. ad Ephes. (Opp. XI, 89 ed. Bened.): *εἰ μὲν οὖν περὶ ἡμῶν ταῦτα ὑποπτεύετε, ἕτοιμοι παραχωρῆσαι ἀπ' ἀρχῆς, ὅτῳ περ ἂν βούλοισθε· μόνον ἐκκλησία ἔστω μία.* 9. *τόπος* c. edd., *τοπως* cod. (Wott.).

LV. 12—p. 58, 3. *ἵνα δὲ καὶ — — ἑτέρους ἐψώμισαν.* Origenes in Joan. Tom. VI, 36 (Opp. VI, 153): *μεμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι πολλοί τινες, λοιμικῶν ἐνσκηψάντων ἐν ταῖς ἑαυτῶν πατρίσιν νοσημάτων, ἑαυτοὺς σφάγια ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ παραδεδώκασι. καὶ παραδέχεται ταῦθ' οὕτως γεγονέναι οὐκ ἀλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος.* Tom. XXVIII, 14 (Opp. IV, 393): *περὶ δὲ τοῦ πολλάκις ἐπικρατούντων τινῶν χαλεπῶν ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, οἷον λοιμῶν ἢ ἐπιβλαβῶν νηνεμιῶν ἢ λιμῶν λύεσθαι τὰ τοιαῦτα, οἱονεὶ καταργουμένου τοῦ ἐνεργοῦντος αὐτὸ πονηροῦ πνεύματος διὰ τὸ ἑαυτόν τινα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ διδόναι πολλαὶ φέρονται Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἱστορίαι.* in epi. ad Rom. lib. IV, 11 (Opp. IV, 541): adhibuimus et ea quae in saecularibus historiis feruntur, quod etiam apud ipsos nonnulli pestilentias vel turbines aliaque his similia perhibentur morti se obiiciendo repulisse et patriam vel gentem suam imminentis cladis excidio liberasse c. Cels. I, 31 (Opp. I, 349): *ἀνάλογον τοῖς ἀποθανοῦσιν ὑπὲρ πατρίδων ἐπὶ τῷ σβέσαι λοιμικὰ κρατήσαντα καταστήματα ἢ ἀφορίας ἢ δυσπλοίας. — — λεγέτωσαν οὖν οἱ βουλόμενοι ἀπιστεῖν τῷ Ἰησοῦν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀποτεθνηκέναι τρόπῳ σταυροῦ, πότερον οὐδὲ τὰς ἑλληνικὰς παραδέξονται καὶ βαρβαρικὰς πολλὰς ἱστορίας περὶ τοῦ τινὰς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τεθνηκέναι καθαιρετικῶς τῶν προκαταλαβόντων τὰς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη κακῶν.*

ὅπως ἑτέρους λυτρώσονται· πολλοὶ ἑαυτοὺς παρέδωκαν εἰς δουλείαν καὶ λαβόντες τὰς τιμὰς αὐτῶν ἑτέρους ἐψώμισαν. πολλαὶ γυναῖκες ἐνδυναμωθεῖσαι διὰ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ ἐπετελέσαντο πολλὰ ἀνδρεῖα. (Judith VIII sq.) Ἰουδὶθ ἡ μακαρία, ἐν συγκλεισμῷ οὔσης τῆς πόλεως, ᾐτήσατο παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐαθῆναι αὐτὴν ἐξελθεῖν εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων. παραδοῦσα οὖν ἑαυτὴν τῷ κινδύνῳ ἐξῆλθεν δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ ὄντος ἐν συγκλεισμῷ, καὶ παρέδωκεν κύριος Ὁλοφέρνην ἐν χειρὶ θηλείας. οὐχ ἧττονι καὶ ἡ τελεία (Esth. VII. VIII.) κατὰ πίστιν Ἐσθὴρ κινδύνῳ ἑαυτὴν παρέβαλεν, ἵνα τὸ δωδεκάφυλον τοῦ Ἰσραὴλ μέλλον ἀπολέσθαι ῥύσηται· (Esth. IV, 16.) διὰ γὰρ τῆς νηστείας καὶ τῆς ταπεινώσεως αὐτῆς ἠξίωσεν τὸν παντεπόπτην δεσπότην θεὸν τῶν αἰώνων, ὃς ἰδὼν τὸ ταπεινὸν τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἐρύσατο τὸν λαὸν ὧν χάριν ἐκινδύνευσεν.

LVI. *Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐντύχωμεν περὶ τῶν ἔν τινι παραπτώματι ὑπαρχόντων, ὅπως δοθῇ αὐτοῖς ἐπιείκεια καὶ ταπεινοφροσύνη, εἰς τὸ εἶξαι αὐτοὺς μὴ ἡμῖν, ἀλλὰ τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ· οὕτως γὰρ ἔσται αὐτοῖς ἔγκαρπος καὶ τελεία ἡ πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους μετ' οἰκτιρ-*

LV. 1. *λυτρώσονται* c. cod. et edd. praeter Schoenem., qui *λυτρώσωνται* dedit. 2. *εἰς δουλείαν καὶ* c. cod. et edd., *εἰς δουλείαν*, [*ἵνα ἑτέρους ἐλευθερώσωσι πολλοὶ ἐπώλησαν τὰ ὑπάρχοντα*] *καὶ* coniecit Boisius. — *αὐτῶν* scripsi, *αὑτῶν* edd. 4. *ἐπετελέσαντο* c. cod. et edd., *ἐπιτελέσαντο* mendose Jacobson. 4 — 10. *Ἰουδὶθ — θηλείας.* Clemens Alex. Strom. IV, 19, 120. p. 617: *ἀλλὰ καὶ Ἰουδὶθ ἡ ἐν γυναιξὶ τελειωθεῖσα, ἐν συγκλεισμῷ τῆς πόλεως γενομένης, δεηθεῖσα τῶν πρεσβυτέρων εἰς μὲν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐξέρχεται τοῦ παντὸς καταφρονήσασα κινδύνου ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἑαυτὴν ἐπιδοῦσα τοῖς πολεμίοις ἐν πίστει θεοῦ· λαμβάνει δ' εὐθὺς τἀπίχειρα τῆς πίστεως ἀριστεύσασα γυνὴ κατὰ τοῦ πολεμίου τῆς πίστεως, κυρία τῆς Ὁλοφέρνου γενομένη κεφαλῆς.* 10—16. *οὐχ ἧττονι — ἐκινδύνευσεν.* Clemens Alex. Strom. IV, 19, 121 p. 617 pergit: *πάλιν τε αὖ ἡ τελεία κατὰ πίστιν Ἐσθὴρ ῥυομένη τὸν Ἰσραὴλ τυραννικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς τοῦ σατράπου ὠμότητος μόνη γυνὴ νηστείαις τεθλιμμέναις πρὸς μυρίας ὁπλισαμένας ἀντετάξατο δεξιάς, τυραννικὸν διὰ πίστεως ἀναλύουσα δόγμα. καὶ δὴ τὸν μὲν ἐτιθάσσευσεν, ἀνέστειλεν δὲ τὸν Ἀμὰν καὶ τὸν Ἰσραὴλ τῇ θηλείᾳ πρὸς τὸν θεὸν δεήσει ἀπαθῆ διεφύλαξεν.* 10. *ἧττονι* c. cod. (*ηττονει*), Jacobs. ed. II et sqq., Hefel. ed. III. IV, Reithm., Dress., *ἧττον αὖ* priores editores. 14. *παντεπόπτην* (cf. c. 58 p. 62, 4) c. cod., Wott., Russ., Gall., Schoenem., Hef., Jacobs., Reithm., Dress., *παντεπτοητην* legerunt Jun. et Mill., inde *παντοποιητήν* edebatur. 15. *ἐρύσατο* c. cod., *ἐρρύσατο* edd.

LVI. 18. *παραπτώματι* (cf. Gal. VI, 1) c. cod., Wott., Jacobs., al., *περιπτώματι* legendum censuerunt Jun., Fell., Colomes.

μῶν μνεία. ἀναλάβωμεν παιδείαν, ἐφ' ᾗ οὐδεὶς ὀφείλει ἀγανακτεῖν, ἀγαπητοί· ἡ νουθέτησις ἣν ποιούμεθα εἰς ἀλλήλους καλή ἐστιν καὶ ὑπεράγαν ὠφέλιμος· κολλᾷ γὰρ ἡμᾶς τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ. οὕτως γάρ φησιν ὁ ἅγιος λόγος Παιδεύων ἐπαίδευσέν με ὁ κύριος καὶ τῷ (Ps. CXVIII. 18. Prov. III, 12.) *θανάτῳ οὐ παρέδωκέν με. ὃν γὰρ ἀγαπᾷ κύριος παι-* (Hebr. XII, 6.) *δεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Παιδεύσει* (Ps. CXLI, 5.) *με γάρ, φησίν, δίκαιος ἐν ἐλέει καὶ ἐλέγξει με, ἔλαιος δὲ ἁμαρτωλῶν μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλήν μου. καὶ πάλιν λέγει Μακάριος ἄνθρωπος ὃν ἤλεγξεν ὁ κύριος,* (Job. V, 17—26.) *νουθέτημα δὲ παντοκράτορος μὴ ἀπαναίνου· αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἔπαισεν, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἰάσαντο· ἑξάκις ἐξ ἀναγκῶν ἐξελεῖταί σε, ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ οὐχ ἅψεταί σου κακόν. ἐν λιμῷ ῥύσεταί σε ἐκ θανάτου, ἐν πολέμῳ δὲ ἐκ χειρὸς σιδήρου λύσει σε· καὶ ἀπὸ μάστιγος γλώσσης σε κρύψει, καὶ οὐ μὴ φοβηθήσῃ κακῶν ἐπερχομένων· ἀδίκων καὶ ἀνόμων καταγελάσῃ, ἀπὸ δὲ θηρίων ἀγρίων οὐ μὴ φοβηθῇς· θῆρες γὰρ ἄγριοι εἰρηνεύσουσίν σοι. εἶτα γνώσῃ ὅτι εἰρηνεύσει σου ὁ οἶκος, ἡ δὲ δίαιτα τῆς σκηνῆς σου οὐ μὴ ἁμάρτῃ· γνώσῃ δὲ ὅτι πολὺ [τὸ σπέρμα σου], τὰ δὲ τέκνα σου ὥσπερ [τὸ παμβό]τανον τοῦ ἀγροῦ. ἐλεύσ[ῃ δὲ ἐν τά]φῳ ὥσπερ σῖτος ὥριμο[ς, κατὰ και]ρὸν θεριζόμενος, ἢ ὥσ[περ θημω]νιὰ ἅλωνος καθ' ὥραν συ[γκομι]σθεῖσα. βλέπετε, ἀγαπητ[οί, ὅτι] ὑπερασπισμός ἐστιν τ[οῖς παιδευ]ομένοις ὑπὸ τοῦ [δ]εσπό[του· καὶ γὰρ] ἀγαθὸς ὢν παιδε[ύει ὁ θεὸς] εἰς τ[ὸ νουθετ]ηθῆναι ἡμᾶς διὰ τῆς ὁσίας [παι]δείας αὐτοῦ.*

LVI. 1. *ὀφείλει* c. cod. (*οφιλει*), Russ., Wott., Gall., Schoenem., Hornem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἐφίλει* (ad marg. *οφειλει*) Jun. et ceteri edd. 6. 7. *παιδεύει* c. cod., LXX cod. Al., Clem. Alex. Paedag. I, 9, 78 p. 145, al., *ἐλέγχει* LXX cod. Vat. 8. *ἔλαιος* c. cod. et textu hebr., *ἔλαιον* c. LXX edd. 12. *ἔπαισεν* c. cod. et LXX cod. Vat., *πατάξει* LXX cod. Al. mendose Clerici utraque editio *ἔπαιξεν*. *ἰάσαντο* c. cod. et LXX cod. Vat., *ἰάσονται* LXX cod. Al. 14. *οὐχ ἅψεται* c. omnibus edd. (*οὐχ ἅψηται* LXX cod. Al., *οὐ μὴ ἅψηται* cod. Vat.), *ουκοψεται* cod., *οὐκ ὄψεται* Mill. 26—27. *ὑπὸ τοῦ [δ]εσπό[του—νουθετ]ηθῆναι ἡμᾶς* c. Wottono (cui in voc. *δεσπότου* etiam literae δ et τ conspicuae erant), Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ὑπὸ τοῦ δεσπό[του· καὶ γὰρ] ἀγαθὸς ὢν παιδ[ευτὴς θέ]λει [νουθετ]ηθῆναι ἡμᾶς* Jun. et ceteri edd., *ὑπὸ τοῦ δεσπότου· θεὸς γὰρ ἀγαθὸς ὢν παιδεύει, ἀλλ' εἰς τὸ νουθετηθῆναι ἡμᾶς* coniecit Davis., probavit Clericus.

LVII. Ὑμεῖς οὖν οἱ τὴν καταβολὴν [τῆς] στάσεως ποιήσαντες ὑποτ[άγη]τε τοῖς πρεσβυτέροις καὶ παι[δεύ]-θητε εἰς μετάνοιαν κάμψαν[τες] τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν. μάθετε ὑποτάσσεσθαι ἀποθέμενοι τὴν ἀλαζόνα καὶ ὑπερήφανον τῆς γλώσσης ὑμῶν αὐθάδ[ειαν]· ἄμεινον γάρ ἐστιν ὑμῖν [ἐν] τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μικροὺς καὶ ἐλλογίμους εὑρεθῆναι, ἢ καθ' ὑπεροχὴν δοκοῦντας ἐκριφῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ. οὕτως γὰρ λέγει ἡ
Prov. I, 23—31. πανάρετος Σοφία· Ἰδοὺ προήσομ[αι ὑμῖ]ν ἐμῆς πνοῆς ῥῆσιν, διδάξω [δὲ ὑμᾶς] τὸν ἐμὸν λόγον. ἐπ[ειδὴ ἐκάλουν] καὶ οὐχ ὑπηκούσα[τε, καὶ ἐξέτει]νον λόγους καὶ οὐ [προσείχετε], ἀλλ' ἀκύρους ἐποι[εῖτε ἐμὰς] βουλάς, τοῖς δὲ ἐμ[οῖς ἐλέγχοις] ἠπειθήσατε· τοιγαρ[οῦν κἀγὼ] τῇ ὑμετέρᾳ ἀπωλεί[ᾳ ἐπιγελάσο]μαι· καταχαροῦμαι δὲ [ἡνίκα ἂν] ἔρχηται ὑμῖν ὄλεθρο[ς, καὶ ὡς ἂν ἀ]φίκηται ὑμῖν ἄφνω θ[όρυβος, ἡ δὲ] καταστροφὴ ὁμοία κ[αταιγίδι πα]ρῇ, ἢ ὅταν ἔρχηται ὑμ[ῖν θλῖψις] καὶ πολιορκία. ἔσται γ[ὰρ ὅταν ἐπι]καλέσησθέ με, ἐγὼ δὲ [οὐκ εἰσα]-κούσομαι ὑμῶν, ζητ[ήσουσίν] με κακοὶ καὶ οὐχ εὑρή-[σουσιν]. ἐμίσησαν γὰρ σοφίαν, [τὸν δὲ φό]βον τοῦ κυρίου οὐ προείλα[ντο, οὐδὲ] ἤθελον ἐμαῖς προσέχ[ειν βουλαῖς]· ἐμυκτήριζον δὲ ἐμοὺ]ς ἐλέγχους]. τοιγαροῦν ἔδονται τῆς [ἑαυτῶν] ὁδοῦ τοὺς καρποὺς [καὶ τῆς ἑαυτῶν] ἀσεβείας πλησθήσον[ται] . . . .

LVII. 7. *καθ' ὑπεροχὴν* c. cod. et edd., *καθυπερέχειν* mallent Jun., Fell., Colomes. 8. *ἐκ τῆς ἐλπίδος* c. cod., Cotel., Wott., Jacobs., Dress., *ἐλπίδος* tantum Hefel. ed. III. IV, *ἔξω τῆς κιγκλίδος* vel potius *ἐπαυλίδος* (ita Colomes.) Junius legendum censuit. 13. *ἠπειθήσατε* c. cod. et LXX cod. Vat., *οὐ προσείχετε* LXX. cod. Alex. 14. *ἀπωλεί[ᾳ]* e cod. restituit Wotton., quem secuti sunt Frey., Russ., Gall., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., *ἀπολεία* ceteri edd. 17. *ὅταν* c. edd., *οταρ* cod. — *πολιορκία* c. cod. et edd., *καὶ ὅταν ἔρχηται ὑμῖν ὄλεθρος* LXX. codd. Al. et Vat. addunt, quae in hebraeo textu desunt. 20. *σοφίαν* cod. c. LXX. cod. Vat., *παιδείαν* LXX. cod. Alex. — *φόβον* cod. c. textu hebraeo et LXX cod. C (hebr. rescr.), *λόγον* LXX. 24. *πλησθήσον[ται]*. Jacobsonius haec fere notavit: Junius, cui forte codicem conferre contigit prius quam a bibliopego Anglico praescissus fuerat et in corio compactus, diserte statuit folium integrum hoc loco excidisse. hodie cod. ms. post *πλησθησον* teste Jacobsonio ad calcem paginae exhibet undecim aut duodecim, ut Bunsenio (Ignatius und seine Zeit p. 101) visum est, quindecim literarum spatium. Lipsius l. l. p. 14 statuit, paginas circiter tres (librorum impressorum?) desiderari. contra Boisius ex asteriscis in apographo quo utebatur lacunam haud maiorem

Τῆς παρούσης καταστάσεως τὸ τέλος ἐστὶν ἡ διὰ πυρὸς κρίσις τῶν ἀσεβῶν, καθά φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἔτι δε καὶ τῆς Σιβύλλης ....

Αὐτάρκης εἰς σωτηρίαν ἡ εἰς θεὸν ἀνθρώπου ἀγάπη. εὐγνωμοσύνης γάρ ἐστι τὸ πρὸς τὸν τοῦ εἶναι ἡμᾶς αἴτιον ἀποσώζειν στοργήν, ὑφ᾽ ἧς καὶ εἰς δεύτερον καὶ ἀγήρω αἰῶνα διασωζόμεθα. ....

Ἐπείρασεν ὁ θεὸς τὸν Ἀβραάμ, οὐκ ἀγνοῶν τίς ἦν, Gen. XXII. ἀλλ᾽ ἵνα τοῖς μετὰ ταῦτα δείξῃ καὶ μὴ κρύψῃ τὸν τοιοῦτον καὶ διεγείρῃ εἰς μίμησιν τῆς ἐκείνου πίστεως καὶ ὑπομονῆς καὶ πείσῃ καὶ τέκνων στοργῆς ἀμελεῖν πρὸς ἐκπλήρωσιν θείου προστάγματος· ὅθεν ἔγγραφον περὶ αὐτοῦ ἱστορίαν γενέσθαι ᾠκονόμησεν ....

censuit quam ita suppletam: *φοβερὰ τὰ ῥήματα ταῦτα, ἀλλ᾽ ὁ πονηρῶν ἀνθρώπων ἐπόπτης θεὸς κτλ.* Wottonus Clementem sequentia e Proverbiis dedisse censuit *ἀνθ᾽ ὧν γὰρ ἠδίκουν νηπίους φονευθήσονται, καὶ ἐξετασμὸς ἀσεβεῖς ὀλεῖ.* equidem lacunam, quam nullo ingenio aut arte expleri posse Freyius dixit, e fragmentis supplere ausus sum, praefatus orationem iam ad comminationes transisse.

LVII. 1—3. haec Pseudo-Justinus in Quaestionibus ad Orthodoxos (Responsio ad quaest. 74) servavit, praemisso voc. *εἰ*, additisque: *καθώς φησιν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ.* post Colomesium et ipse (apostol. Väter p. 74. not. 33) haec nostrae epistulae vindicavi, quae Usserius (Dissert. de Clementis et Ignatii epistolis c. X), Cotelerius (in iudicio de epistola posteriore), Guil. Burton et Jacobsonius ad alteram epistulam referre maluerunt. tale aliquid in priori epistula exstitisse iam Irenaeus testatur adv. haer. III, 3, 3, hanc epistulam ita describens: „annuntiantem unum Deum omnipotentem (cf. inscript. p. 3, 5. 6. c. 2 p. 5, 11. c. 8 p. 11, 15. c. 32 p. 36, 6), factorem coeli et terrae (cf. c. 19. 20 p. 23, 16 sq. c. 33 p. 36, 15 sq.), plasmatorem hominis (cf. c. 33 p. 37, 6 sq.), qui induxerit cataclysmum (cf. c. 7 p. 10, 11. 12. c. 9 p. 12, 6 sq.) et advocaverit Abraham (cf. c. 10 p. 12, 9 sq. c. 17 p. 20, 14 sq. c. 31 p. 35, 13 sq.), qui eduxerit populum de terra Aegypti et collocutus sit Moysi (cf. c. 17 p. 21, 3 sq. c. 43 p. 45, 18 sq. c. 51 p. 54, 20 sq. c. 53 p. 55 17 sq.), qui legem disposuerit (cf. c. 40. 41 p. 44, 2 sq. c. 43 p. 45, 8 sq.) et prophetas miserit (cf. c. 17 p. 20, 10 sq. c. 43 p. 45, 21), *qui ignem praeparaverit diabolo et angelis eius.*" Clementis Romani epistula ubi nude laudatur, prior et antiquior intelligenda est. 4—13. Joannes Damascenus Eclog. I, 49 (Opp. II, 752 ed. Lequien) haec ita retulit: *τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης.* alia Clementis Romani dicta Joannes Dam. ita laudavit, ut epistulae numerum addiderit (cf. p. 74 fragmenta post alteram epistulam collecta). itaque haec e notissima Clementis epistula, quam Joannes Damascenus etiam alibi ita fere laudat (cf. quae ad c. 33 p. 36, 13 sq. notata sunt) desumpta esse censeo. primum fragmentum Noltius (Patristische Miscellen, Tübinger theol. Quartalschrift 1859 p. 277) temere ad Clem. Hom. III, 7. 8, alterum ad Clem. Hom. III, 39 sq. revocare voluit. 4—7. *Αὐτάρκης — διασωζόμεθα.* haec nostrae epistulae plane conveniunt, cf. 49 p. 51, 13 sq. 8—13. *Ἐπείρασεν — ᾠκονόμησεν.* haec Joannes Damasc. addidit praemisso *τοῦ αὐτοῦ,* et ipsa Clementi Romano plane congrua, cf. c. 10 p. 13, 13 sq. 10. *πίστεως καὶ ὑπομονῆς.* cf. c. 5 p. 9, 3 sq. c. 10 p. 12, 9 sq. Hebr. XI, 17. 12. *ἔγγραφον.* cf. quae ad c. 45 p. 48, 10 notata sunt. 13. *προστάγματα.* cf. c. 2 p. 6, 11. c. 3 p. 7, 2. c. 20 p. 24, 11. c. 37 p. 41, 9. c. 40 p. 44, 15. c. 50 p. 53, 8.

Ζῇ ὁ θεὸς καὶ ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον . . . . ιπον.

LVIII. Ὁ παντεπόπτης θεὸς [καὶ] δεσπότης τῶν πνευμάτων καὶ κύριος [πά]σης σαρκός, ὁ ἐκλεξάμενος [τὸ]ν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἡμᾶς δι' αὐτοῦ [εἰ]ς λαὸν περιούσιον, δῴη πάσῃ [ψ]υχῇ ἐπικεκλημένῃ τὸ μεγαλο-[π]ρεπὲς καὶ ἅγιον ὄνομα αὐτοῦ [π]ίστιν, φόβον, εἰρήνην, ὑπομονήν, μακροθυμίαν, ἐγκράτειαν, ἁγνείαν καὶ σωφροσύνην εἰς εὐαρέστησιν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ διὰ τοῦ
Hebr. VII, 1—3. IV, 15. ἀρχιερέως καὶ προστάτου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ αὐτῷ δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος, τιμὴ καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

LIX. Τοὺς δὲ ἀπεσταλμένους ἀφ' ἡμῶν Κλαύδιον Ἔφηβον καὶ Οὐαλέριον Βίτωνα σὺν καὶ Φορτουνάτῳ ἐν εἰρήνῃ μετὰ χαρᾶς ἐν τάχει ἀναπέμψατε πρὸς ἡμᾶς, ὅπως θᾶττον τὴν εὐκταίαν καὶ ἐπιπόθητον ἡμῖν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν ἀπαγγέλλωσιν, εἰς τὸ τάχιον καὶ ἡμᾶς χαρῆναι περὶ τῆς εὐσταθείας ὑμῶν.

Ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ'

LVII. 1. 2. Basilius de spiritu sancto c. 29 (Opp. III, 61 A. ed. Bened.): ἀλλὰ καὶ Κλήμης ἀρχαϊκώτερον (c. mstis, ed. prima Basil. et Gallandio, ἀρχαϊκώτερος ceteri edd.) Ζῇ, φησίν, ὁ θεὸς καὶ ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἅγιον. haec Wottonus hic excidisse putavit, Freyius etiam monuit, locutionem ipsam peropportune huic loco convenire et accommodari posse in epistula ad finem vergente. cf. c. 46 p. 49, 5 sq. 3. . . . ιπον c. cod. (qui post deperditum illud folium ita pergit, sed tres literae perierunt) et plerisque edd., ητον Jun., Fell., Cotel., Colom., Frey., Coustant.

LVIII. 10. 11. διὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ προστάτου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, cf. c. 36 p. 40, 10 sq. et quae ad h. l. notavimus.

LIX. 14. 15. Κλαύδιον Ἔφηβον καὶ Οὐαλέριον Βίτωνα σὺν καὶ Φορτουνάτῳ interpunxi cum Wakio, Wottono, Frey., Schoenem., Jacobs., Hefel., Reithm., Dress.; nam tres tantum legatos fuisse interiectum καὶ docet. perperam ceteri edd. nomina ita distinxerunt, ut quinque legati evaderent. σὺν καὶ Φορτουνάτῳ Davis. emendare voluit σὺν Γαΐῳ Φορτουνάτῳ. sed Laurent l. l. p. 425 bene contulit Philipp. IV, 3 μετὰ καὶ Κλήμεντος, Euseb. HE. I, 1 σὺν καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ εἰς ἡμᾶς διηνυσμένοις χρόνοις. equidem addo Assumptionem Mosis apud Clementem Al. Strom. VI, 15, 132 p. 806 σὺν καὶ τῷ Χαλέβ. 16. ἀναπέμψατε c. edd., ανεπεμψατε cod. (Wott.) 17. ἐπιπόθητον (cf. Barn. epi. c. I, p. 1, 10) c. Bois. et multis edd., επιποθητην c. cod. Wott., Russ., Gall., Schoenem., Hef., Jacobs., Reithm., Dress. 18. ἀπαγγέλλωσιν c. cod. (ubi ἀπαγγέλωσιν ita correctum est), Wott., Russ., Gall., Schoenem., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., ἀπαγγέλωσιν ceteri edd.

ὑμῶν καὶ μετὰ πάντων πανταχῇ τῶν κεκλημένων ὑπὸ τοῦ ϑεοῦ καὶ δι' αὐτοῦ, δι' οὗ αὐτῷ δόξα, τιμή, κράτος καὶ μεγαλωσύνη, ϑρόνος αἰώνιος ἀπὸ τῶν αἰώνων εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Κλήμεντος πρὸς Κορινϑίους ἐπιστολὴ α΄.

LIX. 5. *Κλήμεντος πρὸς Κορινϑίους α΄* c. cod. Wott., Jacobs., Hef., Reithm., Dress., om. ceteri edd.

[ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Β'.]

I. *Ἀδελφοί, οὕτως δεῖ ἡμᾶς φρονεῖν περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ θεοῦ, ὡς περὶ κριτοῦ ζώντων καὶ νεκρῶν· καὶ οὐ δεῖ ἡμᾶς μικρὰ φρονεῖν περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν. ἐν τῷ γὰρ φρονεῖν ἡμᾶς μικρὰ περὶ αὐτοῦ μικρὰ καὶ ἐλπίζομεν λαβεῖν· καὶ οἱ ἀκούοντες ὡς περὶ μικρῶν ἁμαρτάνομεν, οὐκ εἰδότες πόθεν ἐκλήθημεν, καὶ ὑπὸ τίνος, καὶ εἰς ὃν τόπον, καὶ ὅσα ὑπέμεινεν Ἰησοῦς Χριστὸς παθεῖν ἕνεκα ἡμῶν. τίνα οὖν ἡμεῖς αὐτῷ δώ-*

1. [*πρὸς Κορινθίους β'*] cf. epi. I. titulum, huius tituli in codice ne litera quidem servata est.

I. 2. *Ἀδελφοί, — φρονεῖν.* prima codicis linea literis miniatis exhibetur. 2—9. *Ἀδελφοί, — παθεῖν ἕνεκα ἡμῶν.* Severus Antiochenus against the wicked Grammaticus (apud Cureton. Corpus Ignatian. Berlin 1849. p. 246): Of Clement the third Bishop of Rome after the Apostles, from the second Epistle to the Corinthians: My brethren, thus is it right for us to think concerning Jesus Christ as concerning God, as concerning the Judge of the living and the dead, and it is not right for us to think small thinks concerning our salvation: for if we think small things concerning it, we hope also to receive small things. And when we hear as concerning small things, we sin, because we do not know from whence we are called, and by whom, and to what place, and how much Jesus Christ endured to suffer for us. — Timotheus Alexandrinus contra concilium Chalcedonense (ibid. p. 244): of the same (Clement) from the beginning of the third Epistle: My brethren, thus it behoveth us to think concerning Jesus Christ as concerning God, as concerning the Judge of the living and the dead. And it is not right for us to think small things concerning our salvation; for by our thinking small things concerning it, we also expect to receive small things. And when we hear as concerning small things, we sin, in that we do not know from whence we are called, and by whom, and to what place, and all those things which Jesus Christ endured to suffer for our sakes. 3. *ὡς περὶ θεοῦ.* Photius Bibl. cod. 126: *ἡ δὲ δευτέρα* (Clementis epistula) *καὶ αὐτὴ νουθεσίαν καὶ παραίνεσιν κρείττονος εἰσάγει βίου καὶ ἐν ἀρχῇ θεὸν τὸν Χριστὸν κηρύσσει.* 6. *καὶ οἱ ἀκούοντες* (cf. c. 10 p. 72, 7. 8) *ὡς περὶ μικρῶν* c. Severo et Timotheo, *καὶ οἱ ἀκούοντες ὥσπερ μικρῶν* c. cod. edd., sed *καίτοι ἀκούοντες ὡς περὶ μικρῶν* iam Jun., Colom., Schoenem. coniecerunt, *καὶ εἰ ἀκούομεν τῶν περὶ Χριστοῦ ὥσπερ μικρῶν* Boisius, *καὶ ἡμεῖς οἱ ἀκούοντες τούτων ὥσπερ μικρῶν* Wott., Frey., *καὶ οἱ παρακούοντες ὥσπερ μικρῶν* Birr., Hefel. in versione, *καὶ ὧν ἀκούοντες ὥσπερ μικρῶν* Noltius. 9. *παθεῖν* c. cod., Sev., Theoph., *παθὼν* mallet Birrius.

σομεν ἀντιμισθίαν; ἢ τίνα καρπὸν ἄξιον οὗ ἡμῖν αὐτὸς ἔδωκεν; πόσα δὲ αὐτῷ ὀφείλομεν ὅσια; τὸ φῶς γὰρ ἡμῖν ἐχαρίσατο, ὡς πατὴρ υἱοὺς ἡμᾶς προσηγόρευσεν, ἀπολλυμένους ἡμᾶς ἔσωσεν. ποῖον αἶνον αὐτῷ δώσομεν ἢ μισθὸν ἀντιμισθίας ὧν ἐλάβομεν; πηροὶ ὄντες τῇ διανοίᾳ, προσκυνοῦντες λίθους καὶ ξύλα καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ χαλκόν, ἔργα ἀνθρώπων, καὶ ὁ βίος ἡμῶν ὅλος ἄλλο οὐδὲν ἦν εἰ μὴ θάνατος, — ἀμαύρωσιν οὖν περικείμενοι καὶ τοιαύτης ἀχλύος γέμοντες ἐν τῇ ὁράσει ἀνεβλέψαμεν, ἀποθέμενοι ἐκεῖνο ὃ περικείμεθα νέφος, τῇ αὐτοῦ θελήσει. ἠλέησεν γὰρ ἡμᾶς καὶ σπλαγχνισθεὶς ἔσωσεν, θεασάμενος ἐν ἡμῖν πολλὴν πλάνην καὶ ἀπώλειαν, καὶ μηδεμίαν ἐλπίδα ἔχοντας σωτηρίας, εἰ μὴ τὴν παρ᾽ αὐτοῦ. ἐκάλεσεν γὰρ ἡμᾶς οὐκ ὄντας καὶ ἠθέλησεν ἐκ μὴ ὄντος εἶναι ἡμᾶς.

II. Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ Jes. LIV, 1. Gal. IV, 27.
βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα· ὃ εἶπεν Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ἡμᾶς εἶπεν· στεῖρα γὰρ ἦν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν πρὸ τοῦ δοθῆναι αὐτῇ τέκνα. ὃ δὲ εἶπεν Βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, τοῦτο λέγει· τὰς προσευχὰς ἡμῶν ἁπλῶς ἀναφέρειν πρὸς τὸν θεόν, μὴ ὡς αἱ ὠδίνουσαι ἐγκακῶμεν. ὃ δὲ εἶπεν Ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα· ἐπεὶ ἔρημος ἐδόκει εἶναι ἀπὸ τοῦ θεοῦ ὁ λαὸς ἡμῶν, νυνὶ δὲ πιστεύσαντες πλείονες ἐγενόμεθα τῶν δοκούντων ἔχειν θεόν. καὶ ἑτέρα δὲ γραφὴ λέγει Ὅτι οὐκ ἦλθον καλέσαι Mt. IX, 13. Luc. V, 32.
δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλούς. τοῦτο λέγει ὅτι δεῖ τοὺς ἀπολλυμένους σώζειν. ἐκεῖνο γάρ ἐστιν μέγα καὶ θαυ-

I. 2. ὅσια. cf. Jes. LV, 3 καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαυὶδ τὰ πιστά (2 Paralip. VI, 42). Act. XIII, 34. Deut. XXIX, 19 (λέγων Ὅσιά μοι γένοιτο), etiam Constitutt. app. II, 23. p. 47, 20. 4. ποῖον dedi, ποιουν (cf. epi. I, 30 p. 43, 9) cod., ποῖον οὖν edd. — δώσομεν c. edd., δωσωμεν cod. (Wott.). 5. μισθὸν ἀντιμισθίας c. cod. et edd., μισθῶν ἀντιμισθίαν coniecit Junius. — πηροί c. cod. et edd., πηροὶ ἐτυγχάνομεν mallet Birrius. 13. ἐλπίδα ἔχοντας σωτηρίας c. edd., ελπιδαν εχοντες σωτηριας cod., ἐλπίδα σωτηρίας ἔχομεν coniecit Boisius.

II. 23. ἐγκακῶμεν c. cod., Wott., Jacobs., ἐκκακῶμεν Cotel., Hef., Dress., alii. 24. τὸν ἄνδρα c. cod. et edd., τοῦτο λέγει addere voluit Boisius. 25. ἀπὸ c. cod. et edd., ἄνευ coniecit Junius.

*μαστόν· οὐ τὰ ἑστῶτα στηρίζειν, ἀλλὰ τὰ πίπτοντα.
οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς ἠθέλησεν σῶσαι τὰ ἀπολλύμενα
καὶ ἔσωσεν πολλοὺς ἐλθὼν καὶ καλέσας ἡμᾶς ἤδη
ἀπολλυμένους.*

III. *Τοσοῦτον οὖν ἔλεος ποιήσαντος αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς,
πρῶτον μὲν ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες τοῖς νεκροῖς θεοῖς οὐ
θύομεν καὶ οὐ προσκυνοῦμεν αὐτοῖς, ἀλλὰ ἔγνωμεν δι'
αὐτοῦ τὸν πάτερα τῆς ἀληθείας, τίς ἡ γνῶσις ἡ πρὸς
αὐτόν, ἢ τὸ μὴ ἀρνεῖσθαι δι' οὗ ἔγνωμεν αὐτόν; λέγει*
Mt. X, 32. *δὲ καὶ αὐτός Τὸν ὁμολογήσαντά με ἐνώπιον τῶν ἀν-
θρώπων, ὁμολογήσω αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ πατρός μου.
οὗτος οὖν ἐστιν ὁ μισθὸς ἡμῶν, ἐὰν νῦν ὁμολογήσωμεν
δι' οὗ ἐσώθημεν. ἐν τίνι δὲ αὐτὸν ὁμολογοῦμεν; ἐν τῷ
ποιεῖν ἃ λέγει καὶ μὴ παρακούειν αὐτοῦ τῶν ἐντολῶν
καὶ μὴ μόνον χείλεσιν αὐτὸν τιμᾶν, ἀλλ' ἐξ ὅλης καρ-
δίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας. λέγει δὲ καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐα*
Jes. XXIX, 13. *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσίν με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν
πόρρω ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ.* IV. *μὴ μόνον οὖν αὐτὸν
καλῶμεν κύριον· οὐ γὰρ τοῦτο σώσει ἡμᾶς. λέγει γάρ*
Mt. VII, 21. *Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, κύριε, σωθήσεται, ἀλλὰ ὁ
ποιῶν τὴν δικαιοσύνην. ὥστε οὖν, ἀδελφοί, ἐν τοῖς ἔργοις
αὐτὸν ὁμολογῶμεν, ἐν τῷ ἀγαπᾶν ἑαυτούς, ἐν τῷ μὴ
μοιχᾶσθαι, μηδὲ καταλαλεῖν ἀλλήλων, μηδὲ ζηλοῦν, ἀλλ'
ἐγκρατεῖς εἶναι, ἐλεήμονας, ἀγαθούς· καὶ συμπάσχειν
ἀλλήλοις ὀφείλο[μεν] καὶ μὴ φιλαργυρεῖν. ἐν τ[οιού]τοις
ἔργοις ὁμολογῶμεν τ[ὸν θεόν], καὶ μὴ ἐν τοῖς ἐναντίοις,*

III. 6. *πρῶτον μέν* c. cod. et edd., *πρὸ πάντων εὐχαριστῶμεν ὅτι* coniecit Boisius. sed anacolutha in hac epistula iam Photius notavit Bibl. cod. 126: *ἄλλως τε καὶ τὰ ἐν αὐταῖς νοήματα ἐρριμμένα πῶς καὶ οὐ συνεχῆ τὴν ἀκολουθίαν ὑπῆρχε φυλάττοντα.* 8. 9. *τίς ἡ γνῶσις ἡ πρὸς αὐτόν* c. cod., *τίς ἡ γνῶσις τοῦ πατρὸς αὐτοῦ* coniecit Boisius. 9—11. *λέγει δὲ καὶ αὐτὸς — τοῦ πατρός μου.* Nicon (cf. quae ad epi. I, c. 14 p. 16, 8 sq. notata sunt) etiam haec e Clemente excerpsit: *καὶ ὁ κύριος λέγει Τὸν ὁμολογήσαντά με . . . . . τοῦ πατρός μου. ἐν τίνι δὲ . . . . τῶν ἐντολῶν.* 12. *νῦν* emendavi, *οὖν* c. cod. plerique edd., *μὲν* vel *αὐτόν* legere voluerunt Wott., Colom., *σὺν* (*ἐὰν συνομολογῶμεν*) vel *αὐτὸν* Davis., *αὐτὸν* Hefel. ed. II—IV et Dress. 17. 18. *Ὁ λαὸς — ἀπ' ἐμοῦ.* cf. epi. I, c. 15 p. 17, 8—10 (ubi *οὗτος ὁ λαός*).

IV. 22. *αὐτὸν* c. edd., *αυτων* cod. (Wott.). — *ἑαυτοὺς* c. cod., Jacobs., Hef., Dress., *αὐτοὺς* edd. ante Jacobs., *αὐτὸν* emendaverunt Junius, Colom., Wotton. 25. *ἐν τ[οιού]τοις* vel *ἐν τ[ού]τοις* cod., teste Jacobsonio, *ἔν τε ἀγαθοῖς τοῖς* edd. ante Wottonum. 26. *τ[ὸν θεὸν]* c. Jun.,

καὶ οὐ δεῖ ἡμᾶς φοβεῖσθαι το[ὺς] ἀνθρώπους μᾶλλον ἀλλὰ τὸν θεόν. δ[ιὰ] τοῦτο ταῦτα ἡμῶν πρασσόν[των] εἶπεν ὁ κύριος Ἐὰν ἦτε μετ' ἐμο[ῦ] συνηγμένοι ἐν τῷ κόλπῳ μο[υ] καὶ μὴ ποιῆτε τὰς ἐντολάς μο[υ], ἀποβαλῶ ὑμᾶς καὶ ἐρῶ ὑμῖν Ὑπάγετε ἀπ' ἐμοῦ, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστε, ἐργάται ἀνομίας.

V. Ὅθεν, ἀδελφοί, καταλείψαντες τὴν παροικίαν τοῦ κόσμου τούτου ποιήσωμεν τὸ θέλημα τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς καὶ μὴ φοβηθῶμεν ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. λέγει γὰρ ὁ κύριος Ἔσεσθε ὡς ἀρνία ἐν μέσῳ λύκων. Mt. X, 16. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος αὐτῷ λέγει Ἐὰν οὖν διασπαράξωσιν οἱ λύκοι τὰ ἀρνία; εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ Μὴ φοβείσθωσαν τὰ ἀρνία τοὺς λύκους μετὰ τὸ ἀποθανεῖν αὐτά· καὶ ὑμεῖς μὴ φοβεῖσθε τοὺς ἀποκτέννοντας Mt. X, 28. ὑμᾶς καὶ μηδὲν ὑμῖν δυναμένους ποιεῖν· ἀλλὰ φοβεῖσθε τὸν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν ὑμᾶς ἔχοντα ἐξουσίαν ψυχῆς καὶ σώματος τοῦ βαλεῖν εἰς γεένναν πυρός. καὶ γινώσκετε, ἀδελφοί, ὅτι ἡ ἐπιδημία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς σαρκὸς ταύτης μικρά ἐστιν καὶ ὀλιγοχρόνιος, ἡ δὲ ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἐστιν καὶ ἀνάπαυσις τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ζωῆς αἰωνίου. τί οὖν ἔστιν ποιήσαντας ἐπιτυχεῖν αὐτῶν, εἰ μὴ τὸ ὁσίως καὶ δικαίως

Wott., Jacobs. articulo quidem in codice spatium deesse monuit Millius, sed membranam laceratam et a bibliopego inhumaniter abscissam esse monuit Jacobsonius. possis etiam *τὸν κύριον* coniicere, [*αὐτόν*] Hefel. ed. II—IV.

IV. 1. *μᾶλλον ἀλλά* c. cod. et edd., *μᾶλλον* delendum aut *μᾶλλον ἤ* legendum esse censuerunt Boisius et Wottonus. 2. *ἡμῶν* c. Cotel., Gall., Jacobs., aliis, *ὑμῶν* (e codice?) Jun. et Wottonus. 3—6. *ἐὰν ἦτε—ἐργάται ἀνομίας*. haec frustra e Matth. VII, 23 (*ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν*). Jes. XL, 11. Jer. XXII, 24 derivare studuit Fellus., huius epistulae scriptor, ut iam Photius Bibl. cod. 126 vidit, *ῥητά τινα ὡς ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς ξενίζοντα παρεισάγει*. etiam Cotelerius, Coustantius, Wottonus haec ex apocrypho aliquo scripto laudari cognoverunt, de quo cf. librum meum: die apostol. Väter p. 233 not. 2, et quae disseram in huius operis fascic. IV. de evangelio secundum Aegyptios.

V. 10—17. *ἔσεσθε ὡς ἀρνία—γεένναν πυρός*. etiam haec ex apocrypho evangelio, de quo disseram in fasciculo IV, hausta sunt, cf. librum meum: die apostol. Väter l. l. 12. *τὰ ἀρνία*. male Boisius addere voluit: *τί λέγεις;* aut tale aliquid. 14. *ἀποκτέννοντας* c. cod., *ἀποκτείνοντας* edd. 15. *μηδὲν* c. cod. et edd., *πλέον* Junius addere voluit. — *δυναμένους* c. cod. et edd., *πλέον* vel *μετὰ τοῦτο* Bois. addere voluit. 17. *βαλεῖν* c. cod. et edd., *αὐτὰ* addere voluit Boisius. 21. *αἰωνίου* c. cod. et edd., *αἰώνιος* coniecit Davis., ad oram Frey. et Reithm. 22. *τὸ ὁσίως* c. cod. et plerisque edd., *τῷ ὁσίως* maluit Davis., *τὸ θείως* perperam Junius, Coteler., Coustant.

ἀναστρέφεσθαι καὶ τὰ κοσμικὰ ταῦτα ὡς ἀλλότρια ἡγεῖσθαι καὶ μὴ ἐπιθυμεῖν αὐτῶν; ἐν γὰρ τῷ ἐπιθυμεῖν ἡμᾶς κτήσασθαι ταῦτα ἀποπίπτομ[εν] τῆς ὁδοῦ τῆς δι- Mt. VI, 24. καίας. VI. λέγει δὲ ὁ κύριος Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύε[ιν]. ἐὰν ἡμεῖς θέλωμεν καὶ θεῷ Mt. XVI, 26. δ[ουλ]εύειν καὶ μαμωνᾷ, ἀσύμφο[ρ]ον ἡμῖν ἐστιν. τί γὰρ τὸ ὄφελος, ἐάν τις τὸν ὅλον κόσμον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν ζημιωθῇ; ἔστιν δὲ οὗτος ὁ αἰὼν καὶ ὁ μέλλων δύο ἐχθροί. οὗτος λέγει μοιχείαν καὶ φθορὰν καὶ φιλαργυρίαν καὶ ἀπάτην, ἐκεῖνος δὲ τούτοις ἀποτάσσεται. οὐ δυνάμεθα οὖν τῶν δύο φίλοι εἶναι· δεῖ δὲ ἡμᾶς τούτῳ ἀποταξαμένους ἐκείνῳ χαρίσασθαι. οἰόμεθα ὅτι βέλτιόν ἐστιν τὰ ἐνθάδε μισῆσαι, ὅτι μικρὰ καὶ ὀλιγοχρόνια καὶ φθαρτά, ἐκεῖνα δὲ ἀγαπῆσαι τὰ ἀγαθὰ καὶ ἄφθαρτα. ποιοῦντες γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ εὑρήσομεν ἀνάπαυσιν· εἰ δὲ μή γε, οὐδὲν ἡμᾶς ῥύσεται ἐκ τῆς αἰωνίου κολάσεως, ἐὰν παρακούσωμεν τῶν ἐντολῶν Ezech. XIV. 14. 20. αὐτοῦ. λέγει δὲ καὶ ἡ γραφὴ ἐν τῷ Ἐζεκιὴλ ὅτι· ἐὰν ἀναστῇ Νῶε καὶ Ἰὼβ καὶ Δανιήλ, οὐ ῥύσεται τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. εἰ δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι δίκαιοι οὐ δύνανται ταῖς αὐτῶν δικαιοσύναις ῥύσασθαι τὰ τέκνα αὐτῶν, ἡμεῖς ἐὰν μὴ τηρήσωμεν τὸ βάπτισμα ἁγνὸν καὶ ἀμίαντον, ποίᾳ πεποιθήσει εἰσελευσόμεθα εἰς τὸ βασίλειον τοῦ θεοῦ; ἢ τίς ἡμῶν παράκλητος ἔσται, ἐὰν μὴ εὑρεθῶμεν ἔργα ἔχοντες ὅσια καὶ δίκαια;

VII. Ὥστε οὖν, ἀδελφοί μου, ἀγωνισώμεθα εἰδότες ὅτι ἐν χερσὶν ὁ ἀγών, καὶ ὅτι εἰς τοὺς φθαρτοὺς ἀγῶνας

VI. 6. *μαμωνᾷ* e codice restituit Wotton., *μαμμωνᾷ* priores edd. 8. *ζημιωθῇ* c. cod. (ut iam Millius vidit, Davisius coniecit), Gall., Schoenem., Hefel., Jacobs., Dress., *ζημιώσῃ* Junius et ceteri edd. — *ἔστιν* c. cod. et edd., *εἰσὶν* mallent Jun., Colomes., Schoenem. 12. *χαρίσασθαι* (cf. l. 14 *ἀγαπῆσαι* et Herm. Past. Mand. VI, 2 p. 53, 20 sq.: *καλόν ἐστι τῷ ἀγγέλῳ τῆς δικαιοσύνης ἀκολουθεῖν, τῷ δὲ ἀγγέλῳ τῆς πονηρίας ἀποτάξασθαι*) emendavi, *χρᾶσθαι* c. cod. Wott., Gall., Schoenem., Jacobs., Reithm., Dress., *χρῆσθαι* ceteri edd. — *οἰόμεθα* c. cod. et multis edd., *οἰώμεθα* Russ., Gall., Hefel., Jacobs., Reithm., Dress. in textu, Coteler., Colomes., Frey., Schoenem. ad oram. 14. *ἀγαθὰ* c. cod. et edd., *μεγάλα* coniecit Davis. 19. *ἀναστῇ* e cod. restituit Wotton., *ἀνέστη* priores edd. 23. 24. *τὸ βασίλειον* c. cod. et edd. (Jacobson. contulit Caium presbyterum apud Euseb. HE. III, 28, 2: *ἐπίγειον εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ*), *τὴν βασιλείαν* maluit Birrius.

VII. 27. *ἀγών* iam coniecerunt

καταπλέουσιν πολλοί, ἀλλ' οὐ πάντες στεφανοῦνται εἰ μὴ οἱ πολλὰ κοπιάσαντες καὶ καλῶς ἀγωνισάμενοι. ἡμεῖς (1 Cor. IX, 24.) οὖν ἀγωνισώμεθα, ἵνα πάντες στεφανωθῶμεν. ὥστε θέωμεν τὴν ὁδὸν τὴν εὐθεῖαν, ἀγῶνα τὸν ἄφθαρτον, καὶ πολλοὶ εἰς αὐτὸν καταπλεύσωμεν καὶ ἀγωνισώμεθα ἵνα [κ]αὶ στεφανωθῶμεν, καὶ εἰ [μ]ὴ δυνάμεθα ἅπαντες στεφα[ν]ωθῆναι, κἂν ἐγγὺς τοῦ στεφάνου γενώμεθα. εἰδέναι ἡμᾶς δεῖ ὅτι ὁ τὸν φθαρτὸν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος ἐὰν εὑρεθῇ φθείρων, μαστιγωθεὶς αἴρεται καὶ ἔξω βάλλεται τοῦ σταδίου. τί δοκεῖτε; ὁ τὸν τῆς ἀφθαρσίας ἀγῶνα φθείρας τί παθεῖται; τῶν γὰρ μὴ τηρησάντων, φησίν, τὴν σφραγῖδα Ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, (Jes. LXVI, 24.) καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὅρασιν πάσῃ σαρκί. VIII. ἕως οὖν ἐσμὲν ἐπὶ γῆς, μετανοήσωμεν. πηλὸς γάρ ἐσμεν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ τεχνίτου· ὃν τρόπον γὰρ ὁ κεραμεὺς ἐὰν ποιῇ σκεῦος,

Fell., Coteler., Colomes., Coustant., ediderunt Schoenem., Hefel., *αἰών* c. cod. ceteri edd.

VII. 1. *καταπλέουσιν* c. cod. et edd., *καταπαλαίουσιν* (et l. 5 *καταπαλαιώσωμεν*) suspicatus est Wotton., nihil mutans. sed Boisio, Freyio, Birrio, quos Jacobs. laudat, non modo commoda, sed et elegans videbatur significatio navigationis ad situm Corinthi, ubi ludi Isthmici ingenti concursu celebrabantur et propter portuum Corinthiacum commoditatem navibus adibantur. 1. 2. *εἰ μὴ* c. edd., *οι μη* cod. 4. *θέωμεν* c. Coteler., Colomes., Fell., Ittig., Coustant., Frey (in margine), *θῶμεν* c. cod. Wotton. (qui legendum putavit *ὥστε θῶμεν τὴν ὁδὸν τὴν εὐθείαν εἰς ἀγῶνα κτλ.*), Gall., Hefel., Jacobs., Dress., *βῶμεν* coniecit Davisius. — *ἀγῶνα* c. cod. et edd., *εἰς ἀγῶνα* mallent Jun., Wott., Bois., *εἰς* vel *πρὸς ἀγῶνα* Frey. 5. *εἰς αὐτὸν* e cod. restituit Wotton., *ἑαυτὸν* Junius. 6. 7. *καὶ ἀγωνισώμεθα — γενώμεθα.* Dorotheus (sec. VI. exeunte) Doctrina 23 (Biblioth. vett. patrum seu scriptorum ecclesiasticorum Tom. I. graecolatinus, Paris. 1624. p. 865): *ὡς λέγει καὶ ὁ ἅγιος Κλήμης Κἂν μὴ στεφανῶταί τις,. ἀλλὰ σπουδάσῃ μὴ μακρὰν εὑρεθῆναι τῶν στεφανουμένων.* 7. *στεφάνου.* illis, quae de hac corona iam notavi (apostol. Väter p. 113. not. 6), etiam addo Herm. Past. Sim. VIII, 2. 3 p. 102, 8 sq. 104, 17 sq. 8—10. *εἰδέναι ἡμᾶς δεῖ — βάλλεται τοῦ σταδίου.* Epiphanius Haer. LX, 7: *παραφθείρας γὰρ ἀγῶνα ὁ ἀθλητὴς μαστιχθεὶς ἐκβάλλεται τοῦ ἀγῶνος.* 11. *παθεῖται* c. cod. et edd., *πείσεται?* 12. *τὴν σφραγῖδα* (cf. c. 8 p. 70, 15), i. e. baptismum (c. 6 p. 68, 22), cf. Herm. Past. Sim. VIII, 6 p. 107, 21. IX, 16 p. 130, 13 sq. c. 17 p. 131, 32 sq., Suiceri Thesaurum s. v. *σφραγίς* et Jacobsonium ad h. l., qui etiam addidit Clement. Alex. Quis div. salv. §. 39 p. 957. Strom. II, 3, 11. p. 434.

VIII. 14. *ἕως* (cf. p. 70, 4. 6) c. Noltio et Hefel. ed. IV., *ὡς* cod. et ceteri edd. 16 — p. 70, 2. *ὃν τρόπον — ἀναπλάσσει.* haec cl. Otto contulit ad Theophil. Ant. ad Autol. II, 26 (36) p. 103: *καθάπερ σκεῦός τι, ἐπὰν πλασθὲν αἰτίαν τινὰ σχῇ, ἀναχωνεύεται ἢ ἀναπλάσσεται εἰς τὸ γενέσθαι καινὸν καὶ ὁλόκληρον.* similia haberi etiam apud Origenem Hom. in Jerem. XVIII, 1 (Opp. III, 241): *διὰ τοῦτο ὅσον ἐσμὲν ἐνδάδε οἱονεὶ ἐν χειρὶ τοῦ κεραμέως ὄντες, κἂν διαπέσῃ*

καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ διαστραφῇ ἢ συντριβῇ, πάλιν αὐτὸ ἀναπλάσσει, ἐὰν δὲ προφθάσῃ εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς αὐτὸ βαλεῖν, οὐκέτι βοηθήσει αὐτῷ· οὕτως καὶ ἡμεῖς, ἕως ἐσμὲν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ σαρκὶ ἃ ἐπράξαμεν πονηρά, μετανοήσωμεν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἵνα σωθῶμεν ὑπὸ τοῦ κυρίου, ἕως ἔχομεν καιρὸν μετανοίας. μετὰ γὰρ τὸ ἐξελθεῖν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου οὐκέτι δυνάμεθα ἐκεῖ ἐξομολογήσασθαι ἢ μετανοεῖν ἔτι. ὥστε, ἀδελφοί, ποιήσαντες τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς καὶ τὴν σάρκα ἁγνὴν τηρήσαντες καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ κυ-
Luc. XVI, 10. *ρίου φυλάξαντες ληψόμεθα ζωὴν αἰώνιον. λέγει γὰρ ὁ*
Mt. XXV, 21. *κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ Εἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστιν. ἄρα οὖν τοῦτο λέγει Τηρήσατε τὴν σάρκα ἁγνὴν καὶ τὴν σφραγῖδα ἄσπιλον, ἵνα τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπολάβωμεν.* IX. *καὶ μὴ λεγέτω τις ὑμῶν ὅτι αὕτη ἡ σὰρξ οὐ κρίνεται οὐδὲ ἀνίσταται. γνῶτε· ἐν τίνι ἐσώθητε; ἐν τίνι ἀνεβλέψατε; εἰ μὴ ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ ὄντες. δεῖ οὖν ἡμᾶς ὡς ναὸν θεοῦ φυλάσσειν τὴν σάρκα. ὃν τρόπον γὰρ ἐν τῇ σαρκὶ ἐκλήθητε, καὶ ἐν τῇ σαρκὶ ἐλεύσεσθε. εἷς Χριστὸς ὁ*

τὸ σκεῦος ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ἐπιδέχεται θεραπείαν καὶ τὸ ἀνακτισθῆναι. Method. de resurrectione I, 25 p. 77 ed. Jahn, alios.

VIII. 1. *ἐν ταῖς χερσίν* c. cod. et edd., *ἐν τῇ χειρὶ* mallet Jun. 3. *βαλεῖν* c. cod. et edd., *βάλλειν* Colomesius. 5. *ἃ* c. cod. et edd., *δι' ἃ* legere voluit Davis. — *πονηρά* c. cod. et edd., *μισήσομεν καὶ* vel *ἐν τῇ σαρκὶ μισήσομεν καὶ* addidit Boisius. 10. *σάρκα* c. edd., *σαρκαν* cod. 11. *ὁ* ante *κύριος* e cod. restituit Wotton., om. priores et nonnulli sequentes edd. 12—14. *Εἰ τὸ μικρὸν — πιστός ἐστιν.* etiam Irenaeus adv. haer. II, 43, 3: „et ideo Dominus dicebat ingratis in eum existentibus: Si in modico fideles non fuistis, quod magnum est quis dabit vobis?“ Clementem qui dicitur etiam hic evangelio non canonico usum esse monui (apostol. Väter p. 123). 14. *ἄρα οὖν* (cf. Barn. epi. IX. p. 28, 18. X. p. 30, 12. 13) dedi, *ἆρα οὖν* priores edd. — haec non ex evangeliis hausta esse (Wott., Dress.), sed interpretationem addere monui (apostol. Väter p. 122. not. 3), probante Jacobsonio. 15. *σάρκα* c. edd., *σαρκαν* cod. 16. *ἀπολάβωμεν* c. cod., Noltio (cf. Rom. VII, 4), Hefelio, *ἀπολάβητε* ceteri edd.

IX. 16—17. *καὶ μὴ — ἀνίσταται.* cf. Herm. Past. Sim. V, 6 p. 91, 9 sq. 18. 19. *γνῶτε — ὄντες.* priores edd. interpunxerunt *γνῶτε ἐν τίνι ἐσώθητε, ἐν τίνι ἀνεβλέψατε, — εἰ μὴ ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ ὄντες.* 21 — p. 71, 2. *εἷς Χριστὸς — ἐκάλεσεν.* Timotheus Alexandrinus apud Curetonum l. l. p. 244: there is one Christ our Lord, who saved us, who was first spirit, became then in the flesh, and thus called us. 21. *εἷς* c. cod., Timoth. Alex., Wottono (qui praeeunte Millio veram codicis lectionem dedit), Frey., Russ., Gall.,

κύριος ὁ σώσας ἡμᾶς, ὢν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα ἐγένετο σάρξ, καὶ οὕτως ἡμᾶς ἐκάλεσεν· οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν ταύτῃ τῇ σαρκὶ ἀποληψόμεθα τὸν μισθόν. ἀγαπῶμεν οὖν ἀλλήλους, ὅπως ἔλθωμεν πάντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. ὡς ἔχομεν καιρὸν τοῦ ἰαθῆναι, ἐπιδῶμεν ἑαυτοὺς τῷ θεραπεύοντι θεῷ, ἀντιμισθίαν αὐτῷ διδόντες. ποίαν; τὸ μετανοῆσαι ἐξ εἰλικρινοῦς καρδίας. προγνώστης γάρ ἐστιν τῶν πάντων καὶ εἰδὼς ἡμῶν τὰ ἐνκάρδια. δῶμεν οὖν αὐτῷ αἶνον, μὴ ἀπὸ στόματος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ καρδίας, ἵνα ἡμᾶς προσδέξηται ὡς υἱούς. καὶ γὰρ εἶπεν ὁ κύριος Ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ ποιοῦντες Mt. XII, 50. τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου.

X. Ὥστε, ἀδελφοί μου, ποιήσωμεν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἵνα ζήσωμεν καὶ διώξωμεν μᾶλλον τὴν ἀρετήν, τὴν δὲ κακίαν καταλείψωμεν ὡς προοδοίπορον τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν καὶ φύγωμεν τὴν ἀσέβειαν, μὴ ἡμᾶς καταλάβῃ κακά. ἐὰν γὰρ σπουδάσωμεν ἀγαθοποιεῖν, διώξεται ἡμᾶς εἰρήνη. διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἔστιν εὑρεῖν αἶνον, οἵτινες

Schoenem., Jacobs., Reithm., ὁ Ἰησοῦς (quasi *οισ* scriptum esset) Jun., ὡς Mill., Davis., Frey., Schoenem., Hefel., Dress. legere voluerunt.

IX. 1. 2. *ὢν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα ἐγένετο σάρξ*. cf. quae iam notavi (apostol. Väter p. 122. not. 8). 5. *ὡς* (cf. Gal. IV, 10) c. cod., Wott., Russ., Hefel., Jacobs., Dress., *ἕως* ceteri edd. 8. *ἐνκάρδια* (s. *ἐγκάρδια*) c. cod., Jun., *ἐν καρδίᾳ* ceteri edd. 9. *αἶνον* [cf. c. 1 p. 65, 4) c. Fell., Colomes., Ittig., Coteler., Wotton., Coust., Frey., Schoenem., Hefel., Dress., *αἰώνιον* c. cod. ceteri edd., *αἶνον αἰώνιον* coniecit Birr., *αἶνον* vel *δόξαν αἰώνιον* Junius. 10. *υἱοὺς* e cod. restituit Wotton., *θεοῦ υἱοὺς* priores edd. 11. 12. *Ἀδελφοί μου—πατρός μου*. haec propius ad Ebionaeorum evangelinm (secundum Epiphan. Haer. XXX, 14: *οὗτοί εἰσιν οἱ ἀδελφοί μου καὶ ἡ μήτηρ, καὶ ἀδελφοὶ οἱ ποιοῦντες τὰ θελήματα* (*τοῦ πατρός μου*) quam ad Matth. XII, 50 accedere monui (apost. Väter p. 122. not. 5). 11. *ποιοῦντες* c. edd., *πουντες* cod. (Wott.).

X. 16. *ἁμαρτιῶν* c. cod. et edd., *τιμωριῶν* maluerunt Jun., Colomes., Coteler., Fell., Ittig., Coustant., Frey., *τῆς ἀπωλείας* Boisius. 17. *κακά* c. cod. (secundum Millium), Wottono (qui primam literam perisse retulit), Jacobs., aliis, *τὰ κατὰ* Jun. et pleriqne edd. 19. *αἶνον* (cf. c. 1 p. 65, 4. c. 9 p. 71, 9) suadente sensu edidi, *ΑΝ̄ΟΝ̄*, i. e. *ἄνθρωπον*, cod., quod ex *ΑΙΝΟΝ* facile oriri poterat. codicis lectionem ex *ΑΝ̄ΘΝ̄*, i. e. *ἂν θεόν*, ortum esse putaverunt Wottonus (inserto *αὐτοῖς* post *ἔστιν*), Frey., Schoenem., *οὐρανὸν* coniecit Davis., *αὐτὴν* (sc. *εἰρήνην*) Noltius et Hefelius (qui etiam *ἄνθρωπον* addidit), *ἄνωθεν* (ut illud *ανων* Clem. Hom. II, 15, quamvis non sequentibus Dresselio et Lagardio emendavi) equidem (Glossolalie p. 108, apostol. Väter p. 114. not. 9), *διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ἄνθρωπον ἐν εἰρήνῃ ὄντα· οἵτινες γὰρ ἔχουσι φόβους ἀνθρωπίνους κτλ.* legit Boisius.

παρεισάγουσι φόβους ἀνθρωπίνους, προηρημένοι μᾶλλον τὴν ἐνθάδε ἀπόλαυσιν ἢ τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν. ἀγνοοῦσιν γὰρ ἡλίκην ἔχει βάσανον ἡ ἐνθάδε ἀπόλαυσις, καὶ οἵαν τρυφὴν ἔχει ἡ μέλλουσα ἐπαγγελία. καὶ εἰ μὲν αὐτοὶ μόνοι ταῦτα ἔπρασσον, ἀνεκτὸν ἦν· νῦν δὲ ἐπιμένουσιν κακοδιδασκαλοῦντες τὰς ἀναιτίους ψυχάς, οὐκ εἰδότες ὅτι δισσὴν ἕξουσιν τὴν κρίσιν, αὐτοί τε καὶ οἱ ἀκούοντες αὐτῶν. XI. *ἡμεῖς οὖν ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ δουλεύσωμεν τῷ θεῷ, καὶ ἐσόμεθα δίκαιοι· ἐὰν δὲ μὴ δουλεύσωμεν, διὰ τοῦ μὴ πιστεύειν ἡμᾶς [τῇ] ἐπαγγελίᾳ τοῦ θεοῦ ταλαίπωρ[οι] ἐσόμεθα. λέγει γὰρ καὶ ὁ προ[φη]τικὸς λόγος Ταλαίπωροί εἰσι[ν] οἱ δίψυχοι, οἱ διστάζοντες τ[ῇ] καρδίᾳ, οἱ λέγοντες Ταῦτα πά[ντα] ἠκούσαμεν καὶ ἐπὶ τῶν πατ[έ]ρων ἡμῶν, ἡμεῖς δὲ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας προσδεχόμενοι οὐδὲν τούτων ἑωράκαμεν. ἀνόητοι, συμβάλετε ἑαυτοὺς ξύλῳ, λάβετε ἄμπελον· πρῶτον μὲν φυλλορροεῖ, εἶτα βλαστὸς γίνεται, μετὰ ταῦτα ὄμφαξ,*

X. 1. *παρεισάγουσι* (cf. 2 Petr. II, 1. *ψευδοδιδάσκαλοι οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας.* Hegesipp. apud Euseb. HE. IV, 22, 5. *ἕκαστος ἰδίως καὶ ἑτέρως ἰδίαν δόξαν παρεισηγάγοσαν.* Origenis Philosophum. V, 17 p. 138. *δοκοῦσι παρεισάγειν τὰ ἄρρητα αὐτῶν ἀλάλως παραδιδόμενα μυστήρια.* VII, 29 p. 246. *νομίζων καινόν τι παρεισαγαγεῖν*) emendavi, *παράγουσι* c. cod. edd. post Wottonum (sed etiam apud Irenae. adv. haer. I. prooem. §. 1 plane diverso sensu dicitur: *παράγουσι τὸν νοῦν ἀπειροτέρων*), *γὰρ ἄγουσι* edd. ante Wottonum. 6. *κακοδιδασκαλοῦντες.* cf. Ignat. ad Philad. c. 2. — *ἀναιτίους ψυχὰς* c. cod. (*ανετιους*) et omnibus edd. praeter Colomes. et Wottonum (ubi *ἀναιτίους* ad oram positum est), *ἀνοήτους ψυχὰς* infeliciter coniecit Davisius.

XI. 10. *διὰ τοῦ* c. cod. et edd., *διὰ τὸ* maluerunt Jun. et Boisius. 11. *ἐσόμεθα* c. cod. et plerisque edd., *ἐσώμεθα* mendose Colomes., Clericus, Russel. — *καὶ* e cod. restituit Wotton., om. priores edd. 12—p. 73, 2. *Ταλαίπωροί εἰσιν — τὰ ἀγαθά.* cf. epi. I, 23 p. 28, 11 sq. et ibi notata. 13. *οἱ λέγοντες* e cod. restituit Wotton., *οἱ δὲ λέγοντες* priores edd. 14. *ἐπὶ* c. cod., *ἀπὸ* mallent Jun. et Colomes. — *ἡμεῖς δὲ ἡμέραν* c. edd. ante Wottonum, Davisio, Schoenem., Jacobs., Hefel. ed. IV, Dress., *ἡμεῖς δὲ υἱοὶ ἡμέραν* in codice legi asseruit Wotton., quem secuti sunt Russ., Gall., Hefel. (in prioribus edd.). legi quidem in codice *ΥΟΙ* (non *ΥΙΟΙ*) concessit Jacobsonius, sed ita ut nihil nisi impressionem habeamus vocis *ΤΟΥ* atramento adhuc humido factam e pagina sequenti, quae iam pridem periit. 15. *ἑωράκαμεν* c. Davis., Schoenem., Jacobs., Hefel. ed. IV., Dress., *ἔτι* e codice addere voluit Wottonus. legi quidem vocem interlinearem *ὅτι* aut si Wottonum audias *ἔτι* concessit Jacobsonius. sed idem monuit, hanc ultimam paginam praebere in universum novem interlineationes magis minus perspicuas. quonam iure duae tantum retinendae sint? Wottonum etiam hic secuti sunt Russ., Gall., Hefel. (in prioribus edd.). 15. 16. *συμβάλετε* c. cod., Jacobs., Hefel., Dress., *συμβάλητε* Wotton., *συμβάλλετε* Coustant. et Schoenem. 17. *φυλλορροεῖ* c. Hef., Dress., al., *φυλορροει* cod. (Jacobs.), *φυλλοροεῖ* cod. (Wott.).

εἶτα σταφυλὴ παρεστηκυῖα. οὕτως καὶ ὁ λαός μου ἀκαταστασίας καὶ θλίψεις ἔσχεν, ἔπειτα ἀπολήψεται τὰ ἀγαθά. ὥστε, ἀδελφοί μου, μὴ διψυχῶμεν, ἀλλὰ ἐλπίσαντες ὑπομείνωμεν, ἵνα καὶ τὸν μισθὸν κομισώμεθα. πιστὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐπαγγειλάμενος τὰς ἀντιμισθίας ἀποδιδόναι ἑκάστῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ. ἐὰν οὖν ποιήσωμεν τὴν δικαιοσύνην ἐναντίον τοῦ θεοῦ, εἰσήξομεν εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ καὶ ληψόμεθα τὰς ἐπαγγελίας, ἃς [Οὖς] οὐκ ἤκουσεν, οὐδὲ ὀφθαλ- 1 Cor. II, 9. 1 Clem. XXXIV.
μὸς εἶδεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη.

XII. Ἐκδεχώμεθα οὖν καθ' ὥραν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐν ἀγάπῃ καὶ δικαιοσύνῃ, ἐπειδὴ οὐκ οἴδαμεν τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιφανείας τοῦ θεοῦ. ἐπερωτηθεὶς γὰρ αὐτὸς ὁ κύριος ὑπό τινος, πότε ἥξει αὐτοῦ ἡ βασιλεία, εἶπεν· Ὅταν ἔσται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἔξω ὡς τὸ ἔσω, καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρσεν οὔτε θῆλυ. Τὰ δύο δὲ ἕν ἐστιν, ὅταν λαλῶμεν αὐτοῖς ἀλήθειαν, καὶ ἐν δυσὶ σώμασιν ἀνυποκρίτως εἴη μία ψυχή. Καὶ τὸ ἔξω ὡς τὸ ἔσω τοῦτο λέγει· τὴν ψυχὴν λέγει τὸ ἔσω, τὸ δὲ ἔξ[ω] τὸ σῶμα λέγει· ὃν τρόπον οὖν σου τὸ σῶμα φαίνεται, οὕτως καὶ ἡ ψυχή σου δῆλος ἔστω ἐν [τοῖς]

XI. 9. εἶδεν emendavi, ἴδεν c. cod. edd.

XII. 12—15. ἐπερωτηθεὶς γὰρ —οὔτε ἄρσεν οὔτε θῆλυ. haec ex Aegyptiorum evangelio hausta esse docet Clemens Alex. Strom. III, 13, 92. 93. p. 553: διὰ τοῦτό τοι ὁ Κασσιανός φησι Πυνθανομένης τῆς Σαλώμης Πότε γνωσθήσεται τὰ περὶ ὧν ἤρετο, ἔφη ὁ κύριος Ὅταν τὸ τῆς αἰσχύνης ἔνδυμα πατήσητε, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρρεν οὔτε θῆλυ. πρῶτον μὲν οὖν ἐν τοῖς παραδιδομένοις ἡμῖν τέτταρσιν εὐαγγελίοις οὐκ ἔχομεν τὸ ῥητόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους. Orac. Sibyll. II, 163. 164:

Νήπιοι οὐδὲ νοοῦντες ὅθ', ἡνίκα φῦλα γυναικῶν
Μὴ τίκτωσιν, ἔφυ τὸ θέρος μερόπων ἀνθρώπων.

etiam Naasseni, qui evangelio secundum Aegyptios utebantur (Philos. V, 7 p. 98), docebant (ib. p. 99): ἀπεκόπη γάρ, φησίν, ὁ Ἄττις, τουτέστιν ἀπὸ τῶν χοϊκῶν τῆς κτίσεως κάτωθεν μερῶν καὶ ἐπὶ τὴν αἰωνίαν ἄνω μετελήλυθεν οὐσίαν, ὅπου, φησίν, οὐκ ἔστιν οὔτε θῆλυ οὔτε ἄρσεν, ἀλλὰ καινὴ κτίσις, καινὸς ἄνθρωπος, ὅς ἐστιν ἀρσενόθηλυς. 16. τὰ δύο δὲ ἕν ἐστιν κτλ. de hac epistula Photius Bibl. cod. 126: καὶ ἑρμηνείας δὲ ῥητῶν τινῶν ἀλλοκότους ἔχει. — αὐτοῖς c. cod. et edd., ἑαυτοῖς coniecit Mill., ἄλλοις vel ἀλλήλοις Junius. 18. τὴν ψυχὴν λέγει τὸ ἔσω, τὸ δὲ ἔξ[ω] τὸ σῶμα λέγει. Clemens Alex. Strom. III, 9, 64. p. 540: ἄνθρωπον δὲ καλεῖ ἡ γραφὴ διχῶς, τόν τε φαινόμενον καὶ τὴν ψυχήν. 20. δῆλος c. cod. et Jacobsonio, qui adiectivi simplicis genus commune confirmatum asseruit Euripidis Med. 194 ed. Porson., δήλη Bois., Hefel. et Dress., πρόδηλος maluerunt Junius et Colomes. (cf. Epi. I, 11. 12. 40 p. 13, 17. 14, 22. 43, 27) — ἔστω c. cod., Wotton., Jacobs., al., ἔσται c. Bois., Hefel. et Dress.

καλοῖς ἔργοις. Καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρσεν οὔτε θῆλυ, τοῦτ[ο] . . . .

Fragm. I. *Μὴ ταρασσέτω τὴν καρδίαν ὑμῶν ὅτι βλέπομεν τοὺς ἀδίκους πλουτοῦντας καὶ στενοχωρουμένους τοὺς τοῦ θεοῦ δούλους. οὐδεὶς γὰρ δικαίων ταχὺ καρπὸν ἔλαβεν, ἀλλ᾽ ἐκδέχεται αὐτόν. εἰ γὰρ τὸν μισθὸν τῶν δικαίων ὁ θεὸς εὐθέως ἀπεδίδου, ἐμπορίαν ἠσκοῦμεν, καὶ οὐκ εὐσέβειαν. ἐδοκοῦμεν γὰρ εἶναι δίκαιοι οὐ διὰ τὸ εὐσεβές, ἀλλὰ τὸ κερδαλέον διώκοντες.*

Fragm. II. *Ὁ τῶν παρόντων αἰσθητικὸς συνίησιν ὡς οὔτε ἃ λογίζονταί τινες εἶναι τερπνά, ξένα καὶ μακράν ἐστι τῶν ἀπεχθῶν, ἀλλὰ καὶ πλοῦτος πολλάκις μᾶλλον πενίας ἔθλιψε, καὶ ὑγίεια πλέον ἠνίασε νόσου. καὶ καθόλου τῶν λυπηρῶν καὶ φευκτῶν πάντων ὑπόθεσις καὶ ὕλη ἡ τῶν ἀσπαστῶν καὶ κατ᾽ εὐχὴν περιβολὴ γίνεται.*

XII. 1. 2. *καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρσεν οὔτε θῆλυ.* Hieronymus adv. Jovinian. I, 12 (Opp. II, 257 sq.): ad hos (eunuchos) et et Clemens successor apostoli Petri, cuius Paulus apostolus meminit (Phil. IV, 3), scribit epistolas omnemque pene sermonem suum de virginatis puritate contexit. Epiphanius Haer. XXX, 15: *αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς* (Ebionaeos) *κατὰ πάντα ἐλέγχει ἀφ᾽ ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων τῶν ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων, ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτῆρα ἡ αὐτοῦ πίστις καὶ ὁ λόγος παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νενοθευμένα. αὐτὸς γὰρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οὐ δέχονται.* quae si ad hanc epistulam spectant, eam virginitatem commendasse docent. Clemens Alex. Strom. III, 13, 93 p. 553 ita pergit: *ἔπειτα δὲ ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ* (Cassianus), *ὅτι θυμὸν μὲν ἄρρενα ὁρμήν, θήλειαν δὲ τὴν ἐπιθυμίαν αἰνίττεται, οἷς ἐνεργήσασι μετάνοια ἕπεται καὶ αἰσχύνη. ὅταν οὖν μήτε τις θυμῷ μήτ᾽ ἐπιθυμίᾳ χαρισάμενος, ἃ δὴ καὶ ἐξ ἔθους καὶ τροφῆς κακῆς αὐξήσαντα ἐπισκιάζει καὶ ἐγκαλύπτει τὸν λογισμόν, ἀλλ᾽ ἀπεκδυσάμενος τὴν ἐκ τούτων ἀχλὺν ἐκ μετανοίας καταισχυνθεὶς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἑνώσει κατὰ τὴν τοῦ λόγου ὑπακοήν, τότε ὥς καὶ ὁ Παῦλός φησιν, Οὐκ ἔνι ἐν ὑμῖν οὐκ ἄρρεν, οὐ θῆλυ* (Gal. III, 28). *ἀποστᾶσα γὰρ τοῦδε τοῦ σχήματος, ᾧ διακρίνεται τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ, ψυχὴ μετατίθεται εἰς ἕνωσιν οὐθ᾽ ἕτερον οὖσα.*

Fragm. I. 3—9. apud Joan. Damasc. s. Parall. (Tom. II. p. 783 ed. Lequien): *τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης ἐκ τῆς β´ πρὸς Κορινθίους.* 5. *ταχὺ* emendavi, *ταχὺν* editum est.

Fragm. II. 10—16. e Joan. Damasceni s. Parall. (ed. Lequien II, 787): *τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους β´.*

Fragm. III. Epiphanius Haer. XXX, 15: αὐτὸς (Clemens) γὰρ ἐγκωμιάζει Ἠλίαν καὶ Δαβὶδ καὶ Σαμψὼν καὶ πάντας τοὺς προφήτας, οὓς οὗτοι (Ebionaei) βδελύττονται.

Clementis Romani nonae epistulae fragmentum.

Leontii presbyteri et Joannis sacrarum rerum (τῶν ἱερῶν) lib. II. in A. Mai Scriptorum veterum novae collectionis Tom. I, 76 (ad calcem) VII, 84:

Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Ῥώμης ἐκ τῆς θ' ἐπιστολῆς·

Ἵνα καὶ γενώμεθα βουληθέντος αὐτοῦ, οὐκ ὄντες πρὶν γενέσθαι, καὶ γενόμενοι ἀπολαύσωμεν τῶν δι' ἡμᾶς γενομένων. διὰ τοῦτό ἐσμεν ἄνθρωποι καὶ φρόνησιν ἔχομεν καὶ λόγον, παρ' αὐτοῦ λαβόντες.

reliqua quae feruntur Clementis Romani fragmenta omnia sunt incerta.

1. Maximus Serm. VIII. ed. Combefis. p. 556 et collectio sententiarum ex patribus aliisque scriptoribus cod. 143. Barocc. fol. 29. p. 1 (cf. Grabii spicileg. Patr. et haeret. ed. II. Tom. I, 270. 289): *Κλήμεντος Ῥώμης· οὐ δίκαιόν ἐστι, τοῦ δεδωκότος ἐγκαταλειφθέντος, δοθέντα παραμένειν τοῖς ἀγνώμοσιν.* moneo, Maximum etiam alibi (Serm. LIII. de anima p. 656) viros doctos, Potterum in Clementis Alex. Opp. II, 1020, H. E. F. Guerikium (de schola quae Alexandriae floruit catechetica, part. II. Hal. 1825. p. 161), fefellisse, Clementis dictum referentem, quod hi Alexandrino tribuerunt, Romano (Hom. XVII, 10. XI, 11) tribuendum. ita equidem hic confero Clem. Recogn. IV, 12, variasque huius libri recensiones exstitisse moneo.

Fragm. III. 1—4. (cf. quae ad epi. II, 12 p. 74, 1. 2 notata sunt) ad ad priorem epistulam, ubi Elias et David laudantur (c. 17. 18 p. 20, 12. 22, 1), sed etiam ad aliam epistulam respicit, ubi Samson laudatus esse videtur. sed cf. Prolegomena c. II.
9. *ἐκ τῆς θ' ἐπιστολῆς.* fortasse simili errore, quo Timotheus Alexandrinus alteram Clementis epistulam (c. 1 p. 64, 2 sq.) tamquam tertiam laudavit. 10—13. *Ἵνα καὶ γενώμεθα κτλ.* cf. epi 1, c. 38 p. 42, 14 sq. Noltius l. l. haec ad Clementis Romani Homilias revocare voluit.

2. Jacobsonii fragmentum VI, e Maximi Serm. LXII. p. 673 et collectione sententiarum ex patribus aliisque scriptoribus decerptarum in cod. 243 Barocc. bibliothecae Bodleianae editum est a Grabio (spicileg. I, 289). sed haec ad Clementis Hom. IV, 11. 18 recte retulerunt A. P. de Lagarde (Reliquiae iuris ecclesiastici antiquissimae, Lips. 1856. p. XLI) et Noltius l. l.

3. illud fragmentum (X), quod Jacobsonius e codice chartaceo bibliothecae Caesareo-Vindobonensis edidit, iam Noltius l. l. bene revocavit ad Clementis Romani epi. ad Jacobum, Homiliis praemissam c. 2. 6 (cf. Coteler. ad h. l.) et Epitomen Coteler. c. 145. 146. addo Epitomen Dresselianam c. 145. 146.

4. ad Clementis Romani epistulas etiam illud fragmentum (Jacobsonii VIII), quod Cotelerius ad Clem. Recogn. I, 24 edidit (*εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα*), non referendum esse videtur.

ADNOTATIONES

ad Clementis Romani epistulam priorem.

I. p. 3, 7. 8. [διὰ τὰς] αἰφνιδίους καὶ ἐπαλλήλους [γενομ]ένας ἡμῖν συμφορὰς καὶ [περ]ιπτώσεις. Domitiani aetatem iam ab Hegesippo (apud Euseb. HE. III, 16) indigitatam post illos viros doctos, quos in libro de patribus apostolicis conscripto (p. 84. not. 14) recensui, et ipse defendi. idem censuerunt E. Gundert (der erste Brief des Clemens Romanus. Zeitschrift für luther. Theologie 1853. IV. p. 638 sq.), Ecco Ekker (Disquisitio critica et historica de Clementis Romani priore ad Corinthios epistola, Traiecti ad Rhen. 1854. p. 94 sq.), R. A. Lipsius (de Clementis Romani epistola ad Corinthios priore disquisitio, Lips. 1855. p. 136 sq.), Jacobsonius, alii. sed Volkmarus (über Clemens von Rom und die nächste Folgezeit, theol. Jahrb. 1856. p. 296) hanc epistulam Adriani temporibus vindicare voluit: „Warum passt das alles nicht gerade so gut auf die Verfolgung unter und nach Trajan, wo auch andauernd (ἐπ' ἀλλήλων) und Schlag auf Schlag Denunciationen wegen der hetaeria illicita und der christlichen Respectwidrigkeit gegen das numen imperatoris erfolgten, nebst den zugehörigen suppliciis? Was uns Plinius (Epp. X, 97. 98) im J. 104 u. Z. aus Asien schreibt, kann nicht bloss auf die eine provincia sich beschränkt haben." sed quis tandem Adriano imperante, vicesimo fere anno post illud Traiani rescriptum, quo ordinaria Christianos puniendi ratio confirmata erat, subitas improvisasque has calamitates appellaverit? „repentinae" calamitates illos refellunt, qui hanc epistulam post Traiani rescriptum emissam opinantur (etiam Baurium, Lehrb. der christl. Dogmengeschichte ed. II. Tubing. 1858. p. 82. Vorlesungen über Neutestamentl. Theologie, ed. F. F. Baur, Lips. 1864. p. 42). quod autem crebro iteratae*) dicuntur, illos refutat, qui iam Nerone imperante hanc epistulam conscriptam esse putaverunt (cf. librum meum: die apostol. Väter p. 84. not. 15). ita C. Wieselerus (Eine Untersuchung über den Hebräerbrief etc. partic. I. p. 4 sq.) concessit quidem, Neronis persecutionem non solam esse intelligendam, sed voc. ἐπάλληλοι frustra tentavit. non tantum contra antiquos testes Paulum post Petrum martyrio ornatum esse asseruit, sed etiam pergit: „Wir haben um diese Zeit also schon zwei auf einander folgende blutige Verfolgungen römischer Christen, den furchtbaren Brand Roms, wodurch der grösste Theil der Bewohner Roms, also gewiss auch die römischen Christen schwer betroffen wurden, die sich daran schliessenden Gelderpressungen Nero's für den Neubau (Tacit. Ann. XV, 45), die Verschwörung des Piso im April 65 (Tacit. Ann. XV, 48—73. Sueton. Ner. 36), nach deren Entdeckung Schuldige und Unschuldige bestraft wurden, und an welcher die Prätorianer betheiligt waren, unter denen sich, wie wir aus Phil. 1, 13. 4, 22 wissen, Christen befanden, welche an sich schon ein Gegenstand des Verdachts waren — —, endlich

*) de hac vocis ἐπάλληλος significatione cf. Lipsii l. l. p. 141, Jacobsonii notam ad h. l.

im Herbst 65 eine furchtbare Pest, welche nach Sueton (Ner. 38) und Orosius (Hist. VII, 7) 30,000 Menschen wegraffte.“ quae omnia undique corrasa praeter ipsam Neronis persecutionem ne unam quidem calamitatem Christianis propriam, qualis hic quaeritur, ostendunt. optime Lipsius l. l.: „hae vexationes autem nequaquam ad Neronis tempora referri queunt, propterea quod appellantur *ἐπάλληλοι* i. e. crebro iteratae (cf. Lobeck Paralip. p. 471). nam quae a Nerone instituta est Christianorum persecutio subita quidem et inopinata fuit (*αἰφνίδιος*), sed neque diutius perduravit neque saepius iterata est. hoc autem optime convenit cum Domitiani temporibus. nam Eusebius licet non plures Christianorum insectationes diserte commemoret, tamen multos Christianos maxime ex nobilium numero interfectos, permultos alios in exilium missos et re familiari privatos esse narrat (HE. III, 17).“ Sueton. Domitian. c. 12: praeter ceteros iudaicus fiscus acerbissime actus est, ad quem deferebantur, qui vel improfessi iudaicam viverent vitam, vel dissimulata origine imposita genti tributa non pependissent. Dio Cassius ex epitome Xiphilini LXVII, 14: *τὸν Φλάβιον Κλήμεντα ὑπατεύοντα* (consul erat a. 95), *καίπερ ἀνεψιὸν ὄντα, καὶ γυναῖκα καὶ αὐτὴν συγγενῆ ἑαυτοῦ Φλαβίαν Δομιτίλλαν ἔχοντα κατέσφαξεν ὁ Δομιτιανός· ἐπηνέχθη δὲ ἀμφοῖν ἔγκλημα ἀθεότητος, ὑφ᾽ ἧς καὶ ἄλλοι ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἤθη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν, οἱ δὲ γοῦν τῶν οὐσιῶν ἐστερήθησαν.* Eusebius HE. III, 17: *πολλήν γε μὴν εἰς πολλοὺς ἐπιδειξάμενος ὁ Δομετιανὸς ὠμότητα, οὐκ ὀλίγον τε τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐπατριδῶν τε καὶ εὐσήμων ἀνδρῶν πλῆθος οὐ μετ᾽ εὐλόγου κρίσεως κτείνας, μυρίους τε ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας ταῖς ὑπὲρ τὴν ἐνορίαν ζημιώσας φυγαῖς καὶ ταῖς τῶν οὐσιῶν ἀποβολαῖς ἀναιτίως, τελευτῶν τῆς Νέρωνος θεοεχθρίας τε καὶ θεομαχίας διάδοχον ἑαυτὸν κατεστήσατο. δεύτερος δῆθα τὸν καθ᾽ ἡμῶν ἀνεκίνει διωγμόν, καίπερ τοῦ πατρὸς αὐτῷ* (var. l. *αὐτοῦ*) *Οὐεσπασιανοῦ μηδὲν καθ᾽ ἡμῶν ἄτοπον ἐπινοήσαντος.* Martyr. Ignat. c. 1: *τῶν πολλῶν ἐπὶ Δομετιανοῦ διωγμῶν.*

p. 3, 9. 10. *περὶ τῶν ἐπιζητουμένων — στάσεως.* conferenti mihi c. 47 p. 50, 20. 21 (*καὶ αὕτη ἡ ἀκοὴ οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς ἐχώρησεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροκλινεῖς ὑπάρχοντας ἀφ᾽ ἡμῶν*) turbae Corinthiae Romanis per famam innotuisse videbantur (apostol. Väter p. 54. not. 2) etiam Ekkero (l. l. p. 2. not. 2). vulgatam autem sententiam, quae Romanorum ecclesiam a Corinthiis rogatam esse statuit, ut seditionem componeret, praetulit Lipsius (in Gersdorfii repertorio 1854. III, 2. p. 68 et in libro saepius laudato p. 7).

p. 4, 12 — 15. *ὑποτασσόμενοι τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ τιμὴν τὴν καθήκουσαν ἀπονέμοντες τοῖς παρ᾽ ὑμῖν πρεσβυτέροις· νέοις τε μέτρια καὶ σεμνὰ νοεῖν ἐπετρέπετε· γυναιξίν τε κτλ.* plane idem ordo c. 21 p. 26, 7 sq., ubi post Christum primi memorantur *οἱ προηγούμενοι*, non episcopi quidem soli, sed omnes, qui ecclesiae gubernandae praesunt (cf. librum meum: die apostol. Väter p. 75. not. 2, Lipsii l. l. p. 28). tum ipsa plebs christiana dividitur in seniores, iuniores, mulieres. ita etiam 1 Petr. V, 1 sq. *πρεσβύτεροι* ecclesiae monentur, tum. v. 5 *ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις.* 1 Joan. II, 13 *πατέρες, νεανίσκοι.* 1 Tim. V, 1. 2: *πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρας, νεωτέρους ὡς ἀδελφούς, πρεσβυτέρας ὡς μητέρας, νεωτέρας ὡς ἀδελφὰς ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.* Philo legat. ad Caium §. 39. p. 579: *εἰς τάξεις δὲ ἓξ διενεμήθησαν· πρεσβυτῶν, νέων, παίδων, πάλιν ἐν μέρει πρεσβυτίδων, γυναικῶν τῶν ἐν ἡλικίᾳ, παρθένων.*

II. p. 5, 3. *ἥδιον διδόντες ἢ λαμβάνοντες.* haec non iam ex Act. XX, 35 hausta esse post me (apostol. Väter p. 103) etiam Zellerus (Apostelgeschichte, Stuttgart. 1854. p. 9) et Ekkerus l. l. p. 59 agnoverunt. fortasse non *ἄγραφον* dictum habemus, sed in evangelio antiquiori, quo etiam Lucas usus est, traditum.

p. 4, 2. 3. *ὑπὲρ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος.* cf. 1 Petr. II, 17 *τὴν ἀδελφότητα τιμᾶτε.*

III. p. 4, 19. 20. *οἱ νέοι ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους.* cf. c. 47 p. 50, 18. 19: *Κορινθίων ἐκκλησίαν δι᾽ ἓν ἢ δύο πρόσωπα στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους.*

p. 6, 2. *ἡμέρας τε καὶ νυκτός.* cf. c. 20 p. 23, 23 sq.: *ἡμέρα τε καὶ νύξ.*

c. 24 p. 29, 7 ἡμέρα καὶ νύξ, quae huius epistulae scriptorem non e Judaeis, qui noctem anteponunt, sed e gentilibus, Romanis quidem, ortum esse docent.

IV. p. 8, 1. ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἰακώβ, per fidem, non secundum carnem (ut Adamus cf. c. 5 p. 9, 18), cf. c. 30 p. 35, 7 τοῖς πατράσιν ἡμῶν τοῖς δικαίοις. c. 31 p. 35, 13. 14 ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ.

p. 8, 9. Ἀαρὼν καὶ Μαριάμ. parum accurate. nam Maria, non Aaron, castris exclusa esse narratur Num. XII, 5.

V. p. 8, 15. 16. ἔγγιστα—τῆς γενεᾶς ἡμῶν. cf. quae hac de re monui (apostol. Väter p. 83) consentientibus Ekkero l. l. p. 95 sq. Lipsio l. l. p. 139 sq.

p. 8, 17. στύλοι. cf. Gal. II, 9 et ea quae in libro meo (der Galaterbrief etc. p. 137. not. 7) contuli, Euseb. HE. V, 1, 14. VI, 41, 12.

p. 9, 3. ἑπτάκις δεσμὰ φορέσας, φυγαδευθείς, λιθασθείς. cf. 2 Cor. XI, 24. 25. ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρὶς ἐραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα κτλ. Romanorum epistula narrat, quae Acta apostolorum non suppeditaverunt. cf. meum librum de patribus apostol. p. 108, Zelleri l. l., Ekkeri l. l. p. 64, Lipsii l. l. p. 128. fortasse epistulae scriptor illis quinque captivitatibus, quas Paulus ipse memoravit, addidit Caesariensem et Romanam.

p. 9, 6. 7. ὅλον τὸν κόσμον. hyperbole, cf. librum meum: die apostol. Väter p. 109. not. 14.

p. 9, 7. ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως. permulti viri docti, Crednerus, Bleekius, Olshausenius, Neander, al., Hispaniam intellexerunt. fragmentum quod dicunt Muratorianum l. 34—39: „Acta autem omnium apostolorum sub uno libro scribta sunt lucas optime tbeofilo comprindit quia sub praesentia eius singula gerebantur sicuti et semote passionem petri evidenter declarat sed et profectionem pauli ab urbe ad spaniam proficiscentis." quae ita graece restitui (Kanon und Kritik des NT. ad p. 40): τὰ δὲ ὑπὸ πάντων τῶν ἀποστόλων πραχθέντα ἐν ἑνὶ βιβλίῳ γέγραπται. Λουκᾶς τῷ κρατίστῳ Θεοφίλῳ συνετάξατο, ὅτι ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἕκαστα ἐπράχθη, καθὼς καὶ πόρρωθεν τὸ τοῦ Παύλου πάθος σαφῶς δηλοῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ Παύλου ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς Σπανίαν πόρευσιν. ita iam seculo II. exeunte iter hispanicum, quod Paulus Rom. XVI, 24. 25 sibi proposuerat, narrabatur. sed cum Baurio (Paulus p. 229 sq.), Wieselero (Chronologie der apostol. Zeit. p. 521 sq.), aliis et ipse (apostol. Väter p. 109. not. 15) contendi, Clementem eadem sensisse, quae Dionysius Corinthius Romanis ita scripsit: ταῦτα καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς τοσαύτης νουθεσίας τὴν ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου φυτείαν γενηθεῖσαν Ῥωμαίων τε καὶ Κορινθίων συνεκεράσατε. καὶ γὰρ ἄμφω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Κόρινθον φυτεύσαντες ἡμᾶς ὁμοίως ἐδίδαξαν· ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁμόσε διδάξαντες ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν (apud Euseb. HE. II, 25, 8). profecto Dionysius Corinthius Romanorum epistulae ad Corinthios, quam bene novit, optimus est interpres. etiam Lipsius l. l. p. 129 monuit: „quae statim subsequuntur verba καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου arctissime cum antecedentibus cohaerere, itaque τέρμα τῆς δύσεως non ad alium locum referendum esse nisi ad hunc ipsum, in quo quaestione coram magistratibus instituta apostolus mortuus esse narratur." urbs Roma intelligenda est, quam τέρμα τῆς δύσεως Schenkelius (theol. Stud. und Krit. 1841. p. 71) et Baurius (Paulus p. 231) interpretati sunt, terminum ipsi Paulo in occidente constitutum, Schraderus (Paulus I, 227) et equidem (apostol. Väter l. l.) occidentis finem orientalem, Matthies (Pastoralbriefe p. 186) metam vel centrum orientis. Lipsius, qui oratoriam quamdam verborum exornationem et amplificationem animadvertit, longissime a vero discessisse iudicavit Wieselerum (Chronologie des apostol. Zeitalters p. 532), qui ὑπὸ τὸ τέρμα τῆς δύσεως legere voluit et interpretatus est: ad summum qui terras occidentales gubernabat magistratum, quae coniectura et interpretatio nemini praeter Schaffium (Geschichte der apostol. Kirche p. 347 sq.) placuisse videtur.

p. 9, 8. ἐπὶ τῶν ἡγουμένων. cf. c. 37 p. 41, 10. 11: τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν. p. 41, 15. 16: ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἡγουμένων. c. 51 p. 54, 21: πάντες οἱ

ἡγούμενοι Αἰγύπτου. c. 55 p. 57, 13 14: *πολλοὶ βασιλεῖς καὶ ἡγούμενοι*. Romanorum summi magistratus in universum intelligendi sunt, non imperator Nero et Helius (cf. Dio Cass. LXIII, 12), neque Helius et Polycletus, neque praefecti praetorio anni 67 Tigellinus et Nymphidius Sabinus, cf. Wieselerum l. l. p. 526 sq., quamvis et ipsum argutius rem explicantem. ceterum iam post Burri mortem duos praefectos praetorio a Nerone creatos esse Tacitus Ann. XIV, 51 retulit.

VI. p. 9, 13. *ἐν ἡμῖν* i. e. inter Romanos Christianos, cf. c. 1 p. 3, 8. 10 (*ἡμῖν — ὑμῖν*). c. 7 p. 9, 22 sq. non inter Christianos omnino (cf. Luc. I, 1). intelligendae sunt feminae, quae in Neronis persecutione martyrium passae sunt. cf. *ἐν ἡμῖν* c. 55 p. 57, 18.

p. 9, 14. *Δαναΐδες καὶ Δίρκαι*. haec Junius et Wottonus imperitia librarii e margine in textum irrepsisse putaverunt. Boisius coniecit *εὐσεβεῖς καὶ πισταί*, Cotelerius et Colomesius *Δανάη τε καὶ Δίρκη*, quasi illustres feminae, in prima persecutione a Nerone excitata martyrio coronatae intelligendae essent. Davisius coniecit *ἁγναί τε καὶ δίκαιαι*, Clericus (Art. critic. III, 3, 5, §. 14. 15) *ἄνευ αἰδοῦς καὶ δίκης* etc. Hefelius: „neminem latet, temporibus persecutionum multos martyres ad spectacula, ad cruentos ludos, ad bestias esse damnatos, e. gr. S. Ignat. Antioch. quid mirum, si in ludis scenicis complures feminae christianae personam Dirces induere coactae et sic morti crudelissimae traditae sunt? Dircen autem ab Amphione et fratre eius Zetho cornibus tauri rabidi alligatam fuisse fabulae tradunt. aliae virgines seu mulieres Christianorum fortasse antequam necabantur Danaidarum supplicia ad crudele plebis spectaculum subire Tartarique poenas repraesentare debebant, et sic ante necem ipsam diutius et multifarie cruciabuntur. eiusmodi martyres nomine Danaidarum et Dirces tum a fidelibus tum a paganis insignitas esse dubitare vix possumus." mihi quidem sufficit quod christianae martyres Danaidarum et Dircae cruciatus repraesentare videbantur.

p. 9, 19. 20. *ζῆλος καὶ ἔρις πόλεις κατέστρεψαν*. Wieselerus (Untersuchung über den Hebräerbrief I, p. 6) etiam nunc epistulam ante Hierosolyma deleta conscriptum esse opinatur, quia haec urbs non disertis verbis memoratur. profecto imbecillum argumentum!

VII. p. 10, 12. *Νῶε ἐκήρυξεν μετάνοιαν*. (cf. c. 9 p. 12, 5. 6 *Νῶε πιστὸς εὑρεθεὶς διὰ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ παλιγγενεσίαν κόσμῳ ἐκήρυξεν*). quae iam in libro meo: die apostol. Väter p. 57. not. 6 notavi, a Dresselio tacite descripta, etiam augeri possunt. ea quidem quae Georgius Syncellus (Chronogr. p. 26) e primo Enochi libro retulit, non Noae, sed ipsius Dei verba esse videntur (cf. librum meum: Die jüdische Apokalyptik p. 107. not. 1). sed Josephus Ant. I, 3, 1: *πολλοὶ γὰρ ἄγγελοι θεοῦ γυναιξὶ συμμιγέντες ὑβριστὰς ἐγέννησαν παῖδας καὶ παντὸς ὑπερόπτας καλοῦ διὰ τὴν ἐπὶ τῇ δυνάμει πεποίθησιν· ὅμοια γὰρ τοῖς ὑπὸ γιγάντων τετολμῆσθαι λεγομένοις ὑφ' Ἑλλήνων καὶ οὗτοι δρᾶσαι παραδίδονται. Νώεος δὲ τοῖς πραττομένοις ὑπ' αὐτῶν δυσχεραίνων καὶ τοῖς βουλεύμασιν ἀηδῶς ἔχων, ἔπειθεν ἐπὶ τὸ κρεῖττον αὐτοὺς τὴν διάνοιαν καὶ τὰς πράξεις μεταφέρειν. ὁρῶν δ' οὐκ ἐνδιδόντας, ἀλλ' ἰσχυρῶς ὑπὸ τῆς ἡδονῆς τῶν κακῶν κεκρατημένους, δείσας μὴ καὶ φονεύσωσιν αὐτόν, μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων καὶ τῶν τούτοις συνοικουσῶν ἐξεχώρησε τῆς γῆς*. Theopilus ad Autol. III, c. 19 (18) p. 129: *ὡς Νῶε καταγγέλλων τοῖς τότε ἀνθρώποις μέλλειν κατακλυσμὸν ἔσεσθαι προεφήτευσεν αὐτοῖς λέγων Δεῦτε, καλεῖ ὑμᾶς ὁ θεὸς εἰς μετάνοιαν, διὸ οἰκείως Δευκαλίων ἐκλήθη*. Orac. Sibyll. I, 150 sq. Noam cataclysmo adnuntiato populis haec locutum esse tradiderunt:

Ἄνδρες ἀπιστόκοροι μεγάλῳ βεβολημένοι οἴστρῳ,
Οὐ λήσει θεὸν ὅσσ' ἐπράξατε· πάντα γὰρ οἶδεν
Ἀθάνατος σωτήρ, πανεπίσκοπος, ὅς μ' ἐκέλευσεν
Ἀγγέλλειν ὑμῖν, ἵνα μὴ φρεσὶν ἐξαπόλησθε
Νήψατε, τὰς κακίας ἀποκόψατε, μηδὲ βιαίως
Ἀλλήλοις μάρνασθε, μιαιφόνον ἦτορ ἔχοντες,
Αἵμασιν ἀνδρομέοις πολλὴν γαῖαν ἀρδεύοντες.

Αἰδέσθητε, βροτοί, τὸν ὑπερμεγέθη καὶ ἄτρεστον
Οὐράνιον κτίστην, θεὸν ἄφθιτον, ὃς πόλον οἰκεῖ,
Καὶ τοῦτον πάντες λιτανεύσατε, χρηστὸς ὑπάρχει·
Τοῦτον ὑπὲρ ζωῆς πόλεων, κόσμοιό τε παντός,
Τετραπόδων, πτηνῶν τε, ἵν' ἵλεως ἔσσεθ' ἅπασιν.
Ἔσσεται γὰρ ὅτε κόσμος ὅλος ἀπερείσιος ἀνδρῶν,
Ὕδασιν ὀλλύμενος, φοβερὰν δ' ὀλολύξετ' ἀοιδήν.
Ἔσται δ' ἐξαπίνης ἀὴρ ἀκατάστατος ἡμῖν
Καὶ χόλος οὐρανόθεν μεγάλου θεοῦ ἥξει ἐφ' ὑμᾶς.
Ἔσται δ' ἀτρεκέως, ὅτ' ἐς ἀνθρώπους προϊάψει
Σωτὴρ ἀθάνατος, ἂν μὴ θεὸν ἱλάξησθε,
Καὶ μετάνοιαν ἔχητ' ἀπὸ νῦν καὶ μηκέτι μηδὲν
Δύσκολον ἠὲ κακόν τ' ἀθεμίστατον ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ
Πράττει, ἀλλ' ὁσίῳ βιότῳ πεφυλαγμένος εἴη.

in Apocalypsi Pauli (cf. Tischendorfii: Apocalypses apocryphas, Lips. 1866. c. 50 p. 68) Noa ipse inquit: *καὶ οὐκ ἐπαυσάμην τοῖς ἀνθρώποις κηρύσσειν Μετανοεῖτε· ἰδοὺ γὰρ κατακλυσμὸς ἔρχεται. καὶ οὐδεὶς συνῆκεν, ἀλλὰ πάντες ἐξεμυκτήριζόν με, μὴ φειδόμενοι τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν, ἕως οὗ ἦλθεν τὸ ὕδωρ τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἀπώλεσε πάντας.* De Nannaco Phrygiae rege Suidas: *Νάνναχος· παλαιὸς ἀνὴρ πρὸ Δευκαλίωνος. τοῦτόν φασι βασιλέα γενέσθαι πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος· ὃς προειδὼς τὸν μέλλοντα κατακλυσμόν, συναγαγὼν πάντας εἰς τὸ ἱερόν, μετὰ δακρύων ἱκέτευσε.*

p. 10, 21—p. 12, 4. *Μετανοήσατε—λαοῦ ἁγίου.* apocrypho Ezechielis libro, cuius fragmenta collegit J. A. Fabricius (cod. pseudepigr. V. T. I. p. 117 sq.), huius epistula scriptorem usum esse, etiam e cap. 17 p. 20, 13. coniicere licet. plane cognata sunt, quae Lucifer Calaritanus ex Ezechiele (apocrypho) retulit: „in quacunque hora ingemuerit peccator, salvus erit.“

IX. p. 12, 5. 6. *Νῶε πιστὸς εὑρεθεὶς διὰ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ παλιγγενεσίαν κόσμῳ ἐκήρυξεν.* rerum novus ordo post diluvium inceptus intelligendus est. cf. Enoch. XCIII, 4, ubi Enochus de Noa haec praedixit: „Und nach mir in der zweiten Woche wird grosse Bosheit aufkommen, und Betrug sprosst auf; und in ihr wird das *erste Ende* sein, und in ihr wird ein Mann gerettet werden, und nachdem er vollendet ist, wird die Ungerechtigkeit wachsen, und er wird ein Gesetz machen den Sündern.“ iam Junius contulit Matth. XIX, 28. Apocal. XXI, 5.

XI. p. 13, 22. *ὥστε γενέσθαι αὐτὴν στήλην ἁλὸς ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης.* cf. Joseph. Ant. ~~XI, 1~~, 4. Irenae. adv. haer. IV, 31, 2. 33, 9.

XIII. p. 15, 13—16, 3. *Ἐλεεῖτε—μετρηθήσεται ὑμῖν.* haec ex evangeliis canonicis hausta esse etiam nunc dubito. Matth. VI, 14. *ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος.* VII, 2. *πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς.* VII, 2. *ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν.* Luc. VI, 31. *καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.* 37. *καὶ μὴ κρίνετε καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· καὶ μὴ καταδικάζετε καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε.* 38. *δίδοτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν πεπιεσμένον σεσαλευμένον ὑπερεκχυννομένον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν· τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.* etiam Ekkero l. l. p. 60 hic locus minime e Luca vel Matthaeo petitus esse videbatur, „quia totam, quae ibi exstat, sententiam non satis plene reddidit, atque Christi dictum facillime traditione ad auctoris cognitionem pervenire potuit, quod igitur ex memoria et libere ad peculiare suum consilium h. l. exhibet.“ Zellerus (Apostelgeschichte p. 8): „Diese Worte haben mit Luc. 6, 36—38 nur eine ganz allgemeine Aehnlichkeit des Gedankens, dagegen weichen sie in der nähern Ausführung und im Ausdruck von allen unsern evangelischen Parallelstellen so weit ab, dass schon diese eine Stelle hinreicht, um den Gebrauch eines unkanonischen Evangeliums für den Verfasser des Briefs zu beweisen.“ ita etiam Straussius (Leben Jesu für das deutsche Volk. Lips. 1864. p. 56) iudicavit. contra Volkmarus (Der Ursprung unserer Evan-

gelien etc., Turic. 1866. p. 137 sq.) hsec ex evangelio Lucae, qui multos praecessores ipse memoravit, hausta esse asseruit.

XV. p. 17, 8—10. οὗτος ὁ λαὸς — ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ. haec Volkmarus l. l. p. 138 ex Marci evangelio (VII, 6) hausta esse censuit.

XVII. p. 20, 13. ἔτι δὲ καὶ Ἰεζεκιήλ. etiam hunc prophetam in caprinis vel ovinis pellibus Christum adventurum praedicasse canonicus Ezechielis liber non narravit. procul dubio ex apocrypho Ezechielis libro (cf. quae ad c. 7 p. 10, 21 sq. notata sunt) haec hausit Romanorum epistula.

p. 21, 10. Ἐγὼ δέ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ κύθρας. verba Mosis, procul dubio e Mosis Assumptione desumpta.

XIX. p. 23, 20. τοῖς ὄμμασιν τῆς ψυχῆς. cf. c. 57. τὰ γόνατα τῆς καρδίας. Clem. Hom. III, 13. ἀπείρῳ ψυχῆς ὀφθαλμῷ.

XX. p. 24, 15. 16. ὠκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέραντος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. iis quae de hoc loco iam notavi (apostol. Väter p. 60. not. 12), Lipsius l. l. p. 9 ea addidit, quae Josephus b. i. II, 8, 8. 11 de Essaeorum opinionibus tradidit. idem vir doctissimus l. l. p. 151 sq. prima fabulae initia ea censuit, quae iam apud Homerum de insulis beatorum in finibus terrae trans Oceanum sitis traduntur. „ac Homero quidem (Od. IV. 563) Rhadamanthum, Hesiodo autem (Opp. et dies 169) Saturnum, coeli imperio per filium orbatum, illarum insularum regnum tenere persuasum est. utriusque narrationem in unam conflavit Pindarus Ol. II, 123, qui Rhadamanthum sub Saturno in insulis beatorum regnare tradit. atque Hesiodi sententiae vestigia etiam apud Diodorum (V, 66) et Ciceronem (de n. D. III, 17) reperiuntur. uterque enim vetustae alicuius traditionis mentionem facit, qua terrae ad solis occasum vergentes Saturni imperio subiectae esse ferebantur. beatorum autem insulas trans columnas Herculis sitas esse, una videtur et consentiens fuisse veterum scriptorum opinio (cf. Strabo I, 6. Casaub. III, 150). iam quae Theopompus apud Aelianum (v. h. III, 18) Silenum narravisse fingit, ea arctissime cum antiquis illis de insulis beatorum traditionibus cohaerent. — — neque aliter videtur statuendum esse de Platonis illa narratione, quam in Timaeo p. 21—25 et iterum in Critone p. 108—121 de Atlantide insula extra columnas Herculis in mari atlantico sita proposuit. — — quod autem Theopompus statuit Europam, Asiam, Africam insulas esse ab oceano circumfusas, terram autem trans oceanum sitam unam esse continentem, id rursus cum iis cohaerere videtur, quae de continente occidentali Saturni imperio subiecto Diodorum et Ciceronem narrare notavimus. atque eodem pertinet [Pseudo-]Aristotelis sententia (de mundo c. 3), qui omnem hanc terram habitatam putavit unam insulam esse mari atlantico circumdatam; probabile autem esse, multas alias insulas, quasdam hac nostra maiores, quasdam minores, huic obversas ultra fretum (ἀντιπόρθμους) procul in oceano iacere.“ quod equidem Al. Humboldtio duce (Kritische Untersuchungen über die historische Entwickelung über die geographischen Kenntnisse von der neuen Welt etc. Berol. 1835. vol. I. p. 111 sq.) globosam terrae formam etiam Aristoteli tribui, Lipsius quidem aliam sententiam defendit, sed Zellerus quoque in libro celeberrimo: Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung Part. II, 2. ed. II. Tubing. 1862. p. 341 sq. globosam terrae formam apud Aristotelem invenit. ceterum Lipsius ipse mihi concessit, illam sententiam, qua terra globosa esse putabatur, omnino nullius momenti esse ad epistulae illum, de quo agimus, locum explicandum. auctorem enim a communi veterum opinione, qua universam terram oceano circumdatam esse putabant, non discessisse. maiorem vim Lipsio aliud quid habere videtur, quod me silentio transmisisse miratur. „etenim antiquissima illa quae ab ipsa Graecorum religione originem duxit, de terris trans oceanum sitis traditio nonnihil confirmata est rumoribus quibusdam per Phoenices, Carthaginienses necnon Gaditanos ad Graecos perlatis. testes sunt Diodor. V, 16. Pseudo-Aristot. mirab. auscult. 84. qui quidem rumores si quid video orti sunt ex narrationibus nautarum, qui in itineribus ultra fretum Gaditanum susceptis ad insulam aliquam in oceano sitam, fortasse ad Maderam insulam appulerant. atque eiusdem rei fama fortasse iam Platonis temporibus quasi per caliginem et nebulam ad Graecos manaverat, quamquam illud sine dubio ab ipso Platone fictum est, quod

Solonem hanc traditionem ab Aegyptiacis sacerdotibus accepisse narrat. sed tantum abest, ut Graeci aliquid certi de insula ultra fretum Gaditanum sita acceperint, ut ea omnia quae apud Diodorum et Pseudo-Aristotelem de hac re leguntur, cum priscis de insulis beatorum deque Saturnia aetate fabulis mirum in modum confusa ac tamquam in unum conflata sint." ita hanc traditionem a Graecis ad Romanos transisse, atque sic etiam Clementem rei notitiam accepisse Lipsius censuit. equidem illis quae vir doctissimus exposuit addo, plures, vel plurimos mundos docuisse philosophos Atomistas (cf. Zelleri l. l. I, 607 ed. II.), Epicureos (cf. Zelleri l. l. III, 1, 378 sq.), etiam Plutarchum (de defectu oracc. c. 24 sq.), unum mundum imprimis Stoicos (cf. Zelleri l. l. III, 1, 155 sq.). repeto autem praeter Essaeos, quos Lipsius memoravit, 4 Esr. VI, 42 arab.: „Und als am dritten Tage die Gewässer versammelt waren, da gebotst Du (Deus), dass die Erde getheilt werde in 7 Theile, und du bewahrtest die andern sechs [ich meine die sechs Arten von trockenem Lande], dass da möchte gepflanzt, gesäet und geackert werden." lat.: „et tertia die imperasti aquis congregari in septima parte terrae, sex vero partes siccasti et conservasti, ut ex his sint (l. existant) coram te ministrantia (l. coram te arata), seminata a deo et (l. adeo et) culta," aeth: „et iterum tertia die imperasti aquas congregari in septima parte terrae; sex vero partes terrae relinquebantur siccae, ut in iis ararent et seminarent et viverent coram te." VII, 26 arab.: „und die Erde, welche nicht gesehen war zuvor, wird erscheinen", lat.: „ostendetur quae nunc subducitur terra", aeth.: „et apparebit terra quae nunc absconditur." ita fere etiam Clemens qui dicitur trans oceanum, qui terrae cognitae orbem circumfluit (c. 33 p. 37, 1. 2), alios mundos statuit (cf. c. 28 p. 33, 2). Irenaeus quidem adv. haer. II, 28, 2: „quid autem possumus exponere de Oceani accessu et recessu, quum constet esse certam causam? quidve de his quae ultra eum sunt enuntiare qualia sint?" Alexandrinis autem theologis, Clementi et Origeni, quamvis philosophos potius Graecos quam vulgarem sententiam de terrae superficie secutis Clementis locus valde placuit.

p. 25, 3. *ἀνέμων σταθμοί.* cf. Job. XXVIII, 25. LXX. *ἀνέμων σταθμόν.*

XXIII. p. 28, 8—29, 2. *διὸ μὴ διψυχῶμεν—προσδοκᾶτε.* iam nonnulli dubitabant de Christo mox reversuro. tales autem dubitationes Domitiani potius temporibus conveniunt quam Neronis, quo iam mortuo Joannes apostolus in Apocalypsi (anno 69 ineunte) Christum mox reversurum certissime praedixit. Barnabae epistula, quam paulo post hanc conscriptam esse censeo, iam accuratius Antichristi statim post eversos tres imperatores reversuri et Christi eum secuturi tempora definivit (IV. p. 8, 13—25. XV. p. 50, 8 sq.), diem iudicii proxime exspectandum praedicavit (XXI. p. 62, 8—10). Clemens qui dicitur Christi reditum subitum tantum modo docuit. ceterum templum Dei ab Habacuco nominatum christianam ecclesiam intellexit, cf. Barnabae epi. IV. p. 10, 24. VI. p. 18, 28 sq. XVI. p. 54, 2 sq. 1 Cor. III, 16 sq. 2 Cor. VI, 16. Hebr. III, 6.

XXV. p. 30, 8—29, 2. *[ἴδ]ωμεν τὸ παράδοξον—ἐληλυθέναι.* phoenicis fabula Clemens qui dicitur usus est ad demonstrandam resurrectionem. praeivit Mosis Assumptio infra edenda. de avis illius symbolo disseruit Ric. Lepsius (Die Chronologie der Aegypter. part. I. Berol. 1849. p. 180 sq.): phoenicis nomen quidem ad Phoenices vicinos aut ad palmam (cf. Job. XXIX, 18. LXX cod. Al.: *εἶπον Ἡλικία μου γηράσει ὥσπερ στέλεχος φοίνικος, πολὺν δὲ χρόνον βιώσω*) respicere, sed apud Aegyptios animam iam purgatam post migrationem et annorum certum spatium significare. Horapollon I, 34: *ψυχὴν δὲ ἐνταῦθα πολὺν χρόνον διατρίβουσαν βουλόμενοι γράψαι, φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωγραφοῦσιν.* 35. *καὶ τὸν χρονίως δὲ ἀπὸ ξένης ἐπιδημοῦντα δηλοῦντες, πάλιν φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωγραφοῦσιν.* II, 57. *ἀποκατάστασιν δὲ πολυχρόνιον βουλόμενοι σημῆναι, φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωογραφοῦσιν.* „Dass der sterbende Phönix wieder in das Ei zurückkehrt, weist auf die alte ägyptische Vorstellung hin, dass die Welt aus einem Ei hervorgegangen sei. Dass aber der Vogel aus dem Orient, Arabien oder Indien kommt, von wo die Sonne täglich heraufsteigt, und dass er sich in das Heiligthum der Sonne in Heliopolis begiebt, beweist deutlich, dass man sich die Periode in enger Verbindung mit der Sonne

selbst dachte. — Von den Priestern zu Heliopolis war ohne Zweifel die ganze Einkleidung der Erzählung ausgegangen. Sie hatten in ihrem Sonnentempel ein besonderes Heiligthum des Phönix."

de hoc phoenice primus inter Graecos Hesiodus (fragm. L apud Plutarchum de orac. defectu T. II. p. 415 C, Ausonium Id. XVIII, Plinium H. n. VII, 48):

> *ἐννέα τοι ζώει γενεὰς λακέρυζα κορώνη,*
> *ἀνδρῶν ἡβώντων· ἔλαφος δέ τε τετρακόρωνος·*
> *τρεῖς δ' ἐλάφους ὁ κόραξ γηράσκεται· αὐτὰρ ὁ φοῖνιξ*
> *ἐννέα τοὺς κόρακας· δέκα δ' ἡμεῖς τοὺς φοίνικας*
> *νύμφαι ἐϋπλόκαμοι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο.*

tum Herodotus II, 73: *ἔστι δὲ καὶ ἄλλος ὄρνις ἱρός, τῷ τοὔνομα φοῖνιξ. ἐγὼ μέν μιν οὐκ εἶδον, εἰ μὴ ὅσον γραφῇ· καὶ γὰρ δὴ καὶ σπάνιος ἐπιφοιτᾷ σφι, διὰ ἐτέων, ὡς Ἡλιουπολῖται λέγουσι, πεντακοσίων. φοιτᾶν δὲ τότε φασί, ἐπεὰν οἱ ἀποθάνῃ ὁ πατήρ. ἔστι δέ, εἰ τῇ γραφῇ παρόμοιος, τοιόσδε καὶ τοιόσδε· τὰ μὲν αὐτοῦ χρυσόκομα τῶν πτερῶν, τὰ δὲ ἐρυθρά· ἐς τὰ μάλιστα αἰετῷ περιήγησιν ὁμοιότατος καὶ τὸ μέγαθος. τοῦτον δὲ λέγουσι μηχανᾶσθαι τάδε, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες· ἐξ Ἀραβίης ὁρμεώμενον ἐς τὸ ἱρὸν τοῦ Ἡλίου κομίζειν τὸν πατέρα ἐν σμύρνῃ ἐμπλάσαντα καὶ θάπτειν ἐν τοῦ Ἡλίου τῷ ἱρῷ. κομίζειν δὲ οὕτω· πρῶτον τῆς σμύρνης ᾠὸν πλάσσειν, ὅσον τε δυνατός ἐστι φέρειν, μετὰ δὲ πειρᾶσθαι αὐτὸ φορέοντα, ἐπεὰν δὲ ἀποπειρηθῇ, οὕτω δὴ κοιλήναντα τὸ ᾠὸν τὸν πατέρα ἐν αὐτῷ ἐντιθέναι, σμύρνῃ δὲ ἄλλῃ ἐμπλάσσειν τοῦτο. κατ' ὅ τι τοῦ ᾠοῦ ἐκκοιλήνας ἐνέθηκε τὸν πατέρα, ἐσκειμένου δὲ τοῦ πατρὸς γίνεσθαι τωὐτὸ βάρος, ἐμπλάσαντα δὲ κομίζειν μιν ἐπ' Αἰγύπτου ἐς τοῦ Ἡλίου τὸ ἱρόν. ταῦτα μὲν τοῦτον τὸν ὄρνιν λέγουσι ποιέειν.*

Romanis Ovidius Metamorph. XV, 392 sq. haec de phoenice cecinit:

> Una est, quae reparet seque ipsa reseminet ales,
> Assyrii phoenica vocant. non fruge nec herbis,
> sed turis lacrimis et suco vivit amomi.
> haec sibi quinque suae complevit secula vitae,
> ilicis in ramis tremulaeve cacumine palmae
> unguibus et duro nidum sibi construit ore.
> quo simul ac casias et nardi lenis aristas
> quassaque cum fulva substravit cinnama myrrha,
> se superimponit finitque in odoribus aevum.
> inde ferunt, totidem qui vivere debeat annos,
> corpore de patrio parvum phoenica renasci.
> cum dedit huic aetas vires onerique ferendo est,
> ponderibus nidi ramos levat arboris altae
> fertque pius cunasque suas patriumque sepulchrum
> perque leves auras Hyperionis urbe potitus
> ante fores sacras Hyperionis aede reponit.

etiam Amor. II, 6, 54: — — vivax phoenix, unica semper avis.

tamquam arabicam avem phoenicem descripsit Pomponius Mela de situ orbis III, 8, 80: „de volucribus praecipue referenda phoenix, semper unica. non enim coitu concipitur partuve generatur, sed ubi quingentorum annorum aevo perpetua duravit, super exaggeratam variis odoribus struem sibi ipsa incubat solviturque. deinde putrescentium membrorum tabe concrescens ipsa se concipit atque ex se rursus enascitur. quum adolevit, ossa pristini corporis inclusa myrrha Aegyptum exportat atque in urbe quam Solis appellant fragrantibus archio (vulg. nardo) bustis inferens memorando funere consecrat."

Seneca epi. mor. V, 1 (epi. 42): nam ille alter fortasse tamquam phoenix semel anno quingentesimo nascitur.

Plinius Hist. nat. X, 2: „Aethiopes atque Indi discolores maxime et inenarrabiles ferunt aves, et ante omnes nobilem Arabia phoenicem, haud

scio an fabulose, unum in toto orbe nec visum magnopere. aquilae narratur magnitudine, auri fulgore circa colla, cetero purpureus, caeruleam roseis caudam pennis distinguentibus, cristis fauces, caputque plumae apice honestante. primus atque diligentissimus togatorum de eo prodidit Manilius senator ille maximis nobilis doctrinis doctore nullo: neminem exstitisse qui viderit vescentem, sacrum in Arabia Soli esse, vivere annis DIX, senescentem casiae thurisque surculis construere nidum, replere odoribus et superemori. ex ossibus deinde et medullis eius nasci primo ceu vermiculum, inde fieri pullum principioque iusta funera priori reddere et totum deferre nidum prope Panchaiam in Solis urbem, et in ara ibi deponere. cum huius alitis vita magni conversionem anni fieri prodidit idem Manilius iterumque significationes tempestatum et siderum easdem reverti. hoc autem circa meridiem incipere, quo die signum arietis Sol intraverit. et fuisse eius conversionis annum prodente se, P. Licinio, Cn. Cornelio consulibus (a. u. 657, ante Chr. n. 97) ducentesimum quintum decimum, Cornelius Valerianus phoenicem devolavisse in Aegyptum tradidit Q. Plautio, Sex. Papinio coss. (a. u. 789, p. Chr. 36). allatus est et urbem Claudii principis censura anno urbis DCCC (post Chr. 47) et in comitio propositus, quod actis testatum est, sed quem falsum esse nemo dubitaret." addo etiam Taciti Ann. VI, 28: „Paullo Fabio, L. Vitellio coss. (a. u. 786, p. Chr. 34) post longum saeculorum ambitum avis phoenix in Aegyptum venit praebuitque materiam doctissimis indigenarum et Graecorum multa super eo miraculo disserendi. de quibus congruunt, et plura ambigua, sed cognitu non absurda promere libet. sacrum Soli id animal et ore ac distinctu pinnarum a ceteris avibus diversum, consentiunt, qui formam eius definiere. de numero annorum varia traduntur. maxime vulgatum quingentorum spatium. sunt qui adseverent, mille quadringentos sexaginta unum interiici, prioresque alites Sesostride primum, post Amaside dominantibus, dein Ptolemaeo, qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem, cui Heliopolis nomen, advolavisse, multo ceterarum volucrum comitatu, novam faciem mirantium. sed antiquitas quidem obscura. inter Ptolemaeum ac Tiberium minus ducenti quinquaginta anni fuerunt. unde nonnulli falsum hunc phoenicem, neque Arabum e terris credidere, nihilque usurpavisse ex his quae vetus memoria firmavit. confecto quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris struere nidum eique vim genitalem adfundere, ex qua foetum oriri, et primam adulto curam sepeliendi patris, neque id temere, sed sublato myrrhae pondere tentatoque per longum iter, ubi par oneri, par meatui sit, subire patrium corpus inque Solis aram perferre atque adolere. haec incerta et fabulosis aucta. ceterum adspici aliquando in Aegypto eam volucrem non ambigitur."

haec omnia docent, etiam ad christianos Romanos phoenicis fabulosi notitiam pervenire potuisse. Ovidium et Plinium in describendo phoenice sequitur Clemens Romanus. Clementem autem in hoc resurrectionis futurae symbolo*) plurimi secuti sunt scriptores christiani, cf. F. Piperi librum: Mythologie der christl. Kunst von der ältesten Zeit bis ins 16. Jahrhundert, Vol. I. Vimar. 1846. p. 446 sq., de phoenice in universum R. J. F. Hen-

*) Gundertus (Zeitschr. f. luther. Theologie 1864. p. 453) e Tacito, qui a. 34 p. Chr. phoenicem in Aegypto apparuisse tradidit, Christi e mortuis resuscitati obscuram imaginem assequi studuit. iam mutatam esse totam fabulae formam, quippe quae mortuum phoenicem quodam modo renatum esse statuerit: „In dieser neuen Form ist die Idee der Auferstehung der tiefere Sinn des Mythus, und es dürfte wohl nicht zu gewagt sein, an einen Zusammenhang mit der eben um diese Zeit (auf ein paar Jahre vorwärts kommt es hier nicht an) erfolgten Auferstehung Christi zu denken, indem das Wort von der *ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν* auch nach Aegypten drang und sich dort mit den alten mythologischen Gebilden vermischte." sed iam Ovidius docuit, „corpore de patrio parvum phoenica renasci." equidem moneo, iam a. 44 p. Chr. Assumptionem Mosis huius exitum ad phoenicis instar descripsisse.

richsenii commentationis de phoenicis fabula apud Graecos, Romanos et populos orientales partic. I. II. Hafniae 1825. 1827, etiam M. Uhlemanni Handbuch der gesammten ägyptischen Alterthumskunde vol. III. (Lips. 1858) p. 39 sq., vol. IV. p. 226 sq., de phoenicis fama primorum imperatorum Romanorum temporibus saepius sparsa Lehmanni librum: Claudius und seine Zeit. Gothae 1858. I. p. 280.

XXIX. p. 33, 12—34, 8. ὃς ἐκλογῆς μέρος ἐποίησεν ἑαυτῷ — ἅγια ἁγίων. uterque Dei populus, vetus et novus, describitur, cf. quae hac de re iam disserui (Zeitschr. für wiss. Theologie 1858. p. 585). primi electi sunt Judaei (cf. Rom. IX, 11. XI, 7. 28). tum gentiles electi sunt (cf. 1 Thess. I, 4). illi tamquam λαὸς θεοῦ opponuntur gentibus, cf. Deut. XXXII, 43 LXX: εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ (Rom. XV, 10). Tob. XIV, 17: καὶ εὐλογήσουσι πάντα τὰ ἔθνη κύριον· καὶ ὁ λαὸς αὐτοῦ ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ, καὶ ὑψώσει κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ. Sap. X, 15: αὕτη (sapientia) λαὸν ὅσιον καὶ σπέρμα ἄμεμπτον ἐρρύσατο ἐξ ἔθνους θλιβόντων (VIII, 14). hos, qui e gentilibus crediderunt, Clemens non ἐξ ἐθνῶν λαόν (Act. XV, 24), sed ἔθνος (cf. Matth. XXI, 43) ἐκ μέσου ἐθνῶν assumptos dixit. itaque Clemens veterem Dei populum non iam negavit, sed novum additum per Christum, τοὺς ἐκλελεγμένους ὑπὸ τοῦ θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν (c. 50 p. 54, 4. 5, cf. c. 58 p. 62, 5. 6) docuit, cf. Barnabae epi. III. p. 8, 3. 4. V. p. 12, 32 sq. XIII. p. 44, 22. p. 46, 2 sq. XVI. p. 52, 13. 14. Herm. Past. Vis. III, 5 p. 19, 14.

XXX. p. 35, 7. τοῖς πατράσιν ἡμῶν τοῖς δικαίοις, cf. quae ad c. 4 p. 8, 1 notata sunt.

XXXI. p. 35, 14. 15. δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστεως ποιήσας. iustitiae additur veritas. cf. Num. IX, 33 ὅτι ἀλήθειαν ἐποιήσας. Jes. XXVI, 10 ἀλήθειαν οὐ μὴ ποιήσῃ (Vat. ποιήσει). Tob. III, 6 ποιῆσαι ἐνώπιον αὐτοῦ ἀλήθειαν (cf. I, 3. III, 5). saepissime ita epistulae et ev. Joann. (III, 21 al.). Clementem, qui Paulum (Gal. III, 6 sq.) et Hebr. XI, 8 sq. 17 sequitur, etiam Jacobi epistulam (II, 21—23), quae operibus Abraamum iustificatum esse docuit, secutum esse, Lipsio l. l. p. 62 non concessi (Zeitschr. für wiss. Theologie 1858. IV. p. 572 sq.).

p. 35, 16. Ἰσαὰκ — θυσία. Isaacum libenter sacrificio se praebuisse etiam Josephus Ant. I, 13, 4 retulit.

p. 35, 19. δωδεκάσκηπτρον. cf. c. 55 p. 58, 12 δωδεκάφυλον. eodem sensu quo φυλὴ etiam σκῆπτρον dici apud LXX. 1 Regg. (Sam.) IX, 21. 3 (1) Regg. VIII, 16. XI, 13. 31, apud Symmachum Ps. LXXIII, 3, in Testam. XII. Patriarch. Dan. 1, Naphth. 5, Jacobsonius monuit.

XXXII. p. 35, 23. 24. ἐξ αὐτοῦ ὁ κύριος Ἰησοῦς τὸ κατὰ σάρκα. recte mihi monuisse videor, Jesum hic non regiae Judae, sed saserdotali Levi tribui accenseri (apostol. Väter p. 64. not. 21. p. 103). ceterum minime negavi, Jesum secundum Clementem etiam e Davidis stirpe natum esse. utramque stirpem Lucas quoque in Jesu generatione coniunxit (I, 27. 33. III, 23; I, 36). Clemens autem sacerdotale potius quam regium Jesu genus aestumavit. itaque vituperandus non eram a Lipsio (l. l. p. 150. not. 2) et Jacobsonio ad h. l. ἐξ αὐτοῦ Ekkerus l. l. p. 12 perperam ad Deum retulit. — huius capitis initium et c. 40 sq. Gunderto (Zeitschr. für luther. Theologie 1853. IV, 651 sq.) scriptorem e Judaeis ortum redolere videntur. sed haec sententia nullo fundamento nititur, cf. Lipsium l. l. p. 150.

XXXIII. p. 37, 7. 8. ἄνθρωπον — ἔπλασεν. cf. quae hac de re monui (apostol. Väter p. 66. not. 22).

p. 37, 15. 16. καὶ αὐτὸς οὖν ὁ κύριος ἔργοις ἑαυτὸν κοσμήσας ἐχάρη. errasse me, praeeunte Ritschelio (altkathol. Kirche p. 289 ed. I.), haec ad Jesum, non ad Deum referentem, iam concessi Lipsio l. l. p. 78 not. 2.

XXXVII. p. 41, 10. 11. τοὺς στρατευομένους τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν. cf. quae ad c. 5 p. 9, 8 notata sunt. hoc loco additum voc. ἡμῶν Lipsio l. l. p. 155 probare videtur, scriptorem ex Romanorum numero fuisse. hanc scriptoris originem non nego, quamvis omnes fere gentes Romanorum imperio subditos fuisse Barnabae epi. XVI. p. 52, 14 memoret. equidem quaesiverim, num Flavius Clemens, ipsius imperatoris cognatus, etiam vir consularis, ita se ipsum e τῶν ἡγουμένων numero exclusisset.

XL. p. 44, 8—11. *οἱ οὖν τοῖς προστεταγμένοις καιροῖς ποιοῦντες τὰς προσφορὰς αὐτῶν εὐπρόσδεκτοί τε καὶ μακάριοι· τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ δεσπότου ἀκολουθοῦντες οὐ διαμαρτάνουσιν.* hac in re Pauli asseclae Romani iam discesserunt ab ipsorum antiquissima consuetudine *τοῦ κρίνειν πᾶσαν ἡμέραν* et *τοῦ μὴ φρονεῖν τὴν ἡμέραν* (Rom. XVI, 5. 6), etiam ab ipsius apostoli sententia, qui Christianos noluit *ἡμέρας παρατηρεῖσθαι καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς* (Gal. IV, 10, cf. librum meum: der Paschastreit der alten Kirche. Hal. 1860. p. 167 sq.). veteris cultus et disciplinae leges iam in Christianorum coetum transferebantur. ceterum ipse Paulus talem translationem quodam modo concessit in epi. ad Rom. XIV, 5. 6.

p. 44, 11—15. *τῷ γὰρ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέναι εἰσίν, καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἴδιος ὁ τόπος προστέτακται, καὶ Λευίταις ἴδιαι διακονίαι ἐπίκεινται· ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προστάγμασιν δέδεται.* bene Lipsius l. l. p. 40: „summus epicopus est Christus, sacerdotes presbyteri sunt, Levitae diaconi, laïci reliqua Christianorum multitudo.“ idem iam refutavit Gundertum, qui presbyterorum nomine et presbyteros strictiori sensu sic dictos sive episcopos et diaconos comprehendi opinatus est (Zeitschr. für luther. Theologie 1854. I. p. 57 sq.), quam sententiam modo non repetiit Knödelius (Historische Analekten aus dem ersten Briefe des Clemens Rom. an die Corinther, theol. Stud. und Krit. 1862. IV. p. 777 sq.). recte Lipsius etiam singula Christi, presbyterorum, diaconorum, laïcorum officia distinxit: „Christi munus cernitur in eo quod dicitur *ἀρχιερεὺς τῶν προσφορῶν ἡμῶν* c. XXXVI. est igitur Christus precum et oblationum quas in coena sacra faciunt fideles, interpres coram Deo ac deprecator efficitque, ut preces illae ratae fiant, dona autem oblata ad animorum salutem promovendam valeant. caveas enim, ne hac in re de morte expiatoria quam passus est Christus cogites.“ „presbyterorum vel episcoporum *λειτουργία* non differt a munere sacerdotum; presbyterorum igitur erat dona et sacrificia Deo offerre. ipsa igitur sacramenti administratio sensu strictissimo dicta, neque ad diaconos neque ad laïcos, sed ad unos presbyteros pertinebat. presbyteris enim certus quidem locus (*τόπος*) prope aram sacrificam assignatus erat.“ hanc voc. *τόπος* interpretationem equidem non respuo, sed etiam latiorem sensum defendo, quo c. 44 p. 47, 12 dicitur *ἀπὸ τοῦ ἱδρυμένου αὐτοῖς τόπου*, quo iam Paulus 1 Cor. XIV, 16 dixit *ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου*, quo etiam apud Ignatium epi. ad Polyc. c. 1, ad Smyrn. c. 6 et Polycarpum epi. ad Philipp. c. 11 ipsum officium ecclesiasticum significatur (cf. librum meum: die apostol. Väter p. 69. not. 25, ubi addidi martyrum Lugdunensium epi. apud Euseb. HE. V, 4, 2, et Ekkeri l. l. p. 17. not. 1). Lipsius pergit: „diaconorum officia conveniebant cum officiis Levitarum: non ipsi sacra fecerunt, sed ministerio suo (*διακονίᾳ*) presbyteros adiuvabant. cernebatur autem hoc ministerium, ut aliunde scimus, in eo, quod diaconi tum dona a Christianis comportata colligerent collectaque presbyteris, qui ad aram stabant porrigerent Constitutt. app. VIII, 12 p. 248, 15. 16), tum panem et vinum post consecrationem factam singulis singulatim manducandum bibendumque distribuerent (Justin. Apol. I. 65. p. 97).“ voc. *λαϊκός* etiam in Clementis Rom. epi. ad Jacob. (Homiliis praeposita) c. 5 et in tractatu illo contra Artemonem apud Euseb. HE. V, 28, 12 reperitur.

XLI. p. 44, 18—24. *οὐ πανταχοῦ προσφέρονται θυσίαι ἐνδελεχισμοῦ* (תָּמִיד Exod. XXIX, 41. Esr. III, 5. Num. X, 34. 3 Esr. V, 75. Joseph. Ant. III, 10 vel 9, quae omnia Jacobson. contulit) *ἢ εὐχῶν* (נְדָרִים cf. Lev. VII, 16 vel 6) *ἢ περὶ ἁμαρτίας* (חַטָּאת Lev. IV, 3 sq. et saepius) *ἢ πλημμελείας* (אָשָׁם Lev. V, 15 sq. et saepius), *ἀλλ' ἢ ἐν Ἱερουσαλὴμ μόνῃ· κἀκεῖ δὲ οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ προσφέρεται, ἀλλ' ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, μωμοσκοπηθὲν τὸ προσφερόμενον διὰ τοῦ ἀρχιερέως* (rectius: per sacerdotes inferiores) *καὶ τῶν προειρημένων λειτουργῶν.* haec etiam post templum a Romanis deletum scripta esse posse demonstravi (apostol. Väter p. 84 sq.), consentientibus Ekkero l. l. p. 95 et Lipsio l. l. p. 144 sq. hanc interpretationem licere ipse Wieselerus (über den Hebräerbrief I. p. 6) confessus est. de victimarum inspectione iam Junius contulit Philon. de agricultura §. 29 (Opp. I, 320 ed. Mangey.), Clement. Alex. Strom. IV, 18, 119 p. 697: *ἦσαν δὲ κἀν ταῖς τῶν θυσιῶν προσαγωγαῖς παρὰ τῷ νόμῳ οἱ*

τῶν ἱερείων μωμοσκόποι κτλ. Jacobsonius contulit Polycarp. ad Philipp. IV. *πάντα μωμοσκοπεῖται.* quo modo etiam a Christianis sacrificetur, docent Constitutt. app. II, 25. p. 54, 1 sq.: *αἱ τότε θυσίαι νῦν εὐχαὶ καὶ δεήσεις καὶ εὐχαριστίαι, αἱ τότε ἀπαρχαὶ καὶ δεκάται καὶ ἀφαιρέματα καὶ δῶρα νῦν προσφοραί, αἱ διὰ τῶν ὁσίων ἐπισκόπων προσφερόμεναι κυρίῳ τῷ θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος.* c. 27. p. 56, 12 sq.: *προσήκει οὖν καὶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, τὰς θυσίας ὑμῶν ἤτοι προσφορὰς τῷ ἐπισκόπῳ προσφέρειν ὡς ἀρχιερεῖ, ἢ δι' ἑαυτῶν ἢ διὰ τῶν διακόνων, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰς δεκάτας καὶ τὰ ἑκούσια αὐτῷ προσάγετε.*

XLII. p. 45, 1. *εὐηγγελίσθησαν* passivo sensu dictum esse monui (apost. Väter p. 60. not. 26), probantibus Ekkero l. l. p. 17. not. 3, Lipsio l. l. p. 119 et Jacobsonio. vertendum est: tamquam boni nuntii missi sunt.

XLIII. p. 45, 22 sq. *ἐκεῖνος γάρ κτλ.* Clementem in hac narratione nonnulla ad Num. XVII. addere et ex parte convenire cum Philone (vita Mos. III. §. 21. p. 162, cf. Augustini sermon. 3. de tempore, serm. 245 append. Tom. V. ed. Bened.), iam Cotelerius monuit.

XLIV. p. 46, 16. 17. *ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς.* cf. c. 1 p. 4, 5 *ὄνομα ὑμῶν,* Ignat. ad Ephes. c. 1 et quae notavi (apostol. Väter p. 70. not. 29, p. 259. not. 16).

XLIV. p. 46, 19. *ἐπιτροπήν* emendandum est. nam voc. *ἐπινομήν* hic nullo modo convenit. *ἐπινομή* apud Plutarch. vit. Alex. §. 35 de ignis, apud Aelian. Hist. an. XII, 31 de veneni depastione usurpatur, apud Galenum de fasciarum circumvolutione, cf. Jacobson. hoc loco variae occurrunt interpretationes. Rothius (Anfänge der christl. Kirche I, 374 sq.) Hesychio (*ἐπίνομος· κληρονόμος*) fultus reddidit: „testamentarische Verfügung", quasi apostoli vi testamenti ordinassent, *ipsis* defunctis, *ipsorum* munus presbyteros et diaconos eligendi ad alios probatos viros transire debere (Jacobsonii verbis usus sum). sed recte Baurius (Urspr. des Episkopats p. 63 sq.) oblocutus est, hic non de apostolorum, sed de episcoporum et diaconorum munere conservando agi. voc. autem *ἐπινομή* Baurio idem valere videbatur quod *ἐπινομίς,* praeceptum quod additur ad priorem legem (Zusatz zu einem Gesetz), quam interpretationem Baurius (Die ignatianischen Briefe und ihr neuester Kritiker (Tubing. 1848. p. 8 sq.) etiam contra Bunsenium (Ignatius von Antiochien und seine Zeit, Hamb. 1847. p. 96 sq.) defendit, qui *ἐπιμονὴν* legere voluit, quasi episcopi et diaconi per totum vitae propriae tempus constituti essent. muneris ecclesiastici potius quam eorum, qui eo fungebantur, diuturna conservatio quaerebatur. Baurii sententiam ego ipse (apostol. Väter p. 70 sq.) et Lipsius (l. l. p. 21) defendimus, et nobis accessit A. Ritschelius (altkathol. Kirche ed. II. p. 359 sq., in priori editione *ἐπιστολὴν* proponebatur). etiam Hagemannus (die römische Kirche und ihr Einfluss auf Disciplin und Dogma in den drei ersten Jahrhh. Friburg. Bris. 1864. p. 684) interpretatus est „Verordnung", sed ipse huius interpretationis difficultatem confessus est: „Jeder Zweifel über die Auslegung dieses schwierigen Worts würde schwinden, wenn man statt *ἐπινομὴν* an dieser Stelle lesen dürfte *ἐπινομίν*, d. h. wenn diese Form des Accusativs von *ἐπινομίς* nachgewiesen werden könnte." quae forma quum nusquam reperiatur, emendandum est, neque simpliciorem emendationem quam propositam video.

p. 47, 8. 9. *προσενεγκόντας τὰ δῶρα.* cf. c. 41 p. 44, 19 *προσφέρονται θυσίαι.* Cotelerius contulit Ignat. ad Smyrn. 7, ubi eucharistia dicitur *ἡ δωρεὰ τοῦ θεοῦ,* Constitutt. app. VIII, 12. p. 248, 17 sq.: *οἱ διάκονοι προσαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον.* (etiam II, 59. p. 90, 17. VIII, 5. p. 238, 19. 20) cf. etiam Lipsium l. l. p. 37 sq. equidem addo c. 4 p. 7, 11. 12. (Gen. IV, 4. 5), ubi *τοῖς δώροις* et *ταῖς θυσίαις* idem valent.

XLV. p. 47, 15. 16. *περὶ [μὴ] ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν.* cf. c. 35 p. 39, 13. 14 *τὰ ἀνήκοντα τῇ ἀμώμῳ βουλήσει αὐτοῦ.* Barnab. epi. XVII. p. 54, 22. 23 *τῶν ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν.* Herm. Past. Sim. V, 2 p. 85, 3 *παρα-*

βολήν — ἀνήκουσαν τῇ νηστείᾳ. Ignat. ad Smyrn. 8: *τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν.*

p. 48, 3. *ἐξήρισαν.* voc. *ἐξερίζειν* exempla desiderata Thesauri Stephaniani novam editionem Parisiensem praebere (Plutarch. vit. Pomp. §. 56, Appian. bell. civ. II, 151), Jacobsonius monuit.

XLVI. p. 49, 5—7. *ἢ οὐχὶ ἕνα θεὸν ἔχομεν καὶ ἕνα Χριστὸν καὶ ἓν πνεῦμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ἡμᾶς.* Cotelerius contulit, quae e Clemente retulit Basilius M. de spiritu sancto c. 29, a nobis in c. 57 lacuna (p. 62, l. 2) inserta.

XLVII. p. 50, 10. *περὶ αὐτοῦ τε καὶ Κηφᾶ τε καὶ Ἀπολλώ.* cur illi, qui Christi nomen prae se ferebant, praetermissi sint, iam exposui (apostol. Väter p. ~~107~~). 82, 110.

p. 50, 23. 24. *ἑαυτοῖς δὲ κίνδυνον ἐπεξεργάζεσθαι.* periculum mihi quidem (apostol. Väter p. 72) a gentilibus Christianorum tumultum punituris imminere, Ekkero l. l. p. 19 ad salutem amittendam respicere videbatur. hoc sensu dicitur c. 14 p. 16, 13. c. 41 p. 44, 27 *τοσούτῳ μᾶλλον ὑποκείμεθα κινδύνῳ,* illo c. 55 p. 58, 11 *παραδοῦσα οὖν ἑαυτὴν τῷ κινδύνῳ.* — *Ἐσθὴρ κινδύνῳ ἑαυτὴν παρέβαλεν.*

L. p. 53, 3. 4. *ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ.* cf. Polycratem Ephesium apud Eusebium HE. V, 24, 5: *Μελίτωνα τὸν εὐνοῦχον, τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον, ὃς κεῖται ἐν Σάρδεσι περιμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐπισκοπήν, ἐν ᾗ ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεται.*

LV. p. 57, 17—58, 3. *ἐπιστάμεθα πολλοὺς ἐν ἡμῖν παραδεδωκότας ἑαυτοὺς εἰς δεσμά, ὅπως ἑτέρους λυτρώσονται· πολλοὶ ἑαυτοὺς παρέδωκαν εἰς δουλείαν, καὶ λαβόντες τὰς τιμὰς αὐτῶν ἑτέρους ἐψώμισαν.* bene Gundertus (Zeitschr. für luther. Theologie 1853. p. 650): „Sicher ist hier ein charakteristischer Zug aus dem *römischen* Leben zu erkennen. So viele freie Familien kamen ja durch die Präscriptionen der Bürgerkriege und die willkürlichen Schenkungen der Cäsaren in die äusserste Armuth, indem die Günstlinge der Grossen ihre Güter erhielten. Da mochte wohl nicht selten der Fall vorkommen, dass solche Unglückliche, um Andre zu ernähren, mit denen sie durch Bande des Bluts oder der Freundschaft verbunden waren, jenes verzweifelte Auskunftsmittel ergriffen. Aus dem christlichen Leben ist dieses Beispiel schwerlich vorgekommen.“ hanc sententiam probavit Lipsius l. l. p. 155. ceterum cf. Prolegomena c. III.

p. 58, 4 sqq. *Ἰουδὶθ ἡ μακαρία κτλ.* huius epistolae scriptor iam novit librum Judithae. sed valde erraverunt, qui Judithae librum seriori tempori, Adriani imperatoris primis temporibus vindicare voluerunt. Hitzigius (Zur Kritik der apokryphischen Bücher des Alten Test., Zeitschr. für wiss. Theologie 1860. III. p. 240 sq.) et Volkmarus (über Clemens von Rom u. s. w., theol. Jahrb. 1856. p. 362 sq., über die Composition des Buch Judith, ibid. 1857. p. 441 sq., Handbuch der Einleitung in die Apokryphen, partis I. partic. 1; Judith, Tubing. 1860) contenderunt quidem, hunc librum anno 117 exeunte vel a. 118 ineunte post Christum natum conscriptum esse, quam sententiam Baurius (in libris iam supra p. 3, 7. 8 laudatis) et H. Graetz (Geschichte der Juden vom Untergang des jüd. Staates bis zum Abschluss des Talmud. ed. II. Lips. 1866. p. 132 sq.) secuti sunt. ego vero (Volkmar's chronologische Entdeckungen etc., Zeitschr. für wiss. Theologie 1858. II. p. 247 sq., Die Bücher Judith, Tobit und Baruch etc., ibid. 1861. IV. p. 335 sq.) non solum cum Lipsio (das Buch Judith und sein neuester Dollmetscher, ib. 1859. I. p. 39—121) illorum virorum argumenta, quamvis ex parte speciosa, refutasse, sed etiam veram Judithae libri originem ostendisse mihi videor. hic liber scriptus est, postquam Jonathan et Simon Maccabaei Joppen (147—145 ante Chr.) expugnaverunt et in Judaeorum editionem redegerunt (1 Macc. X, 74. 76. XII, 33. XIV, 5. 34), quae urbs Judith. II, 28 iam omittitur inter urbes maritimas gentilium Holopherni parentium, sed antequam Jamnia ibi memorata a Simone Maccabaeo a. 142 ante Chr. expugnata est (cf. Joseph. Ant. XIII, 6. 7). argumenta mea Graetzius et alii ne verbo quidem refutare valuerunt.

p. 58, 13. 14. *ἠξίωσεν τὸν παντεπόπτην θεόν, τῶν αἰώνων.* cf. c. 51 p. 54, 8 *ἀξιώσωμεν συγγνώμην.* c. 53 p. 57, 2 *ἑαυτὸν ἐξαλειφθῆναι μετ' αὐτῶν*

ἀξιοῖ, praesertim Constitutt. app. II, 16. p. 30, 13. 14: *καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἡμαρτηκότων ὁ σωτὴρ ἠξίου τὸν πατέρα.*

LVI. p. 58, 21. 59, 1. *ἡ πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους μνεία.* sanctos, catholicis interpretibus valde placentes, equidem (apostol. Väter p. 90. not. 5) ad ipsam ecclesiam retuli: „Die Fürbitte um die Wiederaufnahme der Gefallenen wird noch an Gott und die Heiligen, also an die Gemeinde gerichtet.“ hanc interpretationem secutus est Gundert (Zeitschr. für luther. Theologie 1854 p. 479), etiam Jacobsonius ad h. l. non vidit, quid vetet, *τοὺς ἁγίους* eodem sensu hic poni quo 1 Cor. VI, 1. XVI, 1. sed Lipsius l. l. p. 44 obiecit, ecclesiam semet ipsam implorare non potuisse, et collato c. 46 p. 48, 13 contendit, sanctos iam appellari eos, qui ob nomen Domini, quod constanter confitebantur, cruciatu ac morte affecti sunt. Clementis sententia Lipsio prope accedere videbatur ad ea, quae in Apocalypsi Joannea de summis Sanctorum honoribus praedicantur. etiam illos sanctos, qui in extremo iudicio iudicum vice fungentur (1 Cor. VI, 2. Apoc. XX, 4), ita interpretatus e Philone (de exsecrationibus §. 9, Opp. II, 436) conclusit, iam Clementem Romanum talem sanctorum invocationem docuisse. quamvis dubitans, sintne verba *καὶ τοὺς ἁγίους* interpolatori adscribenda. sed haec genuina esse non est dubium. neque sanctos martyres Clemens invocandos docuit. sanctos illos nunc video esse angelos superiores. cf. Job. V, 1 *ἐπικάλεσαι δὲ εἴ τις σου εἰσακούσεται* (Vat. *σοι ὑπακούσεται*), *ἢ εἴ τινα ἁγίων ἀγγέλων ὄψῃ.* XV, 15: *εἰ κατὰ ἁγίων οὐ πιστεύει.* Zachar. XIV, 5: *καὶ ἥξει κύριος ὁ θεός μου, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ.* Sir. XLV, 2 *ὡμοίωσεν αὐτὸν δόξῃ ἁγίων.* Tob. VIII, 15: *καὶ εὐλογείτωσάν σε οἱ ἅγιοί σου.* XI, 13: *καὶ εὐλογημένοι πάντες οἱ ἅγιοί σου ἄγγελοι.* 1 Thes. III, 13 *ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ καὶ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.* de ipsis precibus ecclesiae cf. Constitutt. app. II, 16. p. 20, 13. c. 18. p. 34, 10.

LVII. p. 61, 1—3. *τῆς παρούσης καταστάσεως τὸ τέλος ἐστὶν ἡ διὰ πυρὸς κρίσις τῶν ἀσεβῶν, καθά φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἔτι τε καὶ τῆς Σιβύλλης.* cf. Jes. LXVI, 15. Mal. IV, 1. Dan. VII, 9. 10. Enoch I, 6. 9. X, 6. 13. 14. XC, 24 sq. XCI, 9. XCVIII, 3. C, 9. CIII, 8. 4 Esr. VI, 1 aeth.; Matth. III, 10—12. 1 Cor. III, 13. 15 (2 Petr. III, 7 *οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτοῦ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσίν, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων*); Orac. Sibyll. Prooem. apud Theophilum Ant. ad Autol. II, 36 fragm. II. v. 43. 44. l. III (v. 54 sq. 85 sq.) v. 286 sq. 672 sq. 689 sq. Sibyllam etiam Hermas Vis. II, 4 p. 11, 18 et Petri Paulique praedicatio (apud Clem. Al. Strom. VI, 6, 43 p. 761) noverunt, cf. huius operis fasc. IV.

p. 60, 8. 9. *ἡ πανάρετος Σοφία* non ipse Christus dicitur, uti Lipsius l. l. p. 102 censuit, sed liber Proverbiorum, quem ita appellaverunt Hegesippus, Irenaeus *καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορός,* teste Eusebio HE. IV, 22, 9, etiam Clemens Alex. Strom. II, 22, 136. p. 501 et alii, quos recensuit Cotelerius. Methodius in Symposio I, 3. II, 7 ita laudavit Sapientiam Salomonis.

p. 61, 1—3. fragmentum quod Pseudo-Justinus conservavit hic inserendum esse Gunderto (l. l. 1854. p. 451), non Lipsio l. l. p. 154 dubium visum est.

p. 61, 4—13. fragmenta haec ad Clementis Romani Hom. III, 7. 8. 39 sq. pertinere temere asseruit Noltius (Patristische Miscellen, theol. Quartalschrift 1859. II. p. 276).

LIX. p. 62, 15. *σὺν καὶ Φορτουνάτῳ.* Corinthium aliquem Fortunatum iam Paulus 1 Cor. XVI, 17 memoravit, sed hic Romanus esse videtur.

ADNOTATIONES

ad alteram Clementis epistulam.

p. 64, 1. *πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ β'.* ita inscriptam esse hanc epistulam iam ante Photium (Bibl. cod. 113. 126) index librorum codici Alexandrino praepositus docet, quem Hagemannus (Ueber den zweiten Brief des Clemens von Rom, theol. Quartalschrift 1861. IV. p. 516) praetermisit. ipsa epistula c. 7 p. 68, 26 sq.) ad ludos Isthmicos prope Corinthum celebratos respicit.

p. 64, 2. *Ἀδελφοί.* cf. quae notavi in libro: apostol. Väter p. 11. not. 2. quae sequuntur (c. 1. 2 p. 64, 2 — 66, 4) ad iudaizantes Christianos respiciunt, Christum Deum negantes vel *μικρὰ φρονοῦντας περὶ αὐτοῦ* (id quod antea ipse negavi, apostol. Väter p. 118. not. 7). ita Eusebius HE. III, 27, 1: *Ἐβιωναίους τούτους οἰκείως ἐπεφήμιζον οἱ πρῶτοι, πτωχῶς καὶ ταπεινῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζοντας.* Epiphanius Haer. XXX, 17: *Ἐβίων γὰρ ἔχει ἀπὸ ἑβραϊκῆς εἰς ἑλλάδα φωνὴν τὴν ἑρμηνείαν· πτωχός. πτωχὸς γὰρ ὡς ἀληθῶς καὶ τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ ἐλπίδι καὶ τῷ ἔργῳ Χριστὸν ἄνθρωπον ψιλὸν νομίσας, καὶ οὕτως ἐν πτωχείᾳ πίστεως τὴν ἐλπίδα περὶ αὐτοῦ κεκτημένος.* huic Christianorum iudaizantium coetui opponitur ecclesia vere christiana e gentilibus collecta (p. 65, 5 sq.), quae multitudine iam superavit Judaeos (p. 65, 26. 27.).

p. 65, 4. *ποῖον αἶνον αὐτῷ δώσομεν.* cf. Acta Pauli et Theclae c. 38 p. 58 ed. Tischdf.: *καὶ ἑνὶ στόματι ἀπέδωκαν αἶνον τῷ θεῷ.*

p. 65, 8—11. *ἀμαύρωσιν—τῇ αὐτοῦ θελήσει.* Pseudo-Clemens iudaizans Recogn. I, 15. 16 docuerat: „primum error, deinde contemtus, tum infidelitas et malitia, avaritia quoque et vana iactantia aliaque his similia mala velut fumus quidam immensus universam domum huius mundi replevit et habitantibus intrinsecus intuendi conditorem suum aspectum liberum non dedit, neque quae ei essent placita pervidendi. — — hunc ergo, qui ad auxilium domus, caligine ignorantiae et vitiorum fumo repletae perquiritur, illum esse dicimus, qui appellatur verus propheta." Hom. I, 18: *ἡ τοῦ θεοῦ βουλὴ ἐν ἀδήλῳ γέγονεν κατὰ πολλοὺς τρόπους. τὰ μὲν πρῶτα εἰσαγωγὴ κακή, συντροφία πονηρά, συνήθεια δεινή, ὁμιλία οὐ καλή, πρόληψις οὐκ ὀρθή. διὰ ταῦτα πλάνη, εἶτα ἀφοβία, ἀπιστία, πορνεία, φιλαργυρία, κενοδοξία καὶ ἄλλα τοιαῦτα μυρία κακά, ὥσπερ καπνοῦ πλῆθος, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦντα τὸν κόσμον, τῶν ἔνδοθεν οἰκούντων ἀνδρῶν ἐπιθολώσαντα τὰς ὁράσεις, οὐκ εἴασεν ἀναβλέψαντας ἐκ τῆς διαγραφῆς τὸν δημιουργήσαντα νοῆσαι θεὸν καὶ τὸ τούτῳ δοκοῦν γνωρίσαι.*

II. p. 65, 26. 27. *τῶν δοκούντων ἔχειν θεόν,* i. e. Judaeorum. cf. Petri praedicationem apud Clementem Alex. Strom. VI, 5, 41. p. 760: *μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους σέβεσθε· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι, μόνοι οἰόμενοι τὸν θεὸν γινώσκειν, οὐκ ἐπίστανται, λατρεύοντες ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις κτλ.* Epi. ad Diognetum c. 3: *Ἰουδαῖοι — ὡς θεὸν ἕνα τῶν πάντων σέβειν καὶ δεσπότην ἀξιοῦσι φρονεῖν.*

III. IV. p. 66, 5 — 67, 6. Clemens qui dicitur iam ad alteram partem transit, Gnosticorum, qui martyrium christianum parvi aestumabant (cf. librum meum: die apostol. Väter p. 118. not 5) et vitae sanctitatem negligebant (cf. l. l. p. 117. not. 4). et morte et vita Dominum confiteamur oportet.

V. VI. p. 67, 7—68, 25. Clementis epistula cohortatur, ut mundus contemnatur et opera iusta peragantur. eadem fere aetate Dionysius in epistula ad Ponticas ecclesias πολλὰ περὶ γάμου καὶ ἁγνείας monuit (cf. Euseb. HE. IV, 23, 6) et in epistula Gnossiis inscripta Pinytum episcopum hortatus suasit, μὴ βαρὺ φορτίον ἐπάναγκες τὸ περὶ ἁγνείας τοῖς ἀδελφοῖς ἐπιτιθέναι, τῆς δὲ τῶν πολλῶν καταστοχάζεσθαι ἀσθενείας (ib. §. 7). Eusebius §. 8 pergit: πρὸς ἣν (ἐπιστολὴν) ὁ Πινυτὸς ἀντιγράφων θαυμάζει μὲν καὶ ἀποδέχεται τὸν Διονύσιον, ἀντιπαρακαλεῖ δὲ στερροτέρας ἤδη ποτὲ μεταδιδόναι τροφῆς, τελειοτέροις γράμμασιν εἰσαῦθις τὸν ὑπ' αὐτῷ λαὸν ὑποθρέψαντα, ὡς μὴ διατέλους τοῖς γαλακτώδεσιν ἐνδιατρίβοντες λόγοις τῇ νηπιώδει ἀγωγῇ λάθοιεν καταγηράσαντες. ubique fere de morum christianorum disciplina quaerebatur.

VII. VIII. p. 68, 26—70, 16. eadem fere cohortatio etiam martyrii coronam proponit et ad poenitentiam revocat.

IX. p. 70, 16—18.. Gnosticorum doctrina, quae carnis resurrectionem negavit (cf. libros meos: Das Evang. und die Briefe Joh. etc. p. 317 sq., die apostol. Väter p. 116. not. 1), reprobatur.

X. p. 71, 18 sq. Gnostici doctores intelligendi sunt, qui hominum timore a martyrii pretio deterrebant.

XI. p. 72, 8 sq. dubii confirmantur de bonis iustitiae promissis.

XII. p. 73, 10 sq. dies Christi semper exspectandus est. ille autem dies τῆς ἐπιφανείας τοῦ θεοῦ appellatur (cf. c. 1 p. 64, 3).

MOSIS ASSUMPTIONIS

QUAE SUPERSUNT

NUNC PRIMUM

EDITA ET ILLUSTRATA.

Michaelem archangelum et diabolum de Mosis mortui corpore certasse Judae epi. v. 9 retulit. quam narrationem iam Origenes et Didymus Alexandrinus ex Assumptione Mosis haustam esse tradiderunt.[1]) neque his patribus ecclesiae fides deneganda est, quum eadem epistula v. 14. 15 etiam Enochi librum laudaverit. sed quae J. A. Fabricius Assumptionis Mosaicae fragmenta collegit,[2]) tam pauca erant, ut Lueckius[3]) ne id quidem diiudicare valuerit, utrum Christianus an Judaeus illum librum scripserit. eo magis gaudeamus oportet accuratiore et pleniore Assumptionis Mosaicae notitia, quam doctis Italis debemus.

„Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim bibliothecae Ambrosianae, opera collegii doctorum eiusdem Tom. I. fasc. I. ed. Sac. Obl. Antonius Maria Ceriani," Mediolani 1861. p. 55—62 etiam „Fragmenta Assumptionis Moysis" continent, priorem certe huius libri partem, quamvis in latinae versionis et indoctae transscriptionis plena barbarie. particulam iam Peyronius[4]) ediderat, librum ipsum, ad quem pertinebat, ignorans. Ceriani quae legere potuit edidit, lacunas notavit, quae non tuto deprehendere sibi videbatur, „charactere cursivo" dare voluit. textum autem restituere ausus non est, et hoc est difficillimum.

his igitur fragmentis usus iam de toto libro iudicium tulit Henr. Ewaldus,[5]) magna ex parte corrigen-

[1]) cf. Assumptionis Mosaicae fragmenta.
[2]) Cod. pseudepigr. Vet. Test. I. p. 838 sq.
[3]) Versuch einer vollständigen Einleitung in die Offenbarung Johannis. ed. II. (1852). Vol. I. p. 235.
[4]) Ciceronis oratt. etc. Stuttgard. et Tubing. p. 131 sq.
[5]) Göttinger gelehrte Anzeigen 1862, Stück 1 p. 3 sq.

dum. nam neque primitus hebraice scriptus, tum graece, denique latine hic liber versus est, sed primitus graece scriptus.[1]) neque iam paulo post Herodem M. mortuum, Judaeam in provinciam redactam (a. 6 aer. Dionys.), Judae Gaulonitae rebellionem devictam, ut Ewaldius censuit, hic liber conscriptus est, sed mortuo Herode Agrippa I. (a. 44), Claudio imperatore. hanc libri aetatem equidem cognovi, consultis amicis Kilonensibus, Alfredo de Gutschmid, cui plurimum debeo, et R. A. Lipsio, cui et ipsi gratias ago. itaque hic liber, qui in occidente, Romae, ut videtur, conscriptus est, Enochiani libri, quo scriptor iam usus est,[2]) etiam Esrae prophetiae (4 Esr.) antiquitatem maiorem comprobat.[3]) idem Novo Testamento lucem improvisam praebet, quippe cuius notitiam et usum iam ante Jacobi epistulam Matthaei evangelium canonicum,[4]) Pauli[5]) epistulae et Joannis Apocalypsis (XIII, 18 cf. c. 9 p. 105, 2) ostendant.

Assumptio Mosis, quamvis iudaica, iam propter hunc scriptorum sacrorum usum ad Novum Testamentum extra canonem receptum quodam modo pertinet. summo autem iure Clementis Romani epistulis addenda esse videtur. non tantum alteram, sed etiam priorem epistulam *ῥητά τινα ὡς ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς ξενίζοντα παρεισάγειν* iam Photius animadvertit (Bibl. cod. 126). ita Ezechielis

[1]) Ewaldius asseruit: „Die altlateinische Uebersetzung dieses Buchs war gewiss, wie alle jener Zeit, aus dem Griechischen genommen, aber die stärksten, ja die grellsten Hebraismen, wovon die Vorschrift strotzen musste, zeigen sich noch in dieser After-Uebersetzung. Die Urschrift war also sicher hebräisch.“ sed omnia primitus graeca fuisse cognoscimus e c. 1 p. 99, 15 quemadmodum sina querella est i. e. *καθὼς ἄμεμπτόν ἐστιν*. p. 100, 9 cedrabis i. e. *κεδρώσεις*. c. 2 p. 100, 28 finem i. e. *ὁρισμόν*. c. 3 p. 101, 15 thlibsis. c. 4 p. 102, 8 allophylorum. c. 5 p. 102, 23 dividentur i. e. *διχοτομηθήσονται*. p. 103, 1 poenas i. e. *τιμάς*. c. 8 p. 104, 25 acrobystiam. c. 9 p. 105, 2 taxo (*τξέ*). p. 105, 4. 5 eminent principatum i. e. *ὑπερέχουσι τὴν ἀκμήν* (*ἀρχήν*?). p. 105, 9 temptarunt i. e. *ἀνεζήτησαν*. p. 105, 10 ut i. e. *ὥστε*. c. 11 p. 106, 15 tam i. e. *οὕτως*. p. 107, 7 quae timebat i. e. *ἁγνή*. p. 107, 15 semet i. e. *ἑαυτοῖς*. c. 12 p. 108, 10 adfertur i. e. *προσφέρεται*.

[2]) cf. c. 2 p. 100, 20. 26. c. 7 p. 103, 21 sq.

[3]) etiam Esrae phrophetiam (4 Esr.) scriptor iam novit, cf. c. 1 p. 99, 16. 17. c. 4 p. 102, 1 sq. 19. 20. c. 8 p. 104, 21. c. 10 p. 105, 27. 28. p. 106, 3. omnino Esrae assumptio (4 Esr. XIV) cum hac Mosis comparata simplicior est et antiquior.

[4]) cf. c. 8 p. 104, 19 sq. c. 10 p. 105, 24 sq.

[5]) cf. c. 1 p. 99, 18 sq. c. 3 p. 101, 26. c. 7 p. 103, 21 sq. c. 11 p. 107, 6 sq.

libri apocryphi usum reperimus c. 8 p. 10, 21 sq. c. 17 p. 20, 13. quum autem inquirerem, unde tandem illud Mosis dictum: *ἐγὼ δέ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ κύθρας* (c. 17 p. 21, 10) haustum sit, etiam Mosaicae Assumptionis fragmenta contuli et iam in inscriptione simillimam phoenicis commemorationem inveni (cf. Clem. c. 25 p. 30, 1 sq.). quae si Clemens qui dicitur legit, — ita conieci — etiam illa verba et quae apud Clementem c. 26 p. 31, 20 sq. leguntur: *καὶ ἐξαναστήσεις με καὶ ἐξομολογήσομαί σοι* ad Mosem moribundum pertinebunt, quem ad phoenicis instar mortalia terrae reddidisse, immortalia ad angelos sustulisse Assumptio tradidit. nonne illud quoque prophetice dictum, quod utraque Clementis epistula laudavit (I. c. 23 p. 28, 11 sq. II. c. 11 p. 72, 11 sq.), bene congruit Mosis moribundi adhortationibus? congruere videbantur etiam illa quae epi. I, c. 46 p. 48, 13 sq. leguntur, sive Clemens Alexandrinus (Strom. V, 8, 53 p. 677), quem Mosis Assumptione usum esse constat, e Clemente Romano, sive ex Assumptione eadem hauserit. dolendum quidem est, Mosis Assumptionem neque graece neque totam nobis conservatam esse, sed inquiramus oportet, unde tandem illa *ξενίζοντα* desumpta videantur. neque veri similia contemnenda sunt, ubi certa desunt.

itaque Clementis Romani epistulis Assumptionis Mosaicae quae supersunt addere non dubitavi, quamvis latina fragmenta vix ubique sanari possint. quae ipse restitui iam cum duumviris illis Kilonensibus communicavi, quibus sponte accessit Bernardus Weiss (cf. c. 11 p. 107, 7. c. 12 p. 108, 16). etiam Jenenses duumviros Mauricium Schmidt et Adalbertum Merx consului. communibus igitur laboribus restitutam Mosis Assumptionem etiam aliis viris doctis emendandam et diiudicandam trado.

Mosis Assumptione post Paulum apostolum, evangelii secundum Matthaeum scriptorem, quibus etiam Clementem Romanum qui dicitur addo, usi sunt Clemens Alexandrinus, Origenes, Acta Synodi Nicaenae, Didymus

Alexandrinus, Evodius, Oecumenius (ut videtur), quorum testimonia in fragmentis addidi. Athanasii synopsis scr. sacrae[1]) eundem librum inter Veteris Testamenti apocrypha quinto loco resensuit (*Ἀνάληψις Μωϋσέως*). Nicephori stichometria[2]) eodem loco: *Ἀνάληψις Μωϋσέως στίχοι ͵αυ'* (MCCCC), unde coniicere licet, quanta libri pars conservata, quanta deperdita sit. nam idem versuum numerus Joannis Apocalypsi tribuitur.[3]) Mosaicae assumptionis fundamentum etiam in rabbinicis libris de morte Mosis conspicitur.[4])

[1]) in Credneri libro: Zur Geschichte des Kanons, Hal. 1847. p. 145.
[2]) ibid. p. 121.
[3]) *Διαθήκη Μωϋσέως*, de quo libro cf. J. A. Fabricium (cod. pseudepigr. V. T. I. p. 847), teste Nicephoro MC versus continebat. etiam hunc Mosi suppositum librum (*λόγων μυστικῶν Μωϋσέως*) Acta synodi Nicaenae II, 18 p. 28 memoraverunt. itaque Constitutt. apostt. VI, 16 p. 176, 18 sq.: *καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς δέ τινες συνέγραψαν βιβλία ἀπόκρυφα Μωσέως καὶ Ἐνώχ κτλ.* sacrorum librorum index, quem e codice Parisiensi, ubi Anastasii Sinaitae Quaestionibus et Responsionibus additus erat, primus Cotelerius (Patr. app. I, 196), tum J. B. Pitra (Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta. Tom. I. Romae 1864. p. 100) edidit, inter apocrypha loco VII. et VIII. recensuit: *Διαθήκη Μωσέως. Ἡ ἀνάληψις Μωσέως.*
[4]) cf. quae ad fragm. II. p. 115 notata sunt.

ΑΝΑΛΗΨΙΣ ΜΩΥΣΕΩΣ.

I. . . . . qui est bis millesimus et quingentesimus annus a creatura orbis terrae — nam secundum qui in oriente sunt numerus [millesi]mus et [millesi]mus et [quingentesi]mus profectionis phoenicis — cum exivit plebs post profectionem quae fiebat per Moysen usque Amman trans Jordanem, prophetia quae facta est a Moyse in libro Deuteronomio, qui vocavit ad se Jesum filium Deut. XXXI, 1 sq. Nave hominem probatum Domino, ut sit successor plebi et scenae testimonii cum omnibus sanctis illius, ut et inducat plebem in terram datam XII tribubus eorum, ut detur illis per testamentum et per iusiurandum quod Deut. XXXI, 23 sq. locutus est in scena dare per Jesum, dicendo ad Jesum verbum hoc: „Promitte secundum industriam tuam, omnia quae mandata sunt ut facias, quemadmodum sine querella est. ideo haec dicit Dominus orbis terrarum. creavit enim orbem terrarum propter plebem suam, et non cepit eam inceptionem creatura. et ab initio orbis terrarum palam fecit, ut in

I. 3. secundum. cod. secus. 4. 5. [millesi]mus et [millesi]mus et [quingentesi]mus. cod. . . . mus· et· . . mus et· . . . . mus, i. e. Mmus et Mmus et CCCmus. tres lacunae minio scriptae fuisse videntur, secundam numero XX, tertiam numero CCC supplere voluit Ceriani. 5. phoenicis. cod. fynicis. 6. Moysen. cod. mosysen. 7. prophetia. cod. profetiae. — Moyse. cod. mosysen. 8—p. 100, 4. qui vocavit—testamenti illius. Acta Syn. Nicaen. II, 18. p. 28: *μέλλων ὁ προφήτης Μωϋσῆς ἐξιέναι τοῦ βίου, ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ Ἀναλήψεως Μωϋσέως, προσκαλεσάμενος Ἰησοῦν υἱὸν Ναυῆ καὶ διαλεγόμενος πρὸς αὐτὸν ἔφη Καὶ προεθεάσατό με ὁ θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναί με τῆς διαθήκης αὐτοῦ μεσίτην.* 10. scenae. cod. scene. 11. XII tribubus. cod. ex tribus. 13. per Jesum (cf. c. 2 p. 100, 13). cod. de Jesum. 14. Promitte. cod. et promitte. — secundum cod. secus. 15. querella. cod. quaerellam. *καθὼς ἄμεμπτόν ἐστιν.* 17. cepit. cod. coepit. 18. creatura. cod. creaturae. — fecit. cod. facere.

ea gentes arguantur et humiliter inter se disputationibus arguant se. itaque excogitavit et invenit me, qui ab initio orbis terrarum praeparatus sum, ut sim arbiter testamenti illius. et nunc palam facio tibi, quia consummatum est tempus annorum vitae meae, et transeo in dormitionem patrum meorum. et palam omnem plebem [doce. tu] autem percipe scributuram hanc ad recognoscendam tutationem librorum, quos tibi tradam, quos ordinabis et cedrabis et repones in vasis fictilibus in loco quem fecit ab initio creaturae orbis terrarum, ut invocetur nomen illius usque in diem paenitentiae, in respectu quo respicit illos Dominus in consummatione exitus dierum. II. [nunc autem] intrabunt per te in terram quam decrevit et promisit dare patribus eorum, in qua tu benedices et dabis unicuique et stabilibis eis sortem in ea et constabilibis eis regnum et magisteria locorum dimittes illis, secundum quod placebit Domino eorum in iudicio et iustitia. [illi] autem postquam intrabunt in terram suam annos . . et postea dominabitur a principibus et tyrannis per XVIII et XVIIII annos. abrumpent tribus X. nam descendent tribus duae et transferent scenam testimonii. tunc Deus caelestis faciet palam scenae suae et ferrum sanctuarii sui. et ponentur duae tribus sanctitatis — nam X tribus stabilient sibi secundum ordinationes suas regna — et adferent victimas per annos XX, et VII circumvallabunt muros, et circumibo VIIII. et adcedent ad testamentum Domini et finem polluent, quem fecit Dominus cum eis, et im-

I. 1. ea. cod. eam. 4. nunc. cod. tunc. 5. transeo. cod. transio. 8. tutationem i. e. *βεβαίωσιν*. 9. cedrabis (*κεδρώσεις*) c. M. Schmidt, chedriabis cod. — repones. cod. reponis.

II. 15. benedices. cod. benedicis. 16. in ea. cod. in me. Merxius: in medio. 16. 17. et magisteria locorum dimittes illis, secundum Lipsium: *καὶ* [*τὰς*] *τοπαρχίας ἀποτάξεις αὐτοῖς*. 17. secundum. cod. secus. 19. annos . . et postea. A. de Gutschmid legere suasit: annos VII (cf. Jos. XIV, 10), postea. 20. abrumpent. cod. abrumpens. 21. tribus. cod. tib· — transferent. cod. transferunt. 22. scenam testimonii c. Lipsio. cod. scenae testimonium. — faciet. cod. fecit. — palam. post hoc voc. Merxius excidisse censuit voc. zelum. 23. ferrum. fort. fanum, Merxius coniecit: iram. 25. secundum. cod. secus. 28. finem, i. e. *ὁρισμόν*.

molabunt natos suos diis alienis et ponent idola scenae servientes illis. et in domo Domini facient sceleste et sculpent omnium animalium idola multa.

III. Illis temporibus veniet illis ab oriente rex, et teget equitatu terram eorum et incendet coloniam eorum igne cum aede sancta Domini et sancta vasa omnia tollet et omnem plebem eiciet et ducet illos in terram patriae suae et duas tribus ducet secum. tunc invocabunt duae tribus X tribus et rugient ut leaena in campis, pulverati, esurientes et sitientes cum infantibus nostris et clamabunt: „Justus et sanctus Dominus, quia enim vos peccastis, et nos pariter adducti sumus vobiscum.“ tunc plorabunt X tribus audientes inproperia verborum tribuum duarum et dicent: „Quid faciemus vobis, fratres? nonne in omnem domum Istrahel advenit thlibsis haec?“ et omnes tribus plorabunt clamantes in caelum et dicentes: „Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Jacob, reminiscere testamentum tuum, quod factasti cum eis, et iusiurandum quod iurasti eis per te, ne u*m*quam deficiat semen eorum a terra, quam dedisti illis.“ tunc reminiscentur me illo die dicentes tribus ad tribum et homo ad proximum suum: „Nonne hoc est, quod testabatur nobiscum Moyses in prophetiis, qui multa passus est in Aegypto et in mari rubro et in eremo annis XL? testatus et invocabat nobis testes caelum et terram, ne praeteriremus Deut. XXXII, 1 sq.
mandata illius, in quibus arbiter fuit nobis, quae advenerunt nobis de isto secundum verba ipsius et secundum adfirmationem ipsius, quo modo testatus est nobis temporibus illis, et quae convenerunt usque nos duci captivos in partem orientis.“ qui et servient circa annos LXXVII.

II. 3. omnium. cod. omnem. III. 4. coloniam. cod. colonia. 5. equitatu c. Merxio, equitatus cod. 7. ducet. cod. ducit. 9. rugient. cod. ducent se. — leaenae. cod. liena. 13. 14. tribuum. cod. tribum. 15. istrahel cod. (ita meliores codd. Justin. XXXVI, 2, 3 praebere asseruit A. de Gutschmid). — thlibsis cod. clibsis. 22. ad proximum suum. cod. de proximo suo. 23. prophetiis. cod. profetis. 24. eremo. cod. heremo. 26. arbiter, i. e. *μεσίτης*, cf. c. 1 p. . .. 27. 28. secundum (bis). cod. secus.

IV. Tunc intrabit unus, qui supra eos est, et expandet manus et ponet genua sua et orabit pro eis dicens: „Domine omnipotens, rex in alta sede, qui dominaris saeculo, qui voluisti plebem hanc esse tibi plebem hanc exceptam, tunc voluisti invocari eorum Deus secundum testamentum, quod fecisti cum patribus eorum? et ierunt captivi in terram alienam cum uxoribus et natis suis et circa ostium allophylorum, et ubi est maestitia magna. respice et miserere eorum, Domine caelestis.“ tunc reminiscetur Deus eorum propter testamentum, quod fecit cum patribus illorum, et palam faciet misericordiam suam temporibus illis. et mittet in animam regis, ut misereatur eorum, et dimittet illos in terram eorum et regionem. tunc ascendent aliquae partes tribuum et venient in locum constitutum suum et circumvallabunt locum renovantes. duae autem tribus permanebunt in praeposita fide *sua* tristes et gementes, quia non poterunt referre immolationes Domino patrum suorum. et X tribus crescent et devenient apud natos in tempore tribulationis.

V. et cum adpropiabunt tempora arguendi, et vindicta surget ad reges participes scelerum et punientes eos, et ipsi dividentur ad veritatem propter quod factum fuit: „devitabunt iustitiam et accedent ad iniquitatem et contaminabunt inquinationibus domum servitutis suae,“ et quia fornicabunt post Deos alienos. non enim sequentur veritatem Dei, sed quidam altarium inquinabunt de [iis] muneribus, quae inponent Domino, qui non sunt sacerdotes, sed servi de servis nati. qui enim magistri sunt doctores eorum illis temporibus, erunt mirantes personas cupiditatum et acceptiones munerum

IV. 1. intrabit. cod. intrauit. 2. expandet. cod. expandit. — ponet. cod. ponit. — orabit. cod. orauit. 3. omnipotens. cod. omnis. 4. tunc. cod. tunc. 6. secundum. cod. secus. 8. allophylorum. cod. allofilorum. — 9. maestitia c. Merxio, maiestas cod. 10. reminiscetur. cod. reminiscitur. 12. suam. cod. suam et. 13. misereatur. cod. misereator. — dimittet. cod. dimittit. 18. poterunt. cod. poterint. 19. patrum. cod. patruum. 20. tribulationis. cod. tribum.

V. 22. surget. cod. surgit. — ad. cod. de. 25. inquinationibus. cod. in genationibus.

et pervendent iustitias accipiendo poenas. et ideo implebitur colonia et finis habitationis eorum sceleribus et iniquitatibus. (a Deo ut qui facit erunt impii iudices erunt in eam post fines habitationis sceleribus et iniquitatibus). a Domino qui faciunt erunt impii iudices, ii erunt in campo iudicare quomodo quisque volet.

VI. Tunc exsurgent illis reges imperantes, et in sacerdotes summi Dei vocabuntur facientes impietatem ab sancto sanctitatis. et succedet illis rex petulans, qui non erit de genere sacerdotum, homo temerarius et improbus, et iudicabit illis quomodo digni erunt. qui elidet principales eorum gladio et locis ignotis sepeliet corpora illorum, ut nemo sciat ubi sint corpora illorum. occidet maiores natu et iuvenes et non parcet. tunc timor erit illius acerbus in eis in terra eorum et faciet in eis iudicia, quomodo fecerunt in illis Aegyptii, per XXX et IV annos et punibit eos. et producet natos succedentes sibi breviora tempora, donec in partes eorum hostes venient et occidentis rex potens, qui expugnabit eos et ducet captivos et partem aedis ipsorum igne incendet, aliquos crucifiget circa coloniam eorum.

VII. ex quo facto finientur tempora momento. [fini]etur cursus a[nnorum], horae IIII venient, cogentur secul[i septim]ae [septem] pos[tremae ab] initiis tribulationis ad exitus. VIIII prope initium, tres septimae

V. 1. poenas i. e. τιμάς. 2. habitationis. cod. habitationes. 3. 4. a Deo ut qui—et iniquitatibus. haec plane corrupta sunt et e repetitione orta esse videntur. 5. qui. cod. ius qui? cf. l. 3 ut qui. — ii erunt. cod. inerunt. 6. quisque. cod. quisquae.

VI. 7. exsurgent. cod. exurgent. 8. facientes. cod. facient facientes. 9. succedet. cod. succedit. 11. elidet. cod. elidit. 12. sepeliet. cod. singuli et. 13. occidet. cod. occidit. 14. acerbus. cod. aceruus. — terra. cod. terram. 16. Aegyptii. cod. aegypti. sed dubia vestigia correctionis *aegyptii* adesse testatur Ceriani. — punibit. cod. puniunt. — producet. cod.: . . rod*in*cit. 17. succedentes. cod.: . . . e*ce*dentes. — donec. cod. donarent. — partes c. A. de Gutschm., pares cod. 18. hostes. c. A. de Gutschmid, mortis cod., cortes (cohortes) M. Schmidt. — occidentis. cod. occidentes. — qui. cod. quia. 19. ducet. cod. ducent. 20. igne. cod. igni. — incendet. cod. incendit. — crucifiget. cod. crucifigit.

VII. 22—p. 104, 1. fini]etur—h[o]ra[e IV]tae. cod.: . . . . etur cursus *a* . . . . horae ·IIII· *veniant* coguntur secu*n* . . . . . . ae . . . . pos . . . . . . initiis tribus ad exitus. VIII*I* propte*r* initium tres septimae secunda tria *in* tertia duae *h* . . r . . tae.

secunda, tria *in* tertia, duo h[o]ra[e IV]tae. et regnabunt dehinc homines pestilentiosi et impii, dicentes se esse iustos. et hi suscitabunt iram animorum suorum. qui erunt homines dolosi, sibi placentes, ficti in omnibus suis et omni hora diei, amantes convivia, devoratores gulae s[ervie]n[tes] *ca* . . . . *nus diis* . . . . omnis . . . . u . . . . o . . . . *rae* . . . . . *elentes* . . . . . *rum* bonorum *c*om*e*stores dicentes se *haec* fac*e*re propter misericordiam *qu* . . . se *et* exterminatores quaeru . . . fallaces celantes se ne possent cognosci impii, in scelere pleni et iniquitate ab oriente usque ad occidentem dicentes: „Habebimus discubitiones et luxuriam edentes et bibentes *et pu*tavimus nos tamquam pr*incip*es erimus.“ et manus eorum et mentes *inmu*nda tractante*s*, *e*t os eorum loquetur ingentia et *su*per dicent: „N*oli* . . . . *t*ange, n*e* inquin*es* me *l*oco *in quo* . . . s . . . . . . is d . . . . su . . . . . *us* . . . . . in . . . . *re* . . . . *raui* . . . . in plebem quae *s* . . *a* . . illis.

VIII. *et* [ci]*ta* [ad]veniet in eos ultio *et* ira, quae talis non fuit in illis a saeculo usque ad illud tempus, in quo suscitabit illis regem regum terrae et potestatem a potentia magna, qui confitentes circumcisionem in cruce suspendet. nam negantes torquebit et tradet duci vinctos in custodiam. et uxores eorum diris donabuntur gentibus, et filii eorum pube secabuntur a medicis, pubis inducent acrobystiam illis. nam illi in eis punientur in tormentis et igne et ferro et cogentur palam baiulare idola eorum inquinata quomodo sunt pariter continentibus ea et a torquentibus illos pariter cogentur intrare in abditum locum eorum et cogentur stimulis blasphemare verbum contumeliose, novissime post haec et leges quod haberent supra altarium suum.

VII. 1. regnabunt c. A. de Gutschmid, regnarunt. cod. 2. dehinc. cod. de his. — dicentes. cod. docentes. 6. s[ervie]n[tes. cod. . . , n . . . exhibet.

VIII. 20. illud. cod. illum. 21. suscitabit. cod. suscitavit. 22. suspendet. cod. suspendit. 23. negantes. cod. necantes. — tradet. cod. tradidit. 24. diris emendavi, diis cod., dominis Merxius. 25. pube secabuntur. cod. pueri secabantur. — pubis inducent c. M. Schmidt, pueri inducere cod. — acrobystiam. cod. acrosisam. 30. blasphemare. cod. blasfemare.

IX. Tunc illo dicente homo de tribu Levi, cuius nomen erit *TΞE*, qui habens VII filios dicet ad eos rogans: „Videte, filii, ecce ultio facta est in plebe altera crudelis inmunda, et traductio sine misericordia et eminent principatum. quae enim gens aut quae regio, aut quis populus impiorum in Dominum, qui multa scelesta fecerunt, tanta mala passi sunt, quanta nobis contigerunt? nunc ergo, filii, audite me. videte enim et scite, quia numquam temptarunt Deum nec parentes nec proavi eorum, ut praetereant mandata illius. scitis enim quia haec sunt vires nobis. et hoc faciemus: ieiunemus triduo, et quarto die intremus in speluncam, quae in agro est, et moriamur potius quam praetereamus mandata Domini dominorum, Dei parentum nostrorum. hoc enim si faciemus et moriemur, sanguis noster vindicabitur coram Domino.“

X. et tunc parebit regnum illius in omni creatura illius. et tunc zabulus finem habebit, et tristitia cum eo abducetur. tunc implebuntur manus nuntii, qui est in summo constitutus, qui protinus vindicabit illos ab inimicis eorum. [exsur]get enim caelestis a sede regni sui et exiet de habitatione sancta sua cum indignatione et ira propter filios suos, et tremebit terra, usque ad fines suas concutietur, et alti montes humiliabuntur et concutientur, et convalles cadent, sol non dabit lumen, et in tenebris convertent se cornua lunae et confringentur, et tota convertet se in sanguinem, et orbis stellarum conturbabitur, et mare usque ad abyssum decedet, et fontes aquarum deficient, et flumina expavescent. quia

IX. 1. dicente cod., fort. vincente. —Levi. cod. leuui. 2. *TΞE*. cod. taxo. — dicet. cod. dicens. 4. immunda cod., in mundo? admodum? 4. 5. eminent principatum i. e. *ὑπερέχουσι τὴν ἀκμήν* (*ἀρχήν*?). 6. Dominum. cod. domum. 7. contigerunt. cod. contegerunt. 9. temptarunt. cod. temptans. graece scriptum esse videtur *ἠρεύνησαν* vel *ἀνεζήτησαν*. 10. ut i. e. *ὥστε*. 12. speluncam. cod. spelunca. 15. vindicabitur. cod. vindicauitur.

X. 17. zabulus, i. e. *διάβολος*, cf. Lactant. de mortt. persecutt. c. 16. — tristitia cod. tristitiam. 18. abducetur. cod. adducetur. 19. vindicabit. cod. vindicauit. 21. indignatione. cod. indignationem. — ira. cod. iram. 25. tenebris cod., tenebras? — confringentur. cod. confrigentur. 26. convertet. cod. convertit. sanguinem. cod. sanguine. 27. conturbabitur. cod. conturuauitur. — decedet. cod. decedit. 27. 28. et fontes. cod. ad fontes.

exsurget summus Deus aeternus solus et palam veniet, ut vindicet gentes, et perdet omnia idola eorum. tunc felix eris tu, Istrahel, et ascendes supra cervices et alas aquilae, et inplebuntur, et altabit te Deus et faciet te haerere caelo stellarum loco habitationis eorum et conspicies a summo et videbis inimicos tuos in terra et cognosces illos et gaudebis et ages gratias et confiteberis creatori tuo.

iam tu, Jesu Nave, custodi verba haec et hunc librum. erunt enim a mea receptione usque ad adventum illius tempora CCL, quae fient. *et hic* cursus [est] horum quem conveniunt, donec consummentur. ego autem ad dormitionem patrum meorum eam. itaque te, Jesu Nave, formate elegit Deus, esse mihi successorem eiusdem testamenti.“

XI. Et cum audisset Jesus verba Moysi, tam scripta in sua scriptura, omnia quae praedixerat, scidit sibi vestimenta et procidit ad pedes Moysis et precatus est cum Moyse et ploravit cum eo. et respondit illi et dixit Jesus: „Quid me celares, domine Moyse, et quo *g*enere celabor de qua locutus es voce acerba, quae exivit de ore tuo, quae est plena lacrimis et gemitibus, quia tu discedis de plebe ist . . . . . . quis locus recipiet . . . . te? aut quod erit monumentum sepulturae? aut quis audebit corpus tuum transferre inde, ut hominis de loco in locum? omnibus enim morientibus secundum aetatem sepulturae suae sunt in terris. nam tua sepultura: ab oriente sole usque ad occidentem, et ab austro usque ad fines aquilonis omnis orbis terrarum sepulcrum est

X. 1. exsurget. cod. exurgit. 4. altabit. cod. altauit. — haerere. cod. herere. 5. conspicies. cod. conspi*g*es. 6. videbis. cod. vides. — terra. cod. terram. 7. ages. cod. agis. 8. iam. cod. nam. 9. mea. cod. morte (cf. XI p. 106, 16 meos pro Moysis). — receptione. cod. receptione*m*. 10. fient. cod. fiunt. 12. eam. cod. eram. — te. cod. tu. — forma te (probatum?) cod. A. de Gutschmid, coniecit: firma te, te elegit etc.

XI. 14. tam i. e. οὕτως. 15. praedixerat. cod. praedixerant. 16. Moysis. cod. meos. — precatus. cod. hortatus. 17. Moyse. cod. monse. 18. Moyse. cod. monse. 19. es. cod. est. — acerba. cod. acerua. — quae. cod. que. 21. recipiet. cod. recipit. 23. audebit. cod. audeuit. — transferre. Ceriani: tra*ns*ferre. — inde ut c. A. de Gutschmid, in *cut* cod. — hominis. homo cod. 24. secundum. cod. secus.

tuum, domine abhinc. et quis nutriet plebem istam? aut quis est qui miserebitur illis? et quis eis dux erit in via? aut quis orabit pro eis nec pati*ens* ne uno quidem die, ut inducam illos in terram Araborum? quomodo ego potero plebem hanc tamquam pater unicum filium, aut tamquam filiam dominam virginem, quae paratur tali viro, quae timebat, corpus custodiens eius a sole et ne excalceati pedes eius ad currendum supra terram . . . . . ad voluntatem eorum praestabo illis cibum, et potum secundum voluntatem voluptatis eorum . . . . . *e*nim illorum erant DC millia. nam isti in tantum increverunt in tuis orationibus, domine Moyse. et quae est mihi sapientia aut intellectus in domo . . . . verbis aut iudicare aut respondere? sed et reges Amorreorum cum audierint, expugnabunt nos credentes iam non esse semet sacrum spiritum dignum Domino, multiplicem et incomprachensibilem Dominum verbi fidelem in omnia divinum per orbem terrarum prophetem consummatum in saeculo doctorem iam non esse in eis dicent: „Eamus ad eos. si inimici impie fecerunt semel adhuc in Dominum suum, non est defensor illis, qui ferat pro eis praeces Domino, quomodo Moyses erat magnus nuntius, qui singulis horis, diebus et noctibus habebat genua sua infixa in terra orans et intuens omnipotentem orbis terrarum, cum misericordia et iustitia, reminiscens testamentum parentum et iureiurando placando Dominum.“ dicent enim: „Non est ille cum eis. eamus itaque et confundamus eos a facie terrae.“ quid ergo fiet plebi isti, domine Moyse?“

XI. 1. abhinc. cod. ab his. — nutriet. cod. nutrit. 4. die. cod. diem. 5. ego c. M. Schmidt, ergo cod. 7. quae timebat i. e. ἁγνή. B. Weiss bene contulit 2 Cor. XI, 2. 8. excalceati. cod. scalciati. 9. ad. cod. de. — cibum. cod. ciborum. 9. 10. potum secundum. cod. potui secus. 10. voluptatis c. Merxio, uoluntatis cod. 11. DC. cod. C. — increverunt. cod. qui creverunt. 12. Moyse. cod. monse. 15. expugnabunt. cod. expugnare. — semet i. e. ἑαυτοῖς. 18. prophetem. cod. profetem. 19. dicent. cod. dicesn. 22. Moyses. cod. monse. 24. omnipotentem. cod. homini potentem. — orbis. cod. orbem. 27. facie. cod. faciae. 28. quid. cod. quod. — isti. Ceriani *isti*. — Moyse. cod. monse.

XII. Et postquam finivit verba Jesus, iterum procidit ad pedes Moysi. et Moyses prendit manum ipsius et erexit illum in cathedra ante se. et respondit et dixit illi: „Jesu, te ne contemnas, sed praebe te securum et adtende verbis meis. omnes gentes quae sunt in orbe terrarum Deus creavit et nos praevidit, illos et nos ab initio creaturae orbis terrarum et ad exitum saeculi. et nihil est ab eo neglectum usque ad pusillum, sed omnia praevidit et provovit cum eis. [nam] Dominus omnia quae futura essent in hoc orbe terrarum providit, et *ecce* adfertur. [Altissimu]s *me* constituit pro eis et pro peccatis eorum . . . . . . et in . . *cc*are . . pro eis. non enim propter meam virtutem aut infirmitatem, sed temperantia misericordiae ipsius et patientia contigerunt mihi. dico enim tibi, Jesu, non propter pietatem plebis huius exterminabis gentes. omnia *caeli* firmamenta orbis facta ut probata a Deo et sub annulo dexterae illius sunt. facientes itaque et consummantes mandata Dei crescunt et bonam viam exigunt. nam peccantibus et neglegentibus mandata carebunt bona quae praedicta sunt, et punient*ur* a gentibus multis tormentis. nam in totum exterminet et relinquat eos fieri non potest. exivit enim Deus, qui praevidit omnia in saecula, et stabilitum est testamentum illius. et iureiurando quod . . . .

Fragmenta.

I. Mosis exitum secundum Mosis Assumptionem descripsit Clemens Alexandrinus Strom. VI, 15, 132

XII. 2. Moysi. et Moyses. cod. monsi et monse. 4. 3. Jesu, te. cod. iesus· et. 4. contemnas. cod. contemnes. 5. orbe. cod. ore. 7. et ad c. A. de Gutschmid, ut ad cod., usque ad ipse conieceram. 9. eis. [nam] Dominus. cod. *eis* . . *dns* (vel deus). 10. adfertur. cod. aufertur. graece προσφέρεται. 10. 11. me constituit. Ceriani: *me* constituit. 11. 12. cod. in . . *cc*arre. literas omissas Ceriani *to* vel *lo* legit. 13. temperantia. cod. temperantius 14. contigerunt. cod. contegerunt. 15. 16. cod. omnia *caeli* firmamenta or*bis* *fac*ta ut p*r*ouata. 17. annulo (cf. Agg. II, 24) c. A. de Gutschmid et B. Weiss, nullo cod. 19. cod. neglegentibus. — carebunt. cod. carere. — bona. cod. bona*m*.

p. 806 sq.: *εἰκότως ἄρα καὶ τὸν Μωϋσέα ἀναλαμβανόμενον διττὸν εἶδεν Ἰησοῦς Ναυῆ, καὶ τὸν μὲν μετ' ἀγγέλων, τὸν δὲ ἐπὶ τὰ ὄρη περὶ τὰς φάραγγας κηδείας ἀξιούμενον. εἶδεν δὲ Ἰησοῦς τὴν θέαν ταύτην κάτω πνεύματι ἐπαρθεὶς σὺν καὶ τῷ Χαλέβ, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ἄμφω θεῶνται, ἀλλ' ὁ μὲν καὶ θᾶττον κατῆλθεν, πολὺ τὸ βρῖθον ἐπαγόμενος, ὁ δὲ ἐπικατελθὼν ὕστερον τὴν δόξαν διηγεῖτο ἣν ἐθεᾶτο διαθρῆσαι δυνηθεὶς μᾶλλον θατέρου, ἅτε καὶ καθαρώτερος γενόμενος, δηλούσης, οἶμαι, τῆς ἱστορίας, μὴ πάντων εἶναι τὴν γνῶσιν· ἐπεὶ οἱ μὲν τὸ σῶμα τῶν γραφῶν, τὰς λέξεις καὶ τὰ ὀνόματα, καθάπερ τὸ σῶμα τὸ Μωϋσέως προσβλέπουσιν, οἱ δὲ τὰς διανοίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ὀνομάτων δηλούμενα, τὸν μετὰ ἀγγέλων Μωϋσέα πολυπραγμονοῦντες.*

Evodius epi. ad Augustinum (inter Augustinianas CCLIX): „quamquam et in apocryphis et in secretis ipsius Moysi, quae scriptura caret auctoritate, tunc quum ascenderet in montem ut moreretur, vi corporis efficitur, ut aliud esset quod terrae mandaretur, aliud quod angelo comitanti sociaretur."

II. Michaelis et diaboli litem de corpore Mosis narravit Oecumenius in epi. Judae p. 348: *ἡ δὲ περὶ τοῦ Μωϋσέως σώματος κρίσις ἐστὶν αὕτη· λέγεται τὸν Μιχαὴλ τὸν ἀρχάγγελον τῇ τοῦ Μωϋσέως ταφῇ δεδιηκονηκέναι. τοῦ γὰρ διαβόλου τοῦτο μὴ καταδεχομένου, ἀλλ' ἐπιφέροντος ἔγκλημα διὰ τὸν τοῦ Αἰγυπτίου φόνον, ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Μωϋσέως, καὶ διὰ τοῦτο μὴ συγχωρεῖσθαι αὐτῷ τυχεῖν τῆς ἐννόμου ταφῆς.*

Judae epi. v. 9: *ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωϋσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησεν κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλὰ εἶπεν Ἐπιτιμήσει σοι κύριος.*

Didymus Alex. in epi. Judae (T. IV. Biblioth. Patrum p. 326): „licet adversarii huius contemplationis praescribunt praesenti epistolae et Moyseos assumptioni propter eum locum, ubi significatur verbum archangeli de corpore Moysis ad angelum factum."

Acta Synodi Nic. II, 20. p. 33. *Ἐν βιβλίῳ δὲ Ἀναλήψεως Μωϋσέως Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος διαλεγόμενος τῷ διαβόλῳ λέγει· Ἀπὸ γὰρ πνεύματος ἁγίου αὐτοῦ πάντες ἐκτίσθημεν. καὶ πάλιν λέγει Ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ ἐξῆλθε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ὁ κόσμος ἐγένετο.* philosophus respondet: *περὶ δὲ τῆς ῥηθείσης Ἀναλήψεως Μωϋσέως, περὶ ἧς ἀρτίως εἰρήκατε, οὐδὲ ἀκήκοά ποτε εἰ μὴ νῦν, ὅθεν αἰτῶ ὑμᾶς σαφεστέραν μοι τῶν λεχθέντων παραστῆσαι τὴν σύστασιν.*

Origenes de princ. III, 2, 1 (Opp. I, 138): et primo quidem in Genesi serpens Evam seduxisse describitur, de quo in Ascensione Moysi, cuius libelli meminit in epistola sua apostolus Judas, Michael archangelus cum diabolo disputans de corpore Moysi, ait, a diabolo inspiratum serpentem causam exstitisse praevaricationis Adae et Evae.

ADNOTATIONES

ad Mosis Assumptionem.

I. p. 99, 2. 3. *qui est bis millesimus et quingentesimus annus a creatura orbis terrae.* Clemens Alexandrinus Strom. I, 21, 141 p. 404 Eupolemum Judaeum computasse retulit *ἀπὸ Ἀδὰμ ἄχρι τοῦ πέμπτου ἔτους Δημητρίου βασιλέως, Πτολεμαίου τὸ δωδέκατον* (*δεύτερον*?) *βασιλεύοντος Αἰγύπτου* 5149 annos, *ἀφ' οὗ δὲ χρόνου ἐξήγαγε Μωϋσῆς τοὺς Ἰουδαίους ἐξ Αἰγύπτου ἐπὶ τὴν προειρημένην πραγματείαν* annos 2580. itaque Eupolemus anno mundi conditi 2569 Israelitas ex Aegypto emigrasse, Mosen autem a. m. c. 2609 mortuum esse statuit. Jubilaeorum liber s. parva Genesis anno 2450 post mundum conditum, vel 50 iubilaeis praeterlapsis, Mosem mortuum esse tradidit, cf. Dillmannum in Ewaldii Jahrbb. d. bibl. Wissenschaft III. p. 76 sq. Josephus (Ant. VIII, 3, 1) ab Adamo usque ad templum Salomonis aedificatum 3104 annos computavit. subtractis igitur 552 annis, ante quos Moses mortuus ponitur, efficiuntur 2552 anni post mundum conditum. causam, cur ille qui Mosis Assumptionem conscripsit 2500 annos statuerit, ipse sequentibus addidit.

p. 99, 3—5. *nam secundum qui in oriente sunt numerus* [*millesi*]*mus et* [*mille*]*simus profectionis phoenicis.* ita mihi restituenti assenserunt amici Kilonenses, hunc librum in occidente, et Romae quidem, si coniicere licet, conscriptum esse, cf. Clem. Rom. I, 25 p. 30, 2 sq. *ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τόποις.* sed neque numerum neque phoenicem avem probaverunt. A. de Gutschmid ita restituere non dubitavit: „nam secundum qui in oriente sunt numeros CCCCmus et VIImus et XXXmus profectionis Phoenices, cum exivit plebs.“ „annum“ e praecedentibus facile intelligi. „Die profectio Phoenices, *ἡ ἐπὶ Φοινίκης πορεία*, ist die Wanderung Abrahams nach Kanaan (cf. Exod. XII, 40 LXX. Gal. III, 17. Joseph. Ant. VI, 15, 2). Der Verf. beruft sich also auf die Zählungsweise der im Osten lebenden Juden, welche die Zahl vielleicht durch eine Ausdeutung von Num. XIII, 23 (*καὶ Χεβρὼν ἑπτὰ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη πρὸ τοῦ Τανὶν Αἰγύπτου*) begründeten. Die den LXX und Josephus fremde Uebersetzung von Kanaan mit *Φοινίκη* findet sich in dem nämlichen Zusammenhange bei Eupolemos (apud Euseb. praepar. ev. IX, 17, 2: *τοῦτον δὲ διὰ τὰ προστάγματα τοῦ θεοῦ εἰς Φοινίκην ἐλθόντα*). Dass übrigens «bis millesimus» jemals durch M et M ausgedrückt worden sein sollte, ist nicht wohl denkbar.“ sed quid tandem impedit, quin talem interpretem vel scribam numerum *͵βφ'* vel *δισχιλιοστὸς καὶ πεντακοσιοστός* primum reddidisse „bis millesimus et quingentesimus“ (l. 2) tum abbreviasse: „Mmus et Mmus et quingentesimus,“ censeamus? eundem autem numerum quem supra hic exstitisse iam ex omisso voc. „annus“ concludo. „profectionem phoenicis“ mutare nolo neque credo, scriptorem hic iam desiisse inde a creatura orbis terrae computare, aut scribam numerum VIImum ante XXXmum posuisse. proprii computi rationem scriptor non addidisset, si haec inde ab Abraami migratione numerasset. procul dubio inde a mundo condito etiam aliud factum computavit, quod Mosis assumptioni respondeat. haec autem est avis illius mira profectio, cuius similitudinem

Mosis exitus praebere videbatur. Moses tamquam phoenix assumitur. cf. etiam quae ad c. 10 p. 106, 8 sq. notanda et supra p. 85 notata sunt.

p. 99, 16. 17. *creavit enim orbem terrarum propter plebem suam.* cf. 4 Esr. VI, 55. 56. VII, 11. XIV, 31.

p. 99, 18—p. 100, 2. *et ab initio orbis terrarum palam fecit, ut in ea gentes arguantur et humiliter inter se disputationibus arguant se.* Lipsius haec ita graece reddidit: *καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου ἀπεκάλυψε, ὅτι ἐν αὐτῷ ἔθνη κριθήσονται* (vel *ἐλεγχθήσονται*) *καὶ ταπεινωθήσονται* (humilientur), *μεταξὺ ἀλλήλων τῶν διαλογισμῶν κατηγορούντων αὐτά.* idem vir doctus bene contulit Rom. II, 15 *καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων.* de iudicio futuro agitur. et ipse puto, Paulo apostolo Mosis Assumptionem iam innotuisse.

p. 100, 2—4 (cf. c. 3 p. 101, 26). graece: *καὶ προεθεάσατο με ὁ θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναί με τῆς διαθήκης αὐτοῦ μεσίτην.* Paulus in epistula ad Galatas, quam exeunte fere a. 55 conscripsit, III, 19. 20 Mosem *τὸν μεσίτην* appellavit.

p. 100, 8. 9. *librorum quos tibi tradam, quas ordinabis et cedrabis et repones in vasis fictilibus.* cf. Plinii HN. XIII, 13: libri cedrati.

p. 100, 9—11. *in loco quem fecit ab initio orbis terrarum, ut invocetur nomen illius usque in diem poenitentiae.* templi locus sanctus habetur usque ad diem iudicii (cf. c. 10 p. 105, 15 sq.), id quod post templum a Romanis deletum scriptum esse nequit.

II. p. 100, 19—21. *et postea dominabitur a principibus et tyrannis per XVIII et XIX annos. abrumpent tribus X.* bene A. de Gutschmid: „Den Schlüssel giebt das Buch Henoch, wo Stunden und Herrscherzeiten gleichgesetzt werden. Die 18 Jahre sind die Herrscherzeiten des Josua, der 12 Richter, Eli, Samuel, Saul, David, Salomo, zusammen 18 Herrscher. Die 19 Jahre des Abfalls der 10 Stämme sind die Zeiten der 19 Könige von Israel von Jerobeam bis auf Hosea.“ cf. c. 7 p. 103, 22: horae IIII.

p. 100, 25. 26. *et adferent victimas per annos XX.* haec ad XX Judaeorum reges, inter quos etiam Athalia regina numerari poterat, spectare bene monuit Lipsius.

p. 100, 26. 27. *et VII circumvallabunt muros,* — i. e. res Judaeorum augebunt septem illi reges: Rehabeamus, Abia, Assa, Josaphatus, Joramus, Ahasja et Athalja regina — *et circumibo VIIII,* i. e. tuebor novem reges sequentes: Joasum (quamvis a Syris devictum), Amaziam, Usiam, Jothamum, Ahasum, Hiskiam, Manassen, Amonum, Josiam. reliqui reges ultimi: Joahasus, Joiakimus, Joachinus, Zedekia iam subditi erant Aegyptiis et Chaldaeis.

p. 101, 2. 3. *et sculpent omnium animalium idola multa.* cf. Ezech. VIII, 10.

III. p. 101, 4. *ab oriente rex,* i. e. Nebucadnezarus.

p. 101, 30. 31. *qui et servient circa annos LXXVII.* huius servitutis annos consulte LXXVII, non LXX designari monuit A. de Gutschmid. nam huius libri scriptor illis LXX annis, quos iam Daniel IX, 24 sq. annorum hebdomades interpretatus est, in novissimis temporibus addidit VII hebdomades (c. 7 p. 103, 23). ceterum idem numerus etiam in Jesu genealogia apud Luc. III, 23 sq. reperitur.

IV. p. 102, 1 sq. *tunc intrabit unus, qui super eos est* etc. cf. orationes Danielis (IX, 4—19) et Esrae (4 Esr. VIII, 20—36).

p. 102, 19. 20. *et X tribus crescent et devenient apud natos in tempore tribulationis.* cf. 4 Esr. XIII, 39—47, quam prophetiam, me quidem iudice, hic scriptor iam novit.

V. p. 102, 24—26. „*devitabunt iustitiam et accedent ad iniquitatem et contaminabunt inquinationibus domum servitutis suae.*“ haec e libro aliquo apocrypho hausta esse videntur.

p. 102, 28. 29. *qui non sunt sacerdotes, sed servi de servis nati.* cf. quae Josephus Ant. XIII, 10, 5 de Eleazaro Pharisaeo narravit, qui Joannem Hyrcanum cohortatus est, ut pontificatum deponeret, *ὅτι, φησίν, ἀκούομεν παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, αἰχμάλωτόν σου γεγονέναι τὴν μητέρα βασιλεύοντος Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς.*

VI. p. 103, 7—9. *tunc exsurgent illis reges imperantes, et in sacerdotes summi Dei vocabuntur facientes impietatem ab sancto sanctitatis:* Maccabaei reges simul et sacerdotes, Aristobulus et successores.

p. 103, 9 sq. *et succedet illis rex petulans* etc. iam Ewaldius l. l. p. 3 sq. bene vidit, hic Herodem M. describi, cui plane conveniunt 34 anni (l. 16). nam rex quidem creatus est Herodes iam a. u. 714 (40 a. Chr.), sed non ante quam C. Sosius a. u. 717 (37 a. Chr.), Hierosolyma expugnavit, regnum vere assecutus est, quod usque ad mortem (a. 750 u. c., 4 a. Chr.) obtinuit. Josephus bell. iud. I, 33, 8: (Herodes) *τελευτᾷ, βασιλεύσας, ἀφ' οὗ μὲν ἀποκτείνας Ἀντίγονον ἐκράτησε τῶν πραγμάτων ἔτη, τέσσαρα καὶ τριάκοντα, ἀφ' οὗ δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων ἐδείχθη βασιλεύς, ἑπτὰ καὶ τριάκοντα.* Ant. XVIII, 8 (10), 1. Herodem per XXXIV annos regnasse etiam Julius Africanus (Chron. in Routhii reliqq. sacr. T. II. p. 293 ed. II) tradidit.

p. 103, 16 sq. *et punibit eos. producet natos succedentes sibi breviora tempora, donec* etc. Herodis filii et successores erant Archelaus, Herodes Antipas et Philippus. A. de Gutschmid haec ita restituere voluit: „et punivit Deus Herodem, ut nato succedenti sibi breviora tempora donaret," sive scriptor ipse Mosis personam oblitus sit, sive interpres glossema margini adscriptum in textum receperit. ceterum „breviora tempora" ad solum Judaeae imperium referenda sunt.

p. 103, 17—20. *donec in partes eorum hostes venient et occidentis rex potens, qui expugnabit eos et ducet captivos et partem aedis ipsorum igne incendet, aliquos crucifiget circa coloniam eorum.* Ewaldius l. l. occidentis regem potentem Augustum intelligere voluit et paullo post Judae Gaulonaei rebellionem a. 6. p. Chr. hunc librum scriptum esse censuit. illam sententiam probavit, hanc repudiavit A. de Gutschmid. hoc loco me docuit accurate describi Judaeorum rebellionem a Varo Syriae praeside devictam. nam primo post Herodem mortuum anno exarsit illud bellum, quod פּולמוס של וריוס Judaei appellaverunt (cf. H. Grätz, Geschichte der Juden vom Tode Juda Makkabi's bis zum Untergange des jüd. Staats, Lips. 1863. p. 199 sq. 433 sq.). Varus, expugnatis Hierosolymis Sabinum ibi reliquit, contra quem Judaeos iterum rebellasse Josephus bell. iud. II, 3, 1 sq. Ant. XVII, 10, 1 sq. narravit. in quo tumultu ipsi templi porticus (pars aedis ipsorum) a Romanis incendio deleti, templi thesaurus direptus est. Varus autem cum exercitu subvenit, cuius filius Galilaeum domans *Σέπφωριν ἑλὼν τοὺς μὲν οἰκήτορας ἠνδραποδίσατο* (et ducet captivos), *τὴν δὲ πόλιν ἐνέπρησεν* (Joseph. Ant. XVII, 10, 10. bell. iud. II, 5, 1). ipse Varus legionem Hierosolymis obsessam liberavit et seditionis auctores e vicina regione conquisivit: *ἐγένοντο δὲ οἱ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν σταυρωθέντες δισχίλιοι* (aliquos circumfiget circa coloniam eorum).

VII. p. 103, 21 sq. *ex quo facto finientur tempora momento.* [*fini*]*etur cursus a*[*nnorum*], *horae* [IIII *venient, coge*]*ntur secul*[*i septim*]*ae* [*septem*] *pos*[*tremae ab*] *initiis tribulationis ad exitus.* VIIII *prope initium, tres septimae secunda, tria in (anni?) tertia, duo h*[*o*]*ra*[*e IV*]*tae.* totum hunc locum iam desperaveram. sed sagacissime subvenit A. de Gutschmid, qui ita restituit: „Et quo facto finientur tempora? momento qui dicetur (*τοῦ λεχθησομένου*) cursus a[evi. cum] horae IIII venient, coguntur (*ἐπάγονται*) seculi [septim]ae pos[tremae, ab] initiis thlibsis ad exitus, VIIII prope initium, tres septimae secunda, tria in tertia, duae h[o]ra[e quar]tae." qua viri doctissimi emendatione usus etiam magis codicem sequi volui et nonnulla mutavi. graeca ita restituo: *μετὰ ταῦτα εὐθέως* (cf. Matth. XXIV, 29 *εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων*) *τελεσθήσονται οἱ καιροί, τελεσθήσονται οἱ δρόμοι τῶν ἐτῶν, ἐλεύσονται τέσσαρες ὧραι, συσταλήσονται* (cf. 1 Cor. XV, 29 *ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ἐστίν*, etiam Rom. IX, 29) *τοῦ αἰῶνος ἑπτὰ ἑβδομάδες αἱ ἔσχαται ἀπ' ἀρχῆς τῆς θλίψεως εἰς τέλος* (cf. 1 Thess. II, 16 *ἔφθασεν δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος*), *ἐννέα πως ἀρχή, τρεῖς ἑβδομάδες ἡ δευτέρα, τρία ἔτη ἡ τρίτη, δύο ἡ τετάρτη ὥρα.* etiam interpretationis fundamentum iecit A. de Gutschmid, inde a Judaea in provinciam Romanam redacta progressus. quem terminum et ipse recepi, tribulationis quidem, non septem hebdomadum ultimarum, quarum initium Vari bellum (a. 4 ante Chr.) censeo. „VIIII prope initium" vir clarissimus optime inter-

pretatus est: „Augustus nach der Verwandlung Judäa's in eine römische Provinz 6 n. Chr. bis an seinen Tod, der 14. Sept. 14 n. Chr. erfolgte, also im 9. Jahre nachher.“ haec erit ἡ ἀρχὴ τῆς ϑλίψεως. „tres septimae secunda.“ haec bene vidit A. de Gutschmid Tiberio imperatori (a. 14—37 p. Chr.) convenire, qui mortuus est, σχὼν αὐτὸς τὴν ἀρχὴν ἡμέρας τρεῖς καὶ πέντε μῆνας πρὸς ἐνιαυτῶν δύο καὶ εἴκοσιν (Joseph. Ant. XVIII, 6, 10, sex menses bell. iud. II, 9, 5). itaque Tiberius imperator tres annorum hebdomades paululum superavit, neque opus esse censeo, ut cum A. de Gutschmidio ita distinguamus: „tres septimae, secunda, $3 \times 7 + 2 = 23$). *tria in (anni?) tertia.*“ Caium Caligulam imperatorem (a. 38—41) acerrimum Judaeorum hostem, recte intellexit vir clarissimus, tres annos, decem menses, novem dies imperantem, vel secundum Josephum bell. iud. II, 11, 1 ἔτη τρία καὶ μῆνας ὀκτώ (cf. Ant. XIX, 2, 5). „*duo h[o]ra[e IV]tae.*“ hic discedo a viro doctissimo, qui voc. „duae“, procul dubio numero β′ (II) scriptum, non mutavit et ita interpretatus est: „duae hebdomades, XIV fere anni, Claudii imperantis a. 41—54, annos XIII, menses VIII, dies XX (cf. Joseph. bell. iud. II, 12, 8. Ant. XX, 8, 1). equidem interpretor: „duo anni horae quartae, Claudii quarti Romanorum imperatoris“, si recte interpretatus sum, hic liber conscriptus est ineunte Claudii imperio, paulo post Caii Judaeis infestum imperium, cuius vexationes Philo (in Flaccum, legat. ad Caium) et Josephus (bell. iud. II, 10. Ant. XVIII, 8) tradiderunt. quum Claudius vix per duo annos (42. 43) imperasset (δύο ἡ τετάρτη ὥρα), — annum 41 etiam Eusebius in Chron. Caio tribuit — Herodes Agrippa I, Judaeorum rex, mortuus est a. 44 p. Chr., quem per tres annos sub Claudio regnasse retulit Josephus (Ant. XVIII, 8, 2 cf. bell. iud. II, 11, 6). itaque Judaea iterum in provinciam redacta est. sed Cuspius Fadius procurator Judaeos ducibus Tholomaeo, Eleazaro, Theuda aliis rebellantes devincere coactus erat (cf. Joseph. Ant. XX, 1, 1 sq.). in his turbulentis temporibus, recenti adhuc Caianae persecutionis memoria Judaeo alicui Romano septem annorum hebdomades, quarum initio Varus Judaeos debellaverat, iam ad finem vergere, et quarta Romanae tyrannidis hora τῆς ϑλίψεως τὸ τέλος advenisse videbatur. Claudium omnes Judaeos Roma expulisse narrant Acta app. XVIII, 2. Sueton. Claud. 25: Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit. Dio Cassius LX, 6: τούς τε Ἰουδαίους πλεονάσαντας αὖϑις, ὥστε χαλεπῶς ἂν ἄνευ ταραχῆς ὑπὸ τοῦ ὄχλου σφῶν τῆς πόλεως εἰρχϑῆναι, οὐκ ἐξήλασε μέν, τῷ δὲ δὴ πατρίῳ βίῳ χρωμένους ἐκέλευσε μὴ συναϑροίζεσϑαι. Tacitus Ann. XII, 52: de mathematicis Italia pellendis factum Senatus consultum atrox et irritum.

p. 104, 1 sq. *et regnabunt dehinc homines pestilentiosi et impii* etc. reges vel principes Herodiani sub Romanorum imperio.

VIII. p. 104, 19. 20. *et [ci]ta [ad]veniet in eos ultio et ira, quae talis non fuit in illis a saeculo usque ad illud tempus.* cf. Matth. XXIV, 21 ἔσται γὰρ τότε ϑλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ᾽ ἀρχῆς κτίσεως ἕως τοῦ νῦν οὐδ᾽ οὐ μὴ γένηται. atrocissima Judaismi persecutio praedicitur, quam iubebit „rex regum terrae“ (l. 19) i. e. imperator Romanus, cf. 4 Esr. IX, 3 arab. et quae de hoc loco disserui in libro meo: Die Propheten Esra und Daniel p. 35. textus gravissima tantum vitia emendavi.

IX. p. 105, 1 sq. *homo de tribu Levi, cuius nomen erit taxo* (interpres numeri τξέ vim non intellexit), *qui habens VII. filios* etc. comparanda est historia Maccabaeorum. 1 Macc. II, 1 sq. ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀνέστη Ματταϑίας Ἰωάννου τοῦ Συμεών, ἱερεὺς τῶν υἱῶν Ἰωαρὶβ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐκάϑισεν ἐν Μωδεΐν, τῷ αὐτῷ υἱοὶ πέντε. septem filios praebuit 2 Macc. VII. numerus τξέ eodem modo nomen designat, nobis incognitum, quo χξϛ′ in Apocalypsis Joan. XIII, 18. ad illum numerum (365, cf. Gen. V, 24) Basilidianorum nomen mysteriosum ἄβραξας, ἀβρασάξ redit. eundem numerum (431) voc. ταξο et vocc. מלכא מש׳ (מלכא משיחא) effici monuit Merxius. voc. המשיח numerus τξγ′ (363), qui fortasse legendus est, efficitur.

p. 105, 11 sq. *ieiunemus triduo et quarto die intremus in speluncam, quae in agro est,* etc. cf. 1 Macc. II, 29—38. 2 Macc. VI, 11 sq.

X. p. 105, 18. 19. *nuntii, qui est in summo constitutus.* cf. Dan. XII, 1. ipse Moses magnus nuntius appellatur c. 11 p. 107, 22.

p. 105, 24—28. *sol non dabit lumen, et in tenebras convertent se cornua lunae et confringentur, et tota convertet se in sanguinem, et orbis stellarum centurbabitur, et mare usque ad abyssum decedet, et fontes aquarum deficient, et fiumina expavescent.* cf. Jes. XIII, 10. Ezech. II, 7. Joel III, 3 sq. Matth. XXIV, 29: *εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἡ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σελευθήσονται.* ultima in hac Mosis assumptione iam respiciunt ad 4 Esr. VI, 24 arab.: „Und die Springfluthen werden stille stehen und nicht laufen drei Stunden lang," lat.: „et venae fontium stabunt et non decurrent in horis tribus," aeth.: „et venae fontium stabunt et non defluent usque ad tres annos."

p. 106, 3. *supra cervices et alas aquilae et implebuntur.* cf. 4 Esr. XI. XIV, 18.

p. 106, 9. 10. *erunt enim a mea receptione usque ad adventum illius tempora CCL, quae fient.* hebdomades annorum etiam hic intelligendae sunt, i. e. 1750 anni, qui a Mose assumpto usque ad annum 45 p. Chr. computantur. etiam Josephus (Ant. IX, 14, 1) a Palaestina duce Josua occupata usque ad Samariam ab Assyriis expugnatam (722 a. Chr.) annos 947 computavit, itaque ab illo tempore usque ad annum 45 aer. Dion., quem Mosis Assumptio ultimum huius seculi statuit, 1714 annos. Mosaica Assumptio autem etiam ita sibi constat, ut additis 2500 annis, quum Moses assumptus esse dicitur, usque ad annum extremum 45 p. Chr. effici velit 4250 annos mundi. itaque dimidium certe phoenicis tempus octo phoenicis aetatibus additum est.

XI. p. 107, 6. 7. *tamquam filiam dominam virginem, quae paratur tali viro, quae timebat.* B. Weissius optime contulit 2 Cor. XI, 2 *ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ.*

Fragm. II. ad Judae epi. v. 9 (p. 109) conferre iuvat Origenis Hom. XXXV in Luc. Opp. III, 973): „legimus (si tamen cui placet huiuscemodi scripturam recipere), iustitiae et iniquitatis angelos super Abrahae salute et interitu disceptantes, dum utraeque turmae suo eum volunt coetui vendicare." ita fere apud Persas Deorum et daemonum certamina de mortuorum animabus narrantur (Vendidad VII, 132—136), etiam Manichaeos talia certamina docuisse docet liber Fihrist appellatus, cf. Flügelii librum: Mani, seine Lehren und seine Schriften, ein Beitrag zur Geschichte des Manichäismus aus dem Fihrist etc. Lips. 1862. p. 100 sq.

ad ea quae Judae epistula, Origenes, Didymus, Oecumenius de Michaelis et diaboli certamine e Mosis assumptione reddiderunt, conferre licet rabbinicam *Μωυσέως ἀνάληψιν* (פטירה של משה) seu utrumque librum „de morte Mosis" editum a Gilberto Gaulmino (cum praefatione J. A. Fabricii, Hamburgi 1714; Prophetae veteres pseudepigraphi ed. A. F. Gfroerer, Stuttgardiae 1840 p. 317 sq.). nam ibi Samael daemonum principi Mosis animam appetenti obstat Michael Israelitatarum tutela (in libro priori p. 74 sq. ed. Gaulmin., in altero p. 146 sq.). ille Mosem occissurus fugatur (in priori libro p. 82 sq., in altero p. 161 sq.). non diabolus, sed Deus ipse Mosi exprobrat illius Aegyptii caedem, quam etiam Oecumenius memoravit (in libello priori p. 50).

Addenda et corrigenda.

Clem. epi. I,	8	p. 11, 4. *γένεσϑε.* scribe *γενέσϑε.*
	17	p. 20, 13. *Ἐλισσαῖον* (cf. Luc. IV, 27) c. Clemente Alex., codicis lectionem *Ἐλισσαιέ* commendant LXX interpretes.
	51	p. 55, 4. *ϑεραπόντος.* scr. *ϑεράποντος.*
Clem. epi. II,	8	p. 70, 12—14. in notis: Irenaeus adv. haer. II, 43, 3. scr. Irenaeus adv. haer. II, 34, 3.

LIPSIAE: IMPRESSIT F. A. BROCKHAUS.

BARNABAE EPISTULA.

INTEGRAM GRAECE PRIMUM EDIDIT,

VETEREM INTERPRETATIONEM LATINAM, COMMENTARIUM CRITICUM
ET ADNOTATIONES

ADDIDIT

ADOLPHUS HILGENFELD.

LIPSIAE,
T. O. WEIGEL.
MDCCCLXVI.

PATRI CARISSIMO

JOANNI CHRISTOPHORO HILGENFELD

PASTORI CHUEDENSI PALAEOMARCHICO

VITAE RELIGIOSAE ET LABORIOSAE SEPTEM
DECENNIA HOC IPSO ANNO (MDCCCLXV) DEO O. M.
IUVANTE FELICITER SUPERATA

PIE GRATULATUR

ET HUIUS GRATULATIONIS SUAE INTERPRETEM
BARNABAM QUI DICITUR
GRAECE PRIMUM INTEGRUM EDITUM

MISIT

ADOLPHUS HILGENFELD.

Theologum, quem terrestres certe superi tamquam nuptiali veste carentem iam per tria lustra extra ordinem theologicum arcuerunt*), Novum Testamentum extra canonem receptum — canon etiam ordo dicitur — tractandum sibi elegisse nemo mirabitur. itaque Barnabae quam dicunt epistulam integram graece primus edidi et in eam commentatus sum. spero hunc meum laborem theologis omnibus, quicunque christianae antiquitatis monumenta rite aestumant, gratum futurum esse. mirabuntur quidem nonnulli, quod huius operis secundum fasciculum primum edidi. his respondeo, me primum fasciculum Clementis Romani quae feruntur epistulis reservasse, Barnabae autem epistulam prius edidisse, quia codice Sinaitico iam publice proposito huius epistulae textus denuo tractandus est. quod officium quo modo peregerim docti iudices decernant. Barnabae epistulam in tertio fasciculo Hermae Pastor sequetur e tanto apparatu critico antea ignoto graece restituendus. tum primo fasciculo Clementis Romani epistulas emittam. denique quarto fasciculo li-

*) Cf. quae hac de re iam disputavi (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 1865. I. p. 61 sq. III. p. 352). illis, qui me etiam nunc extra ordinem arcere voluerunt, profecto non licet mirari, si quid extra ordinem factum sit.

brorum deperditorum fragmenta editurus sum: evangeliorum secundum Hebraeos, Petrum et Aegyptios, Petri et Pauli actuum et praedicationum, Matthiae traditionum, Petri apocalypseos, Constitutionum Apostolorum antiquiorum. faxit Deus O. M., ut hoc opus gravissimum et difficillimum mihi bene procedat, aliosque in inquirenda canonis sacri ipsiusque Christianismi origine possit adiuvare!

scribebam Jenae d. XXI. m. Julii
MDCCCLXV.

A. H.

PROLEGOMENA.

Illis Novi Testamenti libris quos canon receptus continet Bibliorum codex Sinaiticus etiam Barnabae epistulam addidit eamque graece integram, cuius prima capita (I—V p. 12, 32 usque ad verba *αὐτὸς ἑαυτῷ*) antea graece deperdita erant. codices enim graeci ex eadem radice profecti omnes incipiebant *τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἑτοιμάζων κτλ.* illa igitur e veteri interprete latino supplenda erant. in hac autem latina versione, quam Hugo Menardus in codice Corbeiensi deprehendit, Lucas Dacherius cum graeco Turriani huius epistulae apographo edidit (Parisiis a. 1645), deerat ultima pars (c. XVIII—XXI). id quod maxime dolendum est, quum vetus interpres optimo textu usus graece corruptis saepissime lucem et sanationem praebeat. prius etiam quam codex Sinaiticus nobis innotuisset, graeca permulta, plura quam editores emendaverunt, emendari debebant.

ante codicis Sinaitici notitiam omnino duae notae erant textus formationes, altera in solo latino interprete, altera in graecis codicibus eodem modo mancis conspicua. de prioribus editionibus haec retulit Dresselius: „Post Sirmondum in tribus mss.: bibliothecae Vaticanae, cardinalis Columnae et Andreae Schotti eadem epistola graeco sermone conscripta quaerentibus sese obtulit, heic quoque, ut in Turriani apographo, cum epistola Polycarpi ad Philippenses, quae praeit, coniuncta et acephala. Schottiani codicis graeci et versionis veteris apographum a Claudio Salmasio accepit Isaacus Vossius, ab hoc Jac. Usserius. is simul cum epistolis Ignatii id excudendum curavit a. 1643. omnia tamen huius editionis exemplaria cum haud exigua parte ipsius oppidi ingenti conflagratione perierunt. itaque quum Menardi editio ex uno tantum codice prodisset parum correcta, epistolam Barnabae J. Vossius emendatiorem publici iuris fecit Amstelodami a 1646, Florentino, Vaticano et Romano Theatinorum codice usus, sed minus accurate, ne dicam obiter, ut ipse pluries compertum habui.“ haec prima Vossii editio, qua Dresselius usus est, recusa est Londini a. 1680. „post Vossium pro textu emendando meruerunt imprimis Fellus (Oxonii 1685), Cotelerius (Lutetiae Paris. 1672), Clericus (Antwerp. 1698 et 1700, Amstelaedami 1724), Russelius (Londini 1746), Gallandius (Bibl. vett. Patrum Tom. I. Venet. 1765). ad illorum editionum fidem Hefelius et Reithmayrus suas concinnaverunt, codicibus manu scriptis uterque destitutus.“

post hos editores Rud. Max. Dresselius in emendando Barnabae textu graeco meruit [1]). huic enim viro doctissimo quatuor codicum Romanorum accuratam, passim etiam Florentini debemus notitiam. sunt autem hi codices:

1. cod. Vaticanus 859 membraneus, sec. XI graeca ac docta manu scriptus, qui etiam Barnabae epistulam continet, a Dresselio signatur *V*.

2. cod. Ottobonianus 348 chartaceus ineuntis seculi XIV, compendiis scriptus haud raro ambiguis, cuius in margine scholia, adnotationes, correctiones et coniecturae, a Dresselio signatur *O*.

3. ms. Barberinum 7, apographum Lucae Holstenii e codice monasterii S. Silvestri in Quirinali, qui deperditus est, ab ipso Holstenio passim collatum cum cod. V., a Dresselio signatum *B*.

4. cod. Casanatensis G. V. 14, chartaceus, saeculi XV, Barnabae epistulae dimidiam partem continens, a Dresselio signatus *C*.

5. cod. Mediceus (Plut. VII. num. 21) chartaceus, saec. XV., „hunc quoque codicem," — ita Dresselius — „ego et amici pro me in omnibus locis, qui alicuius momenti videbantur, post alios iterum iterumque inspeximus, signavi *F*."

inter hos codices a Dresselio collatos V. O. optimos cognovi. ceterum etiam hic editor, quamvis bene meritus, veterem latinam interpretationem non satis aestumavit neque omnia quae iam prius nota auxilia docebant emendavit.

ad duas illas textus graeci formas, vulgatam [2]) et latine versam, tertia nuperrime accessit edito Sinaitico Bibliorum codice [3]), qui primus integram Barnabae epistulam graece praebuit. non mirum est quod a plerisque viris doctis statim optimus summaque fide dignus existimabatur. nova enim quaeque arrident. ita Weizsäckerus Tubingensis doctam de hac epistula scripsit commentationem [4]), etiam ipse Tischendorfius codicis Sinaitici laudes cumulavit. sed iam Volkmarus Turicensis [5]) recte monuit, codicem Sinaiticum ex ceteris testibus tam corrigendum quam supplendum esse. „etsi interpres Latinus, hac quidem ep. a vetere S. scr. interprete Italo prorsus alienus nimia fere libertate utitur, multa abbrevians, omittens [6]), proprio Marte explicans. tamen

[1]) Patrum apostolicorum opera. Lips. 1857, ed. altera Lips. 1863.

[2]) Graecos codices omnes unam constituere familiam iam frons pariter mutilata ostendit. Polycarpi enim epistulam Barnabae sequebatur, sed exciderant folia inter Polyc. c. IX *τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα καὶ δι' ἡμᾶς ὑπό* et Barn. epi. c. V p. 12, 33. *τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἑτοιμάζων κτλ.* inde textus vulgatus, quem priores editores fere solum sequuti sunt cf. Volkmarum in monumento inedito mox laudando p. 17 sq.

[3]) Bibliorum codex Sinaiticus Petropolitanus — ed. Const. Tischendorf T. I—IV. Petropoli 1862. — Novum Testamentum Sinaiticum sive Novum Testamentum cum epistulae Barnabae et fragmentis Pastoris ex codice Sinaitico — accurate descripsit Aenotheus Fridericus Constantinus Tischendorf. Lips. 1863. in altera patrum apostolicorum editione Dresseliana Tischendorfius quidquid in eadem differt a scriptura graeca codicis Sinaitici notare voluit, sed non omnia accurate notavit. cf. quae notavimus ad c. VII p. 20, 20. p. 22, 1. XI p. 36, 6. 7. p. 38, 2. XII p. 40, 5. XIII p. 44, 28. XV p. 50, 8. XVIII p. 56, 5. XXI p. 62, 17.

[4]) Zur Kritik des Barnabasbriefes aus dem codex Sinaiticus. Tubing. 1863.

[5]) Monumentum vetustatis christianae ineditum ex recensione Gustavi Volkmari, Turici 1864.

[6]) e contrario Sinaiticum codicem nonnulla addidisse et mutasse videbimus.

graeca ea quam secutus est recensio — nunc multo accuratius quam solitum fuit conferatur oportet, quum interdum servaverit textum integrum et Sinaiticum tam castiget quam confirmet. accedunt ea quae Clemens Alexandrinus ad verba expressit." equidem iam ante quam Volkmari editio capp. I—V ad me pervenit, Barnabae epistulam restituere conatus sum et illius graeci textus quem vetus interpres latine vertit praestantiam etiam magis cognovi. iam antea ex iis quae ad finem libri Estherae (et Esdrae) adnotata sunt, codicem Sinaiticum non Eusebii, ut opinatur Tischendorfius [1]), sed Justiniani imperatoris fere aetate scriptum esse demonstravi.[2]) Tischendorfium contra mea argumenta [2]) nihil quod non refutatum sit protulisse iam monui.[3]) itaque cavendum est, ne Sinaitico codici quamvis egregio nimium confidamus. saepissime scriptura Sinaitica e veteri interprete corrigenda et emendanda est. quam ob rem hanc veterem versionem latinam e Gallandii editione integram addidi. in Sinaitico codice primam manum et correctorem C (S.**) qui, ut Tischendorfius censuit, septimo fere saeculo textum, me quidem iudice codicem a monachis Sinaiticis paulo antea conscriptum, plerumque optime emendavit, accurate notavi. huius et ceterorum codicum menda quidem quae ex itacismo et aperto calami lapsu orta sunt, *ν ἐφελκυστικὸν* omissum aut additum et quae huius modi sunt, omisi. semper *Μωϋσῆς* scripsi, quamvis cod. Sin. saepe *Μωσῆς* praebeat, etiam *Δαυΐδ*, non *Δαβίδ*. sed ut omnibus satisfacerem accuratam huius editionis et codicis Sinaitici etiam in non notatis rebus collationem adieci. scriptores ecclesiasticos qui hanc epistulam laudant in notis addidi. quae de rebus ipsis post librum meum de patribus apostolicis conscriptum [4]) notanda habui in adnotationibus sequentibus adieci. in maxima huius editionis parte collegae carissimi Mauricii Schmidt, philologi clarissimi, consiliis adiutus sum.[5])

Barnabae quam dicunt epistulam codex Sinaiticus Novi Testamenti libris addidit. eidem epistulae, fortasse iam Justino Martyri [6]), procul dubio Tertulliano [7]) notae, Clemens Alexandrinus saepius auctoritatem apostolicam

[1]) Novum Testamentum graece, ex Sin. codice omnium antiquissimo Vaticana itemque Elzeviriana lectione notata, Lips. 1865, p. LXXVII sq.

[2]) Der codex Sinaiticus der Bibel, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 1864. I p. 74 sq., Noch ein Wort über den codex Sinaiticus, ib. 1864. II p. 211 sq. iudicium meum in universum probaverunt ephemerides Londinenses, Theological Review Mai 1864, p. 214 sq. Volkmarus codicem Sinaiticum tam ex aetate quam ex coetu Athanasii profectum esse censuit l. l. p. 3.

[3]) Zeitschrift f. wiss. Theologie 1865. I p. 108 sq.

[4]) Die apostolischen Väter, Untersuchungen über Inhalt und Ursprung der unter ihren Namen erhaltenen Schriften. Hal. 1853.

[5]) M. Schmidt persuasit mihi ut c. I p. 2, 10 *ἡ ἐπιπόθητος* ponerem, quamvis bene scirem, etiam in prima Clementis Romani epistula c. LIX codicem (unicum) *επιποθητην* exhibere.

[6]) cf. quae ad c. VII p. 23, 15 sq. XII p. 40, 14 sq. notavimus.

[7]) cf. quae ad c. VII p. 22, 2 sq. notavimus. Barnabae epistulam Tertulliano notam fuisse etiam inde concludo, quod epistulam ad Hebraeos canonicam de pudicitia c. XX Barnabae titulum ad Hebraeos appellavit. cf. infra p. XI.

tribuit [1]) et in Hypotyposeon libris deperditis inter sacras scripturas etiam in hanc epistulam commentatus est. [2]) Origenes catholicam Barnabae epistulam laudavit, ipsi Barnabae tribuit et inter sacras scripturas quodam modo numeravit. [3]) de huius epistulae auctoritate primus dubitasse videtur Eusebius [4]), quem secuti sunt Hieronymus [5]), Anastasius Sinaita [6]) et Nicephorus. [7]) versus

[1]) Strom. II, 6, 31 p. 445 *εἰκότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας Ἀφ' οὗ, φησίν, ἔλαβον μέρους κτλ.* cf. Barn. epi. c. I. p. 2, 17 sq. — Strom. II, 7, 35 p. 447 *καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος Οὐαὶ οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς κτλ.* cf. Barn. epi. c. IV p. 10, 22 sq. — Strom. II, 15, 67 p. 464 *ταῦτα μὲν ὁ Βαρνάβας.* cf. Barn. epi. c. X p. 30, 8 sq. — Strom. II, 18, 84 *ἀμέλει μυστικῶς ὁ Βάρναβας.* cf. Barn. epi. c. XXI, p. 62, 12 sq. 24 — Strom. II, 20, 116, p. 489 *οὔ μοι δεῖ πλειόνων λόγων παραθεμένῳ μάρτυν τὸν ἀποστολικὸν Βαρνάβαν — ὁ δὲ τῶν ἑβδομήκοντα ἦν καὶ συνεργὸς τοῦ Παύλου — κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγοντα Πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ κτλ.*. cf. Barn. epi. c. XVI p. 52, 25 sq. — Strom. V, 8, 52 p. 677. *μηνύων, φησίν, ὁ Βαρνάβας, κολλᾶσθαι δεῖν κτλ.* cf. Barn. epi. c. X, p. 30, 8 sq. — Strom. V, 10, 64 p. 683 *ἀλλὰ καὶ Βαρνάβας ὁ καὶ αὐτὸς συγκηρύξας τῷ ἀποστόλῳ κατὰ τὴν διακονίαν τῶν ἐθνῶν τὸν λόγον Ἁπλούστερον, φησίν, ὑμῖν γράφω κτλ.* cf. Barn. epi. c. VI p. 16, 14. 15. etiam tacite Clementem Alexandrinum (Strom. VI, 8, 65 p. 777) hac epistula (c. VI p. 18, 8—10) usum esse animadverti (p. 17 not.). eundem de Barnaba huius epistulae vero auctore nunquam dubitasse demonstravi in libro meo: die apostol. Väter p. 44 sq.

[2]) cf. Eusebii Hist. eccl. VI, 14, 1 *ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσι, ξυνελόντα εἰπεῖν πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας παρελθών, τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς ἐπιστολάς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν.*

[3]) Origenes c. Celsum I, 63 (Opp. ed. Ruae. I. 378) *γέγραπται δὲ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ κτλ.* cf. Barn. epi. c. V p. 14, 4. 5; de princ. III, 2, 4 (Opp. I, 140): eadem quoque Barnabas in epistula sua declarat etc. cf. Barn. epi. c. XVIII, p. 56, 2 sq. Comm. in epi. ad. Rom. 1, 24 lib. I (Opp. IV, 473): sicut in multis scripturis invenimus etc. cf. Barn. epi. l. l.

[4]) HE. III, 25, 4 *ἐν δὲ τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου πράξεων γραφή, ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ ἀποκάλυψις Πέτρου καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι διδαχαί.* vix vituperandus eram a Crednero (Geschichte des heiligen Kanon, herausgegeben von G. Volkmar, Berol. 1860, p. 120), quia *τὴν φερομένην ἐπιστολήν* „epistulam quae dicitur" verti (apostol. Väter p. 45); nam *ἡ φερομένη* eodem modo respondet sequentibus *αἱ λεγόμεναι*, quo apud Eusebium (HE. I, 12, 3) *οἱ φερόμενοι τοῦ σωτῆρος ἀδελφοί* idem valent atque *ὁ λεγόμενος ἀδελφός* (HE. II, 1, 2). cf. etiam quae in libro meo: Der Kanon und die Kritik des Neuen Test. etc. Hal. 1863 p. 235 disserui. sed non ita Eusebius *ἐν τοῖς νόθοις* Barnabae epistulam collocavit, ut eam aperte spuriam iudicaverit. ipse l. l. §. 5 pergit: *ταῦτα μὲν πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἂν εἴη*, cui librorum ordini etiam nostram epistulam HE. VI. 14, 1 (cf. supra not. 2) adnumeravit.

[5]) De viris illustr. c. 6 (Opp. ed. Vallars. II, 839): Barnabas Cyprius qui et Joseph Levites, cum Paulo gentium apostolus ordinatus, unam ad aedificationem ecclesiae pertinentem epistolam composuit, quae inter apocryphas scripturas legitur. Comm. ad Ezech. XLIII, 19 (Opp. V, 531): Barnabae epistola, quae habetur inter scripturas apocryphas.

[6]) Anastasius Sinaita († 599) in illo sacrorum librorum indice quem Cotelerius (Patr apostt. I, 196) evulgavit (apud Crednerum l. l. p. 240 sq.) extra LX libros canonicos etiam *Βαρνάβα ἐπιστολήν* memoravit.

[7]) In Nicephori Stichometria (apud Crednerum l. l. p. 242 sq.) Barnabae epistula inter scripturas sacras, *ὅσαι τῆς νέας (διαθήκης) ἀντιλέγονται*, numeratur: *Βαρνάβα ἐπιστολὴ στίχοι ατξ'* (MCCCLX).

quidem scripturarum sacrarum qui codici Claromontano adiecti sunt [1]), post Judae epistulam canonicam, ante Joannis apocalypsin et Acta Apostolorum etiam „Barnabae epist. ver. DCCCL" recensent. his Tischendorfius nostram Barnabae epistulam significari censuit. [2]) sed viri doctissimi sententia refellitur versuum numero, quem epistulae ad Hebraeos scriptae canonicae et ipsius a Tertulliano Barnabae tributae, non nostrae epistulae congruere iam Crednerus recte monuit. itaque Barnabae quae dicitur epistulam ante Eusebium Caesariensem non ubique quidem in Novi Testamenti libros canonicos receptam, ubi vero addebatur, non dubitatam, post Eusebium inter antilegomena, melioris quidem notae neque aperte spuria, reiectam esse cognoscimus.

Clemens Alexandrinus semel memoria lapsus Barnabam etiam ibi laudavit, ubi Clementis Romani potius quum Barnabae verba reddidit. [3]) ita fere etiam illa Barnbae sententia orta esse videtur, quam Joannes Ernestus Grabius [4]) e bibliothecae Bodleianae cod. Barocc. 39 [5]) hausit:

Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ἔφη Ἐν ἁμίλλαις πονηραῖς ἀθλιώτερος ὁ νικήσας, διότι ἐπέρχεται πλέον ἔχων τῆς ἁμαρτίας.

Grabius quidem coniecit, recitatam sententiam desumptam esse ex evangelio secundum Barnabam [6]), sed potest etiam aliunde hausta esse.

ceterum secundae Barnabae epistulae partis usum frequentem etiam Constitutiones apostolicae (praecipue l. VII) testantur.

Barnabae apostolo (cf. Act. XIV, 14) vel apostolico ipsi hanc epistulam perpauci etiam nunc tribuent. sed antiquissimo hoc monumento discrimen illud gravissimum veterrimorum Christianorum aut in duodecim apostolorum et Judaismi cuiusdam christiani aut in Pauli gentium apostoli et a lege Mosaica immunis christianismi partes discedentium etiam aerae nostrae saeculo primo exeunte modo non integrum repraesentatur. iam ante hos duodecim annos [7]) definivi: Barnabae epistulam exeunte primo saeculo conscriptam esse a Christiano quodam e gentilibus et e scholis Alexandrinis profecto, ut eiusdem generis Christianos a iudaica Christianismi forma revocaret aut dehortaretur. ita celeberrimum illud discrimen apostolicae aetatis continuari, ut Barnabas iudaizantes Christianos, qui Christianismum ne novum quidem Dei testamentum existimabant et fideles e gentibus conversos tamquam proselytos

[1]) Apud Crednerum l. l. p. 176 sq.

[2]) Nov. Test. Sinait. prolegom. p. XXXII not. 4.

[3]) Strom. VI, 8, 64 p. 772 *ἐξηγούμενος δὲ τὸ ῥητὸν Βαρνάβας ἐπιφέρει Πολλῶν πυλῶν ἀνεῳγυιῶν κτλ.* cf. Clementis Rom. epi. I ad Corinth. c. XLVIII.

[4]) in spicilegio ss. patrum ut et haereticorum seculi post Christum natum I. II et III. Tom. I. ed. II. Oxon. 1700 p. 302 sq.

[5]) hic codex continet collectionem sententiarum ex sacris et profanis scriptoribus iuxta ordinem alphabeti coeptam, sed non ad finem perductam. atque inter auctores, quorum nomina a B incipiunt, unicum hoc Barnabae dictum reperitur, non tamen additur, unde depromptum sit.

[6]) hoc evangelium memoratur in decreto Gelasii (cf. Credneri librum: Zur Geschichte des Kanons, Hal. 1847 p. 215) et in indiculo scripturarum a Cotelerio edito (cf. supra p. X, not. 6).

[7]) Apostol. Väter p. 11—50.

legi Mosaicae obstringere volebant, fortiter impugnaverit. eundem non Pauli tantum, sed etiam illius viri apostolici qui epistulam ad Hebraeos conscripsit vestigia secutum et Alexandrinorum doctrina imbutum iam ad gnosticismi christiani limina progressum esse. antiquiorem aetatem etiam evangeliorum usus extra tria priora illa quae synoptica dicantur non excedens mihi comprobavit.

haec sententia in libello meo de christianismo antiquissimo conscripto [1]) proposita iam contra viros doctos, qui Barnabae epistulam seriori aetati vindicare volebant, Volkmarum [2]) dico et Baurium Tubingensem [3]), defendenda erat. [4]) defendisse mihi videor; nam ipsa epistula c. IV, p. 12, 5 sq. lectores iam eodem tempore vixisse dicit, quum Hierosolyma a Romanis deleta sunt, eademque epistula c. IV, p. 8, 17 sq. Romanorum imperatorum seriem tribus Flaviis et Nerva (96—98) claudit. Adriani tempora c. XVI p. 52, 10 sq. indicari Volkmarus quidem certissime asseruit, sed minime probavit. vir doctus et sagax etiam in angustias quam maximas pellitur libri Enochi usu in hac epistula conspicuo. quem librum quum Barcochba demum contra Romanos rebellante (132 p. C.) scriptum esse censeret, nunc antiquiorem quemdam Enochi librum sibi confingere coactus est.

nuperrime vero Weizsäckerus Tubingensis [5]) prorsus aliam viam ingressus est. non seriorem, sed paulo antiquiorem quam equidem cum aliis viris doctis existimavi hanc epistulam esse censuit, neque idem fere certaminis stadium, quod Paulus apostolus contra Judaismum christianum inchoavit, repraesentare. hunc enim Judaismum iam non a Christianis nationis iudaicae defendi, neque in utramque partem, alteram legi Mosaicae addictam, alteram ab eadem lege immunem, ecclesiam christianam divisam esse. quam sententiam ut confirmaret, vir doctus, qui nonnulla recte vidit et monuit, epistulae neque scriptorem neque lectores soli ethnicae Christianorum parti adnumerare voluit (l. l. p. 5 sq.). utramque partem, iudaicam et ethnicam, iam in unum quemdam communemque coetum coaluisse existimavit. protectoribus Judaismi inter Christianos iam non obstitisse contrariam partem defensorum Paulinismi. de gentilibus in ecclesiam admittendis, de plena horum fidelium civitate christiana iam non certari. quaerentibus nobis, de qua tandem re certatum sit, Weizsäckerus haec respondet: deleto iam templo iudaico novam et modo non graviorem inter Christianos ortam esse controversiam. exstitisse enim Christianos, quibus infideles Judaei persuaserant, sacrificia et ipsis ad salutem esse necessaria

[1]) Das Urchristenthum in den Hauptwendepuncten seines Entwickelungsganges, Jenae 1855. p. 77.

[2]) Ueber Clemens von Rom und die nächste Folgezeit, in annalibus theologicis Tubingensibus 1856, p. 356 sq.; die Religion Jesu etc. Lips. 1857 p. 392 sq.; Handbuch der Einleitung in die Apokryphen, Abtheilung II (Esdra propheta) Tubingae 1863 p. 377.

[3]) Lehrbuch der christl. Dogmengeschichte ed. II. Tubing. 1858 p. 80; Christenthum und christl. Kirche der drei ersten Jahrhunderte ed. II. Tubing. 1860 p. 132.

[4]) Zeitschrift für wissensch. Theologie 1858 p. 284 sq. 571 sq.; 1861 p. 224 et in libello meo: Die Propheten Esra und Daniel Hal. 1863 p. 7. 70. Ern. de Bunsen in libro docto: the hidden wisdom of Christ and the key of knowledge or the apocrypha Vol. I. Lond. 1865 de Barnabae epistulae origine et indole mecum summa in re conspiravit.

[5]) cf. supra p. VIII, not. 4.

(l. l. p. 14. 18). itaque ipsam christianam religionem in summo discrimine versatam esse. profecto mirus excidii Hierosolymitani eventus! a Judaeis eo ipso tempore, quum urbs et templum eorum deletum erat, summum christianismo periculum imminebat. adhuc imperante Vespasiano (70—79 p. C.) Christiani templo iudaico diruto in fide propria non confirmabantur, sed labefiebant et in Judaismi devicti castra alliciebantur! in recenti Judaismi clade huius epistulae scriptor summo opere studuit, ne Christianismus a Judaismo vinceretur! non mirum, quod Weizsäckerus Barnabam Alexandrinae scientiae minus gnarum describit, gnosticismi quodam modo praecursorem fuisse negat.

haec omnia quum theologus Tubingensis Sinaitico codice fretus pronuntiaret, equidem hunc codicem accurate examinavi et quamvis praeclarum tamen tanta fiducia non esse dignum cognovi. sed dignus sit. ne tum quidem Weizsäckeri summa sententia comprobatur. scriptorem a gentilium superstitione ad unius Dei cultum christianum conversum etiam Sinaiticus textus c. XIV p. 46, 23 sq. XVI, p. 52, 25 sq. prodit. utramque Christianorum partem, e Judaeis et e gentilibus profectam, minime iam in unam indivisamque societatem coaluisse Sinaiticus codex c. XVI p. 52, 13. 14, ubi altera ab altera pars distincte seiungitur, etiam evidentius quam textus vulgatus docet. iudaizantibus Christianis obstitisse Paulinismi defensores tota epistula etiam secundum Sinaiticum codicem testatur, quippe quae Christianos gentiles non ad proselytorum instar Judaeorum legi obstringendos esse diserte moneat (c. III p. 8, 4. 5.) et duodecim Apostolos e summis peccatoribus ab ipso Christo electos dicat (c. V p. 14, 3 sq.). vere igitur etiam tum quaerebatur de eorum qui extra legem Mosaicam christianam fidem receperunt plena civitate christiana. itaque non in novo quodam post recens Hierosolymorum excidium orto discrimine res christiana versebatur, sed vetus controversia de legis summa parte etiam a Christianis observanda aut per Christum mortuum penitus abrogata Judaeorum illa clade vix mutata est. Alexandrinae scholae scientiam etiam Sinaiticus Barnabas ostendit, qui c. X p. 34, 20 e Pseudo-Aristea Alexandrino ipsam locutionem insolitam (διάσταλμα) hausit et formavit. gnosticismi christiani praecursorem etiam heic — ut de tota epistulae ratione, de Judaismo vehementissime impugnato, de allegorica et typica scripturae sacrae interpretatione, de aliis taceam — sapit angelus ille malus iudaicae superstitionis auctor (c. IX, p. 28, 8. 9.), recens extinctis Flaviis imperatoribus vel Nerva imperante (96—98), ante M. Ulpium Traianum a. d. XIV. Cal. Oct. a. 97 p. C. adoptatum, itaque a. 96 exeunte vel a. 97 ineunte hanc epistulam conscriptam esse e c. IV p. 8, 17 sq. nunc etiam certius intelligitur.

Weizsäckerus sententiam suam etiam ita confirmare studuit, ut Barnabam nostrum canonicis evangeliis non iam usum esse contendat.[1]) sed ad fabulosam illam Christi orationum collectionem a Matthaeo apostolo compositam (Spruchsammlung) confugit, cui omnis fides historica deest.[2]) hac in re apud Barnabam evangeliorum usum canonicorum, Matthaei certe, contra Weiz-

[1]) l. l. p. 34 certissime asseruit: „dass der Brief in eine Zeit fällt, wo jedenfalls noch keine Lesung der Evangelien im Gemeindegottesdienst stattfand, wo aber wahrscheinlich diese Schriften überhaupt noch nicht zu einer festen Gestalt gelangt waren.“

[2]) cf. censuram meam Weizsäckeriani libri: Untersuchungen über die evangelische Geschichte, Gothae 1864, in annalibus meis: Zeitschr. f. wiss. Theologie 1865. II p. 171 sq.

säckerum defendi. sed huius viri docti assensu gaudeo et ipsius quarti nostri evangelii usum et notitiam in hac epistula negantis. soli Tischendorfio in famoso illo libello quem nuperrime edidit [1]) contigit esse tam felici, ut etiam evangelii secundum Joannem notitiam apud Barnabam animadverterit. quasi Barnabas allegoricae et typologicae interpretationis studiosissimus de Mosis serpente aeneo tamquam Christi crucifixi typo (c. XII p. 40, 20 sq.) ne loqui quidem potuisset nisi evangelium Joan. III, 14 eundem typum obiter memorans secutus. eadem ratione iam Philonem Judaeum quarto nostro evangelio usum esse facile demonstrare poteris. ceterum Tischendorfii argumenta qualia omnino sint iam diiudicavi et huius viri subdolam in impugnandis adversariis rationem palam detexi. [2]) iam eiecto igitur spiritu illo immundo laborem meum viris doctis, sive probabunt sive ex parte emendabunt, commendatum volo. si qui laborem meum carpere potius quam emendare volent, non respondebo. faxit Deus OM., ut mea opera antiquissimae ecclesiae notitia historica aliquantulum augeatur et confirmetur.

[1]) Wann wurden unsere Evangelien verfasst. Lips. 1865. p. 45.

[2]) Constantin Tischendorf als Defensor fidei, Zeitschr. für wiss. Theol. 1865. III. p. 329 sq. iis quae eques ornatissimus contra me et R. A. Lipsium nuperrime certavit (Noch ein paar Worte zur Frage: Wann wurden unsere Evangelien verfasst? Mit einem Nachworte über den Hirten des Hermas, Allgem. Kirchenzeitung 1865 No. 70 p. 553 sq.), hoc solum respondendum est, me nihil peccasse, nisi contra cuiusdam hispanici equitis caballum, cui invito Cervante l. l. p. 336 l. 8 genus femininum attribui. iam Renanum superaturus esse videtur Tischendorfius, si non argumentis, tamen divenditis libelli exemplaribus, quibus hic gloriatur.

BARNABAE EPISTULA

GRAECE

CUM VETERI INTERPRETATIONE

LATINA.

ΒΑΡΝΑΒΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

I. *Χαίρετε, υἱοὶ καὶ θυγατέρες, ἐν ὀνόματι κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς ἐν εἰρήνῃ.*

Μεγάλων μὲν ὄντων καὶ πλουσίων τῶν τοῦ θεοῦ δικαιωμάτων εἰς ὑμᾶς, ὑπερλίαν καὶ καθ' ὑπερβολὴν ὑπερευφραίνομαι ἐπὶ τοῖς μακαρίοις καὶ ἐνδόξοις ὑμῶν πνεύμασιν. οὕτως ἔμφυτον τῆς δωρεᾶς πνευματικῆς χάριν εἰλήφατε. διὸ καὶ μᾶλλον συγχαίρω ἐμαυτῷ ἐλπίζων σωθῆναι, ὅτι ἀληθῶς βλέπω ἐν ὑμῖν ἐκκεχυμένον ἀπὸ τοῦ πλουσίου τῆς ἀγάπης κυρίου πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς. οὕτως με ἐξέπληξεν ἐπὶ ὑμῶν ἡ ἐπιπόθητος ὄψις ὑμῶν. πεπεισμένος οὖν τοῦτο καὶ συνειδὼς ἐμαυτῷ ὅτι ἐν ὑμῖν λαλήσας πολλὰ ἐπίσταμαι — ὅτι ἐμοὶ συνώδευσεν ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης κύριος, καὶ πάντως ἀναγκάζομαι κἀγὼ εἰς τὸ ἀγαπᾶν ὑμᾶς ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου, ὅτι μεγάλη πίστις καὶ ἀγάπη ἐγκατοικεῖ ὑμῖν ἐν ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ — λογισάμενος οὖν τοῦτο, ὅτι ἐὰν μελήσῃ μοι περὶ ὑμῶν τοῦ μέρος τι μεταδοῦναι ἀφ' οὗ ἔλαβον, ὅτι ἔσται μοι τοιούτοις πνεύμασιν ὑπηρετήσαντι εἰς μισθόν, ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμπειν, ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνῶσιν.

I. p. 2 l. 2. *ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* (cf. c. II. p. 2, 26. 27) c. vet. int., om. S. Volkmar. 4. *ὑπερλίαν* c. vet. int. (abundantiam), *ὑπέρ τι* S. Volkm. 5. *ὑπερευφραίνομαι.* Volkm. mutavit *εὐφραίνομαι*, sed cf. *ὑπερευχαριστεῖν* c. V. p. 12, 17. 6. *οὕτως* c. vet. int., *ουτο* S. cf. l. 9 (Volkm. male *οὗ τὸ*) 8. 9. *ἀπὸ τοῦ πλουσίου τῆς ἀγάπης κυρίου.* Volkm. monuit, vet. int. qui *πλούσιος* ubique vertit *honestus*, *πηγῆς* reperisse pro *ἀγάπης.* 9. 10. *οὕτως — ὑμῶν* c. S. (*ουτω*), om. vet. int. 10. *ἐπιπόθητος* suadente Mauricio Schmidt, *επιποθητη* S. Volkm. 11. *συνειδώς* c. vet. int. S.** (*συνιδως*) Volkm., *συνιδων* S. 13. *πάντως.* ita etiam vet. int. (fors, l. prorsus), quem falso coniecerunt

SANCTI BARNABAE APOSTOLI EPISTOLA CATHOLICA.

I. Avete, filii et filiae, in nomine Domini nostri Jesu Christi, qui nos dilexit in pace.

Magnarum et honestarum Dei aequitate (l. aequitatum) abundantiam sciens esse in vobis, supra modum exhilaror beatis et praeclaris spiritibus vestris, quod sic naturalem gratiam accepistis. propter quod plurimum gratulor mihi, sperans liberari, quia vere video in vobis infusum spiritum ab honesto fonte Dei. Quum persuasum mihi sit hoc et plenus sciam, quia dum ad vos adloquor multa mihi bona successerunt in via aequitatis Domini: ideo fors (l. prorsus, vulg.: fratres) et ego cogito (l. cogor) diligere vos super animam meam; quia magnitudo fidei et dilectio habitat in illo et spes vitae illius. cogitans ergo hoc, quasi (l. quia si) curae mihi fuerit, ut vobiscum partiar ex eo quod accepi, futurum mihi talibus spiritus servientes (l. spiritibus servienti), hoc in mercede, adpropiavi (l. adproperavi) pauca vobis mittere, ut fidem vestram consummatam habeatis et scientiam. tres sunt

legisse *fratres*. Volkm. vet. int. *πως* legisse et *fors* vertisse censuit. — *ἀναγκάζομαι*. c. S. et vet. int., cuius *cogito* non respondet voc. *εἰκάζομαι*, sed e voc. *cogor* depravatum est. — *εἰς τὸ* c. vet. int., *εις τουτο* S. et Volkm. 15. *ὑμῖν ἐν ἐλπίδι* (cf. c. IV. p. 10, 11) S. *εν υμιν ελπιδει*. ita Volkm. 15. 16. *ὅτι ἐάν* c. S. et vet. int., cuius *quasi* Volkm. emendavit *quodsi*. 17—20. Clemens Alexandrinus Strom. II, 6, 31. p. 445 Potter.: *εἰκότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας Ἀφ᾽ οὗ, φησίν, ἔλαβον μέρους ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμψαι, ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν γνῶσιν.* 19. *καὶ* c. Clem. Al. (vet. int.), Volkm., om. S.

τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου· ζωῆς ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος· ἐγνώρισεν γὰρ ἡμῖν ὁ δεσπότης διὰ τῶν προφητῶν τὰ παρεληλυθότα καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τῶν μελλόντων δοὺς ἀπαρχὰς ἡμῖν γνώσεως. ὧν τὰ καθ' ἕκαστα βλέποντες ἐνεργούμενα, καθὼς ἐλάλησεν, ὀφείλομεν πλουσιώτερον καὶ ὑψηλότερον προσάγειν τῷ βωμῷ αὐτοῦ· ἐγὼ δὲ οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὑποδείξω ὀλίγα, δι' ὧν ἐν τοῖς παροῦσιν εὐφρανθήσεσθε.

II. Ἡμερῶν οὖν οὐσῶν πονηρῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀντενεργοῦντος ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν, ὀφείλομεν ἑαυτοῖς προσέχοντες ἐκζητεῖν τὰ δικαιώματα κυρίου. τῆς οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν βοηθοὶ φόβος καὶ ὑπομονή· τὰ δὲ συμμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. τούτων μενόντων τὰ πρὸς κύριον ἁγνῶς συνευφραίνονται αὐτοῖς σοφία, σύνεσις, ἐπιστήμη, γνῶσις. πεφανέρωκεν γὰρ ἡμῖν διὰ πάντων τῶν προφητῶν, ὅτι οὔτε θυσιῶν οὔτε ὁλοκαυτωμάτων οὔτε προσφορῶν χρήζει, λέγων ὁτὲ μὲν

Jes. I, 11—14. Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει κύριος. πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων κριῶν, καὶ στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ' ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι. τίς γὰρ ἐξεζήτησεν ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν μου τὴν αὐλὴν οὐ προσθήσεσθε. ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμά μοί ἐστιν· τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐχ ἀνέχομαι· νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου. ταῦτα οὖν κατήργησεν, ἵνα ὁ καινὸς νόμος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄνευ ζυγοῦ ἀνάγκης ὤν, μὴ ἀνθρωποποίητον ἔχῃ τὴν προσφοράν. λέγει δὲ πάλιν πρὸς αὐτούς

Jer. VII, 22. 23. cf. VIII, 17. Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐκπορευομένοις ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσενέγκαι μοι ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίας; ἀλλ' ἢ τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς Ἕκαστος ὑμῶν

I. 1. 2. *ζωῆς — τέλος* c. vet. int., confuse S. *ζωη· πιστις ελπις· αρχη· και τελος ημων και δικαιοσυνη κρισεως αρχη· και τελος αγαπη ευφροσυνη και αγαλλιασεως εργων εν δικαιοσυναις μαρτυρια.* mera additamenta quae omnia Weizsäkero l. l. p. 49 et Volkmaro (qui *δικαιοσύνης* et *εὐφροσύνης* mutare voluit) placuisse miror. 3. *καὶ τῶν* c. S.** et vet. int., *των* S. — *γνώσεως* c. vet. int., *γευσεως* S. et Volkm. 6. *βωμῷ* c. vet. int., *φοβω* S. et Volkm.

II. 10. *ἀντενεργοῦντος*. c. vet. int., *ενεργουντος* S. Volkm. 11. *προσέχοντες* c. S. et vet. int., *προσεχειν και* S.** 11—15. Clemens. Alex. l.

ergo constitutiones Domini: vitae spes, initium et consummatio. propalavit enim Dominus per prophetas, qui (l. quae) praeterierunt, et futurorum dedit nobis initia scire. sicut ergo locutus est, honestius et altius accedere (adde: nos oportet) ad aram illius. ego autem non tamquam doctor, sed unus ex vobis demonstrabo pauca, per quae in plurimis laetiores sitis.

II. Quum sint ergo dies nequissimi, et contrarius habeat huius saeculi potestatem, debemus adtendente sinquirere aequitates Domini. Fidei ergo nostrae adiutor est (l. adiutores) timor et sustinentia; quae autem nobiscum pugnant, patientia est et continentia. haec quum apud Dominum permanent casta, conlaetantur illis sapientia et intellectus. adaperuit enim nobis per omnes prophetas, quia non utitur nostris hostiis neque victimis neque oblationibus, haec dicens: Quo Jes. I, 11—14.
mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus. plenus sum holocaustomatibus arietum et pinguaminibus agnorum, et sanguinem hircorum et taurorum nolo, nec si veniatis videre (l. videri) mihi. quis enim exquisivit haec de manibus vestris? calcare aulam meam non adiicietis. si attuleritis mihi similaginem, vanum; supplicamentum exsecratio mihi est. neomenias vestras (et sabbata) et diem magnum non sustineo; ieiunium et ferias et dies festos vestros odit anima mea. haec ergo vacua fecit, ut nova lex Domini nostri Jesu Christi, quae sine iugo necessitatis est, humanam habeat oblationem. dicit Dominus iterum ad illos: Numquid ego praecepi parentibus vestris, Jer. VII, 22. 23.
quum exierunt de terra Aegypti, ut offerrent mihi hostias Zach. VIII. 17.
et victimas? sed hoc praecepi illis dicens: Unusquisque

1. pergit: τῆς μὲν οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν οἱ συλλήπτορες φόβος καὶ ὑπομονή, τὰ δὲ συμμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. τούτων οὖν, φησί, τὰ πρὸς τὸν κύριον μενόντων ἁγνῶς, συνευφραίνονται αὐτοῖς σοφία, σύνεσις, ἐπιστήμη, γνῶσις. 12. καὶ c. Clem. Al., vet. int., Volkm., om. S. 19. κριῶν c. vet. int. (LXX), om. S. Volkm. 22. ἐάν c. vet. int. (LXX), ουδε εαν S. Volkm. 22. 23. σεμίδαλιν, ματαιον· θυμίαμα κτλ. Volkm. σεμίδαλιν· μάταιον θυμίαμα κτλ. 24. 25. νηστείαν—μου c. vet. int. (LXX), om. S. 25. ἀργίαν c. vet. int. (LXX), τὰς νεομηνίας Volkm.

κατὰ τοῦ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ ἑαυτοῦ κακίαν μὴ μνησικακείτω, καὶ ὅρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπᾶτε. αἰσθάνεσθαι οὖν ὀφείλομεν, μὴ ὄντες ἀσύνετοι, τὴν γνώμην τῆς ἀγαθοσύνης τοῦ πατρὸς ἡμῶν· ὅτι ἡμῖν λέγει, θέλων ἡμᾶς ὁμοίως πλανωμένους ἐκείνοις ζητεῖν, πῶς προσάγωμεν αὐτῷ. [Ps. LI, 19.] ἡμῖν οὖν οὕτως λέγει Θυσία τῷ θεῷ καρδία συντετριμμένη, ὀσμὴ εὐωδίας τῷ κυρίῳ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν. ἀκριβεύεσθαι οὖν ὀφείλομεν, ἀδελφοί, περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἵνα μὴ ὁ πονηρὸς παρείσδυσιν πλάνης ποιήσας ἐν ἡμῖν ἐκσφενδονήσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ζωῆς ἡμῶν.

III. Λέγει οὖν πάλιν περὶ τούτων πρὸς [Jes. LVIII, 4. 5.] αὐτούς Ἵνα τί μοι νηστεύετε, λέγει κύριος, ὡς σήμερον ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν; οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει κύριος, οὐκ ἄνθρωπον ταπεινοῦντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, οὐδ' ἂν κάμψητε ὡς κρίκον τὸν τράχηλον ὑμῶν καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσητε, οὐδ' οὕτως καλέσετε νηστείαν δεκτήν. πρὸς [Jes. LVIII, 6—10.] ἡμᾶς δὲ λέγει Ἰδοὺ αὕτη νηστεία ἣν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει κύριος, οὐκ ἄνθρωπον ταπεινοῦντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· ἀλλὰ λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καὶ πᾶσαν ἄδικον συγγραφὴν διάσπα. διάθρυπτε πεινῶσιν τὸν ἄρτον σου, καὶ γυμνὸν ἐὰν ἴδῃς, περίβαλε· ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ ἐὰν ἴδῃς ταπεινόν, οὐχ ὑπερόψῃ αὐτόν, οὐδὲ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου. τότε ῥαγήσεται πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἱμάτιά σου ταχέως ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἡ δόξα τοῦ θεοῦ περιστελεῖ σε· τότε βοήσεις, καὶ ὁ θεὸς ἐπακούσεταί σου. ἔτι λαλοῦντός σου ἐρεῖ Ἰδοὺ πάρειμι· ἐὰν ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ καὶ δῷς πεινῶντι τὸν ἄρτον σου ἐκ ψυχῆς σου καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην

II. 2. *ἀγαπᾶτε* c. S., habet (i. e. *amet* secundum Gallandium et Volkmarum) vet. int. 4. *ὁμοίως* c. vet. int., *μὴ ὁμοίως* S. Weizs. l. l. p. 49 et Volkm. 7. 8. *ὀσμὴ — αὐτήν* c. S., proprius ad LXX. (*καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουθενώσει*) accessit vet. int. 9. *μὴ ὁ πόνηρος* c. S. et vet. int. (cuius *ne quando* Volkm. optime emendavit *nequam*). 10. *ἐν ἡμῖν* c. S.** et. vet. int., Volkm., *ημιν* S.

vestrum adversus proximum non habeat malitiam et iuramentum mendum non habeat (l. amet). intelligere ergo debemus, quum non simus sine intellectu, consilium benignitatis patris nostri: quia nobis dicit, volens nos similiter errantes quaerere, quemadmodum ad illum accedamus.
nobis enim dicit: Sacrificium Deo cor contribulatum, et Ps. LI, 19.
humiliatum Deus non despicit. certius ergo inquirere debemus, fratres, de nostra salute, ut ne quando (l. nequam) habeat introitum in nobis et avertat nos a vita
nostra. III. Dicit ergo iterum de his ad illos: Ut quid Jes. LVIII, 4. 5.
mihi ieiunatis, ut hodie audiatur vox vestra in clamore? non tale ieiunium elegi, dicit Dominus, ut quis humiliet animam suam sine causa, neque si curvaveris quasi circulum collum tuum et saccum te circumdederis et cinerem straveris: nec sic celebrabis ieiunium acceptum.
ad nos autem sic dicit: Quum ieiunaveritis, solve omnem Jes. LVIII, 6—10.
nodum iniustitiae, et omnem consignationem iniquam dele, resolve suffocationes impotentium commerciorum, dimitte quassatos in remissionem et omnem cautionem malignam dissipa. frange esurienti panem tuum, et egenos sine tecto induc in domum tuam; quum videris nudum, vesti, et domesticos seminis tui non despicies. tunc erumpet temporaneum lumen tuum, et vestimenta tua cito oriuntur (l. orientur). et praeibit ante te iustitia, et claritas Dei circumdabit te. tunc exclamas, et Deus exaudiet te; quum adhuc loqueris, dicet: Ecce, adsum, si abstuleris a te nodum et suadelam malorum (manuum?) et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem ex animo. in hoc ergo, fratres,

III. 13. *ἐν* ante *κραυγῇ* c. vet. int. (LXX.) et Volkm., om. S. 18. *ἡμᾶς δέ* c. S.** et vet. int., *ἡμᾶς* S. 20. *πάντα*, *παν* S. Volkm. 24. *ἐὰν* Volkm. sine causa *γυμνὸν* anteposuit. 27. *ἱμάτια* c. vet. int., *ἱμάτια* scripturus haesitavit S. et modo non *ἰάματα* correxit (*ι^α^ματα*), procul dubio *ἱμάτια* invenit, cf. Tertullian. de resurr. carn. c. 27 et Rigalt. ad h. l.

ἐλεήσεις. εἰς τοῦτο οὖν, ἀδελφοί, ὁ μακρόθυμος προβλέψας, ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ πιστεύσει ὁ λαός, ὃν ἡτοίμασεν τῷ ἠγαπημένῳ αὐτοῦ, προεφανέρωσεν ἡμῖν περὶ πάντων, ἵνα μὴ προσερχώμεθα ὡς ἐπηλύται τῷ ἐκείνων νόμῳ.

IV. Δεῖ οὖν ἡμᾶς περὶ τῶν ἐνεστώτων ἐπιπολὺ ἐρευνῶντας ἐκζητεῖν τὰ δυνάμενα ἡμᾶς σώζειν. φύγωμεν οὖν τελείως ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων τῆς ἀνομίας. μήποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας· καὶ μισήσωμεν τὴν πλάνην τοῦ νῦν καιροῦ, ἵνα εἰς τὸν μέλλοντα ἀγαπηθῶμεν· μὴ δῶμεν τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ ἄνεσιν, ὥστε ἔχειν αὐτὴν ἐξουσίαν μετὰ ἁμαρτωλῶν καὶ πονηρῶν συντρέχειν, μήποτε ὁμοιωθῶμεν αὐτοῖς. τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικεν, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς Ἑνὼχ λέγει. εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης συντέτμηκεν τοὺς καιροὺς καὶ τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξῃ. λέγει δὲ οὕτως καὶ ὁ προφήτης Βασιλεῖαι δέκα ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύσουσιν, καὶ ἐξαναστήσεται ὄπισθεν αὐτῶν μικρὸς βασιλεύς, ὃς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἓν τῶν βασιλέων. ὁμοίως περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει Δανιήλ· Καὶ εἶδον τὸ τέταρτον θηρίον πονηρὸν καὶ ἰσχυρὸν καὶ χαλεπώτερον παρὰ πάντα τὰ θηρία τῆς γῆς, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνέτειλεν δέκα κέρατα, καὶ ἐξ αὐτῶν μικρὸν κέρας παραφυάδιον, καὶ ὡς ἐταπείνωσεν ὑφ' ἓν τρία τῶν μεγάλων κεράτων. συνιέναι οὖν ὀφείλετε. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο ἐρωτῶ ὑμᾶς ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὤν, ἰδίως δὲ καὶ πάντας ἀγαπῶν ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου, προσέχειν νῦν ἑαυτοῖς καὶ μὴ ὁμοιοῦσθαί τισιν ἐπισωρεύοντας ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν λέγοντας ὅτι ἡ διαθήκη ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστίν. ἡμῶν μέν· ἀλλ' ἐκεῖνοι οὕτως εἰς τέλος ἀπώλεσαν αὐτήν.

Enoch LXXXIX, 61 sq. XC, 17.

Dan. VII, 24.

Dan. VII, 7. 8.

III. 1. ὁ μακρόθυμος c. S., θεός c. vet. int. add. Volkm. 3. τῷ ἠγαπημένῳ c. vet. int., εν τω ηγαπ. S. Volkm. — προεφανέρωσεν c. vet. int., γαρ add. S. Volkm. (qui post αὐτοῦ punctum posuit). 4. προσερχώμεθα c. vet. int., επιλυτοι (l. ἐπηλύται) S., ἐπήλυτοι Volkm. — νόμῳ c. vet. int. Volkm., νομων S.

IV. 7. ἐρευνῶντας c. Volkm., εραυνωντας S. 8. 9. μήποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας c. S. Volkm., om. vet. int. propter homoeoteleuton. 11. ἀγαπηθῶμεν c. S.** vet. int. et Volkm., αγαπησωμεν S. 13. 14. τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικεν, περὶ οὗ γέγραπται c. S. (ubi γέγραπται post σκάνδαλον iam

providens est et misericors Deus, quia in simplicitate crediturus esset populus, quem comparavit dilecto suo, atque ante ostendit omnibus nobis, ut non incurramus tamquam proselyti ad illorum legem.

IV. Oportet ergo de histantibus (l. instantibus) multum scrutantes scribere, quae non (l. nos) possint sanare. fugiamus ergo ab omni opere iniquitatis, et odio habeamus errorem huius temporis, ut futuro diligamur. non demus animae nostrae spatium, ut possit habere potestatem discurrendi cum nequissimis et peccatoribus, ne quando similemus illis. consummata enim tentatio, sicut scriptum est, sicut Daniel dicit, adpropinquavit. propter hoc enim Dominus interdicit (l. intercidit) tempora et dies, ut acceleret dilectus illius ad hereditatem suam. dicit sic propheta: Regna in terris decem regnabunt, et resurget retro pusillus, qui deponet tres in unum. de regnis similiter. de hoc ipso dicit iterum Daniel: Et vidi quartam bestiam, nequam et fortem et saeviorem ceteris bestiis marinis. et apparuerunt illi decem cornua, et ascendit aliud cornu breve in medio illorum et deiecit cornua tria de maioribus cornibus. intelligere ergo debemus. adhuc et rogo vos tamquam unus ex vobis, omnes amans super animam meam, ut adtendatis vobis et non similetis eis, qui peccata sua congerunt et dicunt, quia testamentum illorum et nostrum est. nostrum autem, quia illi in perpetuum perdiderunt illud, quod Moyses

Dan. VII, 24.

Dan. VII, 7. 8.

prima manu notatum est), τὸ τέλειον σκάνδαλον περὶ οὗ γέγραπται, ἤγγικεν Volkm. 14. Ἑνώχ c. S. Volkm., Daniel vet. int. 17. ἥξῃ, S. ἥξει, ita Volkm. 28. ὁμοιοῦσθαι c. S., non emendandum est c. Volkm. ὁμοιοῦσθε. — ἐπισωρεύοντας. S. mendose επισωρευοντες, ita Volkm. 29. ὑμῶν c. S., sine causa [ὑμῶν] ὑμῖν Volkm.

25. ἐκείνων καὶ ἡμῶν ἐστίν c. vet. int. (quem male emendavit Dress.: quia testamentum illorum non et nostrum est, nostrum autem), om. S., καὶ ἐκείνων καὶ ἡμῶν Volkm. ipse Dresselius nescit, an fides habenda sit Reithmayrio, qui solus voc. *non* in cod. ms. exstare asseruit.

Ex. XXXI, 18. XXXIV, 28. λαβόντος ἤδη τοῦ Μωϋσέως. λέγει γὰρ ἡ γραφή· Καὶ ἦν Μωϋσῆς ἐν τῷ ὄρει νηστεύων ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα καὶ ἔλαβεν τὴν διαθήκην ἀπὸ τοῦ κυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς τοῦ κυρίου. ἀλλὰ ἐπιστραφέντες ἐπὶ τὰ εἴδωλα Ex. XXXII, 7. Deut. IX, 12. ἀπώλεσαν αὐτήν. λέγει γὰρ οὕτως κύριος Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου· καὶ συνῆκεν Μωϋσῆς καὶ ἔρριψεν τὰς δύο πλάκας ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ· καὶ συνετρίβη αὐτῶν ἡ διαθήκη, ἵνα ἡ τοῦ ἠγαπημένου Ἰησοῦ ἐγκατασφραγισθῇ εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν ἐν ἐλπίδι τῆς πίστεως αὐτοῦ. πολλὰ δὲ θέλων γράφειν οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ᾽ ὡς πρέπει ἀγαπῶντι ἀφ᾽ ὧν ἔχομεν μὴ ἐλλιπεῖν, γράφειν ἐσπούδασα ἐγὼ περίψημα ὑμῶν. προσέχωμεν οὖν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. οὐδὲν γὰρ ὠφελήσει ὑμᾶς ὁ πᾶς χρόνος τῆς πίστεως ὑμῶν, ἐὰν μὴ νῦν ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ καὶ τοῖς μέλλουσιν σκανδάλοις, ὡς πρέπει υἱοῖς θεοῦ, ἀντιστῶμεν, ἵνα μὴ σχῇ παρείσδυσιν ὁ μέλας. φύγωμεν ἀπὸ πάσης ματαιότητος καὶ μισήσωμεν τελείως τὰ ἔργα τῆς πονηρᾶς ὁδοῦ. μὴ καθ᾽ ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζετε ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι, ἀλλ᾽ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχόμενοι συνζητεῖτε Jes. V, 21. περὶ τοῦ κοινῇ συμφέροντος. λέγει γὰρ ἡ γραφή Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες. γενώμεθα πνευματικοί, γενώμεθα ναὸς τέλειος τῷ θεῷ. ἐφ᾽ ὅσον ἐστὶν ἐν ἡμῖν, μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ θεοῦ καὶ φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν. ὁ κύριος ἀπροσωπολήμπτως κρινεῖ τὸν κόσμον. ἕκαστος, καθὼς ἐποίησεν, κομιεῖται. ἐὰν ᾖ ἀγαθός, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ προηγήσεται αὐτοῦ· ἐὰν ᾖ πονηρός, ὁ μισθὸς τῆς πονηρίας ἔμπροσθεν

IV. 2. 3. *τεσσαράκοντα* S. $\overline{\mu}$. Volkm. 9. *ἔρριψεν*. S. *εριψεν*. — *αὐτοῦ* c. S.** vet. int., *αὐτῶν* S., *αὐτοῦ* Volkm. 12 — 14. *πολλὰ — ὑμῶν* c. S., om. vet. int. 14. *γράφειν* c. S.** Volkm., *γραφην* S. — *ἐγώ* cf. c. VI. p. 16, 16., *διό* S., *τὸ περίψημα ὑμῶν* [*ὧν· διό*] Volkm. 14. 15. *προσέχωμεν οὖν* c. vet. int., *προσεχομεν εν* S., *προσέχωμεν ἐν* Volkm. 16. 17. *νῦν — σκανδάλοις* c. S., *ἐν τῷ νῦν καιρῷ τῷ Ἀνόμῳ καὶ τοῖς μέλλουσιν σκανδάλοις* Volkm. 17. 18. *ὡς πρέπει υἱοῖς θεοῦ* c. S. et vet. int., quem etiam Volkm. recte emendavit. non opus est ea coniectura, quam Weizsäckerus l. l. p. 34. proposuit: graecum *ὡς πρέπει* mutatum esse in *ὡς λέγει* vel *ὥσπερ εἶπεν*, tum *υἱοῖς θεοῦ* in *υἱὸς θεοῦ*, ita lat.

accepit. dicit enim scriptura: Et fuit Moyses in monte Ex. XXXI, 18. XXXIV.
ieiunans quadraginta diebus et quadraginta noctibus, et 28.
accepit testamentum a Domino, tabulas lapideas scriptas
manu Dei. sed conversi in idola perdiderunt illud. dicit Ex. XXXII, 7. Deut. IX,
enim Dominus Moysi: Moyses, descende celerius, quia prae- 12.
teriit legem populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti. et proiecit Moyses tabulas lapideas de manibus suis, et confractum est testamentum eorum, ut dilectio Jesu consignetur in praecordiis vestris in spem fidei illius. propter quod adtendamus novissimis diebus. nihil enim proderit nobis omne tempus vitae nostrae et fidei, si non modo (l. odio) iniquum et futuras tentationes habeamus, sicut dicit filius (l. decet filios) Dei. resistamus omni iniquitati et odio habeamus eam. ergo considerate opera malae viae. non separatim debetis seducere vos tamquam iustificati, sed in unum convenientes inquirite, quod communiter dilectis conveniat et prosit. dicit enim
scriptura: Vae illis, qui sibi solis intelligunt, et apud se Jes. V, 21.
docti videntur. simus spiritales, simus templum consummatum Deo; in quantum est in nobis, meditemur timorem Dei et custodiamus mandata illius. Dominus non accepta persona iudicat mundum. unusquisque secundum quae facit (l. fecit) accipit. si fuerit bonus, bonitas eum antecedit, si nequam, merces nequitiae eum sequitur. adtendite, ne quando quiescentes iam vocati addormiamus in

int. vertisse. 20. πονηρᾶς c. vet. int., πονηριας S. Volkm. 22—27. Clemens Alex. Strom. II, 7, 35. p. 447. καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος Οὐαὶ οἱ συνετοὶ παρ᾽ ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες. προστάξας ἐπήγαγεν Πνευματικοὶ γενώμεθα, ναὸς τέλειος τῷ θεῷ. ἐφ᾽ ὅσον ἐστὶν ἐφ᾽ ἡμῖν, μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ θεοῦ καὶ φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν. 26. καὶ φυλάσσειν — αὐτοῦ c. Clem. Al. et S. (ubi καὶ deest), ἵνα post φυλάσσειν add. S.** 26. 27. ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν c. S.** Clem. Al., Volkm., ινα τοις δικαιωμασιν S.

αὐτοῦ. προσέχωμεν, ἵνα μήποτε ἐπαναπαυόμενοι ὡς κλητοὶ ἐπικαθυπνώσωμεν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ὁ πονηρὸς ἄρχων λαβὼν τὴν καθ᾽ ἡμῶν ἐξουσίαν ἀπώσηται ἡμᾶς ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ κυρίου. ἔτι δὲ κἀκεῖνο, ἀδελφοί μου, νοεῖτε· ὅταν βλέπητε μετὰ τηλικαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα τὰ γεγονότα ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ οὕτως ἐγκαταλε- Mt. XX, 16. *λεῖφθαι αὐτούς· προσέχωμεν, μήποτε, ὡς γέγραπται, πολλοὶ* XXII, 14. Esr. VIII, 3. *κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ εὑρεθῶμεν.*

V. *Εἰς τοῦτο γὰρ ὑπέμεινεν ὁ κύριος παραδοῦναι τὴν σάρκα εἰς καταφθοράν, ἵνα τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἁγνισθῶμεν, ὅ ἐστιν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ῥαντίσματος αὐτοῦ. γέγραπται γὰρ περὶ αὐτοῦ ἃ μὲν πρὸς τὸν Ἰσραήλ,* Jes. LIII, 5. 7. *ἃ δὲ πρὸς ἡμᾶς. Λέγει δὲ οὕτως Ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἀμνὸς ἄφωνος ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτόν. οὐκοῦν ὑπερευχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ κυρίῳ, ὅτι καὶ τὰ παρεληλυθότα ἡμῖν ἐγνώρισεν, καὶ ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν ἡμᾶς ἐσόφισεν, καὶ εἰς τὰ μέλλοντα οὐκ ἐσμὲν* Prov. I, 17. *ἀσύνετοι. λέγει δὲ ἡ γραφή Οὐκ ἀδίκως ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς. τοῦτο λέγει ὅτι δικαίως ἀπολεῖται ἄνθρωπος, ὃς ἔχων ὁδοῦ δικαιοσύνης γνῶσιν ἑαυτὸν εἰς ὁδὸν σκότους ἀποσυνέχει. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο, ἀδελφοί μου· εἰ ὁ κύριος ὑπέμεινεν παθεῖν περὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ὢν παντὸς τοῦ κόσμου κύριος, ᾧ εἶπεν ὁ θεὸς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου* Gen. I, 26. *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· πῶς οὖν ὑπέμεινεν ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπων παθεῖν; μάθετε. οἱ προφῆται, ἀπ᾽ αὐτοῦ ἔχοντες τὴν χάριν, εἰς αὐτὸν ἐπροφήτευσαν. αὐτὸς δὲ ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξῃ, ὅτι ἐν σαρκὶ ἔδει αὐτὸν φανερωθῆναι, ὑπέμεινεν, ἵνα καὶ τοῖς πατράσιν τὴν ἐπαγγελίαν ἀποδῷ καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἑτοιμάζων ἐπιδείξῃ ἐπὶ τῆς γῆς*

IV. 1. *προσέχωμεν* c. vet. int. et Volkm., om. S. — *ἵνα μήποτε* c. S., c. vet. int., qui male interpunxit, Volkm. anteposuit *προσέχωμεν*. 5. *νοεῖτε* c. vet. int. et S., ubi *ὅταν* ante *νοεῖτε* iam prima manus et S.** notavit. — *βλέπητε* c. vet. int. et Volkm., om. S. 6. *τὰ* ante *γεγονότα* c. S.** Volkm., om. S. V. 22. *ὅς* c. Volkm., ο S. 23. *ἔτι δὲ καὶ τοῦτο* vet. int. confuse

peccatis nostris, et nequam accipiens potestatem nostram suscitet et excludat a regno Domini. adhuc et illud intelligite, quum videritis tanta signa et monstra in populo Judaeorum, et sic illos dereliquit Dominus. adtendamus ergo, ne forte, sicut scriptum est, multi vocati, pauci electi inveniamur. Mt. XX, 16. XXII. 14. 4 Esr. VIII, 3.

V. Propter hoc Dominus sustinuit tradere corpus suum in exterminium, ut remissione peccatorum sanctificemur, quod est sparsione sanguinis illius. scriptum est enim de illo, quaedam ad populum Judaeorum, quaedam ad nos. dicit autem sic: Vulneratus est propter iniquitates nostras et vexatus est propter peccata nostra. sanguini illius sanati sumus. tamquam ovis ad victimam adductus est, et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. supergratulari ergo debemus Domino, quia et praeterita nobis ostendit et sapientes fecit, et de futuris non sumus sine intellectu. dicit autem: Non iniuste tenduntur retia avibus. hoc dicit, quia iuste periet homo habens viam veritatis, scientiam, et se a via tenebrosa non continet adhuc. et ad hoc Dominus sustinuit pati pro anima nostra, quum sit orbis terrarum Dominus, cui dixit die ante constitutionem saeculi: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. quo modo ergo sustinuit, quum ab hominibus hoc pateretur, discite. prophetae ab ipso habentes donum in illum prophetaverunt. ille autem, ut vacuam faceret mortem et de mortuis resurrectionem ostenderet, quia in carne oportebat eum adparere, sustinuit, ut promissum parentibus redderet. et ipse sibi populum . . parans . . resurrectione facta in terris . . . iu-

Jes. LIII, 5. 7.

Prov. I, 17.

Gen. I, 26.

vertit. 29. 30. *καταργήσῃ—δείξῃ*. S. *καταργήσει, δείξει*, ita Volkm. 33. *ἑτοιμάζων* c. S.** vet. int., Volkm., *ονομαζων* S. — *ἐπιδείξῃ* c. Voss., Dress., Volkm., *ἐπιδείξει* S. B F O Men. (qui legi voluit *ἐπέδειξε*), *ἐπὶ δείξει* V., *ἐπείδειξει* C. — *τῆς* c. S.** ceteris, *την* S.

ὤν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ. πέρας γέ τοι διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ καὶ τηλικαῦτα τέρατα καὶ σημεῖα ποιῶν ἐκήρυσσεν, καὶ οὕπερ ἠγάπησαν αὐτόν· ὅτε δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρ-
Mt. IX, 13. *τίαν ἀνομωτέρους, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐκ ἦλθεν καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν, τότε ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν εἶναι υἱὸν θεοῦ. εἰ γὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκί, πῶς ἂν ἐσώθησαν οἱ ἄνθρωποι βλέποντες αὐτόν, οἵ γε τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον, ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ ὑπάρχοντα, βλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι; οὐκοῦν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰς τοῦτο ἦλθεν ἐν σαρκί, ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτιῶν ἀνακεφαλαιώσῃ τοῖς διώξασιν ἐν θανάτῳ τοὺς προφήτας αὐτοῦ.*
Jes. LIII, 8. *οὐκοῦν εἰς τοῦτο ὑπέμεινεν. λέγει γὰρ ὁ θεὸς τὴν πλη-*
Zach. XIII, 6. *γὴν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ὅτι ἐξ αὐτῶν Ὅταν πατάξωσιν τὸν ποιμένα ἑαυτῶν, τότε σκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης. αὐτὸς δὲ ἠθέλησεν οὕτως παθεῖν. ἔδει γὰρ*
Ps. XXII, 21. CXIX, 120. XXII, 17. *ἵνα ἐπὶ ξύλου πάθῃ· λέγει γὰρ ὁ προφητεύων ἐπ' αὐτῷ Φεῖσαί μου τῆς ψυχῆς ἀπὸ ῥομφαίας καὶ Καθήλωσόν μου τὰς σάρκας, ὅτι πονηρευομένων συναγωγαὶ ἐπανέ-*
Jes. L, 6. 7. *στησάν μοι· καὶ πάλιν λέγει Ἰδοὺ τέθεικά μου τὸν νῶτον εἰς μάστιγας καὶ τὰς σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου ἔθηκα εἰς στερεὰν πέτραν.*

V. 1. *πέρας γέ τοι* etiam S. *πέρας δ' ἔτι* B. et varia lectio apud Voss. 3. *ἐκήρυσσεν* c. S. Volkm., *ἐκήρυξε* vulg. — *οὕπερ ἠγάπησαν* c. vet. int., *υπερηγαπησαν* S. Volkm., *ὑπερηγάπησεν* ceteri codd. 4. *τοὺς* c. SBCOV, om. F. 4—7. Origenes c. Cels. I, 63 (Opp. I. 378 ed. Ruae.) *γέγραπται δὴ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ — ὅθεν ὁ Κέλσος λαβὼν τάχα εἶναι ἐπιρρήτους καὶ πονηροτάτους τοὺς ἀποστόλους — ὅτι ἐξελέξατο τοὺς ἰδίους ἀποστόλους Ἰησοῦς, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους* (cf. etiam Philocal. c. 18). Hieronymus adv. Pelagianos III, 1 (Opp. II, 783 ed. Vallars.): *Ignatius* vir apostolicus et martyr scribit audacter: Elegit Dominus Apostolos, qui super omnes homines peccatores erant. — quod Hieronymus Ignatium, non Barnabam laudavit, bene explicavit Volkmarus l. l. p. 18: textus vulgati codices (BCFOV) Polycarpi epistulam ante Barnabae epistulam exhibent, codex vero originalis eorum apographorum forsan vetustissimus erat, si ante Polycarpum (ut moris est in veteribus codd.) et Ignatii epistulas exhibuit. talis cod. facillime Hieronymum inducere potuit, ut verba Barnabea de apostolis peccatoribus, per Celsum et Origenem clarissima, Ignatio tribuerit, quod belle iam ante Menardum coniectaverunt. 7. *ἐφανέρωσεν* c. S.** vet. int., *σεν* S. — *εἰς μετάνοιαν* c. BCFOV vet. int. (lacuna), om. S. Volkm. 8. *εἶναι υἱὸν θεοῦ* c. S., *υἱὸν θεοῦ εἶναι* ceteri codd. 9. *πῶς — βλέποντες* c. FOV vet. int.,

dicabat illis (l. iudicabit ipse) . . . ad vitam ducens (l.
ad finem docens) populum Judaeorum et magna signa et
monstra faciens, non crediderunt nec dilexerunt illum.
tunc apostolos suos, qui incipiebant praedicare evange-
lium suum, elegit, qui erant super omne peccatum pecca-
tores, ut ostenderet, quia non venit vocare iustos, sed Mt. IX, 13.
peccatores. . . . . tunc ostendit se esse filium Dei. si
enim non venisset in carne, quo modo possent homines
sanari? . . . quum respicientes solem, ... qui est
opus manus Dei, non possint radios eius diutius intueri.
filius ergo Dei ideo in carne venit, ut consummationem
peccatorum definiret eis, qui persecuti sunt ad mortem
prophetas illius . . . . . dicit autem Esaias: Plaga corporis Jes. LIII, 8.
illius omnes sanati sumus. et alius propheta: Feriam Zach. XIII, 6.
pastorem, et dispergentur oves gregis. ipse autem voluit
sic pati . . . . dicit enim qui prophetat de illo:
Parce animae meae a gladio, et: Confige clavis carnes Ps. XXII, 21. CXIX,
meas, quia nequissimorum conventus insurrexerunt in 120. XXII, 17.
me. et iterum dicit: Ecce posui dorsum meum ad fla- Jes. L, 6. 7.
gella, et maxillas meas ad palmas. faciem autem meam
posui tamquam solidam petram.

πῶς ἂν ἐσώθημεν οἱ ἄνθρωποι βλέποντες BC, ουδ αν πως οι ανθρωποι εσωθησαν βλεποντες S. Volkm. — οἵ γε (*ΟΙΓΕ*) c. M. Schmidt. inde S. (Volkm.) *ΟΤΕ*, ceteri codd. ὅτι. 10. τῶν c. S. Volkm., om. ceteri codd. 11. βλέποντες c. BCOV Dress., ἐμβλέποντες S. Volkm. — ἰσχύουσιν c. S. BC vet. int., ἰσχύσουσιν OV. — τάς c. SBCFOV Dress., om. vulg. 12. 13. εἰς τοῦτο ἦλθεν ἐν σαρκὶ c. textu vulg. et vet. int., εν σαρκι ηλθεν S., εἰς τοῦτο ἐν σαρκὶ ἦλθεν Volkm. 13. 14. ἀνακεφαλαιώσῃ c. S. Volkm., κεφαλαιώσῃ ceteri codd. (—σει V.) 14. αὐτοῦ c. vet. int. S.** BCOV Volkm., αὐτῶν S. 15. γὰρ c. S.** et textu vulg. (Volkm.), om. S. 15. 16. πληγήν c. SBOV Volkm., πηγήν C. Men. 16. ὅτι c. textu vulg. S.** Volkm., om. S. — ἐξ αὐτῶν c. codd. et Volkm., καὶ ἄλλος προφήτης e vet. int. add. Dress. — πατάξωσιν c. S. et Volkm., πατάξω (secundum Matth. XXVI, 31) ceteri codd. et vet. int., textus vulg. 17. ἑαυτῶν c. S. et Volkm., om. ceteri codd. et textus vulg. — σκορπισθήσεται c. textu vulg. et vet. int., απολιπεται (** σκορπισθησεται και απολειται) S., ἀπολεῖται Volkm. 18. δέ post αὐτός c. S., vet. int., Volkm., om. ceteri codd. et textus vulg. 20. καὶ c. S., vet. int., Volkm., om. ceteri codd. et textus vulg. 21. πονηρευομένων συναγωγαί c. textu vulg. et vet. int., συναγωγη πονηρευομενων S. et Volkm. 23. καὶ τὰς c. textu vulg. et vet. int., τας τε S. et Volkm. — μου εἰς c. S., vet. int. Volkm., εἰς textus vulg.

(Jes. L, 8. 9.) VI. Ὅτε οὖν ἐποίησεν τὴν ἐντολήν, τί λέγει; Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι· ἢ τίς ὁ δικαζόμενός μοι; ἐγγισάτω τῷ παιδὶ κυρίου. οὐαὶ ὑμῖν· ὅτι πάντες ὑμεῖς παλαιωθήσεσθε ὡς ἱμάτιον, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς· καὶ πάλιν λέγει ὁ προφήτης, ἐπεὶ ὡς λίθος ἰσχυρὸς ἐτέθη εἰς συντριβήν· (Jes. XXVIII, 16.) Ἰδοὺ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτόν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. εἶτα τί λέγει; Καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. ἐπὶ λίθον οὖν ἡμῶν ἡ ἐλπίς; μὴ γένοιτο. ἀλλ' ἐπεὶ ἐν ἰσχύι τέθεικεν τὴν σάρκα αὐτοῦ ὁ κύριος. λέγει γάρ· (Jes. L, 7.) Καὶ ἔθηκέ με ὡς στερεὰν πέτραν. λέγει δὲ πάλιν ὁ προφήτης· (Ps. CXVIII, 22.) Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. καὶ πάλιν λέγει· (Ps. CXVIII, 24.) Αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη καὶ θαυμαστή, ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος. ἁπλούστερον ὑμῖν γράφω, ἵνα συνιῆτε, ἐγὼ περίψημα τῆς ἀγάπης ὑμῶν. τί οὖν λέγει πάλιν ὁ προφήτης; (Ps. XXII, 17. 19.) Περιέσχεν με συναγωγὴ πονηρευομένων, ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον, καὶ Ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. ἐν σαρκὶ οὖν αὐτοῦ μέλλοντος φανεροῦσθαι καὶ πάσχειν, προεφανερώθη τὸ πάθος. λέγει γὰρ ὁ προφήτης ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· (Jes. III, 9.) Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν εἰπόντες (Jes. III, 10.) Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν. τί λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς; (Ex. XXXIII, 1.) Ἰδοὺ τάδε λέγει κύριος ὁ θεός· Εἰσέλθατε εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, ἣν ὤμοσεν κύριος τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ

VI. 1. *τὴν ἐντολὴν* c. S., *ἐντολήν* text. vulg. 2. *ἀντιστήτω μοι* c. S., vet. int. et textu vulg., om. BC Men. 2. 3. *ὁ δικαζόμενός μοι* c. BCOV, *ο δικαιουμενος μοι* S., *ὁ εἰκαζόμενός μοι* vet. int. *ἀντιστήτω μοι* hic add. B. 3. 4. *πάντες ὑμεῖς παλαιωθήσεσθε ὡς ἱμάτιον* c. textu vulg. et vet. int., *οτι υμεῖς παντες ως ιματιον παλ.* S. 6. *ἐμβαλῶ* c. S. BCFOV et vet. int., *ἐμβάλλω* Men. et Hefelius. 7. *πολυτελῆ* c. S.** et textu vulg., *πολυτελην* S. 8. *ὁ πιστεύων εἰς αὐτόν* c. S. (LXX) et vet. int., *ὃς ἐλπίσει ἐπ' αὐτόν* vulg. 9. *λίθον* c. S. text. vulg., *λίθου* Voss. 10. *τέθεικεν* c. S., *ἔθηκε* text. vulg. — *ὁ κύριος* c. text. vulg., *κυριος* S. 14. 15. Clemens Alex. Strom. V. 10, 64, p. 683. *ἀλλὰ καὶ Βαρνάβας — Ἁπλούστερον, φησίν, ὑμῖν γράφω ἵνα συνιῆτε.* 15. *ὑμῖν* c. Clem. Al. SBCOV et vet. int., *ἡμῖν* Men. Voss. — *συνιῆτε* c. Clem. Al. BC. *συνιετε* S., *συνιεῖτε* VO (hic ad oram manu secunda *συνιῆτε*). 18. *κηρίον* solus C. *κυρίον*. 20. *προεφανερώθη* c. S., *προεφανεροῦτο* textus vulg. (*προεφανεροῦτο* C.). 22. *βεβούλευνται* c. S. BO (manu secunda) Men. (in margine), *βεβούλευται* COV (pr. manu) Men. (in textu). 23. *δύσχρηστος* solus C. *δυσχριστος*. 23 — p. 18, 10. Clemens Alex. l. l. pergit: *εἶθ' ὑποβὰς*

VI. Quum autem fecit Dei praeceptum, quid dicit? Jes. L, 8. 9.
Quis est qui contradicit? resistat mihi. quis aequalis futurus
est mihi? propinquet puero Dei. vae vobis, quia vos omnes
veterascitis (l veterascetis) tanquam vestimentum, et tinea
devorabit vos. iterum dicit propheta: Tamquam lapis . . Jes. XXVIII, 16.
expositus est in adflictionem. ecce mittam in fundamenta
Sion lapidem pretiosum, electum . . et quid dicit? Et
qui crediderit in illum, non confundetur. in lapide ergo
fides nostra? absit. sed quia in fortitudine posuit corpus Jes. L, 7.
illius . . . . dicit iterum propheta: Lapidem quem Ps. CXVIII, 22.
reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput an-
guli. . . hic est dies . . . ., quem fecit Dominus . . . . Ps. CXVIII, 24.
. . . . quid ergo dicit? . . Circumvenerunt me Ps. XXII, 17.
conventus nequissimorum. vallaverunt me tamquam apes
. . et iterum dixit: Super vestem meam sortes miserunt. Ps. XXII, 19.
in carne ergo incipiente illo venire, . . ante ostensa sunt quae
passurus erat. dicit ergo propheta ad Judaeos: Vae animae Jes. III, 9.
iniquorum . . . . qui (al. quia) dicunt inter se: Cir- Jes. III, 10.
cumveniamus iustum, quia insuavis est nobis. et Moyses
autem dicit ad illos . . Haec dicit Dominus Deus: Intrate Ex. XXXIII, 1.
in terram bonam, quam promisit Dominus Abrahae, Isaac
et Jacob; et domini estote illius terrae, quae trahit lac

ἤδη σαφέστερον γνωστικῆς παραδόσεως ἴχνος παρατιθέμενος λέγει Τί λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς; Ἰδοὺ τάδε λέγει κύριος ὁ θεός Εἰσέλθετε εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, ἣν ὤμοσεν κύριος ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ κατακληρονομήσατε αὐτήν, γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι. τί λέγει ἡ γνῶσις; μάθετε. ἐλπίσατε, φησίν, ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ἡμῖν Ἰησοῦν· ἄνθρωπος γὰρ γῆ ἐστὶ πάσχουσα· ἀπὸ προσώπου γὰρ γῆς ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ ἐγένετο. τί οὖν λέγει Εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν τὴν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι; εὐλογητὸς κύριος ἡμῶν, ἀδελφοί, ὁ σοφίαν καὶ νοῦν θέμενος ἐν ἡμῖν τῶν κρυφίων αὐτοῦ. λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου. τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ;) etiam Strom. VI, 8, 65 p. 777 λέγει γὰρ ἡ γραφή Ὁ τὰ πολλὰ λέγων καὶ ἀντακούσεται (Job. IX, 2)· παραβολὴν δὲ κυρίου τίς νοήσει,-εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ; 23. 24. τί λέγει ὁ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς c. Clem. Al. et S., λέγει δὲ καὶ Μωϋσῆς αὐτοῖς textus vulg. 25. εἰσέλθατε c. S. (εισελθαται) BO (ubi ὤμοσεν sequitur) V, εἰσέλθετε textus vulg. etiam Dress. 26. κύριος. solus S.** add. τοῖς πατράσιν ὑμῶν.

κατακληρονομήσατε αὐτήν, γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι.
τί λέγει ἡ γνῶσις; μάθετε. ἐλπίσατε, φησίν, ἐπὶ τὸν ἐν
σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν. ἄνθρωπος
γὰρ γῆ ἐστὶ πάσχουσα· ἀπὸ προσώπου γὰρ τῆς γῆς ἡ
πλάσις τοῦ Ἀδὰμ ἐγένετο. τί οὖν λέγει Εἰς τὴν γῆν τὴν
ἀγαθὴν τὴν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι; εὐλογητὸς ὁ κύριος
ἡμῶν, ἀδελφοί, ὁ σοφίαν καὶ νοῦν θέμενος ἐν ὑμῖν τῶν
κρυφίων αὐτοῦ. λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυ-
ρίου. τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν
τὸν κύριον αὐτοῦ; ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ
ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς
παιδίων ἔχειν τὴν ψυχήν, ὡσὰν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ
Gen. I, 26. ἡμᾶς. λέγει γὰρ ἡ γραφὴ περὶ ἡμῶν, ὡς λέγει τῷ υἱῷ
Ποιήσωμεν κατ᾽ εἰκόνα καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν ἡμῶν τὸν
ἄνθρωπον, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν θηρίων τῆς γῆς καὶ τῶν
πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης.
Gen. I, 28. καὶ εἶπεν κύριος ἰδὼν τὸ καλὸν πλάσμα ἡμῶν Αὐξά-
νεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. ταῦτα
πρὸς τὸν υἱόν. πάλιν σοι ἐπιδείξω, πῶς πρὸς ἡμᾶς λέγει
κύριος. δευτέραν πλάσιν ἐπ᾽ ἐσχάτων ἐποίησεν. λέγει
4 Esr. V, 42. κύριος Ἰδοὺ ποιῶ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα. εἰς τοῦτο
οὖν ἐκήρυξεν ὁ προφήτης Εἰσέλθατε εἰς γῆν ῥέουσαν
γάλα καὶ μέλι καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. ἴδε οὖν, ἡμεῖς
ἀναπεπλάσμεθα, καθὼς πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει
Ex. XI, 19. XXXVI, 26. Ἰδού, λέγει κύριος, ἐξελῶ τούτων, τουτέστιν ὧν προέ-
βλεπε τὸ πνεῦμα κυρίου, τὰς λιθίνας καρδίας καὶ ἐμ-
βαλῶ σαρκίνας. ὅτι αὐτὸς ἐν σαρκὶ ἔμελλεν φανεροῦσθαι
καὶ ἐν ἡμῖν κατοικεῖν. ναὸς γὰρ ἅγιος, ἀδελφοί μου,

VII. 1. *κατακληρονομήσατε αὐτήν* c. S.** et textu vulg., *κατακληρονομησατω την* S. (dictando male auditum). 2. *τί.* solus S. add. *δε.* — *φησίν* c. Clem. Al. S.** vet. int., om. S. et codicum familia vulgaris. addendum esse hoc voc. iam vidit Davisius. 4. *γὰρ* c. Clem. Al. S. vet. int., om. codd. vulg. familia. 5. *εἰς* c. Clem. Al. S. vet. int., om. codd. vulg. familia. 6. *τὴν ῥέουσαν* c. Clem. Al. vet. int. et codd. vulg. familia, *γη* (** *γην*) *ρεουσαν* S. 7. *ἀδελφοί* c. Clem. Al. S., om. ceteri codd. 8. 9. *λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου. τίς νοήσει κτλ.* saltem apud Barnabam male interpunxerunt editores *λέγει γὰρ ὁ προφήτης Παραβολὴν κτλ.* 10. *ἀνακαινίσας* c. S.** et codd. vulg. familia (*ἀνακαινίσαι,* in margine *ἴσως ἀνακαινίσας* O), *εκαινισεν* S. 12. *παιδίων* c. S., vet. int., Hefel., Dress., *παιδίον* BCOV vulg., *παιδίου* Davis. 12. 13. *ὡσὰν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς* c. S., *ὡς ἂν δὲ ἀναπλασσομένους*

et mel. quid dicat scientia, discite: Credite, inquit, in eum, qui in carne apparebit, Jesum. homo enim terra est . .: quum ex terra sit figmentum Adae. quid ergo dicit: In terram bonam, fluentem lac et mel? et (l. est) benedictus Dominus . ., quia sapientiam et sensum posuit in nobis absconditorum suorum. dicit autem per prophetas parabolam Dominus. quis intelliget, nisi sapiens . . . et diligens Dominum suum? quia ergo, quum nos cognovit (l. renovavit) in remissionem peccatorum, fecit nos aliam figuram tamquam pueros habere, ut spiritu figuraret nos. nos enim, sicut dicit scriptura . . . . Faciamus Gen. I, 26.
hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et supersit bestiis terrae et avibus coeli et piscibus maris. et Dominus videns bonam figuram nostram dixit: Crescite Gen. I, 28.
et multiplicamini et replete terram . . . iterum vobis ostendam, quo modo vobis (l. nobis) dicit. secundam figuram in novissimis dicit (l. fecit) Dominus: ecce, 4 Esr. V, 42.
facio novissima tamquam priora. propter hoc ergo praedicavit propheta: Intrate in terram, quae trahit lac et mel, et dominamini eius . . . .
. . . .
. . . . . . quia ipse incipiebat apparere et in nobis habitare; templum enim Domini . . inhabitatio cordis

αὐτοὺς ἡμᾶς F O V Dress., *ὡς ἂν καὶ ἀπαπλασσομένους αὐτὸς ἡμᾶς* B C et Men. (qui coniecit *ἀναπλασσόμενος αὐτοῖς*). 17. *πλάσμα ἡμῶν* c. S. et vet. int., *πλάσμα ἄνθρωπον* ceteri codd. et text. vulg. 19. 20. *ἐπιδείξω* c. S B C F O V, var. lectione apud Voss., Dress., *ἐνδείξω* Men., Voss. in textu. 19. 20. *πρὸς ἡμᾶς λέγει κύριος* c. S. et vet. int., *πρὸς ἡμᾶς* ceteri codd. et textus vulg. 20. *πλάσιν*. soli O V add. *πρὸς ἡμᾶς*. — *λέγει* c. vet. int. et textu vulg., *δε* add. S., in vetere interpr. editores male punctum post *novissimis* posuerunt. 21. *ποιῶ* c. S. et vet. int., *ποιήσω* ceteri codd. et textus vulg. 22. *εἰσέλθατε* c. S B O V, *εἰσέλθετε* vulg. 23. *ἴδε* c. S B C F O V Dress., *ἰδού* Men. et reliqui editores. 26. 27. *ἐμβαλῶ* c. S., *βαλῶ* ceteri codd. et textus vulg. 27. *ὅτι αὐτὸς* c. S. et vet. int., *αὐτοῖς· ὅτι* textus vulg. — *ἐν σαρκὶ ἔμελλεν* c. S., *ἤμελλεν* (*ἔμελλεν* C.) *ἐν σαρκί* B C F O V vulg.

τῷ κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας. λέγει
Ps. XLV, 3. γὰρ κύριος πάλιν· Καὶ ἐν τίνι ὀφθήσομαι τῷ κυρίῳ
Ps. XXII, 23. τῷ θεῷ μου καὶ δοξασθήσομαι; λέγει Ἐξομολογήσομαί
σοι ἐν ἐκκλησίᾳ, ἐν μέσῳ ἀδελφῶν μου καὶ ψαλῶ σοι
ἀναμέσον ἐκκλησίας ἁγίων. οὐκοῦν ἡμεῖς ἐσμέν, οὓς εἰσ-
ήγαγεν εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν. τί οὖν τὸ γάλα καὶ
μέλι; ὅτι πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι, εἶτα γάλακτι ζωο-
ποιεῖται. οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς τῇ πίστει τῆς ἐπαγγελίας
καὶ τῷ λόγῳ ζωοποιούμενοι ζήσομεν κατακυριεύοντες τῆς
Gen. I, 26. 28. γῆς. προειρήκαμεν δὲ ἐπάνω Καὶ αὐξανέσθωσαν καὶ πληθυ-
νέσθωσαν καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων. τίς οὖν ὁ δυνάμενος
νῦν ἄρχειν θηρίων ἢ ἰχθύων ἢ πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ;
αἰσθάνεσθαι γὰρ ὀφείλομεν ὅτι τὸ ἄρχειν ἐξουσίας ἐστίν,
ἵνα τις ἐπιτάξας κυριεύσῃ. εἰ οὖν οὐ γίνεται τοῦτο νῦν,
ἄρα ἡμῖν εἴρηκεν, πότε· ὅταν καὶ αὐτοὶ τελειωθῶμεν
κληρονόμοι τῆς διαθήκης κυρίου γενέσθαι.

VII. Οὐκοῦν νοεῖτε, τέκνα εὐφροσύνης, ὅτι πάντα
ὁ καλὸς κύριος προεφανέρωσεν ἡμῖν, ἵνα γνῶμεν, ᾧ
κατὰ πάντα εὐχαριστοῦντες ὀφείλομεν αἰνεῖν. εἰ οὖν ὁ
υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὢν κύριος καὶ μέλλων κρίνειν ζῶντας
καὶ νεκρούς, ἔπαθεν, ἵνα ἡ πληγὴ αὐτοῦ ζωοποιήσῃ
ἡμᾶς, πιστεύσωμεν ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ οὐκ ἠδύνατο
Mt. XXVII, 34. 48. παθεῖν, εἰ μὴ δι' ἡμᾶς. ἀλλὰ καὶ σταυρωθεὶς ἐποτίζετο
ὄξει καὶ χολῇ. ἀκούσατε, πῶς περὶ τούτου πεφανέρωκαν
Lev. XXIII, 29. οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ. γεγραμμένης ἐντολῆς Ὃς ἂν μὴ
νηστεύσῃ τὴν νηστείαν, θανάτῳ ἐξολεθρευθήσεται, ἐνε-
τείλατο κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρ-
τιῶν ἔμελλεν τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος προσφέρειν θυσίαν,

VI. 2. *κύριος πάλιν* c. S., *πάλιν κυριος* text. vulg. 3. *τῷ θεῷ* c. SBC Men., *θεῷ* vulg. — *λέγει* c. textu vulg. et vet. int., om. S. — *ἐξομολογήσομαι* c. SBC, *-σωμαι* OV. 4. *σοί* prius om. solus Men. — *ἐν μέσῳ* c. textu vulg. (cf. vet. int. lacunam), om. S. — *σοι* post *ψαλῶ* c. SB (marg.) FOV, vet. int., Dress., om. vulg. 7. *μέλι* c. textu vulg., *τὸ μέλι* S. 8. *οὕτως οὖν* c. S., *οὖν* om. BCFO (*οὕτω*) V. 9. *ζήσομεν*. soli OV *ζήσωμεν*. 10. *προειρήκαμεν* c. S., *προείρηκε* vulg. 10. 11. *Καὶ αὐξανέσθωσαν καὶ πληθυνέσθωσαν* c. S., *ὅτι αὐξανέσθωσαν* text. vulg. 11. *τίς οὖν* c. SOV vet. int., Dress., *τί οὖν* BC, Men. in textu (*τί οὖν ὁ δυνάμενος νῦν ἄρχειν θηρίων ἢ ἰχθύων* in B praetermissa huius codicis margini adscripta esse retulit Dress.). 12. *νῦν* c. textu vulg. et vet. int., om. S. Men. 13. *ἐξουσίας* c. S. et vet. int., *ἐξουσία* text. vulg. 14. *κυριεύσῃ* c. text. vulg. (*κηριεύσῃ*

nostri est. dicit ergo iterum: Et quo modo appa- Ps. XLV, 3.
rebo Domino Deo meo et magnificabor? inquit: Con- Ps. XXII, 23.
fitebor in ecclesia . . fratrum meorum et decantabo tibi in ecclesia sanctorum. nos ergo sumus, quos induxit in terram bonam. quid ergo lac et mel? quia ab initio infans melle et . . lacte vivificatur; sic ut per fidem promissionis, verbo dum adnutrimur, sic vivificamur, dominatum agentes terrae . . . . quis est, qui possit modo esse super bestias, aut super aves, aut super pisces? sentire debetis, quia superesse potestatis est, ut quis imperans Domino (l. Dominus) sit. . . . .

VII. Intelligite ergo, filii dilecti, quia omnia bonus Dominus ostendit nobis, ut sciremus, cum (l. cui) per omnia gratias agere debeamus. si ergo filius Dei, quum sit Dominus qui incipiet iudicare vivos et mortuos, passus est, ut plaga illius vivificaret nos: credamus, quia filius
non poterat pati nisi propter nos. sed et cruci affixus Mt. XXVII, 34. 48.
potatur aceto et felle. audite, quemadmodum de hoc si-
gnificaverint sacerdotes templi: Inscripta lege praecepti, Lev. XXIII, 29.
ut si quis non ieiunaret ieiunium, morte moreretur, praecepit Dominus: quia ipse pro peccatis nostris incipiebat vas spiritus sui offerre hostiam, ut et figuram,

C.), *κυριευσει* S. 15. *ἄρα ἡμῖν* (C et Men. in textu *ὑμῖν*) *εἴρηκεν; πότε.* male *ἆρα ἡμῖν εἴρηκεν. πότε;* editores.

VII. 17. *νοεῖτε.* soli OV *νοῆτε.* 20. *κύριος.* solus S. addidit vel repetit *προεφανερωσεν ἵνα γνωμεν ω κατα παντα ευχαριστουντες,* quae Tischendorfium in altera Dresselii editione non notasse miror. 21. *ἡ* ante *πληγή* solus om. Men. — *ζωοποιήσῃ* c. text. vulg., *ζωοποιησι* S. (-*σει* V). 24. *πῶς* c. textu vulg. et vet. int., om. S. 25. *ναοῦ* c. S., vet. int. (Men. coniectura), *λαοῦ* male ceteri codd. et editiones. — *ἐντολῆς* c. textu vulg. et vet. int., *αὐτοῦ* add. S. — *ὃς ἂν* c. codd. et vet. int., *ὡς* Men. 26. *θανάτῳ* c. S.**, text. vulg. et vet. int., om. S. — *ἐξολεθρευθήσεται* c. S., *εξολοθρευθήσεται* text. vulg. 27. *ὑπὲρ* c. S.**, textu vulg. et vet. int., *επι* S. 28. *ἔμελλεν* c. S., *ἤμελλε* vulg. — *τὸ σκεῦος* c. SB (marg.) FOV Dress., *σκεῦος* vulg.

ἵνα καὶ ὁ τύπος ὁ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ τοῦ προσενεχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελεσθῇ. τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ; Καὶ φαγέτωσαν ἐκ τοῦ τράγου τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν. προσέχετε ἀκριβῶς· Καὶ φαγέτωσαν οἱ ἱερεῖς μόνοι πάντες τὸ ἔντερον ἄπλυτον μετὰ ὄξους. πρὸς τί; ἐπειδὴ ἐμέ, ὑπὲρ ἁμαρτιῶν μέλλοντα τοῦ λαοῦ μου τοῦ καινοῦ
Mt. XXVI, 34. προσφέρειν τὴν σάρκα μου, μέλλετε ποτίζειν χολὴν μετὰ ὄξους, φάγετε ὑμεῖς μόνοι, τοῦ λαοῦ νηστεύοντος καὶ κοπτομένου ἐπὶ σάκκου καὶ σποδοῦ, ἵνα δείξῃ ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν ὑπ᾽ αὐτῶν. πῶς οὖν ἐνετείλατο; προσ-
Lev. XVI. 7 sq. έχετε· Λάβετε δύο τράγους καλοὺς καὶ ὁμοίους καὶ προσενέγκατε, καὶ λαβέτω ὁ ἱερεὺς τὸν ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. τὸν δὲ ἕνα τί ποιήσουσιν; ἐπικατάρατος, φησίν, ὁ εἷς. προσέχετε, πῶς ὁ τύπος τοῦ Ἰησοῦ φανεροῦται. καὶ ἐμπτύσατε πάντες καὶ κατακεντήσατε καὶ περίθετε τὸ ἔριον τὸ κόκκινον περὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· καὶ οὕτως εἰς ἔρημον βληθήτω. καὶ ὅταν γένηται οὕτως, ἄγει ὁ βαστάζων τὸν τράγον εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἀφαιρεῖ τὸ ἔριον καὶ ἐπιτίθησιν αὐτὸ ἐπὶ φρύγανον τὸ λεγόμενον ῥαχήλ, οὗ καὶ τοὺς βλαστοὺς

VII. 1. *ὁ τύπος* c. S.** textu vulg. et vet. int., *ουτος* S. (non notavit Tischdf. in Dresselii ed. II). — *Ἰσαάκ* c. S.** et textu vulg., *ισακ* S. 2. *θυσιαστήριον τελεσθῇ* c. textu vulg. et vet. int., *θυσιαν τελεσθηναι* S. 2—p. 24, 13. *τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ — τοῦ μέλλοντος πάσχειν Ἰησοῦ.* Tertullianus adv. Marcion. III, 7: si enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur, faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? pares quidem atque consimiles propter Domini conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat a quibus et laesus est. alter autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputus et convulsus et compunctus a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicae passionis. alter vero pro delictis oblatus et sacerdotibus templi in pabulum datus secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute. adv. Judaeos c. XIV: sic enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur, faciam interpretationem. nonne et illi utrumque ordinem nominis Christi, qui iam venit, ostendunt? pares quidem atque consimiles propter eundem Domini conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habet, a quibus et laesus est. unus autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputatus et convulsus et compunctus a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus Christi passionis, qui coccinea circumdatus veste et consputatus et omnibus contumeliis afflictus extra civitatem crucifixus est. alter vero pro delictis oblatus et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdo-

quae fuerat sub Isaac, qui oblatus est ad aram, consummaret. quid . . dicit . . propheta? et manducent de hirco, quem oblaturi sunt ad ieiunium pro omnibus peccatis. adtendite diligenter: Et manducent sacerdotes soli . . intestinum non lotum cum aceto. ad quid? quoniam me pro peccatis populi mei incipientem offerre corpus meum potabitis aceto cum felle: manducate vos soli, populo ieiu- Mt. XXVI, 34.
nante et plangite vos (l. plangente) in cilicio et cinere. et ut ostenderet, quia ab illis debet pati, sic praecepit: . . Sumite Lev. XVI, 7 sq.
hircos duos bonos similes et offerte. et accipiant sacerdotes unum, holocaustum pro peccatis, . . . alium autem in maledictionem. adtendite, quo modo figura Jesu ostendebatur. Exspuite in illum, inquit, omnes et pungite et imponite lanam coccineam circa caput illius, et sic in aram (l. eremum) ponatur, et quum ita factum fuerit, adducite qui ferat hircum in eremum et auferat, . . et ponat illam in stirpem quae dicitur rubus, cuius et fructus in agris adsumus (l. adsuevimus) invenientes manducare . . . . .

tes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute. 6. *τὸ ἔντερον* c. S. VO (*τὸν ἔντερον*), *τὸν ἕτερον* BC. — *ἐπειδὴ* c. S.** et textu vulg., *επι* S. — *ἐμέ* c. S.** et textu vulg., *εμεν* S., *εἶδον* (*ἰδίαν*?) add. BCOV Men., neque S. neque veteri interpreti notum, *εἶπεν* add. Dress. 8. *μου* c. S. et vet. int., om. vulg. 10. *σάκκου καὶ σποδοῦ* c. S. (*σάκκου* etiam OV), *σάκκῳ καὶ σποδῷ* vulg. — *δείξῃ* c. S. et vulg., *δείξει* V. 11. *αὐτὸν* c. vulg. et vet. int., *πολλα* add. S. — *ὑπ' αὐτῶν* c. S. et vet. int., *ὑπὲρ αὐτῶν* vulg. — *πῶς οὖν* c. vulg. et vet. int., *ἃ* S. 13. *ὁ ἱερεύς*. solus O. *ἱρεύς*. — *ἕνα*. S. hic et l. 14. *εναν*. 13. 14. *ὁλοκαύτωμα* solus S. male add. *τον ενα*. 14. *ὑπὲρ ἁμαρτιῶν* c. S. B (in marg.) FOV vet. int., Dress., om. vulg. — *ποιήσουσιν* c. vulg., *ποιησωσιν* S. 15. 16. *προσέχετε πῶς ὁ τύπος τοῦ Ἰησοῦ πληροῦται*. Justinus Dial. c. Tr. Jud. c. 40. p. 259. *καὶ οἱ ἐν τῇ νηστείᾳ δὲ τράγοι δύο ὅμοιοι κελευσθέντες γενέσθαι, ὧν ὁ εἷς ἀποπομπαῖος ἐγίνετο, ὁ δὲ ἕτερος εἰς προσφοράν, τῶν δύο παρουσιῶν τοῦ Χριστοῦ καταγγελία ἦσαν· μιᾶς μέν, ἐν ᾗ ὡς ἀποπομπαῖον αὐτὸν παρεπέμψαντο οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐπιβαλόντες αὐτῷ τὰς χεῖρας καὶ θανατώσαντες αὐτόν, καὶ τῆς δευτέρας δὲ αὐτοῦ παρουσίας, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τῶν Ἱεροσολύμων ἐπιγνώσεσθε αὐτόν, τὸν ἀτιμωθέντα ὑφ' ὑμῶν*. 16. *Ἰησοῦ* c. S.** (*ῑυ̅*), vulg. et vet. int., *θυ̅* (*θεοῦ*) S. — *ἐμπτύσατε* c. S. BOV Voss. Dress., *ἐκπτύσατε* vet. int. C Men. 17. *περίθετε* c. S. et vet. int., *περιθῆτε* OV, *περιθεῖτε* vulg. 20. *καὶ ἀφαιρεῖ* c. S.**, textu vulg. et vet. int., *φερι* S. — *αὐτὸ* c. S. et vet. int., om. vulg. 21. *λεγόμενον* c. S.**, vulg., vet. int., *γενομενον* S. — *ῥαχήλ* c. S., *ῥαχίλ* BCOV et marg. Vossii, *ῥαχίη* Voss., Hefel., Dress., *ῥαχίηλ* Men. — *βλαστούς* c. S. BOV, Voss., Dress., *βαστούς* C.

εἰώθαμεν τρώγειν ἐν τῇ χώρᾳ εὑρίσκοντες. οὕτω μόνης τῆς ῥάχου οἱ καρποὶ γλυκεῖς εἰσίν. τί οὖν τοῦτό ἐστιν; προσέχετε· τὸν μὲν ἕνα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, τὸν δὲ ἕνα ἐπικατάρατον, καὶ ὅτι τὸν ἐπικατάρατον ἐστεφανωμένον. ἐπειδὴ ὄψονται αὐτὸν τότε τῇ ἡμέρᾳ, τὸν ποδήρη ἔχοντα τὸν κόκκινον περὶ τὴν σάρκα, καὶ ἐροῦσιν Οὐχ οὗτός ἐστιν, ὅν ποτε ἡμεῖς ἐσταυρώσαμεν ἐξουθενήσαντες καὶ ἐμπτύσαντες καὶ κατακεντήσαντες; ἀληθῶς οὗτος ἦν ὁ τότε λέγων ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ εἶναι. πῶς γὰρ ὅμοιος ἐκείνῳ; εἰς τοῦτο ὁμοίους τοὺς τράγους, καλοὺς καὶ ἴσους, ἵνα ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν τότε ἐρχόμενον, ἐκπλαγῶσιν ἐπὶ τῇ ὁμοιότητι τοῦ τράγου. οὐκοῦν ἴδετε τὸν τύπον τοῦ μέλλοντος πάσχειν Ἰησοῦ. τί δὲ ὅτι τὸ ἔριον εἰς μέσον τῶν ἀκανθῶν τιθέασιν; τύπος ἐστὶ τοῦ Ἰησοῦ τῇ ἐκκλησίᾳ κείμενος, ὅτι ὃς ἐὰν θέλῃ τὸ ἔριον ἆραι τὸ κόκκινον, δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, διὰ τὸ εἶναι φοβερὰν τὴν ἄκανθαν, καὶ θλιβέντα κυριεῦσαι αὐτοῦ· οὕτω, φησίν, οἱ θέλοντές με ἰδεῖν καὶ ἅψασθαί μου τῆς βασιλείας ὀφείλουσιν θλιβέντες καὶ παθόντες λαβεῖν με.

Num. XIX, 2 sq.

VIII. *Τίνα δὲ δοκεῖτε τύπον εἶναι, ὅτι ἐντέταλται τῷ Ἰσραὴλ προσφέρειν δάμαλιν τοὺς ἄνδρας, ἐν οἷς εἰσὶν ἁμαρτίαι τέλειαι, καὶ σφάξαντας κατακαίειν, καὶ αἴρειν τότε τὴν σποδὸν παιδία καὶ βάλλειν εἰς ἄγγη καὶ περιτιθέναι τὸ ἔριον τὸ κόκκινον ἐπὶ ξύλον — ἴδε πάλιν ὁ τύπος ὁ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἔριον τὸ κόκκινον — καὶ τὸν ὕσσωπον, καὶ οὕτως ῥαντίζειν τὰ παιδία καθ᾽ ἕνα τὸν λαόν, ἵνα ἁγνίζωνται ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν; νοεῖτε,*

VII. 1. *οὕτω* c. S. BCOV, *ταύτης* coniecerunt Voss., Dress. 2. *ῥάχου* iam Men. coniecit, *ῥαχοῦς* S. BCOV. — *τοῦτό ἐστιν* c. S. et vet. int., *καὶ τοῦτο* vulg. 4. *καὶ ὅτι τὸν ἐπικατάρατον ἐστεφανωμένον* c. OV vet. int. *και οτι τον εστεφ. επικαταρατον* S., tantum *ἐστεφανωμένον* BC Men. 5. *ἐπειδή* c. SB vet. int., Davis., *ἐπεὶ δὲ* vulg. (etiam Dress.). — *τὸν ποδήρη.* solus C *τοῦ ποδήρη.* 7. 8. *ἐξουθενήσαντες καὶ ἐμπτύσαντες καὶ κατακεντήσαντες* c. vet. int. *ἐξουθενήσαντες* (*ἐξουθυνήσαντες* C.) *καὶ κατακεντήσαντες καὶ ἐμπαίξαντες* text. vulg., *και εξουθενησαμεν και εμπτυσαντες* S. 9. *τοῦ θεοῦ* c. S., *θεοῦ* vulg. 9. 10. *πῶς γὰρ ὅμοιος ἐκείνῳ* c. S. et vet. int., *ὁμοίως* tantum BCFOV et var. lect. ap. Voss. 10. *εἰς τοῦτο* c. S. BCFOV vet. int., *καὶ τοῦτο* Men., *καὶ τί τοῦτο* Dress. — *καὶ ἴσους* c. BCO vet. int., *ἴσους* S. FV. 12. *ἐκπλαγῶσιν* c. S., *ἐκπλαγήσονται* vulg. — *ἴδετε* c. S.**, vet. int. (Men.), *ἴδε* S. vulg. — *τὸν τύπον* c. textu vulg. et vet. int., *τον τραγον τον τυπον* S. 13. *εἰς* c. BCOV, vet. int., Dress., *καὶ* Men., om. S. 14. *τῶν* ante *ἀκανθῶν* solus om. Men.

huius stirpis dulces fructus inveniuntur. ad quid ergo hoc? adtendite: Unum ad aram; alium tamquam maledictum. et quare is, qui maledictus, coronatus? quia videbunt illum tunc in illa die chlamydem habentem coccineam circa corpus et dicent: Nonne hic est, quem nos crucifiximus, fastidientes et conspuentes et compungentes? vere hic fuit, qui tunc se dicebat esse filium Dei. sicut ergo similis, sic similes hircos . . et aequales, ut quum viderint unum ex illis tunc pascentem (*νεμόμενον*), admirentur in similitudine capri. ergo videtis figuram eius, qui passurus erat, Jesu. quare et lanam in medio spinarum ponunt? figura Jesu ecclesiae posita. quia qui voluerit tollere lanam coccineam, oportet illum multa pati propter spinae malitiam et coartatum sic dominari illius. sic, inquit, qui volunt me videre et attingere regnum meum, debent compressi et multa passi accipere.

VIII. Quam autem figuram putatis esse, quia praeceptum est populo Judaeorum, offere vaccam homines, in quibus peccata consummata sunt, et occisam comburere, et tollere tunc cinerem pueros et mittere in vasa fictilia et suspendere in ligno lanam coccineam et hyssopum, et sic spargere pueros circa singulas turbas populi, ut sanctificentur a peccatis? videte ergo, quo modo in similitu- Num. XIX, 2 sq.

15. *κείμενος* c. vulg. et vet. int., *θεμενος* S. — *ὅτι* c. S. et vet. int., *ἵνα* vulg. — *ὅς* c. vet. int. Men. (in marg.), Dress., *ὃν* C Men. (in textu), *ὡς* S. 16. *δεῖ* c. vulg. et vet. int., *εδει* S. 17. *αὐτοῦ* c. S. et vet. int., om. vulg. — *κυριεῦσαι* c. codd., *κυριῶσαι* Men.

VIII. 20. *ἐντέταλται* c. S. et vet. int., *ἐντέλλεται* vulg. (*ἐντέλεται* C.) 22. *εἰσὶν* c. S., om. vulg. — *καὶ* ante *σφάξ.* om. Men. — *σφάξαντας* c. S., *σφάξαντες* BCOV. 23. *τὴν σποδὸν παιδία* c. vulg. et. vet. int., *τα παιδια σποδον* S. — *βάλλειν* c. vulg. et vet. int., *βαλιν* (*βαλεῖν*) S. 24. *ἐπὶ ξύλον* c. FOV vet. int., *επι ξυλων* S.**, om. S. vulg. 24. 25. *ἴδε πάλιν ὁ τύπος ὁ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἔριον τὸ κόκκινον* c. S. (*ειδε* pro *ἴδε*) FOV (in quibus codd. tamen *τύπος ὁ* et *καὶ* exciderunt), *τὸ ἔριον τό κόκκινον* vet. int., om. vulg. 26. *τὸν* c. S. vulg., *το* S.** 27. *ἁγνίζωνται* c. plerisque codd., *ἁγνίζονται* OV (hic emendatum). — *ἀπὸ* c. S., Davis,. Dress., *ὑπό* BCOV Men.

πῶς ἐν ἁπλότητι λέγει ὑμῖν· ὁ μόσχος οὖν ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς, οἱ προσφέροντες ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ οἱ προσενέγκαντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν σφαγήν. εἶτα οὐκέτι ἄνδρες, οὐκέτι ἁμαρτωλῶν ἡ δόξα. οἱ δὲ ῥαντίζοντες παῖδες οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμῖν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸν ἁγνισμὸν τῆς καρδίας, οἷς ἔδωκεν τοῦ εὐαγγελίου τὴν ἐξουσίαν, οὖσιν δεκαδύο εἰς μαρτύριον τῶν φυλῶν — — ὅτι δεκαδύο φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ — εἰς τὸ κηρύσσειν. διὰ τί δὲ τρεῖς παῖδες οἱ ῥαντίζοντες; εἰς μαρτύριον Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, ὅτι οὗτοι μεγάλοι τῷ θεῷ. τί δὲ τὸ ἔριον ἐπὶ τὸ ξύλον; ὅτι ἡ βασιλεία Ἰησοῦ ἐπὶ ξύλῳ, καὶ ὅτι οἱ ἐλπίζοντες ἐπ᾽ αὐτὸν ζήσονται εἰς τὸν αἰῶνα. διὰ τί δὲ ἅμα τὸ ἔριον καὶ τὸν ὕσσωπον; ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἡμέραι ἔσονται πονηραὶ καὶ ῥυπαραί, ἐν αἷς ἡμεῖς σωθησόμεθα· ὅτι ὁ ἀλγῶν σάρκα διὰ τοῦ ῥύπου τοῦ ὑσσώπου ἰᾶται. καὶ διὰ τοῦτο οὕτως γενόμενα ἡμῖν μέν ἐστιν φανερά, ἐκείνοις δὲ σκοτεινά, ὅτι οὐκ ἤκουσαν φωνῆς κυρίου.

IX. *Λέγει γὰρ πάλιν περὶ τῶν ὠτίων, πῶς περιέτε-*
Ps. XVIII, 44. *μεν ἡμῶν τὴν καρδίαν. λέγει κύριος ἐν τῷ προφήτῃ*
Jes. XXXIII, 13. *Εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσάν μου. καὶ πάλιν λέγει Ἀκοῇ*
ἀκούσονται οἱ πόρρωθεν, ἃ ἐποίησα γνώσονται. καὶ Περι-
Jer. IV, 4. *τμήθητε, λέγει κύριος, τὰς καρδίας ὑμῶν. καὶ πάλιν*
Jer. VII, 2. *λέγει Ἄκουε, Ἰσραήλ, ὅτι τάδε λέγει κύριος ὁ θεός σου.*
Ps. XXXIV, 13. *καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα κυρίου προφητεύει Τίς ἐστιν ὁ*
θέλων ζῆσαι εἰς τὸν αἰῶνα; ἀκοῇ ἀκουσάτω τῆς φωνῆς

VIII. 1. *ἐν ἁπλότητι* c. S., *ἁπλότητι* vulg. — *λέγει* vulg. et vet. int., *λεγεται* S. — *ὑμῖν* c. S. et text. vulg., *ἡμῖν* vet. int. 1. 2. *ὁ μόσχος οὖν ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς*. Hieronymus ad Ezech. XLIII, 19 (Opp. V, 531): vitulum autem qui pro nobis immolatus est et multa scripturarum loca et praecipue Barnabae epistola, quae habetur inter scripturas apocryphas, nominat. — *ὁ μόσχος οὖν* (*οὗτος* Men. et alii) *ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς* c. BC FOV vet. int. Dress., *νομος χ̅σ̅* (** *ο μοσχος ο*) *ι̅σ̅ εστιν* S. 3. *αὐτόν*. solus C. *αὐτῶν*. — *τὴν* c. S., om. vulg. — *ἄνδρες* c. codd., *ἁμαρτωλοί* sine causa addere voluit Men. 4. *οἱ δέ* c. S.** et vulg., *οἱ* S. 4. 5. *οἱ εὐαγγελισάμενοι* c. S.** vet. int., *ευαγγελισαμενοι* S., *εὐαγγελιζόμενοι* vulg. 6. *τῆς καρδίας* c. S.** vulg. et vet. int., om. S. 7. 8. *δεκαδύο*, bis S. *ι̅β̅*. 8. *δεκαδύο φυλαί* c. S., *δεκαδύο αἱ φυλαί* vulg. 10. *Ἰσαάκ, Ἰακώβ* c. S. (*ισακ*), *καὶ* (om. OV) *Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ* vulg. 10. 11. *τί δέ* c. vet. int., *ὅτι δέ* S. BCOV. 11. *Ἰησοῦ* c. S. OV, *τοῦ Ἰησοῦ* ceteri codd. — *ξύλῳ* c. BCFOV Dress., *ξυλου* S., *τῷ ξύλῳ* Men. et plerique editores. 12. *καὶ ὅτι* c. S. et vet. int., *διότι* vulg. — *ἐπ᾽ αὐτόν* c. S. BCFOV, var. lectione apud Voss., Dress., *εἰς αὐτόν* plerique edi-

dine dicat nobis. vacca . . erat Jesus; qui offerebant, homines peccatores, hi qui obtulerunt eum ad victimam . . . . qui sparserunt pueri, hi erant, qui nuntiaverunt nobis remissionem peccatorum et castitatem praecordii nostri, quibus dedit evangelii potestatem, qui sunt duodecim, testimonium tribuum, quia duodecim sunt tribus Judaeorum . . . . quare ergo et lana in ligno est? . . . . . . quia qui crediderit in illum, vivet in perpetuum. quare in unum lanam et hyssopum? quia in regno illius dies erunt nequissimi et sordidi, quibus nos sanabimur (l. salvabimus), ... et propter hoc, dum sic fiunt, nobis . . lucida, illis autem obscura. quia non audierunt vocem Domini.

IX. Dicit autem de auribus, quo modo circumcidat aures praecordii nostri. dixit . . per prophetam: Ps. XVIII. 44.
Auditu auris exaudivit me. et iterum dicit: Auditione Jes. XXXIII, 13.
audient, qui longe sunt, et quae faciet (l. feci) scient . . .
Circumcidite, dicit Dominus, aures vestras. et iterum Jer. IV, 4.
dicit: Audi, Israel, quia haec dicit Dominus Deus tuus. Jer. VII, 2.
et iterum spiritus Domini prophetat: Quia qui vult vivere Ps. XXXIV, 13.
in perpetuum, auditione audiat vocem pueri mei. et ite-

tores. 13. *τὸν ὕσσωπον* c. Dress., *τὸ ὕσσωπον* S. BCFOV. 14. *πονηραὶ καὶ ῥυπαραί* c. vulg. et vet. int., *ρυπαραι και πονηραι* S. 15. *ἡμεῖς* c. S. BCOV Voss. vet. int., Dress., *ἡμέραις* Men. in textu. — *ὁ ἀλγῶν* c. S., *καὶ ἀλγῶν* vulg. — *σάρκα* c. S. BCFOV Dress., *τὴν σάρκα* plerique editores. 15. 16. *τοῦ ῥύπου τοῦ ὑσσώπου* c. SBCOV, Men. in textu, Dress., *τοῦ ῥύπου διὰ τοῦ ὑσσώπου* coniecit Coteler. 17. *σκοτεινά* c. S.**, vulg. et. vet. int., *σκοτια* S. 18. *κυρίου* c. S. BCFOV, *τοῦ κυρίου* plerique editores.

IX. 19. *ὠτίων* c. codd. et vet. int., *αἰτίων* Men. 20. *ἡμῶν* (O ad oram *ὑμῶν*) c. S. et vet. int., *καί* add. vulg. — *κύριος* c. S., *ὁ κύριος* vulg. 21. *ὑπήκουσαν* c. S. et ceteris codd., *ὑπήκουσε* (LXX) vet. int., ita legendum proposuit Men. 22. *οἱ πόρρωθεν* c. codd. et vet. int., *καὶ οἱ πόρρωθεν* Men. 22. 23. *περιτμήθητε* c. S.** (*περιτμηθηται*) et vet. int., *περιτμηται* S., *περιτμηθήσεται* OV (hic ad oram *περιτμηθήσεσθε*), *περιτμηθήσεσθε* vulg. 23. *κύριος* c. omnibus codd. et Dress., *ὁ κύριος* plerumque. 25. *καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα κυρίου προφητεύει* c. textu vulg. et vet. int., om. S. 26. *ἀκουσάτω* c. S.** et vulg., *ακουσαται* S.

Jes. I, 2. τοῦ παιδός μου. καὶ πάλιν λέγει Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ
ἐνωτίζου γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησεν ταῦτα εἰς μαρτύριον.
Jes. I, 10. καὶ πάλιν λέγει Ἀκούσατε λόγον κυρίου, ἄρχοντες τοῦ
Jes. XL, 3. λαοῦ τούτου. καὶ πάλιν λέγει Ἀκούσατε, τέκνα, φωνῆς
βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. οὐκοῦν περιέτεμεν ἡμῶν τὰς
ἀκοάς, ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύσωμεν. ἡ γὰρ περι-
τομή, ἐφ' ᾗ πεποίθασιν, κατήργηται. περιτομὴν γὰρ
εἴρηκεν οὐ σαρκὸς γενηθῆναι. ἀλλὰ παρέβησαν, ὅτι ἄγ-
Jer. IV, 3. γελος πονηρὸς ἐσόφιζεν αὐτούς. λέγει πρὸς αὐτούς Τάδε
λέγει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν — ὧδε εὑρίσκω νέαν ἐντολήν
— μὴ σπείρητε ἐπ' ἀκάνθαις, περιτμήθητε τῷ κυρίῳ
Jer. IV, 4. VII, 26. ἡμῶν. καὶ τί λέγει; Περιτμήθητε τὸ σκληρὸν τῆς καρ-
δίας ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ μὴ σκληρύνητε.
Jer. IX, 25. καὶ πάλιν Ἰδοὺ λέγει κύριος Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα
ἀκροβυστίᾳ, ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος καρδίᾳ· ἀλλ'
ἐρεῖς Καὶ μὴν περιτέτμηται ὁ λαὸς εἰς σφραγῖδα. ἀλλὰ
καὶ πᾶς Σύρος καὶ Ἄραψ καὶ πάντες οἱ ἱερεῖς τῶν εἰ-
δώλων. ἆρα οὖν κἀκεῖνοι ἐκ τῆς διαθήκης αὐτῶν εἰσίν;
ἀλλὰ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐν περιτομῇ εἰσίν. μάθετε οὖν, τέκνα
ἀγάπης, περὶ πάντων πλουσίως, ὅτι Ἀβραὰμ ὁ πρῶτος
περιτομὴν δοὺς ἐν πνεύματι προβλέψας εἰς τὸν Ἰησοῦν
Gen. XVII, 26. 27. περιέτεμεν, λαβὼν τριῶν γραμμάτων δόγματα. λέγει
cf. XIV, 14. γὰρ Καὶ περιέτεμεν Ἀβραὰμ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἄνδρας
δεκαοκτὼ καὶ τριακοσίους. τίς οὖν ἡ δοθεῖσα τούτῳ γνῶ-
σις; μάθετε ὅτι τοὺς δεκαοκτὼ πρώτους, καὶ διάστημα

IX. 2. *γῆ* c. omnibus codd. et Dress., *ἡ γῆ* plerumque. — *κύριος* c. omnibus codd., vet. int., Voss., Dress., *ὁ θεός* Men. et alii. 4. *ἀκούσατε* c. S. BCFOV Dress., *ἀκούετε* Men., Voss., alii. — *φωνῆς* c. S.**, *φωνη* S., *τῆς φωνῆς* vulg. 5. *βοῶντος* c. S. B (marg.) FOV, vet. int., Dress., *βοώσης* B (text.) C plerique edd. 6. *ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύσωμεν* c. BC (*πιστευσώμην*) FOV, vet. int. et marg. Voss., *ἵνα ακουσωμεν λογον και μη μονον πιστευσωμεν ημις* S. 6. 7. *ἡ* (OV *εἰ*) *γὰρ περιτομή, ἐφ' ᾗ πεποίθασιν κατήργηται* c. vulg., *αλλα και η περιτομη εφ ης πεποιθασιν κατηργηται* S. 8. *γενηθῆναι* c. S. B, *γεννηθῆναι* COV Men. Voss. 9. *ἐσόφιζεν* c. S.** BCFOV Dress., *εσφαξεν* S., *ἐσόφισεν* plerique edd. 10. *ὧδε* c. S., vet. int. et Hefelio, *ὁ δέ* B CFO, *ὁ δέ* (prima manu mutatum in *ὅδε*) V., *ὅδε* Dress. — *νέαν* c. vet. int., Men., Hefelio, Dress. (in uncinis), om. codd. 11. *σπείρητε* c. vulg., *σπειρεται* S. — *ἐπ' ἀκάνθαις* (LXX) c. S., vet. int., Voss. et Hefel., *ἐπὶ ἀκάνθας* FOV Dress., *ἐπὶ ἀκάνθαν* C., *ἐπ' ἀκάνθαν* B Men. — *περιτμήθετε.* solus Voss. add. *δέ.* — *κυρίῳ* c. vet. int. et codd., excepto S. (*θεῷ*). 12. *περιτμήθητε* codd. praeter S. (*περιτμηται*). 12. 13. *καὶ τί λέγει — καρδίας ὑμῶν* om. B. (ubi marginia dscripta sunt) C. — *τὸ σκληρὸν τῆς καρδίας* c. omnibus codd. praeter S. (*σκληροκαρδιαν*). 13. *σκληρύνητε* c. BCFOV Dress., *σκληρυνειτε* S., *σκληρύνετε* plerumque. 14. *καὶ*

rum dicit: Audi, coelum, et percipe auribus, terra, quia Jes. I, 2.
Dominus locutus est . . . . et iterum dicit; Audite ver- Jes. I, 10.
bum Domini, principes populi huius. et iterum dicit: Jes. XL, 3
Audite . . vocem clamantis in eremo. ergo circumcidite (l.
circumcidit) aures nostras, ut audito verbo credamus . .
. . . . . . circumcisionem autem dixit, non corporis . , .
sed praeterierunt, quia angelus nequam docebat illos. . .
haec dicit Dominus Deus vester (heic invenio novam legem) Jer. IV, 3.
vae illis, qui seminant in spinis. circumcidite vos Domino
vestro . . . (hoc est . . audite Dominum vestrum) et
circumcidite nequitiam de praecordiis vestris . . dixit Jer. IV, 4.
autem iterum: Ecce dicit Dominus: Omnes nationes sine Jer. IX, 25.
circumcisione corporis sunt . . . . . hic autem populus
sine circumcisione cordis est. sed . . etiam circumcisus
est populus in signum. sed et Judaeus et Arabs et omnes
sacerdotes idolorum et Aegyptii. ergo et hi de testamento
sunt . . . . quos dicit filios Abrahae de omnibus
gentibus. quia Abraham primus circumcisionem dedit in
spiritu, quod prospiciebat in Jesum. circumcidit . . . . . Gen. XVII, 26. 27.
. . . . de domo sua homines trecentos octodecim cf. XIV, 14.
. . . . quia primatum trecenti sunt, et di-
stinctione facta dicit decem et octo. habes in duabus

πάλιν c. BCF et vet. int., πάλιν OV, ιδου (** improbavit) λαβε παλιν S. 15. ἀπερίτμητα ἀκροβυστίᾳ. ita emendavi textum vulg. ἀπερίτμητα, ἀκρόβυστα (Dress.), collato vet. int., ακροβυστιαν omisso voc. ἀπερίτμ. S. — καρδίᾳ c. vulg., καρδιας S. 16. περιτέτμηται c. S. et vet. int., περιτέμνεται vulg. 18. ἄρα c. BOV vet. int., ἆρα editores, etiam Dress. — τῆς διαθήκης c. S. et vet. int., τῶν διαθηκῶν vulg. — αὐτῶν c. S. BCFOV Dress., αὐτοῦ plerumque. 19. καὶ οἱ c. S. FOV, καὶ BC Men. 20. ἀγάπης c. S., om. vulg. — πλουσίως hic om. S., sed habet post ἐν πνεύματι. — ὁ πρῶτος c. vulg., πρῶτος S. 21. προβλέψας et vet. int., πλουσιως προβλεψας S. — Ἰησοῦν c. S. OV vet. int. Dress., υἱόν BCF et pleraeque editiones. 22. τριῶν c. vulg., $\bar{\gamma}$ S. 24. δεκαοκτώ c. S., δέκα καὶ ὀκτώ vulg. — ἡ om. solus Men. — τούτῳ c. BC Men. Dress., τοῦτο OV, αὐτῷ S. 25.—p. 30, 4. μάθετε—τὸν σταυρόν. Clemens Alex. Strom. VI, 11, 84, p. 782. de Gen. XIV, 14 sq. haec dixit: φασὶν οὖν εἶναι τοῦ μὲν κυριακοῦ σημείου τύπον κατὰ τὸ σχῆμα τὸ τριακοστὸν στοιχεῖον, τὸ δὲ ἰῶτα καὶ τὸ ἦτα τοὔνομα σημαίνειν τὸ σωτήριον. 25. μάθετε ὅτι c. S. et vet. int., μάθετε vulg. — δεκαοκτώ c. S. OV, δέκα καὶ ὀκτώ BC vulg. (apud Men. δέκα excidit). 25.—p. 30, 1. καὶ διάστημα ποιήσας λέγει τριακοσίους c. S. et vet. int., εἶτα τοὺς τριακοσίους vulg.

ποιήσας λέγει τριακοσίους. τὸ δεκαοκτὼ ΙΗ. ἔχεις Ἰησοῦν. ὅτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ Τ ἤμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τριακοσίους. δηλοῖ οὖν τὸν μὲν Ἰησοῦν ἐν τοῖς δυσὶν γράμμασιν, καὶ ἐν τῷ ἑνὶ τὸν σταυρόν. οἶδεν ὁ τὴν ἔμφυτον δωρεὰν τῆς διδαχῆς αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν· οὐδεὶς γνησιώτερον ἔμαθεν ἀπ' ἐμοῦ λόγον. ἀλλὰ οἶδα ὅτι ἄξιοί ἐστε ὑμεῖς.

Lev. XI. Deut. XIV. X. Ὅτι δὲ Μωϋσῆς εἴρηκεν· Οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδὲ ἀετόν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθύν, ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν ἑαυτῷ, τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα.
Deut. IV, 1. πέρας γέ τοι λέγει αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ Καὶ διαθήσομαι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. ἄρα οὖν οὐκ ἔστιν ἐντολὴ θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν, Μωϋσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησεν. τὸ οὖν χοιρίον πρὸς τοῦτο εἴρηκεν· οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησίν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσιν χοίροις· ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν, ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν ἐπι-

IX. 1. τὸ δεκαοκτὼ ΙΗ. c. F, ubi Dresselio exstare assertum est τὸ δέκα ὀκτώ, ἰῶτα. ἦτα. S. ιή om., quia δεκαοκτώ et ιή idem valere videbantur. graecum numerum circumscripsit vet. int.. e superflua graeci numeri interpretatione ortus est textus vulg. τὸ δεκαοκτὼ (ita OV, δέκα καὶ ὀκτὼ BC) ἰῶτα (l. Ι) δέκα, ἦτα (l. Η, ceterum C εἶτα, quod in O iam emendatum est) ὀκτώ. ita Dress. 2. ὅτι δὲ c. S. C, ἔτι δὲ BFOV Dress. — Τ c. BC, ταῦ FOV Dress., τριακοστῷ (** τουτω) S. Tertullianus adv. Marcion. III, 22: ipsa enim est littera Graecorum Tau, nostra autem T species crucis quam portendebat futuram in frontibus nostris. Hieronymus Comm. in Ezech. lib. III. c. IX, 4 sq. (Opp. V, 59 sq.): et ut ad nostra veniamus, antiquis Hebraeorum literis quibus usque hodie utuntur Samaritani extrema Thau litera crucis habet similitudinem, quae in Christianorum frontibus pingitur et frequenti manus inscriptione signatur. 3. καὶ c. S. B (in textu) COV, vet. int., Dress., γάρ B in marg., Voss. — τριακοσίους c. S., τοὺς τριακοσίους vulg. — τὸν. soli C et Men. τό. 4. ἐν τῷ c. S., ἐν vulg. 5. ὁ c. vulg., ὅτι S. — διδαχῆς c. vulg. et vet. int., διαθήκης S. 7. οἶδα c. vulg. et. vet. int., om. S.

X. 8 sq. Clemens Alex. Strom. II, 15, 67 p. 464 ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ καὶ πρὸ Δαβὶδ ὁ Μωϋσῆς τῶν τριῶν δογμάτων τὴν γνῶσιν ἐμφαίνουσιν διὰ τούτων· Μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν — καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· οἱ γὰρ λεπίδα μὴ ἔχοντες, ὧν ἀπαγορεύει Μωϋσῆς ἐφάπτεσθαι, κάτω τῆς θαλάσσης νέμονται — οὐδὲ ἐν ὁδῷ ἁμαρτηλῶν ἔστη — καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος· πεινῶν γὰρ κραυγάζει, πληρωθεὶς δὲ τὸν δεσπότην οὐ γνωρίζει — οὐδὲ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν ἐκάθισεν — καθὼς τὰ πτηνὰ εἰς ἁρπαγὴν ἕτοιμα —. παρήνεσε δὲ Μωϋσῆς οὐ φάγεσθαι χοῖρον οὐδὲ ἀετὸν οὐδὲ ὀξύπτερον οὐδὲ κόρακα οὐδὲ πάντ' ἰχθύν, ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὑτῷ. ταῦτα μὲν ὁ Βαρνάβας. V, 8, 52. 53 p. 677 sq. τοιαῦτα γοῦν καὶ ὁ Μωϋσῆς παραινεῖ· τὰ κοινὰ δὴ ταῦτα Οὐ φάγεσθε χοῖρον οὔτε ἀετὸν οὔτε ὀξύπτερον οὔτε κόρακα. ὁ μὲν γὰρ χοῖρος φιλήδονον καὶ ἀκάθαρτον

litteris Jesum, in quibus incipiebat habere donum, tunc dicit et trecentos . . habes in una littera T crucem. scitote quia (l. scit hoc qui) naturale donum doctrinae suae posuit in nobis. nemo artius (l. aptius) didicit a me verbum, sed scio, quia digni estis:

X. Quare autem Moyses dicit: Non manducabis porcinam, nec aquilam, nec accipitrem, nec corvum, nec omnem piscem, qui non habet in se squamam? tres accepit Moyses in conscientia sua constitutiones. ad summa dicit illis in secunda lege: Et disponam ad populum hunc aequitates meas. ergo non est mandatum Dei, ne manducent; sed Moyses in figura locutus est illis. porcinae (l. porcinam) ergo ad hoc dixit: Non eris coniunctus hominibus talibus, ... qui quum luxuriant, obliviscuntur Dominum

Lev. XI. Deut. XIV.

Deut. IV, 1.

ἐπιθυμίαν τροφῶν καὶ ἀφροδισίων λίχνον καὶ μεμολυσμένην ἀκολασίαν μηνύει, ἀεὶ κνηστιῶσαν, ὑλικήν τε καὶ ἐν βορβόρῳ κειμένην, εἰς σφαγὴν καὶ ἀπώλειαν πιαινομένην. ἔμπαλιν δὲ ἐπιτρέπει διχηλοῦν καὶ μαρυκώμενον ἐσθίειν, μηνύων, φησὶν ὁ Βαρνάβας, κολλᾶσθαι δεῖν μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον καὶ μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης καὶ ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου. τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. εἶτα ἐπιφέρει Βλέπετε, πῶς ἐνομοθέτησεν ὁ Μωϋσῆς καλῶς· ἀλλὰ πόθεν ἐκείνοις ταῦτα νοῆσαι ἢ συνιέναι; ἡμεῖς δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολὰς λαλοῦμεν, ὡς ἠθέλησεν κύριος· δια τοῦτο περιέτεμε τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας, ἵνα συνίωμεν ταῦτα. καὶ μὴν ὅταν λέγῃ Οὐ φάγῃ τὸν ἀετόν, τὸν ὀξύπτερον καὶ τὸν ἴκτινον καὶ τὸν κόρακα, οὐ κολληθήσῃ, φησίν, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς ἀνθρώποις, οἳ οὐκ ἴσασι διὰ πόνου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφήν, ἀλλ' ἐν ἁρπαγῇ καὶ ἀνομίᾳ βιοῦσιν· ἀετὸς μὲν γὰρ ἁρπαγήν, ὀξύπτερος δὲ ἀδικίαν, καὶ πλεονεξίαν ὁ κόραξ μηνύει. cf. etiam VII, 18, 109 p. 901 sq. et Paedag. III, 11, 75. 76 p. 297 sq. 8. *εἴρηκεν* c. vulg., *ειπεν* S. 9. *οὐδὲ* c. vulg., *ουτε* S., etiam in sqq. (quater). — *οὐδὲ* c. vulg., *οὔτε* S. BC. — *πάντα* c. vulg., Clem. Al. et vet. int. *πᾶν* VO (ubi prima manus emendavit), om. S. — *ὃς* c. S. et vulg., *ὃ* VO. 10. *λεπίδα* c. S.** vulg., vet. int., Clem. Al., *μεριδα* S. — *ἑαυτῷ* c. S., *αὐτῷ* vulg. 11. *τοι λέγει* c. S. et vulg., *τοῖς λόγοις* C, *τοι λέγει λόγοις* Men. 11. 12. *διαθήσομαι* c. S. et vulg. (B et C in margine), *διαθήσονται* BC. 12. *ἄρα* Dresselius iam in suis quattuor codd. invenit, tamen *ἆρα* edidit. 13. *οὖν* (cf. c. IX, p. 28, 18) c. S., om. vulg. 14. *χοιρίον*. solus Men. *χοῖρον*. — *εἴρηκεν* c. vulg., *ειπεν* S. 15. *οὐ μὴ* c. vulg., *ου* S. 16. *ὅμοιοί εἰσιν χοίροις* c. vulg., *εισιν ομοιοι χοιρων* S. — *ὅταν γὰρ* c. vulg. et vet. int., *τουτεστιν οταν* S. 17. *ἑαυτῶν* c. vulg. et vet. int., om. S. — *ὑστερηθῶσιν* c. vulg., *υστερουνται* S.

γινώσκουσιν τὸν κύριον, ὡς καὶ ὁ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, τὸν κύριον οὐκ οἶδεν, ὅταν δὲ πεινάσῃ κραυγάζει καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησίν, τὸν ἀετόν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα; οὐδὲ τὸν κόρακα. οὐ μή, φησίν, κολληθήσῃ οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασιν διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφήν, ἀλλὰ ἁρπάζουσιν τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες καὶ περιβλέπονται, τίνα ἐκδύσωσιν διὰ τὴν πλεονεξίαν, ὡς καὶ τὰ ὄρνεα ταῦτα μόνα διὰ κόπου ἑαυτοῖς οὐ πορίζει τὴν τροφήν, ἀλλὰ ἀργὰ καθήμενα ἐκζητεῖ, πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. καὶ οὐ μὴ φάγῃς, φησίν, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν — οὐ μή, φησίν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριμένοι ἤδη τῷ θανάτῳ, ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα, ὡς καὶ τὰ λοιπά, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κάτω τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ μὴ φάγῃ. πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν. ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ. οὐ μή, φησίν, γένῃ μοιχός, οὐδὲ φθορεύς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. πρὸς τί; ὅτι τὸ ζῶον τοῦτο παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίνεται. ἀλλὰ

X. 1. *ὡς* c. S. et vet. int., om. vulg. — *ὁ* (om. Men.) *χοῖρος* c. vulg. et vet. int., *ο χοι κσ* (** *χοιρος*) S. — *τρώγῃ* c. vulg., *τρωγει* SVO (in hoc quidem correctum). 2. *τὸν κύριον οὐκ οἶδεν* c. S. et vet. int., *οὐκ οἶδε τὸν κύριον* vulg. — *πεινάσῃ* c. BCOV, *πεινάζῃ* editores (etiam Dress.), *επι* (** *πινα*) S. 3. *οὐδὲ μὴ φάγῃς* c. vulg., *ουτε φαγη* S. — *φησίν* c. vulg. et vet. int., om. S. 4. *οὐδὲ* c. vulg., *ουτε* hic et in sequentibus (bis) S. 5. *οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ* c. Clem. Al., S., vet. int., om. vulg. 6. 7. *πορίζειν ἑαυτοῖς* c. Clem. Al. et vulg., *εαυτοις ποριζειν* S. 8. *αὐτῶν* om. Men. — *ἐπιτηροῦσιν* c. vulg., *περιτηρουσιν* S. — *ὡς* c. vulg. et. vet. int., om. S. 9.—11. *καὶ περιβλέπονται — τὴν τροφὴν* c. S. et vet. int., om. vulg. 10. 11. *διὰ κόπου* c. S.**, om. S. 11. 12. *ἀλλὰ ἀργὰ καθήμενα* c. S.** et vet. int., *αλλα και τα καθήμενα* S., *καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα* vulg. 12. *καταφάγῃ* c. vulg., *φαγη* S. 13. *οὐ μὴ φάγῃς* c. vulg., *ου φαγη* S. 13. 14. *σμυραιναν* c. vulg., *σμυρναν* S. 14. *πολύποδα* c. vulg., *πωλυπαν* S. — *οὐ μή φησιν* c. vulg. et vet. int., *ου μη φαγωσιν ου μη φησιν* S. 15. *κολλώμενος* c. vulg. et vet. int., om. S. 15. 16.

suum . . . . . porcus enim quum manducat, Dominum non novit. quum esurit, tunc clamat, et quum accepit, iterum tacet. Nec manducabis, inquit, aquilam aut accipitrem . . aut corvum. hoc dicit: Non adiunges te nec similabis talibus hominibus, qui nesciunt per laborem et sudorem sibi acquirere escam, sed rapiunt alienam per suam iniquitatem et observant quasi in simplicitate ambulantes quem dispolient. sic aves istae solae sibi non acquirentes escam, sed pigrae sedentes quaerunt, quo modo alienas carnes devorent, quum sint pestilentiosae per suam nequitiam. Non manducabis, inquit, muraenam nec polypum nec sepiam. non, inquit, similabis adhaerens talibus hominibus, qui in perpetuo impii et iudicati iam mortui (l. morti) sunt. hi enim pisces soli maledicti sunt . . . . . non natantes, sicut reliqui, sed in ima altitudinis terra inhabitant. Sed nec leporem manducabis. ut quid dicit? non eris, inquit, corruptor puerorum nec similabis talibus. quia lepus singulis annis facit ad adsellandum singula foramina, et quotquot annis vivit, totidem foramina facit. Sed nec belluam, inquit, manducabis. hoc est: non eris moechus aut adulter, nec corruptor, nec similabis talibus . . . . quia haec bestia alternis annis mutat naturam et fit modo masculus, modo femina.

εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς c. vulg., εισιν ασεβεις εις τελος S. 16. κεκριμένοι c. S. OV et. vet. int., κεκρυμμένοι BC. — ἤδη c. S. et vet. int., om. vulg. 17. ἐν c. vulg., τα εν S. 18. ὡς καὶ c. S., ὡς vulg. 19. κάτω c. S. FOV Dress., κατά BC et libri impr. 19 sq. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ μὴ φάγῃ κτλ. Clemens Rom. Recogn. VIII, 25: Pauca quaedam ad indicium et documentum providentiae suae mutato ordine genus servare iussit (sc. conditor) in terris, verbi gratia ut per os conciperet corvus, et per aurem mustela generaret, ut aves nonnullae sicut gallinae interdum ova vel vento vel pulvere concepta parerent, alia quaedam animalia marem vicibus alternis in feminam verterent et sexum per annos singulos commutarent, ut lepores et hyaenae, quas beluas vocant etc. 20. φάγῃ c. S. et vet. int., φησίν add. vulg., ὅ φησίν Voss. — γένῃ c. S. C vet. int., γένηται BOV. 22. πλεονεκτεῖ c. S. BC, πλεονεκτῇ OV. 23. οὐ μή c. S. BC vulg., οὐ μήν FOV Dress. 25. ὅτι τὸ ζῶον τοῦτο c. S. et vet. int., τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον vulg. — ἀλλάσσει c. S. BC, ἀλλάσσῃ OV. 26. ποτὲ δὲ c. vulg., ποτε S.

καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. οὐ μή, φησίν, γενηθῇς τοιοῦτος, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς ἀκαθάρτοις, ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις τῷ στόματι· τὸ γὰρ ζῷον τοῦτο τῷ στόματι κύει. περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν λαβὼν Μωϋσῆς τρία δόγματα οὕτως ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρωμάτων προσεδέξαντο. λαμβάνει δὲ
Ps. I, 1. *τῶν αὐτῶν τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαυὶδ καὶ λέγει ὁμοίως· Μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν — καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη — καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη — καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος — καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν — καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς*
Lev. XI, 3 *βρώσεως. ἀλλ' εἶπε Μωϋσῆς Φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν καὶ μαρυκώμενον. τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδεν τὸν τρέφοντα αὐτόν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἀναπαυόμενος εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς εἶπεν βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθε μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον, μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης καὶ ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου. τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνο-*

X. 1. 2. *οὐ μή, φησίν, γενηθῇς τοιοῦτος* c. S. et vet. int., *οὐ μὴ γάρ, φησίν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις* vulg. 2. *ἀνομίαν* c. vulg. et vet. int., *ανομιας* S. — *τῷ στόματι* c. vulg. et vet. int., *εν τω σωματι* S. 3. 4. *οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς ἀκαθάρτοις, ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις τῷ στόματι* c. vulg. et vet. int., *ουδε ταις την ανομιαν ποιουσαι* (** *ποιουσαις*) *εν τω στοματι και ακαθαρσια κολληθησει* S. 5. *περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν* c. vulg. et. vet. int., *περι μεν των βρωματων* S. — *λαβών* c. S. et vet. int., om vulg. 6. *οὕτως* c. S. et vet. int., om. vulg. 7. *βρωμάτων* c. vulg. et vet. int., *βρωσεως* S. — *προσεδέξαντο* c. S. FOV, Voss. et reliquis, *κατεδέξαντο* BC Dress., plane om. Men. 8. *τῶν αὐτῶν* c. S. et vet. int., om. vulg. 8. *Δαυίδ* c. S., *Δαβίδ* vulg. 9. *ὁμοίως* c. S.**, vulg., om. S. 10. *καθώς.* c. vulg. et vet. int., *καθως και* S. 12. *ὁ χοῖρος* c. Clem. Al. (cf. p. 30 sq.), vet. int. et vulg., *οι χοιροι* S. 13. *καθέδραν* c. Clem. Al. (v. s.) S. VB (prima manu), *καθέδρᾳ* (LXX) vulg. 14. *τὰ καθήμενα* c. vulg., *καθήμενα* S. — *ἔχετε* c. vulg. et. vet. int., *εχε* S. 15. *βρώσεως* c. S. et vet. int., *γνώσεως* BCFOV Men., Dress. 15 sq. *ἀλλ' εἶπε Μωϋσῆς φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν κτλ.* Melitonis liber qui

sed et quod dicit: Mustelam odibis, non eris, inquit talis, qui audit iniquitatem et loquitur immunditiam. non, inquit, adhaerebis immundis, qui (l. quae) faciunt iniquitatem ore suo . . . . de escis ergo Moyses, acceptis tribus constitutionibus, in spiritu sic locutus est. illi autem secundum concupiscentiam corporis, tamquam de escis diceret, sic perceperunt. accepit (l. accipit) autem earum trium constitutionum scientiam David et . . dicit: Beatus vir, qui Ps. I, 1.
non abiit in consilio impiorum — sicut pisces eunt in tenebras (l. tenebris) . . . . nec in via peccatorum stetit — sicut qui videntur timere, . . et exerrant tamquam porcus. nec in pestilentiae cathedra sedit — sicut aves quae sedent ad rapinam. habetis consummatim de escis. sed dicit Moyses: Manducabitis omne quod . . . . ruminat, hoc Lev. XI, 3.
est, qui esca accepta scit eum qui se pascit . . in . . . . se refrigerari. bene dicit, providens mandatum. quid ergo dicit? adhaerete eis . . . . . qui tenent distinctum sermonem in corde suo, et cum eis qui loquuntur aequitates Domini, ... cum eis qui sciunt, quia assidua lectio utilis est . . . . videte, quo

dicitur clavis IX, 1 5 (Spicileg. Solesm. ed. Pitra Tom. III, p. 1): animalia quae ruminant, quae in lege munda describuntur, homines sunt sancti, divina praecepta ore et corde sive opere semper meditantes, ut est illud in Psalmo: Meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. 15. *ἀλλ' εἶπε* c. vulg. et vet. int., *παλιν λεγει* S. — *Μωϋσῆς* c. S., *Μωσῆς* vulg. — *διχηλοῦν* c. S. et vulg., *δίχηλον* Men. — *φάγεσθε* c. vulg. et vet. int., *και φαγεσθαι* S. 16. *μαρυκώμενον* c. Clem. Al. (v. supra ad c. X p. 30, 8 sq.), BOV, Men. Dress., *μαρυκόμενον* C., *μαρυκούμενον* S., *μηρυκώμενον* F. — *ὁ* c. BFOV vet. int. Dress., *ὅτι* S. 16—18. *τὴν τροφὴν — τί οὖν λέγει* solus om. C. 18. 19. *κολλᾶσθε* c. vet. int., codd. quidem, etiam S., *κολλᾶσθαι* (Dress.), quod iam editores emendare debebant. 19. 20. *μελετώντων* c. vulg., *μελετουντων* S. 22. *ἐστὶν ἔργον* c. Clem. Al. S., *ἔργον ἐστὶν* vulg. 23. *ἀναμαρυκωμένων* c. Clem. Al. et S. (*αναμαρυκωμενον*), *μηρυκωμένων* vulg. — *κυρίου* c. Clem. Al. (v. s. p. 31 not.) et vulg., *του κυριου* S. 24. *ὁ δίκαιος καὶ* c. Clem. Al. (v. s. p. 31) FOV, *ὁ δίκαιος* BC vulg., *καὶ ὁ δίκαιος* S., Dress.

μοθέτησεν Μωϋσῆς καλῶς. ἀλλὰ πόθεν ἐκείνοις ταῦτα νοῆσαι ἢ συνιέναι; ἡμεῖς δὲ δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολὰς λαλοῦμεν, ὡς ἠθέλησεν κύριος. διὰ τοῦτο περιέτεμεν τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας, ἵνα συνιῶμεν ταῦτα.

XI. Ζητήσωμεν δέ, εἰ ἐμέλησεν τῷ κυρίῳ προφανερῶσαι περὶ τοῦ ὕδατος καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ. περὶ μὲν τοῦ ὕδατος γέγραπται ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ, πῶς τὸ βάπτισμα τὸ φέρον ἄφεσιν ἁμαρτιῶν οὐ μὴ προσδέξονται, Jer. II, 12. 13. ἀλλ' ἑαυτοῖς οἰκοδομήσουσιν. λέγει οὖν ὁ προφήτης· Ἔκστηθι, οὐρανέ, καὶ ἐπὶ τούτῳ πλεῖον φριξάτω ἡ γῆ, ὅτι δύο μεγάλα καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ζωῆς, καὶ ἑαυτοῖς ὤρυξαν λάκκους Jes. XVI, 1. 2. συντετριμμένους. Μὴ πέτρα ἔρημός ἐστιν τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου Σινᾶ; ἔσεσθε γὰρ ὡς πετεινοῦ νοσσοὶ ἀνιπτάμενοι, νοσσιᾶς ἀφῃρημένης. καὶ πάλιν λέγει ὁ προ- Jes. XLV, 2. 3. φήτης Ἐγὼ πορεύσομαι ἔμπροσθέν σου καὶ ὄρη ὁμαλιῶ καὶ θύρας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μόχλους σιδηροῦς συγκλάσω, καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς, ἀποκρύφους, Jes. XXXIII, 16—18. ἀοράτους, ἵνα γνῶσιν ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός. καὶ Κατοικήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς. εἶτα τί λέγει ἐν τῷ υἱῷ; τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν· βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, καὶ ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει φόβον κυρίου. καὶ Ps. I, 3—6. πάλιν ἐν ἄλλῳ προφήτῃ λέγει Ἔσται ὁ ταῦτα ποιῶν ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρυήσεται, καὶ πάντα ὅσα

X. 1. *Μωϋσῆς* c. S., *Μωσῆς* vulg. 2. *δέ* c. S. et vet. int., *ουν* vulg. 3. *λαλοῦμεν* c. vulg. et vet. int., *δικαιως λαλουμεν* S. — *κύριος* c. Clem. Al. et vulg., *ο κυριος* S.

XI. 6. *δέ* c. vulg., *ταυτα* S. — *ἐμέλησεν* c. S. B, *ἠμέλησεν* OV, *ἠμέλησε* CF Men. Voss. Dress. 6. 7. *προφανερῶσαι* c. S.** vulg., *προεφανερωσεν* S. (a Tischendorfio apud Dresselium non notatus). 7. *περὶ τοῦ σταυροῦ* c. S. et vet. int., *τοῦ σταυροῦ* vulg. 9. *τὸ φέρον* c. S. et vet. int., *τὸ φέρον εἰς* vulg. — *προσδέξονται* c. S. OV, *προσδέξωνται* vulg. 10. *λέγει ουν* c. vulg. et vet. int., *λεγει γαρ* S. 11. *ἔκστηθι* c. S. BCV, *ἔκσταθι* O Voss., *ἔκστητι* Men. — *πλεῖον* c. S. et vet. int., om. vulg. — *φριξάτω* c. S.** vulg., *φραξατω* S. 12. *δύο μεγάλα καὶ πονηρά* c. vulg. (cf. vet. int.), *δυο και πονηρα* S. c. LXX. 13. *ζωῆς* c. S. et vet. int., *ζωσαν* vulg. 13. 14. *λάκκους συντετριμμένους* c. vulg. et vet. int., *βοθρον θανατου* S.; vet. int. etiam quae sequuntur apud LXX. (*οἳ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συνέχειν*) vertit.

modo spiritualiter legem constituit Moyses. sed unde illis haec intelligere . . . . . .? nos autem . . intelligentes mandata, loquimur, sicut voluit Dominus . . . .

XI. Quaeramus ergo, si curae fuerit Domino ostendere de aqua et de cruce. de aqua . . scriptum est ad populum Judaeorum, quo modo tinctionem, quae adfert remissionem peccatorum, non recipiant, sed sibi instituant. dicit ergo propheta sic: Horruit coelum, et in hoc Jer. II, 12. 13.
plurimum expavit terra. quia duo . . . mala fecit populus hic: me dereliquerunt fontem aquae vitae et foderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. numquid petra renuosa (l. ruinosa) est mons sanctus Jes. XVI, 1. 2.
meus Sina? eritis enim tamquam aliis (l. alites vel aves) pusillis ablatis. et iterum dicit Esaias: . . Ego antecedam Jes. XLV, 2. 3.
te et montes aequabo et ostia aerea contribulabo et seras ferreas confringam et dabo tibi thesauros obscuros, . . invisos, ut sciant, quia ego sum Dominus Deus inhabitans Jes. XXXIII, 16—18.
in altissima spelunca fortis petrae . . . . . . et aqua illius fidelis, regem cum magnitudine videbitis, et anima vestra meditabitur timorem . . et iterum David dicit: Erit, qui Ps. I, 3—6.
haec facere coeperit, tamquam lignum quod plantatum est iuxta tractus aquarum, quod fructum suum dabit tempore suo; et folia eius non decident, sed omnia quae-

15. ἅγιον etiam C ad oram, in textu αἴτιον — Σινᾶ c. S. vet. int., BC OV, Σιών (LXX) Dress. 15. 16. νοσσοί — νοσσιᾶς c. S. VO, νεοσσοί — νοσσιᾶς BCF, νεοσσοί — νεοσσιᾶς vulg. — ἀνιπτάμενοι c. S.** B ad oram Dress., ανεπταμενοι S., ανιστάμενοι B (in textu, ad oram ἀνιπτάμενο) C Men. 16. ἀφῃρημένης. c. vulg. et vet. int., αφειρημενοι S. 18. θύρας c. vulg. et vet. int., πυλας S. 18. 19. συγκλάσω (LXX.) c. vet. int. S. OV, συνθλάσω B C Dress. et plerique editores. 19. σκοτεινούς c. vulg. et vet. int., σκοτους S. 20. ὅτι ἐγώ c. S. et vet. int., ὅτι vulg. 20. 21. κατοικήσει (LXX) c. BC vet. int., κατοικήσεις S., κατοικήσης OV. 21. 22. εἶτα τί λέγει ἐν τῷ υἱῷ c. vulg. (cf. vet. int. lacunam), καί solum S. 24. Ἔσται c. vulg. et vet. int., και εσται S. 25. τὸ ξύλον c. S. B (in textu) COV, ὥσπερ ξύλον B in margine, Voss. — τὸ ante πεφυτευμένον om. Men. 27. ἀπορρυήσεται c. vulg., ἀπορυησεται S.

ἂν ποιῇ, κατευοδωθήσεται. οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων· ὅτι γινώσκει κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται. αἰσθάνεσθε, πῶς τὸ ὕδωρ καὶ τὸν σταυρὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὥρισεν. τοῦτο γὰρ λέγει· μακάριοι, οἳ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἐλπίσαντες κατέβησαν εἰς τὸ ὕδωρ. ὅτι τὸν μὲν μισθὸν λέγει ἐν καιρῷ αὐτοῦ· τότε φησίν, ἀποδώσω. νῦν δὲ ὃ λέγει Τὰ φύλλα οὐκ ἀπορρυήσεται, τοῦτο λέγει, ὅτι πᾶν ῥῆμα, ὃ ἐὰν ἐξέλθῃ ἐξ ὑμῶν διὰ τοῦ στόματος ὑμῶν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, ἔσται εἰς ἐπιστροφὴν καὶ ἐλπίδα πολλοῖς. καὶ πάλιν ἕτερος προφήτης
Soph. III, 19. λέγει Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν. τοῦτο λέγει· τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ
Ezech. XLVII, 12. δοξάσει. εἶτα τί λέγει Καὶ ἦν ποταμὸς ἕλκων ἐκ δεξιῶν, καὶ ἀνέβαινεν ἐξ αὐτοῦ δένδρα ὡραῖα, καὶ ὃς ἂν φάγῃ ἐξ αὐτῶν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο λέγει, ὅτι ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ ὕδωρ, γέμοντες ἁμαρτιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἔχοντες ἐν τῷ πνεύματι. Καὶ ὃς ἂν φάγῃ ἀπὸ τούτων, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο λέγει· ὃς ἄν, φησίν, ἀκούσῃ τούτων λαλουμένων καὶ πιστεύσῃ, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

XII. Ὁμοίως πάλιν περὶ τοῦ σταυροῦ ὁρίζει ἐν
4 Esr. V, 5. ἄλλῳ προφήτῃ λέγοντι· Καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος Ὅταν ξύλον κλιθῇ καὶ ἀναστῇ, καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ. ἔχεις πάλιν περὶ τοῦ σταυ-
Ex. XVII, 8 sq. ροῦ καὶ τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος. λέγει δὲ πάλιν ἐν τῷ

XI. 2. ἢ c. S. BCFOV Dress., om. plerique editores. — ὡς ὁ (LXX) c. S., ὡσεί vulg. — ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος. c. S.** vulg., εκριμος. S. etiam haec Tischdf. apud Dressel. non notavit. — ἀπὸ c. S. vulg., ἐπί Voss. 3. 4. οἱ ἀσεβεῖς (LXX) c. S., ἀσεβεῖς vulg. 7. οἵ c. S. BOV, om C Men. 10. ὃ λέγει c. S. et vet. int., λέγει vulg. Dress. — ἀπορρυήσεται c. S. (απορυησεται) BCFOV Dress., ἀπορρυηθήσεται vulg. 11. ἐξέλθῃ c. vulg. et vet. int., ἐξελεύσεται S. 12. ὑμῶν c. S. et vet. int., om. vulg. — εἰς c. vulg., και S. 12. 13. ἐπιστροφὴν καί c. S. OV, ἐπιστροφὴν δὲ καί BC Men. 13. καὶ πάλιν c. S. et vet. int., πάλιν vulg. 14—16. Clemens Alex. Strom. III, 12, 86 p. 550 καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν, φησὶν ὁ προφήτης τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτὸς δοξάζων. 16. δοξάσει c. S.** CFOV Dress., δοξάζει S. B

cunque faciet prosperabuntur. — non sic impii, non sic, sed tamquam pulvis, quem abiecit (l. abiicit) ventus a facie terrae. propterea non resurgunt (l. resurgent) impii in indicio, neque peccatores in consilio iustorum, quoniam scit Deus viam iustorum, et via impiorum peribit. sentire autem debetis, quo modo aquam et crucem in uno dono (loco?) constituit. hoc ergo dicit: Felices, qui speraverunt in aquam et in crucem . . . . mercedem . . in tempore suo; . . tunc, inquit, reddam. modo autem qui (l. quod) dicit: Folia illius non decident, hoc est, quia omnis sermo, qui exierit per os vestrum . . . . erit in spem et resurrectionem multis. et iterum alius propheta dicit: Erit (l. erat) . . Jacob laudabilis super omnem ter- Soph. III, 19.
ram. terram vas spiritus illius . . magnificat. deinde quid dicit? Erat flumen trahens a dextra, et ascendebant inde Ezech. XLVII, 12.
arbores speciosae; et quicunque ex illis manducaverit, vivet in perpetuum. hoc est, quia nos descendimus in aquam pleni peccatis et sordibus et ascendimus fructibus pleni, in praecordiis nostris timorem et spem habentes in Dominum . . . . ideo dicit: Et qui manducaverit . . ., vivet in perpetuum. . . . .

XII. Similiter et crucem significat in alio propheta dicente: Et quando haec consummabuntur? et dixit 4 Esr. V, 5.
Dominus: Quum lignum inclinatum fuerit et resurrexerit, et quum de ligno sanguis stillaverit. habes iterum de cruce et de eo qui incipit crucifigi. dicit autem iterum Ex. XVII, 8 sq.

Men. in textu. 17. *ἄν* c. S., *ἐάν* vulg. 18. *τοῦτο λέγει* c. vulg. et vet. int., om. S. 21. *τὸν φόβον* c. vulg. et vet. int., *καὶ τὸν φόβον* S. 21. 22. *ἔχοντες ἐν τῷ πνεύματι* c. vulg., *εν τῳ πνευματι εχοντες* S. 22. *ὃς* c. S. vulg., *ὡς* Men. — *ἂν* c. S., *ἐάν* vulg. 23. *ἀκούσῃ* c. S. BC, *ἀκούσει* OV. 24. *λαλουμένων* c. S. B (marg.) FOV var. lect. ap. Voss. Dress., *καλουμένων* B (text.) C plerique edd. — *πιστεύσῃ* c. Hef., Dress., *πιστευσει* S. BCOV.

XII. 26. *λέγοντι* c. vulg. et vet. int., *λέγων ὅτι* S. 27. *λέγει* c. S. BCFOV Men. Dress., *καὶ λέγει* vet. int. et Cot. 27. 28. *καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ*. Comm. ad Marc. XV, 33 (Hieronymi Opp. XI, 3, 126): hic stillavit sanguis de ligno. 28. *περὶ τοῦ* c. S. et vet. int., *ἐπί* vulg. 29. *ἐν τῷ* c. vulg. et vet. int., *τω* S.

Μωϋσῇ, πολεμουμένου τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ ἵνα ὑπομνήσῃ αὐτοὺς πολεμουμένους, ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθησαν εἰς θάνατον, λέγει εἰς τὴν καρδίαν Μωϋσέως τὸ πνεῦμα, ἵνα ποιήσῃ τύπον σταυροῦ καὶ τοῦ μέλλοντος πάσχειν, ὅτι ἐὰν μὴ ἐλπίσωσιν ἐπ᾽ αὐτῷ, εἰς τὸν αἰῶνα πολεμηθήσονται. τίθησιν οὖν Μωϋσῆς ἓν ἐφ᾽ ἓν ὅπλον ἐν μέσῳ τῆς πυγμῆς, καὶ σταθεὶς ὑψηλότερος πάντων ἐξέτεινεν τὰς χεῖρας. καὶ οὕτως πάλιν ἐνίκα ὁ Ἰσραήλ. εἶτα, ὁπόταν καθεῖλεν, πάλιν ἐθανατοῦντο. πρὸς τί; ἵνα γνῶσιν, ὅτι οὐ δύνανται σωθῆναι, ἐὰν μὴ ἐπ᾽ αὐτῷ ἐλπίσωσιν. καὶ πάλιν ἐν
Jes. LXV,2. ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθῆ καὶ ἀντιλέγοντα ὁδῷ δι-
Num. XXI, 6 sq. καίᾳ μου. πάλιν Μωϋσῆς ποιεῖ τύπον τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν, καὶ αὐτὸς ζωοποιήσει, ὃν δόξουσιν ἀπολωλεκέναι ἐν σημείῳ, πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ. ἐποίησεν γὰρ κύριος πάντα ὄφιν δάκνειν αὐτούς, καὶ ἀπέθνησκον — ἐπειδὴ ἡ παράβασις διὰ τοῦ ὄφεως ἐν Εὔᾳ ἐγένετο — ἵνα ἐλέγξῃ αὐτούς, ὅτι διὰ τὴν παράβασιν αὐτῶν εἰς θλῖψιν θανάτου παραδοθήσονται. πέρας γέ τοι αὐτὸς Μωϋσῆς ἐν-
Deut. XXVII, 15. τειλάμενος Οὐκ ἔσται ὑμῖν οὔτε χωνευτόν, οὔτε γλυπτὸν

XII. 2. *ὑπομνήσῃ* c. vulg., *υπομνησει.* S. 4. *εἰς* c. S. vulg., *καὶ εἰς* Men. — *Μωϋσέως* c. S., *Μωσέως* OV, *Μωσέα* B et fort. C, *Μωσῇ* vulg. (etiam Dress.) — *τὸ* c. S. vulg. vet. int., *τῷ* C. 5. *σταυροῦ καὶ τοῦ* c. vulg., *του σταυρου του* S., quae Tischend. in Dresselii patr. apostt. non accurate notavit, quasi hic *τον σταυρον* scriptum esset. — *ἐὰν μή.* solus S. add. *φησίν.* 7. *Μωϋσῆς* c. S., *Μωσής* vulg. 7. 8. *τῆς πυγμῆς* c. S., *πηγμῆς* C, *ποιγμῆς* OV, *πήγης* B, *πῆγμα* vet. int. vertisse videtur. 8. *σταθεὶς ὑψηλότερος.* c. vulg., *υψηλοτερος σταθεις.* S. 9. *πάλιν* c. S. vulg. vet. int., *λέγει* add. Men. 9. 10. *καθεῖλεν, πάλιν.* vulg. *πάλιν καθεῖλεν, πάλιν,* S. *καθεῖλεν.* C Men. *πάλιν.* 11. *πάλιν* c. S. et. vet. int., om. vulg. 13. *ἀπειθῆ* c. S. et vet. int., *ἀπειθοῦντα* vulg. 14 sq. *πάλιν Μωϋσῆς ποιεῖ τύπον κτλ.* Justinus Apol. I, 60 p. 92 sq.: *ἐν γὰρ ταῖς Μωσέως γραφαῖς ἀναγέγραπται, ὡς κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγύπτου οἱ Ἰσραηλῖται καὶ γεγόνασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπήντησαν αὐτοῖς ἰοβόλα θηρία, ἔχιδναί τε καὶ ἀσπίδες καὶ ὄφεων πᾶν γένος, ὃ ἐθανάτου τὸν λαόν· καὶ κατ᾽ ἐπίπνοιαν καὶ ἐνέργειαν τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ γενομένην λαβεῖν τὸν Μωσέα χαλκὸν καὶ ποιῆσαι τύπον σταυροῦ, καὶ τοῦτον στῆσαι ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ σκηνῇ καὶ εἰπεῖν τῷ λαῷ· Ἐὰν προσβλέπητε τῷ τύπῳ τούτῳ καὶ πιστεύητε, ἐν αὐτῷ σωθήσεσθε. καὶ γενομένου τούτου τοὺς μὲν ὄφεις ἀποθανεῖν ἀνέγραψε, τὸν δὲ λαὸν ἐκφυγεῖν τὸν θάνατον οὕτως παρέδωκεν.* Dial. c. Tr. J. c. 91 p. 319: *καὶ διὰ τοῦ τύπου δὲ καὶ σημείου τοῦ κατὰ τῶν δακόντων τῷ Ἰσραὴλ ὄφεων ἡ ἀνάθεσις φαίνεται γεγενημένη ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστευόντων, ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος θάνατος γενήσεσθαι ἔκτοτε προεκηρύσσετο τῷ ὄφει, σωτηρία δὲ τοῖς καταδακνομένοις ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ προσφεύγουσι τῷ τὸν ἐσταυρωμένον υἱὸν*

in Moyse, quum pugnaret populus Judaeorum, et ceciderunt
Judaei ab alienigenis, ut illos commemoraret, dum oppu-
gnantur, quia propter peccata sua trahuntur (l. traduntur)
in mortem, dixit in praecordiis Moysi spiritus: Fac figuram
crucis . . . . . . quia si non crediderint in illum, in per-
petuo oppugnabuntur. et iterum . . . . .: adscendit Moy-
ses in . . aggerem et stans . . . manus extendebat, et
. . vincebant Judaei. deinde quum deposuerat, vincebat
Amalec. hoc ad quid? ut scirent, quia non possunt libe-
rari, nisi in cruce Christi speraverint. et iterum dicit in
alio propheta: Expandi manus meas tota die ad populum Jes. LXV, 2.
impersuasibilem et contradicentem viae iustae. item Moyses Num. XXI, 6 sq.
facit figuram Jesu, quia oportebat illum pati, et quia
ipse vivificavit (l. vivificabit), quem illi putaverunt per-
didisse . . . . cadente enim populo Judaeorum, quia
iusserat Dominus, ut morsu colubrae . . . . morerentur,
quia praeteritio Evae per colubram fuerat, voluit illos
corripere, et ideo . . . sic morti tradere, qui mandata
eius praeterierunt. ad summam, ut ipse Moyses, qui
praeceperat, dicit: Non erit vobis neque conflatile neque Deut. XXVII, 15.

αὐτοῦ πέμψαντι εἰς τὸν κόσμον· οὐ γὰρ ἐπὶ ὄφιν ἡμᾶς πιστεύειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα διὰ Μωσέως ἐδίδασκεν. C. 94 p. 321 sq.: εἴπατε γάρ μοι· οὐχὶ θεὸς ἦν ὁ ἐντειλάμενος διὰ Μωσέως, μήτε ὁμοίωμα μήτε τῶν ἐν οὐρανῷ ἄνω μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ὅλως ποιῆσαι, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ τοῦ Μωσέως τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἐνήργησε γενέσθαι καὶ ἐπὶ σημεῖον ἔστησε, δι' οὗ σημείου ἐσώζοντο οἱ ὀφιόδηκτοι, καὶ ἀναίτιός ἐστιν ἀδικίας; μυστήριον γὰρ διὰ τούτου, ὡς προέφην, ἐκήρυσσε, δι' οὗ καταλύειν μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ὄφεως, τοῦ καὶ τὴν παράβασιν ὑπὸ τοῦ Ἀδὰμ γενέσθαι ἐργασαμένου, ἐκήρυσσε, σωτηρίαν δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν διὰ τοῦ σημείου τούτου, τουτέστι τὸν σταυροῦσθαι μέλλοντα, ἀπὸ τῶν δηγμάτων τοῦ ὄφεως, ἅπερ εἰσὶν αἱ κακαὶ πράξεις, εἰδωλολατρεῖαι καὶ ἄλλαι ἀδικίαι. ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο νοηθήσεται, δότε μοι λόγον, ὅτου χάριν τὸν χαλκοῦν ὄφιν Μωσῆς ἐπὶ σημείου ἔστησε καὶ προσβλέπειν αὐτὸν τοὺς δακνομένους ἐκέλευσε, καὶ ἐθεραπεύοντο οἱ δακνόμενοι, καὶ ταῦτα αὐτὸς κελεύσας μηδενὸς ὅλως ὁμοίωμα ποιεῖν. 14. πάλιν c. S. et vet. int., καὶ πάλιν vulg. — ποιεῖ c. S. vulg., ποιεῖν C. 15. αὐτὸς ζωοποιήσει c. S. et vet. int.; vulg. perperam αὐτὸν, tum ζωοποιήσουσιν BCOV Men., ζωοποιῆσαι Dav., Dress. — ὃν c. S. vulg., ὃν ἄν S.** — δόξουσιν c. S. OV, δόξωσιν vulg. 16. ἀπολωλεκέναι c. S. vulg., ἀπολωκέναι C. 17. κύριος c. S. et vet. int., om. vulg. — ἀπέθνησκον c. S. C, ἀπέθνησκαν BOV. 18. ἐγένετο c. S., γέγονεν vulg. 19. εἰς θλῖψιν c. S., ἐν θλίψει vulg. 20. αὐτὸς c. vulg. et vet. int., οὗτος S. — Μωϋσῆς c. S., Μωσῆς vulg. 21. οὐκ ἔσται c. vet. int., V (οὐκ ἐστέ) O (ubi οὐ κεστέ mutatum est in οὐκ ἐσταί), οὐκ εστιν S. — οὔτε χωνευτόν, οὔτε γλυπτόν c. S. et vet. int., οὔτε γλυπτόν, οὔτε χωνευτόν vulg., etiam Dress.

εἰς θεὸν ὑμῖν, αὐτὸς ποιεῖ, ἵνα τύπον τοῦ Ἰησοῦ
δείξῃ. ποιεῖ οὖν Μωϋσῆς χαλκοῦν ὄφιν καὶ τίθησιν
ἐνδόξως καὶ κηρύγματι καλεῖ τὸν λαόν. ἐλθόντες οὖν
ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐδέοντο Μωϋσέως, ἵνα περὶ αὐτῶν ἀν-
Num. XXI, 9 sq. *ενέγκῃ δέησιν περὶ τῆς ἰάσεως αὐτῶν. εἶπε δὲ πρὸς*
αὐτοὺς Μωϋσῆς Ὅταν, φησίν, δηχθῇ τις ὑμῶν, ἐλθέτω
ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐπικείμενον καὶ ἐλπι-
σάτω πιστεύσας, ὅτι αὐτὸς ὢν νεκρὸς δύναται ζωοποιῆ-
σαι, καὶ παραχρῆμα σωθήσεται. καὶ οὕτως ἐποίουν. ἔχεις
πάλιν καὶ ἐν τούτοις τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν αὐτῷ
Num. XIII, 17. *πάντα καὶ εἰς αὐτόν. τί λέγει πάλιν Μωϋσῆς Ἰησοῦ*
υἱῷ Ναυῆ, ἐπιθεὶς αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὄντι προφήτῃ,
ἵνα μόνον ἀκούσῃ πᾶς ὁ λαός, ὅτι πάντα ὁ πατὴρ φα-
νεροῖ περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ — λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ
υἱῷ Ναυῆ, ἐπιθεὶς τούτῳ ὄνομα, ὁπότε ἔπεμψεν αὐτὸν
Ex. XVII, 14. *κατάσκοπον τῆς γῆς, Λάβε βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου*
καὶ γράψον ἃ λέγει κύριος, ὅτι ἐκκόψει ἐκ ῥιζῶν τὸν
οἶκον πάντα τοῦ Ἀμαλὴκ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐπ᾿ ἐσχάτων
τῶν ἡμερῶν. ἴδε πάλιν Ἰησοῦς, οὐχ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλ᾿
υἱὸς τοῦ θεοῦ, τύπῳ δὲ ἐν σαρκὶ φανερωθείς. ἐπεὶ οὖν
Mt. XXII, 43 sq. *μέλλουσιν λέγειν, ὅτι Χριστὸς υἱὸς Δαυίδ ἐστιν, αὐτὸς*
προφητεύει Δαυίδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην
Ps. CX, 1. *τῶν ἁμαρτωλῶν· Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· κάθου*
ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον
Jes. XLV, 1. *τῶν ποδῶν σου. καὶ πάλιν λέγει οὕτως Ἡσαΐας Εἶπεν*

XII. 1. *αὐτός* c. S. et vet. int., om. vulg. 2. *δείξῃ* c. vulg., *δείξει* S. — *Μωϋσῆς* c. S., *Μωσῆς* vulg. 3. *ἐνδόξως* (cf. l. 10) c. S. BCOV, *ἐν δοκῷ* c. vet. int. (Men.) Dress. 4. *περί* c. S. B (marg.) OV var. lect. ap. Voss., *ὑπέρ* B (text.) C vulg. 5. *δέησιν* c. S. et vet. int., *δεόμενος* vulg. 5. 6. *πρὸς αὐτοὺς Μωϋσῆς* c. vulg. et vet. int., *Μωσῆς πρὸς αὐτούς* S. 6. *δηχθῇ* c. S. OV vet. int., *δειχθῇ* BC. 7. 8. *ἐλπισάτω* c. vet. int. et omnibus codd.; e Num. XXI, 9 coniicere licet *ἐπιβλεψάτω*. 8. *αὐτὸς ὢν νεκρός* c. S. et vet. int., *νεκρὸς ὤν* vulg. 10. *πάλιν καὶ ἐν τούτοις* c. S., *καὶ ἐν τούτῳ* vulg. Dress., *δὲ ἐν τούτῳ* Men. 11. *πάντα* c. S. vulg., *τὰ πάντα* S.** 11. 12. *Ἰησοῦ υἱῷ Ναυῆ* c. S. et vet. int., *Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ* (B *Ναβῆ*) *υἱῷ* vulg. 12. *ἐπιθεὶς* c. S.** vulg., *επιθες* S. 13. *τὸ ὄνομα* c. S., *ὄνομα* vulg. — *ὁ λαός* c. S. BCFOV Dress., *λαός* vulg. 13—15. *ὅτι πάντα — Ναυῆ* dedi praecipue secundum vet. int., ubi fort. *de filio suo* legendum est. S. *οτι ο πατηρ σου* (** *σου* improbavit) *παντα φανεροι περι του υιου Ιησου* (quod voc. facile ex *αυτου* oriri poterat) *λεγει ουν Μωυσης Ἰησου υιω Ναυη.* vulg. perperam *ὅτι πάντα ὁ πατὴρ φανεροῖ περὶ τοῦ υἱοῦ* (Fell. et Dress. e vet. int. recte add. *αὐτοῦ*) *Ἰησοῦ υἱῷ* (V *υἱῶν*) *Ναυῆ* (B *Ναβῆ*), ubi prorsus excide-

sculptile . . ., ipse fecit serpentem aereum, ut figuram Jesu ostenderet; . . . . . et posuit in cruce (l. inlustre) et per praecones convocavit populum. et quum venissent, rogabant Moysen, ut . . . pro sanitate eorum Dominum rogaret. et tunc dixit illis Moyses: Quum aliquis ex vobis morsus fuerit, veniat ad colubram . . . . et speret, . . quoniam quum sit ipsa mortua, potest alias sanare, et sine mora curabitur. et ita faciebant . . . . quid dicit iterum Moyses Ause filio Nave? ut ostenderet Jesum esse filium Dei, audiente populo. quia omnia pater ostendit filio suo. clamavit Moyses filium Nave et imposuit illi nomen Jesus . . . . et dixit: Accipe librum in manu tua et scribe quae dicit Dominus. quia amputabit a radicibus omnem domum Amalec filius Dei Jesus in novissimis diebus. ecce iterum Jesus, non filius Nave, sed filius Dei . . . . . in carne apparuit . . . . iterum dicit David: Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos sub pedibus tuis. et iterum dicit Esaias: Sic

Num. XXI, 9 sq. — Num. XIII, 17. — Ex. XVII, 14. — Mt. XXII, 43 sq. — Ps. CX, 1. — Jes. XLV, 1.

runt vocc. λέγει οὖν Μωϋσῆς. 14. Ἰησοῦ c. S. vulg., om. vet. int. 15. ἐπιθεὶς c. S., καὶ ἐπιθείς vet. int. et vulg. — τούτῳ c. vet. int., τοῦτο codd., etiam S. — ὄνομα solus vet. int. add. Ἰησοῦς — ὁπότε c. S.** vulg., αποτε S. — ἔπεμψεν c. vulg., επεμπεν S. — αὐτόν c. S., ceteri codd. om. 16. Λάβε. sine causa Cot. et Dress. sec. vet. int. εἶπε Λάβε. 17. ὅτι ἐκκόψει ἐκ ῥιζῶν c. S. (excepto voc. εκκοψεις) et vet. int., ὅτι ἐκ ῥιζῶν ἐκκόψει vulg. 17. 18. τὸν οἶκον πάντα c. S., πάντα τὸν οἶκον vulg. 19. ἴδε iam Dress. c. vet. int., ειδε S. BCOV, οἱ δέ vulg. — οὐχ c. vulg., ουχι S. — υἱὸς ἀνθρώπου (vet. int. υἱὸς Ναυῆ) c. S. OV, ὁ υἱὸς ἀνθρ. BCF vulg. 20. υἱὸς τοῦ θεοῦ c. S. FOV, ὁ υἱὸς τ. θ. BC vulg. — τύπῳ δὲ ἐν σαρκί c. S. OV (cf. vet. int.) Voss., τύπῳ καὶ ἐν σαρκί BC Men. Dress. 21. λέγειν c. S.** vulg., om. S. — Χριστός c. S., ὁ Χριστός vulg. — υἱὸς Δαυίδ ἐστιν c. S., ἐστὶ υἱὸς Δαβίδ vulg. 21. 22. αὐτὸς προφητεύει Δαυίδ c. S. et vet. int., om. vulg. 23. ἁμαρτωλῶν c. S., ἁμαρτωλῶν λέγει vulg. — ὁ κύριος (LXX) c. vulg., κυριος S. 24. ἕως c. codd., ἵνα varia lectio ap. Voss. 25. οὕτως c. S. BC, οὗτος OV (in hoc quidem emendatum, ut iam sit οὕτως). — Ἡσαΐας. in B erat ἡ βασιλείας.

κύριος τῷ Χριστῷ μου κυρίῳ, οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαρρήξω. ἴδε πῶς Δαυὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ υἱὸν θεοῦ λέγει.

XIII. Ἴδωμεν δέ, εἰ οὗτος ὁ λαὸς κληρονομεῖ ἢ ὁ πρῶτος, καὶ εἰ ἡ διαθήκη εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς ἐκείνους.
Gen. XXV, 21. ἀκούσατε οὖν περὶ τοῦ λαοῦ τί λέγει ἡ γραφή· Ἐδεῖτο δὲ Ἰσαὰκ περὶ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὅτι στεῖρα ἦν καὶ συνέλαβεν. εἶτα ἐξῆλθεν Ῥεβέκκα πυθέσθαι παρὰ
Gen. XXV, 23. κυρίου, καὶ εἶπεν κύριος πρὸς αὐτήν· Δύο ἔθνη ἐν τῇ γαστρί σου, καὶ δύο λαοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, καὶ λαὸς λαοῦ ὑπερέξει, καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι. αἰσθάνεσθαι ὀφείλετε, τίς ὁ Ἰσαάκ, καὶ τίς ἡ Ῥεβέκκα, καὶ ἐπὶ τίνων δέδειχεν, ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐκεῖνος. καὶ ἐν ἄλλῃ προφητείᾳ λέγει φανερώτερον ὁ Ἰακὼβ
Gen. XLVIII, 11. sq. πρὸς Ἰωσὴφ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων Ἰδού, οὐκ ἐστέρησέν με κύριος τοῦ προσώπου σου· προσάγαγέ μοι τοὺς υἱούς σου, ἵνα εὐλογήσω αὐτούς. καὶ προσήγαγεν Ἐφραῒμ καὶ Μανασσῆ, θέλων τὸν Μανασσῆ ἵνα εὐλογήσῃ, ὅτι πρεσβύτερος ἦν· ὁ γὰρ Ἰωσὴφ προσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ πατρὸς Ἰακώβ. εἶδεν δὲ Ἰακὼβ τύπον τῷ πνεύματι τοῦ λαοῦ τοῦ μεταξύ. καὶ τί λέγει; Καὶ ἐποίησεν Ἰακὼβ ἐναλλὰξ τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἐπέθηκεν τὴν δεξιὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἐφραῒμ τοῦ δευτέρου καὶ νεωτέρου καὶ εὐλόγησεν αὐτόν. καὶ εἶπεν Ἰωσὴφ πρὸς Ἰακὼβ Μετάθες σου τὴν δεξιὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Μανασσῆ, ὅτι πρωτότοκός μου υἱός ἐστιν. καὶ εἶπεν Ἰακὼβ πρὸς Ἰωσὴφ Οἶδα, τέκνον, οἶδα· ἀλλ' ὁ μείζων δουλεύσει

XII. 1. *τῷ Χριστῷ μου κυρίῳ* c. vet. int. (qui voc. *μου* bis vertit) et vulg., *τω $\overline{\pi\omega}$ μου* (** *τω $\overline{X\omega}$ μου κυρω*) S.; etiam in B *κύρῳ*, sed superscripto *ιω*. 1. 2. *ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ* c. vulg. et vet. int., *εκρατησεν της δεξιας* (** *της χειρος της δεξιας*) *αυτοῦ* S. 2. *ἔμπροσθεν αὐτοῦ* c. S.** vulg., *αυτου* S. 3. *Δαυὶδ λέγει* c. S., *λέγει Δαβίδ* vulg. 4. *λέγει* c. vet. int. et S., om. S.** vulg.

XIII. 5. *ἴδωμεν δέ* c. S. (cf. vet. int.), *ἀλλ' ἴδωμεν* vulg. — *κληρονομεῖ* c. S. et vet. int., *κληρονόμος* vulg. — *ἢ* c. vulg., *ει* S.**, om. S. 6. *ὁ πρῶτος* c. S. BCOV Cot. Dress., *πρῶτος* plerique editores. 6. *εἰ* c. vulg., om. S. 7. *οὖν* c. S., *νῦν* vulg. 9. *εἶτα ἐξῆλθεν* c. S., *εἶτα καὶ ἐξῆλθε* vulg. 11. 12. *λαὸς λαοῦ ὑπερέξει* (LXX) c. vulg., *υπερεξει λατοσε* (** *λαος*) *λαοῦ* S. 13. *Ἰσαάκ* c. S.** vulg., *ισακ* S. — *καὶ τίς* c. S. et vet. int., *τίς* vulg. 16. *πρός* c. S., *πρὸς τόν* vulg. — *ἐστέρησεν*

dicit Dominus Christo meo, meo Domino, cuius tenui dexteram: exaudient illum gentes, et virtutem regum corrumpam. videte, quo modo illum prophetae Dominum . . . . non tantum filium dicunt.

XIII. Quaeramus igitur, si hic populus haereditatem capit . . . ., et testamentum in illis est aut in nobis. de hoc audite. sic scriptum est: Rogabat Isaac pro Rebecca uxore sua, quia sterilis erat. et . . . . . Rebecca quaerebat a Domino, quid portaret. et dixit illi Dominus: Duae nationes in utero tuo sunt, et duo populi ex utero tuo nascentur; . . . . . et maior serviet minori. intelligite: quis sit Isaac, et quae Rebecca, et . . . . . . qui populus minor aut maior. iterum . . . . . . dicit Jacob Joseph filio suo: . . Ecce Dominus non fraudavit me ex genere tuo. perduc ad me filios tuos, et benedicam illos. et adduxit Manassen et Ephraim. volens autem Manassen benedici, quia maior erat, statuit illum . . ad dexteram patris sui Jacob. vidit autem Jacob in spiritu figuram populi, qui postea futurus erat, et . . . convertit manus et transtulit dexteram super caput Ephraim minoris et benedixit illum. et dixit Joseph patri suo: Transfer manum tuam dexteram super caput Manassae, quia primitivus filius meus est. et dixit Jacob: Scio, fili, scio, sed

Gen. XXV, 21.

Gen. XXV, 23.

Gen. XLVIII, 11. sq.

c. S.** vulg., *εστερεσεν* S. 18. 19. *Ἐφραῒμ καὶ Μανασσῆ* c. S. et vet. int., *Ἐφραῒμ καὶ* (cum punctis) *τὸν Μανασσῆ* V, Dress., *Ἐφραῒμ τὸν Μανασσῆ* BCFO et Men. 19. *θέλων τὸν Μανασσῆ ἵνα εὐλογήση* c. vet. int., *θελων τον Εφραιμ ἵνα ευλογηση* S., *θέλων ἵνα εὐλογηθῇ* BCFOV Men. Dress. al. 20. *αὐτόν* c. vet. int., om. codd. (etiam S.). 22. *τῷ* c. codd., om. Gall. et Hefel., *τοῦ* ante *λαοῦ* om. B Men. — *τοῦ* ante *μεταξύ* c. S. B (in marg.) OV, om. B (in textu) C Men. — *μεταξύ* c. S.** vulg., *μετοξυ* S. 23. *ἐναλλάξ* (LXX) c. S. et vulg., *εναλλαξας* S.** — *ἐπέθηκεν* c. S. F (*ἐθέτηκεν*) OV *ἔθηκεν* BC vulg. 24. *τὴν δεξιάν* c. S. et. vet. int. Dress., om. vulg. — *Ἐφραῒμ* c. vulg. et vet. int., *Μανασση* S. 26. 27. *Μανασσῆ* c. vulg. et vet. int., *Ἐφραῒμ* S. 27. *υἱός ἐστιν* c. S., *ἐστὶν υἱός* vulg. 28. *Ἰωσήφ.* c. vulg. et vet. int., *Ἰακώβ.* S. hoc vitium Tischendorfius in Dresselii patribus app. non notavit.

τῷ ἐλάσσονι. καὶ οὗτος δὲ εὐλογηθήσεται. βλέπετε, ἐπὶ τίνων τέθεικεν, τὸν λαὸν τοῦτον εἶναι πρῶτον καὶ τῆς διαθήκης κληρονόμον. εἰ οὖν ἔτι καὶ διὰ τοῦ Ἀβραὰμ ἐμνήσθη, ἀπέχομεν τὸ τέλειον τῆς γνώσεως ἡμῶν. τί οὖν λέγει τῷ Ἀβραάμ, ὅτε μόνος πιστεύσας ἐτέθη εἰς [Gen. XV, 6. XVII, 5. Rom. IV, 11 sq.] δικαιοσύνην; Ἰδοὺ τέθεικά σε, Ἀβραάμ, πατέρα ἐθνῶν τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας τῷ κυρίῳ.

XIV. Ναί. ἀλλὰ τὴν διαθήκην ἣν ὤμοσεν τοῖς πατράσι δοῦναι τῷ λαῷ, εἰ δέδωκεν, ζητῶμεν. δέδωκεν· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι λαβεῖν διὰ τὰς ἁμαρτίας [Ex. XXIV, 18.] αὐτῶν. λέγει γὰρ ὁ προφήτης Καὶ ἦν Μωϋσῆς νηστεύων ἐν ὄρει Σινᾶ, τοῦ λαβεῖν τὴν διαθήκην κυρίου πρὸς τὸν λαόν, ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσα- [Ex. XXXI, 18.] ράκοντα. καὶ ἔλαβε παρὰ κυρίου τὰς δύο πλάκας τὰς γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου ἐν πνεύματι. καὶ λαβὼν Μωϋσῆς κατέφερεν πρὸς τὸν λαὸν δοῦναι. καὶ εἶπεν κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Μωϋσῆ, Μωϋσῆ, κατά- [Ex. XXXII, 7. Deut. IX, 12 sq.] βηθι τὸ τάχος· ὅτι ὁ λαός σου ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἠνόμησεν. καὶ συνῆκεν Μωϋσῆς ὅτι ἐποίησαν ἑαυτοῖς πάλιν χωνεύματα, καὶ ἔρριψεν ἐκ τῶν χειρῶν τὰς πλάκας, καὶ συνετρίβησαν αἱ πλάκες τῆς διαθήκης κυρίου. Μωϋσῆς μὲν γὰρ ἔλαβεν, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι. πῶς δὲ ἡμεῖς ἐλάβομεν, μάθετε. Μωϋσῆς θεράπων ὢν ἔλαβεν, αὐτὸς δὲ ὁ κύριος ἡμῖν ἔδωκεν εἰς λαὸν κληρονομίας, δι' ἡμᾶς ὑπομείνας. ἐφανερώθη δέ, ἵνα κἀκεῖνοι τελειωθῶσιν τοῖς ἁμαρτήμασιν, καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ κληρονομοῦντος διαθήκην κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν.

XIII. 1. *ἐλάσσονι.* c. S. BC, *ἐλάτττονι* OV. 2. *τέθεικεν* c. vulg., *εοικεν* S. — *τοῦτον εἶναι* c. S., *εἶναι τοῦτον* vulg. 4. *ἐμνήσθη* c. S., vet. int. Dress., *ἐθνήσθη* B (ad oram) OV. — *ἀπέχομεν* c. S. et. vet. int., *ἀπείχομεν* vulg. 5. *ὅτε.* O ad oram *ὅτι.* — *μόνος* c. S. et vet. int., om. vulg. — *πιστεύσας* c. S., *ἐπίστευσας* ceteri codd. quos iam Dress. emendavit. 6. *τέθεικα* c. S. BC, *τέθηκα* OV. — *Ἀβραάμ* c. S. et vet. int., om. vulg. 7. *ἀκροβυστίας* c. vulg., *ακροβυστιαν* S. — *κυρίῳ* c. vulg. et vet. int., *θεω* S.

XIV. 8. 9. *ναί—ζητῶμεν* c. vet. int. et vulg. (*ζητοῦμεν* BCFOV), *ναι αλλα ειδωμεν, ει η διαθηκη ην ωμοσεν δουναι τοις πατρασιν δουναι τω λαω ει δεδωκεν* S. 11. *Μωϋσῆς* c. S., *Μωσῆς* vulg. 13. *τεσσαράκοντα.* c. S. OV, *μ̅* BC Men. 13. 14. *τεσσαράκοντα* (secundo loco) c. OV, *μ̅* S. BC. 14. *ἔλαβε* c. vet. int. et vulg., *ελαβεν μωσης* S. 14. 15. *τὰς γεγραμμένας* c. S., *γεγραμμένας* vulg. 15. *πνεύματι* om. C (ubi lacuna adnotata est in margine) Men. 18. 19. *ὅτι ὁ λαός σου ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγ. ἠνόμησεν* c. S. et vet. int., *ὅτι*

maior serviet minori, sed et hic benedicetur. videte, quem voluerit esse primum . . . . testamenti heredem. sic (l. si hoc) ergo et per Abraham commemoratus est, habemus consummationem scientiae nostrae. quid ergo dicit Abraham, quum solus credidisset et positus esset in iustitia? Ecce posui te, Abraham, patrem nationum, quae credunt Domino non circumcisae. (Gen. XV, 6. XVII, 5. Rom. IV, 11 sq.)

XIV. Sed testamentum quod iuravit parentibus ut daret populo, an dederit quaeramus. dedit, sed illi non fuerunt digni accipere propter peccata sua. dicit enim propheta: Et erat Moyses ieiunans in monte Sina, (Ex. XXIV, 18.) ut acciperet testamentum a Domino, quadraginta diebus et quadraginta noctibus. et accepit a Deo . . tabulas scriptas manu Dei . . . . et ut accepit, . . deferebat (Ex. XXXI. 18.) ad populum ut illis daret. et dixit Dominus . . . Moyses, Moyses, descende celerius, quia populus tuus quem eduxisti de terra Aegypti, praeteriit legem. et intellexit Moyses, quia fecerunt sibi iterum conflatile, et proiecit (Ex. XXXII, 7. Deut. IX, 12 sq.) de manibus tabulas, et confractae sunt . . . . . . Moyses . . accepit, sed illi non fuerunt digni. quo modo acceperimus nos, discite . . . . cui nos in hereditatem, propter nos omnia sustinens apparuit, ut illi consummati sint in peccatis, et nos per illum hereditatem testamenti Domini nostri Jesu Christi accipiamus.

ἠνόμησεν (B C F O V, *ἠνόμησαν* C Voss. Dress.) *ὁ λαός σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς* (B *τῆς*) *Αἰγύπτου* vulg. 20. *ἑαυτοῖς* c. S. et vet. int. om. vulg. — *πάλιν* c. vulg. et vet. int., om. S. 21. *τὰς πλάκας* c. S.** vulg. et vet. int., om. S. 22. *γάρ* c. vulg., om. S. 24. *ὁ κύριος* c. vulg., *κυριος* S. — *ἔδωκεν* c. codd., *ἔδωκεν εἶναι* Dav. et Dress. 26. 27. *καὶ ἡμεῖς —λάβωμεν* c. S., ubi ** post *κληρονομοῦντος* add. *κυριου Ιησου* et haec vocabula post *διαθήκην* emendare voluit *κ̅υ χ̅υ* vel *Ι̅υ Χ̅υ; καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ κληρονομοῦντος* (B ad oram add. *τὴν*) *διαθήκην κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν* (V *λάβομεν*) B C O V Men.; iam *δι᾽ αὐτοῦ* quod e *διὰ τοῦ* facile oriri poterat, legisse videtur vet. int.; *καὶ ἡμεῖς δι᾽ αὐτοῦ κληρονομοῦντες διαθήκην κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν* vulg. — Omnes praeter S. codd. contra vet. int. hic perperam addunt, quae vet. int. et S. infra (l. 48, 12 sq 20.) exhibent: *καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, λέγει κύριος ὁ λυτρωσάμενός σε θεός.* haec suo loco iam restituerunt Hefelius et Dresselius.

ὃς εἰς τοῦτο ἡτοιμάσθη, ἵνα αὐτὸς φανεὶς τὰς ἤδη δεδαπανημένας ἡμῶν καρδίας τῷ θανάτῳ καὶ παραδεδομένας τῇ τῆς πλάνης ἀνομίᾳ λυτρωσάμενος ἐκ τοῦ σκότους, διάθηται ἐν ἡμῖν διαθήκην λαοῦ. γέγραπται γάρ, πῶς αὐτῷ ὁ πατὴρ ἐντέλλεται, λυτρωσάμενον ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκότους ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ λαὸν ἅγιον. λέγει οὖν ὁ προφήτης [Jes. XLII, 6. 7.] Ἐγὼ κύριος ὁ θεός σου ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου καὶ ἐνισχύσω σε καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. γινώσκετε οὖν, πόθεν ἐλυ- [Jes. XLIX, 6. 7.] τρώθημεν. καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, οὕτως λέγει κύριος ὁ λυτρωσάμενός σε [Jes. LXI, 1. 2.] θεός. καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει· Πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέν με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέν με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας.

XV. Ἔτι καὶ περὶ τοῦ σαββάτου γέγραπται ἐν τοῖς [Ex. XX, 8 sq.] δέκα λόγοις, ἐν οἷς ἐλάλησεν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ πρὸς [Deut. V, 12 sq.] Μωϋσῆν κατὰ πρόσωπον· Καὶ ἁγιάσατε τὸ σάββατον κυρίου χερσὶν καθαραῖς καὶ καρδίᾳ καθαρᾷ. καὶ ἐν [Jer. XVII, 24 sq.] ἑτέρῳ λέγει Ἐὰν φυλάξωσιν οἱ υἱοί μου τὸ σάββατον, τότε ἐπιθήσω τὸ ἔλεός μου ἐπ' αὐτούς. τὸ σάββατον [Gen. II, 2.] λέγει ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως· Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν ἓξ ἡμέραις τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ καὶ συνετέλεσεν ἐν τῇ

XIV. 2. *καρδίας* c. S. et vet. int., *κακίας* BCOV Men. Voss. 4. *λαοῦ* c. vet. int. (servorum suorum) restitui, cf. infra (l. 8. 9.) *διαθήκην γένους* et (l. 6) *λαὸν ἅγιον*. codd., etiam S., *λόγῳ*. 5. *λυτρωσάμενον* c. S., *λυτρωσάμενος* vulg. 6. *ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ* c. vulg., *εαυτω ητοιμασε* S. 8. *ἐνισχύσω* (LXX) c. vulg., *ισχυσω* S. 10. *καί* c. S., om. vulg. 11. *γινώσκετε* c. vulg. et vet. int., *γινώσκομεν* S. 12. *καὶ πάλιν* c. vulg. et vet. int., *παλιν* S. — *τέθεικα* c. S. B, *τέθηκα* COV. 12—15. *ἰδού — θεός* in S. hic non leguntur, ** haec verba addidit, sed erasit, postquam vidit ea infra (l. 20) sequi. 14. *σε* c. S.** vulg. vet. int., om S. — *οὕτως* (LXX) c. vet. int. S.**, om. S. vulg. — *θεὸς* c. S. vulg., *ὁ θεός* S.** 16. *εἵνεκεν* (LXX) c. S. COV, *ἥνεκεν* F, *ἕνεκεν* B vulg. — *πτωχοῖς* (LXX) c. S. (cf. vet. int.), *ταπεινοῖς χάριν* vulg. 19. *καλέσαι*

qui in hoc paratus est, ut (add. post) adventum ipsius praecordia nostra quae iam absumta erant a morte et tradita iniquitati . ., liberaret a tenebris et testaretur in nobis testamentum servorum suorum. scriptum est enim, quo modo illi pater mandaverit, ut liberaret nos a tenebris et pararet sibi populum sanctum. dicit ergo propheta sic: Ego Dominus Deus tuus vocavi te in aequitate. tenebo manum tuam et fortem te faciam. dedi te in testimonium gentibus (l. gentis) et in lumen nationum, ut aperias oculos caecorum et educas de vinculis alligatos . . . . . . scitote ergo, unde liberati sumus. et iterum propheta dicit: Posui te in lucem nationum ut sit sanctitas tua usque in novissimum terrae, sicut dicit Dominus qui te liberavit Deus. iterum propheta dicit: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. bene nuntiare hominibus misit me, curare contribulatos corde, praedicare captivis remissionem et caecis visum et vocare annum Domini acceptabilem . . . .

Jes. XLII, 6. 7. — Jes. XLIX, 6. — Jes. LXI, 1. 2.

XV. Adhuc et de sabbato scriptum est in decem verbis, quibus locutus est in monte Sina ad Moysen . . . .: Sanctificate sabbatum Domini manibus mundis et puro corde. et alibi dicit: Si custodierint filii mei sabbatum, tunc faciam misericordiam in illis. sabbatum dicit initium (l. initio) constitutionis: Et fecit Deus die sexto opera sua et consummavit in die septimo et requievit

Ex. XX, 8. Deut. V, 12. — Jer. XVII, 24 sq. — Gen. II, 2.

c. S. et vet. int., *καὶ καλέσαι* vulg. — *κυρίου* c. omn. codd., *κυρίῳ* Men. et var. lect. ap. Voss. 20. *ἀνταποδόσεως*. Men. et alii male *ἀναποδόσεως*. — *πενθοῦντας*. hic S. add. locum illum Jes. XLIX, 1. 2. *παλιν ο προφητης λεγει Ιδου τεθεικα σε εις φως εθνων του ειναι* (** add. *σε*) *εις σωτηριαν εως εσχατου της γης, ουτως λεγει κυριος ο λυτρωσαμενος σε θεος ισραηλ*. haec verba suo loco (l. 12 post *προφητης*) add. **: *λεγει ιδου τεθεικα σε εις φως εθνων του ειναι σε εις σωτηριαν εως εσχατου της γης ουτως λεγει* (*λεγει* supra lineam) *κ̅σ̅ ο λυτρωσαμενος σε ο θ̅σ̅ και παλιν ο προφητης*.

XV. 21. *ἔτι* c. vulg. et vet. int.; *οτι* (** *ετι*) *ουν*. S. 25. *υἱοί μου*. c. S. vulg. vet. int., *ῡϊ ισραηλ* S.** — *τὸ σάββατον* c. S. vet. int. B C F O V, *τὰ σάββατα* vulg. 26. *ἐπιθήσω*. C. *ἐπιθῆ*. 28. *ἐν τῇ* c. vulg. et vet. int., *τῇ* S.

ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ καὶ κατέπαυσεν ἐν αὐτῇ καὶ ἡγίασεν αὐτήν. προσέχετε, τέκνα, τί λέγει τὸ Συνετέλεσεν ἐν ἓξ ἡμέραις. τοῦτο λέγει, ὅτι συντελέσει κύριος ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι τὰ πάντα. ἡ γὰρ ἡμέρα παρ' αὐτῷ χί-
Ps. XC, 4. *λια ἔτη. αὐτὸς δέ μοι μαρτυρεῖ λέγων Ἰδοὺ σήμερον ἡμέρα ἔσται ὡς χίλια ἔτη. οὐκοῦν, τέκνα, ἐν ἓξ ἡμέραις, ἐν τοῖς ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν συντελεσθήσεται τὰ πάντα. Καὶ κατέπαυσεν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. τοῦτο λέγει· Ὅταν ἐλθὼν ὁ υἱὸς αὐτοῦ καταργήσει τὸν καιρὸν τοῦ ἀνόμου καὶ κρινεῖ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀλλάξει τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, τότε καλῶς καταπαύσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ· πέρας γέ τοι λέγει Ἁγιάσεις αὐτὴν χερσὶν καθαραῖς καὶ καρδίᾳ καθαρᾷ. ἣν οὖν ὁ θεὸς ἡμέραν ἡγίακεν, νῦν τίς δύναται ἁγιάσαι, εἰ μὴ καθαρὸς ὢν τῇ καρδίᾳ; ἐν πᾶσιν πεπλανήμεθα. ἴδε οὖν. ἄρα τότε καλῶς καταπαυόμενος ἁγιάζει αὐτήν, ὅτε δυνησόμεθα αὐτοί, δικαιωθέντες καὶ ἀπολαβόντες τὴν ἐπαγγελίαν, οὐκέτι οὔσης τῆς ἀνομίας, καινῶν δὲ γεγονότων πάντων ὑπὸ τοῦ κυρίου. τότε δυνησόμεθα αὐτὴν ἁγιάσαι, αὐτοὶ*
Jes. I, 13. *ἁγιασθέντες πρῶτον. πέρας γέ τοι λέγει αὐτοῖς Τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι. ὁρᾶτε, πῶς λέγει· οὐ τὰ νῦν σάββατα ἐμοὶ δεκτά, ἀλλὰ ὃ πεποίηκα, ἐν ᾧ καταπαύσας τὰ πάντα ἀρχὴν ἡμέρας ὀγδόης ποιήσω, ὅ ἐστιν ἄλλου κόσμου ἀρχήν. διὸ καὶ ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην, ἐν ᾗ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς.*

XV. 1. *ἐν αὐτῇ* c. vulg. et vet. int., *ἐπ' αὐτῇ* Men., *αυτην* S. 3. 4. *ὅτι — τὰ πάντα* c. vet. int., *οτι εν εξακισχιλιοις ετεσιν συντελεσι κυριος τα συνπαντα* S., *ὅτι συντελεῖ κύριος* (FOV, *ὁ θεὸς κύριος* BC Men.) *ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι τὰ πάντα* vulg. „quid si *κύριος ὁ θεὸς* legeris?" Dress. 4. *αὐτῷ* S. c. vulg., *σημαινι* add. S. 5. *ἔτη* in S.** add. *μαρτυρει γαρ μοι δαυειδ λεγων οτι χιλια ετη εν οφθαλμοις σου ως η ημερα η εχθες ητις διηλθεν και φυλακη εν νυκτι.* — *δέ μοι* c. S. et vet. int., *δέ* vulg. 5. 6. *σήμερον ἡμέρα* c. vulg. et vet. int., *ημερα κυριου* S. 7. *συντελεσθήσεται* c. S. OV, *συντελεσθήσονται* BC. — *πάντα* c. vulg., *σύνπαντα* S. — *ἑβδόμῃ* c. vulg., *ε̄ζ̄* S., quod non notavit Tischdf. apud Dress. 9. *καταργήσει* c. S. O (manu secunda), *καταργήσῃ* BCO (prima manu), *καὶκαταργήσει* V Dress. — *τοῦ ἀνόμου* c. vet. int. Fell., *αὐτοῦ* BCOV Men., om. S. 10. *ἀλλάξει.* c. S. BC, *ἀλλάξῃ* OV. 10. 11. *καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας* c. vulg. et vet. int., *και τους αστερας και την σεληνην* S. 11. 12. *ἐν τῇ ἡμέρα* c. vulg. et vet. int., *τη ημερα* S. 13. *χερσίν* c. S. OV vet. int. Dress., *ἐν χερσί* BCF et plerique editores. — *ἣν οὖν ὁ θεός* c. vet. int., *εἰ οὖν ἣν ὁ θεός* S. BCFOV Dress. 14. *ἡγίακεν* c. BCFOV Men. Voss. Cot. Dress., *ηγια-*

in illo die . . . . adtendite, filii, quid dicit: Consummavit
in sex dies. hoc dicit, quia consummavit (l. consummabit)
Deus omnia in sex millia annorum. dies autem apud
illum mille anni sunt. ipse mihi testis est dicens: Ecce Ps. XC, 4.
hodiernus dies erit tamquam mille anni. unde scire de-
betis . . quia . . . in sex millia annorum consumma-
buntur omnia. et quid dicit: Requievit Deus die septima?
hoc est: quum venerit filius illius et amputabit tempus
iniquitatis et iudicabit impios et mutabit solem, lunam
et stellas: tunc bene requiescet in die septima. ad sum-
mam hoc dicit: Sanctificabis illum diem manibus mundis
et corde puro. quem ergo diem sanctificavit Deus, quis
potest sanctificare modo, nisi qui sit mundo corde? in
omnibus non (l. nos) erravimus. videns ergo qui refrigerans
sanctificavit illum, ... et nos
tunc poterimus sanctificare, ipsi sanctificati primum. ad
summam dicit illis: Dies solennes vestros et sabbata non Jes. I, 13.
sustineo. videte, quo modo dicit, non haec sabbata sibi
non (l. nunc) accepta, sed quae fecit. et in die suo con-
summavit omnia, initium octava die facta, qui est alterius
saeculi initium. propter quod agimus diem octavum in
legationem (l. delectationem), in quem (l. quo) et Jesus
resurrexit a mortuis et apparuit et ascendit in coelos.

σεν S. — *τίς* c. S. BOV, vet. int., Voss., *τί* C Men. (in textu). — *εἰ μή* c. S.** vulg. et vet. int., om. S. 15. *ἐν πᾶσιν* c. S.** vulg., *εν παλιν* S. — *πεπλανήμεθα* c. S. vulg., etiam vet. int. emendato. — *ἴδε οὖν* cf. c. 6 p. 18, 23. vel *ἴδ' οὖν* (Dress.). vet. int. fort. legit *ΙΔΩΝ*. *ει δε ου* (** *ουν*) S., *εἰ δὲ οὐδ'* BCOV. 16. *καταπαυόμενος ἁγιάζει.* c. vulg. (OV *ἁγιάζη*) et vet. int., *καταπαυομενοι αγιαζομεν* S. — *δυνησόμεθα.* O *δυνησώμεθα.* 17. *δικαιωθέντες* c. S., *δίκαια* vulg. — *καὶ ἀπολαβόντες* c. S., *ἀπολαβόντες* vulg. 18. *οὐκέτι* c. vulg., *μηκετι* S. — *τῆς ἀνομίας* c. vulg., *ανομιας* S. — *καινῶν δὲ γεγονότων* c. S., *γεγ. δὲ καινῶν* vulg. 19. *τοῦ κυρίου* c. S., *κυρίου* vulg. — *τότε* c. S.** vulg. et vet. int., *ου* S. — *δυνησόμεθα*, B *δυνησώμεθα*, sed ad oram *σο*. — *αὐτοί.* c. S.** vulg., *αυτοι γαρ* S. 21. *σάββατα* c. S. vet. int., *σάββατα ὑμῶν* vulg. 22. *ἐμοί* c. vulg. et vet. int., om. S. — *ὅ* c. S. BCFOV Dress., *ἅ* vulg. 23. *ποιήσω.* c. S. BC, *πονήσω* OV. — *ὅ ἐστιν ἄλλου κόσμου ἀρχήν.* O pr. m. *ὁ ἐστὶν. ἀλλ' οὐ κόσμου ἀρχήν.* — *ἄγομεν* c. S. et vet. int., *ἄγωμεν* OV. 25. *ὁ Ἰησους.* c. S. vulg. et vet. int., *ο κυριος ημων* $\overline{\iota\varsigma}$ *ο* $\overline{\chi\sigma}$ S.** 26. *τοὺς οὐρανούς* c. vulg., *ουρανους* S.

XVI. Ἔτι καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐρῶ ὑμῖν, πῶς πλανώμενοι οἱ ταλαίπωροι εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἤλπισαν, καὶ οὐκ ἐπὶ τὸν θεὸν αὐτῶν τὸν ποιήσαντα αὐτούς, ὡς ὄντα οἶκον θεοῦ. σχεδὸν γὰρ ὡς τὰ ἔθνη ἀφιέρωσαν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. ἀλλὰ πῶς λέγει κύριος καταργῶν αὐτόν; Jes. XL, 12. μάθετε· Τίς ἐμέτρησεν τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, ἢ τίς τὴν Jes. LXVI, 1. γῆν δρακί; οὐκ ἐγώ. λέγει κύριος· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; ἐγνώκατε ὅτι ματαία ἡ ἐλπὶς αὐτῶν. πέρας γέ τοι πάJes. XLIX, 17. λιν λέγει Ἰδοὺ οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον, αὐτοὶ αὐτὸν οἰκοδομήσουσιν. γίνεται. διὰ γὰρ τὸ πολεμεῖν αὐτοὺς καθῃρέθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. νῦν καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν. πάλιν ὡς ἔμελλεν ἡ πόλις καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ λαὸς Ἰσραὴλ παρα- Enoch LXXXIX, 56. 66. 67. δίδοσθαι, ἐφανερώθη. λέγει γὰρ ἡ γραφή Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, καὶ παραδώσει κύριος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς καὶ τὴν μάνδραν καὶ τὸν πύργον αὐτῶν εἰς καταφθοράν. καὶ ἐγένετο, καθ' ἃ ἐλάλησεν κύριος. ζητήσωμεν οὖν, εἰ ἔστιν ναὸς θεοῦ. ἔστιν· ὅπου αὐτὸς Dan. IX, 24. 25. 27. λέγει ποιεῖν καὶ καταρτίζειν. γέγραπται γάρ Καὶ ἔσται, τῆς ἑβδομάδος συντελουμένης, οἰκοδομηθήσεται ναὸς θεοῦ ἐνδόξως ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου. εὑρίσκω οὖν, ὅτι ἔστιν ναός. πῶς οὖν οἰκοδομηθήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου; μάθετε· πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ ἦν ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ὡς ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός· ὅτι ἦν πλήρης

XVI. 1. ἔτι c. vulg. et vet. int., ετι δε S. — πῶς c. vulg. et vet int., ὡς S. 2. εἰς τὴν οἰκοδομήν c. S. et vet. int., ἐπὶ τὴν ὁδόν BCFOV Dress. 3. αὐτῶν S. FOV, αὐτόν BC vulg. — ὡς c. S. et vet. int., ἀλλ' ὡς vulg. 4. γάρ S. posuit post ἔθνη. — ὡς c. vulg. et vet. int., εἰς S. — ἔθνη S. add. γαρ, sed ** improbavit. — ἀφιέρωσαν c. vulg., γαρ add. S. 9. ἢ τίς c. vet. int. BCFOV, ἡ S., καὶ τίς plerique. 9. οἰκοδομήσετε c. S. BOV vet. int., οἰκοδομήσατε. C. Men. 10. ἐγνώκατε c. S. et vet. int., γνῶτε vulg. — αὐτῶν c. S.**, vulg. et vet. int., υμων S. — γέ τοι c. S., γοῦν vulg. 12. αὐτὸν c. S.**, vulg. et vet. int., om. S. — γίνεται c. vulg. et vet. int., om. S. 13. αὐτοὶ καὶ c. S., αὐτοὶ vulg. 14. ἀνοικοδομήσουσιν c. vulg., ανοικοδομησωσιν S. 15. καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ λαός c. vulg. et vet. int., και ο λαος και ο ναος S., καὶ ὁ λαός Voss. et alii. 17. τῶν ἡμερῶν c. S., ἡμερῶν vulg. — καὶ παραδώσει c. S., παραδώσει vulg. 19. καθ' ἃ c. S., vulg. et vet. int., καθα B, κατά Men. 20. οὖν c. vet. int. et vulg., δε S. 22. οἰκοδομηθήσεται. C Men. οἰκοδομηθήσονται. 23. ἐνδόξως c.

XVI. Adhuc et de templo dicemus, quo modo errantes in aedem spem habuerunt tamquam in Dominum, qui illos fecit, quasi sit domus Dei. tamquam ethnici conservaverunt (l. consecraverunt) illum in templo. sed quo modo dicat Dominus, discite, vacuum faciens templum: Quis mensus est caelum palmo, aut quis totam terram pugno apprehendit? nonne mihi, dicit Dominus, coelum thronus est, terra autem scabellum pedum meorum est? qualem domum mihi aedificabitis, aut quis locus erit requietionis meae? unde cognoscitis, quia vana spes est illorum. et iterum: . . qui deposuerunt templum hoc, ipsi illud et aedificabunt. et fiet (l. fit). dum enim belligerarent, depositum est ab inimicis . . . . iterum sicut incipiebat civitas . . . . et populus totus Judaeorum tradi, propalavit. dicit enim scriptura: . . . In novissimis diebus tradet Dominus oves pascuae et cubile et turrem eorum in exterminium. et factum est secundum quae Dominus locutus est. quaeramus ergo, si est templum Deo. est: ubi ipse dicit facere et consummare. scriptum . . est: Et erit, septimo die consummato, aedificabitur templum Deo praeclare in nomine Domini. invenio, quia templum est. quo modo ergo aedificabitur in nomine Domini? discite. antequam crederemus Deo, erat habitatio nostra . . corrupta et infirma, sicut templum, quod per manus . . . aedificatur. quia pleni eramus adorationibus idolorum,

Jes. XL, 12.
Jes. LXVI, 1.
Jes. XLIX, 17.
Enoch LXXXIX, 56. 66. 67.
Dan. IX, 24. 25. 27.

S. OV vet. int. Dress., ἔνδοξος BCF et plerique editores. — ἐπὶ τῷ c. S., ἐν vulg. 24. πῶς οὖν c. S. B (in marg.) OV et vet. int., πῶς B (in textu) C Men. — ἐπὶ τῷ c. S., ἐν vulg. 24—p. 54, 2. Clemens. Alex. Strom. II, 20, 116, p. 489 sq.: Οὔ μοι δεῖ πλειόνων λόγων παραθεμένῳ μάρτυν τὸν ἀποστολικὸν Βαρνάβαν — ὁ δὲ τῶν ἑβδομήκοντα ἦν καὶ συνεργὸς τοῦ Παύλου — κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγοντα: Πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ ἦν ἡμῶν τὸ οἰκητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός, ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμόνων διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ. 25. ἡμᾶς. c. vulg. et vet. int., υμας S. — ἦν c. Clem. Al., vulg. et vet. int., om. S. 27—p. 54, 1. ὅτι ἦν — δαιμονίων c. S. et Clem. Al.; ἦμεν pro ἦν μέν legit vet. int.; ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας οἶκος, εἰδωλολατρεία (B ad oram ἡ εἰδωλολατρεία) ἦν οἶκος δαιμωνίων κτλ. BCFOV; ὅτι ἦμεν πλήρεις εἰδωλολατρείας οἶκος καὶ εἰδωλολατρείᾳ ἦμεν οἶκος δαιμονίων Dress. — δαιμονίων c. codd. et vet. int., δαιμόνων Clem. Al.

μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμονίων διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ. οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου. προσέχετε, ἵνα ὁ ναὸς τοῦ κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. πῶς; μάθετε· λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα κυρίου ἐγενόμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι. διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν. πῶς; ὁ λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλῆσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιωμάτων, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδαχῆς, αὐτὸς ἐν ἡμῖν προφητεύων, αὐτὸς ἐν ἡμῖν κατοικῶν, τοῖς τῷ θανάτῳ δεδουλωμένοις ἀνοίγων ἡμῖν τὴν θύραν τοῦ ναοῦ, ὅ ἐστιν στόμα, μετάνοιαν διδοὺς ἡμῖν εἰσάγει εἰς τὸν ἄφθαρτον ναόν· ὁ γὰρ ποθῶν σωθῆναι βλέπει οὐκ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα καὶ λαλοῦντα, ἐπ᾽ αὐτῷ ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῷ μηδέποτε, μήτε τοῦ λέγοντος τὰ ῥήματα ἀκηκοέναι ἐκ τοῦ στόματος, μήτε αὐτόν ποτε ἐπιτεθυμηκέναι ἀκούειν. τοῦτ᾽ ἔστιν πνευματικὸς ναὸς οἰκοδομούμενος τῷ κυρίῳ.

XVII. Ἐφ᾽ ὅσον ἦν ἐν δυνατῷ καὶ ἁπλότητι δηλῶσαι ὑμῖν, ἐλπίζει μου ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ τῇ ἐπιθυμίᾳ μου μὴ παραλελοιπέναι τι τῶν ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν. ἐὰν γὰρ περὶ τῶν ἐνεστώτων ἢ μελλόντων γράφω ὑμῖν, οὐ μὴ νοήσητε, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς κεῖσθαι. ταῦτα μὲν οὕτως.

XVI. 3—10. Clemens Alex. Strom. II, 20, 117 p. 490 pergit: διὰ τοῦτο (Βαρνάβας) καὶ ἐπιφέρει· Προσέχετε ἵνα ὁ ναὸς τοῦ κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. πῶς; μάθετε· λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα γενώμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι. — εἰκότως οὖν ἀντέθηκε τὰ ἐπιφερόμενα· Διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν. πῶς; ὁ λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλῆσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιωμάτων, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδαχῆς. 3. προσέχετε c. Clem. Al. et vulg., προσεχετε δε S. — τοῦ κυρίου c. Clem. Al., κυρίου vulg., του θεου S. 3. 4. ἐνδόξως c. Clem. Al. S. O V vet. int., ἔνδοξος B C Men. 5. κυρίου c. vet. int. S.**; om. Clem. Al. et S., ἐπὶ τῷ ὄνομα V, ἐπὶ τῷ ὀνόματι O. „In F voc. τοῦ κυρίου deesse, sed nihil aliud scio“ Dress. — ἐγενόμεθα c. S. B C O (ubi ἐγενώμεθα correctum est) V (ἐγενώμεθα) vet. int., γενώμεθα Clem. Al. 8. πῶς c. S. vulg. et vet. int., οπως S.** — αὐτοῦ secundum c. vulg. et vet. int., om. S. 11. τοῖς τῷ θανάτῳ δεδουλωμένοις c. S., τοὺς τ. θ. δεδουλωμένους B C F O V Men. Voss. Dress. 12. τὴν θύραν c. S. et vet. int., θύρας B C F O V, θύραν

. . et erat domus daemoniorum, propter quod faceremus, quae Deo essent contraria. aedificabitur autem in nomine Domini, . . . praeclare . . . . templum Deo. adtendite et quo modo? discite: ut accipiatis remissionem peccatorum. quum crediderimus in nomine Domini, non sumus iam tales, quales ab initio creati. propter quod . . . . . in nobis vere Deus inhabitat. quo modo? sermo fidei illius, vocatio promissionis illius, sapientia aequitatis, praecepta testamenti illius, in nobis prophetans ipse et in nobis habitans. quia quum sub servitute mortis eramus, aperiens ostium templi nostri, quod est os sapientiae . . . . fecit de nobis domum incorruptam. qui enim concupiscit liberari, vivit (l. videt) non in hominem, sed in eo (l. eum) qui habitat . . . in illo, miratur, quod nunquam tales sermones audierit eum dicentem neque ipse concupierit audire. hic est spiritaliter . . . . aedificatus.

XVII. Quantum . . . fuerit in simplicitate demonstrandi nobis (l. vobis), . . . non intermisi quidquam . . . . si enim de instantibus ac futuris scribam vobis, non intelligetis, quo modo (l. quoniam) in parabolis posita suut multa. haec autem sic sunt. habes interim de maiestate Christi, quomodo omnia in illum et per illum facta sunt, cui sit honor, virtus, gloria nunc et in saecula saeculorum.

Dress. — ὅ c. S.** vulg. et vet. int., om. S. 13. εἰσάγει c. S. BFOV, εἰσάγαγε C Men. (in textu) Voss., εἰσήγαγε Men. in notis. — γάρ c. S. BCFOV, vet. int., var. lect. ap. Cot., Dress., καί vulg. 14. εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' om. Voss. 15. κατοικοῦντα c. S., ἐνοικοῦντα vulg. — ἐπ' c. S. BCOV Men. et plerisque editt., ἐν Dav. et. Dress. c. vet. int. 17. ἐκ τοῦ c. S. etc., αὐτοῦ B (in textu) C Men. — αὐτόν c. Dav. Dress., αὐτός S. BCFOV Men. etc. 17. 18. ἐπιτεθυμηκέναι, C ἐπιθυμηκέναι. — τοῦτ' ἔστιν c. SOV., τουτέστι vulg.
XVII. 21. ὑμῖν c. S. BCFOV var. lect. ap. Cot., ἡμῖν vet. int. et edd. plerique. — ἐλπίζει. VO (sed in hoc emend.) ἐλπίζη. 21—23. μου — σωτηρίαν. S. ελπιζει μου (** add. ο νους και) η ψυχη (** add. τη επιθυμια μου μη) παραλελιπεναι τι (** add. των ανηκοντων εις σωτηριαν), vulg. ἐλπίζει μου ἡ ψυχὴ τῇ ἐπιθυμίᾳ μου μὴ παραλελοιπέναι μέ τι τῶν ἀνηκόντων (C Men. ἀνοικόντων) ὑμῖν (in O emendatum pro ἡμῖν) εἰς σωτηρίαν, ἐνεστώτων (OV Men. ἐνεστότων). 23. ἐνεστώτων ἤ c. S. et vet. int., vulg. male ἐνεστώτων post σωτηρίαν. — γράφω. c. S. vulg. vet. int., γραφω S.**

XVIII. *Μεταβῶμεν δὲ καὶ ἐφ᾽ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχήν. ὁδοὶ δύο εἰσὶν διδαχῆς καὶ ἐξουσίας, ἥ τε τοῦ φωτὸς καὶ ἡ τοῦ σκότους. διαφορὰ δὲ πολλὴ τῶν δύο ὁδῶν. ἐφ᾽ ἧς μὲν γάρ εἰσιν τεταγμένοι φωταγωγοὶ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, ἐφ᾽ ἧς δὲ ἄγγελοι τοῦ σατανᾶ. καὶ ὁ μέν ἐστιν κύριος ἀπ᾽ αἰώνων καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁ δὲ ἄρχων καιροῦ τοῦ νῦν τῆς ἀνομίας.*

XIX. *Ἡ οὖν ὁδὸς τοῦ φωτός ἐστιν αὕτη· ἐάν τις θέλων ὁδὸν ὁδεύειν ἐπὶ τὸν ὡρισμένον τόπον σπεύσῃ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. ἔστιν οὖν ἡ δοθεῖσα ἡμῖν γνῶσις τοῦ περιπατεῖν ἐν αὐτῇ τοιαύτη· Ἀγαπήσεις τόν σε ποιήσαντα, φοβηθήσῃ τόν σε πλάσαντα, δοξάσεις τόν σε λυτρωσάμενον ἐκ θανάτου. ἔσῃ ἁπλοῦς τῇ καρδίᾳ καὶ πλούσιος τῷ πνεύματι. οὐ κολληθήσῃ μετὰ τῶν πορευομένων ἐν ὁδῷ θανάτου. μισήσεις πᾶν ὃ οὐκ ἔστιν ἀρεστὸν τῷ θεῷ, μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν. οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς κυρίου. οὐχ ὑψώσεις σεαυτόν, ἔσῃ δὲ ταπεινόφρων κατὰ πάντα. οὐκ ἀρεῖς ἐπὶ σεαυτὸν δόξαν. οὐ λήμψῃ βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου· οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος. οὐ πορνεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις. οὐ μή σου ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐξέλθῃ ἐν ἀκαθαρσίᾳ. τινῶν οὐ λήμψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι τινὰ* Jes. LXVI, 2. *ἐπὶ παραπτώματι. ἔσῃ πραΰς, ἔσῃ ἡσύχιος, ἔσῃ τρέμων τοὺς λόγους οὓς ἤκουσας. οὐ μνησικακήσεις τῷ ἀδελφῷ* Ex. XX, 7. *σου. οὐ μὴ διψυχήσῃς, πότερον ἔσται ἢ οὔ. οὐ μὴ λάβῃς*

XVIII. 1. *καὶ ἐφ᾽ ἑτέραν. καὶ ἐπὶ ἑτέραν* vulg., *εφ ετεραν και* (** *και* improbavit) S. 2—6. *ὁδοὶ δύο εἰσίν κτλ.* Origenes de princ. III, 2, 4 p. 140: eadem quoque Barnabas in epistola sua declarat, quum duas vias esse dicit, unam lucis, alteram tenebrarum, quibus et praeesse certos quosque angelos dicit: viae quidem lucis angelos Dei, tenebrarum autem viae angelos Satanae. Hom. in Luc. XXXV p. 973: scribitur alibi, quod assistant homini, sive in bonam sive in malam partem, duplices angeli. Comm. in epi. ad Rom. I, 24 (Opp. IV, 473): sunt praeterea, sicut in multis scripturae locis invenimus, etiam utriusque partis vel utriusque viae fautores quidam et adiutores angeli. cf. Hermae Past. Mand. VI, 1. 2. — Barnabam nostrum in hac libri parte Constitutiones apostolicae VII, 1 sq. saepe sequutae sunt. quae hic reperiuntur addidi secundum P. A. de Lagardii editionem, Lips., Lond. 1862. 2. *ἥ τε* c. vulg., *η* S. 3. *καὶ ἡ* c. S. BCFOV Dress., *ἥ τε* plerique edd. — *πολλή* c. S. OV, *πολύ* BC. 5. *ἧς δέ.* c. vulg., *οις δε* S., quod Tischendorf. apud Dress. non notavit. — *καὶ* c. codd., om. vulg. 6. *ἀπ᾽* c. vulg., *απο* S. 7. *τοῦ νῦν* c. S., om. vulg.

XIX. 8. *αὕτη* c. vulg. et Constitt. app., *τοιαύτη* S. 9. *ὁδόν* c. S. BC FOV Dress., om. plerumque. — *σπεύσῃ* c. S., *σπεύσει* vulg. 10. *δοθεῖσα.* V et O pr. m. *δοθῆσα.* 11. *αὐτῇ*

Constitut. apost. VII, 1 *Φαμέν, ὡς δύο ὁδοί εἰσιν, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου, οὐδεμίαν δὲ σύγκρισιν ἔχουσι πρὸς ἑαυτάς — πολὺ γὰρ τὸ διάφορον — μᾶλλον δὲ πάντη κεχωρισμέναι τυγχάνουσι, καὶ φυσικὴ μέν ἐστιν ἡ τῆς ζωῆς ὁδός, ἐπείσακτος δὲ ἡ τοῦ θανάτου, οὐ τοῦ κατὰ γνώμην θεοῦ ὑπάρξαντος, ἀλλὰ τοῦ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου.*

Πρώτη οὖν τυγχάνει ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς· καὶ ἔστιν αὕτη, ἣν καὶ ὁ νόμος διαγορεύει, ἀγαπᾶν κύριον τὸν θεὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, τὸν ἕνα καὶ μόνον, παρ' ὃν ἄλλος οὐκ ἔστιν, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν.

Const. ap. VII, 14 *μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν, καὶ πᾶν ὃ ἂν ᾖ κυρίῳ ἀρεστὸν ποιήσεις.*

Const. ap. VII, 8 *οὐχ ὑψώσεις σεαυτόν κτλ.*

Const. ap. VII, 2 *οὐ μοιχεύσεις — οὐ παιδοφθορήσεις.*

Const. ap. VII, 10 *οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι ἐπὶ παραπτώματι.*

Const. ap. VII, 11 *μὴ γίνου δίψυχος ἐν προσευχῇ σου, εἰ ἔσται ἢ οὔ.*

c. vulg., *ταυτη* S. 11. 12. *σε ποιήσαντα* c. vulg., *ποιησαντε σε* S. 12. *φοβηθήσῃ τόν σε πλάσαντα* c. S., om. vulg. 14. *μετὰ τῶν* c. vulg., *μετα* S. 15. *πᾶν* c. Constitt. app. S. BCFOV Dress., *ποιεῖν* plerumque. — *ἔστιν* post *οὐκ* c. S., om. vulg. 16. 17. *ἐγκαταλίπῃς*. Voss. *ἐγκαταλίπη*. 18. *κατὰ πάντα* c. S., om. vulg. — *οὐκ* c. S.** vulg., *ουχ* S. 19. *λήμψῃ* c. S., *λήψῃ* BC, *λήψει* VO (pr. m.). — *τοῦ* c. S. OV, *τόν* Dress. et plerique edd. 21. *παιδοφθορήσεις* c. codd. et Constt. app. Dress., *παιδοφθορεύσεις* plerumque. — *σου* c. S. FOV Dress., *σοι* BC plerique edd. — *τοῦ θεοῦ* c. S. BC Men. etc., *ὁ τοῦ θεοῦ* FOV Voss. Dress. 22. *τινῶν* c. S. vulg., *ου λημψη βουλην πονηραν* add. S.**, sed haec repetita sunt e praecedentibus (l. 19). — ceterum *τινῶν* ab editoribus perperam coniunctum est cum antecedentibus. — *λήμψη* c. S. VO (hic mutatum in *λήψῃ*), *λήψῃ* Dress. et plerique editores, *λίψῃ* Men. — *ἐλέγξαι* c. Constt. app. S. BCFOV var. lect. ap. Voss. Dress., *ἐλέγξας* plerumque. 23. *παραπτώματι* c. Constt. app. S. BFOV Dress., *παραπτώματα* C plerumque. 24. *οὐ μνησικακήσεις* c. S. C (pr. m., hic correctum *μνησικακήσῃς*), *οὐ μὴ μνησικακήσῃς* plerique (etiam Dress.). 25. *διψυχήσῃς* cf. S. (*διψυχησεις*) et Constt. app., *διψήσῃς* B (in textu) C Men. et var. lect. ap. Voss. — *οὐ μή*. Men. *μή*.

Lev. XIX, 18. ἐπὶ ματαίῳ τὸ ὄνομα κυρίου. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου. οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ, οὐδὲ πάλιν γεννηθὲν ἀποκτενεῖς. οὐ μὴ ἄρῃς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου, ἀλλὰ ἀπὸ νεότητος διδάξεις φόβον θεοῦ. οὐ μὴ γένῃ ἐπιθυμῶν τὰ τοῦ πλησίον σου, οὐ μὴ γένῃ πλεονέκτης. οὐδὲ κολληθήσῃ ἐκ ψυχῆς σου μετὰ ὑψηλῶν, ἀλλὰ μετὰ ταπεινῶν καὶ δικαίων ἀναστραφήσῃ. τὰ συμβαίνοντά σοι ἐνεργήματα ὡς ἀγαθὰ πρόσδεξαι, εἰδὼς ὅτι ἄνευ θεοῦ οὐδὲν γίνεται. οὐκ ἔσῃ δίγνωμος, οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ διγλωσσία. ὑποταγήσῃ κυρίοις ὡς τύπῳ θεοῦ ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ. οὐ μὴ ἐπιτάξῃς δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ ἐν πικρίᾳ, τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν θεὸν ἐλπίζουσι, μή ποτε οὐ φοβηθήσῃ τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις θεόν, ὅτι οὐκ ἦλθεν κατὰ πρόσωπον καλέσαι, ἀλλ' ἐφ' οὓς τὸ πνεῦμα ἡτοίμασεν. κοινωνήσεις ἐν πᾶσι τῷ πλησίον σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι· εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀφθάρτῳ κοινωνοί ἐστε, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς φθαρτοῖς; οὐκ ἔσῃ πρόγλωσσος· παγὶς γὰρ τὸ στόμα θανάτου. ὅσον δύνασαι, ὑπὲρ τῆς ψυχῆς σου ἁγνεύσεις.
Sir. IV, 31. μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συστέλλων. ἀγαπήσεις ὡς κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ σου πάντα τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον κυρίου. μνησθήσῃ ἡμέραν κρίσεως νυκτὸς καὶ ἡμέρας. καὶ ἐκζητήσεις καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων, ἢ διὰ λόγου κοπιῶν καὶ πορευόμενος εἰς τὸ παρακαλέσαι

XIX. 1. τὸ ὄνομα κυρίου. S. το ονομα σου (** κ̅υ̅, i. e. κυρίου), BOV Dress. ὄνομα κυρίου, C Men. Voss. Cot. εἰς ὄνομα κυρίου. — ἀγαπήσεις c. S., ἀγαπήσῃς V, ἀγαπήσαις mutatum in ἀγαπήσεις O. 2. ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου. S.** superscripsit ὡς ἑαυτόν. 3. ἀποκτενεῖς c. S. et Constt. app., ἀνελεῖς vulg. — οὐ μὴ ἄρῃς c. vulg., ου μη αρεις S., οὐκ ἀρεῖς Constt. app. 5. θεοῦ c. S. et Constt. app., κυρίου vulg. 6. οὐ μή c. S., οὐδὲ μή vulg., οὐδ οὐ μή V. 8. μετὰ ταπεινῶν καὶ δικαίων c. S., μ. δικαίων κ. ταπ. vulg. — ἀναστραφήσῃ c. S. BCFOV Dress., ἀναγραφήσῃ plerumque. 9. πρόσδεξαι. S. προεδεξη. 9—10. εἰδὼς—γίνεται c. S., cf. Constt. app., om. vulg. 10. δίγνωμος c. vulg. et Constt. app., διγνώμων S. 11. δίγλωσσος c. vulg. et Constt. app., γλωσσώδης S. — παγίς — διγλωσσία c. vulg. et Constt. app., om. S. 11. 12. ὑποταγήσῃ κυρίοις c. S. (ϋποταγη) et Constt. ap., ὑποταγήσῃ κυρίῳ, κυρίοις vulg. (etiam Dress.). 12. ἐν αἰσχύνῃ c. vulg., αισχυνη S. 13. ἐπιτάξῃς. S. επιταξεις. — δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ c. S. et Constt. app., παιδίσκῃ ἢ δούλῳ (Men. δούλῃ, sed in marg. δούλῳ) σου vulg. (etiam Dress.). 14. θεὸν c. S. et Constt. app., om. vulg. — οὐ φοβηθήσῃ c. vulg., ου μη φοβηθησονται S. 15. οὐκ ἦλθεν κατά c. S.,

Const. ap. VII, 3 *οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ, οὐδὲ τὸ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς.*

Const. ap. VII, 12 *οὐκ ἀρεῖς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου, ἀλλ' ἀπὸ νεότητος αὐτῶν διδάξεις αὐτοὺς τὸν φόβον τοῦ θεοῦ,*

Const. ap. VII, 4 *οὐκ ἔσῃ πλεονέκτης οὐδὲ ἅρπαξ.*

Const. ap. VII, 8 *τὰ συμβαίνοντά σοι πάθη εὐμενῶς δέχου καὶ τὰς περιστάσεις ἀλύπως, εἰδὼς ὅτι μισθός σοι παρὰ θεοῦ δοθήσεται ὡς τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Λαζάρῳ.*

Const. ap. VII, 4 *οὐκ ἔσῃ δίγνωμος, οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ ἰσχυρὰ ἀνδρὶ τὰ ἴδια χείλη* (II, 6 *μὴ δί γνωμος, μὴ δίγλωσσος*).

Const. ap. VII, 13 *καὶ ὑμεῖς, οἱ δοῦλοι, ὑποτάγητε τοῖς κυρίοις ὑμῶν ὡς τύπῳ θεοῦ ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ, ὡς κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις.*

Ibid. *οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν θεὸν πεποιθόσιν ἐν πικρίᾳ ψυχῆς, μή ποτε στενάξωσιν ἐπὶ σοί, καὶ ἔσται σοι ὀργὴ παρὰ θεοῦ.*

Const. ap. VII, 12 *κοινωνήσεις εἰς πάντα τῷ ἀδελφῷ σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι· κοινὴ γὰρ ἡ μετάληψις παρὰ θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις παρεσκευάσθη.*

Const. ap. VII, 11 *μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὴν χεῖρα, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συστέλλων.*

Const. ap. VII, 9 *τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ δοξάσεις, μνησθήσῃ δὲ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός.*

ἦλθεν οὐ κατά B C F O V Dress., *ἦλθεν οὐκ ἐπί* plerique edd. 17. *καὶ οὐκ* c. S. et Constt. app., *οὐκ* vulg. — *ἴδια εἶναι* c. S. et Constt. app., *ἴδια* vulg. 18. *τῷ ἀφθάρτῳ* c. S., *τοῖς ἀφθάρτοις* vulg. 19. *φθαρτοῖς.* c. S.** et vulg., *θνητοῖς* S. 19. *πρόγλωσσος.* C Men. *πρόγνωσσος.* — *τὸ στόμα* c. S., *στόμα* vulg., etiam hoc voc. om. C. 20. *ὑπὲρ τῆς ψυχῆς* c. S., *ὑπὲρ τὴν ψυχὴν* B C O V Men. Voss., *περὶ τὴν ψυχὴν* Dav. Dress. 21. *τὸ λαβεῖν.* B (in textu) *τοῦ λαβεῖν.* 22. *συστέλλων* c. Constt. app. et S.**, *συσπῶν* S. vulg. 22. 23. *τοῦ ὀφθαλμοῦ* c. S., *ὀφθαλμοῦ* vulg. 23. *τὸν λόγον* c. S. B (in marg.) O V Dress., *λόγον* plerumque. — *κυρίου* c. S. B (in textu) C O V Men. Dress., *τοῦ κυρίου* F Voss. 24. *μνησθήσῃ ἡμέραν κρίσεως νυκτὸς καὶ ἡμέρας* c. S.; *αὐτόν* post *μνησθήσῃ* B C vulg.; *ἡμέρας κρίσ.* vulg., plane om C; *ἡμέρας καὶ νυκτός* C Dress., *καὶ ἡμέρας καὶ νυκτός* B. — *καὶ* ante *ἐκζητήσεις* c. S., om. vulg. 25. *τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων* c. vulg. et S.**, om. S. 26. *ἤ* ante *διά* c. S. B C F O V Dress., *καί* plerique editores. — *ἢ διὰ λόγου κοπιῶν* c. S., ubi ** male add. *και εργου και κοπου*, et in voc. *κοπιωντι* syllaba *τι* erasa esse videtur. *κοπιῶν* etiam O V, *σποπιῶν* C Men., *σκοπῶν* B Voss. Dress.

καὶ μελετῶν εἰς τὸ σῶσαι ψυχὴν τῷ λόγῳ, ἢ διὰ τῶν χειρῶν σου ἐργάσῃ εἰς λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου. οὐ δι-
Luc. VI, 30. *στάσεις δοῦναι, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις. παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, γνώσῃ δέ, τίς ὁ τοῦ μισθοῦ καλὸς ἀνταποδότης. φυλάξεις ἃ παρέλαβες, μήτε προστιθείς, μήτε ἀφαιρῶν. εἰς τέλος μισήσεις τὸν πονηρὸν καὶ κρινεῖς δικαίως. οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους συνάγων. ἐξομολογήσῃ ἐν ἁμαρτίαις σου. οὐ προσήξεις ἐπὶ προσευχὴν ἐν συνειδήσει πονηρᾷ. αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τοῦ φωτός.*

XX. *Ἡ δὲ τοῦ μέλανος ὁδός ἐστι σκολιὰ καὶ κατάρας μεστή. ὁδὸς γάρ ἐστιν θανάτου αἰωνίου μετὰ τιμωρίας, ἐν ᾗ ἐστὶ τὰ ἀπολλύντα τὴν ψυχὴν αὐτῶν· εἰδωλολατρεία, θρασύτης, ὕψος δυνάμεως, ὑπόκρισις, διπλοκαρδία, μοιχεία, φόνος, ἁρπαγή, ὑπερηφανία, παράβασις, δόλος, κακία, αὐθάδεια, φαρμακεία, μαγεία, πλεονεξία, ἀφοβία θεοῦ. διῶκται τῶν ἀγαθῶν, μισοῦντες ἀλήθειαν, ἀγαπῶντες ψεύδη, οὐ γινώσκοντες μισθὸν δικαιοσύνης, οὐ κολλώμενοι ἀγαθῷ, οὐ κρίσει δικαίᾳ, χήρᾳ καὶ ὀρφανῷ οὐ προσέχοντες, ἀγρυπνοῦντες οὐκ εἰς φόβον θεοῦ, ἀλλ᾽ ἐπὶ τὸ πονηρόν, ὧν μακρὰν καὶ πόρρω πραΰτης καὶ ὑπομονή, ἀγαπῶντες μάταια, διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, εὐχερεῖς ἐν καταλαλιᾷ, οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτούς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι τὸν ἐνδεόμενον καὶ καταπονοῦντες τὸν θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι. πενήτων ἄνομοι κριταί, πανθαμάρτητοι.*

XIX. 1. *μελετῶν.* B *μελετοῖς.* — *ἤ* ante *διά* c. S. BCFOV Dress., *καί* vulg. 2. *ἐργάσῃ.* OV *ἐργάσει.* — *λύτρωσιν* c. Constt. app. et vulg., *λύτρον* S. — *ἁμαρτιῶν* S. B (ubi secunda manus articulum oblitaverit) OV, *τῶν ἁμαρτιῶν* vulg. 2. 3. *διστάσεις.* B *διαστάσεις.* 3. *γογγύσεις* c. vulg., *γογγυσῃ* (** *γογγυσεις*) S. — *παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου* c. S.** vulg. (om. *τῷ*), om. S. — *προστιθείς* c. vulg., *προσθις* S., *προτιθείς* B. 6. *τὸν πονηρόν* c. vulg., *πονηρόν* S. — *καὶ κρινεῖς* c. S., *κρινεῖς* vulg. 7. *σχίσμα* c. S. BOV, *σχῆμα* C Men. — *εἰρηνεύσεις δέ* c. vulg., *δέ* om. S. — *μαχομένους* c. S. BCOV Constt. app. Dress., *μαχομένοις* Men. Voss. — *συνάγων* c. vulg., *συναγαγων* S. 8. *ἐξομολογήσῃ* (S. *-ησει*) *ἐν* (c. S., *ἐπί* vulg.) *ἁμαρτίαις σου* — *οὐ προσήξεις* (*οὐ προσέξεις* S., *οὐχ ἥξεις* vulg.) *ἐπὶ προσευχὴν* (c. S. et Constt. app., *ἐν προσευχῇ σου* vulg.). 9. 10. *αὕτη — φωτός* S. om., sed ** restituit.

XX. 11. *σκολιά* c. vulg., *σκολιας*

Const. ap. VII, 12 *ἐὰν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου δός, ἵνα ἐργάσῃ εἰς λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου.*

Const. ap. VII, 14 *φυλάξεις δὲ ἃ παρέλαβες παρ' αὐτοῦ, μήτε προστιθεὶς ἐπ' αὐτοῖς, μήτε ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν.*

Const. ap. VII, 10 *εἰρηνεύσεις μαχομένους ὡς Μωσῆς καταλλάσσων εἰς φιλίαν. κρινεῖς δικαίως· τοῦ γὰρ κυρίου ἡ κρίσις.*

Const. ap. VII, 14 *ἐξομολογήσῃ κυρίῳ τῷ θεῷ σου τὰ ἁμαρτήματά σου.*

Const. ap. VII, 17 *οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχήν σου ἐν ἡμέρᾳ πονηρίας σου.*

Const. ap. VII, 18 *ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ θανάτου ἐστὶν ἐν πράξεσι πονηραῖς θεωρουμένη· ἐν αὐτῇ γὰρ ἄγνοια τοῦ θεοῦ καὶ πολλῶν θεῶν ἐπεισαγωγή, δι' ὧν φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, ἐπιορκίαι, ἐπιθυμίαι παράνομοι, κλοπαί, εἰδωλολατρεῖαι, μαγίαι, φαρμακεῖαι, ἁρπαγαί, ψευδομαρτυρίαι, ὑποκρίσεις, διπλοκαρδίαι, δόλος, ὑπερηφανία, κακία, αὐθάδεια, πλεονεξία, αἰσχρολογία, ζηλοτυπία, θρασύτης, ὑψηλοφροσύνη, ἀλαζονεία, ἀφοβία, διωγμὸς ἀγαθῶν, ἀληθείας ἔχθρα, ψεύδους ἀγάπη, ἄγνοια δικαιοσύνης. οἱ γὰρ τούτων ποιηταὶ οὐ κολλῶνται ἀγαθῷ, οὐδὲ κρίσει δικαίᾳ· ἀγρυπνοῦσιν οὐκ εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀλλ' εἰς τὸ πονηρόν· ὧν μακρὰν πραότης καὶ ὑπομονή· μάταια ἀγαπῶντες, διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτούς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι ἐνδεόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ὑπερόπται, πανθαμάρτητοι.*

S. 12. *ὁδὸς γάρ ἐστιν* c. S., *ἔστι γὰρ ὁδός* vulg. — *θανάτου* c. S. B C F O V Dress., *τοῦ θανάτου* plerumque. — *αἰωνίου.* S. *αιωνια.* 13. *τὰ ἀπολλύντα* c. S. (ubi ** *τὰ* supplevit) O, *ἀπολλοῦντα* V, *ἀπολοῦντα* vulg. (etiam Dress.) *ἀποτελοῦντα* C. 15. 16. *παράβασις.* S. *παραβασεις.* 16. 17. *μαγεια, πλεονεξία* c. vulg., om. S. — *θεοῦ* c. S.** vulg., om. S. 18. *ἀλήθειαν* c. S. vulg., *τὴν ἀλήθειαν* B Dress. — *ἀγαπῶντες - ψεύδη* c. S., *ψεύδη* om. B C F O V, [*τὸ ψεῦδος*] *ἀγαπῶντες* praeeuntibus Holstenio et Menardo Dresselius. 20. *ὀρφανῷ.* B *ὀφανῷ.* — *οὐ προσέχοντες* c. S., *προσέχοντες* vulg. 22. *μάταια* c. Constt. app. et vulg., *ματαιοτητα* S. 23. *ἐλεοῦντες.* S. *ελεωντες.* 24. *καταπονουμένω* c. Constt. app. S. B C F O V Dress., *τῷ καταπονουμένῳ* vulg. — *εὐχερεῖς.* Men. *εὐχειρεῖς.* 25. *τέκνων.* V *τέκνοιν.* 26. 27. *καὶ καταπονοῦντες* c. S., *καταπονοῦντες* vulg. 28. *πανθαμάρτητοι.* codd. etiam S. *πανταμαρτητοι.*

XXI. *Καλὸν οὖν ἐστιν, μαθόντα τὰ δικαιώματα τοῦ κυρίου, ὅσα προγέγραπται, ἐν τούτοις περιπατεῖν. ὁ γὰρ ταῦτα ποιῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ δοξασθήσεται· ὁ ἐκεῖνα ἐκλεγόμενος μετὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ συναπολεῖται. διὰ τοῦτο ἀνάστασις, διὰ τοῦτο ἀνταπόδοσις. ἐρωτῶ τοὺς ὑπερέχοντας, εἴ τινά μου γνώμης ἀγαθῆς λαμβάνετε συμβουλίαν, ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, εἰς οὓς ἐργάσησθε· τὸ καλὸν μὴ ἐγκαταλείπητε. ἐγγὺς γὰρ* Jes. XL, 10. *ἡ ἡμέρα, ἐν ᾗ συναπολεῖται πάντα τῷ πονηρῷ. ἐγγὺς ὁ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ. ἔτι καὶ ἔτι ἐρωτῷ ὑμᾶς· ἑαυτῶν γίνεσθε νομοθέται ἀγαθοί, ἑαυτῶν μένετε σύμβουλοι πιστοί, ἄρατε ἐξ ὑμῶν πᾶσαν ὑπόκρισιν. ὁ δὲ θεός, ὁ τοῦ παντὸς κόσμου κυριεύων, δώῃ ὑμῖν σοφίαν, σύνεσιν, ἐπιστήμην, γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὑπομονήν. γίνεσθε δὲ θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ ὁ κύριος ἀφ᾽ ὑμῶν, καὶ ποιεῖτε ἵνα εὑρεθῆτε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. εἰ δέ τίς ἐστιν ἀγαθοῦ μνεία, μνημονεύετέ μου μελετῶντες ταῦτα, ἵνα καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀγρυπνία εἴς τι ἀγαθὸν χωρήσῃ. ἐρωτῶ ὑμᾶς, χάριν αἰτούμενος. ἕως ἔτι τὸ καλὸν σκεῦός ἐστι μεθ᾽ ὑμῶν, μὴ ἐλλείπητε μηδενὶ ἑαυτῶν, ἀλλὰ συνεχῶς ἐκζητεῖτε ταῦτα καὶ ἀναπληροῦτε πᾶσαν ἐντολήν· ἔστι γὰρ ταῦτα ἄξια. διὸ μᾶλλον ἐσπούδασα γράψαι, ἀφ᾽ ὧν ἠδυνήθην, εἰς τὸ εὐφρᾶναι ὑμᾶς. σώζεσθε, ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης. ὁ κύριος τῆς δόξης καὶ πάσης χάριτος μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.*

Ἐπιστολὴ Βαρνάβα.

XXI. 1. *οὖν* c. vulg., om. S. 2. *τοῦ κυρίου* c. S., *κυρίου* vulg. — *προγέγραπται* c. vulg., *γεγραπται* S. 5. *ἀνάστασις*. S. *αναστασεις* (** *αναστασις*). 5. 6. *ἀνταπόδοσις*. S. *ἀνταπόδομα*. 7. 8. *μεθ᾽ ἑαυτῶν, εἰς οὓς ἐργάσησθε* c. S., *εἰς οὓς ἐργάσασθε* (ita BCFOV Men. Voss. Cot. Dress.) *μεθ᾽ ἑαυτῶν*. 8. *τὸ καλὸν μὴ ἐγκαταλείπητε* c. S. (correcto voc. *ενλιπηται*), vulg. om. *τὸ καλον*, C *ἐγκαταλίπητε*. — *γάρ* om. S. 9. *ἡ* ante *ἡμέρα* c. S. BCFOV Dress. 11. *ἀγαθοί*, S. *αγαθων*. 13. *ὁ τοῦ παντός* c. Clem. Al. et S., *ὁ παντὸς τοῦ* vulg. 14. *σύνεσιν, ἐπιστήμην* c. Clem. Al. et S., *ἐπιστήμην, σύνεσιν* vulg. 15. *ὑπομονήν* c. Clem. Al. et S., *ἐν ὑπομονῇ* vulg. — *θεοδίδακτοι* c. vulg., om. S. 16. *ὁ κύ-*

Clem. Al. Strom. II, 18, 84 p. 472 *ἀμέλει μυστικῶς ὁ Βαρνάβας Ὁ δὲ θεὸς ὁ τοῦ παντὸς κόσμου κυριεύων, φησί, δῴη καὶ ὑμῖν σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἐπιστήμην, γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὑπομονήν. γίνεσθε οὖν θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ ὁ κύριος ἀφ᾽ ὑμῶν, ἵνα εὕρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.*

Clem. Al. l. l. pergit: *τοὺς τούτων ἐπιβούλους ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευσεν.*

ριος c. Clem. Al., *κύριος* S. et vulg. — *εὑρεθῆτε* c. S. (cf. Clem. Al. *εὕρηται*), *σωθῆτε* vulg. 17. *τις* c. vulg., *τι* S. (a Tischdf. apud Dress. non notatus). 19. *εἴς τι.* Men. *εἰς τό.* 20. *ἕως* c. S., *ὡς* vulg. — *μὴ ἐλλείπητε* c. BCFOV Dress., *ενλιπηται* S., *ἐκλίπητε* vulg. 21. *ἑαυτῶν* c. S., *αὐτῶν* vulg. 22. *ταῦτα* c. vulg., S. om. — *ἄξια* c. vulg., *αξια* (** *αξιον*) S. — *διό.* B (in marg.) et Dress. *διὸ καί.* 23. *εἰς τὸ* (Men. *τά*) *εὐφρᾶναι ὑμᾶς* c. S.** vulg., om. S. — *σώζεσθε.* B *σώζεσθαι.* 26. *ἀμήν* c. vulg., om. S. 27. *ἐπιστολὴ Βαρνάβα* c. S., *ἐπιστολὴ Βαρνάβα* (B *Βαρνάβου*) *τοῦ ἀποστόλου συνεκδήμου Παύλου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου* BV, nullam epigraphen exhibent CFO.

ADNOTATIONES

AD BARNABAE EPISTULAM.

I. p. 2. l. 13. *ἀναγκάζομαι κἀγώ.* Volkmarus notavit: „sicuti alii doctores, qui vos cognoverunt et de vobis scripserunt, ut Paulus ad Rom. I, 8 sq., nec quidquam impedit, quominus sumamus auctorem nostrum c. 125 Romae versatum ex patria urbe ad ecclesiam Romanam, ab initio iudaicam (cf. comm. meam: Der Ursprung der röm. Kirche, 1858) hanc epistulam *γνώσεως* christianae commonitoriam dedisse." sed haec epistula est antiquior et ad Alexandrinam ecclesiam pertinere videtur.

l. 15. *ὑμῖν.* vet. int. parum accurate vertit: *in illo.* Volkm. restituere vult *in illis.* — *ἐν ἐλπίδι.* Volkm. solum voc. *ἐλπίδι* praebuit et ita interpretatus est: „spes, Christi vitam coelestem in parusia manifestatum iri, roboravit fidem et caritatem vestram. int. composuit „fidem, dilectionem *et* spem" ex 1 Cor. XIII, 13." sed vet. int. meliorem lectionem indigitavit. *ἐγκατοικεῖ ὑμῖν ἐν ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ.*

p. 4, 1—4. *τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου* (cf. c. IX, p. 28, 22. X. p. 30, 10. p. 34, 5 sq.). *ζωῆς ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος· ἐγνώρισεν γὰρ ἡμῖν ὁ δεσπότης διὰ τῶν προφητῶν τὰ παρεληλυθότα καὶ τὰ ἐνεστῶτα* (cf. c. IV. p. 8, 6), *καὶ τῶν μελλόντων δοὺς ἀπαρχὰς ἡμῖν γνώσεως.* cf. c. V, p. 12, 17 sq. XVII, p. 54, 23 sq., etiam quae Irenaeus adv. haer. IV, 33, 1 de spiritu Dei dixit: „et futura praenuntiavit et praesentia ostendit et praeterita enarrat." quae S. addidit, sententiarum nexu excluduntur.

II. p. 6, 4 sq. *ἡμᾶς ὁμοίως πλανωμένους ἐκείνοις* cum veteri interprete legendum esse, etiam c. XV, p. 50, 15. docet: *ἐν πᾶσιν πεπλανήμεθα.* Sinaiticus codex perperam *μὴ ὁμοίως* exhibet.

III. p. 8, l. 4. 5. *ἵνα μὴ προσερχώμεθα ὡς ἐπηλύται τῷ ἐκείνων νόμῳ.* cf. c. IV, p. 8, 27 sq. S. *ἵνα μὴ προσρησσώμεθα ὡς ἐπίλυτοι* (l. *ἐπηλύται*) *τῷ ἐκείνων νόμων.* haec Weizsäckerus l. l. p. 13 sq. vere torquet. legere enim vult *ὡς ἐπιλύτῳ ἐκείνων νόμῳ,* vel *ὡς ἐπιλύτῳ τῷ ἐκείνων νόμῳ.* „Der Sinn ist mithin: dass wir nicht auf das Gesetz stossen, demselben anheimfallen, oder doch durch dasselbe verwirrt werden, es annehmen wie es ist, als wäre es ein (durch sich selbst) erklärtes (vgl. 2 Petr. 1, 20), während es doch erst durch die eigenen Offenbarungen des Herrn, die er eben zu diesem Zwecke gegeben hat, für uns seine wahre Erklärung in einem höhern Sinne erhält, welche uns davor schützt, dass wir ihm anhängen. So stimmt diese Aeusserung ganz zu dem Grundgedanken, in welchem der Verfasser in den ersten Capiteln die Absicht seines Schreibens zusammenfasst. Aber es fällt damit die letzte Stütze für die Annahme, dass es sich auch hier um denselben Kampf, dieselbe Forderung über die Stellung der Heidenchristen gehandelt habe, wie einst im Beginne der Wirksamkeit des Paulus. Ueber die Zulassung der Heidenchristen, über die Stellung derselben in der Gemeinde scheint vielmehr jetzt kein Streit gewesen zu sein." e contrario illam quaestionem de lege Mosaica etiam fidelibus

gentilibus necessaria ad salutem valde controversam etiam tum fuisse hic ipse locus aperte docet.

IV. p. 8, 13. 14 τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικεν, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς Ἐνὼχ λέγει. Weizsäckerus l. l. p. 27 recte quidem dicit: „Die Uebersetzung, wahrscheinlich schon aus einer Zeit, in welcher das Ansehen des Henoch-Buches längst gesunken war, hat statt seiner Daniel gesetzt.“ sed non recte pergit vir doctus: „Die Stelle selbst findet sich in unserm Henoch-Buche nicht. Ja sie hat ein so eigenthümliches Gepräge, dass sie in einem jüdischen Henoch-Buche seiner Zeit gar nicht stehen konnte. Es wiederholt sich hier in andrer Weise, was auch bei der vermuthlichen Henoch-Stelle in C. 16 sich zeigt, welche die christlich gedachte Beziehung auf die letzten Zeiten erst bei dem Verfasser erhalten hat. Wir werden daraus entnehmen dürfen, dass der Verfasser die Gewohnheit, die alten Schriften mit einer christlichen Umschreibung wiederzugeben, bei dieser Quelle schon dahin ausdehnte, christliche Wendungen in irgend ein Henoch-Wort frei hineinzulegen, und dieses ohne weiteres in solcher Gestalt darzubieten. Gerade der alte geheimnissvolle Prophet, dessen Wort doch jedenfalls in der Gemeinde nicht öffentlich vorgelesen wurde, musste sich hierzu besonders eignen; und es ist damit nur der Anfang zu jener Anführung angeblicher Henoch-Stellen gemacht, welche sich der Verfasser des Testaments der zwölf Patriarchen in so weitem Umfange erlaubt hat.“ Weizsäckerus ipse sententiam suam mutavit, sed non emendavit in libro: „Untersuchungen über die evangelische Geschichte, ihre Quellen und den Gang ihrer Entwicklung, Gotha 1864, p. 125 sq., nostram epistulam et evangelia (Matth. XXIV, 22. Marc. XIII, 20.) ex eadem iudaica quadam Apocalypsi sub Enochi nomine conficta hausisse ratus. etiam Volkmar rem non explanavit. quum enim vir doctissimus Enochi librum superstitem non ante a. 132 p. C. n. conscriptum esse censeat, hic Apocalypsin aliquam eiusdem tituli paulo antiquiorem laudari opinatus est, quae ineunte Adriano (inde ab a. 119 p. C.) templum iudaicum per Romanos restaurari viderit, itaque sanctissimum Israelis prorsus profanatum iri intellexerit, unde consummari visum sit, quod Dan. IX, 24 initium parusiae praecinerat. sed ne ipso quidem Enochi libro Barcochbano ulla fides est, quanto minus tali cuidam Enocho primitivo! iam in libello meo: die Propheten Esra u. Daniel, Hal. 1863, p. 65 notavi, unde Barnabas hoc Henochi dictum hausit. cf. Hen. LXXXIX, 61—64, quae Dillmannus ita reddidit: „Und er [der Herr der Schafe] rief einen andern und sprach zu ihm: „merke und siehe auf alles, was die Hirten an diesen Schafen thun werden; denn sie werden mehr von ihnen zu Grunde richten, als ich ihnen befohlen habe. Und alles Uebermaass und die Vernichtung, die durch die Hirten angerichtet werden wird, schreibe auf, (nämlich) wie viele sie nach meinem Befehle, und wie viele sie nach ihrem eigenen Willen zu Grunde richten, und schreibe jedem einzelnen Hirten alles, was er zu Grunde richtet, besonders auf. Und nach der Zahl lies es mir vor, wie viele sie nach ihrem eigenen Willen umbrachten, und wie viele man ihnen zum Umbringen übergab, damit mir diess zum Zeugniss gegen sie sei, damit ich alles Thun der Hirten wisse, um sie hinzugeben, und sehe, was sie thun, ob sie in meinem Befehle bleiben, den ich ihnen gegeben habe, oder nicht. Aber sie sollen es nicht wissen, und du sollst es ihnen nicht kund thun, noch sie zurechtweisen, sondern schreibe nur alles, was sie umbringen, jedesmal von jedem einzelnen auf und lege mir alles vor.“ XC, 17: „Und ich sah jenen Mann, der das Buch schrieb [oder: geschrieben hatte] nach dem Befehl des Herrn, bis er jenes Buch des Umbringens aufschlug, welches jene zwölf letzten Hirten angerichtet hatten, und zeigte, dass sie viel mehr als die vor ihnen umgebracht hatten, vor dem Herrn der Schafe.“ haec sunt quae περὶ τοῦ τελείου σκανδάλου scripta Barnabas retulit.

17—25. λέγει δὲ οὕτως καὶ ὁ προφήτης Βασιλεῖαι δέκα ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύσουσιν, καὶ ἐξαναστήσεται ὄπισθεν αὐτῶν μικρὸς βασιλεύς, ὃς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ᾽ ἓν τῶν βασιλέων. (cf. Dan. VII, 24 LXX καὶ τὰ δέκα κέρατα τῆς βασιλείας· δέκα βασιλεῖς στήσονται. καὶ ὁ ἄλλος

βασιλεὺς μετὰ τούτους στήσεται, καὶ αὐτὸς διοίσει κακοῖς ὑπὲρ τοὺς πρώτους καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει). *ὁμοίως περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει Δανιήλ. Καὶ εἶδον τὸ τέταρτον θηρίον πονηρὸν καὶ ἰσχυρὸν καὶ χαλεπώτερον παρὰ πάντα τὰ θηρία τῆς γῆς, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνέτειλεν δέκα κέρατα, καὶ ἐξ αὐτῶν μικρὸν κέρας παραφυάδιον, καὶ ὡς ἐταπείνωσεν ὑφ' ἓν τρία τῶν μεγάλων κεράτων* (cf. Dan. VII, 7. 8 LXX: *εἶχε δὲ κέρατα δέκα, καὶ βουλαὶ πολλαὶ ἐν τοῖς κέρασιν αὐτοῦ. καὶ ἰδοὺ ἄλλο ἓν κέρας ἀνεφύη ἀνὰ μέσον αὐτῶν μικρὸν ἐν τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καὶ τρία τῶν κεράτων τῶν πρώτων ἐξηράνθησαν δι' αὐτοῦ*). haec ad Domitiani tempora spectare contra Volkmarum monui: „Sollte der Verfasser in der Art, wie er die danielische Stelle anführt, nicht das Bewusstsein aussprechen, dass 10 römische Kaiser herrschen werden, und dass das zuletzt auftretende kleine Horn, welches er gewiss auf den als Antichrist wiederkehrenden Nero deutete (vgl. c. 15 den *καιρὸς τοῦ ἀνόμου*), drei näher zusammengehörende römische Kaiser stürzen werde? Diese drei letzten Kaiser, welche freilich nicht zugleich, sondern nur nach einander geherrscht haben können, scheinen das durch Vespasianus, Titus und Domitianus vertretene Kaiserhaus der Flavier zu sein, welche hinzugerechnet zu den 7 römischen Kaisern in der Apokalypse des Johannes, die Zehnzahl, mit welcher das römische Kaiserthum überhaupt ablaufen soll, voll machen.“ (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1858, p. 288. 1860, p. 328. 1861, p. 221.) Volkmarus quidem in horum capitum editione sententiam suam non emendavit: „Barnabas (125—130 p. Chr.) IV. regnum Danielis item habuit caesareum et reges sic numeravit decem: Augustus—Nero (5), Galba, Otho (2; nam Vitellius apud Alexandrinos non numeratur, cf. Lepsius Königsbuch Aegyptens, in ed. mea Esdrae proph. p. 346): Flavii 3 igitur decadem Caesarum sic implent, quorum extremus, Domitianus maxime fuerat adversarius Dei et Messiae Israelis, par fere Neroni. *qui sequebantur: Nerva, Traianus, Adrianus, efficiebant unam per adoptionem dynastiam:* *τρεῖς „ὑφ' ἓν“ βασιλεῖς.* haec extrema trias capitum in totum „magna“ erat (ut Traianus et Adrianus, „filii“ Nervae), sed speravit Barnabas, hanc dynastiam trium imperatorum „*ὑφ' ἓν*“ deiectum iri per aliquem imperatorem, qui *ἐξ αὐτῶν ἀνέτειλεν* . ., itaque „*ἐξ*“-*ἀναστήσεται*, i. e. per aliquem priorum imperatorum redivivum, sive Neronem, sive Domitianum exspectavit auctor redivivum Antichristum, quem parusia conficeret. videtur intellexisse extremum X imperatorum, qui „minor“ natu, et Tito collato quasi „*παραφυάδιος*“ regnum acceperat, Domitianum redivivum, quasi corrigens spem Joanneam, fore ut Nero (prior ille Antichristus) redivivus per Messiam devinceretur.“ haec omnia rem probandam minime probant. quis tandem tres imperatores Nervam, Traianum, Adrianum ita comprehenderit? et quis non videt, *τρεῖς ὑφ' ἓν τῶν βασιλέων* inter ipsum decem regnorum numerum numerandos esse? profecto mira esset ars apocalyptica, quam Volkmarus excogitavit! — contra Weizsäckerus l. l. p. 29 sq. Neronem tamquam Antichristum rediturum removere et haec omnia ad Vespasiani aetatem referre studet. Neronis reditum non indigitari. auctorem vero dicere: intelligere ergo debemus: „Dieses lässt vielmehr vermuthen, dass er von einem Zeichen redet, welches bereits eingetreten ist. Hätte er etwas Bevorstehendes, erst in der Zukunft Eintretendes im Auge, so müsste man erwarten, dass er auf die Anzeichen dieser Zukunft besonders hinweise. Offenbar aber giebt er keine Apokalypse, wie das überhaupt nicht seine Sache ist, sondern er zeigt nur auf die schon gegebene thatsächliche Erfüllung einer Weissagung als Zeichen der Zeit hin. Hierdurch verlieren die Erklärungen den Boden, welche in seinem Sinne die zehn Kaiser theils auf die Zeit Domitian's, theils auf die Hadrian's berechnen, welche letztere überdiess gegen den Text die drei besonders erwähnten Kaiser als verschieden von den zehn denken und daneben noch die Usurpatoren zwischen Nero und Vespasian für Einen Kaiser rechnen muss, um die Zahl nicht zu überschreiten. Beide Rechnungen aber erklärten das deponet tres in unum oder *ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἕν* je von Dreien, welche Eine Dynastie bilden: in einem Falle die drei Flavier, im andern Nerva, Trajan, Hadrian ver-

möge der Adoption. So als Dynastie sollte dieselben der Antichrist nach der Erwartung des Verfassers stürzen. Aber damit geht seiner Darstellung, und zwar gerade da, wo er die Daniel'schen Worte am meisten selbständig überarbeitet hat, der Nerv verloren. Offenbar will er mit *ταπεινώσει* (oder *ἐταπείνωσε*) *τρεῖς ὑφ' ἕν* nicht sagen, dass er drei stürze, oder gestürzt habe, welche durch ihre nähere Beziehung unter einander von selbst eine Einheit bilden, sondern dass sie eben durch sein *ταπεινοῦν* eine Einheit geworden sind. (Mit andern Worten: *ὑφ' ἕν* kann nur adverbial genommen, nicht als Prädicat des Objectes verstanden werden). Dass wir dieses jetzt so klar sehen, ist Gewinn des griechischen Textes. Fragen wir nun, in welchem Sinne diese Einheit gedacht ist: so kann kein Zweifel sein, dass es sich um die Zeitdauer der Regierung handelt. Denn das ist der leitende Gedanke, dass der Herr die natürlichen Zeiten verkürzt hat, um die Ankunft seines *ἠγαπημένος* zu beschleunigen. So aufgefasst trifft seine Anwendung allein auf Vespasian zu, dessen Aufkommen gegenüber die drei Vorgänger zusammenschmelzen zu der Zeitdauer höchstens einer einzigen Regierung. Während dieser Gesichtspunct bei jeder der andern Berechnungen verloren geht, tritt er hier in seine volle Berechtigung ein. So war es ja eben jetzt sichtbar geworden, dass nicht nur die Zehnzahl (wenn man von Julius Cäsar rechente) erfüllt ist, sondern insbesondre auch das letzte wichtige Zeichen geschehen, die Abkürzung der Zeit, welche die Nähe des Herrn verkündet, und welche zugleich so bedeutungsvoll mit dem Sturze des alten Volkes zusammentrifft." vere contorta interpretatio! quis tandem, qui dicturus est, tres Vespasiani antecessores vix unius imperii tempus explevisse, ita loquetur: *μικρὸς βασιλεὺς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἕν τῶν βασιλέων!* qualis imperatorum Romanorum series, si inter sex Julios (C. Julium Caesarem, Augustum, Tiberium, Caium Caligulam, Claudium, Neronem) et Vespasianum tres illi interreges, Galba, Vitellius, Otho, numerarentur! Weizsäckerus ipse huius interpretationis difficultatem agnovit: „Zwar blieben auch so immer noch Härten genug in der Anwendung des prophetischen Wortes; der *μικρὸς βασιλεύς*, welcher *ὄπισθεν αὐτῶν ἀναστήσεται*, musste von dem letzten der zehn selbst verstanden werden, das *μικρὸν κέρας παραφυάδειον* [1]) von der unerwarteten Erhebung eben dieses letzten. Aber immer war die Beziehung sprechend genug, dass der Verfasser im Hinblick auf diese Ereignisse der nächsten Vergangenheit einfach sagen konnte: *συνιέναι οὖν ὀφειλέται*" (sic!). haec illa sapientia, Vespasianum esse *τὸν μικρὸν βασιλέα* et *τὸ μικρὸν κέρας παραφυάδιον*, Galbam, Othonem, Vitellium vero *τρία τῶν μεγάλων κεράτων!* profecto tres illi Flavii, Vespasianus, Titus, Domitianus sunt haec tria magna cornua, quorum imperium (70 — 96 p. C.), tamquam commune spectatum, Barnabas noster non quidem exspectavit mox eversum iri a Nerone redituro — id concedo Weizsäckero —, sed iam eversum novit *exiguo Nervae imperio* (96—98 p. C.). *hanc epistulam Nerva imperante scriptam esse cognoscimus.* ad Nervam tres Flavios imperatores secutum etiam sequentia l. 32 sq. spectant, quae obscurioribus vocabulis *ὑφ' ἕν* lucem praebent. iam l. 19. 20. Barnabas ad cornua Danielis celeberrima respexit, quamvis de regibus locutus. sicut infra dixit *ἐταπείνωσεν ὑφ' ἕν* (sc. *κέρας*) *τρία τῶν μεγάλων κεράτων*, ita iam hoc loco exiguum regem (Nervam) tres maiores reges, i. e. Flavios 70 — 96 p. Chr. regnantes, simul Caesares et Consules, sub unius imperii cornu subigentem inducit. Barnabas qui dicitur scripsit priusquam Nerva ante d. XIV. Cal. Oct. a. 97 p. C. M. Ulpium Traianum adoptavit, aut a. 96 exeunte aut a. 97 ineunte vel medio.

p. 8, 25—10, 1. Sinaiticum secutus Weizsäckerus l. l. p. 10 sq. haec ita reddidit: *ἔτι δὲ καὶ τοῦτο ἐρωτῶ ὑμᾶς ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὤν, ἰδίως δὲ καὶ πάντας ἀγαπῶν ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου, προσέχειν νῦν ἑαυτοῖς καὶ μὴ ὁμοιοῦσθαί τισιν ἐπισωρεύοντες ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν λέγοντες· ὅτι ἡ διαθήκη ἡμῶν μέν· ἀλλ' ἐκεῖνοι οὕτως εἰς τέλος ἀπώλεσαν αὐτήν, λαβόντος ἤδη τοῦ Μωϋσέως.* „Man wird unbedenklich annehmen dürfen, dass das lateinische quia testa-

[1]) Cf. Orac. Sib. III, 400 *παραφυόμενον κέρας.*

mentum illorum et nostrum est, nur zeigt, wie sich der Uebersetzer die schwierigen Worte zurechtlegt, und daher verändern zu müssen glaubt. Der Verfasser hat den Gegensatz zu *μέν* nicht ausgeführt, weil ihm derselbe sofort in seiner eigenen mit *ἀλλὰ* eingeführten Entgegnung gegen die Gedanken der Sprecher aufging, weil er überhaupt die Grundsätze des Lebens, die allein jenen Gegensatz bilden können, doch eigentlich den Sprechern selbst nicht wohl in den Mund legen konnte. Gerade diess muss die Ursprünglichkeit dieser Textgestalt empfehlen. Haben wir aber so zu lesen, so ist hier keinenfalls vom Gegensatze der Testamente die Rede. Die Sprecher reden überhaupt nicht von der alten und der neuen *διαθήκη*, sondern was in ihrer Rede liegt, ist zunächst nichts als die Sicherheit im vermeinten unverbrüchlichen Besitze der *διαθήκη*, welche ebenso gut mit judaistischen als einer andern Geistesrichtung verbunden sein kann. Frägt man aber, wen der Verfasser mit dem *τινές*, denen sie sich dadurch gleichstellen, als den Typus dieser Denkweise bezeichnen will: so kann kaum an etwas andres als an jüdischen Geist gedacht werden. Denn der Verfasser wirft in seiner Entgegnung ihr Verhalten ohne weiteres zusammen mit dem einstigen der Juden. Und so sind auch die Gewarnten selbst eben nur diejenigen, welche in der Gefahr des Judaisirens stehen." procul dubio ad iudaizantes Christianos Barnabas noster respicit. sed Mosem quidem accepisse divinum testamentum concedit, illos autem (Judaeos) prorsus perdidisse. hoc testamentum igitur Christianorum esse proprium (*ἡμῶν μέν*), ipsius scriptoris est sententia, cf. c. XIV p. 46, 22 sq. *Μωϋσῆς μὲν γὰρ ἔλαβεν, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι· πῶς δὲ ἡμεῖς ἐλάβομεν, μάθετε.* itaque adversarii, quos Barnabas qui dicitur impugnavit, aut nihil dicebant, aut idem, quod apud vet. int. legimus: testamentum divinum Judaeorum etiam Christianorum esse, hos tamquam proselytos ad illorum legem accedere debere (cf. c. III fin.)

p. 10, 16. 17. *ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ.* cf. c. VIII, p. 26, 14 *ἡμέραι ἔσονται πονηραὶ καὶ ῥυπαραί*, c. XV, p. 50, 9 *καιρὸν τοῦ ἀνόμου*, c. XVIII, p. 56, 7 *καιροῦ τοῦ νῦν τῆς ἀνομίας*, e contrario c. X, p. 34, 25 *τὸν ἅγιον αἰῶνα*, etiam Gal. I, 4 *αἰὼν πονηρός*.

p. 10, 17. 18. Emendato vet. int. famosum illud dictum *ἄγραφον* Domini plane evanuit.

p. 10, 20—22. *μὴ — συμφέροντος.* reperto graeco textu corrigenda sunt quae ex hoc loco de Paulinismo modum excedente conclusi (apostol. Väter p. 38). bene Weizsäckerus l. l. p. 11: „Zwar das tamquam iustificati giebt auch der griechische Text, und zwar noch stärker: *ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι*. Dagegen ist jedenfalls zu beachten, dass wir es nach dem griechischen *μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζετε* hiebei nicht, wie der lateinische Text vermuthen liess, mit Sonderversammlungen zu thun haben. Vielmehr handelt es sich einfach um das Wegbleiben von der Gemeindeversammlung, das dünkelvolle Fürsichsein ohne den heilsamen Einfluss derselben. Es liegt also wenigstens hier überall nichts mehr vor, was eine neue zweite Partei in der Gemeinde, welche eben der herrschenden gegenüber diese Sonderstellung einnähme, vorauszusetzen nöthigte." sed haud scio, an Weizsäckerus recte pergat: „Um so mehr werden wir daran denken dürfen, dass eben nur eine zweite Art jüdischen Sinnes herausgekehrt ist in denen, welche *ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι* für sich bleiben und des heilsamen Einflusses der evangelischen Ermahnung entbehren zu können glauben. Es ist dieselbe Art, welche der Märtyrer Justin bezeichnet als *δικαιοῦντες ἑαυτούς, λέγοντες εἶναι τέκνα Ἀβραάμ*, welche sich eben desshalb ohne weiteres zum göttlichen Erbe berechtigt glauben (Dial. c. Tryph. c. 25, vgl. Luc. 16, 15)." etc. cf. etiam Hermae Past. Sim. IX, 26: *μὴ κολλώμενοι τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ μονάζοντες ἀπολλύουσι τὰς ἑαυτῶν ψυχάς.* illi, qui conventus ecclesiasticos negligunt, tamquam iam iustificati, quos scriptor epistolae *συνετοὺς ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονας* (Jes. V, 21) appellat, mihi etiam nunc haereticos Gnosticos praefigurasse videntur.

p. 12, 4—7. *ἔτι δὲ κἀκεῖνο, ἀδελφοί μου, νοεῖτε· ὅταν βλέπητε μετὰ τηλικαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα τὰ γεγονότα ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ οὕτως ἐγκαταλεῖφθαι αὐτούς.* Wei-

säckerus l. l. p. 21 recte: „Hiernach handelt es sich nicht vom vergangenen wirklichen Sehen, sondern von der gegenwärtigen denkenden Betrachtung dessen, was geschehen sei, nur von der Thatsache, dass das Verlassensein oder Dahingegebensein Israels wirklich als Thatsache vorliegt. Die *σημεῖα καὶ τέρατα* aber sind nicht die Zeichen des Untergangs, sondern die Zeichen der frühern Offenbarung, mit welcher dieser jetzt einen so grossen Contrast bildet; ganz so wie C. 5 von der Offenbarung Christi an das Volk Israel gesagt ist: — *καὶ τηλικαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα ποιῶν*." sed etiam Nerva imperante Barnabas qui dicitur ita loqui poterat.

p. 12, 7. 8. *ὡς γέγραπται, πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.* In libello meo: Die Propheten Esra und Daniel p. 7 notavi, Tischendorfium (Aus dem heiligen Lande, Leipz. 1862, p. 126) criticam quam dicunt negativam impugnantem ipsum sapere. ibidem p. 69 sq. non tantum Ev. Matthaei (XX, 16, XXII, 14 *πολλοὶ γὰρ εἰσιν κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί*) comparavi, sed cum Volkmaro (das vierte Buch Esra, Tubing. 1863, p. 221) etiam revocavi ad 4 Esr. VIII, 3 lat.: multi quidem creati sunt, pauci autem salvabantur, ar.: Da sind eine grosse Menge drin (in der Welt), aber wenige werden erlöst werden. itaque non video, cur Weizsäckerus l. l. p. 34 sq. ipsum Jesu dictum ad proverbium aliquod revocare velit. „Wir erhalten dadurch vielleicht einen Wink, dass in den Worten Jesu selbst, was nach der Stellung in Matth. 20, 16 wie in 22, 14 recht wohl angeht, schon die Hinweisung auf ein bekanntes Sprichwort enthalten ist, welches unser Verfasser mit oder ohne Grund aus einer solchen (ausserkanonischen) *γραφή* herleitet." etc. evangelia, certe priora, tempore nostrae epistolae iam publice in coetibus christianis praelecta esse et quodam modo scripturarum sacrarum auctoritatem obtinuisse non est mirum, quum Justinus martyr Apol. I c. 67 p. 98 de his coetibus referat: *καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ.* cf. librum meum: Der Kanon und die Kritik des N. T. p. 10, not. 2 et not. 4, ubi praeterea monui, etiam Enochi libro apocrypho Barnabam c. XVI, p. 52, 16 sq. tamquam sacra scriptura uti. Tischendorfium in famoso libello: Wann wurden unsere Evangelien verfasst, Lips. 1865, p. 44 calumniatoris partes agere, quasi negaremus, Matthaei evangelium hoc loco laudari, nemo non videt.

V. p. 14, 3 sq. *ὅτε δὲ τους ἰδίους ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους.* Barnabas qui dicitur a Pauli partibus stetit neque duodecim Apostolis favit, cf. ev. Luc. V, 8. quae hac de re iam monui (apostol. Väter p. 38 sq., cf. Bauri Hist. eccl. I, 132), Weizsäckerus l. l. p. 37 minime refutavit. idem etiam in libro de historia evangelica conscripto p. 417 Barnabam nostrum Matthaei evangelium canonicum nondum nosse perperam asseruit.

p. 14, 8. *εἰ γὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκί κτλ.* haec non ad docetismum aliquem spectare, sed ad salutem per Christi mortem parandam iam monui (apostol. Väter p. 37 sq.). ita etiam Weizsäckerus l. l. p. 16 sq.

p. 14, 9—11. *οἵ γε — ἀντοφθαλμῆσαι.* iam alii contulerunt Orac. Sib. prooem. (apud Theophilum Antiochenum II, 10 sq.):

Τίς γὰρ σὰρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ ἀληθῆ
Ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν θεὸν ἄμβροτον, ὃς πόλον οἰκεῖ;
Ἀλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατεναντίον ἠελίοιο
Ἄνθρωποι (l. *ἀντωποί*) *στῆναι δυνατοί.*

p. 14, 16—18. *ὅταν πατάξωσιν τὸν ποιμένα ἑαυτῶν, τότε σκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.* cf. Sach. 13, 7 LXX secundum cod. Vat. et Sin.: *πατάξατε τοὺς ποιμένας καὶ ἐκσπάσατε τὰ πρόβατα* (cod. Al. *πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης*). Matth. XXVI, 31 *γέγραπται γὰρ Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.* Weizsäcker l. l. p. 36: „In C. 5 bezieht der Brief Sach. 13, 7, welches bei Matthäus auf die Jünger angewendet ist, auf die Folgen, welche der Tod Jesu für Israel hat. Diess war wohl kaum möglich, wenn er unsern Matthäus-Text vor sich hatte. Und hiezu kommt jetzt noch, dass

das Citat im cod. Sin. eine von den Evangelien völlig unabhängige Gestalt hat, welche dieser Anwendung entspricht.“ sed doctissimus *Anger* (Ratio, qua loci Veteris Testamenti in evangelio Matthaei laudantur, quid valeat ad illustrandam huius evangelii originem, quaeritur, partic. I, Lips. 1861, p. 36 sq.) probavit, cod. Alex. LXX ex evangelio Matthaei correctum esse. et saltem ultima verba τῆς ποίμνης etiam Barnabas noster ex hoc evangelio hausit. idem dixit πατάξωσιν, quia Judaeos plagae huius auctores describere voluit.

c. VI, p. 16, 1. τί λέγει; miror, Dresselium interpretari: sc. ὁ νόμος.

p. 18, 8—10. λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου. τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ; vulgo colon post προφήτης ponitur. itaque Potterus ad Clementem Al. l. l.: „haec verba in sacris libris frustra quaerentur. similia occurrunt Esai. XL, 13. Prov. XVI. Eccles. I, 10.“ sed si recte interpungis, ipse noster Barnabas dicit: prophetam locutum esse parabolam (cf. c. XVII p. 54, 24) Domini (cf. etiam Hebr. IX, 9. XI, 19), quam nisi sapientes et Deum amantes non intelligent. huic interpunctioni favet vet. int.

p. 18, 21. λέγει κύριος Ἰδοὺ ποιῶ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα. Dresselius: „Miror, quod Hefele quoque et Hilgenfeld l. c. [apostol. VV.] p. 46 ambigunt vel potius ignorant, ad quam s. scripturae elocutionem haec verba sint referenda. evolvant 2 Cor. V, 17. quare amanuensis ad marginem cod. C recte notat: Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova cf. Jes. XLIII, 18. 19. [XLII, 9]. Apoc. XXI, 5.“ sed Dresselius ipse evolvat 4 Esr. V, 42 et inveniet locum s. scripturae. ibi enim lat. legitur: coronae assimilabo iudicium meum. sicut non novissimorum tarditas, sic nec priorum velocitas. ar.: „Dort ist ein Kranz bewahrt bei mir im Gerichte, und wie das Ende nicht soll zögern, so soll der Anfang nicht eilen.“ Cf. quae hac de re disputavi (Zeitschr. f. w. Th. 1860 p. 355, die Propheten Esra und Daniel p. 69. 70). Apocalypsis Esrae non a. 97 post Chr., sed a. 30 *ante* Chr. composita est. ceterum M. Schmidt contulit etiam Hesych.: τοῦτο Πύθιον· τοῦτο πρῶτον καὶ ἔσχατον.

VII, p. 22, 2—6. τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ; Καὶ φαγέτωσαν ἐκ τοῦ τράγου τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν. προσέχετε ἀκριβῶς· Καὶ φαγέτωσαν οἱ ἱερεῖς μόνοι πάντες τὸ ἔντερον ἄπλυτον μετὰ ὄξους. haec in sacra scriptura frustra quaerentur. nam etiam Num. XIX, 7. 11 huc non spectant. Tertullianus demum, qui nostrum Barnabam secutus esse videtur, hanc miram sacerdotum consuetudinem testatur, adv. Marcion. III, 7 adv. Judaeos c. XIV. In libro meo de patribus apostolicis conscripto p. 20 dixi: „Die Grundlage dieser Erörterung, jene Beschränkung des Fastengesetzes für (vel: auf) die Priester, und die seltsame Mahlzeit, welche ihnen zugeschrieben wird, ist jedoch ganz ungeschichtlich. Führt nun der Verfasser gleichwohl ein solches Gebot ausdrücklich an, so darf man annehmen, dass er eine von den vielen Interpolationen des A. T. oder apokryphische Schriften benutzte, welche in diesem Zuge die besondre Absicht verfolgten, das jüdische Priesterthum lächerlich zu machen.“ etiam si scriptor noster ipse haec sibi finxerit, comparare licet quae Exod. XII, 9 de agno paschali dicuntur: κεφαλὴν σὺν τοῖς ποσὶ καὶ τοῖς ἐνδοσθίοις, et Sap. Salom. XII, 5, ubi de primis Palaestinae incolis legimus καὶ σπλαγχνοφάγων ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοῖναν.

p. 22, 21—24, 2. ῥαχήλ—τῆς ῥάχου. voc. ῥαχήλ crux fuit interpretum, fortasse hac ratione tollenda. Matth. V, 22 legimus ῥακά, i. e. רֵיקָא, stulte fatue. addito voc. אֵל efficitur „inanis, stultus Deus,“ i. e. עֲזָאזֵל Lev. XVI, 8. 10. 26. Enoch. X, 4. 8. LXIX, 2. illud nomen confuse receptum Barnabas qui dicitur cum rubo (ῥάχος) coniunxisse videtur. aliam interpretationem equidem non video.

p. 24, 17—19. οὕτω, φησίν, οἱ θέλοντές με ἰδεῖν καὶ ἅψασθαί μου τῆς βασιλείας ὀφείλουσιν θλιβέντες καὶ παθόντες λαβεῖν με. In libello meo: die Propheten Esra und Daniel p. 70 contuli 4 Esr. VII, 14 ar.: „Wenn die, welche Leben haben wollen, nicht wandeln wollen in ihrer Reise durch das Schmale und die Leiden: wie werden sie diese Wohnungen plötzlich erlangen?“ lat.: si ergo non fuerint ingressi quae vivunt angusta et vana haec, non poterunt recipere quae sunt reposita.

VIII, p. 24, 20 sq. cf. librum meum de patribus apostolicis conscriptum p.

21 sq. etiam Philon. de sacrificantibus s. de victimis offerentibus 3 p. 252 sq. X, p. 30, 8 sq. Ad totum caput X iuvat conferre Pseudo-Aristeae historiam LXX interpretum XXXIII—XXXIX (cf. Euseb. praeparat. ev. VIII, 9), ubi summus pontifex Eleazarus de spirituali legis Mosaicae sensu regis Ptolemaei legatis respondet. hanc libri partem accuratius quam edi solet restitui, Eusebii usus editione Gaisfordiana (Oxon. 1843), Aristeae Oxoniensi (1692):

XXXIII. Ἄξιον δὲ ἐπιμνησϑῆναι βραχέων τῶν ὑποδειχϑέντων ὑπ᾽ αὐτοῦ (Ἐλεαζάρου) πρὸς τὰ δι᾽ ἡμῶν ἐπιζητηϑέντα· νομίζειν γὰρ τοῖς πολλοῖς περιεργίαν ἔχειν τινὰ τῶν ἐν τῇ νομοϑεσίᾳ, λέγω δὲ περί τε βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ τῶν νομιζομένων ἀκαϑάρτων εἶναι κνωδάλων. πυνϑανομένων γὰρ ἡμῶν, διὰ τί, μιᾶς καταβολῆς οὔσης, τὰ μὲν ἀκάϑαρτα νομίζεται πρὸς βρῶσιν, τὰ δὲ καὶ πρὸς τὴν ἁφήν — δεισιδαιμόνως γὰρ τὰ πλεῖστα τὴν νομοϑεσίαν ἔχειν, ἐν δὲ τούτοις πάλιν πάνυ δεισιδαιμόνως — πρὸς ταῦτα οὕτως ἐνήρξατο.

XXXIV. Θεωρεῖς, ἔφη, τὰς ἀναστροφὰς καὶ τὰς ὁμιλίας οἷον ἐνεργάζονται πρᾶγμα, διότι κακοῖς ἐνομιλήσαντες διαστροφὰς ἐπιλαμβάνουσιν ἄνϑρωποι καὶ ταλαίπωροι δι᾽ ὅλου τοῦ ζῆν εἰσίν· ἐὰν δὲ σοφοῖς καὶ φρονίμοις συζῶσιν, ἐξ ἀγνοίας ἐπανορϑώσεως εἰς τὸν βίον ἔτυχον· διαστειλάμενος οὖν τὰ τῆς εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης πρῶτον ὁ νομοϑέτης ἡμῶν καὶ διδάξας ἕκαστα περὶ τούτων οὐκ ἀπαγορευτικῶς μόνον, ἀλλ᾽ ἐνδεικτικῶς καὶ τὰς βλάβας προδήλους καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ ϑεοῦ γινομένας ἐπιπομπὰς τοῖς αἰτίοις — προυπέδειξε γὰρ πρῶτον πάντων, ὅτι μόνος ὁ ϑεός ἐστιν, καὶ διὰ πάντων ἡ δύναμις αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, πεπληρωμένου παντὸς τόπου τῆς δυναστείας, καὶ οὐϑὲν αὐτὸν λανϑάνει τῶν ἐπὶ γῆς γινομένων ὑπ᾽ ἀνϑρώπων κρυφίως, ἀλλ᾽ ὅσα ποιεῖ τις αὐτῷ φανερὰ καϑέστηκε, καὶ τὰ μέλλοντα γίνεσϑαι — ταῦτ᾽ οὖν ἐξεργαζόμενος ἀκριβῶς καὶ πρόδηλα ϑεὶς ἔδειξεν ὅτι καὶ ἐὰν ἐννοηϑῇ τις κακίαν ἐπιτελεῖν, οὐκ ἂν λάϑοι, μὴ ὅτι καὶ πράξας, διὰ πάσης τῆς νομοϑεσίας τὸ τοῦ ϑεοῦ δυνατὸν ἐνδεικνύμενος. ποιησάμενος οὖν τὴν καταρχὴν ταύτην καὶ δείξας ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ παρ᾽ ἡμᾶς ἄνϑρωποι πολλοὺς ϑεοὺς εἶναι νομίζουσιν, αὐτοὶ δυναμικώτεροι πολλῷ καϑεστῶτες ὧν σέβονται ματαίως — ἀγάλματα γὰρ ποιήσαντες ἐκ λίϑων ἢ ξύλων εἰκόνας φασὶν εἶναι τῶν ἐξευρόντων τι πρὸς τὸ ζῆν αὐτοῖς χρήσιμον, οἷς προσκυνοῦσι παρὰ πόδας ἔχοντες τὴν ἀναισϑησίαν· εἴτε γαρ κατ᾽ ἐκεῖνό τις ϑείη, κατὰ τὴν ἐξεύρεσιν, παντελῶς ἀνόητον· τῶν γὰρ ἐν τῇ κτίσει λάβοντες τινὰ συνέϑηκαν καὶ προσυπέδειξαν εὔχρηστα, τὴν κατασκευὴν αὐτῶν οὐ ποιήσαντες αὐτοί· διὸ κενὸν καὶ μάταιον τοὺς ὁμοίους ἀποϑεοῦν· καὶ γὰρ ἔτι καὶ νῦν εὑρετικώτεροι καὶ πολυμαϑέστεροι τῶν ἀνϑρώπων τῶν πρίν εἰσι πολλοί, καὶ οὐκ ἂν φϑάνοιεν αὐτοὺς προσκυνοῦντες· καὶ νομίζουσιν οἱ ταῦτα διαπλάσαντες καὶ μυϑοποιήσαντες τῶν Ἑλλήνων οἱ σοφώτατοι καϑεστάναι· τῶν γὰρ ἄλλων πολυματαίων τί δεῖ καὶ λέγειν, Αἰγυπτίων τε καὶ τῶν παραπλησίων, οἵτινες ἐπὶ ϑηρία καὶ τῶν ἑρπετῶν τὰ πλεῖστα καὶ κνωδάλων τὴν ἀπέρεισιν πεποίηνται καὶ ταῦτα προσκυνοῦσι καὶ ϑύουσι τούτοις καὶ ζῶσι καὶ τελευτήσασι; — (XXXV.) συνϑεωρήσας οὖν ἕκαστα σοφὸς ὢν ὁ νομοϑέτης καὶ ὑπὸ ϑεοῦ κατεσκευασμένος εἰς ἐπίγνωσιν τῶν ἁπάντων περιέφραξεν ἡμᾶς ἀδιακόποις χάραξι καὶ σιδηροῖς τείχεσιν, ὅπως μηδενὶ τῶν ἄλλων ἐϑνῶν ἐπιμισγώμεϑα κατὰ μηδέν,

2. τὰ δι᾽ ἡμῶν ἐπιζητηϑέντα c. Eus., δ᾽ ἡμῶν ἐπιζητηϑέντων Ar. 3. λέγω δὲ περί τε βρωτῶν c. Eus., περὶ τῆς τῶν βρωμάτων Ar. 7. πάνυ c. Ar., om. Eus.

XXXIV. 13. οὖν c. Eus., om. Ar. — πρῶτον ὁ c. Eus., ὁ πρῶτος Ar. 13. ἐνδεικτικῶς c. Eus., ἐνδίκως Ar. 14. τοῦ ϑεοῦ c. Ar., ϑεοῦ Eus. — γινομένας c. Ar., γενομένας Eus. 15. προυπέδειξε c. Eus., ὑπέδειξε Ar. — πρῶτον πάντων c. Eus., πάντων πρώτων Ar. — ὁ ϑεός c. Eus., ϑεός Ar. 16. αὐτοῦ φανερὰ γίνεται c. Eus., τοῦ αὐτοῦ ἐστί· φανερὰ γίνεται Ar. 19. ἐξεργαζόμενος c. Eus., ἐξεργαζόμενον Ar. 20. καὶ ἐὰν c. Eus., κἂν Ar. 21. διὰ πάσης c. Ar., δι᾽ ὅλης Eus. 24. ἢ c. Eus., καί Ar. 26. εἴτε. Viger. εἴ τι. 27. ἀνόητον c. Eus., ἀνόητοι Ar. 28. εὔχρηστα c. Ar., εὐχρηστοτάτην Eus. 30. ἔτι c. Eus., εἰ Ar. — εὑρετικώτεροι c. Eus., εὑρηματικώτεροι Ar. 33. γάρ c. Ar., μὲν γὰρ Eus. 34. καὶ λέγειν c. Ar., λέγειν Eus.

XXXV. 37. οὖν c. Ar., τοιγαροῦν Eus. 39. μηδενὶ c. Eus., μηϑενὶ Ar.

ἁγνοὶ καθεστῶτες κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχήν, ἀπολελυμένοι ματαίων δοξῶν, τὸν μόνον θεὸν καὶ δυνατὸν σεβόμενοι παρ' ὅλην τὴν πᾶσαν κτίσιν. ὅθεν Αἰγυπτίων οἱ καθηγεμόνες ἱερεῖς ἐγκεκυφότες εἰς πολλὰ καὶ μετεσχηκότες πραγμάτων ἀνθρώπους θεοῦ προσονομάζουσιν ἡμᾶς· ὃ τοῖς λοιποῖς οὐ πρόσεστιν, εἰ μή τις σέβεται τὸν κατ' ἀλήθειαν θεόν. ἀλλ' εἰσὶν ἄνθρωποι βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ σκέπης· ἡ γὰρ πᾶσα διάθεσις αὐτῶν ἐπὶ ταῦτα καταφεύγει. τοῖς δὲ παρ' ἡμῖν ἐν οὐδενὶ ταῦτα λελόγισται· περὶ δὲ τῆς τοῦ θεοῦ δυναστείας δι' ὅλου τοῦ ζῆν ἡ σκέψις αὐτοῖς ἐστιν. ὅπως οὖν μηδενὶ συναλισγούμενοι μηδ' ὁμιλοῦντες φαύλῳ διαστροφὰς λαμβάνοιμεν, πάντοθεν ἡμᾶς περιέφραξεν ἁγνείαις καὶ διὰ βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ ἁφῶν καὶ ἀκοῆς καὶ ὁράσεως νομικῶς. τὸ γὰρ καθόλου πάντα πρὸς τὸν φυσικὸν λόγον ὅμοια καθέστηκεν, ὑπὸ μιᾶς δυνάμεως οἰκονομούμενα, καὶ καθ' ἓν ἕκαστον ἔχει λόγον βαθύν, ἀφ' ὧν ἀπεχόμεθα κατὰ τὴν χρῆσιν, καὶ οἷς συγχρώμεθα.

XXXVI. *Χάριν δὲ ὑποδείγματος ἓν ἢ καὶ δεύτερον ἐπιδραμών σοι σημανῶ. μὴ γὰρ εἰς τὸν καταπεπτωκότα λόγον ἔλθῃς, ὅτι μυῶν καὶ γαλῆς ἢ τῶν τοιούτων χάριν περιεργίας ποιούμενος ἐνομοθέτει ταῦτα Μωϋσῆς· ἀλλὰ πρὸς ἁγνὴν ἐπίσκεψιν καὶ τρόπων ἐξαρτισμόν, δικαιοσύνης ἕνεκεν σεμνῶς πάντα ἀνατέτακται. τῶν γὰρ πτηνῶν οἷς χρώμεθα πάντα ἥμερα καθέστηκε καὶ διαφέρει καθαρότητι, πυροῖς καὶ ὀσπρίοις χρώμενα πρὸς τὴν τροφήν, οἷον περιστεραί, τρυγόνες, ἀτταγαῖ, πέρδικες, ἔτι δὲ χῆνες καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα. περὶ ὧν δὲ ἀπηγόρευται πτηνῶν, εὑρήσεις ἄγριά τε καὶ σαρκοφάγα καὶ καταδυναστεύοντα τῇ περὶ αὐτὰ δυνάμει τὰ λοιπὰ καὶ τὴν τροφὴν ἔχοντα τὴν δαπάνησιν τῶν προειρημένων ἡμέρων μετὰ ἀδικίας· οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄρνας καὶ ἐρίφους ἀναρπάζουσι καὶ τοὺς ἀνθρώπους δὲ ἀδικοῦσι, νεκρούς τε καὶ ζῶντας. παράσημον οὖν ἔθετο διὰ τούτων, ἀκάθαρτα προσονομάσας, ὅτι δέον ἐστὶ κατὰ ψυχήν, οἷς ἡ νομοθεσία διατέτακται, δικαιοσύνῃ συγχρῆσθαι καὶ μηδένα καταδυναστεύειν πεποιθότας ἰσχύϊ τῇ καθ' ἑαυτούς, μηδ' ἀφαιρεῖσθαι μηδέν, ἀλλ' ἐκ δικαίου τὰ τοῦ βίου διακυβερνᾶν, ὡς τὰ τῶν προειρημένων πτηνῶν ἥμερα ζῶα τὰ φυόμενα τῶν ὀσπρίων ἐπὶ γῆς δαπανᾷ καὶ οὐ καταδυναστεύει πρὸς τὴν ἐπαναίρεσιν οὔτε τῶν ὑποβεβηκότων οὔτε τῶν συγγενικῶν.* (XXXVII.) *διὰ τῶν τοιούτων οὖν παραδέδωκεν ὁ νομοθέτης σημειοῦσθαι τοῖς συνετοῖς, εἶναι δικαίους τε καὶ μηδὲν ἐπιτελεῖν βίᾳ, μηδὲ τῇ περὶ αὐτοὺς ἰσχύϊ πεποιθότας ἑτέρους καταδυναστεύειν· ὅπου γὰρ οὐδ' ἅψασθαι καθήκει τῶν προειρημένων διὰ τὴν περὶ ἕκαστα διάθεσιν, πῶς οὐ φυλακτέον παντάπασι τοὺς τρόπους εἰς τοῦτο κατακλασθῆναι; πάντα οὖν τὰ συγχωρηθέντα ἡμῖν ἐπὶ τούτων καὶ τῶν κτηνῶν τροπο-*

3. *Αἰγυπτίων οἱ* c. Eus., *οἱ Αἰγυπτίων* Ar. 5. *ἀλλ' εἰσίν* c. Eus., *ἀλλά εἰσιν* Ar. 7. *ἡμῖν* c. Eus., *ἡμῶν* Ar. — *ἐν οὐδενί* c. Eus., *οὐδενί* Ar. 9. *οὖν* c. Eus., *ἐν* Ar. — *συναλισγούμενοι* c. Ar., *συναλισγόμενοι* Eus. — *φαύλῳ* c. Eus., *φαύλοις* Ar. — *λαμβάνοιμεν* c. Eus., *λαμβάνωμεν* Ar. 10. *περιέφραξεν* c. Ar., *περιέφραξαν* Eus. 11. *νομικῶς* c. Ar., *νομικῆς* Eus. 13. *ἀπεχόμεθα* c. Eus., *ἀπεσχόμεθα* Ar.

XXXVI. 15. *ἢ καὶ* c. Ar., *ἤ* Eus. 16. *ἔλθῃς* c. Ar., *εἰσέλθῃς* Eus. — *μυῶν* c. Ar., *μυιῶν* Eus. 19. *πτηνῶν* c. Ar., *πετεινῶν* Eus. 20. *καὶ* prius c. Eus., om. Ar. 21. *τὴν τροφὴν* c. Ar., *τροφήν* Eus. — *ἀτταγαῖ* vel *ἀττάγαι* legendum erit, *ἀττακοί* Ar. et Eus., cf. *ἀττάκης* Lev. IX, 22? — *ἔτι δέ* c. Eus., *ἔτι* Ar. 22. *πτηνῶν* c. Ar., *πετεινῶν* Eus. 23. *αὐτά* c. Eus., *ταῦτα* Ar. 24. *τὴν δαπάνησιν* c. Eus., *δαπάνησιν* Ar. 26. *ἀναρπάζουσι* c. Ar., *ἁρπάζουσι* Eus. — *δὲ ἀδικοῦσι* c. Eus., *ἀδικοῦσι* Ar. 29. *τῇ καθ' ἑαυτούς* c. Ar., *τῇ ἑαυτῶν* Eus. 30. *μηδέν* c. Ar., *μήθ' ἕν* Eus. — *ἐκ δικαίου τὰ τοῦ* c. Ar., *ἐκ δικαιοτάτου* Eus. — *διακυβερνᾶν* c. Eus., *κυβερνᾶν* Ar. 31. *πτηνῶν* c. Ar., *πετεινῶν* Eus. 32. 33. *οὔτε τῶν ὑποβεβηκότων οὔτε* c. Eus., om. Ar.

XXXVII. 33. *τῶν τοιούτων* c. Ar., *τούτων* Eus. 35. *περὶ* c. Eus., *παρ'* Ar. 36. *καθήκει* emend., *καθῆκε* Ar. et Eus. 38. *πάντα οὖν τὰ συγχωρηθέντα* c. Eus., *πάντων τῆς συγχωρήσεως* Ar. — *ἡμῖν* c. Ar., om. Eus.

λογῶν ἐκτέθεικε. τὸ γὰρ διχηλεύειν καὶ διαστέλλειν ὁπλῆς ὄνυχας σημεῖόν ἐστι τοῦ διαστέλλειν ἕκαστα τῶν πράξεων ἐπὶ τὸ καλῶς ἔχον. ἡ γὰρ ἰσχὺς τῶν ὅλων σωμάτων μετ' ἐνεργείας ἀπέρεισιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἔχει καὶ τὰ σκέλη. μετὰ διαστολῆς οὖν ἅπαντα ἐπιτελεῖν πρὸς δικαιοσύνην ἀναγκάζει τῷ σημειοῦσθαι διὰ τούτων, ἔτι δὲ καὶ διότι παρὰ πάντας ἀνθρώπους διεστάλμεθα. οἱ γὰρ πλείονες τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἑαυτοὺς μολύνουσιν ἐπιμισγόμενοι, συντελοῦντες μεγάλην ἀδικίαν, καὶ χῶραι καὶ πόλεις ὅλαι σεμνύνονται ἐπὶ τούτοις. οὐ μόνον γὰρ πρὸς ἄρρενας προσάγουσιν, ἀλλὰ καὶ τεκούσας, ἔτι δὲ καὶ θυγατέρας μολύνουσιν. ἡμεῖς δὲ ἀπὸ τούτων διεστάλμεθα. περὶ ὃν δέ ἐστιν ὁ προειρημένος τῆς διαστολῆς τρόπος, περὶ τοῦτον καὶ τὸν τῆς μνήμης εἶναι κεχαρακτήρικε. πάντα γὰρ ὅσα διχηλεῖ καὶ μηρυκισμὸν ἀνάγει, σαφῶς τοῖς νοοῦσιν ἐκτίθεται τὸ τῆς μνήμης. ἡ γὰρ ἀναμηρύκησις οὐδὲν ἕτερον ἀλλ' ἢ τῆς ζωῆς καὶ συστάσεως ὑπόμνησίς ἐστι. τὸ γὰρ ζῆν διὰ τῆς τροφῆς συνεστάναι νομίζει. διὸ παρακελεύεται καὶ διὰ τῆς γραφῆς λέγων οὕτως Μνείᾳ μνησθήσῃ κυρίου τοῦ θεοῦ τοῦ ποιήσαντος ἔν σοι τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά· κατανοούμενα γὰρ καὶ μεγάλα καὶ ἔνδοξα φαίνεται, πρῶτον μὲν ἡ τοῦ σώματος σύμπηξις καὶ ἡ τῆς τροφῆς διοίκησις καὶ ἡ περὶ ἕκαστον μέλος διαστολή, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἡ τῶν αἰσθήσεων διακόσμησις, διανοίας ἐνέργημα καὶ κίνησίς ἀόρατος, ἥ τε ὀξύτης τοῦ περὶ ἕκαστόν τι πράσσειν καὶ τεχνῶν εὕρεσις ἀπέραστον περιέχει τρόπον. διὸ παρακελεύεται μνείαν ἔχειν, ὡς συντηρεῖται τὰ προειρημένα θείᾳ δυνάμει καὶ κατασκευῇ. (XXXVIII.) πάντα γὰρ χρόνον καὶ τόπον ὥρικε πρὸς τὸ διὰ παντὸς μνημονεύειν τοῦ κρατοῦντος θεοῦ συντηροῦντας καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ μεσότητας καὶ τελευτάς. καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν βρωτῶν καὶ ποτῶν ἀπαρξαμένους εὐθέως τότε συγχρῆσθαι κελεύει. καὶ μὴν καὶ ἐκ τῶν περιβολαίων παράσημον ἡμῖν μνείας δέδωκεν. ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ θυρῶν προστέταχεν ἡμῖν τιθέναι τὰ λόγια, πρὸς τὸ μνείαν εἶναι θεοῦ. καὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν δὲ διαρρήδην τὸ σημεῖον κελεύει περιῆφθαι, σαφῶς ἀποδεικνὺς ὅτι πᾶσαν ἐνέργειαν μετὰ δικαιοσύνης ἐπιτελεῖν δεῖ, μνήμην ἔχοντας τῆς ἑαυτῶν συστάσεως, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν περὶ θεοῦ φόβον. κελεύει δὲ καὶ κοιταζομένους καὶ διανισταμένους καὶ πορευομένους μελετᾶν τὰς τοῦ θεοῦ κατασκευάς, οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ διαλήψει θεωροῦντας τὴν κίνησιν καὶ τὴν ὑπόληψιν ἑαυτῶν, ὅταν εἰς ὕπνον ἔρχωνται, καὶ τὴν ἔγερσιν, ὡς θεία τίς ἐστι καὶ ἀκατάληπτος ἡ τούτων μετάθεσις.

Deut. VII, 18.

(XXXIX.) δέδεικται δέ σοι καὶ τὸ περισσὸν τῆς λογίας τῆς κατὰ τὴν διαστολὴν καὶ μνείαν, ὡς ἐξεθέμεθα τὴν διχηλίαν καὶ τὸν μηρυκισμόν· οὐ γὰρ εἰκῇ καὶ κατὰ τὸ ἐμπεσὸν εἰς ψυχὴν νενομόθηται, πρὸς δὲ ἀλήθειαν

1. ἐκτέθεικε c. Eus., ἐκθέοιται Ar. 5. τῷ c. Eus., τό Ar. — ἔτι δὲ καί c. Eus., ἔτι δὲ Ar. 6. διεστάλμεθα c. Eus., διεστάμεθα Ar. 8. σεμνύνονται ἐπὶ τούτοις c. Ar., ἐπὶ τούτοις σεμνύνονται Eus. — πρὸς ἄρρενας προσάγουσι c. Eus., προσάγουσι τοὺς ἄρρενας Ar. 10. τρόπος c. Eus., τόπος Ar. 10. 11. περὶ τοῦτον καὶ τὸν τῆς μνήμης εἶναι κεχαρακτήρικε c. Eus., περὶ τοῦτον εἶναι καὶ τὸν τῆς μνήμης κεχαρακτηρικέναι Ar. 11. διχηλεῖ c. Eus., διχηλῇ Ar. 13. ἀλλ' ἤ c. Eus., ἀλλά Ar. 13. 14. ὑπόμνησίς ἐστι c. Eus., ἐπίμνησις Ar. 15. καὶ διὰ c. Ar., διὰ Eus. — λέγων c. Eus., ὁ λέγων Ar. 15. 16. κυρίου τοῦ θεοῦ c. Eus., τοῦ κυρίου Ar. 17. καὶ μεγάλα καὶ c. Ar., om. Eus. — πρῶτον c. Ar., πρῶτα Eus. — ἡ τοῦ σώματος σύμπηξις c. Eus., ἡ σύμπ. τ. σώμ. Ar. 18. μέλος c. Ar., μέρος Eus. 21. ἀπέραστον c. Ar., ἐπέραστον Eus. 22. θείᾳ δυνάμει καὶ κατασκευῇ. Ar. θείᾳ δυνάμει σὺν κατασκευῇ, Eus. συνεχόμενα θείᾳ δυνάμει.

XXXVIII. 23. χρόνον καὶ τόπον c. Ar., τόπον καὶ χρόνον c. Eus. 24. συντηροῦντας καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ μεσότητας καὶ τελευτάς c. Eus., καὶ συντηροῦντος Ar. 25. συγχρῆσθαι c. Eus., συγχωρῆσαι Ar. 27. προστέταχεν c. Eus., προστέταχε μὲν Ar. 30. ἑαυτῶν c. Eus., ἡμῶν Ar. — συστάσεως c. Ar., κατασκευῆς Eus. 31. 32. καὶ πορευομένους c. Eus., om. Ar. 32. οὐ λόγῳ μόνον c. Eus., οὐ μόνον λόγῳ Ar. — ἀλλὰ καί c. Eus., ἀλλά Ar. 33. καὶ τὴν c. Eus., καὶ Ar.

XXXIX. 38. καὶ κατά c. Eus., κατά Ar.

καὶ σημείωσιν ὀρθοῦ λόγου. διατάξας γὰρ ἐπὶ βρωτῶν καὶ ποτῶν καὶ τῶν κατὰ τὰς ἀφὰς ἕκαστα κελεύει μηθὲν εἰκῇ μήτε πράσσειν μήτε ἀκούειν, μήτε τῇ τοῦ λόγου δυναστείᾳ συγχρωμένους ἐπὶ τὴν ἀδικίαν τρέπεσθαι. καὶ ἐπὶ τῶν κνωδάλων δὲ ταὐτόν ἐστιν εὑρεῖν. κακοποιητικὸς γὰρ ὁ τρόπος ἐστὶ καὶ γαλῆς καὶ μυῶν καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων, ὅσα διηγόρευται. πάντα γὰρ λυμαίνονται καὶ κακοποιοῦσι μύες, οὐ μόνον πρὸς τὴν ἑαυτῶν τροφήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ παντελῶς ἄχρηστον γίνεσθαι ἀνθρώπῳ. ὅ τι ἂν δήποτ' οὖν ἐπιβάλληται κακοποιεῖν τὸ τῆς γαλῆς γένος ἰδιάζον ἐστί· χωρὶς γὰρ τοῦ προειρημένου ἔχει λυμαντικὸν κατάστημα. διὰ γὰρ τῶν ὤτων συλλαμβάνει, τεκνοποιεῖ δὲ τῷ στόματι. καὶ διὰ τοῦτο ὁ τοιοῦτος τρόπος τῶν ἀνθρώπων ἀκάθαρτός ἐστιν· ὅσα γὰρ δι' ἀκοῆς ἔλαβον, ταῦτα τῷ λόγῳ σωματοποιήσαντες κακοῖς ἑτέρους ἐνεκύλισαν, ἀκαθαρσίαν τε οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐπετέλεσαν, μιανθέντες αὐτοὶ παντάπασι τῷ τῆς ἀσεβείας μολυσμῷ. καλῶς δὲ ποιῶν ὁ βασιλεὺς ὑμῶν τοὺς τοιούτους ἀναιρεῖ καθὼς μεταλαμβάνομεν.

ἐγὼ δὲ εἶπον Τοὺς ἐμφανιστὰς οἴομαί σε λέγειν· καὶ γὰρ αἰκίαις καὶ θανάτοις ἐπαλγέσιν αὐτοὺς περιβάλλει συνεχῶς.

ὁ δέ Τούτους γὰρ καὶ λέγω· ἡ γὰρ ἐπαγρύπνησις εἰς ἀνθρώπων ἀπώλειαν ἀνόσιος· ὁ δὲ νόμος ἡμῶν κελεύει μήτε λόγῳ μήτε ἔργῳ μηδένα κακοποιεῖν· καὶ περὶ τούτων οὖν, ὅσον ἐπὶ βραχεῖ διεξελθεῖν, προσυπέδειξά σοι· ὅτι πάντα κεκανόνισται πρὸς δικαιοσύνην, καὶ οὐδὲν εἰκῇ κατατέτακται διὰ τῆς γραφῆς οὐδὲ μυθωδῶς, ἀλλ' ἵνα δι' ὅλου τοῦ ζῆν καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν ἀσκῶμεν δικαιοσύνην πρὸς πάντας ἀνθρώπους, μεμνημένοι τοῦ δυναστεύοντος θεοῦ. περὶ βρωτῶν οὖν καὶ τῶν ἀκαθάρτων, ἑρπετῶν καὶ κνωδάλων ὁ πᾶς λόγος ἀνατείνει πρὸς δικαιοσύνην καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων συναναστροφὴν δικαίαν.

ἐμοὶ μὲν οὖν καλῶς ἐνόμιζε περὶ ἑκάστων ἀπολελογῆσθαι. καὶ γὰρ περὶ τῶν προσφερομένων ἔλεγε μόσχων καὶ κριῶν καὶ χιμάρων ὅτι δεῖ ταῦτα ἐκ βουκολίων καὶ ποιμνίων λαμβάνοντας ἥμερα κατασκευάζειν, καὶ μηθὲν ἄγριον, ὅπως οἱ προσφέροντες τὰς θυσίας μηθὲν ὑπερήφανον ἑαυτοῖς συνιστορῶσι, σημειώσει κεχρημένοι τοῦ διατάξαντος. τῆς γὰρ ἑαυτοῦ ψυχῆς τοῦ παντὸς τρόπου τὴν προσφορὰν ποιεῖται ὁ τὴν θυσίαν προσάγων. καὶ περὶ τούτων οὖν νομίζω τὰ τῆς ὁμιλίας ἄξια λόγου καθεστάναι διὰ τὴν σεμνότητα καὶ φυσικὴν διάνοιαν τοῦ νόμου ἣν προῆγμαι διασαφῆσαί σοι, Φιλόκρατες, δι' ἣν ἔχεις φιλομάθειαν.

1. *καὶ ποτῶν* c. Eus., om. Ar. 3. *τῇ τοῦ λόγου* c. Eus., *τοῦ λόγου* Ar. 7. *εἰς τὸ παντελῶς ἄχρηστον γίνεσθαι* c. Eus., *παντελῶς ἄχρηστον γίνεται* Ar. 7. 8. *ὅ τι ἂν δήποτ' οὖν ἐπιβάλληται* c. Eus., *ὅταν δήποτ' οὖν ἐπιβάλληται* Ar. 8. *τὸ τῆς γαλῆς* emendavi. *τό τε τῆς γαλῆς* Ar. et Eus. 10. *διὰ τοῦτο* c. Ar., *διὰ τοῦτ' οὖν* Eus. 11 *τῶν ἀνθρώπων* c. Ar., *τοῖς ἀνθρώποις* Eus. — — *ἔλαβον* emendavi. Ar. et Eus. *λαβόντες*. 12. *τε* c. Eus., om. Ar. 13. *ἐπετέλεσαν* c. Ar., *ἀπετέλεσαν* Eus. 15. *εἶπον* c. Ar., *εἶπα* Eus. 16. *περιβάλλει* c. Ar., *παραβάλλει* Eus. 17. *ὁ δέ* c. Ar., om. Eus. — *τούτους* c. Eus., *τούτοις* Ar. — *ἡ γὰρ ἐπαγρύπνησις* c. Ar., *ἐπαγρύπνησις γάρ* Eus. — *εἰς ἀνθρώπων ἀπώλειαν* c. Eus., *ἀνθρώπων ἀπώλεια* Ar. 18. *μηδένα κακοποιεῖν* c. Ar., *κακοποιεῖν μηδένα* Eus. 19. *προσυπέδειξα* emendavi. Ar. et Eus. *προσυποδείξαντα*. 19. 20. *ὅτι πάντα* c. Ar., *διότι πάντα* Eus. 21. *μυθωδῶς* c. Eus., *θυμωδῶς* Ar. 23. *ἑρπετῶν* c. Eus., om. Ar. 24. *ὁ πᾶς* c. Eus., *καὶ πᾶς* Ar. 26. *καλῶς* c. Eus., om. Ar. — *ἀπολελογῆσθαι* c. Eus., *ἀπολογεῖσθαι* Ar. 27. *δεῖ* c. Eus., *ἀεί* Ar. 28. *κατασκευάειν* c. Eus., *θυσιάζειν* Ar. 32. *ἄξια λόγου καθεστάναι* c. Eus., *ἀξιολόγου καθεστάνει* Ar. — *διὰ* c. Eus., *διὸ* Ar. 33. *καὶ φυσικὴν διάνοιαν* c. Ar., om. Eus. — *ἣν* c. Eus., om. Ar. 34. *Φιλόκρατες* c. Eus., *Φιλοκράτη* Ar.

haec omnia, quibus Pseudo-Aristeas legum Mosaicarum allegoricam interpretationem exposuit, Barnabas noster bene novit, quamvis plane diversum finem secutus. spiritualem enim legis Mosaicae sensum Judaismo opposuit potius quam adaequavit. Pseudo-Aristeae librum Barnabae bene notum fuisse iam voc. *διάσταλμα* p. 11, 4 ab interpretibus frustra tentatum docet.

Hefelius: „διάσταλμα nec apud scriptores classicos nec in V. et N. T. nec apud Ducangium reperitur. derivandum est a διαστέλλομαι, imperare, praecipere.“ Dresselius fortasse διάγγελμα legendum esse dixit. sed aperta est huius vocis inusitatae origo. orta est e Pseudo-Aristeae c. XXXVII. XXXVIII. (διαστέλλομαι, διαστολή), quo usus huius epistolae scriptor singularem vocem formavit. praeterea cf. Philon. de concupisc. 9. 5 (ed. Mangey. II, p. 353).

X. p. 34, 15 sq. cf. Irenae. adv. haer. V, 8, 3.

c. XII, p. 38, 26. 27. prophetam qui laudatur invenies 4 Esr. lat. IV, 30 et respondi et dixi: Usque quo et quando haec? V, 5: et de ligno sanguis stillabit, et lapis dabit vocem suam. cf. Habac. II, 11 LXX διότι λίθος ἐκ τοίχου βοήσεται, καὶ κάνθαρος ἐκ ξύλου φθέγξεται. cf. librum meum: Die Propheten Esra und Daniel p. 70.

p. 40, 14 sq. de re narrata cf. Justin. Dial. c. Tryph. c. 91 p. 319, c. 111 p. 338, Tertullian. adv. Jud. c. 10, adv. Marcion. III, 18.

p. 40, 7. 8. πυγμῆς. crux interpretum, qui simplicissimam rem non animadverterunt. nam πυγμή idem valet quod πυγμαχία, i. e. proelium, pugna. non opus est, ut vocabulum emendare studeamus, aut πήγματος (Men.), aut πήγης i. e. loci excelsi sec. Hesych. (Voss.).

p. 42, 10. 11. ὅτι ἐν αὐτῷ τὰ πάντα καὶ εἰς αὐτόν. Dresselius confert Col. I, 16. Hebr. I, 4.

p. 42, 12. 15. De Josuae nomine cf. Justin. Dial. c. Tr. c. 113, p. 340.

p. 44, 1. κυρίῳ pro Κύρῳ Jes. XLV, 1. ita etiam Tertullianus adv. Prax. 11, 28, adv. Jud. 7, Cyprianus testim. I, 21. Novatian. de trin. c. 26.

XIV. p. 46, 23. 24. Μωϋσῆς θεράπων ὢν cf. Hebr. III, 5. Iren. adv. haer. I, 2, 5.

p. 48, 1—6. ἵνα αὐτὸς φανεὶς—λαὸν ἅγιον. haec ita restituta etiam evidentius, quam prior textus (cf. librum meum: Die apostol. Väter p. 33 sq.), docent, huius epistolae scriptorem e gentilibus oriundum fuisse. quae Weizsäckerus l. l. p. 7 contradixit, nullius sunt momenti.

XV, p. 50, 3. 4. τοῦτο λέγει ὅτι συντελέσει κύριος ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι τὰ πάντα. Praeter ea quae de sex millibus mundi huius annis iam monui (apostol. Väter p. 28 not. 36) cf. etiam quae de eadem Bardesanis et Julii Africani sententia disserui in libro: Bardesanes der letzte Gnostiker, Lips. 1864. p. 54 not. 3, p. 70 not. 1).

XVI, p. 52, 10 sq. πέρας γέ τοι πάλιν λέγει κτλ. Weizsäckerus l. l. p. 22 sq. cod. Sinaiticum secutus hoc loco αὐτόν et γίνεται male omisit, καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται bene recepit. hoc praecipue loco illi viri docti nituntur, qui Barnabae epistulam Adriani imperatoris primae aetati vindicare volunt, prae omnibus Volkmarus, cuius sententiam iam repudiavi (Zeitschr. f. wiss. Theol. 1858 II p. 285). etiam Weizsäckerus l. l. p. 23 sq. recte monuit: „Dio Cassius erzählt, dass der jüdische Krieg entstanden sei, weil Hadrian an die Stelle des Tempels einen andern Tempel dem Jupiter gebaut hatte, und diess den Juden ganz unerträglich dünkte (LXIX, 12). Neuerdings haben jüdische Geschichtschreiber auf Grund altjüdischer Sagen und mit Hülfe sehr freier Vermuthungen aufgestellt, dass es sich in der ersten Zeit Hadrians ernstlich von seiner Seite aus darum gehandelt habe, den Juden ihren Tempel wiederherstellen zu lassen. Hadrian hätte anfänglich die Erlaubniss gegeben, dass die Juden ihn erbauen dürfen; er hätte bald dieselbe wieder zurückgenommen mit der Ausflucht, der Tempel solle an anderm Orte und nach anderm Plane wieder aufgebaut werden; und die Juden, um ihre Hoffnungen betrogen, seien schon damals nur mit Mühe durch besonnenere Leiter vom Ausbruche der Empörung abgehalten worden (Grätz Gesch. der Juden IV p. 148 sq., Jost Gesch. des Judenthums etc. II p. 77 sq. cf. Basnage histoire des Juifs VI, 9). Es ist in den jüdischen Berichten, worauf sich diese Annahme stützt, viel eitle Ruhmredigkeit und jene bekannte Geheimnisswisserei, welche der Glaubwürdigkeit ein schlechtes Vorurtheil erweckt. Was sich aus den jüdischen und andern Quellen etwa mit einigem Grunde entnehmen lässt, ist in der That Nichts, als dass sich die Juden stärker als je mit dem Gedanken an die Herstellung ihres Heiligthums und Planen dazu trugen. Und hiermit reimt sich auch der Gegenschlag, welchen Hadrian

durch seinen Bau führte, welcher aber eben unter diesen Umständen fast nothwendig den offenen Aufruhr hervorrufen musste. Gesetzt aber, es wäre auch jene ganze Annahme mehr als vormals ein eitles jüdisches Vorgeben und jetzt eine luftige Vermuthung der Geschichtschreiber, so wäre dennoch für den vorliegenden Zweck nichts damit erreicht. Denn auch die Sage bietet keinen Zeitpunct, in welchem die angeblich im Barnabasbrief ausgesprochene Erwartung ihre Stelle findet. In dem Augenblicke, da Hadrian den Juden die Zusage gegeben hätte, sie dürfen ihr Heiligthum wieder aufbauen, konnte nicht gesagt werden, dass diess die ὑπηρέται τῶν ἐχθρῶν thun werden. Noch weniger passt diess auf die Zeit, wo Hadrian bereits die erste Zusage in eine andre zweideutige verwandelt hatte, durch welche sich die Juden um ihre ganze Hoffnung betrogen sahen. Am wenigsten endlich in diejenige, da Hadrian bereits einen heidnischen Tempel erbauen liess. Wenn man desshalb annahm, der Verfasser sage den Juden im Hohne und bittersten Ernste (cf. Volkmar., theol. Jahrb. 1856 p. 285): Gott lasse allerdings ihren Tempel von den Zerstörern selbst wieder aufbauen, aber nur zum Ruin für sie: so giebt diess weder überhaupt eine klare und mit der Sachlage zusammenstimmende Vorstellung, noch steht davon etwas in den Worten." quae omnia quum summo iure Weizsäckerus monuerit, non possum non mirari, quod spiritualem templi aedificationem, quam cum plerisque interpretibus et ipse (apostol. Väter p. 28 sq. 36, Zeitschr. f. w. Theol. l. l.) huic loco vindicavi, reprobavit. de spirituali templo nondum hoc loco, sed infra demum, quum Barnabas l. 20 pergat: *ζητήσωμεν οὖν, εἰ ἔστιν ναὸς θεοῦ*, sermonem fieri censuit theologus Tubingensis. sed haec ipsa quaestio aperte pendet a sacrae scripturae loco antea (l. 11 sq.) laudato. itaque Weizsäckerus l. l. p. 23 non debebat ita argumentari: „Wenn von hier an überhaupt erst die Frage über das Dasein eines Tempels, d. h. eines andern, als der alte war, nachdem dieser untergegangen ist, zur Verhandlung kommt, so kann dieser nicht im Vorhergehenden schon so vorausgesetzt sein, dass seiner ohne alle Erläuterung so gelegentlich in einer Zwischenrede [in loco scripturae sacrae] als einer bekannten Sache gedacht wäre. Die ganze Gliederung im Gedankengange des Capitels wäre hierdurch zerstört." verus sententiarum ordo hic est: Judaeos templum Hierosolymitanum verum Dei templum fuisse opinatos Barnabas primum (l. 21—36) refellit ex ipsius Dei effatis (Jes. XL, 2. LXVI, 1. XLIX, 16, ubi iam propriam suam de vero Dei templo sententiam obiter indigitat l. 11—14, Enoch LXXXIX, 56. 66. 67). iam refutata illa opinione (l. 14—19) ad novam quaestionem transit, existatne omnino templum Dei. id existere, ita respondet, Daniel IX, 24. 25. 27 nos docet, sed nondum perfectum est; in Christianorum enim coetu praeclare aedificatur. cur tandum hoc verum Dei templum non iam antea obiter tetigisse potest? neque quae Weizsäckerus addit rem probant. Barnabas templum Judaeorum non quidem re vera, sed nomine et opinione populi divinum templum fuisse censuit, templum autem Hierosolymitanum verum Dei templum praefigurasse typorum studiosissimus hic scriptor minime negavit. eodem plane modo templum Judaeorum consideravit, quo sacrificia, quae falsa quidem sunt (c. II p. 4, 15 sq.), sed Christianorum recta sacrificia nihilo minus praefigurant (ib. p. 6, 4 sq.). ita testamentum Judaeorum falsum erat (c. IV, p. 8, 27 sq. XIV, p. 46, 22 sq.), sed etiam Christiani testamentum divinum habent. idem fere de circumsisione asseritur (c. IX, p. 28, 5 sq.). typus igitur veri templi divini etiam templum Hierosolymitanum fuit, et scriptorem nostrum nihil omnino impedivit, quominus scripturam sacram secutus templo Dei (a Romanis) deleto verum templum (a Romani imperii gentibus, fidem christianam confessis) iam reaedificari cogitaverit. nota: reaedificari; nam huius operis perfectionem futuro demum mundo reservavit, denique quis tandem, etiam eiecto voc. *γίνεται*, Weizsäckero credet, Barnabam qui dicitur hic de diu praeterlapso Serubabeli aedificio, quod ne ipsi quidem templi eversores perfecerunt, locuntum esse! e contrario ipsos Judaeos et gentiles Romano imperio subiectos templum eversum reaedificare Sinaiticus codex egregie docet. quis non videt, haec ad *ecclesiam christianam, quae e Judaeis et gentilibus condebatur*, respicere? utramque Chri-

stianorum partem Barnabas eodem modo distinxit, quo Clemens Romanus epi. I ad Corinthios c. XXIX et Hermae Pastor Vis. III, 5. qua vero ratione Barnabas l. 14. orbis terrarum incolas Romanorum ditioni subditos dixerit, docet etiam Clemens Romanus epi. I. c. XXXVII: *κατανοήσωμεν τοὺς στρατευομένους τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν*, i. e. Romanis imperatoribus.

p. 52, 16 sq. *λέγει γὰρ ἡ γραφή κτλ.* hunc scripturae locum, quem interpretes frustra quaesiverant, inveni in Enochi libro LXXXIX, 56 a Dillmanno ita verso: „Und ich sah, dass er [der Herr der Schafe] jenes ihr Haus und ihren Thurm verliess und sie alle in die Hand der Löwen gab, um sie zu zerreissen und zu fressen, in die Hand aller wilden Thiere." v. 66. 67: „Und die Löwen und Tiger frassen und verschlangen den grössten Theil jener Schafe, und die wilden Schweine frassen mit ihnen; und sie verbrannten jenen Thurm und zerstörten jenes Haus." cf. quae hac de re contra Volkmarum monui (Zeitschrift f. wiss. Theologie 1860 IV, p. 334; 1861 II p. 221; 1862 I. p. 42 sq.), etiam a Weizsäckero l. l. p. 26 approbata.

p. 52, 25 sq. *πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ κτλ.* ita neque Barnabam Levitam Cyprium (Act. IV, 36 sq.) neque omnino christianum virum e Judaeis ortum scribere potuisse recte mihi contendisse videor (apostol. Väter p. 32 sq.). sententiam meam Weizsäckerus l. l. p. 7 sq. rationibus minime sufficientibus impugnavit. Israelitae quidem antiquissimi Mosis coaetanei ad idola se converterunt (c. IV p. 10, 6 sq. cf. c. XIV p. 46, 17 sq.), sed seriores Judaei unum Deum fidelissime colebant et ad evangelium conversi Christi, non Dei fidem receperant. Weizsäckerus mihi obloquitur: „Wenn der Verfasser aber sagt: *ὅτι ἦμεν πλήρεις εἰδωλολατρείας*, so darf nicht übersehen werden, dass er nicht vom äussern Dienste der *εἴδωλα* spricht, sondern vom Zustande des Herzens [hoc minime concedo]. — Ueberdiess vergleicht er diese Herzen ausdrücklich mit dem jüdischen Tempel." ipsos potius Christianos, quibus semet ipsum adnumerat, scriptor cum Judaeis comparat. hi modo non ut gentiles Deum in templo suo colebant (p. 52, 4 sq.). nunc quicunque fidem christianam recipiunt una cum fidelibus gentilibus templum Dei spiritualiter reaedificant (p. 52, 13 sq.). etiam gentiles prius quam christianam fidem recepissent, templum quodam modo manu factum habebant. nunc etiam hi in nomine Domini spirituale templum constituunt (cf. c. IV p. 10, 24. VI p. 18, 28 sq.). quum Barnabas noster (p. 52, 13. 14) a Judaeo-Christianis gentiles fideles aperte distinxerit, eum his semet ipsum adnumerare certissime constat.

XIX. p. 56, 14. *πλούσιος τῷ πνεύματι.* huius epistolae scriptorem Matth. V, 5 post *οἱ πτωχοί* nondum legisse *τῷ πνεύματι* iam monui (Evangelien p. 61 not.).

p. 56, 25 sq. *ἔσῃ τρέμων τοὺς λόγους οὓς ἤκουσας.* Dresselius confert Jes. LXVI, 2. Phil. II, 12.

p. 58, 21. 22. *μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συστέλλων.* cf. Sir. IV, 31 *μὴ ἔστω ἡ χείρ σου ἐκτεταμένη εἰς τὸ λαβεῖν, καὶ ἐν τῷ ἀποδιδόναι συνεσταλμένη.*

p. 58, 24. *μνησθήσῃ ἡμέραν.* *μιμνήσκεσθαι* c. accusativo etiam Deut. VIII, 2. Jes. LXIII, 7.

p. 60, 3. 4. *παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου* cf. Luc. VI, 30 *παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου.* Weizsäckerus l. l. p. 36 de hoc loco, ubi Barnabas noster cum ev. sec. Lucam, non cum ev. sec. Matthaeum congruere videtur, haec disserit: „Da wir jedoch sonst keine Spur des Lucas im Briefe haben, und dessen Benützung nach allen geschichtlichen Verhältnissen zweifelhaft erscheinen muss, werden wir daraus nur schliessen dürfen, dass der Verfasser die Matthäussprüche nicht in der festen Gestalt, wie sie unser Evangelium hat, kannte." haec non dixerim. ceterum eadem sententia etiam in Hermae Pastoris Mand. II. reperitur, heic saltem e Luca vix hausta. Barnabam iam ipso evangelio sec. Lucam usum esse non quidem impossibile iudico, sed etiam tertium nostrum evangelistam antiquioribus scriptis usum esse constat.

Huius editionis et codicis Sinaitici discrepantia non notata.

c. I, p. 1, 9. *οὕτως*] *ουτω*.
c. II, p. 5, 18. *πλήρης*] *πληρις*.
—, 22. *φέρητε*] *φερηται*.
6, 2. *ἀγαπᾶτε*] *αγαπαται*
—, 3. 4. *ἀγαθοσύνης*] *αγα-θωσυνης*.
—, 5. *ζητεῖν*] *ζητιν*.
—, 12. *νηστεύετε*] *νηστευεται*.
c. III, p. 6, 14. *νηστείαν*] *νηστιαν*.
—, 15. *κάμψητε*] *καμψηται*.
—, 17. *καλέσετε*] *καλεσεται*.
—, —. *νηστείαν*] *νηστιαν*.
—, 19. *ταπεινοῦνα*] *ταπι-νουντα*.
—, 22. *συγγραφήν*] *συνγρα-φην*.
—, 26. *πρώϊμον*] *προϊμον*.
—, 30. *ἐρεῖ*] *ερι*.
—, 32. *τεταπεινωμένην*] *τετα-πινωμενην*.
p. 8, 1. *ἐλεήσεις*] *ελαιησεις*.
—, 2. *ἀκεραιοσύνῃ*] *ακερεο-συνη*.
—, 4. *ἵνα*] *εινα*.
—, —. *ἐκείνων*] *εκινων*.
c. IV, p. 8, 7. *ἐκζητειν*] *εκζητιν*.
—, 12. *ἔχειν*] *εχι̅*.
—, 13. *συντρέχειν*] *συντρε-χιν*.
—, —. *τέλειον*] *τελιον*.
—, 19. *ταπεινώσει*] *ταπινω-σει*.
—, —. *τρεῖς*] *τρις*.
—, 20. *λέγει*] *λεγι*.
—, 21. *εἶδον*] *ιδον*.
—, 23. *ἀνέτειλεν*] *ανετιλεν*.
—, 25. *ὀφείλετε*] *οφιλεται*.
—, 26. *ἰδίως*] *ιδειως*.
—, 30. *ἐκεῖνοι*] *εκινοι*.
p. 10, 2. *ὄρει*] *ορι*.
—, 6. 7. *Μωϋσῇ*, *Μωϋσῇ*] *μωση μωση*.
—, 8. *Μωϋσῆς*] *μωσης*.
—, 11. *ἐγκατασφραγισθῇ*] *ενκατασφραγισθη*.
—, 13. *πρέπει*] *πρεπι*.

c. IV, p. 10, 19. *τελείως*] *τελιως*.
—, 20. *μονάζετε*] *μοναζεται*.
—, 24. *τέλειος*] *τελιος*.
—, 26. *φυλάσσειν*] *φυλασσιν*.
—, 28. *κρινεῖ*] *κρινι*.
p. 12, 4. *βασιλείας*] *βασιλιας*.
—, 4. *κἀκεῖνο*] *κακινο*.
—, 5. *νοεῖτε*] *νοειται*.
—, —. *σημεῖα*] *σημια*.
—, 6. *ἐγκαταλελεῖφθαι*] *εν-καταλελιφθαι*.
c. V, p. 12, 9. *ὑπέμεινεν*] *ϋπεμινεν*.
—, 15. *ἡμεῖς*] *ημις*.
—, 16. *κείραντος*] *κιραντος*.
—, 17. *ὑπερευχαριστεῖν*] *ϋπ-ερευχαριστιν*.
—, 20. *ἐκτείνεται*] *εκτινεται*.
—, 21. *λέγει*] *λεγι*.
—, —. *ἀπολεῖται*] *απολιται*.
—, 24. *ὑπέμεινεν*] *ϋπεμινεν*.
—, 26. *εἰκόνα*] *ικονα*.
—, 27. *ὑπέμεινεν*] *ϋπεμινεν*.
—, 28. *μάθετε*] *μαθεται*.
—, 29. *ἵνα*] *εινα*.
—, 31. *ὑπέμεινεν*] *ϋπεμινεν*.
—, 33. *καινὸν*] *κενον* (ita etiam ceteri codd.)
p. 14, 2. *σημεῖα*] *σημια*.
—, 4. *κηρύσσειν*] *κηρυσσιν*.
—, 10. *χειρῶν*] *χιρω̅*.
—, 13. *τέλειον*] *τελιον*.
—, 15. *ὑπέμεινεν*] *ϋπεμινεν*.
—, 18. *οὕτως*] *ουτω*.
—, 20. *Φεῖσαι*] *φεισε*.
—, 23. *σιαγόνας*] *σειαγονας*.
c. VI, p. 16, 3. *εγγισάτω*] *ενγισατω*.
—, 4. *ὑμεῖς*] *ϋμις*.
—, —. *παλειωθήσεσθε*] *πα-λαιωθησεσθαι*.
—, 5. *ἐπεὶ*] *επι*.
—, 7. *ἀκρογωνιαῖον*] *ακρο-γωνιεον*.
—, 18. *ὥσεὶ*] *ωσι*.
—, 24. *Μωϋσῆς*] *μωσης*.
—, 25. *Εἰσέλθατε*] *εισελθα-ται*.

c. VI, p. 16, 26. Ἰσαὰκ] ϊσακ.
p. 18, 2. ἐλπίσατε] ελπισαται.
—, 4. ἐστὶ] εστιν.
—, 10. ἐπεὶ] επι.
—, 14. κατ' εἰκόνα] καθ εικονα.
—, 18. πληρώσατε] πληρωσαται.
—, 22. Εἰσέλθατε] εισελθαται.
—, 25. 26. προέβλεπε] προεβλεπεν.
p. 20, 2. ὀφθήσομαι] οφθησομε.
—, 7. παιδίον] πεδιον.
—, 8. ἡμεῖς] ημις.
—, 11. 12. ἄρχειν] αρχιν.
—, 12. πετεινῶν] πετινων.
—, 13. ὀφείλομεν] οφιλομε̄.
—, 14. γίνεται] γεινεται.
—, 15. τελειωθῶμεν] τελιωθωμεν.
c. VII, p. 20, 17. νοεῖτε] νοειται.
—, 19. ὀφείλομεν] οφιλομεν.
—, —. αἰνεῖν] αινιν.
—, 20. κρίνειν] κρινιν.
—, 21. ζωοποιήσῃ] ζωοποιησι.
—, 23. σταυρωθεὶς] σταυρωθις.
—, 25. ἱερεῖς] ϊερις.
—, 26. νηστείαν] νηστιαν.
—, —. ἐξολεθρευθήσεται] εξολεθρευθησετε.
—, 26. 27. ἐνετείλατο] ενετιλατο.
—, 27. ἐπεὶ] επι.
—, 28. προσφέρειν] προσφεριν.
p. 22, 4. νηστείᾳ] νηστια.
—, 4. 5. προσέχετε] προσεχεται.
—, 7. καινοῦ] κενοῦ.
—. 8. σάρκα] σαρκαν.
—, —. μέλλετε] μελλεται.
—, 10. δείξῃ] διξη.
—, 11. ἐνετείλατο] ενετειλατο.
—, 11. 12. προσέχετε] προσεχεται.
—, 13. προσενέγκατε] προσενεγκαται.
—. —. ἕνα] εναν (** ενα).
—. 16. ἐμπτύσατε] εμπτυσαται.
—, 16. 17. κατακεντήσατε] κατακεντησαται.
—. 17. περίθετε] περιθεται.
—. 20. καὶ ἀφαιρεῖ] φερι (** και αφερι).
p. 24. 5. ἐπειδὴ] επιδη.
—, 10. ἴσους] εισους (** ισους).

c. VII, p. 24, 11. ἴδωσιν] ειδωσι̅.
—, 12. ἴδετε] ειδετε (** ειδε).
c. VIII, p. 24, 20. δοκεῖτε] δοκιται.
—, 22. τέλειαι] τελιαι.
—, 23. αἴρειν] εριν.
—, —. βάλλειν] βαλι̅.
—, 24. ἴδε] ειδε.
—, 27. νοεῖτε] νοειται.
—, 15. ἡμεῖς] ημις.
—, 16. ἴαται] ειαται (** ιαται).
c. IX, p. 26, 26. ζῆσαι] ζησε.
p. 28, 11. περιτμήθητε] περιτμηθηται.
—, 16. ἐρεῖς] ερις.
—, 17. 18. εἰδώλων] ιδωλων.
c. X, p. 30, 8. Μωϋσῆς] μωσης.
—, 9. κόρακα] κορακαν (** κορακα).
p. 32, 8. 9. ἀκεραιοσύνῃ] ακερεοσυνη.
—, 19. κατοικεῖ] κατοικι.
—, 22. πλεονεκτεῖ] πλεονεκτι.
—, 23. ὕαιναν] υεναν.
—, 26. γίνεται] γεινεται.
p. 34, 8. Δαυὶδ] δαυειδ.
—, 12. φοβεῖσθαι] φοβισθαι.
—, 13. πετεινά] πετινα.
—, 15. φάγεσθε] φαγεσθαι.
—, 17. εὐφραίνεσθαι] ευφρενεσθαι.
—, 24. 25. περιπατεῖ] περιπατι.
c. IX, p. 36, 11. πλεῖον] πλιον.
—, 15. Σινᾶ] σεινα.
—, 18. συγκλάσω] συνκλασω.
p. 38, 5. γινώσκει] γεινωσκι.
—, 5. 6. ἀπολεῖται] απολιται.
—, 6. αἰσθάνεσθε] αισθανεσθαι.
—, 7. λέγει] λεγι.
—, 11. πίστει] πιστι.
—, 13. ἕτερος] εταιρος.
—, 18. ἡμεῖς] ημις.
—, 19. καταβαίνομεν] καταβενομεν.
—, 20. ἀναβαίνομεν] αναβενομεν.
c. XII, p. 40, 8. ἐξέτεινεν] εξετινεν.
—, —. χεῖρας] χιρας.
—, 9. καθεῖλεν] καθιλεν.
—, 13. ἀπειθῆ] απιθη.
—, 14. Μωϋσῆς] μωσης.
—, 16. σημείῳ] σημιω.
—, 17. δάκνειν] δακνιν.
—, 20. 21. ἐντειλάμενος] εντιλαμενος.
p. 42, 3. καλεῖ] καλι.
—, 4. Μωϋσέως] μωσεως.
—, 5. εἶπε] ειπεν.

c. XII, p. 42, 6. *Μωϋσῆς*] *μωσης*.
—, 16. *χεῖρας*] *χιρας*.
—, 19. *ἀλλ'*] *αλλα*.
—, 20. *ἐπεὶ*] *επι*.
—, 21. *Δαυὶδ*] *δαδ*.
p. 44, 2. *ἐπακοῦσαι*] *επακουσε*.
—, 3. *ἴδε*] *ειδε*.
—, —. *Δαυὶδ*] *δαδ*.
c. XIII, p. 44, 5. *Ἴδωμεν*] *ειδωμε*.
—, 6. *ἐκείνους*] *εκινους*.
—, 8. *στεῖρα*] *στιρα*.
—, 12. *μείζων*] *μειζον*.
—, 13. *ὀφείλετε*] *οφιλεται*.
—, 14. *δέδειχεν*] *δεδιχεν*.
—, 15. *προφητείᾳ*] *προφητια*.
—, 23. *χεῖρας*] *χιρας*.
—, 28. *μείζων*] *μιζων*.
p. 46, 4. *τέλειον*] *τελιον*.
—, 6. *τέθεικα*] *τεθικα*.
c. XIV, p. 46, 12. *ὄρει*] *ορι*.
—, 13. 14. *τεσσαράκοντα*] *τεσσερακοντα*.
—, 14. *ἔλαβε*] *ελαβεν*.
—, 16. *Μωϋσῆς*] *μωσης*.
—, 17. *Μωϋσῆν. Μωϋσῇ, Μωϋσῇ*] *μωσην μωση μωση*.
—, 19. *Μωϋσῆς*] *μωσης*.
—, 20. *ἔρριψεν*] *ερρειψεν*.
—, —. *χειρῶν*] *χιρων*.
—, 22. *Μωϋσῆς*] *μωσης*.
—, 23. *ἡμεῖς*] *ημις*.
—, —. *Μωϋσῆς*] *μωσης*.
—, 25. *ὑπομείνας*] *ϋπομινας*.
—, —. *ἕνα*] *εινα* (** ἵνα).
—, 26. *κἀκεῖνοι*] *κακινοι*.
—, —. *τελειωθῶσιν*] *τελιωθωσιν*.
—, —. *ἡμεῖς*] *ημις*.
p. 48, 1. *φανεὶς*] *φανις*.
—, 8. *χειρὸς*] *χιρος*.
—, 11. *σκότει*] *σκοτι*.
—, 17. *ἰάσασθαι*] *ειασασθαι*, ** improbavit ε.
—, 19. *καλέσαι*] *καλεσε*.
—, 20. *παρακαλέσαι*] *παρακαλεσε*.
c. XV, p. 48, 22. *ὄρει*] *ορι*.
—, 23. *Μωϋσῆν*] *μωσην*.
—, —. *ἁγιάσατε*] *αγιασαται*.
—, 25. *ἑτέρῳ*] *εταιρω*.
—, 28. *χειρῶν*] *χιρων*.
p. 50, 5. *μαρτυρεῖ*] *μαρτυρι*.
—, 10. *κρινεῖ*] *κρινι*.
—, 19. *ἁγιάσαι*] *αγιασε*.
—, 21. *ὁρᾶτε*] *οραται*.
c. XVI, p. 52, 6. *μάθετε*] *μαθεται*.
—, 7. *δρακί*] *δρακει*.
c. XVI, p. 52, 9. *οἰκοδομήσετε*] *οικοδομησεται*.
—, 10. *ἐγνώκατε*] *εγνωκαται*.
—, 12. *πολεμεῖν*] *πολεμιν*.
—, 25. *μάθετε*] *μαθεται*.
—, 27. *χειρός*] *χιρος*.
—, —. *πλήρης*] *πληρις*.
p. 54, 1. *εἰδωλολατρείας*] *ειδωλολατριας*.
—, 4. *μάθετε*] *μαθεται*.
—, 6. *καινοί*] *κενοι*
—, 11. *ἀνοίγων*] *ανυγων*.
c. XVII, p. 54, 24. *νοήσητε*] *νοησηται*.
—, —. *κεῖσθαι*] *κεισθε*.
c. XVIII, p. 56, 6. *ἀπ'*] *ἀπό*.
c. XIX, p. 56, 10. *δοθεῖσα*] *δοθισα*.
—, 18. *ταπεινόφρων*] *ταπινοφρων*.
—, —. *ἀρεῖς*] *αρις*.
—, 21. *παιδοφθορήσεις*] *παιδοφθορησις*.
—, 22. *ἐλέγξαι*] *ελεγξε*.
p. 58, 8. *ταπεινῶν*] *ταπινων*.
—, 10. *γίνεται*] *γεινεται*.
—, 14. *ἐλπίζουσι*] *ελπιζουσιν*.
—, 16. *καλέσαι*] *καλεσε*.
—, 17. *πᾶσι*] *πασιν*.
—, 20. *δύνασαι*] *δυνασε*.
—, —. *ἁγνεύσεις*] *αγνευσις*.
—, 21. *γίνου*] *γεινου*.
—, —. *ἐκτείνων*] *εκτινων*.
—, 26. *παρακαλέσαι*] *παρακαλεσε*.
p. 60, 2. *χειρῶν*] *χιρων*.
—, 2. 3. *διστάσεις*] *διστασις*.
—, 9. *συνειδήσει*] *συνιδησει*.
c. XX, p. 60, 11. *ἐστί*] *εστιν*.
—, 14. *ειδωλολατρεία*] *ειδωλολατρια*.
—, 15. *μοιχεία*] *μοιχια*.
—, 16. *αὐθάδεια*] *αυθαδια*.
—, —. *φαρμακεία*] *φαρμακια*.
—, 18. *ἀλήθειαν*] *αληθιαν*.
—. 12. *ἀλλ'*] *αλλα*.
—, 24. *εὐχερεῖς*] *ευχερις*.
—, 25. *φονεῖς*] *φονις*.
—, —. *φθορεῖς*] *φθορις*.
c. XXI, p. 62, 5. *συναπολεῖται*] *συναπολιται*.
—, 7. *λαμβάνετε*] *λαμβανεται*.
—, 9. *συναπολεῖται*] *συναπολιται*.

c. XXI, p. 62, 11. γίνεσθε] γεινεσθαι.
—, 12. ἄρατε] αρα^{ται}.
—, 15. γινεσθε] γιγνεσθε.
—, 16. ποιεῖτε] ποιειται.
—, —. εὑρεθῆτε] ευρεθηται.
—, 17. μνημονεύετε] μνημονευεται.

c. XXI, p. 62, 20. ἐστι] εστιν.
—, 21. ἐκζητεῖτε] εκζητιται.
—, 21. 22. ἀναπληροῦτε] αναπληρουται.
—, 22. ἔστι] εστιν.
—, 23. γράψαι] γραψε
—, 24. εἰρήνης] ϊρηνης.

Addenda et corrigenda.

in textu c. II. p. 4, 24 *οὐχ*. l. *οὐκ*.
c. III. p. 8, 1 *ἐλεήσεις* c. S. et Volkm., legendum erit *ἐλεήσῃς*.
c. IV. p. 10, 19 *καὶ* delendum, comma ponendum.
c. V. p. 14, 20 *μοῦ*. l. *μου*.
c. V. p. 14, 24 *εἰς*. l. *ὡς*.
c. VI. p. 18, 21 *Ἰδοῦ*. l. *Ἰδοὺ*.
c. VII. p. 22, 16 *καὶ* prius scribendum *Καὶ*.
c. X. p. 34, 4 *στόμαι*. l. *στόματι*.
c. XI. p. 36, 18 *μόχλους*. l. *μοχλοὺς*.
c. XIV. p. 46, 18 *ὅτι*. l. *ὅτι*.

in notis c. I. p. 4. not. ad l. l. 2. l. 3. *δικαιοσυνη*. l. *δικεοσυνη*.
c. I. p. 4. not. ad l. l. 2. l. 6. *δικαιοσυναις*. l. *δικαιοσυνης*.
c. IV. p. 8. 29 *ὑμῶν*. — *ἐκείνων*. Volkmarus iam ipse suam editionem correxit (Ueber den Barnabasbrief nach cod. Sin., Zeitschrift f. wiss. Theologie 1865. IV. p. 447).
c. IV. p. 9 in dextera parte 25 del.
c. IV. p. 12, 5 om. S. l. *βλεπεται* S.
c. V. p. 15, 24 „*μου εἰς* S. — *εἰς* text. vulg.“ del.

LIPSIAE: IMPRESSIT F. A. BROCKHAUS.

HERMAE PASTOR.

GRAECE

E CODICIBUS SINAITICO ET LIPSIENSI
SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM EXCERPTIS,
COLLATIS VERSIONIBUS LATINA UTRAQUE ET AETHIOPICA, LIBRI
CLAUSULA LATINE ADDITA, RESTITUIT, COMMENTARIO CRITICO
ET ADNOTATIONIBUS

INSTRUXIT,

ELXAI LIBRI FRAGMENTA ADIECIT

ADOLPHUS HILGENFELD.

LIPSIAE,
T. O. WEIGEL.
MDCCCLXVI.

PROLEGOMENA.

Quem permulti, si non prophetae, tamen iusti viri doctique antea videre cupierunt, sed non viderunt [1]), *graecum Hermae Pastorem*, cum nobis contigit videre. fragmenta quidem graeca iam priores editores, inter quos J. B. Cotelerius [2]) et J. A. Fabricius [3]) excellebant, ex ecclesiae scriptoribus diligenter contulerunt, sed graecus textus ipse nostra demum aetate innotuit.

I. DE HERMAE PASTORE GRAECE RESTITUENDO.

Constantinus Simonides codicis ex Atho monte allati tria folia (Mand. XII, 4 p. 75, 16 — Sim. VIII, 4 p. 105, 6. Sim. IX, 15 p. 128, 23 — Sim. IX, 30 p. 141, 10), antecedentium et intermediorum apographum bibliothecae academicae Lipsiensi vendidit. sola ultima capita deerant. ex hoc *codice Lipsiensi* Hermae Pastorem graece anno 1856 primum ediderunt ***Rudolphus Anger*** et ***Guilielmus Dindorf.*** [4]) Angerus haec praefatus est: „Jam vero tria illa folia (quae codicis Lipsiensis vocabulo appellabimus) chartacea sunt, forma octonaria eaque maiore exarata saec. XV. ineunte vel medio. librarius maxima usus est parsimonia, quandoquidem linearum numerus inter lineas 67 et 72 fluctuatur, litteraeque ipsae perquam minutae sunt multisque instructae scripturae compendiis. — scriptura passim in margine hic illic exeso periit, passim etiam detrita est, ita tamen ut facilis plerumque sit expletio. inter-

[1]) ita Hugo Grotius in epi. 768. sed Christianus Carolus Josias Bunsen in libro: Hippolytus und seine Zeit, Vol. I, Lips. 1852. p. 229 scripsit: „Seit den ersten Regungen einer katholischen Literatur, wie sie mit dem Hirten des Hermas begannen, — dem gutgemeinten, aber einfältigen Roman, von dem Niebuhr zu sagen pflegte, er bedauerte die athenischen Christen, dass sie verpflichtet waren, ihn in ihren Versammlungen zu hören“ etc.

[2]) Patres apostolici ed. J. Clericus. Amstel. 1698. I, 67 sq.

[3]) Codex apocryphus Novi Testamenti. Pars III. (Hamburg. 1719) p. 737 sq.

[4]) Hermae Pastor graece. primum ediderunt et interpretationem veterem latinam addiderunt Rudolphus Anger et Guilielmus Dindorf. Pars prior quae textum graecum continet. Hermae Pastor graece. primum edidit Rudolphus Anger. praefationem et indicem adiecit Guil. Dindorf. Lips. 1856.

punctio et accentuum spirituumque designatio frequens, neque vero constans. perpauca eaque ab eadem cuius reliqua sunt manu correcta, saepius scriba vel in iis, quae per errorem repetierat, ab emendando abstinuit. litterae singularum similitudinum initiales (nam praeter finem mandatorum nihil nisi similitudines in his foliis inesse iam monuimus) nec non quae plerumque antecedunt inscriptiones (plerumque inquam; parabolae enim quae sunt inde a septima titulis carent) minio pictae sunt." quae vel inter haec tria ipsius codicis folia leguntur (Sim. VIII, 4 p. 105, 6—IX, 15 p. 128, 23) vel antecedunt, ab Angero ex illo Simonidis apographo edita sunt.

graecum autem Hermae textum principalem, non ex antiqua demum interpretatione latina conversum esse, Angerus l. l. p. XI sq. argumentis defendit gravissimis. ipsum enim codicem Lipsiensem cum veterum scriptorum excerptis iam antea notis Angerus ita consentire ostendit, ut dissensus non alius sit, quam qui inter duos eiusdem libri codices intercedere solet; ubi vero fragmenta illa ab interpretatione latina recedunt, codicem Lipsiensem nunc cum fragmentis facere, nunc cum latino, interdum suam sibi propriam praebere scripturam. eandem autem esse rationem in apographo atque in ipso codice Lipsiensi. itaque Angerus, consiliis cum Dindorfio initis, graecum textum iam edidit, in hac editione ita versatus, ut codice Lipsiensi et illo Simonidis apographo reliquarum libri partium cum plagulis impressis collato textum summa cum fide repeteret, *servatis etiam quae displicebant, modo ferri ulla quadam ratione posse viderentur.* theologus Lipsiensis, hoc ipsum decere ratus editionem primam eamque ex unico factam codice, perraro ab archetypis recessit, itaque codicem potius quam ipsum librum edidit, ne ibi quidem, ubi in latino vel in fragmentis plura continentur quam in graeco, lacuna notata, nisi ex ipsa graeci textus natura deesse aliquid patebat. in altera enim editionis parte, quam etiam nunc desideramus, subsidia critica se additurum esse Angerus pollicitus est, h. e. interpretationem veterem latinam cum scripturae varietate et graecis antiquorum ex Hermae libro excerptis, eamque tum secundum haec praesidia tum ad graeca nostra emendatam, additis praeterea prolegomenis ad volumen universum spectantibus et notis ad crisin textus tam graeci quam latini pertinentibus, nec non indice locorum Veteris Novique Testamenti, ad quos alludere Hermas videtur.

quibus vixdum promissis statim res mutata est detecta Simonidis fraude. ipsum enim apographum quod vendiderat e priori aliquo apographo iam saepius correcto confectum erat. cuius apographi prioris fideque dignioris discrepantiam Angerus et Dindorfius editioni suae statim addiderunt.[1]) sed *Constantino Tischendorfio* collegarum Lipsiensium editio iam paene tota inutilis reddita videbatur, textumque ipsum denuo edendum esse censuit.[2]) quum enim Albertus Dresselius Patrum apostolicorum editionem pararet, Tischendorfius, se ipsum versandis antiquis libris graecis iisque ineditis assuetum

[1]) Nachträgliche Bemerkungen zu Hermas von Rud. Anger und Wilh. Dindorf (besonderer Abdruck aus Gersdorf's Repertorium Bd. III. 1856). Lips. 1856.

[2]) Hermae Pastor graece ex fragmentis Lipsiensibus instituta quaestione de vero graeci textus Lipsiensis fonte edidit Aenoth. Frid. Constant. Tischendorf. ex editione patrum apostolicorum Dresseliana centum exemplis repetitum. Lips. 1856.

gloriatus, textum viris doctis quam fidelissime excussum tradere voluit. tradidit, quamvis ipse in legendo et edendo nonnumquam falsus.[1]) gratiae quidem viro illustrissimo habendae sunt, quod codicem Lipsiensem ipsum cum priori illo apographo accuratius edidit,[2]) sed etiam Tischendorfius codicem, non librum edidit editionemque „principem", quam paene totam inutilem redditam censuit, ibi quoque secutus est, ubi e scriptoribus ecclesiasticis diu collatis emendanda erat. nonnulla exempla enumerare licet. Mand. V, 1 p. 46, 7 codicis Lipsiensis apographum exhibet *πνίγεται γὰρ ῥύπῳ τοῦ πονηροῦ πνεύματος.* ita cum collegis Lipsiensibus etiam Tischendorfius, quamvis Pseudo-Athanasius, Antiochus Palaestinensis et versio vulgata *πνίγεται γὰρ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος* praebeant. Mand. IX. p. 62, 6 etiam Tischendorfius contra omnes testes reliquos Lipsiensem lectionem *ἀδελφή* pro *θυγάτηρ* reddidit. Mand. XI. p. 70, 5 etiam apud Tischendorfium reperitur *τὸ πνεῦμα τὸ μωρόν*, quum iam versiones *τὸ πνεῦμα τὸ ἐπίγειον* commendaverint. Mand. XII, 4 p. 75, 18 vocabulum *μή* in editione principe uncinis inclusum etiam Tischendorfius reprobavit, quamvis necessarium et ab interprete latino vulg. confirmatum. Sim. V, 1 p. 84, 17 etiam Tischendorfio simplicissimam emendationem non animadvertenti voc. *νηστεία* excidisse videbatur. Sim. V, 3 p. 87, 20 etiam vir illustrissimus e codice Lipsiensi insanum illud vocabulum *συνοψίσας* (cf. Vis. III, 1 p. 13, 6. 7) edidit, neque a Pseudo-Athanasio neque a latino interprete edoctus, legendum esse *συμψηφίσας!* Sim. VI, 2 p. 94, 9 invitis ipso codice, Pseudo-Athanasio, vulgato interprete cum editione principe etiam Tischendorfius vocabulum *οὐ* ante *κατεφθαρμένοι* perperam addidit. ib. l. 15 cum antecessoribus e codice barbarum vocabulum *ῥόζους* edidit, neque a Pseudo-Athanasio neque a latino interprete edoctus, legendum esse *ὄζους!* ib. l. 13 contra Pseudo-Athanasium et omnes versiones, qui *αἴγειον* (cf. Vis. V. p. 34, 4) legerunt, *ἄγριον* editum est. Sim. VIII, 1 p. 100, 22 sq. in utraque editione male interpungitur: *ἀφ' ἧς δέ, φησί, πάντα ἴδῃς, καὶ δηλωθήσεταί σοι τὸ τί ἐστιν ὁ ἄγγελος ὁ ἐπιδεδωκὼς τῷ λαῷ τοὺς ῥάβδους. πάλιν ἀπῄτει ἀπ' αὐτῶν.* Sim. VIII, 7 p. 109, 18 etiam Tischendorfius textum apographi, quem non intellexit, mancum esse censuit. Sim. IX, 2 p. 114, 14 etiam vir clarissimus ex apographo voc. *ἕτοιμοι* de virginibus dictum reddidit. ib. c. 15 p. 129, 11 codicem *ὀνόματα* exhibentem non emendavit ex interprete, qui *ἱμάτια* legit. ib. c. 28 p. 139, 12 voc. *ἀηδέστεροι*, quod codex praebuit, ne Tischendorfius quidem secundum interpretem mutavit in *εὐειδέστεροι*. quae omnia, ne etiam plura addam, quamvis editioni principi fortasse ignoscenda, tamen aperte docent, quonam iure Tischendorfius editionem quam principem dicunt iam paene totam inutilem redditam iudicaverit.

sed ita iudicet vir clarissimus. quid tandem eum movit, ut Angero graecum textum principalem affirmanti vehementer contradixerit? Tischendorfius graecum textum non iam altero post Chr. seculo, *sed media demum quam*

[1]) praeter ea, quae Tischendorfius ipse invito apographo male in suam editionem transisse confessus est in Dresselii Patrum apostolicorum editione p. LV, cf. etiam Vis. III, 2 p. 15, 9. III, 6 p. 20, 16. 19. 21, 17. III, 9 p. 25, 19. Mand. II. p. 37, 5. 6.

[2]) perpauca typothetarum vitia corrigenda sunt: Vis. IV, 3 p. 15 ed. Tischdf. *κατοικήκουσιν* pro *κατοικήσουσιν*. Sim. VIII, 2 p. 44 *παρπόν* pro *καρπόν*. IX, 12 p. 57. *παινή* pro *καινή*.

dicunt aetate ortum esse nec eum praebere textum, quem vetus interpres latine vertit, sed quo quis deperditum graecum compensaverit latina convertens argumentis affirmavit levissimis.

praeter vulgatam latinam interpretationem Albertus Dresselius iam aliam antea ignotam e codice *Palatino* 150 sec. XIV [1]) ediderat, quam a vulgata illa centies in melius declinare ambiguisque in casibus fere semper praestantiorem praedicavit. itaque Tischendorfius concessit quidem, graecum illum de quo agitur textum non posse e vulgato nostro latino, etiamsi ad bonos nonnullos codices passim corrigatur, petitum esse, sed eundem ex alia nescio qua interpretatione latina media aetate ortum esse contendit. tali coniectura vir clarissimus sibi confinxit codicem aliquem primitivum, Palatino aliquot seculis antiquiorem, „qui quae in recentioribus sparsae inveniuntur coniunctas inter se auctasque continuerit lectiones latinas, ab interprete graeco eiusdem aetatis expressas.“ tali hariolatione Tischendorfius etiam graeci textus et veterum scriptorum Hermae Pastorem laudantium insignem consensionem explicare ausus est. quasi iam ante Cotelerium et Fabricium nescio quis illa graeca fragmenta aut excerpta collegisset, vir doctissimus l. l. p. X ita pergit: „quid enim, quaeso, obstat quominus interpretem graecum medii aevi excerpta vetera bene nosse collectaque habuisse statuamus? si cui e doctis illorum temporum hominibus in mentem venerit librum Hermae ex summa antiquitate christiana clarum ad compensandum deperditum archetypum graece reddere: quid mirum, si eum ante circumspexisse inveniemus graeci textus fragmenta?“ ecce primitivum aliquem Cotelerium hoc viro aliquot seculis antiquiorem, cui Coteleriana editione nondum uso ignoscendum erit, quod in vertendo loco Vis. II, 4 p. 12, 6—12 Origenem eundem locum brevius laudasse non meminit! graeci textus barbaries, qua Tischendorfius suam sententiam omni ex parte imbecillam quodam modo confirmare voluit, nunc a codice Sinaitico valde superatur.

denique vir clarissimus l. l. p. XV sq. duobus locis maxime confidit, quibus quae in graecum textum vitia transierunt, e latinis derivari non possint. Vis. II, 3 p. 11, 11. 12 in Lipsiensi apographo scriptum est: *ἐρεῖς δὲ Μαξίμῳ Ἰδοὺ θλῖψις ἔρχεται.* textus vulgatus latinus praebuit: „dices autem: ecce magna (Vat.: Magna ecce) tribulatio venit.“ itaque Tischendorfius: „et quid tandem Maximus iste sibi vult, quum per totum librum nulli Maximo locus sit?“ sed bonus Maximus in Hermae Pastore plane eadem civitate fruitur, qua Roda semel (Vis. I, 1 p. 3, 2) memorata, Clemens et Grapte (Vis. II, 4 p. 12, 8 sq.). iam e Palatina versione: „dicis autem Maximo: Ecce tribulatio supervenit“ Tischendorfius concludere debebat, graeca sana, vulgatam autem interpretationem sensim depravatam esse. alter locus difficilis est. Vis. III, 3 p. 17, 12. 13 Lipsiense apographum haec servavit: *Εἰπόν σοι, φησί, καὶ τὸ πρότερον· πανοῦργος εἶ περὶ τὰς γραφὰς καὶ ἐπιζητήσεις ἐπιμελῶς· ἐκζητῶν οὖν εὑρήσεις τὴν ἀλήθειαν.* haec respiciunt quidem ad praecedentia illa p. 16, 17. 18: *πανοῦργος εἶ, ἄνθρωπε, θέλων γινώσκειν τὰ περὶ τὸν πύργον.* sed ibi de turri ecclesiae agebatur. hic offendunt vocabula *περὶ τὰς γραφάς,* quibus ille liber Hermae traditus (Vis. I, 2 p. 5, 20 sq. c. 3 p. 7, 5 sq. Vis. II, 1 p. 8, 21 sq.) nullam lucem praebet. ne ea quidem, quae Sim.

[1]) hoc in codice continetur etiam „liber pastoris discipuli pauli apostoli. quem paulus meminit. in epistola ad romanos.“

V, 3 p. 87, 17. 18. dicuntur: *συντελέσας τὰ γεγραμμένα* nodum solvunt. cum Lipsiensi congruit cod. Vat.: „Dixeram tibi et prius, versutu te esse circa *scripturas* [1]) diligent inquirentem; igitur [2]) invenies veritatem.“ vulgata autem versio ita edita est: „Dixeram tibi et prius, versutum te esse circa *structuras* diligenter inquirentem; igitur invenies veritatem.“ quasi haec principaliora essent, Tischendorfius in codice Lipsiensi confusionem notavit, „quae ut in latinis facillime poterat fieri, ita in graecis fieri prorsus nequibat, nisi si quis latina graece verteret.“ graecus Hermas non illud voc. „structuras“, sed iam depravatum voc. „scripturas“ vertisse videbatur. quae Tischendorfius principaliora censuit, etiam magis depravata sunt. voc. „scripturas“ vulgatae quoque versionis codices exhibere, iam Dindorfius monuit. [3]) ceterum etiam illa vocabula *πανοῦργος εἶ περὶ τὰς γραφάς* iam ante aethiopicae versionis et codicis Sinaitici notitiam omissa vidimus in versione Palatina: „Dixi tibi iam et primo, et tu quaeris diligenter, ergo requirens invenis veritatem.“ addita sunt, quia vocabula *εἶπόν σοι καὶ τὸ πρότερον* interpretatione ex antecedentibus (p. 16, 17. 18) petita egere videbantur. sed tantum abest, ut latini interpretis additamentum censendum sit, ut aliis additamentis, quae codex Lipsiensis praebet, [4]) simillimum sit.

non mirum igitur, quod Tischendorfii sententia universa, a R. A. Lipsio statim refutata, [5]) soli Lechlero [6]) placuit.

post graecum Hermae textum Lipsiensem alteram latinam interpretationem e codice *Palatino* editam esse iam diximus, quam R. A. Lipsius in Tischendorfianae editionis censura praeter aliquas libri partes, praecipue in similitudinibus, ubi utraque versio latina permixta sit, ex ipso graeco textu confectam esse iudicavit. accessit etiam *aethiopica* versio, et ipsa e graeco textu confecta. [7]) itaque praeter Lipsiensem codicem iam duae versiones, quibus ille saepius emendari poterat, innotueruut.

[1]) etiam cod. Bodleianus et Lambethanus et Carmelitanus: circa scripturas.

[2]) codd. Bodl. et Lamb.: diligenter inquirens igitur. etiam cod. S. Germani: inquirens.

[3]) Nachträgliche Bemerkungen zu Hermas II. p. 13: „Dass der alte Herr Faber Stapulensis in der ersten lateinischen Ausgabe von 1513, oder wer ihm hier vorgeleuchtet hat, aus *scripturas* ohne weiteres *structuras* machte, kann ihm verziehen werden. Hätte ein Wurm oder ein anderer Zufall das Wort scripturas in der Handschrift vertilgt gehabt, so würde er zwar auch die wahre Lesart nicht errathen haben, aber doch wahrscheinlich so klug gewesen sein, den Singularis structuram, der so oft in der Erzählung gebraucht wird, zur Ausfüllung der Lücke vorzuziehen; da er aber scripturas vorfand, so glaubte er bei seiner Aenderung um einen Buchstaben billiger wegkommen zu können, wenn er structuras corrigirte.“ haec me in notis ad p. 17, 12 non meminisse confiteor.

[4]) ita in eodem capite p. 16, 18 cod. Lips. et vulg. simul addiderunt *καὶ ἱλαρώτεροι γίνονται;* Lips. solus c. 6 p. 21, 7. *τὴν οὐσίαν*.

[5]) in Tischendorfianae editionis censura (Literar. Centralblatt 1856. Nr. 47) et contra Tischendorfium obloquentem (ib. Nr. 50). quae Tischendorfius nuperrime disputavit (Theolog. Literaturblatt 1865 Nr. 70), nullius sunt momenti, quum voc. „structuras“ in nullo codice reperiatur. cf. etiam Lipsii: „Duplik gegen Hrn. v. Tischendorf,“ Zeitschr. f. wiss. Theol. 1866. I, p. 122 sq.

[6]) Apostolisches und nachapostol. Zeitalter, ed. II. Stuttgart. 1857. p. 489.

[7]) Hermae Pastor, aethiopice primum edidit et aethiopica latine vertlt Antonius d'Abbadie. Lips. 1860. cf. Angeri libellum: Nachträgliche Bemer-

post haec omnia alter graecus codex innotuit, *Sinaiticus*,[1]) qui Pastoris magnam certe partem (Vis. I, 1—Mand. II. p. 38, 11 et Mand. III. IV. fragmenta) continet. quem codicem quum Tischendorfius ederet, priorem suam de graeci textus indole et origine sententiam praeter unicum illud refugium Vis. III, 3 p. 17, 12. 13 ipse deseruit.[2]) Sinaiticum codicem a Tischendorfio longe praeferri Lipsiensi nemo mirabitur. ille antiquior est, quamvis vix ante Justinianum I. imperatorem conscriptus. sed etiam huius codicis divergentes lectiones versionibus et ceteris testimoniis saepe confirmantur. et si Hermae Pastorem denuo ederem, Lipsiensi codici etiam saepius, quamvis in minutiis, palmam darem.

his omnibus apparatus criticus iam ita auctus est, ut Hermae Pastoris non codices edere, sed graecum textum maxima ex parte restituere possimus. facillime restituitur prima pars, ubi praeter tres illas versiones et antiquorum scriptorum excerpta uterque codex graecus, Lipsiensis quidem in apographo, servatus est. in media parte (Mand. V—XII, 4) solum quidem codicis Lipsiensis apographum superest, sed praeter tres versiones subveniunt scriptores ecclesiastici, qui mandatorum plurima tantum non verbo tenus transscripserunt. ita Pseudo-Athanasii *Διδασκαλία πρὸς Ἀντίοχον δοῦκαν* ex Hermae non nominati Pastore amplissima excerpta conservavit.[3]) etiam Antiochi Palaestinensis, S. Sabae monasterii monachi seculi VII. ineuntis, „Pandectes divinae scripturae seu compendium totius religionis christianae" homiliis CXXX comprehensus ex Herma permulta tacite descripta continet.[4]) in ultima parte codicem Lipsiensem ipsum (Mand. XII, 4—Sim. VIII, 4. Sim.

kungen zu Hermas fascisc. III. (Besonderer Abdruck aus Gersdorf's Repertorium 1858. Vol. IV. fascic. II.). Lips. 1858 et Lipsii censuram (Literar. Centralblatt 1859. Nr. 4). huius versionis epilogus Hermam non Pauli discipulum (ut cod. Palat.), sed ipsum Paulum apostolum a Lystrensibus *Ἑρμῆν* appellatum (Act. XIV, 12) fuisse refert.

[1]) Bibliorum codex Sinaiticus Petropolitanus. auspiciis augustissimis imperatoris Alexandri II. ex tenebris protraxit in Europam transtulit ad iuvandas atque illustrandas sacras litteras ed. Aenoth. Frid. Const. Tischendorf, Petropoli 1862. Novum Testamentum Sinaiticum sive Novum Testamentum cum epistula Barnabae et fragmentis Pastoris ex codice Sinaitico — accurate descripsit Aenotheus Fridericus Constantinus Tischendorf. Lips. 1863.

[2]) in praefatione alterius Patrum apostolicorum editionis Dresselianae, Lips. 1863. huic editioni Tischendorfius etiam in Hermae Pastore lectiones Sinaiticas discrepantes praemisit, sed parum accurate. illis quae notata sunt ad Vis. I, 1 p. 4, 19. c. 2 p. 5, 15. II, 3 p. 11, 6. III, 1. p. 13, 2. c. 2 p. 15, 12. c. 3 p. 17, 6. c. 7 p. 22, 1. c. 8 p. 23, 14. 24, 15. c. 9. p. 25, 22. c. 10 p. 27, 3. 4. 10. c. 12 p. 28, 17. 29, 1. Mand. IV, 1. p. 40, 13, etiam addo Vis. IV, 2 p. 32, 6, ubi Tischendorfius non notavit, Sin. praebere *καὶ ὅτι*, Lips. *ὅτι*.

[3]) post Bernardum Montefalconium Athanasii operum editorem (Vol. II, 252—264, ed. Paris. 1698) hunc libellum accuratius edidit Guil. Dindorf (Athanasii Alexandrini praecepta ad Antiochum, ad duos codices recensuit Guil. Dindorfius, Lips. 1857), de qua editione iudicium tulit R. A. Lipsius (Literar. Centralblatt 1857 Nr. 40). Dindorfius illius codicis Parisini, quem Montefalconius edidit (cod. B), nova collatione usus eiusdem libri primae partis (c. I—II) epitomen quamdam e codice Guelferbytano antiquiore (cod. A) edidit. uncinis inclusi variantes codicis A. lectiones.

[4]) Antiochi Homilias exhibet Bibliothecae veterum Patrum seu scriptorum ecclesiasticorum Tom. I. graecolatinus. Paris. 1624. p. 1021 sq.

IX, 15—30), eius apographum (Sim. VIII, 4—IX, 14) cum illis excerptis et tribus versionibns accurate conferamus oportet, ut permulta, quae etiam in ipso codice aut plane omissa sunt aut tineis exesa evanuerunt, suppleamus. haec uncinis inclusa graece reddere conatus libri clausulam e vulgata versione emendata secundum ceteras versiones et graeca fragmenta addidi.

Sinaitici codicis etiam correctiones accurate notanda erant. correctorem A, quem ipsi codicis scribae aetate vix cedere Tischendorfius censuit, cum eodem viro docto editioni Dresselianae alteri praefato signavi ** (S**), correctorem C^a, a correctore C^c Barnabae epistulae diversum, quem Tischendorfius VII. fere seculo vindicavit, signavi $*_*$* (S$*_*$*), correctorem D (in Hermae Pastore), paulo seriorem, et ipse signavi **** (S****). emendationes plurimas correctori $*_*$* debemus, me quidem arbitro, ipso codice non multum seriori. — codicem Lipsiensem ipsum eiusque apographum signavi *L.*, versionem vulgatam, cuius codex optimus est Vat., signavi *v.* (vel *vulg.*), Palatinam *p.* (vel *pal.*), aethiopicam *ae.* (vel *aeth.*).

bene scio, Hermae Pastorem graece restituendum unius hominis vires superare. ipse mihi in nonnullis, minutiis quidem, ut in litera ρ simplici vel dupla (ἐπερίψατε, ἐπερρίψατε), in syllabae εὐ augmento temporali omisso vel servato (Sim. V, 2 p. 86, 5. 6. 19. 20, ubi codicem sequi volui), et quae huius modi sunt, non semper constiti. et iam dixi, me in levioribus quibusdam rebus nunc codicem Lipsiensem Sinaitico praelaturum esse. sed summa in re Hermae Pastorem graece ita restituisse mihi videor, ut eo iam uti et frui possimus. spero, difficillimam meam operam, quam etiam hoc in libro amicissimis et doctissimis consiliis Mauricius Schmidt adiuvit,[1]) utilem futuram esse et illis quoque viris doctis gratam, qui textus graecos a tribus interpretibus versos etiam magis perscrutabuntur. Hermas latinus, quem Angerus nobis promisit, meum graecum Hermam fortasse non tantum confirmabit, sed etiam hic illic emendabit. at vero etiam latino Hermae restituendo graecam meam editionem profuturam esse spero. itaque Hermae librum, non codicem Lipsiensem vel Sinaiticum, a me primo graece restitutum omnibus, quicunque antiquissimae ecclesiae christianae monumenta rite aestumant, legendum, viris doctis etiam accuratius restituendum tradidi. dignus enim est hic liber, cui operam impendamus assiduam.

[1]) non taceo, huic philologo doctissimo Sinaiticam lectionem Vis. I, 3 p. 7, 6. III, 9 p. 25, 2 *παηναι* magis placere quam Lipsiensem *παυϑῆναι*. contulit enim Choeroboscum p. 1324 b. sed prima plagula iam impressa mutare nolui, quum etiam Sim. IX, 5 p. 117, 11. 14. c. 10 p. 123, 22. *ἀναπαυϑῆναι* legatur. ceterum etiam Hegesippus apud Euseb. HE. IV, 22, 2 *συνεπάημεν*. eiusdem viri clarissimi coniectura Vis. III, 6 p. 19, 2 formam Alexandrinam *ἔσχοσαν* (S. *εσχαν*, L. *ἔσχον*) restituentis aut *ἔσχαν* probantis confirmari videtur vocabulis *εὐσταϑοῦσαν* Sim. VI, 2 p. 95, 9 *ἐδοκοῦσαν* Sim. IX, 9 p. 122, 21. cf. etiam Vis. I, 4 p. 7, 25 ubi L. *ἦλϑον*, S. *ηλϑαν*. p. 8, 8, L. *ἀπῆλϑον*, S. *απηλϑᾱ*, Vis. III, 2 p. 16, 1, ubi L. *κατέκοπτον*, S. *κατεκοπταν*. Clem. Rom. epi. I. c. 15 *εὐλογοῦσαν*. M. Schmidt etiam voc. *βούλῃ*, quod cod. Lips. saepius exhibet, non mutasset in vulgatum *βούλει*. Sinaitico codici omnino maximam fidem habendam esse censuit in formis vocabulorum hellenisticis a Lipsiensi ad puricris Graecitatis normam plerumque perpolitis, Lipsiensem vero auctoris mentem et verba fidelius exprimere.

II. DE HERMAE PASTORIS USU ET AUCTORITATE.

Hermae Pastorem vere pertinere ad Novum Testamentum extra canonem receptum testes docent antiquissimi. eo fortasse iam usus est *Πέτρου κηρύγματος* Heracleone Valentiniano et Clemente Alexandrino antiquioris auctor (cf. quae ad Mand. II. p. 36 notavimus). Irenaeus Lugdunensis Hermae Pastorem inter ipsas sacras scripturas recensuit (adv. haer. IV, 20, 2: *καλῶς οὖν εἶπεν ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα,* cf. Mand. I. p. 35, 15 sq.). eadem fere aetate fragmentum illud celeberrimum indicis scripturae sacrae a Muratorio primum editum l. 73—80 haec retulit:

„pastorem vero nuperrime temporibus nostris in urbe roma herma conscripsit sedente cathetra urbis romae ecclesiae pio ep̄s. fratre eius et ideo legi eum quidē oportet se puplicare vero in ecclesia populo neque inter profe⁝tas completum numero neque inter apostolos in finem temporum potest."

haec ita graece restitui [1]):

τὸν Ποιμένα δὲ νεωστὶ τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ἐν τῇ πόλει Ῥώμῃ Ἑρμᾶς συνέγραψεν, καθημένου ἐν τῇ τῆς πόλεως Ῥώμης ἐκκλησίας καθέδρᾳ Πίου ἐπισκόπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ· καὶ διὰ τοῦτο ἀναγινώσκεσθαι μὲν δεῖ, δημοσιεύεσθαι δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ τῷ λαῷ οὔτε ἐν προφήταις, πληρωθέντος τοῦ ἀριθμοῦ, οὔτε ἐν ἀποστόλοις εἰς τὸ τέλος τοῦ χρόνου ἔξεστιν.

ipse Tertullianus nondum Montanistis addictus Hermae Pastorem ita laudavit, ut eum saltem non repudiaverit (de oratione c. XII vel XVI, cf. Vis. V. p. 34, 2. 3), sed Montanistis iam addictus Pastorem moechorum vehementer repudiavit (de pudicitia c. X. XX, cf. Mand. IV. p. 41, 1 sq.). Pseudo-Tertullianus autem terto Tertulliani libro adversus Marcionem etiam hos versus addidit:

Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater,
Angelicus Pastor, quia (cui?) tradita verba locutus.

tum *versus scripturarum sacrarum*, quibus Crednerus [2]) libros in ecclesia africana tertii seculi lectitatos contineri censuit, Novi Testamenti libris etiam Pastorem addiderunt („pastoris versi ver. IIII," i. e. Pastoris latine versi versuum quatuor millia). ille, qui *homiliam de aleatoribus* Cypriani operibus additam conscripsit, Hermae Past. Sim. IX, 31 p. 143, 4—8. quasi scripturam divinam laudavit. quanta huius libri auctoritas fuerit, etiam mandato aliquo ad commendandam occidentis christiani consuetudinem paschalem in Vis. V. p. 34 aut Sim. X. p. 146, 5 sq. inserto docetur, de quo *liber pontificalis* in vita Pii: „sub huius episcopatu frater ipsius Hermes librum scripsit, in quo mandatum continetur, quod ei praecepit angelus Domini, cum veniret ad eum in habitu Pastoris, ut sanctum Pascha die dominica celebraretur." [3]) ita etiam prima epistula Pio episcopo falso subdita: „Nosse vos volumus, quod Pascha Do-

[1]) in libro: Der Kanon und die Kritik des Neuen Test. etc. Hal. 1863 ad p. 40.

[2]) Geschichte des Neutestamentlichen Kanon, ed. G. Volkmar, Berol. 1860 p. 175 sq.

[3]) hac de re cf. librum meum: der Paschastreit der alten Kirche etc. Hal. 1860 p. 195 not. 1.

mini die dominica annuis solemnitatibus sit celebrandum. istis ergo temporibus Hermes doctor fidei et scripturarum effulsit inter nos. et licet nos idem Pascha praedicta die celebremus, quia tamen quidam inde dubitarunt, ad corroborandas animas eorum eidem Hermae angelus Domini in habitu pastoris apparuit et praecepit ei, ut Pascha die dominica ab omnibus celebraretur."

etiam ad *orientales* Patres antiquissimos Hermae Pastoris auctoritas pervenit. *Clemens Alexandrinus*, cuius Stromatum textum nobis conservatum Hermae verbis (Vis. V. p. 35, 4. 5) incipere Guil. Dindorfius primus animadvertit, ea quae angelus poenitentiae Mand. XI. p. 68, 4—6 Hermae dixit laudavit (Strom. I, 17, 85 p. 369), quae Vis. III, 4 p. 18, 14—16 leguntur, divinitus Hermae dicta existimavit (Strom. I, 29, 181 p. 426). ita fere Clemens Alexandrinus etiam Strom. II, 1, 3 p. 430 (cf. Vis. III, 3 p. 17, 8. 9), Strom. II, 9, 43 p. 452 (cf. Sim. IX, 15 p. 129, 19 sq.). II, 12, 55. 13, 56. 57. p. 458 sq. (cf. Vis. III, 8 p. 23, 8—17. Mand. VII. p. 54, 12—p. 55, 6. Mand. IV, 2. 3 p. 42, 19—p. 43, 9. p. 43, 19—p. 44, 17). IV, 9, 76 p. 596 (cf. Vis. IV, 2 p. 32, 10—12). VI, 6, 46 p. 764 (cf. Sim. IX, 16 p. 131, 4—7). VI. 15, 131 p. 806 (cf. Vis. II, 1 p. 9, 1—4).

Origenes ipse Hermae Pastorem valde aestumavit et, quamvis a nonnullis iam contemptum, inter libros divinitus inspiratos recensuit. Comm. in epi. ad Rom. XVI, 14 (Opp. IV, 683) Adamantius notavit, Hermam ab apostolo salutatum auctorem Pastoris videri:

„*Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermen, Patroban, Herman et qui cum eis sunt fratres.* de istis simplex est salutatio, nec aliquid eis insigne laudis adiungitur. puto tamen quod Hermas iste sit scriptor libelli illius qui Pastor appellatur. quae scriptura valde mihi utilis videtur *et ut puto divinitus inspirata*. quod vero nihil eis laudis adscripsit, illa, opinor, est causa, quia videtur, sicut scriptura illa declarat,[1]) post multa peccata ad poenitentiam fuisse conversus. et ideo nec opprobrium ei aliquod adscripsit. didicerat enim a scriptura non improperare homini convertenti se a peccato. neque laudis aliquid tribuit, quia adhuc positus erat sub angelo poenitentiae, a quo tempore oportuno Christo rursus deberet offerri."

singulos Pastoris locos Origenes saepissime laudavit: de princ. I, 3, 3. II, 1, 5. Opp. I, 61. 69 (cf. Mand. I. p. 35, 15 sq.), ib. III, 2, 4, Opp. I, 140 (cf. Mand. VI, 2 p. 51, 12 sq.). ib. IV, 11, Opp. I, 168 sq.: *διὰ τοῦτο ἡμεῖς καὶ τὸ ἐν τῷ ὑπό τινων καταφρονουμένῳ βιβλίῳ, τῷ Ποιμένι — — οὕτω διηγούμεθα* (cf. Vis. II, 4 p. 12, 6—12). Hom. VIII. in Num., Opp. II, 294: in illo libello Pastoris, si cui tamen libellus ille recipiendus videtur (cf Sim. VI, 4 p. 97, 4—7). Hom. XIII, 3 in Ezech., Opp. III, 404 (cf. Sim. IX, 2 p. 114, 7. 8. c. 15 p. 128, 23 sq.). in Oseam, Opp. III. 439, ubi Pastoris libro laudato additur: *τί ἄλλο ἢ τὴν ἐκ πολλῶν συμφωνίαν καὶ ἑνότητα σημαίνει ἡ γραφή;* (cf. Vis. III, 2 p. 15, 20. 21. Sim. IX, 9. 13. p. 123, 1—3. 127, 1. 2). Tom. in Matth. XIV, 21, Opp. III, 644: *εἰ δὲ χρὴ τολμήσαντα καὶ ἀπό τινος φερομένης μὲν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ* (var. l. *ἐν ταῖς ἐκκλησίαις*) *γραφῆς, οὐ παρὰ πᾶσι δὲ ὁμολογουμένης εἶναι θείας τὸ πρῶτον παραμυθήσασθαι, ληφθείη*

[1]) cf. Vis. I, 1 p. 4, 4. c. 2 p. 5, 17. 6, 18. 19. II, 1 p. 8, 18. c. 3 p. 10, 25 sq. III, 1. 2 p. 13, 16. 20. c. 2 p. 14, 23 sq. III, 8 p. 24, 22. Mand. III. p. 39, 12 sq. Mand. IV, p. 43, 8 sq. c. 4 p. 45, 7 sq. Sim. VII. p. 98, 29.

ἂν ἡ τοῦ Ποιμένος κτλ. (cf. Sim. VIII, 3 p. 104, 3—5). in Matth. XXIV, 32, Opp. III, 872: sic et in aliqua parabola refertur Pastoris, si cui placeat etiam illum legere librum (cf. Sim. III. p. 82, 18 sq.). in Matth. XXIV, 42, Opp. III, 877 (cf. Mand. XII, 5 p. 76, 11—15). Hom. XXXV in Luc., Opp. III, 973 (cf. Mand. VI, 2 p. 51, 15 sq.). Tom. I, 18 in Joan., Opp. IV, 19 (cf. Vis. I, 1 p. 4, 12. Mand. I, p. 35, 15 sq.).

tot tantique sunt Pastoris testes antiquissimi, e quibus solus Tertullianus in Montanistarum castra transgressus Hermae librum plane damnavit, ceteri magni aestimaverunt et quodam modo inter Novi Testamenti libros canonicos receperunt. etiam in fragmento Muratoriano, ubi non apostolico, sed seriori cuidam Hermae, Pii episcopi fratri, Pastoris liber tribuitur, privata lectio conceditur, neque Pseudo-Tertullianus, qui idem retulit, revelationem angelicam negavit. ceteri omnes Hermae Pastorem sacrae scripturae canoni aut inseruerunt aut proxime adiunxerunt.

Eusebius Caesariensis, qui canonis christiani fines iam accuratius describere studuit, Hermae Pastorem inter *τὰ ἀντιλεγόμενα* recensuit. HE. III, 3, 6: *ἐπεὶ δὲ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος* (Paulus) *ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει προσρήσεσι τῆς πρὸς Ῥωμαίους* (XVI, 14) *μνήμην πεποίηται μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἑρμᾶ, οὗ φασὶν ὑπάρχειν τὸ τοῦ Ποιμένος βιβλίον, ἰστέον ὡς καὶ τοῦτο πρὸς μέν τινων ἀντιλέλεκται, δι' οὓς οὐκ ἂν ἐν ὁμολογουμένοις τεθείη, ὑφ' ἑτέρων δὲ ἀναγκαιότατον, οἷς μάλιστα δεῖ στοιχειώσεως εἰσαγωγικῆς, κέκριται. ὅθεν ἤδη καὶ ἐν ἐκκλησίαις ἴσμεν αὐτὸ δεδημοσιευμένον, καὶ τῶν παλαιοτάτων δὲ συγγραφέων κεχρημένους τινὰς αὐτῷ κατείληφα.*[1]) alibi quidem Eusebius Pastorem iam inter spuria recensuit, sed melioris notae, quae sunt *ἀντιλεγόμενα*. HE. III, 25, 4. 5: *ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου πράξεων ἡ γραφή, ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ ἀποκάλυψις Πέτρου καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι διδαχαί· ἔτι τε, ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου ἀποκάλυψις, εἰ φανείη, ἥν τινες, ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσι τοῖς ὁμολογουμένοις. ἤδη δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσι. ταῦτα μὲν πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἂν εἴη.* idem Eusebius HE. V, 8, 7 Irenaei testimonium bene notavit: *οὐ μόνον δὲ εἶδεν, ἀλλὰ καὶ ἀποδέχεται τὴν τοῦ Ποιμένος γραφήν, λέγων Καλῶς οὖν εἶπεν ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεὸς ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας*[2]) *καὶ τὰ ἑξῆς.*

Hermae Pastori quamvis iam extra ipsum Novi Testamenti ordinem posito gravissima *Athanasii* auctoritas favebat. hic enim de incarnatione verbi c. 3 (Opp. I, 49 ed. Benedictinae) dixit: *ἡ δὲ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις — — ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι πεποιηκέναι τὸν θεὸν διὰ τοῦ λόγου οἶδεν, ἥ φησι διὰ μὲν Μωϋσέως* (Gen. I, 1) *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, διὰ δὲ τῆς ὠφελιμωτάτης βίβλου τοῦ Ποιμένος Πρῶτον πάντων*

[1]) hoc Eusebii testimonium codici Lipsiensi praemissum est, cf. Angeri praefat. p. IX.

[2]) *καὶ καταρτίσας* om. Schwegler, sed haec vocabula omnes codices exhibere asseruit Noltius (Theol. Quartalschrift 1860. II. p. 242) et recepit Laemmerus.

πίστευσον[1]) *κτλ.* (cf. Mand. I. p. 35, 15 sq.). de decretis Nicaenae Synodi c. 4 Opp. I, 211 (cf. Mand. IX. p. 62, 6. 7). ib. c. 18, Opp. I, 223 sq. docemur, etiam Arianos Hermae auctoritate usos esse: *ἐν δὲ τῷ Ποιμένι γέγραπται — ἐπειδὴ καὶ τοῦτο, καίτοι μὴ ὂν ἐκ τοῦ κανόνος, προφέρουσι — Πρῶτον πάντων πίστευσον κτλ.* (cf. Mand. I. p. 35, 15 sq.). Arianos quoque Hermam laudasse docetur epistula ad Afros episcopos c. 5, Opp. I, 2, 895: *ἐλογίζοντο δὲ καὶ τὸ ἐν τῷ Ποιμένι γραφὲν Πρῶτον πάντων πίστευσον κτλ.* (cf. Mand. I. p. 35, 15 sq. cf. p. 175 sq.). Epi. festalis XI. ed. Larsow: „Wenn man nicht selbst an dem Zeugniss des Hirten Anstoss nimmt, so mag's gut sein, auch den Anfang seines Buches anzuführen, wo er sagt: «Vor allem glaube, dass Ein Gott ist»" etc. (cf. Mand. I. p. 35, 15 sq.). haec omnia ad sola Mandata spectant, quorum primum Athanasius libri initium appellavit. propter haec praeclara mandata Hermae Pastorem praecipue catechumenis docendis perutilem censuit, cf. epi. fest. XXXIX (Opp. I, 2, 963): *ἕνεκά γε πλείονος ἀκριβείας προστίθημι καὶ τοῦτο γράφων ἀναγκαίως, ὡς ὅτι ἔστι καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἔξωθεν, οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον· Σοφία Σολομῶντος καὶ Σοφία Σιρὰχ καὶ Ἐσθὴρ καὶ Ἰουδὶθ καὶ Τοβίας καὶ διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων καὶ Ποιμήν. καὶ ὅμως, ἀγαπητοί, κἀκείνων κανονιζομένων καὶ τούτων ἀναγινωσκομένων, οὐδαμοῦ τῶν ἀποκρύφων μνήμη· ἀλλὰ αἱρετικῶν ἐστὶν ἐπίνοια, γραφόντων μέν, ὅτε θέλουσιν, αὐτά, χαριζομένων δὲ καὶ προστιθέντων αὐτοῖς χρόνους, ἵν' ὡς παλαιὰ προφέροντες πρόφασιν ἔχωσιν ἀπατᾶν ἐκ τούτων τοὺς ἀκεραίους.*

Hermae Pastorem Alexandriae omnino magni aestimatum esse etiam *Didymus* testatur in catena in Job. VIII, 17 (cf. Vis. III, 2 p. 15, 20. 21).

in occidente Athanasii iudicium fere verbo tenus repetiit *Rufinus* Aquileiensis in expositione in symbolum apostolicum c. XXXVIII: „sciendum tamen est, quod et alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt: ut est Sapientia Salomonis et alia Sapientia quae dicitur filii Syrach, qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur, quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturae qualitas cognominata est. eiusdem ordinis est libellus Tobiae et Judith et Maccabaeorum libri. in Novo vero Testamento libellus, qui dicitur Pastoris sive Hermatis, [et[2]] qui appellatur Duae viae vel Judicium Petri." ibi etiam *Philastrius* Brixiensis Hermae Pastore usus est, cf. quae ad Mand. I. p. 36 notata sunt.

nihilo minus in ipso occidente, fortasse propter Arianorum usum, Hermae Pastorem ex usu ecclesiastico sensim excidisse testatur *Hieronymus* de vir. illustr. c. 10 (Opp. II, 846 sq. ed. Vallars.): „Herman, cuius Apostolus Paulus ad Romanos (XVI, 14) scribens meminit: „Salutate Asyncritum, Phlegonta, Herman, Patrobam, Hermen, et qui cum eis fratres sunt," asserunt auctorem esse libri, qui appellatur Pastor et *apud quasdam Graeciae ecclesias iam publice legitur.* revera utilis liber, multique de eo scriptorum veterum usurpavere testimonia, *sed apud Latinos pene ignotus est.*" idem in Prologo

[1]) totus hic locus in codicis Lipsiensis scholio ad marginem Vis. III. scriptus est, cf. Angeri praefat. p. X.
[2]) ita Crednerus l. l. p. 273.

galeato in libros Regg. (Opp. IX, 458 sq.): „igitur Sapientia, quae vulgo Salomonis inscribitur, et Jesu filii Sirach liber et Judith et Tobias et Pastor non sunt in canone." ipse quidem Hieronymus Comm. in Osee lib. II. c. 7, v. 9 (Opp. VI, 75): „unde et in libro Pastoris (si cui tamen placet illius recipere lectionem) Hermae videtur Ecclesia" etc. (cf. Vis. I, 2 p. 5, 21 sq. III, 10 p. 26, 19 sq. IV, 2 p. 31, 11 sq.). sed iam inter apocryphos libros Hermae Pastor recensetur in Comm. in Abacuc lib. I. c. 1, 14 (Opp. VI, 604 sq.): „ex quo liber ille apocryphus stultitiae condemnandus est, in quo scriptum est, quemdam angelum nomine Tyri praeesse reptilibus (cf. Herm. Past. Vis. IV, 2 p. 32, 2 sq.), et in hanc similitudinem piscibus quoque et arboribus et bestiis universis proprios in custodiam angelos assignatos" (cf. Clem. Recogn. I, 45).

in occidente Hermae auctoritatem iam paene evanuisse, etiam inde cognoscimus, quod *Joanni Cassiano* Collat. VIII, 17. XIII, 12 Hermae Mand. VI, 2 p. 51, 12 sq. laudanti Prosper Aquitanus (contra collatorem c. XXX) haec respondit: „post illud autem nullius auctoritatis testimonium, quod disputationi suae de libello Pastoris inseruit" etc. *Gelasii* decretum de libris recipiendis et non recipiendis c. VI, 18 [1]) Pastorem ita damnavit: „Liber qui appellatur Pastoris apocryphus." *Operis imperfecti in Matth.* XIX, 28 [2]) quidem auctor Hermae Pastore usus est: „similiter propter gratias duodecim quas in persona duodecim virginum exponit angelus in Pastore, si tamen placet illa scriptura omnibus Christianis, inveniuntur duodecim esse tribus; ut puta, omnes animae, in quibus prae ceteris virtutibus praecellit virtus veritatis, una est tribus." (cf. Sim. IX, 15 p. 128, 23 sq). sed hic liber Arianismum quodam modo redolet suspectaeque est orthodoxiae.

etiam in orientali ecclesia Pastoris auctoritas sensim delapsa est. frequentem adhuc huius libri usum docent Pseudo-Athanasii Praecepta ad Antiochum et Antiochi Palaestinensis Homiliae (v. supra p. VIII, not. 3. 4). etiam *Maximus Confessor* sec. VII. Hermae librum laudavit [3]): *τελεσιουργίαν δὲ ἀγγέλων λέγει, ὡς ἐπὶ τοῦ Δανιὴλ καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἑρμηνεύσαντος αὐτό, καὶ περὶ τοῦ ποιμένος τὸν Ἑρμᾶν τελειώσαντος, ὡς ἐκεῖ ἀνέγνωμεν ἐν τῷ Ποιμένι. — — καὶ ὅτι διὰ τῶν ἀγγέλων αἱ ψυχαὶ χειραγωγοῦνται, αἱ ζωὴν ἀγγελικὴν ἐπιτηδεύουσαι. οὕτω καὶ ἐν τῷ Ποιμένι ἀνέγνωμεν* (cf. Mand. VI, 2 p. 51, 12 sq.). etiam sec. X exeunte *Nicetas* Serron in Gregor. Nazianz. orat. XL circa finem [4]) Pastoris Mand. I. p. 35, 15 sq. laudavit. sed *stichometria Nicephori*, [5]) qui mortuus est a. 828 p. Chr., iam inter Novi Testamenti apocrypha recensuit: *Ἰγνατίου, Πολυκάρπου, Ποιμένος καὶ Ἑρμᾷ* (sic).

ceterum Hermae Pastor, quamvis inter libros apocryphos reiectus, ab orientalibus et occidentalibus Christianis legebatur. Joannes quidem Sarisbe-

[1]) in Credneri libro: Zur Geschichte des Kanons p. 217.

[2]) Hom. XXXVIII p. CXLII append. ad Tom. VI. Joannis Chrysostomi operum ed. Paris. 1724.

[3]) in scholiis in Dionysii Areopagitae de divinis nominibus librum, cf. Dionysii Areopagitae opera ed. Petrus Lanselius et Balth. Corderius, Tom. II. ed. II. Lutet. Paris. 1644 p. 129.

[4]) Gregorii Naz. opera ed. Colon. 1690. II, 1087. cf. Addenda et corrigenda.

[5]) in Credneri l. l. p. 145, in eiusdem historia canonis Novi Testam. p. 244.

riensis epi. CLXXII ad ea quae Hieronymus in prologo galeato iudicavit haec notavit: „ille autem qui Pastor inscribitur (sc. liber) an alicubi sit nescio; sed certum est quod Hieronymus et Beda [1]) illum vidisse et legisse se testantur.“ sed vetus illa versio latina, quam iam versus illi scripturarum sacrarum (cf. supra p. X) testari videntur, tot codicibus propagabatur. alteram latinam versionem codex ille Palatinus conservavit. in oriente autem Aethiopia propriam versionem, montium Atho et Sinai monasteria ipsum graecum textum nostrae aetati conservarunt.

III. DE HERMAE PASTORIS ORIGINE, DOCTRINA ET INDOLE.

Hermam ad apostolorum aetatem pertinere illumque esse antiquissimae ecclesiae Romanae virum, cui Paulus in epi. ad Romanos XVI, 14 salutem nuntiavit, ipse Pastoris liber indigitavit, si quidem Clementem Romanum, cuius coaetaneus Hermas supponitur (Vis. II, 4 p. 12, 7 sq.), cum Recognitionibus et Homiliis, quae sub illius nomine feruntur, iam apostolorum aetate vixisse statuit. tanta autem libri antiquitas falso indigitatur, quamquam apostoli illi, episcopi, doctores et diaconi, sempiterna concordia coniuncti, non omnes mortui dicuntur (Vis. III, 5 p. 18, 25 sq.), tamen alibi apostoli iam inter mortuos recensentur (Sim. IX, 4 p. 116, 5. c. 15 p. 129, 23 sq. c. 16, p. 130, 23 sq.), serioremque aetatem totus liber ipse prodit. itaque — ut de aethiopico interprete ipsum Paulum Pastoris auctorem declarante (v. supra p. VII. not. 7) taceam — non omnes scriptores antiqui Origenem secuti Hermam apostolicum Pastorem scripsisse existimaverunt (cf. supra p. X sq). iam Irenaei coaetaneus ille, cuius est fragmentum Muratorianum, Pseudo-Tertullianus, liber pontificalis, Pseudo-Pius, alii seriorem quemdam Hermam fratre Pio urbis Romae episcopo, i. e. annis 139—155 p. Chr., [2]) Pastorem scripsisse tradiderunt. qui si aetatem recte tradiderunt, tamen valde dubito, ipsius episcopi Romani fratrem episcopum et presbyteros ecclesiae tam acerbe vituperasse et castigasse. [3])

I. Illum, qui Pastorem composuit, *Judaismum christianum*, quamvis iam valde mitigatum, defendisse constat. [4]) id quod patres orthodoxi non animadverterunt, totius libri suavitate et clarissimis praeceptis delectati. unicum Deum unicam fidei materiam Hermas Mand. I. p. 35, 15 sq. plane eodem modo praedicavit, quo Pseudo-Clemens (Recogn. I, 7. 35. Hom. II, 12). propter solam huius Dei ignorantiam gentiles combustum iri docemur Sim. IV. p. 83, 22—24. unici Dei filium Hermas agnovit, sed eadem ratione, qua etiam acerrimi Judaismi christiani propugnatores uni Deo Spiritum sanctum ad-

[1]) Ad Act. XII, 15: „quod unusquisque nostrum habeat angelum, et in libro Pastoris et multis sanctae scripturae locis invenitur“ (cf. Mand. VI, 2 p. 51, 12 sq.). etiam Walafridus Strabo (Vision. Wettini v. 675) librum Pastoris laudavit.

[2]) cf. R. A. Lipsii perdoctum librum: Zur Quellenkritik des Epiphanios, Vindobon. 1865 p. 60 not.

[3]) cf. Vis. III, 9 p. 25, 21 sq. Sim. IX, 26 p. 137, 24 sq. c. 31 p. 134, 4 sq.

[4]) cf. quae hac de re iam disserui (Apostol. Väter p. 165 sq., Zeitschrift f. wiss. Theologie 1858. III. p. 423 sq.) et quae Lipsius bene addidit in commentatione sua: der Hirte des Hermas und der Montanismus in Rom, Zeitschr. f. wiss. Theologie 1865 III p. 269 sq.

iungebant.[1]) ita Hermas Sim. V, 5 p. 89, 15. IX, 1 p. 112, 18 Spiritum sanctum Dei filium proprium praedicavit. hic filius Dei Sim. IX, 12 p. 125, 11 sq. antiquior dicitur omni creatura, quem pater ipse de sua creatura consuluit. eiusdem nomen immensum est totumque mundum sustentat (Sim. IX, 14 p. 128, 14. 15). hic est filius Dei unigenitus.[2]) sed Hermas etiam alium Dei filium inducere videtur, angelum sex clarissimis angelis clariorem (Sim. IX, 12 p. 126, 7 sq.). ita Ebionaei quidam, teste Epiphanio (Haer. XXX, 16) Christum negabant e Deo patre genitum esse, *ἀλλὰ ἐκτίσθαι, ὡς ἕνα τῶν ἀρχαγγέλων καὶ ἔτι περισσοτέρως, αὐτὸν δὲ κυριεύειν καὶ ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος πεποιημένων*. eadem ratione Christus apud Hermam praeclarissimus est angelus.[3]) ecce alterum Dei filium Christum angelorum principem! Lipsius quidem l. l. p. 279 sq. hos duos Dei filios, divinum et angelicum, unum eundemque existimavit,[4]) sed utriusque discrimen etiam Sim. V., ubi tota Hermae doctrina quodam modo comprehenditur, aperte docet. Dominus, qui est Deus, in parte agri, qui est mundus, vineam sibi plantasse, i. e. populum Dei condidisse dicitur. iam peregrinaturus dominus servum aliquem fidelem vites palis iungere iussit, huius laboris mercedem libertatem pollicitus. nam Deus usque ad reditum suum, i. e. usque ad diem iudicii, populum, quem ipse plantavit, filio suo tamquam servo per sanctos angelos confirmandum et custodiendum tradidit. profecto igitur domino, servus ille, qui est filius Dei, non solum vitibus palos dedit, sed etiam vinea defossa lolia delevit, h. e. servorum Dei iniquitates abolevit. florente autem vinea Dominus ex itinere redux, i. e. iam mundum iudicaturus, valde laetatus est. itaque filium suum et haeredem, i. e. filium unigenitum, amicosque, quos consulere solebat, convocavit et se servum illum non tantum liberum missurum, sed etiam haereditatis socium creaturum esse professus est. quod Domini consilium filius et amici, i. e. Spiritus sanctus et angeli sancti, comprobaverunt. peccata populi Jesu morte abolita esse nemo non videt. itaque in haeredis locum recipitur Jesus a mortuis resuscitatus. servo iam cohaeredi post paucos dies Dominus, qui est Deus, e convivio cibos misit, quos hic satiatus inter conservos, i. e. coetum fidelium, distribuit, qui ei propter haec dona vel *χαρίσματα* gratias quam maximas habent. eo magis servus ille filii socius in haereditate agnoscitur.

1) cf. librum meum: die apostol. Väter p. 167. not. 16.

2) cf. Clem. Recogn. IV, 9. VI, 8. Hom. XI, 24. XVI, 12.

3) cf. quae hac de re iam disserui (apostol. Väter p. 139 not. 1, Zeitschr. f. wiss. Theologie 1858. p. 428 sq.).

4) Spiritum sanctum eiusque singulas vires (*ἅγια πνεύματα*) Lipsius apud Hermam etiam tamquam angelos describi censuit. nam hominem, cui duo spiritus, sanctus et malus, inhabitant (Mand. VI, 1 p. 46, 11 sq. c. 2 p. 49, 7), etiam duos angelos, iustitiae et nequitiae, comitari (Mand. VI, 2 p. 51, 12 sq.). sed alter ab altero spiritus pellitur et impugnatur. Mand. XI. p. 67, 12 sq. primo quidem spiritu divino opponitur spiritus diaboli, qui e pseudoprophetis loquitur, tum inducitur angelus prophetiae, qui hominem spiritu sancto replet (p. 69, 7 sq.). sed spiritus et angelus minime idem valent, eademque ratio inter spiritum sanctum, Dei filium unigenitum, et Christum angelorum principem intercedit, quae inter spiritum propheticum et angelum huic ministrantem. ita Christus archangelus spiritui sancto ministrat, quemadmodum etiam homo *σκεῦος* (Mand. V, 1 p. 46, 3), *ἀγγεῖον* (Mand. V, 2 p. 49, 8) Spiritus sancti appellatur.

ita praeter dominum Deum, qui sibi ipse populum creavit, eius filium haeredemque proprium, qui est Spiritus sanctus, iam habemus filium Dei adoptatum illum servum, cui populi divini custodia angelica commissa est. hic Ebionaeorum archangelo principi plane respondet, quamvis cum Spiritu sancto cui ministrat paulo arctius coniunctus. quod autem ille archangelorum princeps populi divini delicta sponte abolevit, quodam modo respondet Paulinae illi sententiae in epi. ad Philipp. II, 6—8: *ὃς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος. ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.* Hermas enim praeter divinam illam filii Dei formam, qua est Spiritus sanctus, et angelicam, qua populo divino angelos custodes constituit, tertiam novit quodam modo *humanam*. ipsa caro bene sancteque conversata Spiritui sancto adsociatur et locum assequitur divinae habitationis (Sim. V, 6 p. 90, 28), per resurrectionem in sedes divinas elevata. servitutis fidelis, quam Christus angelorum princeps in humana carne Spiritui sancto, Dei filio proprio, praestitit, ea est merces, ut tamquam Dei filius adoptatus inter Deum et Spiritum sanctum ascenderit. haec est iudaizans Hermae *κένωσις*, ita a Paulina diversa, ut Christus, quamvis Spiritus sancti minister, in humana vita et morte obedientiam divinae voluntati praestitam supergressus existimetur. haec est iudaizans Hermae trinitas per filii Dei triplicem formam constructa. [1]) ita filius Dei, qui omni creatura antiquior est, novissimis demum temporibus per carnem manifestatus est (Sim. IX, 12 p. 135, 15 sq.). Hermas Ebionaeorum sententias, qui Christum vel hominem spiritu sancto plenissimum vel archangelum principem statuebant, cum inter se tum cum illa catholicae ecclesiae trinitate coniunxit, quae per patrem, filium et spiritum sanctum efficitur.

Sim. V., totius Hermae doctrinae quasi compendium, etiam de Christi opere et de ecclesia sententiam praebet plane iudaizantem. unicus Deus unicum habet populum, neque plane novus Dei populus per Christum conditus est. Christus eiusdem populi divini, cuius angelicam custodiam diu ante instituerat, delicta in carne humana mortem perpessus delevit. eidem Dei populo Christus e mortuis resuscitatus praecepta divina communicavit. itaque ecclesia omnium prima creata est (Vis. II, 4 p. 11, 20 sq.). iam ante Christum in carne manifestatum per tres illas aetates, quarum tertia prophetarum erat, spiritus sancti vires singulae a iustis hominibus

[1]) hac in re Lipsio assentiri non possum, l. l. p. 279 disserenti: „Um so weniger werden wir ein Recht haben, mit Hilgenfeld (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1858 p. 435) das „Engelwesen“ Christi von seiner irdischen Erscheinung in *dem* Sinne zu scheiden, dass jenes als der eigentlich substantielle Gehalt seiner Persönlichkeit betrachtet würde. Vielmehr ist das *πνεῦμα ἅγιον* in ihm offenbar [?] mit seinem „Engelwesen“ identisch, das eigentlich Substantielle an der historischen Persönlichkeit Jesu ist vielmehr seine *wahrhafte Menschheit*, während das „Engelwesen“ nicht dem Menschen Jesus Christus, sondern nur dem präexistenten Gottessohn, der anderwärts *πνεῦμα ἅγιον* benannt wird, zukommt.“ angelica forma propriam Christi substantiam constituit, accessit humana Jesu forma, quemadmodum Spiritus sanctus seu filius Dei anus illius, quae ecclesiam repraesentat, angelus poenitentiae pastoris formam induit.

portabantur [1]) novum quidem et proprium Christi opus etiam Hermas agnovit, sed opus quoddam supererogationis et extra ordinem factum. quia populus Dei deliquit, filius Dei quod Dominus non mandaverat peregit, carnem humanam induit et paulo ante Domini reditum seu summi iudicis adventum sponte mortem passus est. ita iam christiana ecclesia conditur, sed veteris illius divini populi ordine conservato. ad turrim ecclesiae perficiendam post apostolos, episcopos, magistros et diaconos sanctos, qui fundamenta iecerunt, post martyres christianos, qui ex abysso trahuntur, de terra, i. e. de communi hominum genere, primi ipsi accedunt lapides non politi, i. e. dum vivebant, per fidem Christianis propriam nondum eruditi, [2]) veteres illi iusti, qui *ἐπορεύθησαν ἐν τῇ εὐθύτητι τοῦ κυρίου καὶ κατώρθωσαν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ* (Vis. III, 5 p. 19, 9 sq.). qui sequuntur lapides iam non ipsi accedunt, sed adferuntur et in turris structura ponuntur, i. e. per gratiam Christi recipiuntur. hi sunt, qui plerique e gentibus, pars etiam e Judaeis in Christum, mortuum et resuscitatum crediderunt: *νέοι εἰσὶν ἐν τῇ πίστει* (gentiles fideles) *καὶ πιστοί* (Judaei fideles)· *νουθετοῦνται δὲ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸ ἀγαθοποιεῖν, διότι οὐχ εὑρέθη ἐν αὐτοῖς πονηρία.* [3]) novus igitur coetus fidelium, cuius maxima pars e gentilibus collecta est. sed novus coetus veteris populi divini ordinem prorsus continuat, et ipse angelorum custodiae traditus. etiam post Christi meritum extraordinarium duodecim populi divini tribus supersunt (Sim. IX, 17 p. 131, 17 sq.). evangelium tantum abest, ut legem sustulerit, ut lex sit innovata et ubique terrarum publicata. [4]) etiam fidelium conventus *συναγωγαί* dicuntur, [5]) iustis et fidelibus peccatores et gentiles per se damnati opponuntur. [6])

Hermas haec docens a Pauli doctrina procul abest eique etiam adversatur. ipse Paulus e certo et absoluto duodecim apostolorum ordine (Sim. IX, 17 p. 131, 17 sq.) exclusus, si non reprobatur, tamen in inferiorem magistrorum praedicationis filii Dei ordinem (Sim. IX, 15 p. 129, 23. 24. c. 16 p. 130) recensetur. damnantur autem, quicunque fide christiana recepta cum gentilibus convivunt neque opera fidei (*τὰ ἔργα τῆς πίστεως*) peragunt, adeo ad gentilium mores defecerunt (Sim. VIII, 9 p. 110, 13 sq.). nomen christianum non sufficit ad salutem, nisi spirituum sanctorum virtutes accesserunt (Sim. IX, 13 p. 126, 17 sq.). praeter fidei confessionem etiam opera postulantur (Sim. IX, 21 p. 134, 21 sq.). *οἱ πιστεύσαντες μόνον, τὰ δὲ ἔργα τῆς ἀνομίας ἐργαζόμενοι,* quamvis a Deo et fide christiana non defecerint servisque Dei

[1]) Sim. IX, 15. 16 p. 129, 19 sq. cf. Vis. III, 5 p. 19, 9 sq.

[2]) Lipsius l. l. p. 272 sq. bene quidem monuit, etiam hos iustos veteres non sine Christi nomine et baptismo in Dei regnum intrare (cf. Sim. IX, 12 p. 125, 21 sq. c. 16 p. 130, 11 sq.). sed fidei christiana sigillum in vita ipsa nondum receperunt, apud inferos ab apostolis inaugurati.

[3]) sic emendatam meam sententiam etiam Lipsio, qui l. l. p. 273 sq. nonnulla contra me disputavit, placituram esse spero. bene Lipsius etiam voc. *οὐχ* servavit, a Tischendorfio damnatum.

[4]) Sim. V, 5 p. 89, 20 sq. c. 6 p. 90, 9 sq. VIII, 3 p. 103, 31 sq.

[5]) Mand. XI. p. 69, 3 sq. c. 23 p. 70, 2 sq. cf. epi. Jacob. II, 2 et quae Epiphanius Haer. XXX, 18 de Ebionaeis retulit.

[6]) Vis. I, 4 p. 8, 5. 6. II, 2 p. 10, 8. Mand. IV, 1 p. 42, 3. XI. p. 68, 10. Sim. I. p. 80, 2. 3. IV. p. 83, 17 sq. VIII, 9 p. 110, 16 sq. Sim. IX, 28 p. 140, 9.

hospitia praebuerint (cf. Matth. XXV, 34 sq.), revocantur ad poenitentiam, quam nonnulli iam martyrio praestiterunt (Sim. IX, 10 p. 111, 13 sq.). non mirum, Hermam ita sentientem epistula Jacobi Pauli doctrinam impugnantis libenter usum esse. [1])

quantum inter Barnabae epistulam et Hermae Pastorem discrimen animadvertimus! ibi ad testamentum divinum, quod Christiani demum receperunt, extra ordinem Judaismus accedit (IV. p. 8, 25 sq. IX. p. 28, 8 sq. XIV. p. 46, 8 sq.). hic ad veteris populi divini religionem iudaicam extra ordinem Christianismus accedit. Christi mortem salutariam Barnabas (V. p. 12, 12 sq. VII. p. 20, 17 sq. VIII. p. 24, 24 sq. XII. p. 38, 25 sq.) a prophetis praedictam, Hermas ipsi Deo improvisam descripsit. hanc mortem perpessa caro Christi apud Barnabam (V. p. 14, 8 sq.) divinae gloriae velamen habetur, [2]) apud Hermam divinae gloriae mercedem recepit. vetus lex per Christum ibi (II. p. 4, 25 sq.) abrogatur, hic adimpletur. plane novus ibi (V. p. 12, 32 sq. XIII. p. 44, 22) Dei populus per fidem christianam colligitur, veteris divini populi tribus duodecim hic etiam gentiles fideles complectuntur. duodecim apostolos ab ipso Christo vivente creatos Barnabas (V. p. 14, 5. 6) summos peccatores, Hermas [3]) omni culpa vacuos appellavit.

ita iudaizantem Hermae Pastorem Arianis placuisse non mirabimur, neque mirum est, hunc librum post Arianorum turbas orthodoxae ecclesiae primum occidentis, tum etiam orientis paullatim minus placuisse. nisi historiae lucem omnem fugiamus, [4]) illo libro in antiquissima ecclesia modo non canonico Judaismum christianum iam in catholicae ecclesiae castra transeuntem repraesentari confiteamur oportet.

II. Iam ante quam orthodoxae ecclesiae patronis iudaizans Hermae doctrina displicere coepit, erant qui hoc libro offendebantur. offendebantur autem *Montanismi* defensores propter secundam poenitentiam ipsis adulteris concessam. Tertullianus in „Pastorem moechorum" invectus est (cf. quae ad Mand. IV. p. 41 notavimus). itaque Cotelerius Hermae Pastorem propugnaculum fidei catholicae adversus Montani duritiem appellavit. non defuerunt, qui Hermae Pastorem cum novae illius prophetiae montanisticae motibus vel omnino vel ex parte coniungerent. post Blondellum Dornerus [5]) Hermam tamquam Montanismi praecursorem descripsit. quem secutus A. Ritschl [6]) ipsi Montanismi historiae Hermae Pastorem inseruit. affinitatem aliquam Hermae

[1]) Mand. XII, 5 p. 76, 8. 9. cf. Jacob. IV, 7; c. 6 p. 77, 11. 12. Sim. IX, 23 p. 136, 17. cf. Jac. IV, 12. Sim. IX, 24 p. 137, 3. cf. Jac. I, 5.

[2]) ceterum etiam Barnabas (VII p. 20, 28. XI, p. 38, 15) carnem Christi τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος appellavit, cf. Herm. Sim. V, 6. p. 90, 15 sq.

[3]) Vis. III, 5 p. 18, 21 sq. Sim. IX, 15 p. 129, 23 sq. c. 16 p. 130, 23 sq. c. 25 p. 137, 15 sq.

[4]) ita Lechlerus (das apostol. und das nachapostol. Zeitalter ed. II. Stuttgart. 1857 p. 489 sq.) et H. Hagemann (die römische Kirche und ihr Einfluss auf Disciplin und Dogma in den drei ersten Jahrhunderten, Friburgi Bris. 1864. p. 673) Hermam iudaizare negaverunt.

[5]) Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi, ed. II. p. 185 sq.

[6]) Entstehung der altkathol. Kirche ed. I. (1850) p. 546 sq., cautius in ed. II. (1860) p. 529 sq.

et Montanismi etiam Baurius agnovit.[1]) hanc affinitatem equidem non nego. sed discrepantiam maiorem iudico,[2]) contra R. A. Lipsius[3]) affinitatem discrepantia maiorem defendere coepit.

hanc quaestionem hic solvere nolo. nam obscurae sunt etiam nunc Montanismi origines. Pastorem paulo post tertium seculi secundi decennium[4]) conscriptum esse Lipsio libenter concedo, sed ante medium seculum secundum compositum esse contendo, non vetante Lipsio. equidem et ipse testibus illis credo, qui hunc librum Pio episcopo (136—155) conscriptum esse retulerunt. Gnosticorum sectas antiquiores Hermas iam novit propagatas.[5]) sed Marcionem Romae docentem et Justino Martyri Apol. I. c. 26 p. 70. ibi c. a. 147 p. Chr. bene notum Hermas etiam Lipsio nondum nosse videtur. Antonino Pio iam imperante (138—161 p. Chr.) Hermae Pastorem editum esse concedo, sed primis huius imperatoris temporibus (139—147) editum censeo.[6]) itaque ipsam vitam et mortem Christi, quem Justinus (Apol. I, 46 71) iam ante CL annos natum dixit, Hermas adhuc novissimis temporibus comprehendit[7]). iam hac in re Hermae Pastor paulo antiquior esse videtur illa nova prophetia Montanistarum, qui post Christi et apostolorum tempora iam praeterlapsa novam Spiritus sancti vel Paracleti aetatem omnes praedicabant, huic demum prophetiae novissima tempora vindicantes.[8]) spiritum quidem Dei novissimis

[1]) Christenthum der drei ersten Jahrhunderte. ed. I. (1853) p. 269 sq., ed. II. (1860) p. 294 sq.

[2]) Apostol. Väter p. 177 sq.

[3]) in commentatione illa iam laudata et omnino laudanda: der Hirte des Hermas und der Montanismus in Rom, Zeitschr. f. wiss. Theologie 1865. III. p. 266 sq. 1866. I. p. 27 sq.

[4]) ita ipse censui in libro meo: die apostol. Väter p. 158 sq.

[5]) Vis. III, 7 p. 21, 22—26. Sim. V, 7 p. 91, 9—11 (ubi ad Antinomistarum doctrinam respicitur). VIII, 6 p. 108, 8 sq. IX, 19 p. 133, 10 sq. c. 22 p. 135, 12 sq. quae equidem iam disserui (apostol. Väter p. 177) illis quae Lipsius l. l. p. 283 sq. disputavit, confirmantur potius quam refelluntur. Sim. IX, 21 p. 134, 21 sq. huc non respicit.

[6]) Hagemannus (der Hirte des Hermas, theol. Quartalschrift 1860. I. p. 30 sq.) famem illam Romae ortam, quam Antoninum Pium „per aerarii sui damna emendo et gratis populo dando“ sedasse Julius Capitolinus (c. 8. 9) retulit, apud Hermam (Sim. IX, 26 p. 137, 24 sq. X, 4 p. 148, 27 sq. cf. etiam Vis. III, 9. 25, 7 sq., Mand. II. p. 37, 11 sq. Sim. II, p. 81, 9 sq. etc.) supponi censuit. mihi quidem etiam alter ille filius Dei consentientibus proprio Dei filio et angelorum divino consilio adoptatus et cohaeres creatus Sim. V, 2 p. 85. 26 sq. c. 5 p. 89, 15 sq. c. 6 p. 90, 13 sq.) Antonini Pii aetatem innuere videtur, qui ab Adriano imperatore a. 138 p. Chr. adoptatus ipse M. Annium Verum (M. Aurelium) adoptare debebat (cf. Dion. Cass. LXIX, 21. Spartian. Hadr. c. 24. Ael. Ver. 6. Jul. Capitol. Antonin. P. c. 4. Aurel. Vict. Caes. c. 14). etiam L. Aelius Commodus (Verus Antoninus) ab Antonino Pio vel a M. Aurelio adoptatus est. (cf. Dion. Cass. l. l. et LXXI, 35, Jul. Capitolin. M. Aurel. c. 5). ita duos iam habemus Domini filios. neque multo seriorem Hermae Pastorem iudico, quinto seculi secundi decennio conscriptum. Justinus Martyr aetate paulo serior Apol. I, 1 p. 53 M. Aurelium, a. 147 proconsulari imperio ornatum, iam novit imperii socium, cf. Volkmari commentationem: Die Zeit Justin's des Märtyrers, theol. Jahrb. 1855. p. 235 sq.

[7]) Sim. V, 2 p. 85, 18 sq. c. 5. p. 89, 13 sq. c. 6 p. 90, 3 sq. IX, 12 p. 135, 12 sq.

[8]) cf. praefat. Act. Felic. et Perpetuae, Epiphan. Haer. XLVIII, 8. Tertullian. de virgin. veland. c. 1, de baptismo c. 13.

temporibus renovatum iam Hermas praedicavit,[1]) sed non recenter effusum. idem procul abest a severa Montanistarum doctrina. nam omnibus fere peccatis remissio adnuntiatur, etiam adulterio[2]) et idololatriae,[3]) quibus veniam dari Montanistae negabant.[4]) post fidem receptam una poenitentia conceditur.[5]) poenitentiae quidem certus dies vel terminus statuitur.[6]) sed haec omnia Montani nova prophetia antiquiora esse ex Elxai libro Traiani imperatoris anno tertio (100 p. Chr.) conscripto etiam nunc concludo,[7]) cuius libri fragmenta meae Hermae editioni addenda esse censui.

Elxai prophetiam iam a. 100 p. Chr. conscriptam esse certissime constat.[8]) si enim ipsi prophetae hunc annum profitenti fidem denegare velimus, tamen ut credamus cogimur illa vaticinatione, qua rursus impletis tribus annis Traiani impiorum aquilonis angelorum bellum praedicitur (p. 164 sq.), quod vaticinium eventu caruit. non mirum igitur, quod occidentalis Hermas illius orientalis prophetiae vestigia quodam modo secutus est.

iam prima Hermae visio per anum libellum manibus tenentem efficitur, cuius libelli Hermae praelecti ultima pars omnium rerum mutationem praedixit et promissa electis Dei iam implenda adnuntiavit (Vis. I, 2 p. 5, 21 sq. c. 3 p. 7, 5 sq.). anus illa, quae est ecclesia, adeo ipse Spiritus sanctus (Sim. IX, 1 p. 112, 15 sq.), quum iterum apparuit, eundem librum Hermae describendum tradidit (Vis. II, 1 p. 8, 19 sq.). libellus autem omnibus sanctis certum poenitentiae terminum et calamitatem maximam iam imminentem, Dominum negaturis veniam derogandam nuntiavit (Vis. II, 2. 3 p. 9, 9 sq.). eundem libellum sequentibus revelationibus auctum Hermas urbis Romae presbyteris communicare et bis scriptum Clementi ad exteras civitates missuro, Graptae viduas orbosque admoniturae communicare iubetur. totus igitur Hermae Pastor libelli coelitus traditi fundamento superstructus est. — talem autem libellum vel e coelis demissum vel ab angelo mirae magnitudinis, i. e. filio Dei, quem feminina forma Spiritus sanctus comitabatur, sibi traditum iam Elxai protulit non omnibus quidem, sed solis dignioribus et iuramento adstrictis publicandum (p. 159. 165). filius Dei et Spiritus sanctus, qui apud Hermam iam comprehenduntur, apud Elxaeum adhuc tamquam masculus et femina discernuntur. ceterum iam secretior ille Elxaei liber exitum seculi praedixit (p. 165) et ad poenitentiam agendam monuit, hac quoque in re antiquior, quod poenitentiam cum baptismo repetito coniunxit (p. 158 sq.). Hermas iam unicum

[1]) Vis. II, 2. p. 9, 19 sq. III, 2 p. 15, 1 sq. Mand. IV, 3 p. 44, 5 sq. c. 4 p. 45, 4 sq. c. XII, 3 p. 73, 16 sq. Sim. VIII, 6. p. 107, 25. IX, 14 p. 128, 6.

[2]) Mand. IV, 1. p. 41, 14 sq.

[3]) Vis. II, 2 p. 16, 19 sq. Sim. IX, 26 p. 137, 31 sq. cf. Mand. VIII. p. 59, 4. 5.

[4]) cf. Tertullian. de pudicitia c. 19.

[5]) Mand. IV, 1 p. 41, 20. c. 3 p. 44, 15.

[6]) Vis. II, 2. p. 9, 19 sq. III, 2. p. 15, 1 sq. Mand. IV, 3. p. 44, 5 sq. V, 4 p. 45, 4 sq. XII, 3 p. 73, 16 sq.

[7]) cf. quae hac de re iam monui (apostol. Väter p. 179 sq., Zeitschr. f. wiss. Theologie 1858. III. p. 417 sq.).

[8]) hanc libri antiquitatem praeeunte Ritschelio etiam A. B. van der Vries (de beide Brieven aan de Thessalonicensen, Lugd. Bat. 1865. p. 154 not.) negavit, sed cautius iam Lipsius (Zur Quellenkritik des Epiphanios p. 143, Zeitschr. f. wiss. Theologie 1865. III. p. 289) locutus est.

baptismum docuit (Mand. IV, 3 p. 43, 15 sq.), sed eandem appellationem filii Dei τοῦ μεγάλου βαϭιλέως (cf. p. 159) repetiit (Vis. III, 9 p. 26, 4) et aquae sanctitatem ab Elcesaitis celebratam (cf. p. 161 sq.) ipse docuit (Vis. III, p. 17, 4 sq. Sim. IX, 16 p. 130, 10 sq.).

poenitentiae Hermas certum terminum indixit.[1]) eandem omnibus concessit praeter illos, qui fidem simulaverunt et cum omni nequitia coniunxerunt (Vis. III, 6 p. 20, 4 sq.), qui prorsus a Deo defecerunt (Vis. III, 7 p. 21, 26 sq.) et nomen divinum blasphemiis perfuderunt (Sim. VI, 2 p. 93, 19 sq. VIII, 6 p. 108, 1 sq). sed etiam reprobatis post poenarum cruciatus poenitentiam aliquam concessit (Vis. III, 7 p. 22, 11 sq.). — ita fere iam Elxaeus poenitentiam praedicaverat, ut omnibus peccatis veniam promiserit. omni libidini et impudicitiae, etiam pseudoprophetiae remissio per novum baptismum acquirenda nuntiatur (p. 159 sq.). illis, qui in tentatione nomen christianum negaverunt, ab utroque propheta, Elxaeo (p. 166 sq.) et Herma (Vis. II, 2 p. 10, 19 sq. Sim. IX, 26 p. 137, 1 sq.), venia quaedam conceditur.

Hermas a coniugali quidem consuetudine recedere iubetur (Vis. II, 2 p. 9, 17), sed hac sola ratione, ut ad divinas revelationes praeparetur.[2]) etiam coniugi superstiti secundum matrimonium conceditur (Mand. IV, 4 p. 44, 23 sq.). Elxai matrimonium, quo ipse usus progeniem creavit, ita commendaverat, ut coelibatum plane reprobaverit (p. 162).

Hermas Judaismum christianum, quamvis iam cultiorem, a circumcisione et Essaeorum baptismis repetitis immunem, professus est, Paulo saltem inter apostolos locum denegavit eiusque doctrinam de fide sola iustificante respuit. Elxaeus et ipse Judaismum christianum, sed longe rudiorem et antiquiorem professus est (p. 161 sq.).

ad Hermae iudaizantem de Christo et trinitate doctrinam iam expositam etiam excelsa Christi statura (Sim. IX, 6 p. 118, 12. 13. c. 12 p. 126, 4 sq.) referenda est. adeo maiorem Christi figuram Elxai docuit (p. 157 sq.). etiam triplicem illam Christi formam, quam apud Hermam animadvertimus, Elxaeus praeivit, quippe qui Christum superiorem et inferiorem distinxerit (cf. p. 163). Spiritus sancti virtutes septem Hermas descripsit (Vis. III, 8 p. 23, 4 sq.). septem testes coelestes iam Elxaei liber (p. 159 sq.) numeravit. illa *ἅγια πνεύματα*, quae Hermas memoravit (Sim. IX, 13 p. 126, 15. c. 15 p. 130, 2 sq.), iam Elxaei contestatio praebuit (l. l.).

pseudoprophetas etiam Christianis quae desiderabant pecuniae pretio vaticinantes Hermas Mand. XI. p. 67, 12 sq. descripsit. asseclae autem Elxaei, qui etiam pseudoprophetas ad suam poenitentiam convocavit (p. 159), et ipsi quodam modo pseudoprophetiam exercebant, rebus medicis, magicis, astrologicis et disciplinae inaugurali dediti (cf. p. 164).

quibus omnibus comparatis nullus dubito, Hermae Pastorem inter Elxaei prophetiam antiquiorem et Montani novam prophetiam paulo seriorem medium fere locum occupare. illam Hermas emendatam et eruditam in occidente repetiit, huius duritiem et severitatem nondum

[1]) v. s. p. XXI. not. 6. terminus autem est revelationis et praedicationis notitia, cf. Elxai librum p. 159.
[2]) cf. librum meum: die jüdische Apokalyptik p. 146. 253.

nosse videtur.[1]) utinam etiam nostrae ecclesiae Hermas, quamvis iudaizans, redivivus restitueretur! nam quae ille de senescente ecclesia, de huius praesidum cordibus venenosis (Vis. III, 9 p. 25, 24 sq.), de recreando Christianorum spiritu, de emendandis moribus christianis egregie docuit, etiam nostrae ecclesiae commendanda sunt.

scribebam Jenae m. Febr. a. MDCCCLXVI.

[1]) possis quidem iam Montanistas existimare illos magistros, qui docebant, poenitentiam baptismo seriorem non dari (Mand. IV, 3 p. 43, 15 sq.), nisi haec controversia iam antiquior fuisset. pseudoprophetae autem Mand. XI p. 67, 11 sq. ita describuntur, ut vera prophetia Montanismo similior sit quam falsa. non soli Gnostici, quos equidem (Glossolalie p. 73 sq.) et Lipsius (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1866. I. p. 68 sq.) intelleximus, sed etiam Elcesaitarum similes prophetae intelligendi erunt. ceterum iam Pseudo-Clementi Romano, qui Hom. III, 21 sq. masculinae et femininae prophetiae discrimen exposuit, illud Pastoris Mandatum notum fuisse puto, quamvis hunc inter Hermae testes recensere noluerim. idem etiam ubi nominis divini blasphemiae veniam dari negat (Hom. III, 6. 59. VII, 7. XVI, 10), Hermam (Sim. VI, 2. p. 93, 19 sq. VIII, 6. p. 108, 1 sq.) sequi videtur. Clementem Romanum, sub cuius nomine a. 140—160 Recognitiones et Homiliae conscriptae sunt, Hermas primus tamquam exteris civitatibus librum mittentem induxisse videtur. etiam hac ratione vera Pastoris aetas cognoscitur.

in Prolegomenis ad Barnabae epistulam p. XI. l. 6 l. *ipsi*, non *ipsius*.

in hac Hermae editione Vis. II, 4 p. 11, 17. 18 fortasse scribendum est: *Ἐγώ, φημί, τὴν Σίβυλλαν.* edidi: *ἐγώ φημι Τὴν Σίβυλλαν,* quae scriptio ferri potest.

HERMAE PASTOR.

ΠΟΙΜΗΝ.

Ὅρασις α΄.

Ὁ θρέψας με πέπρακέν με Ῥόδῃ τινὶ εἰς Ῥώμην. μετὰ πολλὰ ἔτη ταύτην ἀνεγνωρισάμην καὶ ἠρξάμην αὐτὴν ἀγαπᾶν ὡς ἀδελφήν. μετὰ χρόνον τινὰ λουομένην εἰς τὸν ποταμὸν τὸν Τίβεριν εἶδον καὶ ἐπέδωκα αὐτῇ τὴν χεῖρα καὶ ἐξήγαγον αὐτὴν ἐκ τοῦ ποταμοῦ. ἰδὼν δὲ τὸ κάλλος αὐτῆς διελογιζόμην ἐν τῇ καρδίᾳ μου λέγων Μακάριος ἤμην, εἰ τοιαύτην γυναῖκα εἶχον καὶ τῷ κάλλει καὶ τῷ τρόπῳ. μόνον τοῦτο ἐβουλευσάμην, ἕτερον δὲ οὐδέν. μετὰ χρόνον τινὰ πορευομένου μου εἰς κώμας καὶ δοξάζοντος τὰς κτίσεις τοῦ θεοῦ, ὡς μεγάλαι καὶ ἐκπρεπεῖς καὶ δυναταί εἰσιν, περιπατῶν ἀφύπνωσα. καὶ πνεῦμά με ἔλαβε καὶ ἀπήνεγκέν με δι᾽ ἀνοδίας τινός, δι᾽ ἧς ἄνθρωπος οὐκ ἐδύνατο ὁδεῦσαι. ἦν δὲ

Ποιμήν c. S., *ἀρχὴ σὺν θεῷ βίβλου λεγομένης Ποιμήν* L., Hermae prophetae ae. *ορασις α΄* c. L., om. S.

Vis. I, I. l. 1. 2. *πέπρακέν με Ῥόδῃ τινὶ εἰς Ῥώμην* c. S. p. (vendidit me in urbe Roma cuidam feminae nomine Rodae) ae. (vendidit me Rodae in regionem Romae), *πεπρακέναι καὶ ὁδόν τινα εἰς Ῥώμην* L., vendidit quandam puellam Romae v. — De Roda cf. Act. XII, 13. 2. *ἀνεγνωρισάμην* c. S., evanuit in L. 3. 4. *χρόνον τινὰ — εἶδον* c. S. et verss., *χρόνον* (cpd.) *πολλου. μένην αὐτὴν δὲ τὸν ποταμὸν Τιβέριον εἶδον* L. sec. Anger. (*χρόνους πολλοὺς . . . . . εἰς τ. ποτ. Τιβ. εἶδον* L. sec. Tischd.), *μετα χρονον τινα ιδον αυτην λουομενην εις τ. ποτ. τ. Τιβεριν* S.*_** (qui sequenti *ειδον* puncta imposuit, quamvis rursus abstersa). 5. *τὴν χεῖρα* c. S., *χεῖρα* L. — *ἐξήγαγον* c. S. et verss., *ἐξέβαλον* L. 6. *ἰδὼν δὲ τὸ κάλλος αὐτῆς* c. L. p. ae., *ταυτης ουν ιδων το καλλος* S., visaque ea v. 7. *μακάριος* c. S. et verss., *αριστόν* vel *αρεστόν* L. (Ang.), *εὐτυχής* male S. apogr. II et Tischd. 8. *τῷ τρόπῳ* c. S., *τοῖς τρόποις* L. 9. *οὐδέν* c. L S.*_**, *ουδε εν* S. — *κώμας* c. S. L. ae. (cum rusticarer inter pagos), ad civitatem Ostiorum p. — *καὶ δοξάζοντος* c. S. et verss., *ἐδόξαζον* L. — *ὡς* c. S. L (Ang.) v. ae., *ὅτι* L. (Tischd.) p. 11. *καὶ ἐκπρεπεῖς καὶ δυναταί* c. S. (correcto voc. *δυνατοι*) p. ae., *καὶ δυναταὶ καὶ εὐπρεπεῖς* L., *δυναταί* om. v. 12. *ἀπήνεγκέν με* c. S. et verss., *ἀπήγαγε* L. 12. 13. *δι᾽ ἀνοδίας τινός* c. S., *ἀνόδου ἀσκίνου* L. 13. *ἄνθρωπος* c. S., *ὁ ἄνθρωπος* L. — *ἐδύνατο* c. S., *ἠδύνατο* L.

ὁ τόπος κρημνώδης καὶ ἀπερρωγὼς ἀπὸ τῶν ὑδάτων. διαβὰς οὖν τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον ἦλθον εἰς τὰ ὁμαλὰ καὶ τιθῶ τὰ γόνατά μου καὶ ἠρξάμην προσεύχεσθαι τῷ κυρίῳ καὶ ἐξομολογεῖσθαι τὰς ἁμαρτίας μου. προσευχομένου δέ μου ἠνοίγη ὁ οὐρανός, καὶ βλέπω τὴν γυναῖκα ἐκείνην ἣν ἐπεθύμησα ἀσπαζομένην με ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ λέγουσαν Ἑρμᾶ, χαῖρε. βλέψας δὲ εἰς αὐτὴν λέγω αὐτῇ Κυρία, τί σὺ ὧδε ποιεῖς; ἡ δὲ ἀπεκρίθη μοι Ἀνελήμφθην, ἵνα σου τὰς ἁμαρτίας ἐλέγξω πρὸς τὸν κύριον. λέγω αὐτῇ Νῦν σύ μου ἔλεγχος εἶ; Οὔ, φησίν, ἀλλ' ἄκουσόν μου τὰ ῥήματα ἅ σοι μέλλω λέγειν. ὁ θεὸς ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κατοικῶν καὶ κτίσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὰ ὄντα καὶ πληθύνας καὶ αὐξήσας ἕνεκεν τῆς ἁγίας ἐκκλησίας αὐτοῦ ὀργίζεταί σοι ὅτι ἥμαρτες εἰς ἐμέ. ἀποκριθεὶς αὐτῇ λέγω Εἰς σὲ ἥμαρτον; ποίῳ τρόπῳ; ἢ πότε σοι αἰσχρὸν ῥῆμα ἐλάλησα; οὐ πάντοτέ σε ὡς κυρίαν ἡγησάμην; οὐ πάντοτέ σε ἐνετράπην ὡς ἀδελφήν; τί μου καταψεύδῃ, ὦ γύναι, τὰ πονηρὰ ταῦτα καὶ ἀκάθαρτα; γελάσασά μοι λέγει Ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀνέβη ἡ ἐπιθυμία τῆς πονηρίας. ἤ σοι οὐ δοκεῖ ἀνδρὶ δικαίῳ πονηρὸν πρᾶγμα εἶναι, ἐὰν ἀναβῇ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν καρδίαν ἡ πονηρὰ ἐπιθυμία; ἁμαρτία γέ ἐστιν, καὶ μεγάλη, φη-

I. 1. ἀπερρωγώς c. L., απερρηγως S. 2. τὰ ὁμαλά c. S. et L. (in margine), τὰς ὄχθας L (in textu). 3. τιθῶ c. S., ἐπιθῶ L. — γόνατά μου c. L. p. ae., μου om. S. v. 3. 4. τῷ κυρίῳ c. L. et verss., τω θεω S. 4. τὰς ἁμαρτίας μου c. L. et verss., τὰς ἁμαρτίας (*⁎* μου τας αμαρτιας) S. 5. ἠνοίγη c. S. (ηνυγη), ἠνοίχθη L. — ἐκείνην c. S. et verss. 6. καί ante λέγουσαν c. L. v. ae., om. S. 7. βλέψας δὲ εἰς αὐτὴν λέγω αὐτῇ c. S. et verss., ἐμβλέψας δὲ αὐτῇ λέγω L. 8. τί σύ c. L S.*⁎*, τι S. — ἀπεκρίθη μοι c. S. v. p., φησίν L. ae. — ἀνελήμφθην c. S., [ἀνελ]ήφθην L. 9. τὸν antea κύριον c. S., om. L. 11. μου c. L. p. ae., om. S. (v.). 12. καὶ κτίσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὰ ὄντα. cf. Origenis in Joan. Tom. I, 18 (Opp. IV, 19): ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἐποίησεν ὁ θεός, ὡς ἡ μήτηρ τῶν ἑπτὰ μαρτύρων ἐν Μακαβαϊκοῖς καὶ ὁ τῆς μετανοίας ἄγγελος ἐν τῷ Ποιμένι ἐδίδαξε. 13. ἁγίας c. S. et verss., om. L. 15. τρόπῳ c. L. S.*⁎*, τοπω S. — πότε c. L. S.*⁎*, ποτε δε S. — ῥῆμα c. S., λόγον L. 16. σε c. S. et verss., om. L. 16. 17. οὐ πάντοτε — ἡγησάμην om. p. κυρίαν c. v. ae., θεαν S., θυγατέραν L. — ἡγησάμην c. S., ἡγούμην L. (Tischd., ἡγουμένου c. seq. οὐ Anger.). 17. σε ἐνετράπην ὡς ἀδελφήν c. S., με ἐκατάκρινας L. — τί c. S., διὰ τί L. 18. ὦ ante γύναι c. S., om. L. — καὶ ἀκάθαρτα c. S. p. ae., om. L. v. 19. ἡ ante ἐπιθυμία c. S., om. L., μοι c. S.*⁎* L. verss., σοι S. (a Tischdf. non notatus). 20. πονηρίας c. S. et verss., πορνείας L. — ἤ οὐ δοκεῖ σοι c. S.*⁎* et verss., καὶ οὐ δοκεῖ σοι L., η σοι δοκει σοι S. 21. αὐτοῦ ἐπὶ τὴν καρδίαν c. S., ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ L. 22. ἁμαρτία γέ ἐστιν καὶ μεγάλη c. S. v. p., ἁμ. γάρ ἐστι μεγάλη L.

σίν· ὁ γὰρ δίκαιος ἀνὴρ δίκαια βουλεύεται. ἐν τῷ οὖν δίκαια βουλεύεσθαι αὐτὸν κατορθοῦται ἡ δόξα αὐτοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ εὐκατάλλακτον ἔχει τὸν κύριον ἐν παντὶ πράγματι αὐτοῦ· οἱ δὲ πονηρὰ βουλευόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν θάνατον καὶ αἰχμαλωτισμὸν ἑαυτοῖς ἐπισπῶνται, μάλιστα οἱ τὸν αἰῶνα τοῦτον περιποιούμενοι καὶ γαυριῶντες ἐν τῷ πλούτῳ αὐτῶν καὶ μὴ ἀντεχόμενοι τῶν ἀγαθῶν τῶν μελλόντων. Πολλὰ μεταμελήσουσιν αἱ ψυχαὶ αὐτῶν, οἵτινες οὐκ ἔχουσιν ἐλπίδα, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἀπεγνώκασιν καὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν. ἀλλὰ σὺ προσεύχου πρὸς τὸν θεόν, καὶ ἰάσεται τὰ ἁμαρτήματά σου καὶ ὅλου τοῦ οἴκου σου καὶ πάντων τῶν ἁγίων.

II. Μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτὴν τὰ ῥήματα ταῦτα ἐκλείσθησαν οἱ οὐρανοί· κἀγὼ ὅλος ἤμην πεφρικὼς καὶ λυπούμενος. ἔλεγον δὲ ἐν ἐμαυτῷ Εἰ αὕτη μοι ἡ ἁμαρτία ἀναγράφεται, πῶς δυνήσομαι σωθῆναι; ἢ πῶς ἐξιλάσομαι τὸν θεὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν μου τῶν τελείων; ἢ ποίοις ῥήμασιν ἐρωτήσω τὸν κύριον ἵνα ἱλατεύσῃ μοι; ταῦτά μου συμβουλευομένου καὶ διακρίνοντος ἐν τῇ καρδίᾳ μου, βλέπω κατέναντί μου καθέδραν λευκὴν ἐξ ἐρίων λευκῶν γεγονυῖαν μεγάλην· καὶ ἦλθε γυνὴ πρεσβῦτις ἐν ἱματισμῷ λαμπροτάτῳ, ἔχουσα βιβλίον εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἐκάθισε μόνη καὶ ἠσπάσατό με Ἑρμᾶ χαῖρε. κἀγὼ λυπούμενος καὶ κλαίων εἶπον Κυρία, χαῖρε. ἡ δὲ εἶπέ

I. 1. *βουλεύεται* c. S. et verss., *καλεύεται* L. (Tischd., *κελεύεται* Anger.). 2. *αὐτοῦ* c. L. et S.***, *αὐτῶν* S. 3. *τοῖς οὐρανοῖς* c. S., *τῷ οὐρανῷ* L. 4. *αὐτοῦ* c. S. V. p., om. L. — *δὲ πονηρὰ* c. S. et verss., *δὲ πάλιν* L. 7. *γαυριῶντες* c. S. et verss., *γῆν ἐρῶντες* L. 8. *τῶν ἀγαθῶν τῶν μελλόντων* c. S., *τῶν μελλόντων ἀγαθῶν* L. 8. 9. *πολλὰ μεταμελήσουσιν* c. L. ae., *μετανοήσουσιν* S. 9. *ἐλπίδα* c. S. et verss., *ἐλπίδας* L. 10. *ἀπεγνώκασιν* c. S. (cf. verss.), *ἀπεδώκασι* L. 11. *τὰ ἁμαρτήματά σου* c. S., *σου τὰ ἁμ.* L. 12. *ὅλου τοῦ οἴκου σου* c. S. et verss., *ὅλον τὸν οἶκόν σου* L.

II. 15. *ἐμαυτῷ* c. S., *ἑαυτῷ* L. — *Εἰ* c. L. v. p., *η* S. (non notatus a Tischendorfio). 16. *ἡ* ante *ἁμαρτία* c. S., om. L. 17. *ἐξιλάσομαι* c. S. et verss., *ἐξιλεώσομαι* L. 18. *ἢ* ante *ποίοις* c. S.** et *** p. ae., om. L. v. — *ἱλατεύσῃ* c. L., *ιλατευσητε* (i. e. *ἱλατεύσηται*) S. 19. *διακρίνοντος* c. S. v. ae., *διαλογιζομένου* L. (p?). — *τῇ* ante *καρδίᾳ* c. L. et S.**, om. S. 20. *μου* post *καρδίᾳ* c. S. et verss., om. L. — *κατέναντι* c. S., *κατενώπιον* L. 21. *λευκῶν* c. L., om. S., *χιονινων* S.*** — *ἦλθε* c. L., *ηλθεν* S. — *πρεσβῦτις*. S. *πρεσβυτεις*, L. *πρεσβύτης*. 23. *ἐκάθισε* c. L., *εκαθισεν* S. — *ἠσπάσατο* c. L. et verss., *ἀσπάζεται* S. 23. 24. *κἀγὼ — χαῖρε* c. S. (ubi *χαίρων* *** emendavit *κλαίων*) et verss., om. L. propter homoeoteleuton. 24. *ἡ δὲ εἶπε* c. L. v. p., *και ειπεν* S.

μοι Τί στυγνός, Ἑρμᾶ, ὁ μακρόθυμος καὶ ἀστομάχητος, ὁ πάντοτε γελῶν, τί οὕτω κατηφὴς τῇ ἰδέᾳ καὶ οὐχ ἱλαρός; κἀγὼ εἶπον αὐτῇ Κυρία, ὀνειδισμός μοι γέγονεν ὑπὸ γυναικὸς ἀγαθωτάτης λεγούσης μοι ὅτι ἥμαρτον εἰς αὐτήν. ἡ δὲ ἔφη Μηδαμῶς ἐπὶ τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ τὸ πρᾶγμα τοῦτο. ἀλλὰ πάντως ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀνέβη περὶ αὐτῆς. ἔστι μὲν τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ ἡ τοιαύτη βουλὴ ἁμαρτίαν ἐπιφέρουσα· πονηρὰ γὰρ βουλὴ καὶ ἔκφρικτος εἰς πάνσεμνον πνεῦμα καὶ ἤδη δεδοκιμασμένον, ἐὰν ἐπιθυμήσῃ πονηρὸν ἔργον, καὶ μάλιστα Ἑρμᾶς ὁ ἐγκρατής, ὁ ἀπεχόμενος πάσης ἐπιθυμίας πονηρᾶς καὶ πλήρης πάσης ἁπλότητος καὶ ἀκακίας μεγάλης. III. ἀλλ' οὐχ ἕνεκα τούτου ὀργίζεταί σοι ὁ θεός, ἀλλ' ἵνα τὸν οἶκόν σου τὸν ἀνομήσαντα εἰς τὸν κύριον καὶ εἰς ὑμᾶς τοὺς γονεῖς αὐτῶν ἐπιστρέψῃς. ἀλλὰ φιλότεκνος ὢν οὐκ ἐνουθέτεις σου τὸν οἶκον, ἀλλ' ἀφῆκας αὐτὸν καταφθαρῆναι δεινῶς· διὰ τοῦτό σοι ὀργίζεται ὁ κύριος· ἀλλ' ἰάσεταί σου πάντα τὰ προγεγονότα πονηρὰ ἐν τῷ οἴκῳ σου· διὰ γὰρ τὰ ἐκείνων ἁμαρτήματα καὶ ἀνομήματα σὺ κατεφθάρης ἀπὸ τῶν βιωτικῶν πράξεων. ἀλλ' ἡ πολυσπλαγχνία τοῦ κυρίου ἠλέησέ σε καὶ τὸν οἶκόν σου καὶ ἰσχυροποιήσει σε καὶ θεμελιώσει σε ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. σὺ μόνον μὴ ῥᾳθυμήσῃς, ἀλλὰ εὐψύχει καὶ ἰσχυροποίει σου τὸν οἶκον. ὡς γὰρ ὁ χαλκεὺς σφυροκοπῶν τὸ ἔργον

II. 1. *μοι* c. S. v. p., om. L. ae. — *Ἑρμᾶ* c. S. v. ae., om. L. p. — *ἀστομάχητος* c. S., *ἀστονάχητος* L. 3. *κἀγὼ εἶπον* c. S., *καὶ εἶπον* L. — *κυρία, ὀνειδ. μοι γέγονεν* c. S.*** (ubi *μοι γε* abscissum videtur), v., om. S. L. p. ae. 4. *ὑπὸ* c. S., *ὑπό τινος* L. — *μοι* c. L. p. ae., om. S. v. 5. 6. *τὸ πρᾶγμα τοῦτο* c. S. p. ae., *τοιοῦτον πρᾶγμα* L. v. 7. *ἔστι* c. L., *εστιν* S. 8. 9. *ἔκφρικτος* c. L. et verss., *ἔκπληκτος* S. 10. *ἐπιθυμήσῃ* c. S. et verss., *ἀναβῇ ἐπιθυμία ἥ* L. 11. *ὁ ἀπεχόμενος* c. S., *καὶ ἀπεχ.* L. 12. *πάσης* c. S. v. p., om. L. ae.

III. 13. *σοι* c. L. S.*** p. ae., om. S. 14. *καὶ εἰς ὑμᾶς* c. L. p. ae., *η αυτους* (*** *και εις ημας*) *η* (*** improbavit) S. 15. *ἐπιστρέψῃς* c. L. S.***, *επιστρεψη* S. 16. *ἀφῆκας* c. L., *αφηκες* S. 17. *δεινῶς* c. L. et verss., om. S. — *σοι ὀργίζεται* c. S., *ὀργίζεταί σοι* L. 18. *προγεγονότα* c. S. et verss., *γεγονότα* L. — *πονηρά* c. S.*** L., *τα πονηρα* S. 19. *σου* c. L. S.*** et verss., om. S. — *τὰ ἐκείνων ἁμαρτήματα* c. L., *τας εκ. αμαρτιας* S. 20. *βιωτικῶν* c. L. S.*** et verss., *ιδιωτικων* S. — *πράξεων* c. S. p., *πραγμάτων* L. 21. *πολυσπαγχνία* c. S. (*πολυσπλαγχια*), *πολλὴ ἡ εὐσπλαγχνία* L. — *ἠλέησε* c. S., *ηλεησεν* S. 22. *καὶ ἰσχυροποιήσει σε καὶ θεμελιώσει σε* c. S. et verss., *ἰσχυροποίησε καὶ ἐθεμελίωσεν* L. 23. *ῥᾳθυμήσῃς* c. S., *ῥᾳθυμήσεις* L. — *ἰσχυροποίει* c. S. v. ae., *ἰσχυροποιήσεις* L. 24. *ὁ χαλκεύς* c. S., *χαλκεύς* L.

αὐτοῦ περιγίνεται τοῦ πράγματος οὗ θέλει, οὕτως καὶ ὁ λόγος ὁ καθημερινὸς ὁ δίκαιος περιγίνεται πάσης πονηρίας. μὴ διαλίπῃς οὖν νουθετῶν σου τὰ τέκνα· οἶδα γὰρ ὅτι ἐὰν μετανοήσωσιν ἐξ ὅλης καρδίας αὐτῶν, ἐγγραφήσονται εἰς τὰς βίβλους τῆς ζωῆς μετὰ τῶν ἁγίων. μετὰ τὸ παυθῆναι αὐτῆς τὰ ῥήματα ταῦτα λέγει μοι Θέλεις ἀκοῦσαί μου ἀναγινωσκούσης; λέγω κἀγώ Θέλω, κυρία. λέγει μου Γενοῦ ἀκροατὴς καὶ ἄκουε τὰς δόξας τοῦ θεοῦ. ἤκουσα μεγάλως καὶ θαυμαστῶς ὃ οὐκ ἴσχυσα μνημονεῦσαι· πάντα γὰρ τὰ ῥήματα ἔκφρικτα ἃ οὐ δύναται ἄνθρωπος βαστάσαι. τὰ οὖν ἔσχατα ῥήματα ἐμνημόνευσα· ἦν γὰρ ἡμῖν σύμφορα καὶ ἥμερα· Ἰδοὺ ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων ὁ ἀοράτῳ δυνάμει κραταιᾷ καὶ τῇ μεγάλῃ συνέσει αὐτοῦ κτίσας τὸν κόσμον καὶ τῇ ἐνδόξῳ αὐτοῦ βουλῇ περιθεὶς τὴν εὐπρέπειαν τῇ κτίσει αὐτοῦ καὶ τῷ ἰσχυρῷ ῥήματι πήξας τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελώσας τὴν γῆν ἐπὶ ὑδάτων καὶ τῇ ἰδίᾳ σοφίᾳ καὶ προνοίᾳ κτίσας τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἣν καὶ ηὐλόγησεν, ἰδοὺ μεθιστάνει τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰ ὄρη καὶ τοὺς βουνοὺς καὶ τὰς θαλάσσας, καὶ πάντα ὁμαλὰ γίνεται τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ, ἵνα ἀποδῷ αὐτοῖς τὴν εὐλογίαν ἣν ἐπηγγείλατο μετὰ πολλῆς δόξης καὶ χαρᾶς, ἐὰν τηρήσωσι τὰ νόμιμα τοῦ θεοῦ ἃ παρέλαβον ἐν μεγάλῃ πίστει.

IV. Ὅτε οὖν ἐτέλεσεν ἀναγινώσκουσα καὶ ἠγέρθη ἀπὸ τῆς καθέδρας, ἦλθον τέσσαρες νεανίαι καὶ ἦραν τὴν

III. 1. *καὶ* c. S. v. p., om. L. 2. *ὁ* ante *καθημερινός* c. S., om. L. — *ὁ δίκαιος* c. S. et verss., *καὶ δίκαιος* L. 3. *σου τὰ* c. L., *σου και* (*** improbavit *και*) *τὰ* S. — *οἶδα* c. S. p. ae., *οἶδας* L. 4. *μετανοήσωσιν* c. L., *μετανοησουσιν* S. 6. *παυθῆναι* c. L., *παηναι* S. — *ταῦτα* c. S. (a Tischd. non notato) et verss., om. L. 7. *κυρία* c. S. v., *μου* add. L. ae. 9. *μεγάλως καὶ θαυμαστῶς ὅ* c. S. v., *μεγάλας καὶ θαυμαστὰς ὧν* L. 11. *βαστάσαι* c. S. et verss., *συνιέναι* L. — *τὰ οὖν ἔσχατα ῥήματα* c. S., *τῶν οὖν ἐσχάτων ῥημάτων* L. 12. *σύμφορα καὶ ἥμερα* c. L. v. p., *σμφορα και ημερα* (*** *εξ ημεραι και εν συμφορα ημην*) S. 13. *ὁ ἀοράτῳ* (cf. Vis. III, 3 p. 17, 17. 18) c. v. (qui invisibili), *ον αγαπω* S., *ὃς ἀγανῷ* (sec. Tischd.), *ὃν ἀγαπῷ* (sec. Anger.) L., virtute sustentabili (l. insustentabili = *ἀφορήτῳ*) p., in misericordia sua et in amore suo ae. — *κραταιᾷ* c. S.*** (*κρατα* S.), *καὶ κραταιᾷ* L. — *καὶ τῇ μεγάλῃ* c. S. et verss., *ὁ τῇ μεγάλῃ* L. 14. *αὐτοῦ* ante *βουλῇ* c. L. p. ae., om. S. v. 15. *αὐτοῦ* c. S. et verss., om. L. 17. *ὑδάτων* c. S., *τῶν ὑδ.* L. 18. *ἁγίαν* c. S. et verss., om. L. — *ηὐλόγησεν* c. S., *εὐλόγησεν* L. 20. *γίνεται* c. S., *γίνονται* L. 21. *ἀποδῷ αὐτοῖς* c. L. S.***, *αποδοι αυτου* S. 23. *ἃ παρέλαβον* c. S., *ἅπερ ἔλαβον* L.

IV. 24. *ὅτε οὖν* c. L. S.*** et verss., om. S. 25. *ἦλθον* c. L., *ἦλθαν* S. — *νεανίαι* c. S., *νεανίσκοι* L. 25 — p. 8, 1. *καὶ ἦραν τὴν καθέδραν* c. L. S.*** et verss., om. S.

καθέδραν καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὴν ἀνατολήν· προσκαλεῖται δέ με καὶ ἥψατο τοῦ στήθους μου καὶ λέγει μοι Ἤρεσέ σοι ἡ ἀνάγνωσίς μου; καὶ λέγω αὐτῇ Κυρία, ταῦτά μοι τὰ ἔσχατα ἀρεστά, τὰ δὲ πρότερα χαλεπὰ καὶ σκληρά. ἡ δὲ ἔφη μοι λέγουσα Ταῦτα τὰ ἔσχατα τοῖς δικαίοις, τὰ δὲ πρότερα τοῖς ἔθνεσιν καὶ τοῖς ἀποστάταις. λαλούσης αὐτῆς μετ᾽ ἐμοῦ δύο τινὲς ἄνδρες ἐφάνησαν καὶ ἦραν αὐτὴν ἐπὶ τῶν ἀγκώνων καὶ ἀπῆλθον, ὅπου καὶ ἡ καθέδρα, πρὸς τὴν ἀνατολήν. ἱλαρὰ δὲ ἀπῆλθεν, καὶ ὑπάγουσα λέγει μοι Ἀνδρίζου, Ἑρμᾶ.

Ὅρασις β΄.

I. *Πορευομένου μου εἰς κώμας κατὰ τὸν καιρὸν ὃν καὶ πέρυσι περιπατῶν ἀνεμνήσθην τῆς περυσινῆς ὁράσεως, καὶ πάλιν με αἴρει πνεῦμα καὶ ἀποφέρει εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ὅπου καὶ πέρυσιν. ἐλθὼν οὖν εἰς τὸν τόπον τιθῶ τὰ γόνατα καὶ ἠρξάμην προσεύχεσθαι τῷ κυρίῳ καὶ δοξάζειν αὐτοῦ τὸ ὄνομα, ὅτι με ἄξιον ἡγήσατο καὶ ἐγνώρισέ μοι τὰς ἁμαρτίας μου τὰς προτέρας. μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με ἀπὸ τῆς προσευχῆς βλέπω ἀπέναντί μου τὴν πρεσβυτέραν, ἣν καὶ πέρυσιν ἑωράκειν περιπατοῦσαν καὶ ἀναγινώσκουσαν βιβλαρίδιον. καὶ λέγει μοι Δύνῃ ταῦτα τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ θεοῦ ἀναγγεῖλαι; λέγω αὐτῇ Κυρία, τοσαῦτα μνημονεῦσαι οὐ δύναμαι·*

IV. 3. *καὶ* ante *λέγω* c. S. p. ae., om. L. v. 4. *τὰ ἔσχατα ἀρεστά, τὰ δὲ πρότερα* c. L. et verss., *τα εσχατα* (*** add. *αρεσκι τα δε προτερα*) S. 6. *πρότερα* c. L. v. p., *πρῶτα* S. — *ἔθνεσιν* c. S. p. ae., *ἐθνικοῖς* L. v. 7. *τινὲς ἄνδρες ἐφάνησαν* c. S. p. v., *ἄνδρες ἦλθον* L. ae. 8. *ἐπὶ* ante *τῶν ἀγκώνων* ipse addidi. — *ἀπῆλθον* c. L., *απηλθαν* S. — *καὶ ἡ* c. L. v. p., *η* S. 9. *ὑπάγουσα* c. S., *ἀπάγουσα* L. 10. *μοι* c. L. et verss., om. S.

Vis. II, I. 12. *κώμας* (cf. p. 3, 10) c. S. ae., *κώμην* L.; *Κοῦμαι*, i. e. Cumae, v. p. legerunt. 13. *καὶ* ante *πέρυσι* c. S., qui exhibet *κε* (*** *και*) *περσι* (*** *περυσι*) et v., om. L. p. ae. 13. *περαπατῶν* c. S. v. p., *περιεπατουν* L. 15. *πέρυσιν* c. L., *πέρυσι* S. 18. *προτέρας* c. L., *πρότερον* S. 19. *μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναι* c. L., *μετα το* (*** add. h. l. *δε*) *εγερθηνε* S. 20. *ἀπέναντι* c. S., *κατέναντι* L. — *πέρυσιν* c. L. v., *πρότερον* S. 21. *βιβλαρίδιον* c. S., *βιβλιδάριον* L. 22. *ἀναγγεῖλαι* c. S., *ἀπαγγεῖλαι* L.

δὸς δή μοι τὸ βιβλίδιον, ἵνα μεταγράψωμαι αὐτό. Λάβε, φησίν, αὐτὸ καὶ ἀποδώσεις μοι. ἔλαβον ἐγὼ καὶ εἴς τινα τόπον τοῦ ἀγροῦ ἀναχωρήσας μετεγραψάμην πάντα πρὸς γράμμα. οὐχ ηὕρισκον γὰρ τὰς συλλαβάς. τελέσαντος οὖν μου τὰ γράμματα τοῦ βιβλιδίου ἐξαίφνης ἡρπάγη μου ἐκ τῆς χειρὸς τὸ βιβλίδιον· ὑπὸ τίνος δὲ οὐκ εἶδον.

II. Μετὰ δὲ δέκα καὶ πέντε ἡμέρας νηστεύσαντός μου καὶ πολλὰ ἐρωτήσαντος τὸν κύριον ἀπεκαλύφθη μοι ἡ γνῶσις τῆς γραφῆς. ἦν δὲ γεγραμμένα ταῦτα Τὸ σπέρμα σου, Ἑρμᾶ, ἠθέτησαν εἰς τὸν θεὸν καὶ ἐβλασφήμησαν εἰς τὸν κύριον καὶ προέδωκαν τοὺς γονεῖς αὐτῶν ἐν πονηρίᾳ μεγάλῃ καὶ ἤκουσαν προδόται γονέων καὶ προδόντες οὐκ ὠφελήθησαν, ἀλλ' ἔτι προσέθηκαν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν τὰς ἀσελγείας καὶ συμφυρμοὺς πονηρίας, καὶ οὕτως ἐπλήσθησαν αἱ ἀνομίαι αὐτῶν. ἀλλὰ γνώρισον ταῦτα τὰ ῥήματα τοῖς τέκνοις σου πᾶσι καὶ τῇ συμβίῳ σου τῇ μελλούσῃ σου ἀδελφῇ· καὶ γὰρ αὕτη οὐκ ἀπέχεται τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ πονηρεύεται· ἀλλ' ἀκούσασα τὰ ῥήματα ταῦτα ἀφέξεται καὶ ἕξει ἔλεος. μετὰ τὸ γνωρίσαι σε ταῦτα τὰ ῥήματα αὐτοῖς ἃ ἐνετείλατό μοι ὁ δεσπότης ἵνα σοι ἀποκαλυφθῇ, τότε ἀφίενται αὐτοῖς αἱ ἁμαρτίαι πᾶσαι ἃς πρότερον ἥμαρτον· καὶ πᾶσιν τοῖς

I. 1. δή c. L., δε S. — βιβλίδιον c. S., βιβλιδάριον L. — μεταγράψωμαι c. S., μεταγράψω L. — αὐτό c. L. et S.***, αυτον S. 1. 2. Λάβε — ἐγώ c. L. S.*** (qui solum αυτο om.) v., ἔλαβον S. (p.), ἔλαβον ἐγώ ae. 1—4. Clemens Alex. Strom. VI, 15, 131 p. 806: ἣ γὰρ οὐχὶ καὶ ἐν τῇ ὁράσει τῷ Ἑρμᾷ ἡ δύναμις ἐν τῷ τύπῳ τῆς Ἐκκλησίας φανεῖσα ἔδωκεν τὸ βιβλίον εἰς μεταγραφήν, ὃ τοῖς ἐκλεκτοῖς ἀναγγελῆναι ἐβούλετο. τοῦτο δὲ μετεγράψατο πρὸς γράμμα, φησί, μὴ εὑρίσκων τὰς συλλαβὰς τελέσαι. 4. ηὕρισκον c. S., εὕρισκον L. 5. μου c. L. et verss., om. S. — βιβλιδίου c. S., βιβλιδαρίου L. 6. ἐκ c. S., ἀπό L. 6. τὸ βιβλίδιον c. S. et verss., om. L. — δέ c. L. S.*** et verss., om. S. — εἶδον c. S. v., οἶδα L.

II. 7. δέκα καὶ πέντε ἡρέρας c. S., ἡμέρας ιε' L. 10. Ἑρμᾶ c. S. et verss., om. L. — ἠθέτησαν c. S., ηθετησεν L. 10. 11. ἐβλασφήμησαν c. S. et verss., ἐβλασφήμησεν L. 11. προέδωκαν c. S. et verss., προέδωκε L. — αὐτῶν c. S. et verss., αὐτοῦ L. 12. πονηρίᾳ c. S. v. p., ἁμαρτίᾳ L. 14. 15. τὰς ἀσελγείας — αἱ ἀνομίαι αὐτῶν c. S. (cf. v. p.), καὶ ταῖς ἀσελγείαις καὶ συμφοραῖς αὐτῶν καὶ πονηρίαις L., om. ae. 17. σου τῇ μελλούσῃ σου ἀδελφῇ c. S.*** v. p., prius σου om. L., posterius S., futurae tuae ae. 18. τῆς γλώσσης c. S., τῇ γλώσσῃ L. 19. τὰ ῥήματα ταῦτα c. S., ταῦτα τὰ ῥήματα L. — ἕξει c. L. et verss., εξεις S. — μετά c. S. v. (ut videtur) p., καὶ μετά L. ae. 21. τότε c. L. S.*** et verss., ποτε S. 22. καὶ πᾶσιν c. S. v. p. ae., πᾶσι δέ L.

ἁγίοις ἄφεσιν ἐπάγει τοῖς ἁμαρτήσασι μέχρι ταύτης τῆς ἡμέρας, ἐὰν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας μετανοήσωσι καὶ ἄρωσιν ἀπὸ τῶν καρδιῶν αὐτῶν τὰς διψυχίας. ὤμοσε γὰρ ὁ δεσπότης κατὰ τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ· ἐὰν ὡρισμένης τῆς ἡμέρας ταύτης ἔτι ἁμάρτησις γένηται, μὴ ἔχειν αὐτοὺς σωτηρίαν· ἡ γὰρ μετάνοια τοῖς δικαίοις ἔχει τέλος· πεπλήρωνται αἱ ἡμέραι μετανοίας πᾶσι τοῖς ἁγίοις· τοῖς δὲ ἔθνεσι μετάνοιά ἐστιν ἕως ἐσχάτης ἡμέρας. ἐρεῖς οὖν τοῖς προηγουμένοις τῆς ἐκκλησίας ἵνα κατορθώσωνται τὰς ὁδοὺς αὐτῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἀπολάβωσιν ἐκ πλήρους τὰς ἐπαγγελίας μετὰ πολλῆς δόξης. ἐμμείνατε οὖν οἱ ἐργαζόμενοι τὴν δικαιοσύνην καὶ μὴ διψυχήσητε, ἵνα γένηται ὑμῶν ἡ πάροδος μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. μακάριοι ὑμεῖς ὅσοι ὑπομένετε τὴν θλῖψιν τὴν ἐρχομένην τὴν μεγάλην, καὶ ὅσοι οὐκ ἀρνήσονται τὴν ζωὴν αὐτῶν. ὤμοσε γὰρ ὁ κύριος κατὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τοὺς ἀρνησαμένους τὸν κύριον αὐτῶν ἀπεγνωρίσθαι ἀπὸ τῆς ζωῆς αὐτῶν, τοὺς νῦν μέλλοντας ἀρνεῖσθαι ταῖς ἐρχομέναις ἡμέραις· τοῖς δὲ πρότερον ἀρνησαμένοις διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ εὐσπλαγχνίαν ἵλεως ἐγένετο αὐτοῖς. III. *σὺ δέ, Ἑρμᾶ, μηκέτι μνησικακήσῃς τοῖς τέκνοις σου, μηδὲ τὴν ἀδελφήν σου ἐάσῃς, ἵνα καθαρισθῶσιν ἀπὸ τῶν προτέρων ἁμαρτιῶν αὐτῶν. παιδευθήσονται γὰρ παιδείᾳ δικαίᾳ, ἐὰν σὺ μὴ μνησικακήσῃς αὐτοῖς. μνησικακία θάνατον κατεργάζεται. σὺ*

II. 1. *ἄφεσιν ἐπάγει* c. L. p. ae., om. S. v. — *ἁμαρτήσασι* c. S. et verss., *ἁμαρτήμασι* L. (sec. Tischd.) 2. *τῆς* ante *καρδίας* c. S., om. L. — *μετανοήσωσι* c. L., *μετανοησουσιν* S. 3. *τῶν καρδιῶν* c. L. v. p., *της καρδιας* S. 5. 6. *ἔτι ἁμάρτησις γένηται* c. S. (ubi *επι* corrigendum est) p. (adhuc peccatum fuerit) ae. (si peccaverint rursus), *ἔτι ἁμαρτήσης γενηται* L., etiamnunc si peccaverit aliquis v. 6. *αὐτούς* c. S. p. ae., *αὐτόν* L. v. 7. *αἱ* c. S. et verss., *γὰρ αἱ* L. 8. *τοῖς δέ* c. L. v. ae., *καὶ τοῖς δέ* S. — *ἕως ἐσχάτης ἡμέρας* c. S. et verss., *τέλος* (superscripto *τέως*) *τῆς ἐννάτης ἡμέρας* L. 10. *αὐτῶν* c. S. L., *εαυτων* S.*** 14. *ὑπομένετε* c. S. et verss., *ὑπομενεῖτε* L. 16. *αὐτῶν* c. S. L., *εαυτων* S.*** — *ὁ* ante *κύριος* c. L., om. S. 17. *κύριον* c. L. S.*** p. ae., *χριστόν* S. 18. *νῦν* c. S. p. ae., om. L. v. 19. 20. *τοῖς δὲ πρότερον ἀρνησαμένοις* c. S., *τοὺς δὲ πρ. ἀρνησαμένους* L. 20. *τὴν πολλὴν αὐτοῦ εὐσπλαγχνίαν* c. L. p. (multam misericordiam suam), ae. (magna misericordia sua) cf. v. (nimiam misericordiam), *πολυσπλαγχνιαν* S.

III. 21. 22. *μνησικακήσῃς* c. S., *μνησικάκει* L. 24. *παιδείᾳ δικαίᾳ* c. S. (*παιδια δικαια*) v. (doctrina ista, l. iusta) p. ae., *παιδείαν δικαίαν* L. 25. *αὐτοῖς* c. S. L. et verss., *αυτ. η* S.***

δέ, Ἑρμᾶ, μεγάλας θλίψεις ἔσχες ἰδιωτικὰς διὰ τὰς παραβάσεις τοῦ οἴκου σου, ὅτι οὐκ ἐμέλησέ σοι περὶ αὐτῶν. ἀλλὰ παρενεθυμήθης καὶ ταῖς πραγματείαις σου συνανεφύρης ταῖς πονηραῖς· ἀλλὰ σώζει σε τὸ μὴ ἀποστῆναί σε ἀπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, καὶ ἡ ἁπλότης σου καὶ ἡ πολλὴ ἐγκράτεια. ταῦτα σέσωκέ σε, ἐὰν ἐμμείνῃς, καὶ πάντας σώζει τοὺς τὰ τοιαῦτα ἐργαζομένους καὶ πορευομένους ἐν ἀκακίᾳ καὶ ἁπλότητι. οὗτοι κατισχύσουσι πάσης πονηρίας καὶ παραμενοῦσιν εἰς ζωὴν αἰώνιον. μακάριοι πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν δικαιοσύνην. οὐ διαφθαρήσονται ἕως αἰῶνος. ἐρεῖς δὲ Μαξίμῳ Ἰδοὺ θλῖψις ἔρχεται· ἐάν σοι φανῇ, πάλιν ἄρνησαι· Ἐγγὺς κύριος τοῖς ἐπιστρεφομένοις, ὡς γέγραπται ἐν τῷ Ἐλδὰδ καὶ Μωδάτ, τοῖς προφητεύσασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῷ λαῷ.

IV. Ἀπεκαλύφθη δέ μοι, ἀδελφοί, κοιμωμένῳ ὑπὸ νεανίσκου εὐειδεστάτου λέγοντός μοι Τὴν πρεσβυτέραν, παρ' ἧς ἔλαβες τὸ βιβλαρίδιον, τίνα δοκεῖς εἶναι; ἐγώ φημι Τὴν Σίβυλλαν. Πλανᾶσαι, φησίν, οὐκ ἔστι. Τίς οὖν ἐστί; φημί. Ἡ Ἐκκλησία, φησίν. εἶπον οὖν αὐτῷ· Διὰ τί οὖν πρεσβυτέρα; Ὅτι, φησίν, πάντων πρώτη

III. 1. *ἰδιωτικάς* c. S. L. p., *βιωτικάς* (cf. Vis. I, 3. p. 6, 20) S.*** seculares v. — *τάς* c. S., *μέν* add. L. 3. *πραγματείαις* c. S. L., *αμαρτιαις* S.*** 5. *σε* c. S., om. L. — *τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος* c. L., *θεοῦ ζῶντος* S. — *ἁπλότης* c. S., *ἁπλότητα* L. 6. *πολλή* c. S. et verss., om. L. — *ἐὰν* c. S.*** L. et verss., *εν* S. (non notatus a Tischdf.) 7. *σώζει* c. L. et verss., *σωζεις* S. 7. 8. *καὶ πορευομένους* c. S. et verss., *ὅσοι δέ* (supra notata *οἱ δέ*) L. 8. *κατισχύσουσι* c. L. v. p., *κατισχυουσιν* S. ae. (superaverunt). 9. *παραμενοῦσιν* c. v. p., *παραμένουσιν* ae. 10. 11. *οὐ διαφθαρήσονται* c. S. et verss., *ἀδιάφθαρτον ἔχουσιν* L. 11. *ἐρεῖς δὲ Μαξίμῳ* c. S. L. ae., dices autem: ecce magna v., dicis (l. dices) autem: maxima ecce p. 12. *φανῇ* c. S. L., *δοκη* S.*** — *ἄρνησαι* c. S. et verss., in L. evanuit. 12. 13. *Ἐγγὺς κύριος τοῖς ἐπιστρεφομένοις.* Cotelerius contulit Ps. XXXIII (XXXIV), 19: *ἐγγὺς κύριος τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει* et Clementis Alex. Quis divis salv. § 41 p. 958: *καὶ πᾶσιν ἐγγύς ἐστι (ὁ θεὸς) τοῖς πιστεύουσι καὶ πόρρω τοῖς ἀθέοις, ἂν μὴ μετανοήσωσιν.* 13. *ὡς* c. S. et verss., om. L. — *γέγραπται ἐν τῷ Ἐλδὰδ* (c. ae., Heldat p., Heldam v.) *καὶ Μωδάτ* (ita p., Mudat ae., Modal v.) c. S., *ἐν τῷ ἐλάλη κατὰ Μωσῆ δαβίδ* L. LXX Num. XI, 26. 27 *Ἐλδὰδ καὶ Μωδάδ.* Athanasii qui dicitur Synopsis scr. s. (cf. Credner, Zur Geschichte des Kanons, Hal. 1847, p. 145) inter Veteris Testamenti apocrypha recensuit etiam *Ἐλδὰδ καὶ Μωδάδ*, Nicephori Stichometria (l. l. p. 121) *Ἐλδὰδ καὶ Μωδὰδ στίχοι ύ* (CCCC). ceterum cf. Coteler. ad h. l.

IV. 15. *μοι* c. S. et verss., om. L. — *κοιμωμένῳ* c. S. et verss., om. L. 16. *νεανίσκου* c. S., *τινὸς νεανίσκου* L. — *μοι* c. S. et verss., om. L. 17. *βιβλαρίδιον.* c. S. (*βιβλδιον,* *** *βιβλίδιον*) v., non obstante L., ubi per compendium *βιβλίον* s. *βιβλαρίδιον* scriptum est. 18. *τίς* c. L. S.*** et verss., *τι* S. 19. 20. *εἶπον οὖν — ὅτι, φησίν* c. L. S.** (qui *οὖν* prius om.) et verss., om. S.

ἐκτίσθη· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα, καὶ διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη. μετέπειτα δὲ ὅρασιν εἶδον ἐν τῷ οἴκῳ μου. ἦλθεν ἡ πρεσβυτέρα καὶ ἠρώτησέ με, εἰ ἤδη τὸ βιβλίον δέδωκα τοῖς πρεσβυτέροις. ἠρνησάμην δεδωκέναι. Καλῶς, φησί, πεποίηκας· ἔχω γὰρ ῥήματα προσθεῖναι. ὅταν οὖν ἀποτελέσω τὰ ῥήματα πάντα, διὰ σοῦ γνωρισθήσεται τοῖς ἐκλεκτοῖς πᾶσι. γράψεις οὖν δύο βιβλαρίδια καὶ πέμψεις ἓν Κλήμεντι καὶ ἓν Γραπτῇ. πέμψει οὖν Κλήμης εἰς τὰς ἔξω πόλεις· ἐκείνῳ γὰρ ἐπιτέτραπται· Γραπτὴ δὲ νουθετήσει τὰς χήρας καὶ τοὺς ὀρφανούς. σὺ δὲ ἀναγνώσεις εἰς ταύτην τὴν πόλιν μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν προϊσταμένων τῆς ἐκκλησίας.

Ὅρασις γ΄.

I. *Ὅρασιν εἶδον, ἀδελφοί, τοιαύτην. νηστεύσας πολλάκις καὶ δεηθεὶς τοῦ κυρίου ἵνα μοι φανερώσῃ τὴν ἀποκάλυψιν ἥν μοι ἐπηγγείλατο δεῖξαι διὰ τῆς πρεσβυτέρας ἐκείνης, αὐτῇ τῇ νυκτί μοι ὤφθη ἡ πρεσβυτέρα καὶ εἶπέν μοι Ἐπεὶ οὕτως ἐνδεὴς εἶ καὶ σπουδαῖος εἰς τὸ γνῶναι πάντα, ἐλθὲ εἰς τὸν ἀγρὸν ὅπου*

IV. 1. *ταύτην* c. S. et verss., *ταύτην* super *την* notato *της*, L. 3. *βιβλίον* c. S., non obstante L., ubi compendium. 4. *δέδωκα τοῖς πρεσβυτέροις* c. S. v. ae., *ἔδωκα τοῖς πρώτοις* L. (p. prioribus ecclesiae). 5. *πεποίηκας* c. L. S.***, *εποιηκας* S. — *προσθεῖναι* c. S. (*προσθιναι*), *προσθῆναι* L. (sec. Tischd.). 6. *γνωρισθήσεται* c. S., *γνωσθήσεται* L. (Anger.). 6—12. Origenes de princ. IV, 11. Opp. I, 168 sq. (Philolacal. I, 11) *διὰ τοῦτο ἡμεῖς καὶ τὸ ἐν τῷ ὑπό τινων καταφρονουμένῳ βιβλίῳ, τῷ Ποιμένι, περὶ τοῦ προστάσσεσθαι τὸν Ἑρμᾶν δύο γράψαι βιβλία, καὶ μετὰ ταῦτα αὐτὸν ἀναγγέλλειν τοῖς πρεσβυτέροις τῆς ἐκκλησίας ἃ μεμάθηκεν ὑπὸ τοῦ πνεύματος οὕτω διηγούμεθα. ἔστι δὲ ἡ λέξις αὕτη· Γράψεις δύο βιβλία καὶ δώσεις ἓν Κλήμεντι καὶ ἓν Γραπτῇ. καὶ Γραπτὴ μὲν νουθετήσει τὰς χήρας καὶ τοὺς ὀρφανούς, Κλήμης δὲ πέμψει εἰς τὰς ἔξω πόλεις· σὺ δὲ ἀναγγελεῖς τοῖς πρεσβυτέροις τῆς ἐκκλησίας.* 7. *οὖν* c. L. S.*** v., om. S. 7. *βιβλαριδια* c. S., *βιβλιδάρια* L. 9. *ἐπιτέτραπται* c. S. (*επιτρεπται*, ** *επιτετρεπται*) v. (permissum est), *ἐπιγέγραπται* L. p., qnod vocabulum e seq. *Γραπτή* ortum esse videtur. 10. *νουθετήσει* c. S. v., ita fere, quamvis vix legi possit, L. — *σύ* c. S. et L. (ubi superscriptum *νῦν*). 11. *ἀναγνώσεις* c. L., *αναγνωση* S. — *ταύτην* c. S. et verss., *αὐτήν* L.

Vis. III, I. 14. *ὅρασιν* c. L. et verss., *ἥν* S. 16. *ἥν μοι* c. S. p. ae., *μοι* om. L. v. — *διὰ* c. S. et verss., om. L. 17. *ἐκείνης* c. L. (ubi *ἐναντίον* superscripto *ἐκείνης*) et verss., om. S. — *αὐτῇ* c. S. et verss., om. L. — *μοι ὤφθη*. S. *μοι ωπται*, L. *ὤφθη μοι*. 18. *εἶπέν μοι* c. S. et verss., *εἶπεν* L. 18. 19. *ἐνδεὴς εἶ καὶ σπουδαῖος* c. S., *ἐνδεὴς καὶ σπουδαῖος εἶς* L. 19. *τὸ γνῶναι* c. S., *τὴν γνώμην* L.

χρονίζεις, καὶ περὶ ὥραν πέμπτην ἐμφανισθήσομαί σοι καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ σε ἰδεῖν. ἠρώτησα αὐτὴν λέγων Κυρία, εἰς ποῖον τόπον τοῦ ἀγροῦ; Ὅπου, φησίν, θέλεις. ἐξελεξάμην τόπον καλὸν ἀνακεχωρηκότα. πρὶν δὲ λαλῆσαι αὐτῇ καὶ εἰπεῖν τὸν τόπον λέγει μοι Ἥξω ἐκεῖ ὅπου θέλεις. ἐγενόμην οὖν, ἀδελφοί, εἰς τὸν ἀγρὸν καὶ συνεψήφισα τὰς ὥρας καὶ ἦλθον εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐταξάμην αὐτῇ ἐλθεῖν καὶ βλέπω συμψέλλιον κείμενον ἐλεφάντινον, καὶ ἐπὶ τοῦ συμψελλίου ἔκειτο κερβικάριον λινοῦν, καὶ ἐπάνω λεντίου ἐξηπλωμένον λίνον καρπάσινον. ἰδὼν ταῦτα κείμενα καὶ μηδένα ὄντα ἐν τῷ τόπῳ ἔκθαμβος ἐγενόμην, καὶ ὡσεὶ τρόμος με ἔλαβε, καὶ αἱ τρίχες μου ὀρθαί· καὶ ὡσεὶ φρίκη μοι προσῆλθε, μόνου μου ὄντος. ἐν ἐμαυτῷ οὖν γενόμενος καὶ μνησθεὶς τῆς δόξης τοῦ θεοῦ καὶ λαβὼν θάρσος θεὶς τὰ γόνατα ἐξωμολογούμην τῷ κυρίῳ πάλιν τὰς ἁμαρτίας μου ὡς καὶ πρότερον. ἡ δὲ ἦλθεν μετὰ νεανίσκων ἕξ, οὓς καὶ πρότερον ἑωράκειν, καὶ ἐστάθη ὄπισθέν μου καὶ κατηκροᾶτο προσευχομένου καὶ ἐξομολογουμένου τῷ κυρίῳ τὰς ἁμαρτίας μου. καὶ ἁψαμένη μου λέγει Ἑρμᾶ, παῦσαι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν σου πάντοτε ἐρωτῶν· ἐρώτα καὶ περὶ δικαιοσύνης, ἵνα λάβῃς μέρος τι ἐξ αὐτῆς εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἐξεγείρει με τῆς χειρὸς καὶ ἄγει με πρὸς τὸ συμψέλλιον καὶ λέγει

I. 1. *χρονίζεις* c. L. S.***, *χονδρίζεις* S. — *ἐμφανισθήσομαι* c. S., *μέλλω φανισθήσομαι* L. (sec. Tischd.) — *σοι ἅ* c. S. et verss., *ἅ* L. 2. *αὐτήν* c. L. et verss., *αυτον* S. (non notavit Tischdf.). 5. *αὐτῇ* c. S.*** v. p., *αυτήν* S. L. — *τὸν τόπον* c. S., *τόπον* L. — *Ἥξω* c. S.*** L., om. S. 6. 7. *συνεψήφισα* c. S., *συνώψισα* L. 7. 8. *ἐταξάμην αὐτῇ ἐλθεῖν* c. S. (ubi *διεταξαμην* a *** emendatum est) v. p., *αὐτὴ ἐλθεῖν ἔμελλε* L. 8. *συμψέλλιον* c. L., *συμψελιον* S. — *συμψελλίου* c. L., *συμψελιου* S. 10. *λεντίου* c. L. et verss.. *λεντιον* S. — *λίνον* c. L. v., *λινουν* S. — *καρπάσινον* (cf. Esth. I, 6) c. S. et verss., *καρπασιον* S.*** L. — *ἰδών* c. S. et verss., *ἰδὼν οὖν* L. 13. *καὶ ὡσεὶ* c. S.*** L. et verss., *ωσει* S. 14. *ἐμαυτῷ* c. S.*** L., *εαυτω* S. 15. *ἐξωμολογούμην* c. L., *εξομολογουμην* S. 16. *πάλιν* c. S. et verss., om. L. 16.—19. *ὡς κ. πρότερον —τὰς ἁμαρτίας μου* c. L. (ubi *ἐξ οὗ*) v. ae., propter homoeoteleuton om. S. p. ceterum vulg. et aeth. versiones (v. stetit post me et audivit) docent, gr. *μοι* emendandum esse *ὄπισθέν μου*, vel *ὄπισθεν* post *ἐστάθην* excidisse. 19. *καί* ante *ἁψαμένη* c. S.***, v. p. *καὶ ἁψαμένου* L., *και* om. S. 20. *λέγει* c. S. L. v., *λέγει μοι* S.*** p. ae. 21. *πάντοτε* (cf. *tantum* v. ae.). S. *παντα*. L. *πάλιν*. 22. *ἐξαυτῆς* c. S. v. p. (ex ea), *μετὰ σεαυτοῦ* S.***, *ἐξ αὐτῆς μετὰ σεαυτοῦ* L. — *ἐρωτῶν* c. S., etiam L. *ἐρωτῶ* i. e. *ἐρωτῶν*. — *ἐξεγείρει* c. S., *ἐξήγειρε* L. 23. *πρός* c. S. et verss., *εἰς* L. — *συμψέλλιον* c. L., *συμψελιον* S.

τοῖς νεανίσκοις Ὑπάγετε καὶ οἰκοδομεῖτε. καὶ μετὰ τὸ ἀναχωρῆσαι τοὺς νεανίσκους καὶ μόνων ἡμῶν γεγονότων λέγει μοι Κάθισον ὧδε. λέγω αὐτῇ Κυρία, ἄφες τοὺς πρεσβυτέρους πρῶτον καθίσαι. Ὅ σοι λέγω, φησί, κάθισον. θέλοντος οὖν μου καθίσαι εἰς τὰ δεξιὰ μέρη οὐκ εἴασέ με, ἀλλ᾽ ἐννεύει μοι τῇ χειρί, ἵνα εἰς τὰ ἀριστερὰ μέρη καθίσω. διαλογιζομένου μου οὖν καὶ λυπουμένου ὅτι οὐκ εἴασέ με εἰς τὰ δεξιὰ μέρη καθίσαι, λέγει μοι Λυπῇ, Ἑρμᾶ; ὁ εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τόπος ἄλλων ἐστί, τῶν ἤδη εὐηρεστηκότων τῷ θεῷ καὶ παθόντων ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ· σοὶ δὲ πολλὰ λείπει ἵνα μετ᾽ αὐτῶν καθίσῃς· ἀλλ᾽ ὡς ἐμμένεις τῇ ἁπλότητί σου, μεῖνον καὶ καθίσεις μετ᾽ αὐτῶν καὶ ὅσοι ἂν ἐργάσωνται τὰ ἐκείνων ἔργα καὶ ὑπενέγκωσιν ἃ καὶ ἐκεῖνοι ὑπήνεγκαν II. *Τί, φημί, ὑπήνεγκαν; Ἄκουε, φησί· μάστιγας, φυλακάς, θλίψεις μεγάλας, σταυρούς, θηρία ἕνεκα τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ· διὰ τοῦτο ἐκείνων ἐστὶ τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ ἁγιάσματος, καὶ ὃς ἐὰν πάθῃ διὰ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ· τῶν δὲ λοιπῶν τὰ ἀριστερὰ μέρη ἐστίν. ἀλλὰ ἀμφοτέρων, καὶ τῶν ἐκ δεξιῶν καὶ τῶν ἐξ ἀριστερῶν καθημένων, τὰ αὐτὰ δῶρα, καὶ αἱ αὐταὶ ἐπαγγελίαι· μόνον ἐκεῖνοι ἐκ δεξιῶν κάθηνται καὶ ἔχουσιν δόξαν τινά. σὺ δὲ κατεπίθυμος εἶ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μετ᾽ αὐτῶν, ἀλλὰ τὰ ὑστερήματά σου πολλά· καθαρισθήσῃ δὲ ἀπὸ τῶν ὑστε-*

II. 1. *καὶ μετά* c. S. et verss., *μετά* L. 2. *καὶ μόνων* c. S. v., *μόνων* L. 4. *ὅ* c. S. v. p., *ἅ* L. 5. *οὖν μου* c. S. et verss., *μου* L. — *καθίσαι εἰς τὰ δεξιὰ μέρη* c. S., *εἰς τὰ δ. μ. καθίσαι* L. — *εἴασε* c. L., *ιασεν* L. 6—8. *ἀλλ᾽ ἐννεύει—εἴασε με* c. L. (ubi *καθήσω; λογιζομένου*, cf. p. 5, 19 emendavi secundum S.*⁎* p.: disputante autem me) et verss., propter homoeoteleuton om. S., ubi ** supplevit *εννευει μοι τη χειρι εινα εις τα αριστερα μερη καθισω διαλογιζομενου* [*⁎* supplevit *και λυπουμενου*] *οτι ουκ ιασεν με.* 9. *μέρη* c. S., om. L. 10. *εὐηρεστηκότων* c. L., *εναρεστηκοτων* S. 10. 11. *ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ* c. L. et verss., *εινεκα μου του ονοματος* (*⁎* *του ον. μου*) S. 12. *ἐμμένεις* c. L. S.*⁎*, *μενις* S. — *σου* post *ἁπλότητι* c. S. v. p., om. L. — *μεῖνον* c. S. L., *εμμινον* S.*⁎* — *καθίσεις* c. L., *καθιη* S. 13. *ἂν* c. L., *εαν* S., *ἐργάσωνται* c. S., *εργασονται* L. — *καὶ* ante *ἐκεῖνοι* c. S., om. L. 14. *ὑπενέγκωσιν* c. S.L., *ϋπηνεγκ.* S.*⁎*. *ὑπήνεγκαν* c. S., *ὑπένεγκαν* L. 15. *ὑπήνεγκαν* c. L., *υπηνεκκαν* S. 16. 17. *ἕνεκα τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ* c. L. p., *εινεκεν του ονοματος* S., causa nominis eius v. ae. 18. *διὰ τὸ ὄνομα* c. S. v. ae., *δια του ονοματος* L· — *τοῦ θεοῦ* c. L. v., om. S. 20. *ἐξ* addidi cum ed. principe et Tischd., om. S. L. 21. *αὐταί* c. S. p., om. L. 22. *ἔχουσιν* c. S., *ἔχωσι* L. — *τινά* c. S.*⁎* L., *τιναν* S. 22. 23. *κατεπίθυμος εἶ* c. L., *κατεπιθυμις* S.

ῥημάτων σου· καὶ πάντες δὲ οἱ μὴ διψυχοῦντες καθαρισθήσονται ἀπὸ πάντων τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν εἰς ταύτην τὴν ἡμέραν. ταῦτα δὲ εἰποῦσα ἤθελεν ἀπελθεῖν· πεσὼν δὲ αὐτῆς πρὸς τοὺς πόδας ἠρώτησα αὐτὴν κατὰ τοῦ κυρίου, ἵνα μοι ἐπιδείξῃ ὃ ἐπηγγείλατο ὅραμα. ἡ δὲ πάλιν ἐπελάβετό μου τῆς χειρὸς καὶ ἐγείρει με καὶ καθίζει ἐπὶ τὸ συμψέλλιον ἐξ εὐωνύμων· ἐκαθέζετο δὲ καὶ αὐτὴ ἐκ δεξιῶν. καὶ ἐπάρασα ῥάβδον τινὰ λαμπρὰν λέγει μοι Βλέπεις μέγα πρᾶγμα; λέγω αὐτῇ Κυρία, οὐδὲν βλέπω. λέγει μοι Σύ, ἰδοὺ οὐχ ὁρᾷς κατέναντί σου πύργον μέγαν οἰκοδομούμενον ἐπὶ ὑδάτων λίθοις τετραγώνοις λαμπροῖς; ἐν τετραγώνῳ δὲ ᾠκοδομεῖτο ὁ πύργος ὑπὸ τῶν ἓξ νεανίσκων τῶν ἐληλυθότων μετ' αὐτῆς· ἄλλαι δὲ μυριάδες ἀνδρῶν παρέφερον λίθους, οἱ μὲν ἐκ τοῦ βυθοῦ, οἱ δὲ ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐπεδίδουν τοῖς ἓξ νεανίσκοις. ἐκεῖνοι δὲ ἐλάμβανον καὶ ᾠκοδόμουν· τοὺς μὲν ἐκ τοῦ βυθοῦ λίθους ἑλκομένους πάντας οὕτως ἐτίθεσαν εἰς τὴν οἰκοδομήν· ἡρμοσμένοι γὰρ ἦσαν καὶ συνεφώνουν τῇ ἁρμογῇ μετὰ τῶν ἑτέρων λίθων· καὶ οὕτως ἐκολλῶντο ἀλλήλοις, ὥστε τὴν ἁρμογὴν αὐτῶν μὴ φαίνεσθαι. ἐφαίνετο δὲ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου ὡς ἐξ ἑνὸς λίθου ᾠκοδομημένη. τοὺς δὲ ἑτέρους λίθους τοὺς φερομένους ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τοὺς μὲν ἀπέβαλλον, τοὺς δὲ ἐτίθουν εἰς

II. 1. δὲ ante οἱ c. L. S.***, om. S. 2. πάντων c. S. et verss., om. L. — αὐτῶν c. L. ae., om. S. v. p. 3. δέ post ταῦτα c. L. v. p., om. S. ae. — εἰποῦσα c. L., ειπασα S. 4. αὐτῆς c. S. L. p. ae., αὐτῇ ae. 6. μου τῆς χειρός c. S., τῆς χειρός μου L. — ἐγείρει c. S., ἤγειρε L. 7. συμψέλλιον c. L., συμψελιον S. — ἐκαθέζετο (L. καθέζεται) δὲ καὶ αὐτὴ ἐκ δεξιῶν c. S. L. p. ae., om. v. 9. μέγα πρᾶγμα c. S. et verss., μετὰ πράγματα L. sec. Anger. (μεγάλα πράγματα sec. Tischd.). 10. λέγει μοι Σύ c. S. p. ae., om. L. v. — Σύ ἰδοὺ οὐχ ὁρᾷς c. S., ἰδοὺ ὁ χῶρος L. 11. οἰκοδομούμενον c. S. et verss., ᾠκοδομούμεν L. — ἐπὶ c. S., ἐπ' L. 12. λαμπροῖς c. S.*** L. et verss., λαμπρός S. (Tischd. apud Dress. non notavit). — δέ c. S. p., τε L. — ᾠκοδομεῖτο. S. ωκοδομιτο. L. ᾠκοδόμητο. 13. ἕξ c. S.*** L. verss., εξηκοντα S. 14. λίθους c. S., τοὺς λίθους L. 15. ἕξ c. S.*** et verss., εξηκοντα S., om. L. 16. ᾠκοδόμουν c. L., οικοδομουν S. 20. αὐτῶν c. L. et verss., αυτην S. 20. 21. Origenes in Oseam (Opp. III, 439, Philocal. c. 8): καὶ ἐν τῷ Ποιμένι δὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου διὰ πολλῶν μὲν λίθων οἰκοδομουμένην, ἐξ ἑνὸς δὲ λίθου φαινομένην εἶναι τὴν οἰκοδομήν, τί ἄλλο ἢ τὴν ἐκ πολλῶν συμφωνίαν καὶ ἑνότητα σημαίνει ἡ γραφή; Didymus in catena ad Job. VIII, 17. 18: οὐχ ἁρμόζουσι τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου κατὰ τὸν Ποιμένα. 23. τοὺς μέν c. S., οὓς μέν L. — τοὺς δέ c. S., τοὺς δέ L.

τὴν οἰκοδομήν· ἄλλους δὲ κατέκοπτον καὶ ἔρριπτον μακρὰν ἀπὸ τοῦ πύργου. ἄλλοι δὲ λίθοι πολλοὶ κύκλῳ τοῦ πύργου ἔκειντο, καὶ οὐκ ἐχρῶντο αὐτοῖς εἰς τὴν οἰκοδομήν· ἦσαν γάρ τινες ἐξ αὐτῶν ἐψωριακότες, ἕτεροι δὲ σχισμὰς ἔχοντες, ἄλλοι δὲ κεκολοβωμένοι, ἄλλοι δὲ λευκοὶ καὶ στρόγγυλοι, μὴ ἁρμόζοντες εἰς τὴν οἰκοδομήν. ἔβλεπον δὲ ἑτέρους λίθους ῥιπτομένους μακρὰν ἀπὸ τοῦ πύργου καὶ ἐρχομένους εἰς τὴν ὁδὸν καὶ μὴ μένοντας ἐν τῇ ὁδῷ, ἀλλὰ κυλιομένους ἐκ τῆς ὁδοῦ εἰς τὴν ἀνοδίαν· ἑτέρους δὲ ἐπὶ πῦρ ἐμπίπτοντας καὶ καιομένους· ἑτέρους δὲ πίπτοντας ἐγγὺς ὑδάτων καὶ μὴ δυναμένους κυλισθῆναι εἰς τὸ ὕδωρ, καίπερ θελόντων κυλισθῆναι καὶ ἐλθεῖν εἰς τὸ ὕδωρ.

III. *Δείξασά μοι ταῦτα ἤθελεν ἀποτρέχειν. λέγω αὐτῇ Κυρία, τί μοι ὄφελος ταῦτα ἑωρακότι καὶ μὴ γινώσκοντι τί ἐστιν τὰ πράγματα; ἀποκριθεῖσά μοι λέγει Πανοῦργος εἶ, ἄνθρωπε, θέλων γινώσκειν τὰ περὶ τὸν πύργον. Ναί, φημί, κυρία, ἵνα τοῖς ἀδελφοῖς ἀναγγείλω καὶ ἀκούσαντες γινώσκωσι τὸν κύριον ἐν πολλῇ δόξῃ. ἡ δὲ ἔφη Ἀκούσονται μὲν πολλοί· ἀκούσαντες δέ τινες ἐξ αὐτῶν χαρήσονται, τινὲς δὲ κλαύσονται· ἀλλὰ καὶ οὗτοι, ἐὰν ἀκούσωσιν καὶ μετανοήσωσι, καὶ αὐτοὶ χαρήσονται. ἄκουε οὖν τὰς παραβολὰς τοῦ πύργου· ἀποκαλύψω γάρ σοι πάντα. καὶ μηκέτι μοι κόπους πάρεχε περὶ ἀποκαλύψεως·*

II. 1. *κατέκοπτον* c. L., *κατεκοπταν* S. — *ἔρριπτον* c. L. et verss., *επιθουν* S. 2. 3. *ἄλλοι — ἔκειντο* c. L. v. p. (om. circa turrim) ae., *οι εκιντο* S. 3. *εἰς* c. S.**** L., *επι* S. 7. *ῥιπτομένους* c. S., *τοὺς ριπτ.* L. 8. *εἰς τὴν ὁδόν* c. L. et verss., *εις το αυτο* S. 9. *ἐκ τῆς ὁδοῦ* c. L. v., om. S. 10. *ἐπὶ πῦρ ἐμπίπτοντας* c. S., *ἐπὶ πυρὸς ἐκπίπτοντας* L. 10. 11. *καὶ καιομένους — πίπτοντας* c. L. S.** (cuius *εμπιπτοντας* iam *** emendavit) v. p. (qui nonnulla om.) ae., om. S. 12. 13. *καίπερ — ὕδωρ* c. S. (ubi pro *εκκυλισθηναι* *** *κυλισθηναι* posuit) et verss., om. L.
III. 14. *δείξασα* c. S., *δείξας δέ* L. — *ταῦτα* c. S. et verss., *ταῦτα τὰ πράγματα* (cf. l. 16) L. 14—16. *ἤθελεν — πράγματα* c. S. (ubi *ωφελος*) et verss., om. L. 17. *ἄνθρωπε* c. S. L., *ανθρωπος* S.*** verss. 18. *Ναί* c. S., *καὶ* L., ut videtur. — *ἀναγγείλω* c. S. p. ae., *ἀναγγείλω καὶ ἱλαρώτεροι γίνονται* L. v. 19. *ἀκούσαντες* c. S. p. ae., *ταῦτα ἀκούσαντες* L. v. — *γινώσκωσι* c. verss., *γινώσκουσι* S. L. — *κύριον* c. S. et verss., *θεόν* L. 19. 20. *ἡ δέ* c. L. v. p., om. S. ae. 21. *οὗτοι* c. L. et verss., *αυτοι* S. 22. *ἀκούσωσιν καὶ* c. S. p., *ἀκούσαντες μετανοήσωσιν* L. v. — *καὶ αὐτοί* c. L. S.*** v. p., om. S. 23. *γάρ σοι* c. S., *σοι γὰρ τά* L.

αἱ γὰρ ἀποκαλύψεις αὗται τέλος ἔχουσι· πεπληρωμέναι γάρ εἰσιν. ἀλλ᾽ οὐ παύσῃ αἰτούμενος ἀποκαλύψεις· ἀναιδὴς γὰρ εἶ. τὸν μὲν πύργον ὃν βλέπεις οἰκοδομούμενον, ἐγώ εἰμι ἡ Ἐκκλησία ἡ ὀφθεῖσά σοι καὶ νῦν καὶ τὸ πρότερον· ὃ ἂν οὖν θέλῃς ἐπερώτα περὶ τοῦ πύργου, καὶ ἀποκαλύψω σοι, ἵνα χαρῇς μετὰ τῶν ἁγίων. λέγω αὐτῇ Κυρία, ἐπεὶ ἅπαξ ἄξιόν με ἡγήσω τοῦ πάντα μοι ἀποκαλύψαι, ἀποκάλυψον. ἡ δὲ λέγει μοι Ὃ ἐὰν ἐνδέχηταί σοι ἀποκαλυφθῆναι, ἀποκαλυφθήσεται. μόνον ἡ καρδία σου πρὸς τὸν θεὸν ἤτω καὶ μὴ διψυχήσῃς ὃ ἐὰν ἴδῃς. ἐπηρώτησα αὐτήν Διὰ τί ὁ πύργος ἐφ᾽ ὑδάτων ᾠκοδόμηται, κυρία; Εἶπόν σοι, φησί, καὶ τὸ πρότερον, καὶ ἐκζητεῖς ἐπιμελῶς· ἐκζητῶν οὖν εὑρήσεις τὴν ἀλήθειαν. Mt. VII, 7. Luc. XI, 9. διὰ τί οὖν ἐφ᾽ ὑδάτων ᾠκοδόμηται ὁ πύργος, ἄκουε· ὅτι ἡ ζωὴ ὑμῶν δι᾽ ὕδατος ἐσώθη καὶ σωθήσεται. τεθεμελίωται δὲ ὁ πύργος τῷ ῥήματι τοῦ παντοκράτορος καὶ ἐνδόξου ὀνόματος, κρατεῖται δὲ ὑπὸ τῆς ἀοράτου δυνάμεως τοῦ δεσπότου. IV. ἀποκριθεὶς λέγω αὐτῇ Κυρία, μεγάλως καὶ θαυμαστῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα τοῦτο. οἱ δὲ νεανίσκοι οἱ ἓξ οἱ οἰκοδομοῦντες τίνες εἰσίν; ἡ δὲ ἔφη Οὗτοί εἰσιν οἱ ἅγιοι ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, οἱ πρῶτοι κτισθέντες, οἷς παρέδωκεν ὁ κύριος πᾶσαν τὴν κτίσιν

III. 1. *πεπληρωμέναι* c. L. S.***, *επληρωμενε* S. 2. *ἀποκαλύψεις* c. L. S.***, *αποκαλυψειν* S. 3. *τὸν μὲν πύργον* c. L., *ο μεν πυργος* S. — *οἰκοδομούμενον* c. S., *οἰκοδομημένον* L. 5. *ἄν* c. S., *ἐάν* L. — *θέλῃς* c. L., *θελησῃς* S. 6. *μετά* c. S.*** L., *με* S. (non notatus a Tischd. apud Dress.). 7. *πάντα μοι* c. S. v. p., *πάντα* L. 8. *λέγει μοι* c. L. et verss., *λεγει* S. Clemens Alex. Strom. II, 1, 3 p. 430 *φησὶ γὰρ ἐν τῷ ὁράματι τῷ Ἑρμᾷ ἡ δύναμις ἡ φανεῖσα· Ὃ ἐὰν ἐνδέχηταί σοι ἀποκαλυφθῆναι, ἀποκαλυφθήσεται.* — *ἐνδέχηται* c. Clem. Al. S.**, *ἐνδέχεται* L., *δεχηται* S. 9. *σοι ἀποκαλυφθῆναι* c. Clem. Al. S., *ἀποκαλυφθήσῃ σοι* L. 10. *πρὸς τὸν θεὸν* c. L. et verss., *περι τον θεον* S. — *διψυχήσῃς* c. L., *διψυχησεις* S. — *ἐάν* c. L., *ἄν* S. 11. *ἐφ᾽ ὑδάτων* c. L., *ἐπι υδατων* S. 12. *εἶπον* c. L., *εἶπα* S, — *εἶπόν σοι καὶ τὸ πρότερον*, i. e. dixi tibi et priorem rem, c. S. p. ae., *πανοῦργος εἶ περὶ τὰς γραφάς* add. L. v. (versutum te esse circa structuras diligenter inquirentem, Vat. versutu te esse circa scripturas diligent inquirentem). 12. 13. *ἐκζητεῖς* c. S. v. p. ae., *ἐκζητήσεις* L. 13. *εὑρήσεις* c. L. v. ae., *ευρισκεις* S. p. 14. *ἐφ᾽ ὑδάτων* c. L., *επι υδατων* S. — *ἄκουε* c. S., *ἄκουσον* L. 15. *ὑμῶν* c. S. et verss., *ἡμῶν* L. — *δι᾽ ὕδατος* c. L., *διὰ ὕδατος* S.

IV. 18. *λέγω* c. S., *δὲ λέγω* L. 19. *κυρία* c. S. p. ae., om. L. v. 20. *ἕξ* c. L. S.*** v. p., *εξηκοντα* S., om ae. — *οἱ* ante *οἰκοδομοῦντες* c. S om. L. — *εἰσίν* c. L. p. ae, *κυρία* add. S. v. 20. 21. *ἡ δὲ ἔφη* c. L. p. ae., om. S. v.

αὐτοῦ, αὔξειν καὶ οἰκοδομεῖν καὶ δεσπόζειν τῆς κτίσεως πάσης. διὰ τούτων τελεσθήσεται ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου. οἱ δὲ ἕτεροι οἱ παραφέροντες τοὺς λίθους τίνες εἰσί; καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἄγγελοι τοῦ θεοῦ· οὗτοι δὲ οἱ ἓξ ὑπερέχοντες αὐτῶν εἰσίν. συντελεσθήσεται οὖν ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου, καὶ πάντες ὁμοῦ εὐφρανθήσονται κύκλῳ τοῦ πύργου καὶ δοξάσουσι τὸν θεὸν, ὅτι ἐτελέσθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου. ἐπηρώτησα αὐτὴν λέγων Κυρία, ἤθελον γνῶναι τῶν λίθων τὴν ἔξοδον καὶ τὴν δύναμιν αὐτῶν, ποταπή ἐστιν. ἀποκριθεῖσά μοι λέγει Οὐχ ὅτι σὺ ἐκ πάντων ἀξιώτερος εἶ ἵνα σοι ἀποκαλυφθῇ — ἄλλοι γάρ σου πρότεροί εἰσι καὶ βελτίονές σου, οἷς ἔδει ἀποκαλυφθῆναι τὰ ὁράματα ταῦτα —, ἀλλ' ἵνα δοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, σοὶ ἀπεκαλύφθη καὶ ἔτι ἀποκαλυφθήσεται διὰ τοὺς διψύχους τοὺς διαλογιζομένους ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εἰ ἄρα ἔσται ταῦτα ἢ οὐκ ἔσται. λέγε αὐτοῖς ὅτι ταῦτα πάντα ἐστὶν ἀληθῆ, καὶ οὐδὲν ἔξωθέν ἐστιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ πάντα ἰσχυρὰ καὶ βέβαια καὶ τεθεμελιωμένα ἐστίν.

V. ἄκουε νῦν περὶ τῶν λίθων τῶν ὑπαγόντων εἰς τὴν οἰκοδομήν. οἱ μὲν οὖν λίθοι οἱ τετράγωνοι καὶ λευκοὶ καὶ συμφωνοῦντες ταῖς ἁρμογαῖς αὐτῶν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι καὶ διδάσκαλοι καὶ διάκονοι οἱ πορευθέντες κατὰ τὴν σεμνότητα τοῦ θεοῦ καὶ ἐπισκοπήσαντες καὶ διδάξαντες καὶ διακονήσαντες ἁγνῶς καὶ σεμνῶς τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ θεοῦ, οἱ μὲν κεκοιμημένοι, οἱ

IV. 2. τούτων c. S. ae., τούτων οὖν L. p. 4. ἓξ c. S. L. p., om. S.** v. ae. 5. αὐτῶν c. L., αὐτους S. 9. ἔξοδον c. S. v. p. (ae?), διαφοράν L. — αὐτῶν c. S. v. p., om. L. ae. 10. ἐκ ante πάντων c. S. v. p., om. L. 11. σου c. L. S.** et *** v. p., om. S. 12. βελτίονες c. S., βελτίους L. — σου post βελτίους c. S. v. p., om. L. ae. 13. 14. σοὶ ἀπεκαλύφθη καὶ ἔτι ἀποκαλυφθήσεται c. L. et verss., e quibus ae. voc. ἔτι testatur, (*** απεκαλυφθη και) αποκαλυφθησεται S. 14—16. Clem. Al. Strom. I, 29, 181 p. 426 θείως τοίνυν ἡ δύναμις ἡ τῷ Ἑρμᾷ κατὰ ἀποκάλυψιν λαλοῦσα Τὰ ὁράματα, φησί, καὶ τὰ ἀποκαλύμματα διὰ τοὺς διψύχους τοὺς διαλογιζομένους ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εἰ ἄρα ἔστι ταῦτα ἢ οὐκ ἔστιν. cf. Barnabae Epi. c. XIX p. 56, 25. οὐ μὴ διψυχήσῃς, πότερον ἔσται ἢ οὔ. 15. 16. εἰ ἄρα — οὐκ ἔσται c. L. S.** (ει αρα εστιν ταυτα ει ουκ εστιν) et verss., om. S. 17. ἐστὶν ἀληθῆ c. S., ἀληθῆ ἐστιν L. — οὐδὲν ἔξωθέν ἐστιν c. S. (ουθεν), οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν L. 18. πάντα c. S. et verss., ταῦτα L.

V. 19. νῦν c. S. et verss., οὖν L. 20. οὖν post μέν c. S., om. L. 22. καὶ διάκονοι c. S. v. p., om. L. ae. 23. σεμνότητα c. S. et verss., σεμνὴν διδασκαλίαν L. 25. τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ θεοῦ c. S. v. ae., τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ τὸν λόγον L., om. p.

δὲ ἔτι ὄντες. καὶ πάντοτε ἑαυτοῖς συνεφώνησαν καὶ ἐν ἑαυτοῖς εἰρήνην ἔσχον καὶ ἀλλήλων ἤκουσαν· διὰ τοῦτο ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου συμφωνοῦσιν αἱ ἁρμογαὶ αὐτῶν. οἱ δὲ ἐκ τοῦ βυθοῦ ἑλκόμενοι καὶ ἐπιτιθέμενοι εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ συμφωνοῦντες ταῖς ἁρμογαῖς αὐτῶν μετὰ τῶν ἑτέρων λίθων τῶν ἤδη ᾠκοδομημένων τίνες εἰσίν; οὗτοί εἰσιν οἱ παθόντες ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου. Τοὺς δὲ ἑτέρους λίθους τοὺς φερομένους ἀπὸ τῆς ξηρᾶς θέλω γνῶναι τίνες εἰσίν, κυρία. ἔφη Τοὺς μὲν εἰς τὴν οἰκοδομὴν ὑπάγοντας καὶ μὴ λατομουμένους, τούτους ὁ κύριος ἐδοκίμασεν, ὅτι ἐπορεύθησαν ἐν τῇ εὐθύτητι τοῦ κυρίου καὶ κατώρθωσαν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. οἱ δὲ ἀγόμενοι καὶ τιθέμενοι εἰς τὴν οἰκοδομὴν τίνες εἰσίν; νέοι εἰσὶν ἐν τῇ πίστει καὶ πιστοί. νουθετοῦνται δὲ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸ ἀγαθοποιεῖν, διότι οὐχ εὑρέθη ἐν αὐτοῖς πονηρία. οὓς δὲ ἀπέβαλλον καὶ ἐρίπτουν, τίνες εἰσίν; οὗτοί εἰσιν οἱ ἡμαρτηκότες καὶ θέλοντες μετανοῆσαι· διὰ τοῦτο μακρὰν οὐκ ἀπερίφησαν ἔξω τοῦ πύργου, ὅτι εὔχρηστοι ἔσονται εἰς τὴν οἰκοδομήν, ἐὰν μετανοήσωσιν. οἱ οὖν μέλλοντες μετανοεῖν, ἐὰν μετανοήσωσιν, ἰσχυροὶ ἔσονται ἐν τῇ πίστει, ἐὰν νῦν μετανοήσωσιν, ἐν ᾧ οἰκοδομεῖται ὁ πύργος. ἐὰν δὲ τελεσθῇ

V. 1. *καὶ πάντοτε* c. S. v. p. (etenim in omni ae.), *πάντοτε* L. — *ἑαυτοῖς* c. L. p. (ae.), *αυτοις* S. v. — *συνεφώνησαν* c. L. v. ae., *συμφωνήσαντες* S. p. 2. *ἔσχον* c. L., *εσχαν* S. — *καὶ ἀλλήλων ἤκουσαν· διὰ τοῦτο* c. L. et verss., (** *και αλληλων ηκουον δια του*) *το* S. 5. *εἰς τὴν οἰκοδομήν* c. L. et verss., om. S. — *ταῖς ἁρμογαῖς αὐτῶν* c. S. et verss., om. L. 6. *ᾠκοδομημένων* c. L. v. ae., *οικοδομουμενων* S. (p?). 7. *οἱ παθόντες* c. S. p. ae. *οἱ κεκοιμημένοι καὶ παθόντες* L. v. — *ἕνεκεν* c. S., *ἕνεκα* L. 8. *κυρίου* c. L. et verss., *θεου* S. 8—12. *τοὺς δὲ ἑτέρους — εὐθύτητι τοῦ κυρίου* c. S. (ubi l. 8 *επι*, *** *απο*) v. (ubi legendum: qui in turrim vadunt) p. ae.; om. L. propter homoeotoleuton. 12. *κατώρθωσαν* c. L., *κατορθωσαντο* S. 14. *νέοι εἰσίν* c. S. et verss., om. L. — *τῇ πίστει* c. S. v. p., *τοῦ κυρίου* add. L. ae. 15. *ἀγαθοποιεῖν* c. S., *ποιεῖν τὸ ἀγαθόν* L. 16. *οὐχ εὑρέθη* c. L. v. ae., *ευρεθη* S. p. 17. *ἐρίπτουν* c. S., *ἐρρίπτουν* L. — *οἱ* ante *ἡμαρτηκότες* c. L., om. S. 18. *μετανοῆσαι* c. S. et verss., *μεταχωρῆσαι* L. (Tischd.). — *μακρὰν οὐκ ἀπερίφησαν* c. S. et verss., *οὐκ ἀπερίφθησαν* L. 20. *μετανοήσωσιν* c. S., *μετανοήσουσιν* L. — *μέλλοντες μετανοεῖν ἐάν* c. S. p. (si ergo coeperint poenitentiam agere), *μετα[νοήσοντες ἐάν]* L. 21. *ἰσχυροί* c. S. et verss., *δίσχρηστοι* L. (Ang.) 21. 22. *ἐν τῇ πίστει, ἐὰν νῦν μετανοήσωσιν* c. S. v. p. (si veram poenitentiam gesserint) ae., *τῇ πίστει ἐκείνῃ* L. sec. Tischd., *τῇ πίστει ἐκείνων* L. sec. Anger.

ἡ οἰκοδομή, οὐκέτι ἕξουσιν τόπον, ἀλλ' ἔσονται ἔκβολοι. μόνον δὲ τοῦτο ἕξουσιν, ὅτι παρὰ τῷ πύργῳ κεῖνται. VI. τοὺς δὲ κατακοπτομένους καὶ μακρὰν ῥιπτομένους ἀπὸ τοῦ πύργου θέλεις γνῶναι; οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς ἀνομίας· ἐπίστευσαν δὲ ἐν ὑποκρίσει, καὶ πᾶσα πονηρία οὐκ ἀπέστη ἀπ' αὐτῶν· διὰ τοῦτο οὐκ ἔχουσι σωτηρίαν, ὅτι οὐκ εἰσὶν εὔχρηστοι εἰς οἰκοδομὴν διὰ τὰς πονηρίας αὐτῶν. διὰ τοῦτο συνεκόπησαν καὶ πόρρω ἀπερίφησαν διὰ τὴν ὀργὴν τοῦ κυρίου, ὅτι παρώργισαν αὐτόν. τοὺς δὲ ἑτέρους οὓς ἑώρακας πολλοὺς κειμένους καὶ μὴ ὑπάγοντας εἰς τὴν οἰκοδομήν, οὗτοι, οἱ μὲν ἐψωριακότες εἰσὶν οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν, μὴ ἐπιμείναντες δὲ ἐν αὐτῇ μηδὲ κολλώμενοι τοῖς ἁγίοις· διὰ τοῦτο ἄχρηστοί εἰσιν. οἱ δὲ τὰς σχισμὰς ἔχοντες τίνες εἰσίν; οὗτοί εἰσιν οἱ κατ' ἀλλήλων ἐν ταῖς καρδίαις ἔχοντες καὶ μὴ εἰρηνεύοντες ἐν ἑαυτοῖς, οἱ εἰς μὲν πρόσωπον εἰρήνην ἔχοντες, ὅταν δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἀποχωρήσωσιν, αἱ πονηρίαι αὐτῶν ἐν ταῖς καρδίαις ἐμμένουσιν. αὗται οὖν αἱ σχισμαί εἰσιν ἃς ἔχουσιν οἱ λίθοι. οἱ δὲ κεκολοβωμένοι, οὗτοί εἰσιν οἱ πεπιστευκότες μὲν καὶ τὸ πλεῖστον μέρος ἔχοντες ἐν τῇ

V. 1. *ἕξουσιν* c. L. (*ἕξο . .*) p. ac., *εχουσιν* S. v. — *τόπον, ἀλλ' ἔσονται ἔκβολοι* c. S. et verss., ... *νονται κ . .* L. sec. Tischd., *ἕξο . . . νονται κ οθο.* (s. *σθο*) L. sec. Anger. 2. *ἕξουσιν* c. L. v. p., *εχουσιν* S. ae. — *ὅτι παρὰ τῷ πύργῳ κεῖνται* c. L. et verss., *παρα τω πυργω κισθαι* S.

VI. 3. *τοὺς δὲ* c. S. et verss., *τούς* L. — *καὶ μακρὰν ῥιπτομένους* c. L. et verss., om. S. — *γνῶναι.* vulg. add.: Volo, inquam, Domina. 4. 5. *οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ* c. S. et verss., . . . *διότι επ . . .* L. 5. *ἐν ὑποκρίσει* c. S. et verss., *εἰς* (vel *καὶ*) *ὑποκρισίαν* L. — *πονηρία* c. S. et verss., *ἀνομία* L. 7. *εὔχρηστοι εἰς οἰκοδομήν* c. S. et verss., *ἀδελφοὶ* (corr. ex *ὠφέλιμοι*?) *εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου* L. 8. 9. *διὰ τοῦτο—παρώργισαν αὐτόν* c. S. (ubi *πορω*, *** *πορρω*) et verss., om. L. 10. *ἑτέρους* c. S. p. ae., *ἑτέρους λίθους* L. v. — *καὶ μὴ* c. L. et verss., *μη* S.***, om. S. 11. *οὗτοι οἱ μὲν ἐψωριακότες* c. S. et verss., [*οὗτοι ἐψω*]*ριακότες εἰσίν* L. 12. *ἐπιμείναντες* c. L. et verss., *επιμενοντες* S. 13. 14. *μηδὲ—ἄχρηστοί εἰσιν* c. L. v., om. S. p. ae. 15. *ἐν ταῖς καρδίαις ἔχοντες* c. S., *ἔχ. ἐν τ. καρδ.* L. 16. *οἱ εἰς μὲν πρόσωπον εἰρήνην ἔχοντες* c. L. (secundum Angerum, quem tacite secutus est Tischendorfius apud Dresselium ed. II. p. LXXXVII, *οἱ εἰς . . . . . πον εἰρήνην ἔχοντες*, ipsa Tischendorfii editio: *ἐν μὲν τῷ παρόντι εἰρ. ἔχ.*, cf. vulg.: in praesentia quidem pacem habentes, sed etiam Lamb. Vat. in persona qu. p. h.) p. (in personam habentes pacem) ae. (coram hominibus), *αλλα προσωπον ϊρηνης εχοντες* S. 17. *ἀπ' ἀλλήλων ἀποχωρήσωσιν* c. S. et verss., *ἀποχωρισθῶσιν* L. 17. 18. *αὐτῶν ἐν ταῖς καρδίαις* c. S. et verss., *ἐν ταῖς καρδ. αὐτῶν* L. 19. *οἱ λίθοι* c. S. et verss., ... L., non om., ut Tischd. edidit. *εἰσιν οἱ* c. L., *εισιν* S. 20. *μέν* c. L. S.*** et verss., om. S. — *πλεῖστον μέρος ἔχοντες* c. L. v. ac., *πλιον μερος εχουσιν* S. p. — *ἐν τῇ* c. S., *ἐν*

δικαιοσύνη, τινὰ δὲ μέρη ἔχουσιν τῆς ἀνομίας· διὰ τοῦτο κολοβοὶ καὶ οὐχ ὁλοτελεῖς εἰσίν. Οἱ δὲ λευκοὶ καὶ στρογγύλοι καὶ μὴ ἁρμόζοντες εἰς τὴν οἰκοδομὴν τίνες εἰσί, κυρία; ἀποκριθεῖσά μοι λέγει Ἕως πότε μωρὸς εἶ καὶ ἀσύνετος καὶ πάντα ἐπερωτᾷς καὶ οὐδὲν νοεῖς; οὗτοί εἰσιν οἱ ἔχοντες μὲν πίστιν, ἔχοντες δὲ καὶ πλοῦτον τοῦ αἰῶνος τούτου. ὅταν γένηται θλῖψις, διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ διὰ τὰς πραγματείας ἀπαρνοῦνται τὸν κύριον αὐτῶν. καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῇ λέγω Κυρία, πότε οὖν εὔχρηστοι ἔσονται εἰς τὴν οἰκοδομήν; Ὅταν, φησί, περικοπῇ αὐτῶν ὁ πλοῦτος ὁ ψυχαγωγῶν αὐτούς, τότε εὔχρηστοι ἔσονται τῷ θεῷ. ὥσπερ γὰρ ὁ λίθος ὁ στρογγύλος, ἐὰν μὴ περικοπῇ καὶ ἀποβάλῃ ἐξ αὐτοῦ τι, οὐ δύναται τετράγωνος γενέσθαι, οὕτω καὶ οἱ πλουτοῦντες ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, ἐὰν μὴ περικοπῇ αὐτῶν ὁ πλοῦτος, οὐ δύνανται τῷ κυρίῳ εὔχρηστοι γενέσθαι. ἀπὸ σεαυτοῦ πρῶτον γνῶθι· ὅτε ἐπλούτεις, ἄχρηστος ἦς, νῦν δὲ εὔχρηστος εἶ καὶ ὠφέλιμος τῇ ζωῇ. εὔχρηστοι γίνεσθε τῷ θεῷ· καὶ γὰρ σὺ αὐτὸς χρησθήσῃ ἐκ τῶν αὐτῶν λίθων.

VII. *τοὺς δὲ ἑτέρους λίθους οὓς εἶδες μακρὰν ἀπὸ τοῦ πύργου ῥιπτομένους καὶ πίπτοντας εἰς τὴν ὁδὸν καὶ κυλιομένους ἐκ τῆς ὁδοῦ εἰς τὰς ἀνοδίας· οὗτοί εἰσιν οἱ πεπιστευκότες μέν, ἀπὸ δὲ τῆς διψυχίας αὐτῶν ἀφίουσιν τὴν ὁδὸν αὐτῶν τὴν ἀληθινήν· δοκοῦντες οὖν βελτίονα ὁδὸν δύνασθαι εὑρεῖν πλανῶνται καὶ ταλαιπωροῦσι περιπατοῦντες ἐν ταῖς ἀνοδίαις. οἱ δὲ πίπτοντες εἰς τὸ πῦρ*

VI. 1. *ἔχουσιν* c. S., *ἔχοντες* L. 4. *μοι λέγει* c. S., *λέγει μοι* L. 6. *οἱ* ante *ἔχοντες* c. L., om. S. — *δὲ καὶ* c. S. v., *δέ* L. 6. 7. *τοῦ αἰῶνος τούτου—πλοῦτον* c. L (ubi post *τούτου* perperam add. *τὴν οὐσίαν*) et verss., om. S. per homoeoteleuton. 8. *διὰ τὰς* c. S. p. ae., *τὰς* L. v. 8. 9. *τὸν κύριον αὐτῶν* c. S. p., *αὐτὸν τὸν κύριον* L. (v. ae.). 9. *καὶ* ante *ἀποκριθείς* c. S. p. ae., om. L. v. 12. *γάρ* c. L. S.*** v., om. S. p. ae. 16. *κυρίῳ* c. S. et verss., *χριστῷ* L. — *ἀπό* c. S. L., *ἀπὸ δέ* S.*** 17. *ἄχρηστος ἦς* c. S. et verss., *εὔχρηστος ἦσθα* (del. *θα*) L. sec. Anger., *εὔχρηστος ἦσθα* L. sec. Tischd. 17. 18. *εὔχρ. εἶ καὶ ὠφέλιμος* c. S. v. p. ae., *εὔχρ. καὶ ὠφέλιμος εἶ* L. 18. *γίνεσθε* c. S. p. ae., *ἦσθε* L. 19. *καὶ γὰρ—λίθων* c. L. (cuius *χρᾶσαι* etiam Sim. I. occurrens emendavi) v. p. (et tu autem utilior de ipsis lapidibus eris) ae., om. S.

VII. 20. *οὓς* ante *εἶδες* c. S. et verss., om. L. 22. *ἐκ* c. S., *ἀπό* L. 23. *ἀφίουσιν* c. S. et L. (sec. Anger., *ἀφίνουσι* vel *ἀφίουσι* L. sec. Tischd.). 24. *ὁδὸν αὐτῶν τὴν ἀληθινήν* c. S. v. p., *ὁδὸν τὴν ἀληθῆ* L. — *δοκοῦντες* c. S. et verss., *δολοῦντες* L. sec. Tischd. 26. *ἀνοδίαις* c. L. et verss., *ἀνομιαις* S.

καὶ καιόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τέλος ἀποστάντες τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, καὶ οὐκέτι αὐτοῖς ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν τὸ μετανοῆσαι διὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀσελγείας αὐτῶν καὶ τῶν πονηριῶν ὧν εἰργάσαντο. τοὺς δὲ ἑτέρους τοὺς πίπτοντας ἐγγὺς τῶν ὑδάτων καὶ μὴ δυναμένους κυλισθῆναι εἰς τὸ ὕδωρ θέλεις γνῶναι τίνες εἰσίν; οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούσαντες καὶ θέλοντες βαπτισθῆναι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου· εἶτα ὅταν αὐτοῖς ἔλθῃ εἰς μνείαν ἡ ἁγνότης τῆς ἀληθείας, μετανοοῦσι καὶ πορεύονται πάλιν ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν τῶν πονηρῶν. ἐτέλεσεν οὖν τὴν ἐξήγησιν τοῦ πύργου. ἀναιδευσάμενος ἔτι αὐτὴν ἐπηρώτησα Εἰ ἄρα πάντες οἱ λίθοι οὗτοι οἱ ἀποβεβλημένοι καὶ μὴ ἁρμόζοντες εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, εἰ ἔστιν αὐτοῖς μετάνοια, καὶ ἕξουσι τόπον εἰς τὸν πύργον τοῦτον; Ἔχουσι, φησίν, μετάνοιαν, ἀλλ' εἰς τοῦτον τὸν πύργον οὐ δύνανται ἁρμόσαι· ἑτέρῳ δὲ τόπῳ ἁρμόσουσι πολὺ ἐλάττονι, καὶ τοῦτο ὅταν βασανισθῶσιν καὶ ἐκπληρώσωσιν τὰς ἡμέρας τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. καὶ διὰ τοῦτο μετατεθήσονται, ὅτι μετέλαβον τοῦ ῥήματος τοῦ δικαίου. καὶ τότε αὐτοῖς συμβήσεται μετατεθῆναι ἐκ τῶν βασάνων αὐτῶν, ἐὰν ἀναβῇ εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν τὰ ἔργα ἃ εἰργάσαντο πονηρά. ἐὰν δὲ μὴ ἀναβῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν μετανοῆσαι, οὐ σώζονται διὰ τὸν σκληροκαρδίαν αὐτῶν.

VII. 1. *εἰσιν οἱ* c. S.⁂ L., om. S. (non notatus a Tischd. apud Dress.) 3. *τὸ* ante *μετανοῆσαι* c. L. et verss., *του* S. 3. 4. *ἀσελγείας αὐτῶν καὶ τῶν πονηριῶν ὧν εἰργάσαντο* c. S. (*ηργασαντο*) v. p., *ἀσελγείας καὶ τῆς πονηρίας ὧν εἰργάζοντο* L. 6. *θέλεις γνῶναι* c. L. ae., om. S. v. p. 7. *οἱ* c. S., *οἷς* L. 8. *ὅταν αὐτοῖς ἔλθῃ* c. S., *ὅταν ἔλθῃ αὐτοῖς* L. 9. *ἁγνότης* c. S. v. p., *γνῶσις* L. 9. 10. *πορεύονται* c. S. et verss., *πονηρεύονται* L. 10. *ἐπιθυμιῶν* c. S. v. p., *πονηριῶν* L. 11. *ἐτέλεσεν* c. S., *ἐτέλευσεν* L. sec. Tischd., *ἐτελείωσεν* sec. Anger. 12. *ἔτι αὐτὴν ἐπηρώτησα* c. S., *δὲ ἐπ' αὐτὸν ἐπηρώτησα ἔτι* L. (ubi *δέ* ab Angero notatum Tischd. omisit, sed in Prolegomenis Dresselianae Patrum apostolicorum editionis p. LV agnovit). 15. *ἕξουσι* c. L. et verss., *εχουσιν* S. — *πύργον* c. S. v. p., *τόπον* L. ae. — *τοῦτον* c. S., *τούτης* L. sec. Tischd., *τούτοις* L. sec. Anger. 18. *ὅταν* c. S., *ἐάν* L. — *ἐκπληρώσωσιν* c. S., *πληρώσωσι* L. 19. *αὐτῶν* c. L. et verss., om. S. 21. *ἐὰν ἀναβῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν* c. L. v. ae., *δια* S. p. 21. 22. *τὰ ἔργα ἃ εἰργάσαντο πονηρά* c. S. (*ηργασαντο*) p., om. L. v. ae. 22. 23. *ἐὰν δὲ μὴ — αὐτῶν* c. S. et verss., om. L. propter homoeoteleuton. 23. *μετανοῆσαι* c. S.⁂ L. ae., om. v. p. — *σώζονται* c. S., *ζώσονται*, super *ζω* notato *σω*, L. (Anger.). 24. *σκληροκαρδίαν* c. S. v., *σκληρὰν καρδίαν* L. p.

VIII. Ὅτε οὖν ἐπαυσάμην ἐρωτῶν αὐτὴν περὶ πάντων τούτων, λέγει μοι Θέλεις ἄλλο ἰδεῖν; κατεπίθυμος ὢν τοῦ θεάσασθαι περιχαρὴς ἐγενόμην τοῦ ἰδεῖν. ἐμβλέψασά μοι ὑπεμειδίασε καὶ λέγει μοι Βλέπεις ἑπτὰ γυναῖκας κύκλῳ τοῦ πύργου; Βλέπω, φημί, κυρία. Ὁ πύργος οὗτος ὑπὸ τούτων βαστάζεται κατ' ἐπιταγὴν τοῦ κυρίου. ἄκουε νῦν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν. ἡ μὲν πρώτη αὐτῶν ἡ κρατοῦσα τὰς χεῖρας Πίστις καλεῖται· διὰ ταύτης σώζονται οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ. ἡ δὲ ἑτέρα ἡ περιεζωσμένη καὶ ἀνδριζομένη Ἐγκράτεια καλεῖται· αὕτη θυγάτηρ ἐστὶ τῆς Πίστεως. ὃς ἂν οὖν ἀκολουθήσῃ αὐτῇ, μακάριος γίνεται ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, ὅτι πάντων τῶν πονηρῶν ἔργων ἀφέξεται, πιστεύων, ὅτι ἐὰν ἀφέξηται πάσης ἐπιθυμίας πονηρᾶς, κληρονομήσει ζωὴν αἰώνιον. Αἱ δὲ ἕτεραι, κυρία, τίνες εἰσίν; Θυγατέρες ἀλλήλων εἰσί· καλοῦνται δὲ ἡ μὲν Ἁπλότης, ἡ δὲ Ἀκακία, ἡ δὲ Σεμνότης, ἡ δὲ Ἐπιστήμη, ἡ δὲ Ἀγάπη. ὅταν οὖν τὰ ἔργα τῆς μητρὸς αὐτῶν πάντα ποιήσῃς, δύνασαι ζῆσαι. Ἤθελον γνῶναι, φημί, κυρία, τίς τίνα δύναμιν ἔχει

VIII. 2. *ἰδεῖν* c. S. L. p. ae., *τι* add. S.*** v. 4. *ἐμβλέψασα* c. L., *βλεψασα* S. 5. *φημί* c. S. et verss., *φησίν* L. (Tischd.). 6. *οὗτος* c. L. et verss., om. S. 8. *κρατοῦσα τὰς χεῖρας* c. S., *τὰς χ. κρατοῦσα* L. *πίστις* c. S. et verss., *πιστή* L. 8—17. Clem. Al. Strom. II, 12, 55 p. 458: *Ἡ τοίνυν συνέχουσα τὴν ἐκκλησίαν, ὥς φησιν ὁ Ποιμήν, ἀρετὴ ἡ πίστις ἐστί, δι' ἧς σώζονται οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ ἀνδριζομένη ἐγκράτεια. ἕπεται δ' αὐταῖς ἁπλότης, ἐπιστήμη, ἀκακία, σεμνότης, ἀγάπη. πᾶσαι δὲ αὗται πίστεώς εἰσι θυγατέρες. καὶ πάλιν προηγεῖται μὲν πίστις, φόβος δὲ οἰκοδομεῖ, τελειοῖ δὲ ἡ ἀγάπη.* septem virtutes, quarum prima fides, ultima caritas, etiam 2 Petr. I, 5—7: *ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν, ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν, ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.* 9. *ταύτης* c. L. Clem. Al. et verss., *ταυτην* S. 10. *καὶ ἀνδριζομένη* c. S. Clem. Al. v. p., om. L. ae. 11. *ἂν οὖν* c. S., *ἂν* L. 11. 12. *ἀκολουθήσῃ αὐτῇ* c. S. v. p., *ἀκολουθῇ αὐταῖς* L. ae. 12. *αὐτοῦ* c. S. et verss., om. L. 13. *τῶν* post *πάντων* c. S., om. L. 13. 14. *πιστεύων—κληρονομήσει* c. L. et verss., *και πασης επιθυμιας πονηρας και κληρονομησῃ* S., *πονηρας* om. Tischd. apud Dress. 14. 15. *αἱ δὲ ἕτεραι, κυρία, τίνες εἰσιν* c. S. p. ae., *αἱ δὲ ἕτεραι κυρίαι πᾶσαι εἰσί* L., *πέντε* ante *τίνες* add. v. 16. 17. *ἡ μὲν Ἁπλότης, ἡ δὲ Ἀκακία, ἡ δὲ Σεμνότης, ἡ δὲ Ἐπιστήμη, ἡ δὲ Ἀγάπη* c. L. (cf. c. IX p. 24, 24) v. (cf. infra p. 24, 3—6), *η μεν απλοτης η δε επιστημη δε ακακια, η δε σεμνοτης, η δε αγαπη* S. Clem. Al. p., *ἀκακία, ἁπλότης* (hilaritas), *ἀγάπη, σεμνότης ἐπιστήμη* (sinceritas) ae. ordo iam apud Clementem Alex. et S. mutatus esse videtur propter similem locum, Sim. IX, 15. 18. *ποιήσῃς* c. L. et verss., *ποιῃς* S. 19. *γνῶναι φημί* c. L. et verss., *φημι γνωναι* S. — *τίς τίνα* cf. Marc. XV, 24. Luc. XIX, 15.

αὐτῶν. Ἄκουε, φησί, τὰς δυνάμεις ἃς ἔχουσιν. κρατοῦνται δὲ ὑπ' ἀλλήλων αἱ δυνάμεις αὐτῶν καὶ ἀκολουθοῦσιν ἀλλήλαις, καθὼς καὶ γεγεννημέναι εἰσίν. ἐκ τῆς Πίστεως γεννᾶται Ἐγκράτεια, ἐκ τῆς Ἐγκρατείας Ἁπλότης, ἐκ τῆς Ἁπλότητος Ἀκακία, ἐκ τῆς Ἀκακίας Σεμνότης, ἐκ τῆς Σεμνότητος Ἐπιστήμη, ἐκ τῆς Ἐπιστήμης Ἀγάπη. τούτων οὖν τὰ ἔργα ἁγνὰ καὶ σεμνὰ καὶ θεῖά ἐστιν. ὃς ἂν οὖν δουλεύσῃ ταύταις καὶ ἰσχύσῃ κρατῆσαι τῶν ἔργων αὐτῶν, ἐν τῷ πύργῳ ἕξει τὴν κατοίκησιν μετὰ τῶν ἁγίων τοῦ θεοῦ. ἐπηρώτων δὲ αὐτὴν περὶ τῶν καιρῶν, εἰ ἤδη συντέλειά ἐστιν. ἡ δὲ ἀνέκραγε φωνῇ μεγάλῃ λέγουσα Ἀσύνετε ἄνθρωπε, οὐχ ὁρᾷς τὸν πύργον ἔτι οἰκοδομούμενον; ὡς ἂν οὖν συντελεσθῇ ὁ πύργος οἰκοδομούμενος, ἔχει τέλος. ἀλλὰ ταχὺ ἐποικοδομηθήσεται. μηκέτι με ἐπερώτα μηδέν· ἀρκετή σοι ἡ ὑπόμνησις αὕτη καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ ἡ ἀνακαίνωσις τῶν πνευμάτων ὑμῶν. ἀλλ' οὐ σοὶ μόνῳ ἀπεκαλύφθη, ἀλλ' ἵνα πᾶσιν δηλώσῃς αὐτά. μετὰ τρεῖς ἡμέρας — νοῆσαί σε γὰρ δεῖ πρῶτον — ἐντέλλομαί σοι πρῶτον, Ἑρμᾶ, τὰ ῥήματα ταῦτα ἅ σοι μέλλω λέγειν, λαλῆσαι αὐτὰ πάντα εἰς τὰ ὦτα τῶν ἁγίων, ἵνα ἀκούσαντες αὐτὰ καὶ ποιήσαντες καθαρισθῶσιν ἀπὸ τῶν πονηριῶν αὐτῶν, καὶ σὺ δὲ μετ' αὐτῶν.

IX. Ἀκούσατέ μου, τέκνα. ἐγὼ ὑμᾶς ἐξέθρεψα ἐν πολλῇ ἁπλότητι καὶ ἀκακίᾳ καὶ σεμνότητι διὰ τὸ ἔλεος τοῦ κυρίου τοῦ ἐφ' ὑμᾶς στάξαντος τὴν δικαιοσύνην,

VIII. 1. ἃς ἔχουσιν c. S. v. p., αὐτῶν L. ae. 2. ὑπ' ἀλλήλων c. L., απ αλληλων S. — αἱ δυνάμεις αὐτῶν c. S. et verss., om. L. 3. καθὼς καί c. S., καθώς L. 7. οὖν c. L. et verss., om. S. — ἐστίν c. S., εἰσίν L. — οὖν c. S. v. p., om. L. 8. ἰσχύσῃ c. S., ἰσχύσαι L. 10. ἐπηρώτων δέ c. S., ἐπηρώτησα L. — τῶν καιρῶν c. S. v. p., τοῦ καιροῦ, sed super ου bis scripto ων. 11. φωνῇ μεγάλῃ c. S. et verss., φωνὴν μεγάλην S. 12. 13. ἔτι οἰκοδομούμενον c. S. v. p., ἐποικοδομούμενον L. 13. ὡς ἐὰν (cf. c. XIII p. 29, 4. Clem. Rom. epi. I, 12 bis, etiam c. 57) οὖν c. S.*** v. ae., ος εαν S., ἕως ἂν οὖν L. p. — συντελεσθῇ c. S. et verss., om. L. 14. ἔχει τέλος c. S. v. ae., ἕξει τὸ τέλος L. p. 14. 15. με ἐπερώτα c. S. v. p., ἐπηρώτα (l. ἐπερώτα) L. ae. 15. ἀρκετή σοι c. S.*** v. p., αρκετοι S., ἀρκεῖ σοι L. 15—17. ἡ ὑπόμνησις — δηλώσῃς αὐτά c. S. (δηλωσεις) et verss., αὐτά L. (male ταυτα Tischd. apud Dress.) 18. νοῆσαί σε γάρ c. S. et verss., νοῆσαι γάρ L. 18. 19. ἐντέλλομαί σοι πρῶτον c. L. p. ae. (quod te iubeo), om. S. v. 20. αὐτὰ πάντα c. p. (Vat. ea omnibus), αυτα S., πάντα L., omnibus ae. 21. καθαρισθῶσιν c. S.*** L. et verss., καθαρίσωσιν S.

IX. 25. ἐφ' ὑμᾶς c. S., ἐφ' ὑμῶν L. — στάξαντος c. S. L. et verss., τάξαντος S.***

ἵνα δικαιωθῆτε καὶ ἁγιασθῆτε ἀπὸ πάσης πονηρίας καὶ ἀπὸ πάσης σκολιότητος. ὑμεῖς δὲ οὐ θέλετε παῦσαι ἀπὸ τῆς πονηρίας ὑμῶν. νῦν οὖν ἀκούσατέ μου καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐπισκέπτεσθε ἀλλήλους καὶ ἀντιλαμβάνετε ἀλλήλων, καὶ μὴ μόνοι τὰ κτίσματα τοῦ θεοῦ μεταλαμβάνετε ἐκ καταχύματος, ἀλλὰ μεταδίδοτε καὶ τοῖς ὑστερουμένοις· οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν πολλῶν ἐδεσμάτων ἀσθένειαν τῇ σαρκὶ αὐτῶν ἐπισπῶνται καὶ λυμαίνονται τὴν σάρκα αὐτῶν· τῶν δὲ μὴ ἐχόντων ἐδέσματα λυμαίνεται ἡ σὰρξ αὐτῶν διὰ τὸ μὴ ἔχειν τὸ ἀρκετὸν τῆς τροφῆς, καὶ διαφθείρεται τὸ σῶμα αὐτῶν. αὕτη οὖν ἡ ἀσυγκρασία βλαβερὰ ὑμῖν τοῖς ἔχουσι καὶ μὴ μεταδιδοῦσι τοῖς ὑστερουμένοις. βλέπετε τὴν κρίσιν τὴν ἐπερχομένην. οἱ ὑπερέχοντες οὖν ἐκζητεῖτε τοὺς πεινῶντας, ἕως οὔπω ὁ πύργος ἐτελέσθη· μετὰ γὰρ τὸ τελεσθῆναι τὸν πύργον θελήσετε ἀγαθοποιεῖν καὶ οὐχ ἕξετε τόπον. βλέπετε οὖν ὑμεῖς οἱ γαυριῶντες ἐν τῷ πλούτῳ ὑμῶν, μήποτε στενάξουσιν οἱ ὑστερούμενοι, καὶ ὁ στεναγμὸς αὐτῶν ἀναβήσεται πρὸς τὸν κύριον, καὶ ἐκκλεισθήσεσθε μετὰ τῶν ἀγαθῶν ὑμῶν ἔξω τῆς θύρας τοῦ πύργου. νῦν οὖν ὑμῖν λέγω τοῖς προηγουμένοις τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῖς πρωτοκαθεδρίταις· μὴ γίνεσθε ὅμοιοι τοῖς φαρμακοῖς. οἱ φαρμακοὶ μὲν οὖν τὰ φάρμακα αὐτῶν εἰς τὰς πυξίδας βαστάζουσιν, ὑμεῖς δὲ τὸ φάρμακον ὑμῶν

IX. 1. *καὶ ἁγιασθῆτε* c. S. et verss., om. L. 1. 2. *καὶ ἀπό* c. S., *καί* L. 2. *παῦσαι* c. L., *παηναι* (cf. Vis. I, 3. p. 7, 6) S. 4. *ἑαυτοῖς* c. L. S.***, *αυτοις* S. 4. 5. *ἀντιλαμβάνετε* c. L., *αντιλαμβανεσθαι*, i. e. *ἀντιλαμβάνεσθε* S. 5. *κτίσματα* c. S., *κτήσματα* L. 7. *ὑστερουμένοις* c. L., *υστερημενοις* S. 9. *ἀσθένειαν* c. S. et verss., *ἀφθονίαν* L. — *αὐτῶν* c. L., om. S. — *ἐπισπῶνται* c. S.*** L. et verss., *επιεςωνται* S. 9. 10. *λυμαίνονται τὴν σάρκα* c. L., *λυμενι την σαρκαν* (*** *-κα*) S. 11. *αὐτῶν* c. L. v. p., om. S. 12. *τὸ σῶμα* c. S. v. p., *τὰ σώματα* L. 13. 14. *ἐπερχομένην* c. S. v. (superveniens), *ἐρχομένην* L. 15. *ἐτελέσθη* c. L., *τελεσθη* S. 16. *ἀγαθοποιεῖν* c. S., *ἀγαθοποιῆσαι* L. — *οὐχ* c. L., *ουκ* S. 17. *βλέπετε* c. S. et verss., *βλέπε* L. — *γαυριῶντες* c. L., *γαυριωμενοι* (*** *γαυρουμενοι*) S. 18. *στενάξουσιν* c. S., *στενάζωσιν* L. 19. *ἀναβήσεται* c. S. et verss., *αποβησεται* L. (Tischd.), sed *ἀναβήσεται* Angero scriptum videbatur. 20. *τῶν ἀγαθῶν* c. S. et verss., *τῆς* (superscripto *του* sequente voce per compendium scripta, quae a litteris *ἀν* incipit et *χ* continet, om. *ἀγαθῶν*) L. 22. *πρωτοκαθεδρίταις* S.*** L., *πρωτοκαθεδριεις* S. (non notatus a Tischd. apud Dress.) 23. *μὲν οὖν* c. S., *μεν* L. — *αὐτῶν* c. L., *εαυτων* S.

καὶ τὸν ἰὸν εἰς τὴν καρδίαν. ἐνεσκιρρωμένοι ἐστὲ καὶ οὐ θέλετε καθαρίσαι τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ συγκεράσαι ὑμῶν τὴν φρόνησιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ἵνα σχῆτε ἔλεος παρὰ τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου. βλέπετε οὖν, τέκνα, μήποτε αὗται αἱ διχοστασίαι ὑμῶν ἀποστερήσουσιν τὴν ζωὴν ὑμῶν. πῶς ὑμεῖς παιδεύειν θέλετε τοὺς ἐκλεκτοὺς κυρίου, αὐτοὶ μὴ ἔχοντες παιδείαν; παιδεύετε οὖν ἀλλήλους καὶ εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς, ἵνα κἀγὼ κατέναντι τοῦ πατρὸς ἱλαρὰ σταθεῖσα λόγον ἀποδῶ ὑπὲρ ὑμῶν πάντων τῷ κυρίῳ ὑμῶν.

X. *Ὅτε οὖν ἐπαύσατο μετ᾽ ἐμοῦ λαλοῦσα, ἦλθον οἱ ἓξ νεανίσκοι οἱ οἰκοδομοῦντες καὶ ἀπήνεγκαν αὐτὴν πρὸς τὸν πύργον, καὶ ἄλλοι τέσσαρες ἦραν τὸ συμψέλλιον καὶ ἀπήνεγκαν καὶ αὐτὸ πρὸς τὸν πύργον. τούτων τὸ πρόσωπον οὐκ εἶδον, ὅτι ἀπεστραμμένοι ἦσαν. ὑπάγουσαν δὲ αὐτὴν ἠρώτων ἵνα μοι ἀποκαλύψῃ περὶ τῶν τριῶν μορφῶν, ἐν αἷς μοι ἐνεφανίσθη. ἀποκριθεῖσά μοι λέγει Περὶ τούτων ἕτερον δεῖ σε ἐπερωτῆσαι, ἵνα σοι ἀποκαλυφθῇ. ὤφθη δέ μοι, ἀδελφοί, τῇ μὲν πρώτῃ ὁράσει τῇ περυσινῇ λίαν πρεσβυτέρα καὶ ἐν καθέδρᾳ καθημένη. τῇ δὲ ἑτέρᾳ ὁράσει τὴν μὲν ὄψιν νεωτέραν εἶχε, τὴν δὲ σάρκα καὶ τὰς τρίχας πρεσβυτέρας καὶ ἑστηκυῖά μοι ἐλάλει. ἱλαρωτέρα δὲ ἦν ἢ τὸ πρότερον. τῇ δὲ τρίτῃ ὁράσει ὅλη νεωτέρα καὶ κάλλει εὐπρεπεστάτη, μόνας δὲ τὰς τρίχας πρεσβυτέρας εἶχεν· ἱλαρὰ δὲ εἰς τέλος ἦν καὶ ἐπὶ συμ-*

IX. 1. *ἐνεσκιρρώμενοι* c. S. (*ἐνεσκιρωμενοι*), *εσκιρρωμενοι* L. 2. *συγκεράσαι ὑμῶν* c. L. S.***, om. S. 5. *ὑμῶν* c. S.*** et verss., *αυται* S., om. L. 6. *αποστερήσουσιν* c. S., *ἀποστερησωσι* L. 8. *αὐτοῖς*. L. *αὐτοῖς*. 10. *ὑπὲρ ὑμῶν* c. S.*** L. et verss., *υπερ ημων* S. — *κυρίῳ ὑμῶν* c. L. p., *κυριω ημων* S., *κυρίῳ* v. ae.

X. 12. *ἀπήνεγκαν αὐτήν* c. S. et verss., *ἦραν αὐτὴν* L. (Ang.), *ἦρ. αὐτοί* L. (Tischd.). 13. *συμψέλλιον* c. L., *συμψέλιον* S. 14. *καὶ αὐτὸ πρὸς* c. S. ae. (vu. e tabierunt ipsi iterum in turrim), *εἰς* L. — *τό* ante *πρόσωπον* c. L. S.***, om. S. 15. *δέ* post *ὑπάγουσαν* c. L. S.***, om. S. 18. *ἐπερωτῆσαι* c. S., *ἐρωτῆσαι* L. 19—p. 27, 1. Hieronymus Comm. in Oseam VII, 9 (Opp. VI, 75): unde et in libro Pastoris, si cui tamen placet illius recipere lectionem, Hermae primum videtur Ecclesia cano capite, deinde adulescentula et sponsa crinibus adornata. 19. 20. *περυσινῇ* c. L. (*περισινῇ*), *περσυνη* S. 21. *ἑτέρᾳ* c. S. v. p., *δευτέρᾳ* L. ae. — *σάρκα* c. L., *σαρκαν* S. 22. *πρεσβυτέρας* c. L. S.***, *πρεσβυτερα* S. 23. *ἢ τὸ πρότερον* c. L. (Tischd.) et verss., *το προσωπον* S. 24. *εὐπρεπεστάτη* c. L. et verss., *εκπρεπεστατη* S. 25.—p. 27, 1. *συμψελλίου* c. L., *συμψελίου δέ* S.

ψελλίου καθημένη. περὶ τούτων περίλυπος ἤμην λίαν τοῦ γνῶναί με τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην. καὶ βλέπω τὴν πρεσβυτέραν ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς λέγουσάν μοι Πᾶσα ἐρώτησις ταπεινοφροσύνης χρήζει· νήστευσον οὖν καὶ λήμψῃ ὃ αἰτεῖς παρὰ τοῦ κυρίου.

Ἐνήστευσα οὖν μίαν ἡμέραν, καὶ αὐτῇ τῇ νυκτί μοι ὤφθη νεανίσκος καὶ λέγει μοι Τί σὺ ὑπὸ χεῖρα αἰτεῖς ἀποκαλύψεις ἐν δεήσει; βλέπε μήποτε πολλὰ αἰτούμενος βλάψῃς σου τὴν σάρκα. ἀρκοῦσίν σοι αἱ ἀποκαλύψεις αὗται. μήτι δύνῃ ἰσχυροτέρας ἀποκαλύψεις ὧν ἑώρακας ἰδεῖν; ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγω Κύριε, τοῦτο μόνον αἰτοῦμαι, περὶ τῶν τριῶν μορφῶν τῆς πρεσβυτέρας, ἵνα ἀποκάλυψις ὁλοτελὴς γένηται. ἀποκριθείς μοι λέγει Μέχρι τίνος ἀσύνετοί ἐστε; ἀλλ' αἱ διψυχίαι ὑμῶν ἀσυνέτους ὑμᾶς ποιοῦσι καὶ τὸ μὴ ἔχειν τὴν καρδίαν ὑμῶν πρὸς τὸν κύριον. ἀποκριθεὶς αὐτῷ πάλιν εἶπον Ἀλλ' ἀπὸ σοῦ, κύριε, ἀκριβέστερον αὐτὰ γνωσόμεθα. XI. Ἄκουε, φησί, περὶ τῶν τριῶν μορφῶν ὧν ἐπιζητεῖς. τῇ μὲν πρώτῃ ὁράσει διὰ τί πρεσβυτέρα ὤφθη σοι καὶ ἐπὶ καθέδραν καθημένη; ὅτι τὸ πνεῦμα ὑμῶν πρεσβύτερον καὶ ἤδη μεμαραμμένον καὶ μὴ ἔχον δύναμιν ἀπὸ τῶν μαλακιῶν ὑμῶν καὶ διψυχιῶν. ὥσπερ γὰρ οἱ πρεσβύτεροι μηκέτι ἔχοντες ἐλπίδα τοῦ ἀνανεῶσαι οὐδὲν ἄλλο προσδοκῶσιν εἰ μὴ τὴν κοίμησιν αὐτῶν, οὕτω καὶ ὑμεῖς μαλακισθέντες ἀπὸ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων παρεδώ-

X. 1. τοῦ c. S. L. (sec. Anger.) p. ae., [ἕως] τοῦ Tischd. (cf. v.). 3. λέγουσάν μοι c. S. et verss., λέγουσαν L. — Antiochus Hom. CVI p. 1197 B: χωρὶς δὲ ταπεινοφροσύνης οὐκ ἔστιν εὐπρόσδεκτον γενέσθαι προσευχήν. 3. 4. πᾶσα ἐρώτησις c. S.*** L. et verss, πασαν μοι πασαν ιρωτησεις S. (non notatus a Tischd. apud. Dress.). 5. λήμψῃ c. S., λήψῃ L. 6. καὶ αὐτῇ c. L. S*** p. ac., αυτῇ S. v. — μοι ὤφθη c. S. v., ὤφθη L. 7. Τί c. L. v. ae., οτι S. p. — αἰτεῖς c. L., αιτισαι S. 9. 10. ἀρκοῦσίν σοι αἱ ἀποκαλύψεις αὗται c. L. (excepto voc. ἀρκοῦνται) S.*** et verss., om. S. 10. ἰσχυροτέρας c. S.*** L., ισχυροτερα S. (non notatus a Tischd. apud Dress.). 10. 11. ὧν ἑώρακας ἰδεῖν c. S., ἰδεῖν ὧν ἑώρ. L. 12. 13. ἵνα ἀποκάλυψις c. S. v. p., ἵνα μοι ἡ ἀποκ. L. 16. ἀπό c. S., ὑπό L. 17. αὐτά c. S. v. p., αὐτάς L.

XI. 18. τριῶν c. L. S.*** ($\bar{\gamma}$), om. S. et verss. — μορφῶν c. S.*** L., μαρφων S. 20. καθέδραν c. S., καθέδρας L. 21. μεμαραμμένον c. S., μεμαρασμένον L. (cf. Sim. IX, 1. 23.) 22. μαλακιῶν c. S. et verss., ἁμαρτιῶν L. — καί c. S., καὶ τῶν L. 23. ἐλπίδα c. S. (ελπιδαν), ἐλπίδας L. 23. 24. προσδοκῶσιν c. S., προσδέχονται L. 24. κοίμησιν c. S., κοίμην L. 25. μαλακισθέντες c. S. v. p., om. L. 25—p. 28, 1. παρεδώκατε c. S., παραδεδώκατε L.

κατε ἑαυτοὺς εἰς τὰς ἀκηδίας καὶ οὐκ ἐπερίψατε ἑαυτῶν τὰς μερίμνας ἐπὶ τὸν κύριον· ἀλλὰ ἐθραύσθη ὑμῶν ἡ διάνοια καὶ ἐπαλαιώθητε ταῖς λύπαις ὑμῶν. Διὰ τί οὖν ἐν καθέδρᾳ ἐκάθητο, ἤθελον γνῶναι, κύριε. Ὅτι πᾶς ἀσθενὴς εἰς καθέδραν καθίζεται διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ, ἵνα συγκρατηθῇ ἡ ἀσθένεια τοῦ σώματος αὐτοῦ. ἔχεις τὸν τύπον τῆς πρώτης ὁράσεως. XII. τῇ δὲ δευτέρᾳ ὁράσει εἶδες αὐτὴν ἑστηκυῖαν καὶ τὴν ὄψιν νεωτέραν ἔχουσαν καὶ ἱλαρωτέραν παρὰ τὸ πρότερον, τὴν δὲ σάρκα καὶ τὰς τρίχας πρεσβυτέρας. Ἄκουε, φησί, καὶ ταύτην τὴν παραβολήν. ὅταν πρεσβύτερός τις ἤδη ἀφελπικὼς ἑαυτὸν διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ καὶ τὴν πτωχότητα οὐδὲν ἕτερον προσδέχεται εἰ μὴ τὴν ἐσχάτην ἡμέραν τῆς ζωῆς αὐτοῦ, εἶτα ἐξαίφνης κατελείφθη αὐτῷ κληρονομία, ἀκούσας δὲ ἐξηγέρθη καὶ περιχαρὴς γενόμενος ἐνεδύσατο τὴν ἰσχὺν καὶ οὐκέτι ἀνακεῖται, ἀλλ' ἕστηκε, καὶ ἀνανεοῦται αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἤδη ἐφθαρμένον ἀπὸ τῶν προτέρων αὐτοῦ πράξεων, καὶ οὐκέτι κάθηται, ἀλλ' ἀνδρίζεται· οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὴν ἀποκάλυψιν, ἣν ὑμῖν ὁ κύριος ἀπεκάλυψεν. ὅτι ἐσπλαγχνίσθη ἐφ' ὑμᾶς καὶ ἀνενέωσε τὸ πνεῦμα ὑμῶν, καὶ ἀπέθεσθε τὰς μαλακίας ὑμῶν, καὶ προσῆλθεν ὑμῖν ἰσχυρότης καὶ ἐνεδυναμώθητε ἐν τῇ πίστει, καὶ ἰδὼν ὁ κύριος τὴν ἰσχυροποίησιν ὑμῶν ἐχάρη· καὶ διὰ τοῦτο

XI. 1. ἐπερίψατε c. S. (αιπεριψατε), ἐπερριψατε S.*** L. 3. διὰ τί c. S. et verss., διὰ τοῦτο L. hoc vitio correcto in L. nihil deest. perperam Tischendorfius: „h. l. rursus propter ὁμοιοτέλευτον nonnulla exciderunt." 5. εἰς καθέδραν καθίζεται c. S., ἐπὶ καθέδρας καθίζει L. 7. ἔχεις c. S. et verss., εἶδον L.

XII. 10. σάρκα c. L., σαρκαν S. 11. 12. ἤδη ἀφελπικώς c. S. (ιδη αφελπικως), ἀπελπίσῃ L. 13. προσδέχεται (ὅταν c. indicat. Sim. VIII, 2. IX, 17) c. L., προσδεχετε (*** -ται) S. 13. 14. τὴν ἐσχάτην ἡμέραν τῆς ζωῆς c. L. et verss., την ημεραν της εσχατης ζωης S. 15. κληρονομία c. S. (-νια), κλῆρος L. — ἀκούσας δέ c. S., καὶ ἀκούσας L. 16. οὐκέτι ἀνακεῖται c. S. et verss., οὐκ ἐπανακεῖται L. 17. ἕστηκε c. S.*** (εστηκεν) L., εστηκαιν S. non notatus a Tischd. apud Dress. — ἀνανεοῦται αὐτοῦ c. L. S.***, ανανεουτο S. 18. πράξεων c. S., πραγμάτων L. 20. ἀποκάλυψιν ἣν ὑμῖν ὁ κύριος ἀπεκάλυψεν c. L. S.*** (αποκαλυψειν) et verss., αποκαλυψει S. 21. ἐσπλαγχνίσθη ἐφ' ὑμᾶς c. S. (εσπλαγχισθη), εὐσπλαγχνίσθη ἐφ' ὑμῶν L. — καὶ ἀνενέωσε c. L. sec. Anger. (καὶ ἀνενεῶσαι edidit, καὶ ἀνανεώσαι notavit Tischendorfius) p., ανανaιωσατο (*** ανεναιωσατο) S. — τὸ πνεῦμα c. L. et verss., τα πνευματα S. 23. ἐνεδυναμώθητε c. L., εδυναμωθητε S. 24. ὑμῶν c. L. et verss., αυτων S.

ἐδήλωσεν ὑμῖν τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου καὶ ἕτερα δηλώσει. ἐὰν ἐξ ὅλης καρδίας εἰρηνεύητε ἐν ἑαυτοῖς. XIII. τῇ δὲ τρίτῃ ὁράσει εἶδες αὐτὴν νεωτέραν καὶ καλὴν καὶ ἱλαρὰν καὶ καλὴν τὴν μορφὴν αὐτῆς· ὡς ἐὰν γάρ τινι λυπουμένῳ ἔλθῃ ἀγγελία ἀγαθή τις, εὐθὺς ἐπελάθετο τῶν προτέρων λυπῶν καὶ οὐδὲν ἄλλο προσδέχεται εἰ μὴ τὴν ἀγγελίαν ἣν ἤκουσε καὶ ἰσχυροποιεῖται λοιπὸν εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ ἀνανεοῦται αὐτοῦ τὸ πνεῦμα διὰ τὴν χαρὰν ἣν ἔλαβεν· οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀνανέωσιν εἰλήφατε τῶν πνευμάτων ὑμῶν ἰδόντες ταῦτα τὰ ἀγαθά. καὶ ὅτι ἐπὶ συμψελλίου εἶδες καθημένην, ἰσχυρὰ ἡ θέσις· ὅτι τέσσαρας πόδας ἔχει τὸ συμψέλλιον καὶ ἰσχυρῶς ἕστηκε· καὶ γὰρ ὁ κόσμος διὰ τεσσάρων στοιχείων κρατεῖται. οἱ οὖν μετανοήσαντες ὁλοτελῶς νέοι ἔσονται καὶ τεθεμελιωμένοι, οἱ ἐξ ὅλης καρδίας μετανοήσαντες. ἀπέχεις ὁλοτελῆ τὴν ἀποκάλυψιν· μηκέτι μηδὲν αἰτήσῃς περὶ ἀποκαλύψεως, ἐάν τι δὲ δέῃ, ἀποκαλυφθήσεταί σοι.

Ὅρασις δ′.

I. Ὅρασις ἣν εἶδον, ἀδελφοί, μετὰ ἡμέρας εἴκοσι τῆς προτέρας ὁράσεως τῆς γενομένης, εἰς τύπον τῆς θλίψεως τῆς ἐπερχομένης. ὑπῆγον εἰς ἀγρὸν τῇ ὁδῷ τῇ

XII. 1. *ἐδήλωσεν* c. S., *ἐδηλοποίησεν* L. — *ὑμῖν* c. L. et verss., *ὑμῶν* S. (non notatus a Tischd. apud Dress.). 2. *καρδίας* c. S., *τῆς καρδίας* L. — *εἰρηνεύητε* L., *ειρηνευεται* S.

XIII. 4. *καὶ καλὴν τὴν μορφὴν αὐτῆς* c. S. et verss., om L. — *ὡς ἐὰν γὰρ* c. S., *ὡς γὰρ ἐάν* L. 4. 5. *λυπουμένῳ* c. S., *λυπουμένη* L. (sec. Tischd.). 5. *ἀγγελία ἀγαθή τις* c. S. (ubi *** *θη* supplevit), *ἀγ. τις ἀγγ.* L. — *εὐθὺς* c. S., *εὐθέως* L. 7. *λοιπὸν* c. S. v. p., . . *οιπ* compendio addito ad *π* L. (Tischd.). 8. *ἀνανεοῦται* c. S., *ἀνανεοποιεῖται* L. — *αὐτοῦ τὸ πνεῦμα* c. S., *τὸ πνεῦμα αὐτοῦ* L. 9. *εἰλήφατε* c. S., *ἐλάβατε* L. 11. *συμψελλίου* c. L., *συμψελίου* S. 11. 12. *τέσσαρας* c. L., *τεσσαρες* S. 12. *συμψέλλιον* c. L., *συμψέλιον* S. 15. *οἱ ἐξ* c. L. v. ae., *ἐξ* S. p. — *ἀπέχεις* c. S. et verss., *ἀπέχεις ἤδη* L. 16. *ἀποκάλυψιν* c. L. S.*** (*-ειν*), *αποκαλυψεν* S. (non notatus a Tischd. apud Dress.) — *αἰτήσῃς* c. L., *αιτησεις* S. — *περὶ ἀποκαλύψεως* c. L. v. ae., om. S. p. 17. *ἐάν τι δέ* c. S. v. p., *ἐὰν δέ τι* L. (sec. Anger.), *καὶ ἐὰν δέ τι* (sec. Tischd.).

Vis. IV. I. 19. *ὅρασις ἣν εἶδον* c. L. et verss., *ην ειδον* S. — *εἴκοσι* c. S., *κ′* L. 20. 21. *εἰς τύπον τ. θλ. τ. ἐπερχομένης* c. L. v. ae. etiam p. (usque ad advenientem diem), om. S.

καμπανῇ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς δημοσίας εἰς τὸν ἀγρόν ἐστιν ὡς στάδια δέκα· ῥᾳδίως δὲ ὁδεύεται ὁ τόπος. μόνος δὲ περιπατῶν ἀξιῶ τὸν κύριον ἵνα τὰς ἀποκαλύψες καὶ τὰ ὁράματα ἅ μοι ἔδειξε διὰ τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας αὐτοῦ τελειώσῃ, ἵνα με ἰσχυροποιήσῃ καὶ δῷ τὴν μετάνοιαν πᾶσι τοῖς δούλοις αὐτοῦ τοῖς ἐσκανδαλισμένοις, ἵνα δοξασθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον, ὅτι με ἄξιον ἡγήσατο τοῦ δεῖξαί μοι τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. καὶ δοξάζοντός μου καὶ εὐχαριστοῦντος αὐτῷ, ὡς ἦχος φωνῆς μοι ἀπεκρίθη Μὴ διψυχήσῃς, Ἑρμᾶ. καὶ ἐν ἐμαυτῷ ἠρξάμην διαλογίζεσθαι καὶ λέγειν Ἐγὼ τί ἔχω διψυχῆσαι, οὕτω τεθεμελιωμένος ὑπὸ τοῦ κυρίου καὶ ἰδὼν ἔνδοξα πράγματα; καὶ προέβην μικρόν, ἀδελφοί, καὶ ἰδοὺ βλέπω κονιορτὸν ὡς εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἠρξάμην λέγειν ἐν ἑαυτῷ Μήποτε κτήνη ἔρχονται καὶ κονιορτὸν ἐγείρουσιν; οὕτω δὲ ἦν ἀπ᾽ ἐμοῦ ὡς ἀπὸ σταδίου. γενομένου μείζονος καὶ μείζονος κονιορτοῦ ὑπενόησα εἶναί τι θεῖον· μικρὸν ἐξέλαμψεν ὁ ἥλιος, καὶ ἰδοὺ βλέπω θηρίον μέγιστον ὡσεὶ κῆτός τι, καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀκρίδες πύριναι ἐξεπορεύοντο. ἦν δὲ τὸ θηρίον τῷ μήκει ὡσεὶ ποδῶν ἑκατόν, τὴν δὲ κεφαλὴν εἶχεν ὡσεὶ κεράμου. καὶ ἠρξάμην κλαίειν καὶ ἐρωτᾶν τὸν κύριον, ἵνα με λυτρώσηται ἐξ αὐτοῦ. καὶ ἐπανε-

I. 1. *καμπανῇ* c. S. v. p., *καμπήλῃ* (sed superscripto ut videtur *καμπανῇ*) L. — *εἰς τὸν ἀγρόν* c. L. v. (in villam), om. S. p. ae. 1. 2. *εστιν ὡς* c. L. v. p., *εστιν δε ωσει* S. ae. 2. *δέκα* c. L. (*ί*) S.*** et verss., *τεσσε* S. — *ῥᾳδίως* c. S. L., *σπανίως* verss. *μόνος δέ* c. L. (v.?) p. ae., *μονος* (*** add. *ουν*) S. 3. *ἀξιῶ* c. L. et verss., *και αξιων* S. 4. *Ἐκκλησίας αὐτοῦ* c. S., *αὐτοῦ Ἐκκλ.* L. 5. *με* c. L., *μοι* S. 5. 6. *δῷ τὴν μετάνοιαν* c. S. et verss., *δώῃ τὴν μετάληψιν* L. 6. *πᾶσι* c. L. v. ae., om. S. p. 8. *μοι* c. S. et verss., om. L. 10. *ὡς* c. S. et verss., om. L. — *διψυχήσῃς*, codd. *διψυχησεις*. 11. *καί ἐν* c. L. et verss., om. S. — *ἐμαυτῷ* c. S. et verss., *αὐτῷ* L. 12. *διψυχῆσαι* c. S.*** L., *διψυχησα* S. (non notatus a Tischd. apud Dress.). — *τεθεμελιωμένος* c. S. et verss., *τεθεμελιωμένου* L. 13. *ἰδών* c. S. et verss., *εἶδον* L. — *καὶ* c. S. v. p., *καὶ ὡς* L. ae. — *προέβην* c. L. v. ae., *προσεβην* S. p. 16. *ἑαυτῷ* c. S. L., *εμαυτω* S.*** 16. *ἐγείρουσιν* c. L., *εγιρωσιν* S. — *δέ* c. L. et verss., *γάρ* S. — *ὡς* c. S., *ὡσεὶ* L. 17. *σταδίου* c. S., *στάδιον* L. (sec. Tischd.). — *γενομένου μείζονος καὶ μείζονος κονιορτοῦ* c. S. p., *γενομένου δὲ μείζονος τοῦ κονιορτοῦ* L. 19. *κῆτός τι* c. S. p., *κῆτος* L. 21. *τῷ μήκει* c. S., *τῷ μὲν μήκει* L. — *ἑκατόν*. codd. *ρ´*. 22. *ὡσεὶ κεράμου* c. L., *ως καιραμου* (*** *ωσει καιραμιου*) S. — *κλαίειν* c. L. S.*** et verss., *κλινειν τα γονατα* S. 23.—p. 31, 1. *ἐπανεμνήσθην* c. S., *ὑπανεμνήσθην* L.

μνήσϑην τοῦ ῥήματος οὗ ἀκηκόειν Μὴ διψυχήσῃς. Ἑρμᾶ. ἐνδυσάμενος οὖν, ἀδελφοί, τὴν πίστιν τοῦ κυρίου καὶ μνησϑεὶς ὧν ἐδίδαξέν με μεγαλείων ϑαρσήσας εἰς τὸ ϑηρίον ἐμαυτὸν ἔδωκα. οὕτω δὲ ἤρχετο τὸ ϑηρίον ῥοίζῳ, ὥστε δύνασϑαι αὐτὸ πόλιν λυμᾶναι. ἔρχομαι ἐγγὺς αὐτοῦ, καὶ τὸ τηλικοῦτο κῆτος ἐκίνει ἑαυτὸ χαμαὶ καὶ οὐδὲν εἰ μὴ τὴν γλῶσσαν προέβαλλε καὶ ὅλως οὐκ ἐκινήϑη, μέχρις ὅτε παρῆλϑον αὐτό. εἶχε δὲ τὸ ϑηρίον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χρώματα τέσσαρα· μέλαν, εἶτα πυροειδὲς καὶ αἱματῶδες, εἶτα χρυσοῦν, εἶτα λευκόν.

II. *Μετὰ δὲ τὸ παρελϑεῖν με τὸ ϑηρίον καὶ προελϑεῖν ὡσεὶ πόδας τριάκοντα, ἰδοὺ ὑπαντᾷ μοι παρϑένος κεκοσμημένη ὡς ἐκ νυμφῶνος ἐκπορευομένη, ὅλη ἐν λευκοῖς καὶ ὑποδήμασιν λευκοῖς, κατακεκαλυμμένη ἕως τοῦ μετώπου, ἐν μίτρᾳ δὲ ἦν ἡ κατακάλυψις αὐτῆς· εἶχε δὲ τὰς τρίχας αὐτῆς λευκάς. ἔγνων ἐγὼ ἐκ τῶν προτέρων ὁραμάτων ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐστὶ καὶ ἱλαρώτερος ἐγενόμην. ἀσπάζεταί με λέγουσα Χαῖρε σύ, ἄνϑρωπε· κἀγὼ αὐτὴν ἀντησπασάμην Κυρία, χαῖρε. ἀποκριϑεῖσά μοι λέγει Οὐδέν σοι ἀπήντησεν; λέγω αὐτῇ Κυρία, τηλικοῦτο ϑηρίον, δυνάμενον λαοὺς διαφϑεῖραι· ἀλλὰ τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου καὶ τῇ πολυσπλαγχνίᾳ αὐτοῦ ἐξέφυγον αὐτό. Καλῶς ἐξέφυγες, φησίν, ὅτι τὴν μέριμνάν σου ἐπὶ τὸν ϑεὸν ἐπέριψας καὶ τὴν καρδίαν σου ἤνοιξας πρὸς τὸν*

I. 1. *ἀκηκόειν* c. S. et verss., *ἀκήκοα* L. — *διψυχήσῃς. διψυχήσεις* S., *διψυχήσις* L. (Tischd.) 2. *κυρίου* c. S. p. ae. (cf. Sim. VI, 1. 3), *ϑέου* L. v. 3. *ἐδίδαξέν με* c. S. v. p., *ἔδειξέ μοι* L. ae. 4. *ἐμαυτόν* c. S.⁂ L., *εμαυτω̅* S. — *ἔδωκα* c. S., *δέδωκα* L. — *ῥοίζῳ* c. S. v. (in ictu), *ῥύνζων* L. (Tischd.) p. ae. 5. *ὥστε* c. L. S.⁂ v., *ως δε* S. — *λυμᾶναι* c. L., *λοιμαναι* S. 6. *τηλικοῦτο* c. S., *τηλικοῦτον* L. — *κῆτος* c. S. et verss., *κτῆνος* L. — *ἐκίνει* c. S. p. (volvebat), *ἐκτείνας* L. v. (ae?). — *ἑαυτό* c. S. (*αυτο*, ⁂ *εαυτο*), *ἑαυτόν* L. 7. *γλῶσσαν* c. S., *γλῶτταν* L. — *ἐκινήϑη* c. S.⁂ L., *ακινηϑη* S. 8. *ὅτε* c. S. (*οται*), *ὅτου* L. S.⁂ — *παρῆλϑον* c. S. et verss., *παρῆλϑεν* L. (Tischd.). 9. *τέσσαρα* c. L., *τεσσερα* S.
II. 11. *μετὰ δέ* c. S. et verss., *μετά* L. 11. 12. *προελϑεῖν* c. S. v., *παρελϑεῖν* L. 12. *τριάκοντα.* codd. *λ'*. — *ἰδοὺ ὑπαντᾷ* c. L. S.⁂ et verss., *υπαντα* S. 13. *ὡς* c. S., *ὡσεί* L. — *ἐκ νυμφῶνος ἐκπορευομένη κτλ.* cf. Hieronymum ad c. X p. 26, 19 sq. laudatum. 14. *καὶ ὑποδήμασιν λευκοῖς* c. S. (ubi ⁂ *και* addidit) et verss., om. L. 15. *μίτρᾳ* c. S., *μήτρᾳ* L. — *ἦν* c. S. p., om. L. 16. *τρίχας αὐτῆς* c. L. et verss., *χιρας* S. — *ἐκ* c. S., *ἀπό* L. 18. *ἄνϑρωπε* c. S. et verss., *ἄνερ* L. — *κἀγώ* c. L., *και εγω* S. 19. *ἀντησπασάμην.* S. *αντεσπασαμην*, L. (Tischd.) *ἀντισπασάμην.* 20. *ἀπήντησεν* c. S., *ὑπήντησε* L. — *τηλικοῦτο* c. S., *τηλικοῦτον* L. 22. *πολυσπλαχνίᾳ* c. S. (*πολυσπλαγχια*), *πολλῇ εὐσπλαγχνίᾳ* L. 24. *τόν* ante *κύριον* c. S., om. L.

κύριον, πιστεύσας ὅτι δι᾽ οὐδενὸς δύνῃ σωθῆναι εἰ μὴ διὰ τοῦ μεγάλου καὶ ἐνδόξου ὀνόματος. διὰ τοῦτο ὁ κύριος ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ τὸν ἐπὶ τῶν θηρίων ὄντα, οὗ τὸ ὄνομά ἐστιν Θεγρί, καὶ ἐνέφραξε τὸ στόμα αὐτοῦ, ἵνα μή σε λυμάνῃ. μεγάλην θλῖψιν ἐκπέφευγας διὰ τὴν πίστιν σου, καὶ ὅτι τηλικοῦτο θηρίον ἰδὼν οὐκ ἐδιψύχησας· ὕπαγε οὖν καὶ ἐξήγησαι τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ κυρίου τὰ μεγαλεῖα αὐτοῦ καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, ὅτι τὸ θηρίον τοῦτο τύπος ἐστὶ τῆς μελλούσης θλίψεως τῆς μεγάλης· ἐὰν οὖν προετοιμάσησθε καὶ μετανοήσητε ἐξ ὅλης καρδίας ὑμῶν πρὸς τὸν κύριον, δυνήσεσθε ἐκφυγεῖν αὐτήν, ἐὰν ἡ καρδία ὑμῶν γένηται καθαρὰ καὶ ἄμωμος, καὶ τὰς λοιπὰς τῆς ζωῆς ἡμέρας ὑμῶν δουλεύσητε τῷ κυρίῳ ἀμέμπτως, ἐπιρίψαντες τὰς μερίμνας ὑμῶν ἐπὶ τὸν κύριον, καὶ αὐτὸς κατορθώσει αὐτάς. πιστεύσατε τῷ κυρίῳ, οἱ δίψυχοι, ὅτι πάντα δυνατεῖ, καὶ ἀποστρέψαι τὴν ὀργὴν αὐτοῦ ἀφ᾽ ὑμῶν καὶ ἀποστεῖλαι μάστιγας ὑμῖν τοῖς διψύχοις. οὐαὶ τοῖς ἀκούσασι τὰ ῥήματα ταῦτα καὶ
Mt. XXVI, 24. *παρακούσασιν. αἱρετώτερον ἦν αὐτοῖς τὸ μὴ γεννηθῆναι.*

III. *Καὶ ἠρώτησα αὐτὴν περὶ τῶν τεσσάρων χρω-*

II. 2. *μεγάλου* c. L. et verss., *αγιου αγγελου* S. 2. 3. *ὁ κύριος* c. L. et verss., om. S. 4. *ὄντα* c. S., om. L. — *ἐστιν* c. S., *αὐτοῦ* L. — *Θεγρί* c. S. (*θεγρει*) L. (*Θεγρί*) p. (Tegri) ae. (Têgêri), Hegrin v. Hieronymus lib. I. in Habac. I, 14 (Opp. VI, 604): ex quo liber ille apocryphus stultitiae condemnandus est, in quo scriptum est, quemdam angelum nomine Tyri praeesse reptilibus. De טגריס leone fabuloso cf. Buxtorfi Lexicon chald., talmud. rabbin. col. 856. 5. *λυμάνῃ* c. S. (*λοιμανη*), *λυμηνη* L. — *μεγάλην θλῖψιν ἐκπέφευγας* c. S. et verss., *καὶ μεγάλην λύμην ἐξέφυγες* S. 6. *καὶ ὅτι τηλικοῦτο θηρίον* c. S. v. p., *ὅτι τηλικοῦτον θηρίον* L. ae. 7. *ἐξήγησαι* c. S. et verss., *ἐζήτησαι* L. (sec. Tischd.), *ἐξήτησαι* L. (sec. Anger.). — *τοῦ* ante *κυρίου* c. S., om. L. 8. *εἰπέ* c. S., *εἶπεν* L. 9. *τῆς μελλούσης θλίψεως τῆς μεγάλης* c. L., *θλιψεως της μελλουσης της μεγαλης* S. 10—12. *ἐὰν οὖν — καὶ ἄμωμος.* Clemens Alex. Strom. IV, 9, 76 p. 596 *αὐτίκα ὁ Ποιμήν φησιν Ἐκφεύξεσθε τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀγρίου θηρίου, ἐὰν ἡ καρδία ὑμῶν γένηται καθαρὰ καὶ ἄμωμος.* 11. *δυνήσεσθε* c. L. S.***, *δυνησησθε* S. 12. *ἡ καρδία ὑμῶν* c. Clem. Al. S. et verss., *ἡ καρδία* L. 13. *τῆς ζωῆς ἡμέρας ὑμῶν* c. S., *ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν* L. — *δουλεύσητε* c. S. et verss., *δουλεύσεται* L. (Tischd.), *δουλεύσθαι* L. (Anger.). 14. *ἐπιρίψαντες τὰς μερίμνας* c. S. et verss., *ἐπιρρίψατε τὰς καρδίας* L. 16. *δυνατεῖ* c. S. (*δυνατι*), *δύναται* L. — *ἀποτσρέψαι* c. L. v., *αποστρεφι* S. p., convertet ae. — *ὀργήν* c. S. L. (Anger.), *ὁρμήν* L. (Tischd.). 17. *ἀποστεῖλαι* c. L. v., *εξαποστελλι* S., mittet p. ae. — *ὑμῖν* ante *τοῖς διψύχοις* c. S. v. p., om. L. ae. 19. *γεννηθῆναι* c. S., *γεγενῆσθαι* L. (Tischd.).

III. 20. *καὶ ἠρώτησα* c. L. p. ae., *ηρωτησα* S. v. 20 — p. 33, 1. *χρωμάτων* c. L. S.*** et verss., *χρηματων* S.

μάτων ὧν εἶχε τὸ ϑηρίον εἰς τὴν κεφαλήν· ἡ δὲ ἀποκριϑεῖσά μοι λέγει Πάλιν περίεργος εἶ περὶ τοιούτων πραγμάτων. Ναί, φημί, κυρία· γνώρισόν μοι, τί ἐστι ταῦτα. Ἄκουε, φησί· τὸ μὲν μέλαν ὁ κόσμος οὗτος ἐστίν, ἐν ᾧ κατοικεῖτε· τὸ δὲ πυροειδὲς καὶ αἱματῶδες, ὅτι δεῖ τὸν κόσμον τοῦτον δι' αἵματος καὶ πυρὸς ἀπόλλυσϑαι· τὸ δὲ χρυσοῦν μέρος ὑμεῖς ἐστὲ οἱ ἐκφυγόντες τὸν κόσμον τοῦτον· ὥσπερ γὰρ τὸ χρυσίον δοκιμάζεται διὰ τοῦ πυρὸς καὶ εὔχρηστον γίνεται, οὕτως καὶ ὑμεῖς δοκιμάζεσϑε οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῷ. οἱ οὖν ἐμμείναντες καὶ πυρωϑέντες ὑπ' αὐτοῦ καϑαρισϑήσεσϑε. ὥσπερ τὸ χρυσίον ἀποβάλλει τὴν σκωρίαν αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀποβαλεῖτε πᾶσαν λύπην καὶ στενοχωρίαν καὶ καϑαρισϑήσεσϑε καὶ χρήσιμοι ἔσεσϑε εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου. τὸ δὲ λευκὸν μέρος ὁ αἰὼν ὁ ἐπερχόμενός ἐστιν, ἐν ᾧ κατοικήσουσιν οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ ϑεοῦ· ὅτι ἄσπιλοι καὶ καϑαροὶ ἔσονται οἱ ἐκλελεγμένοι ὑπὸ τοῦ ϑεοῦ εἰς ζωὴν αἰώνιον. σὺ οὖν μὴ διαλίπῃς λαλῶν εἰς τὰ ὦτα τῶν ἁγίων. ἔχετε καὶ τὸν τύπον τῆς ϑλίψεως τῆς ἐρχομένης τῆς μεγάλης. ἐὰν δὲ ὑμεῖς ϑελήσητε, οὐδὲν ἔσται. μνημονεύετε τὰ προγεγραμμένα. ταῦτα εἰποῦσα ἀπῆλϑεν, καὶ οὐκ εἶδον, ποίῳ τόπῳ ἀπῆλϑεν· ψόφος γὰρ ἐγένετο, κἀγὼ ἐπεστράφην εἰς τὰ ὀπίσω φοβηϑείς, δοκῶν ὅτι τὸ ϑηρίον ἔρχεται.

III. 1. *κεφαλήν*. L. superscripsit *κοιλίαν*. 4. *ὁ κόσμος οὗτος* c. L., *ουτος ο κοσμος* S. 5. *πυροειδές* c. L., *πυρροϊδες* S. — *αἱματῶδες* c. L., *εματωϊδες* (*** *αιματοϊδες*) S. — *δεῖ* c. L. et verss., om. S. 7. *ἐστέ* c. L., om. S. — *ἐκφυγόντες* c. S. v. ae., *ἐκφεύγοντες* L. p. 9. *οὕτως* c. S., *οὕτω* L. 10. *αὐτῷ* c. L. ae., *αυτοις* S. v., in vobis p. Vat. — *ἐμμείναντες* c. L., *μιναντες* S. 11. *πυρωϑέντες* c. S.*** L., *ποιρωϑεντες* S. — *αὐτῷ* c. L. p. ae., *αυτων* S. v. 11. 12. *τὸ χρυσίον* c. L., *χρυσιον* S. 13. *ἀποβαλεῖτε* c. S. (*αποβαλιται*) v. ae. (dimittitis p.), *ἀποβάλλεσϑε* L. 15. *ἐπερχόμενος* c. S. v. (superventuri), *ἐρχόμενος* L. — *ἐστιν* c. L. et verss., om. S. 16. *κατοικήσουσιν* c. L. v. p., *κατοικουσιν* S. ae. — *ϑεοῦ* c. S. v. p., *κυρίου* L. ae. 16. 17. *ὅτι ἄσπιλοι — τοῦ ϑεοῦ* c. L. et verss., om. S. propter homoeotoleuton. 18. *διαλίπῃς* (cf. Vis. I, 3 p. 7, 3) c. S. p. ae., *ταῦτα* add. L. (ubi *διαλείπῃς* e *διαλίπῃς* effectum esse videtur) v. 19. *καὶ τὸν τύπον* c. L. v. p., *τυπον* S. 20. *τῆς* ante *μεγάλης* c. L., om. S. — *ϑελήσητε* c. S., *ϑελήσετε* L. — *ἔσται* c. S. et verss., *ἐστι* L. 21. *τὰ προγεγραμμένα* (cf. Vis. II, 1 p. 8, 23) c. S., *τῶν προγεγραμμένων* L. — *εἰποῦσα* c. S.*** L., *ειπασα* S. 21. 22. *καὶ οὐκ εἶδον ποίῳ τόπῳ ἀπῆλϑεν* c. L. et verss., om. S. propter homoeoteleuton, sed *** supplevit *και ουκ ϊδον ποιω* [vox sequens extremo margine abscissa, procul dubio *τοπω*] *απηλϑεν*. 22. *ψόφος* c. L. v. ae., *νεφος* S. p. 23. *εἰς τὰ* c. S., om. L.

Ὅρασις ε΄.

Προσευξαμένου μου ἐν τῷ οἴκῳ καὶ καθίσαντος ἐπὶ τῆς κλίνης εἰσῆλθεν ἀνήρ τις ἔνδοξος τῇ ὄψει, σχήματι ποιμενικῷ, περικείμενος δέρμα αἴγειον λευκόν, καὶ πήραν ἔχων ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ῥάβδον εἰς τὴν χεῖρα. καὶ ἠσπάσατό με, κἀγὼ ἀντησπασάμην αὐτόν. καὶ εὐθὺς παρεκάθισέν μοι καὶ λέγει μοι Ἀπεστάλην ὑπὸ τοῦ σεμνοτάτου ἀγγέλου, ἵνα μετὰ σοῦ οἰκήσω τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. ἔδοξα ἐγὼ ὅτι πάρεστιν ἐκπειράζων με καὶ λέγω αὐτῷ Σὺ γὰρ τίς εἶ; ἐγὼ γάρ, φημί, γινώσκω ᾧ παρεδόθην. λέγει μοι Οὐκ ἐπιγινώσκεις με; Οὔ, φημί. Ἐγώ, φησίν, εἰμὶ ὁ ποιμὴν ᾧ παρεδόθης. ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἠλλοιώθη ἡ ἰδέα αὐτοῦ, καὶ ἐπέγνων αὐτόν, ὅτι ἐκεῖνος ἦν ᾧ παρεδόθην, καὶ εὐθὺς συνεχύθην, καὶ φόβος με ἔλαβεν, καὶ ὅλος συνεκόπην ἀπὸ τῆς λύπης, ὅτι οὕτως αὐτῷ ἀπεκρίθην πονηρῶς καὶ ἀφρόνως. ὁ δὲ ἀποκριθείς μοι λέγει Μὴ συγχύννου, ἀλλ' ἰσχυροποιοῦ ἐν ταῖς ἐντολαῖς μου, αἷς σοι μέλλω ἐντέλλεσθαι. ἀπεστάλην γάρ, φησίν, ἵνα ἃ εἶδες πρότερον πάντα σοι πάλιν δείξω, αὐτὰ τὰ κεφάλαια τὰ ὄντα ὑμῖν σύμφορα. πρῶτον πάν-

Vis. V. I. 1. *Ὅρασις ε΄* c. L. et Vat. (visio quinta de mandatis), *αποκαλυψεις ε̄* S. 2. 3. *προσευξαμένου μου ἐν τῷ οἴκῳ καὶ καθίσαντος ἐπὶ τῆς κλίνης.* Tertullianus de oratione c. XII (XVI): item quod assignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem, nisi quam pueri volunt. quid enim, si *Hermas* ille cuius scriptura fere *Pastor* inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus? utique non. simpliciter enim et nunc positum est: *Quum adorassem et assedissem super lectum*, ad ordinem narrationis, non ad ordinem disciplinae. — *προσευξαμένου* c. Tert., S. v. p., *προσευχομένου* L. ae. — *ἐν τῷ οἴκῳ* c. S. et verss., *μου* add. L. — *ἐπὶ τῆς κλίνης* c. L. et verss., *εις την κλινην* S. 3. *ἀνήρ τις* c. S. v. p., *ἀνήρ* L. ae. 4. *αἴγειον λευκόν* (cf. Sim. VI, 2) S. v. p. *λευκον.* L. ae. *αἴγειον.* 5. *τῶν ὤμων* c. S. v. ae., *τὸν ὦμον* L. p. — *χεῖρα* c. L., *χειραν* S. 6. *ἀντησπασάμην.* S. *αντεσπασαμην*, L. *ἀντισπασάμην.* 6. 7. *παρεκάθισεν* c. S. v. p., *περιεκάθισε* L. (Tischd.). 7. *ὑπό* c. L., *απο* S. 10. *τίς εἶ* c. L. S.***, *τι* S. — *ἐγώ γάρ* c. S. v. p., *ἐγώ* L. 12. *εἰμὶ ὁ* c. S. et verss., om. L. S.*** 12. 13. *λαλοῦντος αὐτοῦ* c. S., *αὐτοῦ λαλ.* L. 14. *ἦν* c. S., *ἐστιν* L. — *συνεχύθην* c. S. et verss., *συνεχύθη* L. 15. *ἔλαβεν* c. S., *κατέλαβε* L. 16. *ἀπεκρίθην* c. S. et verss., *ἀπεκρίθη* L. (Tischd.). 17. *συγχύννου* c. S. et verss., *αἰσχύνου* L. 18. *ἐντολαῖς* c. L., *ελτολαις* S. 19. *πρότερον* c. S., *τὸ πρότερον* L. — *πάντα* c. L. et verss., *ταυτα* S. 20. *κεφάλαια* c. S. et verss., *μετὰ* L. — *σύμφορα* c. S., *συμφέροντα* L. 20. — p. 35, 1. *πρῶτον πάντων τὰς ἐντολάς μου γράψον καὶ τὰς παραβολάς* c. S. et verss., *πρῶτον γράψον τὰς ἐντολὰς καὶ τὰς παραβολάς* L.

των τὰς ἐντολάς μου γράψον καὶ τὰς παραβολάς· τὰ δὲ ἕτερα καθὼς σοι δείξω, οὕτως γράψεις· διὰ τοῦτο, φησίν, ἐντέλλομαί σοι πρῶτον γράψαι τὰς ἐντολὰς καὶ τὰς παραβολάς, ἵνα ὑπὸ χεῖρα ἀναγινώσκῃς αὐτὰς καὶ δυνηθῇς φυλάξαι αὐτάς. ἔγραψα οὖν τὰς ἐντολὰς καὶ τὰς παραβολάς, καθὼς ἐνετείλατό μοι. ἐὰν οὖν ἀκούσαντες αὐτὰς φυλάξητε καὶ ἐν αὐταῖς πορευθῆτε καὶ ἐργάσησθε αὐτὰς ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ἀπολήμψεσθε ἀπὸ τοῦ κυρίου ὅσα ἐπηγγείλατο ὑμῖν· ἐὰν δὲ ἀκούσαντες μὴ μετανοήσητε, ἀλλ' ἔτι προσθῆτε ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν, ἀπολήμψεσθε παρὰ τοῦ κυρίου τὰ ἐναντία. ταῦτά μοι πάντα οὕτως γράψαι ὁ ποιμὴν ἐνετείλατο, ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας.

Ἐντολὴ α'.

Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ

Mand. I. Pseudo-Athanasius praecept. ad Antiochum ed. Guil. Dindorf. Lips. 1857, B. c. I p. 14.: *χρὴ — πρὸ πάντων πιστεύειν* (*πιστεῦσαι* A.) *εἰς ἕνα θεὸν* (*πατέρα* add. A.) *παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. — εἷς θεὸς μόνος ὁ* (*ὁ* om. A.) *πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ἀχώρητος ὢν κτλ.*

Vis. V. 1—4. *τὰ δὲ ἕτερα — τὰς παραβολάς* c. S. (qui *τὰς* om.) et verss., om. L. propter homoeoleuton. 4. 5. *ἵνα ὑπὸ χεῖρα — φυλάξαι αὐτάς.* Clemens Alex. Strom. I. init. p. 316 . . . *ἵνα ὑπὸ χεῖρα ἀναγινώσκῃς αὐτὰς καὶδυνηθῇς φυλάξαι αὐτάς.* Hermae Pastorem hic laudari primus monuit Guil. Dindorf (Nachträgliche Bemerkungen zu Hermas, fascic. II, Lips. 1857 p. 16). 4. *αὐτὰς* c. Clem. Al. et L., *αυτα* S. 5. *τὰς* ante *παραβολὰς* c. L., om. S. 7. *αὐτὰς* c. S. et verss., *μου* L. 8. *ἀπολήμψεσθε* c. S., *ἀπολήψεσθε* L. 10. *ἀλλ' ἔτι προσθῆτε* c. S. v. p., *προσθῆτε* L., *δὲ* add. Tischd. 11. *παρά* c. S., *ἀπό* L. — *πάντα* c. L. et verss., om. S. 12. *οὕτως* c. S., *ουτω* L.

Mand. I. 15. *ὁ θεός* c. S. et patribus, *θεός* L. 15—p. 36, 2. Irenaeus adv. haer. IV, 20, 2 (graece apud Euseb. HE. V, 8, 7) *καλῶς οὖν εἶπεν ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ τὰ ἑξῆς.* Origenes de princ. I, 3, 3 (Opp. I, 61): nam et in eo libello qui Pastoris dicitur, angeli poenitentiae, quem Hermas conscripsit, ita refertur: Primo omnium crede, quia unus est Deus, qui omnia creavit atque composuit, qui quum nihil esset prius, esse fecit, omnia capiens ipse vero a nemine capitur. II, 1, 5 (Opp. I, 79): sed et in libro Pastoris in primo mandato ita ait: Primo omnium crede quia unus est Deus, qui omnia creavit atque composuit et fecit ex eo quod nihil erat, ut essent universa. in Joan. Tom. I, 18 (cf. quae supra ad Vis. I, I. p. 4, 12. notavimus). Athanasius de incarnatione verbi c. 3 (Opp. I, 49 ed. Bened.) *διὰ δὲ τῆς ὠφελιμωτάτης βίβλου τοῦ Ποιμένος Πρῶτον πάντων*

ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα καὶ πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ἀχώρητος ὤν. πίστευσον οὖν αὐτῷ καὶ φοβήθητι αὐτόν, φοβηθεὶς δὲ ἐγκράτευσαι. ταῦτα φύλαξαι καὶ ἀποβαλεῖς πᾶσαν πονηρίαν ἀπὸ σεαυτοῦ καὶ ἐνδύσῃ πᾶσαν ἀρετὴν δικαιοσύνης καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ, ἐὰν φυλάξῃς τὴν ἐντολὴν ταύτην.

Ἐντολὴ β'.

Λέγει μοι Ἁπλότητα ἔχε καὶ ἄκακος γίνου καὶ ἔσῃ ὡς τὰ νήπια τὰ μὴ γινώσκοντα τὴν πονηρίαν τὴν ἀπολλύουσαν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. πρῶτον μὲν μηδενὸς

Mand. II. 8—p. 37, 11. Pseudo Athanas. ad Antioch. B. c. 2 p. 14 sq.: Ἁπλότητα ἔχε καὶ ἄκακος γενοῦ (γίνου A.) καὶ ἔσο (ἔσῃ A.) ὡς τὰ νήπια τὰ (τὰ om. A.) μὴ γινώσκοντα πονηρίαν τὴν ἀπόλλουσαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων (καὶ add. A.) πρῶτον. μὲν μηδενὸς καταλάλει μηδὲ ἡδέως ἄκουε τοῦ καταλαλοῦντος (ἄκουε καταλαλούντων A.)· εἰ δὲ μή, καὶ σὺ ἀκούων ἔνοχος

πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. de decretis Nicaenae synodi c. 18 (Opp. I, 223 sq.) ἐν δὲ τῷ Ποιμένι γέγραπται — ἐπειδὴ καὶ τοῦτο, καίτοι μὴ ὂν ἐκ τοῦ κανόνος, προφέρουσι — Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεός, ὁ τὰ πάντα. κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα. Epi. festalis XI (Die Fest-Briefe des heil. Athanasius — aus d. Syr. übersetzt — von F. Larsow, Lips. et Gotting. 1852 p. 117): „Wenn man nicht selbst an dem Zeugniss des Hirten Anstoss nimmt, so mag's gut sein, auch den Anfang seines Buches anzuführen, wo er sagt: «vor allem glaube, dass Ein Gott ist, der alles geschaffen und geordnet und aus dem Nichts ins Sein gerufen hat.»“ Philastrius Brixiensis de haeresibus c. LXXX: Fecit enim, ut ait Salomon (Sap. I, 14 ἔκτισε γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα), ex nihilo omnia, ut possent esse quae non erant [quae Hermae potius quam Salomonis sunt]. CXXVI: ut scriptum est: Qui fecit ex nihilo omnia, ut essent quae non erant. Nicetas ad Gregor. Naz. orat. XL circa finem: πίστευε ὅτι, καθὼς γέγραπται ἐν τῷ Ποιμένι, εἷς ἐστὶ θεὸς ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα. iuvat etiam conferre Praedicationem illam Petri, unde Clemens Alex. Strom. VI, 5, 39 p. 715 haec reddidit: Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι λέγει Γίνωσκε οὖν ὅτι εἷς θεός ἐστιν, ὃς ἀρχὴν πάντων ἐποίησεν καὶ τέλους ἐξουσίαν ἔχων, καὶ ὁ ἀόρατος ὃς τὰ πάντα ὁρᾷ, ἀχώρητος ὃς τὰ πάντα χωρεῖ, ἀνεπιδεὴς οὗ τὰ πάντα ἐπιδέεται, καὶ δι' ὃν ἔστιν, ἀκατάληπτος, ἀέναος, ἄφθαρτος, ἀποίητος, ὃς τὰ πάντα ἐποίησεν λόγῳ δυνάμεως αὐτοῦ, τῆς γνωστικῆς γραφῆς, τουτέστι τοῦ υἱοῦ. 2. πίστευσον οὖν αὐτῷ καὶ c. S. et verss., om. L. 3. φοβηθεὶς — φύλαξαι c. S. (εγκρατευσε — φυλαξε) et verss., om. L. 4. σεαυτοῦ c. S., σοῦ L. — ἐνδύσῃ c. S., ἔνδυσαι L. 5. ἀρετὴν δικαιοσύνης c. S. v. p., ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην L. ae. — ζήσῃ c. L., ζησης S.

Mand. II. 8. Ἁπλότητα c. S.⁂ L., ἁπλότηταν S. — γίνου c. S. et verss., νοῦ L. — καὶ ἔσῃ c. S. Pseudo-Athan. (A.) et verss., δ' ἔσῃ (sed super δ' notato γὰρ ἢ καὶ) L. 9. γινώσκοντα c. S.⁂ L., γινώσοντα S. — τὴν ante πονηρίαν c. S., om. L. 9. 10. ἀπολλύουσαν c. S., ἀπόλλυσαν L. (Tischd.), ἀπόλλουσαν Ps.-Ath.

καταλάλει, μηδὲ ἡδέως ἄκουε καταλαλοῦντος· εἰ δὲ μή, καὶ σὺ ὁ ἀκούων ἔνοχος ἔσῃ τῆς ἁμαρτίας τοῦ καταλαλοῦντος, ἐὰν πιστεύσῃς τῇ καταλαλιᾳ ᾗ ἂν ἀκούσῃς· πιστεύσας γὰρ καὶ σὺ αὐτὸς ἕξεις κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου. οὕτως οὖν ἔνοχος ἔσῃ τῆς ἁρμαρτίας τοῦ καταλαλοῦντος. πονηρὰ ἡ καταλαλία καὶ ἀκατάστατον δαιμόνιον, μηδέποτε εἰρηνεῦον, ἀλλὰ πάντοτε ἐν διχοστασίαις κατοικοῦν. ἀπέχου οὖν ἀπ' αὐτοῦ καὶ εὐθηνίαν πάντοτε ἕξεις μετὰ πάντων. ἔνδυσαι δὲ τὴν σεμνότητα, ἐν ᾗ οὐδὲν πρόσκομμά ἐστι πονηρόν, ἀλλὰ πάντα ὁμαλὰ καὶ ἱλαρὰ τὰ ἔργα. ἐργάζου τὸ ἀγαθόν, καὶ ἐκ τῶν κόπων σου

ἔσῃ τῆς ἁμαρτίας τοῦ καταλαλοῦντος, ἂν πιστεύσῃς τῇ καταλαλιᾳ ᾗ ἐὰν ἀκούσῃς. πιστεύσας (ἐπίστευσας cod.) γὰρ καὶ σὺ αὐτὸς ἕξεις κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου. οὕτως οὖν ἔνοχος ἔσῃ τοῦ καταλαλοῦντος (ἂν πιστεύσῃς—τοῦ καταλαλοῦντος om. A.). πονηρὸν γὰρ πνεῦμά ἐστιν ἡ καταλαλία καὶ ἀκατάστατον δαιμόνιον μηδέποτε (μήποτε A.) εἰρηνεῦον, ἀλλὰ πάντοτε ἐν διχοστασίαις κατοικοῦν. ἄπεχε οὖν ἀπ' αὐτοῦ καὶ εἰρήνην (πάντοτε add. A.) ἕξεις μετὰ πάντων, ἔνδυσαι δὲ τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν σεμνότητα, ἐν οἷς οὐδὲν πρόσκομμά ἐστιν πονηρόν, ἀλλὰ πάντα ὁμαλὰ καὶ ἱλαρά, καὶ ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας.

Antiochus Hom. XXIX p. 1077: καλὸν οὖν ἐστὶν ἐπὶ μηδενὸς καταλαλεῖν μηδὲ ἡδέως ἀκούειν καταλαλοῦντος. εἰ δὲ μή, καὶ ὁ ἀκούων ἔνοχος ἔσται τῆς ἁμαρτίας τοῦ καταλαλοῦντος, ἐὰν πιστεύσῃ τῇ καταλαλιᾳ· ὁ γὰρ πιστεύσας ἕξει κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. οὗτος οὖν ἔνοχός ἐστιν τῆς ἁμαρτίας τοῦ καταλαλοῦντος. — ὢ πόσον πονηρά ἐστιν ἡ καταλαλία, ἀκατάστατον δαιμόνιον, μηδέποτε εἰρηνεῦον, ἀλλὰ πάντοτε ἐν διχοστασίαις κατοικοῦν.

Mand. II. p. 37, 11—p. 38, 11. Antiochus Hom. XCVIII p. 1183: καλὸν οὖν ἐστὶν ἐκ τῶν ἰδίων κόπων ὧν ὁ θεὸς ἐπιχορηγεῖ πᾶσιν ὑστερουμένοις παρέχειν ἁπλῶς μηδὲν διστάζοντα τίνι δῷς, τίνι μὴ δῷς. πᾶσιν γὰρ ὁ θεὸς δίδοσθαι θέλει ἐκ τῶν ἰδίων δωρημάτων καὶ μὴ διακρῖναι τίνι δῷ ἢ τίνι μὴ δῷ. ἡ γὰρ διακονία αὕτη ἁπλῶς τελεσθεῖσα ἔνδοξος ὑπάρχει παρὰ τῷ θεῷ, καὶ οὕτως ἁπλῶς διακονῶν τῷ θεῷ ζήσεται.

Mand. II. 1. μηδὲ ἡδέως c. S. Ps.-Ath., Ant. et verss., μηδεν μηδη (super η extremo notato ενα) L. 2. ὁ ante ἀκούων c. S., om. L. — ἔσῃ c. L., Ps.-Ath. et verss., ει S. — τοῦ ante καταλαλοῦντος c. S., om. L. 3. ἐάν c. L. v. ae. Ps.-Ath., Ant., γὰρ add. S. p. — τῇ καταλαλιᾳ ᾗ c. L., της καταλαλιας ης S. 4. γάρ ante καί c. L. v. ae, Ps.-Ath., Ant., om. S. p. — κατὰ c. S., om. L. 5. τῆς ἁμαρτίας c. S., τῇ ἁμαρτίᾳ L. 5. 6. τοῦ καταλαλοῦντος c. S., καταλαλοῦντος L. (Ang.), cui falso τοῦ add. Tischd. 6. πονηρὰ ἡ καταλαλιὰ καὶ ἀκατάστατον δαιμόνιον c. L., Ps.-Ath. et verss., πονηρα καταλαλια ακαταστατον δεμονιον (*** δαιμ.) στιν S. talia daemonia statuuntur etiam Sim. IX, 22. 23. cf. Origenis Tom. XX, 29 in Joan. (Opp. IV, 353 sq.) οὐκ ὤκνησαν οὖν καὶ τὰ νομισθέντα ἂν ἐλάχιστα εἶναι τῶν ἁμαρτημάτων δαιμονίοις προσάψαι οἱ φήσαντες τὴν ὀξυχολίαν δαιμόνιον εἶναι, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν καταλαλίαν. 7. τῆς c. S. Ps.-Ath. Ant., τας L. 8. ἕξεις c. S.*** L., Ps.-Ath. et verss., εχεις S. 10. 11. πάντα ὁμαλὰ καὶ ἱλαρὰ τὰ ἔργα c. L. Ps.-Ath. p. ae., παντοτε (*** παντα) ιλαρα και ομαλα (*** add. εργα) S. 11. σου c. L. Ant. et verss., om. S.

ὢν ὁ θεὸς δίδωσί σοι πᾶσιν ὑστερουμένοις δίδου ἁπλῶς. μὴ διστάζων τίνι δῷς ἢ τίνι μὴ δῷς. πᾶσι δίδου· πᾶσι γὰρ ὁ θεὸς δίδοσθαι θέλει ἐκ τῶν ἰδίων δωρημάτων. οἱ οὖν λαμβάνοντες ἀποδώσουσι λόγον τῷ θεῷ, διὰ τί ἔλαβον καὶ εἰς τί· οἱ μὲν γὰρ λαμβάνοντες θλιβόμενοι οὐ δικασθήσονται, οἱ δὲ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνοντες τίσουσι δίκην. ὁ οὖν διδοὺς ἀθῷός ἐστιν· ὡς γὰρ ἔλαβε παρὰ τοῦ κυρίου τὴν διακονίαν τελέσαι, ἁπλῶς αὐτὴν ἐτέλεσεν μηδὲν διακρίνων τίνι δῷ ἢ μὴ δῷ. ἐγένετο οὖν ἡ διακονία αὕτη ἁπλῶς τελεσθεῖσα ἔνδοξος παρὰ τῷ θεῷ. ὁ οὖν οὕτως ἁπλῶς διακονῶν τῷ θεῷ ζήσεται. φύλασσε οὖν τὰς ἐντολὰς ταύτας ὥς σοι λελάληκα, ἵνα ἡ μετάνοιά σου καὶ τοῦ οἴκου σου ἐν ἁπλότητι εὑρεθῇ, καὶ ἡ καρδία σου καθαρὰ καὶ ἀμίαντος.

Ἐντολὴ γʹ.

Πάλιν λέγει μοι Ἀλήθειαν ἀγάπα, καὶ πᾶσα ἀλήθεια ἐκ τοῦ στόματος σου ἐκπορευέσθω, ἵνα τὸ πνεῦμα,

Mand. III. p. 38, 16—p. 39, 9. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 3. p. 15: *Ἄκουε καὶ ταύτην (τὴν τρίτην* add. A.) *ἐντολήν· Ἀλήθειαν ἀγάπα, καὶ πᾶσα ἀλήθεια ἐκ τοῦ στόματός σου ἐκπορευέσθω, ἵνα τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ κατοικῇ ἐν σοί· οἱ γὰρ ψευδόμενοι ἀθετοῦσι τὸν θεόν (κύριον* A.)*· ἔλαβον γὰρ πνεῦμα ἀληθείας καὶ ἐγένοντο οἰκητήρια (ἀλλότριοι* A.) *τοῦ ἀληθινοῦ πνεύματος.*

Antiochus Hom. LXVI p. 1128 sq.: *Χρὴ οὖν πᾶσαν ἀλήθειαν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορεύεσθαι, ἵνα τὸ πνεῦμα, ὃ ὁ θεὸς κατῴκησεν* (l. *κατῴκισεν*) *ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ, ἀληθὲς εὑρεθῇ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ οὕτως δοξασθῇ ὁ κύριος ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κατοικῶν, ὅτι ὁ κύριος ἀληθινὸς ἐν παντὶ ῥήματι, καὶ οὐδὲν παρ' αὐτῷ ψεῦδος. οἱ οὖν ψευδόμενοι ἀθετοῦσιν τὸν κύριον καὶ γίνονται ἀποστερηταὶ τοῦ κυρίου, μὴ ἀποδιδόντες αὐτῷ τὴν παραθήκην ἣν ἔλαβον. ἔλαβον γὰρ πνεῦμα ἄψευστον. τοῦτο ἐὰν ψευδὲς ἀποδώσωσιν, ἐμίαναν τὴν τοῦ θεοῦ παραθήκην καὶ ἐγένοντο ἀποστερηταί.*

Mand. II. 1. *δίδωσί σοι* c. S., *διδωσοι* L. 3. *ἐκ* c. L. Ant., *απο* S. 6. *ὑποκρίσει* c. S.*** L. et verss., *αποκρισει* S. 7. *δικην* c. S. et L. (Tischd.), *δικας* L. (Anger.). 8. 9. *τελέσαι—μηδέν* c. S. (*μηθεν*, *** *μηδεν*) Ant. et verss., *ἔδ[ωσε] μὴ* L. 9. *τίνι δῷ ἢ μὴ δῷ* c. S. v. ae., *τί δῷ* L. 11. *ζήσεται*. hac voce finitur extremum codicis (Sin.) folium integrum. sola fragmenta in sequentibus (Mand. II, Mand. III. init., Mand. IV, 1. 2 et 3) supersunt. 14. *καὶ ἡ καρδία σου καθαρὰ καὶ ἀμίαντος* (cf. Sim. V, 6) c. S. (. . . . . *αντος*) v. (et cor tuum mundum habe) p. (et cor tuum sit mundum et indeficiens apud Deum) ae. (idque in simplicitate et puritate sine immunditia), *καὶ (κριτῇ*, sed rursus deletum, procul dubio *καρδία) ἀπολαύῃ καθαρῶς καὶ ἀνιάτως* L. 14—p. 39, 5. . . . . . *ταντος—γίνονται* fragmentum cod. Sin.

Mand. III. 16. *λέγει μοι* c. L., *μ[οι λεγει]* S.

ὃ ὁ θεὸς κατῴκισεν ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ, ἀληθὲς εὑρεθῇ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ οὕτως δοξασθήσεται ὁ κύριος ὁ ἐν σοὶ κατοικῶν· ὅτι ὁ κύριος ἀληθινὸς ἐν παντὶ ῥήματι, καὶ οὐδὲν παρ' αὐτῷ ψεῦδος· οἱ οὖν ψευδόμενοι ἀθετοῦσι τὸν κύριον καὶ γίνονται ἀποστερηταὶ τοῦ κυρίου, μὴ παραδιδόντες αὐτῷ τὴν παρακαταθήκην ἣν ἔλαβον. ἔλαβον γὰρ παρ' αὐτοῦ πνεῦμα ἄψευστον. τοῦτο ἐὰν ψευδὲς ἀποδώσωσιν, ἐμίαναν τὴν ἐντολὴν τοῦ κυρίου καὶ ἐγένοντο ἀποστερηταί. ταῦτα οὖν ἀκούσας ἐγὼ ἔκλαυσα λίαν. ἰδὼν δέ με κλαίοντα λέγει Τί κλαίεις; Ὅτι, φημί, κύριε, οὐκ οἶδα, εἰ δύναμαι σωθῆναι. Διὰ τί; φησίν. Οὐδέπω γάρ, φημί, κύριε, ἐν τῇ ἐμῇ ζωῇ ἀληθὲς ἐλάλησα ῥῆμα, ἀλλὰ πάντοτε πανούργως ἐλάλησα μετὰ πάντων, καὶ τὸ ψεῦδός μου ἀληθὲς ἐπέδειξα παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις· καὶ οὐδέποτέ μοι οὐδεὶς ἀντεῖπεν, ἀλλ' ἐπιστεύθη τῷ λόγῳ μου. πῶς οὖν, φημί, κύριε, δύναμαι ζῆσαι ταῦτα πράξας; Σὺ μέν, φησί, καλῶς καὶ ἀληθῶς φρονεῖς· ἔδει γάρ σε ὡς θεοῦ δοῦλον ἐν ἀληθείᾳ πορεύεσθαι, καὶ πονηρὰν συνείδησιν μετὰ τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθείας μὴ κατοικεῖν, μηδὲ λύπην ἐπάγειν τῷ πνεύματι τῷ σεμνῷ καὶ ἀληθεῖ. Οὐδέποτε, φημί, τοιαῦτα ῥήματα ἀκριβῶς ἤκουσα. Νῦν οὖν, φησίν, ἀκούεις. φύλασσε αὐτά, ἵνα καὶ τὰ πρότερον ἃ ἐλάλησας ψεύδη ἐν ταῖς πραγματείαις σου, τούτων εὑρεθέντων ἀληθινῶν, κἀκεῖνα πιστὰ γένηται· δύναται γάρ, φησί, κἀκεῖνα πιστὰ γενέσθαι. ἐὰν ταῦτα φυλάξῃς καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν πᾶσαν

Mand. III. p. 39, 26 — p. 40, 3. Pseudo-Athanasius l. l. pergit: *ἐὰν οὖν τὴν ἀλήθειαν φυλάξῃς, δυνήσῃ σεαυτῷ ζωὴν περιποιήσασθαι* (*ἐὰν οὖν — περιποιήσασθαι* om. A.). *ὅρκον δὲ δικαίως ἢ* (*ἢ* om. A.) *ἀδίκως ἔκφευγε* (A. *φεῦγε*), *καὶ ἡ ἀλήθεια εἰσάξει σε εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἀθάνατον εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν* (*εἰς τὴν ζωὴν τῶν αἰώνων* A.).

Antiochus l. l. pergit: *ὁ γὰρ φυλάττων τὴν ἀλήθειαν δύναται ἑαυτῷ ζωὴν περιποιήσασθαι· φυλάττεται γὰρ ὑπὸ τῆς ἀληθείας.*

Mand. III. 1. *ὁ θεὸς* c. Tischd. restituente cod. S., *θεός* L. — *κατῴκισεν* c. L. et verss., *κατωκησεν* S. Ant. 2. *οὕτως* c. S. Ant., *οὕτω* L. 2. 3. *ὁ κύριος ὁ ἐν* c. S.***, Ant. p. ae., *ὁμοῦ ὁ ἐν* L. 3. *ὁ* ante sequens *κύριος* c. Ant. et c. Tischendorfio S. supplente, om. L. — *ἀληθινὸς* c. S. Ant., *ἀληθινός ἐστιν* L. 6. *μὴ* c. verss. et Ant., *καὶ μὴ* L. 7. 8. *τοῦτο ἐάν*. in L. secunda manus *ἐάν* delevit. 11. *εἰ* c. verss., *οὐ* L. 25. *φησί*. L. *φημί*, verss. om.

ἀλήθειαν λαλήσῃς, δυνήσῃ σεαυτῷ ζωὴν περιποιήσασθαι. καὶ ὃς ἂν ἀκούσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην καὶ ἀπέχηται τοῦ πονηροτάτου ψεύσματος, ζήσεται τῷ θεῷ.

Ἐντολὴ δ΄.

Ἐντέλλομαί σοι, φησί, φυλάσσειν τὴν ἁγνείαν. καὶ μὴ ἀναβαινέτω σου ἐπὶ τὴν καρδίαν περὶ γυναικὸς ἀλλοτρίας ἢ περὶ πορνείας τινὸς ἢ περὶ τοιούτων τινῶν ὁμοιωμάτων πονηρῶν. τοῦτο γὰρ ποιῶν ἁμαρτίαν μεγάλην ἐργάζῃ. τῆς δὲ σῆς μνημονεύων πάντοτε γυναικὸς οὐδέποτε διαμαρτήσεις. ἐὰν γὰρ αὕτη ἡ ἐνθύμησις ἐπὶ καρδίαν σου ἀναβῇ, διαμαρτήσεις, καὶ ἐὰν ἑτέρα ὡσαύτως πονηρὰ ἐνθυμήσῃ, ἁμαρτίαν ἐργάζῃ· ἡ γὰρ ἐνθύμησις αὕτη θεοῦ δούλῳ ἁμαρτία μεγάλη ἐστίν· ἐὰν δέ τις ἐργάσηται τὸ ἔργον τὸ πονηρὸν τοῦτο, θάνατον ἑαυτῷ κατεργάζεται. βλέπε οὖν σύ· ἀπέχου ἀπὸ τῆς ἐνθυμήσεως

Mand. IV. p. 40, 5—41, 2. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 4. p. 15: *Ἄκουε καὶ τῆς τετάρτης ἐντολῆς· φύλασσε τὴν ἁγνείαν, καὶ μὴ ἀναβαινέτω ἐπὶ* (*εἰς* A.) *τὴν καρδίαν σου περὶ γυναικὸς ἀλλοτρίας ἢ περὶ πορνείας τινὸς ἢ περὶ τοιούτων ὀνομάτων. τοῦτο γὰρ ποιῶν ἁμαρτίαν μεγάλην ἐργάζῃ, μὴ ταχέως ἀφιστῶν τὸν νοῦν σου τοῦ τοιούτου αἰσχροῦ φάσματος. ἡ γὰρ ἐνθύμησις αὕτη θεοῦ δούλῳ ἁμαρτία μεγάλη ἐστίν.* (*τινὸς ἢ περὶ—μεγάλη ἐστίν* om. A.) *εἰ δέ τις ἐργάζεται τὸ ἔργον τὸ πονηρὸν τοῦτο* (*τοῦτο τὸ πονηρὸν* A.), *θάνατον ἑαυτῷ κατεργάζεται. βλέπε οὖν, ἀπέχου ἀπὸ τῆς ἐνθυμήσεως ταύτης. ὅπου γὰρ σεμνότης καὶ ἁγνεία κατοικεῖ, ἐκεῖ ἀνομία οὐκ ὀφείλει ἀναβαίνειν. τοῦτο δὲ* (*γὰρ* A.) *κατορθοῦται διὰ πυκνοτέρας καὶ ἐπιπόνου* (*διὰ πόνου* A.) *εὐχῆς* (*καὶ ταπεινώσεως* add. A.). *τοῦτο οὖν ποίει καὶ* (*καὶ τοῦτο ποιῶν* A.) *ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν* (*ἀμὴν* om. A.).

Mand. III. 1. *λαλήσῃς.* L. *λαλησεις*, notato *η* super *ει*. 2. *ἀπέχηται* c. S.(. . *χη* . .) et verss., *ἀφέξεται*, sed super utroque *ε* notato *η*, L. 3—p. 43, 9. . . *τατου ψευσματος— πρῶτον μέν.* fragmentum S. — *ψεύσματος* c. S. et verss., *πνεύματος* L.

Mand. IV. 5. 6. *καὶ μὴ* c. L. Ps.-Ath. et verss., *μη* S. 7. *ἢ περὶ πορνείας* c. S.*$_{*}$* et ****, Ps.-Ath. et verss., *ἢ περὶ πονηρίας* L., *η πονηριας* S. 7. 8. *τινῶν ὁμοιωμάτων* c. S. L. (qui *τινῶν* om.) p. ae., *ὀνομάτων* Ps.-Ath. 8. 9. *ἁμαρτίαν μεγάλην* c. L., *μεγ. αμ.* S. 9. *τῆς δὲ σῆς* c. S., *τὰ δέ σου*, superscripto *ου*, *ης* an *εἰ*? infra *οὐ*: *α* L. 10. *ἐνθύμησις* c. S. Ps.-Ath. et verss., *ἡ πονηρὰ* add. L. 11. *καρδίαν* c. S., *τὴν καρδίαν* L. 11. 12. *ἑτέρα ὡσαύτως πονηρὰ ἐνθυμήσῃ* c. L. (ubi infra finem vocc. *ἑτερα* et *πονηρὰ* scriptum esse *ας* Angerus testatur, *ἑτέραν ὡσαύτως πονηρίαν* edidit Tischd.) et verss., *ετερα* (*$_{*}$* -*αν*) *οὕτως πονηρὰ* (*$_{*}$* -*αν*, ut videtur) S. 12. *ἁμαρτίαν ἐργάζῃ* c. S. (*$_{*}$* *εργασῃ*) p. ae., *πονηρὰ ἐργάζῃ* L. 13. *θεοῦ* c. L. p. ae., *θω* S. a Tischendorfio apud Dress. non notatus. 14. *ἐργάσηται* c. S. ac., *ἐργάζηται* L. — *τοῦτο* c. S., *τουτοί* L. 15. *κατεργάζεται* c. S.**** L. Ps.-Ath., *ἐργάζεται* S.

ταύτης· ὅπου γὰρ σεμνότης κατοικεῖ, ἐκεῖ ἀνομία οὐκ ὀφείλει ἀναβαίνειν ἐπὶ καρδίαν ἀνδρὸς δικαίου. λέγω αὐτῷ Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ὀλίγα ἐπερωτῆσαί σε. Λέγε, φησίν. Κύριε, φημί, εἰ γυναῖκα ἔχων τις πιστὴν ἐν κυρίῳ καὶ ταύτην εὕρῃ ἐν μοιχείᾳ τινί, ἆρα ἁμαρτάνει ὁ ἀνὴρ συνζῶν μετ' αὐτῆς; Ἄχρι τῆς ἀγνοίας φησίν, οὐχ ἁμαρτάνει· ἐὰν δὲ γνῷ ὁ ἀνὴρ τὴν ἁμαρτίαν αὐτῆς, καὶ μὴ μετανοήσῃ ἡ γυνή, ἀλλ' ἐπιμένῃ τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ συνζῇ ὁ ἀνὴρ μετ' αὐτῆς, ἔνοχος γίνεται τῆς ἁμαρτίας καὶ κοινωνὸς τῆς μοιχείας αὐτῆς. Τί οὖν, φημί, κύριε, ποιήσῃ ὁ ἀνήρ, ἐὰν ἐπιμείνῃ τῷ πάθει τούτῳ ἡ γυνή; Ἀπολυσάτω, φησίν, αὐτήν, καὶ ὁ ἀνὴρ ἐφ' ἑαυτῷ μενέτω· ἐὰν δὲ ἀπολύσας τὴν γυναῖκα ἑτέραν γαμήσῃ, Mt. V, 32. XIX, 9. *καὶ αὐτὸς μοιχᾶται. Ἐὰν οὖν, φημί, κύριε, μετὰ τὸ ἀπολυθῆναι τὴν γυναῖκα μετανοήσῃ καὶ θελήσῃ ἐπὶ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα ὑποστρέψαι, οὐ παραδεχθήσεται; Καὶ μήν, φησίν· ἐὰν μὴ παραδέξηται αὐτὴν ὁ ἀνήρ, ἁμαρτάνει καὶ μεγάλην ἁμαρτίαν ἑαυτῷ ἐπισπᾶται, ἀλλὰ δεῖ παραδεχθῆναι τὸν ἡμαρτηκότα καὶ μετανοοῦντα, μὴ ἐπὶ πολὺ δέ· τοῖς γὰρ δούλοις τοῦ θεοῦ μετάνοιά ἐστι μία. διὰ τὴν μετάνοιαν οὖν οὐκ ὀφείλει γαμεῖν ὁ ἀνήρ. αὕτη ἡ*

Mand. IV. 1 — p. 42, 3. *ὅπου γὰρ σεμνότης κατοικεῖ — τοῖς ἔθνεσι* om. ae. iam Tertullianus de pudicitia c. X: sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quae sola moechos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio ecclesiarum, etiam vestrarum, inter apocrypha et falsa iudicaretur adultera et ipsa et inde patrona sociorum. c. XX: et utique receptior apud ecclesias epistola Barnabae (i. e. epi. ad Hebraeos) illo apocrypho Pastore moechorum. 3. *μοι* c. S. et L. (Tischd.), *με* L. (Ang.) 4. *κύριε — πιστήν* c. S. (ubi *η* in *ει* mutavi) v. p., *εἰ γυναῖκαν, φησί* (superscr. *γνῶναι, γυναικί*), *κύριε, πιστήν* L. 5. *ἆρα* c. S., *μήτι* L. 6. *συνζῶν* c. S., *ὁ συνζῶν* L. — *ἀγνοίας* c. S. (ubi *ας* additur) et verss., *ἀνοίας* L. — *οὐχ* c. L., *ουκ* S. 7. *γνῷ* c. L., *γνοῖ* S. — *τὴν ἁμαρτίαν αὐτῆς* c. S. v. p., *αὐτῆς τὴν ἁμαρτίαν* L. 8. *ἐπιμένῃ τῇ πορνείᾳ* c. S. v. (p.), *ἐπιμένῃ τῇ ἁμαρτίᾳ* L. 9. *συνζῇ ὁ ἀνὴρ μετ' αὐτῆς* c. S., *συζῇ μετ' αὐτῆς ὁ ἀνὴρ* L. — *γίνεται* c. S., *ἔσται* L. 10. *ἁμαρτίας* c. L. p., *αυτης* add. S. v. — *μοιχείας αὐτῆς* c. L. v. p., *αὐτῆς* om. S. 11. *ποιήσῃ* c. S. p. (faciat), *ποιήσει* L. 13. *μενέτω* c. S., *μεινάτω* L. — *γυναῖκα* c. S.*** L., *γυνα* S. — *ἑτέραν* c. S., *καὶ ἑτέραν* L. 14. *αὐτὸς* c. S.*** L. v. p., *ουτος* S. 14. 15. *ἀπολυθῆναι τὴν γυναῖκα μετανοήσῃ* c. L. v. p., *απολυσαι* (*** *απολυθηναι*) *την γυναικα̅ μετανοηση η γυνη* S. 16. *ἑαυτῆς ἄνδρα ὑποστρέψαι* c. S. v. p., *ἴδιον ἄνδρα ἐπιστρέψαι* L. 18. *μεγάλην* c. S. et L. (Tischd.), *μεγάλως* L. (Ang.). *ἁμαρτίαν ἑαυτῷ* c. S., *ἑαυτῷ ἁμαρτίαν* L. 19. *τὸν ἡμαρτηκότα* c. S. L. (Ang.), *τὴν ἡμαρτηκότα* L. (Tischd.). — *πολύ* c. S.*** L., *πολυν* S. 20. *γὰρ* c. S.*** L. v. p., *δε* S. 21. *ἀνὴρ* c. L. v. p., *αυτης* (cf. sequens *αυτη*) add. S.

πρᾶξις ἐπὶ γυναικὶ καὶ ἀνδρὶ κεῖται. οὐ μόνον, φησί, μοιχεία ἐστίν, ἐάν τις τὴν σάρκα αὐτοῦ μιάνῃ, ἀλλὰ καὶ ὃς ἂν ποιῇ τὰ ὅμοια τοῖς ἔθνεσι, μοιχᾶται. ὥστε καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ἔργοις ἐὰν ἐμμένῃ τις καὶ μὴ μετανοῇ, ἀπέχου ἀπ' αὐτοῦ καὶ μὴ συζῆθι αὐτῷ· εἰ δὲ μή, καὶ σὺ μέτοχος εἶ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ. διὰ τοῦτο προσετάγη ὑμῖν ἐφ' ἑαυτοῖς μένειν, εἴτε ἀνὴρ εἴτε γυνή· δύναται γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις μετάνοια εἶναι. ἐγὼ οὖν, φησίν, οὐ δίδωμι ἀφορμήν, ἵνα αὕτη ἡ πρᾶξις οὕτως συντελῆται, ἀλλὰ εἰς τὸ μηκέτι ἁμαρτάνειν τὸν ἡμαρτηκότα. περὶ δὲ τῆς προτέρας ἁμαρτίας αὐτοῦ ἔστιν ὁ δυνάμενος ἴασιν δοῦναι· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ ἔχων πάντων τὴν ἐξουσίαν.

II. *Ἠρώτησα αὐτὸν πάλιν λέγων Ἐπεὶ ὁ κύριος ἄξιόν με ἡγήσατο ἵνα μετ' ἐμοῦ πάντοτε κατοικῇς, ὀλίγα μου ῥήματα ἔτι ἀνάσχου, ἐπεὶ οὐ συνίω οὐδέν, καὶ ἡ καρδία μου πεπώρωται ἀπὸ τῶν προτέρων μου πράξεων· συνέτισόν με, ὅτι λίαν ἄφρων εἰμὶ καὶ ὅλως οὐδὲν νοῶ. ἀποκριθείς μοι λέγει Ἐγώ, φησίν, ἐπὶ τῆς μετανοίας εἰμὶ καὶ πᾶσι τοῖς μετανοοῦσι σύνεσιν δίδωμι. ἢ οὐ δοκεῖ σοι, φησίν, αὐτὸ τοῦτο τὸ μετανοῆσαι σύνεσιν εἶναι; τὸ μετα-*

Mand. IV, I. 1. *κεῖται* c. S., om. L. 2. *τις* c. S., om. L. — *σάρκα* c. L. S.*⁎*, *σαρκαν* S. — *αὐτοῦ* c. S. L., *ἑαυτοῦ* S.*⁎* 3. *ποιῇ τὰ ὅμοια* c. L. p. (similia), *τα ομοιωματα ποιη* S. v. (qui simulacrum facit). 3. 4. *καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις* c. S., *κἂν τοιούτοις* L. 4. *ἐὰν ἐμμένῃ* c. S., *ἐπιμείνῃ* L. *μετανοῇ* c. S., *μετανοήσει* L. (Tischd.), *μετανοήσῃ* L. (Ang.). 5. *μὴ συζῆθι* c. S. (*⁎* *συνζηθι*), *μηδὲ συζῆθι* L. 7. *εἴτε ἀνὴρ εἴτε γυνὴ* c. S. et verss., *εἴτε γυνὴ εἴτε ἀνὴρ* L. 8. *τοῖς τοιούτοις* c. S. v. p., *τούτοις* L. — *φησίν* c. S.*⁎* (*φησι*) L. p., *φημι* S. 9. *αὕτη ἡ πρᾶξις* c. S., *ἡ πρᾶξις αὕτη* L. — *οὕτως* c. S.** et *⁎* L. v. ae., om. S. 9. 10. *συντελῆται* c. S.*⁎* et L. (Ang.), *συντελεῖται* L. (Tischd.), *συντελεσηται* S. 10. *ἀλλὰ εἰς τό* c. S. et verss., *ὥστε* L. — *τὸν ἡμαρτηκότα* c. S. L. (Ang.), *τὴν ἡμαρτηκότα* L. (Tischd.) 11. *ὁ δυνάμενος* c. S.*⁎* et verss., *τοῦ δυναμένου* L., om. S. 12. *ἴασιν δοῦναι· αὐτὸς γάρ ἐστιν* c. S.*⁎* L. et verss., om. S. propter homoeoteleuton.

II. 14. *ἠρώτησα* c. L. et verss., *δε* add. S. — *πάλιν* c. L. et verss., om. S. — *λέγων* c. L. et verss., *κύριε* add. S. — *ὁ κύριος* c. L. v. p., *μου* add. S. 16. *ἀνάσχου* c. L. S.*⁎* et verss., *ανεσχου* S. 17. *πεπώρωται* c. L. v. (ae.), *πεπηρωται* S. p. — *μου* ante *πράξεων* c. L. p. ae., om. S. v. 18. *οὐδὲν* c. S.*⁎* L., *ουθεν* S. 19—p. 43, 9. Clemens Alex. Strom. II, 12, 55 p. 458 *ὁ δὲ αὐτὸς* (*ὁ Ποιμήν*) *καὶ τὴν μετάνοιαν σύνεσίν φησι μεγάλην· μετανοῶν γὰρ ἐφ' οἷς ἔδρασεν οὐκ ἔτι ποιεῖ ἢ λέγει, βασανίζων δὲ ἐφ' οἷς ἥμαρτεν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀγαθοεργεῖ.* 21. *αὐτὸ τοῦτο τὸ μετανοῆσαι σύνεσιν εἶναι* c. S. p. ae., *ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ μετανοῆσαι σύνεσίς ἐσι μεγάλη* L. v. 21—p. 43, 1. *τὸ μετανοῆσαι—μεγάλη* c. S. et verss. (p. *φημί* pro *φησί*), om. L.

νοῆσαι, φησίν, σύνεσίς ἐστι μεγάλη. συνίει γὰρ ὁ ἁμαρτήσας ὅτι πεποίηκεν τὸ πονηρὸν ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου, καὶ ἀναβαίνει ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἡ πρᾶξις ἣν ἔπραξε, καὶ μετανοεῖ καὶ οὐκέτι ἐργάζεται τὸ πονηρόν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν πολυτελῶς ἐργάζεται καὶ ταπεινοῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καὶ βασανίζει, ὅτι ἥμαρτεν. βλέπεις οὖν, ὅτι ἡ μετάνοια σύνεσίς ἐστι μεγάλη. Διὰ τοῦτο οὖν, φημί, κύριε, ἐξακριβάζομαι παρὰ σοῦ πάντα· πρῶτον μὲν ὅτι ἁμαρτωλός εἰμι, ἵνα γνῶ ποῖα ἔργα ἐργαζόμενος ζήσομαι, ὅτι πολλαί μού εἰσιν αἱ ἁμαρτίαι καὶ ποικίλαι. Ζήσῃ, φησίν, ἐὰν τὰς ἐντολάς μου φυλάξῃς καὶ πορευθῇς ἐν αὐταῖς· καὶ ὃς ἂν ἀκούσας τὰς ἐντολὰς ταύτας φυλάξῃ, ζήσεται τῷ θεῷ.

III. *Ἔτι, φημί, κύριε, προσθήσω τοῦ ἐπερωτῆσαι. Λέγε, φησίν. Ἤκουσα, φημί, κύριε, παρά τινων διδασκάλων, ὅτι ἑτέρα μετάνοια οὐκ ἔστιν εἰ μὴ ἐκείνη, ὅτε εἰς ὕδωρ κατέβημεν καὶ ἐλάβομεν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἡμῶν τῶν προτέρων. λέγει μοι Καλῶς ἤκουσας· οὕτως γὰρ ἔχει. ἔδει γὰρ τὸν εἰληφότα ἄφεσιν ἁμαρτιῶν μηκέτι ἁμαρτάνειν, ἀλλ' ἐν ἁγνείᾳ κατοικεῖν. ἐπεὶ δὲ πάντα*

Mand. IV, II. 1. *συνίει* c. S., *συνῆκε* L. 1. 2. *ὁ ἁμαρτήσας* c. L. et verss., *ο ανηρ ο αμαρτησας* S. 2. *πεποίηκεν* c. S., *εποιησε* L. — *ἔμπροσθεν* c. S., *ἔναντι* L. 3. *ἀναβαίνει* c. S. (*αναβεννει*) v. ae., *ἀνέβη* L. — *αὐτοῦ* c. S.*** L., *αυτης* S. 4. *μετανοεῖ καί* c. S. et verss., *μετανοησάς* L. 6. *ἑαυτοῦ ψυχήν* c. S., *ψυχὴν αὐτοῦ* L. — *ἥμαρτεν* c. S. L. (Ang.) Clem. Al. et verss., *ἥμαρτον* L. (Tischd.). — *οὖν* c. L. v. ae., *φησίν* add. S. p. 7. *σύνεσίς ἐστι* c. S.** et *** L. verss., *εστιν εγαλη* S. — *οὖν* c. S.*** L., om. S. 11. *ἐὰν τὰς.* L. (Tischd.) add. *ἐν τὰς.* 12. *ἀκούσας* c. verss., *ἀκούσῃς* L.

III. 14. 15. *ἔτι — φησίν* c. L. ae., paene om. v. p. 18. *τῶν προτέρων* (cf. p. 44, 5) c. L. p. ae., om. v. 19. *ἔδει γὰρ — ἁμαρτιῶν* c. L. p. ae., om. v., ubi iam post *ἁμαρτιῶν ἡμῶν* additur: ulterius non peccare, sed in castitate permanere. — *τὸν* c. Clem. Al. p. ae., *τινά* L. 19 — p. 44, 17. *ἔδει γάρ τινα — τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τοιούτῳ.* Clemens Alex. postquam l. l. addidit: *ἄφεσις ἁμαρτιῶν μετανοίας διαφέρει, ἄμφω δὲ δείνυσι τὰ ἐφ' ἡμῖν,* pergit c. 13. §. 56. 57 p. 459: *τὸν οὖν εἰληφότα τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν οὐκέτι ἁμαρτάνειν χρή· ἐπεὶ γὰρ τῇ πρώτῃ καὶ μόνῃ μετανοίᾳ τῶν ἁμαρτιῶν — αὕτη ἂν εἴη τῶν προϋπαρξάντων κατὰ τὸν ἐθνικὸν καὶ πρῶτον βίον, τὸν ἐν ἀγνοίᾳ λέγω — αὐτίκα τοῖς κληθεῖσι πρόκειται μετάνοια ἡ καθαίρουσα τὸν τόπον τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν πλημμελημάτων, ἵνα ἡ πίστις θεμελιωθῇ. καρδιογνώστης δὲ ὢν ὁ κύριος καὶ τὰ μέλλοντα προγινώσκων, τό τε εὐμετάβολον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ παλίμβολον καὶ πανοῦργον τοῦ διαβόλου ἄνωθεν ἀρχῆθεν προεῖδεν, ὡς ζηλώσας ἐπὶ τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν τὸν ἄνθρωπον προστρίψηταί τινας αἰτίας τῶν ἁμαρτημάτων τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, φρονίμως πονηρευόμενος, ὅπως δὴ καὶ αὐτοὶ συνεκπέσοιεν αὐτῷ. ἔδωκεν οὖν ἄλλην ἐπὶ τοῖς κἂν τῇ πίστει περιπίπτουσί τινι πλημμελήματι (l. πλημμελήμασι), πολυέλεος ὤν, μετάνοιαν δευτέραν, ἣν εἴ τις ἐκπει-*

ἐξακριβάζῃ, καὶ τοῦτό σοι δηλώσω, μὴ διδοὺς ἀφορμὴν τοῖς μέλλουσι πιστεύειν ἢ τοῖς νῦν πιστεύσασιν εἰς τὸν κύριον. οἱ γὰρ νῦν πιστεύσαντες ἢ μέλλοντες πιστεύειν μετάνοιαν ἁμαρτιῶν οὐκ ἔχουσιν, ἄφεσιν δὲ ἔχουσι τῶν προτέρων ἁμαρτιῶν αὐτῶν. τοῖς οὖν κληθεῖσι πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἔθηκεν ὁ κύριος μετάνοιαν. καρδιογνώστης γὰρ ὢν ὁ κύριος καὶ πάντα προγινώσκων ἔγνω τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν πολυπλοκίαν τοῦ διαβόλου, ὅτι ποιήσει τι κακὸν τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ καὶ πονηρεύσεται εἰς αὐτούς. πολύσπλαγχνος οὖν ὢν ὁ κύριος ἐσπλαγχνίσθη ἐπὶ τὴν ποίησιν αὐτοῦ καὶ ἔθηκεν τὴν μετάνοιαν ταύτην, καὶ ἐμοὶ ἡ ἐξουσία τῆς μετανοίας ταύτης ἐδόθη. ἀλλὰ ἐγώ σοι λέγω, φησί· μετὰ τὴν κλῆσιν ἐκείνην τὴν μεγάλην καὶ σεμνὴν ἐάν τις ἐκπειρασθεὶς ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἁμαρτήσῃ, μίαν μετάνοιαν ἔχει. ἐὰν δὲ ὑπὸ χεῖρα ἁμαρτάνῃ καὶ μετανοήσῃ, ἀσύμφορόν ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τοιούτῳ· δυσκόλως γὰρ ζήσεται. λέγω αὐτῷ· Ἐζωοποιήθην ταῦτα παρὰ σοῦ ἀκούσας οὕτως ἀκριβῶς· οἶδα γὰρ ὅτι, ἐὰν μηκέτι προσθήσω ταῖς ἁμαρτίαις μου, σωθήσομαι. Σωθήσῃ, φησίν, καὶ πάντες ὅσοι ἐὰν ταῦτα ποιήσωσιν.

IV. *Ἠρώτησα αὐτὸν πάλιν λέγων· Κύριε, ἐπεὶ ἅπαξ ἀνέχῃ μου, ἔτι μοι καὶ τοῦτο δήλωσον. Λέγε, φησίν. Ἐὰν γυνή, φημί, κύριε, ἢ πάλιν ἀνήρ τις κοιμηθῇ, καὶ γαμήσῃ τις ἐξ αὐτῶν, μήτι ἁμαρτάνει ὁ γαμῶν; Οὐχ ἁμαρτάνει, φησίν· ἐὰν δὲ ἐν ἑαυτῷ*

ρασθείη μετὰ την κλῆσιν, βιασθεὶς δὲ καὶ κατασοφισθείς, μίαν ἔτι μετάνοιαν ἀμετανόητον λάβῃ· — — αἱ δὲ συνεχεῖς καὶ ἐπάλληλοι ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι μετάνοιαι οὐδὲν τῶν καθάπαξ μὴ πεπιστευκότων διαφέρουσιν ἢ μόνῳ τῷ συναισθέσθαι ὅτι ἁμαρτάνουσι. 3. *οἱ γὰρ νῦν — πιστεύειν* c. L. v. ae., om. p. 6—13. *καρδιογνώστης — σοι λέγω φη.* ultimum cod. Sin. fragmentum. 7. *γάρ* c. S. p. ae., om. L. — *ἔγνω* c. L., in S. excidit. 10. *πονηρεύσεται* c. S.***, *πορηρευσεται* S., *πονηρεύεται* L. — *πολύσπλαγχνος* c. S., *πολυευσπλαγχνος* L. — *ὤν* c. S., om. L. 11. *ἐσπλαγχνίσθη* c. S., *εὐσπλαγχνίσθη* L. 13. *ἐγώ σοι λέγω* c. S. *λέγω σοι* L. — *κλῆσιν* c. verss., *θλῆσιν* L. 16. *μετανοήσῃ* c. verss., *οὐ μετανοήσῃ* L. de re ipsa cf. c. I. p. 41, 19. 20. Mand. XI, I. 17. *τῷ τοιούτῳ* (cf. Sim. VI, 5 fin.) c. p. (eiusmodi sectae homo) ae. (illi homini) etiam v. (homini talia agenti), *τὸ τοιοῦτον* L. 20. *ταῦτα* c. v. ae., *ταὐτὰ* p.

IV. 21. *κύριε* c. verss., *καί* L. 23. *γυνή — ἢ πάλιν ἀνήρ τις* c. L. p. ae., vir vel mulier alicuius v. 25. *ἐν ἑαυτῷ* c. L. malim *ἐφ' ἑαυτῷ* (cf. c. I. p. 42, 7). si per se manserit v., sic continuerit se et manserit sic p., si per se manserit nec matrimonium inierit ac.

μείνῃ τις, περισσοτέραν ἑαυτῷ τιμὴν καὶ μεγάλην δόξαν περιποιεῖται πρὸς τὸν κύριον· ἐὰν δὲ καὶ γαμήσῃ, οὐχ ἁμαρτάνει. τήρει οὖν τὴν ἁγνείαν καὶ τὴν σεμνότητα, καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ. ταῦτά σοι ὅσα λαλῶ ἢ καὶ μέλλω λαλεῖν, φύλασσε ἀπὸ τοῦ νῦν, ἀφ' ἧς μοι παρεδόθης ἡμέρας, καὶ εἰς τὸν οἶκόν σου κατοικήσω. τοῖς δὲ προτέροις σου παραπτώμασιν ἄφεσις ἔσται, ἐὰν τὰς ἐντολάς μου φυλάξῃς. καὶ πᾶσι δὲ ἄφεσις ἔσται, ἐὰν τὰς ἐντολάς μου ταύτας φυλάξωσι καὶ πορευθῶσιν ἐν τῇ ἁγνότητι ταύτῃ.

Ἐντολὴ ε'.

I. Μακρόθυμος, φησί, γίνου καὶ συνετός, καὶ πάντων τῶν πονηρῶν ἔργων κατακυριεύσεις καὶ ἐργάσῃ πᾶσαν δικαιοσύνην. ἐὰν γὰρ μακρόθυμος ἔσῃ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ κατοικοῦν ἐν σοὶ καθαρὸν ἔσται, μὴ ἐπι-

Mand. V. p. 45, 12—p. 50, 7. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 5 p. 15 sq.: Ἄκουε καὶ τῆς πέμπτης ἐντολῆς· φύλασσε τὴν ἁγνείαν (etiam Dress. ἄνειαν!) καὶ μακροθυμίαν καὶ γίνου συνετός (ἐντολῆς· μακρόθυμος γίνου καὶ συνετός A.), καὶ πάντων τῶν πονηρῶν ἔργων κατακυριεύσεις (πάντων ἔργων πονηρῶν κατακυριεύσῃ A.) καὶ ἐργάσῃ πᾶσαν δικαιοσύνην (haec om. A.). ἐὰν γὰρ μακρόθυμος ἔσῃ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατοικοῦν ἐν σοὶ (πανάγιον κατοικήσει ἐν σοί A.) καθαρὸν ἔσται, μὴ σκοτούμενον ὑπὸ πονηροῦ πνεύματος, μηδὲ μιαινόμενον ὑπὸ τῆς ὀξυχολίας. ἐν γὰρ τῇ μακροθυμίᾳ ὁ κύριος κατοικεῖ (καθαρὸν ἔσται — κατοικεῖ om. A.), ἐν δὲ τῇ ὀξυχολίᾳ ὁ διάβολος. ἀμφότερα οὖν τὰ πνεύματα ἀσύμφορόν ἐστιν ἐν ταὐτῷ κατοικεῖν (οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, ἐν ᾧ κατοικοῦσιν ἀμφότερα A.)· ἐὰν γὰρ λαβὼν ἀψινθίου μικρὸν εἰς κεράμιον μέλιτος ἐπιχέῃς, οὐχὶ ὅλον τὸ μέλι ἀφανίζεται καὶ τοσοῦτον μέλι ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ἀψινθίου ἀπόλλυται; ἐὰν δὲ εἰς τὸ μέλι μὴ βληθῇ τὸ ἀψίνθιον, γλυκὺ εὑρίσκεται τὸ μέλι καὶ εὔχρηστον πάντως γίνεται τῷ δεσπότῃ. βλέπε οὖν ὅτι ἡ μακροθυμία γλυκυτάτη ἐστὶν ὑπὲρ τὸ μέλι καὶ εὔχρηστός ἐστι τῷ κυρίῳ, καὶ ἐν αὐτῇ κατοικεῖ. ἡ δὲ ὀξυχολία τὴν μακροθυμίαν μιαίνει (ἐὰν γὰρ λαβὼν — μιαίνει om. A.). ἄκουε δὲ καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ὀξυχολίας, πῶς πονηρά ἐστιν καὶ πλανᾷ τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ καὶ κατα-

Mand. IV, IV. 1. μεγάλην c. L. (Tischd.) et verss., μεγάλως L. (Ang.). 2. 3. ἐὰν δὲ καὶ γαμήσῃ, οὐχ ἁμαρτάνει c. L. p. ae., om. v. 5. 6. μοι παρεδόθης ἡμέρας c. L. v. (sec. Dress.: mihi traditus es, sec. Cotel.: tibi traditus sum) p., ex quo mihi concessum est ae. 6. κατοικήσω c. L. p. ae., habito v. 9. 10. καὶ πορευθῶσιν — ταύτῃ c. L. p. ae., om. v., ceterum πορευθεῖσιν L. (Ang.).

Mand. V. 14. ἔσῃ c. L. (correctum ex ἧς a sec. manu), Ps.-Ath. et verss.

σκοτούμενον ὑπὸ ἑτέρου πονηροῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐν εὐρυχώρῳ κατοικοῦν ἀγαλλιάσεται καὶ εὐφρανθήσεται καὶ μετὰ τοῦ σκεύους, ἐν ᾧ κατοικεῖ, λειτουργήσει τῷ θεῷ ἐν ἱλαρότητι, ἔχον τὴν εὐθηνίαν ἐν ἑαυτῷ· ἐὰν δὲ ὀξυχολία τις προσέλθῃ, εὐθὺς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρυφερὸν ὄν, στενοχωρεῖται, μὴ ἔχον τὸν τόπον καθαρόν, καὶ ζητεῖ ἀποστῆναι ἐκ τοῦ τόπου· πνίγεται γὰρ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος, μὴ ἔχον τόπον λειτουργῆσαι τῷ κυρίῳ καθὼς βούλεται, μιαινόμενον ὑπὸ τῆς ὀξυχολίας. ἐν γὰρ τῇ μακροθυμίᾳ ὁ κύριος κατοικεῖ, ἐν δὲ τῇ ὀξυχολίᾳ ὁ διάβολος. ἀμφότερα οὖν τὰ πνεύματα ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατοικοῦντα ἀσύμφορά ἐστι καὶ πονηρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, ἐν ᾧ κατοικοῦσιν. ἐὰν γὰρ λαβὼν ἀψινθίου μικρὸν λίαν εἰς κεράμιον μέλιτος ἐπιχέῃς, οὐχὶ ὅλον τὸ μέλι ἀφανίζεται καὶ πικρὸν λίαν μικρὸν ἀπόλλυσι

στρέφει τῇ ἑαυτῆς ἐνεργείᾳ (καὶ καταστρ. — ἐνεργείᾳ om. A.). οὐκ ἀποπλανᾷ δὲ τοὺς ὄντας πλήρεις ἐν πίστει, οὐδὲ ἐνεργῆσαι δύναται (ἐνεργεῖ A.) εἰς αὐτούς, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ κυρίου (θεοῦ A.) μετ' αὐτῶν ἐστίν· ἀλλὰ ἀποπλανᾷ (ἀποπλανᾷ δέ A.) τοὺς διψύχους. ὅταν γὰρ (γὰρ om. A.) ἴδῃ τοὺς τοιούτους ἀνθρώπους (ἀνθρ. om. A.) εὐσταθοῦντας, παρεμβάλλει (παραβάλλει A.) ἑαυτὴν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οὕτως πικραίνεται (κρίνεται ὁ A.) ἄνθρωπος ἕνεκεν βιωτικῶν πραγμάτων ἢ φίλου τινὸς ἢ περὶ δόσεως καὶ λήψεως ἢ περὶ τοιούτων μωρῶν πραγμάτων (ἢ φίλου— πραγμάτων om. A.). ταῦτα (γὰρ add. A.) πάντα μωρά ἐστι καὶ κενὰ καὶ ἀσύμφορα τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ (καὶ ἀσυμφ. τ. δ. τ. θ. om. A.), ἡ δὲ μακροθυμία μεγάλη ἐστὶ καὶ ὀχυρά, ἔχουσα τὴν δύναμιν ἰσχυρὰν καὶ καθημένην ἐν πλατυσμῷ μεγάλῳ. ἱλαρά (ἡ δὲ μακροθυμία εὐπρόσδεκτός ἐστι καὶ ἰσχυρά A.), ἀγαλλιωμένη καὶ ἀμέριμνος οὖσα δοξάζει τὸν κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, μηδὲν ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ πικρόν, παραμένουσα διὰ παντὸς [ἐν?] πρᾳότητι καὶ ἡσυχίᾳ. αὕτη οὖν ἡ μακροθυμία κατοικεῖ μετὰ τῶν πίστιν ἐχόντων ὁλόκληρος, ἡ δὲ ὀξυχολία πρῶτον μὲν μωρία ἐστὶν καὶ

Mand. V, I. 1. *ἑτέρου πονηροῦ* c. L. (ubi post *ἑτέρου* compendium cuius prima litera *π*) Ant. v. (aliquo, l. alio?), ae., *πονηροῦ* Ps.-Ath. et L. (Tischd.). 2. *εὐρυχώρῳ* c. Ant. et verss., (pal. amplecte et incude, i. e. ample et iucunde, non ut Dresselius voluit: amplecte in cute), *εὐρυτέρω* L., sed *ω* notato super *ε* ultimo. 5. *ὀξυχολία τις* c. Ant. et verss., *ὀξυχολίσῃ* L. (iam emendatus a Tischd.). 7. *γαρ ὑπό* c. v. p. (ae.: nam aspernatur compressum pati cum spiritu malo), *γὰρ ῥύπῳ* L. 9. *ὑπὸ* c. Ps.-Ath., *ἀπό* L. 11. *ἀμφότερα οὖν* (*οὖν* corr. ex nescio quibus literis) L. (Ang.) Ps.-Ath. Ant. v. p., *ἀμφότερα δέ* L. (Tischd.) ae. 12. *κατοικοῦντα* c. L. (Tischd.) Ant. et verss., *κατοικεῖν* (*εῖν* corr. ex *οῦν* a sec. manu) *καί* (a sec. manu del.) L. (Ang.), *κατοικεῖν* Ps.-Ath. — *ἀσύμφορα* c. L. (ubi sec. manus corr. *ἀσύμφορον*) p., *ἀσύμφορον* v. ae. 13. 14. *ἀψινθίου* c. Ps.-Ath. v. ae., *ἀψίνθιον* L. Ant. p. 14. *εἰς* c. Ps.-Ath. Ant. *καὶ εἰς* L. 15. *μικρὸν* c. verss. (cf. Ps.-Ath.), *καί* L. — *ἀπόλλυσι* in L. corr. ex *ἀπολλύει*.

τὴν γλυκύτητα τοῦ μέλιτος, καὶ οὐκέτι τὴν αὐτὴν χάριν ἔχει παρὰ τῷ δεσπότῃ, ὅτι ἐπικράνθη καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ἀπώλεσεν; ἐὰν δὲ εἰς τὸ μέλι μὴ βληθῇ τὸ ἀψίνθιον, γλυκὺ εὑρίσκεται τὸ μέλι καὶ εὔχρηστον γίνεται τῷ δεσπότῃ αὐτοῦ. βλέπεις οὖν ὅτι ἡ μακροθυμία γλυκυτάτη ἐστὶν ὑπὲρ τὸ μέλι καὶ εὔχρηστός ἐστι τῷ θεῷ, καὶ ἐν αὐτῇ ὁ κύριος κατοικεῖ. ἡ δὲ ὀξυχολία πικρὰ καὶ ἄχρηστός ἐστιν. ἐὰν οὖν μιγῇ ἡ ὀξυχολία τῇ μακροθυμίᾳ, μιαίνεται ἡ μακροθυμία, καὶ οὐκ ἔστιν εὔχρηστος τότε τῷ θεῷ ἡ ἔντευξις αὐτῆς. Ἤθελον, φημί, κύριε, γνῶναι τὴν ἐνέργειαν τῆς ὀξυχολίας, ἵνα φυλάξωμαι ἀπ' αὐτῆς. Καὶ μήν, φησίν, ἐὰν μὴ φυλάξῃς ἀπ' αὐτῆς σὺ καὶ ὁ οἶκός σου, ἀπώλεσάς σου τὴν πᾶσαν ἐλπίδα. ἀλλὰ φύλαξαι ἀπ' αὐτῆς· ἐγὼ γὰρ μετὰ σοῦ εἰμί. καὶ πάντες δὲ ἀφέξονται ἀπ' αὐτῆς, ὅσοι ἂν μετανοήσωσιν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας αὐτῶν· μετ' αὐτῶν γὰρ ἔσομαι καὶ

ἐλαφρία φρενῶν· εἶτα ἐκ τῆς ἀφροσύνης γίνεται πικρία, ἐκ δὲ τῆς πικρίας θυμός, ἐκ δὲ τοῦ θυμοῦ ὀργή, ἐκ δὲ τῆς ὀργῆς μῆνις. εἶτα ἡ μῆνις ἐκ τοσούτων κακῶν συνισταμένη γίνεται ἁμαρτία μεγάλη καὶ ἀνίατος. ὅταν γὰρ πάντα τὰ ἀνθρώπινα ταῦτα ἐν ἑνὶ ἀγγείῳ κατοικῇ, ὅπου καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ χωρεῖ ἐκεῖνο τὸ ἄγγος, ἀλλ' ὑπερπλεονάζει (μηδὲν ἔχουσα—ὑπερπλεονάζει om. A.) τὸ τρυφερὸν πνεῦμα, μὴ ἔχον συνήθειαν μετὰ πονηροῦ πνεύματος καὶ σκληρότητος κατοικεῖν. ὑποχωρεῖ οὖν (οὖν om. A.) ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τούτου (ἀπὸ τοῦ τοιούτου A.) καὶ ζητεῖ κατοικεῖν μετὰ πρᾳότητος (πραΰτητος A.) καὶ ἡσυχίας. εἶτα ὅταν (ὅταν δὲ A.) ἀποστῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ κατοικεῖ, γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος κενὸς ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου καὶ λοιπὸν πεπληρωμένος τῶν πνευμάτων τῶν ποεηρῶν ἀκαταστατεῖ ἐν πάσῃ πράξει αὐτοῦ, περισπώμενος ὧδε κἀκεῖ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τῶν πονηρῶν (καὶ λοιπὸν — πονηρῶν om. A.), καὶ ὅλως (ὅλος A.) ἀποτυφλοῦται ἀπὸ τῆς διανοίας τῆς ἀγαθῆς. οὕτως οὖν συμβαίνει πᾶσι τοῖς ὀξυχόλοις. ἀπέχου (ἄπεχε A.) οὖν ἀπὸ τῆς ὀξυχολίας (ἀπ' αὐτῆς A.), τοῦ πονηροῦ (πονηροτάτου A.) δαίμονος, ἔνδυσαι δὲ τὴν μακροθυμίαν καὶ ἀντίστηθι τῇ ὀξυχολίᾳ, καὶ ἴσῃ ἐπαινούμενος μετὰ τῆς σεμνότητος τῆς ἠγαπημένης ὑπὸ κυρίου. βλέπε οὖν, μὴ παραλογίσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην. ἐὰν

Mand. V, I. 3. 4. ἐὰν δὲ εἰς τὸ μέλι μὴ βληθῇ τὸ ἀψίνθιον, γλυκὺ εὑρίσκεται τὸ μέλι καί c. Ps.-Ath. et verss., ἐὰν δὲ εἰς (sec. Tischd., ἐπὶ sec. Ang.) τὸ ἀψίνθιον μὴ βληθῇ μέλι, οὐδὲ εἰς τὸ μέλι τὸ ἀψίνθιον βληθῇ L., sed iam correcta sunt, si Tischendorfium recte intelligo. textus ipse non est dubius. 5. βλέπεις οὖν c. L. (ubi οὖν a sec. manu superscriptum est) p., βλέπε οὖν v. ae., βλέπεις Ant. 6. εὔχρηστος c. Ps.-Ath. et verss., εὔχρηστον L. (Tischd.). 10. τότε legendum erit L. apographum, non ποτε, uti Tischd. opinatus est. 11. ἐνέργειαν c. p. (vires), ἐνεργεσίαν L. (Tischd.), εὐεργεσίαν L. (Ang.). 12. ἀπ' αὐτῆς (cf. l. 14). L. αὐτῆς. 16. αὐτῶν c. verss., αὐτῆς L.

συντηρήσω αὐτούς· ἐδικαιώθησαν γὰρ πάντες ὑπὸ τοῦ σεμνοτάτου ἀγγέλου.

II. *Ἄκουε, φησί, καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ὀξυχολίας, πῶς πονηρά ἐστι, καὶ πῶς τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ καταστρέφει τῇ ἑαυτῆς ἐνεργείᾳ, καὶ πῶς ἀποπλανᾷ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης· οὐκ ἀποπλανᾷ δὲ τοὺς πλήρεις ὄντας ἐν τῇ πίστει, οὐδὲ ἐνεργῆσαι δύναται εἰς αὐτούς, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ κυρίου μετ' αὐτῶν ἐστίν· ἀποπλανᾷ δὲ τοὺς ἀποκένους καὶ διψύχους ὄντας. ὅταν γὰρ ἴδῃ τοὺς τοιούτους ἀνθρώπους εὐσταθοῦντας, παρεμβάλλει ἑαυτὴν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, καὶ ἐκ τοῦ μηδενὸς ἡ γυνὴ ἢ ὁ ἀνὴρ ἐν πικρίᾳ γίνεται ἕνεκεν βιωτικῶν πραγμάτων, ἢ περὶ ἐδεσμάτων ἢ μικρολογίας τινὸς ἢ περὶ φίλου τινὸς ἢ περὶ δόσεως ἢ λήψεως ἢ περὶ τοιούτων μωρῶν πραγμάτων. ταῦτα γὰρ πάντα μωρά ἐστι καὶ κενὰ καὶ ἀσύμφορα τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ. ἡ δὲ μακροθυμία μεγάλη ἐστὶ καὶ ἰσχυρὰν δύναμιν ἔχουσα καὶ στιβαρὰ καὶ εὐθηνουμένη ἐν πλατυσμῷ μεγάλῳ, ἱλαρά, ἀγαλλιωμένη, ἀμέριμνος οὖσα, δοξάζουσα τὸν κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, μηδὲν ἐν ἑαυτῇ ἔχουσα πικρόν, παραμένουσα διὰ*

γὰρ ταύτην φυλάξῃς, δυνήσῃ καὶ τὰς λοιπὰς τηρῆσαι. ἴσχυε οὖν ἐν αὐταῖς καὶ ἐνδυναμοῦ καὶ νικήσεις καὶ ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν (τὴν μακροθυμίαν καὶ τὴν ὑπομονήν, καὶ ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας A.).

Antiochus Hom. CX p. 1204 sq.: *Ἐὰν γάρ τις μακρόθυμος γένηται, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατοικεῖ ἐν αὐτῷ καθαρόν, μὴ ἐπισκοτούμενον ὑπο ἑτέρου πονηροῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐν εὐρυχώρῳ κατοικοῦν εὐφραίνεται μετὰ τοῦ σκεύους οὗ κατοικεῖ καὶ λειτουργεῖ τῷ κυρίῳ ἐν ἱλαρότητι πολλῇ. ἐὰν δέ τις ὀξυχολία ἐπέλθῃ, εὐθέως τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον στενοχωρεῖται, μὴ ἔχον τόπον καθαρόν, καὶ ζητεῖ ἀποστῆναι διὰ τὸ μὴ ἔχειν τόπον λειτουργῆσαι τῷ κυρίῳ, καθὼς βούλεται. ἐν γὰρ τῇ μακροθυμίᾳ ὁ κύριος κατοικεῖ, ἐν δὲ τῇ ὀξυχολίᾳ ὁ διάβολος. ἀμφότερα οὖν τὰ πνεύματα ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατοικοῦντα ἀσύμφορόν ἐστιν καὶ πονηρὸν τῷ ἀνθρώπῳ, οὗ κατ-*

Mand. V, I. 1. *ὑπὸ* c. L. (Tischd.), *ἀπό* (*ὑπό*?) L. (Ang.).
II. 3. *καὶ* c. Ps.-Ath. et verss. (nunc), om. L. 6—8. *ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης — μετ' αὐτῶν ἐστίν* c. L. p. ae., om. v. Ps.-Ath. Ant. 8. *τοῦ κυρίου* c. Ps.-Ath. p. ae. (Dei v.), *μου* L. 9. *γάρ* c. Ps.-Ath. Ant. v. (ergo p.), *δέ* L. 10. *ἑαυτήν* c. Ps.-Ath. Ant. et verss., *ἑαυτούς* L. 13. *ἢ περὶ ἐδεσμάτων* c. Ant. v. ae. (cf. Lipsium Zeitschr. f. wiss. Theol. 1865. III, 293), *ὑπέρ γε ἐδεσμάτων* L. 13. 14. *ἢ περὶ φίλου τινός* c. Ps.-Ath. et verss., om. L. 14. *δόσεως ἢ λήψεως* c. Ps.-Ath. p. ae., *δόσεως ἄλλης* L., debito v. 16. *ἀσύμφορα* c. Ps.-Ath. Ant. et verss., *ἄφρονα* L. 18. *εὐθηνουμένη* c. verss., *εὐθυνουμένη* L. Ant.

παντὸς πραεῖα καὶ ἡσύχιος. αὕτη οὖν ἡ μακροθυμία κατοικεῖ μετὰ τῶν τὴν πίστιν ἐχόντων ὁλόκληρον. ἡ δὲ ὀξυχολία πρῶτον μὲν μωρά ἐστιν, ἐλαφρά τε καὶ ἄφρων. εἶτα ἐκ τῆς ἀφροσύνης γίνεται πικρία, ἐκ δὲ τῆς πικρίας θυμός, ἐκ δὲ τοῦ θυμοῦ ὀργή, ἐκ δὲ τῆς ὀργῆς μῆνις· εἶτα ἡ μῆνις αὕτη ἐκ τοσούτων κακῶν συνισταμένη γίνεται ἁμαρτία μεγάλη καὶ ἀνίατος. ὅταν γὰρ ταῦτα τὰ πνεύματα ἐν ἑνὶ ἀγγείῳ κατοικῇ, οὗ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατοικεῖ, οὐ χωρεῖ τὸ ἄγγος ἐκεῖνο, ἀλλ' ὑπερπλεονάζει. τὸ τρυφερὸν οὖν πνεῦμα, μὴ ἔχον συνήθειαν μετὰ τοῦ πονηροῦ πνεύματος κατοικεῖν μηδὲ μετὰ σκληρότητος, ἀποχωρεῖ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ τοιούτου καὶ ζητεῖ κατοικεῖν μετὰ πραότητος καὶ ἡσυχίας. εἶτα ὅταν ἀποστῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, οὗ κατοικεῖ, γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος κενὸς ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ δικαίου, καὶ τὸ λοιπὸν πεπληρωμένος τοῖς πνεύμασι τοῖς πονηροῖς ἀκαταστατεῖ ἐν πάσῃ πράξει αὐτοῦ, περισπώμενος ὧδε κἀκεῖσε ἀπὸ τῶν πνευμάτων τῶν πονηρῶν, καὶ ὅλως ἀποτυφλοῦται ἀπὸ τῆς διανοίας τῆς ἀγαθῆς. οὕτως οὖν συμβαίνει πᾶσι τοῖς ὀξυχόλοις. ἀπέχου οὖν ἀπὸ τῆς ὀξυχολίας, τοῦ πονηροτάτου πνεύματος· ἔνδυσαι δὲ τὴν μακροθυμίαν καὶ ἀντίστα τῇ ὀξυχολίᾳ καὶ τῇ πικρίᾳ,

οικοῦσιν ἀμφότερα. ἐὰν γὰρ λαβὼν ἀψίνθιον μικρὸν εἰς κεράμιον μέλιτος ἐπιχέῃς, οὐχὶ ὅλον τὸ μέλι ἀφανίζεται, καὶ τοσοῦτον μέλι ὑπὸ ἐλαχίστου ἀψινθίου ἀπόλλυται; ἀπόλλυσι γὰρ τὴν γλυκύτητα καὶ πικρὸν γίνεται καὶ οὐκ ἔχει χάριν παρὰ τοῦ δισπότου αὐτοῦ, ὅτι ἐπικράνθη. βλέπεις ὅτι ἡ μακροθυμία γλυκυτάτη ἐστὶν ὑπὲρ τὸ μέλι καὶ εὐχάριστος (l. *εὔχρηστος*) *τῷ κυρίῳ. ἡ δὲ ὀξυχολία καὶ πικρὰ καὶ ἄχρηστός ἐστιν. ἐὰν οὖν μιγῇ ἡ ὀξυχολία καὶ ἡ μακροθυμία, μιαίνεται ἡ μακροθυμία, καὶ οὐκ ἔστιν εὔχρηστος τῷ θεῷ ἡ ἔντευξις αὐτῆς. ἡ γὰρ ὀξυχολία πονηρὰ οὖσα καταστρέφει τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ τῇ ἑαυτῆς ἐνεργείᾳ· ὅταν γὰρ ἴδῃ τοὺς ἀνθρώπους εὐσταθοῦντας, παραβάλλει ἑαυτὴν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐκ τοῦ μηδενὸς πικραίνεται ἕνεκεν βιωτικῶν πραγμάτων ἢ περὶ ἐδεσμάτων, ἢ ὅτι μικρολογία τις ἐνέπεσεν ματαία, ἢ περὶ δόσεως. ταῦτα γὰρ πάντα μωρά ἐστιν καὶ κενὰ τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ. ἡ δὲ μακροθυμία μεγάλη ἐστὶν καὶ ἰσχυρά, ἔχουσα δύναμιν στιβαράν, καὶ εὐθύνει καὶ ἀγαλλιωμένη ἀμέριμνος οὖσα δοξάζει τὸν κύριον, μηδὲν ἐν αὐτῇ ἔχουσα πικρόν, διότι*

Mand. V, II. 2. *τὴν πίστιν* c. Ps.-Ath. Ant. et verss., *τῆς πίστεως* L. — *ὁλόκληρον* c. L. (Tischd.) Ant. et verss., *ὁλόκληρος* Ps.-Ath. 12. *ἀποχωρεῖ* c. L., *ἀπό* add. Ps.-Ath. et Ant. 16. *πεπληρωμένος* c. Ps.-Ath., Ant. et verss., *πεπληρωμένον* L.

καὶ ἔσῃ εὑρισκόμενος μετὰ τῆς σεμνότητος τῆς ἠγαπημένης ὑπὸ τοῦ κυρίου. βλέπε οὖν μήποτε παρενθυμηθῇς τὴν ἐντολὴν ταύτην· ἐὰν γὰρ ταύτης τῆς ἐντολῆς κυριεύσῃς, καὶ τὰς λοιπὰς ἐντολὰς δυνήσῃ φυλάξαι, ἅς σοι μέλλω ἐντέλλεσθαι. ἴσχυε οὖν ἐν αὐταῖς καὶ ἐνδυναμοῦ, καὶ πάντες ἐνδυναμούσθωσαν, ὅσοι ἐὰν θέλωσιν ἐν αὐταῖς πορεύεσθαι.

Ἐντολὴ ϛʹ.

I. Ἐνετειλάμην σοι, φησίν, ἐν τῇ πρώτῃ ἐντολῃ ἵνα φυλάξῃς τὴν πίστιν καὶ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐγκράτειαν. Ναί, φημί, κύριε. Ἀλλὰ νῦν θέλω σοι, φησίν, δηλῶσαι καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἵνα νοήσῃς, τίς αὐτῶν τίνα δύναμιν ἔχει καὶ ἐνέργειαν. διπλαῖ γάρ εἰσιν αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν· κεῖνται οὖν ἐπὶ δικαίου καὶ ἀδίκου· σὺ οὖν πίστευε τῷ δικαίῳ, τῷ δὲ ἀδίκῳ μὴ πιστεύσῃς· τὸ

πραΰς ἐστιν καὶ ἡσύχιος. αὕτη οὖν ἡ μακροθυμία κατοικεῖ μετὰ τῶν τὴν πίστιν ἐχόντων ὁλόκληρον. ἡ δὲ ὀξυχολία ἄφρων ἐστίν. εἶτα ἐκ τῆς ἀφροσύνης γίνεται πικρία, ἐκ δὲ τῆς πικρίας θυμός, ἐκ δὲ τῆς ὀργῆς μῆνις. το οὖν ἅγιον πνεῦμα ὡς τρυφερὸν ὂν καὶ μὴ ἔχον συνήθειαν μετὰ τοῦ σκληροῦ καὶ πονηροῦ πνεύματος ἀποχωρεῖ ἀπὸ τοῦ τοιούτου ἀνθρώπου καὶ ζητεῖ τοῦ κατοικῆσαι μετὰ τοῦ μακροθύμου, καὶ γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος κενὸς τοῦ πνεύματος τοῦ δικαίου καὶ ὅλως ἀποτυφλοῦται ἀπὸ τῆς διανοίας τῆς ἀγαθῆς.

Mand. VI, p. 50, 9—p. 54, 6. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 6 p. 17 sq. Ἄκουε καὶ τῆς ἕκτης ἐντολῆς· ἐνετειλάμην σοι ἐν τῇ πρώτῃ ἐντολῇ ἵνα φυλάξῃς τὴν πίστιν καὶ τὸν φόβον καὶ ἐγκρατεύσῃ (τὴν ἐγκράτειαν A.). ἀπεκρίθη ὁ Ἀντίοχος· Ναί, κύριε, οὕτως ἐστίν. λέγει (ἀπεκρίθη A.) αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Ἀλλὰ νῦν θέλω σοι δηλῶσαι καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἵνα νοήσῃς τὴν δύναμιν ἣν ἔχουσι καὶ (τὴν add. A.) ἐνέργειαν. διπλαῖ γάρ εἰσιν. κεῖνται γὰρ (οὖν A.) ἐπὶ δικαίῳ (δικαίου A.) καὶ ἀδίκῳ (ἀδίκου A.). σὺ οὖν πίστευε τῷ δικαίῳ, τῷ δὲ ἀδίκῳ μὴ (μηδὲν A.) πιστεύσῃς. τὸ γὰρ δίκαιον ὀρθὴν ὁδὸν ἔχει, τὸ δὲ ἄδικον στρεβλήν (τὸ γὰρ—στρεβλήν om. A.). δύο εἰσὶν ἄγγελοι μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἷς τῆς δικαιοσύνης καὶ εἷς τῆς πονηρίας (ὁ εἷς τῆς πονηρίας, καὶ ὁ εἷς τῆς δικαιοσύνης A.). καὶ (om. A.) ὁ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἄγγελος τρυφερός εστι καὶ αἰσχυντηρὸς καὶ πρᾶος καὶ ἰσχυρός. ὅταν οὖν (οὖν om. A.) οὗτος ἐπὶ τὴν

Mand. V, II. 5. ἴσχυε οὖν c. Ps.-Ath., et verss., ἰσχυρόν (ἰσχυροῦ, ἴσχυσον?) L. — αὐταῖς c. verss., ἑαυταῖς L.
Mand. VI, I. 14. ἐπὶ δικαίου καὶ ἀδίκου (cf. Mand. VIII, p. 56, 6 sq.) c. L. (ubi e δικαίου—ἀδίκου correctum esse dixit Angerus δικαίῳ καὶ ἀδίκῳ, sed super utroque ω notatum esse ον retulit Tischdf.), Ps.-Ath. (A.), ἐπὶ δικαίῳ καὶ ἀδίκῳ Ps.-Ath. (B.) 15. μή c. L., μηδέν Ps.-Ath. v.

γὰρ δίκαιον ὀρθὴν ὁδὸν ἔχει, τὸ δὲ ἄδικον στρεβλήν. ἀλλὰ σὺ τῇ ὀρθῇ ὁδῷ πορεύου καὶ ὁμαλῇ, τὴν δὲ στρεβλὴν ἔασον. ἡ γὰρ στρεβλὴ ὁδὸς τρίβους οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἀνοδίας καὶ προσκόμματα πολλὰ καὶ τραχεῖά ἐστι καὶ ἀκανθώδης. βλαβερὰ οὖν ἐστι τοῖς ἐν αὐτῇ πορευομένοις. οἱ δὲ τῇ ὀρθῇ ὁδῷ πορευόμενοι ὁμαλῶς περιπατοῦσι καὶ ἀπροσκόπως· οὔτε γὰρ τραχεῖά ἐστιν οὔτε ἀκανθώδης. βλέπεις οὖν ὅτι συμφορώτερόν ἐστι ταύτῃ τῇ ὁδῷ πορεύεσθαι. Ἀρέσκει μοι, φημί, κύριε, ταύτῃ τῇ ὁδῷ πορεύεσθαι. Πορεύσῃ, φησί, καὶ ὃς ἂν ἐξ ὅλης καρδίας ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον, πορεύσεται ἐν αὐτῇ.

II. Ἄκουε οὖν, φησί, περὶ τῆς πίστεως. δύο εἰσὶν ἄγγελοι μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἷς τῆς δικαιοσύνης καὶ εἷς τῆς πονηρίας. Πῶς οὖν, φημί, κύριε, γνώσομαι τὰς αὐτῶν ἐνεργείας, ὅτι ἀμφότεροι ἄγγελοι μετ' ἐμοῦ κατοι-

καρδίαν σου ἀναβῇ, εὐθέως λαλεῖ μετὰ σοῦ περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἁγνείας, περὶ σεμνότητος καὶ περὶ αὐταρκείας (κ. π. αὐτ. om. A.) *καὶ περὶ παντὸς ἔργου δικαίου καὶ περὶ πάσης ἀρετῆς ἐνδόξου (καὶ περὶ παντὸς ἔργου ἀγαθοῦ* A.). *ταῦτα πάντα ὅταν εἰς τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ, γίνωσκε ὅτι ὁ ἄγγελος τῆς δικαιοσύνης μετὰ σοῦ ἐστίν. τούτῳ οὖν πίστευε καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ ἐγκρατὴς αὐτοῦ γενοῦ (τούτῳ—γενοῦ* om. A.). *ὅρα οὖν καὶ τοῦ ἀγγέλου τῆς πονηρίας τὰ ἔργα (αὐτοῦ τὰ πονηρὰ* add. A.). *πρῶτον (πρὸ* A.) *πάντων ὀξύχολός ἐστι καὶ πικρὸς καὶ ἄφρων, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά, καταστρέφοντα τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ. ὅταν οὗτος ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ, γνῶθι αὐτὸν ἐπὶ* (l. *ἀπὸ*) *τῶν ἔργων αὐτοῦ*

Mand. VI, I. 8. *συμφορώτερον*. L. *συμφερώτερον*.

II. 12. 13. *δύο εἰσὶν ἄγγελοι κτλ.* Origenes de princ. III, 2, 4 (Opp. I, 140): sed et Pastoris liber haec eadem declarat dicens, quod bini angeli singulos quosque hominem comitentur, et si quando bonae cogitationes cor nostrum ascenderint, a bono angelo suggeri dicit, si vero contrariae, mali angeli dicit esse instinctum. Hom. XII in Luc. (Opp. III, 945 sq.): unicuique duo assistunt angeli, alter iustitiae, alter iniquitatis. si bonae cogitationes in corde nostro fuerint, et in animo iustitia pullularit, haud dubium quin nobis loquatur angelus Domini, si vero mala fuerint in nostro corde versata, loquitur nobis angelus diaboli. quomodo igitur per singulos homines bini sunt angeli, sic opinor etc. Hom. XXV in Luc. (Opp. III, 973): quod si cui displicet, transeat ad volumen, quod titulo Pastoris scribitur, et inveniet cunctis hominibus duos adesse angelos, malum qui ad perversa exhortatur, et bonum qui ad optima quaeque persuadet. Cassianus Collat. VIII, 17: nam quod unicuique nostrum duo cohaereant angeli, id est bonus et malus, scriptura testatur, de bonis quidem — —, de utrisque vero liber Pastoris plenissime docet. XIII, 12: adiacere autem homini in quamlibet partem arbitrii libertatem etiam liber ille qui dicitur Pastoris apertissime docet, in quo angeli unicuique nostrum adhaerere dicuntur, id est bonus et malus, in hominis vero opinione consistere, ut eligat quem sequatur. 13. *μετὰ* c. Ps.-Ath. Ant. et verss., om. L.

κοῦσιν; Ἄκουε, φησί, καὶ σύνιε αὐτάς. ὁ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἄγγελος τρυφερός ἐστι καὶ αἰσχυντηρὸς καὶ πραῢς καὶ ἡσύχιος. ὅταν οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ, [εὐθέως λαλεῖ μετὰ σοῦ περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἁγνείας, περὶ σεμνότητος καὶ περὶ αὐταρκείας καὶ περὶ παντὸς ἔργου δικαίου καὶ περὶ πάσης ἀρετῆς ἐνδόξου. ταῦτα πάντα ὅταν εἰς τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ], γίνωσκε ὅτι ὁ ἄγγελος τῆς δικαιοσύνης μετὰ σοῦ ἐστι. ταῦτα οὖν ἐστι τὰ ἔργα τοῦ ἀγγέλου τῆς δικαιοσύνης. τούτῳ οὖν πίστευε καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. ὅρα οὖν καὶ τοῦ ἀγγέλου τῆς πονηρίας τὰ ἔργα. πρῶτον πάντων ὀξύχολός ἐστι καὶ πικρὸς καὶ ἄφρων, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά, καταστρέφοντα τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ· ὅταν οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ, γνῶθι αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Πῶς, φημί, κύριε, νοήσω αὐτόν, οὐκ ἐπίσταμαι. Ἄκουε, φησίν, καὶ συνετὸς γίνου· ὅταν ὀξυχολία σοί τις προσπέσῃ ἢ πικρία,

(γνῶθι ὅτι ἐκ τοῦ πονηροῦ καὶ μισοκάλου εἰσίν A.). λέγει αὐτῷ ὁ δοῦξ (δοῦξ om. A.) Ἀντίοχος Πῶς, κύριε (κύριε om. A.), νοήσω (μὲν add. A.) αὐτὸν οὐκ ἐπίσταμαι, ἐὰν μὴ διδαχθῶ κατὰ λόγον. λέγει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Ἄκουε λεπτομερῶς καὶ συνετὸς (συν. c. A., in B. evanuit) γίνου (και μακρόθυμος add. A.). ὅταν ὀξυχολία σοί τις προσέλθῃ ἢ πικρία, γίνωσκε ὅτι αὐτός ἐστιν ἐν σοί (ὅταν — ἐν σοὶ om. A.). εἶτα λοιπὸν ἐπιθυμίαι πράξεων πολλῶν καὶ πολυτέλεια ἐδεσμάτων καὶ κραιπαλῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τροφῶν καὶ οὐ δεόντων καὶ ἐπιθυμίαι γυναικῶν καὶ πλεονεξίαι, ὑπερηφανία τε καὶ ἀλοζονεία καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια (εἶτα λοιπὸν ἐπιθυμία γυναικῶν καὶ κραιπαλῶν πολλῶν καὶ ἐπιθυμία πράξεων, πλεονεξίας καὶ ὑπερηφανίας καὶ τὰ τούτοις ὅμοια A.). ταῦτα οὖν ὅταν ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ (ὅταν ταῦτα ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀναβῶσιν A.), γίνωσκε ὅτι ὁ ἄγγελος τῆς πονηρίας ἐστὶν ἐν σοί (μετὰ σοῦ A.). σὺ οὖν ἐπίγνοὺς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀπόστα ἀπ᾽ αὐτοῦ καὶ μηδὲν αὐτῷ πίστευε (σὺ οὖν — πίστευε om. A.). ἔχεις οὖν (οὖν om. A.) ἀμφοτέρων τῶν ἀγγέλων (τ. ἀγγ. om. A.). τὰς ἐνεργείας. σύνες αὐτάς. περὶ μὲν [τοῖς ἔργοις] τῆς πίστεως αὕτη ἐστὶν

Mand. VI, II. 1. *σύνιε* (cf. p. 53, 11. Sim. V, 5) c. verss. (intellige), *συνιεῖς* L. 4—7. *εὐθέως λαλεῖ — σου ἀναβῇ* om. L. propter homoeoteleuton. restitui e Ps.-Ath. et Ant. collatis verss.: continuo loquitur tecum de iustitia, de pudicitia, de castitate, de benignitate, de venia, de caritate et de pietate. haec omnia quum ascenderint in cor tuum *vulg.*, continuo invenies temet ipsum loquentem de iustitia, de sanctitate, de castitate, de fragilitate (*ἀκρατείας*?), de omni genere probitatis et de omni virtute honesta. haec universa quum in cor tuum ascenderint *pal.*, cogitare te faciet de iustitia, de abstinentia a fornicatione et de rebus bonis et eleemosyna et de omnibus. haec omnia quum tibi venerint in cor tuum *aeth.* 8. 9. *ταῦτα οὖν — δικαιοσύνης* c. L. ac., om. v. p. 11. 12. *καὶ πικρὸς καὶ ἄφρων* c. Ps.-Ath. Ant. et verss., om. L. 15. 16. *καὶ συνετὸς γίνου* c. Ps.-Ath. Ant. v., om. L. p. ae.

γίνωσκε ὅτι αὐτός ἐστιν ἐν σοί· εἶτα ἐπιθυμία πράξεων πολλῶν καὶ πολυτέλεια ἐδεσμάτων πολλῶν καὶ μεθυσμάτων καὶ κραιπαλῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τρυφῶν καὶ οὐ δεόντων καὶ ἐπιθυμία γυναικῶν καὶ πλεονεξία καὶ ὑπερηφανία πολλή τις καὶ ἀλαζονεία καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσιά ἐστι καὶ ὅμοια. ταῦτα οὖν ὅταν ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ, γίνωσκε ὅτι ὁ ἄγγελος τῆς πονηρίας ἐστὶν ἐν σοί. Σὺ οὖν ἐπιγνοὺς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀπόστα ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲ αὐτῷ πίστευε, ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά εἰσι καὶ ἀσύμφορα τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ. ἔχεις οὖν ἀμφοτέρων τῶν ἀγγέλων τὰς ἐργασίας· σύνιε αὐτὰς καὶ πίστευε τῷ ἀγγέλῳ τῆς δικαιοσύνης· ἀπὸ δὲ τοῦ ἀγγέλου τῆς πονηρίας ἀπόστηθι, ὅτι ἡ διδαχὴ αὐτοῦ πονηρά ἐστι παντὶ ἔργῳ· ἐὰν γὰρ ᾖ τις πιστότατος ἀνήρ, καὶ ἡ ἐνθύμησις τοῦ ἀγγέλου τούτου ἀναβῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, δεῖ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ἢ τὴν γυναῖκα ἐξαμαρτῆσαί τι. ἐὰν δὲ πάλιν πονηρότατός τις ᾖ ἀνὴρ ἢ γυνή, καὶ ἀναβῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ τὰ ἔργα τοῦ ἀγγέλου τῆς δικαιοσύνης, ἐξ ἀνάγκης δεῖ αὐτὸν ἀγαθόν τι ποιῆσαι. βλέπεις οὖν, φησίν, ὅτι καλόν ἐστι τῷ ἀγ-

ἡ ἐντολή, ἵνα τοῖς ἔργοις τοῦ ἀγγέλου τῆς δικαιοσύνης πιστεύσῃς (σύνες αὐτὰς καὶ πίστευε τῷ ἀγγέλῳ τῆς δικαιοσύνης, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀγγέλου τῆς πονηρίας ἀπόστηθι A.) καὶ ἐργασάμενος αὐτὰ ζήσῃς τῷ θεῷ, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν (καὶ ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ἔσῃ ηὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας A.).

Antiochus Hom. LXI p. 1121: δύο γάρ εἰσιν ἄγγελοι μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἷς τῆς δικαιοσύνης, εἷς τῆς πονηρίας. καὶ ὁ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἄγγελος αἰσχυντηρὸς καὶ πραῢς καὶ ἡσύχιός ἐστιν. ὅταν οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβῇ, εὐθέως λαλεῖ μετ' αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἁγνείας, περὶ σεμνότητος, περὶ αὐταρκείας, περὶ παντὸς ἔργου δικαίου, περὶ πάσης ἀρετῆς εὐδόξου (ἐνδόξου Fabricius). ὅταν οὖν ταῦτα ἐπὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβῇ, ἀρίδηλόν ἐστιν ὅτι ὁ ἄγγελος τῆς δικαιοσύνης μετ' αὐτοῦ ἐστίν. τοῦ δὲ ἀγγέλου τῆς πονηρίας τὰ ἔργα· πρῶτον πάντων ὀξύχολός ἐστι καὶ πικρὸς καὶ ἄφρων, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά, καταστρέφοντα τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ. ὅταν οὖν οὗτος ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀναβῇ, δεῖ γνῶναι αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ· ὅταν γὰρ ὀξυχολία τίς τινι προσέλθῃ ἢ πικρία, φανερῶς ὁ τοιοῦτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐστίν. εἶτα ἐπιθυμία πράξεων πολλῶν καὶ πολυτέλεια ἐδεσμάτων πολλῶν καὶ ποικίλων

Mand. VI, II. 1. εἶτα c. L. Ant. et verss., λοιπόν add. Ps.-Ath. 2. πολυτέλεια c. Ps.-Ath., Ant., L. (Ang.), πολυτέλειαι L. (Tischdf.). 3. τρυφῶν καὶ c. Ant. p. ac., τροφῶν καί Ps.-Ath., τροφῶν L. 9. μηδέ c. L. ac., καὶ μηδὲν Ps.-Ath. 11. σύνιε c. L., σύνες Ps.-Ath. 14. πιστότατος c. L. v. (felicissimus, l. fidelissimus), fidelis p. (ac.). 17. ᾖ. L. εἴη.

γέλῳ τῆς δικαιοσύνης ἀκολουθεῖν, τῷ δὲ ἀγγέλῳ τῆς πονηρίας ἀποτάξασθαι. τὰ μὲν περὶ τῆς πίστεως αὕτη ἡ ἐντολὴ δηλοῖ, ἵνα τοῖς ἔργοις τοῦ ἀγγέλου τῆς δικαιοσύνης πιστεύσῃς, καὶ ἐργασάμενος αὐτὰ ζήσῃ τῷ θεῷ. πίστευε δὲ ὅτι τὰ ἔργα τοῦ ἀγγέλου τῆς πονηρίας χαλεπά ἐστι· μὴ ἐργαζόμενος οὖν αὐτὰ ζήσῃ τῷ θεῷ.

Ἐντολὴ ζ'.

Eccles. XII, 13. Φοβήθητι, φησί, τὸν κύριον καὶ φύλασσε τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ· φυλάσσων οὖν τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ ἔσῃ δυνατὸς ἐν πάσῃ πράξει, καὶ ἡ πρᾶξίς σου ἀσύγκριτος ἔσται. φοβούμενος γὰρ τὸν κύριον πάντα καλῶς ἐργάσῃ· οὗτος δέ ἐστιν ὁ φόβος, ὃν δεῖ σε φοβηθῆναι καὶ σωθῆναι. τὸν δὲ διάβολον μὴ φοβηθῇς· φοβούμενος γὰρ τὸν κύριον κατακυριεύσεις τοῦ διαβόλου, ὅτι δύναμις ἐν

τρυφῶν καὶ ἐπιθυμία γυναικῶν καὶ πλεονεξιῶν καὶ ὑπερηφανεία καὶ ἀλαζονεία καὶ ὅσα τούτοις ἐστὶ παραπλήσια καὶ ὅμοια. ἀλλὰ καὶ αἱ πονηραὶ ἐνθυμήσεις αὐτοῦ εἰσὶ πᾶσαι. προσσχῶμεν οὖν ἀκριβῶς ἑαυτοῖς καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῷ πονηρῷ ἀποταξώμεθα, τῷ ἀγγέλῳ τῆς δικαιοσύνης ἀκολουθήσωμεν.

Mand. VII, p. 54, 8—p. 56, 3. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 7 p. 19: Νῦν ἄκουσον (Ἄκουε καὶ Α.) τῆς ἑβδόμης ἐντολῆς περὶ τοῦ φόβου (π. τ. φ. om. Α.)· φοβοῦ τὸν κύριον (θεὸν Α.) καὶ φύλασσε τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, καὶ ἔσῃ δυνατὸς ἐν (πάσῃ add. Α.) πράξει, καὶ ἡ πρᾶξίς σου ἀσύγκριτος ἔσται (καὶ ἡ—ἔσται om. Α.)· φοβούμενος (γὰρ add. Α.) τὸν κύριον πάντα καλὰ ἐργάσῃ. οὗτός ἐστιν ὁ φόβος, ὃν δεῖ σε φοβηθῆναι (οὗτος—φοβηθῆναι om. Α.). τὸν διάβολον μὴ φοβηθῇς, ὅτι δύναμις ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδὲ φόβος· ἐν ᾧ δὲ ἡ δύναμις ᾖ (l. ἡ) ἔνδοξος, καὶ φόβος ἐν αὐτῷ. πᾶς γὰρ ὁ δύναμιν ἔχων καὶ φόβον ἔχει, ὁ δὲ μὴ ἔχων δύναμιν ὑπὸ πάντων καταφρονεῖται. ὁ δοῦλος (l. φόβος) οὖν τοῦ κυρίου ἰσχυρός ἐστι καὶ . . . . φοβήθητι οὖν τὸν κύριον, καὶ ζήσῃ αὐτῷ φυλάσσων τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας (τὸν διάβολον μὴ φοβηθῇς, ὅτι δύναμις ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν. μᾶλλον δὲ φοβήθητι τὰ ἔργα αὐτοῦ τὰ

Mand. VI, II. 1. δὲ c. Ps.-Ath. (Α.), p. ac. (et), om. L. 2. τά. L. τάς. 4. ζήσῃ c. L. v. ac., ζήσῃς Ps.-Ath. p.

Mand. VII. 12 - p. 55, 6. Clemens Alex. Strom. II, 12, 55 p. 458 e Pastore laudat: φοβητέον οὖν τὸν κύριον λέγει εἰς οἰκοδομήν, ἀλλ' οὐ τὸν διάβολον εἰς καταστροφήν· ἔμπαλιν δὲ τὰ μὲν ἔργα τοῦ κυρίου, τουτέστι τὰς ἐντολὰς ἀγαπητέον καὶ ποιητέον, τὰ δὲ ἔργα τοῦ διαβόλου φοβητέον καὶ οὐ ποιητέον· ὁ μὲν γὰρ τοῦ θεοῦ φόβος παιδεύει καὶ εἰς ἀγάπην ἀποκαθίστησιν, ὁ δὲ τῶν τοῦ διαβόλου ἔργων μῖσος ἔχει σύνοικον.

αὐτῷ οὐκ ἔστιν. ἐν ᾧ δύναμις οὐκ ἔστιν, οὐδὲ φόβος· ἐν ᾧ δὲ δύναμις ἡ ἔνδοξος, καὶ φόβος ἐν αὐτῷ. πᾶς γὰρ ὁ δύναμιν ἔχων φόβον ἔχει· ὁ δὲ μὴ ἔχων δύναμιν ὑπὸ πάντων καταφρονεῖται. φοβήθητι δὲ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου, ὅτι πονηρά ἐστι. φοβούμενος οὖν τὸν κύριον οὐκ ἐργάσῃ αὐτά, ἀλλ' ἀφέξῃ ἀπ' αὐτῶν. δισσοὶ οὖν εἰσιν οἱ φόβοι· ἐὰν γὰρ μὴ θέλῃς τὸ πονηρὸν ἐργάσασθαι, φοβοῦ τὸν κύριον καὶ οὐκ ἐργάσῃ αὐτό· ἐὰν δὲ θέλῃς πάλιν τὸ ἀγαθὸν ἐργάσασθαι, φοβοῦ τὸν κύριον καὶ ἐργάσῃ αὐτό. ὥστε ὁ φόβος τοῦ κυρίου ἰσχυρός ἐστι καὶ μέγας καὶ ἔνδοξος. φοβήθητι οὖν τὸν κύριον καὶ ζήσῃ αὐτῷ· καὶ ὅσοι ἂν φοβηθῶσιν αὐτὸν τῶν φυλασσόντων τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ζήσονται τῷ θεῷ. Διὰ τί, φημί, κύριε, εἶπας περὶ τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ Ζήσονται τῷ θεῷ; Ὅτι, φησίν, πᾶσα ἡ κτίσις φοβεῖται τὸν κύριον, τὰς δὲ ἐντολὰς αὐτοῦ οὐ φυλάσσει. τῶν οὖν

πονηρά, ἵνα μὴ κατακυριευθῇς ὑπ' αὐτῶν, ὅτι πονηρά εἰσιν. ἐὰν οὖν μὴ θελήσῃς τὸ πονηρὸν ἐργάσασθαι, φοβοῦ τὸν κύριον πάντοτε, καὶ μὴ ἐπιλάθῃ τὸν φόβον αὐτοῦ· ὁ γὰρ ἔχων τὸν φόβον τοῦ θεοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐδέποτε ἐνθυμεῖται πονηρὸν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ εἰς τοὺς αἰῶνας A.).

Antiochus Hom. CXXVII p. 1236 sq.: *φοβήθητι γάρ, φησίν, τὸν κύριον καὶ φύλασσε τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. φυλάσσων δὲ τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ ἔσῃ δυνατὸς ἐν πάσῃ πράξει, καὶ ἡ πρᾶξίς σου ἀσύγκριτος ἔσται. φοβούμενος γὰρ τὸν κύριον πάντα καλῶς ἐργάσῃ. οὗτός ἐστιν ὁ φόβος, ὃν δεῖ σε φοβηθῆναι, καὶ σωθήσῃ. τὸν δὲ διάβολον μὴ φοβηθῇς. φοβούμενος γὰρ τὸν κύριον κατακυριεύσεις τοῦ διαβόλου, ὅτι δύναμις οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· ἐν ᾧ δὲ δύναμις οὐκ ἔστιν, οὐδὲ φόβος, ἐν ᾧ ἡ δύναμις ἡ ἔνδοξος, καὶ ὁ φόβος ἐν αὐτῷ. πᾶς γὰρ ὁ δύναμιν ἔχων καὶ φόβον ἔχει· ὁ δὲ μὴ ἔχων δύναμιν ὑπὸ πάντων καταφρονεῖται. φοβήθητι δὲ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου, ὅτι πονηρά εἰσι. φοβούμενος δὲ τὸν κύριον οὐ φοβηθήσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου καὶ οὐκ ἐργάσῃ αὐτά, ἀλλὰ φεύξῃ ἀπ' αὐτῶν. δισσοὶ οὖν εἰσὶν οἱ φόβοι. εἰ οὐ θέλῃς* (l. *θέλεις*) *τὸ πονηρὸν ἐργάζεσθαι, φοβήθητι τὸν κύριον, καὶ οὐκ ἐργάζῃ* (l. *ἐργάσῃ*) *αὐτό. ὥστε ὁ φόβος τοῦ κυρίου ἰσχυρότερός ἐστι καὶ ἔνδοξος. καὶ ὅσοι ἂν φοβηθῶσιν αὐτὸν καὶ τηρήσωσι*

Mand. VII. 2. *ἡ ἔνδοξος* c. Ant. v. p., *ἢ ἔνδοξος* L. Ps.-Ath. 3. *φόβον* c. L. ae., *καὶ φόβον* Ps.-Ath. Ant. v. 5. *ἐστί* c. L., *εἰσί* Ant. 6. *αὐτά* c. Ant., *αὐτάς* L. 7. *μὴ* ante *θέλῃς* c. Ps.-Ath. Ant. (*οὐ*). ae. (nolueris), om. v. p. 8. *φοβοῦ τὸν κύριον* c. Ps.-Ath. (A.) Ant. et verss., *τὸν θεὸν φοβοῦ* L. 10. *ἐργάσῃ* c. verss., *ἐργάζῃ* L. Ant. 10. 11. *ἰσχυρός ἐστι καὶ μέγας καὶ ἔνδοξος* c. L. et verss., etiam Ps.-Ath., *ἰσχυρότερός ἐστι καὶ ἔνδοξος* Ant. 12—16. *καὶ ὅσοι ἂν — φυλάσσει* c. L. Ant. p. ae., om. v. 15. *κτίσις φοβεῖται* c. verss. et Ant., *κτήσις φοβῆται* L.

φοβουμένων καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐκείνων ἡ ζωή ἐστι παρὰ τῷ θεῷ· τῶν δὲ μὴ φυλασσόντων τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, οὐδὲ ζωὴ ἐν αὐτοῖς.

Ἐντολὴ η΄.

Εἶπόν σοι, φησίν, ὅτι τὰ κτίσματα τοῦ θεοῦ διπλᾶ ἐστί· καὶ γὰρ ἡ ἐγκράτεια διπλῆ ἐστίν. ἐπί τινων γὰρ δεῖ ἐγκρατεύεσθαι, ἐπί τινων δὲ οὐ δεῖ. γνώρισόν μοι, φημί, κύριε, ἐπὶ τίνων δεῖ ἐγκρατεύεσθαι, ἐπὶ τίνων δὲ οὐ δεῖ. Ἄκουε, φησί. τὸ πονηρὸν ἐγκρατεύου καὶ μὴ ποίει αὐτό· τὸ δὲ ἀγαθὸν μὴ ἐγκρατεύου, ἀλλὰ ποίει αὐτό. [ἐὰν γὰρ ἐγκρατεύσῃ τὸ ἀγαθὸν μὴ ποιεῖν, ἁμαρτίαν μεγάλην ἐργάζῃ]· ἐὰν δὲ ἐγκρατεύσῃ τὸ πονηρὸν μὴ ποιεῖν, δικαιοσύνην μεγάλην ἐργάζῃ. ἐγκράτευσαι οὖν ἀπὸ πονηρίας πάσης ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν. Ποταπαί, φημί, κύριε, εἰσὶν αἱ πονηρίαι, ἀφ᾽ ὧν δεῖ ἡμᾶς ἐγκρα-

τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ζήσονται τῷ θεῷ· ἐπεὶ καὶ πᾶσα κτίσις φοβεῖται αὐτόν, τὰς δὲ ἐντολὰς αὐτοῦ οὐ φυλάσσει. τῶν οὖν φοβουμένων αὐτὸν καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐκείνων ἡ ζωή ἐστιν παρὰ τῷ θεῷ.

Mand. VIII, p. 56, 5—p. 59, 16. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 8 p. 19 sq.: Ἄκουε καὶ τῆς ὀγδόης ἐντολῆς περὶ ἐγκρατείας· νόησον ὅτι ἡ ἐγκράτεια διπλῆ (περὶ ἐγκρατείας νόησον ὅτι διπλῆ A.) ἐστίν. ἐπί τινων γὰρ δεῖ σε ἐγκρατεύεσθαι, ἐπί τινων δὲ οὐ δεῖ· τὸ πονηρὸν ἐγκρατεύεσθαι καὶ μὴ ποιεῖν αὐτό, τὸ δὲ ἀγαθὸν μὴ ἐγκρατεύου, ἀλλὰ ποίει αὐτό. ἄκουε δὲ λεπτομερῶς. — — Ἐγκρατεύου ἀπὸ πάσης πονηρίας (ἐπί τινων δεῖ ἐγκρατεύεσθαι καὶ μὴ ποιεῖν αὐτά. ἐγκρατεύου ἀπὸ πάσης πονηρίας, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν. ἄκουε λεπτομερῶς A.), ἀπὸ μεθύσματος ἀνομίας, ἀπὸ τρυφῆς πονηρᾶς, ἀπὸ ἐδέσματων πολλῶν καὶ πολυτελῶν, πλούτου, καυχήσεως, ὑψηλοφροσύνης καὶ ὑπορηφανίας καὶ ψεύδους καὶ καταλαλίας καὶ ὑποκρίσεως καὶ μνησικακίας καὶ πάσης βλασφημίας (καὶ πολυτελείας πλούτου καὶ μνησικακίας καὶ βλασφημίας A.). ταῦτα τὰ ἔργα πονηρά ἐστι (εἰσὶν A.) τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων. τούτων οὖν τῶν ἔργων (οὖν τ. ἔ. om. A.) δεῖ ἐγκρατεύεσθαι τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ· ὁ γὰρ μὴ ἐγκρα-

Mand. VII. 1. 2. ἐκείνων c. verss. et Ant., ἐκόντων L. 3. αὐτοῦ c. v., αὐτῶν L. — αὐτοῖς c. v., αὐτῷ (super ῷ notato οῖς) L.

Mand. VIII. 11. ἐὰν γὰρ ἐγκρατεύσῃ τὸ ἀγαθὸν μὴ ποιεῖν, ἁμαρτίαν μεγάλην ἐργάζῃ c. v. (si autem abstinueris a bono et non id feceris, peccabis) p. (nam quomodo si a bono actu te abstinueris, delictum admittis) ae. (si enim abstineas ne agas bonum, magnum peccatum erit tibi), om. L. 13. ἐργάζῃ c. L. p. (operaris), ἐργάσῃ v. (scies, l. facies) ae. 15. ἡμᾶς. L. ἡμῶν.

τεύεσθαι; Ἄκουε, φησίν, ἀπὸ μοιχείας καὶ πορνείας, ἀπὸ μεθύσματος ἀνομίας, ἀπὸ τρυφῆς πονηρᾶς, ἀπὸ ἐδεσμάτων πολλῶν καὶ πολυτελείας πλούτου καὶ καυχήσεως καὶ ὑψηλοφροσύνης καὶ ὑπερηφανίας καὶ ἀπὸ ψευσμάτων καὶ καταλαλίας καὶ ὑποκρίσεως, μνησικακίας καὶ πάσης ἄλλης βλασφημίας. ταῦτα τὰ ἔργα πάντων πονηρότατά εἰσιν ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων. ἀπὸ τούτων οὖν τῶν ἔργων δεῖ ἐγκρατεύεσθαι τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ. ὁ γὰρ μὴ ἐγκρατευόμενος ἀπὸ τούτων οὐ δύναται ζῆσαι τῷ θεῷ. ἄκουε οὖν καὶ τὰ ἀκόλουθα τούτων. Ἔτι γάρ, φημί, κύριε, πονηρὰ ἔργα ἐστί; Καί γε πολλά, φησίν, ἔστιν ἀφ' ὧν δεῖ τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ ἐγκρατεύεσθαι· κλέμμα, ψεῦσμα, ἀποστέρησις, ψευδομαρτυρία, πλεονεξία, ἐπιθυμία πονηρά, ἀπάτη, κενοδοξία, ἀλαζονεία καὶ ὅσα τούτοις ὅμοιά εἰσιν. Οὐ δοκεῖ σοι ταῦτα πονηρὰ εἶναι; Καὶ λίαν πονηρὰ τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ. Τούτων πάντων δεῖ ἐγκρατεύεσθαι τὸν δουλεύοντα τῷ θεῷ. ἐγκράτευσαι οὖν ἀπὸ πάντων τούτων, ἵνα ζήσῃς τῷ θεῷ, καὶ

τευόμενος τούτων οὐ δύναται ζῆσαι τῷ θεῷ (τῷ θ. om. A.). ἄκουε δὲ καὶ τὰ ἀκόλουθα τούτων (ἄκουε καὶ τὰ ὀνόματα τούτων ἤτοι ἀκόλουθα A.). λέγει ὁ δοῦξ (ὁ δ. om. A.) Ἀντίοχος Ἔτι (ποῖα A.) γάρ, κύριε, πονηρά εἰσιν ἔργα; λέγει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Καὶ πολλά εἰσιν (πονηρά add. A.), ἀφ' ὧν δεῖ τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ ἐγκρατεύεσθαι· κλοπή (κλ. om. A.), ψεῦδος, ἀποστέρησις, ψευδομαρτυρία, πλεονεξία, ἀλαζονεία, καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια. ἢ οὐ δοκεῖ σοι πονηρὰ εἶναι ταῦτα; ἀπεκρίθη Καὶ λίαν πονηρὰ τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ (καὶ ἀπεκρίθη Ναί, δοῦλε τοῦ θεοῦ A.). λέγει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Ἐγκράτευσαι οὖν ἀπὸ πάντων τούτων (Τούτων πάντων δεῖ ἐγκρατεύεσθαι τὸν δοῦλον τοῦ θεοῦ A.), ἵνα ζήσῃ τῷ θεῷ καὶ ἐγγραφήσῃ (ἐγγραφῇ A.) μετὰ τῶν ἐγκρατευομένων. ἃ μὲν οὖν δεῖ ἐγκρατεύεσθαι ταῦτά ἐστιν. ἃ δὲ δεῖ σε μὴ ἐγκρατεύεσθαι, ἀλλὰ ποιεῖν, ἄκουε (ἃ μὲν οὖν — ἄκουε om. A.). πάντων πρῶτον (πρὸ πάντων A.) πίστις, φόβος κυρίου, ὁμόνοια, ἀγάπη, ῥήματα δικαιοσύνης, ἀλήθεια, ὑπομονή. τούτων ἀγαθώτερον οὐδέν ἐστιν ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων· ταῦτα ἐάν τις φυλάσσῃ καὶ μὴ ἐγκρατεύηται ἀπ' αὐτῶν (καὶ μὴ — αὐτῶν om. A.), μακάριός ἐστιν ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. εἶτα τούτων τὰ (τὰ τούτων A.) ἀκόλουθα ἄκουε· χήραις ὑπηρετεῖν καὶ ὀρφα-

Mand. VIII. 1. 2. ἀπὸ μεθύσματος ἀνομίας, ἀπὸ τρυφῆς πονηρᾶς c. Ps.-Ath. (cf. Ant.) collatis verss. (ebrietate et comessationibus malignis *v.*; ab ebrietate, ab iniustitia, a delitiis plurimis et luxuriosis *p.*; et ab ebrietate iniusta, luxuria prava *ae.*), om. L. 3. καὶ πολυτελείας πλούτου c. L. Ant. v., καὶ πολυτελῶν, πλούτου Ps.-Ath. p., divitiarum cupiditate ae. 11. πολλά. L. πολλαί. 14. πονηρά c. L. (Tischd.) Ant. ae. (emend.), πονηρία L. (Ang.). 17. δεῖ c. Ant. et verss., δέ L. 18. ζήσῃς c. L. (Tischd.) et Ps.-Ath., ζήσας L. (Ang.).

ἐγγραφήσῃ μετὰ τῶν ἐγκρατευομένων αὐτά. ὧν μὲν οὖν δεῖ σε ἐγκρατεύεσθαι, ταῦτά ἐστιν. ἃ δὲ δεῖ σε μὴ ἐγκρατεύεσθαι, φησίν, ἀλλὰ ποιεῖν, ἄκουε. τὸ ἀγαθὸν μὴ ἐγκρατεύου, ἀλλὰ ποίει αὐτό. Καὶ τῶν ἀγαθῶν μοι, φημί, κύριε, δήλωσον τὴν δύναμιν, ἵνα πορευθῶ ἐν αὐτοῖς καὶ δουλεύσω αὐτοῖς, ἵνα ἐργασάμενος αὐτὰ δυνηθῶ σωθῆναι. Ἄκουε, φησί, καὶ τῶν ἀγαθῶν τὰ ἔργα, ἅ γε δεῖ ἐργάζεσθαι καὶ μὴ ἐγκρατεύεσθαι. πρῶτον πάντων πίστις, φόβος κυρίου, ἀγάπη, ὁμόνοια, ῥήματα δικαιοσύνης, ἀλήθεια, ὑπομονή· τούτων ἀγαθώτερον οὐδέν ἐστιν ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων. ταῦτα ἐάν τις φυλάσσῃ καὶ μὴ ἐγκρατεύηται ἀπ᾽ αὐτῶν, μακάριος γίνεται ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. εἶτα τούτων τὰ ἀκόλουθα ἄκουσον· χήραις ὑπηρετεῖν, ὀρφανοὺς καὶ ὑστερουμένους ἐπισκέπτεσθαι, ἐξ ἀναγκῶν λυτροῦσθαι τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ, φιλόξενον εἶναι — ἐν γὰρ τῇ φιλοξενίᾳ εὑρίσκεται ἀγαθοποίησις —, μηδενί ποτε ἀντιτάσσεσθαι,

νοὺς ὑστερουμένους ἐπισκέπτεσθαι, ἐξ ἀνάγκης λυτρώσασθαι τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ (καὶ ὀρφανοῖς, ὑστερουμένοις τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ A.), φιλόξενον εἶναι — ἐν γὰρ τῇ φιλοξενίᾳ εὑρίσκεται ἀγαθοποίησις —, ἡσύχιον εἶναι (φιλόξενον εἶναι, ἥσυχον A.), ἐνδεέστερον γενέσθαι (ἐνδεεστέρῳ παρέχειν A.), πάντα ἄνθρωπον πρεσβύτην (πρεσβύτην om. A.) σέβεσθαι, ἀσκεῖν δικαιοσύνην, ἀδελφότητα συντηρεῖν (ἀσκεῖν — συντηρεῖν om. A.), ὕβριν ὑποφέρειν, μακρόθυμον εἶναι, ἀμνησίκακον, κάμνοντας τῇ ψυχῇ παρακαλεῖν, ἐσκανδαλισμένους ἀπὸ τῆς πίστεως μὴ ἀποβαλέσθαι, ἀλλ᾽ ἐπιστρέφειν καὶ εὐθύμους ποιεῖν (κάμνοντας — ποιεῖν om. A.), ἁμαρτάνοντας νουθετεῖν, χρεώστας μη θλίβειν, ἐνδεεῖς μὴ λυπεῖν καὶ ὅσα τούτοις ὅμοιά ἐστιν. δοκεῖ (οὐ δοκεῖ A.) σοι ταῦτα ἀγαθὰ εἶναι; ἀπεκρίθη ὁ Ἀντίοχος Τί γάρ, κύριε (κύριε om. A.), δύναται τούτων ἀγαθώτερον εἶναι; λέγει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Γύμναζε σεαυτὸν (Ἐπιγύμαζε οὖν ἑαυτὸν A.) ἐν τούτοις καὶ μὴ ἐγκρατεύου πάντων, καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ εἰς τους αἰῶνας. ἀμήν. (καὶ μὴ ἀποστῇς ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ πάντες ὅσοι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξωσιν, ζήσονται εἰς τοὺς αἰῶνας A.).

Antiochus Hom. LXXIX p. 1149 sq.: Ἡ οὖν ἐγκράτεια διπλῆ ἐστίν· ἐπί τινων γὰρ δεῖ ἐγκρατεύεσθαι, ἐπί τινων δὲ οὐ δεῖ. τὸ πονηρὸν γὰρ

Mand. VIII. 1. *αὐτά.* ita L., super α notato ας, teste Tischd. 9. *κυρίου* c. Ps.-Ath. Ant. v. ac., *θεοῦ* L. p. 10. *ἀγαθώτερον* c. Ps.-Ath. et verss., *ἀγαθότης* L. (sed correctum ex *ἀγαθώτης*). 12. *μή* c. Ps.-Ath. p., om. L. 13. *τούτων* (cf. p. 57, 10) c. Ps.-Ath., *τούτοις* L. 17. *μηδενί ποτε* c. v. (non contradicere) p. (nemini adversarium esse) ac. (ne rixeris), *ποτὲ μηδενί* L.

ἡσύχιον εἶναι. ἐνδεέστερον γίνεσθαι πάντων ἀνθρώπων, πρεσβύτας σέβεσθαι, δικαιοσύνην ἀσκεῖν, [ἀδελφότητα συντηρεῖν, ὕβριν ὑποφέρειν, μακρόθυμον εἶναι, κάμνοντας τῇ ψυχῇ παρακαλεῖν], ἐσκανδαλισμένους ἀπὸ τῆς πίστεως μὴ ἀποβάλλεσθαι, ἀλλ᾽ ἐπιστρέφειν καὶ εὐθύμους ποιεῖν, ἁμαρτάνοντας νουθετεῖν, χρεώστας μὴ θλίβειν καὶ ἐνδεεῖς, καὶ εἴ τινα τούτοις ὅμοιά ἐστι. Δοκεῖ σοι, φησί, ταῦτα ἀγαθὰ εἶναι; Τί γάρ, φημί, κύριε, τούτων ἀγαθώτερον; Πορεύου οὖν, φησίν, ἐν αὐτοῖς καὶ μὴ ἐγκρατεύου ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ. φύλασσε οὖν τὴν ἐντολὴν ταύτην· ἐὰν τὸ ἀγαθὸν ποιῇς καὶ μὴ ἐγκρατεύσῃ ἀπ᾽ αὐτοῦ, ζήσῃ τῷ θεῷ. πάντες ζήσονται τῷ θεῷ οἱ οὕτω ποιοῦντες. καὶ πάλιν ἐὰν τὸ πονηρὸν μὴ ποιῇς καὶ ἐγκρατεύσῃ αὐτό, ζήσῃ τῷ θεῷ. καὶ πάντες ζήσονται τῷ θεῷ, ὅσοι ἐὰν ταύτας τὰς ἐντολὰς φυλάξωσι καὶ πορευθῶσιν ἐν αὐταῖς.

δεῖ ἐγκρατεύεσθαι καὶ μὴ ποιεῖν αὐτό, τὸ δὲ ἀγαθὸν μὴ ἐγκρατεύεσθαι, ἀλλὰ ποιεῖν. ἐγκράτευσαι οὖν ἀπὸ πάσης πονηρίας ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν. ἐγκράτευσαι ἀπὸ μοιχείας, πορνείας, μεθύσματος, ἀνομίας, ἀπὸ τρυφῆς, ἀπὸ πονηρίας, ἀπό τε ἐδεσμάτων πολλῶν καὶ πολυτελείας πλούτου καὶ καυχήσεως, ὑψηλοφροσύνης καὶ ὑπερηφανίας καὶ ἀπὸ ψεύσματος καὶ καταλαλίας καὶ ὑποκρίσεως καὶ μνησικακίας καὶ πάσης βλασφημίας, κλέμματος, ἀποστερήσεως, ψευδομαρτυρίας, πλεονεξίας, ἐπιθυμίας πονηρᾶς, ἀπάτης, κενοδοξίας, ἀλαζονείας καὶ ὅσα τούτοις ὅμοιά ἐστιν. τούτων δὴ τῶν ἔργων δεῖ ἐγκρατεύεσθαι τὸν ἀγωνιστὴν καὶ δοῦλον τοῦ θεοῦ. εἰσὶν δὲ καὶ ἔργα ἀγαθά, ἃ δεῖ ἐργάζεσθαι καὶ μὴ ἐγκρατεύεσθαι· πρὸ δὲ πάντων πίστις, φόβος κυρίου, ἀγάπη, ὁμόνοια, ῥήματα δικαιοσύνης, ἀλήθεια, ὑπομονή, χήραις ὑπηρετεῖν, ὀρφανοὺς ὑστερουμένους ἐπισκέπτεσθαι, ἐξ ἀναγκῶν λυτροῦσθαι τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ, φιλόξενον εἶναι, ἥσυχον, ἐνδεέστερον γενέσθαι πάντων ἀνθρώπων, πρεσβύτας σέβεσθαι, ἀσκεῖν δικαιοσύνην, ἀδελφότητα συντηρεῖν, μακρόθυμον εἶναι, μνησικακίαν μὴ ἔχειν, κάμνοντας τῇ ψυχῇ παρακαλεῖν, ἐσκανδαλισμένους ἀπὸ πίστεως μὴ ἀποβάλλεσθαι, ἀλλ᾽ ἐπιστρέφειν καὶ εὐθύμους ποιεῖν, ἁμαρτάνοντας νουθετεῖν, χρεώστας μὴ θλίβειν ἐνδεεῖς, καὶ εἴ τινα τούτοις ὅμοιά ἐστιν. ταῦτα γὰρ ἐάν τις φυλάξῃ καὶ μὴ ἐγκρατεύσηται ἀπ᾽ αὐτῶν, ζήσεται τῷ θεῷ.

Mand. VIII. 2—4. *ἀδελφότητα* (ut videtur). 12. *αὐτοῦ* c. L. (Tischd.) — *παρακαλεῖν* c. Ps.-Ath. Ant. et ae., *αὐτῶν οὐ* L. (Ang.). — *ζήσῃ* c. verss., om. L. 8. 9. *ἀγαθώτερον* Ps.-Ath. Ant. et verss., *οὐ ζήσῃ* L. c. Ps.-Ath. et verss., *ἀγαθώτερα* L.

Ἐντολὴ θ′.

Λέγει μοι Ἆρον ἀπὸ σεαυτοῦ τὴν διψυχίαν καὶ μηδὲν ὅλως διψυχήσῃς αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ θεοῦ, λέγων ἐν σεαυτῷ ὅτι πῶς δύναμαι αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ κυρίου καὶ λαβεῖν, ἡμαρτηκὼς τοσαῦτα εἰς αὐτόν; μὴ διαλογίζου ταῦτα, ἀλλ’ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου ἐπίστρεψον ἐπὶ τὸν κύριον, καὶ αἰτοῦ παρ’ αὐτοῦ ἀδιστάκτως, καὶ γνώσῃ τὴν πολλὴν εὐσπλαγχνίαν αὐτοῦ, ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλίπῃ, ἀλλὰ τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου πληροφορήσει. οὐκ ἔστι γὰρ ὡς οἱ ἄνθρωποι οἱ μνησικακοῦντες, ἀλλ’ αὐτὸς ἀμνησίκακός ἐστι καὶ σπλαγχνίζεται ἐπὶ τὴν ποίησιν αὐτοῦ. σὺ οὖν καθάρισόν σου τὴν καρδίαν ἀπὸ πάντων τῶν ματαιωμάτων τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν προειρημένων σοι ῥημάτων καὶ αἰτοῦ παρὰ τοῦ κυρίου καὶ ἀπολήψῃ πάντα, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν αἰτη-

Mand. IX, p. 60, 2—p. 63, 6. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 9 p. 21 sq.: *Ἄκουε καὶ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς τὴν διδασκαλίαν· πάνυ γὰρ ὠφέλιμός ἐστιν· ἆρον ἀπὸ σοῦ τὴν διψυχίαν καὶ μηδὲν ὅλως διψυχήσῃς αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ θεοῦ (αἰτ. τῷ θεῷ* A.), *λέγων ἐν ἑαυτῷ ὅτι πῶς δυνήσομαι αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ κυρίου λαβεῖν ἡμαρτηκὼς τοσαῦτα εἰς αὐτόν; μὴ διαλογίζου ταῦτα (μηδὲν τοιοῦτον διαλογίζου* A.), *ἀλλ’ ἐξ ὅλης καρδίας σου ἐπίστρεψον πρὸς (τὸν* add. A.) *κύριον καὶ αἰτοῦ παρ’ αὐτοῦ (π. α.* om. A.) *ἀδιστάκτως, καὶ γνώσῃ τὴν πολυευσπλαγχνίαν αὐτοῦ (τὴν πολλὴν αὐτοῦ εὐσπλαγχνίαν* A.), *ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλίπῃ (ἐγκαταλείψει* A.), *ἀλλὰ τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου πληροφορήσει (ταχέως πληρώσει* A.). *οὐκ ἔστιν*

Mand. IX. 2—12. J. E. Grabius in spicilegio SS. Patrum etc. Tom. I. p. 303 sq. ed. II. ex antiqua ms. catena graecorum Patrum in Acta Apostolorum et epistolas catholicas Oxoniensi ad Jacobi epi. I, 6 fragmentum edidit:

Ἐκ τοῦ Ποιμένος ἐντολ.

Ἆρον σεαυτοῦ τὴν διψυχίαν καὶ μηδὲν ὅλως διψυχήσῃς αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ θεοῦ λέγων ἐν σεαυτῷ ὅτι πῶς δύναμαι αἰτήσασθαί τι παρὰ τοῦ κυρίου καὶ λαβεῖν ἡμαρτηκὼς τοσαῦτα εἰς αὐτόν; μὴ διαλογίζου ταῦτα, ἀλλ’ ἐξ ὅλης καρδίας σου ἐπίστρεψον ἐπὶ τὸν κύριον καὶ αἰτοῦ παρ’ αὐτοῦ ἀδιστάκτως καὶ γνώσῃ τὴν πολυσπλαγχνίαν αὐτοῦ, ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλείπῃ, ἀλλὰ τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου πληροφορήσει. οὐκ ἔστι γὰρ ὁ θεὸς ὡς οἱ ἄνθρωποι οἱ μνησικακοῦντες (add. *εἰς*) *ἀλλήλους, ἀλλ’ αὐτὸς ἀμνησίκακος ἐστι καὶ σπαγχνίζεται* (sic) *ἐπὶ τὴν ποίησιν αὐτοῦ.*

2. *σεαυτου* L. super *σου* deleto. 4. *κυρίου* c. v. ac. frgm. Grab., *θεοῦ* L. Ps.-Ath. Ant. 8. *πολλὴν εὐσπλαγχνίαν* c. L. p. ac. Ant., *πολυευσπλαγχνίαν* Ps.-Ath., *πολυσπλαγχνίαν* frgm. Grab. 13. *ματαιωμάτων τοῦ αἰῶνος τούτου* c. L. (*ματαιομάτων*) p. ac. (vanitatibus huius seculi), *ματαίων τούτων* Ps.-Ath., vitiis huius seculi v. 14. *σοι* c. Ps.-Ath. et verss., *σου* L.

μάτων σου ἀστέρητος ἔσῃ, ὅσα ἂν ἀδιστάκτως αἰτήσῃς παρὰ τοῦ κυρίου. ἐὰν δὲ διστάσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, οὐδὲν οὐ μὴ λήψῃ τῶν αἰτημάτων σου. οἱ γὰρ διστάζοντες εἰς τὸν θεόν, οὗτοί εἰσιν οἱ δίψυχοι, καὶ οὐδὲν ὅλως ἐπιτυγχάνουσι τῶν αἰτημάτων αὐτῶν. οἱ δὲ ὁλοτελεῖς ὄντες ἐν τῇ πίστει πάντα αἰτοῦνται πεποιθότες ἐπὶ τὸν κύριον καὶ λαμβάνουσιν, ὅτι ἀδιστάκτως αἰτοῦνται, μηδὲν διψυχοῦντες. πᾶς γὰρ δίψυχος ἀνήρ, ἐὰν μὴ μετανοήσῃ, δυσκόλως σωθήσεται. καθάρισον οὖν τὴν καρδίαν σου ἀπὸ τῆς διψυχίας, ἔνδυσαι δὲ τὴν πίστιν, ὅτι ἰσχυρά ἐστι, καὶ πίστευε τῷ θεῷ, ὅτι πάντα τὰ αἰτήματά σου ἃ αἰτεῖς λήψῃ. καὶ ἐὰν αἰτησάμενός ποτε παρὰ τοῦ κυρίου αἴτημά τι βραδύτερον λαμβάνῃς, μὴ διψυχήσῃς, ὅτι ταχὺ οὐκ ἔλαβες τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου· πάντως γὰρ διὰ πειρασμόν τινα ἢ παράπτωμά τι ὃ σὺ ἀγνοεῖς βραδύτερον λαμβάνεις τὸ αἴτημά σου. σὺ

γὰρ ὁ θεὸς ὡς οἱ ἄνθρωποι μνησικακοῦντες, ἀλλ' αὐτὸς ἀμνησίκακός ἐστιν καὶ σπλαγχνίζεται ἐπὶ τὴν ποίησιν (τῷ πλάσματι A.) *αὐτοῦ. σὺ οὖν καθάρισον τὴν καρδίαν σου ἀπὸ πάντων τῶν ματαίων τούτων καὶ τῶν προειρημένων σοι ῥημάτων καὶ αἰτοῦ (καθάρισόν σου τὸν λογισμὸν καὶ τὴν ψυχὴν ἀπὸ παντὸς ῥύπου ἐχθροῦ καὶ αἴτησαι* A.) *παρὰ τοῦ κυρίου καὶ λήψῃ καὶ πάντων τῶν αἰτημάτων σου ἀστέρητος ἔσῃ, ἐὰν ἀδιστάκτως αἰτήσῃς· ἐὰν δὲ διστάσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, οὐδὲν οὐ μὴ λήψῃ τῶν αἰτημάτων σου (καὶ λήψῃ εἴ τι αἰτήσῃ, ὅτι οὐκ ἐγκαταλείπει τοὺς εἰς αὐτὸν ἐλπίζοντας* A.). *οἱ γὰρ διστάζοντες εἰς τὸν θεόν, οὗτοί εἰσιν ὡς (ὡς* om. A.) *δίψυχοι καὶ οὐδὲν ὅλως λαμβάνουσι τῶν αἰτημάτων αὐτῶν. οἱ δὲ ὁλοτελεῖς ὄντες ἐν τῇ (τῇ* om. A.) *πίστει πάντα αἰτοῦνται πεποιθότες ἐπὶ τὸν θεὸν καὶ λαμβάνουσιν, ὅτι ἀδιστάκτως αἰτοῦνται μηδὲν διψυχοῦντες (πάντα ἃ αἰτοῦνται ὁλοψύχως λαμβάνουσιν* A.). *πᾶς γὰρ δίψυχος ἀνὴρ ἐὰν μὴ μετανοήσῃ (ἐὰν μὴ καθαρίσῃ τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ* A.), *δυσκόλως σωθήσεται (σώζεται* A.).*καθάρισον οὖν τὴν καρδίαν σου ἀπὸ τῆς διψυχίας (καθάρισον —διψυχίας* om. A.), *ἔνδυσαι δὲ τὴν πίστιν, ὅτι ἰσχυρά ἐστιν, καὶ πίστευε τῷ θεῷ, ὅτι πάντα τὰ αἰτήματά σου ἃ αἰτῇ (αἰτεῖς* A.) *λήψῃ, καὶ (καὶ* om. A.) *ἐὰν αἰτησάμενός ποτε παρὰ τοῦ κυρίου αἴτημά τι (τι* om. A.) *καὶ βραδύτερον λάβῃς, μὴ διψυχήσῃς, ὅτι τάχιον οὐκ ἔλαβες τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς (καρδίας* A.) *σου· πάντως γὰρ διὰ πειρασμόν τινα ἢ παράπτωμά τι (τι* om. A.) *ὃ σὺ ἀγνοεῖς οὐκ ἔλαβες (τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου* add. A.). *σὺ οὖν μὴ διαλίπῃς εὐχόμενος τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου (τὸ αἴτ. τ. ψ. σ.* om. A.), *ἕως οὗ ἀπολήψῃ αὐτό. ἐὰν δὲ ἐκκακήσῃς καὶ διψυχήσῃς (εὐχόμενος καὶ* add. A.) *αἰτούμενος, ἑαυτὸν αἰτιῶ καὶ μὴ τὸν μὴ (μὴ* om. A.) *διδοῦντά*

Mand. IX. 1. *ἀστέρητος* c. Ps.-Ath. et verss., *ἀνυστέρητος* L. 2. *ἐὰν δὲ* c. Ps.-Ath. p. ac., *ἐὰν* L. 5. *ἐπιτυγχάνουσι* c. Ant. et verss., *ἐντυγχάνουσι* L. 7. *κύριον* c. L. Ant. v. ac., *θεόν* Ps.-Ath. p.

οὖν μὴ διαλίπῃς αἰτούμενος τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου καὶ λήψῃ αὐτό. ἐὰν δὲ ἐκκακήσῃς καὶ διψυχήσῃς αἰτούμενος, σεαυτὸν αἰτιῶ καὶ μὴ τὸν μὴ διδόντα σοι. βλέπε τὴν διψυχίαν ταύτην· πονηρὰ γάρ ἐστι καὶ ἀσύνετ ς καὶ πολλοὺς ἐκριζοῖ ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ λίαν ἰσχυρούς. καὶ γὰρ αὕτη ἡ διψυχία θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ διαβόλου καὶ λίαν πονηρεύεται εἰς τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ. καταφρόνησον οὖν τῆς διψυχίας καὶ κατακυρίευσον αὐτῆς ἐν παντὶ πράγματι, ἐνδυσάμενος τὴν πίστιν τὴν ἰσχυρὰν καὶ δυνατήν. ἡ γὰρ πίστις πάντα ἐπαγγέλλεται, πάντα τελειοῖ, ἡ δὲ διψυχία μὴ καταπιστεύουσα ἑαυτῇ πάντων ἀποτυγχάνει τῶν ἔργων αὐτῆς ὧν πράσσει. βλέπεις οὖν φησίν, ὅτι ἡ πίστις ἄνωθέν ἐστι παρὰ τοῦ

(l. *διδόντα*) *σοι. βλέπε οὖν τὴν διψυχίαν ταύτην. πονηρὰ γάρ ἐστι καὶ ἀσύνετος καὶ πολλοὺς ἐκριζοῖ ἀπὸ τῆς πίστεως, καί γε λίαν πιστοὺς καὶ ἰσχυρούς. καταφρόνησον οὖν αὐτῆς ἐν παντὶ πράγματι, ἐνδυσάμενος τὴν πίστιν τὴν ἰσχυρὰν καὶ δυνατήν. ἡ γὰρ πίστις πάντα ἐπαγγέλλεται, πάντα τελειοῖ, ἡ δὲ διψυχία μὴ καταπιστεύουσα ἑαυτὴν πάντων ἀποτυγχάνει τῶν ἔργων αὐτῆς ὧν πράσσει* (*βλέπε οὖν ὅτι ἡ διψυχία παρὰ τοῦ διαβόλου ἐστίν* A.). *σὺ οὖν δούλευε τῇ εὐχῇ* (*δούλευε ἐκ τῆς ψυχῆς* A.) *σου τῇ δυνάμει τῆς πίστεως* (*τ. δυν. τ. π.* om. A.), *καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ καὶ πάντες οἱ καταφρονοῦντες* (*οἱ ταῦτα φρονοῦντες ζήσονται* A.) *εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν* (*ἀμήν* om. A.)

Antiochus Hom. LXXXV p. 1162 sq.: *Ἄρωμεν οὖν ἀφ᾽ ἡμῶν τὴν διψυχίαν καὶ ὀλιγοψυχίαν καὶ μηδ᾽ ὅλως διψυχήσωμεν αἰτήσασθαί τι παρὰ τοῦ θεοῦ λέγοντες ἐν ἑαυτοῖς ὅτι πῶς δύναμαι αἰτήσασθαι παρὰ κυρίου καὶ λαβεῖν ἡμαρτηκὼς τοσαῦτα εἰς αὐτόν; ἀλλ᾽ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου ἐπίστρεψον ἐπὶ τὸν κύριον καὶ αἰτοῦ παρ᾽ αὐτοῦ ἀδιστάκτως καὶ γνώσει* (l. *γνώσῃ*) *τὴν πολλὴν αὐτοῦ εὐσπλαγχνίαν ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλίπῃ, ἀλλὰ τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου πληροφορήσει. οὐκ ἔστιν γὰρ ὁ θεὸς ὡς οἱ ἄνθρωποι μνησικακοῦντες, ἀλλ᾽ αὐτὸς ἀμνησίκακός ἐστιν καὶ σπλαγχνίζεται ἐπὶ τὴν ποίησιν αὐτοῦ. σὺ οὖν καθάρισον τὴν καρδίαν σου ἀπὸ τοῦ διστάζειν καὶ αἰτοῦ παρ᾽ αὐτῷ* (l. *αὐτοῦ*) *καὶ λήψῃ τὸ αἴτημά σου. ἐπὰν δὲ διστάζεις* (l. *ἐὰν δὲ διστάζῃς*), *οὐ λήψῃ· οἱ γὰρ διστάζοντες εἰς τὸν θεόν, οὗτοί εἰσιν οἱ δίψυχοι καὶ οὐδὲν ὅλως ἐπιτυγχάνουσιν τῶν αἰτημάτων αὐτῶν. οἱ δὲ ὁλοτελεῖς ὄντες τῇ πίστει πάντα αἰτοῦνται, πεποιθότες ἐπὶ τὸν*

Mand. IX. 3. *αἰτιῶ* c. Ps.-Ath. et Ant., *αἰτιῶ* super *ιῶ* notato *ιοῦ* L. — *μὴ* ante *διδόντα* c. Ps.-Ath. (B.) v., om. L. Ant. p. ac. (propter praecedens *μή*). 6. *θυγάτηρ* c. Ps.-Ath. Ant. (cf. Athan.) et verss., *ἀδελφή* L. 6. 7. *καὶ γὰρ αὕτη ἡ διψυχία θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ διαβόλου.* Athanasius de decretis Nic. Syn. p. 4 (Opp. I, 211) *τοῦτο δέ, ὡς ὁ Ποιμὴν εἴρηκεν, ἔκγονόν ἐστι διαβόλου.* cf. Mand. XII, 2. 8. 9. *αὐτῆς.* in L. primum erat *αὐτοῖς* (sec. Tischd.), *αὐτούς* legit Ang. 11. *ἑαυτῇ* c. L., *ἑαυτὴν* Ps.-Ath. 12. *πάντων* c. Ps.-Ath. (cf. p. ac.), *πάντα* L. — *ὧν* c. Ps.-Ath. (cf. p. ae), *ὡς* L.

κυρίου καὶ ἔχει δύναμιν μεγάλην· ἡ δὲ διψυχία ἐπίγειον πνεῦμά ἐστι παρὰ τοῦ διαβόλου, δύναμιν μὴ ἔχουσα. σὺ οὖν δούλευε τῇ ἐχούσῃ δύναμιν, τῇ πίστει, καὶ ἀπὸ τῆς διψυχίας ἀπόσχου τῆς μὴ ἐχούσης δύναμιν, καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ. καὶ πάντες ζήσονται τῷ θεῷ οἱ ταῦτα φρονήσαντες.

Ἐντολὴ ι'.

I. Ἆρον ἀπὸ σεαυτοῦ, φησί, τὴν λύπην· καὶ γὰρ αὕτη ἀδελφή ἐστι τῆς διψυχίας καὶ τῆς ὀξυχολίας. Πῶς, φημί, κύριε, ἀδελφή ἐστι τούτων; ἄλλο γάρ μοι δοκεῖ εἶναι ὀξυχολία, καὶ ἄλλο διψυχία, καὶ ἄλλο λύπη. Ἀσύνετος εἶ, ἄνθρωπε. οὐ νοεῖς ὅτι ἡ λύπη πάντων τῶν πνευμάτων πονηροτέρα ἐστί καὶ δεινοτάτη τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ πάντα τὰ πνεύματα καταφθείρει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐκτρίβει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ πάλιν σώζει; Ἐγώ, φημί, κύριε, ἀσύνετός εἰμι καὶ οὐ συνίω τὰς παραβολὰς ταύτας. πῶς γὰρ δύναται ἐκτρί-

κύριον καὶ λαμβάνουσιν, ὅτι ἀδιστάκτως αἰτοῦνται. ἐὰν δὲ καὶ βραδύτερον λαμβάνεις, μὴ διψυχήσῃς, ὅτι οὐκ ἔλαβες ταχὺ τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου· πάντως γὰρ διὰ πειρασμόν τινα ἢ παράπτωμά τι ὅ σὺ ἀγνοεῖς βραδύτερον λαμβάνεις. σὺ οὖν μὴ διαλίπῃς αἰτούμενος τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου καὶ λήψῃ αὐτό· ἐὰν δὴ (l. δὲ) ἐκκακήσεις (l. ἐκκακήσῃς) αἰτούμενος, σεαυτὸν αἰτιῶ καὶ μὴ τὸν (μὴ add. Fabricius) διδοῦντά (l. διδόντα) σοι· ἡ γὰρ διψυχία θυγάτηρ ἐστὶν τοῦ διαβόλου καὶ λίαν πονηρεύεται εἰς τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ. σὺ οὖν ἔνδυσαι τὴν πίστιν τὴν ἰσχυράν.

Mand. X, p. 63, 8—p. 67, 10. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 11 p. 23 sq.: Ἄκουε καὶ τῆς ἑνδεκάτης ἐντολῆς· ἆρον ἀπὸ σοῦ τὴν λύπην· καὶ γὰρ αὕτη (αὐτὴ A.) ἀδελφή ἐστι τῆς διψυχίας καὶ τῆς ὀξυχολίας. λέγει ὁ Ἀντίοχος Πῶς, κύριε, ἀδελφή ἐστι τούτων; ἄλλο γάρ μοι δοκεῖ ὀξυχολία, καὶ ἄλλο διψυχία (καὶ ἄλλο διψ. om. A.), καὶ ἄλλο λύπη. λέγει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Διὰ τί οὐ νοεῖς τὰ λεγόμενά σοι; καὶ γὰρ ἐκεῖνοι (ἐκ. γὰρ A.) οὐ νοοῦσιν οἱ βάλλοντες ἑαυτοὺς εἰς τὰ σαρκικὰ καὶ κοσμικὰ (κοσμ. κ. σαρκικὰ A.) πράγματα. οὐ νοεῖς ὅτι ἡ λύπη πάντων τῶν παθῶν πονηροτέρα ἐστὶν (οὐ νοεῖς ὅτι πονηροτάτη ἐστιν A.) καὶ δεινοτάτη τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ πάντα τὰ πνεύματα καταφθείρει τὸν ἄνθρωπον (καὶ παρὰ πάντα—ἄνθρωπον om. A.). οἱ δὲ φόβον ἔχοντες θεοῦ καὶ ἐρευνῶντες περὶ

Mand. X. 8. 9. καὶ γὰρ αὔτη verss., φησί L. (Ang.). 14. παρὰ
(cf. Mand. IX. p. 62, 4) c. Ps.-Ath. (B.) πάντα c. Ps.-Ath. (B.), παρὰ πάντων
v. p., καὶ γὰρ αὐτὴ L. Ps.-Ath. (A.) L. 16. φημί c. verss., φησί L.
ac. 10. φημί c. L. (Tischd.) et

βειν καὶ πάλιν σώζειν, οὐ νοῶ. Ἄκουε, φησίν· οἱ μηδέποτε ἐρευνήσαντες περὶ τῆς ἀληθείας, μηδὲ ἐπιζητήσαντες περὶ τῆς θεότητος, πιστεύσαντες δὲ μόνον, ἐμπεφυρμένοι δὲ πραγματείαις καὶ πλούτῳ καὶ φιλίαις ἐθνικαῖς καὶ ἄλλαις πολλαῖς πραγματείαις τοῦ αἰῶνος τούτου, ὅσοι οὖν τούτοις πρόσκεινται, οὐ νοοῦσι τὰς παραβολὰς τῆς θεότητος· ἐπισκοτοῦνται γὰρ ὑπὸ τούτων τῶν πράξεων καὶ καταφθείρονται καὶ γίνονται κεχερσωμένοι. καθὼς οἱ ἀμπελῶνες οἱ καλοὶ ὅταν ἀμελείας τύχωσι, χερσοῦνται ἀπὸ τῶν ἀκανθῶν καὶ βοτανῶν ποικίλων, οὕτως οἱ ἄνθρωποι οἱ πιστεύσαντες καὶ εἰς ταύτας τὰς πράξεις τὰς πολλὰς ἐκπίπτοντες τὰς προειρημένας ἀποπλανῶνται ἀπὸ τῆς διανοίας αὐτῶν [καὶ οὐδὲν ὅλως συνίουσι περὶ τῆς δικαιοσύνης· εἰ γὰρ καὶ ἀκούουσι περὶ δικαιοσύνης, ἡ διάνοια αὐτῶν ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτῶν], καὶ οὐδὲν ὅλως νοοῦσιν. οἱ δὲ φόβον ἔχοντες θεοῦ καὶ ἐρευνῶντες περὶ θεότητος καὶ ἀληθείας καὶ τὴν καρδίαν ἔχοντες πρὸς κύριον πάντα τὰ λεγόμενα

θεοῦ ἔργων καὶ ἀληθείας (οἱ δὲ τὸν φόβον τοῦ θεοῦ ἔχοντες δικαιοσύνης ἔργον καὶ ἀληθείας ἐπιτελοῦσιν) καὶ τὴν καρδίαν (καὶ τὸν νοῦν add. A.) ἔχοντες πρὸς κύριον πάντα τὰ λεγόμενα αὐτοῖς τάχιον νοοῦσι (πρὸς κύριον τυγχάνουσι A.) καὶ συνίουσιν, ὅτι (διότι A.) καθαροί εἰσιν καὶ ἀμέριμνοι ἀπὸ πάσης φροντίδος (τοῦ βίου add. A.) καὶ μερίμνης κοσμικῆς, καὶ οὐδὲν ἄλλο (ἄλλο om. A.) εἰ μὴ (μόνον add. A.) τὸν φόβον τοῦ θεοῦ ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς· ὅπου γὰρ ὁ κύριος κατοικεῖ, ἐκεῖ καὶ (ἐκεῖ ἔστιν A.) σύνεσις πολλή. κολλήθητι οὖν τῷ κυρίῳ καὶ πάντα νοήσεις. ἄκουε οὖν (οὖν om. A.), πῶς ἡ λύπη ἐκτρίβει τὸ πνεῦμα καὶ πάλιν σώζει. ὅταν ὁ δίψυχος ἐπιβάληται πρᾶξαί τι καὶ ἀποτύχῃ διὰ τὴν διψυχίαν αὐτοῦ, ἡ λύπη ἐκπορεύεται (πορεύεται A.) εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ λυπεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ στενοχωρεῖ αὐτό (αὐτό om. A.). εἶτα πάλιν ἡ ὀξυχολία ὅταν κολληθῇ τῷ ἀνθρώπῳ περὶ πράγματός τινος καὶ λίαν πικρανθῇ καὶ ποιήσῃ τι

Mand. X. 3. *ἐμπεφυρμένοι* c. L. (Tischd.) et verss., *ἐκπεφ.* L. (Ang.). 4. *δέ*, non exspectandum est *εἰσί* c. Tischd. — *καὶ φιλίαις ἐθνικαῖς.* hic versio vulgata inseruit, quae in cod. Lips. (p. 67, 16 — 68, 18 *ψευδοπροφήτης ἐστὶν — τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων*) pal. et aeth. recte Mand. XI sequuntur: et alius mendax prophetes est — loquitur secundum desiderium. 8. *καθὼς* c. v. ac., *καὶ ὡς* L. 13 — 15. *καὶ οὐδὲν ὅλως — ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτῶν ἐστίν.* vulg.: et nihil omnino intelligunt de divitiis cogitantes (Vat. agentes), sed si quando audierint de Domino, sensus eorum in negotiis ipsorum (Vat. eorum) est. *pal.*: et nihil omnino de iustitia intelligant, quia quando audiunt de iustitia, sensus illorum in actus ipsorum est. *aeth.*: nec quidquam unquam omnino cognoscunt praeter (leg. quod attinet ad) iustitiam. et etiamsi e libro Dei audiant, cor eorum nonnisi in illorum negotiorum meditatione occupatum est. solum *καταγίνονται* (correctum e *κενοῦνται* sec. Anger.) L., ubi reliqua desunt. restitui secundum verss.

αὐτοῖς τάχιον νοοῦσι καὶ συνίουσιν, ὅτι ἔχουσι τὸν φόβον τοῦ κυρίου ἐν ἑαυτοῖς· ὅπου γὰρ ὁ κύριος κατοικεῖ, ἐκεῖ καὶ σύνεσις πολλή· κολλήθητι οὖν τῷ κυρίῳ καὶ πάντα συνήσεις καὶ νοήσεις. II. *Ἄκουε οὖν, φησίν, ἀνόητε, πῶς ἡ λύπη ἐκτρίβει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ πάλιν σώζει. ὅταν ὁ δίψυχος ἐπιβάληται πρᾶξίν τινα καὶ ταύτης ἀποτύχῃ διὰ τὴν διψυχίαν αὐτοῦ, ἡ λύπη αὕτη εἰσπορεύεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ λυπεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκτρίβει αὐτό. εἶτα πάλιν ἡ ὀξυχολία ὅταν κολληθῇ τῷ ἀνθρώπῳ περὶ πράγματός τινος, καὶ πικρανθῇ, πάλιν ἡ λύπη εἰσπορεύεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ὀξυχολήσαντος, καὶ λυπεῖται ἐπὶ τῇ πράξει αὐτοῦ ᾗ ἔπραξε καὶ μετανοεῖ, ὅτι πονηρὸν εἰργάσατο. αὕτη οὖν ἡ λύπη δοκεῖ σωτηρίαν ἔχειν, ὅτι τὸ πονηρὸν πράξας μετενόησεν. ἀμφότεραι οὖν αἱ πράξεις λυποῦσι τὸ πνεῦμα· ἡ μὲν διψυχία, ὅτι οὐκ ἐπέτυχε τῆς πράξεως αὐτῆς, ἡ δὲ ὀξυχολία λυπεῖ τὸ πνεῦμα, ὅτι*

κακόν, πάλιν ἡ λύπη εἰσπορεύεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ὀξυχολήσαντος (*τοῦ ὀξυχ.* om. A.), *καὶ λυπεῖται ἐπὶ τῇ πράξει αὐτοῦ ᾗ ἔπραξεν καὶ μετανοεῖ* (*μεταμελεῖται* A.), *ὅτι πονηρὸν εἰργάσατο. αὕτη οὖν ἡ λύπη δοκεῖ σωτηρίαν ἔχειν, ὅτι τὸ* (*τὸ* om. A.) *πονηρὸν πράξας μετενόησεν. ἀμφότεραι δὲ τῶν πράξεων* (*ἀμφ. οὖν αἱ πράξεις*) *λυποῦσι τὸν ἄνθρωπον· ἡ μὲν διψυχία ὅτι οὐκ ἐπέτυχε* (*ἔτυχεν* A.) *τῆς πράξεως* (*αὐτοῦ* add. A.), *ἡ δὲ ὀξυχολία ὅτι ἔπραξεν τὸ πονηρόν. ἀμφότερα οὖν λυπηρά ἐστι* (*εἰσὶν* A.) *τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ. ἆρον οὖν ἀπὸ σοῦ τὴν λύπην* (*τὴν λύπην ἀπὸ σοῦ* A.) *καὶ μὴ θλῖβε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐν σοὶ κατοικοῦν, μή ποτε ἐντεύξηται* (*κατὰ σοῦ* add. A.) *τῷ θεῷ* (*τοῦ θεοῦ* A.) *καὶ ἀποστῇ ἀπὸ σοῦ. τὸ γὰρ πνεῦμα τοῦ θεοῦ τὸ δοθὲν εἰς τὴν σάρκα ταύτην λύπην σαρκικὴν οὐχ ὑποφέρει οὐδὲ στενοχωρίαν. λύπη γὰρ ἡ ἐπὶ τοῖς πρώτοις* (*προτέροις* A.) *ἁμαρτήμασι μόνη ἔχει ὠφέλειαν, ἐὰν μὴ πάλιν ἁμαρτήσῃς. ἔνδυσαι οὖν τὴν ἱλαρότητα τὴν πάντοτε ἔχουσαν χάριν παρὰ τῷ θεῷ καὶ εὐπρόσδεκτον οὖσαν αὐτῷ καὶ ἐντρύφησον ἐν αὐτῇ* (*ἔνδυσαι — ἐν αὐτῇ* om. A.). *πᾶς γὰρ ἱλαρὸς ἀνὴρ ἀγαθὰ ἐργάζεται καὶ ἀγαθὰ φρονεῖ καὶ καταφρονεῖ τῆς ματαίας λύπης· ὁ δὲ λυπηρὸς ἀνὴρ πάντοτε ὀργίζεται καὶ ἀνομίαν ἐργάζεται* (*πάντοτε πονηρεύεται. πρῶτον μὲν πονηρεύεται, ὅτι λυπεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ δοθὲν τῷ ἀνθρώπῳ ἱλαρόν. δεύτερον δὲ λυπῶν τὸ πνεῦμα*

Mand. XI, I. 1. *τάχιον νοοῦσι καὶ συνίουσιν* c. Ps.-Ath. (B.) p. (intelligunt et scito sentiunt) v. (percipiunt et statim intelligunt) ae. (intelligunt omnia quae iis dicuntur et cognoscunt), *ταχύνουσι καὶ νοοῦσιν* L.
II. 5. *ἡ λύπη* c. L. (ubi sequens *αὕτη* a manu sec. deletum esse retulit Anger.) Ps.-Ath. et verss., *ἡ λύπη αὕτη* L. (Tischd.). — *ἐκτρίβει τὸ* c. Ps.-Ath. et verss., *ἐκτρίβετο* L., om. v. 14. 15. *αὕτη οὖν — μετενόησεν* c. L. Ps.-Ath. p. ae., om. v.

ἔπραξε τὸ πονηρόν. ἀμφότερα οὖν λυπηρά ἐστι τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ἥ τε διψυχία καὶ ἡ ὀξυχολία. ἆρον οὖν ἀπὸ σεαυτοῦ τὴν λύπην καὶ μὴ θλῖβε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐν σοὶ κατοικοῦν, μήποτε ἐντεύξηται κατὰ σοῦ τῷ θεῷ καὶ ἀποστῇ ἀπὸ σοῦ. τὸ γὰρ πνεῦμα τοῦ θεοῦ τὸ δοθὲν εἰς τὴν σάρκα ταύτην λύπην οὐχ ὑποφέρει οὐδὲ στενοχωρίαν. ἔνδυσαι οὖν τὴν ἱλαρότητα τὴν πάντοτε ἔχουσαν χάριν παρὰ τῷ θεῷ καὶ εὐπρόσδεκτον οὖσαν αὐτῷ καὶ ἐντρύφα ἐν αὐτῇ. πᾶς γὰρ ἱλαρὸς ἀνὴρ ἀγαθὰ ἐργάζεται καὶ ἀγαθὰ φρονεῖ καὶ καταφρονεῖ τῆς λύπης· ὁ δὲ λυπηρὸς ἀνὴρ πάντοτε πονηρεύεται· πρῶτον μὲν πονηρεύεται, ὅτι λυπεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ δοθὲν τῷ ἀνθρώπῳ ἱλαρόν· δεύτερον δὲ λυπῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀνομίαν ἐργάζεται, μὴ ἐντυγχάνων μηδὲ ἐξομολογούμενος τῷ κυρίῳ. πάντοτε γὰρ λυπηροῦ ἀνδρὸς ἡ ἔντευξις οὐκ ἔχει δύναμιν τοῦ ἀναβῆναι ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ. Διὰ τί, φημί, οὐκ ἀναβαίνει ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἡ ἔντευξις τοῦ λυπουμένου; Ὅτι, φη-

ἀνομίαν ἐργάζεται A.) μὴ ἐντυγχάνων μηδὲ ἐξομολογούμενος τῷ θεῷ (τοῦ θεοῦ A.). πάντοτε γὰρ λυπηροῦ ἀνδρὸς ἡ ἔντευξις οὐκ ἔχει δύναμιν τοῦ ἀναβῆναι ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ, ὅτι ἡ λύπη ἐγκάθηται εἰς τὴν καρδίαν (ἐν τῇ καρδίᾳ A.) αὐτοῦ. μεμιγμένη οὖν ἡ λύπη ἡ κοσμικὴ μετὰ τῆς ἐντεύξεως οὐκ ἀφίησι τὴν ἔντευξιν ἀναβῆναι καθαρὰν εἰς (πρὸς A.) τὸ θυσιαστήριον (τοῦ θεοῦ add. A.). ὥσπερ γὰρ ὄξος οἴνῳ μεμιγμένον τὴν αὐτὴν ἡδονὴν οὐκ ἔχουσιν (ἔχει A.), οὕτως καὶ λύπη μεμιγμένη μετὰ τοῦ ἁγίου (ἁγ. om. A.) πνεύματος τὴν αὐτὴν ἔντευξιν οὐκ ἔχει. καθάρισον οὖν ἑαυτὸν (σεαυτὸν A.) ἀπὸ τῆς λύπης τῆς πονηρᾶς ταύτης, καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ (καὶ ἅπαντες ὅσοι ἀποβάλλονται τὴν λύπην ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ἐνδύνονται ἀγάπην καὶ ἱλαρότητα, ζήσονται add. A.) εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Antiochus Hom. XXV p. 1067 sq.: ἆρον οὖν ἀπὸ σοῦ ταύτην τὴν λύπην καὶ μὴ λύπει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ κατοικοῦν ἐν σοί, μήποτε ἐντεύξηται τῷ θεῷ καὶ ἀποστῇ ἀπὸ σοῦ. τὸ γὰρ πνεῦμα τοῦ θεοῦ τὸ δοθὲν εἰς τὴν σάρκα ταύτην λύπην οὐχ ὑποφέρει οὐδὲ στενοχωρίαν. ἔνδυσαι οὖν τὴν ἱλαρότητα τὴν πάντοτε ἔχουσαν χάριν παρὰ τῷ θεῷ καὶ ἐντρύφα ἐν αὐτῇ. ὁ γὰρ ἱλαρὸς ἀνὴρ ἀγαθὰ ἐργάζεται καὶ καταφρονεῖ τῆς λύπης· ὁ δὲ λυπηρὸς ἀνὴρ πάντοτε πονηρεύεται. πρῶτον μὲν πονηρεύεται, ὅτι λυπεῖ

Mand. X, II. 2. ἥ τε c. verss., ἡ δέ L. 5. τῷ θεῷ c. Ps.-Ath. Ant. p., τῷ κυρίῳ v. ae., om. L. 6. λύπην c. Ps.-Ath. Ant. et verss., om. L. 11. πάντοτε c. Ps.-Ath. Ant. p. ae., πάντα L. — ἐντυγχάνων c. Ps.-Ath. v. p., ἐπιτυγχάνων L. ae. 15. τῷ κυρίῳ c. L. Ant. ae., τῷ θεῷ Ps.-Ath. p., et non impetrat a Deo quod petit add. v. (cf. ae.). — λυπηροῦ c. Ps.-Ath. Ant. v. p., λυπηρόν L.

σίν, ἡ λύπη ἐγκάθηται εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ· μεμιγμένη οὖν ἡ λύπη μετὰ τῆς ἐντεύξεως οὐκ ἀφίησι τὴν ἔντευξιν ἀναβῆναι καθαρὰν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ. ὥσπερ γὰρ ὄξος καὶ οἶνος μεμιγμένα ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν αὐτὴν ἡδονὴν οὐκ ἔχουσιν, οὕτω καὶ ἡ λύπη μεμιγμένη μετὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος τὴν αὐτὴν ἔντευξιν οὐκ ἔχει. καθάρισον σεαυτὸν ἀπὸ τῆς λύπης τῆς πονηρᾶς ταύτης, καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ· καὶ πάντες ζήσονται τῷ θεῷ, ὅσοι ἂν ἀποβάλωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν λύπην καὶ ἐνδύσωνται πᾶσαν ἱλαρότητα.

Ἐντολὴ ια'.

Ἔδειξέ μοι ἐπὶ συμψελλίου καθημένους ἀνθρώπους καὶ ἕτερον ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ καθέδραν. καὶ λέγει μοι Βλέπεις τοὺς ἐπὶ τοῦ συμψελλίου καθημένους; Βλέπω, φημί, κύριε. Οὗτοι, φησί, πιστοί εἰσι, καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν καθέδραν ψευδοπροφήτης ἐστὶν ἀπολλύων τὴν διάνοιαν τῶν δούλων τοῦ θεοῦ· τῶν διψύχων δὲ ἀπόλλυσιν, οὐ τῶν πιστῶν. οὗτοι οὖν οἱ δίψυχοι ὡς ἐπὶ μάντιν ἔρχονται καὶ ἐπερωτῶσιν αὐτόν, τί ἄρα ἔσται αὐτοῖς· κἀκεῖνος ὁ ψευδοπροφήτης μηδεμίαν ἔχων ἐν ἑαυτῷ δύναμιν πνεύματος θείου, λαλεῖ αὐτοῖς κατὰ τὰ ἐπερωτήματα αὐτῶν καὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς πονη-

τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ δοθὲν τῷ ἀνθρώπῳ ἱλαρόν. δεύτερον δὲ λοιπὸν ἀνομίαν ἐργάζεται μὴ ἐξομολογούμενον (l. *ἐξομολογούμενος*) *τῷ κυρίῳ. τοῦ γὰρ λυπηροῦ ἀνδρὸς ἡ ἔντευξις οὐκ ἔχει δύναμιν ἀναβῆναι ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ. ἐγκάθηται γὰρ ἡ λύπη εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ. μεμιγμένη οὖν λύπη μετὰ τῆς ἐντεύξεως οὐκ ἀφίησιν τὴν ἔντευξιν ἀναβῆναι καθαρὰν πρὸς τὸ θυσιαστήριον. ὥσπερ γὰρ ὄξος καὶ οἶνος μεμιγμένος ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν αὐτὴν ἡδονὴν οὐκ ἔχουσιν, οὕτως καὶ ἡ λύπη μεμιγμένη μετὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου τὴν αὐτὴν ἔντευξιν οὐκ ἔχει. καλὸν οὖν ἐστὶν ἀποβαλεῖν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν λύπην καὶ ἐνδύσασθαι πᾶσαν ἱλαρότητα.*

Mand. X, II. 1. *εἰς* c. Ps.-Ath. Ant. et verss., *ἐπί* L. 3. 4. *τοῦ θεοῦ* c. Ps.-Ath. (A.) v. p., om. L. Ps.-Ath. (B.) Ant. ae.

Mand. XI. 16. *ἐπὶ τὴν καθέδραν.* vulg. iam praeceptis sequentibus (cf. quae ad p. 64, 4 notavimus) statim transit ad p. 69, 22 (*ἐπίγειόν ἐστι κτλ.*): spiritus terrestris est. 16. 17. *ἀπολλύων.* L. *Ἀπόλλων.* 21. *λαλεῖ αὐτοῖς* c. verss., *λαλεῖν αὐτῶν* L. 22—p. 68, 1. *καὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς πονηρίας αὐτῶν* c. L. ae. (cf. p.), om. v.

ρίας αὐτῶν καὶ πληροῖ τὰς ψυχὰς αὐτῶν, καθὼς αὐτοὶ βούλονται. αὐτὸς γὰρ κενὸς ὢν κενῶς καὶ ἀποκρίνεται κενοῖς· ὃ γὰρ ἐὰν ἐπερωτηθῇ, πρὸς τὸ κένωμα τοῦ ἀνθρώπου ἀποκρίνεται. τινὰ δὲ καὶ ῥήματα ἀληθῆ λέγει· ὁ γὰρ διάβολος πληροῖ αὐτὸν τῷ αὐτοῦ πνεύματι, εἴ τινα δυνήσεται ῥῆξαι τῶν δικαίων. ὅσοι οὖν ἰσχυροί εἰσιν ἐν τῇ πίστει τοῦ κυρίου, ἐνδεδυμένοι τὴν ἀλήθειαν, τοῖς τοιούτοις πνεύμασιν οὐ κολλῶνται, ἀλλ' ἀπέχονται ἀπ' αὐτῶν. ὅσοι δὲ δίψυχοί εἰσι καὶ πυκνῶς μετανοοῦσι, μαντεύονται ὡς καὶ τὰ ἔθνη καὶ ἑαυτοῖς μείζονα ἁμαρτίαν ἐπιφέρουσιν εἰδωλολατροῦντες· ὁ γὰρ ἐπερωτῶν ψευδοπροφήτην περὶ πράξεώς τινος εἰδωλολάτρης ἐστὶ καὶ κενὸς ἀπὸ τῆς ἀληθείας καὶ ἄφρων. πᾶν γὰρ πνεῦμα ἀπὸ θεοῦ δοθὲν οὐκ ἐπερωτᾶται, ἀλλὰ ἔχον τὴν δύναμιν τῆς θεότητος ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖ πάντα, ὅτι ἄνωθέν ἐστιν ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ θείου πνεύματος. τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἐπερωτώμενον καὶ λαλοῦν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων ἐπίγειόν ἐστι καὶ ἐλαφρόν, δύναμιν μὴ ἔχον· καὶ ὅλως οὐ λαλεῖ, ἐὰν μὴ ἐπερωτηθῇ. Πῶς οὖν, φημί, κύριε, ἄνθρωπος γνώσεται, τίς αὐτῶν προφήτης, καὶ τίς ψευδοπροφήτης ἐστίν. Ἄκουε, φησί, περὶ ἀμφοτέρων τῶν προφητῶν· καὶ ὥς σοι μέλλω λέγειν, οὕτω δοκιμάσεις τὸν προφήτην καὶ τὸν ψευδοπροφήτην. ἀπὸ τῆς ζωῆς δοκίμαζε τὸν ἄνθρωπον τὸν ἔχοντα τὸ πνεῦμα τὸ θεῖον. πρῶτον μὲν ὁ ἔχων τὸ πνεῦμα τὸ θεῖον τὸ ἄνωθεν πραΰς ἐστι καὶ ἡσύχιος καὶ ταπεινόφρων καὶ ἀπεχόμενος ἀπὸ πάσης πονηρίας καὶ ἐπιθυμίας ματαίας τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ ἑαυτὸν ἐνδεέστερον ποιεῖ πάντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν ἀποκρίνεται ἐπερωτώμενος.

Mand. X. 2. *κενῶς* c. Tischdf., *κενός* L. 4—6. Clemens Alex. Strom. I, 17, 85 p. 369 *λέγει· δὲ καὶ ὁ ποιμὴν ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας τῷ Ἑρμᾷ περὶ τοῦ ψευδοπροφήτου Τινὰ γὰρ ῥήματα ἀληθῆ λαλεῖ· ὁ γὰρ διάβολος αὐτὸν πληροῖ τῷ ἑαυτοῦ πνεύματι, εἴ τινα δυνήσεται ῥῆξαι τῶν δικαίων.* 6. *ῥῆξαι* c. Clem. Al., *ῥᾶξαι* L. 18—p. 69, 22. *ἐπίγειόν ἐστι καὶ ἐλαφρόν—τοῦτο ποιεῖν θεοῦ προφήτην.* haec vulg. post *εὑρίσκονται* p. 70, 13 addit: spiritus omnium hominum terrestris est et levis. 23. 24. *ἀπὸ τῆς ζωῆς—πνεῦμα τὸ θεῖον* c. L. p. ae., om. v. 25. *θεῖον τὸ* c. L. (ubi deleta esse haec vocc. retulit Ang.) v. ae., om. L. (Tischd.) cf. p. 71, 2. 3. 29. *ἐπερωτώμενος* c. v. ae., *ἐπερωτώμενον* L., et nihil omnino interrogat (l. interrogatus) ait p.

οὐδὲ καταμόνας λαλεῖ, οὐδὲ ὅταν θέλῃ ἄνθρωπος λαλεῖν, λαλεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τότε λαλεῖ, ὅταν θελήσῃ αὐτὸ ὁ θεὸς λαλῆσαι. ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ ἄνθρωπος ὁ ἔχων τὸ πνεῦμα τὸ θεῖον εἰς συναγωγὴν ἀνδρῶν δικαίων τῶν ἐχόντων πίστιν θείου πνεύματος, καὶ ἔντευξις γένηται πρὸς τὸν θεὸν τῆς συναγωγῆς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, τότε ὁ ἄγγελος τοῦ προφητικοῦ πνεύματος ὁ κείμενος πρὸς αὐτὸν πληροῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ πληρωθεὶς ὁ ἄνθρωπος τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ λαλεῖ εἰς τὸ πλῆθος, καθὼς ὁ κύριος βούλεται. οὕτως οὖν φανερὸν ἔσται τὸ πνεῦμα τῆς θεότητος. ὅση οὖν παρὰ τοῦ πνεύματος τῆς θεότητος, τοῦ κυρίου ἡ δύναμις αὕτη. Ἄκουε οὖν, φησί, περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπιγείου καὶ κενοῦ καὶ δύναμιν μὴ ἔχοντος, ἀλλ' ὄντος μωροῦ. πρῶτον μὲν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὁ δοκῶν πνεῦμα ἔχειν ὑψοῖ ἑαυτὸν καὶ θέλει πρωτοκαθεδρίαν ἔχειν, καὶ εὐθὺς ἰταμός ἐστι καὶ ἀναιδὴς καὶ πολύλαλος καὶ ἐν τρυφαῖς πολλαῖς ἀναστρεφόμενος καὶ ἐν ἑτέραις πολλαῖς ἀπάταις καὶ μισθοὺς λαμβάνει τῆς προφητείας αὐτοῦ, ἐὰν δὲ μὴ λάβῃ, οὐ προφητεύει. δύναται οὖν πνεῦμα θεῖον μισθοὺς λαμβάνειν καὶ προφητεύειν; Οὐκ ἐνδέχεται τοῦτο ποιεῖν θεοῦ προφήτην, ἀλλὰ τῶν τοιούτων προφητῶν ἐπίγειόν ἐστι τὸ πνεῦμα. εἶτα ὅλως εἰς συναγωγὴν ἀνδρῶν δικαίων οὐκ ἐγγίζει, ἀλλ' ἀποφεύγει αὐτούς. κολλᾶται δὲ τοῖς διψύχοις καὶ κενοῖς καὶ κατὰ γωνίαν αὐτοῖς προφητεύει καὶ ἀπατᾷ αὐτοὺς λαλῶν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πάντα κενῶς· κενοῖς γὰρ καὶ ἀποκρίνεται. τὸ γὰρ κενὸν

Mand. IX. 2. τὸ ante ἅγιον addidi quamvis omissum in L. 3. αὐτό c. p. (ae.), αὐτόν (super ον posito ο, rursusque ου super ο) L. 7. ὁ ἄγγελος τοῦ προφητικοῦ πνεύματος c. p. (nuntius illius spiritus prophetici). ae. (angelus spiritus prophetici), ὁ ἄγγελος τοῦ προφήτου L., nuntius sanctus divinitatis v. 7. 8. ὁ κείμενος πρὸς αὐτόν c. L. p. ae., om. v. 8. τὸν ἄνθρωπον c. L. p. (homines). ae. (illum virum), hominem illum spiritu sancto v. 11. παρά. L. περί, quod voc. Tischdfio abundare videbatur. 12. τῆς θεότητος, τοῦ κυρίου ἡ δύναμις αὕτη. ed. pr. et Tischdf. τῆς θεότ. τ. κυρ., ἡ δυν. αὕτη. 14. μωροῦ c. verss., μωρόν L. 19. λαμβάνει c. verss., λαμβάνων L. 21. προφητεύειν c. v. (divinare) p., θεραπεύειν L., om. ae. 22. ἀλλὰ τῶν τοιούτων προφητῶν c. L. p. ae., om. v. (cf. quae ad p. 68, 18 sq. notavimus) et iam praeceptis sequentibus (cf. quae ad p. 67, 16. notata sunt) statim addidit quae p. 70, 13. sequuntur: ἔχεις ἀμφοτέρων τῶν προφητῶν κτλ. 24. κολλᾶται c. verss., κοπιᾶται L.

σκεῦος μετὰ τῶν κενῶν συντιθέμενον οὐ θραύεται, ἀλλὰ συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις. ὅταν δὲ ἔλθῃ εἰς συναγωγὴν πλήρη ἀνδρῶν δικαίων ἐχόντων πνεῦμα θεότητος, καὶ ἔντευξις ἀπ' αὐτῶν γένηται, κενοῦται ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐπίγειον ὑπὸ τοῦ φόβου φεύγει ἀπ' αὐτοῦ, καὶ κωφοῦται ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος καὶ ὅλως συνθραύεται, μὴ δυνάμενος λαλῆσαι. ἐὰν γὰρ εἰς ἀποθήκην στιβάσῃς οἶνον ἢ ἔλαιον καὶ ἐν αὐτοῖς θῇς κεράμιον κενὸν καὶ πάλιν ἀποστιβάσαι θελήσῃς τὴν ἀποθήκην, τὸ κεράμιον ἐκεῖνο, ὃ ἔθηκας κενόν, κενὸν καὶ εὑρήσεις. οὕτω καὶ οἱ προφῆται οἱ κενοὶ ὅταν ἔλθωσιν εἰς πνεύματα δικαίων, ὁποῖοι ἦλθον, τοιοῦτοι καὶ εὑρίσκονται. ἔχεις ἀμφοτέρων τῶν προφητῶν τὴν ζωήν. δοκίμαζε οὖν ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῆς ζωῆς τὸν ἄνθρωπον τὸν λέγοντα ἑαυτὸν πνευματοφόρον εἶναι. σὺ δὲ πίστευε τῷ πνεύματι τῷ ἐρχομένῳ ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ἔχοντι δύναμιν· τῷ δὲ πνεύματι τῷ ἐπιγείῳ καὶ κενῷ μηδὲν πίστευε, ὅτι ἐν αὐτῷ δύναμις οὐκ ἔστιν· ἀπὸ τοῦ διαβόλου γὰρ ἔρχεται. ἄκουσον τὴν παραβολὴν ἣν μέλλω σοι λέγειν. λάβε λίθον καὶ βάλε εἰς τὸν οὐρανόν, ἴδε εἰ δύνασαι ἅψασθαι αὐτοῦ· ἢ πάλιν λάβε σίφωνα ὕδατος καὶ σιφώνισον εἰς τὸν οὐρανόν, ἴδε εἰ δύνασαι τρυπῆσαι τὸν οὐρανόν. Πῶς, φημί, κύριε, ταῦτα γενέσθαι δύναται; ἀδύνατα γὰρ ἀμφότερα ταῦτα εἴρηκας. Ὡς ταῦτα οὖν, φησίν, ἀδύνατά ἐστιν, οὕτω καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἐπίγεια ἀδύνατά ἐστι καὶ ἀδρανῆ. λάβε οὖν τὴν δύναμιν τὴν ἄνωθεν ἐρχομένην. ἡ χάλαζα ἐλάχιστόν ἐστι κοκκάριον, καὶ ὅταν ἐπιπέσῃ ἐπὶ κεφαλὴν ἀνθρώπου, πῶς πόνον παρέχει! ἢ πάλιν λάβε τὴν σταγόνα ἣ ἀπὸ τοῦ κεράμου πίπτει χαμαὶ καὶ τρυπᾷ τὸν λίθον. βλέπεις οὖν

Mand. IX. 3. θεότητος c. verss., θειότατον L. 4. ἀπ' c. verss., ἀντ' L. 5. ἐπίγειον c. verss., ἅγιον (praemisso compendio in quo literas μρ conspicuas esse retulit Ang.) L., quod voc. ed. pr. et Tischdf. male mutaverunt in μωρόν. — ὑπό c. M. Schmidt, ἀπό L. 6. κωφοῦται c. v. (obmutescit) p. (et fit sine sensu), κουφοῦται L., quem non emendavit Tischdf. 8. στιβάσῃς cf. latinum voc. stipare. 13. ἔχεις ἀμφοτέρων τῶν προφητῶν τὴν ζωήν. post saepius turbatum ordinem vulg. iam ad rectam viam redit. 23. δύναται c. verss., om. L. 29. 30. ἀπὸ τοῦ κεράμου c. L. v. (a tegula) etiam p. (de gulis, l. de tegulis). 30. τρυπᾷ. L. τρύπα.

ὅτι τὰ ἄνωθεν ἐλάχιστα πίπτοντα ἐπὶ τὴν γῆν μεγάλην δύναμιν ἔχουσιν· οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ θεῖον ἄνωθεν ἐρχόμενον δυνατόν ἐστι. τούτῳ οὖν τῷ πνεύματι πίστευε, ἀπὸ δὲ τοῦ ἑτέρου ἀπέχου.

Ἐντολὴ ιβʹ.

I. *Λέγει μοι* Ἆρον ἀπὸ σεαυτοῦ πᾶσαν ἐπιθυμίαν πονηράν, ἔνδυσαι δὲ τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἀγαθὴν καὶ σεμνήν· ἐνδεδυμένος γὰρ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην μισήσεις τὴν πονηρὰν ἐπιθυμίαν καὶ χαλιναγωγήσεις αὐτὸν καθὼς βούλει. ἀγρία γάρ ἐστιν ἡ ἐπιθυμία ἡ πονηρὰ καὶ δυσκόλως ἡμεροῦται· φοβερὰ γάρ ἐστι καὶ λίαν τῇ ἀγριότητι αὐτῆς δαπανᾷ τοὺς ἀνθρώπους· μάλιστα δὲ ἐὰν ἐμπέσῃ εἰς αὐτὴν δοῦλος θεοῦ καὶ μὴ ᾖ συνετός, δαπανᾶται ὑπ' αὐτῆς δεινῶς. δαπανᾷ δὲ τοὺς τοιούτους τοὺς μὴ ἔχοντας ἔνδυμα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἀγαθῆς, ἀλλὰ ἐμπεφυρμένους τῷ αἰῶνι τούτῳ. τούτους οὖν παραδίδωσιν εἰς θάνατον. Ποῖα, φημί, κύριε, ἐστὶν ἔργα τῆς ἐπιθυμίας τῆς πονηρᾶς τὰ παραδιδόντα τοὺς ἀνθρώπους εἰς

Mand. XII, p. 71, 6—p. 73, 15. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 10 p. 22 sq.: *Ἄκουε καὶ τῆς δεκάτης ἐντολῆς· ἆρον ἀπὸ σοῦ πᾶσαν ἐπιθυμίαν πονηράν, ἔνδυσαι τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἀγαθὴν καὶ σεμνήν· ἐνδεδυμένος γὰρ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην μισήσεις τὴν πονηρὰν ἐπιθυμίαν· ἀγρία γὰρ ἐπιθυμία εἰς τάδε* (*καὶ ἔνδυσαι τὴν ἀγαθὴν καὶ σεμνήν· ἀπὸ δὲ τῆς πονηρᾶς ἐπιθυμίας, καὶ μάλιστα* A.)· *ἐὰν ἐμπέσῃ εἰς λύπην ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ καὶ μὴ ᾖ συνετός, δαπανᾶται ὑπ' αὐτῆς δεινῶς. δαπανᾷ δὲ τούτους* (*δεινῶς, καὶ μάλιστα τοὺς* A.) *μὴ ἔχοντας ἔνδυμα ἐπιθυμίας ἀγαθῆς, ἀλλ' ἐμπεφυρμένους τῷ αἰῶνι τούτῳ. τούτους οὖν παραδίδωσιν εἰς θάνατον. καὶ λέγει ὁ Ἀντίοχος Ποῖα, κύριε* (*κύριε* om. A.), *εἰσὶ τῆς ἐπιθυμίας τῆς πονηρᾶς* (*τ. ἐπιθ. τ. π.* om. A.) *τὰ παραδιδοῦντα* (l. *παραδιδόντα*) *τοὺς ἀνθρώπους εἰς θάνατον;* (*καὶ* add. A.) *γνώρισόν μοι ἵνα φύγω ἀπ' αὐτῶν. λέγει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Ἄκουσον· πρῶτον* (*Ἄκουσον, ἐν ποίοις ἔργοις θανατοῖ ἡ ἐπιθυμία ἡ πονηρὰ τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ· πρὸ* A.) *πάντων ἐπιθυμία γυναικὸς καὶ πολυτέλεια πλούτου, ἥ* (*ἥτις* A.) *ἐστι φιλαργυρία, καὶ ἐδεσμάτων πολλῶν καὶ ματαίων ϗ μεθύσματος πολλοῦ, διαφόρων γεύσεων* (*διαφόρου γεύσεως* A.) *καὶ ἑτέρων τρυφῶν πολλῶν καὶ μωρῶν* (*καὶ ἑτέρων—μωρῶν* om. A.) *καὶ δόξης ἀνθρωπίνης καὶ* (*καὶ* om. A.) *ματαίας. πᾶσα τρυφὴ μωρά ἐστι καὶ κενὴ τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ* (*μᾶλλον δὲ πᾶσα τρυφὴ καὶ ἡδονὴ τοῦ βίου τούτου ματαία ἐστίν. αὗται*

Mand. XII, I. 9. *αὐτόν* c. L. p., *αὐτήν* v. 10. *βούλει* (cf. p. 75, 20). L. *βούλῃ*. 16. *ἐμπεφυρμένους* c. L. (Tischd.) Ps.-Ath., *ἐκπεφυρμένους* L. (Ang.).

ϑάνατον; γνώρισόν μοι, καὶ ἀφέξομαι ἀπ' αὐτῶν. Ἄκουσον, ἐν ποίοις ἔργοις ϑανατοῖ ἡ ἐπιϑυμία ἡ πονηρὰ τοὺς δούλους τοῦ ϑεοῦ. II. πάντων προέχουσα ἐπιϑυμία γυναικὸς ἀλλοτρίας ἢ ἀνδρὸς καὶ πολυτελείας πλούτου καὶ ἐδεσμάτων πολλῶν ματαίων καὶ μεϑυσμάτων καὶ ἑτέρων τρυφῶν πολλῶν καὶ μωρῶν· πᾶσα γὰρ τρυφὴ μωρά ἐστι καὶ κενὴ τοῖς δούλοις τοῦ ϑεοῦ. αὗται οὖν αἱ ἐπιϑυμίαι πονηραί εἰσι, ϑανατοῦσαι τοὺς δούλους τοῦ ϑεοῦ. αὕτη γὰρ ἡ ἐπιϑυμία ἡ πονηρὰ τοῦ διαβόλου ϑυγάτηρ ἐστίν. ἀπέχεσϑαι δεῖ ἀπὸ τῶν ἐπιϑυμιῶν τῶν πονηρῶν, ἵνα ἀποσχόμενοι ζήσητε τῷ ϑεῷ. ὅσοι δὲ ἂν κατακυριευϑῶσιν ὑπ' αὐτῶν καὶ μὴ ἀντισταϑῶσιν αὐταῖς, ἀποϑανοῦνται εἰς τέλος· ϑανατώδεις γάρ εἰσιν αἱ ἐπιϑυμίαι αὗται. σὺ οὖν ἔνδυσαι τὴν ἐπιϑυμίαν τῆς δικαιοσύνης καὶ καϑοπλισάμενος τὸν φόβον κυρίου ἀντίστηϑι αὐταῖς. ὁ γὰρ φόβος τοῦ ϑεοῦ κατοικεῖ ἐν τῇ

οὖν αἱ πονηρίαι καὶ αἱ ἐπιϑυμίαι ϑανατοῦσιν τοὺς δούλους τοῦ ϑεοῦ A.). ἀπέχεσϑαι οὖν δεῖ τῶν ἐπιϑυμιῶν τούτων, ἵνα ἀπεχόμενοι ζήσητε (ἄπεχε οὖν ἀπ' αὐτῶν καὶ ζήσῃ A.) τῷ ϑεῷ· ἐὰν δὲ δουλεύσῃς τῇ ἐπιϑυμίᾳ τῇ ἀγαϑῇ καὶ ὑποταγῇς αὐτῇ (ἐὰν δουλεύσῃς τῷ ϑεῷ ἐν δικαιοσύνῃ A.), δύνασαι κατακυριεῦσαι τῆς ἐπιϑυμίας τῆς πονηρᾶς (τῆς πονηρᾶς ἐπιϑυμίας A.) καὶ ὑποτάξαι αὐτήν, καϑὼς βούλει (haec om. A.). ὁ Ἀντίοχος λέγει Ἤϑελον (κἀγὼ add. A.) γνῶναι, ποίοις τρόποις δεῖ με δουλεῦσαι τῇ ἐπιϑυμίᾳ τῇ ἀγαϑῇ. ὁ ἐπίσκοπος λέγει Ἄκουε (Ἄκουε om. A.)· ἐργάσαι δικαιοσύνην καὶ ἀρετὴν ἀληϑείας καὶ (καὶ om. A.) φόβον κυρίου καὶ πίστιν καὶ ἀγάπην καὶ ταπεινοφροσύνην καὶ ἀκτημοσύνην . . . . . ιϑην ποιῆσαι τῆς κοσμικῆς . . . . ότητος (ματαιότητος?) καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια τοῖς προειρειμένοις. ταῦτα (ταπεινοφροσύνην καὶ ὑπομονὴν καὶ τὰ ὅμοια τούτοις καὶ τοῖς ἀγαϑοῖς ἔργοις κολλήϑητι. καὶ ταῦτα A.) ἐργαζόμενος εὐάρεστος ἔσῃ (καὶ add. A.) δοῦλος ϑεοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν (ἀμήν om. A.).

Antiochus Hom. LXXIV p. 1139: φησὶν γάρ Ἆρον ἀπὸ σοῦ πᾶσαν ἐπιϑυμίαν πονηράν, ἔνδυσαι δὲ ἐπιϑυμίαν ἀγαϑὴν καὶ σεμνήν· ἐνδεδυσκόμενος (l. ἐνδιδυσκόμενος) γὰρ τὴν ἐπιϑυμίαν ταύτην μισήσεις τὴν πονηρὰν ἐπιϑυμίαν καὶ χαλιναγωγήσεις αὐτήν, καϑὼς βούλει. ἀγρία γάρ ἐστιν ἡ ἐπιϑυμία ἡ πονηρὰ καὶ δυσκόλως ἡμεροῦται. φοβερωτέρα γάρ ἐστιν καὶ λίαν τῇ ἑαυτῆς ἀγριότητι δαπανᾷ τοὺς ἀνϑρώπους. ἐν δὲ τῷ λέγειν Ἀγρία ἐστὶν ἡ ἐπιϑυμία ἡ πονηρά, σημαίνει ὅτι ἑαυτὴν ἀναφύει ὡς ἀγρία βοτάνη εἰς ἀγεώργητον χωρίον, ἢ ὡς ἄγριον ζῶον ἐν ἑαυτῷ νεμόμενον ἄνευ λογικῆς ἐπιστάσεως. τίς δὲ καὶ ποταπή ἐστιν οὐ μόνον ἡ πονηρία, ἀλλὰ καὶ ἀγαϑὴ ἐπιϑυμία, ἐν τῷ καϑεξῆς διαλόγῳ ἀκριβῶς ἐκτίϑεται.

Mand. XII, II. 4. πολυτελείας c. τοῦ διαβόλου ϑυγάτηρ ἐστίν. cf. Mand. L. v., πολυτέλεια Ps.-Ath. ac. 9. IX, p. 62, 6. 7. 10. ϑυγάτηρ. L. 10. αὕτη γὰρ ἡ ἐπιϑυμία ἡ πονηρὰ ϑυγατέρα.

ἐπιϑυμίᾳ τῇ ἀγαϑῇ. ἡ ἐπιϑυμία ἡ πονηρὰ ἐὰν ἴδῃ σε καϑωπλισμένον τῷ φόβῳ τοῦ ϑεοῦ καὶ ἀνϑεστηκότα αὐτῇ, φεύξεται ἀπὸ σοῦ μακράν, καὶ οὐκ ἔτι σοι ὀφϑήσεται φοβουμένη τὰ ὅπλα σου. σὺ οὖν στεφανωϑεὶς κατ' αὐτῆς ἐλϑὲ πρὸς τὴν ἐπιϑυμίαν τῆς δικαιοσύνης καὶ παραδοὺς αὐτῇ τὸ νῖκος ὃ ἔλαβες δούλευσον αὐτῇ, καϑὼς αὐτὴ βούλεται. ἐὰν δουλεύσῃς τῇ ἐπιϑυμίᾳ τῇ ἀγαϑῇ καὶ ὑποταγῇς αὐτῇ, δυνήσῃ τῆς ἐπιϑυμίας τῆς πονηρᾶς κατακυριεῦσαι καὶ ὑποτάξαι αὐτήν, καϑὼς βούλει. III. Ἤϑελον, φημί, κύριε, γνῶναι, ποίοις τρόποις με δεῖ δουλεῦσαι τῇ ἐπιϑυμίᾳ τῇ ἀγαϑῇ. Ἄκουε, φησίν· ἐργάσῃ δικαιοσύνην καὶ ἀρετήν, ἀλήϑειαν καὶ φόβον κυρίου, πίστιν καὶ πραότητα καὶ ὅσα τούτοις ὅμοιά ἐστιν ἀγαϑά. ταῦτα ἐργαζόμενος εὐάρεστος ἔσῃ δοῦλος τοῦ ϑεοῦ καὶ ζήσῃ αὐτῷ· καὶ πᾶς ὃς ἂν δουλεύσῃ τῇ ἐπιϑυμίᾳ τῇ ἀγαϑῇ, ζήσεται τῷ ϑεῷ.

Συνετέλεσεν οὖν τὰς ἐντολὰς τὰς δώδεκα καὶ λέγει μοι Ἔχεις τὰς ἐντολὰς ταύτας· πορεύου ἐν αὐταῖς καὶ τοὺς ἀκούοντας παρακάλει, ἵνα ἡ μετάνοια αὐτῶν καϑαρὰ γένηται τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν. τὴν διακονίαν ταύτην ἥν σοι δίδωμι τέλει ἐπιμελῶς καὶ πολὺ ἐργάσῃ· εὑρήσεις γὰρ χάριν ἐν τοῖς μέλλουσι μετανοεῖν, καὶ πεισϑήσονταί σου τοῖς ῥήμασιν· ἐγὼ γὰρ μετὰ σοῦ ἔσομαι καὶ ἀναγκάσω αὐτοὺς πεισϑῆναί σοι. λέγω αὐτῷ Κύριε, αἱ ἐντολαὶ αὗται μεγάλαι καὶ καλαὶ καὶ ἔνδοξοί εἰσι καὶ δυνάμεναι εὐφρᾶναι καρδίαν ἀνϑρώπου τοῦ

Mand. XII, III, p. 73, 16—19. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 13 p. 27: *καὶ συντελέσας τὰς δώδεκα ταύτας ἐντολὰς ὁ ἐπίσκοπος λέγει αὐτῷ Πορεύου ἐν ταῖς ἐντολαῖς ταύταις καὶ παρακάλει καὶ τοὺς ἀκούοντας πορεύεσϑαι ἐν αὐταῖς, ἵνα ἡ μετάνοια αὐτῶν καϑαρὰ γένηται τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν.*

III, p. 73, 24—p. 75, 3. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 21 p. 37: *λέγει αὐτῷ Κύριε, αἱ ἐντολαὶ αὗται μεγάλαι καὶ καλαὶ καὶ δυναταί εἰσι, δυνάμεναι εὐφρᾶναι τὴν καρδίαν τοῦ δυναμένου ποιῆσαι αὐτάς.*

Mand. XII, II. 9. *βούλει* (cf. 75, 20). L. *βούλῃ*.
III, p. 73, 9—V, p. 76, 12. *Ἤϑελον, φημί — — γεμίσῃ οἴνου καλοῦ* desunt in palat. versione. 9. *φημί* c. v. ae., *φησί* L. 23. *πεισϑῆναί σοι.* ae. add.: finita sunt mandata duodecim. initium similitudinum. similitudo prima. 25. *δυνάμεναι* c. Ps.-Ath. v. ae., *δύναμαι* L.

δυναμένου ποιῆσαι αὐτάς. οὐκ οἶδα δέ, εἰ δύνανται αἱ ἐντολαὶ αὗται ὑπὸ ἀνθρώπου φυλαχθῆναι, διότι σκληραί εἰσι λίαν. ἀποκριθεὶς λέγει μοι Ἐὰν σὺ σεαυτῷ προθῇς ὅτι δύνανται φυλαχθῆναι, εὐκόπως αὐτὰς φυλάξεις, καὶ οὐκ ἔσονται σκληραί· ἐὰν δὲ ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἤδη ἀναβῇ μὴ δύνασθαι αὐτὰς ὑπὸ ἀνθρώπου φυλαχθῆναι, οὐ φυλάξεις αὐτάς. νῦν δέ σοι λέγω· ἐὰν ταύτας μὴ φυλάξῃς, ἀλλὰ παρενθυμηθῇς, οὐχ ἕξεις σωτηρίαν, οὔτε τὰ τέκνα σου, οὔτε ὁ οἶκός σου, ἐπεὶ ἤδη σεαυτῷ κέκρικας τοῦ μὴ δύνασθαι τὰς ἐντολὰς ταύτας ὑπὸ ἀνθρώπου φυλαχθῆναι. IV. καὶ ταῦτά μοι λίαν ὀργίλως ἐλάλησεν, ὥστε με συγχυθῆναι καὶ λίαν αὐτὸν φοβηθῆναι· ἡ μορφὴ γὰρ αὐτοῦ ἠλλοιώθη, ὥστε μὴ δύνασθαι ἄνθρωπον ὑπενεγκεῖν τὴν ὀργὴν αὐτοῦ. ἰδὼν δέ με τεταραγμένον ὅλον καὶ συγκεχυμένον ἤρξατό μοι ἐπιεικέστερον λαλεῖν. καὶ λέγει Ἄφρον, ἀσύνετε καὶ δίψυχε, οὐ νοεῖς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ, πῶς μεγάλη ἐστὶ καὶ ἰσχυρὰ καὶ θαυμαστή, ὅτι ἔκτισε τὸν κόσμον ἕνεκα τοῦ ἀνθρώπου καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ ὑπέταξε τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τὴν ἐξουσίαν πᾶσαν ἔδωκεν αὐτῷ τοῦ κατακυριεύειν τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πάντων; Εἰ οὖν, φησίν,

οὐκ οἶδα, κύριε, εἰ δύνανται αἱ ἐντολαὶ αὗται ὑπὸ πολλῶν φυλαχθῆναι, διότι σκληραί εἰσιν. ἐμβλέψας δὲ αὐτὸν ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ μετὰ πολλῆς αὐστηρίας εἶπεν Ἄνανδρε, ἀκηδιαστά, ῥᾴθυμε καὶ ὀλιγόψυχε, οὐκ οἶδας ὅτι ἐὰν σὺ ἑαυτῷ προθῇ (l. προθῇς) ὅτι δύνανται φυλαχθῆναι, εὐκόλως αὐτὰς φυλάξεις, καὶ οὐκ ἔσονται σκληραί; εἰ δὲ ἀναβῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν σου μὴ δύνασθαι αὐτὰς ὑπὸ ἀνθρώπου φυλαχθῆναι, οὐ φυλάξεις αὐτάς. οὐ νοεῖς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ πῶς μεγάλη ἐστὶ καὶ ἰσχυρὰ καὶ θαυμαστή, ὅτι ἔκτισεν τὸν κόσμον διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἐξουσίαν ἅπασαν ἔδωκεν αὐτῷ κυριεύειν πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς; εἰ οὖν πάντων τούτων ὁ ἄνθρωπος κύριός ἐστιν καὶ πάντων δύναται κατακυριεῦσαι, πῶς οὐ δυνήσεται καὶ τούτων τῶν ἐντολῶν κατακυριεῦσαι;

Mand. XII, III. 1. αὐτάς c. Ps.-Ath., ταύτας L. 3. προθῇς c. Ps.-Ath. v. ae., προσθῇς L. 6. ἀναβῇ c. Ps.-Ath., ἀνέβη L.

IV. 14. τὴν ὀργὴν αὐτοῦ c. v. ae. codici Lipsiensi aliquid deesse temere asseruit Tischendorfius. hic enim e contrario addita sunt: σὺ συνέκλεισας φῶς καὶ ἐχώρησας (l. ἐχώρισας) τὸ σκότος ἀπ' ἀλλήλων, ἐθεμελίωσας τὴν γῆν καὶ ἔκτισας καρποὺς παντοδαπούς, ἥλιον σελήνην, ἀστέρων ἐναρμόνιον κίνησιν, ζῷα πτερωτά, τετράποδα, ἑρπετά, ἔνυδρα, ἄγριά τε καὶ τὰ τούτοις παραπλησιάζοντα, καὶ τούτων ἁπάντων ἔκτισε δεσπότην τὸν ἄνθρωπον. 16. Ἄφρον. L. ἄφρων, super ω posito ο. 16. 17. δίψυχε. L. δίψυχος, super ος notato ε.

ὁ ἄνθρωπος κύριός ἐστι τῶν κτισμάτων τοῦ θεοῦ καὶ πάντων κατακυριεύει, οὐ δύναται καὶ τούτων τῶν ἐντολῶν κατακυριεῦσαι; δύναται, φησί, πάντων καὶ πασῶν τῶν ἐντολῶν τούτων κατακυριεῦσαι ὁ ἄνθρωπος ὁ ἔχων τὸν κύριον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οἱ δὲ ἐπὶ τοῖς χείλεσιν ἔχοντες τὸν κύριον, τὴν δὲ καρδίαν αὐτῶν πεπωρωμένην, καὶ μακρὰν ὄντες ἀπὸ τοῦ κυρίου, ἐκείνοις αἱ ἐντολαὶ αὗται σκληραί εἰσι καὶ δύσβατοι. θέσθε οὖν ὑμεῖς, οἱ κενοὶ καὶ ἐλαφροὶ ὄντες ἐν τῇ πίστει, τὸν κύριον ὑμῶν εἰς τὴν καρδίαν, καὶ γνώσεσθε ὅτι οὐδέν ἐστιν εὐκοπώτερον τῶν ἐντολῶν τούτων οὔτε γλυκύτερον οὔτε ἡμερώτερον. ἐπιστράφητε ὑμεῖς οἱ ταῖς ἐντολαῖς πορευόμενοι τοῦ διαβόλου, ταῖς δυσκόλοις καὶ πικραῖς καὶ ἀγρίαις ἀσελγείαις, καὶ μὴ φοβήθητε τὸν διάβολον, ὅτι ἐν αὐτῷ δύναμις οὐκ ἔστιν καθ' ὑμῶν· ἐγὼ γὰρ ἔσομαι μεθ' ὑμῶν, ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας ὁ κατακυριεύων αὐτοῦ. ὁ διάβολος μόνον φόβον ἔχει, ὁ δὲ φόβος αὐτοῦ τόνον οὐκ ἔχει· μὴ φοβήθητε οὖν αὐτόν, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν. V. *λέγω αὐτῷ Κύριε, ἄκουσόν μου ὀλίγων ῥημάτων. Λέγε, φησίν, ὃ βούλει.*

Mand. XII, IV, p. 75, 3—12. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 21 p. 38 sq.: *δύναται πασῶν τῶν ἐντολῶν τούτων κατακυριεῦσαι ὁ ἄνθρωπος ὁ ἔχων τὸν κύριον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οἱ δὲ ἐπὶ τὰ χείλη ἔχοντες τὸν κύριον, τὴν δὲ καρδίαν πεπωρωμένην καὶ μακρὰν ὄντες ἀπὸ τοῦ κυρίου διὰ τὴν ἑαυτῶν ῥαθυμίαν, ἐκείνοις αἱ ἐντολαὶ αὗται σκληραί εἰσιν καὶ δυσκατόρθωτοι. θέσθε οὖν ὑμεῖς οἱ ὀλιγόψυχοι καὶ ἐλαφροὶ τῇ πίστει τὸν κύριον ἀδιαλείπτως εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ γνώσεσθε ὅτι οὐδέν ἐστιν εὐκολώτερον τῶν ἐντολῶν τούτων, οὔτε γλυκύτερον, οὔτε ἡμερώτερον.*

Mand. XII, IV, p. 75, 15—p. 77, 12. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 12 p. 25 sq.: *βλέπε στερεῶς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου ἐπίστρεφε πρὸς κύριον καὶ μὴ φοβηθῇς τὸν διάβολον· δύναμις γὰρ ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν κατὰ τῶν δούλων τοῦ θεοῦ· ὁ θεὸς γάρ ἐστιν ὁ παρέχων τὴν νίκην.*

Mand. XII, IV. 4. *ὁ ἔχων* c. Ps.-Ath. v. p., *ἔχων* L. 7. *κυρίου* c. Ps.-Ath. v. ae., *θεοῦ* L. 12. *ταῖς ἐντολαῖς* c. L., *ἐν ταῖς ἐντολαῖς* Tischd. 13. *δυσκόλοις* c. Tischd., *δυσκολίαις* L. 14. *ἀγρίαις* (cf. c. I. p. 71, 10 sq.). L. *ἀγρικίαις*, Tischd. *ἀγρικοῖς*. 16. *ἔσομαι μεθ' ὑμῶν.* hic incipit cod. Lips. ipse. 16. 17. *ὁ κατακυριεύων*, . . *ατακυριεύων* L. 18. *μὴ φοβήθητε* c. L. v. ae., Tischdfio, qui cur etiam addiderit *ἐνδυναμ.*? prorsus non video, *μὴ* delendum videbatur!

V. 20. *ἄκουσον*. L. . . *ουσον*. — *βούλει*. L. *βοῦ* (with λ above), quod Tischdfio non tam *βούλῃ* (c. ed. pr.), sed *βούλει* significare videtur, cf. Sim. VIII, 2 *θε* (with λ above) pro *θέλει*.

Ὁ μὲν ἄνθρωπος, φημί, κύριε, πρόθυμός ἐστι τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ φυλάσσειν, καὶ οὐδείς ἐστιν ὁ μὴ αἰτούμενος παρὰ τοῦ κυρίου, ἵνα ἐνδυναμωθῇ ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ καὶ ὑποταγῇ αὐταῖς· ἀλλ᾽ ὁ διάβολος σκληρός ἐστι καὶ καταδυναστεύει αὐτῶν. Οὐ δύναται, φησί, καταδυναστεύειν τῶν δούλων τοῦ θεοῦ τῶν ἐξ ὅλης καρδίας ἐλπιζόντων ἐπ᾽ αὐτόν. δύναται ὁ διάβολος ἀντιπαλαῖσαι, καταπαλαῖσαι δὲ οὐ δύναται. ἐὰν οὖν ἀντισταθῆτε αὐτῷ,
Jac. IV, 7. νικηθεὶς φεύξεται ἀφ᾽ ὑμῶν κατῃσχυμμένος. ὅσοι δέ, φησίν, ἀπόκενοί εἰσι, φοβοῦνται τὸν διάβολον ὡς δύναμιν ἔχοντα. ὅταν ὁ ἄνθρωπος κεράμια ἱκανώτατα γεμίσῃ οἴνου καλοῦ, καὶ ἐν τοῖς κεραμίοις ἐκείνοις ὀλίγα ἀπόκενα ᾖ, ἔρχεται ἐπὶ τὰ κεράμια καὶ οὐ κατανοεῖ τὰ πλήρη — οἶδε γὰρ ὅτι πλήρη εἰσίν —, κατανοεῖ δὲ τὰ ἀπόκενα, φοβούμενος μήποτε ὤξισαν· ταχὺ γὰρ τὰ ἀπόκενα κεράμια ὀξίζουσι, καὶ ἀπόλλυται ἡ ἡδονὴ τοῦ οἴνου. οὕτω καὶ ὁ διάβολος ἔρχεται ἐπὶ πάντας τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ ἐκπειράζων αὐτούς. ὅσοι οὖν πλήρεις εἰσὶν ἐν τῇ πίστει, ἀνθεστήκασιν αὐτῷ ἰσχυρῶς, κἀκεῖνος ἀποχωρεῖ ἀπ᾽ αὐτῶν μὴ ἔχων τόπον ποῦ εἰσέλθῃ. ἔρχεται οὖν τότε πρὸς τοὺς ἀποκένους καὶ ἔχων τόπον εἰσπορεύεται εἰς αὐτοὺς καὶ ὃ βούλεται ἐν αὐτοῖς ἐργάζεται, καὶ γίνονται αὐτῷ ὑπόδουλοι. VI. ἐγὼ δὲ ὑμῖν λέγω, ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας· μὴ φοβήθητε τὸν διάβολον. ἀπεστάλην γάρ, φησί, μεθ᾽ ὑμῶν εἶναι τῶν μετανοούντων ἐξ ὅλης καρδίας αὐτῶν καὶ ἰσχυροποιῆσαι αὐτοὺς

ὁ διάβολος μόνον φόβον ἔχει, ὁ δὲ φόβος αὐτοῦ τόνους οὐκ ἔχει. μὴ φοβηθῇς οὖν αὐτόν, καὶ φεύξεται ἀπὸ σοῦ, μηδὲ τὴν ἀπειλὴν αὐτοῦ δειλιάσῃς· ἄτονος γὰρ ὡς νεκροῦ νεῦρα. οὐ δύναται γὰρ καταδυναστεύειν τῶν δούλων τοῦ θεοῦ τῶν ἐξ ὅλης καρδίας ἐλπιζόντων ἐπ᾽ αὐτόν. δύναται οὖν ὁ διάβολος παλαῖσαι, καταπαλαῖσαι δὲ οὐ δύναται. ἐὰν οὖν ἀντιστῇς αὐτόν (l. αὐτῷ), νικηθεὶς φεύξεται ἀπὸ σοῦ κατῃσχυμμένος. μᾶλλον φοβήθητι τὸν κύριον τὸν δυνάμενον σῶσαι καὶ ἀπολέσαι.

Mand. XII, V. 3. τοῦ κυρίου ἵνα ἐνδυναμωθῇ c. v. ae., κ . . . . α μὴ δυναμωθῇ L. 11—15. ὅταν ὁ ἄνθρωπος—ὤξισαν. Origenes ad Matth. XXIV, 42 (Opp. III, 877): nam sicut legimus apud Pastorem, vasa plena non cito quis gustat, nec enim mutantur facile, semiplena autem, quia facile creduntur mutari, frequenter gustantur. 20. εἰσέλθῃ. L. εἰσέλθοι, quamquam videri potest εἰσέλθῃ correctum esse, teste Tischdf. 22. καὶ ὅ. L. καὶ ὃ δέ.

ἐν τῇ πίστει. πιστεύσατε οὖν τῷ θεῷ ὑμεῖς οἱ διὰ τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν ἀπεγνωκότες τὴν ζωὴν ὑμῶν καὶ προστιθέντες ἁμαρτίας καὶ καταβαρύνοντες τὴν ζωὴν ὑμῶν, ὅτι ἐὰν ἐπιστραφῆτε πρὸς τὸν κύριον ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑμῶν καὶ ἐργάσησθε τὴν δικαιοσύνην τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν καὶ δουλεύσητε αὐτῷ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιήσει ἴασιν τοῖς προτέροις ὑμῶν ἁμαρτήμασι. καὶ ἕξετε δύναμιν τοῦ κατακυριεῦσαι τῶν ἔργων τοῦ διαβόλου. τὴν δὲ ἀπειλὴν τοῦ διαβόλου ὅλως μὴ φοβήθητε· ἄτονος γάρ ἐστιν ὥσπερ νεκροῦ νεῦρα. ἀκούσατε οὖν μου καὶ φοβήθητε τὸν πάντα δυνάμενον, σῶσαι Jac. IV, 1.
καὶ ἀπολέσαι, καὶ τηρεῖτε τὰς ἐντολὰς ταύτας καὶ ζήσεσθε τῷ θεῷ. λέγω αὐτῷ Κύριε, νῦν ἐνεδυναμώθην ἐν πᾶσι τοῖς δικαιώμασι τοῦ κυρίου, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ· καὶ οἶδα ὅτι συγκόψεις τὴν δύναμιν τοῦ διαβόλου πᾶσαν, καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ κατακυριεύσομεν καὶ κατισχύσομεν πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. καὶ ἐλπίζω, κύριε, δύνασθαί με τὰς ἐντολὰς ταύτας ἃς ἐνέταλσαι τοῦ κυρίου ἐνδυναμοῦντος φυλάξαι. Φυλάξεις, φησίν, ἐὰν ἡ καρδία σου καθαρὰ γένηται πρὸς κύριον· καὶ πάντες δὲ φυλάξουσιν, ὅσοι ἂν καθαρίσωσιν ἑαυτῶν τὰς καρδίας ἀπὸ τῶν ματαίων ἐπιθυμιῶν τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ζήσονται τῷ θεῷ.

Mand. XII, VI, p. 77, 1—23. *πιστεύσατε οὖν — ζήσονται τῷ θεῷ.* Antiochus Hom. LXXVII p. 1147: *πιστεύσωμεν οὖν τῷ θεῷ, οἱ διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀπεγνωκότες τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ ἐπιστρέψωμεν πρὸς κύριον τὸν θεὸν ἡμῶν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἡμῶν καὶ ἐργασώμεθα τὴν δικαιοσύνην τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ δουλεύσωμεν αὐτῷ ὀρθῶς κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ποιήσει ἴασιν τοῖς προτέροις ἡμῶν παραπτώμασι. καὶ ἔχομεν δύναμιν τοῦ κατακυριεῦσαι τῶν ἔργων τοῦ διαβόλου. τὴν δὲ ἀπειλὴν αὐτοῦ ὅλως μὴ φοβήθωμεν. ἄτονος γάρ ἐστιν ὥσπερ νεκροῦ νεῦρα. ἀλλὰ φοβήθωμεν τὸν παντοδύναμον κύριον καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξωμεν καὶ ζήσωμεν ἐν αὐτῷ.*

Mand. XII, IV. 18. *δύνασθαί με* c. p. (cf. v.) Tischdf., *δύνασθαι μέν* L.

ΠΑΡΑΒΟΛΑΙ ΑΣ ΕΛΑΛΗΣΕ ΜΕΤ' ΕΜΟΥ.

Παραβολὴ α'.

Λέγει μοι Οἴδατε, φησίν, ὅτι ἐπὶ ξένης κατοικεῖτε ὑμεῖς οἱ δοῦλοι τοῦ θεοῦ· ἡ γὰρ πόλις ὑμῶν μακράν ἐστιν ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης· εἰ οὖν οἴδατε, φησί, τὴν πόλιν ὑμῶν ἐν ᾗ μέλλετε κατοικεῖν, τί ὧδε ὑμεῖς ἑτοιμάζετε ἀγροὺς καὶ παρατάξεις πολυτελεῖς καὶ οἰκοδομὰς καὶ οἰκήματα μάταια; ταῦτα οὖν ὁ ἑτοιμάζων εἰς ταύτην τὴν πόλιν οὐ δύναται ἐπανακάμψαι εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. ἄφρον καὶ δίψυχε καὶ ταλαίπωρε ἄνθρωπε, οὐ νοεῖς ὅτι ταῦτα πάντα ἀλλότριά εἰσιν καὶ ὑπ' ἐξουσίαν ἑτέρου εἰσίν; ἐρεῖ γὰρ ὁ κύριος τῆς πόλεως ταύτης Οὐ θέλω σε κατοικεῖν εἰς τὴν πόλιν μου, ἀλλ' ἔξελθε ἐκ τῆς πόλεως ταύτης, ὅτι τοῖς νόμοις μου οὐ χρᾶσαι. σὺ οὖν ἔχων ἀγροὺς καὶ οἰκήσεις καὶ ἑτέρας πράξεις πολλάς, ἐκβαλλόμενος ὑπ' αὐτοῦ τί ποιήσεις σου τὸν ἀγρὸν καὶ τὴν οἰκίαν καὶ τὰ λοιπὰ ὅσα ἡτοίμασας σεαυτῷ; λέγει γάρ σοι δικαίως ὁ κύριος τῆς χώρας ταύτης Ἢ τοῖς νόμοις μου χρῶ ἢ ἐκχώρει ἐκ τῆς χώρας μου. σὺ οὖν τί μέλλεις ποιεῖν ἔχων νόμον ἐν τῇ σῇ πόλει ἕνεκεν τῶν ἀγρῶν σου καὶ τῆς λοιπῆς ὑπάρξεως; τὸν νόμον σου πάντως ἀπαρνήσῃ καὶ πορεύσῃ τῷ νόμῳ τῆς πόλεως

Sim. I. p. 78, 1—p. 80, 8. Antiochus Hom. XV. p. 1048: *εἰ οὖν ἐπὶ ξένης κατοικοῦμεν, καὶ ἡ πόλις ἡμῶν μακρὰν ἀπέχει ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης, καὶ οἴδαμεν τὴν πόλιν ἡμῶν, ἐν ᾗ μέλλομεν κατοικεῖν· τί εἰς τὴν ἀλλοτρίαν ἑτοιμάζομεν ἀγροὺς καὶ οἰκοδομὰς καὶ οἰκήματα μάταια καὶ παρατάξεις πολυτελεῖς; ταῦτα οὖν ὁ ἑτοιμάζων εἰς ἀλλοτρίαν πόλιν δῆλός ἐστιν ὅτι οὐ προσδοκᾷ ἐπανακάμψαι εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, τουτέστιν εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ· ὁ γὰρ λογισμὸς οὗτος ἀφρόνων καὶ διψύχων καὶ ταλαιπώρων ἀνθρώπων ἐστίν. οὐ γὰρ συνίει ὅτι ταῦτα πάντα ἀλλότριά εἰσι καὶ ὑπὸ ἐξουσίας* (l. *ἐξουσίαν*) *ἑτέρου εἰσί, τουτέστι τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου. οὐκοῦν ὀφείλομεν ὡς ἐπὶ ξένης κατοικοῦντες μηδὲν πλέον*

Sim. I. 1. *Παραβολαὶ ἃς ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ* c. L., om. verss. *Παραβολὴ α'* c. verss., om. L. *ἡ* c. Ant. et verss., *οἱ* L. 11. *εἰσίν* c. Ant., *ἐστι* L. 16. *ἐκβαλλόμενος*. 2. L. *ἐκβαλόμενος*. 21. *τὸν νόμον*. 4. ita iam in L. prima manus correxit *τῷ νόμῳ*.

ταύτης. βλέπε, μή σοι ἀσύμφορόν ἐστιν ἀπαρνῆσαι τὸν νόμον σου· ἐὰν γὰρ ἐπηνακάμψαι θελήσῃς εἰς τὴν πόλιν σου, οὐ μὴ παραδεχθήσῃ, ὅτι ἀπηρνήσω τὸν νόμον τῆς πόλεώς σου καὶ ἐκκλεισθήσῃ ἀπ᾽ αὐτῆς. βλέπε οὖν σύ· ὡς ἐπὶ ξένης κατοικῶν μηδὲν πλέον ἑτοίμαζε σεαυτῷ εἰ μὴ τὴν αὐτάρκειαν τὴν ἀρκετήν σοι καὶ ἕτοιμος γίνου, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ δεσπότης τῆς πόλεως ταύτης ἐκβαλεῖν σε ἀντιταξάμενον τῷ νόμῳ αὐτοῦ, ἐξέλθῃς ἐκ τῆς πόλεως αὐτοῦ καὶ ἀπέλθῃς ἐν τῇ πόλει σου καὶ τῷ σῷ νόμῳ χρήσῃ ἀνυβρίστως καὶ ἀγαλλιώμενος. βλέπετε οὖν ὑμεῖς οἱ δουλεύοντες τῷ κυρίῳ καὶ ἔχοντες αὐτὸν εἰς τὴν καρδίαν· ἐργάζεσθε τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ μνημονεύοντες τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ὧν ἐπηγγείλατο καὶ πιστεύσατε αὐτῷ ὅτι ποιήσει αὐτάς, ἐὰν αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ φυλαχθῶσιν. ἀντὶ ἀγρῶν οὖν ἀγοράζετε ψυχὰς θλιβομένας, καθά τις δυνατός ἐστι, καὶ χήρας καὶ ὀρφανοὺς ἐπισκέπτεσθε καὶ μὴ παραβλέπετε αὐτούς· καὶ τὸν πλοῦτον ὑμῶν καὶ τὰς παρατάξεις πάσας εἰς τοιούτους ἀγροὺς καὶ οἰκίας δαπανᾶτε, ἃς ἐλάβετε παρὰ τοῦ θεοῦ. εἰς τοῦτο γὰρ ἐπλούτισεν ὑμᾶς ὁ δεσπότης, ἵνα ταύτας τὰς διακονίας τελέσητε αὐτῷ· πολὺ βέλτιόν ἐστι τοιούτους ἀγροὺς ἀγοράζειν καὶ κτήματα καὶ οἴκους, οὓς εὑρήσεις ἐν τῇ πόλει σου, ὅταν ἐπιδημήσῃς εἰς αὐτήν.

ἑτοιμάζειν ἑαυτοῖς εἰ μὴ τὴν αὐτάρκειαν τὴν ἀρκετήν. οἱ γὰρ ἀγαπῶντες τὸν ἑαυτῶν κύριον καὶ ἔχοντες αὐτὸν ἀεὶ ἐν τῇ ἑαυτῶν καρδίᾳ ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορεύσονται καὶ ταῖς ἐπαγγελίαις αὐτοῦ πιστεύουσι καὶ καραδοκοῦσι. καλὸν οὖν ἐστὶν ἀντὶ τῶν κτισμάτων (l. *κτημάτων*) *καὶ χρημάτων τῶν σήμερον μὲν ἡμετέρων, αὔριον δὲ ἀλλοτρίων ὠνήσασθαι ψυχὰς θλιβομένας, καθὼς τις δύναται, καὶ χήρας καὶ ὀρφανοὺς ἐπισκέπτεσθαι καὶ μὴ παραβλέπειν αὐτούς — ὡσαύτως καὶ ἐν μοναστηρίοις — καὶ οὕτω καλῶς διοικεῖν τὰ καθ᾽ ἑαυτούς· καὶ τὸν πλοῦτον ὃν παρὰ θεοῦ εἰλήφαμεν ἐν τῷδε τῷ βίῳ εἰς ἄλλους ἀναλίσκειν. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ παρέσχεν ἡμῖν*

Sim. I. 1. 2. *βλέπε — τὸν νόμον σου. σοι* a L. om. restitui e verss. vide ergo ne sit tibi pernitiosum descisces (desciscere Dress.) a lege tua *pal.*; cave igitur ne tibi perniciosum sit, nec te decet deficere a lege civitatis tuae *ae.*, om. vulg. 4 sq. *βλέπε οὖν σύ κτλ.* cf. Clem. Recogn. IX, 7: ita de reliquo vivat, ut nullas omnino mundi huius voluptates requirat, sed sit tamquam peregrinus et advena atque alterius civitatis civis. 10. *ἀγαλλιώμενος.* L. *ἀγαλλιωμένως.* 23. *ὅταν* bis scriptum exhibet L. — *ἐπιδημήσῃς* c. L. p. (quum intraveritis), *ὅταν ἀποδημήσωμεν* Ant. (cf. ae.: quum in eam reverteris).

αὕτη ἡ πολυτέλεια καλὴ καὶ ἱερά, λύπην μὴ ἔχουσα μηδὲ φόβον, ἔχουσα δὲ χαράν. τὴν οὖν πολυτέλειαν τῶν ἐθνῶν μὴ πράσσετε· ἀσύμφορον γάρ ἐστιν ὑμῖν τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ· τὴν δὲ ἰδίαν πολυτέλειαν πράσσετε. ἐν ᾗ δύνασθε χαρῆναι, καὶ μὴ παραχαράσσετε, μηδὲ τοῦ ἀλλοτρίου ἅψησθε μηδὲ ἐπιθυμεῖτε αὐτοῦ· πονηρὸν γάρ ἐστιν ἀλλοτρίων ἐπιθυμεῖν. τὸ δὲ σὸν ἔργον ἐργάζου, καὶ σωθήσῃ.

Παραβολὴ β'.

Περιπατοῦντός μου εἰς τὸν ἀγρὸν καὶ κατανοοῦντος πτελέαν καὶ ἄμπελον καὶ διακρίνοντος περὶ αὐτῶν καὶ τῶν καρπῶν αὐτῶν φανεροῦταί μοι ὁ ποιμὴν καὶ λέγει Τί σὺ ἐν ἑαυτῷ ζητεῖς περὶ τῆς πτελέας καὶ τῆς ἀμπέλου; Συζητῶ, φημί, ὅτι εὐπρεπέσταταί εἰσιν ἀλλήλαις. Ταῦτα τὰ δύο δένδρα, φησίν, εἰς τύπον κεῖνται τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ. Ἤθελον, φημί, γνῶναι τὸν τύπον τῶν δένδρων τούτων ὧν λέγεις. Βλέπεις, φησί, τὴν πτελέαν καὶ τὴν ἄμπελον; Βλέπω, φημί, κύριε. Ἡ ἄμπελος, φησίν, αὕτη καρπὸν φέρει, ἡ δὲ πτελέα ξύλον ἄκαρπόν ἐστιν· ἀλλ' ἡ ἄμπελος αὕτη ἐὰν μὴ ἀναβῇ ἐπὶ τὴν πτελέαν, οὐ δύναται καρποφορῆσαι πολὺ ἐρριμμένη χαμαί, καὶ ὃν φέρει καρπόν, σεσηπότα φέρει μὴ κρεμαμένη ἐπὶ

αὐτὰ ὁ ἀγαθὸς ἡμῶν δεσπότης, ἵνα εἰς τὴν διακονίαν ταύτην δαπανηθῶσι, καὶ ἀντ' αὐτῶν κομισώμεθα θησαυρὸν ἀνέκλειπτον. πολὺ οὖν βέλτιόν ἐστι τοιούτους ἀγροὺς καὶ κτήματα ἀγοράζειν ἅτινα καὶ παράμονά εἰσι καὶ προάγουσιν εἰς τὴν ἡμῶν μητρόπολιν, ὅταν ἀποδημήσωμεν εἰς αὐτήν. ἀμεριμνήσωμεν οὖν, ἀγαπητοί, τῶν προσκαίρων, ἵνα τῶν ἀϊδίων ἐπιτύχωμεν.

Sim. I. 3. *ἐθνῶν* c. verss.; in L. non satis apparet, utrum *ἐθνῶν* an *ἐθνικῶν* scriptum sit, ed. pr. et Tischdf. praetulerunt *ἐθνικῶν*.

Sim. II. 9. *Παραβολὴ α'* c. v., *ἀρχὴ ἄλλης παραβολῆς* L., initium ac. 10—p. 81, 7. *περιπατοῦντός μου — καὶ ὀλίγον φέρει.* Origenes Hom. in Josuam X, 1 (Opp. II, 423): similis quoque etiam in libello qui apellatur Pastoris de his figura describitur. ait enim, quia est arbor quaedam, quae ulmus apellatur, quae fructum non affert, portat tamen vitem, quae affert plurimum fructum; et ex eo quod adminiculo est viti, quae eius viribus nitens vel afferre vel servare potest plurimum fructum, etiam ulmus, quae infructuosa est, necessaria videtur et utilis ex hoc ipso quod fructiferae deserviat viti.

τῆς πτελέας. ὅταν οὖν ἐπιρριφῇ ἡ ἄμπελος ἐπὶ τὴν πτελέαν, καὶ παρ᾽ ἑαυτῆς φέρει καρπὸν καὶ παρὰ τῆς πτελέας. βλέπεις οὖν ὅτι καὶ ἡ πτελέα πολὺν καρπὸν δίδωσιν, οὐκ ἐλάσσονα τῆς ἀμπέλου, μᾶλλον δὲ καὶ πλείονα· ὅτι, φησίν, ἡ ἄμπελος κρεμαμένη ἐπὶ τὴν πτελέαν τὸν καρπὸν πολὺν καὶ καλὸν δίδωσιν, ἐρριμμένη δὲ χαμαὶ σαπρὸν καὶ ὀλίγον φέρει. αὕτη οὖν ἡ παραβολὴ εἰς τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ κεῖται, εἰς πτωχὸν καὶ πλούσιον. Πῶς, φημί, κύριε, γνώρισόν μοι. Ἄκουε, φησίν· ὁ μὲν πλούσιος ἔχει χρήματα πολλά, τὰ δὲ πρὸς τὸν κύριον πτωχεύει περισπώμενος περὶ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ καὶ λίαν μικρὰν ἔχει τὴν ἐξομολόγησιν καὶ τὴν ἔντευξιν πρὸς τὸν κύριον, καὶ ἣν ἔχει, μικρὰν καὶ βληχρὰν καὶ ἄνω μὴ ἔχουσαν δύναμιν. ὅταν οὖν ἀναπνῇ ὁ πλούσιος ἐπὶ τὸν πένητα καὶ χορηγήσῃ αὐτῷ τὰ δέοντα, πιστεύων ὅτι ὃ ἐργάσεται εἰς τὸν πένητα δυνήσεται τὸν μισθὸν εὑρεῖν παρὰ τῷ θεῷ — ὅτι ὁ πένης πλούσιός ἐστιν ἐν τῇ ἐντεύξει καὶ τῇ ἐξομολογήσει, καὶ δύναμιν μεγάλην ἔχει ἡ ἔντευξις αὐτοῦ παρὰ τῷ θεῷ —· ἐπιχορηγεῖ οὖν ὁ πλούσιος τῷ πένητι πάντα ἀδιστάκτως· ὁ πένης δὲ ἐπιχορηγούμενος ὑπὸ τοῦ πλουσίου ἐντυγχάνει αὐτῷ τῷ θεῷ εὐχαριστῶν περὶ τοῦ διδόντος αὐτῷ. κἀκεῖνος ἔτι ἐπισπουδάζει περὶ τοῦ πένητος, ἵνα ἀδιάλειπτος γένηται ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ· οἶδε γὰρ ὅτι ἡ ἔντευξις τοῦ πένητος προσδεκτή ἐστι καὶ πλουσία πρὸς τὸν θεόν. ἀμφότεροι οὖν τὸ ἔργον τελοῦσιν· ὁ μὲν πένης ἐργάζεται τὴν ἔντευξιν ἐν ᾗ πλουτεῖ, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ κυρίου· ταύτην ἀποδίδωσι τῷ κυρίῳ τῷ ἐπιχορηγοῦντι αὐτῷ. καὶ ὁ πλούσιος ὡσαύτως τὸν πλοῦτον ὃν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἀδιστάκτως παρέχει τῷ πένητι. καὶ τοῦτο ἔργον μέγα ἐστὶ καὶ δεκτὸν παρὰ τῷ θεῷ, ὅτι συνῆκεν ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτοῦ καὶ εἰργάσατο εἰς τὸν πένητα ἐκ

Sim. II. 13. *βληχράν* (cf. Sim. V, 4 p. 88, 29) c. ed. pr. et Tischd., *βλιχράν* L. 14. *ἄνω* c. p. (apud dominum), *ἀνθρώπου* (i. e. *ανου*, corruptum ex *ανω*) L. 9. — *ἀναπνῇ* (cf. l. 23 *ἐπισπουδάζει*) c. p. (reficietur), *ἀναπλῇ* L. (ab ed. pr. et Tischdfio non emendatus), sin autem innixus fuerit ac. 22. *εὐχαριστῶν* c. L. (Tischd.), (*καὶ*) *εὐχαριστεῖ* ed. pr. 31. *συνῆκεν* c. L. (Tischd.), *συνίει* ed. pr.

τῶν δωρημάτων τοῦ κυρίου καὶ ἐτέλεσε τὴν διακονίαν τοῦ κυρίου ὀρθῶς. παρὰ τοῖς ἀνθρώποις οὖν ἡ πτελέα δοκεῖ καρπὸν μὴ φέρειν, καὶ οὐκ οἴδασιν οὐδὲ νοοῦσιν ὅτι, ἐὰν ἀβροχία γένηται, ἡ πτελέα ὕδωρ ἔχουσα τρέφει τὴν ἄμπελον, καὶ ἡ ἄμπελος ἀδιάλειπτον ἔχουσα ὕδωρ διπλοῦν τὸν καρπὸν δίδωσι, καὶ ὑπὲρ ἑαυτῆς καὶ ὑπὲρ τῆς πτελέας. οὕτω καὶ οἱ πένητες ἐντυγχάνοντες πρὸς τὸν κύριον ὑπὲρ τῶν πλουσίων πληροφοροῦσι τὸν πλοῦτον αὐτῶν, καὶ πάλιν οἱ πλούσιοι χορηγοῦντες τοῖς πένησι τὰ δέοντα πληροφοροῦσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν. γίνονται οὖν ἀμφότεροι κοινωνοὶ τοῦ ἔργου τοῦ δικαίου. ταῦτα οὖν ὁ ποιῶν οὐκ ἐγκαταλειφθήσεται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἔσται ἐπιγεγραμμένος εἰς τὰς βίβλους τῶν ζώντων. μακάριοι οἱ ἔχοντες καὶ συνιέντες ὅτι παρὰ τοῦ κυρίου πλουτίζονται· [οἱ γὰρ ταῦτα φρονήσαντες δυνήσονται ἀγαθόν τι ἐργάζεσθαι].

Παραβολὴ γ'.

Ἔδειξέ μοι δένδρα πολλὰ μὴ ἔχοντα φύλλα, ἀλλ' ὡσεὶ ξηρὰ ἐδόκει μοι εἶναι· ὅμοια γὰρ ἦν πάντα. καὶ λέγει μοι Βλέπεις τὰ δένδρα ταῦτα; Βλέπω, φημί, κύριε, ὅμοια ὄντα καὶ ξηρά. ἀποκριθείς μοι λέγει Ταῦτα τὰ δένδρα ἃ βλέπεις, οἱ κατοικοῦντές εἰσὶν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Διὰ τί οὖν, φημί, κύριε, ὡσεὶ ξηρά εἰσι καὶ ὅμοια; Ὅτι, φησίν, οὔτε οἱ δίκαιοι φαίνονται, οὔτε οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ· ἀλλ' ὅμοιοί εἰσιν· ὁ γὰρ αἰὼν οὗτος τοῖς δικαίοις χειμών ἐστι, καὶ οὐ φαίνονται μετὰ τῶν ἁμαρτωλῶν κατοικοῦντες. ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ χειμῶνι τὰ δένδρα ἀποβεβληκότα τὰ φύλλα ὅμοιά εἰσι,

Sim. II. 12. ὑπό. L. ἀπό. 15. 16. οἱ γὰρ — ἐργάζεσθαι om. L., restitui e p. (qui autem hoc senserint, poterunt aliquid boni operari) ae. (nam qui hoc scit, bona opera agere potest) v. (qui hoc enim senserit, poterit aliquid administrare, Vat. ministrare).

Sim. III. 17. Παραβολὴ γ' c. v., Ἀρχὴ ἄλλης παραβολῆς L., plane om. ae. 18 — p. 83, 3. Origenes in Matth. XXIV, 32 (Opp. III, 872): sic et in aliqua parabola refertur Pastoris, si cui placeat etiam illum legere librum, quoniam seculum praesens hiems est iustis, qui apparent similes proximis suis natura, et arboribus videlicet caeteris siccis, tempore autem opportuno in fructibus suis apparent.

καὶ οὐ φαίνονται τὰ ξηρὰ ποῖά εἰσιν ἢ τὰ ζῶντα, οὕτως ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ οὐ φαίνονται οὔτε οἱ δίκαιοι οὔτε οἱ ἁμαρτωλοί, ἀλλὰ πάντες ὅμοιοί εἰσιν.

Παραβολὴ δ΄.

Ἔδειξέ μοι πάλιν δένδρα πολλά, ἃ μὲν βλαστῶντα, ἃ δὲ ξηρά. καὶ λέγει μοι Βλέπεις, φησί, τὰ δένδρα ταῦτα; Βλέπω, φημί, κύριε, τὰ μὲν βλαστῶντα, τὰ δὲ ξηρά. Ταῦτα, φησί, τὰ δένδρα τὰ βλαστῶντα οἱ δίκαιοί εἰσιν οἱ μέλλοντες κατοικεῖν εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἐρχόμενον· ὁ γὰρ αἰὼν ὁ ἐρχόμενος θέρος ἐστὶ τοῖς δικαίοις, τοῖς δὲ ἁμαρτωλοῖς χειμών. ὅταν οὖν ἐπιλάμψῃ τὸ ἔλεος τοῦ κυρίου, τότε φανερωθήσονται οἱ δουλεύοντες τῷ θεῷ, καὶ πάντες φανερωθήσονται· ὥσπερ γὰρ τῷ θέρει ἑνὸς ἑκάστου δένδρου οἱ καρποὶ φανεροῦνται καὶ ἐπιγινώσκονται ποταποί εἰσιν, οὕτω καὶ τῶν δικαίων οἱ καρποὶ φανεροὶ ἔσονται, καὶ γνωσθήσονται πάντες οἱ εὐθαλεῖς ὄντες ἐν τῷ αἰῶνι ἐκείνῳ. τὰ δὲ ἔθνη καὶ οἱ ἁμαρτωλοί, οἷα εἶδες τὰ δένδρα τὰ ξηρά, τοιοῦτοι εὑρεθήσονται, ξηροὶ καὶ ἄκαρποι ἐν ἐκείνῳ τῷ αἰῶνι, καὶ ὡς ξύλα κατακαυθήσονται καὶ φανεροὶ ἔσο[νται]· ὅτι ἡ πρᾶξις αὐτῶν πονηρὰ γέγονεν ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. οἱ μὲν γὰρ ἁμαρτωλοὶ καυθήσονται, ὅτι ἥμαρτον καὶ οὐ μετενόησαν, τὰ δὲ ἔθνη καυθήσο[νται], ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν κτίσαντα αὐτούς. σὺ οὖν καρποφόρησον, ἵνα ἐν τῷ θέρει ἐκείνῳ γνωσθῇ σου ὁ καρπός. ἀπέχου δὲ ἀπὸ τῶν πολλῶν πράξεων καὶ οὐ[δέποτε] οὐδὲν διαμαρτήσεις· οἱ γὰρ τὰ πολλὰ πράσσοντες πολλὰ καὶ ἁμαρτάνουσι περισπώμενοι περὶ τὰς πράξεις αὐτῶν καὶ μηδὲν δουλεύοντες τῷ κυρίῳ ἑ[αυτῶν]. Πῶς οὖν, φησίν, ὁ τοιοῦτος δύναταί τι αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ κυρίου καὶ λαβεῖν, μὴ δουλεύων τῷ

Sim. IV. 4. *Παραβολὴ δ΄* c. v., *Ἀρχὴ ἄλλης παραβολῆς* L., om. ae. 10. *θέρος* c. verss., *θρόνος* L. 16. 17. *εὐθαλεῖς ὄντες* bis exhibet L. 18. *οἷα* c. M. Schmidt (sicut v. p.), *ἃ* L. 26. *διαμαρτήσεις* c. M. Schmidt, *διαμάρτης* L.

κυρίῳ; οἱ δουλεύοντες αὐτῷ, ἐκεῖνοι λήψονται τὰ αἰτήματα αὐτῶν, οἱ δὲ μὴ δουλεύοντες τῷ κυρίῳ, ἐκεῖνοι οὐδὲν λήψονται. ἐὰν δὲ μίαν τις πρᾶξιν ἐργάσηται, δύναται καὶ τῷ κυρίῳ δουλεῦσαι· οὐ γὰρ διαφθαρήσεται ἡ διάνοια αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κυρίου, ἀλλὰ δουλεύσει αὐτῷ ἔχων τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καθαράν. ταῦτα οὖν ἐὰν ποιήσῃς, δύνασαι καρποφορῆσαι εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἐρχόμενον· καὶ ὃς ἂν ταῦτα ποιήσῃ, καρποφορήσει.

Παραβολὴ ε΄.

I. Νηστεύων καὶ καθήμενος εἰς ὄρος τι καὶ εὐχαριστῶν τῷ κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε μετ᾽ ἐμοῦ, βλέπω τὴν ποιμένα παρακαθήμενόν μοι καὶ λέγοντα Τί ὀρθρινὸς ὧδε ἐλήλυθας; Ὅτι, φημί, κύριε, στατίωνα ἔχω. Τί, φησίν, ἐστι στατίων; Νηστεύω, φημί, κύριε. Νηστεία δέ, φησί, τί ἐστιν αὕτη ἣν νηστεύετε; Ὡς εἰώθειν, φημί, κύριε, οὕτω νηστεύω. Οὐκ οἴδατε, φησί, νηστεύειν τῷ κυρίῳ, οὐδέν ἐστιν ἡ νηστεία αὕτη ἡ ἀνωφελὴς ἣν νηστεύετε αὐτῷ. Διὰ τί, φημί, κύριε, τοῦτο λέγεις; Λέγω σοι, φησίν, ὅτι οὐκ ἔστιν αὕτη νηστεία ἣν δοκεῖτε νηστεύειν· ἀλλ᾽ ἐγώ σε διδάξω τί ἐστι νηστεία δεκτὴ καὶ πλήρης τῷ κυρίῳ. ἄκουε, φησὶν· ὁ θεὸς οὐ βούλεται τοιαύτην νηστείαν ματαίαν· οὕτω γὰρ νηστεύων τῷ θεῷ οὐδὲν ἐργάσῃ τῇ δικαιοσύνῃ. νήστευσον δὲ τῷ θεῷ νηστείαν τοιαύτην· μηδὲν πονηρεύσῃ ἐν τῇ ζωῇ σου καὶ δούλευσον τῷ κυρίῳ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, τήρησον τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ πορευόμενος ἐν τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ, καὶ μηδεμία ἐπιθυμία πονηρὰ ἀναβήτω ἐν τῇ καρδίᾳ σου. πίστευσον δὲ τῷ θεῷ. καὶ ἐὰν ταῦτα ἐργάσῃ καὶ φοβηθῇς αὐτὸν καὶ ἐγκρατεύσῃ ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγ-

Sim. V, I. 9. *Παραβολὴ ε΄* c. v., *Ἀρχὴ ἄλλης παραβολῆς* L., plane om. ae. 11. *πάντων* c. v. ae., *τούτων* L. p. 17. *οὐδέν.* L. *οὐδέ.* Tischendorfio excidisse videtur voc. *νηστεία,* quo opus non est. 19. 20. *οὐκ ἔστιν αὕτη — δοκεῖτε νηστεύειν.* Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 16 p. 31: *τοῦτο οὐκ ἔστιν*

ματος, ζήσῃ τῷ θεῷ· καὶ ταῦτα ἐὰν ἐργάσῃ, μεγάλην νηστείαν ποιήσεις καὶ δεκτὴν τῷ θεῷ. II. ἄκουε τὴν παραβολὴν ἣν μέλλω σοι λέγειν ἀνήκουσαν τῇ νηστείᾳ. εἶχέ τις ἀγρὸν καὶ δούλους πολλοὺς καὶ μέρος τι τοῦ ἀγροῦ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα. καὶ ἐκλεξάμενος δοῦλόν τινα πιστὸν καὶ εὐάρεστον ἔντιμον προσεκαλέσατο αὐτὸν καὶ λέγει αὐτῷ Λάβε τὸν ἀμπελῶνα τοῦτον ὃν ἐφύτευσα καὶ χαράκωσον αὐτὸν ἕως ἔρχομαι, καὶ ἕτερον δὲ μὴ ποιήσῃς τῷ ἀμπελῶνι. καὶ ταύτην μου τὴν ἐντολὴν φύλαξον, καὶ ἐλεύθερος ἔσῃ παρ' ἐμοί. ἐξῆλθε δὲ ὁ δεσπότης τοῦ δούλου εἰς τὴν ἀποδημίαν. ἐξελθόντος δὲ αὐτοῦ ἔλαβεν ὁ δοῦλος καὶ ἐχαράκωσε τὸν ἀμπελῶνα. καὶ τελέσας τὴν χαράκωσιν τοῦ ἀμπελῶνος εἶδε τὸν ἀμπελῶνα βοτανῶν πλήρη ὄντα. ἐν ἑαυτῷ οὖν ἐλογίσατο λέγων Ταύτην τὴν ἐντολὴν τοῦ κυρίου τετέλεκα· σκάψω λοιπὸν τὸν ἀμπελῶνα τοῦτον, καὶ ἔσται εὐπρεπέστερος ἐσκαμμένος, καὶ βοτάνας μὴ ἔχων δώσει καρπὸν πλείονα, μὴ πνιγόμενος ὑπὸ τῶν βοτανῶν. λαβὼν ἔσκαψε τὸν ἀμπελῶνα καὶ πάσας τὰς βοτάνας τὰς οὔσας ἐν τῷ ἀμπελῶνι ἐξέτιλλε. καὶ ἐγένετο ὁ ἀμπελὼν ἐκεῖνος εὐπρεπέστατος καὶ εὐθαλής, μὴ ἔχων βοτάνας πνιγούσας αὐτόν. μετὰ χρόνον τινὰ ἦλθεν ὁ δεσπότης τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα. καὶ ἰδὼν τὸν ἀμπελῶνα κεχαρακωμένον εὐπρεπῶς, ἔτι δὲ καὶ ἐσκαμμένον καὶ πάσας τὰς βοτάνας ἐκτετιλμένας καὶ εὐθαλεῖς οὔσας τὰς ἀμπέλους ἐχάρη λίαν ἐπὶ τοῖς ἔργοις τοῦ δούλου. προσκαλεσάμενος οὖν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἀγαπητόν, ὃν εἶχε κληρονόμον, καὶ τοὺς φίλους, οὓς εἶχε συμβούλους, λέγει αὐτοῖς ὅσα ἐνετείλατο τῷ δούλῳ αὐτοῦ καὶ ὅσα εὗρε γεγονότα. κἀκεῖνοι συνεχάρησαν τῷ δούλῳ ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ ᾗ ἐμαρτύρησεν αὐτῷ ὁ δεσπότης. καὶ λέγει αὐτοῖς Ἐγὼ τῷ δούλῳ τούτῳ ἐλευθερίαν ἐνετειλάμην, ἐάν μου τὴν ἐντολὴν φυλάξῃ ἣν ἐπηγγειλάμην αὐτῷ· ἐφύλαξε δέ μου τὴν ἐντολὴν

Sim. V, I. 2. ποιήσειε c. v. p., ποιεῖς L. II. 21. μετὰ χρόνον τινὰ c. v. (post aliquantum vero temporis) p. (post aliquantum temporis) ac. (et post multum tempus), μετὰ χρόνον L. 27. ὃν εἶχε κληρονόμον bis L. 29. αὐτοῦ c. v. p., αὐτῷ L. 32. ἐνετειλάμην c. v. (ac.), ἐπηγγειλάμην L.

καὶ προσέθηκε τῷ ἀμπελῶνι ἔργον καλὸν καὶ ἐμοὶ λίαν ἤρεσεν. ἀντὶ τούτου οὖν τοῦ ἔργου οὗ εἰργάσατο θέλω αὐτὸν συγκληρονόμον τῷ υἱῷ μου ποιῆσαι, ὅτι τὸ καλὸν φρονήσας οὐ παρενεθυμήθη, ἀλλ' ἐτέλεσεν αὐτό. ταύτῃ τῇ γνώμῃ τοῦ δεσπότου ὁ υἱὸς καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ συνηυδόκησαν, ἵνα συγκληρονόμος γένηται ὁ δοῦλος τῷ υἱῷ. μετὰ ἡμέρας ὀλίγας δεῖπνον ἐποίησεν ὁ οἰκοδεσπότης αὐτοῦ καὶ ἔπεμψεν τῷ δούλῳ αὐτοῦ ἐκ τοῦ δείπνου ἐδέσματα πολλά. λαβὼν δὲ ὁ δοῦλος τὰ ἐδέσματα τὰ πεμφθέντα αὐτῷ παρὰ τοῦ δεσπότου τὰ ἀρκοῦντα αὐτῷ ἦρε, τὰ λοιπὰ δὲ τοῖς συνδούλοις αὐτοῦ διέδωκεν. οἱ δὲ σύνδουλοι αὐτοῦ λαβόντες τὰ ἐδέσματα ἐχάρησαν καὶ ἤρξαντο εὔχεσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, ἵνα χάριν μείζονα εὕρῃ παρὰ τῷ δεσπότῃ, ὅτι οὕτως ἐχρήσατο αὐτοῖς. ταῦτα πάντα τὰ γεγονότα ὁ δεσπότης αὐτοῦ ἤκουσε καὶ πάλιν λίαν ἐχάρη ἐπὶ τῇ πράξει αὐτοῦ. συγκαλεσάμενος πάλιν τοὺς φίλους ὁ δεσπότης καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτοῖς τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ἣν ἔπραξεν ἐπὶ τοῖς ἐδέσμασιν αὐτοῦ οἷς ἔλαβεν. οἱ δὲ ἔτι μᾶλλον συνευδόκησαν γενέσθαι τὸν δοῦλον συγκληρονόμον τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

III. *Λέγω Κύριε, ἐγὼ ταύτας τὰς παραβολὰς οὐ γινώσκω οὐδὲ δύναμαι νοῆσαι, ἐὰν μή μοι ἐπιλύσῃς αὐτάς. Πάντα σοι ἐπιλύσω, φησί, καὶ ὅσα ἂν λαλήσω μετά σου, δείξω σοι. τὰς ἐντολὰς [τοῦ κυρίου φύλαξαι, καὶ ἔσῃ δόκιμος καὶ ἐγγραφήσῃ ἐν ἀριθμῷ τῶν φυλασ-*

Sim. V, II. 4—6. *ταύτῃ τῇ γνώμῃ — συνευδόκησαν* c. v. (hoc consilium domini et amici eius comprobaverunt) p. (plane ita, solo omisso voc. *eius*), *ταύτῃ τῇ γνώμῃ ὁ υἱὸς τοῦ δεσπότου συνηυδόκησεν αὐτῷ* L., placuit filio *ae*. 7. 8. *δεῖπνον ἐποίησεν ὁ οἰκοδεσπότης αὐτοῦ* c. p. (epulatus est paterfamilias) ae. (instituit convivium herus eius); convocatis amicis paterfamilias v., *δεῖπνον ἐποίησεν αὐτοῦ* L. 8. *τῷ δούλῳ αὐτοῦ* c. p. (illi servo suo) v. (servo illi), *αὐτῷ* L. ae. 14. *ὅτι οὕτως ἐχρήσατο* (*ἐχαρίσατο*?) *αὐτοῖς* c. L. v. (ob ea quae fecerit ipsis), om. p. ae. 19. 20. *αὐτοῦ οἷς ἔλαβεν. οἱ δὲ ἔτι μᾶλλον συνευδόκησαν γενέσθαι* bis scripta exhibet L.

III. 22. *τὰς*. L. *σὰς*. 25—p. 87, 1. uncinis inclusa om. L., restitui e v. (mandata Domini custodi et eris probatus et scriberis in numero eorum qui custodiunt mandata eius) p. (et si mandata Domini custodieris, eris probatus Deo et scriberis in numero eorum qui mandata eius custodierunt), at serva mandata Domini *ae*.

σόντων τὰς ἐντολὰς] αὐτοῦ. ἐάν δέ τι ἀγαθὸν ποιήσῃς ἐκτὸς τῆς ἐντολῆς τοῦ θεοῦ, σεαυτῷ περιποιήσῃ δόξαν περισσοτέραν καὶ ἔσῃ ἐνδοξότερος παρὰ τῷ θεῷ οὗ ἔμελλες εἶναι. ἐὰν οὖν φυλάσσων τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ προσθῇς καὶ τὰς λειτουργίας ταύτας, χαρήσῃ, ἐὰν τηρήσῃς αὐτὰς κατὰ τὴν ἐμὴν ἐντολήν. Λέγω αὐτῷ Κύριε, ὃ ἐάν μοι ἐντείλῃ, φυλάξω αὐτό. οἶδα γὰρ ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ. Ἔσομαι, φησί, μετά σου, ὅτι τοιαύτην προθυμίαν ἔχεις τῆς ἀγαθοποιήσεως, καὶ μετὰ πάντων δὲ ἔσομαι, φησίν, ὅσοι ταύτην τὴν προθυμίαν ἔχουσιν. Ἡ νηστεία αὕτη, φησί, τηρουμένων τῶν ἐντολῶν τοῦ κυρίου, λίαν καλή ἐστιν. οὕτως οὖν φυλάξεις τὴν νηστείαν ταύτην ἣν μέλλεις τηρεῖν· πρῶτον πάντων φύλαξαι ἀπὸ παντὸς ῥήματος πονηροῦ καὶ πάσης ἐπιθυμίας πονηρᾶς καὶ καθάρισόν σου τὴν καρδίαν ἀπὸ πάντων τῶν ματαιωμάτων τοῦ αἰῶνος τούτου. ἐὰν ταῦτα φυλάξῃς, ἔσται σοι αὕτη ἡ νηστεία τελεία. οὕτω δὲ ποιήσεις· συντελέσας τὰ γεγραμμένα, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ᾗ νηστεύεις μηδὲν γεύσῃ εἰ μὴ ἄρτον καὶ ὕδωρ καὶ ἐκ τῶν ἐδεσμάτων σου ὧν ἔμελλες τρώγειν συμψηφίσας τὴν ποσότητα τῆς δαπάνης ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἧς ἔμελλες ποιεῖν δώσεις αὐτὸ

Sim. V, p. 87, 11 — p. 88, 8. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 16 p. 31: *ἀλλ' εἰ θέλεις ἐγκρατεύσασθαι καὶ νηστεῦσαι, ἵνα ἡ νηστεία σου δεκτὴ ᾖ τῷ θεῷ, πρῶτον πάντων φύλαξαι νηστεύειν ἀπὸ παντὸς ῥήματος πονηροῦ καὶ ἀκοῆς πονηρᾶς καὶ καθάρισόν σου τὴν καρδίαν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ καὶ μνησικακίας καὶ αἰσχροκερδίας, καὶ ἐν ἡμέρᾳ ᾗ νηστεύεις ἀρκέσθητι ἄρτῳ καὶ λαχάνοις καὶ ὕδατι εὐχαριστῶν τῷ θεῷ. συμψηφίσας δὲ τὴν ποσότητα τῆς δαπάνης τοῦ ἀρίστου οὗ ἔμελλες ἐσθίειν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν δὸς χήρᾳ ἢ ὀρφανῷ ἢ ὑστερουμένῳ, πρὸς ὃν δὴ σαφῶς ἐμπλήσας τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν εὔξεται ὑπέρ σου πρὸς κύριον. ἐὰν οὖν τελέσῃς τὴν νηστείαν, ὡς ἐνετειλάμην σοι, ἔσται ἡ θυσία σου δεκτὴ ἐνώπιον κυρίου καὶ ἐγγεγραμμένη ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως τῶν ἡτοιμασμένων ἀγαθῶν τοῖς δικαίοις.*

Antiochus Hom. VII p. 1038 C: *νηστεία γὰρ ἀληθινή ἐστιν οὐ μόνον τὸ ἑαυτὸν ἐκτήξειν, ἀλλὰ καὶ τὴν ποσότητα τῆς δαπάνης ἣν ἔμελλεν ἐσθίειν δοῦναι χήρᾳ ἢ πτωχῷ, ἵνα ὁ εἰληφὼς ἐμπλησθεὶς εὔξηται ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ δεκτὴ γένηται ἡ θυσία αὐτοῦ παρὰ τῷ θεῷ.*

Sim. V, III. 1. *δέ* c. v. p., *γέ* L. 20. *συμψηφίσας* (cf. Vis. III 13, 6. 7.) c. Ps.-Ath. et verss., *συνοψίσας* L., quod voc. ed. pr. et Tischendorfius iam emendare debebant.

χήρᾳ ἢ ὀρφανῷ ἢ ὑστερουμένῳ, καὶ οὕτω ταπεινοφρονήσεις, ἵνα ἐκ τῆς ταπεινοφροσύνης σου ὁ εἰληφὼς ἐμπλήσῃ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καὶ εὔξηται ὑπὲρ σοῦ πρὸς τὸν κύριον. ἐὰν οὕτω τελέσῃς τὴν νηστείαν, ὥς σοι ἐνετειλάμην, ἔσται ἡ θυσία σου δεκτὴ παρὰ τῷ θεῷ, καὶ ἔγγραφος ἔσται ἡ νηστεία αὕτη, καὶ ἡ λειτουργία οὕτως ἐργαζομένη καλὴ καὶ ἱερά ἐστι καὶ εὐπρόσδεκτος τῷ κυρίῳ. ταῦτα οὕτω τηρήσεις σὺ μετὰ τῶν τέκνων σου καὶ ὅλου τοῦ οἴκου σου. τηρήσας δὲ αὐτὰ μακάριος ἔσῃ· καὶ ὅσοι ἂν ἀκούσαντες αὐτὰ τηρήσωσι, μακάριοι ἔσονται καὶ ὅσα ἂν αἰτήσωνται παρὰ τοῦ κυρίου λήψονται.

IV. Ἐδεήθην αὐτοῦ πολλὰ ἵνα μοι δηλώσῃ τὴν παραβολὴν τοῦ ἀγροῦ καὶ τοῦ δεσπότου καὶ τοῦ ἀμπελῶνος καὶ τοῦ δούλου τοῦ χαρακώσαντος τὸν ἀμπελῶνα καὶ τῶν χαράκων καὶ τῶν βοτανῶν τῶν ἐκτετιλμένων ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τῶν φίλων τῶν συμβούλων. συνῆκα γὰρ ὅτι παραβολή τίς ἐστι ταῦτα πάντα. ὁ δὲ ἀποκριθείς μοι εἶπεν Αὐθάδης εἶ λίαν εἰς τὸ ἐπερωτᾶν. οὐκ ὀφείλεις, φησίν, ἐπερωτᾶν οὐδὲν ὅλως· ἐὰν γάρ σοι δέῃ δηλωθῆναι, δηλωθήσεται. λέγω αὐτῷ Κύριε, ὅσα ἄν μοι δείξῃς καὶ μὴ δηλώσῃς, μάτην ἔσομαι ἑωρακὼς αὐτὰ μὴ νοῶν τί ἐστιν· ὡσαύτως καὶ ἐάν μοι παραβολὰς λαλήσῃς καὶ μὴ ἐπιλύσῃς μοι αὐτάς, εἰς μάτην ἔσομαι ἀκηκοώς τι παρά σου. ὁ δὲ πάλιν ἀπεκρίθη μοι λέγων Ὃς ἄν, φησί, δοῦλος ᾖ τοῦ θεοῦ καὶ ἔχῃ τὸν κύριον ἑαυτοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ, αἰτεῖται παρ᾽ αὐτοῦ σύνεσιν καὶ λαμβάνει καὶ πᾶσαν παραβολὴν ἐπιλύει, καὶ γνωστὰ αὐτῷ γίνονται τὰ ῥήματα τοῦ κυρίου τὰ λεγόμενα διὰ παραβολῶν· ὅσοι δὲ βληχροί εἰσι καὶ ἀργοὶ πρὸς τὴν ἔντευξιν, ἐκεῖνοι διστάζουσιν αἰτεῖσθαι παρὰ τοῦ κυρίου· ὁ δὲ κύριος πολυεύσπλαγχνός ἐστι καὶ πᾶσι τοῖς αἰτουμένοις παρ᾽ αὐτοῦ ἀδιαλείπτως δίδωσι. σὺ δὲ ἐνδεδυνα-

Sim. V, III. 11. αἰτήσωνται c. v. p., ἀκούσονται L., quod voc. Tischdf. improbavit quidem, sed non emendavit.

IV. 22. μὴ c. v. p., καὶ μὴ L. 26. αὐτοῦ. L. (ut videtur) αὐτῷ. 29. βληχροί (cf. Sim. II. p. 81, 13), βλιχροί L.

μωμένος ὑπὸ τοῦ ἁγίου ἀγγέλου καὶ εἰληφὼς παρʼ αὐτοῦ τοιαύτην ἔντευξιν καὶ μὴ ὢν ἀργός, διὰ τί οὐκ αἰτῇ παρὰ τοῦ κυρίου σύνεσιν καὶ λαμβάνεις παρʼ αὐτοῦ; λέγω αὐτῷ Κύριε, ἐγὼ ἔχων σε μεθʼ ἑαυτοῦ ἀνάγκην ἔχω σὲ αἰτεῖσθαι καὶ σὲ ἐπερωτᾶν· σὺ γάρ μοι δεικνύεις πάντα καὶ λαλεῖς μετʼ ἐμοῦ· εἰ δὲ ἄτερ σου ἔβλεπον ἢ ἤκουον αὐτά, ἠρώτων ἂν τὸν κύριον ἵνα μοι δηλωθῇ.
V. *Εἶπόν σοι, φησί, καὶ ἄρτι ὅτι πανοῦργος εἶ καὶ αὐθάδης, ἐπερωτῶν τὰς ἐπιλύσεις τῶν παραβολῶν. ἐπειδὴ δὲ οὕτω παράμονος εἶ, ἐπιλύσω σοι τὴν παραβολὴν τοῦ ἀγροῦ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἀκολούθων πάντων, ἵνα γνωστὰ πᾶσι ποιήσῃς αὐτά. ἄκουε νῦν, φησί, καὶ σύνιε αὐτά. ὁ ἀγρὸς ὁ κόσμος οὗτός ἐστίν· ὁ δὲ κύριος τοῦ ἀγροῦ ὁ κτίσας τὰ πάντα καὶ ἀπαρτίσας αὐτὰ καὶ ἐνδυναμώσας. [ὁ δὲ υἱὸς τὸ ἅγιον πνεῦμά ἐστιν]. ὁ δὲ δοῦλος ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστίν· αἱ δὲ ἄμπελοι ὁ λαὸς οὗτός ἐστιν ὃν αὐτὸς ἐφύτευσεν· οἱ δὲ χάρακες οἱ ἅγιοι ἄγγελοί εἰσι τοῦ κυρίου οἱ συγκρατοῦντες τὸν λαὸν αὐτοῦ· αἱ δὲ βοτάναι αἱ ἐκτετιλμέναι ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος αἱ ἀνομίαι εἰσὶ τῶν δούλων τοῦ θεοῦ· τὰ δὲ ἐδέσματα ἃ ἔπεμψεν αὐτῷ ἐκ τοῦ δείπνου αἱ ἐντολαί εἰσιν ἃς ἔδωκε τῷ λαῷ αὐτοῦ διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· οἱ δὲ φίλοι καὶ σύμβουλοι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι οἱ πρῶτοι κτισθέντες· ἡ δὲ ἀποδημία τοῦ δεσπότου ὁ χρόνος ὁ περισσεύων εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. λέγω αὐτῷ Κύριε, μεγάλως καὶ θαυμαστῶς πάντα ἐστὶ καὶ ἐνδόξως πάντα ἔχει. Μὴ οὖν, φημί, ἐγὼ ἐδυνάμην ταῦτα νοῆσαι; οὐδὲ ἕτερος τῶν ἀνθρώπων, κἂν λίαν συνετὸς ᾖ τις, οὐ δύναται νοῆσαι αὐτά. ἔτι, φημί, κύριε, δήλωσόν μοι ὃ μέλλω σε ἐπερωτᾶν. Λέγε, φησίν, ὅ τι βούλει. Διὰ τί, φημί, κύριε, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰς δούλου τρόπον κεῖται ἐν τῇ παραβολῇ;* VI. *Ἄκουε,*

Sim. V, V. 14. 15. *ἐνδυναμώσας* (cf. c. IV. p. 88, 32. Sim. VII.), *δυναμώσας* L. 15. uncinis inclusa (cf. Sim. VIII, 1 *ἐκεῖνο γὰρ τὸ πνεῦμα ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστίν*) c. v. (filius autem spiritus sanctus est), om. L. p. ae. hanc heterodoxam sententiam. 19. *αἱ* ante *ἀνομίαι* (cf. c. VI. p. 90, 9 *τὰς ἁμαρτίας*) restitui, om. L. 27. *ἐδυνάμην*. L. *ἠδυνάμην*. 30. *ὅ τι βούλει* c. v. (quod vis), *ὅτι* (vel *εἴ τι*) *βούλει* L., om. p. ae.

φησίν, εἰς δούλου τρόπον οὐ κεῖται ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἀλλ' εἰς ἐξουσίαν μεγάλην κεῖται καὶ κυριότητα. Πῶς, φημί, κύριε, οὐ νοῶ. Ὅτι, φησίν, ὁ θεὸς τὸν ἀμπελῶνα ἐφύτευσε, τοῦτ' ἔστι τὸν λαὸν ἔκτισε καὶ παρέδωκε τῷ υἱῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ υἱὸς κατέστησε τοὺς ἀγγέλους ἐπ' αὐτοὺς τοῦ συντηρεῖν αὐτούς· καὶ αὐτὸς τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἐκαθάρισε πολλὰ κοπιάσας καὶ πολλοὺς κόπους ἠντληκώς· οὐδεὶς γὰρ δύναται σκαφῆσαι ἄτερ κόπου ἢ μόχθου. αὐτὸς οὖν καθαρίσας τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς τρίβους τῆς ζωῆς, δοὺς αὐτοῖς τὸν νόμον ὃν ἔλαβε παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. [βλέπεις, φησίν, αὐτὸν εἶναι τὸν κύριον τοῦ λαοῦ, πᾶσαν ἐξουσίαν λαβόντα παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ]. ὅτι δὲ ὁ κύριος σύμβουλον ἔλαβε τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐνδόξους ἀγγέλους περὶ τῆς κληρονομίας τοῦ δούλου, ἄκουε· τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ προόν, τὸ κτίσαν πᾶσαν τὴν κτίσιν κατῴκισεν ὁ θεὸς εἰς σάρκα ἣν ἐβούλετο. αὕτη οὖν ἡ σάρξ, ἐν ᾗ κατῴκησε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐδούλευσε τῷ πνεύματι καλῶς ἐν σεμνότητι καὶ ἁγνείᾳ πορευθεῖσα, μηδὲν ὅλως μιάνασα τὸ πνεῦμα. πολιτευσαμένην οὖν αὐτὴν καλῶς καὶ ἁγνῶς καὶ συ[γκ]οπιάσασαν τῷ πνεύματι καὶ συνεργήσασαν, ἐν παντὶ πράγματι ἰσχυρῶς καὶ ἀνδρείως ἀναστραφεῖσαν μετὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου εἵλατο κοινωνόν· ἤρεσε γὰρ ἡ πορεία τῆς σαρκὸς τα[ύτη]ς, ὅτι οὐκ ἐμιάνθη ἐπὶ τῆς γῆς ἔχουσα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. σύμβουλον οὖν ἔλαβε τὸν υἱὸν καὶ τοὺς ἀγγέλους τοὺς ἐνδόξους, ἵνα καὶ ἡ σὰρξ αὕτη, δουλεύσασα τῷ [πνεύμα]τι ἀμέμπτως, σχῇ τόπον τινὰ κατασκηνώσεως καὶ μὴ δόξῃ τὸν μισθὸν

Sim. V, VI. 1. *οὐ* ante *κεῖται* c. verss., om. L., *οὐκ* ante *εἰς* add. cd. pr. et Tischdf. 6. *αὐτῶν* c. verss., *ἡμῶν* L. 11—13. uncinis inclusa c. v. p., om. L. ae. 14. 15. *περὶ τῆς κληρονομίας* c. v. p., *παρὰ τῆς κληρομίας* L. 15—17. *ἄκουε—ἐβούλετο* c. L. (ubi *ἠβούλετο*); quia nuntius vadit (corruptum e voc. *audi*): ille spiritus sanctus, qui infusus est omnium primo in corpore, in quo habitaret Deus. collocavit enim eum intellectus in (l. in electo, cf. p.) corpore, ut ei videbatur *v.*; audi: spiritum illum sanctum, qui creatus est omnium purus (l. primus) in corpore, in quo habitaret, Deus fundavit atque statuit electum corpus, quod ei placuit *pal.*; audi: Spiritus sanctus, qui omnia creavit, habitavit in corpore quod voluit *aeth.* itaque *ἐκλεκτήν* post *σάρκα* v. p., om. L. ae.

[τῆς δουλείας αὐτῆς ἀπολωλέναι· ἀπολήμψει γὰρ μισθὸν] ἡ εὑρεθεῖσα ἀμίαντος καὶ ἄσπιλος, ἐν ᾗ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατῴκησεν. ἔχεις καὶ ταύτης τῆς παραβολῆς τὴν ἐπίλυσιν.

VII. *Ηὐφράνθην, φημί, κύριε, ταύτην τὴν ἐπίλυσιν ἀκούσας. Ἄκουε νῦν, φησί· τὴν σάρκα σου ταύτην φύλασσε καθαρὰν καὶ ἀμίαντον, ἵνα τὸ πνεῦμα τὸ κατοικοῦν ἐν αὐτῇ μαρτυρήσῃ αὐτῇ, καὶ δικαιωθῇ σου ἡ σάρξ. βλέπε μήποτε ἀναβῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν σου, τὴν σάρκα σου ταύτην φθαρτὴν εἶναι, καὶ παραχρήσῃ αὐτῇ ἐν μιασμῷ τινί. ἐὰν μιάνῃς τὴν σάρκα σου, μιανεῖς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐὰν δὲ μιάνῃς τὴν σάρκα [καὶ τὸ πνεῦμά] σου, οὐ ζήσῃ. Εἰ δέ τις, φημί, κύριε, γέγονεν ἄγνοια προτέρα πρὶν ἀκουσθῶσι τὰ ῥήματα ταῦτα, πῶς σωθῇ ὁ ἄνθρωπος ὁ μιάνας τὴν σάρκα αὐτοῦ; Περὶ τῶν προτέρων, φησίν, ἀγνοημάτων τῷ θεῷ μόνῳ δυνατὸν ἴασιν δοῦναι· αὐτοῦ γάρ ἐστι πᾶσα ἐξουσία. [ἀλλὰ φύλαξαι νῦν, καὶ ὁ παντοδύναμος καὶ πολύσπλαγχνος θεὸς τὰς προτέρας ἁμαρτίας ἰάσεται], ἐὰν τὸ λοιπὸν μὴ μιάνῃς σου τὴν σάρκα μηδὲ τὸ πνεῦμα· ἀμφότερα γὰρ κοινά ἐστι καὶ ἄτερ ἀλλήλων μιανθῆναι οὐ δύναται. ἀμφότερα οὖν καθαρὰ φύλασσε, καὶ ζήσῃ τῷ θεῷ.*

Παραβολὴ ϛʹ.

I. *Καθήμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου καὶ δοξάζων τὸν κύριον περὶ πάντων ὧν ἑωράκειν καὶ συζητῶν περὶ τῶν*

Sim. VI, p. 91, 24—p. 98, 19. Pseudo-Athanasius ad Antiochum c. 18. 19 p. 33 sq.: *Ἦλθον εἰς πεδίον καὶ δείκνυσί μοι ποιμένα νεανίσκον ἐνδεδυμένον σύνθεσιν ἱματίων κροκαίων, βόσκοντα πρόβατα πολλὰ λίαν,*

Sim. V, VI. 1. uncinis inclusa c. v. (ne videretur mercedem servitutis suae perdidisse; accipiet enim mercedem) p. (ne videretur hoc corpus purum ac sine macula sine mercede inveniri), om. propter homoeoteleuton L. ae. VII. 12. 13. *τὴν σάρκα [καὶ τὸ πνεῦμά] σου* (cf. l. 20). *τὴν σάρκα σου* L. p. ae., sed: et si maculaveris spiritum sanctum v. 17—19. uncinis inclusa c. v. (sed nunc custodi te, et quum sit Dominus omnipotens et misericors, prioribus admissis remedium dabit) p. (sed custodi nunc te, et misericors Dominus fortasse prioribus delictis remedium dabit), sed nunc custodi te *ae.*, om. L. Sim. VI, I. 23. *Παραβολὴ ϛʹ* v. p., *Ἀρχὴ* L., om. ae.

ἐντολῶν, ὅτι καλαὶ καὶ δυναταὶ καὶ ἔνδοξοι καὶ δυνάμεναι σῶσαι ψυχὴν ἀνθρώπου, ἔλεγον ἐν ἐμαυτῷ Μακάριος ἔσομαι, ἐὰν ταῖς ἐντολαῖς ταύταις πορευθῶ, καὶ ὃς ἂν ταύταις πορευθῇ, μακάριος ἔσται. ὡς ταῦτα ἐν ἐμαυτῷ ἐλάλουν, βλέπω αὐτὸν ἐξαίφνης παρακαθήμενόν μοι καὶ λέγοντα ταῦτα Τί διψυχεῖς περὶ τῶν ἐντολῶν ὧν σοι ἐνετειλάμην; καλαί εἰσιν. ὅλως μὴ διψυχήσῃς, ἀλλ' ἔνδυσαι τὴν πίστιν τοῦ κυρίου καὶ ἐν αὐταῖς πορεύσῃ· ἐγὼ γάρ σε ἐνδυναμώσω ἐν αὐταῖς. αὗται αἱ ἐντολαὶ σύμφοροί εἰσι τοῖς μέλλουσι μετανοεῖν· ἐὰν γὰρ μὴ πορευθῶσιν ἐν αὐταῖς, εἰς μάτην ἐστὶν ἡ μετάνοια αὐτῶν. οἱ οὖν μετανοοῦντες ἀποβάλλετε τὰς πονηρίας τοῦ αἰῶνος τούτου τὰς ἐκτριβούσας ὑμᾶς· ἐνδυσάμενοι δὲ πᾶσαν ἀρετὴν δικαιοσύνης δυνήσεσθε τηρῆσαι τὰς ἐντολὰς ταύτας καὶ μηκέτι προστιθέναι ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. πορεύεσθε οὖν ταῖς ἐντολαῖς μου ταύταις καὶ ζήσεσθε τῷ θεῷ. ταῦτα πάντα παρ' ἐμοῦ λελάληται ὑμῖν. καὶ μετὰ τὸ ταῦτα λαλῆσαι αὐτὸν μετ' ἐμοῦ λέγει μοι Ἄγωμεν εἰς ἀγρόν, καὶ δείξω σοι τοὺς ποιμένας τῶν προβάτων. Ἄγωμεν, φημί, κύριε. καὶ ἤλθομεν εἴς τι

καὶ τὰ πρόβατα ταῦτα ἦν ὡσεὶ τρυφῶντα καὶ λίαν σπαταλῶντα καὶ ἱλαρά, σκιρτῶντα ὧδε κἀκεῖ, καὶ αὐτὸς ὁ ποιμὴν πάνυ ἱλαρὸς ἐπὶ τῷ ποιμνίῳ αὐτῷ (l. *αὐτοῦ*) *ἦν καὶ περιέτρεχε τὰ πρόβατα. καὶ ἄλλα πρόβατα εἶδον σπαταλῶντα καὶ τρυφῶντα ἐν τόπῳ ἑνί, οὐ μέντοι σκιρτῶντα. καὶ λέγει μοι Βλέπεις τὸν ποιμένα τοῦτον; Βλέπω, φημί, κύριε. Οὗτος, φησίν, ἄγγελος τρυφῆς καὶ ἀπάτης ἐστίν. οὗτος ἐκτρίβει τὰς ψυχὰς τῶν δούλων τοῦ θεοῦ καὶ καταστρέφει ἀπὸ τῆς ἀληθείας, ἀπατῶν αὐτὰς ταῖς ἐπιθυμίαις ταῖς πονηραῖς, ἐν αἷς ἀπόλλυνται, ἐπιλανθανόμενοι τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος καὶ πορευόμενοι ταῖς ματαίαις τρυφαῖς καὶ ἀπάταις τοῦ βίου τούτου. διὸ καὶ ἀπόλλυνται ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου τούτου εἰς θάνατον καὶ καταφθοράν. λέγω αὐτῷ Οὐ γινώσκω, κύριε, τί ἐστιν εἰς θάνατον καὶ καταφθοράν. καὶ λέγει μοι Ἄκουε, φησίν, ἃ εἶδες πρόβατα ἱλαρὰ καὶ σκιρτῶντα, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀπεσπασμένοι ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς τέλος καὶ παραδεδωκότες ἑαυτοὺς ταῖς ἐπιθυμίαις τοῦ αἰῶνος τούτου. ἐν τούτοις οὖν μετάνοια ζωῆς οὐκ ἔστιν, ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ δι' αὐτοὺς βλασφημεῖται. τῶν τοιούτων ἡ ζωὴ θάνατός ἐστιν. ἃ δὲ εἶδες μὴ σκιρτῶντα, ἀλλὰ καὶ ἐν τόπῳ* (add. *ἑνὶ*) *βοσκόμενα, οὗτοί εἰσιν οἱ παραδεδωκότες μὲν τῇ τρυφῇ καὶ ἀπάτῃ ἑαυτούς, εἰς δὲ τὸν κύριον μὴ βλασφημήσαντες. οὗτοι οὖν κατεφθαρμένοι εἰσὶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας. ἐν τούτοις ἐλπίς ἐστιν μετα-*

Sim. VI, I. 12. *ἀποβάλλετε* c. L. (Tischd.), *ἀποβάλετε* ed. pr. 20. *Ἄγωμεν* c. v. p., *ἄγομεν* L. (Tischd.).

πεδίον καὶ δεικνύει μοι ποιμένα νεανίσκον ἐνδεδυμένον σύνθεσιν ἱματίων, τῷ χρώματι κροκώδη. ἔβοσκε δὲ πρόβατα πολλὰ λίαν, καὶ τὰ πρόβατα ταῦτα ὡσεὶ τρυφῶντα ἦν καὶ λίαν σπαταλῶντα καὶ ἱλαρὰ ἦν σκιρτῶντα ὧδε κἀκεῖσε· καὶ αὐτὸς ὁ ποιμὴν ἱλαρὸς ἦν ἐπὶ τῷ ποιμνίῳ αὐτοῦ· καὶ αὕτη ἡ ἰδέα τοῦ ποιμένος ἱλαρὰ ἦν λίαν, καὶ ἐν τοῖς προβάτοις περιέτρεχε. [καὶ ἄλλα πρόβατα εἶδον σπαταλῶντα καὶ τρυφῶντα ἐν τόπῳ ἑνί, οὐ μέντοι σκιρτῶντα].

II. *Καὶ λέγει μοι Βλέπεις τὸν ποιμένα τοῦτον; Βλέπω, φημί, κύριε. Οὗτος, φησίν, ἄγγελος τρυφῆς καὶ ἀπάτης ἐστίν. οὗτος ἐκτρίβει τὰς ψυχὰς τῶν δούλων τοῦ θεοῦ καὶ καταστρέφει αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀληθείας, ἀπατῶν αὐτοὺς ταῖς ἐπιθυμίαις ταῖς πονηραῖς, ἐν αἷς ἀπολοῦνται. ἐπιλανθάνονται γὰρ τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος καὶ πορεύονται ἀπάταις καὶ τρυφαῖς ματαίαις καὶ ἀπόλλυνται ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου τούτου, τινὰ μὲν εἰς θάνατον, τινὰ δὲ εἰς καταφθοράν. λέγω αὐτῷ Κύριε, οὐ γινώσκω ἐγώ, τί ἐστιν εἰς θάνατον, καὶ τί εἰς καταφθοράν. Ἄκουε, φησίν· ἃ εἶδες πρόβατα ἱλαρὰ καὶ σκιρτῶντα, οὗτοί*

νοίας, ἐν ᾗ δύνανται ζῆσαι. ἡ καταφθορὰ οὖν ἐλπίδα ἔχει ἀναστάσεως ἕως τινός, ὁ δὲ θάνατος ἀπώλειαν ἔχει αἰώνιον.

19. *πάλιν προέβημεν μικρόν, καὶ δείκνυσί μοι ἕτερον ποιμένα μέγαν, ὡς ἄγριον τῇ ἰδέᾳ, περικείμενον δέρμα αἴγειον λευκόν, καὶ πήραν τινὰ εἶχεν ἐπὶ τὸν ὦμον* (l. *τῶν ὤμων*) *καὶ ῥάβδον σκληρὰν λίαν καὶ ὄζους ἔχουσαν, καὶ τὸ βλέμμα εἶχεν πικρόν, ὥστε φοβηθῆναί με αὐτόν. οὗτος οὖν ὁ ποιμὴν παρελάμβανε τὰ πρόβατα ἀπὸ τοῦ ποιμένος τοῦ πρώτου τοῦ νεανίσκου, ἐκεῖνα τὰ σπαταλῶντα καὶ τρυφῶντα, μὴ σκιρτῶντα δέ, καὶ ἔβαλλεν αὐτὰ εἴς τινα τόπον κρημνώδη καὶ ἀκανθώδη καὶ τριβολώδη, ὥστε ἀπὸ τῶ ἀκανθῶν καὶ τριβόλων μὴ δύνασθαι ἐκπλέξαι τὰ πρόβατα, ἀλλ' ἐμπλέκεσθαι ταῖς ἀκάνθαις καὶ τριβόλοις, καὶ λίαν ἐταλαιπώρουν δαιρόμενα ὑπ' αὐτοῦ. καὶ ὧδε κἀκεῖ περιήλαυνεν αὐτά, καὶ ὅλως ἀνάπαυσιν αὐτοῖς οὐκ ἐδίδου, οὐδὲ ἵσταντο.*

βλέπων οὖν αὐτὰ οὕτως μαστιζόμενα καὶ ταλαιπωροῦντα ἐλυπούμην ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι οὕτως ἐβασανίζοντο καὶ ἀνοχὴν ὅλως οὐκ εἶχον. καὶ λέγω

Sim. VI, I. 7—9. uncinis inclusa propter sequentia (c. II, p. 94, 6 sq. 18 sq.) addidi e Pseudo-Athanasio, quamvis omissa in L. et verss. etiam Tischendorfio nonnihil deesse videbatur.

II. 12. 13. *τῶν δούλων τοῦ θεοῦ* c. Ps.-Ath. et verss., *τῶν κενῶν* add. L. 14. *ἐν αἷς ἀπολοῦνται* c. p. (in quibus pereunt) v. (et pereunt), *ἐν αἷς ἀπλοῦνται* L. (iam emendatus a Tischdfio), *ἐν αἷς ἀπόλλυνται* Ps.-Ath., om. ae.

εἰσιν οἱ ἀπεσπασμένοι ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς τέλος καὶ παραδεδωκότες ἑαυτοὺς ταῖς τρυφαῖς καὶ ἀπάταις [τοῦ αἰῶνος τούτου. ἐν τούτοις οὖν μετάνοια ζωῆς οὐκ ἔστιν, ὅτι προσέθηκαν ταῖς ἄλλαις ἁμαρτίαις αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἐβλασφήμησαν. τοιοῦτοι οὖν ἄνθρωποι κεῖνται εἰς θάνατον. ἃ δὲ εἶδες πρόβατα μὴ σκιρτῶντα, ἀλλ' ἐν τόπῳ ἑνὶ βοσκόμενα, οὗτοί εἰσιν οἱ παραδεδωκότες μὲν ἑαυτοὺς τῇ τρυφῇ καὶ ἀπάτῃ], εἰς δὲ τὸν κύριον οὐδὲν ἐβλασφήμησαν. οὗτοι οὖν κατεφθαρμένοι εἰσὶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας. ἐν τούτοις ἐλπίς ἐστι μετανοίας, ἐν ᾗ δύναται ζῆσαι. ἡ καταφθορὰ οὖν ἐλπίδα ἔχει ἀνανεώσεώς τινος, ὁ δὲ θάνατος ἀπώλειαν ἔχει αἰώνιον. πάλιν προέβην μικρόν, καὶ δεικνύει μοι ποιμένα μέγαν ὡσεὶ ἄγριον τῇ ἰδέᾳ, περικείμενον δέρμα αἴγειον λευκόν, καὶ πήραν τινὰ εἶχεν ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ῥάβδον σκληρὰν λίαν καὶ ὄζους ἔχουσαν καὶ μάστιγα μεγάλην. καὶ τὸ βλέμμα εἶχε περίπικρον ὥστε φοβηθῆναί με αὐτόν· τοιοῦτον εἶχε τὸ βλέμμα. οὗτος οὖν ὁ ποιμὴν παρελάμβανε τὰ πρόβατα

τῷ ἀγγέλῳ τῷ μετ' ἐμοῦ λαλοῦντι Κύριε, τίς ἐστιν οὗτος ὁ ποιμὴν ὁ ἄσπλαγχνος καὶ πικρός; καὶ λέγει μοι Οὗτός ἐστιν ὁ ἄγγελος τῆς τιμωρίας· ἐκ δὲ τῶν ἀγγέλων τῶν δικαίων ἐστί, τεταγμένος δὲ ἐπὶ τῆς τιμωρίας. παραλαμβάνει οὖν τοὺς ἀποπλανηθέντας ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ πορευθέντας ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῶν καὶ τιμωρεῖται αὐτούς, καθὼς ἄξιοί εἰσι, δειναῖς καὶ ποικίλαις τιμωρίαις. λέγω αὐτῷ Ἤθελον γνῶναι, κύριε, τὰς ποικίλας ταύτας τιμωρίας, ποταπαί εἰσιν. Ἄκουε, φησίν, αἱ ποικίλαι τιμωρίαι καὶ βάσανοι βιωτικαί εἰσι βάσανοι· ἐπὰν γὰρ ἀποστῶσι τοῦ θεοῦ νομίζοντες

Sim. VI, II. 2—8. [*τοῦ αἰῶνος τούτου — καὶ ἀπάτῃ*]. haec deesse in L. Tischendorfius non animadvertit. restitui e Pseudo-Athanasio et verss. *vulg.*: huius seculi. iis non est per poenitentiam regressus ad vitam, quoniam quidem adiecerunt ad reliqua delicta sua et nomen Domini nefandis insectati sunt verbis. huiusmodi homines morti sunt destinati. quae vero vidisti pecora non exsultantia, sed uno loco vescentia, ii sunt qui tradiderunt se quidem deliciis ac voluptatibus. *pal.*: seculi huius. his ergo non est locus per poenitentiam regrediendi ad vitam. adiecerunt enim ad alia delicta sua etiam aliud maius, ut Domini nomen nefandis insequerentur blasphemiis. huiusmodi ergo homines morti sunt destinati. nam pecora quae vidisti non exultantia, sed uno loco vescentia, hi sunt qui tradiderunt se quidem delitiis ac voluptatibus. *aeth.*: ii qui semet impuritati huius mundi tradiderunt, nec poenitentiam inveniunt qua salventur, quia blasphemaverunt nomen Domini, hi in morte sunt. illae autem (sc. oves) quae non exsultant et in uno loco pascuntur, ii sunt qui semet voluptati tradiderunt. 9. *κατεφθαρμένοι* c. L. Ps.-Ath. et verss., ed. pr. et Tischendorfius perperam *οὐ* anteposuerunt. 14. *αἴγειον* (cf. Vis. V. p. 34, 4) c. Ps.-Ath. et verss., *ἄγριον* L. 15. *ὄζους* c. Ps.-Ath. v. p., *ῥόζους* L., quem codicem ne hic quidem emendavit Tischendorfius.

ἀπὸ τοῦ ποιμένος τοῦ νεανίσκου, ἐκεῖνα τὰ σπαταλῶντα καὶ τρυφῶντα, μὴ σκιρτῶντα δέ, καὶ ἔβαλεν αὐτὰ εἴς τινα τόπον κρημνώδη καὶ ἀκανθώδη [καὶ τριβολώδη], ὥστε ἀπὸ τῶν ἀκανθῶν καὶ τριβόλων μὴ δύνασθαι ἐκπλέξαι τὰ πρόβατα, ἀλλ' ἐμπλέκεσθαι εἰς τὰς ἀκάνθας καὶ τριβόλους. ταῦτα οὖν ἐμπεπλεγμένα ἐβόσκοντο ἐν ταῖς ἀκάνθαις καὶ τριβόλοις καὶ λίαν ἐταλαιπώρουν δαιρόμενα ὑπ' αὐτοῦ. καὶ ὧδε κἀκεῖσε περιήλαυνεν αὐτὰ καὶ ἀνάπαυσιν αὐτοῖς οὐκ ἐδίδου, καὶ ὅλως οὐκ εὐσταθοῦσαν τὰ πρόβατα ἐκεῖνα. III. βλέπων οὖν αὐτὰ οὕτω μαστιγούμενα καὶ ταλαιπωρούμενα ἐλυπούμην ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι οὕτως ἐβασανίζοντο καὶ ἀνοχὴν ὅλως οὐκ εἶχον. λέγω τῷ ποιμένι τῷ μετ' ἐμοῦ λαλοῦντι Κύριε, τίς ἐστιν οὗτος ὁ ποιμὴν ὁ οὕτως ἄσπλαγχνος καὶ πικρὸς καὶ ὅλως μὴ σπλαγχνιζόμενος ἐπὶ τὰ πρόβατα ταῦτα; Οὗτος, φησίν, ἐστὶν ὁ ἄγγελος τῆς τιμωρίας· ἐκ δὲ τῶν ἀγγέλων τῶν δικαίων ἐστί, κείμενος δὲ ἐπὶ τῆς τιμωρίας. παραλαμβάνει οὖν τοὺς ἀποπλανωμένους ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ πορευθέντας ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ ἀπάταις τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τιμωρεῖ αὐτούς, καθὼς ἄξιοί εἰσι, δειναῖς καὶ ποικίλαις τιμωρίαις. Ἤθελον, φημί, κύριε, γνῶναι τὰς ποικίλας βασάνους ταύτας καὶ τιμωρίας, ποταπαί εἰσιν.

ἐν ἀναπαύσει εἶναι καὶ πλούτῳ, τότε τιμωροῦνται οἱ μὲν ζημιούμενοι, οἱ δὲ ὑστερούμενοι, οἱ δὲ ἀσθενείαις ποικίλαις περιπίπτοντες, ἄλλοι ἐν ἀκαταστασίαις, ἕτεροι ὑβριζόμενοι ὑπὸ ἐλαττόνων, καὶ ἑτέραις ποικίλαις πράξεσι. πολλοὶ γὰρ ἀκαταστατοῦντες ἐν ταῖς βουλαῖς αὐτῶν ἐπιβάλλονται εἰς πολλὰ πράγματα, καὶ οὐδὲν αὐτοῖς ὅλως ὑποβαίνει, καὶ δυσχεραίνουσιν καὶ οὐ γινώσκουσιν ὅτι διὰ τὰ πονηρὰ ἃ ἔπραξαν οὐκ εὐοδοῦνται, καὶ λοιπὸν αἰτιῶνται τὸν κύριον καὶ οὐκ ἀνέχονται τὰς λοιπὰς ἡμέρας αὐτῶν ἐπιστρέψαντες δουλεῦσαι τῷ θεῷ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ. ἂν δὲ μετανοήσωσι καὶ ἀνανήψωσι, τότε συνιοῦσιν ὅτι διὰ τὰ ἔργα αὐτῶν τὰ πονηρὰ οὐκ εὐωδοῦντο, καὶ δοξάζουσι τὸν κύριον, ὅτι δίκαιος κριτής

Sim. VI, II. 3. *καὶ τριβολώδη* c. Ps.-Ath. et verss., om. L. 7. *δαιρόμενα* c. L. et Ps.-Ath., *δερόμενα* sine causa mutavit Tischdf. 9. 10. *καὶ ὅλως — πρόβατα ἐκεῖνα* c. L. (cf. Ps.-Ath.), om. verss.
III. 15 sq. *Οὗτος, φησίν, κτλ.* Origenes Hom. I, 1 in Psalm. XXXVII (Opp. II, 681): quemadmodum describitur in quodam loco angelus poenitentiae, qui nos suscipit castigandos, sicut Pastor exponit, si cui tamen libellus ille recipiendus videtur. 16. 17. *τῶν ἀγγέλων τῶν δικαίων* c. Ps.-Ath., *τῶν δικαίων τῶν ἀγγέλων* L. 22. *καὶ* ante *τιμωρίας* addidi c. ed. pr. et Tischdfio., om. L.

Ἄκουε, φησί, τὰς ποικίλας βασάνους καὶ τιμωρίας. βιωτικαί εἰσιν αἱ βάσανοι· τιμωροῦνται γὰρ οἱ μὲν ζημίαις, οἱ δὲ ὑστερήσεσιν, οἱ δὲ ἀσθενείαις ποικίλαις, οἱ δὲ πάσῃ ἀκαταστασίᾳ, οἱ δὲ ὑβριζόμενοι ὑπὸ ἀναξίων καὶ ἑτέραις πολλαῖς πράξεσι πάσχοντες· πολλοὶ γὰρ ἀκαταστατοῦντες ταῖς βουλαῖς αὐτῶν ἐπιβάλλονται πολλά, καὶ οὐδὲν αὐτοῖς ὅλως προχωρεῖ. καὶ λέγουσιν ἑαυτοὺς μὴ εὐοδοῦσθαι ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτῶν, καὶ οὐκ ἀναβαίνει αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν ὅτι ἔπραξαν πονηρὰ ἔργα, ἀλλ' αἰτιῶνται τὸν κύριον. ὅταν οὖν θλιβῶσι πάσῃ θλίψει, τότε ἐμοὶ παραδίδονται εἰς ἀγαθὴν παιδείαν καὶ ἰσχυροποιοῦνται ἐν τῇ πίστει τοῦ κυρίου καὶ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν δουλεύουσι τῷ κυρίῳ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ αὐτῶν καὶ εὐοδοῦνται ἐν πάσῃ πράξει αὐτῶν, λαμβάνοντες παρὰ τοῦ κυρίου πάντα ὅσα ἂν αἰτῶνται, καὶ τότε δοξάζουσι τὸν κύριον, ὅτι ἐμοὶ παρεδόθησαν καὶ οὐκέτι οὐδὲν πάσχουσι τῶν πονηρῶν.

IV. *Λέγω αὐτῷ Κύριε, ἔτι μοι τοῦτο δήλωσον. Τί, φησίν, ἐπιζητεῖς; Εἰ ἄρα, φημί, κύριε, τὸν αὐτὸν χρόνον βασανίζονται οἱ τρυφῶντες καὶ ἀπατώμενοι, ὅσον τρυφῶσι καὶ ἀπατῶνται; λέγει μοι Τὸν αὐτὸν τρόπον βασανίζονται. [Πολὺ ἔλασσον, φημί, κύριε, βασανίζονται]. ἔδει γὰρ τοὺς οὕτω τρυφῶντας καὶ ἐπιλανθανομένους τοῦ θεοῦ ἑπταπλασίως βασανίζεσθαι. λέγει μοι Ἄφρων εἶ καὶ οὐ νοεῖς τῆς βασάνου τὴν δύναμιν. Εἰ γὰρ ἐνόουν,*

ἔστι καὶ δικαίως ἔπαθον καὶ ἐπαιδεύθησαν κατὰ τὰς πράξεις αὐτῶν. ἄκουε οὖν ἀμφοτέρων τὴν δύναμιν, τῆς τρυφῆς καὶ τῆς βασάνου. τῆς τρυφῆς καὶ τῆς ἀπάτης ὁ χρόνος ὥρα ἐστὶ μία, τῆς δὲ βασάνου ὧραι τριάκοντα, ἡμερῶν δύναμιν ἔχουσαι. ἐὰν οὖν μίαν ἡμέραν τις τρυφήσῃ καὶ ἀπατηθῇ, μίαν δὲ ἡμέραν βασανισθῇ, ἐνιαυτοῦ ὁλοκλήρου ἰσχὺν ἔχει ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῆς βασάνου. ὅσας οὖν ἡμέρας τρυφήσῃ τις, τοσούτους ἐνιαυτοὺς βασανισθήσεται. βλέπεις οὖν ὅτι τῆς τρυφῆς καὶ ἀπάτης ὁ χρόνος οὐδέν ἐστιν, τῆς δὲ τιμωρίας καὶ βασάνου πολύς. ὁ τρυφῶν καὶ ἀπατώμενος καὶ πράσσων ἃ βούλεται πολλὴν ἀφροσύνην ἐνδέδυται. ἀντὶ γὰρ τῆς τρυφῆς καὶ ἀπάτης ἑκάστης ἡμέρας ἀποτίσει βάσανον μεγάλην, ἐνιαυτὸν τῇ ἡμέρᾳ. καὶ λέγω τῷ ἀγγέλῳ Ποῖαι τρυφαί εἰσι βλαβεραί; λέγει μοι Πᾶσα πρᾶξις σαρκικὴ τρυφή ἐστιν, ἐὰν ἡδέως ποιῇ αὐτήν· ὁ

Sim. VI, IV. 22. uncinis inclusa c. v. (et dixi ei: exiguum igitur cruciantur) p. (et dixi: multum exiguum, domine, cruciantur), om. L.

φημί, κύριε, οὐκ ἂν ἐπηρώτων ἵνα μοι δηλώσῃς. Ἄκουε, φησίν, ἀμφοτέρων τὴν δύναμιν. τῆς τρυφῆς καὶ ἀπάτης ὁ χρόνος ὥρα ἐστὶ μία· τῆς δὲ βασάνου ἡ ὥρα τριάκοντα ἡμερῶν δύναμιν ἔχει. ἐὰν οὖν μίαν ἡμέραν τρυφήσῃ τις καὶ ἀπατηθῇ, μίαν δὲ ἡμέραν βασανισθῇ, ὅλον ἐνιαυτὸν ἰσχύει ἡ ἡμέρα τῆς βασάνου. ὅσας οὖν ἡμέρας τρυφήσει τις, τοσούτους ἐνιαυτοὺς βασανίζεται. βλέπεις οὖν, φησίν, ὅτι τῆς τρυφῆς καὶ ἀπάτης ὁ χρόνος ἐλάχιστός ἐστι, τῆς δὲ τιμωρίας καὶ βασάνου πολύς. V. *Ἔτι, φημί, κύριε, οὐ νενόηκα ὅλως περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀπάτης καὶ τρυφῆς καὶ βασάνου· τηλαυγέστερόν μοι δήλωσον. ἀποκριθείς μοι λέγει· Ἡ ἀφροσύνη σου παράμονός ἐστι, καὶ οὐ θέλεις σου τὴν καρδίαν καθαρίσαι καὶ δουλεύειν τῷ θεῷ. βλέπε, φησί, μήποτε ὁ χρόνος πληρωθῇ, καὶ σὺ ἄφρων εὑρεθῇς. Ἄκουε οὖν, φησί, καθὼς βούλει, ἵνα νοήσῃς αὐτά. ὁ τρυφῶν καὶ ἀπατώμενος μίαν ἡμέραν καὶ πράσσων ἃ βούλεται πολλὴν ἀφροσύνην ἐνδέδυται καὶ οὐ νοεῖ τὴν πρᾶξιν ἣν ποιεῖ εἰς τὴν αὔριον· ἐπιλανθάνεται γὰρ τί πρὸ μιᾶς ἔπραξεν· ἡ γὰρ τρυφὴ καὶ ἀπάτη μνήμας οὐκ ἔχει διὰ τὴν ἀφροσύνην ἣν ἐνδέδυται, ἡ δὲ τιμωρία καὶ ἡ βάσανος ὅταν κολληθῇ τῷ ἀνθρώπῳ μίαν ἡμέραν, μέχρις ἐνιαυτοῦ τιμωρεῖται καὶ βασανίζεται· μνήμας γὰρ μεγάλας ἔχει ἡ τιμωρία καὶ ἡ βάσανος. βασανιζόμενος οὖν καὶ τιμωρούμενος ὅλον τὸν ἐνιαυτὸν μνημονεύει ποτὲ τῆς τρυφῆς καὶ ἀπάτης καὶ γινώσκει ὅτι δι᾽ αὐτὰ πάσχει τὰ πονηρά.*

γὰρ ὀξύχολος τῷ ἑαυτοῦ πάθει τὸ ἱκανὸν ποιῶν τρυφᾷ, ὁμοίως καὶ ὁ μοιχὸς καὶ ὁ μέθυσος καὶ ὁ κατάλαλος καὶ ὁ ψεύστης καὶ ὁ πλεονέκτης καὶ ὁ ἀποστερητὴς καὶ ὅσα τοιαῦτα. τρυφῶσι γὰρ ἐν τῇ αὐτῶν πράξει. αὗται δὲ αἱ πράξεις βλαβεραί εἰσι τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ. εἰσὶ δὲ καὶ τρυφαὶ σώζουσαι τοὺς ἀνθρώπους· πολλὰ γὰρ ἀγαθὰ ἐργαζόμενοι τρυφῶσιν. αὕτη οὖν ἡ τρυφὴ τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ περιποιεῖται ζωήν, αἱ δὲ προειρημέναι τρυφαὶ βάσανον.

Sim. VI, IV. 3. *τριάκοντα.* L. λ΄. 4—7. *ἐὰν οὖν — βασανίζονται.* Origenes Hom. VIII in Num. (Opp. II, 294): quod autem dies peccati in annum poenae reputetur, non solum in hoc libro, in quo nihil omnino est quod dubitari possit, ostenditur, sed et in libello Pastoris, si cui tamen scriptura illa recipienda videtur, similia designantur. 13. *καθαρίσαι.* L. *καθαρῆσαι.* 16. *βούλει* c. L. (ut videtur).

πᾶς οὖν ἄνθρωπος ὁ τρυφῶν καὶ ἀπατώμενος οὕτω βασανίζεται, ὅτι ἔχοντες ζωὴν εἰς θάνατον ἑαυτοὺς παραδεδώκασι. Ποῖαι, φημί, κύριε, τρυφαί εἰσι βλαβεραί; Πᾶσα, φησί, πρᾶξις τρυφή ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ, ὃ ἐὰν ἡδέως ποιῇ· καὶ γὰρ ὁ ὀξύχολος τῇ ἑαυτοῦ πράξει τὸ ἱκανὸν ποιῶν τρυφᾷ· καὶ ὁ μοιχὸς καὶ ὁ μέθυσος καὶ ὁ κατάλαλος καὶ ὁ ψεύστης καὶ ὁ πλεονέκτης καὶ ὁ ἀποστερητὴς καὶ ὁ τούτοις τὰ ὅμοια ποιῶν τῇ ἰδίᾳ νόσῳ τὸ ἱκανὸν ποιεῖ· τρυφᾷ οὖν ἐπὶ τῇ πράξει αὐτοῦ. αὗται πᾶσαι αἱ τρυφαὶ βλαβεραί εἰσι τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ. διὰ ταύτας οὖν τὰς ἀπάτας πάσχουσιν οἱ τιμωρούμενοι καὶ βασανιζόμενοι. εἰσὶν δὲ καὶ τρυφαὶ σώζουσαι τοὺς ἀνθρώπους· πολλοὶ γὰρ ἀγαθὸν ἐργαζόμενοι τρυφῶσι τῇ ἑαυτῶν ἡδονῇ φερόμενοι. αὕτη οὖν ἡ τρυφὴ σύμφορός ἐστι τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ καὶ ζωὴν περιποιεῖται τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τοιούτῳ· αἱ δὲ βλαβεραὶ τρυφαὶ αἱ προειρημέναι βασάνους καὶ τιμωρίας αὐτοῖς περιποιοῦνται. ἐὰν δὲ ἐπιμένωσι καὶ μὴ μετανοήσωσι, θάνατον ἑαυτοῖς περιποιοῦνται.

Παραβολὴ ζ'.

Μετὰ ἡμέρας ὀλίγας εἶδον αὐτὸν εἰς τὸ πεδίον τὸ αὐτό, ὅπου καὶ τοὺς ποιμένας ἑωράκειν, καὶ λέγει μοι Τί ἐκζητεῖς παρ' ἐμοί; φημί Κύριε, ἵνα τὸν ποιμένα τὸν τιμωρητὴν κελεύσῃς ἐκ τοῦ οἴκου μου ἐξελθεῖν, ὅτι λίαν με θλίβει. Δεῖ σε, φησί, θλιβῆναι· οὕτω γάρ, φησί, προσέταξεν ὁ ἔνδοξος ἄγγελος τὰ περὶ σοῦ· θέλει γάρ σε πειρασθῆναι. Τί γάρ, φημί, κύριε, ἐποίησα οὕτω πονηρόν, ἵνα τῷ ἀγγέλῳ τούτῳ παραδοθῶ; Ἄκουε, φησίν· αἱ μὲν ἁμαρτίαι σου πολλαί, ἀλλ' οὐ τοσαῦται ὥστε τῷ ἀγγέλῳ τούτῳ παραδοθῆναι· ἀλλ' ὁ οἶκός σου μεγάλας ἀνομίας καὶ ἁμαρτίας εἰργάσατο, καὶ παρεπικράνθη ὁ ἔνδοξος ἄγγελος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτῶν. καὶ

Sim. VII. 13. γὰρ c. verss. et Παραβολὴ ζ' c. v., similitudo octava ed. pr., om. L. et Tischdf. 20. ac., om. L.

διὰ τοῦτο ἐκέλευσέ σε χρόνον τινὰ θλιβῆναι, ἵνα κἀκεῖνοι μετανοήσωσι καὶ καθαρίσωσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ πάσης ἐπιθυμίας τοῦ αἰῶνος τούτου. ὅταν οὖν μετανοήσωσι καὶ καθαρισθῶσι, τότε ἀποστήσεται ὁ ἄγγελος τῆς τιμωρίας. λέγω αὐτῷ Κύριε, εἰ ἐκεῖνοι τοιαῦτα εἰργάσαντο ἵνα παραπικρανθῇ ὁ ἔνδοξος ἄγγελος, τί ἐγὼ ἐποίησα; Ἄλλως, φησίν, οὐ δύνανται ἐκεῖνοι θλιβῆναι, ἐὰν μὴ σὺ ἡ κεφαλὴ τοῦ οἴκου θλιβῇς· σοῦ γὰρ θλιβομένου ἐξ ἀνάγκης κἀκεῖνοι θλιβήσονται, εὐσταθοῦντος δ[ὲ σοῦ] οὐδεμίαν δύνανται θλῖψιν ἔχειν. Ἀλλ' ἰδού, φημί, κύριε, μετανενοήκασιν ἐξ ὅλης καρδίας αὐτῶν. Οἶδα, φησί, κἀγὼ ὅτι μετανενοήκασιν ἐξ ὅλης καρδίας αὐτῶν· τῶν οὖν μετανοούντων δοκεῖς τὰς ἁμαρτίας ἀφίεσθαι; οὐ παντελῶς· ἀλλὰ δεῖ τὸν μετανοοῦντα βασανίσαι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καὶ ταπεινοφρονῆσαι ἐν πάσῃ πράξει αὐτοῦ ἰσχυρῶς καὶ θλιβῆναι ἐν πάσαις θλίψεσι ποικίλαις· καὶ ἐὰν ὑπενέγκῃ τὰς θλίψεις τὰς ἐπερχομένας αὐτῷ, πάντως σπλαγχνισθήσεται ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ ἐνδυναμώσας καὶ ἴασίν τινα δώσει αὐτῷ· καὶ τοῦτο [ὅταν ἴδῃ] παντὸς τοῦ μετανοοῦντος [καρδίαν] καθαρὰν ἀπο παντὸς πονηροῦ πράγματος. σοὶ δὲ συμφέρον ἐστὶ καὶ τῷ οἴκῳ σου νῦν θλιβῆναι. τί δέ σοι πολλὰ λέγω; θλιβῆναί σε δεῖ, καθὼς προσέταξεν ὁ ἄγγελος κυρίου ἐκεῖνος ὁ παραδιδούς σε ἐμοί· καὶ τοῦτο εὐχαρίστει τῷ κυρίῳ, ὅτι ἄξιόν σε ἡγήσατο τοῦ προδηλῶσαί σοι τὴν θλῖψιν, ἵνα προγνοὺς αὐτὴν ὑπενέγκῃς ἰσχυρῶς. λέγω αὐτῷ Κύριε, σὺ μετ' ἐμοῦ γίνου, καὶ δυνήσομαι πᾶσαν θλῖψιν ὑπενεγκεῖν. Ἐγώ, φησίν, ἔσομαι μετά σου. ἐρωτήσω δὲ καὶ τὸν ἄγγελον τὸν τιμωρητήν, ἵνα σε ἐλαφροτέρως θλίψῃ· ἀλλ' ὀλίγον χρόνον θλιβήσῃ καὶ πάλιν ἀποκατασταθήσῃ εἰς τὸν οἶκόν σου· μόνον παράμεινον ταπεινοφρονῶν καὶ λειτουργῶν τῷ κυρίῳ ἐν πάσῃ

Sim. VII. 2. καθαρίσωσιν. L. καθαρήσωσιν. 19. ἴασιν c. verss., ἰσχύν L. — αὐτῷ (cf. l. 17) c. p., αὐτοῖς L., om. v. ac. 19. 20. καὶ τοῦτο [ὅταν ἴδῃ] παντὸς τοῦ μετανοοῦντος [καρδίαν καθαρὰν c. v. (idque ita si viderit eius qui poenitentiam agit cor purum esse) ac. (quum eum qui poenitentiam agit cor suum — — purificare viderit), καὶ τοῦτο πάντως τοῦ μετανοοῦντος καθαρῶς L., cuius vitia Tischdf. non notavit.

καθαρᾷ καρδίᾳ, καὶ τὰ τέκνα σου καὶ ὁ οἶκός σου, καὶ πορεύου ἐν ταῖς ἐντολαῖς μου αἷς σοι ἐντέλλομαι. καὶ δυνήσεταί σου ἡ μετάνοια ἰσχυρὰ καὶ καθαρὰ εἶναι· καὶ ἐὰν ταύτας φυλάξῃς μετὰ τοῦ οἴκου σου, ἀποστήσεται πᾶσα θλῖψις ἀπὸ σοῦ· καὶ ἀπὸ πάντων δέ, φησίν, ἀποστήσεται θλῖψις, ὅσοι ἂν ταῖς ἐντολαῖς μου ταύταις πορευθῶσιν.

Παραβολὴ η΄.

I. *Ἔδειξέ μοι ἰτέαν μεγάλην σκεπάζουσαν πεδία καὶ ὄρη, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἰτέας πάντες ἐληλύθασιν οἱ κεκλημένοι τῷ ὀνόματι κυρίου. εἱστήκει δὲ ἄγγελος τοῦ κυρίου ἔνδοξος λίαν ὑψηλὸς παρὰ τὴν ἰτέαν, δρέπανον ἔχων μέγα, καὶ ἔκοπτε κλάδους ἀπὸ τῆς ἰτέας καὶ ἐπεδίδου τῷ λαῷ τῷ σκεπαζομένῳ ὑπὸ τῆς ἰτέας· μικρὰ δὲ ῥαβδία ἐπεδίδου αὐτοῖς, ὡσεὶ πηχυαῖα. μετὰ δὲ τὸ πάντας λαβεῖν τὰ ῥαβδία ἔθηκε τὸ δρέπανον ὁ ἄγγελος, καὶ τὸ δένδρον ἐκεῖνο ὑγιὲς ἦν οἷον καὶ ἑωράκειν αὐτό. ἐθαύμαζον δὲ ἐγὼ ἐν ἐμαυτῷ λέγων Πῶς, τοσούτων κλάδων κεκομμένων, τὸ δένδρον ὑγιές ἐστι; λέγει μοι ὁ ποιμήν Μὴ θαύμαζε εἰ τὸ δένδρον ὑγιὲς ἔμεινε, τοσούτων κλάδων κοπέντων. [ἀλλ᾽ ἀνάμεινον]· ἀφ᾽ ἧς δέ, φησί, πάντα ἴδῃς, καὶ δηλωθήσεταί σοι τὸ τί ἔστιν. ὁ ἄγγελος ὁ ἐπιδεδωκὼς τῷ λαῷ τὰς ῥάβδους πάλιν ἀπῄτει ἀπ᾽ αὐτῶν· καὶ καθὼς ἔλαβον, οὕτω καὶ ἐκαλοῦντο πρὸς αὐτόν, καὶ εἷς ἕκαστος αὐτῶν ἀπεδίδου τὰς ῥάβδους. ἐλάμβανε δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ κυρίου καὶ*

Sim. VII. 2. *ἐν ταῖς ἐντολαῖς μου* c. ae., in mandatis eius v., in mandatis p., *ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου* L. 6. *ἂν*. L. *ἐν*. ita ed. pr. et Tischdf.

Sim. VIII, I. 8. *Παραβολὴ η΄.* c. v. p., similitudo nona ae., plane om. L. 21. *ἀλλ᾽ ἀνάμεινον* c. v. (sed expecta) p. (expecta igitur). ae. (sed mane), om. L. 27—p. 102, 8. duodecim genera (cf. c. IV—X). *παρά τινων ἐλάμβανε τὰς ῥάβδους ξηρὰς καὶ βεβρωμένας ὡς ὑπὸ σητόσ.* primum genus, apostatae et proditores nominis Christiani. secundum genus, quorum virgae aridae, sed non tactae a tinea, haeretici. tertium genus, quorum virgae semiaridae, dubii, si etiam scissae, praeterea rixosi sunt. huius generis duae species discernuntur c. I. VII, comprehenduntur

κατενόει αὐτάς. παρά τινων ἐλάμβανε τὰς ῥάβδους ξηρὰς καὶ βεβρωμένας ὡς ὑπὸ σητός. ἐκέλευσεν ὁ ἄγγελος τοὺς τὰς τοιαύτας ῥάβδους ἐπιδεδωκότας χωρὶς ἵστασθαι· ἕτεροι δὲ ἐπεδίδοσαν ξηράς, ἀλλ᾽ οὐκ ἦσαν βεβρωμέναι ὑπὸ σητός· καὶ τούτους ἐκέλευσε χωρὶς ἵστασθαι. ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν ἡμιξήρους· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο. ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν τὰς ῥάβδους αὐτῶν ἡμιξήρους καὶ σχισμὰς ἐχούσας· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο. [ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν τὰς ῥάβδους αὐτῶν χλωρὰς καὶ σχισμὰς ἐχούσας· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο]. ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν τὰς ῥάβδους ἥμισυ ξηρὸν καὶ τὸ ἥμισυ χλωρόν· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο. ἕτεροι δὲ προσέφερον τὰς ῥάβδους αὐτῶν, τὰ δύο μέρη τῆς ῥάβδου χλωρά, τὸ δὲ τρίτον ξηρόν· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο. ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν τὰ δύο μέρη ξηρά, τὸ δὲ τρίτον χλωρόν· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο. ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν τὰς ῥάβδους αὐτῶν παρὰ μικρὸν ὅλας χλωράς, ἐλάχιστον δὲ τῶν ῥάβδων αὐτῶν ξηρὸν ἦν, αὐτὸ τὸ ἄκρον, σχισμὰς δὲ εἶχον ἐν αὐταῖς· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο. ἑτέρων δὲ ἦν ἐλάχιστον χλωρόν, τὰ δὲ λοιπὰ τῶν ῥάβδων ξηρά· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο. ἕτεροι δὲ ἤρχοντο τὰς ῥάβδους χλωρὰς φέροντες, ὡς ἔλαβον παρὰ τοῦ ἀγγέλου· τὸ δὲ πλεῖον μέρος τοῦ ὄχλου τοιαύτας ῥάβδους ἐπεδίδουν. ὁ δὲ ἄγγελος ἐπὶ τούτοις ἐχάρη λίαν· καὶ οὗτοι χωρὶς

c. IV. quartum genus, quorum virgae virides, sed scissae, boni quidem, sed de principatu vel honore rixantes. quintum genus, quorum virgae dimidiae aridae, dimidiae virides, negotiis huius seculi occupati. sextum genus, quorum virgae duas partes virides, unam aridam praebebant, fideles quidem, sed propter divitias in ethnicorum vitam delapsi. septimum genus, quorum virgae duas partes aridas, unam viridem ostendunt, illi erunt, qui hac ratione prorsus perduntur (c. IX, p. 110, 24 sq.). octavum genus, quorum virgae praeter extremam partem virides, sed scissae, boni et fideles, quamvis non sine quibusdam maculis. nonum genus, quorum virgae praeter extremam partem aridae, fideles quidem, sed sine operibus legis divinae. decimum genus, qui virgas virides quales acceperant reddunt, maxima fidelium pars. undecimum genus, qui virgas non modo virides, sed etiam cum pampinis reddunt, qui propter legem seu religionem vexabantur. duodecimum genus, qui virgas suas virides, cum pampinis et cum fructibus reddunt, qui propter legem seu religionem passi sunt, martyres christiani (cf. c. III, p. 104, 13 sq.). haec duodecim genera quodam modo respondent duodecim gentibus Sim. IX.

Sim. VIII, I. 8—10. uncinis inclusa c. p. (alii porrigebant virgas suas virides scissuras habentes, et hi segregabantur). ac. (et porrigebant alii virgas suas virides et scissuras habentes, et ii quoque seorsim steterunt), om. L. v.

ἵσταντο. [ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν τὰς ῥάβδους αὐτῶν χλωρὰς καὶ παραφυάδας ἐχούσας· καὶ οὗτοι χωρὶς ἵσταντο, καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ ἄγγελος λίαν ἐχάρη]. ἕτεροι δὲ ἐπεδίδουν τὰς ῥάβδους αὐτῶν χλωρὰς καὶ παραφυάδας ἐχούσας, αἱ δὲ παραφυάδες αὐτῶν ὡσεὶ καρπόν τινα εἶχον. καὶ λίαν ἱλαροὶ ἦσαν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, ὧν αἱ ῥάβδοι τοιαῦται εὑρέθησαν. καὶ ὁ ἄγγελος ἐπὶ τούτοις ἠγαλλιᾶτο, καὶ ὁ ποιμὴν λίαν ἱλαρὸς ἦν ἐπὶ τούτοις. II. *ἐκέλευσε δὲ ὁ ἄγγελος κυρίου στεφάνους ἐνεχθῆναι. καὶ ἠνέχθησαν στέφανοι ὡσεὶ ἐκ φοινίκων γεγονότες, καὶ ἐστεφάνωσε τοὺς ἄνδρας τοὺς ἐπιδεδωκότας τὰς ῥάβδους τὰς ἐχούσας τὰς παραφυάδας καὶ καρπόν τινα καὶ ἀπέλυσεν αὐτοὺς εἰς τὸν πύργον. καὶ τοὺς ἄλλους δὲ ἀπέστειλεν εἰς τὸν πύργον, τοὺς τὰς ῥάβδους τὰς χλωρὰς ἐπιδεδωκότας καὶ παραφυάδας ἐχούσας, καρπὸν δὲ μὴ ἐχούσας τὰς παραφυάδας, δοὺς αὐτοῖς σφαγῖδας. ἱματισμὸν δὲ τὸν αὐτὸν πάντες εἶχον λευκὸν ὡσεὶ χιόνα, οἱ πορευόμενοι εἰς τὸν πύργον. καὶ τοὺς τὰς ῥάβδους ἐπιδεδωκότας χλωρὰς ὡς ἔλαβον ἀπέλυσε, δοὺς αὐτοῖς ἱματισμὸν καὶ σφραγῖδας. μετὰ τὸ ταῦτα τελέσαι τὸν ἄγγελον λέγει τῷ ποιμένι Ἐγὼ ὑπάγω· σὺ δὲ τούτους ἀπολύσεις εἰς*

Sim. VIII, I. 1—3. uncinis inclusa c. p. (alii quoque adtulerunt virgas virides pampinos habentes, et hi seorsim positi sunt, et in his ille angelus gaudebat) v. (alii afferebant virgas suas virides et pampinos habentes, et hi seorsum statuebantur. et hos quoque nuntius ille magna cum hilaritate excipiebat) ae. (et porrigebant virgas suas totas virides adeoque germinantes; et ii quoque seorsum steterunt. et propter eos quoque valde laetatus est ille angelus bonus), om. L. 3—5. *ἕτεροι δέ ἐπεδίδουν — καρπόν τινα εἶχον.* cf. Num. XVIII, 8: *καὶ ἰδοὺ ἐβλάστησεν ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν εἰς οἶκον Λευὶ καὶ ἐξήνεγκε βλαστὸν καὶ ἐξήνθησεν ἄνθη καὶ ἐβλάστησε κάρυα.* Clementis Rom. epi. I, 43 *καὶ εὑρέθη ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν οὐ μόνον βεβλαστηκυῖα, ἀλλὰ καὶ καρπὸν ἔχουσα.*

Sim. VIII, II. 8. 9. *ἐκέλευσεν δὲ ὁ ἄγγελος κυρίου στεφάνους ἐνεχθῆναι.* 4 Esr. II, 43: et singulis eorum capitibus imponebat (cod. Turicensis: inponebant) coronas. 46. 47: et dixi ad angelum: Ille iuvenis quis est, qui eis coronas imponit et palmas in manus tradit? et respondens dixit mihi: Ipse est filius Dei quem in saeculo confessi sunt. Origenes Hom. I, 5 in Ezech. (Opp. III, 358): scriptum est in quodam libro, quia salignam omnes credentes accipiant coronam. 15. 16. *καρπὸν δὲ μὴ ἐχούσας, τὰς παραφυάδας δοὺς αὐτοῖς σφραγῖδας* mirum in modum ed. pr. et Tischendorfius. 16. 17. *ἱματισμὸν δὲ — — χιόνα.* 4 Esr. II, 40: recipe, Sion, numerum tuum et conclude candidatos tuos, qui legem Domini compleverunt. 20. *λέγει* c. verss., *λέγω* L.

τὰ τείχη, καθὼς ἄξιός ἐστί τις κατοικεῖν. κατανόησον δὲ τὰς ῥάβδους αὐτῶν ἐπιμελῶς, καὶ οὕτως ἀπόλυσον· ἐπιμελῶς δὲ κατανόησον. βλέπε, μή τίς σε παρέλθῃ, φησίν. ἐὰν δέ τίς σε παρέλθῃ, ἐγὼ αὐτοὺς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον δοκιμάσω. ταῦτα εἰπὼν τῷ ποιμένι ἀπῆλθε. καὶ μετὰ τὸ ἀπελθεῖν τὸν ἄγγελον λέγει μοι ὁ ποιμήν. Λάβωμεν πάντων τὰς ῥάβδους καὶ φυτεύσωμεν αὐτάς, εἴ τινες ἐξ αὐτῶν δυνήσονται ζῆσαι. λέγω αὐτῷ Κύριε, τὰ ξηρὰ ταῦτα πῶς δύνανται ζῆσαι; ἀποκριθείς μοι λέγει Τὸ δένδρον τοῦτο ἰτέα ἐστὶ καὶ φιλόζωον τὸ γένος· ἐὰν οὖν φυτευθῶσι καὶ μικρὰν ἰκμάδα λαμβάνωσιν αἱ ῥάβδοι, ζήσονται πολλαὶ ἐξ αὐτῶν. εἶτα δὲ πειράσωμεν καὶ ὕδωρ αὐταῖς παραχέειν. ἐάν τις αὐτῶν δυνηθῇ ζῆσαι, συγχαρήσομαι αὐταῖς, ἐὰν δὲ μὴ ζήσῃ, οὐχ εὑρεθήσομαι ἐγὼ ἀμελής. ἐκέλευσε δέ μοι ὁ ποιμὴν καλέσαι, καθώς τις αὐτῶν ἐστάθη. ἦλθον τάγματα τάγματα καὶ ἐπεδίδουν τὰς ῥάβδους τῷ ποιμένι. ἐλάμβανε δὲ ὁ ποιμὴν τὰς ῥάβδους καὶ κατὰ τάγματα ἐφύτευσεν αὐτὰς καὶ μετὰ τὸ φυτεῦσαι ὕδωρ αὐταῖς πολὺ παρέχεεν, ὥστε ἀπὸ τοῦ ὕδατος μὴ φαίνεσθαι τὰς ῥάβδους. καὶ μετὰ τὸ ποτίσαι αὐτὸν τὰς ῥάβδους λέγει μοι ["Αγωμεν] καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπανέλθωμεν καὶ ἐπισκεψώμεθα τὰς ῥάβδους πάσας· ὁ γὰρ κτίσας τὸ δένδρον τοῦτο θέλει πάντας ζῆν τοὺς λαβόντας ἐκ τοῦ δένδρου τούτου κλάδους. ἐλπίζω δὲ κἀγὼ ὅτι λαβόντα τὰ ῥαβδία ταῦτα ἰκμάδα καὶ ποτισθέντα ὕδατι ζήσονται τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῶν.

III. Λέγω αὐτῷ Κύριε, τὸ δένδρον τοῦτο γνώρισόν μοι τί ἐστιν· ἀποροῦμαι γὰρ περὶ αὐτοῦ, ὅτι τοσούτων κλάδων κοπέντων ὑγιές ἐστι τὸ δένδρον, καὶ οὐδὲν φαίνεται κεκομμένον ἀπ' αὐτοῦ· ἐν τούτῳ οὖν ἀποροῦμαι. Ἄκουε, φησί· τὸ δένδρον τοῦτο τὸ μέγα τὸ σκεπάζον πεδία καὶ ὄρη καὶ πᾶσαν τὴν γῆν νόμος θεοῦ ἐστὶν ὁ δοθεὶς εἰς ὅλον τὸν κόσμον· ὁ δὲ νόμος οὗτος υἱὸς θεοῦ

Sim. VIII, II. 21. ["Αγωμεν] notavit quidem, nonnihil deesse, sed (cf. Sim. VI, 1 p. 92, 19. 20. Sim. IX, 7) c. verss., om. L., Tischdf. editio princeps. nihil supplevit. rectum iam coniecit

ἐστὶ κηρυχθεὶς εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς· οἱ δὲ ὑπὸ τὴν σκέπην λαοὶ ὄντες οἱ ἀκούσαντες τοῦ κηρύγματος καὶ πιστεύσαντες εἰς αὐτόν· ὁ δὲ ἄγγελος ὁ μέγας καὶ ἔνδοξος Μιχαὴλ ὁ ἔχων τὴν ἐξουσίαν τούτου τοῦ λαοῦ καὶ διακυβερνῶν αὐτούς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ διδοὺς αὐτοῖς τὸν νόμον εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστευόντων· ἐπισκέπτεται οὖν αὐτοὺς οἷς ἔδωκεν, εἰ ἄρα τετηρήκασιν αὐτόν. βλέπεις δὲ ἑνὸς ἑκάστου τὰς ῥάβδους· αἱ γὰρ ῥάβδοι ὁ νόμος ἐστί. βλέπεις οὖν πολλὰς ῥάβδους ἠχρειωμένας, γνώσῃ δὲ αὐτοὺς πάντας, τοὺς μὴ τηρήσαντας τὸν νόμον, καὶ ὄψει ἑνὸς ἑκάστου τὴν κατοικίαν. λέγω αὐτῷ· Κύριε, διὰ τί οὓς μὲν ἀπέλυσεν εἰς τὸν πύργον, οὓς δὲ σοὶ κατέλειψεν; Ὅσοι, φησί, παρέβησαν τὸν νόμον ὃν ἔλαβον παρ᾽ αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐμὴν ἐξουσίαν κατέλιπεν αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν· ὅσοι δὲ ἤδη εὐηρέστησαν τῷ νόμῳ καὶ τετηρήκασιν αὐτόν, ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐξουσίαν ἔχει αὐτούς. Τίνες οὖν, φημί, κύριε, εἰσὶν οἱ ἐστεφανωμένοι καὶ εἰς τὸν πύργον ὑπάγοντες; Οὗτοί εἰσιν οἱ ὑπὲρ τοῦ νόμου παθόντες· οἱ δὲ ἕτεροι καὶ αὐτοὶ χλωρὰς τὰς ῥάβδους ἐπιδεδωκότες καὶ παραφυάδας ἐχούσας, καρπὸν δὲ μὴ ἐχούσας οἱ ὑπὲρ τοῦ νόμου θλιβέντες, μὴ παθόντες δὲ μηδὲ ἀρνησάμενοι τὸν νόμον αὐτῶν· οἱ δὲ χλωρὰς ἐπιδεδωκότες οἵας ἔλαβον, σεμνοὶ καὶ δίκαιοι καὶ λίαν πορευθέντες ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ καὶ τὰς ἐντολὰς κυρίου πεφυλακότες. τὰ δὲ λοιπὰ γνώσῃ, ὅταν κατανοήσω τὰς ῥάβδους ταύτας τὰς πεφυτευμένας καὶ πεποτισμένας.

IV. *Καὶ μετὰ ἡμέρας ὀλίγας ἤλθομεν εἰς τὸν τόπον, καὶ ἐκάθισεν ὁ ποιμὴν εἰς τὸν τόπον τοῦ ἀγγέλου, κἀγὼ παρεστάθην αὐτῷ. καὶ λέγει μοι· Περίζωσαι ὠμό-*

Sim. VIII, III. 3—5. ὁ δὲ ἄγγελος—διακυβερνῶν. Origenes Tom. in Matth. XIV, 21 (Opp. III, 644: εἰ δὲ χρὴ τολμήσαντα καὶ ἀπό τινος φερομένης μὲν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ (cod. reg. ἐν ταῖς ἐκκλησίαις) γραφῆς, οὐ παρὰ πᾶσι δὲ ὁμολογουμένης εἶναι θείας τὸ τοιοῦτον παραμυθήσασθαι, ληφθείη ἂν ἀπὸ τοῦ Ποιμένος περί τινων ἅμα μὲν τῷ πιστεύειν ὑπὸ τῷ Μιχαὴλ γινομένων, δια δὲ φιληδονίαν ἀποπιπτόντων ἐκείνου καὶ γινομένων ὑπὸ τὸν τῆς τρυφῆς, εἶτα ὑπὸ τὸν τῆς τιμωρίας, μεθ᾽ ὃν ὑπὸ τὸν τῆς μετανοίας. 5. αὐτούς c. verss. (eos), om. L. 7. αὐτούς c. verss., αὐτός L.

λινον ἐκ σάκκου γεγονὸς καθαρόν. ἰδὼν δέ με περιεζωσμένον καὶ ἕτοιμον ὄντα τοῦ διακονεῖν αὐτῷ, Κάλει, φησί, τοὺς ἄνδρας, ὧν εἰσὶν αἱ ῥάβδοι πεφυτευμέναι κατὰ τὸ τάγμα, ὥς τις ἔδωκε τὰς ῥάβδους. καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸ πεδίον καὶ ἐκάλεσα πάντας, καὶ ἔστησαν πάντα τὰ τάγματα. λέγει αὐτοῖς Ἕκαστος τὰς ἰδίας ῥάβδους ἐκτιλάτω καὶ φερέτω πρός με. πρῶτοι ἐπέδωκαν οἱ τὰς ξηρὰς καὶ κεκομμένας ἐσχηκότες, καὶ ὅτι οὕτως εὑρέθησαν ξηραὶ καὶ κεκομμέναι, ἐκέλευσεν αὐτοὺς χωρὶς σταθῆναι. εἶτα ἐπέδωκαν οἱ τὰς ξηρὰς καὶ μὴ κεκομμένας ἔχοντες. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐπέδωκαν τὰς ῥάβδους χλωράς, τινὲς δὲ ξηρὰς καὶ κεκομμένας ὡς ὑπὸ σητός. τοὺς ἐπιδεδωκότας οὖν χλωρὰς ἐκέλευσε χωρὶς σταθῆναι, τοὺς δὲ ξηρὰς καὶ κεκομμένας ἐπιδεδωκότας ἐκέλευσε μετὰ τῶν πρώτων σταθῆναι. εἶτα ἐπέδωκαν οἱ τὰς ἡμιξήρους καὶ σχισμὰς ἐχούσας. καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν χλωρὰς ἐπέδωκαν καὶ μὴ ἐχούσας σχισμάς· τινὲς δὲ χλωρὰς καὶ παραφυάδας ἐχούσας, καὶ εἰς τὰς παραφυάδας καρπούς, οἵους εἶχον οἱ εἰς τὸν πύργον πορευθέντες ἐστεφανωμένοι· τινὲς δὲ ἐπέδωκαν ξηρὰς καὶ βεβρωμένας, τινὲς δὲ ξηρὰς καὶ ἀβρώτους, τινὲς δὲ οἷαι ἦσαν ἡμίξηροι καὶ σχισμὰς ἔχουσαι. ἐκέλευσεν αὐτοὺς ἕνα ἕκαστον χωρὶς στῆναι. τοὺς μὲν πρὸς τὰ ἴδια τάγματα, τοὺς δὲ χωρίς.

V. εἶτα ἐπεδίδουν οἱ τὰς ῥάβδους χλωρὰς μὲν ἔχοντες, σχισμὰς δὲ ἐχούσας· οὗτοι πάντες χλωρὰς ἐπέδωκαν καὶ ἔστησαν εἰς τὸ ἴδιον τάγμα. ἐχάρη δὲ ὁ ποιμὴν ἐπὶ τούτοις, ὅτι πάντες ἠλλοιώθησαν καὶ ἀπέθεντο τὰς σχισμὰς αὐτῶν. ἐπέδωκαν δὲ καὶ οἱ τὸ ἥμισυ χλωρόν,

Sim. VIII, IV. 4. ὥς τις c. verss., ὅστις L. quem ed. pr. et Tischdf. non emendaverunt. 6. Ἕκαστος. hoc loco exit alterum codicis Lipsiensis folium. sequentia in apographo servata sunt. — φερέτω c. verss. et Tischdf., φ[ησά]τω L. Ang. 8. ὅτι οὕτως. L. οἱ (superscr. αἱ) οὕτως. — ὡς αὗται Tischdf., et quorum putridae et aridae repertae sunt virgae v.; et quae (et quia?) putridae et aridae repertae sunt virgae eorum Vat.; sicut antea non inventae sunt aridae et comestae *ae*., om. p. 9. σταθῆναι c. L. (in cuius apographo στῆναι, superscripto σταθῆναι), στῆναι Tischdf. 12. σητός L. σητόν. 12. 13. ἐπιδεδωκότας. L. ἐπιδεδοκότας. 15. σταθῆναι. ed. pr. et Tischendorfio nonnihil deesse videbatur, sed nihil deesse versiones docent. cf. quae ad c. I. p. 100, 27 sq. notavimus. 23. ἴδια τάγματα c. v. ae. Tischdf., ἰνδιατάγματα, super ιν notato ἐν, L.

τὸ δὲ ἥμισυ ξηρὸν ἔχοντες· τινῶν οὖν εὑρέθησαν αἱ ῥάβδοι ὁλοτελῶς χλωραί, τινῶν ἡμίξηροι, τινῶν ξηραὶ καὶ βεβρωμέναι, τινῶν δὲ χλωραὶ καὶ παραφυάδας ἔχουσαι. οὗτοι πάντες ἀπελύθησαν ἕκαστος πρὸς τὸ τάγμα αὐτοῦ. εἶτα ἐπέδωκαν οἱ τὰ δύο μέρη χλωρὰ ἔχοντες, τὸ δὲ τρίτον ξηρόν. πολλοὶ ἐξ αὐτῶν χλωρὰς ἐπέδωκαν, πολλοὶ δὲ ἡμιξήρους, ἕτεροι δὲ ξηρὰς καὶ βεβρωμένας· οὗτοι πάντες ἔστησαν εἰς τὸ ἴδιον τάγμα. [εἶτα ἐπέδωκαν οἱ τὰ δύο μέρη ξηρὰ ἔχοντες, τὸ δὲ τρίτον χλωρόν. πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἡμιξήρους ἐπέδωκαν, ἕτεροι δὲ ξηρὰς καὶ βεβρωμένας, ἕτεροι δὲ ἡμιξήρους καὶ σχισμὰς ἐχούσας, ὀλίγοι δὲ χλωράς. οὗτοι πάντες ἔστησαν εἰς τὸ ἴδιον τάγμα]. ἐπέδωκαν δὲ οἱ τὰς ῥάβδους χλωρὰς ἐσχηκότες, ἐλάχιστον δὲ ξηρὰς καὶ σχισμὰς ἐχούσας. ἐκ τούτων τινὲς χλωρὰς ἐπέδωκαν, τινὲς δὲ χλωρὰς καὶ παραφυάδας ἐχούσας. ἀπῆλθον καὶ οὗτοι εἰς τὸ τάγμα αὐτῶν. εἶτα ἐπέδωκαν οἱ ἐλάχιστον ἔχοντες χλωρόν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη ξηρά· τούτων αἱ ῥάβδοι εὑρέ-

Sim. VIII, V. 2. *τινῶν ἡμίξηροι* c. L. v. p., om. ae. 2. 3. *τινῶν ξηραὶ καὶ βεβρωμέναι* c. L. p. ae., om. v. 7. *καὶ βεβρωμένας* c. L. p. ae., et *non* putridas v. 8—13. uncinis inclusa om. L., restitui e verss. *vulg.*: deinde porrigebant qui habuerant (Vat. habuerunt) in virgis suis duas partes aridas tertiamque (partem add. Vat.) viridem; multi quoque ex eis porrexerunt semiaridas, quidam vero aridas et putridas, alii autem semiaridas et scissuras habentes, pauci vero virides. hi igitur omnes constiterunt in suo quisque ordine. *pal.*: alii vero porrigebant virgas suas, qui duas partes aridas habuerunt, tertiam autem partem viridem. et multi ex his tradiderunt semiaridas, aliqui aridas et putres, aliqui semiaridas et scissuras minimas habentes; alii virides tradiderunt, et hi omnes steterunt in suo nomine. *aeth.*: et porrexerunt alii diversi virgas suas, quarum duae partes aridae, et tertia viridis. et multi ex iis quas dederunt dimidia parte aridae et scissuras habentes et comestae; et pauci quas dederunt virides totae. et omnes cum sociis suis steterunt. 13. 14. *ἐπέδωκαν δὲ οἱ τὰς ῥάβδους χλωρὰς ἐσχηκότες, ἐλάχιστον δὲ* (*ξηρὰς* addidi e p. ae.) *καὶ σχισμὰς ἐχούσας* L., deinde illi, qui virgas suas virides habebant, et minimum aridum et scissuras habentes p., et porrexerunt, quorum virgae virides et extrema pars arida et scissuras habens ae., om. v. 14—16. *ἐκ τούτων — ἐχούσας* c. L. p. (ex his aliqui virides dederunt; quidam autem ex eis virides pampinosque habentes obtulerunt) ae. (et inter hos alii porrexerunt virgas virides totas et etiam germinantes, aliarum autem dimidia pars arida et scissuram habens), om. v. 16. 17. *ἀπῆλθον δὲ καὶ οὗτοι εἰς τὸ τάγμα αὐτῶν* c. L. p. (et ut iussi sunt, ierunt unusquisque in suum agmen) ae. (et abierunt hi quoque omnes ad socios suos), om. v. 17—p. 107, 3. *εἶτα ἐπέδωκαν — χλωραὶ ὅλαι* c. L., deinde porrexerunt, qui tertium habuerant viride (qui minimum habebant viridem Vat.), reliquum vero aridum. horum virgae

θησαν τὸ πλεῖστον μέρος χλωραὶ καὶ παραφυάδας ἔχουσαι καὶ καρπὸν ἐν ταῖς παραφυάσι, καὶ ἕτεραι χλωραὶ ὅλαι. ἐπὶ ταύταις ταῖς ῥάβδοις ἐχάρη ὁ ποιμὴν λίαν, ὅτι οὕτως εὑρέθησαν. ἀπῆλθον δὲ οὗτοι ἕκαστος εἰς τὸ ἴδιον τάγμα.

VI. Μετὰ τὸ πάντων κατανοῆσαι τὰς ῥάβδους τὸν ποιμένα λέγει μοι Εἶπόν σοι ὅτι τὸ δένδρον τοῦτο φιλόζωόν ἐστι. βλέπεις, φησί, πόσοι μετενόησαν καὶ ἐσώθησαν. Βλέπω, φημί, κύριε. Ἵνα ἴδῃς, φησί, τὴν πολυευσπλαγχνίαν τοῦ κυρίου ὅτι μεγάλη καὶ ἔνδοξός ἐστι, καὶ ἔδωκε πνεῦμα τοῖς ἀξίοις οὖσι μετανοίας. Τί οὗτοι οὖν, φημί, κύριε, πάντες οὐ μετενόησαν; Ὧν εἶδε, φησί, τὴν καρδίαν μέλλουσαν καθαρὰν γενέσθαι καὶ δουλεύειν αὐτῷ, ἐξ ὅλης καρδίας τούτοις ἔδωκε τὴν μετάνοιαν· ὧν δὲ εἶδε τὴν δολιότητα καὶ πονηρίαν, μελλόντων ἐν ὑποκρίσει μετανοεῖν. ἐκείνοις οὐκ ἔδωκε μετάνοιαν, μήποτε πάλιν βεβηλώσωσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. λέγω αὐτῷ Κύριε, νῦν οὖν μοι δήλωσον τοὺς τὰς ῥάβδους ἐπιδεδωκότας, ποταπός τις αὐτῶν ἐστί, καὶ τὴν τούτων κατοικίαν, ἵνα ἀκούσαντες οἱ πιστεύσαντες καὶ εἰληφότες τὴν σφραγῖδα καὶ τεθλακότες αὐτὴν καὶ μὴ τηρήσαντες ὑγιῆ, ἐπιγνόντες τὰ ἑαυτῶν ἔργα μετανοήσωσι λαβόντες ὑπὸ σοῦ σφραγῖδα καὶ δοξάσωσι τὸν κύριον, ὅτι εὐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἀπέστειλέ σε τοῦ ἀνακαινίσαι τὰ πνεύματα αὐτῶν.

maiori ex parte inventae sunt virides, ramusculos habentes et in eis ramusculis fructum, et reliquae virides totae *v.*; hi autem qui in virgis suis minimum viridum, reliquum aridum habuerunt, horum virgae maior pars inventae suut virides ramosque habere et in ramulis fructum. et caeterorum virgae totae virides inventae sunt *p.*; et deinceps porrexerunt, quarum extrema pars viridis, et reliquum totum aridum. et inter virgas eorum omnium plurimae inventae sunt virides et insuper germinantes et fructum inter folia habentes; et aliae virides inventae sunt totae *ae*.

Sim. VIII, V. 4. *λίαν* c. ae., ille v. (p.), hic Vat.; in L., cuius apographum non satis perspicuum est, est fere *μενείς* sec. Tischdf., *μενεῖς* sec. Anger. . *μνησθείς* ad edendum tradidit Simonides, fortasse *ἐκεῖνος*, fortasse *ἀνεθεὶς* scriptum erat.

VI. 12. 13. *Τί οὗτοι οὖν, φημί, κύριε, πάντες οὐ μετενόησαν;* c. L. (ubi *οἱ* non cum Tischdf. in *εἰ*, sed in *τί* emendandum erit), quare ergo, Domine, inquam (inquam om. v.), non omnes egerunt poenitentiam? v. p., quomodo, domine, poenitentiam egere omnes? ae. 20. *ἐστίν*. L. *ἐστί*. 22. *ἐπιγνόντες* c. Tischdf., *ἐπιγνῶντες* L.

Ἄκουε, φησίν· ὧν αἱ ῥάβδοι ξηραὶ καὶ βεβρωμέναι ὑπὸ σητὸς εὑρέθησαν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀπόσταται καὶ προδόται τῆς ἐκκλησίας καὶ βλασφημήσαντες ἐν ταῖς ἁμαρτίαις τὸν κύριον, ἔτι δὲ καὶ ἐπαισχυνθέντες τὸ ὄνομα κυρίου τὸ ἐπικληθὲν ἐπ' αὐτούς. οὗτοι οὖν εἰς τέλος ἀπώλοντο τῷ θεῷ. βλέπεις δὲ ὅτι οὐδὲ εἷς αὐτῶν μετενόησε, καίπερ ἀκούσαντες τὰ ῥήματα ἃ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἅ σοι ἐνετειλάμην· ἀπὸ τῶν τοιούτων ἡ ζωὴ ἀπέστη. οἱ δὲ τὰς ξηρὰς καὶ ἀσήπτους ἐπιδεδωκότες, καὶ οὗτοι ἐγγὺς αὐτῶν· ἦσαν γὰρ ὑποκριταὶ καὶ διδαχὰς ξένας εἰσφέροντες καὶ ἐκστρέφοντες τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ, μάλιστα δὲ τοὺς ἡμαρτηκότας, μὴ ἀφιέντες μετανοεῖν αὐτοὺς, ἀλλὰ ταῖς διδαχαῖς ταῖς μωραῖς πείθοντες αὐτούς. οὗτοι οὖν ἔχουσιν ἐλπίδα τοῦ μετανοῆσαι. βλέπεις δὲ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ μετα[νε]νοηκότας, ἀφ' ἧς ἐλάλησα αὐτοῖς· καὶ ἔτι μετανοήσουσιν. ὅσοι δὲ οὐ μετανοήσουσιν, ἀπώλεσαν τὴν ζωὴν αὐτῶν· ὅσοι δὲ μετενόησαν ἐξ αὐτῶν, ἀγαθοὶ ἐγένοντο, καὶ ἐγένετο ἡ κατοικία αὐτῶν εἰς τὰ τείχη τὰ πρῶτα· τινὲς δὲ καὶ εἰς τὸν πύργον ἀνέβησαν. βλέπεις οὖν, φησίν, ὅτι ἡ μετάνοια τὴν τῶν ἁμαρτωλῶν ζωὴν ἔχει, τὸ δὲ μὴ μετανοῆσαι θάνατον. VII. ὅσοι δὲ ἡμιξήρους ἐπέδωκαν καὶ ἐν αὐταῖς σχισμὰς εἶχον, ἄκουε καὶ περὶ αὐτῶν. ὅσων ἦσαν αἱ ῥάβδοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἡμίξηροι, δίψυχοί εἰσιν· οὔτε γὰρ ζῶσιν, οὔτε τεθνήκασιν. οἱ δὲ ἡμιξήρους ἔχοντες καὶ ἐν αὐταῖς σχισμάς, οὗτοι καὶ δίψυχοι καὶ κατάλαλοί εἰσιν, [ἀποῦσι λοιδορούμενοι] καὶ μηδέποτε εἰρηνεύοντες ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ διχοστατοῦντες πάντοτε. ἀλλὰ καὶ τούτοις, φησίν,

Sim. VIII, VI. 2. σητός c. Tischdf., σητάς L. 6—8. καίπερ ἀκούσαντες—ἐνετειλάμην c. v. (tametsi audierint mandata mea quae tu eis protulisti) p. (nam etsi audierint haec mandata mea quae eis ostensurus sum, nihil proficient) ae. (quum iis verba mea quae tibi mandavi nuntiaveris), καὶ παρακούσαντες (καίπερ ἀκ. bene coniecit ed. pr.) τὰ ῥήματα ἃ ἐλάλησεν αὐτοῖς, ἅ σοι ἐνετειλάμην L. 9. ἀσήπτους c. Tischdf., ἀσήπους L. 16. μετανοήσουσιν c. ed. pr., μετανοήσωσιν L. 20. τὴν c. verss., οἱ L.

VII. 23. 24. κατὰ τὸ αὐτὸ c. Tischdf., καθὰ τὸ αὐτόν L. 26. 27. εἰσίν, [ἀποῦσι λοιδορούμενοι] c. v. (de absentibus detrahentes) p. (de absentibus enim detrahebant) ae. (et calumniantur), εἰσί L. 27. μηδέποτε c. verss., μηδέ L.

ἐπίκειται μετάνοια. βλέπεις, φησί, τινὰς ἐξ αὐτῶν μετανενοηκότας. καὶ ἔτι, φησίν, ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἐλπὶς μετανοίας. καὶ ὅσοι, φησίν, ἐξ αὐτῶν μετανενοήκασι, τὴν κατοικίαν εἰς τὸν πύργον ἕξουσιν. ὅσοι δὲ ἐξ αὐτῶν βραδύτερον μετανενοήκασιν, εἰς τὰ τείχη κατοικήσουσιν. ὅσοι δὲ οὐ μετανοοῦσιν, ἀλλ' ἐμμένουσι ταῖς πράξεσιν αὐτῶν, θανάτῳ ἀποθανοῦνται. οἱ δὲ χλωρὰς ἐπιδεδωκότες τὰς ῥάβδους αὐτῶν καὶ σχισμὰς ἐχούσας, πάντοτε οὗτοι πιστοὶ καὶ ἀγαθοὶ ἐγένοντο, ἔχοντες δὲ ζῆλόν τινα ἐν ἀλλήλοις περὶ πρωτείων καὶ περὶ δόξης τινός· ἀλλὰ πάντες οὗτοι μωροί εἰσιν, ἐν ἀλλήλοις ἔχοντες ζῆλον περὶ πρωτείων. ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀκούσαντες τῶν ἐντολῶν μου, ἀγαθοὶ ὄντες, ἐκαθάρισαν ἑαυτοὺς καὶ μετενόησαν ταχύ. ἐγένετο οὖν ἡ κατοίκησις αὐτῶν εἰς τὸν πύργον. ἐὰν δέ τις πάλιν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν διχοστασίαν, ἐκβληθήσεται ἀπὸ τοῦ πύργου καὶ ἀπολέσει τὴν ζωὴν αὐτοῦ. ἡ ζωὴ πάντων ἐστὶ τῶν τὰς ἐντολὰς τοῦ κυρίου φυλασσόντων· ἐν ταῖς ἐντολαῖς δὲ περὶ πρωτείων ἢ περὶ δόξης τινὸς οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ περὶ μακροθυμίας καὶ περὶ ταπεινοφροσύνης ἀνδρός. ἐν τοῖς τοιούτοις οὖν ἡ ζωὴ τοῦ κυρίου, ἐν τοῖς διχοστάταις δὲ καὶ παρανόμοις θάνατος. VIII. οἱ δὲ ἐπιδεδωκότες τὰς ῥάβδους ἥμισυ μὲν χλωράς, ἥμισυ δὲ ξηράς, οὗτοί εἰσιν οἱ ἐν ταῖς πραγματείαις ἐμπεφυρμένοι καὶ μὴ κολλώμενοι τοῖς ἁγίοις. διὰ τοῦτο τὸ ἥμισυ αὐτῶν ζῇ, τὸ δὲ ἥμισυ νεκρόν ἐστι. πολλοὶ οὖν ἀκούσαντές μου τῶν ἐντολῶν μετενόησαν. ὅσοι γοῦν μετενόησαν, ἡ κατοικία αὐτῶν εἰς τὸν πύργον. τινὲς δὲ αὐτῶν εἰς τέλος ἀπέστησαν. οὗτοι οὖν μετάνοιαν οὐκ ἔχουσιν· διὰ γὰρ τὰς πραγματείας αὐτῶν ἐβλασφήμησαν τὸν κύριον καὶ ἀπηρ-

Sim. VIII, VII. ἐν αὐτοῖς c. ed. pr. et Tischdf., ἐν ἑαυτοῖς L. 9. δέ c. verss., om. L. 12. [ζῆλον] c. v. (aemulationem) p. ae. (invidias), om. L. 13. ἐκαθάρισαν. L. ἐκαθάρησαν. 16. ἐκβληθήσεται c. verss., ἐκβληθήσονται L. 18. ἐν ταῖς ἐντολαῖς δέ. textum mancum esse notavit, sed non intellexit neque versiones contulit Tischendorfius, secutus ed. pr. 20. ταπεινοφροσύνης. L. quidem ταπεινοφρονήσεως (ita Tischdf.), sed correctum e ταπεινοφροσύνης (cf. Anger.). 21. διχοστάταις. L. διχοστάτοις.

VIII. 24. ἐμπεφυρμένοι c. ed. pr. et Tischdf., ἐκπεφυρμένοι L. 27. ὅσοι c. ae., ὅσον L.

νήσαντο λοιπόν. ἀπώλεσαν οὖν τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τὴν πονηρίαν ἣν ἔπραξαν. πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδιψύχησαν. οὗτοι ἔτι ἔχουσι μετάνοιαν, ἐὰν ταχὺ μετανοήσωσι, καὶ ἔσται αὐτῶν ἡ κατοικία εἰς τὸν πύργον· ἐὰν δὲ βραδύτερον μετανοήσωσι, κατοικήσουσιν εἰς τὰ τείχη· ἐὰν δὲ μὴ μετανοήσωσι, καὶ αὐτοὶ ἀπώλεσαν τὴν ζωὴν αὐτῶν. οἱ δὲ τὰ δύο μέρη ξηρά, τὸ δὲ τρίτον χλωρὸν ἐπιδεδωκότες, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀρνησάμενοι ποικίλαις ἀρνήσεσι. πολλοὶ οὖν μετενόησαν, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδιψύχησαν καὶ ἐδιχοστάτησαν. τούτοις οὖν ἔστι μετάνοια, ἐὰν ταχὺ μετανοήσωσι καὶ μὴ ἐπιμείνωσι ταῖς ἡδοναῖς αὐτῶν· ἐὰν δὲ ἐπιμείνωσι ταῖς πράξεσιν αὐτῶν, καὶ οὗτοι θάνατον ἑαυτοῖς κατεργάζονται. IX. οἱ δὲ ἐπιδεδωκότες τὰς ῥάβδους, τὰ μὲν δύο μέρη ξηρά, τὸ δὲ τρίτον χλωρόν, οὗτοί εἰσι πιστοὶ μὲν γεγονότες, πλουτήσαντες δὲ καὶ γενόμενοι ἔνδοξοι παρὰ τοῖς ἔθνεσιν ὑπερηφανίαν μεγάλην ἐνεδύσαντο καὶ ὑψηλόφρονες ἐγένοντο καὶ κατέλιπον τὴν ἀλήθειαν καὶ οὐκ ἐκολλήθησαν τοῖς δικαίοις, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἐθνῶν συνέζησαν, καὶ αὕτη ἡ ὁδὸς ἡδυτέρα αὐτοῖς ἐγένετο· ἀπὸ δὲ τοῦ θεοῦ οὐκ ἀπέστησαν, ἀλλ' ἐνέμειναν τῇ πίστει, μὴ ἐργαζόμενοι τὰ ἔργα τῆς πίστεως. πολλοὶ οὖν ἐξ αὐτῶν μετενόησαν, καὶ ἐγένετο ἡ κατοίκησις αὐτῶν ἐν τῷ πύργῳ. ἕτεροι δὲ εἰς τέλος μετὰ τῶν ἐθνῶν συζῶντες καὶ φθειρόμενοι ταῖς κενοδοξίαις τῶν ἐθνῶν [ἀπὸ θεοῦ ἀπέστησαν ταῖς πράξεσι καὶ τοῖς ἔργοις δουλεύοντες τῶν ἐθνῶν]. οὗτοι μετὰ τῶν ἐθνῶν ἐλογίσθησαν. ἕτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδιψύχησαν μὴ ἐλπίζοντες σωθῆναι διὰ τὰς πράξεις ἃς ἔπραξαν· ἕτεροι δὲ ἐδιψύχησαν καὶ σχίσματα ἐν ἑαυτοῖς ἐποίησαν· τούτοις οὖν τοῖς διψυχήσασι διὰ τὰς πράξεις

Sim. VIII, VIII. 1. λοιπόν L., sed superscripto compendio quod λοιποῦ significare videtur Angero. versiones hoc voc. non reddiderunt, fortasse αὐτόν legendum est.

IX. 15. 16. πλουτήσαντες. L. πλουτίσαντες. 21. ἐνέμειναν c. verss., ἔμειναν L. 25. 26. uncinis inclusa c. v. (a deo defecerunt, nationum facinoribus et operibus servientes) ae. (a deo destiterunt, gentium factis operibusque servientes) ae. (et dominum dereliquerunt et opera gentium fecerunt), ἐδιψύχησαν μὴ ἐλπίζοντες σωθῆναι διὰ τὰς πράξεις τῶν ἐθνῶν L.

αὐτῶν μετάνοια ἔτι ἔστιν· ἀλλ' ἡ μετάνοια αὐτῶν ταχινὴ ὀφείλει εἶναι, ἵνα ἡ κατοικία αὐτῶν γένηται εἰς τὸν πύργον· τῶν δὲ μὴ μετανοούντων, ἀλλ' ἐπιμενόντων ταῖς ἡδοναῖς ὁ ϑάνατος ἐγγύς. X. οἱ δὲ τὰς ῥάβδους ἐπιδεδωκότες χλωράς, αὐτὰ δὲ τὰ ἄκρα ξηρὰ καὶ σχισμὰς ἔχοντα, οὗτοι πάντοτε ἀγαϑοὶ καὶ πιστοὶ καὶ ἔνδοξοι παρὰ τῷ ϑεῷ ἐγένοντο, ἐλάχιστον δὲ [ἐξή]μαρτον διὰ μικρὰς ἐπιϑυμίας καὶ μικρὰ κατ' ἀλλήλων ἔχοντες· ἀλλ' ἀκούσαντές μου τῶν ῥημάτων τὸ πλεῖστον μέρος ταχὺ μετενόησαν, καὶ ἐγένετο ἡ κατοικία αὐτῶν εἰς τὸν πύργον. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐδιψύχησαν, τινὲς δὲ διψυχήσαντες διχοστασίαν μείζονα ἐποίησαν. ἐν τούτοις οὖν ἔνεστι μετανοίας ἐλπίς, ὅτι ἀγαϑοὶ πάντοτε ἐγένοντο· δυσκόλως δέ τις αὐτῶν ἀποϑανεῖται. οἱ δὲ τὰς ῥάβδους αὐτῶν ξηρὰς ἐπιδεδωκότες, ἐλάχιστον δὲ χλωρὸν ἐχούσας, οὗτοί εἰσιν οἱ πιστεύσαντες μόνον, τὰ δὲ ἔργα τῆς ἀνομίας ἐργαζόμενοι· οὐδέποτε δὲ ἀπὸ τοῦ ϑεοῦ ἀπέστησαν καὶ τὸ ὄνομα ἡδέως ἐβάστασαν καὶ εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν ἡδέως ὑπεδέξαντο τοὺς δούλους τοῦ ϑεοῦ. ἀκούσαντες οὖν ταύτην τὴν μετάνοιαν ἀδιστάκτως μετενόησαν καὶ ἐργάζονται πᾶσαν ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην· τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ [φονευόμενοι ἑκόντες ἔπαϑον], γινώσκοντες τὰς πράξεις αὐτῶν ἃς ἔπραξαν. τούτων οὖν πάντων ἡ κατοικία εἰς τὸν πύργον ἔσται.

XI. Καὶ μετὰ τὸ συντελέσαι αὐτὸν τὰς ἐπιλύσεις πασῶν τῶν ῥάβδων λέγει μοι Ὕπαγε καὶ πᾶσιν λέγε ἵνα μετανοήσωσι, καὶ ζήσονται τῷ ϑεῷ. ὅτι ὁ κύριος ἔπεμψέ με σπλαγχνισϑεὶς πᾶσι δοῦναι τὴν μετάνοιαν, καίπερ τινῶν μὴ ὄντων ἀξίων διὰ τὰ ἔργα αὐτῶν· ἀλλὰ μακρόϑυμος ὢν ὁ κύριος ϑέλει τὴν κλῆσιν τὴν γενομένην διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ σώζεσϑαι. λέγω αὐτῷ

Sim. VIII, IX. 2. *γένηται* c. ed. pr. et Tischdf., *γένη* L.

X. 22. [*φονευόμενοι ἑκόντες ἔπαϑον*] c. Vat. (morte obierunt et libenter patiuntur) vulg. (mortem obierunt, et alii libenter adversa passi sunt) p. (compressis libenter patiuntur). ae. (et se ipsos afflixerunt), *φοβοῦνται* L. a Tischdf. non emendatus. 23. *ἃς* c. verss., *καὶ ἃς* L. (Ang.). 23. 24. *τούτων οὖν — ἔσται* c. L. ae., om. v. p.

XI. 27. *ζήσονται* c. v., *ζήσωνται* L. (p. ae.). 28. *σπλαγχνισϑεὶς* L., superscripto *εὐ*.

Κύριε, ἐλπίζω ὅτι πάντες ἀκούσαντες αὐτὰ μετανοήσουσι. πείθομαι γὰρ ὅτι εἷς ἕκαστος τὰ ἴδια ἔργα ἐπιγνοὺς καὶ φοβηθεὶς τὸν θεὸν μετανοήσει. ἀποκριθείς μοι λέγει Ὅσοι, φησίν, ἐξ ὅλης καρδίας αὐτῶν καθαρίσουσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν πονηριῶν αὐτῶν τῶν προειρημένων καὶ μηκέτι μηδὲν προσθῶσι ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν, λήψονται ἴασιν παρὰ τοῦ κυρίου τῶν προτέρων ἁμαρτιῶν, ἐὰν μὴ διψυχήσωσιν ἐπὶ ταῖς ἐντολαῖς ταύταις, καὶ ζήσονται τῷ θεῷ. σὺ δὲ πορεύου ἐν ταῖς ἐντολαῖς μου καὶ ζῆθι. ταῦτά μοι δείξας καὶ λαλήσας πάντα λέγει μοι Τὰ δὲ λοιπά σοι δείξω μετ' ὀλίγας ἡμέρας.

Παραβολὴ θ'.

I. Μετὰ τὸ γράψαι με τὰς ἐντολὰς καὶ παραβολὰς τοῦ ποιμένος, τοῦ ἀγγέλου τῆς μετανοίας, ἦλθε πρός με καὶ λέγει μοι Θέλω σοι δεῖξαι ὅσα σοι ἔδειξε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ λαλῆσαν μετὰ σοῦ ἐν μορφῇ τῆς Ἐκκλησίας· ἐκεῖνο γὰρ τὸ πνεῦμα ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστίν. ἐπειδὴ γὰρ ἀσθενέστερος τῇ σαρκὶ ἦς, οὐκ ἐδηλώθη σοι δι' ἀγγέλου. ὅτε οὖν ἐνεδυναμώθης διὰ τοῦ πνεύματος καὶ ἴσχυσας τῇ ἰσχύϊ σου, ὥστε δύνασθαί σε καὶ ἄγγελον ἰδεῖν, τότε μὲν οὖν ἐφανερώθη σοι διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου — καλῶς καὶ σεμνῶς πάντα ὡς ὑπὸ παρθένου ἑώρακας —, νῦν δὲ ὑπὸ ἀγγέλου βλέπεις διὰ τοῦ αὐτοῦ μὲν πνεύματος. δεῖ δέ σε παρ' ἐμοῦ ἀκριβέστερον πάντα μαθεῖν· εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἐδόθην ὑπὸ τοῦ ἐνδόξου ἀγγέλου εἰς τὸν οἶκόν σου κατοικῆσαι, ἵνα δυνατῶς πάντα ἴδῃς, μηδὲν δειλαινόμενος ὡς καὶ τὸ πρότερον. καὶ ἀπήγαγέ με εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, εἰς ὄρος τι μαστῶδες καὶ ἐκάθισέ με ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ ὄρους καὶ ἔδειξέ μοι πεδίον μέγα, κύκλῳ δὲ τοῦ πεδίου ὄρη δώδεκα, ἄλλην καὶ ἄλλην ἰδέαν ἔχοντα

Sim. IX, I. 13. *Παραβολὴ θ'* c. v. initium simlitudinis ac., om. L. 20. *καὶ ἄγγελον* c. verss. (cf. Zeitschr. f. wiss. Theol. 1858. p. 430 not. 1), *οἱ ἄγγελοι* L. a Tischdfio non emendatus.

τὰ ὄρη. τὸ πρῶτον ἦν μέλαν ὡς ἀσβόλη· τὸ δὲ δεύτερον ψιλόν, βοτάνας μὴ ἔχον· τὸ δὲ τρίτον ἀκανθῶν καὶ τριβόλων πλῆρες· τὸ δὲ τέταρτον βοτάνας ἔχον ἡμιξήρους, τὰ μὲν ἐπάνω τῶν βοτανῶν χλωρά, τὰ δὲ πρὸς ταῖς ῥίζαις ξηρά· τινὲς δὲ βοτάναι, ὅταν ὁ ἥλιος ἐπικαύσῃ, ξηραὶ ἐγένοντο. τὸ δὲ πέμπτον ὄρος ἔχον βοτάνας χλωρὰς καὶ τραχὺ ὄν. τὸ δὲ ἕκτον ὄρος σχισμῶν ὅλον ἔγεμεν, ὧν μὲν μικρῶν, ὧν δὲ μεγάλων· εἶχον δὲ βοτάνας αἱ σχισμαί· οὐ λίαν δὲ ἦσαν εὐθαλεῖς αἱ βοτάναι, μᾶλλον δὲ ὡς μεμαραμμέναι ἦσαν. τὸ δὲ ἕβδομον ὄρος εἶχε βοτάνας ἱλαράς, καὶ ὅλον τὸ ὄρος εὐθηνοῦν ἦν, καὶ πᾶν γένος κτηνῶν καὶ ὀρνέων ἐνέμοντο εἰς τὸ ὄρος ἐκεῖνο· καὶ ὅσον ἐβόσκοντο τὰ κτήνη καὶ τὰ πετεινά, μᾶλλον καὶ μᾶλλον αἱ βοτάναι τοῦ ὄρους ἐκείνου ἔθαλλον. τὸ δὲ ὄγδοον ὄρος πηγῶν πλῆρες ἦν, καὶ πᾶν γένος τῆς κτίσεως τοῦ κυρίου ἐποτίζοντο ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ ὄρους ἐκείνου. τὸ δὲ ἔνατον ὄρος [ὅλως οὐκ εἶχεν ὕδωρ καὶ ὅλον ἦν ἐρημῶδες, καὶ ἐν ἑαυτῷ εἶχεν ἑρπετὰ θανατώδη, καταφθείροντα τοὺς ἀνθρώπους. τὸ δὲ δέκατον ὄρος] εἶχε δένδρα μέγιστα καὶ ὅλον κατάσκιον ἦν, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν δένδρων πρόβατα κατέκειντο ἀναπαυόμενα καὶ μαρυκώμενα. τὸ δὲ ἑνδέκατον ὄρος λίαν σύνδενδρον ἦν, καὶ τὰ δένδρα ἐκεῖνα κατάκαρπα ἦν, ἄλλοις καὶ ἄλλοις καρποῖς κεκοσμημένα, ἵνα ἰδών τις αὐτὰ ἐπιθυμήσῃ φαγεῖν ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν. τὸ δὲ δωδέκατον ὄρος ὅλον ἦν λευκόν, καὶ ἡ πρόσοψις αὐτοῦ ἱλαρὰ ἦν· καὶ εὐπρεπέστατον ἦν ἐν

Sim. IX, I. 1. *ἦν* c. Tischdf. et verss.; *τὸ*, sed deletum, hinc *τῶ*, superscr. *τό* L. (Ang.). 5. *ἐπικαύσῃ* c. verss., *ἐπικέκαυσει* L., *ἐπικαύσει* Tischdf. 6. *ἐγένοντο* c. verss. (cf. c. 21 p. 134, 18 sq.), *τὸ δὲ ὄρος τραχὺ λίαν ἦν, βοτάνας ἔχον ξηράς* add. L. 10. *μεμαραμμέναι* (cf. quae ad Vis. III, 11 p. 27, 21 notavimus), *μεμαρασμέναι* L. 16. *κτίσεως* c. verss., *κτήσεως* L. 17—20. uncinis inclusa om. L. propter homoeoteleuton, restitui collato c. 26 e vulg. (nullam omnino aquam habebat et totus destitutus erat, sed et mortiferos serpentes alebat et hominibus perniciosos. decimus mons) p. (nullam omnino aquam habebat totusque erat destitutus et mortiferas serpentes habebat, hominibus omnibus perniciosae. decimus mons). ae. (omnino non habebat aquam, totus erat vastus, et in eo erant ferae venenum hominibus letiferum habentes).

αὐτῷ τὸ ὄρος. II. *εἰς μέσον δὲ τοῦ πεδίου ἔδειξέ μοι πέτραν μεγάλην λευκὴν ἐκ τοῦ πεδίου ἀναβεβηκυῖαν. ἡ δὲ πέτρα ὑψηλοτέρα ἦν τῶν ὄρεων, τετράγωνος ὥστε δύνασθαι ὅλον τὸν κόσμον χωρῆσαι· παλαιὰ δὲ ἦν ἡ πέτρα ἐκείνη, πύλην ἐκκεκομμένην ἔχουσα· ὡς πρόσφατος δὲ ἐδόκει μοι εἶναι ἡ ἐκκόλαψις τῆς πύλης. ἡ δὲ πύλη οὕτως ἔστιλβεν ὑπὲρ τὸν ἥλιον, ὥστε με θαυμάζειν ἐπὶ τῇ λαμπηδόνι τῆς πύλης· κύκλῳ δὲ τῆς πύλης ἑστήκεισαν παρθένοι δώδεκα. αἱ οὖν τέσσαρες αἱ εἰς τὰς γωνίας ἑστηκυῖαι ἐνδοξότεραί μοι ἐδόκουν εἶναι — καὶ αἱ ἄλλαι δὲ ἔνδοξοι ἦσαν —· ἑστήκεισαν δὲ εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς πύλης, ἀνὰ μέσον αὐτῶν ἀνὰ δύο παρθένοι. ἐνδεδυμέναι δὲ ἦσαν λινοῦς χιτῶνας καὶ περιεζωσμέναι εὐπρεπῶς, ἔξω τοὺς ὤμους ἔχουσαι τοὺς δεξιοὺς ὡς μέλλουσαι φορτίον τι βαστάζειν. οὕτως ἕτοιμαι ἦσαν· λίαν γὰρ ἱλαραὶ ἦσαν καὶ πρόθυμοι. μετὰ τὸ ἰδεῖν με ταῦτα ἐθαύμαζον ἐν ἑαυτῷ, ὅτι μεγάλα καὶ ἔνδοξα πράγματα βλέπω. καὶ πάλιν διηπόρουν ἐπὶ ταῖς παρθένοις, ὅτι τρυφεραὶ οὕτως οὖσαι ἀνδρείως ἑστήκεισαν ὡς μέλλουσαι ὅλον τὸν οὐρανὸν βαστάζειν. καὶ λέγει μοι ὁ ποιμήν Τί ἐν σεαυτῷ διαλογίζῃ καὶ διαπορῇ καὶ σεαυτῷ λύπην ἐπισπᾶσαι; ὅσα γὰρ οὐ δύνασαι νοῆσαι, μὴ ἐπιχείρει ὡς συνετὸς ὤν, ἀλλ' ἐρώτα τὸν κύριον, ἵνα λαβὼν τὴν σύνεσιν νοῇς αὐτά. τὰ ὀπίσω σου ἰδεῖν οὐ δύνῃ, τὰ δὲ ἔμπροσθέν σου βλέπεις. ἃ οὖν ἰδεῖν οὐ δύνασαι, ἔασον καὶ μὴ στρέβλου σεαυτόν· ἃ δὲ βλέπεις, ἐκείνων κατακυρίευε καὶ περὶ τῶν λοιπῶν μὴ περιεργάζου· πάντα δέ σοι ἐγὼ δηλώσω, ὅσα ἄν σοι δείξω. ἔμβλεπε οὖν τοῖς λοιποῖς.*

III. *Εἶδον ἓξ ἄνδρας ἐληλυθότας ὑψηλοὺς καὶ ἐνδόξους καὶ ὁμοίους τῇ ἰδέᾳ, καὶ ἐκάλεσαν πλῆθός τι*

Sim. IX, II. 2. *ἀναβεβηκυῖαν* c. v. p. (cf. ae.), *ἀναβεβιμένην* L. (Ang.), *ἀναβεβηκέναι* Tischdf. 8. *λαμπηδόνι.* L. *λαμπιδόνι.* 8. 9. *κύκλῳ δὲ τοῦ πύργου ἑστήκεισαν παρθένοι δώδεκα κτλ.* cf. Origenis Hom. XIII, 3 ad Ezech. (infra ad c. XV, p. 128, 23 sq. laudandam). 9. *τέσσαρες.* L. *δ'.* 11. *τέσσαρα.* L. *τέσσερα.* 15. *ἕτοιμαι.* L. *ἕτοιμοι.* 22. *δύνασαι* c. verrs., *δυνήσῃ* (super scripto *δύνασε*) L. 23. *ὡς* c. v. p., om. L. 28. *ἄν.* L. *ἐάν.* 29. *ἔμβλεπε* c. v. ae., *ἔκβαλε* L. a Tischdfio non emendatus.

ἀνδρῶν. κἀκεῖνοι δὲ οἱ ἐληλυθότες ὑψηλοὶ ἦσαν ἄνδρες καὶ καλοὶ καὶ δυνατοί, καὶ ἐκέλευσαν αὐτοὺς οἱ ἓξ ἄνδρες οἰκοδομεῖν ἐπάνω τῆς πέτρας πύργον τινά. ἦν δὲ θόρυβος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων μέγας τῶν ἐληλυθότων οἰκοδομεῖν τὸν πύργον ὧδε κἀκεῖσε περιτρεχόντων κύκλῳ τῆς πύλης· αἱ δὲ παρθένοι, αἳ ἑστήκεισαν κύκλῳ τῆς πύλης. ἔλεγον τοῖς ἀνδράσι σπεύδειν τὸν πύργον οἰκοδομεῖσθαι. ἐκπεπετάκεισαν δὲ τὰς χεῖρας αἱ παρθένοι ὡς μέλλουσαί τι λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀνδρῶν. οἱ δὲ ἓξ ἄνδρες ἐκέλευον ἐκ βυθοῦ τινὸς λίθους ἀναβαίνειν καὶ ὑπάγειν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου. ἀνέβησαν δὲ λίθοι δέκα τετράγωνοι λαμπροί, μὴ λελατομημένοι. οἱ δὲ ἓξ ἄνδρες ἐκάλουν τὰς παρθένους καὶ ἐκέλευσαν αὐτὰς τοὺς λίθους πάντας τοὺς μέλλοντας εἰς τὴν οἰκοδομὴν ὑπάγειν τοῦ πύργου βαστάζειν καὶ διαπορεύεσθαι διὰ τῆς πύλης καὶ ἐπιδιδόναι τοῖς ἀνδράσι τοῖς μέλλουσιν οἰκοδομεῖν τὸν πύργον. αἱ δὲ παρθένοι τοὺς δέκα λίθους τοὺς πρώτους, τοὺς ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀναβάντας, ἐπετίθουν ἀλλήλαις καὶ καθ' ἕνα λίθον ἐβάσταζον ὁμοῦ. IV. καθὼς δὲ ἐστάθησαν ὁμοῦ κύκλῳ τῆς πύλης. οὕτως ἐβάσταζον αἱ δοκοῦσαι δυναταὶ εἶναι καὶ ὑπὸ τὰς γωνίας τοῦ λίθου ὑποδεδυκυῖαι ἦσαν· αἱ δὲ ἄλλαι ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ λίθου ὑποδεδύκεισαν. καὶ οὕτως ἐβάσταζον πάντας τοὺς λίθους· διὰ δὲ τῆς πύλης ἔφερον αὐτούς, καθὼς ἐκελεύσθησαν, καὶ ἐπεδίδουν τοῖς ἀνδράσιν εἰς τὸν πύργον· ἐκεῖνοι δὲ ἔχοντες τοὺς λίθους ᾠκοδόμουν. ἡ οἰκοδομὴ δὲ τοῦ πύργου ἐγένετο ἐπὶ τὴν πέτραν τὴν μεγάλην καὶ ἐπάνω τῆς πύλης. ἡρμόσθησαν οἱ δέκα λίθοι ἐκεῖνοι θεμέλιον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πύργου. ἡ δὲ πέτρα καὶ ἡ πύλη ἦν βαστάζουσα ὅλον τὸν πύργον. μετὰ δὲ τοὺς δέκα λίθους ἄλλοι ἀνέβησαν ἐκ τοῦ βυθοῦ

Sim. IX, III. 6. αἳ ante ἑστήκεισαν c. verss. et ed. pr., om. L. 10. βυθοῦ. L. βυθόν, ut videtur. 12. δέκα. L. ι'. — μὴ ante λελατομημένοι c. ed. pr. et Tischdf., om. L. v. ac., sed cf. Vis. III, 5 p. 19, 10. Sim. IX, 5 p. 117, 24. c. 16 p. 131, 10. 19. ἐπετίθουν c. Tischendorfio, ἐπήνυον L. — καθ' ἕνα. L. κατὰ ἕνα.

IV. 27. ἐπὶ τὴν πέτραν τὴν μεγάλην. καὶ ἐπάνω τῆς πύλης ἡρμόσθησαν male interpunxerunt ed. pr. et Tischdf., non collatis versionibus. 29. δέκα c. verss. et Tischdfio, om. L.

εἴκοσι[πέντε] λίθοι. καὶ οὗτοι ἡρμόσθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, βασταζόμενοι ὑπὸ τῶν παρθένων, καθὼς καὶ οἱ πρότερον. μετὰ δὲ τούτους ἀνέβησαν τριακονταπέντε. καὶ οὗτοι ὁμοίως ἡρμόσθησαν εἰς τὸν πύργον. μετὰ δὲ τούτους ἕτεροι ἀνέβησαν λίθοι τεσσαράκοντα· καὶ οὗτοι πάντες ἐβλήθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, [καὶ ἐγένοντο στοῖχοι τέσσαρες ἐν τῷ θεμελίῳ τοῦ πύργου]. καὶ ἐπαύσαντο ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀναβαίνοντες· ἐπαύσαντο δὲ καὶ οἱ οἰκοδομοῦντες μικρόν. καὶ πάλιν ἐπέταξαν οἱ ἓξ ἄνδρες τῷ πλήθει τοῦ ὄχλου ἐκ τῶν ὀρέων παραφέρειν λίθους εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου. παρεφέροντο οὖν ἐκ πάντων τῶν ὀρέων χρόαις ποικίλαις καὶ λελατομημένοι ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐπεδίδοντο ταῖς παρθένοις· αἱ δὲ παρθένοι διέφερον αὐτοὺς διὰ τῆς πύλης καὶ ἐπεδίδουν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου. καὶ ὅταν εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἐτέθησαν οἱ λίθοι οἱ ποικίλοι, ὅμοιοι ἐγένοντο, λευκοί, καὶ τὰς χρόας τὰς ποικίλας ἤλλασσον. τινὲς δὲ λίθοι ἐπεδίδοντο ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ οὐκ ἐγίνοντο λαμπροί, ἀλλ' οἷοι ἐτέθησαν, τοιοῦτοι καὶ εὑρέθησαν· οὐ γὰρ ἦσαν ὑπὸ τῶν παρθένων ἐπιδεδομένοι οὐδὲ διὰ τῆς πύλης παρενηνεγμένοι. οὗτοι οὖν οἱ λίθοι ἀπρεπεῖς ἦσαν ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου. ἰδόντες δὲ οἱ ἓξ ἄνδρες τοὺς λίθους τοὺς ἀπρεπεῖς ἐν τῇ οἰκοδομῇ ἐκέλευσαν αὐτοὺς ἀρθῆναι καὶ ἀπηχθῆναι κάτω εἰς τὸν ἴδιον τόπον ὅθεν ἠνέχθησαν. [καὶ μετενεχθέντες καθ' ἕνα ἀπετέθησαν. καὶ] λέγουσι τοῖς ἀνδράσι τοῖς παρεκφέρουσι τοὺς λίθους Ὅλως ὑμεῖς μὴ ἐπιδίδοτε εἰς τὴν οἰκοδομὴν λίθους· τίθετε

Sim. IX, IV. 1. εἰκοσι[πέντε] c. p., quindecim ae., κ' (εἴκοσι) L., iam suppletus ab editoribus. 3. πρότερον c. Tischdf., πρότεροι (super οι notato ν) L. 3. 4. τριακονταπέντε c. L. (λε') et verrs. 5. τεσσαράκοντα. L. μ'. 7. 8. uncinis iuclusa c. verss., om. L. 13. καί ante λελατομ. c. verss., ante ἐπεδίδοντο L. 17. 18. ἤλλασσον. L. ἤλλασσον. 19. ἀλλ' οἷοι c. ed. pr. (p. 111) et Tischdf., ἀλλοὶ οἳ (superscripto ἀλλ' ὡς) L., quam lectionem Tischendorfius non notavit. 20. ὑπό. L. ἀπό. 25. ἀπηχθῆναι c. L. ae., ἀπενεχθῆναι ed. pr. et Tischdf. 26. ἠνέχθησαν c. Tischdf., ἠνεφ̣χθησαν L. — [καὶ μετενεχθέντες καθ' ἕνα ἀπετέθησαν καὶ] (cf. c. 6 p. 119, 1) c. p. (translatique unumquemque deposuerunt et) solum *et* v. ae., om. L. (ubi . . . . .). vocc. καθ' ἕνα p. verbo tenus reddidit, sequens autem ἀπετέθησαν tamquam ἀπέθεσαν vertit, ceteri quia offendebantur omisisse videntur. 28. ὅλως c. verss., ὅλους L. (Tischd.), ὅλας L. (Ang.).

δὲ αὐτοὺς παρὰ τὸν πύργον, ἵνα αἱ παρθένοι διὰ τῆς πύλης παρενέγκωσιν αὐτοὺς καὶ ἐπιδιδῶσιν εἰς τὴν οἰκοδομήν. ἐὰν γάρ, φασίν, διὰ τῶν χειρῶν τῶν παρθένων τούτων μὴ παρενεχθῶσι διὰ τῆς πύλης, τὰς χρόας αὐτῶν ἀλλάξαι οὐ δύνανται· μὴ κοπιᾶτε οὖν, φασίν, εἰς μάτην.

V. Καὶ ἐτελέσθη τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ οἰκοδομή, οὐκ ἀπετελέσθη δὲ ὁ πύργος· ἔμελλε γὰρ πάλιν ἐποικοδομεῖσθαι, καὶ ἐγένετο ἀνοχὴ τῆς οἰκοδομῆς. ἐκέλευσαν δὲ οἱ ἓξ ἄνδρες τοὺς οἰκοδομοῦντας ἀναχωρῆσαι μικρὸν πάντας καὶ ἀναπαυθῆναι· ταῖς δὲ παρθένοις ἐπέταξαν ἀπὸ τοῦ πύργου μὴ ἀναχωρῆσαι. ἐδόκει δέ μοι τὰς παρθένους καταλελεῖφθαι τοῦ φυλάσσειν τὸν πύργον. μετὰ δὲ τὸ ἀναχωρῆσαι πάντας καὶ ἀναπαυθῆναι λέγω τῷ ποιμένι· Τί ὅτι, φημί, κύριε, οὐ συνετελέσθη ἡ οἰκοδομὴ του πύργου; Οὔπω, φησί, δύναται ἀποτελεσθῆναι ὁ πύργος, ἐὰν μὴ ἔλθῃ ὁ κύριος αὐτοῦ καὶ δοκιμάσῃ τὴν οἰκοδομὴν ταύτην, ἵνα ἐάν τινες λίθοι σαπροὶ εὑρεθῶσιν, ἀλλάξῃ αὐτούς· πρὸς γὰρ τὸ ἐκείνου θέλημα οἰκοδομεῖται ὁ πύργος. Ἤθελον, φημί, κύριε, τούτου τοῦ πύργου γνῶναι τί ἐστιν ἡ οἰκοδομὴ αὕτη, καὶ περὶ τῆς πέτρας καὶ πύλης καὶ τῶν ὀρέων καὶ τῶν παρθένων καὶ τῶν λίθων τῶν ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀναβεβηκότων καὶ μὴ λελατομημένων, ἀλλ' οὕτως ἀπελθόντων εἰς τὴν οἰκοδομήν· διὰ τί πρῶτον εἰς τὰ θεμέλια δέκα λίθοι ἐτέθησαν, εἶτα εἰκοσιπέντε, εἶτα τριακονταπέντε, εἶτα τεσσαράκοντα, καὶ περὶ τῶν λίθων τῶν ἀπεληλυθότων εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ πάλιν ἠρμένων καὶ εἰς τόπον ἴδιον ἀποτεθειμένων· περὶ πάντων τούτων ἀνάπαυσον τὴν ψυχήν μου, κύριε, καὶ γνώρισόν μοι αὐτά. Ἐάν, φησί, κενόσπουδος μὴ εὑρεθῇς, πάντα γνώσῃ. μετ' ὀλί-

Sim. IX, VI. 3. *φασίν.* L. *φησίν.*

V. 19. *πρός* c. L. (ubi superscriptum est *παρά*) et verss. 24. *οὕτως.* in L. superscriptum est *οὐ τῶν.* 25. *οἰκοδομήν.* L. add. *καὶ πάλιν ἠρμένων εἰς τὸν τόπον ἴδιον,* sed *πάλιν — ἴδιον* delevit, *τὸν* bis delevit. — *δέκα* c. verss., *οἱ* (l. *ι'*) L. 26. *εἰκοσιπέντε* c. v. p., *κύριε* (l. *κε'*) L., quindecim ae. — *εἶτα τριακονταπέντε* c. L. (*λε'* sec. Tischd., *λε'* sec. Ang.) p., deinde triginta ae., om. v. 27. *τεσσαράκοντα* c. L. (*μ'*) et verss. 31 — p. 118, 1. *μετ' ὀλίγας γὰρ ἡμέρας* c. L. p. ae., om. v.

γας γὰρ ἡμέρας [ἐλευσόμεθα ἐνθάδε, καὶ τὰ λοιπὰ ὄψει τὰ ἐπερχόμενα τῷ πύργῳ τούτῳ καὶ πάσας τὰς παραβολὰς ἀκριβῶς γνώσῃ. μετ᾽ ὀλίγας ἡμέρας] ἤλθομεν εἰς τὸν τόπον οὗ κεκαθίκαμεν. καὶ λέγει μοι Ἄγωμεν πρὸς τὸν πύργον· ὁ γὰρ αὐθέντης τοῦ πύργου ἔρχεται κατανοῆσαι αὐτόν. καὶ ἤλθομεν πρὸς τὸν πύργον. καὶ ὅλως οὐδεὶς ἦν πρὸς αὐτὸν εἰ μὴ αἱ παρθένοι μόναι. καὶ ἐπερωτᾷ ὁ ποιμὴν τὰς παρθένους, εἰ ἄρα παραγεγόνει ὁ δεσπότης τοῦ πύργου. αἱ δὲ ἔφησαν μέλλειν αὐτὸν ἔρχεσθαι κατανοῆσαι τὴν οἰκοδομήν. VI. *καὶ ἰδοὺ μετὰ μικρὸν βλέπω παράταξιν πολλῶν ἀνδρῶν ἐρχομένων. καὶ εἰς τὸ μέσον ἀνήρ τις ὑψηλὸς τῷ μεγέθει, ὥστε τὸν πύργον ὑπερέχειν. καὶ οἱ ἓξ ἄνδρες οἱ εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἐργασάμενοι μετ᾽ αὐτοῦ ἦσαν, καὶ ἕτεροι πολλοὶ κύκλῳ αὐτοῦ ἔνδοξοι. αἱ δὲ παρθένοι αἱ τηροῦσαι τὸν πύργον προσδραμοῦσαι κατεφίλησαν αὐτὸν καὶ ἤρξαντο ἐγγὺς αὐτοῦ περιπατεῖν κύκλῳ τοῦ πύργου. κατενόει δὲ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος τὴν οἰκοδομὴν ἀκριβῶς, ὥστε αὐτὸν καθ᾽ ἕνα λίθον ψηλαφᾶν. κρατῶν δέ τινα ῥάβδον τῇ χειρὶ καθ᾽ ἕνα λίθον τῶν ᾠκοδομημένων τρὶς ἔτυπτε· καὶ ὅταν ἐπάτασσεν, ἐγένοντο αὐτῶν τινὲς μέλανες ὡσεὶ ἀσβόλη, τινὲς δὲ ἐψωριακότες, τινὲς δὲ σχισμὰς ἔχοντες, τινὲς δὲ κολοβοί, τινὲς δὲ οὔτε λευκοὶ οὔτε μέλανες, τινὲς δὲ τραχεῖς καὶ μὴ συμφωνοῦντες τοῖς ἑτέροις λίθοις, τινὲς δὲ [πλείστους] σπίλους ἔχοντες· αὗται ἦσαν αἱ ποικιλίαι τῶν λίθων τῶν σαπρῶν εὑρεθέντων εἰς τὴν οἰκοδομήν. ἐκέλευσεν οὖν πάντας τούτους ἐκ τοῦ πύργου*

Sim. IX, V. 1—3. uncinis inclusa c. p. (veniemus huc, et reliqua videbis quae futura sunt huic turri, omnesque similitudines diligenter cognosces. unde quum postea, ut dixit, venissem ad eum locum) v. (et videbis reliqua quae futura sunt huic turri et omnes similitudines diligenter cognosces. et venimus post paucos dies) ae. (venimus huc, et quod reliquum est videbis, et quae futura sunt turri et omnes eius similitudines exacte cognosces. et post paucos dies). haec propter homoeoteleuton omisisse L. Tischendorfius non animadvertit. 4. *πρός* c. verss., *παρά* (superscripto *πρός*) L. 9. *οὐδείς* c. ed. pr. et Tischdf., *οὐθείς* in L. corr. prima manus.

VI. 12. 13. *καὶ εἰς τὸ μέσον ἀνήρ τις ὑψηλὸς τῷ μεγέθει, ὥστε* (c. v. p., *ὡς* L.) *τὸν πύργον ὑπερέχειν.* 4 Esr. II, 43: et in medio eorum erat iuvenis statura celsus, eminentior omnibus illis. 17. *ἤρξαντο* c. verss., *ἤρξατο* L. 25. [*πλείστους*] c. v. p., *πολλούς* ae., om. L.

μετενεχθῆναι καὶ τεθῆναι παρὰ τὸν πύργον καὶ ἑτέρους ἐνεχθῆναι λίθους καὶ ἐμβληθῆναι εἰς τὸν τόπον αὐτῶν. [καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ οἰκοδομοῦντες, ἐκ τίνος ὄρους κελεύοι ἐνεχθῆναι καὶ τεθῆναι εἰς τὸν τόπον αὐτῶν]. καὶ ἐκ μὲν τῶν ὀρέων οὐκ ἐκέλευσεν ἐνεχθῆναι, [ἐκ δέ τινος πεδίου ὃ ἐγγὺς ἦν ἐκέλευσεν ἐνεχθῆναι]. καὶ ὠρύγη τὸ πεδίον, καὶ εὑρέθησαν λίθοι λαμπροὶ τετράγωνοι, τινὲς δὲ καὶ στρογγύλοι. ὅσοι δέ ποτε ἦσαν λίθοι ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ, πάντες ἠνέχθησαν καὶ διὰ τῆς πύλης ἐβαστάζοντο ὑπὸ τῶν παρθένων. καὶ ἐλατομήθησαν οἱ τετράγωνοι λίθοι καὶ ἐτέθησαν εἰς τὸν τόπον τῶν ἠρμένων· οἱ δὲ στρογγύλοι οὐκ ἐτέθησαν εἰς τὴν οἰκοδομήν, ὅτι σκληροὶ ἦσαν εἰς τὸ λατομηθῆναι αὐτούς, καὶ βραδέως ἐφαίνοντο [περικοπῆναι]. ἐτέθησαν δὲ παρὰ τὸν πύργον, ὡς μελλόντων αὐτῶν λατομεῖσθαι καὶ τίθεσθαι εἰς τὴν οἰκοδομήν· λίαν γὰρ λαμπροὶ ἦσαν. VII. Ταῦτα οὖν συντελέσας ὁ ἀνὴρ ὁ ἔνδοξος καὶ κύριος ὅλου τοῦ πύργου προσεκαλέσατο τὸν ποιμένα καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τοὺς λίθους πάντας τοὺς παρὰ τὸν πύργον κειμένους, τοὺς ἀποβεβλημένους ἐκ τῆς οἰκοδομῆς, καὶ λέγει αὐτῷ Ἐπιμελῶς καθάρισον τοὺς λίθους πάντας καὶ θὲς αὐτοὺς εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, τοὺς δυναμένους ἁρμόσαι τοῖς λοιποῖς, τοὺς δὲ μὴ ἁρμόζοντας ῥῖψον μακρὰν ἀπὸ τοῦ πύργου. [ταῦτα κελεύσας τῷ ποιμένι

Sim. IX, VI. 2. *ἐμβληθῆναι* c. verss., *ἐκβληθῆναι* L. 3. 4. [*καὶ ἐπηρώτησαν — εἰς τὸν τόπον αὐτῶν*] c. v. (et interrogaverunt eum qui aedificabant, ex quo monte vellet afferri et reponi in locum eiectorum) p. (interrogaverunt autem illi qui aedificabant, ex quo monte iuberet ille dignitosus lapides adferri et loco eorum poni) ae. (et dixerunt ei qui aedificabant: an ex monte vis adportari lapides, quos loco eorum in structuram inseramus), om. L. propter homoeoteleuton, Tischdf. autem non notavit. 5. 6. [*ἐκ δέ τινος — ἐνεχθῆναι*] c. v. (sed ex campo quodam qui prope erat iussit afferri) p. (sed iussit ex eo campo qui prope erat adferri) ae. (sed e montibus e proximo iussit afferri) etiam haec omisisse L. propter homoeoteleuton Tischdf. non notavit. 12—14. *ὅτι σκληροὶ ἦσαν εἰς τὸ λατομηθῆναι αὐτούς, καὶ βραδέως ἐφαίνοντο* [*περικοπῆναι*] c. p. (quoniam duri erant ad dolandum, tantumque videbatur ut circumciderentur) ae. (quia duriores erant quam qui excidi possent, et longa erat fabrica) v. (quoniam duri erant, et longum videbatur circumcidere eos), *περικοπῆναι* om. L., ubi antecedit *ἐγένοντο*, a M. Schmidt corretum.

VII. 24 — p. 120, 1. [*ταῦτα κελεύσας τῷ ποιμένι ἀπῄει ἀπὸ τοῦ πύργου*] *μετὰ πάντων* [*μεθ'*] *ὧν ἐληλύθει* c. ae. (haec mandavit illi pastori et abiit a turre cum omnibus qui cum eo erant) v. (haec quum praecepisset ei, cum

ἀπήει ἀπὸ τοῦ πύργου] μετὰ πάντων, [μεθ'] ὧν ἐληλύθει. αἱ δὲ παρθένοι κύκλῳ τοῦ πύργου ἑστήκεισαν τηροῦσαι αὐτόν. λέγω τῷ ποιμένι πάλιν Οὗτοι οἱ λίθοι δύνανται εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου ἀπελθεῖν ἀποδεδοκιμασμένοι; ἀποκριθείς μοι λέγει Βλέπεις, φησί, τοὺς λίθους τούτους; Βλέπω, φημί, κύριε. Ἐγώ, φησί, τὸ πλεῖστον μέρος τῶν λίθων τούτων λατομήσω καὶ βαλῶ εἰς τὴν οἰκοδομήν, καὶ ἁρμόσουσι μετὰ τῶν λοιπῶν λίθων. Πῶς, φημί, κύριε, δύνανται περικοπέντες τὸν αὐτὸν τόπον πληρῶσαι; ἀποκριθεὶς λέγει μοι Ὅσοι μικροὶ εὑρεθήσονται εἰς μέσην τὴν οἰκοδομὴν βληθήσονται, ὅσοι δὲ μείζονες, ἐξώτεροι τεθήσονται καὶ συγκρατήσουσιν αὐτούς. ταῦτά μοι λαλήσας λέγει μοι Ἄγωμεν καὶ μετὰ ἡμέρας δύο ἔλθωμεν καὶ καθαρίσωμεν τοὺς λίθους τούτους καὶ βάλωμεν αὐτοὺς εἰς τὴν οἰκοδομήν· τὰ γὰρ κύκλῳ τοῦ πύργου πάντα καθαρισθῆναι δεῖ, μήποτε ὁ δεσπότης ἐξάπινα ἔλθῃ καὶ τὰ περὶ τὸν πύργον ῥυπαρὰ εὕρῃ καὶ προσοχθίσῃ, καὶ οὗτοι οἱ λίθοι οὐκ ἀπελεύσονται εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, κἀγὼ ἀμελὴς δόξω εἶναι παρὰ τῷ δεσπότῃ.

Καὶ μετὰ ἡμέρας δύο ἤλθομεν πρὸς τὸν πύργον καὶ λέγει μοι Κατανοήσωμεν τοὺς λίθους πάντας καὶ ἴδωμεν τοὺς δυναμένους εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἀπελθεῖν. λέγω αὐτῷ Κύριε, κατανοήσωμεν. VIII. *καὶ ἀρξάμενοι πρῶτον τοὺς μέλανας κατενοοῦμεν λίθους. καὶ οἷοι ἐκ τῆς οἰκοδομῆς ἐτέθησαν, τοιοῦτοι καὶ εὑρέθησαν. καὶ ἐκέλευσεν αὐτοὺς ὁ ποιμὴν ἐκ τοῦ πύργου μετενεχθῆναι καὶ χωρισθῆναι. εἶτα κατενόησε τοὺς ἐψωριακότας καὶ λαβὼν ἐλατόμησε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκέλευσε τὰς παρθένους ἆραι αὐτοὺς καὶ βαλεῖν εἰς τὴν*

omnibus cum quibus venerat ad turrim abiit) p. (haec quum praecepisset pastor [l. pastori] ille dignitosus, exit a turre cum quibus venerat). uncinis inclusa om. L.

Sim. IX, VII. 2. *ἑστήκεισαν.* L. *εἰστήκεισαν*, super *ει* posito *ἑ*. 8. *βαλῶ* c. verss., *βάλλω* L. 11. *τὴν οἰκοδομήν.* L. *τῆς οἰκοδομῆς.* 17. *περί* c. verss., *παρά* L. 18. *προσοχθίσῃ* c. verss., *προσωχθίσω* L. (Tischd.), *προσυχθίσω* L. (Ang.). 20. *εἶναι.* L. *εἶμαι.* — *τῷ δεσπότῃ.* L. *τοῦ δεσπότου.* 21. *ἤλθομεν.* L. *ἔλθομεν.*

VIII. 25. *κατενοοῦμεν* c. v. p., *κατανοοῦμεν* L. Tischdf.

οἰκοδομήν. καὶ ἦραν αὐτοὺς αἱ παρθένοι καὶ ἔθηκαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου μέσην. τοὺς δὲ λοιποὺς ἐκέλευσε μετὰ τῶν μελάνων τεθῆναι· καὶ γὰρ καὶ οὗτοι μέλανες εὑρέθησαν. εἶτα κατενόει τοὺς τὰς σχισμὰς ἔχοντας. καὶ ἐκ τούτων πολλοὺς ἐλατόμησε καὶ ἐκέλευσε διὰ τῶν παρθένων εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἀπενεχθῆναι· ἐξώτεροι δὲ ἐτέθησαν, ὅτι ὑγιέστεροι εὑρέθησαν· οἱ δὲ λοιποὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν σχισμάτων οὐκ ἠδυνήθησαν λατομηθῆναι. διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν ἀπεβλήθησαν ἀπὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πύργου. εἶτα κατενόει τοὺς κολοβούς, καὶ εὑρέθησαν πολλοὶ ἐν αὐτοῖς μέλανες, τινὲς δὲ σχισμὰς μεγάλας πεποιηκότες. καὶ ἐκέλευσε καὶ τούτους τεθῆναι μετὰ τῶν ἀποβεβλημένων· τοὺς δὲ περισσεύοντας αὐτῶν καθαρίσας καὶ λατομήσας ἐκέλευσεν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τεθῆναι. αἱ δὲ παρθένοι αὐτοὺς ἄρασαι εἰς μέσην τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου ἥρμοσαν· ἀσθενέστεροι γὰρ ἦσαν. εἶτα κατενόει τοὺς ἡμίσεις λευκούς, ἡμίσεις δὲ μέλανας, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν μέλανες. ἐκέλευσε δὲ καὶ τούτους ἀρθῆναι μετὰ τῶν ἀποβεβλημένων. οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἤρθησαν ὑπὸ τῶν παρθένων· λευκοὶ γὰρ ὄντες ἡρμόσθησαν ὑπ' αὐτῶν τῶν παρθένων εἰς τὴν οἰκοδομήν· ἐξώτεροι δὲ ἐτέθησαν, ὅτι ὑγιεῖς εὑρέθησαν, ὥστε δύνασθαι αὐτοὺς κρατεῖν τοὺς εἰς τὸ μέσον τεθέντας· ὅλως γὰρ ἐξ αὐτῶν οὐδὲν ἐκολοβώθη. εἶτα κατενόει τοὺς τραχεῖς καὶ σκληρούς, καὶ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἀπεβλήθησαν διὰ τὸ μὴ δύνασθαι λατομηθῆναι· σκληροὶ γὰρ λίαν εὑρέθησαν. οἱ δὲ λοιποὶ αὐτῶν ἐλατομήθησαν καὶ ἤρθησαν ὑπὸ τῶν παρθένων καὶ εἰς μέσην τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου ἡρμόσθησαν· ἀσθενέστεροι γὰρ ἦσαν. εἶτα κατενόει τοὺς ἔχοντας τοὺς σπίλους, καὶ ἐκ τούτων ἐλάχιστοι ἐμελάνισαν καὶ ἀπεβλήθησαν πρὸς τοὺς λοιπούς. οἱ δὲ περισσεύοντες λαμπροὶ καὶ ἐκεῖνοι εὑρέθησαν. καὶ οὗτοι ἡρμόσθησαν ὑπὸ τῶν παρθένων εἰς τὴν οἰκοδομήν· ἐξώτεροι δὲ ἐτέθησαν διὰ τὴν ἰσχυ-

Sim. IX, VIII. 25. *ὀλίγοι* c. L. *ὀλίγοι* edidit! 31. *ἐμελάνισαν* (vel et verss., proprio Marte Tischd. *οὐκ ἐμελανώθησαν*), *ἐμελάνωσαν* L.

ρότητα αὐτῶν. IX. *εἶτα ἦλθε κατανοῆσαι τοὺς λευκοὺς καὶ στρογγύλους λίθους καὶ λέγει μοι Τί ποιοῦμεν περὶ τούτων τῶν λίθων; Τί, φημί, ἐγὼ γινώσκω, κύριε; Οὐδὲν οὖν ἐπινοεῖς περὶ αὐτῶν; Ἐγώ, φημί, κύριε, ταύτην τὴν τέχνην οὐκ ἔχω, οὐδὲ λατόμος εἰμί, οὐδὲ δύναμαι νοῆσαι. Οὐ βλέπεις αὐτούς, φησί, λίαν στρογγύλους ὄντας; καὶ ἐὰν αὐτοὺς θελήσω τετραγώνους ποιῆσαι, πολὺ δεῖ ἀπ᾿ αὐτῶν ἀποκοπῆναι· δεῖ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐξ ἀνάγκης τινὰς εἰς τὴν οἰκοδομὴν τεθῆναι. Εἰ οὖν, φημί, κύριε, ἀνάγκη ἐστί, τί σεαυτὸν βασανίζεις καὶ οὐκ ἐκλέγῃ εἰς τὴν οἰκοδομὴν οὓς θέλεις καὶ ἁρμόζεις εἰς αὐτήν; ἐξελέξατο ἐξ αὐτῶν τοὺς μείζονας καὶ λαμπροὺς καὶ ἐλατόμησεν αὐτούς· αἱ δὲ παρθένοι ἄρασαι ἥρμοσαν εἰς τὰ ἐξώτερα μέρη τῆς οἰκοδομῆς. οἱ δὲ λοιποὶ οἱ περισσεύσαντες ἤρθησαν καὶ ἀπετέθησαν εἰς τὸ πεδίον, ὅθεν ἠνέχθησαν· οὐκ ἀπεβλήθησαν δέ, ὅτι, φησί, λείπει τῷ πύργῳ ἔτι μικρὸν οἰκοδομηθῆναι. πάντας δὲ θέλει ὁ δεσπότης τοῦ πύργου τούτου ἁρμοσθῆναι τοὺς λίθους εἰς τὴν οἰκοδομήν, ὅτι λαμπροί εἰσι λίαν. ἐκλήθησαν δὲ γυναῖκες δώδεκα, εὐειδέσταται τῷ χαρακτῆρι, μέλανα ἐνδεδυμέναι καὶ τὰς τρίχας λελυμέναι. ἐδοκοῦσαν δέ μοι αἱ γυναῖκες αὗται ἄγριαι εἶναι. ἐκέλευσε δὲ αὐτὰς ὁ ποιμὴν ἆραι τοὺς λίθους τοὺς ἀποβεβλημένους ἐκ τῆς οἰκοδομῆς καὶ ἀπενεγκεῖν αὐτοὺς εἰς τὰ ὄρη, ὅθεν καὶ ἠνέχθησαν. αἱ δὲ ἱλαραὶ ἦσαν καὶ ἀπήνεγκαν πάντας τοὺς λίθους καὶ ἔθηκαν ὅθεν ἐλήφθησαν. καὶ μετὰ τὸ ἀρθῆναι πάντας τοὺς λίθους καὶ μηκέτι κεῖσθαι λίθον κύκλῳ τοῦ πύργου λέγει Κυκλώσωμεν τὸν πύργον καὶ ἴδωμεν, μή τι ἐλάττωμά ἐστιν ἐν αὐτῷ. καὶ ἐκύκλωσα ἐγὼ μετ᾿ αὐτοῦ. ἰδὼν δὲ ὁ ποιμὴν τὸν πύργον εὐπρεπῆ ὄντα τῇ οἰκοδομῇ λίαν ἱλαρὸς ἦν· ὁ γὰρ πύργος οὕτως ἦν ᾠκοδομημένος, ὥστε με ἰδόντα ἐπιθυμεῖν τὴν οἰκοδο-*

Sim. IX, IX. 2. *τί.* in L. superscriptum est *πῶς.* 9. *οὖν* c. verss. et Tischdf., *οὐ* L. (Ang.). 10. 11. *ἐκλέγῃ.* in L. *η* corr. incertum ex quibus literis (Ang.). 17. *πύργῳ* c. verss., *μικρῷ* L. 18. *τούτῳ* c. p. ae., *τούτους* L. v. 29. *ἐκύκλωσα* c. ae., *ἐκύκλωσον* L.

μὴν αὐτοῦ· οὕτω γὰρ ἦν ᾠκοδομημένος, ὡσὰν ἐξ ἑνὸς λίθου μὴ ἔχων μίαν ἁρμογὴν ἐν ἑαυτῷ. ἐφαίνετο δὲ ὁ λίθος ὡς ἐκ τῆς πέτρας ἐκκεκολαμμένος· μονόλιθος γάρ μοι ἐδόκει εἶναι.

X. Κἀγὼ περιπατῶν μετ' αὐτοῦ ἱλαρὸς ἤμην τοιαῦτα ἀγαθὰ βλέπων. λέγει δέ μοι ὁ ποιμήν Ὕπαγε καὶ φέρε ἄσβεστον καὶ ὄστρακον λεπτόν, ἵνα τοὺς τύπους τῶν λίθων τῶν ἠρμένων καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν βεβλημένων ἀναπληρώσω· δεῖ γὰρ τοῦ πύργου τὰ κύκλῳ πάντα ὁμαλὰ γενέσθαι. καὶ ἐποίησα καθὼς ἐκέλευσε καὶ ἤνεγκα πρὸς αὐτόν. Ὑπηρέτει μοι, φησί, καὶ ἐγγὺς τὸ ἔργον τελεσθήσεται. ἐπλήρωσεν οὖν τοὺς τύπους τῶν λίθων τῶν εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἀπεληλυθότων καὶ ἐκέλευσε σαρωθῆναι τὰ κύκλῳ τοῦ πύργου καὶ καθαρὰ γενέσθαι· αἱ δὲ παρθένοι λαβοῦσαι σάρους ἐσάρωσαν καὶ πάντα τὰ κό[πρια] ἦραν ἐκ τοῦ πύργου καὶ ἔφερον ὕδωρ, καὶ ἐγένετο ὁ τόπος ἱλαρὸς καὶ εὐπρεπέστατος τοῦ πύργου. λέγει μοι ὁ ποιμήν Πάντα, φησί, κεκάθα[ρται]· ἐὰν ἔλθῃ ὁ κύριος ἐπισκέψασθαι τὸν πύργον, οὐκ ἔχει ἡμῖν οὐδὲν μέμψασθαι. ταῦτα εἰπὼν ἤθελεν ὑπάγειν· ἐγὼ δὲ ἐπελαβόμην αὐτοῦ τῆς πήρας καὶ ἠρξάμην αὐτὸν ὁρκίζειν κατὰ τοῦ κυρίου, ἵνα μοι ἐπιλύσῃ ἃ ἔδειξέ μοι. λέγει μοι Μικρὸν ἔχω ἀναπαυθῆναι καὶ πάντα σοι ἐπιλύσω· ἔκδεξαί με ὧδε ἕως ἔρχομαι. λέγω αὐτῷ Κύριε, μόνος ὢν ὧδε τί ποιήσω; Οὐκ εἶ, φησί, μόνος· αἱ γὰρ παρθένοι αὗται μετὰ σοῦ εἰσί. Παράδος οὖν, φημί, αὐταῖς με. προσκαλεῖται αὐτὰς ὁ ποιμὴν καὶ λέγει αὐταῖς Παρατίθεμαι ὑμῖν τοῦτον ἕως ἔρχομαι· καὶ ἀπῆλθεν. ἐγὼ δὲ ἤμην μόνος μετὰ τῶν παρθένων· ἦσαν

Sim. IX, IX. 1—3. *οὕτω γὰρ ἦν—ἐδόκει εἶναι.* cf. Vis. III, 2 p. 15, 21 et Origenem ad. h. l. 3. *ἐκκεκολαμμένος* c. verss., *ἐγκεκολαμμένος* L. a Tischdfio non emendatus.

X. 7. 8. *τῶν ἠρμένων καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν βεβλημένων* (cf. c. 7 p. 120, 8, c. 8 p. 120, 30 sq. c. 29 p. 140, 31) c. verss., *τῶν ἡρμοσμένων εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ βεβλημένων* L. 10. *φησί* a secunda manu in L. apogr. additum videtur. 11. *τελεσθήσεται* c. Tischdfio, *σαλευθήσεται,* sed *σα* in *τε* corr. (a prima manu?) superscripto initio *σα* L. (Ang.). 14. *σάρους* c. L. (Ang.) et verss., *σάρον* L. (Tischd.). 15. *κό[πρια]* c. v. p. Tischdf., *κό[μματα]* L. apogr., *κόνιν* (pulverem) ae. — *ἔφερον* c. ed. pr., *ἔφεραν* L. et Tischdf. 16. *εὐπρεπέστατος.* L. *εὐτρεπέστατος.* 17. *κεκάθα[ρται]* c. verss. et Tischdf., *κεκάθα[ραι]* L. apogr. 19. *ἡμῖν* c. M. Schmidt, *ἡμῶν* L. et edd. 22. *ἀναπαυθῆναι* c. ae. (cf. etiam v. p.) Tischdf., *ἀναιρεθῆναι* L. (Tischd.), *ἀκαιρεθῆναι* L. (Ang.). 26. *φημί* c. verss. et Tischdf., *φησίν* L.

δὲ ἱλαρώτεραι καὶ πρὸς ἐμὲ εὖ εἶχον, μάλιστα δὲ αἱ τέσσαρες αἱ ἐνδοξότεραι αὐτῶν. XI. *λέγουσί μοι αἱ παρθένοι Σήμερον ὁ ποιμὴν ὧδε οὐκ ἔρχεται. Τί οὖν, φημί, ποιήσω ἐγώ; Μέχρις ὅτου, φασίν, ἔλθῃ, περίμεινον αὐτόν· καὶ ἐὰν ἔλθῃ, λαλήσει μετὰ σοῦ, ἐὰν δὲ μὴ ἔλθῃ, μενεῖς μεθ' ἡμῶν ὧδε ἕως ἔρχεται. λέγω αὐταῖς Ἐκδέξομαι αὐτὸν ἕως ὀψέ· ἐὰν δὲ μὴ ἔλθῃ, ἀπελεύσομαι εἰς τὸν οἶκον καὶ πρωῒ ἐπανήξω. αἱ δὲ ἀποκριθεῖσαι λέγουσί μοι Ἡμῖν παρεδόθης, οὐ δύνασαι ἀφ' ἡμῶν ἀναχωρῆσαι. Ποῦ οὖν, φημί, μενῶ; Μεθ' ἡμῶν, φασί, κοιμηθήσῃ ὡς ἀδελφός, καὶ οὐχ ὡς ἀνήρ. ἡμέτερος γὰρ ἀδελφὸς εἶ, καὶ τοῦ λοιποῦ μέλλομεν μετὰ σοῦ κατοικεῖν· λίαν γάρ σε ἀγαπῶμεν. ἐγὼ δὲ ᾐσχυνόμην μετ' αὐτῶν μένειν. καὶ ἡ δοκοῦσα πρώτη αὐτῶν εἶναι ἤρξατό με καταφιλεῖν, [αἱ ἄλλαι δὲ ἰδοῦσαι αὐτὴν καταφιλοῦσάν με καὶ αὐταὶ ἤρξαντό με καταφιλεῖν] καὶ περιάγειν κύκλῳ τοῦ πύργου καὶ παίζειν μετ' ἐμοῦ. κἀγὼ ὡσεὶ νεώτερος ἐγεγόνειν καὶ ἠρξάμην παίζειν μετ' αὐτῶν· αἱ μὲν γὰρ ἐχόρευον, αἱ δὲ ὠρχοῦντο, αἱ δὲ ᾖδον· ἐγὼ δὲ σιγὴν ἔχων μετ' αὐτῶν κύκλῳ τοῦ πύργου περιεπάτουν καὶ ἱλαρὸς ἤμην μετ' αὐτῶν. ὀψίας δὲ γενομένης ἤθελον εἰς τὸν οἶκον ὑπάγειν· αἱ δὲ οὐκ ἀφῆκαν, ἀλλὰ κατέσχον με. καὶ ἔμεινα μετ' αὐτῶν τὴν νύκτα καὶ ἐκοιμήθην παρὰ τὸν πύργον. ἔστρωσαν δὲ αἱ παρθένοι τοὺς λινοῦς χιτῶνας ἑαυτῶν χαμαὶ καὶ ἐμὲ ἀνέκλιναν εἰς τὸ μέσον αὐτῶν, καὶ οὐδὲν ὅλως ἐποίουν εἰ μὴ προσηύχοντο. κἀγὼ μετ' αὐτῶν ἀδιαλείπτως προσηυχόμην, καὶ οὐκ ἔλασσον ἐκείνων. καὶ ἔχαιρον αἱ παρθένοι οὕτω μου προσευχομένου. καὶ ἔμεινα ἐκεῖ μέχρι τῆς αὔριον ἕως ὥρας δευτέρας μετὰ τῶν παρθένων. εἶτα παρῆν ὁ ποιμὴν καὶ λέγει ταῖς παρθένοις Μή τινα αὐτῷ ὕβριν πεποιήκατε; Ἐρώτα, φασίν, αὐτόν. λέγω αὐτῷ Κύριε, εὐφράνθην μετ' αὐτῶν μείνας. Τί, φησίν,*

Sim. IX, X. 2. *τέσσαρες.* L. *δ'.* XI. 4. *περίμεινον* c. Tischdf., *περίμενον* L. 5. *μή* c. verss. et Tischdf., *μοι* L. 6. *μενεῖς* c. verss. et Tischdf., *μένεις* L. 8. *οἶκον* c. L. (ubi prima manus sequens *μου* delevisse videtur Angero) v. p., *οἶκόν μου* L. (Tischd.) ae. 10. *μενῶ.* in L. superscriptum est *μείνω*, cf. Anger. 15. 16. uncinis inclusa c. verss., om. L. 23. *οἱ* c. Tischdf., *αἱ* L. 29. *ὥρας δευτέρας.* L. *ὥραν δευτέραν.*

ἐδείπνησας; Ἐδείπνησα, φημί, κύριε, ῥήματα κυρίου ὅλην τὴν νύκτα. Καλῶς φησίν, ἔλαβόν σε; Ναί, φημί, κύριε. Νῦν, φησί, τί θέλεις πρῶτον ἀκοῦσαι; Καθώς, φημί, κύριε, ἀπ' ἀρχῆς ἔδειξας. Ἐρωτῶ σε, κύριε, ἵνα, καθὼς ἄν σε ἐπερωτήσω, οὕτω μοι καὶ δηλώσῃς. Καθὼς βούλει, φησίν, οὕτω σοι καὶ ἐπιλύσω καὶ οὐδὲν ὅλως ἀποκρύψω ἀπὸ σοῦ.

XII. Πρῶτον, φημί, πάντων, κύριε, τοῦτό μοι δήλωσον· ἡ πέτρα καὶ ἡ πύλη, τίς ἐστιν; Ἡ πέτρα, φησίν, αὕτη καὶ ἡ πύλη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστί. Πῶς, φημί, κύριε, ἡ πέτρα παλαιά ἐστιν, ἡ δὲ πύλη καινή; Ἄκουε, φησί, καὶ σύνιε, ἀσύνετε. ὁ μὲν υἱὸς τοῦ θεοῦ πάσης τῆς κτίσεως αὐτοῦ προγενέστερός ἐστιν, ὥστε σύμβουλον αὐτὸν γενέσθαι τῷ πατρὶ τῆς κτίσεως αὐτοῦ· διὰ τοῦτο καὶ παλαιός ἐστιν. ἡ δὲ πύλη διὰ τί καινή, φημί, κύριε; Ὅτι, φησίν, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τῆς συντελείας φανερὸς ἐγένετο, διὰ τοῦτο καινὴ ἐγένετο ἡ πύλη, ἵνα οἱ μέλλοντες σώζεσθαι δι' αὐτῆς εἰς τὴν βασιλείαν εἰσέλθωσι τοῦ θεοῦ. Εἶδες, φησίν, τοὺς λίθους τοὺς διὰ τῆς πύλης εἰσεληλυθότας εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, τοὺς δὲ μὴ εληλυθότας πάλιν ἀποβεβλημένους εἰς τὸν ἴδιον τόπον; Εἶδον, φημί, κύριε. Οὕτω, φησίν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ οὐδεὶς εἰσελεύσεται, εἰ μὴ λάβοι τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ. ἐὰν γὰρ εἰς πόλιν θελήσῃς εἰσελθεῖν τινά, κἀκείνη ἡ πόλις περιτετειχισμένη κύκλῳ, καὶ μίαν ἔχει πύλην, μήτι δυνήσῃ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην εἰσελθεῖν εἰ μὴ διὰ τῆς πύλης ἧς ἔχει; Πῶς γάρ, φημί, κύριε, δύναται γενέσθαι ἄλλως; Εἰ οὖν εἰς τὴν πόλιν οὐ δυνήσῃ εἰσελθεῖν εἰ μὴ διὰ τῆς πύλης αὐτῆς, οὕτω, φησί, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἄλλως εἰσελθεῖν οὐ δύναται ἄνθρωπος, εἰ μὴ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ ἠγαπημένου ὑπ' αὐτοῦ. Εἶδες, φησί, τὸν ὄχλον τὸν οἰκοδομοῦντα τὸν πύργον; Εἶδον, φημί, κύριε. Ἐκεῖνοι, φησί, πάντες ἄγγελοι ἔνδοξοί εἰσι. τούτοις οὖν περιτετείχισται ὁ κύριος. ἡ δὲ πύλη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστίν.

Sim. IX, XII. 4. σε post ἄν c. ed. pr. et Tischdf., σοι L. 5. βούλει. L. βούλη.
XII. 12. κτίσεως c. verss. et Tischdf., κτήσεως L. 18. εἶδες c. verss., ed. pr. et Tischdf., εἶδεν L. 25. δυνήσῃ c. v. ae. Tischdf., δύνῃ, superscripto σῃ L.

αὕτη μία εἴσοδός ἐστι πρὸς τὸν κύριον. ἄλλως οὖν οὐδεὶς εἰσελεύσεται πρὸς αὐτὸν εἰ μὴ διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Εἶδες, φησί, τοὺς ἓξ ἄνδρας καὶ τὸν μέσον αὐτῶν ἔνδοξον καὶ μέγαν ἄνδρα τὸν περιπατοῦντα περὶ τὸν πύργον καὶ τοὺς λίθους ἀποδοκιμάσαντα ἐκ τῆς οἰκοδομῆς; Εἶδον, φημί, κύριε. Ὁ ἔνδοξος, φησίν, ἀνὴρ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστί, κἀκεῖνοι οἱ ἓξ οἱ ἔνδοξοι ἄγγελοί εἰσι δεξιὰ καὶ εὐώνυμα συγκρατοῦντες αὐτόν. τούτων, φησί, τῶν ἀγγέλων τῶν ἐνδόξων οὐδεὶς εἰσελεύσεται πρὸς τὸν θεὸν ἄτερ αὐτοῦ· ὃς ἂν τὸ ὄνομα αὐτοῦ μὴ λάβῃ, οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. XIII. *Ὁ δὲ πύργος, φημί, τίς ἐστιν; Ὁ πύργος, φησίν, οὗτος ἡ ἐκκλησία ἐστίν. Αἱ δὲ παρθένοι αὗται τίνες εἰσί; Ἅγια πνεύματά εἰσι, καὶ ἄλλως ἄνθρωποι οὐ δύνανται εὑρεθῆναι εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἐὰν μὴ αὗται ἐνδύσωσι τὸ ἔνδυμα αὐτῶν· ἐὰν γὰρ τὸ ὄνομα μόνον λάβῃς, τὸ δὲ ἔνδυμα παρὰ τούτων μὴ λάβῃς, οὐδὲν ὠφελεῖς. αὗται γὰρ αἱ παρθένοι δυνάμεις εἰσὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. ἐὰν τὸ ὄνομα φορῇς, τὴν δὲ δύναμιν μὴ φορῇς αὐτοῦ, εἰς μάτην ἔσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φορῶν. τοὺς δὲ λίθους, φησίν, οὓς εἶδες ἀποβεβλημένους, οὗτοι τὸ μὲν ὄνομα ἐφόρεσαν, τὸν δὲ ἱματισμὸν τῶν παρθένων οὐκ ἐνεδύσαντο. Ποῖος, φημί, ἱματισμὸς αὐτῶν ἐστί, κύριε; Αὐτὰ τὰ ὀνόματα, φησίν, ἱματισμός ἐστιν αὐτῶν. ὃς ἂν τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ φορῇ, καὶ τούτων ὀφείλει τὰ ὀνόματα φορεῖν· καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ υἱὸς τὰ ὀνόματα τῶν παρθένων τούτων φορεῖ. ὅσους, φησί, λίθους εἶδες εἰς τὴν οἰκοδομὴν [τοῦ πύργου ἐληλυθότας διὰ τῶν χειρῶν] τούτων τῶν παρθένων [καὶ μεμενηκότας], τὴν δύναμιν [αὐτῶν] ἐνδεδυμέναι εἰσί.*

Sim. IX, XII. 4. *περί* c. verss., *παρά* L. 6. *ἀποδοκιμάσαντα* c. verss. et Tischdf., *ἀποδοκιμάσαντας* L. 10. *αὐτοῦ* c. verss., *τοῦ θεοῦ* L. et Tischdf.
XIII. 14. *ἡ* ante *ἐκκλησία* c. Tischdf., om. L. 15. *ἄλλως* c. verss., *ἄλλοι* L. 21. *οὗτοι* c. verss., *αὐτοὶ* L. 22. *ποῖος* et *ἱματισμός* c. verss., *ποῖον* et *ἱματισμόν* L. 26. *φορεῖ* c. verss. et Tischdf., *φορεῖν* L. 26—p. 127, 1. *ὅσους εἶδες—ἐνδεδυμένοι εἰσίν* c. v. (quoscunque, inquit, lapides vidisti in structura remansisse, per manus harum traditos, earum potestate vestiti sunt) p. (quoscunque igitur vidisti lapides in turris structura processisse traditos per manus harum virginum et mansisse in eadem structura, harum sunt potestate vestiti) ae. (vidistine? eos lapides quos illac introduxerunt, imposuerunt in structura huius turris, et remanserunt in structura et induebantur harum potestate), uncinis inclusa om. L.

διὰ τοῦτο βλέπεις τὸν πύργον μονόλιθον γεγονότα μετὰ τῆς πέτρας. οὕτω καὶ οἱ πιστεύσαντες τῷ κυρίῳ διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνδιδυσκόμενοι τὰ πνεύματα ταῦτα ἔσονται εἰς ἓν πνεῦμα, εἰς ἓν σῶμα, καὶ μία χρόα τῶν ἱματίων αὐτῶν. τῶν τοιούτων δὲ τῶν φορούντων τὰ ὀνόματα τῶν παρθένων ἐστὶν ἡ κατοικία εἰς τὸν πύργον. Οἱ οὖν, φημί, κύριε, ἀποβεβλημένοι λίθοι διὰ τί ἀπεβλήθησαν; διῆλθον γὰρ διὰ τῆς πύλης καὶ διὰ τῶν χειρῶν τῶν παρθένων ἐτέθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου. Ἐπειδὴ πάντα σοι, φησί, μέλει καὶ ἀκριβῶς ἐξετάζεις, ἄκουε περὶ τῶν ἀποβεβλημένων λίθων. οὗτοι, φησί, πάντες τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ἔλαβον, ἔλαβον δὲ καὶ τὴν δύναμιν τῶν παρθένων τούτων. λαβόντες οὖν τὰ πνεύματα ταῦτα ἐνεδυναμώθησαν καὶ ἦσαν μετὰ τῶν δούλων τοῦ θεοῦ, καὶ ἦν αὐτῶν ἓν πνεῦμα καὶ ἓν σῶμα καὶ ἓν ἔνδυμα· τὰ γὰρ αὐτὰ ἐφρόνουν καὶ δικαιοσύνην εἰργάζοντο. μετὰ οὖν χρόνον τινὰ ἀνεπείσθησαν ὑπὸ τῶν γυναικῶν ὧν εἶδες μέλανα ἱμάτια ἐνδεδυμένων, τοὺς ὤμους ἔξω ἐχουσῶν καὶ τὰς τρίχας λελυμένας καὶ εὐμόρφων. ταύτας ἰδόντες ἐπεθύμησαν αὐτῶν καὶ ἐνεδύσαντο τὴν δύναμιν αὐτῶν, τῶν δὲ παρθένων ἀπεδύσαντο τὴν δύναμιν· οὗτοι οὖν ἀπεβλήθησαν ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ καὶ ἐκείναις παρεδόθησαν. οἱ δὲ μὴ ἀπατηθέντες τῷ κάλλει τῶν γυναικῶν τούτων ἔμειναν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ. ἔχεις, φησί, τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἀποβεβλημένων. XIV. Τί οὖν, φημί, κύριε, ἐὰν οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, τοιοῦτοι ὄντες, μετανοήσωσι καὶ ἀποβάλωσι τὰς ἐπιθυμίας τῶν γυναικῶν τούτων καὶ ἐπανακάμψωσιν ἐπὶ τὰς παρθένους καὶ ἐν τῇ δυνάμει αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν πορευθῶσιν, οὐκ εἰσελεύσονται εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ; Εἰσελεύσονται, φησίν, ἐὰν τούτων τῶν γυναικῶν ἀποβάλωσι τὰ ἔργα, τῶν δὲ παρθένων ἀναλάβωσι τὴν δύναμιν καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν πορευθῶσι. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀνοχὴ ἐγένετο, ἵνα ἐὰν μετανοήσωσιν οὗτοι, ἀπέλθωσιν εἰς τὴν οἰκο-

Sim. IX, XIII. 1. 2. διὰ τοῦτο (et L. Ang.?) v. p. — τῆς πέτρας. cf. quae ad c. 9 p. 123, 1—4. notata sunt. 1. μετά c. verss., om. L. 3. ἐνδιδυσκόμενοι c. L. (Tischd.) ac., ἐνδεδυμένοι ed. pr.

5. ἱματίων in L. corr. a manu secunda ex ἱματιόμῶν. 16. ἀνεπείσθησαν. L. ἀνεπίσθησαν. 21. τοῦ οἴκου. L. τὸν οἶκον.

δομὴν τοῦ πύργου. ἐὰν δὲ μὴ μετανοήσωσι, τότε ἄλλοι ἐπελεύσονται, καὶ οὗτοι εἰς τέλος ἐκβληθήσονται. ἐπὶ τούτοις πᾶσιν ηὐχαρίστησα τῷ κυρίῳ, ὅτι εὐσπλαγχνίσθη ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἐξαπέστειλε τὸν ἄγγελον τῆς μετανοίας εἰς ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτήσαντας εἰς αὐτὸν καὶ ἀνεκαίνισεν ἡμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἤδη κατεφθαρμένων ἡμῶν καὶ μὴ ἐχόντων ἐλπίδα τοῦ ζῆν ἀνενέωσε τὴν ζωὴν ἡμῶν. Νῦν, φημί, κύριε, δήλωσόν μοι, διὰ τί ὁ πύργος χαμαὶ οὐκ ᾠκοδόμηται, ἀλλ' ἐπὶ τὴν πέτραν καὶ ἐπὶ τὴν πύλην. Ἔτι, φησίν, ἄφρων εἶ καὶ ἀσύνετος; Ἀνάγκην ἔχω, φημί, κύριε, πάντα ἐπερωτᾶν σε, διότι οὐδόλως οὐδὲν δύναμαι νοῆσαι· τὰ γὰρ πάντα μεγάλα καὶ ἔνδοξά ἐστι καὶ δυσνόητα τοῖς ἀνθρώποις. Ἄκουε, φησί· τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ μέγα ἐστὶ καὶ ἀχώρητον καὶ τὸν κόσμον ὅλον βαστάζει. εἰ οὖν πᾶσα ἡ κτίσις διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ βαστάζεται, τί δοκεῖς τοὺς κεκλημένους ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα φοροῦντας τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ πορευομένους ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ; βλέπεις οὖν ποίους βαστάζει; τοὺς ἐξ ὅλης καρδίας φοροῦντας τὸ ὄνομα αὐτοῦ. αὐτὸς οὖν θεμέλιον αὐτοῖς ἐγένετο καὶ ἡδέως αὐτοὺς βαστάζει, ὅτι οὐκ ἐπαισχύνονται τὸ ὄνομα αὐτοῦ φορεῖν.

XV. Δή[λωσόν μοι], φημί, κύριε, τῶν παρθέ[νων]

Sim. IX, XIV. 2. ἐπελεύσονται c. p. (ibunt) ae. (intrabunt), ἀπελεύσονται L. a Tischdfio non correctus. 6. ἀνεκαίνισεν. L. ἀνεκαίνησεν. 8. ἀνενέωσε. L. (ut videtur) ἀνανέωσε. 10. Ἔτι c. L. ae., ὅτι v. p. Tischdf. 11. ἀσύνετος c. L. p. ae., ideo interrogas add. v. 12. οὐδόλως c. verss. et Tischdf., οὐ δούλως L. 18. ταῖς c. L., ἐν ταῖς Tischdf. 21. αὐτοῖς c. ae. (v. p. eorum) et Tischdf., αὐτός L.

XV. 23. Δή[λωσόν μοι], φημί. ita incipit ipsius codicis L. folium tertium, ubi plura a tineis exesa evanuerunt. 23 — p. 129, 8. δή[λωσόν μοι]—Ἀγάπη. Origenes Hom. XIII, 3 in Ezech. (Opp. III, 404): in libro Pastoris, in quo angelus poenitentiam docet, duodecim virgines habent nomina sua: fides, continentia etc. potestis quippe legere si vultis. deinde quando turris aedificatur, quum assumpseris fortitudines virginum, pariter accipies et id quod de portis dicitur. Opus imperfectum in Matth. XIX, 28 (Chrysostomi opp. ed. Montf. VI. append. f. CXLII): similiter et propter gratias duodecim quas in persona duodecim virginum exponit angelus in Pastore, si tamen placet illa scriptura omnibus Christianis, inveniuntur duodecim esse tribus etc. Vita S. Genovefae c. IV. apud Bolland. 3. Januar.: duodecim enim virgines spirituales, quas Hermas qui et Pastor nuncupatus est in libro suo descripsit, ei individuae comites exstitere, quae ita nominantur: Fides, Abstinentia, Patientia (l. Potentia), Magnanimitas, Simplicitas, Innocentia, Concordia, Caritas, Disciplina, Castitas, Veritas et Prudentia. 23 — p. 129, 3. τῶν παρθένων [τούτων — τῶν παρθένων] c. v. (virginum

[τούτων τὰ ὀνόματα καὶ τῶν γυναικῶν ἐκείνων τῶν τὰ μέλανα ἱμάτια ἐνδεδυμένων. Ἄκουε, φησίν, τῶν παρθένων τ]ὰ ὀνόματα τῶν ἰσχυροτέρων, τῶν εἰς τὰς γωνίας σταθεισῶν. ἡ μὲν πρώτη Πίστις, ἡ δὲ δευτέρα Ἐγκράτεια. ἡ δὲ [τρ]ίτη Δύναμις, ἡ δὲ τε[τάρ]τη Μακροθυμία. αἱ δὲ ἕτεραι ἀνὰ μέσον τούτων σταθεῖσαι ταῦτα ἔχουσι τὰ ὀνόματα Ἁπλότης, Ἀκακία, Ἁγνεία, Ἱλαρότης, Ἀλήθεια. Σύνεσις. [Ὁ]μόνοια, Ἀγάπη. ταῦτα τὰ ὀνόματα ὁ φορῶν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ δυνήσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. Ἄκουε, φησί, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν τῶν τὰ ἱμάτια μέλανα ἐχουσῶν. καὶ ἐκ τούτων τέσσαρές εἰσι δυνατώτεραι· ἡ πρώτη Ἀπιστία. ἡ δευτέρα Ἀκρασία, ἡ δὲ τρίτη Ἀπείθεια, ἡ δὲ τετάρτη Ἀπάτη. αἱ δὲ ἀκόλουθοι αὐτῶν καλοῦνται Λύπη, Πονηρία, Ἀσέλγεια, Ὀξυχολία, Ψεῦδος, Ἀφροσύνη, Καταλαλία, Μῖσος. ταῦτα τὰ ὀνόματα ὁ φορῶν τοῦ θεοῦ δοῦλος τὴν βασιλείαν μὲν ὄψεται τοῦ θεοῦ, εἰς αὐτὴν δὲ οὐκ εἰσελεύσεται. Οἱ λίθοι δέ, φημί, κύριε, οἱ ἐκ τοῦ βυθοῦ ἡρμοσμένοι εἰς τὴν οἰκοδομὴν τίνες εἰσίν; Οἱ μὲν πρῶτοι, φησίν, οἱ δέκα οἱ εἰς τὰ θεμέλια τεθειμένοι πρώτη γενεά, οἱ δὲ εἰκοσιπέντε δευτέρα γενεὰ ἀνδρῶν δικαίων· οἱ δὲ τριακονταπέντε προφῆται τοῦ θεοῦ καὶ διάκονοι αὐτοῦ· οἱ δὲ τεσσαράκοντα ἀπόστολοι καὶ διδάσκαλοι τοῦ κηρύγματος τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. Διὰ τί οὖν, φημί, κύριε, αἱ παρθένοι καὶ τούτους τοὺς λίθους ἐπέδωκαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, διενέγκασαι διὰ τῆς πύλης; Οὗτοι γάρ, φησί, πρῶτοι ταῦτα τὰ πνεύ-

harum et mulierum illarum quae nigra veste sunt indutae. Audi, inquit, nomina virginum) p. (virginum harum vel illarum mulierum quae nigra veste vestitae sunt. et dixit mihi: Audi nomina harum virginum) ae. (harum virginum et harum mulierum quae nigro vestitae erant. et dixit mihi: Audi nomina harum virginum), om. L. propter homoeoteleuton.

Sim. IX, XV. 11. ἱμάτια c. verss., ὀνόματα L. non emendatus ab editoribus. 12. τέσσαρες. L. δ'. 19—22. οἱ μὲν πρῶτοι—γενεὰ ἀνδρῶν δικαίων. Clemens Alex. Strom. II, 9, 43 p. 452: ὁ Ποιμὴν δὲ ἁπλῶς ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων θεὶς τὴν λέξιν δικαίους οἶδέ τινας ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ ἐν Ἰουδαίοις οὐ μόνον πρὸ τῆς τοῦ κυρίου παρουσίας, ἀλλὰ καὶ πρὸ νόμου κατὰ τὴν πρὸς θεὸν εὐαρέστησιν, ὡς Ἄβελ, ὡς Νῶε, ὡς εἴ τις ἕτερος δίκαιος. 20. δέκα. L. ι'. 21. εἰκοσιπέντε c. L. (κε') v. p., quindecim ae. 22. τριακονταπέντε. L. λε'. 23. τεσσαράκοντα. L. μ'.

ματα ἐφόρεσαν καὶ ὅλως ἀπ᾽ ἀλλήλων οὐκ ἀπέστησαν. οὔτε τὰ πνεύματα ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, οὔτε οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῶν πνευμάτων, ἀλλὰ παρέμειναν τὰ πνεύματα αὐτοῖς μέχρι τῆς κοιμήσεως αὐτῶν. καὶ εἰ μὴ ταῦτα τὰ πνεύματα μετ᾽ αὐτῶν ἐσχήκεισ[αν], ο[ὗτοι] οὐ[κ ἂ]ν εὔχρηστοι γεγόνεισαν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου τούτου.

XVI. *Ἔτι μοι, φημί, κύριε, δήλωσον. Τί, φησίν, ἐπιζητεῖς; Διὰ τί, φημί, κύριε, οἱ λίθοι ἐ[κ] τοῦ β[υ]θοῦ ἀνέβησαν καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου ἐτέθησαν, πεφορηκότες τὰ πνεύματα ταῦτα; Ἀνάγκην, φησίν, εἶχον δι᾽ ὕδατος ἀναβῆναι, ἵνα ζωοποιηθῶσιν· οὐκ ἠδύναντο γὰρ ἄλλως εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, εἰ μὴ τὴν νέκρωσιν ἀπέθεντο τῆς ζωῆς αὐτῶν. ἔλαβον οὖν καὶ οὗτοι οἱ κεκοιμημένοι τὴν σφραγῖδα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ· πρὶν γάρ, φησί, φορέσαι τὸν ἄνθρωπον τὸ ὄνομα τοῦ [υἱοῦ τοῦ] θεοῦ, νεκρός ἐστιν· ὅταν δὲ λάβῃ τὴν σφραγῖδα, ἀποτίθεται τὴν νέκρωσιν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ζωήν. ἡ σφραγὶς οὖν τὸ ὕδωρ ἐστίν· εἰς τὸ ὕδωρ οὖν καταβαίνουσι νεκροὶ καὶ ἀναβαίνουσι ζῶντες. κἀκείνοις οὖν ἐκηρύχθη ἡ σφραγὶς αὕτη καὶ ἐχρήσαντο αὐτῇ, ἵνα εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. Διὰ τί, φημί, κύριε, καὶ οἱ τεσσαράκοντα λίθοι μετ᾽ αὐτῶν ἀνέβησαν ἐκ τοῦ βυθοῦ, ἤδη ἐσχηκότες τὴν σφραγῖδα; Ὅτι, φησίν. οὗτοι οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ διδάσκαλοι οἱ κηρύξαντες τὸ*

Sim. IX, XV. 6. *γεγόνεισαν* c. ed. pr., *γεγόνασι* L. et Tischdf.

XVI. 9. *τοῦ πύργου* c. verss., om. L. 15. 16. *τοῦ [υἱοῦ τοῦ] θεοῦ* c. verss. et ed. pr., *τοῦ θεοῦ* L. et Tischdf. 22. *τεσσαράκοντα.* L. *μ΄.* 23—p. 131, 14. *οὗτοι, φησίν — — ταύτην οὐκ εἶχον.* Clemens Alex. l. l. §. 44. pergit: *φησὶ γοῦν τοὺς ἀποστόλους καὶ διδασκάλους τοὺς κηρύξαντας τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ κοιμηθέντας τῇ δυνάμει καὶ τῇ πίστει κηρῦξαι τοῖς προκεκοιμημένοις. εἶτα ἐπιφέρει Καὶ αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν σφραγῖδα τοῦ κηρύγματος. κατέβησαν οὖν μετ᾽ αὐτῶν εἰς τὸ ὕδωρ καὶ πάλιν ἀνέβησαν. ἀλλ᾽ οὗτοι ζῶντες κατέβησαν καὶ πάλιν ζῶντες ἀνέβησαν, ἐκεῖνοι δὲ οἱ προκεκοιμημένοι νεκροὶ κατέβησαν, ζῶντες δὲ ἀνέβησαν. διὰ τούτων οὖν ἐζωοποιήθησαν καὶ ἐπέγνωσαν τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. διὰ τοῦτο καὶ συνανέβησαν μετ᾽ αὐτῶν καὶ συνήρμοσαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου καὶ ἀλατόμητοι συνῳκοδομήθησαν. ἐν δικαιοσύνῃ ἐκοιμήθησαν καὶ ἐν μεγάλῃ ἁγνείᾳ, μόνον δὲ τὴν σφραγῖδα ταύτην οὐκ ἔσχον.* VI, 6, 46 p. 764: *καλῶς εἴρηται τῷ Ποιμένι Κατέβησαν οὖν αὐτῶν* (l. *μετ᾽ αὐτῶν*) *εἰς τὸ ὕδωρ· ἀλλ᾽ οὗτοι μὲν ζῶντες κατέβησαν καὶ ζῶντες ἀνέβησαν, ἐκεῖνοι δὲ οἱ προκεκοιμημένοι νεκροὶ κατέβησαν, ζῶντες δὲ ἀνέβησαν.*

ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. κοιμηθέντες ἐν δυνάμει καὶ πίστει τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ ἐκήρυξαν καὶ τοῖς κεκοιμημένοις, καὶ αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν σφραγῖδα τοῦ κηρύγματος. κατέβησαν οὖν μετ' αὐτῶν εἰς τὸ ὕδωρ καὶ πάλιν ἀνέβησαν. [ἀλλ' οὗτοι ζῶντες κατέβησαν καὶ πάλιν ζῶντες ἀνέβησαν· ἐκεῖνοι δὲ οἱ προκεκοιμημένοι νεκροὶ κατέβησαν, ζῶντες δὲ ἀνέβησαν]. διὰ τούτων οὖν ἐζωοποιήθησαν καὶ ἐπέγνωσαν τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. διὰ τοῦτο καὶ συνανέβησαν μετ' αὐτῶν καὶ συνηρμόσθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου καὶ ἀλατόμητοι συνῳκοδομήθησαν· ἐν δικαιοσύνῃ γὰρ ἐκοιμήθησαν καὶ ἐν μεγάλῃ ἁγνείᾳ, μόνον δὲ τὴν σφραγῖδα ταύτην οὐκ εἶχον. ἔχεις οὖν καὶ τὴν τούτων ἐπίλυσιν.

XVII. Ἔχω, φημί, κύριε. νῦν οὖν, κύριε, περὶ τῶν ὀρέων μοι δήλωσον· διὰ τί ἄλλαι καὶ ἄλλαι εἰσὶν αἱ ἰδέαι καὶ ποικίλαι; Ἄκουε, φησί· τὰ ὄρη ταῦτα τὰ δώδεκα φυλαί εἰσιν αἱ κατοικοῦσαι ὅλον τὸν κόσμον. ἐκηρύχθη οὖν εἰς ταύτας ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων. Διὰ τί δὲ ποικίλα, καὶ ἄλλη καὶ ἄλλη ἰδέα ἐστὶ τὰ ὄρη, δήλωσόν μοι, κύριε. Ἄκουε, φησίν· αἱ δώδεκα φυλαὶ αὗται αἱ κατοικοῦσαι ὅλον τὸν κόσμον δώδεκα ἔθνη εἰσί. ποικίλα δέ εἰσι τῇ φρονήσει καὶ τῷ νοΐ· οἷα οὖν εἶδες τὰ ὄρη ποικίλα, τοιαῦταί εἰσι καὶ τούτων τῶν ἐθνῶν αἱ ποικιλίαι τοῦ νοὸς καὶ ἡ φρόνησις. δηλώσω δέ σοι καὶ ἑνὸς ἑκάστου τὴν πρᾶξιν. Πρῶτον, φημί, κύριε, τοῦτο δήλωσον, διὰ τί οὕτω ποικίλα ὄντα τὰ ὄρη, εἰς τὴν οἰκοδομὴν ὅταν ἐτέθησαν οἱ λίθοι αὐτῶν, μία χρόα ἐγένοντο, λαμπροί, ὡς καὶ οἱ ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀναβεβηκότες λίθοι; Ὅτι, φησί, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν κατοικοῦντα, ἀκούσαντα καὶ πιστεύσαντα ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἐκλήθησαν τοῦ [υἱοῦ τοῦ] θεοῦ. λαβόντες οὖν τὴν σφραγῖδα μίαν φρόνησιν ἔσχον καὶ ἕνα νοῦν, καὶ μία πίστις

Sim. IX, XVI. 5—7. uncinis inclusa c. Clem. Al. et verss., om. L. propter homoeoteleuton.
XVII. 24. τούτων τῶν ἐθνῶν c. verss., τῶν ἐθνῶν post τοῦ νοός L. 32. τοῦ [υἱοῦ τοῦ] θεοῦ c. verss. et ed. pr. τοῦ θεοῦ L. et Tischdf.

αὐτῶν ἐγένετο καὶ μία ἀγάπη, καὶ τὰ πνεύματα τῶν παρθένων μετὰ τοῦ ὀνόματος ἐφόρεσαν· διὰ τοῦτο ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου μία χρόα ἐγένετο, λαμπρὰ ὡς ὁ ἥλιος. μετὰ δὲ τὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ γενέσθαι ἓν σῶμα τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐμίαναν ἑαυτοὺς καὶ ἐξεβλήθησαν ἐκ τοῦ γένους τῶν δικαίων καὶ πάλιν ἐγένοντο οἷοι πρότερον ἦσαν, μᾶλλον δὲ χείρονες. XVIII. Πῶς, φημί, κύριε, ἐγένοντο χείρονες, θεὸν ἐπεγνωκότες; Ὁ μὴ γινώσκων, φησί, θεὸν καὶ πονηρευόμενος ἔχει κόλασίν τινα τῆς πονηρίας αὐτοῦ, ὁ δὲ θεὸν ἐπιγνοὺς οὐκ ἔτι ὀφείλει πονηρεύεσθαι, ἀλλ' ἀγαθοποιεῖν. ἐὰν οὖν ὀφείλων ἀγαθοποιεῖν πονηρεύηται, οὐ δοκεῖ πλείονα πονηρίαν ποιεῖν παρὰ τὸν μὴ γινώσκοντα τὸν θεόν; διὰ τοῦτο οἱ μὴ ἐγνωκ[ό]τες θεὸν καὶ πονηρευόμενοι κεκριμένοι εἰσὶν εἰς θάνατον, οἱ δὲ τὸν θεὸν ἐγνωκότες καὶ τὰ μεγαλεῖα αὐτοῦ ἑωρακότες καὶ πονηρευόμενοι δισσῶς κολασθήσονται καὶ ἀποθανοῦνται εἰς τὸν αἰῶνα. οὕτως οὖν καθαρισθήσεται ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ. ὡς δὲ εἶδες ἐκ τοῦ πύργου τοὺς λίθους [ῥιπτ]ομένους καὶ παραδεδομένους τοῖς πνεύμασι τοῖς πονηροῖς καὶ ἐκεῖθεν ἐκβληθέντας, καὶ [αὐτοὶ ἐκβληθήσονται, καὶ] ἔσται ἓν σῶμα τῶν κεκαθαρμένων, ὥσπερ καὶ ὁ πύργος ἐγένετο ὡς ἐξ ἑνὸς λίθου γεγονὼς μετὰ τὸ καθαρισθῆναι αὐτόν· οὕτως ἔσται καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ μετὰ τὸ καθαρισθῆναι αὐτὴν καὶ ἀποβληθῆναι τοὺς πονηροὺς καὶ ὑποκριτὰς καὶ βλασφήμους καὶ διψύχους καὶ πονηρευομένους ποικίλαις πονηρίαις. μετὰ τὸ τούτους ἀποβληθῆναι ἔσται ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ ἓν σῶμα, μία φρόνησις, εἷς νοῦς, μία πίστις, μία ἀγάπη. καὶ τότε ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἀγαλλιάσεται καὶ εὐφρανθήσεται ἐν αὐτοῖς ἀπειληφὼς τὸν λαὸν αὐτοῦ καθαρόν. Μεγάλως, φημί, κύριε, καὶ ἐνδόξως πάντα ἔχει.

Sim. IX, XVII. 3. λαμπρὰ c. verss. et Tischdf., λαμπρός L. 5. ἐξ αὐτῶν c. verss., ed. pr. et Tischdf., ἔξω L. 7. μᾶλλον δέ c. ed. pr. et Tischdf., μάλλον ἤ L.
XVIII. 8. θεὸν (cf. sequentia) c. p. (Dominum v. ae.), Χριστόν L. 12. ὀφείλων ἀγαθοποιεῖν c. ae. (quem bene agere decet) v. p., ed. pr., Tischdf., ὁ φιλῶν ἄγαν L. 21. uncinis inclusa c. p. (et ipsi enim abiicientur, eorum autem), om. L. v. ae. propter homoeoteleuton. 22. 32. ὥσπερ — γεγονώς. cf. quae ad c. IX p. 127, 1—4. notata sunt.

Ἔτι, φημί, κύριε, τῶν ὀρέων ἑνὸς ἑκάστου δήλωσόν μοι τὴν δύναμιν καὶ τὰς πράξεις, ἵνα πᾶσα ψυχὴ πεποιθυῖα ἐπὶ τὸν κύριον ἀκούσασα δοξάσῃ τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ ἔνδοξον ὄνομα αὐτοῦ. Ἄκουε, φησί, τῶν ὀρέων τὴν ποικιλίαν καὶ τῶν δώδεκα ἐθνῶν. XIX. *ἐκ τοῦ πρώτου ὄρους τοῦ μέλανος οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· ἀποστάται καὶ βλάσφημοι εἰς τὸν κύριον καὶ προδόται τῶν δούλων τοῦ θεοῦ. τούτοις δὲ μετάνοια οὐκ ἔστι, θάνατος δὲ ἔστι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ μέλανές εἰσι· καὶ γὰρ τὸ γένος αὐτῶν ἄνομόν ἐστιν. ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου ὄρους τοῦ ψιλοῦ οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· ὑποκριταὶ καὶ διδάσκαλοι πονηρίας. καὶ οὗτοι οὖν τοῖς προτέροις ὅμοιοί εἰσι, μὴ ἔχοντες καρπὸν δικαιοσύνης· ὡς γὰρ τὸ ὄρος αὐτῶν ἄκαρπον, οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ τοιοῦτοι ὄνομα μὲν ἔχουσιν, ἀπὸ δὲ τῆς πίστεως κενοί εἰσι, καὶ οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς καρπὸς ἀληθείας. τούτοις οὖν μετάνοια κεῖται, ἐὰν ταχὺ μετανοήσωσιν, ἐὰν δὲ βραδύνωσι, μετὰ τῶν προτέρων ἔσται ὁ θάνατος αὐτῶν. Διὰ τί, φημί, κύριε, τούτοις μετάνοιά ἐστι, τοῖς δὲ πρωτέροις οὐκ ἔστι; παρά τι γὰρ αἱ αὐταὶ αἱ πράξεις αὐτῶν εἰσί. Διὰ τοῦτο, φησί, τούτοις μετάνοια κεῖται, ὅτι οὐκ ἐβλασφήμησαν τὸν κύριον αὐτῶν, οὐδὲ ἐγένοντο προδόται τῶν δούλων τοῦ θεοῦ, διὰ δὲ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ λήμματος ὑπεκρίθησαν, καὶ ἐδίδαξεν ἕκαστος κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων τῶν ἁμαρτανόντων. ἀλλὰ τίσουσι δίκην τινά· κεῖται δὲ αὐτοῖς μετάνοια διὰ τὸ μὴ γενέσθαι αὐτοὺς βλασφήμους μηδὲ προδότας.* XX. *ἐκ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ τρίτου τοῦ ἔχοντος ἀκάνθας καὶ τριβόλους οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί*

Sim. IX, XVIII. 1. ante *δήλωσόν μοι* L. repetit *κύριε*, sed cf. p. ac.
XIX. 10. *ψιλοῦ* (cf. c. I p. 113, 2) c. v., *ὑψηλοῦ* L. ac., *ξηροῦ* p. 19. *πρωτέροις* c. verss., *πρώτοις* L. 20. *καὶ αὐταί* c. verss., *καὶ αὗται* L. 24. *κατὰ* c. verss., om. L.
XIX—XX. duodecim gentes per montes repraesentatae quodam modo respondent illis duodecim generibus poenitentiae Sim. VIII (cf. quae ad Sim. VIII, I. p. 100, 27 sq. notavimus). prima gens sunt etiam hic apostatae et proditores nominis christiani, secunda gens etiam hic haeretici, tertia gens autem hic iam non dubii et rixosi, sed divites sunt et negotiis occupati; quarta gens dubii (illic: honoris cupidi), quinta gens sapientiae suae confidentes et superbi (illic: negotiis huius seculi occupati), sexta gens rixosi et maledici (illic: divites), septima gens fideles simplices et innocentes (illic: divitiis perditi), octava gens Apostoli et doctores verbi di-

εἰσι· τινὲς ἐξ αὐτῶν οἱ μὲν πλούσιοι, οἱ δὲ πραγματείαις πολλαῖς ἐμπεφυρμένοι. οἱ μὲν τρίβολοί εἰσιν οἱ πλούσιοι, αἱ δὲ ἄκανθαι οἱ ἐν ταῖς πραγματείαις ταῖς πολλαῖς ἐμπεφυρμένοι. οὗτοι [οὖν οἱ ἐν πλείσταις καὶ ποικίλαις πραγματείαις ἐμπεπλεγμένοι οὐ] κολλῶνται τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἀποπλανῶνται πνιγόμενοι ὑπὸ τῶν πράξεων αὐτῶν· οἱ δὲ πλούσιοι δυσκόλως κολλῶνται τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, φοβούμενοι μή τι αἰτισθῶσιν ὑπ' αὐτῶν. οἱ τοιοῦτοι οὖν δυσκόλως εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν
Mt. XIX, 23. 24. *τοῦ θεοῦ. ὥσπερ γὰρ ἐν τριβόλοις γυμνοῖς ποσὶ περιπατεῖν δύσκολόν ἐστιν, οὕτω καὶ τοῖς τοιούτοις δύσκολόν ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. ἀλλὰ τούτοις πᾶσι μετάνοιά ἐστι, ταχινὴ δέ, ἵν' ὃ τοῖς προτέροις χρόνοις οὐκ εἰργάσαντο, νῦν ἀναδράμωσιν ἐν ταῖς ἡμέραις καὶ ἀγαθόν τι ποιήσωσι, καὶ ζήσονται τῷ θεῷ. ἐὰν δὲ ἐπιμείνωσι ταῖς πράξεσιν αὐτῶν, παραδοθήσονται ταῖς γυναιξὶν ἐκείναις, αἵτινες αὐτοὺς θανατώσουσιν.*

XXI. *ἐκ δὲ τοῦ τετάρτου ὄρους τοῦ ἔχοντος βοτάνας πολλάς, τὰ μὲν ἐπάνω τῶν βοτανῶν χλωρά, τὰ δὲ πρὸς ταῖς ῥίζαις ξηρά, τινὲς δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἡλίου ξηραινόμεναι, οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· οἱ μὲν δίψυχοι, οἱ δὲ τὸν κύριον ἔχοντες ἐπὶ τὰ χείλη, ἐπὶ τὴν καρδίαν δὲ μὴ ἔχοντες. διὰ τοῦτο τὰ θεμέλια αὐτῶν ξηρά ἐστι καὶ δύναμιν μὴ ἔχοντα, καὶ τὰ ῥήματα αὐτῶν μόνα ζῶσι, τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν νεκρά ἐστι. οἱ τοιοῦτοι [οὔτε ζῶσιν*

vini (illic: fideles cum quibusdam maculis), nona gens diaconi mali et fidei desertores (illic: fideles sine operibus legis), decima gens episcopi boni (illic: maxima fidelium pars), undecima gens martyres et confessores (illic: confessores), duodecima gens infantium similes (illic: martyres). si tertiam visionem comparamus, hic omnia copiosiora et accuratiora reperimus.

XX. 1. *τινὲς ἐξ αὐτῶν* (cf. ac.) ante *οἱ μέν* editoribus redundare videbatur, sed vix redundat. 4. 5. *οὗτοι [οὖν οἱ ἐν πλείσταις καὶ ποικίλαις πραγματείαις ἐμπεπλεγμένοι οὐ] κολλῶνται* c. v. (hi ergo qui plurimis obligati sunt negotiis variisque rebus, non adiungunt se) p. (hi ergo qui plurimis variisque rebus impliciti sunt, non se adiungunt) ae. (qui habent multas sollicitudines, non sequntur), *οὗτοι κολλῶνται* L., ubi editores solum *οὐ* deesse animadverterunt. 8. *μή τι αἰτισθῶσιν ὑπ' αὐτῶν* c. v. (ne quid poscatur ab illis) p. (ne aliquid poscatur) ae. (ne quidquam e divitiis suis perdant), *μή τι αἰτιαθῶσιν ἀπ' αὐτῶν* L. ab editoribus non emendatus. 17. *γυναιξίν* c. verss. et editoribus *πράξεσιν* L.

XXI. 19. *χλωρά* (cf. Sim. IX, I p. 113, 4. 5.), *χλωράς* L. 20. *ξηρά* (cf. l. l.), *ξηράς* L. 25—p. 135, 1. uncinis inclusa c. verss. et ed. pr., om. L.

οὔτε] τεθνήκασιν. ὅμοιοι οὖν εἰσὶ τοῖς διψύχοις· καὶ γὰρ οἱ δίψυχοι οὔτε ξηροί εἰσιν οὔτε χλωροί· οὔτε γὰρ ζῶσιν οὔτε τεθνήκασιν. ὥσπερ γὰρ αὐτῶν αἱ βοτάναι ἥλιον ἰδοῦσαι ἐξηράνθησαν, οὕτω καὶ οἱ δίψυχοι, ὅταν θλῖψιν ἀκούσωσι, διὰ τὴν δειλίαν αὐτῶν εἰδωλολατροῦσι καὶ τὸ ὄνομα ἐπαισχύνονται τοῦ κυρίου αὐτῶν. οἱ τοιοῦτοι οὖν [οὔτε ζῶσιν] οὔτε τεθνήκασιν. ἀλλὰ καὶ οὗτοι [δύνανται ζῆν], ἐὰν ταχὺ μετανοήσωσιν, [ἐὰν δὲ μὴ μετανοήσωσιν], ἤδη παραδεδομέναι εἰσὶ ταῖς γυναιξὶ ταῖς ἀποφερομέναις τὴν ζωὴν αὐτῶν. XXII. ἐκ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ πέμπτου τοῦ ἔχοντος βοτάνας χλωρὰς καὶ τραχέος ὄντος οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσι· πιστοὶ μέν, δυσμαθεῖς δὲ καὶ αὐθάδεις καὶ ἑαυτοῖς ἀρέσκοντες, θέλοντες πάντα γινώσκειν, καὶ οὐδὲν ὅλως γινώσκουσι. διὰ τὴν αὐθάδειαν αὐτῶν ταύτην ἀπέστη ἀπ᾽ αὐτῶν ἡ σύνεσις, καὶ εἰσῆλθεν εἰς αὐτοὺς ἀφροσύνη μωρά. ἐπαινοῦσι δὲ ἑαυτοὺς ὡς σύνεσιν ἔχοντας καὶ θέλουσιν ἐθελοδιδάσκαλοι εἶναι, ἄφρονες ὄντες. διὰ ταύτην οὖν τὴν ὑψηλοφροσύνην πολλοὶ ἐκενώθησαν ὑψοῦντες ἑαυτούς· μέγα γὰρ δαιμόν[ιόν ἐστ]ιν [ἡ αὐθάδει]α [καὶ ἡ κενὴ πεποίθησις]· ἐκ τούτων οὖν πολλοὶ ἀπεβλήθησαν, τινὲς δὲ μετενόησαν καὶ ἐπίστευσαν καὶ ὑπέταξαν ἑαυτοὺς [τοῖ]ς ἔχουσι σύν[εσιν, γνόντες τὴν] ἑαυτῶν ἀφροσύνην. καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ τοῖς τοιούτοις κεῖται μετάνοια· οὐκ ἐγένοντο γὰρ πονηροί, μᾶλλον δὲ [μωροὶ καὶ ἀσύνετοι. οὗτοι οὖν ἐὰν] μετανοήσωσι, ζήσονται τῷ θεῷ, ἐὰν δὲ μὴ μετανοήσωσι, κατοικήσουσι μετὰ τῶν γυναικῶν τῶν πονηρευομένων εἰς αὐτούς. XXIII. οἱ δὲ ἐκ τοῦ [ὄρους τοῦ] ἕκτου τοῦ ἔχοντος σχισμὰς μεγάλας καὶ μικρὰς καὶ

Sim. IX, XXI. 7. οὔτε ζῶσιν c. verss. et ed. pr., om. L. 7. 8. [δύνανται ζῆν] c. p. (possint vivere) ac. (poterunt vivere), om. L. 8. 9. [ἐὰν δὲ μὴ μετανοήσωσιν] c. ac. (sin poenitentiam non egerint) v. (sin minus) p. (sin vero iam), om. L.

XXII. 20. 21. [καὶ ἡ κενὴ πεποίθησις] c. v. (et confidentia inanis) p. (item) ac. (et fiducia in semet ipso), haec in L. evanuerunt. 23. [γνόντες τὴν] c. verss., haec in L. evanuerunt, ἐπιγνόντες τήν ed. pr. 25. 26. [μωροὶ καὶ ἀσύνετοι· οὗτοι οὖν ἐὰν] c. v. (insipientes potius et stulti. hi ergo si) ac. (prout amentes fuerunt et aberraverunt. et hi quoque simul atque), πονηρό . . . . . L.

ἐν ταῖς σχισμαῖς βοτάνας μεμαραμμένας πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· οἱ μὲν τὰς σχισμὰς τὰς μικρὰς ἔχοντες οὗτοί εἰσιν οἱ κατ᾽ ἀλλήλων ἔχοντες, καὶ ἀπὸ τῶν καταλαλιῶν ἑαυτῶν μεμαραμμένοι εἰσὶν ἐν τῇ πίστει· ἀλλὰ μετενό[ησαν] ἐκ τούτων πολλοί. καὶ οἱ λοιποὶ δὲ μετανοήσουσιν, ὅταν ἀκούσωσί μου τὰς ἐντολάς· μικραὶ γὰρ αὐτῶν εἰσὶν αἱ καταλαλίαι, καὶ ταχὺ μετανοήσουσιν. οἱ δὲ μεγάλας ἔχοντες σχισμάς, οὗτοι παράμονοί εἰσι ταῖς καταλαλίαις αὐτῶν καὶ μνησίκακοι γίνονται μηνιῶντες ἀλλ[ήλοις]. οὗτοι οὖν ἀπὸ τοῦ πύργου ἀπερρίφησαν καὶ ἀπεδοκιμάσθησαν τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ. οἱ τοιοῦτοι οὖν δυσκόλως ζήσονται. εἰ ὁ θεὸς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ὁ πάντων κυριεύων καὶ ἔχων πάσης τῆς κτίσεως αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν οὐ μνησικακεῖ τοῖς ἐξομολογουμένοις τὰς ἁμαρτίαις αὐ[τῶν], ἀλλ᾽ ἵλεως γίνεται, ἄνθρωπος φθαρτὸς ὢν καὶ πλήρης ἁμαρτιῶν ἀνθρώπῳ

Jac. IV, 12. *μνησικακεῖ ὡς δυνάμενος ἀπολέσαι ἢ σῶσαι αὐτόν; λέγω δ[ὲ ὑ]μ[ῖν, ὁ] ἄγγελος τῆς μετανοίας, ὅσοι ταύτην ἔχετε τὴν αἵρεσιν, ἀπόθεσθε αὐτὴν καὶ μετανοήσατε, καὶ ὁ κύριος ἰάσεται ὑμῶν τὰ πρότερ[α ἁμαρτήματα], ἐὰν καθαρίσητε ἑαυτοὺς ἀπὸ τούτου τοῦ δαιμονίου· εἰ δὲ μή, παραδοθήσεσθε αὐτῷ εἰς θάνατον.* XXIV. *ἐκ δὲ τοῦ ἑβδόμο[υ ὄρους, ἐν ᾧ βοτάναι] χλωραὶ [καὶ] ἱλαραί, καὶ ὅλον τὸ ὄρος εὐθηνοῦν, καὶ πᾶν γένος κτηνῶν καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἐνέμοντο τὰς βοτ[άνας ἐν τούτῳ τῷ] ὄρει, καὶ αἱ [βοτ]άναι ἃς ἐνέμοντο μᾶλλον εὐθαλεῖς ἐγίνοντο, οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσι· πάντοτε ἁπλοῖ [καὶ ἄ]κακοι [καὶ μακάριοι ἐ]γίνοντο, μηδὲν κατ᾽ ἀλλήλων ἔχοντες, ἀλλὰ πάντοτε ἀγαλλιώμενοι ἐπὶ τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ καὶ ἐνδεδυμένοι [τὸ] πνεῦμα [τὸ ἅγιον*

Sim. IX, XXIII. 1. *μεμαραμμένας* (cf. quae ad Vis. III, 11 p. 27, 21 notata sunt), *μεμαρασμένας* L. 4. *μεμαραμμένοι εἰσὶν ἐν τῇ πίστει* c. v. (in fide languent) p. (marcidi sunt in fide) ae. (marcescere facit fidem eorum), *μεμωραμένοι εἰσὶν ἐν τῇ πίστει* L. ab editoribus non correctus.

XXIV. 28. [*καὶ μακάριοι*] c. L. (ubi haec fere evanuerunt . . . . .) ae., om. v. p. 30 — p. 137, 1. [*τὸ*] *πνεῦμα* [*τὸ ἅγιον τούτων τῶν πα*]*ρθένων* c. p. ae. (om. *τούτων*), spiritum virginum harum v., uncinis inclusa in L. evanuerunt, *τὸ ἅγιον* om. ed. pr.

τούτων τῶν πα]ρθένων καὶ πάντοτε σπλάγχνον ἔχοντες ἐπὶ πάντα ἄνθρωπον, καὶ ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν παντὶ ἀνθρώπῳ ἐχορήγησαν ἀνονειδίστως καὶ ἀδιστάκτως.

Sir. XX, 15. XLI, 22. Jac. I, 5.

[ὁ οὖν] κύριος ἰδὼν τὴν ἁπλότητα αὐτῶν καὶ πᾶσαν ἠπιότητα ἐπλήθυνεν αὐτοὺς ἐν τοῖς κόποις τῶν χειρῶν αὐτῶν καὶ ἐχαρίτωσεν αὐτοὺς ἐν πάσῃ πράξει αὐτῶν. λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς τοιούτοις οὖσιν ἐγὼ ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας· διαμείνατε τοιοῦτοι, καὶ οὐκ ἐξαλειφθήσεται [τὸ σ]πέρμα ὑμῶν ἕως αἰῶνος· ἐδοκίμασε γὰρ ὑμᾶς ὁ κύριος καὶ ἐνέγραψεν ὑμᾶς εἰς τὸν ἀριθμὸν τὸν ἡμέτερον, καὶ ὅλον τὸ σπέρμα ὑμῶν κατοικήσει μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ· ἐκ γὰρ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἐλάβετε. XXV. ἐκ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ ὀγδόου, οὗ ἦσαν αἱ πολλαὶ πηγαί, καὶ πᾶσα ἡ κτίσις τοῦ κυρίου ἐποτίζετο ἐκ τῶν πηγῶν, οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· ἀπόστολοι καὶ διδάσκαλοι οἱ κηρύξαντες εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ οἱ διδάξαντες σεμνῶς καὶ ἁγνῶς τὸν λόγον τοῦ κυρίου, καὶ μηδὲν ὅλως νοσφισάμενοι εἰς ἐπιθυμίαν πονηράν, ἀλλὰ πάντοτε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ πορευθέντες, καθὼς καὶ παρέλαβον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. τῶν τοιούτων οὖν ἡ πάροδος μετὰ τῶν ἀγγέλων ἐστίν. XXVI. ἐκ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ ἐνάτου τοῦ ἐρημώδους τοῦ [τὰ] ἑρπετὰ καὶ θηρία ἐν αὐτῷ ἔχοντος τὰ διαφθείροντα τοὺς ἀνθρώπους οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· οἱ μὲν τοὺς σπίλους ἔχοντες διάκονοί εἰσι κακῶς διακονήσαντες καὶ διαρπάσαντες χηρῶν καὶ ὀρφανῶν τὴν ζωὴν καὶ ἑαυτοῖς περιποιησάμενοι ἐκ τῆς διακονίας ἧς ἔλαβον διακονήσ[αντες]· ἐὰν οὖν ἐπιμείνωσι τῇ αὐτῇ ἐπιθυμίᾳ, ἀπέθανον, καὶ οὐδεμία αὐτοῖς ἐλπὶς ζωῆς· ἐὰν δὲ ἐπιστρέψωσι καὶ ἁγνῶς τελειώσωσι τὴν διακονίαν αὐτῶν, δυνήσονται ζῆσαι. οἱ δὲ ἐψωριακότες, οὗτοι οἱ ἀρνησάμενοί εἰσι καὶ μὴ ἐπιστρέψαντες ἐπὶ τὸν κύριον ἑαυτῶν, ἀλλὰ χερσωθέντες καὶ γενόμενοι ἐρημώδεις, μὴ κολλώμενοι τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ μονάζοντες ἀπολλύουσι τὰς

Sim. IX, XXIV. 12. πνεύματος c. verss. et editoribus, σπέρματος L. XXVI. 23. αὐτῷ. ed. pr. et Tischdf. αὐτῷ.

ἑαυτῶν ψυχάς. ὡς γὰρ ἄμπελος ἐν φραγμῷ τινὶ καταλειφθεῖσα ἀμελείας τυγχάνουσα καταφθείρεται καὶ ὑπὸ τῶν βοτανῶν ἐρημοῦται καὶ τῷ χρόνῳ ἀγρία γίνεται, καὶ οὐκέτι εὔχρηστός ἐστ[ι] τῷ δεσπότῃ ἑαυτῆς, οὕτω καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι ἑαυτοὺς ἀπεγνώκασι καὶ γίνονται ἄχρηστοι τῷ κυρίῳ ἑαυτῶν ἀγριωθέντες. τούτοις οὖν μετάνοια γίνεται, ἐὰν μὴ ἐκ καρδίας εὑρεθῶσιν ἠρνημένοι· ἐὰν δὲ ἐκ καρδίας εὑρεθῇ ἠρνημένος τις, οὐκ οἶδα εἰ δύναται ζῆσαι. καὶ τοῦτο οὐκ εἰς ταύτας τὰς ἡμέρας λέγω, ἵνα τις ἀρνησάμενος μετάνοιαν λάβῃ· ἀδύνατον γάρ ἐστι σωθῆναι τὸν μέλλοντα νῦν ἀρνεῖσθαι τὸν κύριον ἑαυτοῦ· ἀλλ' ἐκείνοις τοῖς πάλαι ἠρνημένοις δοκεῖ κεῖσθαι μετάνοια. εἴ τις οὖν μέλλει μετανοεῖν, ταχινὸς γενέσθω πρὶν τὸν πύργον ἀποτελεσθῆναι· εἰ δὲ μή, ὑπὸ τῶν γυναικῶν καταφθαρήσεται εἰς θάνατον. καὶ οἱ κολοβοί, οὗτοι δόλιοί εἰσι καὶ κατάλαλοι· καὶ τὰ θηρία ἃ εἶδες εἰς τὸ [ἔνατον] ὄρος οὗτοί εἰσιν. ὥσπερ γὰρ τὰ θηρία διαφθείρει τῷ ἑαυτῶν ἰῷ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπολλύει, οὕτω καὶ τῶν τοιούτων ἀνθρώπων τὰ ῥήματα δ[ια]φθείρει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπολλύει. οὗτοι οὖν κολοβοί εἰσιν ἀπὸ τῆς πίστεως αὐτῶν διὰ τὴν πρᾶξιν ἣν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς· τινὲς δὲ μετενόησαν καὶ ἐσώθησαν. καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τοιοῦτοι ὄντες δύνανται σωθῆναι, ἐὰν μετανοήσωσιν· ἐὰν δὲ μὴ μετανοήσωσιν, μετὰ τῶν γυναικῶν ἐκείνων ὧν τὴν δύναμιν ἔχουσιν ἀποθανοῦνται. XXVII. *ἐκ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ δεκάτου, οὗ ἦσαν δένδρα σκεπάζοντα πρόβατ[ά] τινα, οἱ πιστεύοντες τοιοῦτοί εἰσιν· ἐπίσκοποι φιλόξενοι, οἵτινες ἡδέως εἰς τοὺς οἴκους ἑαυτῶν πάντοτε ὑπεδέξαντο τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ ἄτερ ὑποκρίσεως. οἱ δὲ ἐπίσκοποι πάντοτε τοὺς ὑστερημένους καὶ τὰς χήρας τῇ διακονίᾳ ἑαυτῶν ἀδια-*

Sim. IX, XXVI. 6—8. *τούτοις οὖν — ἠρνημένοι.* discrimen aliquod inter simplicem negationem et blasphemiam intercedens etiam Epistula ecclesiarum Lugdun. et Vienn. apud Eusebium HE. V, 1, 25 agnovit. 10. *λάβῃ.* L. *λάβοι*, sed e *λάβῃ* correctum esse videtur. 18. *διαφθείρει.* L. *διαφθείρουσι*, sed iam corr. *διαφθείρει.* 25. *μετά* c. verss., *ἀπό* L.

XXVII. 28. *ἐπίσκοποι φιλόξενοι* c. p. ac., *ἐπίσκοποι καὶ φιλόξενοι* L., ed. pr. et Tischdf., episcopi id est praesides ecclesiarum v.

λείπτως ἐσκέπασαν καὶ ἁγνῶς ἀνεστράφησαν πάντοτε. οὗτοι οὖν πάντες σκεπασθήσονται ὑπὸ τοῦ κυρίου διαπαντός. οἱ οὖν ταῦτα ἐργασάμενοι ἔνδοξοί εἰσι παρὰ τῷ θεῷ, καὶ ἤδη ὁ τόπος αὐτῶν μετὰ τῶν ἀγγέλων ἐστίν, ἐὰν ἐπιμείνωσιν ἕως τέλους λειτουργοῦντες τῷ κυρίῳ. XXVIII. ἐκ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ ἑνδεκάτου, οὗ ἦσαν δένδρα καρπῶν πλήρη, ἄλλοις καὶ ἄλλοις καρποῖς κεκοσμημένα, οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· οἱ παθόντες ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, οἳ καὶ προθύμως ἔπαθον ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ παρέδωκαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν. Διὰ τί οὖν, φημί, κύριε, πάντα μὲν τὰ δένδρα καρποὺς ἔχει, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν καρποὶ εὐειδέστεροί εἰσιν; Ἄκουε, φησίν· ὅσοι ποτὲ ἔπαθον διὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου, ἔνδοξοί εἰσι παρὰ τῷ θεῷ, καὶ πάντων τούτων αἱ ἁμαρτίαι ἀφηρέθησαν, ὅτι ἔπαθον διὰ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. διὰ τί δὲ οἱ καρποὶ αὐτῶν ποικίλοι εἰσίν, τινὲς δὲ ὑπερέχοντες, ἄκουε. Ὅσοι, φησίν, ἐπ' ἐξουσίαν ἀχθέντες ἐξητάσθησαν καὶ οὐκ ἠρνήσαντο, ἀλλ' ἔπαθον προθύμως, οὗτοι μᾶλλον ἐνδοξότεροί εἰσι παρὰ τῷ κυρίῳ, τούτων ὁ καρπός ἐστιν ὁ ὑπερέχων· ὅσοι δὲ δειλοὶ καὶ ἐν διστανμῷ ἐγένοντο καὶ ἐλογίσαντο ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, πότερον ἀρνήσονται ἢ ὁμολογήσουσι, καὶ ἔπαθον, τούτων οἱ καρποὶ ἐλάττους εἰσίν, ὅτι ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν ἡ βουλὴ αὕτη· πονηρὰ γὰρ ἡ βουλὴ αὕτη ἵνα δοῦλος κύριον ἴδιον ἀρνήσηται. βλέπετε οὖν ὑμεῖς οἱ ταῦτα βουλευόμενοι, μήποτε ἡ βουλὴ αὕτη διαμείνῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, καὶ ἀποθανεῖσθε τῷ θεῷ. ὑμεῖς δὲ οἱ πάσχοντες ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος δοξ[άζειν] ὀφείλετε τὸν θεόν, ὅτι ἀξίους ὑμᾶς ἡγήσατο ὁ θεὸς ἵνα τούτου τὸ ὄνομα βαστάζητε, καὶ πᾶσαι ὑμῶν αἱ ἁμαρτίαι ἰα-

Sim. IX, XXVIII. 12. *εὐειδέστεροι* c. v. (pulcriores) p. (item) ae. (bonos), *ἀηδέστεροι* L. ab editoribus non emendatus. 13. *τοῦ κυρίου* c. v. p. (eius ae.), om. L. 14. 15. *καὶ πάντων τούτων αἱ ἁμαρτίαι ἀφηρέθησαν* (cf. l. 30 sq.). praeter ea quae iam monui (apostol. Väter p. 159 not. 1) cf. etiam Melitonis Sardic. fragmentum IV (in Routhii reliquiis sacris ed. II. Vol. I. p. 124): *δύο γὰρ συνέστη τὰ ἄφεσιν ἁμαρτημάτων παρεχόμενα, πάθος διὰ Χριστὸν καὶ βάπτισμα.* Tertullian. de pudicitia c. 22, Apologet. c. 48, Scorp. c. Gnosticos c. 6. 27. *ἀποθανεῖσθε.* L. *ἀποθανῆσθε.* — *τῷ θεῷ* c. verss., *ἐν τῷ θεῷ* L. Tischdf.

θῶσιν. [οὐκοῦν μᾶλλον μακα]ρίζετε ἑαυτούς· ἀλλὰ δοκεῖτε ἔργον μέγα πεποιηκέναι, ἐάν τις ὑμῶν διὰ τὸν θεὸν πάθῃ. ζωὴν ὑμῖν ὁ κύριος χαρίζεται καὶ οὐ νοεῖ[τε]· αἱ γὰρ ἁμαρτίαι ὑμῶν κατεβάρησαν, καὶ εἰ μὴ πεπόνθατε ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος κυρίου, διὰ τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν τεθνήκειτε [ἂν ὑμεῖς] τῷ θεῷ. ταῦτα ὑμῖν λέγω τοῖς διστάζουσι περὶ ἀρνήσεως ἢ ὁμολογήσεως· ὁμολογεῖτε ὅτι κύριον ἔχετε, μήποτε ἀρνούμενοι πα[ρα]δοθ[ήσεσθε] εἰς δεσμωτήριον. εἰ τὰ ἔθνη τοὺς δούλους αὐτῶν κολάζουσιν, ἐάν τις ἀρνήσηται τὸν κύριον ἑαυτοῦ, τί δοκεῖτε ποιήσει ὁ κύριος ὑμῶν, ὃς [ἔχει] πάντων τὴν ἐξουσίαν; ἄρατε τὰς βουλὰς ταύτας ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν, ἵνα διαπαντὸς ζήσητε τῷ θεῷ. XXIX. *ἐκ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ δωδεκάτου τοῦ λευκοῦ οἱ πιστεύσαντες τοιοῦτοί εἰσιν· ὡς νήπια βρέφη εἰσίν, οἷς οὐδεμία κακία ἀναβαίνει ἐπὶ τὴν καρδίαν, οὐδὲ [ἔγνω]σαν τί ἐστι πονηρία, ἀλλὰ πάντοτε ἐν νηπιότητι διέμειναν. οἱ τοιοῦτοι οὖν ἀδιστάκτως κατοικοῦσιν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θε[οῦ, ὅτι] ἐν οὐδενὶ πράγματι ἐμίαναν τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ νηπιότητος διέμειναν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν ἐν*
Mt. XVIII, 3. *τῇ αὐτῇ φρονήσει. ὅσοι οὖν διαμενεῖτε, φησί, καὶ ἔ[σε]σθε ὡς τὰ βρέφη, κακίαν μὴ ἔχοντες, πάντων τῶν προειρημένων ἐνδοξότεροι ἔσεσθε· πάντα γὰρ τὰ βρέφη ἔνδοξά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ καὶ πρῶτα παρ' αὐτῷ. μακάριοι οὖν ὑμεῖς, ὅσοι ἂν ἄρητε ἀφ' ἑαυτῶν τὴν πονηρίαν, ἐνδύσησθε δὲ τὴν ἀκακίαν. πρῶτοι πάντων ζήσεσθε τῷ θεῷ.*

Μετὰ τὸ συντελέσαι αὐτὸν τὰς παραβολὰς τῶν ὀρέων λέγω αὐτῷ· Κύριε, νῦν μοι δήλωσον περὶ τῶν λίθων τῶν ἠρμένων ἐκ τοῦ πεδίου καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τεθειμένων ἀντὶ τῶν λίθων τῶν ἠρμένων [ἐκ] τοῦ πύργου καὶ τῶν στρογγύλων τῶν τεθέντων εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ τῶν ἔτι στρογγύλων ὄντων. XXX. *Ἄκουε,*

Sim. IX, XXVIII. 6. [*ἂν ὑμεῖς*] in L. evanuerunt, *πάντως* spatio vix sufficere monuit Tischdf. 11. *ὑμῶν* c. ae. (vobis v. p.), *ἡμῶν* L., sed iam prima manus superscripsit *ὑμῶν*. 17. 18. *κατοικοῦσιν* c. L. p., fortasse *κατοικήσουσιν* c. v. 22. *πάντων* c. verss., *καὶ πάντων* L.

φησί, καὶ περὶ τούτων πάντων. οἱ λίθοι οἱ ἐκ τοῦ [πεδί]ου ἠρμένοι καὶ τεθειμένοι εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου ἀντὶ τῶν ἀποβεβλημένων αἱ ῥίζαι εἰσὶ τοῦ ὄρους τοῦ λευκοῦ τούτου. ἐπεὶ οὖν οἱ πιστεύσαντες ἐκ τοῦ ὄρους τοῦ λευκοῦ πάντες ἄκακοι εὑρέθησαν, ἐκέλευσεν ὁ κύριος τοῦ πύργου τούτους ἐκ τῶν ῥιζῶν τοῦ ὄρους τούτου βληθῆναι εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου· ἔγνω γάρ, ὅτι ἐὰν ἀπέλθωσιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου οἱ λίθοι οὗτοι, διαμενοῦσι λαμπροί, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν μελανίσει. ε[ἰ] δὲ ita de caeteris montibus adiecisset, necesse habuisset rursus visitare eam turrim atque purgare. hi autem omnes candidi inventi sunt, qui crediderunt et qui credituri sunt; ex eodem enim genere sunt. felix hoc genus, quia innocuum est. audi nunc et de illis rotundis lapidibus et splendidis. et hi omnes de candido monte sunt. audi autem: quare rotundi sunt reperti. quia divitiae suae illos pusillum a veritate obscuraverunt atque obfuscaverunt, sed a Deo nunquam recesserunt, nec ullum verbum malum processit de ore eorum, sed omnis aequitas, virtus et veritas. horum ergo mentem quum vidisset Dominus, quod boni nati essent et possint boni esse, iussit opes eorum circumcidi, non in perpetuum tolli, ut possint boni aliquid facere de eo quod eis relictum est,

Sim. IX, XXX. 6. τῶν ῥιζῶν c. v. p., a radice ae., om. L. 10. εἰ δέ. reliqua desunt in codice L., restitui e versione vulgata correcta secundum palat. et aeth. — necesse c. p. ae., non necesse v. 12. inventi c. p., iuvenes v. 13. ex eodem enim genere sunt c. v. ae. (idem genus sunt); ex corde enim credunt p. 14. nunc c. v. ae., inquit p. 15. et hi c. p. ae., hi v. — candido c. p., hoc candido v., om. ae. 16. audi autem — reperti c. Vat., p. (audi vero, quare rotundi sunt reperti); audi autem om., in fine add. *causa est* vulg.; et dixi ei: quapropter rotundi inventi sunt? et dixit mihi: audi. *ae.* 16—18. quia — obfuscaverunt c. v. (Vat. om. quia) p. (om. a veritate; obturbaverunt pro obscur. et obfusc.); etenim valde absconditerunt se ex structura *ae.* 18. sed a Deo nunquam recesserunt c. v. p. (non pro nunquam), sed Dominum non deserebant *ae.* 20. vidisset c. v. ae., sciret p. 21. 22. quod boni nati — circumcidi c. p.; quod possent iusti fieri, quia beati erant e natura ipsorum, iussit eos removeri ab opibus suis *ae.*: et posse (posset Vat.) eos veritati favere, iussit bonos quoque permanere et (bonos — et om. Vat.) opes eorum circumcidi *vulg.* 22. non in perpetuum tolli c. p. ae. (nec tamen prorsus removeri), non enim voluit (voluit om. Vat.) in totum illas (eorum Vat.) tolli *vulg.* 23. possint c. Vat. p., possent v. — de eo quod eis relictum est c. v., de reliquias (l. reliquiis) de caetero p., ex reliquiis suis, quae relictae essent *ae.*

et vivent Deo, quoniam de genere bono sunt. ideo ergo pusillum circumcisi sunt et positi in structuram turris huius. XXXI. caeteri vero lapides rotundi, qui nondum apti erant ad structuram turris, necdum enim acceperant sigillum, ideo repositi sunt in locum suum, quia valde rotundi sunt. oportet autem circumcidi hoc seculum ab illis et vanitates opum suarum, et tunc convenient in regno Dei. necesse est enim eos intrare in regnum Dei; hoc enim genus innocuum benedixit Dominus. ex hoc ergo genere non intercidet quisquam; etenim licet quis eorum temptatus a nequissimo diabolo aliquid deliquerit, cito recurret ad Dominum suum. felices vos iudico, ego nuntius poenitentiae, quicunque innocentes
Mt. XVIII, 3. XIX, 14. estis sicut infantes, quoniam pars vestra bona est et honorata apud Deum. dico autem omnibus vobis, quicunque sigillum hoc filii Dei recepistis: Simplicitatem habete, neque offensarum memores estote, neque in malitia permanete. deponite ergo memoriam offensarum et amaritudinum vestrarum, et in uno spiritu efficiemini. illas autem malas scissuras remediate ac tollite a vobis, ut si

16—20. simplicitatem habete—tollite a vobis. Antiochus Hom. XCIV p. 1176: *καλόν ἐστιν κρατεῖν τὴν ἁπλότητα καὶ τὴν ἀκακίαν καὶ εἶναι ὡς τὰ νηπία τὰ μὴ γινώσκοντα τὴν πονηρίαν τὴν ἀπολλύουσαν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, καὶ μὴ εἶναι μνησικάκους μήτε παρανόμους* (l. *μηδὲ παραμόνους*) *τῇ κακίᾳ, ἀλλ' ἀποθέσθαι τὰς κακίας καὶ τὰς πονηρίας καὶ τὰς πικρίας τὰς παρανόμους* (l. *παραμόνους*) *καὶ γενέσθαι ἓν πνεῦμα καὶ τὰ σχήματα* (l. *σχίσματα*) *τὰ πονηρὰ ἀνατρέψαι.*

Sim. IX, XXX. 1. vivent c. v., viverent p. ae. — Deo c. v. p., Domino ae. — quoniam c. Vat. p. ae., et ipsi add. v.

XXXI. 3—6. c. p. (l. 5 et ideo) et ae., caeteri vero, qui adhuc rotundi permanserunt, neque apti reperti sunt in eam structuram (acti sunt in ea structura Vat.), quia nondum acceperunt sigillum, repositi sunt in (in om. Vat.) loco suo; valde enim rotundi reperti sunt *vulg.* 7. ab illis c. v., illorum p. — suarum c. v. ae., suaque manu prima p. 9. innocuum c. v. ae. (simplici), om. p. — benedixit c. v. ae., probavit p. 10. ex c. v. ae., et p. 12. recurret c. v. ae. (futur.), recurrit p. — Dominum c. Vat. p. ae., Deum add. v. 16. filii Dei c. p. ae., om. v. 17. offensarum c. v. (cf. ae.), offensorum p. 18. 19. deponite—efficiemini c. p. (ubi *et* ante amaritudinum om.), ae. (relinquite ergo vindictae studium et amarum peccatum, et estote in uno spiritu) cf. Ant., neque in memoria offensarum amaritudines in uniuscuiusque spiritu fiant *v.* 19. 20. illas autem—a vobis c. p. (cf. ae. et Ant.), sed his malis scissuris remedia procurate atque tollite illas a vobis *v.* 20—p. 143, 1. ut si dominus pecorum venerit c. Ant. p. ae., *si et venerit* om. v.

dominus pecorum venerit gaudeat de vobis. gaudebit autem, si omnia invenerit sana, nec ullus e vobis interciderit. si autem pecus aliquod ex talibus invenerit dissipatum, vae erit pastoribus. quodsi ipsi pastores dissipati fuerint, quid respondebunt ei pro pecoribus? numquid dicent a pecoribus se vexatos? non credetur illis. incredibilis enim res est, pastorem pati posse a pecore; magis autem punietur propter mendacium suum. et ego sum pastor et validissime oportet me de vobis rationem reddere. XXXII. remediate ergo vos, dum adhuc turris aedificatur. Dominus habitat in viris amantibus

p. 142, 20 — p. 143, 10. ut si dominus — rationem reddere. Antiochus Hom. CXXII p. 1228 sq.: *ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κύριος τῶν προβάτων χαρῇ ἐπ' αὐτῷ καὶ ἐπὶ τοῖς προβάτοις εὐφρανθῇ. χαρήσεται δέ, ἐὰν πάντα ὑγιῆ εὑρεθῇ, καὶ μὴ διαπεπτωκότα τινὰ ἐξ αὐτῶν. ἐὰν δὲ εὑρεθῇ τινὰ ἐξ αὐτῶν διαπεπτωκότα, οὐαὶ τοῖς ποιμέσιν ἔσται. ἐὰν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ποιμένες εὑρεθῶσιν διαπεπτωκότες, τί ἐροῦσιν τῷ δεσπότῃ τοῦ ποιμνίου; ὅτι ἀπὸ* (l. *ὑπὸ*) *τῶν προβάτων διέπεσαν; οὐ πιστευθήσονται· ἄπιστον γὰρ πρᾶγμά ἐστιν, ποιμένα ὑπὲρ* (l. *ὑπὸ*) *προβάτων παθεῖν τι. μᾶλλον δὲ κολασθήσονται διὰ τὸ ψεῦδος αὐτῶν. εἰδότες οὖν ὅτι λίαν δι' αὐτοὺς ἀποδοῦναι λόγον δεῖ.*

p. 143, 11 sq. Antiochus Hom. XCIV p. 1176 sq. (v. ad p. 142, 16 sq.) pergit: *ὅπως ὁ κύριος τῆς εἰρήνης κατοικήσῃ ἐν πᾶσιν, ἵνα καὶ τὸ*

Sim. IX, XXXI. 1. de vobis (cf. Ant.) c. v. ae., om. p. 1. 2. gaudebit autem c. Ant. v. ae., om. p. 2. si omnia invenerit sana c. Ant. v. ae., si pecora sua integra invenerit p. 2. 3. nec ullus e vobis interciderit c. Ant. ae., om. v. p. 3. 4. si autem pecus aliquod ex talibus invenerit dissipatum c. v. (cf. Ant.), si autem aliquam ex his dissipatam invenerit Vat., si enim aut aliqua pecora a pastoribus dissipata p., om. ae. 4—8. vae erit — mendacium suum. Homilia de aleatoribus ad calcem operum Cypriani: dicit enim scriptura divina: Vae erit pastoribus. quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint, quid respondebunt Domino pro pecoribus? a pecoribus se esse vexatos? non credetur illis. incredibilis res est, pastores pati posse aliquid a pecore. magis punientur propter mendacium suum. 4. vae erit pastoribus c. Ant. Ps.-Cypr. v., vae vobis, pastores ae., om. p. 4. 5. quodsi — pro pecoribus c. v. (in fine Vat.: quid respondebunt pecoribus huius), Ps.-Cypr. Ant., aut ipsos pastores corruptos invenerit Dominus, quid ei respondebitur? p., si autem ipsi pastores dicunt possessori gregis ae. 5. 6. numquid dicent, a pecoribus se vexatos? c. v. (ubi *pecore*) coll. Ant. Ps.-Cypr. ae. (ab ovibus se prostratos esse), numquid pastores dicturi sunt, a pecoribus se esse vexatos p. 6. non credetur illis c. v. (creditur Vat.) Ant., Ps.-Cypr., non creditur ae., quod nec creditur illis p. 6. 7. incredibilis enim res est c. Ant. Ps.-Cypr. v., quia incredibile est p. ae. 7. 8. magis autem c. Ant. p., et magis v. 8. suum c. Ps.-Cypr. v. (cf. Ant.), om. p. — et ego c. v. ae. (ego-quoque), ego p. 9. validissime c. v. ae. (diligenter), Altissimo p.

XXXII. 10. remediate ergo vos c. Vat. p. (om. ergo) ae. (sanate igitur vosmet ipsos), consulite ergo vobis v.

pacem, quoniam pacem amavit, a contentiosis vero et perditis malitia longe abest. reddite igitur ei spiritum integrum, sicut accepistis. nam quum fulloni dederis vestimentum novum, utique vis denuo integrum recipere. si autem fullo scissum vestimentum tibi reddat, numquid accipies illud, aut non potius irasceris et eum convitio persequeris, haec dicens ad eum: Vestimentum tibi dedi integrum; quare scidisti illud et inutile fecisti, ita ut propter scissuram quam in eo fecisti in usu esse non possit? nonne haec omnia dices fulloni de scissura quam invenisti in vestimento tuo? si igitur tu doles de vestimento tuo et quereris, quod non illud integrum recipias: quid putas Dominum tibi facturum, qui spiritum integrum

πνεῦμα ὑγιὲς γένηται, ὥσπερ αὐτὸ ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος. ἐὰν γάρ τις κναφεῖ δώσῃ ἱμάτιον καινὸν καὶ ὑγιές, καὶ τοῦτο θέλει κομίσασθαι, ὁ δὲ κναφεὺς σχίσας τὸ ἱμάτιον ἀποδώσει· ἄρα λήψεται αὐτό; οὐχὶ μαχέσεται καὶ ὑβρίσει λέγων αὐτῷ Ἱμάτιόν σοι ὑγιὲς ἔδωκα· διὰ τί αὐτὸ ἔσχισας καὶ πεποίηκας ἄχρηστον; εἰ οὖν οὕτως περὶ ἱματίου λυπεῖταί τις καὶ μάχεται, ὅτι οὐκ ἀπείληφεν ὑγιὲς τὸ ἱμάτιον, τί δοκοῦμεν ἡμεῖς παθεῖν ὑπὸ τοῦ κυρίου, τὸ πνεῦμα λαβόντες ὑγιές, καὶ τοῦτο λυπήσαντες καὶ ἀχρειώσοντες (ἀχρειώσαντες), μὴ ἐν σεμνότητι πολιτευσάμενοι; καὶ εἰς οὐδεμίαν χρῆσιν δύναται εἶναι τῷ κυρίῳ ἑαυτοῦ· ἡ γὰρ χρῆσις τοῦ πνεύματος ὑφ᾽ ἡμῶν κατεφθάρη.

Sim. IX, XXXII. 1. quoniam pacem amavit c. p. ae., etenim vera pax cara est v. 1. 2. a contentiosis vero et perditis malitia longa abest c. v. (a litigiosis vero et perditis malitie Vat.) ae. (eamque procul a scelestis removet), a viris autem iniquis preditisque (l. perditisque) malitiae recedite p. 2. 3. reddite — accepistis c. v. (cf. Ant.), et habebitis Domini spiritum, sicut accepistis, iutegrum p., nam a Domino accipietis Spiritum sanctum ae. 3. 4. namquum fulloni — recipere c. p. (ubi *eum* pro *denuo*) (Ant.), si enim dederis fulloni vestimentum integrum, idque integrum vis denuo recipere (novum item vis recipere Vat.) *v*., quum fulloni dederint vestem incolumem et salvam et solidam, et deinde velis ab eo repetere vestem *ae.* 5 — 7. si autem — dicens ad eum c. p. (correcto voc. *convitium*) Ant. ae. (fullo autem scissam vestem tibi reddiderit, accipies illam vestem a fullone? nonne litem habebis cum eo et conviciaberis ei et dices?), fullo autem si tibi scissum reddat, recipies? nonne statim excandesces (excandescis Vat.) et eum convitio persequeris dicens *v.* 7. Vestimentum c. Ant. p. ae., meum add. v. 8 — 10. ita ut — non possit? c. p. ae. (nec proderit iam quidquam, quia eam scidisti), nunc (et Vat.) propter scissuram quam in eo fecisti usui (in usu Vat.) esse non potest *v.* 10. 11. nonne haec — vestimento tuo c. p. ae. (nonne talia fulloni, quia scidit tibi vestem tuam?), nonne haec omnia verba dices fulloni, et (ergo et Vat.) de scissura quam in vestimento tuo fecerit? *vulg.* 11 — p. 145, 2. si igitur — Domino suo? c. v. (in nullo usu c. Vat., nullo usui vulg.), Ant., ae. (et quum tu sic moeres et litem habes, quia salvam non reddidit tibi vestem tuam, quid igitur putas facturum tibi Dominum, qui salvum dedit tibi spiritum, tu

tibi dedit, et tu eum totum inutilem reddidisti, ita ut in nullo usu esse possit domino suo? inutilis enim coepit esse usus eius, quum sit corruptus a te. nonne igitur Dominus de spiritu suo propter hoc factum tuum idem faciet et tradet te morti? Plane, inquam, omnibus iis, quoscunque invenerit in memoria offensarum permanere, idem faciet. Clementiam, inquit, eius nolite calcare, sed potius honorificate eum, quod tam patiens est ad delicta vestra, et non est sicut vos. agite poenitentiam; utile enim id est vobis. XXXIII. haec omnia quae supra scripta sunt, ego pastor nuntius poenitentiae ostendi et locutus sum Dei servis. si ergo credideritis et audieritis verba mea et ambulaveritis in ipsis et correxeritis itinera vestra, vivere poteritis. sin autem permanseritis in malitia et memoria offensarum, nullus ex huiusmodi peccatoribus vivet Deo. haec omnia a me dicenda dicta sunt vobis.

Ait mihi ille pastor: Omnia a me interrogasti? et dixi: Ita, domine. Quare ergo non interrogasti me, inquit, de forma lapidum in structura repositorum, ut tibi explicarem quod explevimus formas? et dixi: Oblitus sum, domine. Audi nunc ergo, inquit, et de illis. hi sunt, qui nunc mandata mea audierunt et ex totis praecordiis egerunt poenitentiam. quumque vidisset Dominus bonam atque puram poenitentiam eorum, et posse eos in ea

autem eum fecisti prorsus inutilem domino eius?); unde si tu de vestimento tristis efficeris et rixaris, quia non integrum recipis, quid putas Dominum esse facturum, qui tibi spiritum dedit integrum, et tu illud (τὸ πνεῦμα) totum ita inutile fecisti, ut Domino suo in usu esse non possit? *pal.*

Sim. IX, XXXII. 2. 3. inutilis — a te c. v. (Ant.), quia usus ipsius spiritus a te inutilis esse coepit et corruptus *p.*, et inutilis est apud te, quia eum non conservasti *ae.* 3 — 5. nonne igitur — morti c. v. (*et tradet te morti* addidi e ceteris verss.) quomodo dominus spiritus subito propter hoc factum quod fecisti te interficere debebat? *ae.*, et ideo Dominus ob hoc tuum factum tradet te morti *p.* 5 — 7. Plane, inquam — idem faciet c. v.; et dixi ei: Utique interficiet omnes, quos invenerit portantes cupidinem ultionis, quum venerit *ae.*; omnes enim tales puniet Dominus, quos invenerit in memoria delictorum esse *p.* 7 — 10. Clementiam — id est vobis c. v. ae., parum accurate p.

XXXIII. 12. Dei servis c. v. (Pal., servis Dei *vulg.*), vobis Dei servis *p.*, servo Domini *ae.* 20. quod explevimus c. Vat., p. (quos replevimus), qui habent perfectionem ae., om. vulg. 22. mea c. Vat. p. ae., haec vulg.

permanere, iussit priora peccata eorum deleri. hae enim formae peccata eorum erant et exaequatae sunt, ne apparerent.

[Similitudo X.]

I. Postquam perscripseram librum hunc, venit nuntius ille, qui me tradiderat illi pastori, in domum, in qua eram, et consedit supra lectum, et adstitit in dextera eius ille pastor. deinde vocavit me et haec mihi dixit: Tradidi te, inquit, et domum tuam huic pastori, ut ab eo protegi possis. Ita, inquam, domine. Si vis ergo protegi, inquit, ab omni vexatione et ab omni saevitia, successum autem habere in omni opere bono atque verbo, et omnem virtutem aequitatis, in mandatis iis ingredere, quae dedit tibi, et poteris dominari omni nequitiae. custodienti enim tibi mandata illa subiecta erit omnis cupiditas et dulcedo huius seculi, successus vero in omni bono negotio te sequetur. maturitatem huius et modestiam suscipe in te et dic omnibus, in magno honore esse eum et dignitate apud Deum et magnae potestatis eum praesidem esse et potentem in officio suo. huic soli per totum orbem poenitentiae potestas tributa est. potensne tibi videtur esse? sed vos maturitatem huius et modestiam quam in vos habet despicitis.

II. Dico ei: Interroga ipsum, domine, ex quo in

Sim. IX, XXIII. 1—3. hae enim formae — apparerent c. v. (ubi *exaequata*), et ideo deleta sunt et aequata, ne apparerent postea. *ἀμήν. pal.*, ille ipse vidit eos et correxit eos, ne apparerent *ae.* Sim. X, I. 4. [Similitudo X.] c. v. (ubi Vat. titulum, spatio relicto, omisit) p., om. ae.; re vera est epilogus. 10. Ita, inquam, domine c. *v.*, et dixi ei: Ita, domine *ae.*, et ego dixi ei: Ita faciat, domine *p.* 12. 13. in omni — aequitatis c. *v.*, in omni bono et in omni virtute veritatis *p.*, in omni opere bono et in omni verbo iustitiae bono *ae.* 14. quae dedit tibi (tibi dederit Vat.) et poteris dominari omni nequitiae c. v., quae iniunxi tibi p., in mandatis eius, quae mandavi, et poteris invenire omnem iustitiam *ae.* 16. bono c. v. ae., om. p. 17. 18. maturitatem (*τὴν σεμνότητα*) huius — in te c. *v.*, modestiam et venerationem huius honora *p.*, et glorifica mansuetudinem eius et iustitiam *ae.* 21. potensne c. v. p. (ae.), potestasne Vat. Dress. 22. maturitatem huius et modestiam c. *v.*, modestiam verecundiamque eius *p.*, mansuetudinem eius quia reveretur vos *ae.*

domo mea est, anne aliquid extra ordinem fecerim, aut in aliquo eum offenderim. Et ego, inquit, scio nihil extra ordinem fecisse te neque esse facturum. et ideo haec loquor tecum, ut perseveres. bene enim hic de te apud me existimavit, tu autem caeteris haec verba dices, ut et illi, qui egerunt aut acturi sunt poenitentiam, eadem quae tu sentiant, et hic apud me bene de iis interpretetur, et ego apud Dominum. et ego inquam: Domine, omni homini indico magnalia Dei; spero autem, eos omnes, qui amant ea et ante peccaverunt, his auditis acturos esse poenitentiam, vitam recuperantes. Permane ergo, inquit, in hoc ministerio et consumma illud. quicunque autem mandata huius exsequuntur, habebunt vitam, et hic apud Dominum magnum honorem habebit. quicunque vero huius mandata non servant, fugiunt a vita sua et hunc contemnunt. hic autem apud Deum habet honorem suum. quicunque ergo contemnent eum, et qui mandata eius non sequuntur, morti se tradunt, et unusquisque eorum reus erit sanguinis sui. tibi autem dico, ut servias mandatis his, et habebis remedium priorum peccatorum tuorum. III. misi autem tibi has virgines, ut habitent tecum. vidi enim eas affabiles tibi esse. habebis igitur tu eas adiutrices, quo magis possis huius mandata servare; non potest enim fieri, ut sine his virginibus haec mandata serventur. video autem eas

Sim. X, II. 4. enim c. v., autem p. 6. aut acturi sunt c. v. ae., male om. p. 7. bene c. Vat. p. Dress., om. v. ae. — de iis c. v., om. p. 8. *et* ante ego c. v., om. p. 10. qui amant ea c. v., om. p. ae. 14. et hic apud Dominum c. Vat. p. (Deum), Dress., etiam ae., et hic et apud Dominum Cotel. — habebit c. p., om. v. 16. hunc contemnunt c. p. ae. (spernunt hunc), et adversantur illi v. 16—18. hic autem—contemnent eum c. p. (cuius *hic* Dress. male mutavit in *hinc*, dedi *habet* pro voc. *suum*), ae. (ille quidem honoratus est apud Dominum, qui autem eum spernunt), om. v. 20. ut servias mandatis his c. p. ae., ut serves mandata haec v.,sed Vat.: ut servas mandatis his. 20. 21. et habebis remedium priorum peccatorum c. p. ae., tuorum addidi c. v. ae., et remedium peccatorum tuorum omnium habebis *v.*

III. 21. 22. has virgines c. v. (ae.), etiam virgines has p. 22. 23. vidi enim eas affabiles tibi esse c. v. (Vat., eas valde *vulg.*), vidi enim eas tibi benevolas esse p., vidi enim te ab iis custoditum et adiutum ae. 23. 24. quo magis possis huius mandata servare c. v., ut possis custodire mandata haec p., ut posses observare mandata huius ae. 25. video c. Vat. p. ae., vides *vulg.*

libenter esse tecum. sed et ego praecipiam eis, ut omnino a domo tua non discedant. tu tantum communda domum tuam; in munda enim domo libenter habitabunt. mundae sunt enim atque castae et industriae et omnem habentes gratiam apud Dominum. igitur si habuerint domum tuam puram, tecum permanebunt; si autem pusillum aliquid inquinationis acciderit, protinus a domo tua recedent. hae enim virgines nullam omnino diligunt inquinationem. dico ei: Spero me, domine, placiturum eis, ita ut in domo mea libenter inhabitent semper. et sicut is, cui me tradidisti, nihil de me queritur, ita neque illae de me querentur. ait ad pastorem illum: Video servum Dei velle vivere et custodire haec mandata et virgines has munda habitatione collocaturum. haec quum dixisset, iterum pastori illi me tradidit et vocavit eas virgines et dixit ad illas: Quoniam video vos libenter in domo huius habitare, commendo eum vobis et domum eius, ut a domo eius non recedatis omnino. illae vero virgines libenter haec verba audierunt.

IV. Ait deinde mihi ille angelus: Viriliter in ministerio hoc conversare et omni homini indica magnalia Domini, et habebis gratiam in hoc ministerio. quicunque ergo in his mandatis ambulaverit, vivet et felix erit in vita sua; quicunque vero neglexerit ea, non vivet et erit infelix in vita sua. dic omnibus, ut non cessent, quicunque recte facere possunt; bona opera exercere utile est illis. dico autem, omnem hominem de incommodis eripi oportere. nam et is qui eget et in quotidiana vita

Sim. X, III. 1. sed et ego c. v. (*et* om. Vat.), et ego quoque *ae.*, et ego *p.* 2. tantum c. v., tantum modo p., autem ae. — communda c. v. ae., para p. 4. omnem c. p., omnes v., om. ae. 5. habuerint c. Vat. p. ae. (invenerint), habueris *vulg.* 8. recedent c. v. ae., recedunt p. Vat. 12. de me c. p. ae., om. v. 13. servum Dei velle vivere et c. v. (ubi pro *videre* iam Fellus aliique viderunt legendum esse *vivere*) ae. (vitam velle servum Domini et), om. p. 15. eas c. Vat. p. (illas), om. v. ae. 16. ad illas c. Vat. p., eis v. 19. virgines c. p. ae., om. v.

IV. 20. ille angelus c. ae., ille pastor p., om. v. 21. et omni c. p. ae., omni v. 22. Domini c. p. ae., Dei v., Dei Domini Vat. 23. 24. in vita sua c. v. ae., om. p. 24. ea c. p. ae., om. v. 25. infelix c. v. ae., infestus p. 28. nam et is c. p. (ubi *his* emendandum) ae. (etiam is), is enim v., sed Vat. *et is enim*. — eget c. v. ae., om. p. (propter sequens *agit*).

patitur incommoda, in magno tormento est ac necessitate. quisquis igitur huiusmodi animam eripit de necessitate, magnum gaudium sibi acquiret. nam is, qui huiusmodi vexatur incommodo, pari tormento cruciatur, atque se torquet is, qui in vinculis est. multi enim propter huiusmodi calamitates, quum eas sustinere non possunt, mortem sibi adsciscunt. qui novit igitur calamitatem huiusmodi hominis et non eripit eum, magnum peccatum admittit et fit reus sanguinis eius. facite igitur bona opera, quicunque accepistis bonum a Domino, ne dum moramini facere consummetur structura turris, et vos de structura reprobemini. iam alia turris non aedificatur. propter vos enim intermissum est opus aedificationis eius. nisi igitur festinaveritis facere recte, consummabitur turris, et excludemini.

Postquam vero locutus est mecum, surrexit de lecto et apprehenso pastore et virginibus abiit. dixit autem mihi, remissurum se pastorem illum et virgines illas in domum meam. Amen.

Sim. X, IV. 3. acquiret c. p. (cf. ae.), acquirit v. 7. adsciscunt c. p., consciscunt v., sed *adducunt*, a manu secunda mutatum in *addicunt* Vat. — qui novit igitur c. v. (ae.), lacuna in p. 10. bonum c. p., om. v. 11—13. et vos—aedificatur c. p. ae., om. v. 13. enim c. v. ae., autem p. 15. et excludemini c. p. ae. (ubi additur: cum bonis vestris), om. v. 19. Amen c. Vat. p. (ἀμήν), in saecula saeculorum. Amen *ae.*, om. v. — epigraphen add. Vat.: explicit liber pastoris discipuli beati pauli Apostoli. Deo gratias.

ELXAI LIBRI

FRAGMENTA

COLLECTA, DIGESTA, DIIUDICATA.

Elxai propheta vel pseudopropheta Traiano impe-imperante exstitit et librum propheticum conscripsit, quem Ossaei (Essaeorum pars), Ebionitae, Sampsaei receperunt magnique aestimaverunt. Epiphanius Haer. XIX, 1: *Συνήφθη δὲ τούτοις* (Ossaeis) *μετέπειτα ὁ καλούμενος Ἠλξαῒ ἐν χρόνοις Τραϊανοῦ βασιλέως μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος παρουσίαν, ὃς ἐγένετο ψευδοπροφήτης. συνεγράψατο δὲ οὗτος βιβλίον δῆθεν κατὰ προφήτειαν ἢ ὡς κατὰ ἔνθεον σοφίαν. φασὶ δὲ καὶ ἄλλον τινὰ Ἰεξαῖον εἶναι ἀδελφὸν τούτου.**) c. 2. *οὗτος μὲν οὖν ἄνω συνῆπται τῇ προειρημένῃ αἱρέσει τῇ τῶν Ὀσσαίων καλουμένῃ, ἧς ἔτι λείψανα καὶ δεῦρο ὑπάρχει ἐν τῇ αὐτῇ Ναβατίτιδι γῇ τῇ καὶ Περαίᾳ πρὸς τῇ Μωαβίτιδι· ὅπερ γένος νυνὶ Σαμψαίων καλεῖται. φαντάζονται δὲ δῆθεν καλεῖν τοῦτον δύναμιν κεκαλυμμένην διὰ τὸ ἦλ καλεῖσθαι δύναμιν, ξαῒ δὲ κεκαλυμμένον.***) — — *ἕως μὲν γὰρ Κωνσταντίου ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ τοῦ Ἠλξαῒ Μαρθοῦς τις καὶ Μαρθάνα δύο ἀδελφαὶ ἐν τῇ αὐτῶν χώρᾳ ἀντὶ θεῶν προσεκυνοῦντο, ὅτι δῆθεν ἐκ σπέρματος τοῦ προειρημένου Ἠλξαῒ ὑπῆρχον. τέθνηκε δὲ ἡ Μαρθοῦς πρὸ ὀλίγου τοῦ χρόνου, Μαρθάνα δὲ εἰς ἔτι δεῦρο ὑπῆρχεν. ὧν καὶ τὰ πτύσματα καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σώματος ῥύπη ἀπεφέροντο οἱ πεπλανημένοι αἱρετικοὶ ἐν ἐκείνῃ*

*) Epiphanius in epitome libri I. haer. XIX (ed. Dindorf I, 352 sq.): *Συνήφθη δὲ τούτοις* (Ossaeis) *μετέπειτα ὁ καλούμενος Ἠλξαΐ, ψευδοπροφήτης, ἐν τοῖς χρόνοις Τραϊανοῦ μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ἀπεχθανόμενος παρθενίαν καὶ μισῶν ἐγκράτειαν καὶ γαμεῖν ἀναγκάζων καὶ ἄλλα τινὰ μυρία ὑφηγούμενος ἄτοπα. φασὶ δὲ τούτου καὶ ἀδελφὸν ὑπάρχειν, Ἰεξαῖον καλούμενον, καὶ ὕστερον ἐπὶ τῶν Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου* . . . . Elxai fratris nomen *Ἰεξαῖος* prorsus congruit cum Essaeorum nomine *Ἰεσσαῖοι* apud Epiphanium Haer. XXIX, 1. 4. 5, cf. quae ipse monui (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1858 p. 139. 423) et Lipsius (Zur Quellenkritik des Epiphanios, Vindobon. 1865 p. 133 sq. 148).

**) perversa nominis interpretatio.

τῇ χώρᾳ, δῆθεν πρὸς ἀλέξησιν νοσημάτων, οὐ μὴν ἐνήργουν. c. 5: συνάπτεται γὰρ οὗτος πάλιν ὁ Ἠλξαῒ τοῖς μετὰ τὸν Χριστὸν Ἐβιωναίοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς Ναζωραίοις τοῖς μετέπειτα γεγονόσι. καὶ κέχρηνται αὐτῷ τέσσαρες αἱρέσεις, ἐπειδὴ θέλγονται τῇ αὐτοῦ πλάνῃ· Ἐβιωναίων τε τῶν μετέπειτα Ναζωραίων, Ὀσσαίων τε τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ, καὶ Νασαραίων τῶν ἄνω μοι προδεδηλωμένων. Epitome libri I tomi II (ed. Dindorf. II, 5): Ἐβιωναῖοι, παραπλήσιοι τῶν προειρημένων Κηρινθιανῶν καὶ Ναζωραίων, οἷς συνήφθη κατά τι ἡ τῶν Σαμψαίων καὶ Ἐλκεσαίων αἵρεσις. Haer. XXX, 3 τάχα δὲ οἶμαι ἀπὸ τοῦ συνῆφθαι αὐτοῖς (Ebionaeis) Ἠλξαῖον τὸν ψευδοπροφήτην, τὸν παρὰ τοῖς Σαμψηνοῖς καὶ Ἐσσηνοῖς καὶ Ἐλκεσαίοις καλουμένοις, ὡς ἐκεῖνος φαντασίαν τινὰ περὶ Χριστοῦ διηγεῖται καὶ περὶ πνεύματος ἁγίου. c. 17 ἤδη δέ μοι καὶ ἀνωτέρω προδεδήλωται, ὡς ταῦτα μὲν Ἐβίων οὐκ ᾔδει, μετὰ καιρὸν δὲ οἱ ἀπ' αὐτοῦ συναφθέντες τῷ Ἠλξαῒ ἐσχήκασι μὲν τοῦ Ἐβίωνος τὴν περιτομὴν καὶ τὸ σάββατον καὶ τὰ ἔθη, τοῦ δὲ Ἠλξαῒ τὴν φαντασίαν. Epitome libri II tomi I (ed. Dindorf. II, 420): Σαμψαῖοι οἱ καὶ Ἐλκεσαῖοι, ἔτι δεῦρο τὴν Ἀραβίαν κατοικοῦντες καθυπέρθεν τῆς νεκρᾶς θαλάσσης κειμένην χώραν· οἵτινες ἀπὸ Ἠλξαΐ τινος ψευδοπροφήτου ἠπατημένοι, οὗ ἔτι δεῦρο ἐκ τοῦ γένους ὑπῆρχε Μαρθοῦς καὶ Μαρθίνη, γυναῖκες δύο, προσκυνούμεναι ὑπὸ τῆς αἱρέσεως ὡς θεαί, παραπλησίως τοῖς Ἐβιωναίοις τὰ πάντα ἔχοντες.*) Haer. LIII, 1. Σαμψαῖοί τινες ἐν τῇ Περαίᾳ, περὶ ὧν ἤδη ἐν ταῖς ἄλλαις αἱρέσεσιν ἐπεμνήσθημεν, τῶν δὴ καὶ Ἐλκεσαίων καλουμένων αἵρεσίς τις ὑπάρχει ἐν τῇ Περαίᾳ οὕτω καλουμένῃ χώρᾳ, πέραν τῆς ἁλυκῆς ἤτοι νεκρᾶς καλουμένης θαλάσσης, ἐν τῇ Μωαβίτιδι χώρᾳ περὶ τὸν χειμάρρουν Ἀρνῶν καὶ ἐπέκεινα, ἐν τῇ Ἰτουραίᾳ

*) Joannes Damasc. de haeresibus (LIII, apud Coteler. ecclesiae graecae monum. I, 294): Σαμψαῖοι καὶ Ἐκεσαῖοι, ἔτι δεῦρο τὴν Ἀραβίαν κατοικοῦντες καθύπερθεν τῆς νεκρᾶς θαλάσσης κειμένην· οἵτινες ἀπὸ Ἐλξά τινος ψευδοπροφήτου ἠπατημένοι, οὗ ἔτι καὶ δεῦρο ἐκ τῆς συγγενείας ὑπῆρχεν Μαρθοῦς καὶ Μαρθῖνα, γυναῖκες προσκυνουμέναι ὡς θεαί, παραπλησίως τῶν Ἐβιωναίων τὰ πάντα ἔχοντε

καὶ Ναβατίτιδι, ὡς καὶ ἤδη μοι πολλάκις περὶ τούτων δεδήλωται. οὗτοι γὰρ αὐχοῦσι τὸν Ἠλξαΐ αὐτῶν εἶναι διδάσκαλον, ἔτι δὲ καὶ εἰς δεῦρο τοῦ γένους αὐτοῦ ὑπαρχούσας δύο γυναῖκας προσκυνουμένας, ὡς θεὰς δῆθεν, καὶ τὸ εἶναι αὐτὰς ἐκ σπέρματος ηὐλογημένου. κέχρηνται δὲ τῇ βίβλῳ ταύτῃ καὶ Ὀσσαῖοι καὶ Ἐβιωναῖοι καὶ Νασαραῖοι, ὡς καὶ ἤδη πολλάκις εἶπον. φύσει δὲ οὗτοι οἱ Σαμψαῖοι ἐξ αὐτῆς ὁρμῶνται, οὔτε Χριστιανοὶ ὑπάρχοντες οὔτε Ἰουδαῖοι οὔτε Ἕλληνες, ἀλλὰ μέσον ἁπλῶς ὑπάρχοντες οὐδέν εἰσι. φασὶ δὲ καὶ ἄλλο βιβλίον ἔχειν Ἰεξαὶ λεγόμενον ἀδελφοῦ τοῦ Ἠλξαΐ. — — ὑπεραποθνήσκουσι δὲ τῶν ἐκ γένους τοῦ Ἠλξαΐ. καὶ ἐν μὲν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀκηκόειν ὅτι τέθνηκεν ἡ μία γυνὴ ἡ Μαρθοῦς καλουμένη, ἔμεινε δὲ καὶ ἡ νῦν Μαρθάνα, εἰ μὴ καὶ αὕτη τέθνηκεν. εἴ ποτε δὲ ἔξοδον εἶχον αἱ τοιαῦταί ποι βαδίζουσαι, συνεπόμενοι οἱ ὄχλοι αὐτῶν τὸν χοῦν τῶν ποδῶν λαμβάνοντες, ἰάσεως ἕνεκεν δῆθεν, καὶ τὸν σίελον τῶν πτυσμάτων ὡσαύτως, μεγάλως ἐμπαιζόμενοι ἐχρῶντο ἐν φυλακτηρίοις τε καὶ περιάπτοις. πᾶσα γὰρ πλάνη ἔσχε πρῶτον τὴν τύφλωσιν, ἔπειτα τὴν κενοφωνίαν.

pervulgata igitur erat Elxai prophetae prophetici-que libri quem conscripsit auctoritas apud Ossaeos, Ebionitas et Sampsaeos. unde si quis librum in catholicas ecclesias attulit, nova secta prodire videbatur. itaque Origenes in Ps. LXXXII (apud Eusebium HE. VI, 38): ἐλήλυθέ τις ἐπὶ τοῦ παρόντος μέγα φρονῶν ἐπὶ τῷ δύνασθαι πρεσβεύειν γνώμης ἀθέου καὶ ἀσεβεστάτης, καλουμένης Ἑλκεσαϊτῶν, νεωστὶ ἐπισταμένης ταῖς ἐκκλησίαις. etiam Origenes qui dicitur Philosophum. IX, 13 p. 292: Ἀλκιβιάδης τις καλούμενος, οἰκῶν ἐν Ἀπαμείᾳ τῆς Συρίας, γοργότερον ἑαυτὸν καὶ εὐφυέστερον ἐν κυβείαις κρίνας τοῦ Καλλίστου, ἐπῆλθε τῇ Ῥώμῃ φέρων βίβλον τινά, φάσκων ταύτην ἀπὸ Σηρῶν τῆς Παρθίας παρειληφέναι τινὰ ἄνδρα δίκαιον Ἠλχασαΐ, ἣν παρέδωκέ τινι λεγομένῳ Σοβιαΐ, χρηματισθεῖσαν ὑπὸ ἀγγέλου κτλ. Theodoretus haer. fab. II, 7: οἱ δὲ Ἑλκεσαῖοι, ἔκ τινος Ἐλκεσαΐ τῆς αἱρέσεως ἄρξαντος τὴν

προσηγορίαν λαβόντες, ἐκ διαφόρων αἱρέσεων μύθους ἐρανισάμενοι, τὴν οἰκείαν συντεθείκασι πλάνην. — — κατὰ ταύτης τῆς αἱρέσεως Ὠριγένης συνέγραψεν ἀληθῶς. συνεκρότησε δὲ αὐτὴν Ἀλκιβιάδης, ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας ὁρμώμενος.

Elcesaitarum sectam diu perseverasse testatur Muhammedi ben Is'haq en-Nidem liber Fihrist anno 987—988 p. Chr. conscriptus, a Chwolsohnio*) ita versus:

„Die *Mogtasilah* (die sich Waschenden). Diese Leute sind zahlreich in den Sumpfdistricten (zwischen der arabischen Wüste, dem Euphrat und dem Tigris) und sie sind eben die Ssabier der Sümpfe. Sie behaupten, dass man sich oft waschen müsse, und sie waschen auch alles, was sie essen. Ihr Oberhaupt wird el-'Hasai'h**) genannt; er ist derjenige, welcher ihre Confession gestiftet hat. Er behauptet: es gebe zwei Reihen von Wesen, eine männliche und eine weibliche; die Gemüsekräuter gehören zum männlichen Geschlecht, der Mistel aber, dessen Wurzeln die Bäume seien, zum weiblichen. Sie haben abgeschmackte Lehrmeinungen, welche nur als Mährchen gelten können. Er (el-'Hasai'h) hatte einen Schüler Namens Schimun.***) Früher stimmten sie hinsichtlich der beiden Urprincipien mit den Manichäern überein; später aber gingen ihre beiderseitigen Confessionen auseinander. Auch giebt es unter ihnen noch bis heutzutage solche, welche die Sterne verehren.

Eine andere Nachricht über die *Ssabier der Sümpfe.*

*) Die Ssabier und der Ssabismus, Vol. II. Petropoli 1856, p. 543 sq. cf. etiam Flügelii versionem (Mani, seine Lehre und seine Schriften etc. Lips. 1862.) p. 133 sq.

**) الحسيح. Chwolsohn l. l. I. p. 806 suspicatur: الخسيح. Methodius in convivio (VIII, 10) *Ἐλκεσαῖος*, secundum Cotelerium (l. l. I, 775). *Ἐλχασαῖος* vel *Ἐλκεσαῖος*. ego quidem (Zeitschr. für wissensch. Theologie 1858. II. p. 419) suspicatus sum, *Ἠλχασαΐ* significare incantatorem (מְלַחֵשׁ), sed iam cognovi nomen esse proprium. conferre iuvat viculum Elcesi, *Ἐλκεσεί* in Galilaea situm, ubi prophetam Naumum natum esse retulerunt Hieronymus (Comm. in Naum praefat., Opp. VI, 535) et Pseudo-Epiphanius de vitis prophetarum c. 18.

***) Simeon, fortasse *Σοβιαΐ* in Philosophumenis memoratus, quem equidem (l. l.), praeeunte A. Ritschelio (Entstehung der altkathol. Kirche ed. II p. 208) interpretatus sum: iurantem, שְׁבַע.

Diese Leute bekennen sich zu den Glaubenslehren der alten Nabathäer, indem sie die Sterne verehren und Bilder und Götzen haben. Sie bilden die grosse Masse der Ssabier, genannt Harraniter. Andere aber sagen, dass sie von diesen im Ganzen und Einzelnen verschieden seien.“

Elxai ipsum librum propheticum conscripsisse retulit Epiphanius Haer. XIX, 1 (v. s. p. 153) *δῆθεν κατὰ προφητείαν ἢ ὡς κατὰ ἔνθεον σοφίαν.* sed si ipse conscripsit, traditum sibi finxit. Origenes l. l. de Elcesaitis haec retulit: *καὶ βίβλον τινὰ φέρουσιν ἣν λέγουσιν ἐξ οὐρανοῦ καταπεπτωκέναι.**) accuratius Origenes qui dicitur Philosophum. IX, 13 p. 292 de Alcibiade Apameensi: *ἐπῆλθε τῇ Ῥώμῃ φέρων βίβλον τινά, φάσκων ταύτην ἀπὸ Σηρῶν τῆς Παρθίας***) *παρειληφέναι τινὰ ἄνδρα δίκαιον Ἠλχασαΐ, ἣν παρέδωκέ τινι λεγομένῳ Σοβιαΐ, χρηματισθεῖσαν ὑπὸ ἀγγέλου, οὗ τὸ ὕψος σχοίνων εἰκοσιτεσσάρων, ὃ γίνεται μίλια ἐνενηκονταέξ, τὸ δὲ πλάτος αὐτοῦ σχοίνων τεσσάρων, καὶ ἀπὸ ὤμου εἰς ὦμον σχοίνων ἕξ, τὰ δὲ ἴχνη τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐπὶ μῆκος σχοίνων τριῶν ἡμίσους, ἃ γίνεται μίλια δεκατέσσαρα, τὸ δὲ πλάτος σχοίνου ἑνὸς ἡμίσους, τὸ δὲ ὕψος ἡμισχοινίου. εἶναι δὲ σὺν αὐτῷ καὶ θήλειαν, ἧς τὰ μέτρα κατὰ τὰ προειρημένα εἶναι λέγει· καὶ τὸν μὲν ἄρσενα υἱὸν εἶναι τοῦ θεοῦ, τὴν δὲ θήλειαν καλεῖσθαι ἅγιον πνεῦμα.****) Epiphanius Haer. XIX, 1: *φαντασιώδη δέ τινα ὡς δῆθεν ἀποκαλύψεως παρεισφέρει.* c. 4: *εἶτα δὲ διαγράφει Χριστὸν τινὰ εἶναι δύναμιν, οὗ καὶ τὰ μέτρα σημαίνει, εἰκοσιτεσσάρων μὲν σχοίνων τὸ μῆκος, ὡς μιλίων ἐνενηκονταέξ, τὸ δὲ πλάτος σχοίνων ἕξ, μιλίων εἰκοσιτεσσάρων, καὶ τὸ πάχος ὁμοίως τερατευόμενος καὶ τοὺς πόδας καὶ τὰ ἄλλα μυθολογήματα.*

*) ita fere Theodoretus l. l. de Elcesaeis: *καὶ βίβλον δέ τινα συντεθείκασιν, ἣν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἔφασαν πεπτωκέναι.*

**) Chwolsohn (l. l. I p. 114) et editores Gottingenses recte verterunt: ex oppido Seris Parthiae. ibi librum se recepisse finxit Elxai. de hac urbe cf. Ammian. Marcellin. XXIII, 6. Ptolem. I, 11, 1. 4. 17, 5. VI, 13, 6. 16, 8. VIII, 24, 8.

***) Phil. X, 29, p. 331: *ἕτεροι δέ τινες ὡς καινόν τι παρεισάγοντες ἐκ πασῶν αἱρέσεων ἐρανισάμενοι ξένην βίβλον σκευάσαντες Ἠλχασαΐ τινος ἐπονομαζομένην κτλ.*

εἶναι δὲ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ αὐτὸ θήλειαν, ὅμοιον τῷ Χριστῷ ἀνδριάντος δίκην ὑπὲρ νεφέλην καὶ ἀνὰ μέσον δύο ὀρέων ἑστός. Haer. XXX, 3: τάχα δὲ οἶμαι ἀπὸ τοῦ συνῆφθαι αὐτοῖς (Ebionaeis) Ἠλξαῖον τὸν ψευδοπροφήτην, τὸν παρὰ τοῖς Σαμψηνοῖς καὶ Ἐλκεσαίοις καλουμένοις, ὡς ἐκεῖνος φαντασίαν τινὰ περὶ Χριστοῦ διηγεῖται καὶ περὶ πνεύματος ἁγίου. c. 17: τοῦ δὲ Ἠλξαῒ τὴν φαντασίαν, ὥστε νομίζειν μὲν τὸν Χριστὸν εἶναί τι ἀνδροείκελον ἐκτύπωμα ἀόρατον ἀνθρώποις, μιλίων ἐνενηκονταὲξ τὸ μῆκος, δῆθεν σχοίνων εἰκοσιτεσσάρων, τὸ δὲ πλάτος σχοίνων ἕξ, μιλίων εἰκοσιτεσσάρων, τὸ πάχος δὲ κατὰ μέτρησιν ἄλλην τινά· ἀντικρὺ δὲ αὐτοῦ ἑστάναι καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐν εἴδει θηλείας ἀοράτως, καὶ τὸ αὐτὸ τοῦ αὐτοῦ μέτρου, καὶ πόθεν, φησίν, ἔγνων τὰ μέτρα; ἐπειδή, φησίν, εἶδον ἀπὸ τῶν ὀρέων ὅτι αἱ κεφαλαὶ ἔφθανον αὐτῶν, καὶ τὸ μέτρον τοῦ ὄρους καταμαθὼν ἔγνων Χριστοῦ τε καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τὰ μέτρα. De Sampsaeis Haer. LIII, 1: Χριστὸν δὲ ὀνόματι ὁμολογοῦσι, κτίσμα αὐτὸν ἡγούμενοι καὶ ἀεί ποτε φαινόμενον. καὶ πρῶτον μὲν πεπλάσθαι αὐτὸν ἐν τῷ Ἀδάμ, ἐκδύεσθαι δὲ αὐτὸν τὸ σῶμα τοῦ Ἀδὰμ καὶ πάλιν ἐνδύεσθαι, ὅτε βούλεται. καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν Χριστόν, καὶ εἶναι τὸ ἅγιον πνεῦμα ἀδελφὴν αὐτοῦ, θηλυκῷ σχήματι ὑπάρχουσαν, ἐνενηκονταὲξ μιλίων τὸ ὕψος ἑκάστου αὐτῶν ἔχον, ὅ τε Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ πλάτος εἰκοσιτεσσάρων, καὶ πολλὰ ληρώδη ἕτερα.

habemus libri exordium, qui tertio Traiani anno conscriptus Joannem baptistam quodam modo imitabatur. exstitit etiam Elxai *κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* (Ev. Marc. I, 4). *poenitentiam praedicavit cum repetito baptismo iunctam.* Philosophum. IX, 13 p. 292 (v. s. p. 157) ita pergitur: *ταῦτα τερατολογῶν νομίζει ταράσσειν τοὺς μωρούς, λέγων λόγον τοῦτον· εὐηγγελίσθαι τοῖς ἀνθρώποις καινὴν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἔτει**) *Τραϊανοῦ βασιλείας τρίτῳ. καὶ βάπτισμα ὁρίζει*

*) cod. et edd. *ἐπί.*

ὃ καὶ αὐτὸ διηγήσομαι, φάσκων τοὺς ἐν πάσῃ ἀσελγείᾳ καὶ μιασμῷ καὶ ἀνομήμασιν ἐμφυρέντας, εἰ καὶ πιστὸς εἴη, ἐπιστρέψαντα καὶ τῆς βίβλου κατακούσαντα καὶ πιστεύσαντα ὁρίζει βαπτίσματι λαμβάνειν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Origenes ipse in Ps. LXXXII (l. l.) pergit: καὶ τὸν ἀκηκοότα ἐκείνης (sc. τῆς βίβλου) καὶ πιστεύσαντα ἄφεσιν λήψεσθαι τῶν ἁμαρτημάτων, ἄλλην ἄφεσιν παρ' ἣν Χριστὸς Ἰησοῦς ἀφῆκε, Theodoretus l. l.: ταύτης (sc. τῆς βίβλου) τὸν ἀκηκοότα ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν λαμβάνειν παρ' ἣν ὁ Χριστὸς ἐδωρήσατο.

accuratius Philosophum. IX, 15 p. 294 sq.: τὸ μὲν οὖν βάπτισμα τοῖς ὑπ' αὐ[τῶν ἀπατωμ]ένοις*) οὕτως παραδίδωσι, τοιάδε λέγων τοῖς ἀπατωμένοις·

Εἴ τις οὖν, τέκνα, ἐπλησίασεν οἱῳδήποτε ζώῳ ἢ ἄρρενι ἢ ἀδελφῇ ἢ θυγατρὶ ἢ ἐμοίχευσεν ἢ ἐπόρνευσε καὶ θέλει ἄφεσιν λαβεῖν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀφ' οὗ ἂν ἀκούσῃ τῆς βίβλου ταύτης, βαπτισάσθω ἐκ δευτέρου ἐν ὀνόματι τοῦ μεγάλου καὶ ὑψίστου θεοῦ καὶ ἐν ὀνόματι υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ καθαρισάτω καὶ ἁγνευσάτω καὶ ἐπιμαρτυρησάσθω ἑαυτῷ τοὺς ἑπτὰ μάρτυρας γεγραμμένους ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ, τὸν οὐρανὸν καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἅγια καὶ τοὺς ἀγγέλους τῆς προσευχῆς καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸ ἅλας καὶ τὴν γῆν.

ταῦτα τὰ θαυμάσια μυστήρια τοῦ Ἠλχασαΐ, τὰ ἀπόρρητα καὶ μεγάλα ἃ παραδίδωσι τοῖς ἀξίοις μαθηταῖς· οἷς οὐκ ἀρκεῖται ὁ ἄνομος, ἀλλ' ἐπὶ δύο καὶ τριῶν μαρτύρων ἐνσφραγίζει τὰ ἑαυτοῦ κακά, πάλιν οὕτως λέγων·

*Πάλιν λέγω, ὦ μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες καὶ ψευδοπροφῆται, ἐὰν θέλητε ἐπιστρέψαι ἵνα ἀφεθῶσιν**) ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι, καὶ ὑμῖν εἰρήνη καὶ μέρος μετὰ τῶν δικαίων, ἀφ' οὗ οὖν ἂν ἀκούσητε τῆς βίβλου ταύτης καὶ βαπτισθῆτε ἐκ δευτέρου σὺν τοῖς ἐνδύμασιν.*

*) ὑπ' αὐτοῦ ἀπαγομένοις R. Scottus, ὑπ' (!) ἑαυτοῦ ἀγομένοις vel ἀπ' αὐτοῦ γενομένοις quaesivit editio Gottingensis.

**) ἀφεθήσωνται codd. et edd.

ἀλλ' ἐπεὶ ἐπαοιδαῖς τούτους οἴδαμεν χρῆσθαι, ἐπί τε κυνοδήκτων καὶ ἑτέρων, δείξομεν. λέγει δὲ οὕτως·

Ἄν τιν' οὖν ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἢ νεώτερον (p. 295) ἢ νεωτέραν κύων λυσσῶν καὶ μαινόμενος, ἐν ᾧ ἐστὶ πνεῦμα διαφθορᾶς, δάκῃ ἢ περισχίσῃ ἢ προσψαύσῃ, ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ δραμέτω σὺν παντὶ τῷ φορέματι καὶ καταβὰς εἰς ποταμὸν ἢ εἰς πηγήν, ὅπου ἂν ᾖ τόπος βαθύς, βαπτισάσθω [σὺν] παντὶ τῷ φορέματι αὐτοῦ καὶ προσευξάσθω τῷ μεγάλῳ καὶ ὑψίστῳ θεῷ ἐν καρδίας πίστει, καὶ τότε ἐπιμαρτυρησάσθω τοὺς ἑπτὰ μάρτυρας τοὺς γεγραμμένους ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ· Ἰδοὺ μαρτύρομαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἅγια καὶ τοὺς ἀγγέλους τῆς προσευχῆς καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸ ἅλας καὶ τὴν γῆν. τούτους τοὺς ἑπτὰ μάρτυρας μαρτύρομαι ὅτι οὐκέτι ἁμαρτήσω, οὐ μοιχεύσω, οὐ κλέψω, οὐκ ἀδικήσω, οὐ πλεονεκτήσω, οὐ μισήσω, οὐκ ἀθετήσω, οὐδὲ ἐν πᾶσι πονηροῖς εὐδοκήσω. ταῦτα οὖν εἰπὼν βαπτισάσθω σὺν παντὶ τῷ φορέματι αὐτοῦ ἐν ὀνόματι τοῦ μεγάλου καὶ ὑψίστου θεοῦ.

(c. 16.) ἕτερα δὲ πλεῖστα φλυαρεῖ, ταὐτὰ καὶ ἐπὶ φθισικοῖς ἐπιλέγειν διδάσκων καὶ βαπτίζεσθαι ἐν ψυχρῷ τεσσαρακοντάκις ἐπὶ ἡμέρας ἑπτά, ὁμοίως καὶ ἔτι δαιμονῶντας.

Philosophum. X, 29 p. 330 sq.: χρῶνται δὲ ἐπα[οι]δαῖς καὶ βαπτίσμασιν ἐπὶ τῇ τῶν στοιχείων ὁμολογίᾳ. Theodoretus l. l.: ἐπῳδαῖς δὲ καὶ δαιμόνων ἐπικλήσεσι καὶ οὗτοι κέχρηνται καὶ βαπτίσμασιν ἐπὶ τῇ τῶν στοιχείων ὁμολογίᾳ.

Epiphanius Haer. XIX, 1: ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων παρεισφέρων (Elxai) καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ αἵρεσιν πλανήσας, ἅλας καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἄρτον καὶ οὐρανὸν καὶ αἰθέρα καὶ ἄνεμον ὅρκον αὐτοῖς εἰς λατρείαν ὁρισάμενος, ποτὲ δὲ πάλιν ἄλλους μάρτυρας ἑπτὰ ὁρισάμενος, τὸν οὐρανόν φημι καὶ τὸ ὕδωρ καὶ πνεύματα, φησίν, ἅγια καὶ τοὺς ἀγγέλους τῆς προσευχῆς καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸ ἅλας καὶ τὴν γῆν. c. 6: πονηρὸς δὲ ἄρα καὶ ὁ ἐν τῷ Ἠλξαῒ λαλήσας, ὁ καταναγκάσας οὐ μόνον ἐν θεῷ ὀμνύναι, ἀλλὰ καὶ ἐν ἁλὶ καὶ ἐν ὕδατι καὶ ἐν

αἰθέρι καὶ ἐν ἀνέμῳ καὶ ἐν τῇ γῇ καὶ ἐν οὐρανῷ. Haer. XXX, 17: *ὅταν γάρ τις αὐτῶν* (Ebionaeorum) *ἢ νόσῳ περιπέσοι ἢ ὑπὸ ἑρπετοῦ δηχθείη, κάτεισιν εἰς τὰ ὕδατα καὶ ἐπικαλεῖται τὰς ἐπωνυμίας τὰς ἐν τῷ Ἠλξαῒ τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, τοῦ τε ἁλὸς καὶ τοῦ ὕδατος, τῶν τε ἀνέμων καὶ τῶν ἀγγέλων τῆς δικαιοσύνης, φασί, καὶ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ἐλαίου, καὶ ἄρχεται λέγειν Βοηθεῖτέ μοι καὶ ἀπαλλάξατε ἀπ' ἐμοῦ τὸ ἄλγημα.* Haer. LIII, 1 (de Sampsaeis): *θεὸν δὲ ἕνα λέγουσι καὶ δῆθεν αὐτὸν σέβουσι βαπτισμοῖς τισὶ χρώμενοι.**)

in hac poenitentia praedicanda Elxai plane secutus est *Essaeos*, Judaismum professus, quamvis heterodoxum. Orig. Philosophum. IX, 14 p. 293: *οὗτος νόμου πολιτείαν προβάλλεται δελεάσματος δίκην, φάσκων δεῖν περιτέμνεσθαι καὶ κατὰ νόμον ζῆν τοὺς πεπιστευκότας, ἀποσπῶν τινὰ τῶν προειρημένων αἱρέσεων.* Epiphanius Haer. XIX, 1: *γέγονε δὲ οὗτος ὁ ἄνθρωπος πεπλανημένος τὸν τρόπον, ἀπατηλὸς τὴν γνώμην, ἀπὸ Ἰουδαίων ὁρμώμενος καὶ τὰ Ἰουδαίων φρονῶν, κατὰ νόμον δὲ μὴ πολιτευόμενος.* LIII, 1: *πρόσκεινται δὲ Ἰουδαίοις οὐκ ἐν ἅπασιν· ἀπέχονται δὲ καὶ ἐμψύχων τινὲς ἐξ αὐτῶν.* ita Essaei, quibuscum Elxai etiam sacrificia cruenta reprobavit. Haer. XIX, 3: *ἀναθεματίζει μὲν γὰρ θυσίας καὶ ἱερουργίας ὡς ἀλλοτρίας οὔσας θεοῦ καὶ μηδὲ ὅλως θεῷ ἐκ τῶν πατέρων καὶ τοῦ νόμου ποτὲ προσενεχθείσας. καὶ λέγει ἐκεῖ δεῖν εὔχεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, ὅπου ἦν τὸ θυσιαστήριον καὶ αἱ θυσίαι, ἀρνούμενος τὴν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις σαρκοφαγίαν καὶ τὰ ἄλλα καὶ τὸ θυσιαστήριον, τό τε πῦρ ὡς θεοῦ ἀλλότριον. τὸ δὲ ὕδωρ εἶναι δεξιόν, πῦρ δὲ ἀλλότριον εἶναι φάσκων διὰ τούτων τῶν λέξεων·*

*) cf. Contestationem Jacobi Clementis Homiliis praemissam c. 1. 2: *καὶ εἶθ' οὕτως κατὰ τὴν Μωϋσέως ἀγωγὴν ἀγαγόντα αὐτὸν ἐπὶ ποταμὸν ἢ πηγήν (ὅπερ ἐστὶν ζῶν ὕδωρ, ἔνθα ἡ τῶν δικαίων γίνεται ἀναγέννησις) μὴ ὁρκίσαι (ἐπεὶ μὴ ἔξεστιν) ἀλλὰ στῆναι αὐτῷ κελεῦσαι πρὸς τῷ ὕδατι καὶ ἐπιμαρτύρασθαι, ὡς καὶ αὐτοὶ ἀναγεννώμενοι κελευσθέντες ἐποιήσαμεν τοῦ μὴ ἁμαρτεῖν χάριν. λεγέτω δὲ Μάρτυρας ἔχοιμι οὐρανόν, γῆν, ὕδωρ, ἐν οἷς τὰ πάντα περιέχεται, πρὸς τούτοις δ' ἅπασιν καὶ τὸν διὰ πάντων διήκοντα ἀέρα, οὗ ἄνευ οὐκ ἀναπνέω κτλ.*

Τέκνα, μὴ πρὸς τὸ εἶδος τοῦ πυρὸς πορεύεσθε, ὅτι πλανᾶσθε· πλάνη γάρ ἐστι τὸ τοιοῦτον. ὁρᾷς γάρ, φησίν, αὐτὸ ἐγγυτάτω, καὶ ἔστιν ἀπὸ πόρρωθεν· μὴ πορεύεσθε πρὸς τὸ εἶδος αὐτοῦ, πορεύεσθε δὲ μᾶλλον ἐπὶ τὴν φωνὴν τοῦ ὕδατος.

Haer. LIII, 1: *τετίμηται δὲ τὸ ὕδωρ, καὶ τοῦτο ὡς θεὸν ἡγοῦνται, σχεδὸν φάσκοντες εἶναι τὴν ζωὴν ἐκ τούτου.*

haec omnia Essaeorum doctrinae et moribus congrua sunt. sed Elxai ab Essaeis etiam recessit. primum enim coelibatum, quem illi tanti aestimaverunt, reprobavit et matrimonium commendavit, ipse progeniei etiam quarto saeculo superstitis parens. Epiphanius Haer. XIX, 1: *ἀπεχθάνεται δὲ τῇ παρθενίᾳ, μισεῖ δὲ τὴν ἐγκράτειαν, ἀναγκάζει δὲ γάμον.* tum Veteris Testamenti prophetas reprobavit. Epiphanius iam Haer. XIX, 5 dixit: *αὕτη γοῦν ἡ αἵρεσις ἡ τῶν Ἐσσηνῶν ἄνω προειρημένη ἡ πολιτευομένη μὲν τὴν τῶν Ἰουδαίων πολιτείαν κατὰ τὸ σαββατίζειν τε καὶ περιτέμνεσθαι καὶ τοῦ νόμου ποιεῖν τὰ πάντα. μόνον δὲ ἀπαγορεύει τὰς βίβλους ὁμοίως τοῖς Νασαραίοις* (cf. Haer. XVIII, 1). *σχίσμα δὲ ἐργάζεται αὕτη διαφερομένη πρὸς τὰς ἄλλας ἐξ τούτων τῶν ἑπτὰ αἱρεσέων.*

et in matrimonio commendando et in Veteris Testamenti prophetis reprobandis Elxai cum *Ebionaeis* plane conspiravit (cf. Epiphan. Haer. XXX, 15). itaque in Vetere Testamento prophetas, in Novo Paulum Apostolum reprobavit. Origenes in Ps. LXXXII (l. l.): *ἀθετεῖ τινὰ ἀπὸ πάσης γραφῆς, κέχρηται ῥητοῖς πάλιν ἀπὸ πάσης παλαιᾶς τε καὶ εὐαγγελικῆς, τὸν ἀπόστολον τέλεον ἀθετεῖ.* Theodoretus l. l. de Elcesaeis: *τὸν δὲ ἀπόστολον παντελῶς ἠρνήθησαν.* Epiphanius Haer. LIII, 1: *καὶ οὔτε προφήτας δέχονται οἱ τοιοῦτοι* (Sampsaei) *οὔτε ἀποστόλους, τὰ πάντα δὲ παρ' αὐτοῖς ἠπάτηται.*

Ebionaei, qui teste Irenaeo adv. haer. I, 26, 2 „apostolum Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes, quae autem sunt prophetica curiosius exponere

nituntur," etiam Hierosolyma adorabant, quasi domus sit Dei. ita Elxai orationes versus Hierosolyma fieri iussit. Epiphanius Haer. XIX, 3: *κωλύει γὰρ εἰς ἀνατολὰς εὔξασθαι, φάσκων μὴ δεῖν προσέχειν οὕτως, ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα δὲ ἔχειν τὸ πρόσωπον ἐκ πάντων τῶν μερῶν, τοὺς μὲν ἀπ' ἀνατολῶν εἰς δύσιν προσέχειν τῇ Ἱερουσαλήμ, τοὺς δὲ ἀπὸ δύσεως εἰς ἀνατολὴν τῇ αὐτῇ, τοὺς δὲ ἀπὸ νότου καὶ μεσημβρίας εἰς ἄρκτον, τοὺς δὲ ἀπ' ἄρκτου εἰς μεσημβρίαν, ὡς πανταχόθεν τὸ πρόσωπον ἄντικρυς εἶναι τῆς Ἱερουσαλήμ.*

cum Ebionaeis iam Epiphanius (Haer. XXX, 3. 17 v. supra p. 158) ea coniunxit quae Elxai *de Christo* spiritus sancti fratre docuit. idem Haer. XIX, 3: *ἀλλὰ καὶ πάλιν δῆθεν μὲν Χριστὸν ὀνόματι ὁμολογεῖ, λέγων ὅτι Χριστὸς ὁ μέγας βασιλεύς· οὐ μὴν πάνυ γε κατείληφα ἐκ τῆς αὐτοῦ δολερᾶς καὶ παραπεποιημένης συντάξεως τῆς βίβλου τῆς αὐτοῦ ληρῳδίας, εἰ περὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑφηγήσατο· οὐδὲ γὰρ τοῦτο ὁρίζει, Χριστὸν δὲ ἁπλῶς λέγει, ὡς ἐξ ὧν κατειλήφαμέν τινα ἕτερον σημαίνων ἢ προσδοκῶν.* quae Epiphanius Haer. LIII, 1 de Sampsaeis retulit (v. supra p. 158), iam in Adamo et aliis Christum incarnatum esse docent, quae est Pseudo-Clementis in Recognitionibus et Homiliis doctrina. ita Philosophum. IX, 14. p. 293: *τὸν Χριστὸν δὲ λέγει ἄνθρωπον κοινῶς πᾶσι γεγονέναι, τοῦτον δὲ οὐ νῦν πρώτως ἐκ παρθένου γεγεννῆσθαι, ἀλλὰ καὶ πρότερον, καὶ αὖθις πολλάκις γεννηθέντα καὶ γεννώμενον πεφηνέναι καὶ φύεσθαι, ἀλλάσσοντα γενέσεις καὶ μετενσωματούμενον, ἐκείνῳ τῷ Πυθαγορείῳ δόγματι χρώμενος.* Theodoretus l. l.: *Χριστὸν δὲ οὐχ ἕνα λέγουσιν, ἀλλὰ τὸν μὲν ἄνω, τὸν δὲ κάτω, καὶ τοῦτον πάλαι πολλοῖς ἐνῳκηκέναι, ὕστερον δὲ κατεληλυθέναι· τὸν δὲ Ἰησοῦν ποτὲ μὲν ἐκ τοῦ θεοῦ εἶναι φησί, ποτὲ δὲ πνεῦμα καλεῖ, ποτὲ δὲ παρθένου* (l. *παρθένον*) *ἐσχηκέναι μητέρα, ἐν ἄλλοις δὲ συγγράμμασιν οὐδὲ τοῦτο. καὶ τοῦτον δὲ πάλιν μετενσωματοῦσθαι καὶ εἰς ἄλλα ἰέναι σώματα λέγει, καὶ καθ' ἕκαστον καιρὸν διαφόρως δείκνυσθαι.*

Elxai igitur ad Essaeorum et Ebionaeorum familiam pertinuisse iam cognovimus. Essaei autem et res futuras praedicere studebant et medicam artem procul dubio magica ratione tractabant.*) plane ita Elxai cum asseclis. Philosophum. IX, 14 p. 293 sq.: *τοσοῦτον δὲ πεφυσίωνται, ὡς καὶ προγνωστικοὺς ἑαυτοὺς λέγειν, δηλονότι μέτροις καὶ ἀριθμοῖς τῆς προειρημένης Πυθαγορείου τέχνης ἀφορμαῖς χρωμένους. οὗτοι καὶ μαθηματικοῖς καὶ ἀστρολογικοῖς καὶ μαγικοῖς προσέχουσιν ὡς ἀληθέσι, καὶ τούτοις χρώμενοι ταράσσουσι τοὺς ἄφρονας νομίζειν αὐτοὺς λόγου δυνατοῦ μετέχειν· ἐπαοιδάς τε καὶ ἐπιλόγους τινὰς διδάσκουσι πρός τε κυνοδήκτους καὶ δαιμονιῶντας καὶ ἑτέραις νόσοις κατεχομένους, ὧν οὐδὲ ταῦτα σιωπήσωμεν.* X, 29 p. 331: *σεσόβηνται δὲ περὶ ἀστρολογίαν καὶ μαθηματικὴν καὶ μαγικοῖς* (l. *μαγικήν*)· *προγνωστικοὺς δὲ ἑαυτοὺς λέγουσιν.* Theodoretus l. l.: *ἀστρολογίαν δὲ καὶ μαγικὴν καὶ μαθηματικὴν ἠσπάζοντο πλάνην καὶ προγνωστικοὺς ἑαυτοὺς προσηγόρευον.*

astrologicae huius vaticinationis exemplum praebent Philosophum. IX, 16 p. 295 sq.: *ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἀστρολογικῇ πλάνῃ κεχρῆσθαι αὐτοὺς ἔφημεν, ἐξ αὐτῶν δείξομεν. φησὶ γὰρ οὕτως·*

Εἰσὶν ἀστέρες πονηροὶ τῆς ἀσεβείας. τοῦτο νῦν ὑμῖν εἴρηται, εὐσεβεῖς καὶ μαθηταί· φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῶν ἡμερῶν ἀρχῆς αὐτῶν καὶ μὴ ποιεῖτε τὴν καταρχὴν τῶν ἔργων ἐν ταῖς ἡμέραις (p. 296) *αὐτῶν καὶ μὴ βαπτίζετε ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἐξουσίας αὐτῶν, ὁπόταν διαπορεύηται ἐξ αὐτῶν ἡ σελήνη καὶ συνοδεύῃ αὐτοῖς. αὐτὴν τὴν ἡμέραν φυλάσσεσθε, ἕως οὗ ἐκπορεύεται ἀπ' αὐτῶν, καὶ τότε βαπτίζετε καὶ ἐνάρχεσθε ἐν πάσῃ ἀρχῇ τῶν ἔργων ὑμῶν. ἔτι δὲ τιμήσατε τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου, ἐπειδή ἐστιν ἡμέρα μία ἐξ αὐτῶν. ἀλλὰ καὶ τὴν τρίτην σαββάτου φυλάσσεσθε μὴ κατάρχεσθαι, ἐπειδὴ πάλιν πληρουμένων τριῶν ἐτῶν Τραϊανοῦ Καίσαρος, ἀφότε ὑπάτευσεν ἔκτου, τῆς*

*) cf. librum meum: die jüdische Apokalyptik p. 274 sq.

ἐξουσίας τοῦ Πάρϑου ὅτε ἐπληρώϑη τρία ἔτη, ἀγωνίζεται) ὁ πόλεμος μεταξὺ τῶν ἀγγέλων τῆς ἀσεβείας τῶν ἄρκτων· διὰ τοῦτο τεράσσονται πᾶσαι βασιλεῖαι τῆς ἀσεβείας.*

haec ad arcana libri pertinuerunt. pergit enim Origenes qui dicitur Philosophum. IX, 17 p. 296: *ταῦτα τοίνυν τὰ μεγάλα καὶ ἀπόρρητα μυστήρια ἄλογον ἡγούμενος καταπατεῖσϑαι ἢ εἰς πολλοὺς παραδίδοσϑαι συμβουλεύει ὡς πολυτελεῖς μαργαρίτας φυλάσσειν οὕτω λέγων·*

Τοῦτον δὲ τὸν λόγον μὴ ἀναγινώσκετε πᾶσιν ἀνϑρώποις καὶ ταύτας τὰς ἐντολὰς φυλάξατε ἐπιμελῶς. ὅτι οὐ πάντες ἄνδρες πιστοί, οὐδὲ πᾶσαι γυναῖκες ὀρϑαί.

ad diem iudicii spectant quae Epiphanius Haer. XIX, 4 retulit: *τισὶ δὲ λόγοις καὶ κενοφωνίαις ὕστερον ἐν τῇ βίβλῳ ἀπατᾷ λέγων· Μηδεὶς ζητήσῃ τὴν ἑρμηνείαν, ἀλλ' ἢ μόνον ἐν τῇ εὐχῇ ταῦτα λεγέτω, καὶ αὐτὰ δῆϑεν ἀπὸ ἑβραϊκῆς διαλέκτου μετενέγκας, ὡς ἀπὸ μέρους κατειλήφαμεν οὐδὲν ὄντα τὰ παρ' αὐτῷ φανταζόμενα. φάσκει γὰρ λέγειν·*

Ἄβαρ ἀνὶδ μωῒβ νωχιλὲ δαασὶμ ἀνὴ δαασὶμ νωχιλὲ μωῒβ ἀνὶδ ἄβαρ σελάμ.

missa falsa Epiphanii interpretatione**) singulas litteras e consuetudine Graecorum a sinistra ad dextram primum legamus:

אנא מסהד עליכון ביום דינא רבא

ego contestor de vobis in die iudicii magni.

tum eadem repetuntur non literae, sed singula vocabula a dextra ad sinistram: רבא דינא ביום עליכון מסהד, et

*) Cod. *ὑπέταξε ἐκ τοῦ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάρϑου, ὅτε ἐπληρώϑη τρία ἔτη, ἀγγρίζεται.* Miller suspicatus est: *ὑπέταξεν ἕκτου [καὶ δεκάτου] τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάρϑου, ὅτε ἐπληρώϑη τρία ἔτη, ἀγρίζεται.* ed. Gotting.: *ὑπέταξεν ἑαυτοῦ τῇ ἐξουσίᾳ τοὺς Πάρϑους [ὅτε ἐπληρώϑη τρία ἔτη], ἀγρίζεται.* pro *τοῦ Πάρϑου* fortasse *τοῦ ἄρκτου* legendum est.

**) *ἄβαρ, παρελϑέτω· ἀνίδ, ταπείνωσις· μωΐβ, ἡ ἐκ πατέρων μου· νωχιλέ, τῆς κατακρίσεως αὐτῶν· δαασίμ, καὶ καταπατήματος αὐτῶν· ἀνή, καὶ πόνου αὐτῶν· δαασίμ, καταπατήματι· νωχιλέ, ἐν κατακρίσει, μωΐβ, διὰ τῶν πατέρων μου· ἀνίδ, ἀπὸ ταπεινώσεως· ἄβαρ, παρελϑούσης· σελάμ, ἐν ἀποστολῇ τελειώσεως.*

additur aramaeum voc. שְׁלָם i. e. salus.*) ita scripta esse videntur:

ΑΒΑΡ ΑΝΙΔ ΜΩΙΒ ΝΩΧΙΛΕ ΔΑΑΣΙΜ ΑΝΗ
ΔΑΑΣΙΜ ΝΩΧΙΛΕ ΜΩΙΒ ΑΝΙΔ ΑΒΑΡ
ΣΕΛΑΜ.

doctrinae mysticae vel esotericae (cf. s. p. 159. 165. Phil. IX, 15. 17) exemplum.

haec omnia tertio Traiani anno, quo liber ipse se scriptum esse fatetur, optime conveniunt. iam ante celeberrimum illud Traiani imperatoris ad C. Plinium rescriptum (in Plinii epistolis X, 97 vel 98) Christiani, praecipue iudaicae originis, vexabantur.**) nostrae sententiae igitur non repugnant, quae Elcesaitae in persecutionibus sibi licere statuebant. de huius sectae quodam propugnatore Origenes in Ps. LXXXII l. l.: *φησὶ δὲ ὅτι τὸ ἀρνήσασθαι ἀδιάφορόν ἐστι, καὶ ὁ μὲν νοήσας τῷ στόματι ἐν ἀνάγκαις ἀρνήσεται, τῇ δὲ καρδίᾳ οὐχί.* de Elxai ipso Epiphanius Haer. XIX, 1. 2: *ὑποκριτὰς δὲ διδάσκει, φήσας μὴ εἶναι ἁμαρτίαν, εἰ καὶ παρατύχοι εἴδωλα προσκυνῆσαι καιροῦ ἐνστάντος διωγμοῦ, ἐὰν μόνον ἐν τῇ συνειδήσει μὴ προσκυνήσῃ, καὶ ὅ τι δ' ἂν ὁμολογήσῃ στόματι, ἐν δὲ τῇ καρδίᾳ μή. μάρτυρα δέ τινα παρεισφέρων οὐκ αἰσχύνεται ὁ ἀπατεὼν λέγων Φινεές τινα ἱερέα τῶν ἀπὸ γένους Λευί τε καὶ Ἀαρὼν καὶ τοῦ ἀρχαίου Φινεὲς ἐν τῇ Βαβυλῶνι ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας προσκυνήσαντα τὴν Ἄρτεμιν ἐν Σούσοις διαπεφευγέναι ὄλεθρον θανάτου ἐπὶ Δαρείου τοῦ βασιλέως, ὥστε εἶναι αὐτοῦ τὰ πάντα ψευδῆ καὶ μάταια.* c. 3: *πρῶτον μὲν διδάσκων ἀπαρνησιθεΐαν, καθ' ὑπόκρισιν βδελυρῶν θυσιῶν τῆς εἰδωλολατρείας μετέχειν λέγων, ἔπειτα δὲ*

*) ita post Ignatium Stern (in ephemeridibus: Ben-Chananja, Januar. 1858, Szegedini) verba obscura eodem anno feliciter interpretatus est M. A. Levy (Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft XII, p. 712).

**) Suetonius Domitian. 12: praeter ceteros iudaicus fiscus acerbissime actus est, ad quem deferebantur, qui vel improfessi iudaicam viverent vitam, vel dissimulata origine imposita genti tributa non pependissent.

ἀπατῶν τοὺς ἀκούοντας καὶ ἀρνεῖσθαι τὴν ἰδίαν πίστιν στόματι καὶ μὴ ἔχειν ἁμαρτίαν φάσκων, ὡς εἶναι ἀθεράπευτον τὸ αὐτῶν πάθος καὶ μὴ δυνάμενον κατορθωθῆναι. εἰ γὰρ τὸ στόμα τὸ ὁμολογοῦν τὴν ἀλήθειαν προετοιμάζεται εἰς ψεῦδος, ἆρα γέ τις αὐτοῖς ἐμπιστεύσειε τὴν καρδίαν μὴ ἔχειν ἠπατημένην;

Huius editionis et codicis Sinaitici discrepantia non notata.

Vis. I, 1. p. 3, 6. διελογιζόμην] διελογειζομην.
—, 12. ἔλαβε] ελαβε̄.
p. 4, 2. ἐκεῖνον] εκινον.
—, 5. ἐκείνην] εκινην.
—, 9. ἵνα] εινα (**** ϊνα).
—, 10. ἀλλ' ἄκουσον] αλλα ακουσον.
—, 14, ὀργίζεται] οργειζετε (*** οργειζεται).
—, 16. αἰσχρόν] εσχρον.
p. 5, 3. ἔχει] εχι.
—, 5. ταῖς] τες (*** ταις).
—, —. αἰχμαλωτισμόν] εχμαλωτισμον (*** αιχμαλωτισμον).
6. 7. περιποιούμενοι] επιουμενοι (** et *** περιποιουμενοι).
Vis. I, 2. p. 5, 14. ἐκλείσθησαν] ἐκλισθησαν.
—, 18. τελείων] τελιων.
—, 21. ἦλθε] ηλθεν.
—, 22. χεῖρας] χιρας.
—, 23. με] μαι.
—, —. χαῖρε] χεραι.
p. 6, 2. κατηφὴς] κατιφης (*** κατηφης).
—, 4. γυναικός] γυνεκος.
—, 11. ἐγκατής] ενκρατης.
Vis. I, 3. p. 6, 13. οὐχ ἕνεκα] ουκ ινεκα.
—, —. ὀργίζεται] οργειζεται.
—, 16. ἀλλ'] αλλα.
—, 17. ὀργίζεται] οργειζεται.
—, —. ἀλλ'] αλλα.
—, 21. ἠλέησε] ηλεησεν.
—, 22. ἰσχυροποιήσει] ισχυροποιησι.
—, —. σε] σαι.
—, —. θεμελιώσει] θεμελιωσι.
—, —. σε] σαι.
Vis. I, 3. p. 5, 23. ἰσχυροποίει] εισχυροποιει.
—, 24. χαλκεύς] χαλκεις (*** -ευς).
p. 7, 1. περιγίνεται] περιγεινεται.
—, —. θέλει] θελι.
—, —. οὕτως] ουτω (*** ουτως).
—, 2. περιγίνεται] περιγεινεται.
—, 6. Θέλεις] θελις.
—, 7. ἀκοῦσαι] ακουσε.
—, 10. δύναται] δυνατε.
—, 12. 13. δυνάμεων] δυναμαιων.
—, 15. εὐπρέπειαν] ευπρεπιαν.
—, —. κτίσει] κτισι.
—, 18. 19. μεθιστάνει] μεθιστανι.
—, 20. γίνεται] γεινεται.
—, 23. πίστει] πιστι.
Vis. I, 4. p. 8, 1. προσκαλεῖται] προσκαλιτε (*** -ται).
—, 2. με] μαι.
—, —. λέγει] λεγι.
—, —. Ἤρεσε] ηρεσε̄.
—, 7. ἄνδρες] ανδραις.
Vis. II, 1. p. 8, 14. αἴρει] ερι.
—, 15. πέρυσιν] περυσι.
—, 18. ἐγνώρισε] εγνωρισεν.
—, 21. ἀναγινώσκουσαν] αναγεινωσκουσαν.
p. 9, 1. ἵνα] εινα.
—, 5. ἐξαίφνης] εξεφνης.
—, 6. χειρός] χιρος.
—, —. εἶδον] ϊδο̄.
Vis. II, 2. p. 9, 7. ἡμέρας] ημαιρας (*** ημερας).
—, 9. γνῶσις] γνωσεις.
—, 12. προδόται] προδοτε.
—, 13. ἀλλ'] αλλα.

Vis. II, 2. p. 9, 14. ἁμαρτίαις] αμαρτιες (*** -αις).
—, —. ἀσελγείας] ασελγιας.
—, 16. πᾶσι] πασιν.
—, 18. ἀλλ'] αλλα.
—, 19. ἀφέξεται] αφεξετε.
—, 20. γνωρίσαί σε] γνωρισε σαι.
—, —. ἐνετείλατο] ενετιλατο.
—, 22. πᾶσαι] πασε (*** πασαι).
p. 10, 1. ἁμαρτήσασι] αμαρτησασιν.
—, —. μέχρι] μεχι (*** μεχρι).
—, 2. ἡμέρας] ημαιρας (*** ημερας).
—, 3. ὤμοσε] ωμοσεν.
—, 5. ἁμάρτησις] αμαρτησεις.
—, 6. μετάνοια] μαιτανοια (*** μετανοια).
—, 7. ἔχει] εχι.
—, —. πεπλήρωνται] πεπλωρωνται (*** πεπληρωνται).
—, —. ἡμέραι] ημερε (*** -αι).
—, 8. πᾶσι] πασιν.
—, —. ἔθνεσι] εθνεσιν.
—, 9. ἡμέρας] ημαιρας (*** ημερας).
—, 12. ἐμμείνατε] ενμινατε.
—, 13. διψυχήσητε] διψυχησιτε (*** -ητε).
—, —. ἵνα] εινα.
—, 14. ὑμεῖς] υμις.
—, —. ὑπομένετε] ϋπομενεται.
—, 16. ὤμοσε] ωμοσεν.
—, 19. ἀρνεῖσθαι] αρνισθαι.
—, —. ἡμέραις] ημερες.

Vis. II, 3. p. 10, 24. παιδευθήσονται] παιδευθησοντε.
—, —. παιδεία] παιδια.
p. 11, 1. 2. παραβάσεις] παραβασις.
—, 2. ἐμέλησε] αιμελησεν.
—, 3. ταῖς πραγματείαις] τες πραγματιαις (*** ταις αμαρτιαις).
—, 4. ταῖς] τες (*** ταις).
—, 6. ἐγράτεια] ενκρατια.
—, —. σέσωκέ σε] σεσωκεν σαι.

Vis. II, 3. p. 11, 6. ἐμμείνῃς] ενμινης.
—, 10. 11. διαφθαρήσονται] διαφθαρησοντε (*** -ται).
—, 11, ἐρεῖς] ερις.
—, —. Ἰδού] ειδου.
—, —. θλῖψις] θλιψεις.

Vis. II, 4. p. 11, 17. δοκεῖς] δοκις.
—, 18. Πλανᾶσαι] πλανασε (*** -σαι).
—, —. ἔστι] εστιν.
p. 12, 2. μετέπειτα] μετεπιτα.
—, 3. ἠρώτησε] ηρωτησεν.
—, 4. δεδωκέναι] δεδωκαινε (*** -εναι).
—, 8. Γραπτῇ] γαρπτη (*** γραπτη).
—, —. πέμψει] πεμψι.
—, 9. πόλεις] πολις.

Vis. III, 1. p. 12, 15. πολλάκις] πολ' λακεις.
—, —. ἵνα] εινα.
—, 16. δεῖξαι] διξε.
—, 18. Ἐπεί] επι.
—, 18. 19. σπουδαῖος] σπουδεος (*** -αιος).
p. 13, 1. ἐμφανισθήσομαι] ενφανισθησομαι.
—, 2. δείξω] διξω.
—, —. δεῖ] δι.
—, —. ἰδεῖν] ειδιν.
—, 3. θέλεις] θελις.
—, 5. ἐκεῖ] εκι.
—, 8. κείμενον] κιμενον.
—, 9. ἔκειτο] εκιτο.
—, 11. κείμενα] κιμενα.
—, 12. ἔλαβε] ελαβεν.
—, —. αἵ] ε (*** αι).
—, 13. προσῆλθε] προσηλθεν.
—, 21. ἐρωτῶν] αιρωτων.
—, 23. χειρός] χιρος.
—, —. ἄγει] αγι.
p. 14, 1. Ὑπάγετε] υπαγεται.
—, —. οἰκοδομεῖτε] οικοδομιται.
—, 2. νεανίσκους] νιανισκους.
—, 5. εἴασε] ιασε̄.
—, 11. λείπει] λιπει (correctum e λιπηι).
—, —. ἵνα] εινα.
—, 12. ἀλλ'] ἀλλά.
—, —. ἐμμένεις] μενις (*** ενμενις).
—, 12. μεῖνον] μινον (*** εμμινον).

Vis. III, 1. p. 14, 13. *ἐκείνων*] *εκινων*.
—, 14. *ὑπενέγκωσιν*] *ὑπενηγκωσιν* (*⁎* *ὑπενεγκ.*).
—, — *ἐκεῖνοι*] *εκινοι*.

Vis. III, 2. p. 14, 15. *φησί*] *φησιν*.
—, 17. *ἐκείνων*] *εκινων*.
—, —. *ἐστί*] *εστιν*.
—, 19. *ἀριστερά*] *αρειστερα*.
—, 21. *αἱ αὐταί*] *ε αυτε* (*⁎* *αι αυται*).
—, *ἐκεῖνοι*] *εκινοι*.
p. 15, 3. *ἡμέραν*] *ημαιραν*.
—, 5. *ἐπιδείξῃ*] *επιδιξη*.
—, 6. *χειρός*] *χιρος*.
—, —. *ἐγείρει*] *εγιρι*.
—, 9. *Βλέπεις*] *βλεπις*.
—, 12. *ᾠκοδομεῖτο*] *ωκοδομιτο*.
—, 14. *ἄλλαι*] *αλλει* (*⁎* *αλλαι*).
—, 16. *ἐκεῖνοι*] *εκινοι*.
—, 20. *φαίνεσθαι*] *φενεσθε*.
—, 21. *ἐφαίνετο*] *εφενετο*.
p. 16, 5. *σχισμάς*] *σχιμας*.
—, 10. *ἐμπίπτοντας*] *ενπιπτοντας*.
—, 11. 12. *κυλισθῆναι*] *κυλισθηνε*.
—, 13. *ἐλθεῖν*] *ελθῑ*.

Vis. III, 3. p. 16, 14. *Δείξασα*] *διξασα*.
—, 15. *ὄφελος*] *ωφελος*.
—, 17. *εἶ*] *ι*.
—, —. *γινώσκειν*] *γεινωσκῑ*.
—, 19. *γινώσκωσι*] *γεινωσκουσιν*.
—, 20. *Ἀκούσονται*] *ακουσοντε* (*⁎* -*αι*).
—, 21. *χαρήσονται*] *χαρισονται* (** et *⁎* *χαρησονται*).
—, 22. *Ἄκουε*] *ακουαι*.
—, 24. *μηκέτι*] *μηκαιτι* (*⁎* *μηκετι*).
p. 17, 4. *ὀφθεῖσα*] *οφθισα*.
—, 6. *ἵνα*] *εινα*.
—, 10. *ἴδῃς*] *ειδης*.
—, 11. 12. *ᾠκοδόμηται*] *ωκοδομιται* (** et *⁎* *ωκοδομηται*).
—, 12. *φησί*] *φησιν*.
—, 12. 13. *ἐκζητεῖς*] *εκζητις*.
—, 13. *ἀλήθειαν*] *αληθιαν*.
—, 17. *κρατεῖται*] *κρατιτε*.

Vis. III, 3. p. 17, 17. *ἀοράτου*] *αωρατου* (** et *⁎* *αορατου*).

Vis. III, 4. p. 17, 22. *κτίσιν*] *κτισην* (** et *⁎* *κτισιν*).
p. 18, 3. *παραφέροντες*] *παραφερον* (** suppl *τες*).
—, —. *εἰσί*] *εισιν*.
—, 5. *συντελεσθήσεται*] *συντελεσθησετε*.
—, 8. *γνῶναι*] *γνωνε*.
—, 10. *ἀποκριθεῖσα*] *αποκριθισα*.
—, 12. *ἔδει*] *εδι*.
—, —. *ἀποκαλυφθῆναι*] *αποκαλυφηναι* (**, ut videtur, supplevit *θ*).
—, 15. *διαλογιζομένους*] *διαλογεισζομενους* (*⁎* punctavit *σ*).
—, —. *ταῖς*] *τες*.
—, 17. *ἀληθείας*] *αληθιας*.
—, 18. *ἰσχυρά*] *ισυρα* (** et *⁎* suppl. *χ*).

Vis. III, 5. p. 19, 1. *πάντοτε*] *παντοται*.
—, 2. *εἰρήνην*] *ϊρηνην*.
—, 4. *ἑλκόμενοι*] *εκομενοι* (** et *⁎* suppl. *λ*).
—, 5. *συμφωνοῦντες*] *συμφω* (** videtur supplevisse *νουντες*).
—, —. *ταῖς ἁρμογαῖς*] *τες αρμογες* (*⁎* *ταις αρμογαις*).
—, 6. *ἑτέρων*] *αιτερων*.
—, 9. *εἰσίν*] *εισειν*.
—, 14. *πίστει*] *πιστι*.
—, 18. *θέλοντες*] *θελονταις*.
—, 19. *εὔχρηστοι*] *εχρηστοι* (*⁎* *ευχρηστοι*).
—, 21. *πίστει*] *πιστι*
—, 22. *οἰκοδομεῖται*] *οικοδομιται*.
p. 20, 1. *οὐκέτι*] *ουκαιτι* (*⁎* *ουκετι*).

Vis. III, 6. p. 20, 4. *γνῶναι*] *γνωνε* (*⁎* *γνωναι*).
—, 6. *ἔχουσι*] *εχουσιν*.
—, 10. *κειμένους*] *κιμενους*.
—, 12. *ἀλήθειαν*] *αληθιαν*.
—, 15. *ταῖς*] *τες* (*⁎* *ταις*).
—, 15. 16. *εἰρηνεύοντες*] *ειρηνευονταις*.
p. 21, 1. *ἀνομίας*] *αναμιας* (*⁎* *ανομιας*).

Vis. III, 6. p. 21, 2. ὁλοτελεῖς] ολοτελις.
—, 4. εἰσί] εισιν.
—, —. ἀποκριθεῖσα] αποκριθισα.
—, 8. πραγματείας] πραγματιας.
—, —. ἀπαρνοῦνται] απαρνουντε.
—, 10. φησί] φησιν.
—, 14. πλουτοῦντες] πλουτουνταις.
—, 17. ἐπλούτεις] επλουτις
—, 18. γίνεσθε] γεινεσθε.

Vis. III, 7. p. 21, 25. δύνασθαι] δυνασθε.
—, —. πλανῶνται] πλανωντε.
—, —. ταλαιπωροῦσι] ταλεπωρουσι̅.
—, 25. 26. περιπατοῦντες] περιπατουνταις.
—, 26. πίπτοντες] πιπτονταις.
p. 22, 1. καιόμενοι] κεομενοι.
—, 2. οὐκέτι] ουκαιτι (*** ουκετι).
—, 3. ἀσελγείας] ασελγιας.
—, 7. εἰσίν] εισειν.
—, —. ἀκούσαντες] ακουσανταις (*** -τες).
—, 9. μνείαν] μνιαν.
—, —. ἀληθείας] αληθιας.
—, —. μετανοοῦσι] μετανοουσιν.
—, 11. 12. ἀναιδευσάμενος] ανεδευσαμενος.
—, 15. Ἔχουσι] εχουσιν.
—, 16. ἀλλ'] αλλα.
—, 17. ἁρμόσουσι] αρμοσουσι̅.
—, 18. ἐκπληρώσωσιν] εκπληρωσωσειν.
—, —. ἡμέρας] ημαιρας (*** ημερας).
—, 22. εἰργάσαντο] ηργασαντο (*** ειργασαντο).
—, 23. ἐάν] αιαν (*** εαν).
—, 24. σκληροκαρδίαν] σκηροκαρδιαν.

Vis. III, 8. p. 23, 2. Θέλεις] θελις.
—, 4. ὑπεμειδίασε] ϋπεμιδιασεν.
—, —. Βλέπεις] βλεπις.

Vis. III, 8. p. 23, 7. ἐνεργείας] ενεργιας.
—, 8. χεῖρας] χιρας.
—, 10. Ἐγκράτεια] ενκρατια.
—, —. καλεῖται] καλιται (correctum e κρατιται).
—, 11. ἐστί] εστιν.
—, 12. γίνεται] γειν εται.
—, 15. ἕτεραι] ετερε (*** ετεραι).
—, 16. εἰσί] εισιν.
p. 24, 1. φησί] φησιν.
—, 1. 2. δυνάμεις] δυναμις.
—, 3. γεγεννημέναι] γεγεννημαιναι.
—, 4. Ἐγκράτεια — Ἐγκρατείας] ενκρατια — ενκρατιας.
—, 7. θεῖα] θια.
—, 9. ἕξει] εξι.
—, 11. Ἀσύνετε] ασυνεται.
—, ἄνθρωπε] ανθρωπαι.
—, 14. ἔχει] εχι.
—, —. μηκέτι] μηκαιτι (*** μηκετι)
—, 16. ἀνακαίνωσις] ανακαινωσεις.
—, 18. τρεῖς] τρις.
—, —. ἡμέρας] ημαιρας (*** ημερας).
—, 20. λαλῆσαι] λαλησε (*** λαλησαι).
—, 21. ἵνα] εινα.
—, —. ποιήσαντες] ποιησανταις.

Vis. III, 9. p. 25, 1. δικαιωθῆτε] δικαιωθηται.
—, 2. ὑμεῖς] ϋμις.
—, —. θέλετε] θελεται.
—, —. παῦσαι] παηνε (*** παηναι).
—, 3. 4. εἰρηνεύετε] ειρηνευεται.
—, 4. ἐπισκέπτεσθε] επισκεπτεσθαι.
—, 9. ἀσθένειαν] ασθενιαν.
—, 10. 11. λυμαίνεται] λυμενεται.
—, 12. διαφθείρεται] διαφθειρετε.
—, 13. ἀσυγκρασία] ασυνκρασια.
—, 13. 14. μεταδιδοῦσι] μεταδιδουσιν.
—, 14. ἐκζητεῖτε] εκζητιται.

Vis. III, 9. p. 25, 14. πεινῶντας] πινωντας.
—, 16. θελήσετε] θελησεται.
—, 19. ἐκκλεισθήσεσθε] εκκλισθησεσθαι.
—, 21. ὑμῖν] ϋμειν.
—, 22. γίνεσθε] γεινεσθαι.
—, 24. ὑμεῖς] ϋμις.
p. 26, 2. θέλετε] θελεται.
—, 3. φρόνησιν] φρονησειν.
—, 5. μήποτε] μηποται.
—, —. αἶ]ε (*** αι).
—, 6. ὑμεῖς] ϋμις.
—, 7. θέλετε] θελεται.
—, —. παιδείαν] πεδιαν (*** παιδιαν).
—, 9. σταθεῖσα] σταθισα.
Vis. III, 10. p. 26, 15. εἶδον] ϊδον.
—, 17. αἷς] ες (*** αις).
—, —. ἀποκριθεῖσα] αποκριθισα.
—, 18. δεῖ σε] δι σαι.
—, 19. 21. 23. ὁράσει] ορασι.
—, 24. κάλλει] καλλι.
p. 27, 2. γνῶναι] γνωνε (*** γνωναι.
—, 4. ἐρώτησις] ερωτησεις.
—, —. ταπεινοφροσύνης] ταπινοφροσυνης.
—, 5. αἰτεῖς] αιτις.
—, 7. λέγει] λεγι.
—, —. χεῖρα] χιρα.
—, 8. αἰτούμενος] ετουμενος (*** αιτουμενος).
—, 13. ἀποκάλυψις] αποκαλυψεις.
—, 14. τίνος] τιν (** suppl. ος).
—, 15. ποιοῦσι] ποιουσιν.
—, —. ἔχειν] εχῑ.
Vis. III, 11. p. 27, 18. φησί] φησιν.
—, 19. ὁράσει] ορασι.
—, 23. μηκέτι] μηκαιτι (*** μηκετι).
—, 24. οὕτω] *** ουτως.
p. 28, 3. ἐπαλαιώθητε] επαλεωθητε.
—, —. ταις] τες (*** ταις).
—, 4. γνῶναι] γνωνε (*** γνωναι).
—, 5. ἀσθένειαν] ασθενιαν.
—, 6. συγκρατηθῇ] συνκρατηθη.
—, 6. ἀσθένεια] ασθενια.
Vis. III, 11. p. 28, 7. ἔχεις] εχις.
Vis. III, 12. p. 28, 8. ὁράσει] ορασι.
—, 10. φησί] φησιν.
—, 12. ἀσθένειαν] ασθενιαν.
—, 14. ἐξαίφνης] εξεφνης.
—, —. κατελείφθη] κατελιφθη.
—, 15. ἐξηγέρθη] εξεγερθη.
—. 16. ἐνεδύσατο] ** suppl. υ.
—, —. οὐκέτι] ουκαιτι.
—, —. ἀνακεῖται] ανακιται.
—, —. ἀλλ'] αλλα.
—, 18. οὐκέτι] ουκαιτι (*** ουκετι).
—, 19. ἀλλ'] αλλα.
—, —. ὑμεῖς] υμις.
—, 22. ἀπέθεσθε] απεθεσθαι.
—, 23. πίστει] πιστι.
p. 29, 2. εἰρηνεύητε] ειρηνευηται.
Vis. III, 13. p. 29, 7. ἤκουσε] ηκουσεν.
—, 9. ὑμεῖς] ϋμις.
—, —. εἰλήφατε] ϊληφατε.
—, 11. θέσις] θεσεις.
—, 12. ἔχει] εχι.
—, —. ἕστηκε] εστηκεν.
—, 13. στοιχείων] στοιχιων.
—, —. κρατεῖται] κρατιται.
—, 16. μηκέτι] μηκαιτι (*** μηκετι)
—, αἰτήσεις] ετησεις (*** αιτησεις).
Vis. IV, 1. p. 30, 4. ἔδειξε] εδειξεν.
—, 5. τελειώσῃ] τελιωση.
—, 8. δεῖξαι] διξε.
—, 15. ἔρχονται] ερχοντε.
—, 16. κονιορτόν] κονιαρτον (*** -ορτον).
—, 17. μείζονος bis] μίζονος bis.
—, 21. μήκει] μηκι.
—, —. κεφαλήν] καιφαλην.
—, 23. ἵνα] εινα.
p. 31, 3. μεγαλείων] μεγαλιω̄.
—, 5. ἔρχομαι] ερχομε.
—, 6. ἐκίνει] εκινι.
—, 7. προέβαλλε] προεβαλλεν.
—, 8. μέχρις] μεχρεις.
—, —. εἶχε] ειχεν.

Vis. IV, 1. p. 31, 9. κεφαλῆς] καιφαλης.
—, 10. αἱματῶδες] εματωδες (*** αιμ.).
Vis. IV, 2. p. 31, 11. παρελθεῖν] παρελθιν.
—, 15. κατακάλυψις] κατακαλυψεις.
—, —. εἶχε] ειχεν.
—, 17. ἐστί] εστιν.
—, 18. ἀσπάζεται] ασπαζετε (*** -ται)
—, —. Χαῖρε] χερε.
—, 19. χαῖρε] χεραι.
—, —. ἀποκριθεῖσα] ποκριθισα (*** suppl. α).
—, 21. διαφθεῖραι] διαφθειρε (*** -ραι).
—, —. δυνάμει] δυναμι.
—, 24. ἤνοιξας] ηνυξας.
p. 32, 3. ἀπέστειλε] απεστιλε̅.
—, 5. ἵνα] εινα.
—, 7. ἐδιψύχησας] αιδιψυχησας (*** εδιψ.).
—, —. ἐξήγησαι] εξηγησε (*** -σαι).
—, 8. μεγαλεῖα] μεγαλια.
—, 9. ἐστί] εστιν.
—, 13. ἡμέρας] ημαιρας.
—, 15. κατορθώσει] κατορθωσι.
—, 18. ἀκούσασι] ακουσασι̅.
—, 19. αἱρετώτερον] ερετωτερον.
Vis. IV, 3. p. 33, 1. εἶχε] ειχεν.
—, —. κεφαλήν] καιφαλην.
—, 1. 2. ἀποκριθεῖσα] αποκριθισα.
—, 3. ἐστι] εστιν.
—, 4. φησί] φησιν.
—, 5. κατοικεῖτε] κατοικιται.
—, 7. ἐκφυγόντες] εκφυγονταις.
—, 9. γίνεται] γεινεται.
—, 9. 10. δοκιμάζεσθε] *** -σθαι.
—, 12. ἀποβάλλει] αποβαλλι.
—, 14. χρήσιμοι] ** suppl. μ.
—, —. ἔσεσθε] εσεσθαι.
—, 20. ὑμεῖς] ϋμις.
—, 24. θήριον] θηρειον.
Vis. V. p. 34, 3. ὄψει] οψι.
—, 5. χεῖρα] χιραν.
—, 6. με] μαι.

Vis. V. p. 34, 9. ἐκπειράζων] εκπιραζων.
—, 10. γινώσκω] γειν ωσκω.
—, 11. ἐπιγινώσκεις] αιπιγεινωσκεις (*** επιγ.).
—, 13. ἰδέα] ειδεα.
—, 14. ἐκεῖνος] εκινος.
—, 18. ταῖς] τες.
—, —. ἐντέλλεσθαι] εντελλεσθε.
—, 19. δείξω] διξω.
—, 20. κεφάλαια] καιφαλεα (*** κεφ.).
p. 35, 1. παραβολάς] παρασπαραβολας (*** notavit παρας).
—, 2. δείξω] διξω.
—, 3. ἐντελλομαι] εντελλομε.
—, —. γράψαι] γραψε.
—, 4. χεῖρα] χιρα.
—, —. ἀναγινώσκης] αναγειν ωσκης.
—, 6. παραβολάς] παραπολας (*** ut videtur παραβολας).
—, —. ἐνετείλατο] ενετιλατο.
—, 7. πορευθῆτε] πορευθηται.
—, —. ἐργάσησθε] εργασησθαι.
—, 9. 10. μετανοήσετε] μετανοησηται.
—, 10. προσθῆτε] προσθηται.
—, 10. 11. ἀπολήμψεσθε] απολημψεσθαι.
—, 12. γράψαι] γραψε.
—, —. ἐνετείλατο] ενετιλατο.
Mand. I. p. 36, 2. φοβήθητι] φοβηθητει.
—, 3. ἐγκράτευσαι] ενκρατευσε.
—, 4. ἀποβαλεῖς] αποβαλις.
Mand. II. p. 36, 8. γίνου] γεινου.
p. 37, 1. ἄκουε] ακουαι.
—, 7. εἰρηνεῦον] ϊρηνευον.
—, 9. ἔνδυσαι] ενδυσε.
—, 10. ἐστι] εστιν.
p. 38, 1. δίδωσι] διδωσιν.
—, —. ἁπλῶς] απως (suppleto λ).
—, 2. πᾶσι bis] πασιν bis.
—, 3. δίδοσθαι] διδοσθε.
—, —. θέλει] θελι.

Mand. II. p. 38, 4. ἀποδώσουσι] αποδωσουσι̅.
—, 6. λαμβάνοντες] λαμβανονταις.
—, 6. 7. τίσουσι] τισουσιν.
—, 7. ἔλαβε] ελαβε̅.

Mand. III. p. 38, 16. ἀλήθειαν] .ληθιαν.
p. 39, 5. γίνονται] γειν . . . . .

Mand. IV, 1. p. 40, 5. φησί] φησιν.
—, —. φυλάσσειν] φυλασιν (*** φυλασσιν).
—, —. ἁγνείαν] αγνιαν.
—, 6. ἀναβαινέτω] αναβενετω.
—, 9. πάντοτε] παντοται.
—, 10. 12. 13. ἐνθύμησις] ενθυμησεις.
—, 14. ἔργον] αιργον (*** εργον).
p. 41, 1. κατοικεῖ] κατοικι (**** -κει).
—, —. ἐκεῖ] εκι (**** -ει).
—, 2. ὀφείλει] οφιλι.
—, —. ἀναβαίνειν] αναβενι̅ (**** -νειν).
—. 3. ἐπερωτῆσαί σε] επερωτησε σαι.
—, 4. φημί] φημει.
—, 5. εὕρῃ] ευρη (**** ευρει).
—, —. μοιχείᾳ τινι] μοιχια τινει.
—, —. ἁμαρτάνει] αμαρτανι.
—, 6. ἀγνοίας] αγνιας (** et **** αγνοιας).
—, 7. ἁμαρτάνει] αμαρτανι.
—, 8. ἐπιμένῃ] **** επημενη.
—, —. πορνείᾳ] πορνια.
—, 9. γίνεται] γεινεται (**** γινεται).
—, 10. μοιχείας] μοιχιας.
—, 11. ἐπιμείνῃ] επιμινη (*** επιμεινη).
—, —. πάθει] παθι.
—, 15. θελήσῃ] ** et *** suppl. η secundum.

Mand. IV, 1. p. 41, 16. ὑποστρέψαι] υποστρε (** et *** suppl. ψε, **** -ψαι).
—, 17. ἁμαρτάνει] αμαρτανι (**** -νει).
—, 18. δεῖ] δι.
—, 21. ὀφείλει] οφιλι (**** οφειλει).
—, γαμεῖν] γαμιν.
p. 42, 1. πρᾶξις] πραξεις.
—, —. γυναικί] γυνεκι (*** γυναικι).
—, —. ἀνδρί] ανδιρ (*** ανδρι).
—, —. κεῖται] κιται (**** κειται).
—, —. φησίν] φησι.
—, 2. μοιχεῖα] μοιχια.
—, 3. ἔθνεσι] εθνεσιν.
—, 4. ἐμμένῃ] ενμενη.
—, 7. μένειν] μενι̅ (**** μενειν).
—, 10. μηκέτι] μηκαιτι (*** μηκετι).
—, 12. πάντων] πα̅ ταντων (**** del. ταν).

Mand. IV, 2. p. 42, 14. ἐπεί] επι.
—, 15. πάντοτε] παντοται.
—, 16. ἐπεί] επι.
—, 20. πᾶσι] πασιν.
—, —. μετανοοῦσι] μετανοουσιν.
—, —. δοκεῖ] δοκι (**** δοκει).
—, 21. p. 43, 1. μετανοῆσαι] μετανοησε.
p. 43, 3. ἀναβαίνει] αναβε̄ννει.
—, 4. ἔπραξε] επραξεν.
—, —. οὐκέτι] ουκαιτι (*** ουκετι).
—, 5. ταπεινοῖ] ταπινοι.
—, 7. σύνεσίς ἐστι μεγάλη] εστιν εγαλη (** et *** suppl.).

Mand. IV, 3. p. 44, 13. φησί] φη . . (post η literae μ, non σ vestigia Tischendorfius animadvertit, itaque φημί scriptum esse videtur).

Addenda et corrigenda.

Vis. I, 1. p. 5, 8. *Πολλὰ.* scr. *πολλά.*

—— 3. p. 7, 8. *μου.* l. *μοι.*

—— 3. p. 7, 12. in notis *ἡμῖν* ante *σύμφορα* ponendum est.

—— 3. p. 7, 21. *εὐλογίαν.* l. *ἐπαγγελίαν.*

Vis. II, 1. p. 8, 13. post *πέρυσι* comma ponendum est.

—— 2. p. 10, 1. *ἄφεσιν ἐπάγει* c. L. secundum Tischendorfium, qui notissimum compendium reperit. idem compendium Angerus reddidit *επα*, superscripto *εἶπα* (*ἐπαγγέλλεται* Dindorfius). retinui *ἐπάγει*, cf. Mand. III, p. 39, 20 *λύπην ἐπάγειν τῷ πνεύματι κτλ.* Sim. VIII, 7 p. 103, 1 *ἐπίκειται μετάνοια.* Lipsius (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1866. I. p. 29 not. 2) legere suasit *ἄφεσις ἔσται*, cf. Mand. IV. p. 45, 7.

—— 2. p. 10, 17. *ἀρνησαμένους* non mutavi, quamvis Lipsius l. l. p. 32. legere voluerit *ἀρνησομένους*. confero Vis. III, 13. p. 29, 14. 15. *μετανοήσαντες*.

—— 2. p. 11, 20 in notis: etiam *φησί* om. S.**

—— 2. p. 12, 11. *ἀναγνώσεις* c. L., sed c. S. legendum erit *ἀναγώσῃ*.

Vis. III, 1. p. 13, 2 in notis add.: *αὐτήν* etiam S.***

—— 1. p. 13, 21. *πάντοτε* recte emendasse mihi videor *πάντα* S. cf. Mand. II. p. 37, 10. X, 2. p. 66, 10, ubi *πάντοτε* et *πάντα* in codicum lectionibus commutata sunt.

—— 2. p. 15, 1. *διψυχοῦντες* c. L. et verss., *διψυχους* (*** *διψυχον*) *ταις* S.

—— 2. p. 16, 6. *στρόγγυλοι.* scribe *στρογγύλοι.*

—— 3. p. 17, 12. in notis: etiam vulg. *scripturas* praebere, non *structuras* monui in Prolegomenis c. I. p. VII not. 3.

—— 5. p. 19, 20. 21. in notis: *μετανοήσωσιν* c. L., *μετανοήσουσιν* S.

—— 6. p. 21, 7. *τὴν οὐσίαν* c. L. add. Lipsius (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1865. III. p. 292). sed additamenta sunt.

—— 7. p. 22, 9. in notis add.: *μνείαν* c. S., *μνήμην* L.

—— 7. p. 22, 12. *ἐπηρώτησα Εἰ.* scribamus: *ἐπηρώτησα, εἰ ἄρα πάντες κτλ.* tum omnia sana sunt.

—— 8. p. 23, 16. 17 in notis: *επιστημη η*, non *επιστημηη* S.

—— 8. p. 23, 19. *τίς τίνα.* cf. etiam Mand. VI. p. 50, 12. 13.

—— 8. p. 24, 13. *ὡς ἂν* l. *ὡς ἐάν.* ita recte emendasse mihi videor. Lipsius (Zeitschr. f. wiss. Theol. 1865. p. 294) praetulit *ἕως ἐάν*.

—— 8. p. 24, 18. *σε* c. S.** et ***, *τε* S.

—— 9. p. 26, 5 in notis: *αἱ διχοστασίαι αὗται ὑμῶν* S.***

—— 10. p. 26, 19. 20 in notis: *περισυνη* S.

—— 10. p. 27, 12. 13. *ἵνα ἀποκάλυψις ὁλοτελὴς γένηται*, cf. c. 13. p. 29, 15. 16: *ἀπέχεις ὁλοτελῆ τὴν ἀποκάλυψιν.*

—— 12. p. 28, 13. in notis Sim. VIII, 2. IX, 17. l. Sim. IX, 3 p. 116, 16. c. 6 p. 118, 21. IX, 17 p. 131, 28.

—— 13. p. 29, 17. *ἐάν τι δὲ δέῃ* c. S., sed praeferendus videtur L. *ἐάν δέ τι δέῃ*, cf. Mand. IV, 1 p. 40, 13. 14. Sim. V, 3 p. 87, 1. VIII, 7 p. 109, 15.

Vis. IV, 1. p. 30, 2. *ῥᾳδίως.* Dindorfius (Nachträgliche Bemerkungen zu Hermas II. p. 14) praetulit *σπανίως* c. verss., forsitan recte.

—— 1. p. 30, 17. *γενομένου.* l. *γινομένου, γεινομένου* S.

—— 1. p. 30, 22 in notis: *κλιναι* (non *κλινειν*) *τα γονατα* S.

—— 3. p. 33, 3. *ἐστὶ.* l. *ἔστι.*

Vis. V. p. 34, 4. *αἴγειον*, quamvis sine seq. *λευκόν*, etiam Lipsius (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1865. p. 299) bene legit.

—— p. 34, 10. *ἐγὼ* sine seq. *γὰρ* etiam S.***, forsitan recte.

Mand. I. p. 35 in notis Irenaei verbis post *κτίσας* addendum est: *καὶ καταρτίσας*.

—— p. 36 in notis omissum est testimonium Athanasii in epistula ad Afros episcopos c. 5 (Opp. I, 2, 895): *ἐλογίζοντο δὲ* (Airani) *καὶ τὸ ἐν τῷ Ποιμένι γραφὲν Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι*

εἷς ἐστὶν ὁ θεὸς ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. — ibidem Nicetae verba cum Cotelerio et Fabricio graece dedi, latine servata: „secundo crede, quod, quemadmodum in Pastoris libro habetur, unus est Deus, qui omnia creavit atque perfecit et ex nihilo in rerum naturam produxit eaque etiam gubernat ac moderatur.“

Mand. II. p. 37, 5. *ἁρμαρτίας.* l. *ἁμαρτίας.*

—— p. 37, 6 in notis: *στιν* S. l. *εστιν* S.

Mand. III. p. 39, 23. *ψεύδη,* fortasse *ψευδῆ* scribendum.

Mand. IV, 1. p. 41, 4. *ἔχων,* fortasse *ἔχει* emendandum.

Mand. VI, 2. p. 53, 8. *Σὺ* scribe *σὺ.* ib. in notis Hom. XXV. in Luc. l. Hom. XXXV. in Luc.

Mand. VIII. p. 56, 7. *γνώρισον.* scribe *Γνώρισον.*

—— p. 57, 6. *ἄλλης* L., delendum videtur c. Ps.-Ath., Ant., verss.

—— p. 58, 8. *ἅ γε* L., sed *ἅ σε* legendum c. Ps.-Ath. et verss.

—— p. 59, 1. post *εἶναι* comma ponendum.

Mand. X, 1. p. 64 apud Pseudo-Athanasium l. 1. 2. uncinis inclusis verbis add. A.

Mand. XII, 6. p. 77, 11. Jac. IV, 1. l. Jac. IV, 12.

Sim. II. p. 82, 16. *ἐργάζεσθαι* cf. Mand. II. p. 37, 11. poteris etiam restituere *ποιεῖν,* cf. Mand. VI, 2. p. 53, 19. 20.

Sim. V, 2. p. 85, 32. *ἐνετειλάμην.* l. *ἐπηγγειλάμην.*

—— 2. p. 85, 33. *ἐπηγγειλάμην.* l. *ἐνετειλάμην.*

—— 2. p. 85 in notis: 32. l. 33.

Sim. VI, 2. p. 94, 10. *δύναται.* l. *δύνανται.*

—— 5. p. 97, 26. *αὐτὰ* L., sed *αὐτὰς* legendum erit.

Sim. VIII, 9. p. 110, 20. *ἐγένετο* L., sed c. v. p. (ae. om.) legendum est *ἐφαίνετο,* cf. Sim. IX, 6 p. 119, 13. 14.

Sim. IX, 4. p. 116, 7. 8. [*καὶ ἐγένοντο στοῖχοι τέσσαρες ἐν τῷ θεμελίῳ τοῦ πύργου*] restitui e versionibus. *vulg.*: quattuor ergo ordines coeperunt esse in fundamento turris illius; *pal*: et facti sunt ordines quattuor in fundamento turris; *aeth.*: et facti sunt quattuor parietes (*τοῖχοι*) eius. voc. *στοῖχοι* ab aeth. interprete ita lectum esse observavit M. Schmidt.

—— 10. p. 123, 8. *τῶν ἡρμένων καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν βεβλημένων.* ita emendavi L. (*τῶν ἡρμοσμένων εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ βεβλημένων*) secundum versiones. *vulg.*: qui sublati sunt de structura et iterum repositi; *pal.*: qui sublati sunt de structura; *aeth.*: quos removerunt.

—— 11. p. 124, 15. 16. [*αἱ ἄλλαι δὲ ἰδοῦσαι αὐτὴν καταφιλοῦσάν με καὶ αὐταὶ ἤρξαντό με καταφιλεῖν*] restitui e versionibus. *vulg.*: caeterae vero, quum vidissent me amplexari ab illa, et ipsae coeperunt me ut fratrem osculari; *pal.*: caeterae quoque quum vidissent me amplexatum ab illa, et ipsae coeperunt me osculari; *aeth.*: et illae quoque quum eam me oscultantem viderent, et ipsae me osculatae sunt.

—— 15. p. 129, 16—18. *ταῦτα τὰ ὀνόματα ὁ φορῶν τοῦ θεοῦ δοῦλος τὴν βασιλείαν μὲν ὄψεται τοῦ θεοῦ, εἰς αὐτὴν δὲ οὐκ εἰσελεύσεται.* conferre quidem iuvat ev. Joan. III, 3: *ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ* 5: *ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.* sed plane diversa est sententia. regnum Dei etiam a scelestis hominibus conspicitur, qui ab eius introitu arcentur. nulla Joannei evangelii notitia probatur.

—— 19. p. 133, 19. et in notis: *πρώτεροι.* l. *πρότεροι.*

LIPSIAE: IMPRESSIT F. A. BROCKHAUS.

EVANGELIORUM

SECUNDUM HEBRAEOS, SECUNDUM PETRUM, SECUNDUM AEGYPTIOS,

MATTHIAE TRADITIONUM,

PETRI ET PAULI PRAEDICATIONIS ET ACTUUM,

PETRI APOCALYPSEOS, DIDASCALIAE APOSTOLORUM

ANTIQUIORIS

QUAE SUPERSUNT,

ADDITO LIBRO QUI APPELLATUS EST:

„DUAE VIAE VEL JUDICIUM PETRI“

COLLEGIT, DISPOSUIT, EDIDIT ET ADNOTATIONIBUS

ILLUSTRAVIT

ADOLPHUS HILGENFELD.

LIPSIAE,

T. O. WEIGEL.

MDCCCLXVI.

Corrigenda.

Fasc. I. Proleg. p. XXXIX. l. 29. prophetam. scribe: prophetiam.
—— Mosis Assumpt. c. 2. p. 100, 19—21 scribendum est: et postea dominabitur a principibus et tyrannis per annos XVIII, et XVIIII annos abrumpent tribus X.
Fasc. IV. p. 5. l. 12. catecheta. scribe: catechista.
—— p. 10. l. 17. evangeliorum. scribe: evangelium.
—— p. 17. l. 34. biberet. scribe: biberat.
—— p. 58. l. 26. *ἔδωκεν*. Clementis Alex. edd. *δέδωκεν*.
—— p. 119. Melito Sardicensis. scribe: Melito Sardensis.

LIBRORUM DEPERDITORUM

FRAGMENTA.

Libri, qui in antiqua ecclesia canonica quadam auctoritate fruebantur, sed in catholicae ecclesiae canonem sensim constitutum non recepti sunt, varii sunt generis, aut evangelia, aut actus apostolorum, aut epistulae, aut apocalypses, et peculiare genus repraesentant Constitutiones apostolicae. iam editis Clementis Romani et Barnabae epistulis, Hermae Pastore, qui libri fere omnes integri servati sunt, reliqui sunt libri deperditi, quorum fragmenta hoc quarto fasciculo colligenda et componenda sunt. ad evangeliorum genus pertinent evangelia secundum Hebraeos, sive Nazaraeorum sive Ebionaeorum, secundum Petrum, secundum Aegyptios, Matthiae traditiones. ad actus apostolorum pertinent Petri et Pauli praedicatio eorumdemque apostolorum Actus. Apocalypsis sola Petri restat. agmen claudunt Constitutiones apostolicae vel Didascalia apostolorum antiquior. horum igitur librorum reliquias hoc ordine collegi, disposui et diiudicavi. librum qui appellatus est: „Duae viae vel Judicium Petri“ fere integrum addidi. si alii viri docti labores meos aut supplebunt, aut emendabunt, non succensebo, sed gaudebo. nam hi libri deperditi tantum non omnes maximi momenti sunt ad ecclesiae christianae summam antiquitatem investigandam et cognoscendam.

A. EVANGELIUM SECUNDUM HEBRAEOS.

Inter omnes, qui ad Novum Testamentum extra canonem receptum pertinent, libros procul dubio antiquissimum est evangelium ad Hebraeos. ut de haereticis taceam, iam Papias Hieropolitanus hoc evangelio usus esse videtur, qui non tantum canonicum evangelium secundum Matthaeum ex ipsius apostoli Matthaei scripto hebraeo, varie verso, ortum esse censuit,[1]) sed etiam narrationem reddidit, quam Eusebius in Hebraeorum evangelio scriptam reperit (v. Matth. hebr. XIX, 3). eodem evangelio Hegesippum usum esse constat.[2]) Pantaenus catecheta Alexandrinus apud Indos hebraicum Matthaei evangelium, quod Bartholomaeus apostolus ibi reliquit, i. e. evangelium secundum Hebraeos, reperisse dicitur.[3]) etiam sequentibus ecclesiae patribus illud evangelium ignotum non erat. Irenaeus Lugdunensis Ebionaeos, quos iam inter haereticos recensuit, evangelio secundum Matthaeum uti retulit.[4]) sed illorum evangelium

[1]) apud Euseb. HE. III, 39, 11: *Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο, ἡρμήνευσε δ' αὐτά, ὡς ἦν δυνατός, ἕκαστος.*

[2]) Eusebius HE. IV, 22, 8: *ἔκ τε τοῦ καθ' Ἑβραίους εὐαγγελίου καὶ τοῦ Συριακοῦ καὶ ἰδίως ἐκ τῆς ἑβραΐδος διαλέκτου τινὰ τίθησιν ἐμφαίνων ἐξ Ἑβραίων ἑαυτὸν πεπιστευκέναι.*

[3]) Euseb. HE. V, 10, 3: *ὁ Πάνταινος καὶ εἰς τοὺς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται, ἔνθα λόγος εὑρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον παρά τισιν αὐτόθι τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκόσιν, οἷς Βαρθολομαῖον τῶν ἀποστόλων ἕνα κηρῦξαι αὐτοῖς τε Ἑβραίων γράμμασι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι γραφήν, ἣν καὶ σώζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον.* cf. Hieronym. de vir. illustr. c. 36 (Opp. II, 875).

[4]) adv. haer. I, 26, 2: solo autem eo quod est secundum Matthaeum evangelio utuntur et apostolum Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes. III, 12, 7: Ebionaei autem eo evangelio, quod est secundum Matthaeum, solo utentes.

non plane idem fuisse, quod in nostro canone graece habemus, ab ipso Irenaeo docemur, qui Ebionaeos cum Cerintho et Carpocrate virginis partum negasse tradidit. non mirum, quod iam Clemens Alexandrinus proprio nomine *εὐαγγέλιον καϑ' Ἑβραίους* laudavit (Matth. hebr. XI, 28). eodem nomine etiam Origenes usus est (Matth. hebr. XVII, 1. XIX, 16—24), qui iam duas Ebionaeorum partes distinxit, partum virginis, quem Matth. I, 18 sq. narravit, aut concedentium aut negantium.[1]) hunc partum apud Ebionaeos controversum commune quidem evangelium, quo utebantur, non tradidit. Eusebius quoque Caesariensis, qui utramque illam Ebionaeorum partem et ipse memoravit (HE. III, 27, 2. 3), eorum evangelium *καϑ' Ἑβραίους* appellavit et hebraicis literis ad se pervenisse testatus est.[2])

non duas Ebionaeorum sectas, sed duas haereses, Nazaraeos et Ebionaeos, Epiphanius distinxit Haer. XXIX. XXX illosque primitivae ecclesiae christianae, hos Judaismi christiani per orbem terrarum dispersi reliquias descripsit.[3]) itaque primus Epiphanius etiam duplex Christianorum iudaizantium evangelium, Nazaraeorum et Ebionaeorum, memoravit. Nazaraeorum quidem evangelium ipse non novit, se nescire confessus, utrum Cerintho Jesum merum hominem statuenti consentiant, an partum virginis concedant (Haer. XXIX, 7). sed illud evangelium ipsius apostoli Matthaei librum hebraicum esse credidit.[4])

[1]) c. Cels. V, 61. 65. (Opp. I, 625. 628), cf. in Matth. Tom. XVI, 12 (Opp. III, 733).

[2]) Matth. hebr. (X, 34—36) XXV, 14—30. HE. III, 27, 4: *οὗτοι δὲ τοῦ μὲν ἀποστόλου πάσας τὰς ἐπιστολὰς ἀρνητέας ἡγοῦντο εἶναι δεῖν, ἀποστάτην ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου, εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ καϑ' Ἑβραίους λεγομένῳ χρώμενοι τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον.* ib. 25, 5: *τὸ καϑ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον — ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσιν.* v. supra p. 5 not. 2.

[3]) cf. quae hac de re iam disserui (Zeitschr. für wiss. Theologie 1858. III, 389 sq.), etiam R. A. Lipsii librum: Zur Quellenkritik des Epiphanios, Vindobon. 1865. p. 122 sq.

[4]) Haer. XXIX, 9: *ἔχουσι δὲ τὸ κατὰ Ματϑαῖον εὐαγγέλιον πληρέστατον ἑβραϊστί· παρ' αὐτοῖς γὰρ σαφῶς τοῦτο, καϑὼς ἐξ ἀρχῆς ἐγράφη, ἑβραϊκοῖς γράμμασιν ἔτι σώζεται· οὐκ οἶδα δέ, εἰ καὶ τὰς γενεαλογίας τὰς ἀπὸ Ἀβραὰμ ἄχρι Χριστοῦ περιεῖλον.* hebraicum Matthaei evangelium

Epiphanius igitur iis patribus ecclesiae adnumerandus est, qui Matthaei evangelium primitivum apud Nazaraeos conservari censuerunt. sed de Ebionaeis, quorum auctor Jesum Josephi et Mariae filium existimaverit,[1]) prorsus diversam sententiam professus est. horum enim evangelium appellavit quidem *κατὰ Ματθαῖον* et *κατ' Ἑβραίους*,[2]) sed hebraice scriptum esse non tradidit. itaque praeter illud antiquius et hebraicum (vel aramaeum) Matthaei evangelium Epiphanius etiam graecum evangelium dictum secundum Matthaeum et secundum Hebraeos, serioris quidem aetatis, testatus est. graece versum Hebraeorum evangelium iam Hegesippus indigitasse videtur, quem *ἔκ τε τοῦ καθ' Ἑβραίους εὐαγγελίου καὶ τοῦ Συριακοῦ*, i. e. ex eodem evangelio, graeco et syriaco (vel aramaeo), nonnulla protulisse Eusebius tradidit.[3])

Nazaraeorum evangelium hebraicum vel aramaeum, Epiphanio ipsi non notum, Hieronymus accuratius descripsit. hic enim iam a. 383 ipsius Matthaei locutionem hebraeam (vel aramaeam) retulit (v. Matth. hebr. XXI, 9) et a. 392 ita scripsit de vir. illustr. c. 2 (Opp. II, 831 sq.): „Evangelium quoque, quod appellatur secundum Hebraeos, et a me nuper in graecum latinumque sermonem

cum evangelio Joannis hebraice verso et Actis apostolorum a Judaeis Tiberiade conservari Josephus quidam Judaeus ad Christianismum conversus Epiphanio narravit, cf. Haer. XXX, 6: *τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἀπὸ ἑλλάδος εἰς ἑβραΐδα φωνὴν μεταληφθὲν ηὕρατο καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων πράξεις. οὐ μήν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἑβραϊκὸν φύσει ὂν ἐκ τούτων ἀναγνούς.*

[1]) Haer. XXX, 2. 3 (cf. c. 30). Ebionaeorum evangelio usos iam Cerinthum et Carpocratem idem statuisse docemur c. 14: *ὁ μὲν γὰρ Κήρινθος καὶ Καρποκρᾶς, τῷ αὐτῷ χρώμενοι δῆθεν παρ' αὐτοῖς* (Ebionaeis) *εὐαγγελίῳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου βούλονται παριστᾶν ἐκ σπέρματος Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας εἶναι τὸν Χριστόν.* cf. etiam Haer. LI, 6.

[2]) Haer. XXX, 3: *καὶ δέχονται μὲν καὶ αὐτοὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον· τούτῳ γὰρ καὶ αὐτοί, ὡς καὶ οἱ κατὰ Κήρινθον καὶ Μήρινθον χρῶνται μόνῳ, καλοῦσι δὲ αὐτὸ κατὰ Ἑβραίους, ὡς τὰ ἀληθῆ ἐστιν εἰπεῖν, ὅτι Ματθαῖος μόνος ἑβραϊστὶ καὶ ἑβραϊκοῖς γράμμασιν ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ ἐποιήσατο τὴν τοῦ εὐαγγελίου ἔκθεσίν τε καὶ κήρυγμα.* c. 13. cf. infra Matth. ebion. inscr. etiam Tatiani Diatessaron a nonnullis evangelium *κατὰ Ἑβραίους* appellatum esse Epiphanius Haer. XLVI, 1 retulit.

[3]) v. supra p. 5 not. 2. ita etiam Melito Sardensis in fragmento IV. (cf. Routhii reliqq. sacr. ed. II. Vol. I. p. 124) Veteris Testamenti syriacam versionem et hebraeum textum coniunxit: *τὸ Κατεχόμενος τῶν κεράτων* (Gen. XXII, 13) *ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος Κρεμάμενός φησιν.*

translatum est, quo et Origenes saepe utitur, post resurrectionem Salvatoris refert" (v. Matth. hebr. XXVIII, 1—10) ib. c. 3 (p. 835): „Porro ipsum hebraicum (Matthaei) habetur usque hodie in Caesariensi bibliotheca, quam Pamphilus martyr studiosissime confecit. mihi quoque a Nazaraeis, qui in Beroea urbe Syriae hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit. in quo animadvertendum, quod *ubicunque* evangelista sive ex persona sua sive ex persona Domini salvatoris veteris scripturae testimoniis abutitur, non sequatur LXX translatorum auctoritatem, sed hebraicam, e quibus illa duo sunt: Ex Aegypto vocavi filium meum (Matth. II, 15) et: Quoniam Nazaraeus vocabitur (Matth. II, 23)." Hieronymus igitur non dubitavit, illud evangelium, quod appellatur „secundum Hebraeos"[1]) vel „secundum apostolos,"[2]) ipsum esse librum, quem apostolus Matthaeus hebraeo sermone conscripsit. hanc sententiam, praeeunte quodam modo Eusebio,[3]) Veteris Testamenti locis in evangelio Matthaei

[1]) hoc titulo Hieronymus saepius usus est, v. infra Matth. hebr. VI, 11. XVII, 1 sq. XVIII, 6. 7. XXVII, 16. XXVIII, 1—10.

[2]) v. Matth. hebr. III, 1—13. etiam Origenes Hom. I. in Luc. (Opp. III, 933): ecclesia quatuor habet evangelia, haereses plurimas (l. plurima), e quibus quoddam scribitur secundum Aegyptios, aliud iuxta *duodecim* apostolos. Ambrosius comm. in Luc. prooem. (Opp. ed. Colon. 1616. Tom. III. p. 3): „et aliud quidem fertur evangelium, quod duodecim Apostoli scripsisse dicuntur." Hieronymus comm. super Matth. prooem. (Opp. VI, 1, 1 sq.), Theophylactus ad evang. Lucae prooem.: *τὸ ἐπιγραφόμενον* (sc. *εὐαγγέλιον*) *τῶν δώδεκα.*

[3]) Eusebius in Ps. LXXVIII, 2 (in Montefalconii collectione nova patrum et scriptorum graecorum I, 463): *ἀντὶ τοῦ Φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς Ἑβραῖος ὢν ὁ Ματθαῖος* (XIII, 35) *οἰκείᾳ ἐκδόσει κέχρηται εἰπών Ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς.* Angerus (Ratio, qua loci Veteris Testamenti in ev. Matthaei laudantur, quid valeat ad illustrandam huius evangelii originem, quaeritur. partic. III. Lips. 1862. p. 12 not. 3) bene contulit etiam Quaest. II ad Marinum (in A. Mai Scriptorum veterum nova collectione I, 64 sq., Nova Patrum bibliotheca Tom. IV. p. 257): *λέλεκται δέ Ὀψὲ τοῦ σαββάτου* (Matth. XXVIII, 1) *παρὰ τοῦ ἑρμηνεύσαντος τὴν γραφήν· ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ἑβραΐδι γλώττῃ παρέδωκε τὸ εὐαγγέλιον, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν μεταβαλὼν αὐτὸ τὴν ἐπιφώσκουσαν ὥραν εἰς τὴν κυριακὴν ἡμέραν Ὀψὲ σαββάτων προσεῖπεν.* haec tantum non verbo tenus repetiit Hieronymus circa a. 407 in epi. ad Hedibiam (Opp. I, 626): „Mihi videtur evangelista Matthaeus, qui evangelium hebraico sermone conscripsit, non tam *vespere* dixisse quam *sero*, et eum qui interpretatus est verbi ambiguitate deceptum non *sero* interpretatum esse, sed *vespere.*"

laudatis confirmare studuit.[1]) ceterum Hieronymus, si evangelium secundum Hebraeos in evangelio secundum Matthaeum verbo tenus versum reperisset, ipse graece et latine non vertisset. hebraici evangelii fragmenta, quae Hieronymus eodem tempore laudavit (Matth. hebr. XXVIII, 1—10. 18—20) a canonico evangelio valde discrepant. hoc autem canonicum Matthaei evangelium postea demum graece versum esse Hieronymus asseruit, neque verbo tenus redditum esse indigitavit.[2]) talis fere inter hebraicum et graecum Matthaeum ratio intercedere videbatur, qualis inter Esrae et Danielis libros canonicos, III Esrae librum et Danielem LXX interpretum intercedit. itaque demonstrari non potest, Hieronymum priorem suam sententiam de Hebraeorum evangelio unquam mutasse vel deseruisse. cautius quidem postea locutus est, illud evangelium Matthaei authenticum a plerisque existimari.[3]) nam Matthaeum hebraice scripsisse nemo negavit, ipsum autem evangelium secundum Hebraeos hanc esse scripturam Clemens Alexandrinus, Origenes, Eusebius dubitasse videntur. Theodorus Mopsuestenus vehementer

[1]) ita Hieronymus etiam ad Jes. IX, 1 (Opp. IV, 128): „ac primum notandum, quod testimonium hoc evangelista Matthaeus (IV, 13 sq.) non iuxta LXX, sed iuxta Hebraeos posuerit.“ Epi. ad Algasiam (Opp. I, 855): „ex quo apparet, Matthaeum evangelistam non veteris interpretationis auctoritate constrictum dimisisse hebraicam veritatem, sed quasi Hebraeum ex Hebraeis et in lege Domini doctissimum ea gentibus protulisse, quae in Hebraeo legerat.“

[2]) de vir illustr. c. 3 (Opp. II, 834): „Matthaeus, qui et Levi, ex publicano apostolus, primus in Judaea propter eos, qui ex circumcisione crediderant, evangelium Christi hebraicis literis verbisque composuit, quod quis postea in graecum transtulerit, non satis certum est.“ Hieronymi sententiam plane in contrarium vertit O. Zoeckler (Hieronymus, Gothae 1865. p. 361): „Ihm selbst (Hieronymo) galt es (ev. secundum Hebraeos) ohne Zweifel nur seiner Grundlage nach als ächt, während er in seinen eigenthümlichen Zusätzen judenchristliche Interpolationen erkannte, sich aber über das Verhältniss dieses interpolirten Textes zum Original bisweilen, namentlich in seinen frühern Schriften, etwas unbestimmt und missverständlich ausdrückte.“ „Hieronymus ernüchterte sich also wohl allmälig und gab die anfänglich mit Andern, namentlich wohl mit Pamphilus (v. Catal. 3) getheilte Ansicht von dem nazaräischen Evangelium als dem ächten hebräischen Matthäus *später*, unter dem Eindruck der allzu grossen Verschiedenheit seines Textes von dem des griechischen Matthäus, wieder auf.“ contra hanc sententiam cf. etiam notam praecedentem.

[3]) anno 398 in Matth. XII, 13 (v. Matth. hebr. XII, 10), a. 415 adv. Pelagianos III, 2 (v. infra ad Matth. hebr. III, 1—13).

vituperavit Hieronymum, quia quintum evangelium induxerit.[1])

habebant igitur Nazaraei evangelium aramaeum, quod ab ipso apostolo Matthaeo scriptum esse ecclesiastici scriptores nonnulli: Papias, Irenaeus, Epiphanius, Hieronymus, crediderunt, alii: Clemens Alexandrinus, Origenes, Eusebius, Theodorus Mopsuestenus, dubitaverunt aut negaverunt. quia idem Nazaraeorum evangelium et secundum Matthaeum et secundum Hebraeos appellabatur, utrumque nomen Theodoretus haer. fab. II, ita coniunxit, ut de Ebionaeis primo quidem dicat: *μόνον δὲ τὸ κατὰ Ἐβιωναίους εὐαγγέλιον δέχονται, τὸν δὲ ἀπόστολον ἀποστάτην καλοῦσι*, tum de aliis Ebionaeis pergat: *εὐαγγελίῳ δὲ τῷ κατὰ Ματθαῖον κέχρηνται μόνῳ.*

quam diu recentiores viri docti antiquae ecclesiae universae assentiebant, apostolum Matthaeum hebraice scripsisse, et ipsi Nazaraeorum evangeliorum genuinam Matthaei scripturam existimabant. sed praeeunte Desiderio Erasmo Matthias Flacius Illyricus negavit, Matthaeum hebraice scripsisse, vel saltem canonicum evangelium ex hebraeo sermone in graecum conversum esse. Flacium sequebantur orthodoxi Protestantes. antiquae ecclesiae sententiam inter Catholicos defendit Ricardus Simon. itaque vir summus Gottholdus Ephraim Lessing[2]) Hieronymi vestigia secutus evangelium Hebraeorum vel Nazaraeorum omnium evangeliorum, sive intra sive extra canonem, antiquissimam radicem declaravit. illud evangelium proxime

[1]) Photius Bibl. cod. 177 e Theodori Mopsuesteni libro *πρὸς τοὺς λέγοντας φύσει καὶ οὐ γνώμῃ πταίειν τοὺς ἀνθρώπους*, quem librum O. F. Fritzschius (de Theodori Mopsuesteni vita et scriptis Hal. 1836 p. 112) a. 416 vel 417 scriptum esse censuit, haec conservavit, quae et ad aramaeum Hebraeorum evangelii sermonem et ad Hieronymi nomen alludunt: *Ἀρὰμ δὲ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν — οὐ γὰρ ἔχω σαφῶς εἰπεῖν, εἴτε ὀνομάζει, εἴτε ἐπονομάζει — τοῦτον δὲ πέμπτον εὐαγγέλιον προσαναπλάσαι λέγει* (Theodorus), *ἐν ταῖς Εὐσεβίου τοῦ Παλαιστίνου βιβλιοθήκαις ὑποπλαττόμενον εὑρεῖν*, cf. Hieronym. de vir. illustr. c. 3 (v. supra p. 8, infra Matth. hebr. III, 1—13).

[2]) Neue Hypothese über die Evangelisten als bloss menschliche Geschichtsschreiber betrachtet, Wolfenbüttel 1778 (Lessing's theolog. Nachlass, Berolin. 1784 p. 45 sq.), cf. librum meum: Der Kanon und die Kritik des Neuen Test. p. 125 sq.

certe ad ipsum evangelium primitivum accessisse Joan. Godofr. Eichhornius censuit. contra quos Leonardus Hug ipsum Matthaeum graece scripsisse et hanc scripturam in canone servatam esse contendit. recentiores theologi omnino a Lessingii et Eichhornii vestigiis revocabantur summa auctoritate Friderici Schleiermacheri, qui orationum potius dominicarum collectionem primitivam e Papiae testimoniis haurire quam Nazaraeorum evangelium omnium evangeliorum radicem existimare docuit. scholae Tubingensis demum propugnatores, Albertus Schweglerus[1]) et ipse Ferdinandus Chr. Baurius[2]) Lessingii sententiam repetierunt et promoverunt. sed tale evangelium canonicis antepositum iam permultis, ipsi de Wettio[3]) displicebat. illam sententiam impugnavit F. Franckius,[4]) cui Hebraeorum evangelium e canonico Matthaei, passim etiam Lucae derivanti, summa in re assensum praebuerunt Franc. Delitzschius,[5]) H. Ewaldius,[6]) F. Bleekius,[7]) H. J. Holtzmannus,[8]) alii. Baurius ipse, iam correcta eius sententia

[1]) Nachapost. Zeitalter. Tubing. 1846. I. p. 248: „So kommen wir denn nach Abhörung aller dieser Zeugnisse auf unsern gleich anfangs aufgestellten, und im Verlaufe unserer Untersuchung öfter wiederholten Satz zurück, dass unser griechischer Matthäus die letzte Redaction des Hebräer-Evangeliums, der Abschluss seiner mannigfachen Wandlungen und verschiedenartigen Gestaltungen war."

[2]) Krit. Untersuchungen über die kanon. Evangelien, Tubing. 1847 p. 577: „Was folgt nun aber hieraus für unser Matthäus-Evangelium? Doch wohl diess, dass es verschiedene Recensionen eines und desselben Evangeliums gab, was sich am besten aus der Voraussetzung erklären lässt, das alte Hebräer-Evangelium, auf welches wir von verschiedenen Seiten als gemeinschaftliche Quelle zurückgewiesen werden, sei früh in das Griechische übersetzt worden, und diese griechische Uebersetzung selbst habe sich auf verschiedene Weise modificirt, bis sie endlich in unserm kanonischen Matthäus-Evangelium zu ihrer jetzigen Form sich fixirte."

[3]) Lehrbuch der hist.-krit. Einleitung in die kanon. Bücher des Neuen Test. ed. Berol. 1849. praefat. p. VI: „Im Abschnitte von den Evangelien, den nicht-kanonischen und kanonischen, hatte ich meine Ansicht gegen die Kritik *Baur's* und seiner Schüler zu vertheidigen, die von ihnen heraufbeschworenen Gespenster des Hebräer-Evangeliums als des ältesten aller Evangelien und des Urlukas zu verscheuchen" u. s. w.

[4]) Ueber das Evangelium der Hebräer, theol. Studien und Krit. 1848. p. 369 sq.

[5]) Neue Untersuchungen über Entstehung und Anlagen der kanon. Evangelien, part. I. Das Matthäus-Evangelium, Lips. 1853 p. 20 sq.

[6]) Jahrb. der bibl. Wissenschaft VI (1854) p. 36 sq.

[7]) Einleitung in das Neue Test., Berolin. 1862 p. 104 sq. p. 287.

[8]) Synopt. Evangelien, Lips. 1863 p. 267.

de Marcionis evangelio tamquam Lucani evangelii radice,[1]) de Hebraeorum evangelio tacebat.[2]) equidem et ipse evangelium secundum Matthaeum primitus graece scriptum, inde aramaeo sermone evangelium Hebraeorum, graeco canonicum manasse censui.[3]) Volkmarus eo progressus est, ut omnia evangelii secundum Hebraeos fragmenta cum canonico Matthaei evangelio comparata seriorem originem prodere pronuntiaverit.[4]) evangelium secundum Hebraeos G. A. Freytagio[5]) iam ideo e Lucae et Matthaei evangeliis compositum videbatur, quia Hegesippo (circa a. 160) antiquiorem testem non habeat, et hac fere aetate illud scriptum esse putavit. R. Angerus[6]) iudicavit: „iam vero ev. Hebraeorum, testantibus quae supersunt reliquiis, cognatum cum ev. Matthaei, iis in rebus, in quibus ab eo differt, nunquam certo formam principalem, plerumque indubitate formam derivatam praebet." solus Reussius ev. Hebraeorum e graeco in aramaeum sermonem translatum esse negavit.[7]) iam neminem e schola

[1]) cf. Volkmari commentationem: „Ueber das Lukas-Evangelium nach seinem Verhältniss zu Marcion und seinen dogmatischen Charakter," theol. Jahrb. 1850. p. 110 sq. p. 185 sq.; meum librum: Krit. Untersuchungen über die Evangelien Justin's, der clem. Homilien und Marcion's, Hal. 1850; Volkmari librum: Das Evang. Marcions. Lips. 1852; meam commentationem: Das marcionitische Evang. und seine neueste Bearbeitung, theol. Jahrb. 1853. p. 192 sq.

[2]) Baurius in libro: Das Christenthum und die christl. Kirche der drei ersten Jahrhh. ed. I. (Tubing. 1853) p. 24 sq., ed. II. (ibid. 1860) p. 25 cum Schleiermachero τὰ λόγια Matthaei statuisse videbatur. in opere postumo: „Vorlesungen über NTliche Theologie, Lips. 1864 p. 23 plane meam sententiam de evangelii secundum Matthaeum origine professus est: „Welche Ansicht man auch von dem alten Hebräer-Evangelium und von der in sehr natürlichem Zusammenhang damit stehenden Nachricht haben mag, dass Matthaeus sein Evangelium in hebräischer Sprache geschrieben habe, so viel scheint aus den neuesten Untersuchungen mit gutem Rechte als gemeinsames Resultat hervorzugehen, dass in unserm kanonischen Matthäus-Evangelium zwischen einer Grundschrift und einer spätern Bearbeitung zu unterscheiden ist. Der Grundschrift gehören die judaisirenden Bestandtheile des Evangeliums an, der Ueberarbeitung die freien und universellen."

[3]) Die Evangelien nach ihrer Entstehung und geschichtlichen Bedeutung, Lips. 1854. p. 117 sq.

[4]) Die Religion Jesu und ihre erste Entwickelung, Lips. 1857. p. 407: „Sämmtliche Fragmente, die wir davon (ex ev. Hebraeorum) haben, verrathen ihr secundäres Verhalten zu unserm griechischen Matthäus."

[5]) Die heil. Schriften des neuen Test. Berlin 1861. p. 6.

[6]) in commentationis supra (p. 8 not. 3) laudatae part. III. p. 14 sq.

[7]) Geschichte der heil. Schriften des Neuen Test., ed. III. p. 186, ed. IV. p. 191 sq.

critica huic evangelio tamquam omnium evangeliorum fonti patrocinari R. A. Lipsius praedicavit.[1]) ita fere etiam D. F. Straussius de Hebraeorum evangelio iudicavit[2])

iam conclamatum igitur Hebraeorum evangelium mihi quidem non indignum videbatur, cuius fragmenta colligerem et diiudicarem.[3]) illud autem evangelium cum canonico Matthaei evangelio comparans ubique fere formam principalem animadverti, in Nazaraeorum quidem evangelio aramaeo, non in Ebionaeorum graeco evangelio longe diverso. Weizsäckerus[4]) meam sententiam reprobavit, sed non refutavit,[5]) Volkmarus priorem sententiam suam repetiit, sed nullis argumentis confirmavit.[6]) omni nova cognitione Hieronymi et Lessingii iudicium confirmatur. Hebraeorum evangelium nobis evangeliorum originem investigantibus etiam nunc Archimedis punctum praebet, quod tot viri docti in evangelio secundum Marcum frustra quaesiverunt.

[1]) „Ferdinand Christian Baur und die Tübinger Schule“ in: „Unsere Zeit“ VI (1862) p. 252.

[2]) Das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet, Lips. 1864. p. 50: „Freilich erhellt eben aus diesen Stellen, die zum Theil das Gepräge späterer Ueberlieferung an sich tragen, dass das von Hieronymus übersetzte Hebräer-Evangelium, weit entfernt, das ursprüngliche Matthäus-Evangelium zu sein, vielmehr, wenn es der Ueberlieferung zufolge mit diesem zusammenhängen soll, eher eine noch spätere Ueberarbeitung desselben als unser jetziger Matthäus war.“

[3]) Das Evangelium der Hebräer, Zeitschr. für wiss. Theologie 1863. IV. p. 345 sq.

[4]) Untersuchungen über die evangelische Geschichte, Gothae 1864 praefat. p. VI, in ipso libro p. 181. 223. 318 sq. 407.

[5]) cf. meam libri Weizsäckeriani censuram, Zeitschrift für wiss. Theologie 1865. II. p. 168. not. 1.

[6]) Der Ursprung unserer Evangelien nach den Urkunden, laut den neuern Entdeckungen und Verhandlungen, Turici 1866, ubi post Marci evangelium omnium antiquissimum antiquius quidem „evangelium secundum Hebraeos“ ante Lucae evangelium conceditur (p. 11. 123. 160 sq.), sed Nazaraeorum evangelium aramaeum post Lucae et Matthaei evangelia, post medium quoddam Hebraeorum. evangelium „secundum Petrum“ annis fere 120—140 compositum (p. 100 sq. 136 sq.) ultimum additur, annis fere 120—150 vindicatum.

I. NAZARAEORUM EVANGELIUM.

Nazaraei unico evangelio utebantur, quod quamvis apostolo Matthaeo adscriptum *κατὰ Ματϑαῖον* appellare non opus erat. nam ceterorum evangelistarum libri deerant apud Nazaraeos. illud autem a Catholicorum evangeliis iam titulo *καϑ' Ἑβραίους* discernebatur.[1]) Paulum respuit alter titulus: *κατὰ τοὺς (δώδεκα) ἀποστόλους* (v. supra p. 8 not. 2). quamvis aramaeo sermone et hebraicis literis conscriptum,[2]) iam secundo seculo graece versum esse videtur. nam Papias Hieropolitanus Matthaei librum hebraeum (vel aramaeum) varie translatum esse retulit.[3]) Hegesippus autem praeter syriacum (vel aramaeum) etiam graecum evangelium secundum Hebraeos memorasse videtur.[4]) Clementem Alexandrinum (ad Matth. hebr. XI, 28 sq.) et Origenem (ad Matth. hebr. XVII, 1 sq.) Hebraeorum evangelium laudantes ex tempore graece vertisse vix quisquam censebit. denique Tischendorfius e codicis alicuius evangeliorum Matthaei et Marci margine hebraici evangelii fragmenta edidit,[5]) procul dubio e graeca ver-

[1]) cf. supra p. 5 not. 2, p. 6 not. 2.

[2]) cf. Eusebium ad Matth. hebr. XXV, 14—30, Hieronymum ad Matth. hebr. IV, 13. XII, 9 sq, XXVII, 51.

[3]) cf. librum meum: Kanon und Kritik des Neuen Test. p. 18 not. 2. Papias ita loquitur, ut nullam graecam versionem iam ab ecclesia receptam et ceteris usitatiorem, ut Delitzschius l. l. p. 11 censuit, agnoverit.

[4]) v. supra p. 5 not. 2, p. 7 not. 3.

[5]) codex est literis minusculis scriptus, IX. fere seculi exeuntis. Matthaei evangelio subscripta sunt: *εὐαγγέλιον κατὰ ματϑαῖον· ἐγράφη καὶ ἀντεβλήϑη ἐκ τῶν* (add. *ἐν*) *ἱεροσολύμοις παλαιῶν ἀντιγράφων· τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει ἀποκειμένων· ἐν στίχοις ͵βφιδ'* (2514)· *κεφφ. τνε* (355). in margine scholia unciali charactere adscripta sunt, quorum quatuor iudaici evangelii variantes lectiones ad Matth. IV, 5. XVI, 17. XVIII, 22. XXVI, 74 notaverunt, cf. Tischendorfii notitiam codicis Sinaitici, Lips. 1860. p. 58.

sione, sed ea accuratissima hausta. itaque etiam nobis licebit, hebraici Matthaei fragmenta ad graecum Matthaeum adnotare. quaecunque quodam modo incerta sunt, sive locus sive verba, uncinis inclusi.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΘ' ῾ΕΒΡΑΙΟΥΣ.

I, 1—16 (sine v. 17): *Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ κτλ.* (sine Thamara, Rahaba, Rutha, Bathseba v. 3. 5. 6 memoratis, ut videtur; sed v. 8 inter *Ἰωρὰμ* et *Ὀζίαν* hebraicus Matthaeus non iam omisisse videtur illos tres reges *Ὀχοζίαν*, *Ἰωάς*, *Ἀμασίαν*, v. 11 inter *Ἰωσίαν* et *Ἰεχονίαν*, vel *Ἰωαχίμ*, huius patrem *Ἰωακίμ*, quos graecus Matthaeus omisit). v. 16 ita fere: *Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰησοῦν ἐκ τῆς Μαρίας.*

I, 18—II, 23 deerant.

III, 1—13: ecce mater Domini et fratres eius dicebant ei: „Joannes baptista baptizat in remissionem peccatorum, eamus et baptizemur ab eo.“ dixit autem eis: „Quid peccavi, ut vadam et baptizer ab eo? nisi forte hoc ipsum quod dixi ignorantia est.“

ita Jesus a matre sua Maria paene invitus ad accipiendum Joannis baptisma compulsus est.

III, 14—17. quum Jesus baptizaretur, ignis super aquam visus est.

factum est autem, quum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis spiritus sancti et requievit super eum et dixit illi: „Fili mi, in omnibus prophetis exspectabam te, ut venires et requiescerem in te. tu es enim requies mea, tu es filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum.“

IV, 5: (*τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος*) *ἐν Ἱερουσαλήμ.*

V, 17. לֹא לְמִפְתַּח מִן אוֹרַיְיתָא דְמֹשֶׁה אֲתֵיתִי אֶלָּא לְאוֹסָפֵי עַל אוֹרַיְיתָא דְמֹשֶׁה אֲתֵיתִי׃

(V, 27—32). בְּרָא וּבְרַתָּא כַּחֲדָא יָרְתוּן

VI, 11: panem nostrum crastinum (מָחָר) da nobis hodie.

(X, 34—36): eligam mihi bonos, illos bonos, quos pater meus coelestis (in coelis) dedit.

(XI, 28): *ὁ θαυμάσας βασιλεύσει, καὶ ὁ βασιλεύσας ἀναπαήσεται.*

XII, 10: (et ecce) homo, qui aridam habuit manum, auxilium precatus est: „Caementarius eram, manibus victum quaeritans. precor te, Jesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.“

XVI, 17: (*μακάριος εἶ, Σίμων*) *Υἱὲ Ἰωάννου.*

(XVII, 1): (*Ἰησοῦς ἔφη*) *Ἄρτι ἔλαβέ με ἡ μήτηρ μου τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐν μιᾷ τῶν τριχῶν μου καὶ ἀνήνεγκέ με εἰς τὸ ὄρος τὸ μέγα Ταβώρ.*

XVIII, 6. 7: inter maxima ponitur crimina, qui fratris sui spiritum contristaverit.

et numquam, inquit, laeti sitis, nisi quum fratrem vestrum videritis in caritate.

XVIII, 22: „Si peccaverit,“ inquit, „frater tuus in verbo et satis tibi fecerit, septies in die suscipe eum.“ dixit illi Simon discipulus eius: „Septies in die?“ respondit Dominus et dixit ei: „Etiam ego dico tibi: usque septuagies septies. etenim in prophetis quoque, postquam uncti sunt spiritu sancto, inventus est sermo peccati.“

(XIX, 3): *γυνή* (*τις*) *ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διεβλήθη ἐπὶ τοῦ κυρίου.*

XIX, 16—24: (*καὶ ἰδοὺ προσῆλθον αὐτῷ δύο πλούσιοι. εἷς εἶπεν Διδάσκαλε ἀγαθέ. ὁ δὲ εἶπεν Μή με λέγε ἀγαθόν· εἷς ἐστιν ἀγαθός, ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*). dixit ad eum alter divitum: „Magister, quid bonum faciens vivam?“ dixit ei: „Homo, legem et prophetas fac.“ respondit ad eum: „Feci.“ dixit ei: „Vade, vende omnia quae possides et divide pauperibus et veni sequere me.“ coepit autem dives scalpere caput suum.

et non placuit ei. et dixit ad eum Dominus: „Quomodo dicis: „Legem feci et prophetas, quoniam scriptum est in lege: „Diliges proximum tuum sicut te ipsum, et ecce Lev. XIX, 18. multi fratres tui filii Abrahae amicti sunt stercore morientes prae fame, et domus tua plena est multis bonis, et non egreditur omnino aliquid ex ea ad eos." et conversus dixit Simoni discipulo suo sedenti apud se: „Simon, fili Johanne, facilius est camelum intrare per foramen acus, quam divitem in regnum coelorum."

XXI, 9: אושענא ברמא (*ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις*).

XXIII, 35: זְכַרְיָה בַּר יְהוֹיָדָע (*Ζαχαρίου υἱοῦ Ἰωϊαδά*).

XXV, 14—30: (*τὸ εἰς ἡμᾶς ἧκον ἑβραϊκοῖς χαρακτῆρσιν εὐαγγέλιον τὴν ἀπειλὴν οὐ κατὰ τοῦ ἀποκρύψαντος ἐπῆγεν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀσώτως ἐζηκότος. τρεῖς γὰρ δούλους περιεῖχε, τὸν μὲν καταφαγόντα τὴν ὕπαρξιν μετὰ πορνῶν καὶ αὐλητρίδων, τὸν δὲ πολλαπλασιάσαντα, τὸν δὲ κατακρύψαντα τὸ τάλαντον· εἶτα τὸν μὲν ἀποδεχθῆναι, τὸν δὲ μεμφθῆναι μόνον, τὸν δὲ συγκλεισθῆναι δεσμωτηρίῳ*).

(*Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι*).

XXVI, 20—29. (etiam Jacobus frater Domini bibit calicem Domini).

XXVI, 74: *καὶ ἠρνήσατο καὶ ὤμοσεν καὶ κατηράσατο (ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον)*.

XXVII, 16: בַּר רַבָּן (*Βαρραββᾶν*), qui propter seditionem et homicidium fuerat condemnatus.

XXVII, 51: (et ecce) superliminare templi infinitae magnitudinis fractum est atque divisum.

XXVII, 62—66 (inter sepulcri custodes erat servus sacerdotis).

XXVIII, 1—10: Dominus autem quum dedisset sindonem suum servo sacerdotis, ivit ad Jacobum et apparuit ei. iuraverat enim Jacobus, se non comesturum panem ab illa hora, qua biberet calicem Domini, donec videret eum resurgentem a mortuis.

(rursusque post paululum): tulit panem et benedixit ac fregit et post dedit Jacobo iusto et dixit ei: „Frater

mi, comede panem tuum, quia resurrexit filius hominis a dormientibus."

XXVIII, 16—20: *καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἦλθεν, ἔφη αὐτοῖς Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον. καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἥψαντο καὶ ἐπίστευσαν, κρατηθέντες τῇ σαρκὶ αὐτοῦ καὶ τῷ πνεύματι. — — μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν συνέφαγεν αὐτοῖς καὶ συνέπιεν.*

εὐαγγέλιον κατὰ Ἑβραίους στίχοι ͵βσ′ (2200).

ADNOTATIONES.

I, 1—16. hoc evangelii secundum Hebraeos initium Delitzschius quidem negavit l. l. p. 63 sq., sed argumentis minime probantibus. Cerintho et Carpocrati Epiphanius iam illud evangelium tribuit, quo (seriores) Ebionaei utebantur (cf. p. 7 not. 1. 2 et infra Evang. Ebionaeorum). sed illi procul dubio antiquiori huius evangelii forma utebantur. a genealogia autem Jesu profecti Cerinthus et Carpocrates Jesum e virgine natum negaverunt, cf. Epiphan. Haer. XXX, 3 (v. supra p. 7 not. 2) c. 14 (v. supra p. 7 not. 1). XXVIII, 5: *Χρῶνται γὰρ* (Cerinthiani) *τῷ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίῳ ἀπὸ μέρους καὶ οὐχὶ ὅλῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν γενεαλογίαν τὴν ἔνσαρκον.* profecto haec genealogia, qua iam Cerinthus usus est ad partum virginis impugnandum, a iudaizantibus Christianis recepta erat neque eorum evangelio defuit, sed ea non iam in canonicam formam redacta. nam haec sequenti nativitatis historiae ita adaptata est, ut Matth. I, 16 exeat: *Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ Χριστός.* Cerinthus et Carpocrates autem antiquiori forma usi sunt, ubi Josephus non iam ita a generatione Jesu remotus erat. neque addita erat illa clausula Matth. I, 17, qua quaternorum denorum membrorum tres series, ab Abraamo usque ad Davidem, a Davide usque ad captivitatem Babylonicam, ab hoc exilio usque ad Christum supputantur. haec artificiose addita esse iam tertia series uno membro manca docet. secunda autem series ita reducta est ad XIV membra, ut Matthaeus canonicus v. 8 inter *Ἰωρὰμ* et *Ὀζίαν* illos tres reges *Ὀχοζίαν, Ἰωάς, Ἀμασίαν,* quos Syrus Curetoni retinuit, v. 11 inter *Ἰωσίαν* et *Ἰεχονίαν* (vel *Ἰωαχίμ*) huius patrem *Ἰωακίμ* suppresserit, etiam nominum similitudine adiutus (cf. Straussii Leben Jesu für das deutsche Volk p. 328 sq.). idem canonicus Matthaeus v. 3. 5. 6 ad infirmandum potius quam confirmandum principalis genealogiae Judaismum addidisse videtur illas mulieres: Thamaram, Rahabam, Rutham, Bathsebam, quas Judaeos offendisse docuit Abr. Geigerus (Urschrift und Uebersetzungen der Bibel, Vratislav. 1857 p. 361 sq.).

„I, 18—II, 23 deerant.“ Cerinthum et Carpocratem haec respuisse constat. etiam in Nazaraeorum evangelio haec defuisse iam ex Epiphanio coniicere licet, qui Haer. XXIX, 9 se nescire confessus est, *εἰ καὶ τὰς γενεαλογίας τὰς ἀπὸ Ἀβραὰμ ἄχρι Χριστοῦ περιεῖλον* Nazaraei, itaque cetera defuisse supposuit, quae Matth. I. II. leguntur. qui iam Nazaraeorum evangelium e canonico Matthaeo derivare volunt, ei etiam talem fere nativitatis et infantiae Jesu narrationem vindicare student, sed non probaverunt. Hegesippus (apud Eusebium HE. III, 20, 1) Domitianum Christi adventum timuisse dixit, *ὡς καὶ Ἡρώδης* (Matth. II, 3). sed Hegesippus, qui apud Eusebium HE. II, 23, 16 Jacobum iustum moribundum talia fere locutum esse retulit, quae Luc. XXIII, 34 Jesu tribuuntur, etiam canonica evangelia novit (cf. librum meum: Kritische Untersuchungen über die Evangelien Justin's etc. p. 369). neque ipse Hieronymus Nazaraeorum evangelium talia fere continuisse testatur. nam hoc evangelium non tetigit, ubi Hebraeorum vel Nazaraeorum sententias huc spectantes retulit. Hieronymus ad Abacuc. III, 3 (Opp. VI, 637): „audivi ego Hebraeum totum locum ita disserere, quod Bethleem sita sit ad austrum, in qua natus est Dominus atque salvator (Matth. II, 1 sq.), et ipsum esse, de quo nunc dicatur: „Dominus ab austro

veniet," hoc est nascetur in Bethleem et inde consurget. et quia ipse, qui natus est in Bethleem, legem quondam dedit in monte Sinai, id est in monte Pharan. Pharan quippe vicinus est locus monti Sina. et quod infertur *diapsalma*, id est semper, habere sensum: ipse qui natus est in Bethleem, et qui in Sina, id est in monte Pharan, legem dedit, semper in universis beneficiis, praeteritis et praesentibus et futuris, auctor est et largitor." Hebraeus ille, cui Hieronymus hanc contortam interpretationem debuit, Christianus fuerit. quidni etiam Catholicorum evangelia noverit? nullo certo argumento Franckius l. l. p. 420 ex hoc loco conclusit, etiam Judaeo-Christianorum evangelium Jesum Bethleemi natum tradidisse. Hieronymus ad Matth. II, 5 (Opp. VII, 14) notavit: „librariorum hic error est. putamus enim ab evangelista primum editum, sicut in ipso hebraico legimus, *Judae*, non *Judaeae*." haec ad ipsum Veteris Testamenti, non evangelii primi textum hebraicum respicere iam Delitzschius l. l. p. 64 recte monuit. Hieronymus ad Jes. XI, 1 (Opp. IV, 153): „illud quod in evangelio Matthaei (II, 23) omnes quaerunt ecclesiastici et non inveniunt, ubi scriptum sit: „Quoniam Nazaraeus vocabitur," eruditi Hebraeorum de hoc loco assumptum putant." Franckius l. l. etiam hos „eruditos Hebraeorum" Judaeo-Christianos fuisse suspicatus est, qui in proprio evangelio voc. *Ναζωραῖος* legerint. sed haec mera est coniectura. ne id quidem argumentum sufficit, quod Hieronymus de vir. illustr. c. 3 (v. supra p. 8) sententiam suam de Nazaraeorum evangelio defendens ad Matth. II, 15. 23 revocavit, ubi graecus evangelista Veteris Testamenti textum hebraicum, non LXX translatores sequatur. illud evangelium verbo tenus graece versum esse, ne in mentem quidem venit Hieronymo, qui id solum censuit, quod etiam nunc nonnulli, quibus hebraica primi evangelii origo iam tali Veteris Testamenti usu probata videtur. hoc argumento Hieronymus Eusebium secutus est, ut canonici evangelii hebraeam originem lectoribus persuaderet. utrumque vero locum e canonici evangelii initio desumptum etiam in Nazaraeorum evangelio exstitisse minime asseruit. recte iam Crednerus (Beiträge zur Einleitung in die bibl. Schriften I. p. 401) haec diiudicavit.

ea quae canonicus Matthaeus de partu virginis narravit, in aramaeo Nazaraeorum evangelio defuisse, iam inde constat, quod spiritus sanctus ibi secundum graecum sermonem (*τὸ πνεῦμα*) masculinas, hic secundum hebraeum vel aramaeum sermonem (רוּחָא) femininas partes agit (cf. Matth. hebr. III, 14—17. XVII, 1). non vitae initium, sed baptismus Jesu tamquam filii Dei nativitas describitur. ipsi Ebionaei partum virginis aut concedentes aut negantes commune evangelium hac de re nihil tradidisse docent.

III, 1—13. p. 15, 11—15. Hieronymus adv. Pelagianos III, 2 (Opp. II, 782): „in evangelio, quod chaldaeo quidem sermone, sed hebraicis literis scriptum est, quo utuntur usque hodie Nazareni, secundum apostolos, sive ut plerique autumant, iuxta Matthaeum, quod in Caesariensi habetur bibliotheca, narrat historia: „Ecce mater Domini" etc.

l. 11. „Joannes baptista baptizat in remissionem peccatorum." cf. Matth. III, 6 *καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.* Marc. I, 5 (iisdem fere verbis). Luc. III, 5 *κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.*

l. 12. 13. „dixit—ignorantia est." Jesus non baptizatur a Joanne nisi antea se peccatis vere immunem professus. quum Joannes a baptizandis peccatorum confessionem postulasset, iam ab initio quaerebatur, quo tandem modo Christus ita inaugurari potuerit. hanc difficultatem Nazaraeorum evangelium nondum ita solvit, ut Joannes Jesum tamquam se longe digniorem primo baptizare noluerit, Jesus autem hac in re omnem iustitiam implere voluerit (Matth. III, 14. 15). sed res simplicius ita expeditur, ut Jesus ipse nullius peccati sibi conscius primo baptizari noluerit. profecto simplicior est haec narratio illa canonica, quae neminem docet, unde tandem Joanni dignitatis Jesu notitia venerit. — fratres Jesu (cf. Matth. hebr. XXVIII, 1—10 p. 17, 36 sq., canon. XII, 46. XIII, 55) l. 11 ita memorantur, ut huius generatio miraculosa prorsus seponatur.

p. 15, 16. 17. „ita Jesus—compulsus est." tractatus de rebaptismate s. de non iterando baptismo (in Cypriani opp. ed. Venet. 1728. p. 643): „confictus liber, qui inscribitur „Pauli praedicatio." in quo libro contra omnes scri-

pturas et de peccato proprio confitentem invenies Christum, qui solus omnino nihil deliquit, et ad accipiendum Joannis baptisma paene invitum a matre sua Maria esse compulsum." haec Cyprianus qui dicitur e (Petri) Pauli(que) praedicatione, cuius scriptor evangelio secundum Hebraeos usus esse videtur (v. infra), odiose potius quam fideliter reddidit. nam Jesus nullius peccati sibi conscius invitus a matre compellitur ad Joannis baptisma cum peccatorum remissione et poenitentia coniunctum accipiendum.

III, 14—17. p. 15, 18. 19. „quum Jesus—visus est." tractatus de rebaptismate e (Petri) Pauli(que) praedicatione referens l. l. pergit: „item cum baptizaretur, ignem super aquam esse visum; quod in nullo evangelio est scriptum." Cyprianus qui dicitur antea impugnaverat illos (Gnosticos), quorum nonnulli tentaverunt, „se solos integrum atque perfectum, non sicuti nos mutilatum et decurtatum baptisma tradere, quod taliter dicuntur adsignare, ut quam mox in aquam descenderunt, statim super aquam ignis appareat. — est autem adulterini huius immo internecini baptismatis si quis alius auctor, tum etiam quidam ab eisdem ipsis haereticis propter hunc eundem errorem confictus liber, qui inscribitur Pauli praedicatio." de illo igne cf. quae disserui in libro meo: Kritische Untersuchungen über die Evv. Justin's" etc. p. 166 sq. addo Eusebium de paschate c. 4 (Nova patrum bibliotheca Rom. 1847. Tom. IV. p. 212: *δι᾽ ὕδατος καὶ πυρὸς ἁγίου πνεύματος ἀναγεννηθέντες*).

p. 15, 20—25. „factum est autem—in sempiternum." Hieronymus ad Jes. XI, 1 (Opp. IV, 156): „Porro in evangelio, cuius supra fecimus mentionem (paulo ante Hieronymus scripserat: „sed iuxta evangelium, quod hebraeo sermone conscriptum legunt Nazaraei: Descendet super eum omnis fons spiritus sancti") haec scripta reperimus „Factum est autem" etc.

p. 15, 21. „descendit fons omnis spiritus sancti." iam Cerinthus cognato evangelio usus Christum *ἐν εἴδει περιστερᾶς* in Jesum descendisse docuit, cf. Irenae. adv. haer. I, 26, 1. Philosophum. VII, 33 p. 257 (X, 2 p. 328): *καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα κατελθεῖν εἰς αὐτὸν ἐκ τῆς ὑπὲρ τὰ ὅλα αὐθεντίας τὸν Χριστὸν ἐν εἴδει περιστερᾶς*. Epiphan. Haer. XXVIII, 1: *κατεληλυθέναι τὸν Χριστὸν εἰς αὐτόν, τουτέστι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν εἴδει περιστερᾶς*. Theodoret. haer. fab. II, 3: *τὸν δὲ Χριστὸν ἐν εἴδει περιστερᾶς ἄνωθεν εἰς αὐτὸν κατελθεῖν*. non audiendus est Delitzschius, qui l. l. p. 22 iam illud: „descendit super eum omnis fons spiritus sancti" e graeco evangelio ita derivare voluit, ut Matth. III, 16 *ὡσεὶ περιστεράν* versum sit כעין יונא.

p. 15, 22—25. „et dixit illi—in sempiternum." haec profecto simpliciora et antiquiora sunt, quam vox illa coelestis Matth. III, 17, ubi Jesus ipse non appellatur, sed Joanni filius Dei declaratur: *οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα*, de quibus revoco ad librum meum: Die Evangelien p. 57 sq. quae Nazaraeorum evangelium retulit, plane congruunt Judaeorum exspectationi, quam in Justini dialogo c. 8 p. 226 Tryphon ita pronuntiavit: *Χριστὸς δὲ εἰ καὶ γεγένηται, ἄγνωστός ἐστι καὶ οὐδὲ αὐτός πω ἑαυτὸν ἐπίσταται οὐδὲ ἔχει δύναμίν τινα, μέχρις ἂν ἐλθὼν Ἠλίας χρίσῃ αὐτὸν καὶ φανερὸν πᾶσι ποιήσῃ*, cf. c. 49 p. 268. c. 110 p. 336. Jesus e Davidis semine natus in baptismo Dei filius creatur, ut cum Paulo Rom. I, 3. 4 loquar, *κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης*. ecce fontem communem, unde Gnostici Christum superiorem in baptismo homini Jesu se coniunxisse tradebant, et Judaeo-Christianorum Christus profectus est, ὃς *ἀπ᾽ ἀρχῆς αἰῶνος ἅμα τοῖς ὀνόμασιν μορφὰς ἀλλάσσων τὸν αἰῶνα τρέχει, μέχρις ὅτε ἰδίων χρόνων τυχών, διὰ τοὺς καμάτους θεοῦ ἐλέει χρισθείς, εἰς ἀεὶ ἕξει τὴν ἀνάπαυσιν* (Clem. Hom. III, 20).

IV, 5. p. 15, 26. 27. codicis illius Tischendorfiani margo haec notata praebet: *τὸ ἰουδαϊκὸν* (sc. *εὐαγγέλιον*) *οὐκ ἔχει Εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, ἀλλ᾽ ἐν ιλημ*. itaque diabolus דברה בירושלים. Jesus non miraculose e deserto in sanctam urbem transfertur, ut canonicus Matthaeus tradidit, sed Jerusalemi in templi fastigio ponitur.

V, 17 (27—32). p.16, 1—3. Tract. Schabbath c. XVI p. 116 a. b. narravit, R. Gamlielem eiusque sororem Emmam Salom ita illusisse philosophum, i. e.

christianum theologum, qui incorruptus ferebatur. Eleezeri uxor candelabrum aureum attulit et hunc rogavit, ut haereditatis socia fieret. philosophus respondit, dividendam esse haereditatem. tum illa: „sed secundum nostram legem filia expers est, si filii supersunt.“ philosophus: „postquam terram vestram amisistis, Mosis' lex abrogata, evangelium (אֶוָן) institutum est, in quo scriptum est: „filius et filia cohaeredes sunt“ (supra aramaice laudata). postero die Gamliel frater libycum asinum attulit. doctor inquit: „in evangelio etiam scriptum est: „non veni, ut de Mosis lege quidquam tollerem, sed ut adderem Mosis legi veni“ (quae supra aramaice reddita sunt). in hac autem (lege) scriptum est: „si filius existit, filia haereditatis expers est“ (cf. Num. XXVII, 8). tum illa: „accende candelam tuam.“ Gamliel autem dixit: „asinus candelabrum subvertit.“ quae ex evangelio laudantur, J. M. Jostius (Geschichte des Judenthums und seiner Sekten. part. II, Lips. 1858. p. 38 sq.) summo iure ex aramaeo evangelio secundum Hebraeos hausta esse censuit. erravit Delitzschius, qui l. l. p. 22 scripsit: „Und wenn die im 16. Abschnitt des Tract. Sabbath aus dem Evangelium citirte Stelle אנא לא למיפק מאוריתא דמשה אתיתי אלא לאוספי על אוריתא דמשה אתיתי (Uebers. v. Mt. 5, 17) aus dem Hebräer-Ev. genommen wäre, so würde auch daraus folgen, dass dasselbe eine Uebersetzung, und zwar eine schlechte, des griech. Matthäus war; doch wage ich das nicht zu behaupten, da das Missverständniss des griech. Textes (vgl. dagegen die clem. Homilien III, 51) gar zu grob ist, und der Zusammenhang der talmud. Erzählung kein wortgetreues Citat erwarten lässt.“ haec Delitzschius mihi quidem minime persuasit. evangelii non canonici verba laudantur. quonam iure Matthaeum canonicum V, 17 (*μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι*) ita perperam aramaice versum esse censebimus? aramaeum evangelium solam legem memoravit eamque integram servandam, sed novis praeceptis augendam. inter haec nova praecepta etiam illud referendum est, quod filius et filia cohaeredes sunt (p. 17, 3). Lucas XII, 13 narravit, aliquem Jesum rogasse, ut fratrem suam iuberet haereditatem dividere.

VI, 11. p. 16, 4. 5. „panem—hodie.“ Hieronymus ad Matth. VI, 11 (Opp. VII, 34): „In evangelio, quod appellatur secundum Hebraeos, pro supersubstantiali pane (ita Hieronymus perperam vertit *τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον*) reperi *Mahar* (מחר), quod dicitur crastinum, ut sit sensus: „Panem nostrum crastinum, id est futurum, da nobis hodie.“ profecto luculentum non tantum aramaei sermonis, sed etiam praestantiae huius evangelii documentum. nam voc. *ἐπιούσιος*, quod canonicus Matthaeus praebet, minime ab *ἐπὶ* et *οὐσία*, unde *ἐπουσιώδης* efficeretur, sed vere a voc. *ἡ ἐπιοῦσα* derivandum est, Weizsäckerum, qui l. l. p. 407 illam interptretationem defendit, ad ipsum Meyerum revoco. non mirum est, ecclesiam primitivam et eius evangelium orationem dominicam aramaeam accurate conservasse, graecum vero interpretem novum voc. *ἐπιούσιος* formasse. Jesus discipulos suos vere iussit, quotidie (*σήμερον*) solius crastini diei victum oratione petere, de ceteris non esse sollicitos, cf. Matth. VI, 34. mirum in modum Delitzschius l. l.: „Es ist unwahrscheinlich, ja fast undenkbar, dass aus לַחְמָנָא דִמְחָר mittelst Uebertragung *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον* geworden sein sollte; das *ἐπιούσιον* führt, ins Hebräische oder Aramäische zurückgedacht, vielmehr auf לֶחֶם חֻקֵּנוּ oder לַחְמָא דִמְסַתְּנָא (Spr. 30, 8 Targ.). Das מחר ist eine nicht allein unzutreffende sondern auch sachlich ganz unpassende Uebersetzung.“

(X, 34—36) p. 16, 6. 7. Eusebius in Theophania (syriace edita a Lee, Londin. 1842) IV, 12: „causam autem separationum animarum, quae domibus eveniet, docet, quemadmodum in uno loco reperimus, in evangelio Judaeorum, in loco hebraico (*ἑβραϊστί*), ubi inquit: „Eligam“ etc. Ewaldi versionem parum accuratam: „Ich wähle mir die Guten, die Guten sind's, welche mir mein Vater im Himmel gab“ (Jahrbb. d. bibl. Wiss. VI. p. 40 sq.) mihi roganti Ad. Merxius emendavit. etiam hoc loco, ut apud Matthaeum fieri solet (V, 16. 45. 48. VI, 1. 9 etc.), occurrit *ὁ πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. plane ita iudaizans Clemens Romanus Recogn. I, 51: „invitare venit ad regnum iustos quosque et eos qui placere studuerunt ei, quibus bona ineffabilia praeparavit et Hierusalem civitatem coelestem, quae super splen-

dorem lucis fulgebit in habitatione sanctorum. *iniustos* vero et impios — — competentibus ipsisque dignis ultionibus tradet.“ illud hebraici evangelii effatum, quod Ewaldius Joannei quod dicitur evangelii sensum et colorem prodere asseruit, ipsi canonico Matthaeo IX, 9—13 repugnat, ubi Jesus cum publicanis et peccatoribus (i. e. gentilibus, cf. Matth. XXVI, 45. Luc. XVIII, 32. Enoch. XCIX, 2. Tob. IV, 17. XIII, 6. Sap. Sal. X, 20. Clem. Hom. XI, 16 *ὡς οὐκ Ἰουδαῖος ἁμαρτωλός*) convivens dixisse fertur: *οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλούς.*

(XI, 28) p. 16, 8. 9: *ὁ θαυμάσας — ἀναπαήσεται.* Clemens Alex. Strom. II, 9, 45 p. 453: *ἢ κἀν τῷ καθ᾽ Ἑβραίους εὐαγγελίῳ Ὁ θαυμάσας βασιλεύσει γέγραπται, καὶ ὁ βασιλεύσας ἀναπαήσεται.* Clemens Alex. paulo ante laudaverat Platonis Theaet. p. 74: *οὐκ ἄλλην ἀρχὴν φιλοσοφίας εἶναι ἢ τὸ θαυμάζειν, τὸ τοῦ φιλοσόφου πάθος.* cf. etiam Aristotelis Metaph. I, 2, 15: *διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν.* Clemens Alex. paulo ante etiam e Matthiae traditionibus laudaverat illud: *θαύμασον τὰ παρόντα.* — de forma *ἀναπαήσεται* cf. nostra Prolegomena ad Herm. Past. p. IX not. 1. — de re ipsa cf. Clem. Rom. epi. II, 5 p. 67, 19 sq.: *ἡ δὲ ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἐστιν καὶ ἀνάπαυσις τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ζωῆς αἰωνίου.* c. 6 p. 68, 15. 16: *ποιοῦντες γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ εὑρήσομεν ἀνάπαυσιν.*

XII, 10 p. 16, 10—13. „(et ecce) homo — mendicem cibos.“ Hieronymus ad Matth. XII, 13 (Opp. VII, 77): „in evangelio quo utuntur Nazaraei et Ebionitae, quod nuper in graecum de hebraeo sermone transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthaei authenticum, homo iste, qui aridam habet manum, caementarius scribitur, istiusmodi vocibus auxilium precans: „Caementarius eram manibus victum quaeritans. precor te, Jesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.“ ille igitur, cuius manus arida, caementarius fuisse et Jesum rogasse traditur, ut manu in integrum restituta, ipse sibi victum parare possit. canonicus Matthaeus XII, 10—13 haec omnia omisit, tantummodo hominem, cuius manus arida, adfuisse tradidit, et quum adversarii dolose quaesissent, num sabbato sanare liceat, Jesum illam licentiam defendisse eaque usum esse narravit. omnia iam ad illam controversiam de sanationibus sabbato aut licitis aut illicitis spectant. Hebraeorum evangelium simplicius ipsam hominis miseriam descripsit.

XVI, 17. p. 16, 14. illius codicis Tischendorfiani margini ad Matth. XVI, 17 adscriptum est: *τὸ ἰουδαϊκόν Υἱὲ Ἰωάννου.* etiam graece versum Hebraeorum evangelium aramaea vocabula accuratius reddidit, quam Matthaeus canonicus. Petri pater a Matthaeo hebraeo etiam XIX, 24 Joannes appellatus confirmatur ev. Joan. I, 43. XXI, 15—17. בַּר־יוֹחָנָן Matthaeus canonicus (*Βαριωνᾶ*) ita reddidit, ut prius quidem vocabulum aramaice repetatur, alterum vero, praeeuntibus LXX interpretibus (4 Regg. XXV, 23), in *Ἰωνά* mutatum sit.

(XVII, 1) p. 16, 15—18: (*Ἰησοῦς ἔφη*) *Ἄρτι — Ταβώρ.* Origenes in Joan. Tom. II, 6 (Opp. IV, 63 sq.): *ἐὰν δὲ προσίεταί τις τὸ καθ᾽ Ἑβραίους εὐαγγέλιον, ἔνθα αὐτὸς ὁ σωτήρ φησιν Ἄρτι ἔλαβέ με ἡ μήτηρ μου τὸ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἀνήνεγκέ με εἰς τὸ ὄρος τὸ μέγα Ταβώρ.* Hom. in Jerem. XV, 4 (Opp. III, 224): *εἰ δέ τις παραδέχεται τὸ Ἄρτι ἔλαβέ με ἡ μήτηρ μου τὸ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἀνήνεγκέ με εἰς τὸ ὄρος τὸ μέγα Ταβὼρ καὶ τὰ ἑξῆς.* Hieronymus in Mich. VII, 6 (Opp. VI, 520): „sed qui legerit Canticum Canticorum et sponsum animae Dei sermonem intellexerit credideritque evangelio, quod secundum Hebraeos editum nuper transtulimus, in quo ex persona salvatoris dicitur: „Modo tulit me mater mea Spiritus sanctus in uno capillorum meorum.“ in Jes. XL, 12 (Opp. IV, 485): „sed et in evangelio, quod iuxta Hebraeos scriptum Nazaraei lectitant, Dominus loquitur: „Modo me tulit mater mea spiritus sanctus.“ haec vulgo relata ad Jesu tentationem iam Baurius (Manichäisches Religionssystem p. 485) ad Jesu transfigurationem Matth. XVII, 1 sq. revocavit. voc. *ἀναφέρειν* non usitatum nisi de rebus plane ita ut Matth. XVII, 1 (Marc. IX, 2) ad personas refertur. spiritum sanctum filii Dei matrem iam apud Matthaeum hebr. III, 14—17 reperimus. quod autem spiritus sanctus Jesum in uno capillorum tulisse dicitur, seriorem et plane apocrypham huius narrationis originem

minime probat. iam Ezechiel VIII, 3 narravit, virum coelestem manu porrecta se apprehendisse in cincinno capitis, וַיִּקָּחֵנִי בְּצִיצִת רֹאשִׁי וַתִּשָּׂא אֹתִי רוּחַ בֵּין־הָאָרֶץ וּבֵין־הַשָּׁמַיִם וַתָּבֵא אֹתִי יְרוּשָׁלַמָה בְּמַרְאוֹת אֱלֹהִים׃ LXX: *καὶ ἀνέλαβέ με τῆς κορυφῆς μου καὶ ἀνέλαβέ με πνεῦμα ἀνὰ μέσον τῆς γῆς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἤγαγέ με εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐν ὁράσει θεοῦ.* historia Beli et draconis graeco Danielis libro addita v. 35: *καὶ ἐπιλαβόμενος αὐτοῦ ὁ ἄγγελος κυρίου τοῦ Ἀμβακοὺμ τῆς κόμης αὐτοῦ τῆς κεφαλῆς ἔθηκεν αὐτὸν ἐπάνω τοῦ λάκκου τοῦ ἐν Βαβυλῶνι.* ita fere Act. VIII, 39 *πνεῦμα κυρίου ἥρπασεν τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος.* cf. etiam Hermae Past. Vis. I, 1 p. 1, 10. 11. II, 1 p. 3, 14. 15, Ascensionem Jesaiae VI, 14, et quae iam notavi in libro meo: Die Glossolalie, p. 90. eodem iure quo Matth. VIII, 30 sq. XII, 43 sq. *ἀρχαϊκώτερα* iudicamus, etiam huius narrationis antiquitatem agnoscere debemus.

XVIII, 6. 7, p. 16, 18. 19: „inter maxima — contristaverit.“ Hieronymus ad Ezech. XVIII, 7 (Opp. V, 207): „in evangelio quod iuxta Hebraeos Nazaraei legere consueverunt, inter maxima ponitur crimina, qui fratris sui spiritum contristaverit.“

p. 16, 20. 21: „et nunquam — in caritate.“ Hieronymus ad Eph. V, 4 (Opp. VII, 64): „ut in hebraico quoque evangelio legimus Dominum ad discipulos loquentem: „Et nunquam, inquit, laeti sitis, nisi quum fratrem vestrum videritis in caritate.“

XVIII, 22. p. 16, 22 — 27: „Si peccaverit — sermo peccati.“ Hieronymus adv. Pelagianos III, 2 (Opp. II, 782 sq.), postquam Matth. hebr. III, 1 — 13 laudavit, pergit: „in eodem volumine: „Si peccaverit, inquit,“ etc. ultima (l. 26. 27) confirmat codicis Tischendorfiani margo, ubi ad Matth. XVIII, 22 notatum est: *τὸ ἰουδαϊκὸν* (sc. *εὐαγγέλιον*) *ἑξῆς ἔχει μετὰ τὸ Ἑβδομηκοντάκις ἑπτά· Καὶ γὰρ ἐν τοῖς προφήταις μετὰ τὸ χρισθῆναι αὐτοὺς ἐν πνεύματι ἁγίῳ εὑρισκέτω* (l. *εὑρίσκεται*) *ἐν αὐτοῖς λόγος ἁμαρτίας.* quae comparata cum canonico Matthaeo minime reprobanda sunt. hic dedit: *τότε προσελθὼν ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλὰ ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.* Petri quaestionem in Matthaeo hebraico optime praecedit Jesu effatum de venia fratri uno die septies danda, quod etiam Lucas XVII, 4 ita conservavit: *καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ λέγων Μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ.* prophetae autem peccato immunes optime illustrantur Matth. hebr. III, 14 — 17 p. 15, 22. 23.

(XIX, 3) p. 16, 28. 29. *γυνή* (*τις*) — *τοῦ κυρίου.* Papias, teste Eusebio HE. III, 39, 17, *ἐκτέθειται — ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ κυρίου, ἣν τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον περιέχει.* Matthaeum hebraicum nonnullas narrationes peculiari modo introduxisse iam vidimus (III, 1 — 13. XII, 10. XVII, 1). ita fere etiam illud colloquium de dimittenda uxore introductum esse videtur.

XIX, 16. 17. p. 16, 30 — 33. *καὶ ἰδοὺ — ἐν τοῖς οὐρανοῖς*). haec praemittenda videntur, quia „alter divitum“ l. 33 sq. colloquium continuat. priori diviti illa tribuo, quae ab altero omissa constanter ad hoc colloquium referuntur. Justinus Martyr Dial. c. 101 p. 328 *λέγοντος αὐτῷ τινός Διδάσκαλε ἀγαθέ, ἀπεκρίνατο Τί με λέγεις ἀγαθόν; εἷς ἐστιν ἀγαθός, ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς* (Apol. I, 16 p. 63: *προσελθόντος αὐτῷ τινος καὶ εἰπόντος Διδάσκαλε ἀγαθέ, ἀπεκρίνατο λέγων Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ μόνος ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὰ πάντα,* cf. Marc. X, 17. Luc. XVIII, 18). Marcosii apud Irenaeum adv. haer. I, 20, 2: *τῷ εἰπόντι αὐτῷ Διδάσκαλε ἀγαθέ, τὸν ἀληθῶς ἀγαθὸν θεὸν ὡμολογηκέναι εἰπόντα Τί με λέγεις ἀγαθόν; εἷς ἐστιν ἀγαθός ὁ πατὴρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Naasseni apud Orig. Philosophum. V, 7 p. 102: *τοῦτον εἶναι φησὶν ἀγαθὸν μόνον. καὶ περὶ τούτου λελέχθαι τὸ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος λεγόμενον Τί με λέγεις ἀγαθόν; εἷς ἐστιν ἀγαθός, ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Valentinus apud Clementem Alex. Strom. II, 20, 114 p. 488: *εἷς δέ ἐστιν ἀγαθός.* Ptolemaeus epi. ad Floram apud Epiphanium Haer. XXXIII, 7: *ἕνα γὰρ μόνον εἶναι ἀγαθὸν θεὸν τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ὁ σωτὴρ ἡμῶν ἀπεφήνατο, ὃν αὐτὸς*

ἐφανέρωσεν. Clem. Hom. III, 57: ἔφη Μή με λέγε ἀγαθόν· ὁ γὰρ ἀγαθὸς εἷς ἐστιν. XVIII, 1: τῷ λέγειν Μή με λέγε ἀγαθόν· ὁ γὰρ ἀγαθὸς εἷς ἐστιν, ὁ πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. c. 3: αὐτὸς ὁ διδάσκαλος ἡμῶν τῷ εἰπόντι Φαρισαίῳ Τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; πρῶτον ἔφη Μή με λέγε ἀγαθόν· ὁ γὰρ ἀγαθὸς εἷς ἐστιν, ὁ πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. cf. quae hac de re iam disserui (Krit. Untersuchungen etc. p. 220 sq. 362. 426, theol. Jahrb. 1853 p. 207. 235 sq.; 1857 p. 414 sq.).

p. 16, 30. 31. *δύο πλούσιοι.* binum numerum Matthaeus canonicus alibi retinuit, IV, 18 sq. VIII, 19—22. 28. IX, 27 sq. X, 2 sq. XI, 3 (ubi *δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ*, non *διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ* legendum videtur). XX, 30. XXI, 1. 2 sq. XXVIII, 1.

p. 16, 31. *Διδάσκαλε ἀγαθέ.* quae in canonico evangelio unicus dives quaerit, hic alteri diviti reservantur. apud canonicum Matthaeum, sive cum textu recepto legas: *καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν αὐτῷ εἶπεν Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ἀγαθὸν ποιήσω ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον; ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός,* sive cum Lachmanno et Tischendorfio: *καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν αὐτῷ εἶπεν Διδάσκαλε, τί ἀγαθὸν ποιήσω ἵνα σχῶ ζωὴν αἰώνιον; ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός,* cuius lectionis antiquissimus testis Origenes est, — apud canonicum igitur Matthaeum duae res diversae iam miscentur: appellatio boni magistri, quam Jesus repudiavit, et quaestio illa de assequenda vita aeterna.

p. 16, 33—17, 9: „dixit ad eum — in regnum coelorum." Origenes in Matth. Tom. XV, 14 (Opp. III, 671 sq.) secundum veterem interpretem: „scriptum est in evangelio quodam, quod dicitur secundum Hebraeos, si tamen placet alicui suscipere illud non ad auctoritatem, sed ad manifestationem propositae quaestionis: „Dixit ad eum" etc. haec optime procedunt. alteri diviti quaerenti, „quid bonum faciens viveret," Jesus primum respondet: „homo, legem et prophetas fac." nam lege et prophetis tota Veteris Testamenti religio comprehenditur (cf. Matth. canon. V, 17. VII, 12. XXII, 40. Rom. III, 21 etc.). praecipua mandata, quae apud canonicum Matthaeum (XIX, 18. 19) singula laudantur, hic bene omittuntur. omnia legis et prophetarum mandata dives, tamquam nullius criminis sibi conscius, se iam perfecisse asseruit. itaque non ad lege superiorem perfectionem (Matth. canon. XIX, 21: *εἰ θέλεις τέλειος εἶναι*) commonetur, sed quasi iam perfectus (cf. Matth. hebr. X, 34—36) pauperibus opes largiri et eum sequi iubetur, qui non habebat, ubi caput reclinet (Matth. canon. VIII, 20), cuius discipuli omnia deseruerant, ut eum sequerentur (Matth. canon. XIX, 27 cf. v. 29). hoc autem postulato ipsa illa iustitia, qua dives gloriatur, refutatur. opum condonatio diviti displicet. itaque Jesus perfectae iustitiae opinionem diluit, quum dives praecepti illius (Lev. XIX, 8) immemor tot proximos, i. e. filios Abrahae, egere siverit. fratris vel proximi notio plane eadem estMatth. canon. V, 43. cf. V, 22. 23. 27. VII, 3. 4. 5. XVIII, I5. 21, plane diversa Luc. X, 29 sq. opes autem condonandae non pertinent ad perfectionem quandam lege superiorem, quam Matthaeus canon. XIX, 20. 21, invita Protestantium theologia, aperte docet, sed ad ipsam legem implendam, cf. Clem. Recogn. II, 29: (magister noster) „e contrario eos, qui in divitiis ac luxuria versabantur, lugebat, qui nihil pauperibus largiebantur, arguens eos rationem reddituros, quia proximos suos, quos diligere sicut se ipsos debuerant, ne in egestate quidem positos miserati sunt." etiam magis ad Jesu comitatum opes condonandae referuntur. quum dives igitur iam ostendisset, quantum amoris erga proximum habendi impedimentum divitiae sint, Jesus Simoni Joannis filio (cf. Matth. hebr. XVI, 17) sedenti apud se solenniter affirmat, quae etiam apud Matthaeum canon. XIX, 24 leguntur. omnia optime inter se conveniunt. quod autem Simon sedet apud Jesum, bene congruit „magistro" circumdato a discipulis, cf. Matth. canon. V, 1. Luc. II, 46, Josephum de bello iud. I, 6, 5: *ἦσαν δὲ οὐκ ὀλίγοι παρεδρεύοντες αὐτῷ* (Judae Essaeo) *τῶν μανθανόντων.* neque audiendus est Franckius, qui l. l. 404 secundum quartum evangelium Petrum apostolorum principem hoc privilegio privare voluit. neque offendere debet solemnis illa appellatio: „Simon fili Johanne," quam Franckius tam universali

sententiae non convenire censuit. solennis appellatio (cf. Joan. XXI, 15—17) sententiae gravissimae optime convenit.

XXI, 9. p. 17, 20. אושענא ברמא. Hieronymus epi. 20 ad Damasum (Opp. I, 68): „denique Matthaeus, qui evangelium hebraeo sermone conscripsit, ita posuit: „Osanna Barrama,“ id est Osanna in excelsis.“ haec ex Hebraeorum evangelio deprompta esse bene monuit Angerus l. l. III. p. 13 not. 2. itaque apud Matthaeum canon. XXI, 9 *ὠσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις* respondent aramaeis illis vocabulis. iam diu me miratum, quod interpretes voc. *ὡσαννά* ab illo הוֹשִׁיעָה נָּא Ps. CXVIII, 25 (LXX *σῶσον δή*) repetunt, hoc vocabulum ab aramaeo voc. אוֹשַׁעְנָא (serva *nos*) repetendum esse docuit Adalb. Merxius. alterum voc. Angerus aut ad hebr. בְּרָמָה aut ad chaldaicum בְּרָמָא revocavit addiditque, hoc vocabulum nunquam de coelis dictum inveniri, nec nisi in paraphrasi chald. verborum Jerem. XXXI, 15, ubi duae huius loci interpretationes iunguntur, in altera nomen רָמָה de coelis accipi, quam quidem explicationem Fürstius apud Judaeos vulgatam esse asserat. Ad. Merxius hoc voc. ad ܒܡܪܰܘܡܳܐ revocare maluit. omnino optimus sensus evadit: „serva *nos* in altitudine, iuva *nos* in coelis,“ non: „Heil gieb in den höchsten Regionen (Luc. II, 14), d. i. im höchsten Himmel (Eph. IV, 10), Deinem Thronsitze, von wo es auf den Messias herniederkomme,“ quae Meyeri est interpretatio, neque: „Heil werde gerufen (von den Engeln) im Himmel,“ quae Fritzschii et Olshausenii est interpretatio, neque: „Hosianna *gelte* im Himmel, werde von Gott ratificirt,“ ut De Wettius (cf. Bleekium) interpretatus est. equidem ad voc. ברמא confero Sirac. XXVI, 16 (*ἥλιος ἀνατέλλων ἐν ὑψίστοις*). XLIII, 9 (*ἐν ὑψίστοις κύριος*). Luc. II, 14. XIX, 38, ad totam exclamationem evangelium Nicodemi (Gesta Pilati c. 1 p. 210 ed. Tischdf.), ubi Jesu Hierosolyma ingredienti Judaei acclamasse dicuntur: *Ὡσαννὰ μεμβρομῆ βαρουχαμμᾶ ἀδοναΐ*, h. e. secundum Thilonem (cod. apocr. N. T. I. p. 511) et Tischendorfium (בשם) הושיעה נא במרומים ברוך הבא אדוני, secundum A. Merxium ܐܘܫܰܥܢܰܢ ܒܡܪܰܘܡܳܐ בָּרוּךְ ܥܰܡܳܐ אֲדֹנָי (cf. Peschito Matth. XXI, 9) i. e. serva nos in excelsis, benedictus sit populus, domine. hebraea aramaeis mixta sunt.

XXIII, 35. p. 17, 11. זְכַרְיָה בַּר יְהוֹיָדָע. Hieronymus ad Matth. XXIII, 35 (Opp. VII, 190): „in evangelio, quo utuntur Nazareni, pro filio Barachiae filium Jojadae reperimus scriptum.“ ita liberamur ab illa cruce interpretum apud Matthaeum canonicum: *Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου*. nam Zachariam Jojadae filium ultimus Veteris Testamenti liber (2 Chron. XXIV, 20 sq.) iubente rege Joaso בַּחֲצַר בֵּית יהוה (LXX *ἐν αὐλῇ οἴκου κυρίου*) lapidatum esse retulit, cf. Joseph. Ant. IX, 8, 3. itaque ab Abele iusto, cuius caedem primus Veteris Testamenti liber narravit (Gen. III, 8 sq.), usque ad illum Zachariam omnis sanguis iustus, quem sacra scriptura effusum esse tradidit, comprehenditur. Matthaeus autem canonicus Zachariam prophetam *τὸν τοῦ Βαραχίου* (Zach. I, 1) intellexit et sic emendare voluit. quam correctionem Delitzschio l. l. p. 21 miram visam esse miror.

XXV, 14—30 p. 17, 12—19. (*τὸ εἰς ἡμᾶς — δεσμωτηρίῳ*) hoc hebraici evangelii fragmentum ex Eusebii graeca Theophania (Novae Patrum bibliothecae Tom. IV. Rom. 1847 p. 155) primus edidit O. F. Fritzschius (Monatsschrift des wissenschaftl. Vereins in Zürich 1856 p. 56 sq.), sed Eusebium portentosae interpretationis iniuste accusavit. Matthaeus hebraicus singulis unum talentum traditum esse dixit. ita etiam apud Lucam XIX, 13—27 singulis servis eadem pecunia (*μνᾶ*) traditur. Matthaeus canonicus duos servos duplam pecuniam lucro comparasse narravit, tertium unicum talentum in terra absconditum conservasse, illos eandem laudem mercedemque a domino recepisse, hunc pecunia privatum summa poena damnatum esse. Matthaeus hebraicus neque idem auctae pecuniae exemplum repetiit, neque tertium perditae pecuniae exemplum praetermisit, neque medium conservatae pecuniae exemplum tam severa poena damnavit. ille servus, qui traditam pecuniam auxit, gratiose recipitur; qui pecuniam traditam tantum modo conservavit, iam vituperatur: qui creditam pecuniam perdidit, reprobatur et punitur. haec omnia perspicua et logicae rationi plane congrua sunt. neque

in hebraico evangelio nos offendit, quod ille servus, qui traditam pecuniam non auctam reddidit, acerbissima poena reprobatur, quam iam Lucas XIX, 24 sq. valde mitigavit. hebraici evangelii etiam hic cognoscitur praestantia. eiusque tertium servum non tantum in illa parabola Luc. XV, 11 sq. (cf. v. 13 *καὶ διεσκόρπισεν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως*, v. 30 *ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ τῶν πορνῶν*), sed etiam apud Matthaeum canonicum XXIV, 48 sq. quodam modo recognoscimus.

anonymus quidem in hanc meam sententiam vehementer invectus est (Erklärung eines Gleichnisses, veranlasst durch eine Erklärung, Predigt der Gegenwart 1865, fasc. IV. V. p. 279 sq.). sed trivialem sensum, quem mihi supposuit, nunquam defendi, parabolam sic interpretatus: servus ille qui pecuniam creditam auxit, Judaeos significat, qui legis observationi christianam fidem addiderunt sive de thesauro suo nova et vetera protulerunt (Matth. XIII, 52). ille, qui pecuniam creditam conservavit, non auxit, Judaeos significat, qui legis divinae observatione contenti erant. denique ille, qui pecuniam creditam perdidit, gentiles significat, qui Dei legem plane deseruerunt (cf. Luc. XV, 11 sq.). anonymus ille in canonico evangelio et ipse eum servum, qui pecuniam tantum modo conservavit, ad Judaeos infideles retulit, duos vero, qui eam auxerunt, Graecos et Romanos interpretatus est contra omnem Novi Testamenti consuetudinem, ubi Judaeis Graeci vel gentiles opponuntur, contra Jesu ipsius sententiam, cf. Matth. V, 47. VI, 7. 32. XVIII, 17. eadem pecunia tribus illis servis credita Dei voluntatem significat, cui Judaei fideles, non infideles satis fecerint, a gentilibus omnino contemptam. quam ob rem Matthaeus canonicus, qui evangelium gentilium ecclesiae accommodare voluit, tertium perditae pecuniae exemplum praetermisit, fideles e gentibus et Judaeis pecuniae auctae mercedem recepisse, infideles Judaeos iam acerbissime punitos esse tradidit, cf. Matth. canon. VIII, 12. XXI, 43. XXII, 7.

p. 17, 20. (*Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι*). hoc pervulgatum Christi effatum hoc loco inserendum videtur. ita Clementis Hom. II, 51: *εὐλόγως ὁ διδάσκαλος ἡμῶν ἔλεγεν Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι.* III, 50: *ἐν τῷ φῆναι Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι.* XVIII, 20: *οὕτως γὰρ εἶπεν Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι.* Constitutt. app. II, 36 p. 64, 7. 8: *καὶ πάλιν Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι* (c. 37 p. 64, 12: *γίνεσθε οὖν ὡς ἀργυρονόμοι ἐπιστήμονες*). Apelles gnosticus apud Epiphanium Haer. XLIV, 2: *οὕτως γάρ, φησίν, ἔφη ἐν τῷ εὐαγγελίῳ Γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται.* Clemens Alex. Strom. I, 28, 177 p. 425: *εἰκότως ἄρα καὶ ἡ γραφὴ τοιούτους τινὰς ἡμᾶς διαλεκτικοὺς οὕτως ἐθέλουσα γενέσθαι παραινεῖ Γίνεσθε δὲ δόκιμοι τραπεζῖται, τὰ μὲν ἀποδοκιμάζοντες, τὸ δὲ καλὸν κατέχοντες* (1 Thess. V, 21), cf. II, 4, 15 p. 436. VI, 10, 81 p. 780. Origenes in Joan. Tom. XIX, 2 (Opp. IV, 283): *ἐντολὴν Ἰησοῦ λέγουσαν Δόκιμοι τραπεζῖται γίνεσθε,* in Matth. Tom. XVII, 31 (Opp. III, 815): *ὁ κατὰ τὴν γραφὴν ὀνομαζόμενος δόκιμος τραπεζίτης.* in Matth. XXIV, 5 (Opp. III, 852): „illud mandatum, quod ait: „Estote prudentes nummularii.“ Dionysius Alex. apud Euseb. HE. VII, 7, 3: *ὡς ἀποστολικῇ φωνῇ συντρέχον τῇ λαλούσῃ πρὸς τοὺς δυνατωτέρους Γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται.* Pamphilus in Apologiae pro Origene praefatione (Origenis opp. Tom. IV. append. p. 18): „istud — mandatum, quo probabiles iubentur effici trapezitae, scientes quod bonum est retinere, ab omni autem mala specie se abstinere“ (cf. 1 Thess. V, 21). Ambrosius in Luc. prooem. (Opp. ed. Colon. 1616, Tom. III, 3 (quasi bonus nummularius). Hieronymus epi. 119 vel 152 (Opp. I, 815): „salvatoris verba dicentis: „Estote probati nummularii.“ Cassianus collat. I, 20: „ut efficiamur secundum praeceptum Domini probabiles trapezitae.“ Socrates HE. III, 16. etiam alios scriptores contulerunt Cotelerius ad Constt. app. l. l. et Fabricius cod. apocr. NT. I. p. 329 sq. III, 524. de hoc Christi effato cf. librum meum: „Kritische Untersuchungen“ etc. p. 369.

XXVI, 20—29. p. 16, 21. 22. Jacobus frater Domini iam in ultima eius coena adfuisse traditur, cf. Matth. hebr. XXVIII, 1—10. haec narratio primitivae certe Palaestinensis ecclesiae mentem bene expressit, quae ecclesia Jacobum ita celebravit, ut ipsis apostolis praeficeretur, cf. Gal. II, 9. 12. 1 Cor. XV, 7. Clem. Recogn. I, 43. 68 (episcoporum princeps). c. 73

(archiepiscopus). IV, 35 (Hom. XI, 35), epi. Petri ad Jacob. et Contestationem Jacobi Homiliis praemissas. Jacobus igitur in huius ecclesiae evangelio iam tum Jesu discipulis additus (cf. Constitt. app. VI, 12 p. 128, 26, etiam II, 55 p. 82, 25) vel praefectus Pauli locum ad XII apostolos accessuri quodam modo praeoccupavit.

XXVI, 74. p. 17, 24. 25. codicis illius Tischendorfiani margini ad Matth. l. l. (*τότε ἤρξατο καταθεματίζειν καὶ ὀμνύειν*) adscriptum est: *τὸ ἰουδαϊκόν· καὶ ἠρνήσατο καὶ ὤμοσεν καὶ κατηράσατο.* Matthaeus hebraicus ita graece versus etiam hic canonico Matthaeo praeferendus est. nam Petrus primo negavit (Matth. XXVI, 70: *ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων*), tum iuramentum addidit (XXVI, 72: *καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ' ὅρκου*). tertiae igitur negationi optime additur detestatio vel dira imprecatio. summum illud *καὶ κατηράσατο* solum Hebraeorum evangelium bene conservavit, progressum ipsum Matthaeus canonicus iam ex parte obliteravit.

XXVII, 16. p. 17, 25. 26. בַּר רַבָּן — condemnatus.“ Hieronymus ad h. l. (Opp. VII, 229): „iste in evangelio, quod scribitur iuxta Hebraeos, *filius magistri* eorum interpretatur, qui propter seditionem et homicidium. fuerat condemnatus.“ si voc. „eorum“ ad ipsum aramaei evangelii textum pertineret, ibi scriptum videretur בַּר רַבְּהוֹן, nisi cum Angero (Synops. evv. p. 275) restituere malis בַּר אַבָּא דְּהוּא בַּר רַבְּהוֹן. sed voc. „eorum“ procul dubio additum est ab Hieronymo interpretante, qui legit בַּר רַבָּן, i. e. „filius magistri,“ non „filius magistri nostri“ (רַבָּנָא). hoc vero nomen plane idem quod בַּר אַבָּא, *Βαραββᾶς* apud Matthaeum canonicum valere bene animadverterunt Ewaldius (Geschichte Christus und s. Zeit. ed. II. p. 480) et E. Reussius (Geschichte der heil. Schriften des Neuen Test. ed. IV. p. 192). nam Rabbinos etiam patres appellatos esse docet Matth. XXIII, 9, cf. Anastasii epi. Antiocheni vel Chrysostomi scholion ad Matth. XXVII, 16 (in Tischendorfii Novi Test. ed. VII): *ὁ βαραββᾶς, ὅπερ ἑρμηνεύεται διδασκάλου υἱός.* Matthaeus hebraicus minime graeci evangelii accusativum *Βαραββᾶν* tamquam nominativum reddidit, ut post Paulum (theolog. Conservatorium I. p. 143), Crednerum (Beiträge zur Einleitung in die bibl. Schriften I. p. 405. 409), De Wettium (Lehrb. d. hist.-krit. Einleitung in die kanon. Bb. des NT. §. 65^b. ed. VI. p. 102 sq.), Bleekium (Beiträge zur Evangelienkritik, Berol. 1846 p. 61 sq., Einleitung in das Neue Test. p. 108), Delitzschium l. l. p. 21 equidem et ipse (die Evangelien etc. p. 117) et H. J. Holtzmannus (Synopt. Evangelien, Lips. 1863 p. 267) censuimus. eundem Rabbini filium Matthaeus uterque designavit. Matthaeus hebraicus autem addidit: „qui propter seditionem et homicidium fuerat condemnatus,“ unde Marc. XV, 7: *ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν στασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.* Luc. XXIII, 19: *ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον βληθεὶς ἐν τῇ φυλακῇ.*

XXVII, 51. p. 17, 27. 28. „(et ecce) — divisum.“ Hieronymus ad h. l. (Opp. VII, 236 sq.): „in evangelio, cuius saepe fecimus mentionem, superliminare templi infinitae magnitudinis fractum esse atque divisum legimus.“ ep. 120 ad Hedibiam (Opp. I, 831): „in evangelio autem, quod hebraicis literis scriptum est, legimus non velum templi scissum, sed superliminare templi mirae magnitudinis corruisse.“ epi. 18 ad Damasum (Opp. I, 53): „quod autem sublatum est, inquit, superliminare (אַמּוֹת הַסִּפִּים, LXX *τὸ ὑπέρθυρον*), et domus impleta est fumo (Jes. VI, 4), signum est templi iudaici destruendi et incendendae universae Jerusalem, quam videmus nunc destructam. nonnulli vero, in superioribus consentientes, in extrema parte dissentiunt. nam superliminare sublatum illo tempore praedicant, quando velum templi scissum est, et universa domus Israel erroris nube confusa.“ haec cum Matthaeo canonico comparata minime damnanda sunt. quod in graeco evangelio velum templi scinditur, aditum ad Deum ipsum per Christi mortem apertum significare videtur (cf. Hebr. IX, 8. VIII, 19 sq.). in aramaeo evangelio velum templi nondum scinditur, sed terra concussa templi iudaici superliminare immensum corruit, iudaicae superstitionis et hierarchiae fundamenta concutiuntur. Delitzschio quidem l. l. p. 22 in Hebraeorum evangelio graecum voc. *καταπέτασμα* tamquam שְׁקוֹפָא intellectum esse videtur.

XXVII, 62—66. p. 17, 29. 30. „(inter sepulcri custodes erat servus sacerdotis).“ cf. Matth. hebr. XXVIII, 1—10 p. 17, 31. Crednerus (Beiträge zur

Einleitung in d. bibl. Schriften I, 406 sq.): „Der servus sacerdotis kann nur die am Grabe aufgestellte Wache sein. Diese Angabe des Hebräer-Evang. ist unstreitig der parallelen im Evang. des Matthäus 27, 62—66 und 28, 11—14, vorzuziehen, nach welcher das Synedrium eine *römische* Wache zur Aufstellung am Grabe von Pilatus sich erbeten haben soll. Der einfachere Bericht des hebräischen Evang. beseitigt alle die Schwierigkeiten, welche von den Auslegern des Matthäus schon längst hervorgehoben sind.“

XXVIII, 1—10. p. 17, 31—18, 2. „Dominus—a mortuis.“ Hieronymus de vir. illustr. c. 2 (Opp. II, 831 sq.): „evangelium quoque, quod appellatur secundum Hebraeos et a me nuper in graecum latinumque sermonem translatum est, quo et Origenes saepe utitur, post resurrectionem salvatoris refert: „Dominus autem“ etc.

huius narrationis antiquitatem iam Paulus testatur 1 Cor. XV, 7 *ἔπειτα ὤφϑη Ἰακώβῳ.* l. 34 „ab illa hora qua liberat calicem Domini“ cf. Matth. hebr. XXVI, 20—29.

XXVIII, 1—10. p. 17, 36—18, 2: „tulit panem—a dormientibus.“ Hieronymus l. l. pergit: „rursusque post paululum: „Tulit panem“ etc. l. 36. 37. „tulit panem et benedixit ac fregit.“ cf. Luc. XXIV, 30: *λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησεν καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.* 16. „Jacobo iusto.“ de hoc fratris Domini cognomine cf. Hegesippum apud Eusebium HE. II, 23, 4 sq. IV, 22, 4 et Clementem Alex. in Hypotyposibus apud Euseb. HE. II, 1, 3. 4. „Frater mi.“ Jacobus frater Domini proprie, non translate dicitur, cf. Matth. hebr. III, 1—13 p. 15, 11. et quae hac de re contra Wieselerum disputavi (Zeitschr. für wiss. Theologie 1860. II. p. 113 not.).

XXVIII, 16—20. p. 18, 3—8. *καὶ ὅτε—συνέπιεν.* Ignatius ad Smyrn. c. 3: *ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἶδα καὶ πιστεύω ὄντα. καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἦλϑεν, ἔφη αὐτοῖς Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον. καὶ εὐϑὺς αὐτοῦ ἥψαντο καὶ ἐπίστευσαν, κρατηϑέντες τῇ σαρκὶ αὐτοῦ καὶ τῷ πνεύματι. διὰ τοῦτο καὶ ϑανάτου κατεφρόνησαν, εὑρέϑησαν δὲ ὑπὲρ ϑάνατον (ϑανάτου* Jacobson.). *μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν συνέφαγεν αὐτοῖς καὶ συνέπιεν ὡς σαρκικός, καίπερ πνευματικῶς ἡνωμένος τῷ πατρί.* haec cognata quidem illis sunt, quae Luc. XXIV, 36 sq. Joan. XX, 24 sq. narrantur, sed ita discrepant, ut iam Eusebius, evangelii secundum Hebraeos immemor, se nescire confessus sit, unde ea hausta sint, HE. III, 36, 11: ὁ δ᾽ *αὐτὸς* (Ignatius) *Σμυρναίοις γράφων οὐκ οἶδ᾽ ὁπόϑεν ῥητοῖς συγκέχρηται, τοιαῦτά τινα περὶ Χριστοῦ διεξιών· Ἐγὼ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἶδα καὶ πιστεύω ὄντα. καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἐλήλυϑεν, ἔφη αὐτοῖς Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον· καὶ εὐϑὺς αὐτοῦ ἥψαντο καὶ ἐπίστευσαν.* fontem ipsum invenit Hieronymus de vir. illustr. c. 16 (Opp. II, 855): „Ignatius scripsit — epistolam — ad Polycarpum [Smyrnaeorum episcopum] — in qua et de evangelio, quod nuper a me translatum est, super persona Christi ponit testimonium dicens: „Ego vero et post resurrectionem in carne eum vidi et credo quia sit. et quando venit ad Petrum et ad eos qui cum Petro erant, dixit eis: „Ecce palpate et videte me, quia non sum daemonium incorporale.“ et statim tetigerunt eum et crediderunt.“ in Jes. l. XVIII prol. (Opp. IV, 770): „Quum enim apostoli eum putarent spiritum, vel iuxta evangelium, quod Hebraeorum lectitant Nazaraei, incorporale daemonium, dixit eis: „Quid turbati estis“ etc. (Luc. XXIV, 38 sq.). quae Hebraeorum evangelium tradidit, etiam in Petri (Paulique) praedicationem transierunt. Origenes de princ. prooem. c. 8 (Opp. I, 49): „ex illo libello, qui Petri doctrina appellatur, ubi salvator videtur ad discipulos dicere: „Non sum daemonium incorporeum.“ Merxius contulit Ephraem. Syr. II. p. 543 D.

Matthaeus hebraeus a canonico in historia resurrectionis ita discrepat, ut nihil narrasse videatur, quod Jesum e mortuis resuscitatum apostolis in Galilaea demum visum esse tradat. haec autem apud canonicum Matthaeum secundam quandam manum produnt. iam apud Matth. canon. XXIII, 37—39 praedicitur, Hierosolymitanos Jesum, quem occisuri sint, non antea visuros esse, quam gloriose rediturum. Matth. canon. XXVI, 32 nexus aperte turbatur abrupta illa sententia: *μετὰ δὲ τὸ ἐγερϑῆναί με προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.*

nam quae antecedunt et sequuntur de apostolis dominum deserturis aut negaturis agunt. Matth. can. XXVIII, 1—10 Christus resuscitatus prope Hierosolyma mulierum oculis redditur, sed apostoli iubentur Galilaeam proficisci, ut ibi Dominum conspiciant, qui apostolos in Galilaea ad omnes gentes misit instruendas et baptizandas (XXVIII, 16—20). Matthaeus hebraicus Dominum resuscitatum ipsis Hierosolymis primo Jacobo, qui post ultimam coenam panem non ederat, apparuisse coenamque sacram iterum celebrasse, tum Petro ceterisque apostolis visum se vere resuscitatum ostendisse contrectatione ciboque et potu narravit. huius narrationis antiquitas confirmatur ipsius Pauli testimonio, qui 1 Cor. XV, 5—8 duplicem apparitionum seriem praebere videtur, primo *ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα· ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείονες μένουσιν, ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν*, tum: *ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν, ἔσχατον δὲ πάντων ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι κἀμοί.* neque Matthaeum canonicum, qui Dominum *ἐν Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν* (IV, 15) apostolos iussisse maluit *μαθητεύειν πάντα τὰ ἔθνη βαπτίσαντας αὐτούς*, sed hebraicum secutus Marcus XVI, 14 sq. Dominum iam Hierosolymis apostolis apparuisse retulit. etiam Lucas XXIV praeter Paulum (v. 34) Matthaeum hebraicum secutus Dominum resuscitatum iam Hierosolymis visum esse tradidit (v. 36 sq.). uterque Matthaeus non tantum in prima, sed etiam in ultima evangelii parte discrepat, et haec discrepantia eo redit, ut Matthaeus hebraicus viam Christi ad gentes ibi per magos orientales repraesentatam, hic apostolis in Galilaea congregatis mandatam nondum noverit.

p. 18, 9: *εὐαγγέλιον κατὰ Ἑβραίους στίχοι ͵βσ'* Nicephori stichometria (apud Crednerum, Zur Geschichte des Kanons p. 120, Geschichte des NTlichen Kanon p. 243), numero (͵βς') emendato secundum Anastasii versionem: „evangelium secundum Hebraeos vers. MMCC.“ itaque Matthaei hebraici, sed graece versi volumen superabat evangelium secundum Marcum, cui versus MM tribuuntur, sed superabatur a Matthaeo canonico, cuius versus MMD (evangelii secundum Joannem MCCC) recensentur. etiam hoc versuum numero confirmatur universa illa ratio, quae inter utrumque Matthaeum, hebraicum et graecum, intercedit. nam illud ita in graecum sermonem translatum est gentiumque ecclesiae accommodatum, ut antiquioribus abbreviatis nova permulta accesserint.

contraria ratio omnino non probatur, neque ad Hebraeorum evangelium revocandum est, quod Hieronymus ad Matth. XXVII, 9, ubi tamquam Jeremiae verba laudantur, quae Zachariae XI, 13 sunt, haec notavit (Opp. VII, 218): „legi nuper in quodam hebraico volumine, quod Nazarenae sectae mihi Hebraeus obtulit, Jeremiae apocryphum, in quo haec ad verbum scripta reperi.“ si Hieronymus haec etiam in evangelio secundum Hebraeos, quod accurate laudare solet, legisset, non solum illud hebraicum volumen memorasset. Angerus in Synopsi evangeliorum p. 234, qui Delitzschio l. l. p. 21 valde placuit, non recte ita argumentatus est: „talia fingendi nulla Nazarenis causa fuisset, nisi ea verba in suo ipsorum evangelio tamquam Jeremiae oraculum proposita invenissent.“ quasi Nazaraeis canonica evangelia plane ignota fuissent! haec igitur inter illius evangelii reliquias recipere nolui. etiam ex Hegesippo (apud Photium bibl. cod. 232) praetermisi: *τῶν τε θείων γραφῶν καὶ τοῦ κυρίου λέγοντος Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν οἱ βλέποντες, καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν τὰ ἀκούοντα,* quae a Matthaeo canon. XIII, 16 non vere discedunt et etiam e canonicis evangeliis Hegesippo iam notis hausta esse possunt, cf. Luc. X, 23. quae autem Papias in *λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως* l. IV. de Judae exitu retulit, ad Matthaeum hebr. XXVII, 3—10 referre dubitavi. Papiae verba Oecumenius in Act. c. II, Theophylactus in Matth. XXVII, 3 sq. et in Act. I, 16 al. (cf. Angeri Synopsin evv. p. 233 sq.) ita fere reddiderunt: *Μέγα ἀσεβείας ὑπόδειγμα ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιεπάτησεν Ἰούδας. πρησθεὶς γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον τὴν σάρκα, ὥστε μὴ δύνασθαι διελθεῖν, ἁμάξης ῥᾳδίως διερχομένης, ὑπὸ τῆς ἁμάξης ἐπιέσθη, ὥστε τὰ ἔγκατα αὐτοῦ ἐκκενωθῆναι.*

evangelium secundum Hebraeos, cuius fragmenta collegi et diiudicavi, antiquissimam omnium evangeliorum radicem fuisse etiam e tot antiquorum ecclesiae scriptorum usu cognoscimus. nam eo usi sunt, postquam iam surculi

canonici inde progerminaverunt. post Cerinthum et Carpocratem (Matth. hebr. I, 1—16. III, 14—17), Petri (Paulique) praedicationem (III, 1—13. 14—17. XXVIII, 16—20), Ignatium (XXVIII, 16—20) nomino Papiam Hieropolitanum (XIX, 3), Hegesippum (cf. p. 1 not. 2), Clementem Alexandrinum (XI, 28. XXV, 14—30 p. 17, 20), Origenem (XVII, 1. XIX, 16—24. XXV, 30), Pamphilum (XXV, 30 cf. p. 8), Eusebium (X, 34—36. XVII, 1. XXV, 14—30), Hieronymum (III, 1—13. 14—17. VI, 11. XII, 10. XVII, 1. XVIII, 6. 7. 22. XXI, 9. XXIII, 35. XXVI, 20—29. XXVII, 16. 51. 62—66. XXVIII, 1—10). tanta huius evangelii erat antiquitas, ut ipsi canoni quodam modo adderetur. Eusebius (HE. III, 25, 5) et Nicephorus in stichometria hoc evangelium inter Novi Testamenti *ἀντιλεγόμενα* recensuerunt.

in ipso autem evangelio secundum Hebraeos iam animadvertimus aramaei sermonis primitivi et graecae versionis discrimen. aramaeo evangelio usi sunt Pamphilus, Eusebius et Hieronymus, graeco ceteri scriptores ecclesiastici usi esse videntur, utroque Hegesippus. graeco evangelio secundum Hebraeos etiam Tatianus usus esse videtur, qui *τὸ διὰ τεσσάρων συντέθεικεν εὐαγγέλιον, τάς τε γενεαλογίας περικόψας καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα γεγεννημένον τὸν κύριον δείκνυσιν* (Theodoret. haer. fab. I, 20). nam hoc Diatessaron, cuius CC exemplaria Theodoretus in suis ecclesiis invenit et abrogavit, etiam *κατὰ Ἑβραίους* appellatum esse testatur Epiphanius Haer. XLVI, 1. itaque Victor Campanus sec. VI non lapsu calami, ut Semischius (Tatiani Diatessaron, Vratislav. 1856 p. 28) opinatus est, tradidit, Tatianum ipsum nomen *diapente* evangelio suo imposuisse (Max. biblioth. patrum III. p. 265). unde plerique iam recte concluserunt, Tatianum in illo libro componendo praeter canonica evangelia etiam evangelio secundum Hebraeos sive Matthaei hebraico usum esse. quod Semischius obiecit, Theodoretum hanc sententiam vetare, vanum est. nam Theodoretus Tatiani Diatessaron orthodoxis ecclesiis interdixit easque solis quatuor evangeliis canonicis uti iussit. graecae autem hebraici evangelii versiones non omnes tam accuratae erant, quam illa codicis Tischendorfiani. iam Cerinthus et Carpocrates tali fere „evangelio secundum Hebraeos" usi sunt, quod Epiphanius apud seriores Ebionaeos invenit. mirum non est, Ebionem se etiam in evangelio componendo *πολύμορφον τεράστιον* ostendisse.

II. EBIONAEORUM EVANGELIUM.

Ebionaei, quos Epiphanius descripsit, Ebionis, i. e. huius sectae, doctrinam primitivam, qua Jesus Josephi et Mariae filius habebatur, iam ita superaverant, ut Jesum merum hominem fuisse negaverint, aut Adamum ipsum, totius generis humani auctorem, aut spiritum ipsis angelis superiorem existimaverint.[1]) eodem fere modo, quo canon noster a Matthaei evangelio humanam Christi naturam professo progressus est ad Joannis evangelium divinam Christi naturam exponens, etiam Hebraeorum evangelium a Nazaraea formatione primitiva progressum est ad Ebionaeorum, qui proprie dicuntur, doctrinam sublimiorem. titulus *καθ' Ἑβραίους* retinebatur, etiam titulos „secundum duodecim apostolos", „secundum Matthaeum" ipsum prooemium confirmat huic recensioni praemissum.

huius evangelii fragmenta fere omnia conservavit Epiphanius. Crednerus,[2]) quidem, cui R. A. Lipsius[3]) assentiri videtur, negavit, Epiphanium Ebionaeorum evangelium manibus volvisse. sed Epiphanius huius evangelii

[1]) Epiphanius Haer. XXX, 2: *τὰ πρῶτα δὲ ἐκ παρατριβῆς καὶ σπέρματος ἀνδρός, τουτέστι τοῦ Ἰωσήφ, τὸν Χριστὸν γεγεννῆσθαι ἔλεγον.* c. 3: *καὶ τὸ μὲν πρῶτον οὗτος ὁ Ἐβίων, ὡς ἔφην, Χριστὸν ἐκ σπέρματος ἀνδρός, τουτέστι τοῦ Ἰωσήφ, ὡρίζετο. ἐκ χρόνου δέ τινος καὶ δεῦρο οἱ αὐτοῦ ὡς εἰς ἀσύστατον καὶ ἀμήχανον τρέψαντες τὸν ἴδιον νοῦν, ἄλλοι ἄλλως παρ' αὐτοῖς περὶ Χριστοῦ διηγοῦνται. — — τινὲς γὰρ ἐξ αὐτῶν καὶ Ἀδὰμ τὸν Χριστὸν λέγουσιν εἶναι τὸν πρῶτον πλασθέντα καὶ ἐμφυσηθέντα ἀπὸ τῆς τοῦ θεοῦ ἐπιπνοίας. ἄλλοι δὲ ἐν αὐτοῖς λέγουσιν ἄνωθεν μὲν ὄντα καὶ ὑπὲρ ἀγγέλους ὄντα, πάντων τε κυριεύοντα, καὶ Χριστὸν λέγεσθαι, τὸν ἐκεῖσε δὲ αἰῶνα κεκληρῶσθαι,* cf. c. 16. 34. .

[2]) Beiträge zur Einleitung in die bibl. Schriften I. p. 336 sq.

[3]) Zur Quellenkritik des Epiphanios p. 143 sq.

initium accurate notavit (Matth. ebion. III, 1—12) et singula vocabula III, 1—12 p. 1, 19. XXVI, 17 p. 2, 11 non praetermisit.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ

ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ

ΕΒΡΑΙΚΟΝ.

Ἐγένετό τις ἀνὴρ ὀνόματι Ἰησοῦς, καὶ αὐτὸς ὢν ἐτῶν τριάκοντα, ὃς ἐξελέξατο ἡμᾶς. καὶ ἐλθὼν εἰς Καφαρναοὺμ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος τοῦ ἐπικληθέντος Πέτρου καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ εἶπε Παρερχόμενος παρὰ τὴν λίμνην Τιβεριάδος ἐξελεξάμην Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, υἱοὺς Ζεβεδαίου, καὶ Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν [καὶ Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Θωμᾶν καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου], καὶ Θαδδαῖον καὶ Σίμωνα τὸν ζηλωτὴν καὶ Ἰούδαν τὸν Ἰσκαριώτην καὶ σὲ τὸν Ματθαῖον καθεζόμενον ἐπὶ τοῦ τελωνίου ἐκάλεσα καὶ ἠκολούθησάς μοι. ὑμᾶς οὖν βούλομαι εἶναι δεκαδύο ἀποστόλους εἰς μαρτύριον τοῦ Ἰσραήλ.

III, 1—12. *Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἐπὶ ἀρχιερέως Καϊάφα ἦλθέ τις Ἰωάννης ὀνόματι, ὃς ἐλέγετο εἶναι ἐκ γένους Ἀαρὼν τοῦ ἱερέως, παῖς Ζαχαρίου καὶ Ἐλισάβετ, βαπτίζων βάπτισμα μετανοίας ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ. καὶ ἐξῆλθον πρὸς αὐτὸν Φαρισαῖοι καὶ ἐβαπτίσθησαν καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα. καὶ εἶχεν ὁ Ἰωάννης ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ· καὶ τὸ βρῶμα αὐτοῦ μέλι ἄγριον, οὗ ἡ γεῦσις ἦν τοῦ* Num. XI, 8. *μάννα, ὡς ἐγκρὶς ἐν ἐλαίῳ.*

III, 13—17. *Τοῦ λαοῦ βαπτισθέντος ἦλθε καὶ Ἰησοῦς καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, καὶ ὡς ἀνῆλθεν ἀπὸ τοῦ ὕδατος, ἠνοίγησαν οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει περιστερᾶς κατελθούσης καὶ εἰσελθούσης εἰς αὐτόν. καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τοῦ οὐ-*

ρανοῦ λέγουσα Σύ μου εἶ ὁ υἱὸς ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ εὐδόκησα. καὶ πάλιν Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. καὶ εὐθὺς περιέλαμψε τὸν τόπον φῶς μέγα. ὃ ἰδὼν ὁ Ἰωάννης λέγει αὐτῷ Σὺ τίς εἶ, κύριε; καὶ πάλιν φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ πρὸς αὐτόν Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐφ' ὃν εὐδόκησα. καὶ τότε ὁ Ἰωάννης προσπεσὼν αὐτῷ ἔλεγε Δέομαι, κύριε, σύ με βάπτισον· ὁ δὲ ἐκώλυσεν αὐτὸν λέγων Ἄφες, ὅτι οὕτως ἐστὶ πρέπον πληρωθῆναι πάντα.

IV, 18—22. cf. p. 33, 8—10.

(V, 23. 24): *ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὰς θυσίας, καὶ ἐὰν μὴ παύσησθε τοῦ θύειν, οὐ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ ὀργή.*

V, 25. 26: *ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου, ἐν ᾧ εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ καὶ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μή πως ὁ ἀντίδικος παραδῷ σε τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτὴς τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ ὁ ὑπηρέτης βάλῃ σε εἰς τὴν φυλακήν· ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.*

V, 42: *τῷ αἰτοῦντί σε δός.*

VIII, 5. 14. cf. p. 33, 5. 6.

IX, 9. cf. p. 33, 13.

X, 2—4. cf. p. 33, 8—15.

X, 25: *Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος, (καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ).*

XII, 47—50: (*εἴρηκεν ὁ σωτὴρ ἐν τῷ ἀναγγελῆναι αὐτὸν ὅτι*) *ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασιν, ὅτι τίς μού ἐστι μήτηρ καὶ ἀδελφοί; καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἐπὶ τοὺς μαθητὰς ἔφη Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀδελφοί μου καὶ ἡ μήτηρ, καὶ ἀδελφοὶ οἱ ποιοῦντες τὰ θελήματα τοῦ πατρός μου.*

XV, 24: *Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.*

XXVI, 17: (*τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες*) *Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι τὸ πάσχα φαγεῖν;* (*ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη*) *Μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα κρέας τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν;*

ADNOTATIONES.

p. 33, 1—3. *Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον ἑβραϊκόν*. Epiphanius Haer. XXX, 13: *ἐν τῷ γοῦν παρ' αὐτοῖς εὐαγγελίῳ κατὰ Ματθαῖον ὀνομαζομένῳ, οὐχ ὅλῳ δὲ πληρεστάτῳ, ἀλλὰ νενοθευμένῳ καὶ ἠκρωτηριασμένῳ — ἑβραϊκὸν δὲ τοῦτο καλοῦσιν — ἐμφέρεται.* Crednerum offendit voc. *ἑβραϊκόν* in huius graeci evangelii titulo. sed Ebionaei ipsi suum evangelium quamvis graecum ad hebraicam originem revocabant eodemque modo *ἑβραϊκόν* appellabant, quo Nazaraeorum evangelium graece versum *τὸ ἰουδαϊκόν* appellatum (cf. Matth. hebr. IV, 5. XVI, 17. XVIII, 22. XXVI, 74) Catholicorum *ἐθνικοῖς* evangeliis opponebatur. idem evangelium etiam *κατὰ τοὺς (δώδεκα) ἀποστόλους* appellari potuisse prooemium p. 33, 14. 15 docet.

p. 33, 4—15. *Ἐγένετό τις—τοῦ Ἰσραήλ.* Epiphanius l. l. pergit: *ἐμφέρεται ὅτι Ἐγένετό τις ἀνὴρ κτλ.* prooemium totius evangelii, Lucae prooemio oppositum. nam *τῶν ἀπ' ἀρχῆς αὐτοπτῶν* traditio, nullo intersecedente medio, ab ipso Matthaeo scripta indicatur. l. 4. 5. *ὢν ἐτῶν τριάκοντα*. cf. Luc. III, 23. l. 5—7. *καὶ ἐλθὼν εἰς Καφαρναοὺμ—Πέτρου*. cf. Matth. canon. VIII, 5. 14. l. 8. *τὴν λίμνην Τιβεριάδος*. cf. Joan. VI, 1. XX, 1. l. 8—15. *ἐξελεξάμην—μαρτύριον τοῦ Ἰσραήλ*. XII apostolos in Petri aedibus „iterum" creatos esse Franckius l. l. p. 402 asseruit, prooemii indolem ignorans. R. A. Lipsius (Zur Quellenkritik des Epiphanios p. 148) haec e Petri itinerario (*Πέτρου περιόδοις*) hausta esse censuit. l. 8—10. *ἐξελεξάμην Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, υἱοὺς Ζεβεδαίου, καὶ Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν*. cf. Matth. IV, 18—22. sed Joannes eiusque frater Jacobus Petrum praecedunt, quam ob rem hoc evangelium ex Asia profectum esse puto. 10. 11. [*καὶ Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Θωμᾶν καὶ Ἰάκωβον τον τοῦ Ἀλφαίου*]. hos apostolos omissos ab Epiphanio restitui e Matth. canon. X, 3. Marc. III, 18. Luc. VI, 14. 15. l. 10. *Σίμωνα τὸν ζηλωτήν*. vetus cognomen *καναναῖος* (Matth. X, 4. Marc. III, 18. Clem. Recogn. I, 60) iam graece versum est, cf. Luc. VI. 15. Act. I, 13. l. 12—14. *καὶ σὲ τὸν Ματθαῖον—ἠκολούθησάς μοι*, cf. Matth. IX, 9. Matthaeus proprius huius evangelii, quamvis etiam XII apostolorum appellati, scriptor supponitur. l. 14. 15. *δεκαδύο ἀποστόλους*. cf. Matth. X, 2. l. 15. *εἰς μαρτύριον τοῦ Ἰσραήλ*. cf. Barnabae epi. VIII. p. 26, 6—8 et Petri (Paulique) praedicationem (infra), ubi resuscitatus demum Christus similia locutus esse fertur.

Matth. eb. III, p. 33, 16—25. *Ἐγένετο—ἐγκρὶς ἐν ἐλαίῳ*. haec ex Epiphanio composui, qui idem evangelii initium primo quidem post ipsum prooemium addidit ex hoc evangelii initio (c. 13 p. 105, 22—27 ed. Dindorf.): *καὶ Ἐγένετο* (perperam editur *καὶ ἐγένετο*) *Ἰωάννης βαπτίζων, καὶ ἐξῆλθον πρὸς αὐτὸν Φαρισαῖοι καὶ ἐβαπτίσθησαν καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα. καὶ εἶχεν ὁ Ἰωάννης ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. καὶ τὸ βρῶμα αὐτοῦ, φησί, μέλι ἄγριον, οὗ ἡ γεῦσις ἦν τοῦ μάννα, ὡς ἐγκρὶς ἐν ἐλαίῳ.* haec Epiphanius, qui iam prooemium festinantius reddidit (cf. p. 33, 10. 11), ex evangelii initio excerpsit, ut depravatum (*νενοθευμένον*) ostenderet. nam statim addit (l. 27—29): *ἵνα δῆθεν*

μεταστρέψωσι τῆς ἀληθείας τὸν λόγον εἰς ψεῦδος καὶ ἀντὶ ἀκρίδων (Matth. III, 4. Marc. I, 6) ποιήσωσιν ἐγκρίδας ἐν μέλιτι. haec Epiphanius ipse ad Ex. XVI, 31 (LXX: τὸ δὲ γεῦμα αὐτοῦ ὡς ἐγκρὶς ἐν ἐλαίῳ) revocavit, sed revocanda sunt ad Num. XI, 8 (LXX: ὡσεὶ γεῦμα ἐγκρὶς ἐξ ἐλαίου). tum Epiphanius ad alterum huius evangelii ἠκρωτηριασμένου vitium transiit et quamvis abbreviatum eius initium ita reddidit (p. 105, 29—p. 106, 2): ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ παρ' αὐτοῖς εὐαγγελίου ἔχει ὅτι ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἦλθεν Ἰωάννης βαπτίζων βάπτισμα μετανοίας ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, ὃς ἐλέγετο εἶναι ἐκ γένους Ἀαρὼν τοῦ ἱερέως, παῖς Ζαχαρίου καὶ Ἐλισάβει, καὶ ἐξήρχοντο πρὸς αὐτὸν πάντες. eodem crimine repetito Epiphanius etiam accuratius illius evangelii initium reddidit (c. 14 p. 106, 24—29): παρακόψαντες γὰρ τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ γενεαλογίας ἄρχονται τὴν ἀρχὴν ποιεῖσθαι, ὡς προείπομεν, λέγοντες ὅτι Ἐγένετο, φησίν, ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου βασιλέως τῆς Ἰουδαίας ἐπὶ ἀρχιερέως Καϊάφα, ἦλθέ τις Ἰωάννης ὀνόματι βαπτίζων βάπτισμα μετανοίας ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ καὶ τὰ ἑξῆς. iam enim Ebionaeos notavit antiquiorem Cerinthi et Carpocratis doctrinam de Jesu Josephi et Mariae filio ex ipsa genealogia probatam deseruisse. quis non videt, Epiphanium idem huius evangelii initium varia ratione reddidisse, primo ut corruptum, tum ut mutilatum, denique ut mutatam huius sectae sententiam ostenderet? tantum abest, ut Epiphanius sibi ipsi repugnet, ut se ipsum suppleat. itaque Ebionaeorum evangelii initium e tribus Epiphanii relationibus restitui. l. 16. ἐν ἡμέραις Ἡρώδου βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, cf. Luc. I, 5. quod Joannis baptistae prophetia ad Herodis M. aetatem refertur, nos revocat ad Matthaeum canon. III, 1: ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις (i. e. Archelai, cf. II, 22. 23) παραγίνεται Ἰωάννης ὁ βαπτιστής. l. 17. ἐπὶ ἀρχιερέως Καϊάφα, cf. Luc. III, 2. l. 19. παῖς Ζαχαρίου καὶ Ἐλισάβετ, Luc. I, 5. III, 2. l. 20. βάπτισμα μετανοίας, cf. Matth. hebr. III, 1—13 p. 15, 12, Luc. III. 3. Act. XIII, 24. XIX, 4. Clem. Recogn. I, 39. l. 24. 25. μέλι ἄγριον, οὗ ἡ γνῶσις ἦν τοῦ μάννα, ὡς ἐγκρὶς ἐν ἐλαίῳ. ita Ebionaei mutaverunt Matth. canon. III, 4: ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγρων. nam Essaeos secuti sunt, qui iam animalia omnia edere respuebant, cf. librum meum: Die jüdische Apokalyptik p. 265. Ebionaeorum evangelium primitus graece scriptum esse apparet.

Matth. eb. III. 13—17. p. 33, 26—p. 34, 8. Τοῦ λαοῦ—πληρωθῆναι πάντα. Epiphanius Haer. XXX, 13 p. 106, 2—16: καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν πολλὰ (cf. p. 33, 22—25: καὶ εἶχεν ὁ Ἰωάννης—ὡς ἐγκρὶς ἐν ἐλαίῳ) ἐπιφέρει ὅτι τοῦ λαοῦ βαπτισθέντος κτλ. l. 29. 30. καὶ εἰσελθούσης εἰς αὐτόν. cf. c. 29 p. 126, 10. 11, ubi Ebion vetatur dicere ὅτι ὅτε ἦλθε τὸ πνεῦμα εἰς αὐτόν, Χριστὸς ἐγένετο. ib. p. 126, 27—29: οὐδὲ μετὰ τὸ τριακοστὸν ἔτος, μετὰ τὸ ἐλθεῖν εἰς αὐτὸν τὸ εἶδος περιστερᾶς Ἰησοῦς καὶ Χριστὸς ἐκαλεῖτο. nonnulli Ebionaei docebant: εἰς αὐτὸν ἦλθε τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός, καὶ ἐνεδύσατο αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν καλούμενον (c. 3 p. 92, 28—30). p. 34, l. 2. Σύ μου εἶ—εὐδόκησα. prima vox coelestis, cf. Marc. I, 11. Luc. III, 22. l. 2. etiam altera vox coelestis Jesum adloquitur (cf. Matth. hebr. III, 15—16. p. 15, 20—25), sed verbis fere Ps. II, 7 (LXX: υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε). ita Justin. Dial. c. Tr. Jud. c. 88 p. 316 (bis). c. 103 p. 331. cf. etiam Acta Petri et Pauli c. 29 p. 11 ed. Tischendorf: τοῦτον οὖν, ᾧ ὁ πατὴρ εἶπεν Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. l. 3. περιέλαμψε τὸν τόπον φῶς μέγα, cf. Matth. hebr. III, 14—17. p. 15, 18. 19. sed ibi et apud Justinum Dial. c. 88 p. 315 ignis apparuisse narratur, ante quam Jesus aquis escendisset. — ὃ emendavi, ὃν edd. l. 28. Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐφ' ὃν εὐδόκησα. tertia vox coelestis, cf. Matth. canon. III, 17. ita respondetur Joanni quaerenti: Σὺ τίς εἶ, κύριε; (l. 4). l. 6—8. καὶ τότε—πληρωθῆναι πάντα. post illa omnia Joannes Jesum rogat, ut se baptizet. Jesus autem respondet, omnem iustitiam implendam esse. quae Matthaeus canon. III, 14. 15 minus apte ipsi baptismo praemisit. illis signis convictus Joannes cedit maiori. itaque Ebionaeorum evangelium, quamvis iam e canonicis evangeliis interpolatum, neque interna convenientia neque antiquiori fundamento prorsus caret.

(V, 23. 24) p. 34, 10—12. *ὅτι ἦλθον — ὑμῶν ἡ ὀργή.* Epiphanius Haer. XXX, 16 p. 108, 21—24: *καὶ ἐλθόντα καὶ ὑφηγησάμενον* (Jesum), *ὡς τὸ παρ' αὐτοῖς εὐαγγέλιον καλούμενον περιέχει, ὅτι ἦλθεν καταλῦσαι τὰς θυσίας, καὶ ἐὰν μὴ παύσησθε τοῦ θύειν, οὐ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ ὀργή.* haec ad Ebionaeorum evangelium, quod Epiphanius ipse memoravit, referenda esse non dubito, quamvis Lipsius (Zur Quellenkritik des Epiphanios p. 147 sq.) ad Elxaei librum revocare maluerit. sacrificiorum usus, qui apud Matthaeum canon. V, 23. 24 integer supponitur, hic iam interdicitur. conferre iuvat Essaeos (cf. Philon. quod omnis probus liber §. 12 p. 457) et Elcesaitas, qui sacrificia cruenta respuebant. Clem. Recogn. I, 39: „ut autem tempus adesse coepit, quo id quod deesse Moysis institutis diximus impleretur, et propheta quem praecinuerat appareret, qui eos primo per misericordiam Dei moneret cessare a sacrificiis, et ne forte putarent cessantibus hostiis remissionem sibi non fieri peccatorum, baptisma eis per aquam statuit" etc. ad eandem sententiam prope accedunt Constitutt. app. VI, 22 p. 184, 22 sq.

Matth. eb. V, 25. 26. p. 33, 13—18. hoc dicto Carpocratem usum esse tradidit Irenaeus adv. haer. I, 25, 4: „propter hoc dicunt Jesum hanc dixisse parabolam: „Quum es cum adversario tuo in via, da operam, ut libereris ab eo, ne forte te det iudici, et iudex ministro, et mittat te in carcerem. amen dico tibi, non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem." (cf. Tertull. de anima c. 35), graece Epiphanius Haer. XXVII, 5: *ὅπερ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ εἶπε διὰ τῆς παραβολῆς ὅτι ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ἐν ᾧ εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, μή πως ὁ ἀντίδικος παραδῷ σε τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτὴς τῷ ὑπερέτῃ, καὶ ὁ ὑπηρέτης βάλῃ σε εἰς τὴν φυλακήν. ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κωδράντην.* cf. etiam Luc. XII, 58. 59.

Matth. eb. V, 42. p. 34, 19. *τῷ αἰτοῦντί σε δός.* Clemens Alex. Strom. III, 6, 54 p. 436 hoc effato Carpocratem asseclasque abusos esse retulit.

Matth. eb. X, 25. p. 34, 23. 24. *Ἀρκετὸν — (αὐτοῦ).* Epiphanius Haer. XXVIII, 5: *καὶ ταύτην μαρτυρίαν φέρουσιν* (Cerinthiani) *ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου, πάλιν λέγοντες ὅτι ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος.* XXX, 26: *φασὶ δὲ καὶ οὗτοι* (Ebionaei) *κατὰ τὸν ἐκείνων* (Cerinthianorum) *ληρώδη λόγον· ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ εἶναι ὡς ὁ διδάσκαλος* (cf. c. 33 p. 137, 7. 8). Pseudo-Tertullianus (qui Hippolytum abbreviasse videtur) adv. omn. haer. c. 11 (Tertullian. de praescriptt. haer. c. 48) de Ebionaeis: „et quia scriptum sit: «Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum», legem etiam proponit, scilicet ad excludendum et vindicandum Judaismum."

Matth. eb. XII, 47—50. p. 34, 25—30. (*εἴρηκεν* —) — *τὰ θελήματα τοῦ πατρός μου.* Epiphanius Haer. XXX, 14 p. 107, 2—8 de illis Ebionaeis, qui Christum hominem fuisse negabant: *πάλιν δὲ ἀρνοῦνται εἶναι αὐτὸν ἄνθρωπον δῆθεν ἀπὸ τοῦ λόγου οὗ εἴρηκεν ὁ σωτὴρ ἐν τῷ ἀναγγελῆναι αὐτὸν ὅτι Ἰδοὺ κτλ.* cf. Clementis Rom. epi. II, 9 p. 71, 11. 12.

Matth. eb. XV, 24. p. 34, 31. 32. *Οὐκ ἀπεστάλην — Ἰσραήλ.* Origenes de princ. IV, 22 (Opp. I, 183): *ἐπὰν φάσκῃ ὁ σωτήρ Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ, οὐκ ἐκλαμβάνομεν ταῦτα ὡς οἱ πτωχοὶ τῇ διανοίᾳ Ἐβιωναῖοι κτλ.*

Matth. eb. XXVI, 17. p. 34, 33—36. (*τῇ δὲ πρώτῃ* —) — *μεθ' ὑμῶν.* Epiphanius Haer. XXX, 22 p. 116, 3 sq. Ebionaeos accusavit corrupti textus Matthaei: *καὶ ἐποίησαν τοὺς μαθητὰς μὲν λέγοντας Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι τὸ πάσχα φαγεῖν; καὶ αὐτὸν δῆθεν λέγοντα Μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα κ ρ έ α ς τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν;* cf. Luc. XXII, 15. Epiphanius voc. *μὴ* additum bene animadvertit, sed non vidit etiam voc. *κρέας* additum esse. carnem igitur etiam in coena paschali Ebionaeorum Christus respuit, quem sacrificia damnasse iam vidimus (V, 23. 24). nam Essaeos secuti hi Ebionaei ipsi carne abstinebant, cf. Epiphan. Haer. XXX, 15. 19 et Clem. Hom. VIII, 15, de Elcesaitis et Sampsaeis Epiphan. Haer. XIX, 3. LIII, 1.

itaque Ebionaeorum quoque evangelia ab illa primitiva forma, quam Nazaraeorum evangelium conservavit, ad hanc subliniorem formam processerunt. Jesus primo Josephi et Mariae filius existimabatur, denique super humanam naturam omnino evehebatur. inter utrumque Ebionaeorum evangelium idem fere discrimen intercedit, quod inter evangelia canonica secundum Matthaeum et Joannem. humana Jesu generatio prorsus reprobata est. qua in re praecesserat Tatianus (v. supra p. 31). ceterum inter utrumque Ebionaeorum evangelium medium quemdam locum occupavit evangelium secundum Petrum.

B. EVANGELIUM SECUNDUM PETRUM.

Nazaraeos etiam *τῷ καλουμένῳ κατὰ Πέτρου εὐαγγελίῳ* usos esse Theodoretus haer. fab. II, 2 testatus est. re vera antiquius erat hoc evangelium illo Ebionaeorum, quod modo perlustravimus, et inter Nazaraeorum et Ebionaeorum evangelia medium intercedit. Serapion, quem octavum Antiochiae episcopum fuisse per annos 191—213 Eusebius in Chronicis tradidit (cf. HE. V, 22. VI, 11, 4), huius evangelii usum publicum Rhosensi Ciliciae ecclesiae primo permisit, tum libro accuratius cognito, interdixit. Eusebius HE. VI, 12, 2—6: *ἕτερος δὲ συντεταγμένος αὐτῷ* (a Serapione) *λόγος περὶ τοῦ λεγομένου κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου, ὃν πεποίηται ἀπελέγχων τὰ ψευδῶς ἐν αὐτῷ εἰρημένα, διά τινας ἐν τῇ κατὰ Ῥωσσὸν παροικίᾳ προφάσει τῆς εἰρημένης γραφῆς εἰς ἑτεροδόξους διδασκαλίας ἀποκείλαντας. ἀφ' ἧς εὔλογον βραχείας παραθέσθαι λέξεις, δι' ὧν ἣν εἶχε περὶ τοῦ βιβλίου γνώμην προτίθησιν οὕτω γράφων· Ἡμεῖς γάρ, ἀδελφοί, καὶ Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἀποδεχόμεθα ὡς Χριστόν, τὰ δὲ ὀνόματι αὐτῶν ψευδεπίγραφα ὡς ἔμπειροι παραιτούμεθα, γινώσκοντες ὅτι τὰ τοιαῦτα οὐ παρελάβομεν. ἐγὼ γὰρ γενόμενος παρ' ὑμῖν ὑπενόουν τοὺς πάντας ὀρθῇ πίστει προσφέρεσθαι, καὶ μὴ διελθὼν τὸ ὑπ' αὐτῶν προφερόμενον ὀνόματι Π έ τ ρ ο υ εὐαγγ έ λ ι ο ν εἶπον ὅτι εἰ τοῦτό ἐστι μόνον τὸ δοκοῦν ὑμῖν παρέχειν μικροψυχίαν, ἀ ν α γ ι ν ω σ κ έ σ θ ω. νῦν δὲ μαθών, ὅτι αἱρέσει τινὶ ὁ νοῦς αὐτῶν ἐνεφώλευεν ἐκ τῶν λεχθέντων μοι, σπουδάσω πάλιν γενέσθαι πρὸς ὑμᾶς, ὥστε ἀδελφοί, προσδοκᾶτέ με ἐν τάχει. ἡμεῖς δέ, ἀδελ-*

φοί, καταλαβόμενοι, ὁποίας ἦν αἱρέσεως ὁ Μαρκιανός, καὶ ἑαυτῷ ἠναντιοῦτο μὴ νοῶν ἃ ἐλάλει, μαθήσεσθε ἐξ ὧν ὑμῖν ἐγράφη. ἐδυνήθημεν γὰρ παρ' ἄλλων τῶν ἀσκησάντων αὐτὸ τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον, τουτέστι παρὰ τῶν διαδόχων τῶν καταρξαμένων αὐτοῦ, οὓς Δοκητὰς καλοῦμεν — τὰ γὰρ φρονήματα τὰ πλείονα ἐκείνων ἐστὶ τῆς διδασκαλίας —, χρησάμενοι παρ' αὐτῶν διελθεῖν καὶ εὑρεῖν τὰ μὲν πλείονα τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοῦ σωτῆρος, τινὰ δὲ προσδιεσταλμένα, ἃ καὶ ὑπετάξαμεν ὑμῖν.

Docetismo igitur favebat evangelium secundum Petrum, paucis certe ad rectam doctrinam additis, neque huius periculi causam plane ignoramus. nam Origenes in Matth. X, 17 (Opp. III, 462): *τοὺς δὲ ἀδελφοὺς Ἰησοῦ φασί τινες εἶναι, ἐκ παραδόσεως ὁρμώμενοι τοῦ ἐπιγεγραμμένου κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου ἢ τῆς βίβλου Ἰακώβου, υἱοὺς Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικὸς συνῳκηκυίας αὐτῷ πρὸ τῆς Μαρίας.*

itaque fratres Domini, quos Matthaeus hebr. III, 1—13. XXVIII, 1—10 (p. 15, 11. 17, 37 sq.) proprio sensu retinuit, iam a Jesu ita separati sunt, ut ne matrem quidem habuerint communem. Petrinum evangelium Jesum iam non Mariae filium *πρωτότοκον* (Matth. I, 25 secundum textum receptum, Luc. II, 7), sed unicum statuisse videtur. Jesus tantum abest, ut *ὁ τοῦ τέκτονος υἱός* dicatur (Matth. XIII, 55), ut e Marc. VI, 3 (*ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας καὶ ἀδελφὸς Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆτος καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος*) solius Mariae filius, negatis fratribus propriis, relictus sit. quam sententiam iam seculo secundo pervulgatam cognovimus. nam Davidica Jesu gens etiam in Protevangelio Jacobi, quod ex illo libro Jacobi ab Origene memorato natum est, c. 9 p. 18 ed. Tischdf., apud Justinum Martyrem, Irenaeum, Tertullianum, alios[1]) per Mariam ipsam deducitur. idem

[1]) cf. librum meum: Kritische Untersuchungen über die Evv. Justin's etc. p. 140. 156.

Protevangelium c. 19. 20 p. 35 sq. et Clemens Alexandrinus[1]) Mariam, cuius filii fuisse fratres Domini iam negabantur, etiam post partum virginem mansisse docuerunt. Petrinum evangelium horum omnium radicem continuit et illud evangelium non canonicum fuisse videtur, quo Justinus Martyr et Pseudo-Clemens in Homiliis usi sunt.[2]) Docetis quoque hoc evangelium placuisse non mirum est. nam etiam eos, „qui Jesum separant a Christo, et impassibilem perseverasse Christum, passum vero Jesum dicunt, id quod secundum Marcum est evangelium“ praetulisse Irenaeus adv. haer. III, 11, 7 tradidit. huic autem canonico evangelio cognatum certe erat evangelium secundum Petrum.

evangelium secundum Petrum iam a Serapione interdictum Eusebius HE. III, 25, 6. 7 iniquius quam par est damnavit, tamquam haereticum neque ab ullo veteri scriptore ecclesiastico memoratum.[3]) idem etiam HE. III, 3, 2 inter scripta Petro supposita recensuit: *τό γε μὴν τῶν ἐπικεκλημένων αὐτοῦ πράξεων καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὠνομασμένον εὐαγγέλιον, τό τε λεγόμενον αὐτοῦ κήρυγμα καὶ τὴν καλουμένην ἀποκάλυψιν οὐδ' ὅλως ἐν καθολικαῖς ἴσμεν παραδεδομένα, ὅτι μήτε ἀρχαίων μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυρίαις.* ita fere Hieronymus de vir. illustr. c. 1 (Opp.

[1]) Strom. VII, 16, 93 p. 889 sq.: *ὡς ἔοικεν τοῖς πολλοῖς καὶ μέχρι νῦν, δοκεῖ ἡ Μαρία λεχὼ εἶναι διὰ τὴν τοῦ παιδίου γέννησιν, οὐκ οὖσα λεχώ· καὶ γὰρ μετὰ τὸ τεκεῖν αὐτὴν μαιωθεῖσαν φασί τινες παρθένον εὑρεθῆναι.*

[2]) hanc Credneri et meam sententiam Volkmarus secutus est, qui in novissimo suo libro (Der Ursprung unserer Evangelien etc. p. 162 (cf. p. 100 sq. 135 sq.) circa a. 120—140 hoc evangelium secundum Hebraeos vel secundum Petrum appellatum compositum esse censuit. mihi quidem Petrinum evangelium, quod Volkmarus cum Ebionaeorum evangelio secundum Hebraeos (v. supra II) confudit, etiam antiquius videtur. ex evangelio secundum Petrum Pseudo-Clementem Hom. III, 52 hausisse Jesu effatum: *ἐγώ εἰμι ἡ πύλη τῆς ζωῆς· ὁ δι' ἐμοῦ εἰσερχόμενος εἰσέρχεται εἰς τὴν ζωήν*, etiam Origenis Philosophum. V, 8 p. 11 confirmatur, ubi Naassenorum dictum memoratur: *διὰ τοῦτο, φησί, λέγει ὁ Ἰησοῦς Ἐγώ εἰμι ἡ πύλη ἡ ἀληθινή.*

[3]) vide huius operis Prolegomena p. IX not. 2.

II, 827) Petri scripta apocrypha recensuit: „libri autem, e quibus unus Actorum eius inscribitur, alius Evangelii, tertius Praedicationis, quartus Apocalypseos, quintus Judicii, inter apocryphas scripturas repudiantur.“ Gelasii decretum de libris recipiendis et non recipiendis[1]) inter haereticos et Catholicis interdictos libros retulit etiam: „evangelium nomine Petri apostoli apocryphum.“

[1]) c. VI editionis Crednerianae (Zur Geschichte des Kanons p. 214).

C. EVANGELIUM SECUNDUM AEGYPTIOS.

Evangelii secundum Aegyptios usum iam in altera Clementis Romani epistula animadvertimus. eodem evangelio etiam Naassenos usos esse Origenis Philosophumena V, 7 p. 98 docent: *τὰς δὲ ἐξαλλαγὰς ταύτας τὰς ποικίλας ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ κατ' Αἰγυπτίους εὐαγγελίῳ κειμένας ἔχουσιν.* Clemens Alexandrinus contra Encratitas disputans Jesu responsum ad Salomen proferentes Strom. III, 9, 63 p. 539 inquit: *φέρεται δέ, οἶμαι, ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους εὐαγγελίῳ.* eorum principi Julio Cassiano idem respondit Strom. III, 13, 93 p. 553: *πρῶτον μὲν οὖν ἐν τοῖς παραδεδομένοις ἡμῖν τέτταρσιν εὐαγγελίοις οὐκ ἔχομεν τὸ ῥητόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους.* Excerpta ex scriptis Theodoti, quae Clementis operibus adduntur, §. 67 p. 985 eiusdem evangelii notitiam ostendunt. Origenes Hom. 1 in Luc. (Opp. III, 933) ad Luc. I, 1 notavit: „ecclesia quatuor habet evangelia, haereses plurimas, e quibus quoddam scribitur secundum Aegyptios, aliud iuxta duodecim apostolos" etc. Hieronymus in comm. super Matth. praefat. (Opp. VII, 1 p. 1 sq.) et ipse apud Luc. I, 1 talia evangelia vituperata esse putavit, „quae a diversis auctoribus edita diversarum haereseon fuere principia, ut est illud iuxta Aegyptios et Thomam et Matthiam et Bartholomaeum, duodecim quoque apostolorum et Basilidis atque Apellis ac reliquorum, quos enumerare longissimum est." Theophylactus comm. in Luc. ev. prooem.: *πολλοὶ γὰρ συνέγραψαν εὐαγγέλια δῆθεν, οἷόν ἐστι τὸ κατ' Αἰγυπτίους καὶ τὸ ἐπιγραφόμενον τῶν δώδεκα.* non omnes autem evangelium

secundum Aegyptios ita damnasse Sabelliani docent hoc evangelio usi. Epiphanius Haer. LXII, 2: *τὴν δὲ πᾶσαν αὐτῶν πλάνην καὶ τὴν τῆς πλάνης αὐτῶν δύναμιν ἔχουσιν ἐξ ἀποκρύφων τινῶν, μάλιστα ἀπὸ τοῦ καλουμένου Αἰγυπτίου εὐαγγελίου, ᾧ τινὲς τὸ ὄνομα ἐπέθεντο τοῦτο.*

perpauca huius evangelii fragmenta tradita augere licet ex altera Clementis Romani epistula, cuius scriptor uno certe loco Aegyptiorum evangelio usus etiam cetera inde hausisse videtur, ex Origenis Philosophumenis et ex Excerptis ex scriptis Theodoti Clementis Alexandrini operibus adiectis. itaque Matthiae Schneckenburgeri libellum[1]) nunc etiam magis, quam antea,[2]) supplere studeo, quamvis non omnia, quae Clementis altera epistula praebuit, necessario ad Aegyptiorum evangelium revocanda sint. Matthaeo autem canonico etiam in his fragmentis componendis duce usus sum.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ

ΚΑΤ' ΑΙΓΥΠΤΙΟΥΣ.

(Matth. VI, 24: *Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἐὰν ἡμεῖς θέλωμεν καὶ θεῷ δ[ουλ]εύειν καὶ μαμωνᾷ ἀσύμφο[ρ]ον ἡμῖν ἐστιν*).

(VII, 21: *Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, κύριε, σωθήσεται, ἀλλὰ ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην*).

(VII, 22. 23: *Ἐὰν ἦτε μετ' ἐμοῦ συνηγμένοι ἐν τῷ κόλπῳ μο[υ] καὶ μὴ ποιῆτε τὰς ἐντολάς μο[υ], ἀποβαλῶ ὑμᾶς καὶ ἐρῶ ὑμῖν Ὑπάγετε ἀπ' ἐμοῦ, οὐκ οἶδα ὑμᾶς, πόθεν ἐστέ, ἐργάται ἀνομίας*).

[1]) Ueber das Evangelium der Aegyptier, ein historisch-kritischer Versuch. Bern 1834.

[2]) in libro meo: Die apostol. Väter p. 121 sq.

(IX, 13: *Οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλούς*).

(X, 16: *Ἔσεσθε ὡς ἀρνία ἐν μέσῳ λύκων. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος αὐτῷ λέγει Ἐὰν οὖν διασπαράξωσιν οἱ λύκοι τὰ ἀρνία; εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ Μὴ φοβείσθωσαν τὰ ἀρνία τοὺς λύκους μετὰ τὸ ἀποθανεῖν αὐτά*).

(X, 28: *Καὶ ὑμεῖς μὴ φοβεῖσθε τοὺς ἀποκτέννοντας ὑμᾶς καὶ μηδὲν ὑμῖν δυναμένους ποιεῖν· ἀλλὰ φοβεῖσθε τὸν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν ὑμᾶς ἔχοντα ἐξουσίαν ψυχῆς καὶ σώματος τοῦ βαλεῖν εἰς γεένναν πυρός*).

(X, 32: *Τὸν ὁμολογήσαντά με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ πατρός μου*).

(XI, 29: *ποιοῦντες γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ εὑρήσομεν ἀνάπαυσιν*).

(XII, 50: *Ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου*).

(XIII, 11: *Μυστήριον ἐμὸν ἐμοὶ καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ οἴκου μου*).

(XV, 8: *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσίν με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ*).

(XVI, 26: *Τί γάρ ὄφελος, ἐάν τις τὸν ὅλον κόσμον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν ζημιωθῇ;*).

(XVIII, 11: *οὕτως ὁ Χριστὸς ἠθέλησεν σῶσαι τὰ ἀπολλύμενα*).

(XIX, 3—12): (*ἡ Σαλώμη ἔφη*) *Μέχρι πότε θάνατος ἰσχύσει; Μέχρις ἄν, εἶπεν, ὑμεῖς αἱ γυναῖκες τίκτετε. ἦλθον καταλῦσαι τὰ ἔργα τῆς θηλείας.* (*ἡ δὲ ἔφη*) *Καλῶς οὖν ἐποίησα μὴ τεκοῦσα.* (*ἠμείβετο ὁ κύριος*) *Πᾶσαν φάγε βοτάνην, τὴν δὲ πικρίαν ἔχουσαν μὴ φάγῃς.* (*ἡ δὲ Σαλώμη ἐπυνθάνετο*) *Πότε γνωσθήσεται* (*τὰ περὶ ὧν ἠρόμην*), *καὶ πότε ἥξει* (*σου*) *ἡ βασιλεία; ἔφη ὁ κύριος Ὅταν τὸ τῆς αἰσχύνης ἔνδυμα πατήσητε, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἔξω ὡς τὸ ἔσω καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρρεν οὔτε θῆλυ.*

(loco incerto): *μυστηριωδῶς ἐκ προσώπου τοῦ σω-*

τῆρος ἀναφέρεται, ὡς αὐτοῦ δηλοῦντος τοῖς μαθηταῖς· τὸν αὐτὸν εἶναι πατέρα, τὸν αὐτὸν εἶναι υἱόν, τὸν αὐτὸν εἶναι ἅγιον πνεῦμα.

(loco incerto): *εἶναι τὴν ψυχὴν δυσεύρετον πάνυ καὶ δυσκατανόητον· οὐ γὰρ μένει ἐπὶ σχήματος οὐδὲ μορφῆς τῆς αὐτῆς πάντοτε οὐδὲ πάθους ἑνός.*

(XXII, 37: *καὶ μὴ μόνον χείλεσιν αὐτὸν τιμᾶν, ἀλλ' ἐξ ὅλης τῆς διανοίας.*)

(XXVI, 21. 23: *Εἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστιν.*)

ADNOTATIONES.

(VI, 24. p. 44, 3—5: *Οὐδεὶς—ἡμῖν ἐστιν*). Clementis epi. II, 6 p. 68, 4—6: *λέγει δὲ ὁ κύριος Οὐδεὶς οἰκέτης κτλ.*

(VII, 21. p. 44, 6. 7: *Οὐ πᾶς—δικαιοσύνην*). Clementis epi. II, 4 p. 66, 19—21: *λέγει γὰρ Οὐ πᾶς κτλ.*

(VII, 22. 23. p. 44, 8—11: *ἐὰν ἦτε—ἐργάται ἀνομίας*. Clementis epi. II, 4 p. 67, 2—6: *εἶπεν ὁ κύριος Ἐὰν ἦτε κτλ.* ita fere etiam Justinus martyr Dial. c. Tr. Jud. c. 47 p. 267: *διὸ καὶ ὁ ἡμέτερος κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν Ἐν οἷς ἂν ὑμᾶς καταλάβω, ἐν τούτοις καὶ κρινῶ.* Clemens Alex. Quis div. salv. §. 40 p. 957: *ἐφ' οἷς γὰρ ἂν εὕρω ὑμᾶς, ἐπὶ τούτοις καὶ κρινῶ.* Hippolytus *περὶ τῆς τοῦ παντὸς οὐσίας* p. 73, 4. 5 ed. Lagard.: *Ἐφ' οἷς ἂν εὕρω ὑμᾶς, ἐπὶ τούτοις κρινῶ παρ' ἕκαστον βοᾷ τὸ τέλος.* Nilus ad Eucarpium monachum apud Anastasiam Sinaitam Quaest. 3 ed. Gretser. p. 34: *οἷον γὰρ εὕρω σε, τοιοῦτόν σε κρινῶ, φησὶν ὁ κύριος.* pervulgati huius dicti fons in oblivionem venit. itaque a Joanne Climaco (sec. VI) in Paradisi gradu VII p. 159 *ἡ τοῦ Ἰεζεκιὴλ φωνή* laudatur: *ἐν ᾧ εὕρω σε, ἐν αὐτῷ καὶ κρινῶ σε, εἶπεν ὁ θεός.* nam apud Ezech. XVIII. XXXIII. VII, 8 similia leguntur. ita etiam vita b. Antonii in vitis Patrum p. 41. plura contulerunt Fabricius (cod. apocr. NT. I, p. 333 sq. et C. Semischius (die apostol. Denkwürdigkeiten des Märtyrers Justinus, Hamburgi et Gothae 1846 p. 394).

(IX, 13. p. 45, 1. 2: *Οὐκ ἦλθον—ἁμαρτωλούς*). Clementis epi. II, 2 p. 65, 27. 28: *καὶ ἑτέρα δὲ γραφὴ λέγει ὅτι οὐκ ἦλθον κτλ.* cf. Barnabae epi. V p. 14, 6. 7.

(X, 16. p. 45, 3—7: *Ἔσεσθε ὡς ἀρνία—τὸ ἀποθανεῖν αὐτά*). Clementis epi. II, 5 p. 67, 10—14: *λέγει γὰρ ὁ κύριος Ἔσεσθε κτλ.* haec e canonicis evangeliis derivari non possunt.

(X, 28. p. 45, 8—11: *καὶ ὑμεῖς—εἰς γεένναν πυρός*). Clementis epi. II, 5 p. 67, 14—17 statim post (X, 16). Matth. X, 28: *καὶ μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεννόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.* Luc. XII, 4. 5: *λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου· μὴ φοβήθητε ἀπὸ τῶν ἀποκτεννόντων τὸ σῶμα καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι. ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἔχοντα ἐξουσίαν ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γεένναν. ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.* Clementem qui dicitur non fortuito casu a Matthaeo et Luca discessisse docent alii scriptores comparati: Justinus martyr Apol. I, 19 p. 66: *μὴ φοβεῖσθε τοὺς ἀναιροῦντας ὑμᾶς καὶ μετὰ ταῦτα μὴ δυναμένους τι ποιῆσαι, εἶπε, φοβήθητε δὲ τὸν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα εἰς γεένναν ἐμβαλεῖν.* Clementis Hom. XVII, 5: *μὴ φοβήθητε ἀπὸ τοῦ ἀποκτέννοντος τὸ σῶμα, τῇ δὲ ψυχῇ μὴ δυναμένους τι ποιῆσαι· φοβήθητε δὲ τὸν δυνάμενον καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν εἰς τὴν γεένναν τοῦ πυρὸς βαλεῖν· ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.* etiam Excerpta ex scriptis Theodoti §. 14 p. 972: *φοβήθητε γοῦν, λέγει, τὸν μετὰ θάνατον δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα εἰς γεένναν βαλεῖν.* cf. quae iam disserui in libris meis: Kritische Untersuchungen etc. p. 197 sq. 348, apostol. Väter p. 122.

(X, 32. p. 45, 12. 13: ὁμολογήσαντα—τοῦ πατρός μου). Clementis epi. II, 3 p. 66, 9—11: λέγει δὲ καὶ αὐτός Τὸν ὁμολογήσαντά με κτλ.

(XI, 29. p. 45, 14. 15: ποιοῦντες—ἀνάπαυσιν). Clementis epi. II, 6 p. 68, 15. 16. cf. Matth. hebr. et canon. XI, 29.

(XII, 50. p. 45, 16. 17: Ἀδελφοί μοῦ—πατρός μου). Clementis epi. II, 9 p. 71, 10—12: καὶ γὰρ εἶπεν ὁ κύριος Ἀδελφοί μου κτλ. cf. Matth. ebion. XII, 47—50.

(XIII, 11. p. 45, 18. 19: Μυστήριον—τοῦ οἴκου μου). Clemens Alex. Strom. V, 10, 64 p. 684: οὐ γὰρ φθονῶν, φησί, παρήγγειλεν ὁ κύριος ἔν τινι εὐαγγελίῳ Μυστήριον κτλ., quae huc referenda esse videntur, cf. etiam Marc. IV, 11. Luc. VIII, 10.

(XV, 8. p. 45, 20. 21: ὁ λαὸς—ἀπ᾽ ἐμοῦ). Clementis epi. II, 3 p. 66, 16—18: λέγει δὲ καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ (XXIX, 13) Ὁ λαὸς οὗτος κτλ. (ep. I, 15 p. 17, 8—10). quae verbo tenus fere congruunt Marci ev. VII, 6.

(XVI, 26. p. 45, 22. 23: τί γὰρ ὄφελος—ζημιωθῇ;) Clementis epi. II, 6 p. 68, 6—8. cf. etiam Marc. VIII, 36. Luc. IX, 25.

(XVIII, 11. p. 45, 24. 25: οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς—ἀπολλύμενα). Clementis epi. II, 2 p. 66, 2.

(XIX, 3—12.) p. 45, 26—36: (ἡ Σαλώμη ἐπυνθάνετο) Μέχρι πότε—οὔτε ἄρρεν οὔτε θῆλυ. Clemens Alex. Strom. III, 6, 45 p. 532: ἔπειτα καὶ διαστρεπτέον αὐτοὺς (Encratitas) τὰ ὑπ᾽ αὐτῶν φερόμενα διαλύοντας ὧδέ πως· τῇ Σαλώμῃ ὁ κύριος πυνθανομένῃ Μέχρι πότε θάνατος ἰσχύσει; οὐχ ὡς κακοῦ τοῦ βίου ὄντος καὶ τῆς κτίσεως πονηρᾶς, Μέχρις ἄν, εἶπεν, ὑμεῖς αἱ γυναῖκες τίκτετε, ἀλλ᾽ ὡς τὴν ἀκολουθίαν τὴν φυσικὴν διδάσκων· γενέσει γὰρ πάντως ἕπεται καὶ φθορά. eadem repetuntur Strom. III, 9, 64 p. 540: ὅθεν εἰκότως περὶ συντελείας μηνύσαντος τοῦ λόγου ἡ Σαλώμη φησί Μέχρι τίνος οἱ ἄνθρωποι ἀποθανοῦνται; — — ἀποκρίνεται ὁ κύριος Μέχρις ἂν τίκτωσιν αἱ γυναῖκες. Excerpta ex scr. Theodoti §. 67 p. 985: ὅταν ὁ σωτὴρ πρὸς Σαλώμην λέγῃ, μέχρι τότε εἶναι θάνατον, ἄχρις ἂν αἱ γυναῖκες τίκτωσιν. Orac. Sibyll. II, 163. 164:

Νήπιοι οὐδὲ νοοῦντες ὅθ᾽ ἡνίκα φῦλα γυναικῶν
Μὴ τίκτωσιν ἔφυ τὸ θέρος μερόπων ἀνθρώπων.

A. P. Lagardius in reliquiis iuris eccl. ant. Lips. 1856 p. 75, 5 adscripsit: „ceterum theologi meminerint, etiam Platonis mei Conviv. p. 191 D ὁ ἔρως—ἐπιχωρῶν ποιῆσαι ἓν ἐκ δυοῖν καὶ ἰάσασθαι τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην. videntur haec Carpocratianis et Epiphani opponi, Clem. Al. p. 184, 34 Sylb.“ (Strom. III, 2, 89 p. 513 sq.). — Clemens Alex. Srom. III, 9, 63 p. 539 sq.: οἱ δὲ ἀντιτασσόμενοι τῇ κτίσει τοῦ θεοῦ διὰ τῆς εὐφήμου ἐγκρατείας κἀκεῖνα λέγουσι τὰ πρὸς Σαλώμην εἰρημένα, ὧν πρότερον ἐμνήσθημεν (c. 6 p. 45 p. 532)· φέρεται δέ, οἶμαι, ἐν τῷ κατ᾽ Αἰγυπτίους εὐαγγελίῳ. φασὶ γὰρ ὅτι οὕτως εἶπεν ὁ σωτήρ Ἦλθον καταλῦσαι τὰ ἔργα τῆς θηλείας· θηλείας μὲν τῆς ἐπιθυμίας, ἔργα δὲ γένεσιν καὶ φθοράν. ib. § 66 p. 541: τί δέ; οὐχὶ καὶ τὰ ἑξῆς τῶν πρὸς Σαλώμην εἰρημένων ἐπιφέρουσιν οἱ πάντα μᾶλλον ἢ τῷ κατὰ τὴν ἀλήθειαν εὐαγγελικῷ στοιχήσαντες κανόνι; φαμένης γὰρ αὐτῆς Καλῶς οὖν ἐποίησα μὴ τεκοῦσα, ὡς οὐ δεόντως τῆς γενέσεως παραλαμβανομένης, ἀμείβεται λέγων ὁ κύριος Πᾶσαν φάγε βοτάνην, τὴν δὲ πικρίαν ἔχουσαν μὴ φάγῃς. ib. c. 13, 92 p. 553: διὰ τοῦτό τοι ὁ Κασσιανός φησι Πυνθανομένης τῆς Σαλώμης, πότε γνωσθήσεται τὰ περὶ ὧν ἤρετο, ἔφη ὁ κύριος Ὅταν τὸ τῆς αἰσχύνης ἔνδυμα πατήσητε, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρρεν οὔτε θῆλυ. Clemens Al. §. 93 pergit: πρῶτον μὲν οὖν ἐν τοῖς παραδεδομένοις ἡμῖν τέτταρσιν εὐαγγελίοις οὐκ ἔχομεν τὸ ῥητόν, ἀλλ᾽ ἐν τῷ κατ᾽ Αἰγυπτίους. Clementis Rom. epi. II, 12 p. 73, 12—15: ἐπερωτηθεὶς γὰρ ὁ κύριος ὑπό τινος, πότε ἥξει αὐτοῦ ἡ βασιλεία, εἶπεν Ὅταν ἔσται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἔξω ὡς τὸ ἔσω, καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρσεν οὔτε θῆλυ. Naasseni evangelio secundum Aegyptios utebantur (v. supra p. 43). horum scriptor aliquis apud Orig. Philosophum. V, 7 p. 99: ἐπὶ τὴν αἰωνίαν ἄνω μετελήλυθεν οὐσίαν, ὅπου, φησίν, οὐκ ἔστιν οὔτε θῆλυ οὔτε ἄρσεν, ἀλλὰ καινὴ

κτίσις, καινὸς ἄνθρωπος. l. 29. (*ἡ δὲ ἔφη*) *καλῶς οὖν ἐποίησα μὴ τεκοῦσα.* Salome igitur Jacobi et Joannis mater fuisse negatur.

(loco incerto) p. 45, 37—46, 3: *μυστηριωδῶς—ἅγιον πνεῦμα.* Epiphanius Haer. LXII, 2: *τὴν δὲ πᾶσαν αὐτῶν πλάνην καὶ τὴν τῆς πλάνης αὐτῶν δύναμιν ἔχουσιν* (Sabelliani) *ἐξ ἀποκρύφων τινῶν, μάλιστα ἀπὸ τοῦ καλουμένου Αἰγυπτίου εὐαγγελίου, ᾧ τινες τὸ ὄνομα ἐπέθεντο τοῦτο· ἐν αὐτῷ γὰρ πολλὰ τοιαῦτα ὡς ἐν παραβύστῳ μυστηριωδῶς κτλ.* Patripassianis favebat hoc evangelium.

(loco incerto) p. 46, 4—6: *εἶναι—πάθους ἑνός.* Orig. Philosophum. V, 7 p. 98 *εἶναι δέ φασι* (Naasseni) *τὴν ψυχὴν δυσεύρετον πάνυ καὶ δυσκατανόητον· οὐ γὰρ μένει ἐπὶ σχήματος οὐδὲ μορφῆς τῆς αὐτῆς πάντοτε οὐδὲ πάθους ἑνός, ἵνα τις αὐτὴν ἢ τύπῳ εἴπῃ ἢ οὐσίᾳ καταλήψεται· τὰς δὲ ἐξαλλαγὰς ταύτας τὰς ποικίλας ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ κατ' Αἰγυπτίους εὐαγγελίῳ κειμένας ἔχουσιν.* cf. Clementis Rom. epi. II, 9 p. 70, 21 sq.: *εἷς Χριστὸς ὁ κύριος ὁ σώσας ἡμᾶς, ὢν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, σὰρξ ἐγένετο.*

(XXII, 37. p. 46, 7. 8: *καὶ μὴ μόνον—τῆς διανοίας*). Clementis epi. II, 3 p. 66, 15. 16.

(XXVI, 21. 23. p. 46, 9—11: *Εἰ τὸ μικρὸν—πιστός ἐστιν*). Clementis epi. II, 8 p. 70, 11—14: *λέγει γὰρ ὁ κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ Εἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστιν.* Irenaeus adv. haer. II, 34, 3: „et ideo Dominus ingratis existentibus in eum: „Si in modico fideles non fuistis, quod magnum est quis dabit vobis?“ conferenda quidem sunt quae apud Lucam XVI, 10—12 leguntur: *ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστιν, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν. εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει; καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;* sed cf. etiam Matth. XXV, 21. 23: *ἐπὶ ὀλίγα ἧς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω.* quae Fabricius in codice apocrypho Novi Testamenti I, 329 sq. dicta Christi *ἄγραφα* collegit, ad Matth. VI, 33 referenda esse videntur.

fortasse etiam illud Christi effatum huc referendum est, quo Marcosios usos esse tradidit Irenaeus adv. haer. I, 20, 2: *ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ εἰρηκέναι Πολλάκις ἐπεθύμησα ἀκοῦσαι ἕνα τῶν λόγων τούτων, καὶ οὐκ ἔσχον τὸν ἐροῦντα, ἐμφαίνοντος, φασί, δεῖν* (l. *εἶναι*) *διὰ τοῦ ἑνὸς τὸν ἀληθῶς ἕνα θεόν, ὃν οὐκ ἐγνώκεισαν.*

haec fere, quamvis non omnia certissime, pertinere videntur ad evangelium secundum Aegyptios, quod in Aegypto compositum esse vix dubitabimus. pantheismum quemdam in trinitate (p. 46, 2. 3) et in animae natura (p. 46, 5. 6) cum ascetica mundi contemptione (X, 16 p. 45, 6. 7) et matrimonii damnatione (XIX, 3—13 p. 45, 26—36) coniunctum cognovimus. Volkmaro (l. l. p. 164) hoc evangelium circa 170—180, mihi iam prius, quamvis non ante gnosticam aetatem, conscriptum esse videtur.

D. MATTHIAE TRADITIONES.

Ματθίου παραδόσεις evangelio secundum Aegyptios affines erant. Origenis Philosophumena VII, 20 p. 230: *Βασιλείδης τοίνυν καὶ Ἰσίδωρος ὁ τοῦ Βασιλείδου παῖς γνήσιος καὶ μαθητής φασιν εἰρηκέναι Ματθίαν αὐτοῖς λόγους ἀποκρύφους, οὓς ἤκουσε παρὰ τοῦ σωτῆρος κατ' ἰδίαν διδαχθείς. ἴδωμεν οὖν, πῶς καταφανῶς Βασιλείδης ὁμοῦ καὶ Ἰσίδωρος καὶ πᾶς ὁ τούτων χορὸς οὐχ ἁπλῶς καταψεύδεται μόνου Ματθίου, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ σωτῆρος αὐτοῦ. — — τοῦτο πρῶτον σφετέρισμα καὶ κλέμμα τοῦ Περιπάτου λαβόντες ἀπατῶσι τὴν ἄνοιαν τῶν συναγελαζομένων ἅμα αὐτοῖς· πολλαῖς γὰρ γενεαῖς Ἀριστοτέλης Βασιλείδου γεγενημένος πρῶτος τὸν περὶ τῶν ὁμωνύμων ἐν ταῖς κατηγορίαις καταβέβληται λόγον, ὃν ὡς ἴδιον οὗτοι καὶ κοινόν τινα καὶ τῶν Ματθίου λόγων κρυφίων τινὰ ἕνα διασαφοῦσιν.* Clemens Alex. Strom. VII, 17, 108 p. 800: *τῶν δ' αἱρέσεων αἱ μὲν ἀπὸ ὀνόματος προσαγορεύονται, ὡς ἡ ἀπὸ Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος καὶ Βασιλείδου, κἂν τὴν Ματθίου αὐχῶσι προσάγεσθαι δόξαν· μία γὰρ ἡ πάντων γέγονε τῶν ἀποστόλων ὥσπερ διδασκαλία, οὕτως δὲ καὶ ἡ παράδοσις.*

1. e scriptis Matthiae traditionibus Clemens Alex. Strom. II, 9, 45 p. 452 retulit: *καὶ Ματθίας ἐν ταῖς παραδόσεσι παραινῶν Θαύμασον τὰ παρόντα, βαθμὸν τοῦτον πρῶτον τῆς ἐπέκεινα γνώσεως ὑποτιθέμενος.* cf. Matth. hebr. XI, 28 p. 16, 8. 9.

2. Clemens Alex. Strom. III, 4, 26 p. 523: *λέγουσι γοῦν* (Gnostici) *καὶ τὸν Ματθίαν οὕτως διδάξαι· σαρκὶ*

μὲν μάχεσθαι καὶ παραχρῆσθαι, μηθὲν αὐτῇ πρὸς ἡδονὴν ἀκόλαστον ἐνδιδόντα, ψυχὴν δὲ αὔξειν διὰ πίστεως καὶ γνώσεως.

3. fortasse ad eundem Pseudo-Matthiae librum revocandum est, quod Clemens Alex. Strom. IV, 6, 35 p. 579 narravit: *Ζακχαῖον τοίνυν, οἱ δὲ Ματθίαν φασὶν ἀρχιτελώνην ἀκηκοότα τοῦ κυρίου καταξιώσαντος πρὸς αὐτὸν γενέσθαι Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου δίδωμι ἐλεημοσύνην φάναι, κύριε, καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, τετραπλοῦν ἀποδίδωμι· ἐφ' οὗ καὶ ὁ σωτὴρ εἶπεν Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν σήμερον τὸ ἀπολωλὸς εὗρεν.* cf. Luc. XIX, 1—10.

4. Clemens Alex. Strom. VII, 13, 82 p. 882: *λέγουσι δὲ ἐν ταῖς παραδόσεσι Ματθίου τὸν ἀπόστολον παρ' ἕκαστα εἰρηκέναι ὅτι ἐὰν ἐκλεκτοῦ γείτων ἁμαρτήσῃ, ἥμαρτεν ὁ ἐκλεκτός· εἰ γὰρ οὕτως ἑαυτὸν ἦγεν, ὡς ὁ λόγος παραγορεύει, κατηδέσθη ἂν αὐτοῦ τὸν βίον καὶ ὁ γείτων εἰς τὸ μὴ ἁμαρτεῖν.*

Matthiae traditiones iam Origenes Hom. 1 in Luc. (Opp. III, 933) evangelium appellavit: „scio quoddam evangelium, quod appellatur secundum Thomam et iuxta Matthiam.“ Eusebius HE. III, 25. 6. 7 inter haeretica scripta etiam Matthiae supposita retulit (cf. huius operis prolegomena p. IX not. 2). ita fere Innocentius I. epi. 6 (al. 3) ad Exsuperium.[1]) eundem librum Decretum Gelasii de libris recipiendis et non recipiendis c. VI[2]) inter libros Catholicis interdictos ita recensuit: „evangelium nomine Matthiae apocryphum“ (secundum Hormisdam: „evangelia nomine Matthiae apocrypha“). etiam Anastasius Sinaita vel index eius Quaestionibus et responsionibus additus inter libros non canonicos ultimo loco posuit *εὐαγγέλιον κατὰ Ματθίαν.*[3])

[1]) in Credneri libro: Geschichte des NTlichen Kanon p. 279.
[2]) in Credneri libris: Zur Geschichte des Kanon p. 215, Geschichte des NTlichen Kanon p. 290.
[3]) cf. Credneri librum: Geschichte des NTlichen Kanon p. 241.

E. PETRI ET PAULI PRAEDICATIO.

Petri (et Pauli) praedicationem, quam Clemens Alexandrinus aliique scriptores ecclesiastici laudaverunt, iam revocavi ad illam Petri praedicationem, quae Clementis Romani Recognitionum et Homiliarum antiquissima radix censenda est.[1] nam illud *Πέτρου κήρυγμα* Judaismum christianum, hoc *Πέτρου (καὶ Παύλου) κήρυγμα* Pauli doctrinam defendit. Petri Paulique consensus ibi respuitur,[2] hic docetur. illa autem „Petri praedicatio", cuius titulum Pauli defensor repetiit, iam aucta erat „Petri itinerario", *Πέτρου περιόδοις*, ubi Petrus tamquam verus gentium apostolus Paulum tamquam falsum gentium apostolum repraesentatum Simonis magi persona persequitur. nam „Petri (Paulique) praedicatio" Petro et Paulo concordia coniunctis Simonem magum communem adversarium opposuisse videtur.

non omnes quidem viri docti mihi iam concesserunt, Clementis Romani Recognitiones antiquiores esse cognata Homiliarum recensione et ad antiquissimam illius *Πέτρου κηρύγματος* radicem, unde iam *Πέτρου περίοδοι* proger-

[1]) cf. librum meum: Die clementinischen Recognitionen und Homilien, Jenae 1848 p. 325 sq.

[2]) Petri epi. ad Jacob. c. 2: *τινὲς γὰρ τῶν ἀπὸ ἐθνῶν τὸ δι' ἐμοῦ νόμιμον ἀπεδοκίμασαν κήρυγμα, τοῦ ἐχθροῦ ἀνθρώπου ἄνομόν τινα καὶ φλυαρώδη προσηκάμενοι διδασκαλίαν. καὶ ταῦτα ἔτι μου περιόντος ἐπεχείρησάν τινες ποικίλαις τισὶν ἑρμηνείαις τοὺς ἐμοὺς λόγους μετασχηματίζειν εἰς τὴν τοῦ νόμου κατάλυσιν, ὡς καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ οὕτω μὲν φρονοῦντος, μὴ ἐκ παρρησίας δὲ κηρύσσοντος· ὅπερ ἀπείη.*

minaverant, reducendas. Baurius ipse priorem suam de Homiliarum maiori principalitate propositam sententiam, quam Zellerus etiam nunc retinet, mutare noluit. Paulus de Lagarde in Homiliarum editione (Clementia Lips. 1865. praefat. p. 11) eam rationem, quae inter Recognitiones et Homilias intercedit, adhuc incertam esse censuit. sed multorum virorum doctorum assensu gaudeo,[1]) et ita rem se habere iam libelli Recognitionibus et Homiliis praemissi docent.

Clementis epistula ad Jacobum, quae etiam Recognitionibus praemissa erat,[2]) duos libros antiquiores memoravit: Itinerarium (*περιόδους*) et Praedicationem (*κήρυγμα*) Petri.[3]) illarum (*Πέτρου*) *περιόδων* titulus etiam ad Re-

[1]) cf. C. R. Koestlini censuram (Allg. Literaturzeitung 1849, Nr. 73—77). A. Ritschelii librum: Entstehung der altkathol. Kirche ed. I. Bonn. 1850 p. 153 sq., H. Thierschii librum: Die Kirche im apostol. Zeitalter, Francof. a. M. et Erlangae 1852 p. 341 sq., G. Volkmari libros: Evang. Marcions p. 186, Religion Jesu p. 337- 499. 547, der Ursprung unserer Evangelien p. 62 sq. 104. 134 sq. 163. 164, R. A. Lipsii libros: de Clementis Romani epistola ad Corinthios priore p. 164 sq., Zur Quellenkritik des Epiphanios p. 144 sq., Lechleri librum: das apostolische und nachapostolische Zeitalter ed. II. p. 455, A. Stapii Etudes historiques et critiques sur les origines du christianisme, Paris 1864.

[2]) de hac epistula Rufinus Aquileiensis in praefatione ad Gaudentium Recognitionibus latine versis praemissa: „epistolam sane, in qua idem Clemens ad Jacobum fratrem Domini scribens de obitu nuntiat Petri, et quod se reliquerit successorem cathedrae et doctrinae suae, in qua etiam de omni ordine ecclesiastico continetur, ideo nunc huic operi non praemisi, quia et tempore posterior erat et olim a me interpretata et edita“ (cf. Cotelerii Patres apostt. I, 611 sq.). etiam Photius (Bibl. cod. 112. 113 hanc epistulam ante Recognitiones in nonnullis codicibus invenit.

[3]) c. 20: „unde et ego, mi domine Jacobe, cum haec ab eo praecepta susceperim, necesse habui implere quod iusserat, indicans tibi et de his ipsis simul et de illis breviter comprehendens, quae per singulas quasque urbes digrediens aut in praedicationis sermone protulerit aut in gestorum virtute perfecerit, quamvis tibi de his plurima iam et plenius ante descripta ipso iubente transmiserim, sub eo titulo, quem ipse praecepit adfigi, id est *Clementis Itinerarium*, non *Praedicationis Petri*.“ nam *κηρυγμάτων βίβλους* ipse Petrus Jacobo iam misisse fertur (in epi. Petri ad Jacobum huiusque Contestatione). Clemens autem etiam Tripolitanos Petri sermones scripsisse et Jacobo misisse dicitur Recogn. V, 36 („quorum singula quaeque libellis comprehensa tibi ante iam misi.“). illa in Clementinae epistulae recensione, quae ante Clementis Homilias legitur, iam obliterata sunt: *ὅθεν ἐγώ, κύριέ μου Ἰάκωβε, αὐτοῦ ταῦτα εἰπόντος ὑποσχόμενος οὐκ ὤκνησα, ὡς ἐκελεύσθην, τὸ πολὺ τῶν κατὰ πόλιν λόγων τῶν ἤδη σοι προγραφέντων καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ διαπεμφθέντων ἐν βίβλοις ἐπὶ κεφαλαίων ποιῆσαι ὥσπερ σημείου χάριν, καὶ οὕτως διαπέμψαι σοι ἐπιγράψαντα Κλήμεντος τῶν Πέτρου ἐπιδημίων κηρυγμάτων ἐπιτομή.*

cognitiones[1]) et Homilias,[2]) vel ad *Κλήμεντος ἀναγνωρισμόν*,[3]) transiit. *κηρύγματος* autem vel *κηρυγμάτων* Petri vestigia in ipsis Recognitionibus et Homiliis conspicua sunt.[4]) haec „Petri praedicatio" arcanus erat

[1]) Origenes in Genes. Tom. III, 14 (Opp. II, 20 sq., cf. Philocaliam c. 12) Recogn. IX, 10—13 laudavit: *ἐν ταῖς Περιόδοις—λόγῳ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ*. Hieronymus adv. Jovinian. I, 26 (Opp. II, 278): „quamquam legatur in *περιόδοις* et uxor eius (Petri) et filia," cf. Recogn. VII, 25. 36. Hom. XIII, 1. 11, ubi Petri uxor memoratur (filia deleta videtur in textu Recogn. II, 1, cf. V, 36. X, 26 et quae hac de re notavi in libro meo: Die clementin. Recogn. und Homilien p. 176). Athanasii synopsis scr. s. (cf. Credneri librum: Zur Geschichte des Kanons p. 122: *περίοδοι Πέτρου*), Decretum Gelasii c. VI (ib. p. 214: Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis apocryphum), Nicephori stichometria (ib. p. 122. 145: *περίοδος Πέτρου*). etiam plura contulerunt Cotelerius (Patr. apostt. I, 482 sq.) et Uhlhornius (die Homilien uno Recognitionen des Clemens Romanus, Gotting. 1854 p. 45 sq.).

[2]) Epiphanius Haer. XXX, 15: *ταῖς Περιόδοις καλουμέναις Πέτρου ταῖς διὰ Κλήμεντος γραφείσαις*, qui titulus referendus est ad Homilias bene notas Epiphanio (Haer. XXVI, 16 cf. Clem. Hom. IV, 16). nam virginitas damnata (cf. Clem. epi. ad. Jac. c. 7) ad Homilias (III, 68 cf. V, 25) potius quam ad Recogn. (III, 66) pertinet, et prophetae cum Davide reprobati solis Homiliis (II, 17. III, 21. 23. 28. 51. 53. XVIII, 7. 13) conveniunt.

[3]) utriusque recensionis communem titulum: *ἀναγνωρισμός, ἀναγνώσεις* (cf. Recogn. VII, 23. IX, 36. 37. Hom. XII, 33. XIII, 11) Rufinus testatur de adulteratione librorum Origenis (post Origenis operum editionem Ruae. T. IV. p. 50 et apud Hieronymum adv. Ruffinum II, 17; Opp. II, 507) et in praefatione ad Gaudentium ante Recognitiones latine versas. eundem titulum Photius (Bibl. cod. 112. 113) in nonnullis Recognitionum codicibus invenit: *Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίου ἀναγνωρισμός*. Photius ipse maluit *Πέτρου πράξεις* appellare. Homiliarum titulum proprium Clementis epistula praemissa c. 20 ita dedit: *Κλήμεντος τῶν Πέτρου ἐπιδημίων κηρυγμάτων ἐπιτομή*. eadem Athanasii synopsis scr. s. (l. l. p. 145) recensuit hoc titulo: *Κλημέντια*, cf. Chron. pasch. p. 50 (28 D) sq.

[4]) Clem. Recogn. I, 17: „unde iubento eo ea quae ad me locutus est in ordinem redigens librum de vero propheta conscripsi eumque de Caesarea ad te ipso iubente transmisi. III, 74. 78: „simul et imperat (Petrus) mihi (Clementi), quia intellexit me studiosius quae audirem memoriae commendare, libris singula quaeque quae memoratu digna videbantur comprehendere et mittere ad te, mi domine Jacobe, sicut et feci parens eius praeceptis. *primus* ergo liber ex his, quos prius misi ad te, continet de vero propheta et de proprietate intelligentiae legis secundum id quod Moysi traditio docet. *secundus* de principio continet, utrum unum sit principium an multa, et quod non ignoret Hebraeorum lex, quid sit immensitas; *tertius* de Deo et his quae ab eo instituta sunt; *quartus*, quod cum multi dicantur dii, unus sit verus Deus secundum testimonia scripturarum; *quintus*, quod duo sint coeli, quorum unum sit istud visibile firmamentum, quod et transibit, aliud vero aeternum et invisibile; *sextus* de bono et malo, et quod bono cuncta subiiciantur a patre, malum autem quare et quomodo et unde sit, et quod cooperetur quidem bono, sed non proposito bono, et quae sint signa boni, quae vero mali, et quae sit differentia dualitatis et coniugationis; *septimus* vero quae sint quae prosecuti sunt duodecim apostoli apud populum in templo; *octavus* de verbis Domini, quae sibi videntur esse contraria, sed non sunt, et quae sit horum absolutio; *nonus*, quia lex, quae a Deo posita est, iusta sit et perfecta, et quae sola possit facere

liber omnibusque, qui e gentibus crediderunt, prorsus interdictus.[1]) Paulus „inimicus homo“ (cf. Gal. IV, 16) appellatus est.[2]) iudaicae nationi, cui soli haec *κηρύγματα* communicare licet,[3]) oppositi sunt *οἱ ἀπὸ ἐθνῶν*, *ἀλλόφυλοι* (Petri epi. c. 1. 2. 3), quamvis fideles. Petri genuinae doctrinae, quae legi Mosaicae consona est, opponitur inimici hominis, i. e. Pauli, doctrina legi contraria. procul dubio erraverunt, qui hoc merum ludibrium Pseudo-Clementis existimaverunt.[4]) eorum gentilium, quibus illi libri prorsus interdicuntur, *ἀπαρχή* Clemens dicitur.[5]) vere exstiterunt arcana illa *Πέτρου κηρύγματα*.

huius „Petri praedicationis“ liber VII. „quae prosecuti sunt apostoli apud populum in templo“ ea fere tradidit, quae Clementis Recogn. I, 43. 44. 53—71 de apostolorum et Judaeorum disputationibus septimo post

pacem; *decimus* de nativitate hominum carnali et de generatione quae est per baptismum, et quae sit in homine carnalis seminis successio, et quae animae eius ratio, et quomodo in ipsa est libertas arbitrii, quae quoniam non est ingenita, sed facta est, immobilis a bono esse non poterat. de his ergo singulis, quae apud Caesaream disserta sunt a Petro, iubente ut dixi ipso, decem conscripta ad te transmisi volumina.“ hunc singulorum librorum indicem iam praetermiserunt Homiliae, sed primum librum et ipsae notaverunt I, 20: *πλὴν γράψας τὸν περὶ προφήτου λόγον, αὐτοῦ κελεύσαντος, ἀπὸ τῆς Καισαρείας τῆς Στράτωνος διαπεμφθῆναί σοι ἐποίησεν τὸν τόμον, παρὰ σοῦ ἐντολὴν ἔχειν εἰπών, τὰς καθ᾽ ἕκαστον ἐνιαυτὸν ὁμιλίας τε καὶ πράξεις γράφοντα διαπέμπειν σοι,* ubi vocc. *αὐτοῦ κελεύσαντος* addita esse constat.

[1]) cf. epi. Petri ad Jacob. c. 1. 3 et Jacobi contestationem. eodem fere modo Essaei *τὰ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν βιβλία* nemini communicabant nisi iureiurando obstricto, ne hos libros publicaret. etiam Elxaei propheticus liber arcanus habebatur, cf. huius operis fascic. III. p. 159. 165.

[2]) Petri epi. c. 2 cf. Recogn. I, 70. 71. 73.

[3]) Petri epi. c. 1. 3 *ὁμοφύλῳ*. Contest. Jacobi c. 1 *ἐμπεριτόμῳ*, c. 3 *τῷ ἐπισκόπῳ μου τῷ τὴν αὐτὴν ἔχοντι πίστιν καὶ ἀπὸ τῶν αὐτῶν ὁρμωμένῳ*, i. e. iudaicae nationis, cf. Epiphanius Haer. XIII: *οὗτος* (Dositheus) *ἀνεμίγη ἀπὸ Ἰουδαίων ὁρμώμενος κτλ.* XXX, 22: (Petrus) *ἐξ Ἰουδαίων ὁρμώμενος*. LI, 8: *Φιλοσαββάτος ὁ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὁρμώμενος*, Theodoretus haer. fab. I, 22: (Bardesanes) *Σύρος, ἐξ Ἐδέσης ὁρμώμενος*.

[4]) Schliemannus (die Clementinen nebst den verwandten Schriften und der Ebionitismus, Hamburg. 1844 p. 263 sq.) et Uhlhornius (die Homilien und Recognitionen des Clemens Romanus p. 104 sq.), contra quos disputavi in libro meo: die clementin. Recogn. und Homilien p. 44 sq., etiam in commentationibus meis: theol. Jahrb. 1850 p. 86 sq., 1854 p. 494 sq.

[5]) Clementis epi. ad Jacobum c. 3 (secundum principaliorem recensionem a Rufino versam): „cum primitias eorum, qui ex gentibus per me salventur, et praecipue huius urbis, te primum obtulerim Deo.“ graece ante Homilias: *σὺ γὰρ δι᾽ ἐμοῦ τῶν σωζομένων ἐθνῶν ἡ κρείττων ἀπαρχή.*

Domini passionem anno in templo institutis et de inimici illius hominis impetu retulerunt. Paulus igitur populum iudaicum, cui XII apostoli iam persuaserunt, ut baptismum peteret, subito ad Christianos caedendos commovit. eundem iam christianae fidei nuntium apud gentiles inde a Caesarea sequitur Petrus, verus gentilium apostolus. et hoc est *Petri itinerarium* (*περίοδοι*) Recogn. IV — VI. Hom. VII—XI, quo Petri *κήρυγμα*, primorum trium Recognitionum librorum fundamentum continuatur. nam septimo post Christum mortuum anno (Recogn. I, 43. IX, 29) Petrus proficiscitur omnes gentes verum Deum docturus, cui Simon magus adversarius exstitit.[1]) itaque Petrus illum falsum gentium apostolum secutus Caesarea Tripolim et Antiochiam profectus est gentilesque, qui nullum apostolum praeter XII apostolos recipere iubentur (Recogn. IV, 35. Hom. XI, 35), veram Dei religionem docuit. denique hoc Petri itinerarium Clementis, eius matris, fratrum patrisque *recognitionibus* (Recogn. VII—X. Hom. XII. XIII) auctum vel ad Clementis historiam redactum est circa a. 140 p. Chr.[2]) itaque in Clementis Romani Recognitionibus (I, 13. 74. III, 63. 64) et Homiliis (I, 16) Petri iter Romam dirigitur, ubi Petrus Clemente episcopo ordinato mortuus esse dicitur (Clementis epi. ad Jacob.). cuius Clementinae recognitionis serior recensio in Homiliis (circa a. 160) cognoscitur.

haec omnia, quae Judaismum christianum a iudaicae nationis angustis terminis ad gentes docendas, inde a Palaestina Romam progredientem ostendunt, e *Πέτρου κηρύγματος* antiquissima radice progerminaverunt. prorsus diversam apostolicae aetatis historiam *Acta apostolorum* canonica narraverunt. nam ibi Saulus vel Paulus ecclesiam Hierosolymitanam, cuius primus martyr Stephanus celebratur, persecutus (Act. VIII, 1—3) consulte distinguitur a Simone mago Samaritano, qui apostolorum

[1]) Recogn. III, 56 cf. c. 61. 65. IV, 4. VI, 7. X, 16. 61. 66.
[2]) cf. librum meum: Die apostol. Väter p. 297 not. 11.

munus pecunia appetiisse narratur (VIII, 4—24). ceterum etiam in hoc libro Paulus post illud iter Damascenum, quod Recogn. I, 71 non ignorant, Hierosolymis, ubi cum apostolis collocutus est, Caesaream fugatur (Act. IX, 1—30), denique Romam pervenit (Act. XXVIII, 14—31). sed gentiles fideles a lege Mosaica immunes esse debere Petrus et Jacobus ipsi ecclesiae Hierosolymitanae suaserunt (Act. XV, 7—21). itaque Petrus Pauli legem Mosaicam gentilibus remittentis consensionem minime respuit, ut in eius epistula ad Jacobum c. 2 legitur, sed agnovit. neque Paulus illi opponitur tamquam „inimicus homo" vel Simon magus scelestus sed Petri et Pauli praedicatio fere eadem censetur.

quemadmodum *Πέτρου κήρυγμα* iudaizans *Πέτρου περιόδοις* augebatur, ita etiam Actis apostolorum canonicis vel Lucae *δευτέρῳ λόγῳ* (Act. I, 1) *Πέτρου (καὶ Παύλου) κήρυγμα* additum esse videtur, tamquam *ὁ τρίτος λόγος*, qui Petrum et Paulum una Romae docuisse vel praedicasse et simul martyrio coronatos esse narravit. haec est illa „Petri (Paulique) praedicatio", quam non pauci scriptores ecclesiastici laudaverunt. eiusdem reliquiae post Grabium[1]) et Crednerum[2]) etiam accuratius colligendae, edendae et disponendae sunt.

ΠΕΤΡΟΥ (ΚΑΙ ΠΑΥΛΟΥ) ΚΗΡΥΓΜΑ.

initium: Petri praedicatio Romana.

Christus e mortuis resuscitatus ad discipulos locutus est: *ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον.*

Ὁ κύριος μετὰ τὴν ἀνάστασιν πρὸς (ἡμᾶς) τοὺς μαθητὰς ἔφη Ἐξελεξάμην ὑμᾶς δώδεκα μαθητάς, κρίνας ἀξίους ἐμοῦ, οὓς ὁ κύριος ἠθέλησεν καὶ ἀποστόλους, πιστοὺς

[1]) Spicileg. Patr. et haer. I. p. 62 sq.
[2]) Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften I. p. 351 sq.

ἡγησάμενος, εἶναι, πέμπων ἐπὶ τὸν κόσμον εὐαγγελίσασθαι τοὺς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἀνθρώπους γινώσκειν ὅτι εἷς θεός ἐστιν, διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως ἑξῆς δηλοῦντας τὰ μέλλοντα, ὅπως οἱ ἀκούσαντες σωθῶσιν, οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες ἀκούσαντες μαρτυρηθῶσιν, οὐκ ἔχοντες ἀπολογίαν εἰπεῖν Οὐκ ἠκούσαμεν. . . . .

Ἐὰν μὲν οὖν τις θελήσῃ τοῦ Ἰσραὴλ μετανοῆσαι διὰ τοῦ ὀνόματός μου πιστεύων εἰς τὸν θεὸν, ἀφεθήσονται αὐτῷ αἱ ἁμαρτίαι. μετὰ δώδεκα ἔτη ἐξέλθετε εἰς τὸν κόσμον, μή τις εἴπῃ Οὐκ ἠκούσαμεν. . . . .

Petrus ad gentiles: *Ὅσα ἐν ἀγνοίᾳ τις ὑμῶν ἐποίησεν μὴ εἰδὼς σαφῶς τὸν θεόν, ἐὰν ἐπιγνοὺς μετανοήσῃ, πάντα αὐτῷ ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα.* . . . .

Γινώσκετε οὖν ὅτι εἷς θεός ἐστιν, ὃς ἀρχὴν πάντων ἐποίησεν, καὶ τέλους ἐξουσίαν ἔχων. . . . .

Ὁ ἀόρατος, ὃς τὰ πάντα ὁρᾷ, ἀχώρητος, ὃς τὰ πάντα χωρεῖ, ἀνεπιδεής, οὗ τὰ πάντα ἐπιδέεται καὶ δι' ὅν ἐστιν, ἀκατάληπτος, ἀένναος, ἄφθαρτος, ἀποίητος, ὃς τὰ πάντα ἐποίησεν λόγῳ δυνάμεως αὐτοῦ. . . . . . .

Τοῦτον τὸν θεὸν σέβεσθε μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας. ὅτι ἀγνοίᾳ φερόμενοι καὶ μὴ ἐπιστάμενοι τὸν θεόν, ὡς ἡμεῖς κατὰ τὴν γνῶσιν τὴν τελείαν, ἐξ οὐσίας, ἣν ἔδωκεν αὐτοῖς εἰς χρῆσιν, μορφώσαντες ξύλα καὶ λίθους, χαλκὸν καὶ σίδηρον, χρυσὸν καὶ ἄργυρον, τῆς ὕλης αὐτῶν καὶ χρήσεως, τὰ δοῦλα τῆς ὑπάρξεως ἀναστήσαντες σέβονται· καὶ ἃ ἔδωκεν αὐτοῖς εἰς βρῶσιν ὁ θεός, πετεινὰ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς θαλάσσης τὰ νηκτὰ καὶ τὰ θηρία σὺν κτήνεσι τετραπόδοις τοῦ ἀγροῦ, γαλᾶς τε καὶ μῦς, αἰλούρους τε καὶ κύνας καὶ πιθήκους, καὶ τὰ ἴδια βρώματα βροτοῖς θύματα θύουσιν καὶ νεκρὰ νεκροῖς προσφέροντες ὡς θεοῖς ἀχαριστοῦσι τῷ θεῷ διὰ τούτων ἀρνούμενοι αὐτὸν εἶναι. . . . . . .

Μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους σέβεσθε· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι μόνοι οἰόμενοι τὸν θεὸν γινώσκειν οὐκ ἐπίστανται, λατρεύοντες ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις, μηνὶ καὶ σελήνῃ. καὶ ἐὰν μὴ σελήνη φανῇ, σάββατον οὐκ ἄγουσι τὸ λεγόμενον πρῶτον, οὐδὲ νεομηνίαν ἄγουσιν, οὐδὲ ἄζυμα, οὐδὲ ἑορτήν, οὐδὲ μεγάλην ἡμέραν. . . . .

Ὥστε καὶ ὑμεῖς ὁσίως καὶ δικαίως μανθάνοντες ἃ παραδίδομεν ὑμῖν φυλάσσεσθε, καινῶς τὸν θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ σεβόμενοι. εὕρομεν γὰρ ἐν ταῖς γραφαῖς, καθὼς ὁ κύριος λέγει Ἰδοὺ διατίθεμαι ὑμῖν καινὴν διαθήκην, οὐχ ὡς διεθέμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐν ὄρει Χωρήβ. νέαν ὑμῖν διέθετο· τὰ γὰρ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων παλαιά, ὑμεῖς δὲ οἱ καινῶς αὐτὸν τρίτῳ γένει σεβόμενοι Χριστιανοί. . . Jer. XXXI, 31 sq. Hebr. VIII, 8 sq.

Νόμος καὶ λόγος ὁ κύριος. . . . .

Ἡμεῖς δὲ ἀναπτύξαντες τὰς βίβλους ἃς εἴχομεν τῶν προφητῶν ἃ μὲν διὰ παραβολῶν, ἃ δὲ δι' αἰνιγμάτων, ἃ δὲ αὐθεντικῶς καὶ αὐτολεξεὶ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ὀνομαζόντων, εὕρομεν καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον καὶ τὸν σταυρὸν καὶ τὰς λοιπὰς κολάσεις πάσας, ὅσας ἐποίησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ τὴν ἔγερσιν καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν πρὸ τοῦ Ἱεροσόλυμα κτισθῆναι, καθὼς ἐγέγραπτο ταῦτα πάντα ἃ ἔδει αὐτὸν παθεῖν καὶ μετ' αὐτὸν ἃ ἔσται. ταῦτα οὖν ἐπιγνόντες ἐπιστεύσαμεν τῷ θεῷ διὰ τῶν γεγραμμένων εἰς αὐτόν. . . . .

Ἔγνωμεν γὰρ ὅτι ὁ θεὸς αὐτὰ προσέταξεν ὄντως, καὶ οὐδὲν ἄτερ γραφῆς λέγομεν. . . . .

Κάμνουσα ψυχὴ ἐγγύς ἐστι θεοῦ. . . . .

Εἷς οἰκοδομῶν καὶ εἷς καθαιρῶν οὐδὲν ὠφέλησεν ἢ κόπους. . . . .

Τάλας ἐγὼ οὐδὲ ἐμνήσθην ὅτι ὁ θεὸς νοῦν ὁρᾷ καὶ ψυχῆς ἐπιτηρεῖ φωνήν. συνεργῶν ὁ ἐχθρὸς πρὸς ἁμαρτίαν πρὸς ἐμαυτὸν λέγει Ἐλεήμων ἐστὶν ὁ θεὸς καὶ ἀνέξεταί σου, καὶ μὴ πληγεὶς παραχρῆμα οὐκ ἐπαυσάμην, ἀλλὰ μᾶλλον κατεφρόνησα συγγνώμης καὶ ἐδαπάνησα θεοῦ μακροθυμίαν. . . . .

Πλούσιός ἐστιν ἐκεῖνος ὁ πολλοὺς ἐλεῶν καὶ ὁ κατὰ θεοῦ μίμησιν ἐπιδοὺς ἐξ ὧν ἔχει. θεὸς γὰρ πάντα πᾶσιν ἔδωκεν ἐκ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων. σύνετε δή, πλούσιοι, ὅτι διακονεῖν ὀφείλετε, λαβόντες πλείονα ὧν αὐτοὶ χρῄζετε. μάθετε ὅτι ἑτέροις λείπει τὰ ὑμῖν περισσεύοντα. αἰσχύνθητε κατέχοντες τὰ ἀλλότρια. μιμήσασθε ἰσότητα θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πένης. . . . .

Petrus et Paulus postremo in urbe quasi tunc primum invicem sibi cogniti esse videbantur.

Paulus ad gentes: *Λάβετε καὶ τὰς ἑλληνικὰς βίβλους, ἐπίγνωτε Σίβυλλαν, ὡς δηλοῖ ἕνα ϑεὸν καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσϑαι· καὶ τὸν Ὑστάσπην λαβόντες ἀνάγνωτε καὶ εὑρήσετε πολλῷ τηλαυγέστερον καὶ σαφέστερον γεγραμμένον τὸν υἱὸν τοῦ ϑεοῦ, καὶ καϑὼς παράταξιν ποιήσουσι τῷ Χριστῷ πολλοὶ βασιλεῖς μισοῦντες αὐτὸν καὶ τοὺς φοροῦντας τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ.* . . . .

Ὅλος δὲ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τίνος; οὐχὶ τοῦ ϑεοῦ; . . . .

Paulus praedicasse videbatur de peccatis propriis confessum Christum et ad accipiendum Joannis baptisma paene invitum a matre sua Maria esse compulsum, item cum baptizaretur, ignem super aquam esse visum.

Petrus et Paulus Romae praedicantes cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum esse dixerunt, ut post breve tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret Judaeos et civitates eorum solo adaequaret, ipsos autem fame sitique confectos obsideret. tum fore ut corporibus suorum vescerentur et consumerent se invicem; postremo ut capti venirent in manus hostium et in conspectu suo vexari acerbissime coniuges suas cernerent, violari ac prostitui virgines, diripi pueros, allidi parvulos, omnia denique igni ferroque vastari, captivos in perpetuum terris suis exterminari, eo quod exultaverint super amatissimum et probatissimum Dei filium.

ADNOTATIONES.

p. 57, 1. *Πέτρου (καὶ Παύλου) κήρυγμα.* Petri praedicatio etiam Pauli appellabatur. cf. quae ad p. 57, 2. 60, 16 sq. notata sunt. titulum: „Pauli et Petri praedicatio „Lactantius“ cf. quae ad p. 60, 16 sq. notata sunt innuere videtur. eundem librum Origenes cf. Joannes Damascenus (cf. quae ad p. 57, 3. 4. 59, 30 sq. notata sunt) etiam *Διδασκαλίαν Πέτρου* appellasse videntur.

p. 57, 2. *initium: Petri praedicatio Romana.* Cyprianus qui dicitur in tractatu de rebaptismate (Opp. Venet. 1728 p. 643) in Pauli praedicatione“ scriptum invenit: „et post tanta tempora Petrum et Paulum post conlationem evangelii in Hierusalem et mutuam cogitationem et (vocc. „cogitationem et“ om. Grabius in spicileg. I. p. 69) altercationem et rerum agendarum dispositionem (Gal. II, 1 sq. Act. XV, 1 sq.), postremo in urbe quasi tunc primum invicem sibi esse cognitos, et quaedam alia huiuscemodi absurde ac turpiter conficta: quae omnia in illum librum invenies congesta.“ Lactantius divin. institut. IV, 21: „sed et futura illis aperuit omnia, quae Petrus et Paulus Romae praedicaverunt, et ea praedicatio in memoriam scripta remansit.“ etiam priorem epistulam canonicam Petrus Romae (Babylone V, 13, cf. Apocal. Joan.) scripsisse fertur, Silvani Pauli comitis salutem nuntians. Dionysius Corinthius (apud Euseb. HE. II, 25, 8) Romanis scripsit: *ταῦτα καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς τοσαύτης νουθεσίας τὴν ἀπὸ (ὑπὸ?) Πέτρου καὶ Παύλου φυτείαν γενηθεῖσαν Ῥωμαίων τε καὶ Κορινθίων συνεκεράσατε· καὶ γαρ ἄμφω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Κόρινθον φυτεύσαντες ἡμᾶς ὁμοίως ἐδίδαξαν· ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁμόσε διδάξαντες ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν.* conferenda sunt etiam Acta Petri et Pauli, quae post Thilonem (Acta ss. apostolorum Petri et Pauli graece ex codd. Pariss. et latine ex codd. Guelferbytanis nunc primum edita et annotationibus illustrata, partic. I. II. Halis S. 1837. 1838) edidit C. Tischendorfius (Acta apostolorum apocrypha. Lips. 1851 p. 1—39). huius narrationis initium fit a Pauli itinere Romano Act. XXVIII, 11 sq. optime Thilo in „Notitia uberiori novae codicis apocryphi Fabriciani editionis“ praemissa Actis S. Thomae apostoli primum editis (Lips. 1823) p. LVIII sq.: „immo voluit auctor, quae mea est coniectura, Lucae Actibus apostolicis tertiam addere partem, *τρίτον λόγον* (vid. Act. I, 1), cum in iis Petri et Pauli res gestas vidisset expositas, narratione in fine operis abrupta, neque ad martyrium utriusque apostoli perducta. hoc igitur scribendi consilium secutus, primum ea quae de Pauli itinere Romano a Luca in ultimo Actorum capite paucioribus verbis comprehenduntur, ex ingenio et ex traditionibus amplificavit; dein ex eis, quae Romae Petrus et Paulus gesserint, praecipue certamen cum Simone mago enarravit; denique utriusque fata extrema retulit.“ secundam et tertiam partem repetiit Pseudo-Marcellus „de mirificis rebus et Actibus beatorum Petri et Pauli et de magicis actibus Simonis magi“ (in Fabricii codice apocrypho NT. III, 632—653, cf. Tom. I. p. 778), tertiam Pseudo-Linus „de passione Petri et Pauli“ libris II (Maxima bibliotheca veterum patrum Lugdun. 1687 Tom. II, 67 sq. (cf. Fabricii l. l. T. I. p. 775 sq. T. III. p. 626). haec „Acta Petri et Pauli“ cognata esse „Petri et Pauli praedicationi“ videbimus, breviores Pauli et Petri orationes vel praedicationes etiam hic servatae sunt c. 28—30 p. 11 sq.

p. 57, 3. 4: *Christus e mortuis resuscitatus ad discipulos dixit: ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον,* Origenes de princ. praef. c. 8 (Opp. I, 49): „si vero quis velit nobis proferre ex illo libello, qui Petri doctrina appellatur, ubi salvator videtur ad discipulos dicere: „Non sum daemonium incorporeum": primo respondendum est ei, quoniam ille liber inter libros ecclesiasticos non habetur, et ostendendum, quia neque Petri est ipsa scriptura, neque alterius cuiusdam, qui spiritu Dei fuerit inspiratus. quod etiamsi ipsum concederetur, non idem sensus ibi ex isto sermone ἀσωμάτου indicatur, qui a graecis et gentilibus auctoribus ostenditur, quum de incorporea natura a philosophis disputatur. in hoc enim libello „incorporeum daemonium" dixit pro eo, quod ipse ille, quicunque est, habitus vel circumscriptio daemonici corporis non est similis huic nostro crassiori et visibili corpori. sed secundum sensum eius, qui composuit illam scripturam, intelligendum est quod dixit; id est non se tale corpus quale habent daemones, quod est naturaliter subtile et velut aura tenue, et propter hoc vel putatur a multis vel dicitur incorporeum, sed habere se corpus solidum et palpabile." cf. Matth. hebr. XXVIII, 16—20 (quo evangelio huius Praedicationis scriptor omnino usus esse videtur) et Luc. XXIV, 39. si hoc Christi effatum Praedicationis initio vindicare nolis, post p. 59, 29 inserendum erit.

p. 57, 5—58, 6: *Ὁ κύριος μετὰ τὴν ἀνάστασιν — Οὐκ ἠκούσαμεν.* Clemens Alex. Strom. VI, 6, 48 p. 764 sq.: *αὐτίκα ἐν τῷ Πέτρου κηρύγματι ὁ κύριός φησι πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν Ἐξελεξάμην ὑμᾶς κτλ.* Domini verba Petri praedicatio non ita, ut Act. I, 5—8, sed Petro referente (cf. quae ad p. 57, 3. 4 notata sunt) tradidisse videtur. ea Clemens Alex. non verbo tenus reddidit. p. 57, 6. *ἐξελεξάμην — ἀξίους ἐμοῦ.* cf. Barnabae epi. VIII, 26, 6 sq., ubi apostoli summi peccatores dicuntur (V p. 14, 5. 6.), et Matth. ebion. prooemium p. 33, 14 15. p. 57, 7—58, 6. *οὓς ὁ κύριος — Οὐκ ἠκούσαμεν.* etiam haec e Petri praedicatione hausta esse priores editores non animadverterunt. eadem clausula, quae p. 58, 10 legitur, iam hic reperitur. post quam Clemens Alex. ipse pergit: *τί οὖν; οὐχὶ καὶ ἐν Ἅιδῃ κτλ.* p. 58, 3. *ἑξῆς* emendavi, *ἐμῆς* edd., *ἐμφανῶς* coniecit Potterus. p. 58, 5. *μαρτυρηθῶσιν* emendavi, *μαρτυρήσωσιν* edd.

p. 58, 7—10: *Ἐὰν μὲν οὖν — Οὐκ ἠκούσαμεν.* Clemens Alex. VI, 5, 43 p. 762: *διὰ τοῦτό φησιν ὁ Πέτρος εἰρηκέναι τὸν κύριον τοῖς ἀποστόλοις Ἐὰν μὲν οὖν κτλ.* Apollonius (apud Euseb. HE. V, 18, 14) *ὡς ἐκ παραδόσεως τὸν σωτῆρά φησι προστεταχέναι τοῖς αὐτοῦ ἀποστόλοις· ἐπὶ δώδεκα ἔτεσι μὴ χωρισθῆναι τῆς Ἱερουσαλήμ.* p. 58, 7. *μετανοῆσαι.* Sylburg. et Grabius coniecerunt *μετανοήσας,* Crednerus *καὶ μετανοῆσαι.* p. 58, 8. *πιστεύων* emendavi, *πιστεύειν* edd. p. 58, 9. *αἱ ἁμαρτίαι. μετα δώδεκα ἔτη κτλ.* recte interpunxerunt Cavius Hist. lit. sub n. S. Petri I. p. 3 sq.) et Grabius (spicileg. I. p. 67). male post *ἔτη* punctum posuerunt edd. p. 58, 9. 10. *μετὰ δώδεκα ἔτη ἐξέλθετε εἰς τὸν κόσμον.* iam septimo post Christum mortuum anno secundum Clementis Recogn. I, 43. 63. 64. IX, 29 apostoli ad gentes docendas et in fidem christianam convertendas profecti sunt. XII anni XII tribubus iudaicis respondere videntur.

p. 58, 11—13. Petrus ad gentiles: *Ὅσα — τὰ ἁμαρτήματα.* Clemens Alex. Strom. VI, 6, 48 p. 765: *πάσαις δ' ἄνωθεν ταῖς ψυχαῖς εἴρηται ταῖς λογικαῖς Ὅσα ἐν ἀγνοίᾳ κτλ.* etiam haec ad Petri praedicationem referenda sunt, quae Potterus perperam ad Act. III, 17. 19. XVII, 30 revocare voluit. Clemens Alex. ipse de defunctis locutus duos scripturae sacrae locos addidit, priorem e Petri praedicatione, quem ad mortuos retulit, alterum e Deut. XXX, 15. 19.

p. 58, 14. 15. *Γινώσκετε — ἔχων.* Clemens Alex. Strom. VI, 5, 39 p. 759: *Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι λέγει Γινώσκετε οὖν κτλ.* etiam Strom. VI, 7, 58 p. 769: *εἷς γὰρ τῷ ὄντι ἐστὶν ὁ θεός, ὃς ἀρχὴν τῶν ἁπάντων ἐποίησεν, μηνύων τὸν πρωτόγονον υἱόν, ὁ Πέτρος γράφει, συνεὶς ἀκριβῶς τό Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν* (Gen. I, 3 cf. Prov. VIII, 22). Hieronymus Quaestt. hebr. in Genesin (Opp. III, 305): „plerique existimant, sicut in altercatione Jasonis et Papisci, scriptum est, et Tertullianus in libro contra Praxeam [c. 57 cf. adv. Hermogenem c. 20] disputat, nec non Hilarius in expositione cuiusdam Psalmi [II] affirmat, in hebraeo

haberi: „In filio fecit Deus coelum et terram,“ quod falsum esse ipsius rei veritas comprobat.“ Theophilus Antioch. ad Autol. II, 10 (14) p. 88: *οὗτος [ὁ λόγος] λέγεται ἀρχή, ὅτι ἄρχει καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι᾽ αὐτοῦ δεδημιουργημένων.* Tatianus orat. c. Graecos c. 5 p. 145: *θεὸς ἦν ἐν ἀρχῇ, τὴν δὲ ἀρχὴν λόγου δύναμιν παρειλήφαμεν.* Clemens Alex. Strom. VI, 16, 145 p. 815. Origenes Hom. 1 in Genes. Opp. II, 52. Methodius *περὶ τῶν γενητῶν* XI p. 102 ed. Jahn.

p. 58, 16—19: *Ὁ ἀόρατος—δυνάμεως αὐτοῦ.* Clemens Alex. Strom. VI, 5, 39 p. 759 non pergit, ut editores dederunt *καὶ ὁ ἀόρατος κτλ.*, sed *καί Ὁ ἀόρατος κτλ.* alterum addidit fragmentum. cf. Hermae Past. Mand. I. p. 35, 15—36, 2: *πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστιν ὁ θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα καὶ πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ἀχώρητος ὤν.* in Actis Petri et Pauli c. 58 p. 25 Paulus: *ἐδίδαξα τὰς ἐκκλησίας τῶν πιστευόντων ἕνα παντοκράτορα ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον σέβειν θεόν.* p. 58, 19. *ὃς τὰ πάντα ἐποίησεν λόγῳ δυνάμεως αὐτοῦ.* Clemens Alex. ipse addidit: *τῆς γνωστικῆς γραφῆς, τουτέστι τοῦ υἱοῦ.*

p. 58, 20—31: *Τοῦτον τὸν θεὸν—ἀρνούμενοι αὐτὸν εἶναι.* Clemens Alex. l. l. nonnullis additis pergit: *εἶτα ἐπιφέρει Τοῦτον τὸν θεὸν σέβεσθε μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας· ὡς δηλονότι τὸν αὐτὸν* (p. 760) *ἡμῖν σεβόντων θεὸν καὶ τῶν παρ᾽ Ἕλλησι δοκίμων, ἀλλ᾽ οὐ κατ᾽ ἐπίγνωσιν παντελῆ τὴν δι᾽ υἱοῦ παράδοσιν μεμαθηκότων. Μὴ τοίνυν, φησί, σέβεσθε, οὐκ εἶπεν Θεὸν ὃν οἱ Ἕλληνες, ἀλλά Μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας· τὸν τρόπον τὸν τῆς σεβήσεως ἐναλλάττων τοῦ θεοῦ, οὐχὶ δὲ ἄλλον καταγγέλλων.* (§. 40) *τί οὖν ἔστι τὸ Μὴ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, αὖθις διασαφήσει Πέτρος ἐπιφέρων Ὅτι ἀγνοίᾳ φερόμενοι καὶ μὴ ἐπιστάμενοι τὸν θεόν, ὡς ἡμεῖς κατὰ τὴν γνῶσιν τὴν τελείαν* [*ὡς—τελείαν* Petro Grabius, Clementi Alexandrino tribuerunt Potterus ad h. l. et Crednerus l. l. p. 351), *ἣν* (*ὧν* coniecit Potterus) *ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίας* (Potterus coniecit *ἐξουσίαν*) *εἰς χρῆσιν μορφώσαντες κτλ.* p. 58, 20—23. *Τοῦτον—ξύλα καὶ λίθους.* Origenes in Joan. Tom. XIII, 17 (Opp. IV, 226): *πολὺ δέ ἐστι νῦν παρατίθεσθαι τοῦ Ἡρακλέωνος τὰ ῥητά, ἀπὸ τοῦ ἐπιγεγραμμένου Πέτρου κηρύγματος προσλαμβανόμενα καὶ ἵστασθαι πρὸς αὐτὰ ἐξετάζοντας καὶ περὶ τοῦ βιβλίου, πότερόν ποτε γνήσιόν ἐστιν ἢ νόθον ἢ μικτόν. διόπερ ἑκόντες ὑπερτιθέμεθα, ταῦτα μόνον ἐπισημειούμενοι φέρειν αὐτόν, ὡς Πέτρου διδάξαντος· μὴ δεῖν καθ᾽ Ἕλληνας προσκυνεῖν τὰ τῆς ὕλης πράγματα ἀποδεχομένους καὶ λατρεύοντας ξύλοις καὶ λίθοις.* p. 58, 24. 25. *τῆς ὕλης αὐτῶν καὶ χρήσεως, τὰ δοῦλα τῆς ὑπάρξεως ἀναστήσαντες σέβονται.* Pottero haec corrupta videbantur et ita fere emendanda: *τὴν ὕλην αὐτῶν καὶ χρήσεως τὰ δοῦλα τῇ ὑπάρξει* vel: *χρήσεως τὰ δοῦλα καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀναστήσαντες σέβονται.* p. 58, 29. *βροτοῖς* c. edd., *βρωτοῖς* coniecit Potterus. totus hic locus revocandus est ad Orac. Sibyll. prooemii fragm. II. (apud Theophilum Antiochenum ad Autol. II, 36) v. 21 sq.:

Ἄνθρωποι, τί μάτην ὑψούμενοι ἐκριζοῦσθε;
Αἰσχύνθητε γαλᾶς καὶ κνώδαλα θειοποιοῦντες
— — — — — — — — — — — —
27 *Προσκυνέοντες ὄφεις, κύνας, αἰλούρους, ἀνόητοι,*
Καὶ πετεεινὰ σέβεσθε καὶ ἑρπετὰ θηρία γαίης
Καί λίθινα ξόανα καὶ ἀγάλματα χειροποίητα
Καὶ παρ᾽ ὁδοῖσι λίθων συγχώματα· ταῦτα σέβεσθε.

conferre iuvat etiam epistulam ad Diognetum Petri praedicationi cognatam c. 2 et Clementis Rom. epi. II, 1 p. 65, 6. 7: *προσκυνοῦντες λίθους καὶ ξύλα καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ χαλκόν, ἔργα ἀνθρώπων.* de Aegyptiorum superstitione cf. Clem. Recogn. V, 20. Hom. X, 16. 18, Chrysostom. in Genes. sermon. I (Opp. IV, 647 A ed. Montfc.) *τοῖς ἐξ Αἰγύπτου νῦν ἐπανιοῦσιν, ἔνθα κροκοδείλους καὶ κύνας καὶ πιθήκους ἐθεράπευον οἱ ἄνθρωποι,* ad populum Antioch. Hom. X (Opp. II, 110 A) *τὸν πίθηκον τίνος ἕνεκεν προσεκύνησαν, τὸν κροκόδειλον, τὸν κύνα, τὰ εὐτελέστερα τῶν ζώων;* al.

p. 58, 32—37. *Μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους—μεγάλην ἡμέραν.* Clemens Alex. Strom. VI, 5, 41 p. 760 pergit: *καὶ ὅτι γε ὡς τὸν αὐτὸν θεὸν ἡμῶν τε αὐτῶν καὶ Ἑλλήνων ἐγνωκότων φέρεται, πλὴν οὐχ ὁμοίως, ἐποίσει πάλιν ὧδέ πως· Μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους κτλ.* Heracleon apud Origenem l. l. pergit: *μήτε κατὰ Ἰουδαίους σέβειν τὸ θεῖον, ἐπείπερ καὶ αὐτοὶ μόνοι οἰόμενοι ἐπίστασθαι θεὸν ἀγνοοῦσιν αὐτόν, λατρεύοντες ἀγγέλοις καὶ μηνὶ καὶ σελήνῃ.* Petri praedicationem iam epi. ad Diognetum c. 3. 4 secuta et quodam modo imitata esse videtur. e contrario Petrus in Clem. Hom. VII, 4 gentiles docuit: *τὰ δὲ λοιπὰ ἑνὶ λόγῳ, ὡς οἱ θεὸν σέβοντες ἤκουσαν Ἰουδαῖοι, καὶ ὑμεῖς ἀκούσατε ἅπαντες, ἐν πολλοῖς σώμασιν μίαν γνώμην ἀναλαβόντες.* l. 33. *μόνοι οἰόμενοι τὸν θεὸν γινώσκειν.* cf. quae ad Clementis Rom. epi. II. p. 65, 26. 27 notata sunt. l. 33. 34. *λατρεύοντες ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις.* Origenes c. Cels. I, 26 (Opp. I, 344): *λέγων αὐτοὺς* (Judaeos) *σέβειν ἀγγέλους καὶ γοητείᾳ προσκεῖσθαι, ἧς ὁ Μωϋσῆς αὐτοῖς γέγονεν ἐξηγητής.* ib. V, 6 (Opp. I, 580): *πρῶτον οὖν τῶν Ἰουδαίων θαυμάζειν ἄξιον, εἰ τὸν μὲν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἐν τῷδε ἀγγέλους σέβουσι.* l. 35. 36. *σάββατον οὐκ ἄγουσι τὸ λεγόμενον πρῶτον.* cf. Luc. VI, 1 *ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ.* Judaeos seriores diem XV. mensis Nisani *μέγα σάββατον* appellasse docui in libro meo: Der Paschastreit der alten Kirche p. 149 sq. (cf. Zeitschrift für wiss. Theologie 1861. III. p. 289). idem dies etiam *πρῶτον σάββατον* appellabatur, quia inde ab eo septem illa sabbata usque ad diem pentecostes numerabantur, cf. Lev. XXIII, 15. plena luna celebrabatur. l. 36. 37. *οὐδέ* quater emendavi, *οὔτε* editum est. l. 37. *ἑορτήν* i. e. diem pentecostes, cf. Joseph. Ant. III, 10, 6: *τῇ πεντηκοστῇ, ἣν Ἑβραῖοι Ἀσαρθὰ* (עֲצֶרֶת) *καλοῦσι· σημαίνει δὲ τοῦτο πεντηκοστήν* ibid. *μεγάλην ἡμέραν* diem expiationis Grabius l. l. p. 329 et Crednerus l. l. p. 358 intellexerunt. sed hic dies paulo ante plenam lunam (X. mens. Tischri) celebrabatur. LXX interpretes Jes. I, 13 קְרֹא מִקְרָא verterunt: *μεγάλην ἡμέραν.* eosdem dies festos etiam hic intelligendos esse censui (Paschastreit p. 198 not. 6, cf. p. 149 not. 1). de hoc loco disseruit J. Bernaysius (Rhein. Museum 1864 p. 471).

p. 59, 1—7: *Ὥστε καὶ ὑμεῖς—Χριστιανοί.* Clemens. Alex. l. l. pergit: *εἶτα τὸν κολοφῶνα τοῦ ζητουμένου προσεπιφέρει Ὥστε καὶ ὑμεῖς κτλ.* l. 5—7. *νέαν ὑμῖν—Χριστιανοί* c. Grabio l. l. p. 65 Petri praedicationi vindicavi, quae Crednerus l. l. p. 352 iam Clementi Alexandrino tribuit. l. 7. *χριστιανοί.* Christianorum nomen in Clementis Recogn. et Homiliis nunquam reperitur praeter Recogn. IV, 20.

p. 58, 8. *Νόμος καὶ λόγος ὁ κύριος.* Clemens Alex. Strom. I, 29, 182 p. 427: *ἐν δὲ τῷ Πέτρου κηρύγματι εὕροις ἂν νόμον καὶ λόγον τὸν κύριον προσαγορευόμενον.* II, 15, 68 p. 465: *ὁ Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι νόμον καὶ λόγον τὸν κύριον προσεῖπεν.* Excerpta ex propheticis §. 58 p. 1004: *νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι, καὶ ὁ προφήτης* (Jes. II, 3) *Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ.* Clemens Alex. ipse Strom. VII, 3, 16 p. 837: *ὁ πάντων ἡγεμὼν θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων βασιλεύς τε καὶ γεννήτωρ τῶν καλῶν νόμος ὢν ὄντως καὶ θεσμὸς καὶ λόγος αἰώνιος, ἰδίᾳ τε ἑκάστοις καὶ κοινῇ πᾶσιν εἷς ὢν ὁ σωτήρ.* ab hoc Petro Christus Christianorum lex praedicatur, ne ad iudaicam legem se convertant. idem iam *λόγος* divinus dicitur, quam doctrinam Petrus Clem. Hom. III, 7 damnavit: *ἡ δὲ εἰς αὐτὸν ἀσέβειά ἐστιν τὸ ἐν τῷ τῆς θεοσεβείας λόγῳ ὄντα τελευτᾶν λέγοντα ἄλλον εἶναι θεόν, ἢ ὡς κρείττονα* (ita Gnostici) *ἢ ὡς ἥττονα* (haec erat illa doctrina) *ἢ ὅπως ποτε λέγοντα παρὰ τὸν ὄντως ὄντα.* cf. Hom. III, 37. XVI, 15 sq.

p. 59, 9—18: *Ἡμεῖς δὲ—γεγραμμένων εἰς αὐτόν.* Clemens Alex. Strom. VI, 15, 128 p. 804: *ὅθεν καὶ ὁ Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι περὶ τῶν ἀποστόλων λέγων φησὶν Ἡμεῖς δὲ κτλ.*

p. 59, 19. 20: *Ἔγνωμεν γὰρ—λέγομεν.* Clemens Alex. l. l. pergit: *καὶ μετ' ὀλίγα Ἔγνωμεν γὰρ κτλ.*

p. 59, 21. Gregorius Nazianz. epi. 16 (al. 20) ad Caesarium fratrem (Opp. ed. Colon. 1690. T. I. p. 778 C, ed. Paris. 1840. Vol. II. p. 19 D):

κάμνουσα ψυχὴ ἐγγύς ἐστι θεοῦ, φησί που θαυμασιώτατα λέγων ὁ Πέτρος. cf. Hermae Past. Sim. VIII. p. 59, 3. 4 *κάμνοντας τῇ ψυχῇ παρακαλεῖν.*

p. 59, 22. 23. Oecumenius in comm. ad Jacob. V, 16 (Opp. II. p. 478): *καὶ γίνεται ἐν ἡμῖν τὸ τοῦ μακαρίου Πέτρου Εἷς οἰκοδομῶν καὶ εἷς καθαιρῶν οὐδὲν ὠφέλησεν ἢ κόπους.*

p. 59, 24—29. *Τάλας ἐγὼ—μακροθυμίαν.* Joannis Dam. sacra parallela lit. *α.* tit. 12 (Opp. ed. Lequien II, 336 A): *τοῦ Πέτρου Τάλας ἐγὼ οὐδὲ ἐμνήσθην, ὅτι ὁ θεὸς νοῦν ὁρᾷ καὶ ψυχῆς ἐπιτηρεῖ φωνήν. συνεργῶν ὁ ἐχθρὸς πρὸς ἐμαυτὸν λέγει Ἐλεήμων ἐστὶν ὁ θεὸς καὶ ἀνέξεταί μου* (l. *σου*), *καὶ μὴ πληγεὶς παραχρῆμα οὐ* (l. *οὐκ*) *ἐπαυσάμην, ἀλλὰ μᾶλλον κατεφρόνησα συγγνώμης καὶ ἐδαπάνησα θεοῦ μακροθυμίαν.* Petrus se peccasse fatetur, quippe qui Dominum ter negaverit, cf. Matth. XXVI, 69 sq.

p. 59, 30—35. *Πλούσιός ἐστιν—πένης.* Joannes Dam. sacr. parall. l. *π*, tit. 8 (Opp. II, 475): *ἐκ τῆς διδασκαλίας Πέτρου Πλούσιός ἐστιν ἐκεῖνος ὁ πολλοὺς ἐλεῶν καὶ ὁ κατὰ θεοῦ μίμησιν ἐπιδοὺς ἐξ ὧν ἔχει. θεὸς γὰρ πάντα πᾶσιν* (*παντάπασιν* editum est) *ἔδωκεν ἐκ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων. σύνετε δὴ πλούσιοι, ὅτι διακονεῖν ὀφείλετε, λαβόντες πλείονα ὧν αὐτοὶ χρῄζετε. μάθετε ὅτι ἑτέροις λείπει τὰ ὑμῖν περισσεύοντα. αἰσχύνθητε κατέχοντες τὰ ἀλλότρια. μιμήσασθε ἰσότητα θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πένης.* eadem fere Cotelerius (Patres app. I, 285) edidit e bibliotheca Claromontana: *ἐκ τοῦ ἁγίου Πέτρου· Πλούσιος ἐκεῖνός ἐστιν ὁ πολλοὺς ἐλεῶν καὶ ὁ κατὰ θεοῦ μίμησιν ἐπιδοὺς ἐξ ὧν ἔχει· θεὸς γὰρ πάντα πᾶσιν ἔδωκεν ἐκ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων. σύνετε δή, πλούσιοι, ὅτι διακονεῖν ὀφείλετε, λαβόντες πλείονα ὧν αὐτοὶ χρῄζετε. μάθετε ὅτι ἑτέροις λείπει τὰ ὑμῖν περισσεύοντα. αἰσχύνθητε κατέχοντες ἀλλότρια. μέμνησθε ἰσότητα θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πένης.* (Gregoriis Nazianz. Orat. XVI (Opp. I, 254 D): *μὴ γενώμεθα κακοὶ τῶν δοθέντων ἡμῖν οἰκονόμοι, ἵνα μὴ ἀκούσωμεν Πέτρου λέγοντος Αἰσχύνθητε οἱ κατέχοντες τὰ ἀλλότρια καὶ μιμήσασθε ἰσότητα θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πένης.* Nicetas (Gregor. Naz. opp. II, 672 A) adnotavit: *ἔστι δὲ ἡ χρῆσις ἐκ τῆς ὀκταβίβλου τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων* (in uno ms. *διδαγμάτων*), *ἣν ὕστερον ἡ ἕκτη σύνοδος ἀπεδοκίμασεν ὡς ἐπιβουλευθεῖσαν καὶ νοθητευθεῖσαν παρὰ τῶν αἱρετικῶν.* sed Cotelerius et Grabius (spicil. I, 79) Nicetam falli censuerunt. Petri *κήρυγμα* etiam *διδασκαλία* appellata est. p. 59, 32. 33. *σύνετε δή, πλούσιοι, ὅτι διακονεῖν ὀφείλετε.* Herm. Past. Sim. II. p. 81, 31 sq.: *ὅτι συνῆκεν ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτοῦ καὶ εἰργάσατο εἰς τὸν πένητα ἐκ τῶν δωρημάτων τοῦ κυρίου καὶ ἐτέλεσε τὴν διακονίαν τοῦ κυρίου ὀρθῶς* (cf. Sim. V, 3 p. 88, 6: *λειτουργία*). Act. XI, 29. Hebr. VI, 16 et Suiceri thesaur. eccles. s. v. *διακονία.* Cotelerius: „sed et Latini nomen Diaconiae ita usurparunt. Cassianus Collat. XVIII, 7: „cum diaconiam nostris fratribus deferemus“ similiterque Collat. XXI, 1. 8. 9. et Gregorius Papa lib. VIII. epi. 20. lib. IX. epi. 14, quem ultimum locum operae pretium fuerit conferre cum loco Johannis Diaconi lib. II de vita S. Gregorii c. 51, ut alter per alterum corrigatur. melius enim in Gregorio „mensis pauperum, et exhibendae diaconiae.“ ac vice versa rectius in Johanne „ad mensas pauperum, vel diaconiae exhibitionem.“ hinc diaconiae (quarum mentio passim) appellatae sunt aedes erogandis eleemosymis consecratae.“

p. 60, 1. 2: „*Petrus et Paulus postremo in urbe quasi tunc primum invicem sibi cogniti esse videbantur.*“ cf. quae ad p. 57, 2 notata sunt (p. 61). Acta Petri et Pauli c. 24. 25 p. 9 narraverunt, Petrum nuntiato Pauli adventu statim salutatum venisse: *ἰδόντες δὲ ἀλλήλους ἀπὸ τῆς χαρᾶς ἔκλαυσαν καὶ ἐπὶ πολὺ περιλαβόντες ἑαυτοὺς τοῖς δάκρυσιν ἀλλήλους κατέβρεχον. ὡς δὲ πάντων ὁ Παῦλος τῶν ἑαυτοῦ πράξεων τὸ ὕφος τῷ Πέτρῳ ἀπήγγειλεν, καὶ πῶς διὰ τῶν τοῦ πλοὸς κόπων παραγέγονεν, καὶ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ ποῖα ἔπασχεν ὑπὸ Σίμωνος τοῦ μάγου καὶ πάσας τὰς ἐνέδρας αὐτοῦ. καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀνεχώρησεν πρὸς ἑσπέραν.* eorum quae Gal. II. Act. XV narrantur etiam hic nulla mentio fit.

p. 60, 3—10: *Λάβετε καὶ τὰς ἑλληνικὰς βίβλους—τὴν παρουσίαν αὐτοῦ.* Clemens Alex. Strom. VI, 5, 42. 43 p. 761 sq.: *δηλώσει πρὸς τῷ Πέτρου κηρύγματι ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος Λάβετε κτλ.* sequentia

perperam Clementi Alexandrino ipsi tribuit Cotelerius in iudicio de posteriore epistola S. Clementis (Patr. apostol. I, 182), rectius Petri praedicationi Beveregius (lib. I. codicis canonum apostolicorum vindicati c. 14, §. 7), Ittigius de haeresiarchis. append. p. 160, Grabius (spicileg. I. p. 66), Crednerus (Beiträge zur Einl. etc. I. p. 359 sq.) vindicaverunt. *πρὸς τῷ Πέτρου πηρύγματι* Cotelerius l. l., Fabricius (cod. apocr. N. T. I. p. 797) et Crednerus l. l. recte verterunt: „praeter Petri praedicationem", ei congruum. Grabius vertit: „in Petri praedicatione". p. 60, 4. *Σίβυλλαν.* cf. Clem. epi. I, 57 p. 61, 3 et quae ad h. l. adnotavimus (p. 90). Herm. Past. Vis. II, 4 p. 11, 18. p. 60, 5. *τὸν Ὑστάσπην.* Justinus martyr Apol. I, 20 p. 66: *καὶ Σίβυλλα δὲ καὶ Ὑστάσπης γενήσεσθαι τῶν φθαρτῶν ἀνάλυσιν διὰ πυρὸς ἔφασαν,* cf. Otton. ad h. l., ib. c. 44 p. 82: *θάνατος ὡρίσθη κατὰ τῶν τὰς Ὑστάσπου ἢ Σιβύλλης ἢ τῶν προφητῶν βίβλους ἀναγινωσκόντων.* Lactant. institut. div. VII, 15. 18. Ammian.Marcellin. XXIII, 6. de Hystaspis libris cf. Fabricii biblioth. graecam ed. Harles. Tom. I. p. 108 et Lückii „Versuch einer vollständigen Einleitung in die Offenbarung des Johannes" ed. II. Vol. I. p. 237 sq.

p. 60, 11. 12. *Ὅλος — οὐχὶ τοῦ θεοῦ;* Clemens Alex. l. l. p. 762 pergit: *εἶτα ἐνὶ λόγῳ πυνθάνεται ἡμῖν Ὅλος δὲ κτλ.*

p. 60, 13 — 16: „Paulus — aquam esse visum." Cyprianus qui dicitur de rebaptismate (Opp. Venet. 1728 p. 643): „est autem adulterini huius immo internecini baptismatis si quis alius auctor, tum etiam quidam ab iisdem ipsis haereticis propter hunc eundem errorem confictus liber, qui inscribitur *Pauli* (Rigaltius sine causa mutare voluit: „Petri") *praedicatio*, in quo libro contra omnes scripturas et de peccato proprio confitentem invenies Christum, qui solus omnino nihil deliquit, et ad accipiendum Joannis baptisma paene invitum a matre sua Maria esse compulsum; item cum baptizaretur, ignem super aquam esse visum, quod in evangelio nullo est scriptum" (sequntur quae iam ad p. 57, 2 notata sunt: „et post tanta tempora" etc.). Petri (Paulique) praedicatio nihil peccavit, nisi quod Matth. hebr. III, 1 — 13. 14 — 17 secuta est.

p. 60, 17 — 28: „Petrus et Paulus — probatissimum Dei filium." Lactantius institut. divin. IV, 21: „sed et futura illis aperuit omnia, quae Petrus et Paulus Romae praedicaverunt, et ea praedicatio in memoriam scripta permansit, in qua cum alia mira tum etiam hoc" etc. Grabius (spicileg. I. p. 69. 75) temere suspicatus est, haec ex Apocalypsi Petri desumpta esse. l. 28. amatissum dedi, amantissimum edd.

haec fere e Petri (Paulique) praedicatione supersunt, qui liber post Hermae Pastorem, cuius notitiam p. 58, 14 — 19. 59, 33. animadvertimus, vel non ante medium fere seculum II. conscriptus non tantum ab haereticis, sed etiam a catholicis scriptoribus aestumabatur. ex illis hoc libro usus est Heracleon (cf. quae ad p. 58, 20 — 31 notata sunt), ex his fortasse iam epistula ad Diognetum c. 2 (cf. quae ad p. 58, 20 — 31 notata sunt) c. 3. 4 (cf. quae ad p. 58, 32 — 37 notata sunt), Dionysius Corinthius (cf. quae ad p. 57, 2 notata sunt) usi sunt. Clemens Alexandrinus hunc librum minime contempsit, sed saepius laudavit (Excerpta ex prophet. §. 58 p. 1004: *νόμος καὶ λόγος αὐτὸς ὁ σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι*). Strom. I, 29, 182 p. 427: *ἐν δὲ τῷ Πέτρου κηρύγματι εὕροις ἂν νόμον καὶ λόγον τὸν κύριον προσαγορευόμενον,* II, 15, 68 p. 465: *ὁ Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι νόμον καὶ λόγον τὸν κύριον προσεῖπεν* cf. p. 59, 8; VI, 5, 39 p. 759: *Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι λέγει Γινώσκετε οὖν κτλ.* VI, 7, 58 p. 769: *εἷς γὰρ τῷ ὄντι ἐστὶν ὁ θεός κτλ., ὁ Πέτρος γράφει κτλ.* cf. p. 58, 14 — 19. VI, 5, 40 p. 760: *αὐτὸς διασαφήσει Πέτρος ἐπιφέρων κτλ.* cf. p. 58, 20 — 31. VI, 5, 41 p. 760: (Petrus) *ἐποίσει πάλιν ὧδέ πως· Μηδὲ κατὰ Ἰουδαίους κτλ.* cf. p. 58, 32 — 59, 7. VI, 5, 42. 43 p. 761 sq.: *δηλώσει πρὸς τῷ Πέτρου κηρύγματι ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος Λάβετε κτλ.* cf. p. 60, 3 — 12; VI. 5. 43 p. 762: *διὰ τοῦτό φησιν ὁ Πέτρος εἰρηκέναι τὸν κύριον τοῖς ἀποστόλοις Ἐὰν μὲν οὖν τις κτλ.* cf. p. 58, 7 — 10. VI, 6, 48 p. 764 sq.: *αὐτίκα ἐν τῷ Πέτρου κηρύγματι ὁ κύριός φησι πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν Ἐξελεξάμην ὑμᾶς κτλ.* cf. p. 57, 5—58, 6. ib. p. 765: *πάσαις δ' ἄνωθεν ταῖς ψυχαῖς εἴρηται ταῖς λογικαῖς Ὅσα ἐν ἀγνοίᾳ κτλ.* cf. p. 58,

11—13. VI, 15, 128 p. 804: *ὅθεν καὶ ὁ Πέτρος ἐν τῷ καρύγματι περὶ τῶν ἀποστόλων λέγων φησίν Ἡμεῖς δὲ κτλ.* cf. p. 59, 9—18. 19. 20. Origenes iam dubitavit, sitne Petri praedicatio adhibenda, eamque ab apostolo Petro conscriptam esse negavit, de princ. praef. c. 8 (Opp. I, 49): „Si vero quis velit nobis proferre ex illo libello, qui Petri doctrina appellatur, ubi salvator videtur ad discipulos dicere: „Non sum daemonium incorporeum" (cf. p. 57, 4): primo respondendum est ei, quoniam ille liber inter ecclesiasticos non habetur, et ostendendum, quia neque Petri est ipsa scriptura, neque alterius cuiusdam, qui spiritu Dei fuerit inspiratus. quod etiamsi ipsum concederetur etc. sed idem Origenes in Joan. Tom. XIII, 17 (Opp. IV, 226) decernere noluit *περὶ τοῦ βιβλίου, πότερόν ποτε γνήσιόν ἐστιν ἢ νόθον ἢ μικτόν.* Eusebius HE. III, 3, 2 inter scripta Petro supposita etiam „praedicationem" recensuit: *τό γε μὴν τῶν ἐπικεκλημένων αὐτοῦ* (Petri) *πράξεων καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὠνομασμένον εὐαγγέλιον, τό τε λεγόμενον αὐτοῦ κήρυγμα καὶ τὴν καλουμένην ἀποκάλυψιν οὐδ' ὅλως ἐν καθολικαῖς ἴσμεν παραδεδομένα, ὅτι μήτε ἀρχαίων μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυρίαις.* quod iniquum iudicium iam Clementis Alexandrini frequenti huius libri usu refutatum repetitum est ab Hieronymo de vir. illustr. c. 1 (Opp. II, 227): „libri autem, e quibus unus Actorum eius (Petri) inscribitur, alius evangelii, tertius *Praedicationis*, quartus Apocalypseos, quintus Judicii, inter apocryphas scripturas repudiantur." cf. Nicephori Callisti HE. II, 46 (in Credneri libro: Geschichte des NTlichen Kanon p. 256). Cyprianus qui dicitur [1]) de rebaptismate p. 643 hunc librum tamquam ab haereticis confictum et multa absurda tradentem plane damnavit (cf. quae ad p. 57, 2. 60, 1. 2. 13—16 notata sunt). sed non dubitaverunt eodem libro uti Lactantius div. institut. IV, 21 p. 46, 15—25, Gregorius Nazianzenus Orat. XVI (Opp. I, 254: *ἵνα μὴ ἀκούσωμεν Πέτρου λέγοντος Αἰσχύνθητε κτλ.* cf. p. 59, 35. 36, epi. 16 (Opp. I, 778): *φησί που θαυμασιώτατα λέγων ὁ Πέτρος*, cf. p. 59, 21; Joannes Damascenus sacr. parall. p. 336 A: *τοῦ Πέτρου Τάλας κτλ.* cf. p. 59, 24—29, ib. p. 475: *ἐκ τῆς διδασκαλίας Πέτρου Πλούσιός ἐστιν κτλ.* cf. p. 59, 30—36. Oecumenius ad Jac. V, 16 (Opp. II. p. 478): *καὶ γίνεται ἐν ἡμῖν τὸ τοῦ μακαρίου Πέτρου Εἷς οἰκοδομῶν κτλ.* cf. p. 59, 22. 23.

Petri Paulique praedicatio non omni caruit auctoritate et ad Novum Testamentum extra canonem receptum vere pertinet. addenda sunt cognata Petri Paulique acta.

[1]) Crednerus (Beiträge zur Einl. I. p. 360) illis viris doctis assensum praebuit, qui Ursinum Afrum (circa a. 440) hunc tractatum scripsisse censuerunt. sed haec sententia minime certa est.

F. PETRI ET PAULI ACTA.

Eusebius HE. III, 3, 2 et Hieronymus de vir. illustr. c. 1 inter scripta Petro supposita etiam eius Acta (*πράξεις*) recensuerunt (cf. supra p. 67). Gelasii decretum de libris recipiendis c. VI, 5: „Actus nomine Petri apostoli apocryphum.“ mitius Eusebius HE. III, 3, 5 de Pauli actibus iudicavit: *οὐδὲ μὴν τὰς λεγομένας αὐτοῦ πράξεις ἐν ἀναμφιλέκτοις παρείληφα.* haec inter spuria, sed melioris notae, quae sunt *ἀντιλεγόμενα*, primo loco recensuit HE. III, 25, 4: *ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου πράξεων ἡ γραφή, ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ ἀποκάλυψις Πέτρου, καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολὴ καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαί· ἔτι τε, ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου ἀποκάλυψις, εἰ φανείη, ἥν τινες, ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσι τοῖς ὁμολογουμένοις. ἤδη δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσι. ταῦτα μὲν πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἂν εἴη.* haec Acta Pauli inter ipsos Novi Testamenti libros ultimos post Hermae Pastorem, ante Revelationem Petri recensuerunt versus scripturarum sanctarum codici Claromontano additi: „actus Pauli ver. $\overline{\text{III}}$DLX“ (versus 3560). extra libros sacros LX Anastasius Sinaita[1]) loco XIX recensuit *Παύλου πρᾶξις*.

[1]) apud Crednerum (Geschichte des NTlichen Kanon p. 241), J. B. Pitra, Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta, Tom. I. p. 100. Crednerus edidit *Παύλου πράξεις*.

Origenes hunc librum bis laudavit, sed etiam Petri acta Isidorus Pelusiota laudavit.

tota haec res difficillime diiudicatur. *Πέτρου πράξεις* etiam Clementis Recognitiones a Photio (bibl. cod. 112. 113) appellata sunt, quae huc non pertinent. *Παύλου* vero *πράξεις* poterant dici etiam illa „Acta Pauli et Theclae", de quibus Tertullianus de baptismo c. 17: „quod si qui Pauli perperam scripta legunt exemplum Theclae ad licentiam mulierum docendique defendunt, sciant, in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit quasi titulo Pauli de suo cumulans, convictum atque confessum id se amore Pauli fecisse, loco decessisse." de eodem libro Hieronymus de vir. illustr. c. 7 (Opp. II, 841): „igitur *περιόδους* Pauli et Theclae et totam baptizati leonis fabulam inter apocryphas scripturas computamus." Gelasius de libris recipiendis et non recipiendis c. VI, 22: „liber qui appellatur: Actus Theclae et Pauli, apocryphus." ad haec „Acta Pauli et Theclae", quae quamvis abbreviata graece supersunt,[1]) ea certe quae Origenes ex Actibus Pauli retulit vix referenda sunt. nam haec ad Petri Paulique facta extrema et ad Romanum martyrium spectant, illa ad Pauli fata et itinera Asiatica. sed supersunt etiam „Acta Petri et Pauli", quae utriusque apostoli martyrium Romanum enarrant.[2]) et ad haec alter quidem Origenis locus prope accessit. haec antiquiori fundamento minime carent et ex antiquioribus illis Petri et Pauli actibus nata esse videntur, quae aliqua fruebantur auctoritate. quae ex Petri Actis laudantur, omnino incerta sunt.

I. Isidorus Pelusiota lib. II. epi. 99 ad Aphrodisium[3]): *Οἱ μὲν οὖν ἀπόστολοι ἃ ἐχώρησαν ἔγραψαν, καθὼς Πέτρος ὁ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ ἐν ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι σαφῶς ἀπεφήνατο·*

[1]) in Grabii spicilegio ss. pp. I. p. 95—128 et in Tischendorfii Actis apostolorum apocryphis p. 40—63.

[2]) cf. quae ad Petri Paulique praedicationem p. 61 notata sunt.

[3]) apud Grabium l. l. p. 39, apud Fabricium l. l. II. p. 803 sq.

Ἃ ἐχωρήσαμεν, ἐγράψαμεν, ὁ δὲ κόσμος οὐδὲ τὰ γραφέντα ἐχώρησεν· ὁ γὰρ φιλοχρήματος. οὐκ ἐχώρησε τὸν τῆς ἀκτημοσύνης λόγον, οὐδὲ ὁ λάγνος τὸν περὶ σωφροσύνης, οὐχ ὁ πλεονέκτης τὸν περὶ δικαιοσύνης, οὐχ ὁ ὠμὸς τὸν περὶ φιλανθρωπίας, οὐχ ὁ θυμώδης τὸν περὶ πρᾳότητος.

l. 1. Ἃ ἐχωρήσαμεν ἐγράψαμεν. Grabius l. l. p. 38 sq.: „alia vero Acta apostolorum non ita malae notae (quam Ebionaeorum Acta) memorat Varadatus, seculi V. monachus, in epistola ad Leonem imperatorem (quae est ultima inter istas, quas de Concilio Chalcedonensi ad Caesaream Majestatem ex diversis mundi partibus scriptas habemus) Tom. IV. concil. Labbaei col. 978 D sequentibus verbis: „Sancti apostoli dum congregati essent in Jerusalem praeter Paulum apostolum, omnes simul librum Actuum conscripserunt propter fidem Domini Jesu Christi, et permanet in sanctis ecclesiis quod scripserunt.“ quibus verbis haud obscure indicat, in isto libro historiam rerum primis post ascensionem Domini annis gestarum enarratam eamque ipsis s. apostolis auctoribus adscriptam fuisse.“ haec igitur Acta apostolorum Grabius ab Isidoro laudari censuit. „equidem obiici posset, Isidorum verba illa non ex Actis apostolorum omnium a Varadato memoratis, sed ex alio libro Actuum Petri, cuius mentionem iniicit Eusebius HE. III, 3, adduxisse. verum primo incertum est, utrum acta Petri apud Eusebium diversa fuerint a prima parte libri a Varadato laudati, qui ab actibus Petri, tamquam primi apostoli, procul dubio incepit ac forte totus inde titulum Actorum Petri gessit. deinde posito, quod haud eadem fuerint acta ab Eusebio et Varadato memorata, Isidorum sane verba mox recitanda non ex singulis Actis Petri, sed omnium apostolorum citasse vero est simillimum, partim quia expresse praefatur, apostolos (pluraliter) scripsisse, quae ipsi ceperunt; partim quia verba Petri quae allegat in plurali numero concepta sunt, ac proinde ex tali libro desumpta videntur, ubi plurium apostolorum, non unius Petri, dicta et facta fuere recensita, vel in quo Petrus nomine omnium scripsit, ut saepe nomine omnium locutus est, indeque os apostolorum a quibusdam appellari meruit.“ contra Fabricius l. l.: „ex his verbis perspicue colligitur, locum praesentem petitum ex Actis Petri, de quibus Eusebius et Hieron., neque esse necessarium, cum clar. Grabio existimare, quod iste locus depromptus sit ex nescio quibus Actibus sub XII apostolorum nomine conscriptis. neque Varadato seculi V monacho hoc accredo, eiusmodi opus a XII apostolis esse compositum. — mihi quidem perverisimile videtur, per librum Actuum qui permanet in sanctis ecclesiis nullum alium a Varadato intelligi potuisse quam Acta apostolorum, quae habemus scriptore Luca, nisi forte speciatim respexit ad Acta synodi Hierosolymitanae, de quibus Lucas Act. XV, aut ad symbolum, quod ab apostolis compositum etiam alii ante Varadatum prodiderunt.“ equidem confero Constitt. app. VI, 14 p. 173 sq., ubi apostoli scribunt: ἅμα πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι ἐγράψαμεν ὑμῖν τὴν καθολικὴν ταύτην διδασκαλίαν κτλ.

illa Acta Petri plane omitto, quae Philastrius de haeres. c. 88 apud Manichaeos similesque haereticos memoravit, quae Innocentius I. in epi. 6 (3) ad Exsuperium a quodam Leucio, Photius (bibl. cod. 114) a Leucio Charino conscripta esse retulerunt, quamvis mihi quidem non constet, Isidorum Pelusiotam hoc libro

usum non esse. maioris momenti sunt Acta Pauli quae dicuntur.

II. a. Origenes de princ. I, 2, 3 (Opp. I, 54): „unde et recte mihi dictus videtur sermo ille, qui in actibus Pauli scriptus est, quia „*hic est verbum animal, vivens.*"

Grabius (in spicilegio I. p. 128) suspicatur, vel Origenem vitioso Actorum Pauli, vel Ruffinum malo Origenis exemplari usum, in graeco scriptum fuisse simplex *ζῶν*, non autem *ζῶον*, vel *ζῶον ζῶν*. videtur enim auctor Actorum Pauli respexisse sive transcripsisse verba apostoli in epi. ad Hebr. IV, 12 *ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ.*" sed recte Redepenningius ad h. l.: „paulo ante monuit Origenes, sapientiam Dei esse velut *animal* quoddam sapiens, et angeli definiebantur in ecclesia veteri: *ζῶα λογικά;* quin imo fragm. I, 1, 7 (de princ. I, 3, 4 p. 61) filius Dei, unus ex Seraphim *ζῶον* appellatur, neque desunt loci, in quibus Deus ipse vocetur *ζῶον*, cf. Semleri Einleitung zu Baumgarten's Polemik II. p. 167." equidem confero Petri praedication. p. 59, 8.

b. Eusebius HE. II, 25, 5—7: *Παῦλος δὴ οὖν ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθῆναι, καὶ Πέτρος ὡσαύτως ἀνασκολοπισθῆναι κατ' αὐτὸν* (Neronem) *ἱστοροῦνται. καὶ πιστοῦταί γε τὴν ἱστορίαν ἡ Πέτρου καὶ Παύλου εἰς δεῦρο κρατήσασα ἐπὶ τῶν αὐτόθι κοιμητηρίων πρόσρησις. οὐδὲν δ' ἧττον καὶ ἐκκλησιαστικὸς ἀνήρ, Γάϊος ὀνόματι, κατὰ Ζεφυρῖνον Ῥωμαίων γεγονὼς ἐπίσκοπον, ὃς δὴ Πρόκλῳ τῆς κατὰ Φρύγας προϊσταμένῳ γνώμης ἐγγράφως διαλεχθεὶς αὐτὰ δὴ ταῦτα περὶ τῶν τόπων, ἔνθα τῶν εἰρημένων ἀποστόλων τὰ ἱερὰ σκηνώματα κατατέθειται, φησίν Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι· ἐὰν γὰρ θελήσῃς ἀπελθεῖν ἐπὶ τὸν Βατικανὸν ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὠστίαν, εὑρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταύτην ἱδρυσαμένων τὴν ἐκκλησίαν.* III, 1, 2: *Πέτρος δὲ — — ἐπὶ τέλει ἐν Ῥώμῃ γενόμενος ἀνεσκολοπίσθη κατὰ κεφαλῆς, οὕτως αὐτὸς ἀξιώσας παθεῖν.* Demonstr. ev. III, 3 p. 116: *καὶ Πέτρος δὲ ἐπὶ Ῥώμης κατὰ κεφαλῆς σταυροῦται, Παῦλός τε ἀνατέμνεται.* Petrus Alexandr. de poenitentia can. IX (in Routhii reliq. sacr. T. IV. p. 34, 12—19 et Lagardii reliquiis iur. eccl. ant. p. 68, 13—17): *οὕτως ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων Πέτρος πολλάκις συλληφθεὶς καὶ φυλακισθεὶς καὶ ἀτιμασθείς, ὕστερον ἐν Ῥώμῃ ἐσταυ-*

ρώθη. ὁμοίως καὶ ὁ περιβόητος Παῦλος πλεονάκις παραδοθεὶς καὶ ἕως θανάτου κινδυνεύσας, πολλά τε ἀθλήσας καὶ καυχησάμενος ἐν πολλοῖς διωγμοῖς καὶ θλίψεσιν, ἐν τῇ αὐτῇ πόλει καὶ αὐτὸς μαχαίρᾳ τὴν κεφαλὴν ἀπεκείρατο.

etiam Acta Petri et Pauli quae ad nos pervenerunt, c. 79 p. 34 tradiderunt, Neronem probasse Agrippae praefecti sententiam: *ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, δίκαιόν ἐστιν ἀποτμηθῆναι τοῦ Παύλου τὴν κεφαλήν, τὸν δὲ Πέτρον ἐπὶ σταυροῦ ἀρθῆναι ὡς αἴτιον τοῦ φόνου* (Simonis magi). c. 80: *καὶ ὁ μὲν Παῦλος ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν ἐν τῇ Ὀστησίᾳ ὁδῷ.* c. 81 p. 35: *ὁ δὲ Πέτρος ἐλθὼν ἐπὶ τὸν σταυρὸν εἶπεν Ἐπειδὴ ὁ κύριός μου Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς ἐπὶ τῆς γῆς ὀρθῷ τῷ σταυρῷ ὑψώθη, ἐμὲ δὲ ὄντα ἀπὸ τῆς γῆς εἰς οὐρανὸν καλέσαι καταξιοῖ, ὁ σταυρός μου τὴν κεφαλὴν κατὰ γῆς ὀφείλει παγῆναι, ἵνα πρὸς τὸν οὐρανὸν κατευθύνει*[1] *τοὺς πόδας μου· οὐ γάρ εἰμι ἄξιος ὡς ὁ κύριός μου σταυρωθῆναι. τότε ἀντιστρέψαντες τὸν σταυρὸν προσήλωσαν τοὺς πόδας αὐτοῦ ἄνω.* c. 84 p. 37: *ἦραν τὸ σῶμα αὐτοῦ* (Petri) *λάθρα καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ὑπὸ τὴν τερέβινθον πλησίον τοῦ ναυμαχίου εἰς τόπον καλούμενον Βατικανόν.* iam Tertullianus de praescr. haer. c. 36: „Felix ecclesia (Romana) ubi totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni dominicae adaequatur, ubi Paulus Joannis (sc. baptistae) exitu coronatur.“ cf. Gnosticos scorp. c. 15, adv. Marcion. IV, 5, et quae Thilo ad Acta Petri et Pauli II. p. 23 notavit.

c. Origenes Tom. XX, 12 in Joan. (Opp. IV, 332): *εἴ τῳ δὲ φίλον παραδέξασθαι τὸ ἐν ταῖς Παύλου πράξεσιν ἀναγεγραμμένον ὡς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰρημένον Ἄνωθεν μέλλω σταυρωθῆναι.*

ἐν ταῖς Παύλου πράξεσιν. Perionius mutare voluit: *ἐν ταῖς Πέτρου πράξεσιν*, non adversante Grabio (spicileg. I. p. 80). sed nihil mutandum est. *Ἄνωθεν μέλλω σταυρωθῆναι.* haec Christi verba Acta Petri et Pauli c. 82 p. 36 confirmant. nam Petrus ad crucis supplicium damnatus narravit: *πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ἀνεχώρουν, καὶ ὑπήντησέ μοι ὁ κύριός μου Ἰησοῦς Χριστός, καὶ προσκυνήσας αὐτῷ εἶπον Κύριε, ποῦ πορεύῃ; καὶ εἶπέν μοι ὅτι ἐν Ῥώμῃ ἀπέρχομαι σταυρωθῆναι. ἐγὼ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν Κύριε, οὐκ ἐσταυρώθης ἅπαξ; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ κύριος εἶπεν Εἶδόν σε φεύγοντα τὸν θάνατον καὶ θέλω ὑπὲρ σοῦ σταυρωθῆναι. καὶ εἶπον Κύριε, ἐγὼ πορεύομαι, τὸ πρόσταγμά σου πληρῶ. καὶ εἴρηκέ μοι Μὴ φοβοῦ, ὅτι μετὰ σοῦ εἰμί.* Thilo ad Acta Petri et Pauli II, 24 haec fere notavit: „post Origenem apparitionis Christi Petro factae ex iisdem, ut videtur, Actis meminit Ambrosius contra Auxentium de basilicis tradendis Tom. II. p. 867 ed. Bened.“ [Tom. V. p. 49 E ed. Colon. 1616: „Venio Romam iterum crucifigi“]. Hegesippus qui dicitur de bello iud. III, 2: „victus fletibus Petrus cessit, promisit se urbem egressurum. proxima nocte salutatis fratribus et celebrata oratione proficisci solus coepit. ubi ventum est ad portam, vidit sibi Christum occurrere et adorans eum dixit: „Domine quo venis?“ dicit ei Christus: „iterum venio crucifigi“ etc. Thilo pergit: His adde Gregorium M. (quem alii volunt esse Gregorium VII) expos. in Ps. poenit. IV, Pseudo-Abdiam Hist. apost. I, 19, Pseudo-Linum de pass. Petri p. 68, Ordericum Vitalem Hist. eccl. lib. II. p. 395 et Phila-

[1]) Thilo: *καὶ πρὸς τὸν οὐρ. κατευθῦναι.*

lethem Eusebianum in Rhapsodiis a Fried. Nausea editis in vitas, miracula passionesque apostolorum p. VII. conf. Xaverius in Historia Petri p. 78 et Baronius ad a. Chr. 69 num. VI sq.“

d. Clemens Alex. Strom. VII, 11, 63 p. 869: *φασὶ γοῦν τὸν μακάριον Πέτρον θεασάμενον τὴν αὑτοῦ γυναῖκα ἀγομένην τὴν ἐπὶ θάνατον ἡσθῆναι μὲν τῆς κλήσεως χάριν καὶ τῆς εἰς οἶκον ἀνακομιδῆς, ἐπιφωνῆσαι δὲ εὖ μάλα προτρεπτικῶς τε καὶ παρακλητικῶς ἐξ ὀνόματος προσειπόντα Μέμνησο, ὦ αὕτη, τοῦ κυρίου.*

haec ad Acta vel Petri vel Pauli vel Petri et Pauli referendae videntur. eadem e Clemente Alexandrino laudavit Eusebius HE. III, 30, 2. l. 2. *αὑτοῦ* c. Clem. Al., *ἑαυτοῦ* Euseb. l. 2. 3. *γυναῖκα*. Petri uxorem memoraverunt Origenes in Matth. Tom. XV, 21 (Opp. III, 682 sq.), Epiphanius Haer. XXX, 22. Hieronymus epi. 18 (34) Opp. I, 795. l. 3. *θάνατον* c. Clem. Al., *θανάτῳ* Euseb. l. 4. *κλήσεως*. ad martyrium, cf. 2 Thess. I, 11 et quae de hoc loco disserui (Zeitschr. f. wiss. Theologie 1862 p. 246). Anonymum contra Montanistas apud Euseb. HE. V, 16, 22: *οἱ ἐπὶ τὸ τῆς κατὰ ἀλήθειαν πίστεως μαρτύριον κληθέντες.* Eusebius ipse de martyribus Palaestinae (post HE. VIII) 11, 22: *τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον παραδόξης κλήσεως ἠξιώθη.* l. 6. *Μέμνησο, ὦ αὕτη* c. Euseb., *Μεμνήσθω αὐτῇ* Clem. Al. edd.

G. PETRI APOCALYPSIS.

Petri Apocalypsin inter ipsos Novi Testamenti libros recensuit fragmentum quod Muratorianum dicunt l. 71—73: „apocalapse etiam johanis et petri tantum recipimus quam quidam ex nostris legi in ecclesia nolunt.“ quae graece ita restitui: *Ἀποκαλύψεις δὲ Ἰωάννου καὶ Πέτρου μόνον ἀποδεχόμεθα, ἥν τινες τῶν ἡμετέρων ἀναγινώσκεσθαι ἐν ἐκκλησίᾳ οὐ θέλουσιν.* neque eam Clemens Alexandrinus praetermisit in illis Hypotyposibus, quibus in universam sacram scripturam commentatus est, *μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας (γραφὰς) παρελθών, τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς ἐπιστολάς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν κτλ.* (Euseb. HE. VI, 14, 1). quae Clementis Alexandrini operibus adduntur „Eclogae ex propheticis“ duo certe huius libri fragmenta servaverunt. „versus scripturarum sanctarum“ codici Claromontano additi ultimo loco recensuerunt: „revelatio petri ver. CCLXX“ (i. e. versus 270). etiam Methodius Tyri episcopus (mortuus circa a. 312) Petri apocalypsin *ἐν θεοπνεύστοις γράμμασιν* laudasse videtur (Sympos. II, 6, cf. quae ad p. 57, 2—5 notata sunt). Eusebius HE. III, 3, 2 (cf. Hieronym. de vir. illustr. c. 1) Petri apocalypsin iam reprobavit, sed iniuste, quasi neque in catholicis ecclesiis recepta neque ab ullo veteri scriptore ecclesiastico laudata esset. ipse Eusebius HE. III, 25, 4 hunc librum inter *τὰ νόθα* melioris notae, quae sunt *ἀντιλεγόμενα*, recensuit. Hieronymus de vir. illustr. c. 1 (v. supra p. 67) iam inter apocryphas scripturas. sed Sozomenus HE. VII, 19 Petri

Apocalypsin quamvis spuriam in nonnullis Palaestinae ecclesiis semel quotannis die parasceues publice legi tradidit: *οὕτω γοῦν τὴν καλουμένην ἀποκάλυψιν Πέτρου ὡς νόθον παντελῶς πρὸς τῶν ἀρχαίων δοκιμασθεῖσαν ἔν τισιν ἐκκλησίαις τῆς Παλαιστίνης εἰσέτι νῦν ἅπαξ ἑκάστου ἔτους ἀναγινωσκομένην ἔγνωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ παρασκευῆς, ἣν εὐλαβῶς ἄγαν ὁ λαὸς νηστεύει ἐπὶ ἀναμνήσει τοῦ σωτηρίου πάθους.*[1]) etiam codex Sinaiticus seculo VI inter Novi Testamenti libros post Barnabae epistulam, quae VII fere folia explevit, ante Hermae Pastorem sex illis foliis, quae exciderunt et Hermae Past. Vis. I, 1—Mand. II. p. 38, 11 adaequant, Petri apocalypsin dedisse videtur. index librorum sacrorum Anastasii Sinaitae Quaestionibus et responsionibus additus extra LX libros sacros XVI. loco recensuit *Πέτρου ἀποκάλυψιν*,[2]) Nicephori stichometria inter Novi Testamenti *τὰ ἀντιλεγόμενα* secundo loco (post Joannis apocalypsin): *Ἀποκάλυψις Πέτρου στίχοι τ'*, „Apocalypsis Petri versus CCC".[3])

quae huius Apocalypseos servatae sunt reliquiae, hae fere sunt:

Clemens Alex. ex scriptis propheticis eclog. §. 41 p. 999 sq.: *Ἡ γραφή φησι τὰ βρέφη τὰ ἐκτεθέντα τημελούχῳ παραδίδοσθαι ἀγγέλῳ, ὑφ' οὗ παιδεύεσθαί τε καὶ αὔξειν· καὶ ἔσονται, φησίν, ὡς οἱ ἑκατὸν ἐτῶν ἐνταῦθα πιστοί. διὸ καὶ ὁ Πέτρος ἐν τῇ ἀποκαλύψει φησί Καὶ ἀστραπὴ πυρὸς πηδῶσα ἀπὸ τῶν βρεφῶν ἐκείνων καὶ πλήσσουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν γυναικῶν· ἐπεὶ ὁ δίκαιος ὡς* Sap. III, 7.
σπινθὴρ διὰ καλάμης ἐκλάμπει καὶ κρινεῖ ἔθνη.

ib. §. 48. 49 p. 1000 sq.: *Αὐτίκα ὁ Πέτρος ἐν τῇ ἀποκαλύψει φησίν· τὰ βρέφη ἐξαμβλωθέντα τῆς ἀμείνονος ἐσόμενα μοίρας· ταῦτα ἀγγέλῳ τη-*

[1]) de huius diei momento cf. librum meum: Der Paschastreit der alten Kirche p. 306 not. 2.

[2]) cf. Credneri librum: Geschichte des NTlichen Kanon p. 241. Pitrae: iuris eccles. Graecorum histor. et morum. T. I. p. 100.

[3]) cf. Credneri libros: Zur Geschichte des Kanons p. 120, Geschichte des NTlichen Kanon p. 243.

μελούχῳ παραδίδοσθαι, ἵνα γνώσεως μεταλαβόντα τῆς ἀμείμονος τύχῃ μονῆς, παθόντα ἃ ἂν ἔπαθεν καὶ ἐν σώματι γενόμενα· τὰ δ' ἕτερα μόνης τῆς σωτηρίας τεύξεται ὡς ἠδικημένα ἐλεηθέντα, καὶ μένει ἄνευ κολάσεως, τοῦτο γέρας λαβόντα. (§. 49) *τὸ δὲ γάλα τῶν γυναικῶν ῥέον ἀπὸ τῶν μαστῶν καὶ πηγνύμενον, φησὶν ὁ Πέτρος ἐν τῇ ἀποκαλύψει, γεννήσει θηρία λεπτὰ σαρκοφάγα, καὶ ἀνατρέχοντα εἰς αὐτὰς κατεσθίει· διὰ τὰς ἁμαρτίας γίνεσθαι τὰς κολάσεις διδάσκων. ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν γεννᾶσθαι αὐτάς φησιν, ὡς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἐπειράσθη ὁ λαός, καὶ διὰ τὴν εἰς Χρι-*
1 Cor. X, 9. *στὸν ἀπιστίαν, ὥς φησιν ὁ ἀπόστολος ὑπὸ τῶν ὄφεων ἐδάκνοντο.*

p. 75, 2—5. *Ἡ γραφή—ἐνταῦθα πιστοί.* haec Grabius (spicileg. I. p. 74) non ad Petri apocalypsin, sed ad aliud apocryphum referre voluit, nam §. 48 p. 59, 9—13 eadem repeti (*ταῦτα ἀγγέλῳ τημελούχῳ—λάβοντα*), ut explicentur praecedentia Petri apocalypseos verba, haec autem in pravum detorqueri sensum. quae de differenti statu mortuorum infantum dicuntur, deliria esse Catholicorum doctrinae plane contraria, quae Petri apocalypseos auctori ne in mentem quidem venerint. procul dubio erravit vir clarissimus. nam quae §. 48 p. 59, 9—13 leguntur, illis, quae ex ipsa Petri apocalypsi praemissa sunt, optime congruunt et eodem referenda sunt. neque offendere debet, quod Clemens Alex. vel Theodotus, e cuius doctrina haec excerpta sunt, primo universae scripturae sententiam laudavit, tum accuratius Petri apocalypsin indicavit. non alium librum laudari iam voc. *ἐκείνων* l. 7 docet. ceterum cf. Methodii Sympos. II, 6 p. 16 ed. Jahn.: *ὅθεν δὴ καὶ τημελούχοις ἀγγέλοις, κἂν ἐκ μοιχείας ὦσι, τὰ ἀποτικτόμενα παραδίδοσθαι παρειλήφαμεν ἐν θεοπνεύστοις γράμμασιν.* p. 75, 3. *τημελούχῳ—ἀγγέλῳ.* cf. l. 12 et Apocalypsin Pauli ed. Tischdf. c. 16. 34 p. 46, 58: *ὁ ἄγγελος ὁ τεμελοῦχος.* p. 75, 11. 12: *τὰ βρέφη—μοίρας.* Grabius contulit Luc. XXIII, 29. l. 12. *ἐσόμενα μοίρας.* c. Herveto, qui Sylburgio non displicuit, *ἐσόμενα πείρας* edd., *ἐχόμενα μοίρας* coniecit Grabius. p. 76, 3: *τὰ δ' ἕτερα,* i. e. *τὰ βρέφη τὰ ἐκτεθέντα* p. 75, 2. p. 76, 10—14. *διὰ τὰς ἁμαρτίας—ἐδάκνοντο.* haec Theodotum et ex eo Clementem explicationis gratia addidisse asseruit Grabius l. l. p. 75, quamvis non sine dubitatione. sed *ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν γεννᾶσθαι τὰς κολάσεις* ipsam Petri apocalypsin docuisse constat (cf. l. 11 *φησίν*). reliqua dubia sunt. l. 12. *ἐπειράσθη* vel *ἐπειράθη* emendavi, *ἐπράθη* edd.

haec omnia Petri apocalypsin calamitates Christianis imminentes descripsisse docent (cf. p. 76, 2. 3) etiam plura scire desiderabant viri docti. Fabricius cod. apocr. NT. II. p. 941 sq.: „Sandius p. 6 nuclei ecclesiastici: „Multi scribunt“, inquit, „Coptos id est Aegyptios in ecclesiis suis uti libro quem vocant *secreta Petri.* an

vero secreta haec eadem sint cum Apocalypsi, mihi incompertum est." per *multos* illos Prateolum in elencho haeresium p. 138 et Bernardum de Lutzenburg Catalogi haeresium lib. 2 intelligit Sandius, scriptores exiguae fidei. neque scio, satisne certum sit, quod refert scriptor caetera praestantissimus neque ulla ratione cum his conferendus Elias du Pin, Coptos Apocalypsin Pauli etiamnum iactare. sane memoriae lapsu Paulum pro Petro nominasse suspicatur J. E. Grabe T. I. spicilegii p. 84. illa vero Petri apocalypsis (Revelatio b. Petri apostoli a discipulo eius Clemente in uno volumine redacta), ex qua Jacobus de Vitriaco seculi tertii decimi scriptor nonnulla latine protulit, ab eodem Grabio relata p. 76 sq. longe recentius commentum videtur quam apocalypsis Petri lecta Theodoto seculi II. haeretico; continuit enim inter alia divinationes de consummatione seu consumptione perfidae legis Agarenorum, et qualiter imminente et quasi in ianuis existente destructione paganorum." *arabicae* Petri apocalypseos notitiam tradidit Alexander Nicoll in catalogo mss. orientt. bibliothecae Bodleianae part. II. vol. 1. p. 49 sq. vol. 2. p. 504 sq. etiam alios huius apocalypseos longe serioris codices in Europae bibliothecis memoravit Assemani in Biblioth. orient. T. III. p. I. p. 282, cf. Thilon. prolegomena ad Acta Thomae p. LXXXIII.[1])

mihi quidem coniecturam proponere licet. Petri apocalypsin ad Romanae ecclesiae seculi II. fere exeuntis canonem pertinuisse, quamvis a nonnullis iam addubitatam, fragmentum quod dicunt Muratorianum tradidit. Hippolytus autem de Christo et Antichristo c. 15 (ed. Lagard. p. 8, 8—13) e libro prophetico Antichristum adventurum ita descripsit: *λέγει δὲ καὶ ἕτερος προφήτης Συνάξει πᾶσαν δύναμιν αὐτοῦ ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν καὶ ἄχρις ἡλίου δυσμῶν· οὓς κεκλήκοι καὶ οὓς οὐ*

[1]) Apocalypsis Petri apostoli per Clementem arabice exstat in cod. arab. Vat. 157. 170 et in cod. Beroeensi arab. 1. 13.

κεκλήκοι, πορευθήσονται μετ' αὐτοῦ. λευκανεῖ τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἱστίων τῶν πλοίων καὶ μελανεῖ τὸ πέδιον ἀπὸ τῶν θυρεῶν τῶν ὅπλων· καὶ πᾶς ὃς ἂν συναντήσῃ αὐτῷ ἐν πολέμῳ, μαχαίρᾳ πεσεῖται. eadem ex parte repetuntur c. 54 p. 28, 3—7: *ὡς λέγει ὁ προφήτης Συνάξει πᾶσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἄχρι δυσμῶν· οὓς κεκλήκοι καὶ οὓς οὐ κεκλήκοι πορεύσονται μετ' αὐτοῦ.* haec mihi e Petri apocalypsi reddita esse videntur. si eodem referamus etiam c. 65 p. 35, 1. 2: *ὁ δὲ προφήτης λέγει Ἔγειραι ὁ καθεύδων καὶ ἐξεγέρθητι ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός*[1]), haec apocalypsis epistula ad Ephesios (cf. V, 14) antiquior existimanda est.

[1]) Franc. Cam. Overbeck (Quaestionum Hippolytearum specimen, Jenae 1864 p. 45 not.), qui haec apocrypha oracula apud Hippolytum animadvertit, ultimum ad Paulum referri vetuit.

H. DOCTRINAE APOSTOLORUM.

Τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι διδαχαὶ ab Eusebio HE. III, 25, 4 *ἐν τοῖς νόθοις* Novi Testamenti, melioris quidem notae, quae sunt *ἀντιλεγόμενα*, recensentur. apud Athanasium (epi. fest. 39) inter scripta *οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον* recensentur *Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων* ante Hermae Pastorem. in Athanasii quae fertur synopsi scr. s. Novi Testamenti *ἀντιλεγόμενον* refertur *Διδαχὴ ἀποστόλων*. Epiphanius Haer. LXX, 7: *φάσκει ὁ θεῖος λόγος καὶ ἡ διδασκαλία* (cf. Constitt. app. I, 3 p. 4, 24 sq.). in indice Anastasii Sinaitae Quaestionibus et responsionibus addito extra LX libros sacros recensentur XVII: *Περίοδοι καὶ Διδαχαὶ τῶν ἀποστόλων*, XXI. *Διδασκαλία Κλήμεντος*. XXII. *Ἰγνατίου διδασκαλία*, XXIII. *Πολυκάρπου διδασκαλία*.

Didascalia apostolorum, quae quamvis a nostris Constitutionibus apostolorum valde discrepans earum primis sex libris respondet, syriace edita est ab A. P. de Lagardio (Lips. 1855). etiam versiones arabica et aethiopica non ita discedentes Constitutionum app. libros VII. VIII ignorant. ipsae Constitutiones apostolorum graecae in prooemio p. 1, 17 *διδασκαλίαν ἱεράν* indicunt et in fine antiquiori (VI, 14 p. 173, 14 sq.) apostolos scripsisse ferunt: *ἅμα πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι ἐγράψαμεν ὑμῖν τὴν καθολικὴν ταύτην διδασκαλίαν κτλ.* c. 18 p. 108, 2—4: *καταλιπόντες ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις*

καὶ λοιποῖς ἱερεῦσιν τήνδε τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν.[1]) eum titulum quo hi libri graece ad nos pervenerunt (*Διαταγαὶ τῶν ἀποστόλων*) primus tradidit Epiphanius, qui saepius *τὰς τῶν ἀποστόλων διατάξεις* laudavit,[2]) quamvis illi recensioni, quae nobis servata est, non prorsus congruas. Maximus confessor sec. VII. iam ex Octateucho Clementino laudavit Constitutt. app. III, 17 p. 111, 3—6: *ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων* (schol. in Dionysii Areopag. de eccles. hierarchia c. 2, Opp. Dionys. ed. Janssen et Corder. ed. II. Vol. II. p. 66), VII, 46 p. 228, 24. 25: *κατὰ τὸ φερόμενον ἐν ἑβδόμῳ βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν διαταγμάτων* (prolog. ad opera Dionysii p. 3 A), *καθὼς ἐν ταῖς ἱεραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται διαταγαῖς* (schol. ad Dionysii epi. VIII. p. 317). sed praeter orthodoxam Constitutionum apostolicarum recensionem etiam heterodoxam notavit concilium Trullanum a. 691. 692, oecumenicum sextum,[3]) neque orthodoxa recensio Photio valde placuit.[4])

[1]) Constitutionum app. libros I—VI *διδασκαλίας* nomine primum solos editos esse, antequam libri VII. VIII iis adderentur, demonstravit Bickellius (Geschichte des Kirchenrechts I, 1 p. 146 sq.) e versionibus orientalibus. cf. etiam Guil. Ueltzenii editionem Constitutionum app. (Suerini et Rostochii 1853) de huius libri titulis.

[2]) Haer. XLV, 4. LXX, 10. LXXV, 6. LXXX, 7. Epiphanius Haer. LXX, 10: *εἰς τοῦτο δὲ οἱ αὐτοὶ Αὐδιανοὶ παραφέρουσι τὴν τῶν ἀποστόλων διάταξιν, οὖσαν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἀλλ' οὐκ ἀδόκιμον. πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῇ κανονικὴ τάξις ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲν παρακεχαραγμένον τῆς πίστεως, οὔτε τῆς ὁμολογίας, οὔτε τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ κανόνος καὶ πίστεως.*

[3]) can. 2 (in Mansi collectione XI p. 939, in Credneri libro: Geschichte des NTlichen Kanon p. 245 sq.): *ἔδοξε καὶ τοῦτο τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ κάλλιστά τε καὶ σπουδαιότατα· ὥστε μένειν καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν βεβαίους καὶ ἀσφαλεῖς πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἰατρείαν παθῶν τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων δεχθέντας καὶ κυρωθέντας, ἀλλὰ μὴν καὶ παραδοθέντας ἡμῖν ὀνόματι τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων ὀγδοηκονταπέντε κανόνας· ἐπειδὴ δὲ ἐν τούτοις τοῖς κανόσιν ἐντέταλται δέχεσθαι ἡμᾶς τὰς τῶν αὐτῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος διατάξεις, αἷστισι πάλαι ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων ἐπὶ λύμῃ τῆς ἐκκλησίας νόθα τινὰ καὶ ξένα τῆς ἐκκλησίας* (var. l. *εὐσεβείας*) *παρενετέθησαν, τὸ εὐπρεπὲς κάλλος τῶν θείων δογμάτων ἡμῖν ἀμαυρώσαντα. τὴν τῶν τοιούτων διατάξεων προσφόρως ἀποβολὴν πεποιήμεθα πρὸς τὴν τοῦ χριστιανικωτάτου ποιμνίου οἰκοδομὴν καὶ ἀσφάλειαν· οὐδαμῶς ἐγκρίνοντες τὰ τῆς αἱρετικῆς ψευδολογίας κυήματα καὶ τῇ γνησίᾳ τῶν ἀποστόλων καὶ ὁλοκλήρῳ διδαχῇ παρενείροντες.*

[4]) Bibl. cod. 112. 113: *Ἀνεγνώσθη Κλήμεντος τοῦ Ῥώμης τεύχη βιβλίων δύο, ὧν τὸ μὲν ἐπιγράφεται Διαταγαὶ τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος, ἐν*

Lagardius,[1]) sagacissimus huius rei investigator, communem virorum doctorum fere omnium nunc invaluisse dixit opinionem, Constitutiones apostolicas seculo tertio clam succrevisse, et quum sex aliquando libris absolutae fuissent, septimo et octavo auctas esse postea. ipse Lagardius Didascaliam syriace conservatam primitivam huius operis recensionem existimavit, nullis posterioris aetatis ampullis distentam, quam Pseudo-Clementi Homiliarum iam notam[2]) secundo seculo vindicare voluit. arabica vero et aethiopica versiones, quae et ipsae libros VII et VIII non exhibent, sed a graecis editionibus vix unquam longius recedunt, Lagardio demonstrare videntur, hos libros adiectos non fuisse nisi opere iam corrupto. equidem et ipse syriacam Didascaliam ad huius operis primitivam formam propius accedere existimo,[3]) sed eandem nunquam mutatam continere valde dubito. Didascaliae apostolicae radicem et originem et ipse iam ad secundum seculum revocavi, sed non qualis syriace exstat. neque in Homiliis, sed in Recognitionibus Pseudo-Clementis antiquissimum talis libri testimonium inveni (apostol. Väter p. 302 sq.).

redeundum est ad Judaismi christiani defensores seculi II. ineuntis. nam Petri *περιόδους*, ubi gentilibus mandatur, „ut nulli doctorum credatis, nisi qui Jacobi fratris Domini ex Hierusalem detulerit testimonium, vel

ᾧ καὶ οἱ τῶν συνοδικῶν κανόνων τῷ ἀθροίσματι τῶν ἀποστόλων κανόνες ἐπιγραφόμενοι περιέχονται. — — αἱ δέ γε Διαταγαὶ τρίσι μόνοις δοκοῦσιν ἐνέχεσθαι, κακοπλαστίᾳ, ἣν οὐ χαλεπὸν ἀποσκευάσασθαι, καὶ ὅτι κατὰ τοῦ Δευτερονομίου ὕβρεις τινὰς ἐπαφίησιν, ἃ καὶ ῥᾷστον διαλύσασθαι, καὶ ἔτι Ἀρειανισμῷ, ὅπερ ἄν τις καὶ βιαίως διακρούσαιτο. ἡ μέντοι γε τῶν τοῦ Πέτρου πράξεων βίβλος τῷ τε λαμπρῷ καὶ τῇ σεμνότητι καὶ ἔτι τῷ καθαρῷ καὶ συντόνῳ καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ τοῦ λόγου καὶ πολυμαθείᾳ τοσοῦτον ἔχει πρὸς τὰς Διαταγὰς τὸ παραλλάττον, ὡς μηδὲ συγκρίσει τῇ κατὰ τοὺς λόγους πρὸς ἀλλήλας παραβάλλεσθαι τὰς βίβλους.

[1]) Reliquiae iuris ecclesiastici antiquissimae, Lips. 1856. praefat. p. IV sq.

[2]) Clementina ed. Paul de Lagarde, Lips. 1865. p. (31).

[3]) Constitutiones apostolicae, quae graece ad nos pervenerunt, etiam in illis sex libris primariis *Διδαχὴν τῶν ἀποστόλων*, quam Athanasius catechumenis praelectam esse dixit, non repraetentant. nam in libro II plurima ad hierarchiam episcoporum eorumque officia spectant, cuius generis est liber VIII.

eius quicunque post ipsum fuerit“ (Recogn. IV, 35), ante a. 135 scriptas esse constat, quum post alterum bellum iudaicum hebraei ecclesiae Hierosolymitanae episcopi, Jacobi successores circumcisi, desierunt, gentilium vero ecclesia ibi condita est.[1]) hae autem *περίοδοι*, quae XII apostolorum autoritatem contra Paulum defendunt, iam memoraverunt tres mandatorum apostolicorum gradus, quae gentiles observare iubentur.[2]) primi gradus XXX mandata, secundi LX, tertii C memoria conservari non poterant, sed scripta erant. ipsi vero tres gradus plane respondent antiquiori consuetudini Essaeorum,[3]) quos Didascalia apostolorum inter omnes iudaicas haereses solos *τὰ πάτρια* observasse dixit (Constt. app. VI, 6 p. 162, 12. 13). in eadem Didascalia gentium ecclesiae leges scribuntur ab apostolis et presbyteris, qui iudaicae ecclesiae praesunt.[4]) ibidem iudaicae ecclesiae sententias primitivas etiam nunc recognoscimus.[5]) profecto iam secundo

[1]) cf. Euseb. Chron. ad a. 136. 137: „bellum Judaicum, quod in Palaestina gerebatur, finem accepit, Judaeorum rebus penitus oppressis. ex quo tempore etiam introeundi eis Hierosolymam licentia ablata est, primum nutu Dei, sicut prophetae vaticinati sunt, deinde Romanis interdictionibus. Hierosolymae primus ex gentibus constituitur episcopus Marcus, annis XVI, cessantibus his, qui ex circumcisione fuerant.“ HE. IV, 5. Sulpic. Sever. Hist. sacr. II, 31.

[2]) Clem. Recogn. IV, 36: „caussae autem, quibus maculetur istud indumentum [baptismi], hae sunt: si quis recedat a patre et conditore omnium Deo, alium recipiens doctorem praeter Christum, qui est solus fidelis ac verus propheta, quique nos XII apostolos misit ad praedicandum verbum, et si quis de substantia divinitatis, quae cuncta praecellit, aliter quam dignum est sentiat, haec sunt quae usque ad mortem baptismi polluunt indumentum. quae vero in actibus polluunt, ista sunt: homicidia, adulteria, odia, avaritia, cupiditas mala. quae autem animam simul et corpus polluunt, ista sunt: participare daemonum mensae, hoc est immolata degustare vel sanguinem vel morticinium, quod est suffocatum, et si quid aliud est, quod daemonibus oblatum est. hic vero vobis sit primus gradus ex tribus, qui gradus XXX ex se gignit mandata, secundus vero qui LX, tertius qui C, sicut alias vobis de his plenius exponemus.“

[3]) cf. Joseph. bell. iud. II, 8, 7 et quae hac de re exposui in libro meo: die jüdische Apokalyptik p. 258 sq.

[4]) Constitt. app. incipiunt: *Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.* fortasse etiam XXX primi gradus mandatorum numerus recognoscitur in versione Thebana, secundum quam Lagardius (reliq. iuris eccl. ant. p. 74—79) etiam Canonum apostolicorum compendium infra edendum (Petri iudicium) disposuit, cf. eiusdem Prolegg. p. IX. XI.

[5]) cf. librum meum: Die apostol. Väter p. 304 sq.

seculo Didascaliae apostolicae fundamentum conditum est, quamvis Clementinarum Homiliarum testimonium valde dubium videatur,[1]) Irenaei testimonium suppositum sit.[2])

Irenaei fragmentum II. Pfaffianum.

Οἱ ταῖς δευτέραις τῶν ἀποστόλων διατάξεσι παρηκολουθηκότες ἴσασι τὸν κύριον νέαν προσφορὰν ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ καθεστηκέναι κατὰ τὸ Μαλαχίου τοῦ προφήτου Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν Mal. I, 11. *τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρά, ὥσπερ καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ ἀποκαλύψει λέγει* Apoc. V, 8. *Τὰ θυμιάματά εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. καὶ ὁ Παῦλος παρακαλεῖ ἡμᾶς παραστῆσαι τὰ σώματα ἡμῶν* Rom. XII, 1. *θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ἡμῶν· καὶ πάλιν Ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέ-* Hebr. XIII, 15. *σεως, τουτέστι καρπὸν χειλέων. αὗται μὲν αἱ προσφοραὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον εἰσίν, οὗ τὸ χειρόγραφον ἐξαλείψας* Col. II, 14. *ὁ κύριος ἐκ τοῦ μέσου ἦρκεν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα· ἐν* Joan. IV, 24. *πνεύματι γὰρ καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν τὸν θεόν. διότι καὶ ἡ προσφορὰ τῆς εὐχαριστίας οὐκ ἔστι σαρκική, ἀλλὰ πνευματικὴ καὶ ἐν τούτῳ καθαρά. προσφέρομεν γὰρ τῷ θεῷ τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τῆς*

[1]) Lagardius in Clementinorum editione ipsum Didascaliae titulum animadvertit Hom. XI, 33 p. 132, 18. 19 et ad Constt. app. I, 1 p. 3, 1 sq. revocavit Clem. Hom. II, 6 p. 23, 18. 19. VI, 4 p. 82, 36 sq. XI, 4 p. 109, 14. 15. c. 5 p. 109, 23. XI, 33 p. 132, 16—19, ad Constt. app. VI, 28 p. 192, 5 sq. retulit Clem. epi. ad Jac. c. 8 p. 8, 29. 30: *πορνείας δὲ εἴδη πολλά, ὡς καὶ αὐτὸς Κλήμης ὑμῖν διηγήσεται.* equidem malim huc referre Athenagor. legat. pro Christ. c. 31 p. 36: *πάλιν ἡμῖν λέγοντος τοῦ λόγου Ἐάν τις διὰ τοῦτο ἐκ δευτέρου καταφιλήσῃ, ὅτι ἤρεσεν αὐτῷ· καὶ ἐπιφέροντος Οὕτως οὖν ἀκριβώσασθαι τὸ φίλημα, μᾶλλον δὲ τὸ προσκύνημα δεῖ, ὡς, εἴπου μικρὸν τῇ διανοίᾳ παραθολωθείη, ἔξω ἡμᾶς τῆς αἰωνίου τιθέντος ζωῆς*, cf. Constitutt. app. II, 57 p. 87, 13—16· VIII, 11 p. 247, 28. 29. ceterum ad Constt. app. I, 1 p. 3, 1 sq. confero Clem. Recogn. VIII, 56.

[2]) cf. Irenaei opp. ed. Stieren. I. p. 854 sq., ed. Wigan Harvey II. p. 500 sq.

εὐλογίας εὐχαριστοῦντες αὐτῷ, ὅτι τῇ γῇ ἐκέλευσεν ἐκφῦσαι τοὺς καρποὺς τούτους εἰς τροφὴν ἡμετέραν, καὶ ἐνταῦθα τὴν προσφορὰν τελέσαντες ἐκκαλοῦμεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπως ἀποφήνῃ τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ μεταλαβόντες τούτων τῶν ἀντιτύπων τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ζωῆς αἰωνίου τύχωσιν. οἱ οὖν ταύτας τὰς προσφορὰς ἐν τῇ ἀναμνήσει τοῦ κυρίου ἄγοντες οὐ τοῖς τῶν Ἰουδαίων δόγμασι προσέρχονται, ἀλλὰ πνευματικῶς λειτουργοῦντες τῆς σοφίας υἱοὶ κληθήσονται.

p. 83, 1: *ταῖς δευτέραις τῶν ἀποστόλων διατάξεσι.* Constitutiones apostolicas hic iam Scipio Maffei recte intellexit, cf. etiam H. Thierschii commentationem: Die Lehre des Irenäus von der Eucharistie, Zeitschrift für die gesammte lutherische Theologie und Kirche 1841. IV. p. 78 sq. priores apostolorum *διατάξεις* ipsam scripturam sacram esse, tertium Pfaffii fragmentum docet: *ἔταξαν οἱ ἀπόστολοι μὴ δεῖναι ἡμᾶς κρίνειν τινὰ ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει καὶ ἐν μέρει ἑορτῆς ἢ νουμηνίας ἢ σαββάτων*, cf. Col. II, 16. Didascaliam autem apostolorum quemquam ante Epiphanium ita appellasse nescimus, cf. Geo. Edu. Steitzii commentationem: Die Abendmahlslehre der griech. Kirche in ihrer geschichtl. Entwickelung, Jahrb. für deutsche Theologie 1865. III. p. 410 sq.

p. 83, 11. 12: *Ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως, τουτέστι καρπὸν χειλέων*, epistula ad Hebr. (XIII, 15) tamquam Pauli laudatur. sed Irenaeum Paulo hanc epistulam abiudicasse retulit Stephanus Gobarus apud Photium bibl. cod. 232.

p. 83, 12—15. *αὗται μὲν αἱ προσφοραὶ—τὸν θεόν.* Constitutt. app. II, 25 p. 54, 1—5: *αἱ τότε θυσίαι νῦν εὐχαὶ καὶ δεήσεις καὶ εὐχαριστίαι· αἱ τότε ἀπαρχαὶ καὶ δεκάται καὶ ἀφαιρέματα καὶ δῶρα νῦν προσφοραὶ αἱ διὰ τῶν ὁσίων ἐπισκόπων προσφερόμεναι κυρίῳ τῷ θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος.* l. 14. *ἦρκεν* c. Pfaffio, *ἦρεν* Harv.

p. 83, 17—84, 8. *προσφέρομεν γὰρ—τύχωσιν.* Constitutt. app. VIII, 12 p. 256, 6—8: *προσφέρομέν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ θεῷ κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι᾽ αὐτοῦ ἐφ᾽ οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἑστάναι ἐνώπιόν σου καὶ ἱερατεύειν σοι· καὶ ἀξιοῦμέν σε ὅπως εὐμενῶς ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὰ προσκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνενδεὴς θεός, καὶ εὐδοκήσῃς ἐπ᾽ αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφήνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ βεβαιωθῶσι πρὸς εὐσέβειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχωσι.* Basilii liturgia (cf. Bunsenii Hippolyt. II. p. 555): *προσεγγίζομεν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ καὶ προθέντες τὰ ἀντίτυπα τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου σοῦ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμεν — — ἐλθεῖν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα.* Chrysostomi liturgia: *ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν καὶ παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν· κατάπεμψον τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα.* etiam plura contulit Harvey ad h. l.

p. 84, 1. 2: *ὅτι τῇ γῇ—ἡμετέραν.* Constt. app. VIII, 40 p. 274, 11—13: *κελεύσας τῇ γῇ παντοδαποὺς ἐκφῦσαι καρποὺς εἰς εὐφροσύνην καὶ τροφὴν ἡμετέραν.*

p. 84, 6. 7: *τούτων τῶν ἀντιτύπων.* haec seriorem origenem produnt. cf. Constitt. app. V, 14 p. 142, 21. 22 *τὰ ἀντίτυπα μυστήρια τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος.* VI, 30 p. 195, 3. 4 *τὴν ἀντίτυπον τοῦ βασιλείου σώματος τοῦ Χριστοῦ δεκτὴν εὐχαριστίαν.* VII, 25 p. 208, 27 *ἀντίτυπα ταῦτα ἐπιτελοῦντες.*

tertio demum seculo Didascalia apostolica in eam fere formam redacta esse videtur, quam Eusebius et Athanasius noverunt. quam recensionem a nostris Constitutionibus apostolicis valde diversam fuisse antiquissima docent testimonia, praecipue Epiphanii. ea autem etiam a syriaca Didascalia quamvis cognata saepius discedunt.

Διδαχὴ τῶν ἀποστόλων.

Prooem. p. 1, 5. 6: *Φυτεία θεοῦ καὶ ἀμπελὼν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.*

I, 3 p. 4, 21—5, 15: *μὴ φθείρειν, τουτέστι μὴ τέμνειν, τρίχας γενείου, μηδὲ ἑταιρισμῷ κατακοσμεῖσθαι, μηδὲ ὑπερηφανίας ὑπόδειγμα δικαιοσύνης τὴν προσέλευσιν ἔχειν.*

II. circa c. 39 sq.: Si quis frater deliquit in ecclesia et non paret legi: hic non colligatur, donec poenitentiam agat, et non recipiatur, ne inquinetur et impediatur oratio vestra.

V, 13—20. p. 114, 13—156, 2. Didasc. ap. syr. c. 21 p. 86—95.

a. (*παρατηρεῖται δὲ ἡ ἐκκλησία ἄγειν τὴν ἑορτὴν τοῦ πάσχα, τουτέστι τὴν ἑβδομάδα τὴν ὡρισμένην καὶ ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ διατάξει ἀπὸ δευτέρας σαββάτων, ὅπερ ἐστὶν ἀγορασμὸς τοῦ προβάτου*).

b. (*οἱ ἀπόστολοι ἐν τῇ διατάξει ὡρίζοντο*) *τετράδα καὶ προσάββατον νηστεύειν διὰ παντός, χωρὶς πεντηκοστῆς, καὶ περὶ τῶν ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα παρήγγειλαν*

μηδὲν ὅλως λαμβάνειν ἢ ἄρτου καὶ ἁλὸς καὶ ὕδατος, τὴν δὲ ἡμέραν ἄγειν καὶ ἀπολύειν εἰς ἐπιφώσκουσαν κυριακήν.

c. *ὅταν ἐκεῖνοι* (Judaei) *εὐωχῶνται, ὑμεῖς νη-στεύοντες ὑπὲρ αὐτῶν πενθεῖτε, ὅτι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν, καὶ ὅταν αὐτοὶ πεν-*
Ex. XII, 8. *θῶσι τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες ἐν πικρίσιν, ὑμεῖς εὐωχεῖσθε.*

d. (*τὴν δὲ ἡμέραν τοῦ πάσχα*) *ὑμεῖς μὴ ψηφίζετε, ἀλλὰ ποιεῖτε· ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν οἱ ἐκ περιτομῆς, μετ' αὐτῶν ἅμα ποιεῖτε, κἄν τε πλανηθῶσι, μηδὲν ὑμῖν μελέτω.*

e. *τὴν ἀγρυπνίαν* (*φέρετε*) *μεσαζόντων τῶν ἀζύμων.*

f. (*συνάξεις δὲ ἐπιτελούμεναι ταχθεῖσαί εἰσιν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τετράδι καὶ προσαββάτῳ καὶ κυριακῇ. τετράδι δὲ καὶ προσαββάτῳ ἐν νηστείᾳ ἕως ὥρας ἐνάτης, ἐπειδήπερ ἐπιφωσκούσῃ τετράδι συνελήφθη ὁ κύριος καὶ τῷ προσαββάτῳ ἐσταυρώθη, καὶ ἐπέδωκαν οἱ ἀπόστολοι ἐν ταύταις νηστείας ἐπιτελεῖσθαι.*)

g. *ὁ κακῶν ἑαυτοῦ τὴν ψυχὴν ἐν κυριακῇ ἐπικατάρατός ἐστι τῷ θεῷ.*

p. 85, 1. *Διδαχὴ τῶν ἀποστόλων* c. Athan., *Διδαχαὶ τῶν ἀποστόλων* Euseb. et Pseudo-Cyprianus, *Διδασκαλία* Epiphan. Haer. LXXX, 7, alibi *Διάταξις* vel *Διατάξεις τῶν ἀποστόλων.*

l. 2—3. *Φυτεία — ἐκκλησία.* Epiphanius Haer. XLV, 4: *ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοί φασιν ἐν τῇ καλουμένῃ ὅτι φυτεία κτλ.* quae neque a graeco textu neque a syr. Didasc. discedunt.

l. 4—7. *μὴ φθείρειν — ἔχειν.* Epiphanius Haer. LXXX, 7: *καὶ περὶ μὲν οὖν τοῦ γενείου ἐν ταῖς διατάξεσι τῶν ἀποστόλων φάσκει ὁ θεῖος λόγος καὶ ἡ διδασκαλία μὴ φθείρειν.* comparatis Constt. app. et. syr. Didasc., cuius cap. 21 Adalb. Merx. mihi vernacule reddidit, nullum discrimen animadvertitur.

l. 8—11. Si quis — oratio vestra. Pseudo-Cyprianus de aleatoribus (Cypriani opp. ed. Venet. append. p. XVIII: „et in doctrinis apostolorum: Si quis" etc. quae si accuratius reddita sunt, textum exhibent a graecis Constt. et a syriaca Didasc. diversum.

V, 13—20. p. 85, 12—p. 86, 21. sequuntur fragmenta Constitutionum apostolicarum, quae iam collegit, sed non disposuit Grabius (spicileg. I. p. 46—53). Constitutiones apostolicae iam mixtae erant. nam fragmenta a. b. catholicam paschatis observationem ad certam hebdomadem directam, fragmenta c. d. e. Asiaticam quartae decimae observationem commendant, cf. librum meum: Der Paschastreit der alten Kirche p. 378 sq. eodem fere modo etiam Didascalia apostolorum syriaca iam mixta est, etiam Constitutiones app. graecae hic illic antiquiorem consuetudinem commendant.

a. l. 13—17. (*παρατηρεῖται — προβάτου*) Epiphanius Haer. LXX, 12. ita catholica certae hebdomadis a die lunae (*ἀπὸ δευτέρας σαββάτων*) in-

cipientis observantia defenditur, et haec dies tamquam *ἀγορασμὸς τοῦ προβάτου* vel X. m. Nisan. (Exod. XII, 3) commendatur. Didascalia syr. c. 21 p. 89: „Darum wird der Sonntag nicht in die Zahl der Tage der Passions-Fasten eingerechnet, sondern sie werden gezählt vom Montag an, und es sind fünf Tage. Das vierte Fasten also und das fünfte Fasten und das siebente Fasten und das zehnte Fasten soll sein für die Israeliten. Vom Montag also sollt ihr fasten sechs Tage vollständig bis zur Nacht nach dem Sabbat, und das soll euch gerechnet werden als Woche. Das zehnte aber, weil der erste Buchstabe meines Namens י ist, an welchem die Erneuerung der Fasten ist, nicht aber ist es nach der Sitte des alten Volks, sondern nach dem neuen Bunde, welchen ich euch gegeben habe“ etc. p. 93 cf. quae ad nr. b. p. 85, 18—86, 3 notabimus. aliam quoque hebdomadem diebus azymorum respondentem graecae Constitutiones app. conservarunt, quamvis ad catholicam observantiam redactae V, 13 p. 141, 11—16: *ἐπιτελείσθω δὲ ἡ νηστεία αὕτη* (sc. *τῆς τεσσαρακοστῆς*) *πρὸ τῆς νηστείας τοῦ πάσχα, ἀρχομένη μὲν ἀπὸ δευτέρας, πληρουμένη δὲ εἰς παρασκευήν· μεθ' ἃς ἀπονηστεύσαντες ἄρξασθε τῆς ἁγίας τοῦ πάσχα ἑβδομάδος, νηστεύοντες αὐτὴν πάντες μετὰ φόβου καὶ τρόμου, προσευχόμενοι ἐν αὐταῖς περὶ τῶν ἀπολλυμένων.* c. 18 p. 149, 18—20: *ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς καὶ σαββάτου.* l. 16. *ὑπ'* emendavi, *ἀπ'* edd.

b. p. 85, 18—86, 3. *ἐν ταῖς ἓξ ἡμέραις — ἐπιφώσκουσαν κυριακήν.* Epiphanius Haer. LXXV, 6: *εἰ δὲ καὶ χρὴ τὸ τῆς διατάξεως τῶν ἀποστόλων λέγειν, πῶς ἐκεῖ ὡρίζοντο τετράδα καὶ προσάββατον νηστείαν* (l. *νηστεύειν*) *διὰ παντός, χωρὶς πεντηκοστῆς; καὶ περὶ τῶν ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα πῶς παραγγέλλουσι μηδὲν ὅλως λαμβάνειν ἢ ἄρτου καὶ ἁλὸς καὶ ὕδατος, ποίαν τε ἡμέραν ἄγειν, πῶς τε ἀπολύειν εἰς ἐπιφώσκουσαν κυριακήν, φανερόν ἐστι.* ibid. p. 361, 16—20 Epiphanius pergit: *εἶτα δὲ εἰ μὴ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τετράδων καὶ προσαββάτων οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι ἐν τῇ διατάξει ἔλεγον, καὶ ἄλλως ἐκ πανταχόθεν εἴχομεν ἀποδεῖξαι· ὅμως περὶ τούτου ἀκριβῶς γράφουσι.* etiam haec catholicam hebdomadis paschalis consuetudinem commendant. nam sex dies ieiunii sequente die dominica finiuntur, vel *αἱ ἓξ ἡμέραι τοῦ πάσχα* ipsam hebdomadem catholicam efficiunt. Audiani quidem cognato certe libro usi, cum Judaeis d. XIV mensis Nisani Pascha celebrabant, cf. Epiphan. Haer. LXX, 9: *μετὰ γὰρ Ἰουδαίων βούλονται τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν· τουτέστιν ᾧ καιρῷ οἱ Ἰουδαῖοι ποιοῦσι τὰ παρ' αὐτοῖς ἄζυμα, τότε αὐτοὶ φιλονεικοῦσι τὸ πάσχα ἄγειν.* Didascalia syr. p. 89: „Ihr aber sollt immerwährend fasten an diesen Tagen zu jeder Zeit, und vorzüglich diejenigen, welche von den Heiden sind.“ p. 93: „Darum sollt ihr vom zehnten an, der der Montag ist, in den Tagen des Pascha fasten und sollt ausharren bei Brod und Salz und Wasser allein um die neunte Stunde bis zum Donnerstag. Am Freitag aber und am Sonnabend sollt ihr gänzlich fasten und gar nichts geniessen. Ihr sollt zusammen versammelt sein und sollt wachen und munter sein die ganze Nacht unter Gebet und Bitten und unter Vorlesung der Propheten, des Evangelium und der Psalmen in Furcht und Zittern und eifriger Litanei bis um die dritte Stunde der Nacht nach dem Sabbat, und alsdann löst eure Fasten.“ Constitutt. app. V, 15 p. 145, 14—146, 4: *παρήγγειλεν οὖν ἡμῖν αὐτὸς νηστεύειν τὰς ἓξ ἡμέρας ταύτας διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσσέβειαν καὶ παρανομίαν, πενθεῖν αὐτοὺς καὶ ὀδύρεσθαι παρακελευσάμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτῶν· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς αὐτοῖς ἐπεδάκρυσεν, ἀγνοήσασι τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν. τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴν προσέταξεν ἡμῖν νηστεύειν, τὴν μὲν διὰ τὴν προδοσίαν, τὴν δὲ διὰ τὸ πάθος· ἀπονηστεῦσαι δὲ προσέταξε τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ, ἀλέκτορος φωνήσαντος. αὐτὸ δὲ νηστεῦσαι τὸ σάββατον, οὐχ ὅτι δεῖ τὸ σάββατον νηστεύειν, κατάπαυσιν δημιουργίας ὑπάρχον, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνο μόνον χρὴ νηστεύειν, τοῦ δημιουργοῦ ἔτι ἐν αὐτῷ ὑπὸ γῆν ὄντος.* c. 18 p. 149, 18—150, 1: *ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς καὶ σαββάτου, μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἅλατι καὶ λαχάνοις καὶ ποτῷ ὕδατι, οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις· ἡμέραι γάρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. τὴν μέντοι παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον ὁλό-*

κληρον νηστεύσατε, οἷς δύναμις πρόσεστι τοιαύτη, μηδενὸς γενόμενοι μέχρις ἀλεκτροφωνίας νυκτός, εἰ δέ τις ἀδυνατεῖ τὰς δύο συνάπτειν, φυλασσέσθω κἂν τὸ σάββατον. c. 20 p. 155, 11—24: *μετὰ δὲ τὴν ἑβδομάδα τῆς νηστείας πᾶσαν τετράδα καὶ πᾶσαν παρασκευὴν προστάσσομεν ὑμῖν νηστεύειν καὶ τὴν περισσείαν ὑμῶν τῆς νηστείας πένησιν ἐπιχορηγεῖν.* l. 19. *νηστεύειν* c. Usserio (Prolegg. ad Ignat. c. 8), *νηστείαν* edd.

c. p. 86, 4—7. *ὅταν ἐκεῖνοι—ὑμῖν μελέτω.* Epiphanius Haer. LXX, 11: *λέγουσι γὰρ οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι ὅτι ὅταν ἐκεῖνοι κτλ.* haec quartae decimae observationem docere demonstravi in libro meo: Der Paschastreit der alten Kirche p. 382 sq. l. 4. *ὅταν ἐκεῖνοι εὐωχῶνται,* i. e. Judaeis nondum ieiunantibus vel ante VII dies azymorum, qui post d. XIV m. Nisani sequebantur. l. 4. 5. *ὑμεῖς νηστεύοντες ὑπὲρ αὐτῶν πενθεῖτε.* Christiani, qui cum Judaeis d. XIV. observabant, ante hanc diem ieiunabant, cf. librum meum: Der Paschastreit der alten Kirche p. 287 sq. 308. Didascalia app. syr. p. 87: „Darum sollt ihr, wenn ihr fastet, beten und bitten um derjenigen willen, welche verloren sind, wie auch wir gethan haben, als unser Erlöser gelitten hat." p. 89: „Er sprach aber zu uns, indem er uns lehrte: «Nicht um meinetwillen fastet ihr diese Tage (oder bedarf ich, dass ihr eure Seele demüthigt?), sondern wegen eurer Brüder habt ihr dieses gethan und pflegt diess zu thun in diesen Tagen, in welchen ihr fastet.»" p. 90: „Darum wisset, meine Brüder, dass ihr unser Fasten, welches wir am Pascha fasten, desshalb fastet, weil unsere Brüder nicht gehorcht haben. Denn wenn sie euch hassen, so sind wir doch schuldig, sie Brüder zu nennen, weil im Jesaja (LXVI, 5) für uns so geschrieben steht: «Nennet diejenigen Brüder, welche euch hassen und verachten, damit der Name des Herrn gepriesen werde.» Um ihretwillen also und um des Gerichts und der Verderbniss des Orts willen wird von uns gefordert zu fasten und zu trauern, damit wir uns freuen und fröhlich sind in der zukünftigen Welt." u. s. w. p. 91: „Es ziemt euch also, unsre Brüder, an den Tagen des Pascha, dass ihr mit Eifer forschet und euer Fasten haltet mit aller Sorgsamkeit. Ihr sollt aber beginnen dann, wenn eure Brüder aus dem Volk (Israel) das Pascha halten, weil, als unser Herr und Lehrer mit uns das Pascha ass, er nach dieser Stunde von Judas verrathen wurde." Constitutt. app. V, 15. p. 145, 14—17: *παρήγγειλεν οὖν ἡμῖν αὐτὸς νηστεύειν τὰς ἓξ ἡμέρας ταύτας διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσσέβειαν καὶ παρανομίαν, πενθεῖν αὐτοὺς καὶ ὀδύρεσθαι παρακελευσάμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτῶν.* p. 146, 7—10: *δεῖ οὖν πενθεῖν ὑπὲρ αὐτῶν, ὅτι ἐλθόντος τοῦ κυρίου οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἀλλ' ἀπεσείσαντο τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἀναξίους κρίναντες ἑαυτοὺς σωτηρίας.* l. 5. 6. *ὅτι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν.* Didascalia app. syr. p. 89: „Und wiederum aber auch am Freitag sollt ihr für sie fasten, weil sie an ihm mich gekreuzigt haben während ihres Festes des Ungesäuerten, wie es in David (Ps. 73, 4. 5) zuvor gesagt ist: «An ihren Festen haben sie gelegt ihre Zeichen und haben es nicht verstanden.»" p. 91 vide supra. Constitutt app. V, 15 p. 146, 4—7: *ἐν αὐτῇ γὰρ αὐτῶν τῇ ἑορτῇ κατέσχον τὸν κύριον, ὅπως πληρωθῇ ἐκεῖνο τὸ φάσκον λόγιον Ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν σημεῖα, καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς αὐτῶν.* l. 6. 7. *καὶ ὅταν αὐτοὶ πενθῶσι τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες ἐν πικρίσιν.* Num. XII, 8 LXX: *καὶ ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων ἔδονται,* Num. IX, 11 *ἐπ' ἀζύμων καὶ πικρίδων φάγονται αὐτό.* Deut. XVI, 3 *ἑπτὰ ἡμέρας φαγῇ ἐπ' αὐτοῦ ἄζυμα, ἄρτον κακώσεως.* l. 7. *ὑμεῖς εὐωχεῖσθε,* ieiunio soluto d. XIV. m. Nisani, quae erat Quartadecimanorum, ut ita dicam, consuetudo.

d. p. 86, 8—11. (*τὴν δὲ ἡμέραν*)*—ὑμῖν μελέτω.* Epiphanius Haer. LXX, 10: *εἰς τοῦτο δὲ οἱ αὐτοὶ Αὐδιανοὶ παραφέρουσι τὴν τῶν ἀποστόλων διάταξιν, οὖσαν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἀλλ' οὐκ ἀδόκιμον. — τὸ δὲ ῥητόν, ἀφ' οὗ λαμβάνοντες περὶ τοῦ πάσχα κακῶς παρερμηνεύουσιν οἱ προειρημένοι καὶ ἀγνοοῦντες ἑτέρως ὑπολαμβάνουσιν. ὁρίζουσι γὰρ ἐν τῇ αὐτῇ διατάξει οἱ ἀπόστολοι ὅτι ὑμεῖς κτλ. — — παρὰ τοῖς ἀποστόλοις δὲ τὸ ῥητὸν δι' ὁμόνοιαν ἐμφέρεται, ὡς ἐπιμαρτυροῦνται λέγοντες ὅτι κἄν τε πλανηθῶσι, μηδὲν ὑμῖν μελέτω.* Didascalia app. syr. p. 91 (v. supra ad nr. c. p. 86, 4—7): „Ihr sollt aber beginnen dann, wenn

eure Brüder aus dem Volk (Israel) das Pascha halten, weil, als unser Herr und Lehrer mit uns das Pascha ass, er nach dieser Stunde von Judas verrathen wurde. Und um dieselbe Zeit haben wir angefangen, bedrückt zu werden, weil er von uns genommen war. Nach der Zahl des Mondes, wie wir zählen nach der Zahl der gläubigen Hebräer, am zehnten im Monat, am Montag haben sich die (p. 92) Priester und Aeltesten des Volks versammelt" u. s. w. p. 95: „Wie also der vierzehnte des Pascha fällt, so sollt ihr ihn halten. Denn nicht stimmt der Monat, und auch nicht der Tag in jedem Jahre mit dieser Zeit, sondern er ist verschieden." prorsus differunt Constitutt. app. V, 17 p. 149, 1—10: *δεῖ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, τοὺς τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ ἐξηγορασμένους, τὰς ἡμέρας τοῦ πάσχα ἀκριβῶς ποιεῖσθαι μετὰ πάσης ἐπιμελείας μετὰ τροπὴν ἰσημερινήν, ὅπως μὴ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑνὸς παθήματος μνείαν ποιῆσθε, ἀλλ' ἅπαξ τοῦ ἔτους τοῦ ἅπαξ ἀποθανόντος, μηκέτι παρατηρούμενοι μετὰ Ἰουδαίων ἑορτάζειν. οὐδεμία γὰρ κοινωνία ἡμῖν πρὸς αὐτούς· πεπλάνηται γὰρ καὶ αὐτὴν τὴν ψῆφον, ἣν νομίζουσιν ἐπιτελεῖν, ὅπως πανταχόθεν ὦσι πεπλανημένοι καὶ τῆς ἀληθείας ἀπεσχοινισμένοι.*

e. p. 86, 12. 13: *τὴν ἀγρυπνίαν* (*φέρετε*) *μεσαζόντων τῶν ἀζύμων.* Epiphanius Haer. LXX, 10 post ea quae ad n. d. p. 86, 8—11 notata sunt) pergit: *ἐξ αὐτῶν γὰρ τῶν ἐκεῖσε* (in Constitutt. app.) *εἰρημένων ῥητῶν ἡ ἀντίθεσις ὀφθήσεται. φάσκουσι γὰρ τὴν ἀγρυπνίαν φέρειν μεσαζόντων τῶν ἀζύμων.* pervigilium resurrectionis diem praecedens mediis fere azymorum diebus (XV—XXI. Nisan.), i. e. ante d. XVII. huius mensis instituebatur, cf. librum meum: Der Paschastreit der alten Kirche p. 381 sq. iam catholicum magni sabbati ieiunium commendat Didascalia app. syr. p. 73 (v. infra ad nr. f. p. 86, 14—19). antiquior consuetudo iubetur p. 95 (post ea quae ad nr. d. p. 86, 8—11 laudavimus): „Also fastet dann, wenn das (jüdische) Volk das Pascha feiert (ipso die XIV m. Nisan.) und vollendet eifrig eure Vigilie innerhalb ihres Ungesäuerten."

f. p. 86, 14—19: (*συνάξεις δὲ—ἐπιτελεῖσθαι*). Epiphanius in compendiaria fidei expositione Panaria addita c. 22: *συνάξεις δὲ ἐπιτελούμεναι ταχθεῖσαί εἰσιν ἀπὸ* (l. *ὑπὸ*) *τῶν ἀποστόλων τετράδι καὶ προσαββάτῳ καὶ κυριακῇ. τετράδι δὲ καὶ ἐν προσαββάτῳ ἐν νηστείᾳ ἕως ὥρας ἐνάτης, ἐπειδήπερ ἐπιφωσκούσῃ τετράδι συνελήφθη ὁ κύριος καὶ τῷ προσαββάτῳ ἐσταυρώθη, καὶ παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι ἐν ταύταις νηστείας ἐπιτελεῖσθαι, πληρουμένου τοῦ ῥητοῦ ὅτι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νύμφιος, τότε νηστεύουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις* (Matth. IX, 15). Didascalia app. syr. p. 89: „Nicht aber ist es nach der Sitte des alten Volks, sondern nach dem neuen Bunde, welchen ich euch gegeben habe, dass ihr für sie (die Juden) fastet am Mittwoch, weil sie am Mittwoch anfingen ihre Seele zu verderben und mich ergriffen. — Und wiederum aber auch am Freitag sollt ihr für sie fasten, weil sie an ihm mich gekreuzigt haben" u. s. w. p. 93: „Am Freitag aber und am Sabbat sollt ihr fasten und gar nichts geniessen. Ihr sollt zusammen versammelt sein und sollt wachen und munter sein die ganze Nacht unter Gebet und Bitten und unter Vorlesung der Propheten, des Evangelium und der Psalmen in Furcht und Zittern und eifriger Litanei bis um die dritte Stunde der Nacht nach dem Sabbat, und alsdann löset euer Fasten —. Und es litt unser Herr für uns am Freitag. Um so mehr also ist auch das Fasten am Freitag und am Sabbat geboten und ebenso das Muntersein und Wachen am Sabbat und Vorlesung der Schriften und der Psalmen und Gebet und Fürbitte für diejenigen, die gesündigt haben, und Erwartung und Hoffen auf die Auferstehung unseres Herrn Jesu bis zu drei Stunden in der Nacht nach dem Sabbat." Constitutt. app. V, 20 p. 155, 21—25: *μετὰ δὲ τὴν ἑβδομάδα τῆς νηστείας πᾶσαν τετράδα καὶ πᾶσαν παρασκευὴν προστάσσομεν ὑμῖν νηστεύειν καὶ τὴν περισσείαν ὑμῶν τῆς νηστείας πένησιν ἐπιχορηγεῖν. πᾶν μέντοι σάββατον ἄνευ τοῦ ἑνὸς καὶ πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε.*

g. p. 86, 20. 21: *ὁ κακῶν—τῷ θεῷ.* Epiphanius Haer. LXX, 11: *αὖθις ἀκούοντες αὐτῶν* (sc. *τῶν ἀποστόλων*) *ἐν τῇ διατάξει ὅτι ὁ κακῶν κτλ.* Didascalia app. syr. p. 95: „Am Sonntag aber sollt ihr allezeit

feiern; denn schuldig der Sünde ist jeder, welcher seine Seele peinigt am Sonntag.“ (cf. p. 89: „weil ihr am Sonntag nicht fasten dürft, weil er meine Auferstehung ist“). Constitutt. app. V, 20 p. 155, 26. 27: ἔνοχος γὰρ ἁμαρτίας ἔσται ὁ τὴν κυριακὴν νηστεύων, ἡμέραν ἀναστάσεως οὖσαν.

Didascalia apostolorum Aegyptiaca.

Inter varias Didascaliae apostolicae recensiones etiam Aegyptiacae fragmenta colligere licet. nam Petrus Alexandriae episcopus (300—311 p. Chr.) in libro de Paschate, quem Athanasius in epistula ad Epiphanium memoravit, Tricentium quemdam impugnavit, qui Judaeorum diem XIV. m. Nisani ne ita quidem observandum esse docuit, ut post veris aequinoctii primam lunam plenam sequens dies dominica tamquam *πάσχα ἀναστάσιμον* celebretur, sed certo anni solaris die *τὸ σταυρώσιμον πάσχα* celebrandum esse docuit.[1]) nam Petrus Alex. (in Chron. pasch. p. 3) Tricentium haec scripsisse retulit:

Εἴτε οὖν σφαλλόμενοι Ἰουδαῖοι κατὰ τὸν σεληνιακὸν δρόμον ποτὲ μὲν Φαμενὼϑ ἄγουσι τὸ ἑαυτῶν πάσχα, εἴτε κατὰ τὸν ἐμβόλιμον μῆνα κατὰ τριετίαν τῷ Φαρμουϑί, οὐδὲν ἡμῖν διαφέρει· πρόκειται γὰρ ἡμῖν οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ πάϑους αὐτοῦ ποιεῖσϑαι, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν καιρόν, ὡς οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται παραδεδώκασι, πρὶν Αἰγυπτίους πιστεῦσαι.

certum autem passionis Domini diem non tantum Acta Pilati praebuerunt, *τῇ πρὸ ὀκτὼ καλανδῶν Ἀπριλλίων, ἥτις ἐστὶν εἰκὰς πέμπτη Μαρτίου,*[2]) sed etiam ipsi

[1]) cf. librum meum: Der Paschastreit der alten Kirche p. 348 sq.

[2]) Gesta Pilati ed. Tischdf. (Evangelia apocrypha p. 205). eundem diem tradiderunt Tertullianus adv. Jud. c. 8, Augustinus de civ. Dei XVIII, 54, de trin. IV, 5, lib. de quaestt. 83 (quaest. 56), Pseudo-Chrysostomus in Pascha sermo VII p. 277. Epiphanius Haer. L, 1, cf. librum meum supra memoratum p. 352. 374.

apostoli (οἱ ἀπ᾽ ἀρχῆς αὐτόπται) in Didascaliae recensione Aegyptiaca. Cotelerius (patr. app. I, 197) e libro ms. num. 1789 thesauri regii (post Anastasii Quaestiones C) haec edidit, quae Grabius (spicileg. I, 54) repetiit:

περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διδαγμάτων.

Ἐτέχθη μὲν γὰρ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας ἐν Βηθλεὲμ ἐν μηνὶ κατ᾽ Αἰγυπτίους Χοιὰκ κθ΄ ὥρᾳ δεκάτῃ τῆς νυκτός, ὅ ἐστιν πρὸ ὀκτὼ καλανδῶν Ἰανουαρίων· ἐβαπτίσθη δὲ ἐν τῷ τριακοστῷ αὐτοῦ ἔτει ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Τυβὶ ια΄ ὥρᾳ ἑβδόμῃ τῆς ἡμέρας ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ. ἔμεινεν δὲ σὺν ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον Matth. IV, 23. IX, 35, *καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ, ἕως ἐγένετο ἐτῶν λβ΄ καὶ μηνῶν τριῶν. ἐν δὲ τριακοστῷ ἔτει ἐσταυρώθη Φαμενὼθ κθ΄ ἡμέρᾳ ἕκτῃ ὥρᾳ ἕκτῃ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς σελήνης ιδ΄. ἀνέστη δὲ ἐν τριημέρῳ φαρμουθὶ α΄ ἡμέρᾳ πρώτῃ ὥρᾳ ἕκτῃ τῆς νυκτός· καὶ ὤφθη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ δι᾽ ἡμερῶν τεσσαράκοντα διδάσκων ἡμᾶς κη-* Act. I, 3. *ρύσσειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. ἀνελήφθη δὲ Παχὼν ι΄ ὥρα θ΄ τῆς ἡμέρας.*

ipse Petrus Alexandrinus in libro *εἰς τὸ πάσχα*:

Οὐκ ἐγκαλέσει τις ἡμῖν παρατηρουμένοις τετράδα καὶ παρασκευήν, ἐν αἷς καὶ νηστεύειν ἡμῖν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προστέτακτο· τὴν μὲν τετράδα διὰ τὸ γενόμενον συμβούλιον ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τοῦ κυρίου, τὴν δὲ παρασκευὴν διὰ τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν. τὴν γὰρ κυριακὴν χαρμοσύνης ἡμέραν ἄγομεν διὰ τὸν ἀναστάντα ἐν αὐτῇ, ἐν ᾗ οὐδὲ γόνατα κλίνειν παρειλήφαμεν.

l. 3—19. haec Constitt. app. V, 13 p. 141 respondere videntur.
l. 5. *Χοιὰκ* c. edd., al. *Χυάκ*, in marg. *Δεκεμβρίῳ*. — *κθ΄* coniecerunt

Cotel. et Grab., κε' cod. m. Choeak incipiebat d. XXVII. m. Nov., itaque d. XXIX m. Cholak est d. XXV. m. Dec. *δεκάτῃ τῆς νυκτός* c. Cotel. et Grab., *ἑβδόμῃ τῆς ἡμέρας* cod.

l. 7. *τοῦ Τυβὶ* (cod. *Τυβῄ*) *ια'* i. e. d. VI. m. Jan. nam m. Tybi incipiebat d. XXVII. m. Dec. in marg. *Ιανουαρίῳ ϛ'*.

l. 8. *ἑβδόμῃ τῆς ἡμέρας* c. Cotel. et Grab., *δεκάτῃ τῆς νυκτός* cod.

l. 13. *Φαμενὼϑ κϑ'*. in marg. *Μαρτίῳ κγ'*, l. *κε'*. nam m. Phamenoth incipiebat d. XXV. m. Febr., itaque d. XXIX. m. Phamenoth est d. XXV. m. Martii.

l. 14. *φαρμουϑὶ α'* c. Cot. et Grab., *φαρμουϑή*, in marg. *Ἀπριλλίῳ* cod. m. Pharmuthi incipiebat d. XXVII. m. Martii.

l. 19. *Παχὼν ι'*. emendavi *Παχὼν γ'*, in marg. *Μαΐῳ γ'* (l. *ε'*). m. Pachon incipiebat a. d. XXVI. m. April., itaque d. X. m. Pachon est d. V. m. Maii.

l. 21—28. *Τοῦ αὐτοῦ* (Petri Alex.) *ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ πάσχα* Routh reliq. sacr. ed. II. Tom. IV. p. 45, Lagard. reliq. iuris eccl. antiq. p. 73, quem secutus sum. cf. Doctrinae app. fragm. f. g.

J. DUAE VIAE VEL JUDICIUM PETRI.

Rufinus Aquileiensis Athanasium (epi. fest. 39) secutus praeter libros canonicos utriusque testamenti etiam ecclesiasticos memoravit, Novo autem Testamento non *Διδαχὴν καλουμένην ἀποστόλων καὶ Ποιμένα*, sed Hermae Pastorem et libellum, qui appellatur „Duae viae vel Judicium Petri" hac ratione addidit.[1]) etiam Hieronymus de vir. illustr. c. 1 (Opp. II, 827. v. supra p. 41 sq. 67) inter Petri apocrypha quinto loco post „Praedicationem" et Apocalypsin „Judicii" librum recensuit. hoc „Petri iudicium" frustra quaerebatur. Grabius (spicileg. I. p. 56) suspicatus est, Rufinum *κήρυγμα Πέτρι* in graecis libris contracte scriptum *κρμα* legisse *κρίμα* idque latine reddidisse „Judicium Petri", hunc autem librum Hieronymum re minus considerata tamquam diversum a Praedicatione enumerasse, quamvis idem fuerit opusculum. rectius J. A. Fabricius in codice apocrypho Novi Testamenti T. II. p. 802 notavit: „Falluntur viri docti, qui verba «duae viae» vel utrumque titulum «duae viae et iudicium Petri» ad Hermae Pastorem referunt. neque enim huic convenire videntur, sed designare potius librum singularem, in quo agebatur de duplici via, altera lucis, altera tenebrarum, ut fit in primis 20 capitibus libri VII Constitutionum apostolicarum, in quod opus forte illud scriptum relatum fuit, vel in posteriore

[1]) Exposition. in symbolum apost. c. 38. cf. Prolegomena ad Hermae Past. p. XIII.

parte epistolae Barnabae (c. 18—21 p. 56—63) «Judicium Petri», ni fallor, nuncupatum est, ex 2 Petri II, 2 sq. „Judicium autem dicitur eadem ratione, qua Prodicus olim descripsit Judicium Herculis, quod tulit de duabus viis, altera virtutis, altera voluptatum“ (cf. Xenophont. Memor. II, 1, 21 sq.). sed huius libri nullae reliquiae superesse videbantur. mihi quidem iam editus esse videtur, nescientibus editoribus.

J. Guil. Bickellius[1]) e codice Vindobonensi num. 45 edidit libellum, cuius titulus: *Αἱ διαταγαὶ αἱ Κλήμεντος καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων.*[2]) huius libri sententiae etiam apud Aethiopes et Arabes servatae sunt.[3]) Bickellius hunc librum cum Barnabae epistula et Constitutionum apostolicarum libro VII. pleraque communia habere demonstravit et ineunte seculo tertio scriptum esse censuit. Lagardius eundem librum in „reliquias iuris ecclesiastici antiquissimas“ (Lips. 1856, p. 74—79) recepit et iam ante Clementem Alexandrinum scriptum esse contendit.[4]) eadem etiam in Octoteuchi Clementini versione Memphitica[5]) et Thebana, unde Lagardius canones XXX in graecum textum transtulit, leguntur.[6]) novam editionem dedit J. B. Pitra,[7]) qui non tantum codicem Vindobonensem novis curis contulit, sed etiam codicem Ottobonianum 408 f. 88, sec. XIV. scriptum, primus adhibuit, quamvis abbreviatum textum praebentem hoc titulo: *Ἐπιτομὴ ὅρων τῶν ἁγίων ἀποστόλων καθολικῆς ἐκκλησίας.*

[1]) Geschichte des Kirchenrechts, Gissae 1843 p. 1. 87 sq.

[2]) eundem librum J. A. Fabricius (Hippolyti opp. Hamburg. 1716 p. 252 Constitutionibus apostolorum *περὶ χειροτονιῶν διὰ Ἱππολύτου* post can. XV. in codice Vindobonensi insertum esse retulit.

[3]) cf. J. Ern. Grabii Essay upon two arabick manuscripts, Lond. 1711 p. 79, Assemani Catalogum codd. arab. p. 276 ed. Mai., J. Ludolfi commentarium in histor. Aeth. p. 314.

[4]) in praefatione p. XIX, cf. quae ad p. 98, 23. 24 sq. notata sunt.

[5]) The apostolical Constitutions or Canons of the Apostles, with an english translation by Henry Tattam, London 1848. haec versio in VII libros divisa libro I. vel II. illi graeco libello respondet.

[6]) cf. Lagardii praefationem p. XV.

[7]) Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta. Tom. I. Romae 1864. p. 75—86.

hunc igitur librum de „duabus viis“ disserere bene animadvertit Lagardius, eundem Petro maiores partes tribuere Pitra purpuratus. sed hunc esse librum, quem Rufinus „Duae viae vel iudicium Petri“ appellavit, nemo vidit. eundem autem librum fuisse nullus dubito. hae „Constitutiones et Canones apostolorum“ breviores, quamvis hic illic postea mutatae,[1]) iam Clementi Alexandrino innotuerunt.[2]) ex iisdem permulta in Constitutionum apostolicarum l. VII transierunt. cognatum igitur librum Rufinus pro Doctrina apostolorum ab Athanasio memorata substituit. neque ullum alium librum antiquum invenies, cui omnia quae ille titulus praedicavit melius conveniant. Barnabeae epistulae pars altera (c. 18—21), quam vetus interpres latinus non vertit, seorsim edita *Ὁδοὶ δύο*, apostolorum sententiis aucta etiam *Πέτρου κρίμα* appellata est, prior autem pars in Constitt. app. l. VII transscripta est.

[1]) cf. quae ad p. 96, 3—10. 101, 5. 104, 6—23 notata sunt.
[2]) praeter eum locum, quem Lagardius laudavit (v. supra p. 94 not. 4), etiam ad Cepham a Petro diversum revoco (cf. quae ad p. 95, 5—8 notata sunt).

ΑΙ ΔΙΑΤΑΓΑΙ ΑΙ ΔΙΑ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

Χαίρετε, υἱοὶ καὶ θυγατέρες, ἐν ὀνόματι κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἰωάννης καὶ Ματθαῖος καὶ Πέτρος καὶ Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος καὶ Σίμων καὶ Ἰάκωβος καὶ Ναθαναὴλ καὶ Θωμᾶς καὶ Κηφᾶς καὶ Βαρθολομαῖος καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

1—3. *Αἱ Διαταγαὶ—ἀποστόλων* (cf. Aeth. infra p. 105) Ottobon. 4 c. Vind., *Ἐπιτομὴ ὅρων τῶν ἁγίων* —p. 96, 20. *Χαίρετε—Ἰωάννην εἰ- ἀποστόλων καθολικῆς παραδόσεως πεῖν* c. Vind., om. Ottob.

κατὰ κέλευσιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος συναθροισθέντων ἡμῶν, καθὼς διέταξε (πρὸ τοῦ· Μέλλετε κληροῦσθαι τὰς ἐπαρχίας, καταλογίσασθαι τόπων ἀριθμούς, ἐπισκόπων ἀξίας, πρεσβυτέρων ἕδρας, διακόνων παρεδρείας, ἀναγνωστῶν νουνεχίας, χηρῶν ἀνεγκλησίας καὶ ὅσα δέοι πρὸς θεμελίωσιν ἐκκλησίας, ἵνα τύπον τῶν ἐπουρανίων εἰδότες φυλάσσωνται ἀπὸ παντὸς ἀστοχήματος, εἰδότες ὅτι λόγον ὑφέξουσιν ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως περὶ ὧν ἀκούσαντες οὐκ ἐφύλαξαν) καὶ ἐκέλευσεν ἡμᾶς ἐκπέμψασθαι τοὺς λόγους εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην· ἔδοξεν οὖν ἡμῖν πρὸς ὑπόμνησιν τῆς ἀδελφότητος καὶ νουθεσίαν ἑκάστῳ ὡς ὁ κύριος ἀπεκάλυψε κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ διὰ πνεύματος ἁγίου μνησθεῖσι λόγου ἐντείλασθαι ὑμῖν.

I. Ἰωάννης εἶπεν Ἄνδρες ἀδελφοί, εἰδότες ὅτι λόγον ὑφέξομεν περὶ τῶν διατεταγμένων ἡμῖν εἰς ἑνὸς πρόσωπον μὴ λαμβάνωμεν, ἀλλ᾽ ἐάν τις δοκῇ συμφέρον ἀντιλέγειν, ἀντιλεγέσθω αὐτῷ.

ἔδοξε δὲ πᾶσι πρῶτον Ἰωάννην εἰπεῖν.

Ἰωάννης εἶπεν Ὁδοὶ δύο εἰσί, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου. διαφορὰ δὲ πολλὴ μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν· ἡ μὲν γὰρ ὁδὸς τῆς ζωῆς ἐστιν αὕτη· πρῶτον·
Mt. XXII, 40. ἀγαπήσεις τὸν θεὸν τὸν ποιήσαντά σε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ δοξάσεις τὸν λυτρωσάμενόν σε ἐκ θανάτου, ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη. δεύτερον· ἀγαπήσεις

3. *Μέλλετε.* Vind. *μέλλεται.* — *ἐπαρχίας.* Vind. *ἐπ᾽ ἀρχείας.* 3. 4. *καταλογίσασθαι* c. Lagard., *καταλογήσασθαι* c. Vind. Pitra. 6. *ἀνεγκλησίας* c. Lagard., *ἀνεκκλησίας* Vind., forte *παρακλήσεις* Pitra. 7. 8. *φυλάσσωνται* c. edd., *φυλάσσονται* Vind. 12. *οὖν* deletum vellet Lagard. — *νουθεσίαν* c. edd., *νουθεσίας* Vind. secundum Lagard. 13. 14. *τοῦ θεοῦ* supra lineam in Vind. 14. *μνησθεῖσι* c. edd., *μνησθεὶς* supra lineam Vind.

I. 17. *ὑφέξομεν* c. edd., *ὑφέξωμεν* Vind. 21—p. 97, 2. *Ὁδοὶ δύο — οἱ προφῆται.* cf. Constitt. app. VII, 1 p. 197, 13—198, 4. Barn. epi. c. 17. 18. p. 56, 2—12. 22. 23. *διαφορὰ δὲ — ἐστιν αὕτη* c. Vind., *καὶ διαφορὰ πολλὴ τῶν δύο· ἡ οὖν τῆς ζωῆς ἔστιν αὕτη* Ottob. 24. *ἀγαπήσεις* c. edd., *ἀγαπήσῃς* Vind. 25. 26. *καὶ δοξάσεις — ἐντολὴ πρώτη* c. Vind., om. Ottob. 25. *δοξάσεις* c. edd., *δοξάσῃς* Vind. 26. *δεύτερον* c. Ottob., Lag., Pitr., *δευτέρα* Vind. et Bick. — *ἀγαπήσεις* c. edd., *ἀγαπήσῃς* Vind.

τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν, ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ δευτέρα· ἐν οἷς ὅλος ὁ νόμος κρέμαται καὶ οἱ προφῆται.

Ματθαῖος εἶπε Πάντα ὅσα μὴ θέλεις σοὶ γενέσθαι, (Tob. IV, 16. Luc. VI, 31.) σὺ μηδὲ ἄλλῳ ποιήσεις. τούτων δὲ τῶν λόγων τὴν διδαχὴν εἰπέ, ἀδελφὲ Πέτρε.

Πέτρος εἶπεν Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ πορνεύσεις, οὐ φαρμακεύσεις, οὐ φονεύσεις τέκνον ἐν φθορᾷ, οὐ [τὸ] γεννηθὲν ἀποκτενεῖς, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐ κακολογήσεις, οὐδὲ μνησικακήσεις, οὐκ ἔσῃ δίγνωμος, οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ διγλωσσία. οὐκ ἔσται ὁ λόγος σου κενός, οὐδὲ ψευδής, οὐκ ἔσῃ πλεονέκτης, οὐδὲ ἅρπαξ, οὐδὲ ὑποκριτής, οὐδὲ κακοήθης, οὐδὲ ὑπερήφανος, οὐδὲ λήψῃ βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου· οὐ μισήσεις πάντα ἄνθρωπον, ἀλλ' οὓς μὲν ἐλέγξεις, οὓς δὲ ἐλεήσεις, περὶ ὧν δὲ προσεύξῃ, οὓς δὲ ἀγαπήσεις ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου.

Ἀνδρέας εἶπε Τέκνον μου, φεῦγε ἀπὸ παντὸς πονηροῦ καὶ ἀπὸ παντὸς ὁμοίου αὐτοῦ. μὴ γίνου ὀργίλος· ὁδηγεῖ γὰρ ἡ ὀργὴ πρὸς φόνον· ἔστι γὰρ δαιμόνιον ἀρρενικὸν ὁ θυμός. μὴ γίνου ζηλωτής, μηδὲ ἐριστικός, μηδὲ μανικός· ἐκ γὰρ τούτων φόνος γεννᾶται.

Φίλιππος εἶπε Τέκνον, μὴ γίνου ἐπιθυμητής· ὁδηγεῖ

I. 3—5. *Πάντα ὅσα—ἀδελφὲ Πέτρε* c. Vind. et edd., *πᾶν ὃ μὴ θέλεις γενέσθαι σοι, μηδὲ σὺ ἄλλῳ ποιήσεις, τουτέστιν ὃ σὺ μισεῖς, ἄλλῳ μὴ ποιήσῃς* Ottob. 3. *θέλεις* c. Lagard., *θέλῃς* c. Vind. Pitra. 4. *σὺ μηδὲ* c. Vind. et Pitra, *μηδὲ σὺ* Lag., quasi voc. *σὺ* ante *μηδὲ* non a librario ipso scriptum esset. 5. *εἰπέ* c. Lagard., *εἶπεν* Pitra. 6—8. *οὐ φονεύσεις —οὐ ψευδομαρτυρήσεις* c. Vind. et edd., *οὐ φονεύσεις, οὐ ποιήσεις ἁμαρτίαν τινὰ τῇ σαρκί σου, οὐ κλέψεις, οὐ μαγεύσεις, οὐ φαρμακεύσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλησίον σου, οὐκ ἐπιορκήσεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις* Ottob. 8. *οὐ [τὸ] γεννηθὲν ἀποκτενεῖς* c. Pitra (cf. Constt. app. VII, 3 p. 200, 7. 8), *οὐ . . γεννηθὲν ἀποκτείνῃς* Vind., *οὐ- [δὲ] γεννηθὲν [αὐτὸ] ἀποκτενεῖς*, quasi post *γεννηθὲν* in Vind. nescio quid radendo deletum esset, Lagard. 9. *μνησικακήσεις* c. edd., *μνησικακήσῃς* Vind. (L.) 10. 11. *παγὶς—κενός* c. Vind. et edd., om. Ottob. 12. *οὐδὲ κακοήθης* c. edd., *οὐδὲ κακοήθες* Vind. (L.), *οὐκ ἔσῃ κακοήθης* Ottob. 15. *οὓς δὲ ἐλεήσεις* c. Vind. et edd., om. Ottob. — *προσεύξῃ* c. Vind. et edd., *καὶ προσεύξῃ* Ottob. 16. *ἀγαπήσεις* c. Vind. et edd., *καὶ ἀγαπήσεις* Ottob. 17. *Τέκνον μου* c. Vind. et edd., om. Ottob. 17. 18. *πονηροῦ* c. Vind. et edd., *κακοῦ* Ottob. 20. *ζηλωτής* c. Vind. et edd., *ὀργίλος, μήτε ζηλωτής* Ottob. 21. *μανικός* c. Ottob. (cf. Constt. app. VII, 5 p. 201, 7. 8), *θυμαντικός* Vind. et edd. — *ἐκ γὰρ—γεννᾶται* c. Vind. et edd., *ὁδηγεῖ γὰρ ταῦτα πρὸς τὸν φόνον* Ottob. 22—p. 98, 16. *Φίλιππος εἶπε—ἀπωλείᾳ τῶν ἀνθρώπων* c. Vind. et edd., *Φίλιππος*

γὰρ ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὴν πορνείαν καὶ ἕλκει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἑαυτήν· ἔστι γὰρ θηλυκὸν δαιμόνιον τῆς ἐπιθυμίας, καὶ ὁ μὲν μετ᾽ ὀργῆς, ὁ δὲ μεθ᾽ ἡδονῆς ἀπόλλυσι τοὺς εἰσδεχομένους αὐτά. ὁδὸς δὲ πονηροῦ πνεύματος ἁμαρτία ψυχῆς· καὶ ὅταν βραχεῖαν εἴσδυσιν σχῇ ἐν αὐτῷ, πλατύνει αὐτὴν καὶ ἄγει ἐπὶ πάντα τὰ κακὰ τὴν ψυχὴν ἐκείνην καὶ οὐκ ἐᾷ διαβλέψαι τὸν ἄνθρωπον καὶ ἰδεῖν τὴν ἀλήθειαν. ὁ θυμὸς ὑμῶν μέτρον ἐχέτω καὶ ἐν βραχεῖ διαστήματι αὐτὸν ἡνιοχεῖτε καὶ ἀνακρούετε, ἵνα μὴ ἐμβάλλῃ ὑμᾶς εἰς ἔργον πονηρόν. θυμὸς γὰρ καὶ ἡδονὴ πονηρὰ ἐπιπολὺ παραμένοντα κατὰ ἐπίτασιν δαιμόνια γίνεται. καὶ ὅταν ἐπιστρέψῃ αὐτοῖς ὁ ἄνθρωπος, οἰδαίνουσιν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ καὶ γίνονται μείζονες καὶ ἀπάγουσιν αὐτὸν εἰς ἔργα ἄδικα καὶ ἐπιγελῶσιν αὐτῷ. ἥδονται ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν ἀνθρώπων.

Σίμων εἶπε Τέκνον, μὴ γίνου αἰσχρολόγος μηδὲ ὑψηλόφθαλμος· ἐκ γὰρ τούτων μοιχεῖαι γίνονται.

Ἰάκωβος εἶπε Τέκνον, μὴ γίνου οἰωνοσκόπος, ἐπειδὴ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν, μηδὲ ἐπαοιδός, μηδὲ μαθηματικός, μηδὲ περικαθαίρων, μηδὲ θέλε αὐτὰ εἰδέναι, μηδὲ ἀκούειν· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων εἰδωλολατρεῖαι γεννῶνται.

Ναθαναὴλ εἶπε Τέκνον, μὴ γίνου ψεύστης, ἐπειδὴ ὁδηγεῖ τὸ ψεῦσμα ἐπὶ τὴν κλοπήν, μηδὲ φιλάργυρος, μηδὲ κενόδοξος· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων κλοπαὶ γεν-

εἶπε Μὴ γίνου ἐπιθυμητής· ὁδηγεῖ γὰρ πρὸς τὴν πορνείαν Ottob., ceteris omissis.

I. 2. *ἑαυτήν*. huius vocis primas litteras in cod. Vind. commode legi posse negavit Lagard. — *ἰδεῖν* c. edd., *εἰδεῖν* Vind. sec. Lagard. 9. *αὐτὸν ἡνιοχεῖτε* c. Lag., *αὐτοῦ* Pitr., *ἡνιοχεῖται* Vind. sec. Lagard. 15. *ἥδονται* c. Pitra, *καὶ ἥδονται* Lagard. 17. *Τέκνον*. „praeter hanc vocem similia in Ottobon.“ Pitra. 19. *Τέκνον* c. Vind. et edd., om. Ottob. 20. *ὁδηγεῖ* c. edd., *ὁδηγῇ* Vind. 21. *περικαθαίρων* c. Vind. et edd., *ἃ ἐρεῖ περικαθαίρων* Ottob., *περικαθαίρων τὸν υἱόν σου* Constitt. app. VII, 6 p. 201, 18. 19. — *αὐτὰ* c. Ottob., Lagard., Pitr., *αὐτὰς* Vind. 23. 24. *Τέκνον — ἐπὶ τὴν κλοπήν*. Clemens Alex. Strom. I, 20, 100 p. 377: *οὗτος κλέπτης ὑπὸ τῆς γραφῆς εἴρηται. φησὶ γοῦν Υἱέ, μη, γίνου ψεύστης· ὁδηγεῖ γὰρ τὸ ψεῦσμα πρὸς τὴν κλοπήν.* 25. 26. *μηδὲ* bis dedi, *μήτε* edd. 26. *τούτων* c. Vind., Lag., Pitr., *τῶν* Bickell. — *ἁπάντων* c. edd., *ἁπάντως* Vind. 26 — p. 99, 1. *γεννῶνται* c. Vind., Lagard., Pitr., *γίνονται* Bickell.

νῶνται. Τέκνον, μὴ γίνου γόγγυσος, ἐπειδὴ ἄγει πρὸς τὴν βλασφημίαν, μηδὲ αὐθάδης, μηδὲ πονηρόφρων· ἐκ γὰρ τούτων ἁπάντων βλασφημίαι γεννῶνται. ἴσθι δὲ πραΰς, ἐπειδὴ πραεῖς κληρονομοῦσι τὴν βασιλείαν τῶν Mt. V, 4. οὐρανῶν. γίνου μακρόθυμος, ἐλεήμων, εἰρηνοποιός, καθαρὸς τῇ καρδίᾳ ἀπὸ παντὸς κακοῦ, ἄκακος καὶ ἡσύχιος, ἀγαθὸς καὶ φυλάσσων καὶ τρέμων τοὺς λόγους οὓς ἤκουσας· οὐχ ὑψώσεις σεαυτόν, οὐδὲ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος, οὐδὲ κολληθήσῃ τῇ ψυχῇ σου μετὰ ὑψηλῶν, ἀλλὰ μετὰ δικαίων καὶ ταπεινῶν ἀναστραφήσῃ· τὰ δὲ συμβαίνοντά σοι ἐνεργήματα ὡς ἀγαθὰ προσδέξῃ, εἰδὼς ὅτι ἄτερ θεοῦ οὐδὲν γίνεται.

Θωμᾶς εἶπεν Τέκνον, τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ παραίτιόν σοι γινόμενον τῆς ζωῆς καὶ δόντα σοι τὴν ἐν κυρίῳ σφραγῖδα ἀγαπήσεις ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ σου, μνησθήσῃ δὲ αὐτοῦ νύκτα καὶ ἡμέραν, τιμήσεις αὐτὸν ὡς τὸν κύριον· ὅθεν γὰρ ἡ κυριότης λαλεῖται, ἐκεῖ κύριός ἐστιν. ἐκζητήσεις δὲ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καθ' ἡμέραν καὶ τοὺς λοιπούς, ἵνα ἐπαναπαύσῃ τοῖς λόγοις αὐτῶν κολλώμενος· ὡς ἅγιος γὰρ ἁγίοις ἁγιασθήσῃ. τιμήσεις αὐτόν, καθ' ὃ δυνατὸς εἶ, ἐκ τοῦ ἱδρῶτός σου καὶ ἐκ τοῦ πόνου τῶν χειρῶν σου. εἰ γὰρ ὁ κύριος δι' αὐτοῦ ἠξίωσέ σοι δοθῆναι πνευμα-

1. *Τέκνον* c. Vind. et edd., *'Ιούδας εἶπεν Τέκνον* versio aeth., „quae verba neque memphiticus neque sahidicus liber agnoscit", Lagard. 1. 2. *γόγγυσος — αὐθάδης* c. Vind. et edd., *γόγγυσος, μὴ θυμώδης, μὴ αὐθάδης* Ottob. 3. *τούτων* c. Vind., Lag., Pitr., *τῶν* Bick. — *ἁπάντων* c. edd., *ἁπάντως* Vind. (Lag.) — *γεννῶνται* c. Vind. et edd., *γίνονται* Ottob. 4. *ἐπειδή* c. Pitra, *ἐπεί* Bick., Lagard. 4. 5. *κληρονομοῦσι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν* c. Vind. et edd., *κληρονομήσουσι τ. βασ. τοῦ θεοῦ* Ottob. 6. *ἀπὸ παντὸς κακοῦ* c. Vind. et edd., om. Ottob. 7. 8. *οὓς ἤκουσας* c. Vind. et edd., *τοῦ θεοῦ* Ottob. 8—10. *οὐδὲ δώσεις — μετὰ ὑψηλῶν* c. Ottob. (cf. Constt. app. VII, 8 p. 202, 18—20), *οὐδὲ δώσεις τὴν ψυχήν σου μετὰ ὑψηλῶν* Vind. et edd. 10. *ἀναστραφήσῃ* c. Vind. et edd. (cf. Barn. epi. 19 p. 58, 8), om. Ottob. 17. *ἡ κυριότης* c. Vind. et edd., *'Ιησοῦς Χριστὸς* Ottob., cf. Constt. app. VII, 9 p. 203, 1. 2: *ὅπου γὰρ ἡ περὶ θεοῦ διδασκαλία, ἐκεῖ ὁ θεὸς πάρεστιν.* 18. 19. *ἐκζητήσεις — καὶ τοὺς λοιποὺς* c. Vind. et edd., *ἐκζητήσεις δὲ αὐτὸν καὶ τοὺς λοιποὺς ἁγίους* Ottob., cf. Constitt. app. VII, 9 p. 203, 2. 3: *ἐκζητήσεις καθ' ἡμέραν τὸ πρόσωπον τῶν ἁγίων.* Barnab. epi. 19 p. 58, 24. 25: *καὶ ἐκζητήσεις καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων.* 19. 20. *ἐπαναπαύσῃ* c. Vind. et edd., *ἐπαναπαυθῇς* Ottob. 21. *ἁγιασθήσῃ* c. edd., *ἁγιασθήσει* Vind. (Lag.), *ἁγιασθήσεται* Ottob. 21. 22. *τιμήσεις — χειρῶν σου* c. Vind. et edd., om. Ottob. 23 — p. 100, 1. *εἰ γὰρ — ζωὴν αἰώνιον* c. Vind. (ubi

τικὴν τροφὴν καὶ ποτὸν καὶ ζωὴν αἰώνιον, σὺ ὀφείλεις πολὺ μᾶλλον τὴν φθαρτὴν καὶ πρόσκαιρον προσφέρειν τροφήν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ, καί Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις, καὶ οὐδεὶς φυτεύει ἀμπελῶνα καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει.

Luc. X, 7. 1 Tim. V, 18. 1 Cor. IX, 7. 9. Deut. XXV, 4.

Κηφᾶς εἶπεν Οὐ ποιήσεις σχίσματα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους· κρινεῖς δικαίως· οὐ λήψῃ πρόσωπόν τινα ἐλέγξαι ἐπὶ παραπτώματι. οὐ γὰρ ἰσχύει πλοῦτος παρὰ κυρίῳ — οὐ γὰρ ἀξίας προκρίνει —, οὐδὲ κάλλος ὠφελεῖ, ἀλλὰ ἰσότης ἐστὶ πάντων παρ' αὐτῷ. ἐν προσευχῇ σου μὴ διψυχήσῃς, πότερον ἔσται ἢ οὔ· μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. ἐὰν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου δὸς εἰς λύτρωσιν τῶν ἁμαρτιῶν σου· οὐ διστάσεις διδόναι, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις· γνώσῃ γάρ, τίς ἐστιν ὁ τοῦ μισθοῦ καλὸς ἀνταποδότης. οὐκ ἀποστραφήσῃ ἐνδεόμενον, κοινωνήσεις δὲ ἁπάντων τῷ ἀδελφῷ σου καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι· εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀθανάτῳ κοινωνοί ἐστε, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς φθαρτοῖς;

Sir. IV, 31.

Βαρθολομαῖος εἶπεν· Ἐρωτῶμεν ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὡς ἔτι καιρός ἐστι, καὶ ἔχετε, εἰς οὓς ἐργάζεσθε μεθ'

δοθεῖναι) et edd., *ὁ γὰρ κύριος ἠξίωσέ σε δι' αὐτοῦ δοθῆναί σοι πνευματικὴν τροφὴν καὶ ζωὴν αἰώνιον* Ottob.

1—5. *ὀφείλεις — οὐκ ἐσθίει* c. Vind. et edd., om. Ottob. 4. *ἀλοῶντα* c. edd., *ἀλωῶντα* Vind. 6. *σχίσματα* c. Vind. et edd., *σχίσμα* Ottob. (cf. Barnab. epi. 19 p. 60, 7). — *εἰρηνεύσεις* c. Vind. et edd., *εἰρηνευσάσας* Ottob. 7. *μαχομένους* c. Vind. et edd., *συνάγων* add. Barnab. epi. 19 p. 60, 7. — *λήψῃ* c. edd., *λέψῃ* Vind. sec. Lagard. 7. 8. *τινὰ ἐλέγξαι* c. Vind. (cf. Barnab. epi. 19 p. 56, 22, Constt. app. VII, 10 p. 203, 7), *τινὰ ἐλέγξας* edd., *ἐλέγξας*(?) *τινὰ* Ottob. 8. 9. *οὐ γὰρ ἰσχύει — ὠφελεῖ* c. Vind. et edd., om. Ottob. 10. *ἀλλ' ἰσότης ἐστὶ πάντων παρ' αὐτῷ* c. Vind. et edd., *ἰσότης γάρ ἐστι παρὰ θεῷ* Ottob. 11—13. *πότερον ἔσται — συσπῶν* c. Vind. et edd., om. Ottob. 13. *δὰς εἰς* c. Pitra, *δώσῃς* Vind., *δώσεις* Bick. et Lagard. 13. 14. *ἐὰν ἔχῃς* (Vind. *ἔχεις*) — *τῶν ἁμαρτιῶν σου* c. Vind. et edd., *ἐὰν ἔσται ἔχειν σε, ἀπὸ τῶν χειρῶν σου δὸς εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν σου* Ottob. 14—16. *οὐ διστάσεις — ἀνταποδότης* c. Vind. et edd., om. Ottob. 15. *γογγύσεις* c. edd., *γογγύσῃς* Vind. 16. *ἐνδεόμενον* c. Vind. et edd., *ἐνδεούμενον* Ottob. 16. 17. *κοινωνήσεις δὲ ἁπ. τῷ ἀδελφῷ σου* c. Vind. et edd., *συγκοινωνήσεις δὲ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς σου* Ottob. 18. *ἀθανάτῳ* c. Vind. et edd., *θανάτῳ* Ottob. — *πόσῳ* c. Lagard., *πόσον* c. Vind. Pitra. 19. *φθαρτοῖς* c. Vind. et edd., *θνητοῖς* Ottob. 20—p. 101, 5. *Ἐρωτῶμεν — μήτε ὑφαιρῶν* c. Vind. ubi *ἐργάζεσθαι, ἐκλίπετε*) et edd., *Οὐκ ἀρεῖς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου, οὐδὲ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου, ἀλλ' ἀπὸ νεότητος διδάξεις αὐτοὺς τὸν φόβον τοῦ κυρίου. ἐξομολογήσῃ*

ἑαυτῶν, μὴ ἐκλείπετε ἐν μηδενί, ἐξουσίαν ἐὰν ἔχητε· ἐγγὺς γὰρ ἡ ἡμέρα κυρίου, ἐν ᾗ συναπολεῖται πάντα σὺν τῷ πονηρῷ. ἥξει γὰρ ὁ κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ Jes. XL, 10. *μετ᾽ αὐτοῦ. ἑαυτῶν γίνεσθε σύμβουλοι ἀγαθοί, διδακτοί. φυλάξεις ἅπερ ἔλαβες, μήτε προσθείς, μήτε ὑφαιρῶν.*

II. *Πέτρος εἶπεν Ἀδελφοί, τὰ περὶ τῶν λοιπῶν νουθεσιῶν αἱ γραφαὶ διδάξουσιν, ἡμεῖς δὲ ἃ ἐκελεύσθημεν διατάξωμεν. πάντες εἶπαν Πέτρος λεγέτω.*

Πέτρος εἶπεν Ἐὰν ὀλιγανδρία ὑπάρχῃ, καὶ μή που πλῆθος τυγχάνῃ τῶν δυναμένων ψηφίσασθαι περὶ ἐπισκόπου ἐντὸς δεκαδύο ἀνδρῶν, εἰς τὰς πλησίον ἐκκλησίας, ὅπου τυγχάνει πεπηγυῖα, γραφέτωσαν, ὅπως ἐκεῖθεν ἐκλεκτοὶ τρεῖς ἄνδρες παραγενόμενοι δοκιμῇ δοκιμάσωσι τὸν ἄξιον ὄντα, εἴ τις φήμην καλὴν ἔχει ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, εἰ ἀναμάρτητος ὑπάρχει, εἰ φιλόπτωχος, εἰ σώφρων, μὴ μέθυσος, μὴ πόρνος, μὴ πλεονέκτης ἢ λοίδορος ἢ προσωπολήπτης καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. καλὸν μὲν εἶναι ἀγύναιος, εἰ δὲ μή, ἀπὸ μιᾶς γυναικός, παιδείας μέτοχος, δυνάμενος τὰς γραφὰς ἑρμηνεύειν, εἰ δὲ ἀγράμματος, πραῢς ὑπάρχων, καὶ τῆς ἀγάπης εἰς πάντας περισσευέτω, μήποτε περί τινος ἐλεγχθεὶς ἐπίσκοπος ἀπὸ τῶν πολλῶν γενηθείη.

Ἰωάννης εἶπεν Ὁ κατασταθεὶς ἐπίσκοπος, εἰδὼς τὸ προσεχὲς καὶ φιλόθεον τῶν σὺν αὐτῷ καταστήσει οὓς ἐὰν δοκιμάσῃ πρεσβυτέρους [δεκα]δύο. πάντες ἀντεῖπον ὅτι οὐ [δεκα]δύο, ἀλλὰ κδ´· εἴκοσι γὰρ καὶ τέσσαρές Apocal. IV, 4. 10. *εἰσι πρεσβύτεροι, δώδεκα ἐκ δεξιῶν καὶ δώδεκα ἐξ εὐωνύμων. Ἰωάννης εἶπεν Καλῶς ὑπεμνήσατε, ἀδελφοί· οἱ*

τὰ παραπτώματά σου· οὐκ ἐγκαταλείψῃ ἐντολὰς κυρίου· οὐ προσελεύσῃ ἐν προσευχῇ σου ἐν συνειδήσει πονηρᾷ· μιμήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν καὶ πᾶν ὃ μὴ ἀρέσκει κυρίῳ· φυλάξῃ δὲ ἃ παρέλαβες, μήτε προστιθείς, μήτε ὑφαιρῶν. αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς Ottob. (cf. Barn. epi. c. 19, Constt. app. VII, 12—17), ubi reliqua desunt.

1. *ἐξουσίαν ἐὰν ἔχητε* c. Vind., Bick., Pitr., *ἐξ οὗ ἂν ἔχητε* Lagard., *ἐξοῦ ἐὰν* codicem praebere testatus.

II. 9. *ὑπάρχῃ* c. Lagard., *ὑπάρχει* Vind. et Pitra. 10. *τυγχάνῃ* c. Lagard., *τυγχάνει* Vind. et Pitra. 13. *δοκιμάσωσι* c. Lagard., *δοκιμάσαντες* c. Vind. Pitra. 15. *ὑπάρχει* c. Lag. et Pitr., *ὑπάρχῃ* Vind. sec. Lagard. 25. 26. [*δεκα*]*δύο* bis dedi, propter sequentia, *δύο* Vind. et edd. 26. *κδ´* propter sequentia, cf. p. 102, 3 ubi numerus deletus est, hic falso restitutus, *τρεῖς* Vind. et edd.

μὲν γὰρ ἐκ δεξιῶν δεχόμενοι ἀπὸ τῶν ἀρχαγγέλων τὰς φιάλας προσφέρουσι τῷ δεσπότῃ, οἱ δὲ ἐξ ἀριστερῶν ἐπέχουσι τῷ πλήϑει τῶν ἀγγέλων. δεῖ οὖν εἶναι [κδ΄] τοὺς πρεσβυτέρους ἤδη κεχρονικότας ἐπὶ τῷ κόσμῳ, τρόπῳ τινὶ ἀπεχομένους τῆς πρὸς γυναῖκας συνελεύσεως, εὐμεταδότους εἰς τὴν ἀδελφότητα, πρόσωπον ἀνϑρώπου μὴ λαμβάνοντας, συμμύστας τοῦ ἐπισκόπου καὶ συνεπιμάχους, συναϑροίζοντας τὸ πλῆϑος, προϑυμουμένους τὸν ποιμένα. οἱ δὲ ἐκ δεξιῶν πρεσβύτεροι προνοήσονται τῶν ἐπισκόπων πρὸς τὸ ϑυσιαστήριον, ὅπως τιμήσωσι καὶ ἐντιμηϑῶσιν, εἰς ὃ ἂν δέῃ. οἱ ἐξ ἀριστερῶν πρεσβύτεροι προνοήσονται τοῦ πλήϑους, ὅπως εὐσταϑήσῃ καὶ ἀϑόρυβον ᾖ, πρῶτον μεμαϑηκὸς ἐν πάσῃ ὑποταγῇ. εἰ δέ τις νουϑετούμενος αὐϑαδῶς ἀποκριϑῇ, τὸ ἓν ποιήσαντες οἱ ἐπὶ τῷ ϑυσιαστηρίῳ τὸν τοιοῦτον μετὰ ἴσης βουλῆς, ὃ ἂν ᾖ ἄξιον, δικασάτωσαν, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι, μήποτε ἑνὸς πρόσωπον λάβωσι, καὶ ἐπὶ πλεῖον νεμηϑῇ ὡς γάγγραινα, καὶ αἰχμαλωτισϑῶσι[ν] οἱ πάντες.

Ἰάκωβος εἶπεν Ἀναγνώστης καϑιστανέσϑω πρῶτον δοκιμῇ δεδοκιμασμένος, μὴ γλωσσοκόπος, μὴ μέϑυσος, μηδὲ γελωτολόγος, εὔτροπος, εὐπειϑής, εὐγνώμων, ἐν ταῖς κυριακαῖς συνόδοις πρῶτος σύνδρομος, εὐήκοος, διηγητικός, εἰδὼς ὅτι εὐαγγελιστοῦ τόπον ἐργάζεται· ὁ γὰρ ἐμπιπλῶν ὦτα μὴ νοοῦντος ἔγγραφος λογισϑήσεται παρὰ τῷ ϑεῷ.

Deut. XIX, 15. Matth. XVIII, 17. 2 Cor. XIII, 1. *Ματϑαῖος εἶπε Διάκονοι καϑιστάσϑωσαν. γέγραπται Ἐπὶ τριῶν σταϑήσεται πᾶν ῥῆμα κυρίου. ἔστωσαν δεδοκιμασμένοι πάσῃ διακονίᾳ, μεμαρτυρημένοι παρὰ τοῦ*

3. [*κδ΄*] sic vocem in cod. Vind. erasam (sec. Pitram) restitui. 5. *τρόπῳ τινὶ* Pitrae *προσϑήκην* Byzantinorum sapere videntur. 12. *εὐσταϑήσῃ* c. Lagard., *εὐσταϑὴς ᾖ* Vind. sec. Bick., *εὐσταϑὴς ἢ* Vind. sec. Pitr. 12. 13. *ἀϑόρυβον ᾖ* c. Lagard., *ἀϑόρυβος εἴη* Vind. et Pitr. 13. *μεμαϑηκὸς* c. Lagard., *μεμαϑηκὼς* c. cod. Pitr. 14. *ἀποκριϑῇ, τὸ ἓν ποιήσαντες* c. Lagard., *ἀποκριϑῇ (τὸ) ἐμποιήσαντες* Pitra, qui male coniecit *ἀποκριϑήτω*. 16. *ᾖ* c. Lagard., *εἶ* cod., *εἴη* Bick. et Pitra. — *δικασάτωσαν* c. Lagard., *δικασέτωσαν* Pitra. 17. *ἔχωσι* c. Lagard. et Pitra, *ἔχουσι* Vind. 18. *αἰχμαλωτισϑῶσι[ν]* c. Lagard., *αἰχμαλωτισϑῶσι* c. Vind. Pitra. 21. *γελωτολόγος* c. edd., *γελοτολόγος* Vind. — *εὐπειϑής* c. edd., *εὐπειδείς* Vind. (sec. Pitr., *εὐπειϑείς* sec. Lagard.).

πλήθους, μονόγαμοι, τεκνοτρόφοι, σώφρονες, ἐπιεικεῖς, ἥσυχοι, μὴ γόγγυσοι, μὴ δίγλωσσοι, μὴ ὀργίλοι — ὀργὴ γὰρ ἀπόλλυσιν ἄνδρα φρόνιμον —, μὴ πρόσωπον πλουσίου λαμβάνοντες, μηδὲ πένητα καταδυναστεύοντες, μηδὲ οἴνῳ πολλῷ χρώμενοι, εὔσκυλτοι, τῶν κρυφίων ἔργων καλοὶ προτρεπτικοί, ἐπαναγκάζοντες τοὺς ἔχοντας τῶν ἀδελφῶν ἁπλοῦν τὰς χεῖρας, καὶ αὐτοὶ εὐμετάδοτοι, κοινωνικοί, πάσῃ τιμῇ καὶ ἐντροπῇ καὶ φόβῳ τιμώμενοι ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἐπιμελῶς προσέχοντες τοῖς ἀτάκτως 2 Thess. III, 11. περιπατοῦσιν, οὓς μὲν νουθετοῦντες, οὓς δὲ παρακαλοῦντες, οὓς δὲ ἐπιτιμῶντες· τοὺς δὲ καταφρονοῦντας τελέως παραπεμπόμενοι, εἰδότες ὅτι οἱ ἀντίλογοι καὶ καταφρονηταὶ καὶ λοίδοροι Χριστῷ ἀντετάξαντο.

Κηφᾶς εἶπε Χῆραι καθιστανέσθωσαν τρεῖς· αἱ δύο προσμένουσαι τῇ προσευχῇ περὶ πάντων [τῶν] ἐν πείρᾳ, καὶ πρὸς τὰς ἀποκαλύψεις περὶ οὗ ἂν δέῃ, μία δὲ παρεδρεύουσα ταῖς ἐν ταῖς νόσοις πειραζομέναις, εὐδιάκονος, νηπτική, τὰ δέοντα ἀπαγγέλλουσα τοῖς πρεσβυτέροις, μὴ αἰσχροκερδής, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχουσα, ἵνα δύνηται νήφειν πρὸς τὰς νυκτερινὰς ὑπηρεσίας, καὶ εἴ τις ἕτερα βούλοιτο ἐργαγαθεῖν· καὶ γὰρ ταῦτα πρῶτα κυρίου θησαυρίσματά εἰσιν ἀγαθά.

Ἀνδρέας εἶπε Διάκονοι ἐργάται τῶν καλῶν ἔργων νυχθήμερον ἐπιλεύσοντες πανταχοῦ, μήτε πένητα ὑπεροπτεύοντες, μήτε πλούσιον προσωποληπτεύοντες ἐπιγνώσονται τὸν θλιβόμενον, καὶ ἐκ τῆς λογίας οὐ παραπέμψονται, ἐπαναγκάσουσι τοὺς δυναμένους ἀποθησαυρίζειν εἰς ἔργα ἀγαθά, προορῶντας τοὺς λόγους τοῦ διδασκάλου ἡμῶν Εἴδετέ με πεινῶντα καὶ οὐκ ἐθρέψατέ με· οἱ γὰρ Matth. XXV, 35. καλῶς διακονήσαντες καὶ ἀμέμπτως τόπον ἑαυτοῖς προσ- 1 Tim. III, 13. ποιοῦνται τὸν ποιμενικόν.

9. ὑπὸ c. Lagard., ἀπὸ c. Vind. Pitra. 10. 11. οὓς δὲ παρακαλοῦντες c. Vind. et Pitra, om. Bick. et Lagard. 15. [τῶν] c. Lagard., om. Vind., Bick., Pitr. 18. νηπτική c. edd., ἢ νεπτική Vind. (Pitra). 20. δύνηται c. Lagard., δύναται c. Vind. Pitra. 21. ἕτερα c. E. Boehmero, ἑτέρα edd. 22. πρῶτα κυρίου c. Vind. et edd., παρὰ τῷ κυρίῳ mallet Pitra. 24. ἐπιλεύσοντες c. M. Schmidt, ἐπελεύσοντες Vind. et edd. 29. πεινῶντα c. edd., πίνοντα Vind. sec. Lagard. 30. διακονήσαντες c. Lag., διακονίσαντες c. Vind. Pitra.

Φίλιππος εἶπεν Ὁ λαϊκὸς τοῖς λαϊκοῖς πράγμασι περιποιθέσθω ὑποτασσόμενος τοῖς παρεδρεύουσι τῷ θυσιαστηρίῳ. ἕκαστος τῷ ἰδίῳ τόπῳ ἀρεσκέτω τῷ θεῷ, μὴ φιλεχθροῦντες ἀλλήλοις περὶ τῶν τεταγμένων, ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη παρὰ τῷ θεῷ. ὁ ἕτερος τοῦ ἑτέρου τὸν δρόμον μὴ παρατεμνέτω· οὐδὲ γὰρ οἱ ἄγγελοι παρὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς οὐδὲν ἕτερον ἐξελίσσουσιν.

(Ἀνδρέας εἶπεν Εὔχρηστόν ἐστιν, ἀδελφοί, ταῖς γυναιξὶ διακονίαν καταστῆσαι.

Πέτρος εἶπεν Ἐφθάσαμεν τάξαντες· περὶ δὲ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος ἀκριβῶς μηνύσωμεν.

Ἰωάννης εἶπεν Ἐπελάθεσθε, ἀδελφοί, ὅτε ᾔτησεν ὁ διδάσκαλος τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον καὶ ηὐλόγησεν Matth. XXVI, 26 sq. *αὐτὰ λέγων Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τὸ αἷμα, ὅτι οὐκ ἐπέτρεψε ταύταις συστῆναι ἡμῖν. Μάρθα εἶπε Διὰ Μαριάμ, ὅτι εἶδεν αὐτὴν μειδιῶσαν. Μαρία εἶπεν Οὐκέτι ἐγέλασα· προέλεγε γὰρ ἡμῖν, ὅτε ἐδίδασκεν, ὅτι τὸ ἀσθενὲς διὰ τοῦ ἰσχυροῦ σωθήσεται.*

Κηφᾶς εἶπεν Ἐνίων μέμνησθε λεγόντων ὅτι ταῖς γυναιξὶ μὴ ὀρθαῖς πρέπει προσεύχεσθαι, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς γῆς καθεζομέναις.

Ἰάκωβος εἶπε Πῶς οὖν δυνάμεθα περὶ γυναικῶν διακονίαν ὁρίσαι, εἰ μή τι διακονίας ἵνα ἐπισχύσωσι ταῖς ἐνδεομέναις;

Φίλιππος εἶπε Τοῦτο, ἀδελφοί, περὶ τῆς μεταδόσεως). ὁ ποιῶν ἔργον καλὸν ἑαυτῷ θησαυρὸν περιποιεῖται· ὁ γὰρ θησαυρίζων ἐν τῇ βασιλείᾳ ἔγγραφος ἐργάτης λογισθήσεται παρὰ τῷ θεῷ.

Πέτρος εἶπε· Ταῦτα, ἀδελφοί, οὐχ ὡς ἐξουσίαν τινὸς ἔχοντες πρὸς ἀνάγκην, ἀλλ' ἐπιταγὴν ἔχοντες

2. *περιποιθέσθω* c. Vind., Bick., Pitr., *περιπειθέσθω* Lagard., *περιτιθέσθω* vel *περιπλεκέσθω* equidem coniecerim, *ἐπιτερπέσθω* M. Schmidt. 6. *παρατεμνέτω* c. Lagard., Pitra, *παρατεμνείτο* Vind. 16. *μειδιῶσαν* c. edd., *μηδιῶσαν* Vind. 19. *λεγόντων* dedi, *δὲ* Vind., Pitra, *δὲ* [*λεγόντων*] Lagard. 20. *πρέπει* c. Pitra, uncinis inclusit Lagard. 23. *διακονίας* c. Pitra, *διακονίαν* Lagard. — *ἐπισχύσωσι* c. Vind., Bick., Pitra, *ἐπισχῶσι* Lagard. 25. 26. *μεταδόσεως. ὁ ποιῶν* c. Lagard., *μεταδώσεως, ὁποῖον* c. Vind. Bick. et Pitra. 26. *ἔργον καλὸν ἑαυτῷ θησαυρὸν* c. Lagard., *ἔργον ἑαυτῷ θησαυρὸν καλὸν* c. Vind. Bick. et Pitra.

παρὰ κυρίου ἐρωτῶμεν ὑμᾶς φυλάξαι τὰς ἐντολάς, μηδὲν ἀφαιροῦντας ἢ προστιθέντας, ἐν τῷ ὀνόματι κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

p. 95, 1—3. *Διταγαὶ—ἀποστόλων.* Pitra: „Aethiopica apud Ludolfum l. c. incipiunt: Canones patrum apostolorum, quos constituerunt ad ordinandam ecclesiam christianam. Laetamini" etc. tum praecipuae apostolorum allocutiones dividuntur in stationes numero XX."

p. 95, 5—8. *Ἰωάννης—Ἰούδας Ἰακώβου.* Pitra: „Qui hunc syllabum exegit, certe prae oculis habuit, quae infra post prooemium leguntur, ut personarum ordo satis insolens a subsequente rerum serie pendeat. unde recentius ea putem assuta, quae Ottoboniano desunt, ne importuna dictionis sphalmata in confirmationem adducam." de solo Juda Jacobi in priori parte nihil refertur; in altera parte Simon, Nathanael, Thomas, Bartholomaeus, Judas Jacobi nihil loquuntur. quam ob rem hic XII apostolorum index e sequentibus collectus esse nequit et genuinus esse videtur, quamvis ab illo, quem Constitutt. app. VI, 14 p. 173, 8 sq. praebent, diversus. primi recensentur illi duo apostoli, quorum evangelia in Novo Testamento leguntur, Joannes et Matthaeus. Joannes eodem modo omnibus praeponitur, quo etiam in Matthaei ebion. prooemio p. 33, 9 praemittitur. hic quoque libellus Asiaticam originem prodere videtur. Jacobus unicus recensetur, non Jacobus Zebedaei et Jacobus Alphaei. Nathanael additur ex ev. Joan. I, 46 sq. XXI, 2, Judas Jacobi ex evang. Luc. VI, 16. Act. I, 13. Joan. XIV, 22. ille propter nominis significationem (מתן אל) Matthiae in Judae proditoris locum substituto (Act. I, 23 sq.) respondere videtur. alterius autem Jacobi locum explet *Κηφᾶς,* tamquam diversus a Simone Petro. ita iam Clemens Alex. in Hypotyposeon libro V. secundum Eusebium HE. I, 12, 2 *Κηφᾶν, περὶ οὗ φησὶν ὁ Παῦλος "Οτε δὲ ἦλθε Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην* (Gal. II, 11), *ἕνα φησὶ γεγονέναι τῶν ἑβδομήκοντα μαθητῶν, ὁμώνυμον Πέτρῳ τυγχάνοντα τῷ ἀποστόλῳ.*

p. 96, 3—10. (*πρὸ τοῦ—οὐκ ἐφύλαξαν*) sententiarum nexum interrumpunt. ea serius addita esse iam hierarchia quam commendant docet.

p. 69, 3. *κληροῦσθαι τὰς ἐπαρχίας.* Pitra: „Si ad strictos iuris apices eparchia intelligatur, iam totum prooemium ad finem saeculi IV retrogrediatur necesse erit. certum enim est, ante concilii Cp. primi tempora (381) nullum esse exarchatus ecclesiastici vestigium. immo ad notitias provinciarum fortasse recentiores respicit catalogus locorum, qui statim subditur."

I. p. 96, 21 sq. *Ὁδοὶ δύο εἰσί κτλ.* Lagardius l. l. praefat. p. XIX sq. collatis Hesiodo (*ἔργα κ. ἡμ.* v. 285 sq.), Prodico apud Xenophont. Mem. II, 1, 21 sq.), aliis haec ad Ps. I. revocavit. equidem praeter Testam. XII patriarch. (Aser c. 1: *δύο ὁδοὺς ἔδωκεν ὁ θεὸς τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων κτλ.*) confero Hermae Past. Mand. VI, 1 p. 51, 1 sq.

p, 97, 3. 4. *Πάντα ὅσα—ποιήσεις.* Constt. app. I, 1 p. 3, 1. 2: *ὃ σὺ μισεῖς ὑφ' ἑτέρου γενέσθαι σοί, σὺ ἄλλῳ οὐ ποιήσεις.* Lagardius contulit Clementis Alex. Strom. II, 23, 139 p. 503: *τοῦτο βραχέως ἡ γραφὴ δεδήλωκεν εἰρηκυῖα "Ὃ μισεῖς ἄλλῳ οὐ ποιήσεις.*

p. 97, 7—11. *Πέτρος εἶπεν—ψυχήν σου.* Pitra: „Integerrima fere haec verba Petri referuntur, sed prolixis aucta parergis in Constitt. app. l. VII, c. 2—5."

p. 97, 19. 20. *δαιμόνιον ἀρρενικόν,* cf. p. 98, 2 et quae ad Hermae Past. Mand. II. p. 37, 6 notata sunt.

p. 98, 7. *διαβλέψαι,* cf. Matth. VII, 5. Luc. VI, 42.

p. 98, 24. 25. *Τέκνον—τὴν κλοπήν.* Lagardius magno gaudio impletus est, quum apud Clementem Alex. (v. supra) fere eadem legit.

p. 101, 5. *μήτε προσθεὶς, μήτε ὑφαιρῶν.* desideratur solius Judae Jacobi sententia, cf. quae ad p. 98, 5—8 notata sunt. sed cf. etiam aeth. p. 99, 1.

II. p. 107, 17. 18. *καλὸν μὲν εἶναι ἀγύναιος, εἰ δὲ μή, ἀπὸ μιᾶς γυναικός*. Pitra: „vel absona haec verba sunt vel clare sonant, oportere episcopum esse aut caelibem aut unius uxoris viduum. meminisse haec iuvabit tum quum veterum canonum verba de una presbyterorum aeque ac episcoporum uxore ad trutinam revocabuntur, tum quando byzantini iuris magistri nobis confidenter asseverabunt, usque ad Trullanum concilium episcopos fuisse, verbo sit venia, uxoratos. nihil moveat Ludolfi ad haec commentarius, qui laxis habenis ab Aethiopia haec nobis reduxit: „si vero uxorem duxisset unam, priusquam constitueretur episcopus, maneat cum illa.“ idem quippe ille est, qui paulo ante, ubi dicitur ex fontibus graecis: „non praevalet dives coram Domino, neque praestat dignitas, nec venustas prodest“ (p. 100, 8. 9), ille, inquam, haec nobis exculpsit: „Divitiae nihil valent apud Dominum, neque honore afficies superbum, neque petes ab eo epistolam.“ et candide margini allevit hanc notulam: „quid sibi velit ista epistola vel libellus, non liquet“ (!). Constitutt. app. II, 2 p. 15, 9. 10: *τοιοῦτον δὲ δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον· μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα γεγενημένον, μονόγαμον*. propter nominat. *ἀγύναιος* Lagardius contulit Krügeri Gr. 55, 2, 2.

p. 101, 23—26. *ὁ κατασταθεὶς ἐπίσκοπος—καταστήσει οὓς ἐαν δοκιμάσῃ πρεσβυτέρους [δεκα]δύο. πάντες ἀντεῖπον ὅτι οὐ δύο, ἀλλὰ κδ'.* antiquiorem XII presbyterorum numerum testatur Pseudo-Clemens Recogn. VI, 15, ubi Petrus Tripolitanis Maronem constituit episcopum: „et duodecim cum eo presbyteros simulque diaconos ordinat,“ Hom. IX, 36: *ἐπίσκοπον καταστήσας καὶ πρεσβυτέρους δώδεκα ὁρίσας καὶ διακόνους δείξας καὶ χηρικὰ συστησάμενος*. hic numerus iam non sufficere videbatur.

p. 102, 17. 18. *καὶ ἐπὶ πλεῖον νεμηθῇ ὡς γάγγραινα, καὶ αἰχμαλωτισθῶσι[ν] οἱ πάντες*. cf. Constitt. app. II, 41. p. 69, 7—9: *ἀλλ' ἐπεκτείνεται ἡ νομὴ καὶ προλαμβάνει πᾶσαν ἴασιν, ὡς ἡ γάγγραινα πᾶν μέλος σήπουσα.*

p. 102, 24. 25. *ἔγγραφος λογισθήσεται παρὰ τῷ θεῷ*. cf. p. 104, 25 et Clem. epi. I, 45 p. 48, 10: *ἔγγραφοι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ θεοῦ*, et quae ad h. l. notata sunt.

p. 103, 20—28. *Ἀνδρέας εἶπε—τὸν ποιμενικόν*. Andreas ex parte repetit, quae iam Matthaeus locutus est p. 102, 26 sq.

p. 104, 6—23. *Ἀνδρέας εἶπεν—περὶ τῆς μεταδόσεως*. haec corrupta aut addita esse videntur. nam post Petrum, Joannem, Jacobum, Matthaeum, Cepham, Andream, Philippum reliquorum apostolorum sententiae omittuntur. Andrea locuto etiam Petrus, Joannes, Cephas, Jacobus, Philippus iterum loquuntur. loquuntur autem de oblatione corporis et sanguinis Domini et Philippi sententiam de laicorum officiis pronuntiatam interrumpunt, nihilo minus p. 104, 24 continuatam. quae l. 13—15 de Maria subridente traduntur, tam mira sunt, ut iam Pitra dubitaverit, an prisca sint aut ex arbitrio conficta. addita esse videntur.

p. 104, 27—31. *Πέτρος εἶπε—ἀμήν*. Petri est sententia prima (p. 101, 9—22) et ultima. quam ob rem huius alteri parti titulus „Petri iudicium“ non minus convenit quam priori titulus „Duae viae“.

Addenda et corrigenda.

Fascic. I, 64, 16: *καὶ οἱ ἀκούοντες*. cf. Ignat. ad Ephes. c. 16: *ὁμοίως καὶ ὁ ἀκούων αὐτοῦ*.

„ I, 96, 15. Jacobi l. Judae.

„ I, 113, 8 ab imo XV. 29. l. VII, 29.

„ I, 115, 4. fiumina l. flumina.

„ II, 2, 1. 2. *ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* confirmat Petri iudicium fasc. IV, 95, 5.

„ II, 4, 1. 2: *τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου· ζωῆς ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος*. cf. Ignat. ad Ephes. c. 14: *τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ ζωῆς καὶ τέλος· ἀρχὴ μὲν πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη*.

„ II, 18, 21: *ἰδοὺ ποιῶ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα*. cf. etiam Hippolyt. in Daniel. c. 26 p. 161, 20. 21 ed. Lagard.: *ἔσονται γὰρ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα*.

„ II, 48, 4. *λαοῦ*. legendum est *λαοῦ ἁγίου* (cf. l. 6 et I, xi sq.), unde codices *λόγῳ*.

„ II, 50, 3. 4: *ὅτι συντελέσει κύριος ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσι τὰ πάντα*. cf. etiam Joseph. Ant. I, 3, 9: *μὴ ζήσασιν ἑξακοσίους ἐνιαυτούς· διὰ τοσούτων γὰρ ὁ μέγας ἐνιαυτὸς πληροῦται*.

„ III, 11, 13: *ὡς γέγραπται ἐν τῷ Ἐλδὰδ καὶ Μωδάτ*. in notis addendum est: Index scripturae sacrae, quem post Cotelerium (Patr. app. I, 196) J. B. Pitra (Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta, Tom. I. Romae 1864 p. 100) edidit, inter apocrypha VI. loco recensuit: *Ἐλδὰμ καὶ Μωδάμ* (Vat. 423 *Ἐλδὰδ καὶ Μωδάδ*). etiam apud Hermam *Μωδάδ* scribendum videtur.

„ III, 31, 4. *ῥύνζω* L. secundum Tischdf.

„ III, 138, 1. 2 *ἀπολειφθεῖσα* cod. Lips., l. *ἀποληφθεῖσα*.

„ IV, 7, 6. *κατ' Ἑβραίους*. l. *καθ' Ἑβραίους*.

„ IV, 25, 20 ab imo. Lev. XIX, 8. scribe Lev. XIX, 18.

„ IV, 26, 21 ab imo. Gen. III, 8 sq. scribe Gen. IV, 8 sq.

„ IV, 31. 4. p. 1 not. 2. scribendum p. 6 not. 2.

„ IV, 36, 10. *Ἐλισάβει*. scribe *Ἐλισάβετ*.

„ IV, 47, 12. Anastasiam. scribe Anastasium.

„ IV, 58. 28. *αἰλούρους*. Mauricius Schmidt addidit *τὸ τοῦ Τιμοκλέους εἰρημένον ἐν Αἰγύπτῳ δράματι περὶ τῶν ἐν τῇ χώρᾳ θεῶν*, quod Philodemus *περὶ εὐσεβείας* (in Theodori Gompertzii Herkulan. Studien fasc. II. Lips. 1866 p. 89 sq.) laudavit:

> *Ὅταν γὰρ εἰς τοὺς ὁμολογουμένους θεοὺς*
> *ἀσεβοῦντες οὐ διδόασιν εὐθέως δίκην,*
> *τίν' αἰελούρου βωμὸς ἐπιτρίψειεν ἄν;*

„ IV, 80. Octateuchum Clementinum etiam in Pentateucho arabico bibliothecae Vratislaviensis sec. XIII (cf. J. A. Theineri commentationem de hoc codice scriptam Vratislav. 1821 p. 15 sq.) inter Novi Test. libros canonicos recenseri Lagardius mihi tradidit:

a. evangelia	IV libri.
b. Acta	I liber.
c. catholicae (epistulae)	VII libri.
d. Pauli epistulae	XIV libri.
e. Canones apostolorum	I liber.
f. Doctrina apostolorum catholica missa per Clementem, id est Didascalia	VIII libri.
g. Apocalypsis Joannis .	I liber.

Fascic. IV, 93—104. *Duae viae vel Judicium Petri.* iam edito hoc libro legi Eduardi Boehmeri doctam Reliquiarum Lagardianarum censuram (Deutsche Zeitschrift für christl. Wissenschaft und christl. Leben 1857, No. 20—23), ubi (p. 168 sq.) haec fere notanda sunt:

p. 96, 6. *ἀνεγκλησίας* etiam aeth.
p. 98, 12. *ἐπιστρέψῃ.* fort. *ἐπιτρέψῃ.*
p. 99, 1. vocabulo *Τέκνον* ex aeth. addenda videntur *Ἰούδας εἶπε.*
p. 99, 2. *μηδὲ* bis dedi, *μήτε* Vind. et edd.
p. 101, 1. *ἐξ οὗ ἐὰν ἔχητε* retinenda esse videntur.
p. 101, 25. 26. 102, 3. etiam Boehmerus codicem emendandum non emendavit.
p. 103, 9. *ἀπὸ τοῦ πλήθους* Boehmerus defendit.
p. 103, 21. *εἴ τις ἕτερα* Boehmero placuit.
p. 104, 6. Lagardius *παρατεμέτω* edidit.
p. 104, 19. 20. *Κηφᾶς εἶπεν Ἔνι ὧν μέμνησθε δὲ ὅτι ταῖς γυναιξί* Boehmerus scribere maluit.
p. 104, 24. Boehmerus codicis lectionem defendit: „welches Werk man sich zu einem schönen Schatze erwirbt". haec probare non possum.

ceterum Boehmerus, cuius sententias aliis examinandas relinquo, hunc libellum sexto fere seculi II. decennio scriptum esse censuit, quo Romanae et Asiaticae ecclesiae certamen de summo regimine componeretur. Romanam originem videri. Irenaei alterum fragmentum Pfaffianum (v. supra p. 83. 84) Boehmerus genuinum existimavit, procul dubito suppositum.

INDICES.

I. Index huius operis.

II. Index scripturae sacrae.

III. Index rerum et nominum.

IV. Index graecus.

LIPSIAE: IMPRESSIT F. A. BROCKHAUS.